Γιώργος Πλακωτός

Φύλο και σεξουαλικές σχέσεις στην Ευρώπη

(12ος-18ος αιώνας)

Προσδοκίες, πρακτικές, αναπαραστάσεις

ΚΑΛΛΙΠΟΣ ανοικτές ακαδημαϊκές εκδόσεις

Εθνικό Πρόγραμμα Ανάπτυξης 2021-2025

ΓΙΩΡΓΟΣ ΠΛΑΚΩΤΟΣ

Φύλο και σεξουαλικές σχέσεις στην Ευρώπη (12ος-18ος αιώνας)

Προσδοκίες, πρακτικές, αναπαραστάσεις

ΚΑΛΛΙΠΟΣ
ανοικτές ακαδημαϊκές εκδόσεις

Φύλο και σεξουαλικές σχέσεις στην Ευρώπη (12ος-18ος αιώνας): προσδοκίες, πρακτικές, αναπαραστάσεις

Συγγραφή

Γιώργος Πλακωτός

Συντελεστές έκδοσης

Γλωσσική Επιμέλεια: Μάνος Μπονάνος

Γραφιστική Επιμέλεια: Ζωή Κόλλια

Copyright © 2023, ΚΑΛΛΙΠΟΣ, ΑΝΟΙΚΤΕΣ ΑΚΑΔΗΜΑΪΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ
(ΣΕΑΒ + ΕΛΚΕ-ΕΜΠ)

Το παρόν έργο αδειοδοτείται υπό τους όρους της άδειας Creative Commons Αναφορά Δημιουργού - Μη Εμπορική Χρήση - Παρόμοια Διανομή 4.0. Για να δείτε ένα αντίγραφο της άδειας αυτής επισκεφτείτε τον ιστότοπο https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/deed.el

Αν τυχόν κάποιο τμήμα του έργου διατίθεται με διαφορετικό καθεστώς αδειοδότησης,
αυτό αναφέρεται ρητά και ειδικώς στην οικεία θέση.

Εικόνα εξωφύλλου:
Jacopo Zucchi, L'età dell'oro (O bell'anni del'oro), π. 1575

ΚΑΛΛΙΠΟΣ

Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, 15780 Ζωγράφου

www.kallipos.gr

ISBN: 978-618-5726-75-1

Βιβλιογραφική Αναφορά: Πλακωτός, Γ. (2023). *Φύλο και σεξουαλικές σχέσεις στην Ευρώπη (12ος-18ος αιώνας): προσδοκίες, πρακτικές, αναπαραστάσεις* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-198

Ο Γιώργος Πλακωτός είναι Επίκουρος Καθηγητής στο τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου. Τα ερευνητικά ενδιαφέροντα και οι δημοσιεύσεις του εντάσσονται στο ευρύ πεδίο της ευρωπαϊκής ιστορίας του ύστερου Μεσαίωνα και της πρώιμης νεότερης περιόδου. Κύρια πεδία της έρευνας είναι: δίκαιο και κοινωνία, παραγωγή της ετερότητας (εβραϊκότητα, θρησκευτική μεταστροφή), «εθνογραφικός» λόγος, ταξινομικές κατηγορίες και πρώιμη παγκοσμιότητα, έμφυλες αναπαραστάσεις, σεξουαλικότητα, ιστοριογραφία και θεωρία. Άρθρα του έχουν δημοσιευτεί σε διεθνή ακαδημαϊκά περιοδικά και συλλογικούς τόμους. Είναι συν-συγγραφέας (με τις Α. Διαλέτη και Α. Πούπου) του έργου *Ιστορία της Βενετίας και της Βενετικής Αυτοκρατορίας, 11ος-18ος αιώνας: Κοινωνία, Οικονομία, Πολιτισμός* (Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις, 2015) και έχει συνεπιμεληθεί (με Δ. Βασιλειάδου, Γ. Γιαννιτσιώτη και Α. Διαλέτη) τον τόμο *Ανδρισμοί: Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο* (Αθήνα, 2019).

Πίνακας περιεχομένων

Κατάλογος εικόνων 11

Κεφάλαιο 1 Εισαγωγικές επισημάνσεις: φύλο, σώμα και σεξουαλικές σχέσεις στη μακρά διάρκεια 13

Βιβλιογραφία 26

Κεφάλαιο 2 Φύλο και σεξ: διαδρομές, ερωτήματα, παραδείγματα και προσεγγίσεις στην ιστορία της μεσαιωνικής και πρώιμης νεότερης Ευρώπης 31

2.1 Ιστορία των γυναικών, ιστορία του φύλου, μακρο-/μικρο-προσεγγίσεις στο μεσαιωνικό, αναγεννησιακό και πρώιμο νεότερο παρελθόν 34

2.2 Τι ιστορία μπορεί να έχει το σεξ; Σεξουαλικές σχέσεις πριν τη σεξουαλικότητα 40

Βιβλιογραφία 46

Κεφάλαιο 3 Έμφυλοι μετασχηματισμοί στη μεσαιωνική Δύση μετά τη Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση: νόρμες, πρακτικές, αναπαραστάσεις 51

3.1 Προϋποθέσεις και προδιαγραφές του μεσαιωνικού έμφυλου συστήματος 53

3.2 Ανδρισμοί και ομοκοινωνικοί δεσμοί 58

3.3 Έμφυλα σώματα και η ενσώματη επιτέλεση του φύλου 62

3.4 Έμφυλη οικονομία και εργασία: ύπαιθρος και πόλη 72

Βιβλιογραφία 75

Κεφάλαιο 4 Επιθυμίες, πρακτικές και η διαμόρφωση της μεσαιωνικής σεξουαλικής οικονομίας, 12ος-15ος αιώνας 83

4.1 Μεταξύ αγνότητας και λαγνείας 84

4.2 Η οργάνωση επιθυμιών και πρακτικών. Προσδοκίες και κουίρ σενάρια 88

4.3 Η ανάδυση της αντισοδομιτικής ρητορικής 98

Βιβλιογραφία 103

Κεφάλαιο 5 Η μετάβαση στην πρώιμη νεότερη περίοδο: ο αντίκτυπος των κινημάτων της Μεταρρύθμισης και της (Αντι-)Μεταρρύθμισης στη διαμόρφωση των έμφυλων σχέσεων 107

5.1 Τα νέα ιδεώδη περί γάμου, η καθαγίαση του οίκου και η οικιακή πατριαρχία 109

5.2 Η αναμόρφωση των γαμήλιων πρακτικών, η κληρικοποίηση του γάμου και οι έμφυλες αποτυπώσεις των μεταρρυθμιστικών κινημάτων 114

5.3 Νοηματοδοτήσεις του φύλου, ανδρισμοί και θηλυκότητες στα μεταρρυθμιστικά κινήματα 123

Βιβλιογραφία 131

Κεφάλαιο 6 Ο εμπορικός καπιταλισμός και η αναμόρφωση των έμφυλων προσδοκιών και οριοθετήσεων: πατρογραμμικότητα και οικογενειακή ζωή στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα, 14ος-17ος αιώνας 137

6.1 Φύλο, πολιτικό υποκείμενο και εξουσία 140

6.2 Οίκος, γάμος, πατρογραμμικότητα 144

6.3 Έμφυλη ευυποληψία και πατριαρχική δημόσια ηθική 149

6.4 Ανδρισμοί, ομοκοινωνικότητα και γυναικεία παρουσία στα αναγεννησιακά περιβάλλοντα 153

6.5 Φύλο και εμπορικός καπιταλισμός 159

Βιβλιογραφία 166

Κεφάλαιο 7 Σχέσεις, επιθυμίες και τα όρια του επιτρεπτού στη σεξουαλική αρχιτεκτονική της Αναγέννησης και της πρώιμης νεότερης περιόδου, 15ος-17ος αιώνας 175

7.1 Ρυθμιστικοί λόγοι, αντιλήψεις και νοηματοδοτήσεις των σεξουαλικών σχέσεων και πρακτικών 178

7.2 Εντός και εκτός του οίκου 181

7.3 Η σοδομία υπό δίωξη: ποινικές διαδικασίες, γεωγραφικό και χρονολογικό άνυσμα 194

7.4 Σοδομία, ομοκοινωνικότητα και πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική 197

7.5 Γυναικείες επιθυμίες και τα όρια της προνεωτερικής σεξουαλικής αρχιτεκτονικής 205

Βιβλιογραφία 209

Κεφάλαιο 8 Κουίρ ενδεχόμενα, σώματα και ενσώματες πρακτικές του φύλου στην πρώιμη νεότερη περίοδο 217

8.1 Κουίρ σενάρια και ρευστά σώματα 218

8.2 Μεσαιωνικές κληρονομιές και μετασχηματισμοί στην πρώιμη νεωτερικότητα: γνωσιακά καθεστώτα, έγχυμα σώματα και το μοντέλο του ενιαίου φύλου 226

8.3 Υπό το πατριαρχικό βλέμμα: η ερμηνευτική και πολιτισμική δυναμική του διαμελισμένου σώματος και των επιμέρους οργάνων/μελών 231

8.4 Διαταρακτικά σώματα: τριβάδες και ερμαφρόδιτα 237

8.5 Ενσώματες επιτελέσεις του φύλου στον αυλικό πολιτισμό 241

Βιβλιογραφία 246

Κεφάλαιο 9 Φύλο και σεξ στο τέλος της πρώιμης νεωτερικότητας (18ος αιώνας) 253

9.1 Ο 18ος αιώνας ως εποχή σεξουαλικής απελευθέρωσης 256

9.2 Η ανάδυση του ετεροσεξουαλικού φαντασιακού και η νέα οικιακή ουτοπία 259

9.3 Αναδιάταξη των ομοερωτικών σχέσεων και επιθυμιών; 264

9.4 Η μεταβαλλόμενη ρητορική και πολιτική περί πορνείας 266

Βιβλιογραφία 271

Κατάλογος Εικόνων

3.1 Χιλντεγκάρντε του Μπίνγκεν, Scivias II. 3, Rupertsberg MS, fol. 51r (λεπτομέρεια).

3.2 Χιλντεγκάρντε του Μπίνγκεν, Scivias III.11, Rupertsberg MS, fol. 214v.

4.1 *Bible moralisée*, Codex Vindobonensis 2554 (λεπτομέρεια). Österreichische Nationalbibliothek, Βιέννη.

4.2 Sano di Pietro, *Η Αικατερίνη της Σιένα θηλάζει από την πληγή του Ιησού* (λεπτομέρεια, 15ος αιώνας). Pinacoteca Nazionale, Σιένα.

5.1 Lucas Cranach ο πρεσβύτερος, *Ο πάπας ως «βαβυλώνια πόρνη»* (1522).

5.2 Hans Holbein, *Ο Λούθηρος ως Ηρακλής* (1519).

8.1 Niccolò ή Nicoletto Bellin da Modena, *Φραγκίσκος Α΄ της Γαλλίας* (π. 1545).

Κεφάλαιο 1
Εισαγωγικές επισημάνσεις: φύλο, σώμα και σεξουαλικές σχέσεις στη μακρά διάρκεια

Σύνοψη

Σε αυτό το εισαγωγικό κεφάλαιο θα παρουσιάσουμε συνοπτικά διαδρομές που έχει ακολουθήσει η έρευνα σχετικά με το φύλο και τις σεξουαλικές σχέσεις στα πεδία της μεσαιωνικής ιστορίας και της ιστορίας της πρώιμης νεότερης περιόδου, έχοντας ως αφετηρία μας τη δεκαετία του 1970, όταν αυτές οι αναζητήσεις έγιναν ορατές στο πλαίσιο του δεύτερου φεμινιστικού κινήματος και των κινημάτων της σεξουαλικής απελευθέρωσης, και φτάνοντας έως τις μέρες μας, με σημεία αναφοράς την ανάπτυξη της ιστορίας του φύλου και του σώματος και την κουίρ (queer) προβληματική. Θα συζητήσουμε ερμηνευτικά και μεθοδολογικά ζητήματα που σχετίζονται με την περιοδολόγηση, τη διαπλοκή παρόντος και παρελθόντος και τη διαχείρισή τους. Θα πραγματευτούμε τις διαφορετικές περιοδολογήσεις που ακολουθούμε στο βιβλίο και τις συνεπαγωγές τους. Στόχος μας είναι να δείξουμε τη σημασία της ιστορικοποίησης του φύλου και της «σεξουαλικότητας» και τη σταδιακή ενσωμάτωσή τους ως ερευνητικών αντικειμένων και διδακτικών πεδίων στα ακαδημαϊκά προγράμματα σπουδών. Η επισκόπηση θα αναδείξει το αποτύπωμα της μελέτης αυτών των πεδίων στην ιστοριογραφία του Μεσαίωνα και της πρώιμης νεότερης περιόδου και θα πραγματευτεί τις μετατοπίσεις στους προσανατολισμούς και τη μεθοδολογία κατά τις τελευταίες δεκαετίες.

Προαπαιτούμενη γνώση

Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε εγχειρίδια ιστορίας της μεσαιωνικής και της πρώιμης νεότερης περιόδου.

Η παρούσα μελέτη πραγματεύεται το φύλο, το σεξ και το σώμα ως πρακτικές, νοηματοδοτικές διαδικασίες, αναπαραστάσεις, ρητορικές και προσδοκίες σε ένα ευρύ χρονικό άνυσμα, από τον 12ο έως τον 18ο αιώνα, με επίκεντρο τις λεγόμενες κοινωνίες της χριστιανικής Δύσης. Την ίδια στιγμή μέσα από τη οπτική του φύλου και των σεξουαλικών σχέσεων το βιβλίο φιλοδοξεί να αναδείξει αξιακούς κώδικες, ταξινομικές κατηγοριοποιήσεις, συμβολικά ιδιώματα, λογοθετικές πρακτικές και κοινωνικές διαδικασίες σε αυτή τη μακρά περίοδο. Για τις κοινωνίες της προνεωτερικής χριστιανικής Δύσης το φύλο, το σώμα και οι σεξουαλικές σχέσεις αποτέλεσαν εξέχοντα πεδία στοχασμού, παραγωγής συμβολικών σχέσεων και πρακτικής. Η σκέψη αυτών των κοινωνιών ήταν βαθιά έμφυλη και ένσαρκη. Φύλο, σώμα και σεξ συγκροτούσαν ισχυρά ιδιώματα, αποίκιζαν και διαπότιζαν διαφορετικά κοινωνικά πεδία και πολιτισμικά ευρετήρια, διαμόρφωναν πολλαπλές αντιλήψεις και προσλήψεις του κόσμου. Ας αρκεστούμε σε κάποια ηγεμονικά πεδία του προνεωτερικού παρελθόντος: τη χριστιανική διαμόρφωση των κοινωνιών, τη χριστιανική θέαση του κόσμου και την πολιτική εξουσία.

Το χριστιανικό σύμπαν και φαντασιακό, τα υλικά και οι αρμοί του, υπήρξαν προϊόντα έμφυλων εκφορών. Κατά τον Μεσαίωνα η χριστιανική Εκκλησία (*Ecclesia*) αναφερόταν άλλοτε ως νύφη του Χριστού (*Sponsa Christi*) και άλλοτε ως μητέρα (*Mater Ecclesia*), ο Θεός νοούνταν ως πατρική μορφή, το χριστιανικό έλεος νοηματοδοτούνταν ως θηλυκή μορφή ενώ ο Ιησούς παράλληλα με την αρρενωπή θέση που του επιφυλασσόταν μέσω της σχέσης του με την Εκκλησία-νύφη και τις νύφες-μοναχές αναπαρίστατο ως μητρική μορφή που από την πληγή/στήθος έθρεφε με αίμα/γάλα τους πιστούς. Ζητήματα εξουσίας και ιεραρχίας εκφέρονται μέσα από ένα πλέγμα έμφυλων, ενσώματων και σεξουαλικών μεταφορών. Η χριστιανική κοινωνία εικονογραφούνταν ως «σώμα χριστιανών» (*corpus Christianum*), οι εκτός του «χριστιανικού σώματος» Άλλοι, μουσουλμάνοι και Εβραίοι, περιγράφονταν συνήθως ως εκθηλυμένοι, αδικήματα απέναντι στην Εκκλησία καταδικάζονταν ως «πορνεία», η ανυπακοή προς τον πάπα αποδιδόταν ως περιφρόνηση απέναντι στη μητέρα. Πολιτικές πράξεις που διαρρήγνυαν τη χριστιανική και εκκλησιαστική τάξη περιγράφονταν ως «βιασμός», «αιμομιξία», «μοιχεία» ενώ άλλες πράξεις που επιβεβαίωναν την τάξη και την ιεραρχία επενδύονται με ρητορικές γύρω από το φιλί, τον έρωτα και το αγκάλιασμα.

Στον 16ο αιώνα, στη δίνη των θρησκευτικών συγκρούσεων και πολέμων που ακολουθεί το ξέσπασμα και την εδραίωση της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης, η ρητορική και προπαγανδιστική απαξίωση του αντιπάλου εμφυλοποιείται και σεξουαλικοποιείται. Το φύλο κατέχει εξέχουσα θέση ως ρητορική, ως συμβολική σχέση και πράξη, ως πρακτική και ευρύτερη πολιτική στα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων. Στη λουθηρανική προπαγάνδα συστηματικά ο πάπας (και κατά συνέπεια η Καθολική Εκκλησία) αναπαρίσταται και καταγγέλλεται ως η «βαβυλώνια πόρνη», τα μέλη του καθολικού κλήρου ως «σοδομίτες», ως

αποαρρενοποιημένες μορφές παραδομένες στη λαγνεία και την ακολασία. Σε αντίστοιχα έμφυλα μοτίβα καταφεύγει και η αντιλουθηρανική ρητορική των καθολικών. Στους προτεστάντες δεν αποδίδουν μόνο τη κατηγορία της αίρεσης και της πολιτικής πρόκλησης. Οι καθολικοί κατηγορούσαν τους προτεστάντες ως υποκινητές μιας ευρύτερης αταξίας που είχε ως σύμπτωμα την έμφυλη αταξία, την αντιστροφή της φυσικά δοσμένης έμφυλης ιεραρχίας. Όσοι είχαν ασπαστεί τις ιδέες της Μεταρρύθμισης ήταν, κατά τους καθολικούς προπαγανδιστές, άνδρες αδύναμοι που έλκονταν από την απατηλότητα των νεωτερισμών, ελάττωμα που θεωρούνταν κατεξοχήν γυναικείο.

Σε ένα άλλο ηγεμονικό πεδίο η πολιτική εξουσία διαρκώς εμβαπτιζόταν σε έμφυλες μεταφορές και επενδυόταν με σεξουαλικά ιδιώματα. Στην Αγγλία του 16ου αιώνα η διαχείριση και ο κατευνασμός της κριτικής, των εντάσεων και των ανησυχιών που δημιουργούσε η «τερατώδης» ανάρρηση μιας γυναίκας, της Ελισάβετ Α΄, στον θρόνο, σε ένα περιβάλλον πατριαρχικών προσδοκιών και επενδύσεων της μοναρχίας, κινητοποίησε και διαμόρφωσε ένα σύνθετο πλέγμα έμφυλων ρητορικών, αναπαραστάσεων, επιτελέσεων και πρακτικών, συχνά ανταγωνιστικών μεταξύ τους, με επίκεντρο τη μορφή της βασίλισσας. Η ίδια χρησιμοποιούσε για τον εαυτό της όρους όπως «βασιλιάς», «πρίγκιπας», «βασίλισσα», «μητέρα», «τροφός». Στο Tilbury το 1588 η Ελισάβετ απευθύνθηκε στα αγγλικά στρατεύματα με τα εξής λόγια: «Ξέρω ότι έχω το σώμα μιας αδύναμης και ασταθούς γυναίκας αλλά έχω την καρδιά και το στομάχι βασιλιά, και μάλιστα του βασιλιά της Αγγλίας». Η μοναρχική μορφή της Ελισάβετ, η Ελισάβετ ως μοναρχική persona, οικοδομήθηκε μέσα από ανδρικές, ανδρόγυνες και θηλυκές ιδιότητες ανά περίσταση. Σε κάποιες περιπτώσεις κινητοποιούνταν το ιδίωμα της μητρότητας, αν και η ίδια παρέμενε ανύπαντρη παρά τις πιέσεις που της ασκούνταν: «Σας διαβεβαιώνω ότι μετά τον θάνατό μου δεν θα έχετε ξανά μια τέτοια μητέρα όπως αυτή που ήμουν εγώ για εσάς», ανέφερε σε μια ομιλία της στο Κοινοβούλιο. Άλλοτε στην εικονογράφηση του μοναρχικού εαυτού σημαίνουσα θέση είχε η παρθενία. Το αγνό και παρθένο σώμα της Ελισάβετ νοηματοδοτούσε την ίδια την Αγγλία ως κλειστή και αδιαπέραστη. Στην τελευταία της απεύθυνση στο Κοινοβούλιο, το 1601, η Ελισάβετ απέδωσε την επιβίωση και ισχύ της Αγγλίας στην ταυτόχρονη υπεράσπιση από την ίδια του βασιλείου και του σώματός της από εισβολείς: «[η θέληση του Θεού] με έκανε το όργανο που απάλλαξε το κράτος από κινδύνους και εμένα την ίδια από την ατίμωση». Σε αυτή τη λεκτική διαπλοκή κινδύνων και ατίμωσης ευθυγραμμίζονται η αγνότητα του σώματος και η καθαρότητα της αγγλικής πολιτικής κοινότητας. Η Ελισάβετ ήταν μια παράδοξη μορφή βασιλιά-βασίλισσας και παρθένου μητέρας (Levin, 2013, σ. 121-148. Jordan, 1990. Frye, 1996, σ. 4-14. Montrose, 2006, σ. 193-206. Curran, 2009, σ. 18).

Τον 17ο αιώνα με την ανάρρηση στον θρόνο του διαδόχου της Ελισάβετ, Ιάκωβου Α΄, τα έμφυλα υλικά με τα οποία φιλοτεχνούνταν η μοναρχία και ο μοναρχικός εαυτός αναδιατάσσονται. Με τον Ιάκωβο η μοναρχία εμβαπτίζεται σε μια πατριαρχική θεώρηση που φυσικοποιούσε την εξουσία του ηγεμόνα και έτεινε προς τη θεμελίωση της απεριόριστης εξουσίας του κατά τα ευρύτερα πρότυπα της απόλυτης μοναρχίας και του συγκεντρωτισμού της εξουσίας που διαμορφώνονται στην ηπειρωτική Ευρώπη. Ο Ιάκωβος ήταν θεός, βασιλιάς, σύζυγος και πατέρας. Στην πρώτη ομιλία του στο Κοινοβούλιο ο Ιάκωβος δήλωνε: «Είμαι ο σύζυγος και ολόκληρο το νησί είναι η νόμιμη σύζυγός μου». Με αυτά τα λόγια η οικιακή ζωή εγγράφεται στην πρακτική και το φαντασιακό της κρατικής και μοναρχικής αρχής. Στον λόγο περί πατριαρχικής εξουσίας και την αναπαράσταση του Ιάκωβου ως pater patriae ενσωματώνεται μια νέα ρητορική περί γενναιοδωρίας και αφθονίας του ηγεμόνα.

Ο ηγεμόνας ήταν ένας πατέρας-τροφός προς τους υπηκόους του. Ωστόσο, γενναιοδωρία και αφθονία ήταν ιδιότητες οι οποίες παραδοσιακά νοούνταν ως μητρικές. Η μορφή του ηγεμόνα-πατριάρχη διανθίζεται με την κινητοποίηση του ιδιώματος της μητρότητας και της οικογένειας. Ο ηγεμόνας είναι πατέρας και μητέρα, μια ερμαφρόδιτη και ιδεατή μορφή. Η αφθονία και η γονιμότητα παραδοσιακά συνδεδεμένες με τη θηλυκότητα και τη μητρότητα σταδιακά ανανοηματοδοτούνται ως ανδρικές ιδιότητες στη μορφή του Ιάκωβου. Μετά από πέντε δεκαετίες γυναικείας εξουσίας στο πρόσωπο της Ελισάβετ, η νέα έμφυλη κατασκευή της μοναρχίας γίνεται αντικείμενο ευρύτερης πραγμάτευσης πέρα από τους οριοθετημένους κύκλους της ελίτ. Διακτινίζεται σε διάφορα πολιτισμικά πεδία της εποχής όπως το θέατρο. Οι πατρικές και μητρικές ιδιότητες της μοναρχίας αποίκισαν έργα του Ουίλιαμ Σαίξπηρ όπως τα *Τίμων ο Αθηναίος*, *Βασιλιάς Ληρ* και *Τρικυμία*. Σε μια υπόρρητη διαπλοκή με τις εντάσεις που διαμορφώνονται στο νέο μοναρχικό φαντασιακό, στα σαιξπηρικά έργα ηγεμόνες εικονογραφούνται ως ανδρόγυνες μορφές ενώ μητρικές μορφές εκτοπίζονται, διαγράφονται και καθίστανται σκιώδεις. Η ανάδυση της πατριαρχικής μοναρχίας με τη διασύνδεση οικογένειας και κράτους και την αναδιοργάνωση των δομών και των νοηματοδοτήσεων της εξουσίας θα αποτυπωθούν με τον πιο εναργή τρόπο στην πολιτική πραγματεία του Robert Filmer, *Patriarcha*, το 1634 (Goldberg, 1986, σ. 3-6. Perry, 1997, σ. 124-137. Kahn, 1987, σ. 43-44. Orgel, 1986).

Σε ένα άλλο πολιτικό περιβάλλον, στην ολιγαρχική Βενετία, η ελίτ των Βενετών πατρικίων παρήγαγε τον εαυτό της και την εικόνα της Βενετίας και του κράτους μέσω έμφυλων και ενσώματων ταυτίσεων. Από τον 16ο αιώνα η βενετική ελίτ κατανοούσε τη θέση της με όρους «καθαρότητας», κοινωνικής και πολιτικής. Η Βενετία εικονογραφείται και αναγνωρίζεται μέσω ενσώματων μεταφορών ως άσπιλη Παναγία και ως Αφροδίτη. Επρόκειτο για ένα αναπαραστατικό και ρητορικό παράδοξο στο οποίο κωδικοποιούνταν η πολιτική μυθολογία περί βενετικής τελειότητας, γαλήνης και σταθερότητας, με κύρια συστατικά αφενός την ακεραιότητα και τη μοναδικότητά στην αναπαράσταση της Βενετίας ως Παναγίας, αφετέρου την ανοικτότητα, την ομορφιά και την ευημερία στην αναπαράσταση της Βενετίας ως Αφροδίτης. Παναγία και Αφροδίτη βρίσκονταν σε μια συμβολική αμοιβαιότητα. Αυτό το αναπαραστατικό παράδοξο σταδιακά αναδιατάσσεται και μέχρι τα τέλη του 16ου αιώνα, μετά τη θανατηφόρα επιδημία πανώλης, η αμοιβαιότητα που το συνείχε θα έχει πλέον διαταραχθεί. Η Αφροδίτη ταυτίζεται με τον εκφυλισμό και προβάλλεται ως αντεστραμμένη εικόνα της Παναγίας. Το όμορφο σώμα της είναι φορέας αμαρτίας και λαγνείας. Η Βενετία-Αφροδίτη φέρει το «άρρωστο» σώμα της πόρνης και της μοιχαλίδας που τιμωρείται, με την πανώλη, για την ακολασία και την τρυφηλότητα στις οποίες έχει ενδώσει. Η Βενετία-Παναγία πλέον θα επικρατήσει ως εξέχουσα μεταφορά-θεραπεία απέναντι στην ηθική έκπτωση και σταδιακά θα μετασχηματιστεί σε κοινωνική δράση, σε οργανωτική αρχή των κοινωνικών σχέσεων. Ήδη από τα μέσα του αιώνα η ανάδειξη της Βενετίας και της ηγεμονικής ελίτ ως «καθαρού», «κλειστού» και άθικτου (πολιτικού) σώματος υλοποιείται με τη θεσμοθέτηση μιας σειράς ευαγών ιδρυμάτων που η βασική προδιαγραφή τους ήταν ο εγκλεισμός προς αναμόρφωση ή προστασία συγκεκριμένων ομάδων γυναικών: μετανοημένες πόρνες και όμορφα, όπως φρόντιζε να τονίζει η επαναλαμβανόμενη νομοθεσία, κορίτσια που διέτρεχαν τον κίνδυνο της αμαρτίας. Αποκορύφωμα αυτής της διαδικασίας υπήρξε η αυστηρή εφαρμογή της *clausura*, της αναμόρφωσης των γυναικείων μονών με τον εγκλεισμό των μοναχών και την απαγόρευση μιας σειράς πρακτικών, κατά τις επιταγές της Συνόδου του Τρέντο (1545-1563). Η επιτήρηση της παρθενίας και ο έλεγχος των μοναχών, ως επί το πλείστον θυγατέρων πατρικίων, όριζε μετωνυμικά τη Βενετία και την τάξη των πατρικίων ως άθικτο, απαραβίαστο και αγνό σώμα, ως Βενετία-Παναγία (Πλακωτός, 2022, σ. 260-263. Rosand, 2001, σ. 117-125. Sperling, 1999, σ. 72-96. McGouch, 2005).

Κατά αντιστοιχία με τις απόπειρες της βενετικής ελίτ να ορίσει και να επαναπροσδιορίσει τον εαυτό, τη θέση και την εξουσία της, στην Ισπανία του 17ου αιώνα η θεώρηση περί οικονομικής και κοινωνικής κρίσης που διαπερνούσε τις τάξεις της παραδοσιακής φεουδαρχικής αριστοκρατίας εκφερόταν ως έκπτωση από ένα ιδεατό παρελθόν το οποίο διακρινόταν από μορφές ρωμαλέου, ευσεβούς και πολεμικού ανδρισμού. Στις αρχές του 17ου αιώνα ο Juan de Santa Maria, στενός σύμβουλος του Ισπανού μονάρχη Φίλιππου Β΄, προειδοποιούσε ότι «είναι τέτοια η διαφθορά των ηθών, που οι άνδρες στολίζονται και καλλωπίζονται σαν γυναίκες». Την ίδια ρητορική μετέρχεται το 1637 και η ευγενής Luisa de Padilla στο έργο της για την ιδέα της ανδρικής ευγένειας, όταν καλεί τους ευγενείς να υιοθετήσουν την ενδυματολογική λιτότητα των τηβέννων που φορούσαν οι Συγκλητικοί της αρχαίας Ρώμης. Αυτή τη ρητορική περί κρίσης διατρέχουν συνεχείς έμφυλες αντιστίξεις μεταξύ ανδροπρέπειας (*varonil*) και θηλυπρέπειας (*mujeril*) (Lehfeldt, 2008).

Φύλο και σεξ αποτελούν τα υλικά με οποία μεταφορικά αρθρωνόταν η πολιτική διαφωνία και σύγκρουση. Στη διάρκεια των αιματηρών θρησκευτικών πολέμων μεταξύ καθολικών και ουγενότων (καλβινιστών) που βίωνε το γαλλικό βασίλειο στον ύστερο 16ο αιώνα η ανάρρηση του Ερρίκου Γ΄ στον θρόνο έφερε στο προσκήνιο διαφορετικές εννοιολογήσεις της μοναρχικής εξουσίας. Ο ανδρισμός του Ερρίκου και κατ' επέκταση η νομιμοποίηση της εξουσίας του βρισκόταν συνεχώς υπό αμφισβήτηση. Οι πολιτικοί αντίπαλοί του τον κατηγορούσαν για εκθήλυνση λόγω των ερωμένων που υποτίθεται ότι είχε, του ελέγχου και της επιρροής που του ασκούσε η μητέρα του Αικατερίνη των Μεδίκων και της αδυναμίας του να αποκτήσει απόγονο. Οι νεαροί ευνοούμενοι (*mignons*) που αποτελούσαν την ακολουθία του γίνονταν αντικείμενο κριτικής ως απόδειξη της εκθήλυνσης του Ερρίκου. Μέχρι τη δολοφονία του το 1589 η δημόσια απαξίωση είχε αποκρυσταλλωθεί γύρω από τις εξής κατηγορίες: ο βασιλιάς ήταν «σοδομίτης» και «τύραννος». Στις κατηγορίες για σοδομία δεν θα πρέπει να αναζητήσουμε τη σεξουαλική «ταυτότητα» του Ερρίκου επιβάλλοντας κατηγοριοποιήσεις της νεωτερικότητας. Η «σοδομία» και η εκθήλυνση του Ερρίκου νοούνταν ως αδυναμία να ελέγξει τα «πάθη» του. Οι πολλές ερωμένες του και η επιρροή της μητέρας του αποτελούσαν στοιχεία αυτής της εκθήλυνσης. Η αντίληψη ότι η εγγύτητα με τις γυναίκες υπονόμευε τον ανδρισμό είχε τις απαρχές της στη διαμόρφωση του πολεμικού, ομοκοινωνικού ανδρισμού των φεουδαρχικών τάξεων του Μεσαίωνα και παρέμενε ισχυρή στον 16ο αιώνα, ειδικά σε μια περίοδο που οι αριστοκρατικές τάξεις τελούσαν υπό μετασχηματισμό. Η διαχείριση του μοναρχικού εαυτού του Ερρίκου δεν απέκλινε σημαντικά από τις προδιαγραφές που άλλοι μονάρχες μετέρχονταν τον 16ο αιώνα: επιδεικτική κατανάλωση, γενναιοδωρία προς τους ευνοούμενους, πολυτέλεια. Ωστόσο, αυτή η διαχείριση ήταν εξαιρετικά εύθραυστη, ειδικά σε μια εποχή ανελέητης θρησκευτικής βίας και σκληρών ανταγωνισμών μεταξύ αριστοκρατικών φατριών. Ο Ερρίκος

καλούνταν αλλά αποτύγχανε να επιτελέσει ένα παλαιότερο πολιτισμικό σενάριο ηγεμονίας που προϋπέθετε την επίδειξη ενός ρωμαλέου, πολεμικού ανδρισμού. Αν και ξεπερασμένο στον 16ο αιώνα, παρέμενε, ωστόσο ένα ισχυρό σενάριο (Crawford, 2003).

Σε ένα διαφορετικό πολιτικό, κοινωνικό και διανοητικό κλίμα κατά τις τελευταίες δεκαετίες πριν τη Γαλλική Επανάσταση η έκρηξη της πολιτικής πορνογραφίας έθετε στο επίκεντρο τη βασίλισσα της Γαλλίας Μαρία Αντουανέτα, σύζυγο του Λουδοβίκου ΙΣΤ΄. Σε φυλλάδια όπως το *Bordel national sous les auspices de la Reine* (*Το εθνικό μπορντέλο υπό τις ευλογίες της βασίλισσας*) η Μαρία Αντουανέτα κατηγορούνταν για τριβαδισμό, δηλαδή ομοερωτικές σχέσεις, και ακολασία. Οι κατηγορίες για διαφθορά και λαγνεία εκτοξεύονταν εν γένει εναντίον των αριστοκρατών και του κλήρου ως δηλωτικές της παρακμής. Στις αναπαραστάσεις ομοερωτισμού με τις οποίες εικονογραφούνταν η Μαρία Αντουανέτα δεν αποτυπώνονταν μόνο η γενική κριτική απέναντι στους θεσμούς του Παλαιού Καθεστώτος αλλά ειδικότερα οι νοηματοδοτήσεις της εξουσίας και τα άγχη γύρω από τη συγκρότησή της. Στα πορνογραφικά φυλλάδια η Μαρία Αντουανέτα ήταν συνάμα απειλητικά θηλυκή και αρρενωπή. Η ακόρεστη Μαρία Αντουανέτα διαρρήγνυε τις προσδοκίες του 18ου αιώνα περί γυναικείας παθητικότητας και ως τριβάδα μετατρεπόταν σε μια φαλλική μορφή που ιδιοποιούνταν τις ανδρικές ιδιότητες της διείσδυσης. Η δημόσια συζήτηση για τη σεξουαλική ζωή της Μαρίας Αντουανέτας ήταν ένα ευρετήριο μεταφορών γύρω από παραδοσιακά άγχη για τα όρια της γυναικείας εξουσίας και επιρροής, και νεοαναδυόμενα για την ευρωστία του εθνικού σώματος στις παραμονές της Γαλλικής Επανάστασης (Colwill, 1996).

Τα παραπάνω παραδείγματα, αντλημένα από τα ηγεμονικά, αν και οριοθετημένα, περιβάλλοντα της εκκλησιαστικής και πολιτικής εξουσίας, αποτυπώνουν το φύλο, το σώμα και τις σεξουαλικές σχέσεις ως φορείς παραγωγής νοημάτων, ως ορίζοντες προσδοκιών και ως οργανωτικές αρχές των κοινωνικών σχέσεων και ιεραρχιών. Διαμορφώνουν συστήματα αναπαράστασης σχέσεων εξουσίας. Σε αυτή τη θεώρηση αντλούμε από τις επεξεργασίες των Joan Scott και Teresa de Lauretis για το φύλο ως «συστατικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων» και ως «τεχνολογία», αντίστοιχα. Παρότι εκκινούν από διαφορετικά πεδία, η Scott πρωτίστως από τον χώρο της ιστορίας και η de Lauretis από τον χώρο της φεμινιστικής κριτικής και των πολιτισμικών σπουδών, τα επιχειρήματά τους συγκλίνουν. Το φύλο για τη Scott «είναι πρωταρχικός τρόπος νοηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας» και για την de Lauretis ένα σύνολο αποτυπώσεων στα σώματα, τη συμπεριφορά και τις κοινωνικές σχέσεις, το φύλο είναι αναπαράσταση κοινωνικών σχέσεων. Το φύλο, το σώμα και το σεξ ως φορείς συγκρότησης, νοηματοδότησης και νομιμοποίησης σχέσεων εξουσίας θα μας απασχολήσουν συστηματικά στη μακρά διάρκεια του προνεωτερικού παρελθόντος που εξετάζει το βιβλίο (Σκοτ, 1997 (1986), σ. 308-310. Scott, 1999, σ. 6-7. De Lauretis, 1987, σ. 2-6).

Το ευρύ χρονικό άνυσμα που καλύπτει το βιβλίο μπορεί να προσεγγιστεί μέσα από διαφορετικές χρονικές ταξινομήσεις και περιοδολογήσεις: αφενός μια πιο συμβατική και καθιερωμένη που βασίζεται στο διμερές σχήμα Μεσαίωνας (5ος-15ος αι) και πρώιμη νεωτερικότητα (15ος-18ος αιώνας) στο οποίο μπορεί να ενσωματωθεί, υπό προϋποθέσεις, η περίοδος της Αναγέννησης (14ος-17ος αιώνας), και αφετέρου μια λιγότερο καθιερωμένη υπό την οπτική της προνεωτερικότητας, στην οποία οι τομές και οι μετασχηματισμοί που υπαγορεύει το σχήμα «Μεσαίωνας-Αναγέννηση-πρώιμη νεότερη περίοδος» υποτάσσονται σε μακροϊστορικές συνέχειες. Η ιστορική μελέτη του φύλου, των σεξουαλικών σχέσεων και του σώματος εν πολλοίς προσαρμόζεται σε περιοδολογήσεις που έχουν προκύψει στη βάση οικονομικών, δημογραφικών ή θεσμικών μετασχηματισμών του παρελθόντος. Υπό αυτή την έννοια, το πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην πρώιμη νεότερη περίοδο εξακολουθεί να ορίζεται από νέους οικονομικούς και δημογραφικούς κύκλους που έχουν τις απαρχές τους στα μέσα του 15ου αιώνα, την «ανακάλυψη» του Νέου Κόσμου το 1492, το ξέσπασμα της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης το 1517, τον αυξανόμενο συγκεντρωτισμό της εξουσίας στις ευρωπαϊκές μοναρχίες. Στο παρόν βιβλίο η υιοθέτηση της μακράς διάρκειας συνδυαστικά με το τριμερές σχήμα Μεσαίωνας-Αναγέννηση-πρώιμη νεωτερικότητα δεν είναι μια προφανής επιλογή μιας και διαπερνά διαφορετικά και οριοθετημένα μεταξύ τους πεδία. Επιδιώκει, ωστόσο, να αποτυπώσει και να διαχειριστεί αφηγήσεις για το φύλο, το σώμα και τις σεξουαλικές σχέσεις που η ευθυγράμμισή τους με τα ορόσημα των καθιερωμένων περιοδολογήσεων, τις εξειδικεύσεις και τις οριοθετήσεις των επιμέρους πεδίων δεν είναι αυτονόητη.

Πριν περίπου μισό αιώνα, σε μια εποχή διαμόρφωσης της ιστορίας των γυναικών, πρωτοπόρες φεμινίστριες ιστορικοί όπως η Joan Kelly και η Natalie Zemon Davis, με έργο στον ευρύ χώρο της αναγεννησιακής/πρώιμης νεότερης ιστορίας, αξίωναν τον μετασχηματισμό της περιοδολόγησης και των τότε μεγάλων αφηγήσεων προκρίνοντας ως οργανωτικές αρχές τη γυναικεία «εμπειρία», τις «σχέσεις ανάμεσα στα φύλα», τις «αλλαγές στις σεξουαλικές πρακτικές». Τα λόγια και οι προτάσεις των δύο ιστορικών προεικόνιζαν ερευνητικές κατευθύνσεις που στις μετέπειτα δεκαετίες εξελίχθηκαν σε ερευνητικά πεδία, ιστορία των

γυναικών, ιστορία του φύλου, ιστορία της «σεξουαλικότητας». Έκτοτε ο μετασχηματισμός της περιοδολόγησης και των ιστοριογραφικών αφηγήσεων μέσα από τις οπτικές του φύλου, του σώματος και της «σεξουαλικότητας», παρέμεινε επίκαιρος και συστηματικά επανάκαμπτε. Εντούτοις, αν και το φύλο, το σώμα και οι σεξουαλικές σχέσεις απέκτησαν ορατότητα, αναδύθηκαν σε διακριτά πεδία, δημιούργησαν τη δική τους αυτοτέλεια και δυναμική και βρήκαν θέση εντός μεγαλύτερων ή μικρότερων αφηγήσεων ως αναλυτικές ή περιγραφικές κατηγορίες, δεν μετασχημάτισαν την περιοδολόγηση. Εγκιβωτίστηκαν στις καθιερωμένες περιοδολογήσεις, τις εμπλούτισαν αλλά και τις αναπαρήγαγαν. Παρότι οι αφηγήσεις που εξυφάνθηκαν συχνά δεν υπηρετούνται από τις καθιερωμένες περιοδολογήσεις, η διαμόρφωση νέων, εναλλακτικών χρονικοτήτων παραμένει περιορισμένη. Ενδεχομένως στη μακρά περίοδο που εξετάζουμε στο βιβλίο, με τις πιο σύνθετες και σε κάποιες περιπτώσεις αποκλίνουσες ανά ιστοριογραφική παράδοση περιοδολογήσεις, ο εγκιβωτισμός και η περιορισμένη επεξεργασία εναλλακτικών θεωρήσεων αποτυπώνεται με μεγαλύτερη ένταση. Κατά κάποιο τρόπο βρισκόμαστε στην αναζήτηση μιας «ιστορίας που θα υπάρξει», κατά τα λόγια του Jonathan Goldberg για ιστορικές αφηγήσεις που θα έχουν καθοδηγητική αρχή τις σεξουαλικές σχέσεις και τη σεξουαλικότητα (Κέλι, 1997 [1976], σ. 124-127. Davis, 1976, σ. 90-93. Διαλέτη, 2013, σ.127-130. Abrams, 2008, σ. 628-629. Canning, 2006, σ. 60-61. Goldberg, 1996).

Μέσα από διαφορετικά συστήματα περιοδολόγησης και χωρίς να παραγνωρίζουμε τις συμβάσεις που κάθε απόπειρα περιοδολόγησης ενέχει, ως μια εν πολλοίς αυθαίρετη κατάτμηση του παρελθόντος που υπακούει σε διαφορετικά αιτήματα του παρόντος, η υπό εξέταση περίοδος από τον 12ο έως τον 18ο αιώνα μπορεί να ιδωθεί, όπως ήδη αναφέραμε, είτε υπό την οπτική μιας μακράς προνεωτερικότητας είτε, ακολουθώντας μια πιο συμβατική περιοδολόγηση, να περικλείει τις εποχές του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας. Κάθε σύστημα περιοδολόγησης ενεργοποιεί διαφορετικά ερμηνευτικά σενάρια. Ο Μεσαίωνας, η Αναγέννηση και η πρώιμη νεότερη περίοδος αποτελούν καθιερωμένα και στιβαρά πεδία στη διεθνή ιστοριογραφία, εν πολλοίς οριοθετημένα μεταξύ τους. Καθένα από αυτά διακρίνεται για τα δικά του ερωτήματα, τις δικές του ερμηνευτικές προδιαγραφές και κατευθύνσεις και ιστοριογραφικές παραδόσεις. Εντούτοις, δεν αποτελούν πεδία απαλλαγμένα διαφωνιών και ενστάσεων ως προς το περιεχόμενό και τα όρια τους και κυρίως ως προς το τελεολογικό φορτίο που φέρουν ως ορόσημα μιας δυτικοκεντρικής σύλληψης και οργάνωσης του παρελθόντος και νοηματοδότησης του νεωτερικού παρόντος. Μιας οργάνωσης του παρελθόντος που παλαιότερα υπάκουε σε μια θριαμβεύουσα δυτικοευρωπαϊκή σύλληψη του παρελθόντος ως ένα σύνολο σταδίων σε μια γενεαλόγηση της δυτικής νεωτερικότητας. Όροι όπως Μεσαίωνας και Αναγέννηση υπήρξαν κατεξοχήν δημιουργήματα του 19ου αιώνα. Σε αυτή την ιστοριογραφική παράδοση Μεσαίωνας και Αναγέννηση τοποθετούνταν αντιστικτικά: από τη μια μεριά ο «σκοτεινός», «στάσιμος», «οπισθοδρομικός» Μεσαίωνας, και από την άλλη μεριά η «φωτεινή» Αναγέννηση ως περίοδος «προόδου» που διέρρηξε τα δεισιδαιμονικά δεσμά του Μεσαίωνα. Στη μεταπολεμική ιστοριογραφία η σταδιακή αντικατάσταση του όρου «Αναγέννηση» από τον πιο διασταλτικό και συμπεριληπτικό όρο «πρώιμη νεότερη περίοδος» ή «πρώιμη νεωτερικότητα», αν και σηματοδότησε την κυρίαρχη θέση που πλέον κατείχε η κοινωνική και η οικονομική ιστορία και στη συνέχεια η ιστορική ανθρωπολογία, δεν μπόρεσε να αποσείσει τις τελεολογικές συνδηλώσεις του δυτικού ιστοριογραφικού κανόνα (Findlen & Gouwens, 1998. Bouwsma, 1979. Starn, 2002. Cave, 2006. Μπενβενίστε, 2007, σ. 19-31, 329-339. Πλακωτός, 2018, σ. 83-91).

Σε αντιδιαστολή με το «παραδοσιακό» τριμερές σχήμα «Μεσαίωνας-Αναγέννηση-πρώιμη νεωτερικότητα», η έννοια της μακράς προνεωτερικότητας ως ιστοριογραφικής και ευριστικής κατηγορίας διακρίνεται από περιορισμένη δυναμική και επεξεργασία. Από τους κύριους εισηγητές της μακράς προνεωτερικότητας υπήρξε ο Γάλλος μεσαιωνολόγος Jacques Le Goff ο οποίος έκανε λόγο για έναν «μακρύ Μεσαίωνα» από τον 5ο-6ο ή, ανά περίσταση από τον 11ο-12ο, έως τον 18ο αιώνα. Ωστόσο, η έννοια της προνεωτερικότητας δεν έχει τύχει συστηματικών μεθοδολογικών, θεωρητικών και ιστοριογραφικών επεξεργασιών που διακρίνουν την πιο καθιερωμένη περιοδολόγηση. Εν πολλοίς η καχυποψία των ιστορικών απέναντι σε μακροϊστορικού τύπου περιοδολογήσεις όπως η μακρά προνεωτερικότητα ή ο «μακρύς Μεσαίωνας» απορρέει από το βάρος που φέρουν η οριοθέτηση και η αυτοτέλεια των πεδίων, οι εξειδικεύσεις και η μεγάλη βιβλιογραφική παραγωγή. Η περιορισμένη επεξεργασία που έχει τύχει η έννοια της προνεωτερικότητας ή του μακρύ Μεσαίωνα την καθιστά συνήθως δηλωτική ενός αργόσυρτου, σχεδόν ακίνητου αγροτικού παρελθόντος με περιορισμένους ή ανεπαίσθητους μετασχηματισμούς μέχρι τον 18ο αιώνα και τη διαδικασία της διττής Επανάστασης, Γαλλικής και Βιομηχανικής (Le Goff, 2016, σ. 95-125).

Στο παρόν βιβλίο υιοθετούμε την καθιερωμένη τριμερή διάκριση σε Μεσαίωνα, Αναγέννηση, πρώιμη νεότερη περίοδο ως βασική οργανωτική αρχή. Ωστόσο, σε επιμέρους θεματικές, ειδικά ως προς τη διαμόρφωση των σεξουαλικών σχέσεων και της ευρύτερης σεξουαλικής οικονομίας στην οποία υπάκουαν, καταφεύγουμε στην πιο ευρεία κατηγορία της προνεωτερικότητας. Αφετηρία του βιβλίου είναι ο 12ος αιώνας, κατά πολλούς

ιστορικούς η «καρδιά» του Μεσαίωνα. Ο 12ος αιώνας υπήρξε μια εποχή σημαντικών κοινωνικών και θεσμικών μετασχηματισμών. Η εδραίωση του φεουδαρχικού συστήματος, η δημογραφική άνοδος, οι αλλαγές στην οικονομία με τη μορφή της «αγροτικής επανάστασης» και της εμπορικής ανάπτυξης, η δυναμική της μοναρχίας ως πρότυπο διακυβέρνησης και η διαμόρφωση της Καθολικής Εκκλησίας, μέσω της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης, σε ηγεμονικό θεσμό της μεσαιωνικής Δύσης, αποτελούν κάποιες από τις πιο ισχυρές αποτυπώσεις των μετασχηματισμών του 12ου αιώνα. Αυτοί οι ευρείς, δομικού τύπου μετασχηματισμοί συνεπάγονταν ταυτόχρονα ισχυρές έμφυλες διαδικασίες. Σύμφωνα με τη Jo Ann McNamara, τον 12ο αιώνα το έμφυλο σύστημα αποσταθεροποιείται και μετασχηματίζεται. Η επιβολή της αγαμίας στον κοσμικό κλήρο από τη Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση επέφερε «κρίση» του ανδρισμού, καθώς πλέον μια ευρεία και σημαίνουσα κοινωνική κατηγορία άγαμων ανδρών μονοπωλεί θέσεις εξουσίας, σε ανταγωνισμό ή εκτοπίζοντας άλλες ισχυρές πρακτικές άσκησης και μεταβίβασης της εξουσίας που βασίζονταν στην οικογενειακή γραμμή και ως εκ τούτου καθιστούσαν την εξουσία επί των γυναικών και τις σεξουαλικές σχέσεις καθοριστικούς παράγοντες. Τον 12ο αιώνα η Καθολική Εκκλησία αποκτά, έστω θεωρητικά, αποκλειστική αρμοδιότητα επί της γαμήλιας σχέσης και επιβάλλει τη δική της γαμήλια θεώρηση στη βάση της μυστηριακότητας, της μονογαμίας, του αδιάλυτου και της εγκυρότητας σύμφωνα με αποδεκτούς βαθμούς συγγένειας που απέτρεπαν την αιμομιξία.

Τέλος, τον 12ο αιώνα αναδύεται η «σοδομία» ως μια νέα, θεολογική πρωτίστως, ταξινομική κατηγορία και ρητορική τεχνολογία. Στους επόμενους αιώνες η σοδομία θα γίνει αντικείμενο συστηματικής επεξεργασίας, θα αποκτήσει νομική υπόσταση και θα εξαχθεί ως αμάρτημα προς τον ευρύτερο πληθυσμό. Στον 12ο αιώνα βρίσκονται οι απαρχές διαμόρφωσης της μεσαιωνικής σεξουαλικής οικονομίας με κύριες οργανωτικές κατηγορίες τα δίπολα λαγνεία (*luxuria* ή *libido*)-παρθενία/αγνότητα, λαγνεία-αναπαραγωγικές σεξουαλικές πρακτικές, αναπαραγωγή-παρθενία/αγνότητα, πάθη-μετριοπάθεια. Μεταξύ των σεναρίων και κωδικοποιήσεων που περιλαμβάνονται σε αυτή τη διαδικασία είναι και η διοχέτευση πρακτικών και επιθυμιών στο σενάριο που θα αποκαλούσαμε «ετεροσεξουαλικότητα». Πρόκειται για μια πατριαρχική σεξουαλική οικονομία που διακρίνεται από την παράλληλη, συμπληρωματική και ανταγωνιστική λειτουργία δύο συστημάτων, της «αναπαραγωγής» και των «επιθυμιών». Αυτή η μεσαιωνική σεξουαλική οικονομία θα αναπτυχθεί και θα αποκρυσταλλωθεί στους μετέπειτα αιώνες της Αναγέννησης και πρώιμης νεότερης περιόδου. Οι ρωγμές αυτής της σεξουαλικής οικονομίας θα κάνουν την εμφάνισή τους στον ύστερο 17ο αιώνα (McNamara, 1994. Jordan, 1997, 45-66. Burgwinkle, 2004, σ. 53-65).

Ο 18ο αιώνας είναι το καταληκτικό σημείο του βιβλίου. Ο 18ο αιώνας κατέχει μια μάλλον ιδιόμορφή θέση στην περιοδολόγηση. Συνήθως νοείται ως η εποχή μετάβασης στη νεωτερικότητα εντός της ευρύτερης μεταβατικής κατηγορίας της πρώιμης νεωτερικότητας. Σε κάποιες περιπτώσεις οι οικονομικοί, κοινωνικοί και πολιτισμικοί μετασχηματισμοί του 18ου αιώνα αποτυπώνονται με δραματικό τρόπο, ειδικά σε τομείς όπως η εκβιομηχάνιση και η εμπορευματοποίηση των οικονομικών σχέσεων. Χαρακτηριστικοί είναι οι ρυθμοί αστικοποίησης. Σε περιοχές όπως στην Αγγλία μέχρι το τέλος του 18ου αιώνα το ένα τρίτο του πληθυσμού ζούσε σε αστικά περιβάλλοντα ενώ το ίδιο το αστικό τοπίο και οι χρήσεις του αλλάζουν. Στο διανοητικό κλίμα του Διαφωτισμού αναδύονται νέες εννοιολογήσεις του κόσμου και νέα ερωτήματα γύρω από την ηθική ως εγγενή ιδιότητα, τα πάθη και τον έλεγχό τους, τα συναισθήματα και τον ορθολογισμό, την έννοια του (εκ)πολιτισμού και της προόδου. Νέα ιδιώματα και πρότυπα όπως η κοσμιότητα, η ευαισθησία και ο συναισθηματισμός ορίζουν την κοινωνική συναναστροφή και την παραγωγή έμφυλων υποκειμένων και υποκειμενικοτήτων. Μετασχηματισμοί αποτυπώνονται και στις μορφές κοινωνικότητας. Η παραδοσιακή ομοκοινωνικότητα διοχετεύεται σε νέες μορφές όπως οι λέσχες, τουλάχιστον για τα μέλη των μεσαίων και ανώτερων ελίτ, ενώ ενθαρρύνονται τα μεικτά περιβάλλοντα, όπως τα καφενεία, τα σαλόνια και τα θέατρα. Η συναναστροφή ανδρών και γυναικών κινητοποιούνταν από την ταύτιση των γυναικών με την ευαισθησία και το συναίσθημα και ετίθετο στην υπηρεσία των ανδρών ως σημαντική για την ανάπτυξη της ευαισθησίας, της κοσμιότητας και της εκλέπτυνσής και των ίδιων. Η δημόσια σφαίρα παραμένει ισχυρά ανδρική και ανδροκεντρική, ωστόσο, έχει συχνά υποστηριχθεί, ότι η γυναικεία δημόσια παρουσία προβάλλει πλέον δυναμικά. Στο διανοητικό κλίμα του Διαφωτισμού «η γυναικεία υποτέλεια γίνεται αντικείμενο ανοικτής κριτικής», σύμφωνα με την Karen Offen. Η ιδέα περί πατριωτικής μητρότητας γίνεται το όχημα για την αξίωση πολιτικών δικαιωμάτων για τις γυναίκες (Klein, 2002. Goodman, 1989. Landes, 1988. Jacob, 1994. Offen, 2000, σ. 27-49).

Ο 18ος αιώνας σηματοδοτεί την εντεινόμενη ιατρικοποίηση διάφορων κοινωνικών πεδίων και ισχυρούς μετασχηματισμούς ως προς τις αντιλήψεις, ειδικά τις ιατρικές, για τα έμφυλα σώματα. Μια μακρά ιατρική θεώρηση του έμφυλου σώματος κατά την οποία αρσενικά και θηλυκά σώματα συνιστούσαν ένα συνεχές και άνδρες και γυναίκες διατάσσονταν σε μια συνεχή κλίμακα με επίκεντρο τα γεννητικά όργανα θα παραχωρήσει κατά τον 18ο αιώνα σταδιακά τη θέση της σε μια νέα θεώρηση που προέκρινε τη ριζική διαφορά ανδρών και

γυναικών. Πρόκειται για τον μετασχηματισμό που ο ιστορικός Thomas Laqueur σε μια πολυδιαβασμένη μελέτη του έχει αποκαλέσει μετάβαση από το «μοντέλο του ενιαίου γενετήσιου φύλου» σε ένα νέο μοντέλο, διπολικό, στο «μοντέλο των δύο γενετήσιων φύλων». Ο σκελετός και το νευρικό σύστημα διακρίνονταν πλέον από την απόλυτη διαφορά. Η νέα ιατρική θεώρηση του έμφυλου σώματος και της ριζικής διαφοράς διασταυρωνόταν με ευρύτερους μετασχηματισμούς στον έμφυλο λόγο. Η θηλυκότητα νοούνταν ως συνώνυμη της παθητικότητας, της οικιακής και ιδιωτικής σφαίρας, και ως αξεδιάλυτα συνυφασμένη με τη μητρότητα. Η ευαισθησία και η συναισθηματικότητα γίνονται εγγενείς θηλυκές ιδιότητες. Νέες νοηματοδοτήσεις περί γυναικείας «σεξουαλικότητας» προβάλλουν, ειδικά στην ιατρική. Πλάι στην παραδοσιακή νοηματοδότηση των γυναικών ως «ακόρεστων» όντων και της γυναικείας επιθυμίας ως «ανεξέλεγκτης» εμφανίζεται μια νέα αντίληψη περί γυναικείας ψυχρότητας και έλλειψης ερωτικού πάθους. Ο γυναικείος οργασμός (με ό,τι σήμαινε αυτό) που κατά τους προηγούμενους αιώνες θεωρούνταν αυτονόητη προϋπόθεση της τεκνοποιίας πλέον αμφισβητείται ή και εκτοπίζεται (Laqueur, 2003a. Park, 2010).

Νέοι τρόποι οργάνωσης και νοηματοδότησης των σεξουαλικών σχέσεων εμφανίζονται. Ήδη από τον ύστερο 17ο αιώνα οι ρωγμές στη σεξουαλική οικονομία που έχει τις απαρχές της στον 12ο αιώνα καθίστανται ορατές. Ένα νέο σεξουαλικό καθεστώς βρίσκεται υπό διαμόρφωση, το οποίο η Rebecca Ann Bach έχει αποκαλέσει «ετεροσεξουαλικό φαντασιακό» και η Valerie Traub «οικιακή ετεροσεξουαλικότητα». Η ανάδυση και εδραίωση του «ετεροσεξουαλικού φαντασιακού» σε ηγεμονικό ορίζοντα προϋποθέτει την εξύψωση της ανδρικής σεξουαλικής επιθυμίας προς τις γυναίκες και τη νοηματοδότηση του γαμήλιου αναπαραγωγικού σεξ με όρους απόλαυσης. Η γαμήλια, αναπαραγωγική σχέση εγγράφεται σε ένα νέο ερωτικοποιημένο και σεξουαλικοποιημένο ιδίωμα. Ενδεχομένως θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για τις απαρχές της ιδεολογίας της ετεροσεξουαλικότητας. Αυτό το νέο σεξουαλικό καθεστώς, το «σεξουαλικό σύστημα της νεωτερικότητας» κατά τον Randolph Trumbach, δομείται γύρω από τις κατηγορίες της «μειοψηφίας» που επιθυμεί αποκλειστικά άτομα του ιδίου φύλου και της ετεροκανονικής «πλειοψηφίας». Στα μέσα του 18ου αιώνα οι λόγοι περί σεξ πολλαπλασιάζονται. Το σεξ υπάγεται σε νέες λογοθετικές τεχνολογίες όπως τα «πάθη» και σε νέα γνωσιακά πεδία όπως η ιατρική και η πολιτική οικονομία και ευθυγραμμίζεται με τις προτεραιότητες της μερκαντιλιστικής πολιτικής των κρατών ως προς το εμπόριο, την παραγωγή και τη δημογραφία. Ιστορικοί όπως ο Tim Hitchcock και ο Faramerz Dabhoiwala έχουν θεωρήσει ότι οι μετασχηματισμοί του 18ου αιώνα διέθεταν δυναμική και εύρος σε τέτοιο βαθμό που επιτρέπει να κάνουμε λόγο για σεξουαλική επανάσταση (Bach, 2007, σ. 2. Traub, 2002, σ. 261-275. Trumbach, 2012. Καρούζου, 2020. Hitchcock, 1996. Dabhoiwala. 2012).

Ζητήματα περιοδολόγησης, μεταβάσεων, χρονικών κατηγοριών αλλά και ευρύτερα ο δυτικός ιστοριογραφικός κανόνας και τα ορόσημά του βρέθηκαν στο επίκεντρο της ιστοριογραφίας των γυναικών και του φύλου ήδη από τις απαρχές της κατά το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα. Τη δεκαετία του 1970 η ιστορικός Joan Kelly έθεσε το εμβληματικό για την ιστοριογραφία της εποχής ερώτημα, «Υπήρξε Αναγέννηση για τις γυναίκες;» Το ερώτημα διατυπώθηκε σε μια εποχή που στη διεθνή ιστοριογραφία η έννοια της Αναγέννησης διατηρούσε ακόμα τις ισχυρές συνδηλώσεις περί «προόδου», περί απαρχής της εκκοσμικευμένης νεωτερικότητας και αποδέσμευσης από τον «σκοτεινό» και «θρησκόληπτο» Μεσαίωνα, όπως αυτές είχαν διαμορφωθεί από τους ιστορικούς τον 19ο αιώνα. Το ερώτημα και η απάντηση της Kelly ότι η Αναγέννηση δεν υπήρξε εποχή «προόδου» για τις γυναίκες συνόψιζε βασικές ερμηνευτικές προδιαγραφές και προτεραιότητες που διαμόρφωσαν αρχικά την ιστορία των γυναικών ως πεδίο στις παρυφές της ακαδημαϊκής ιστοριογραφίας στο οποίο συνέκλιναν η έρευνα και οι ακτιβιστικές δράσεις. Με κύριες ερμηνευτικές οπτικές τη γυναικεία εμπειρία και τη διερεύνηση των κοινωνικών μηχανισμών που διαμόρφωσαν και παγίωσαν τη γυναικεία υποτέλεια η ιστορία των γυναικών υπέβαλε σε κριτική επανεξέταση διαδικασίες του παρελθόντος, όπως η εδραίωση της φεουδαρχίας, ο εμπορικός καπιταλισμός, η Αναγέννηση, τα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων του 16ου αιώνα, ο Διαφωτισμός, η εκβιομηχάνιση και ο καπιταλισμός, που είχαν αναχθεί σε ορόσημα του ιστοριογραφικού κανόνα. Από μια παρόμοια προβληματική εκκινούσε και το επιχείρημα των Jo Anne McNamara και Suzanne Wemple για την υπονόμευση της εξουσίας των ελίτ γυναικών με τη συγκρότηση νέων μηχανισμών άσκησης εξουσίας παράλληλα με την εδραίωση της φεουδαρχίας τον 12ο αιώνα. Αυτή η ερμηνευτική και προβληματική είχε ήδη διαφανεί σε πρώιμα έργα ιστορίας των γυναικών κατά το πρώτο φεμινιστικό κίνημα στις αρχές του 20ού αιώνα. Σε μια εποχή που οι συζητήσεις και οι αντιπαραθέσεις μεταξύ ιστορικών, κοινωνικών επιστημόνων και στοχαστών και ακτιβιστών για τη σημασία της Βιομηχανικής Επανάστασης κατέγραφαν ιδιαίτερη δυναμική, η Alice Clark διερεύνησε τις επιπτώσεις της πρώιμης εκβιομηχάνισης και της ανάπτυξης του μεταποιητικού τομέα στην οικονομική και εργασιακή ζωή των γυναικών στην Αγγλία του 17ου αιώνα, θέτοντας στο επίκεντρο τη σχέση εκβιομηχάνισης και φύλου. Η ιστορία των γυναικών όπως αναπτύχθηκε στα επιμέρους πεδία του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας μαζί με την αναζήτηση του γυναικείου υποκειμένου επιδίωξε να διασαλεύσει τον

ιστοριογραφικό κανόνα και να προβληματοποιήσει την περιοδολόγηση που τον συγκροτούσε (Kelly, 1977. McNamara & Wemple, 1973. McNamara & Wemple, 1977. Διαλέτη, 2013, σ. 107-109. Clark, 1919).

Παρά την ανάπτυξη που γνώρισαν και τη μεγαλύτερη ορατότητα που απέκτησαν κατά τις επόμενες δεκαετίες η ιστορία των γυναικών και η ιστορία του φύλου, είναι δύσκολο να υποστηρίξουμε ότι μετασχημάτισαν ή και αποκαθήλωσαν τον ιστοριογραφικό κανόνα και τα ορόσημά του. Εντούτοις, η ιστορία των γυναικών με πρόταγμα τη γυναικεία «εμπειρία» και το γυναικείο υποκείμενο παρέμεινε προσανατολισμένη σε ερωτήματα και συζητήσεις γύρω από την περιοδολόγηση, τους μετασχηματισμούς και τις συνέχειες. Υπήρξαν περίοδοι διεύρυνσης των οικονομικών και εργασιακών ευκαιριών, και μάλιστα σε βαθμό που να γίνεται λόγος από κάποιες ιστορικούς για, έστω περιορισμένες, «χρυσές εποχές», όπως για παράδειγμα έχει υποστηριχθεί για την Αγγλία του 14ου αιώνα μετά την επιδημία πανώλης; Ή το πέρασμα από τον Μεσαίωνα στην πρώιμη νεότερη περίοδο συνιστά μια αργή διαδικασία υπονόμευσης της οικονομικής και εργασιακής θέσης των γυναικών; Η περιοδολόγηση και οι μετασχηματισμοί της γυναικείας θέσης παραμένουν επίκαιρα ζητήματα και ανακάμπτουν όπως στο πρόσφατο επιχείρημα της μεσαιωνολόγου Judith Bennett, η οποία κάνει λόγο για επίμονες συνέχειες στην οικονομική θέση των γυναικών σε μακροϊστορική προοπτική στις οποίες φωλιάζουν αλλαγές αλλά όχι μετασχηματισμοί και οι οποίες διαπερνούν τα όρια προνεωτερικότητας και νεωτερικότητας. Για την Bennett η περιοδολόγηση παραμένει στον πυρήνα μιας ιστορίας των γυναικών που βρίσκεται στην υπηρεσία ευρύτερων στοχεύσεων της φεμινιστικής πολιτικής (Barron, 1989. McIntosh, 2005. Bennett, 2006, σ. 54-81. Muravyeva & Toivo, 2013, σ. 6-8).

Στη μακρά περίοδο που εξετάζουμε το βάρος της έννοιας της προνεωτερικότητας (σε αντίστιξη με τη νεωτερικότητα) αποτυπώθηκε σε θεμελιακά έργα για την ανάπτυξη της ιστορίας του σώματος και της ιστορίας της σεξουαλικότητας. Στις αρχές της δεκαετίας του 1990 ο Thomas Laqueur υποστήριξε ότι για αιώνες, από την αρχαιότητα έως τον 18ο αιώνα, στις ιατρικές θεωρίες και τις αναπαραστάσεις του έμφυλου σώματος αρσενικό και θηλυκό συνιστούσαν ένα συνεχές. Ένα αναπαραστατικό και ρητορικό πλέγμα αναλογιών και ισομορφισμών στήριζε και αναπαρήγαγε αυτή τη θεώρηση, την οποία ο Laqueur αποκάλεσε «μοντέλο του ενιαίου γενετήσιου φύλου». Αυτό το μοντέλο στο τέλος του 18ου αιώνα θα παραχωρήσει τη θέση του σε ένα νέο μοντέλο, διπολικό, που προέκρινε τη ριζική διαφορά ανδρών και γυναικών. Η μακροϊστορική οπτική του Laqueur έχει τεθεί συστηματικά σε κριτική είτε για την τελεολογία της είτε για την ηγεμονία που απέδωσε στο μοντέλο του ενιαίου φύλου στη μακρά περίοδο που πραγματεύεται. Στον πυρήνα του επιχειρήματος του Laqueur βρισκόταν η αναζήτηση των απαρχών της νεωτερικότητας με σημείο τομής τον 18ο αιώνα (Laqueur, 2003a. Laqueur, 2003b).

Η αναζήτηση του νεωτερικού σώματος (σε αντίστιξη με ένα προνεωτερικό σώμα) ως πεδίο νέων πειθαρχήσεων, ρυθμίσεων και αναπαραστατικών τεχνικών είχε ήδη βρεθεί στο επίκεντρο παλαιότερων μελετητών. Ο κοινωνιολόγος Norbert Elias έθεσε το σώμα, τις σωματικές εκδηλώσεις, τις χειρονομίες και την ένδυση στον πυρήνα μετασχηματισμών από τον 16ο έως τον 18ο αιώνα που εκτόπισαν συγκεκριμένες πρακτικές και συμπεριφορές ως χυδαίες, κτηνώδεις και ποταπές. Αυτούς τους μετασχηματισμούς αποκάλεσε «διαδικασία του πολιτισμού». Σωματικές λειτουργίες που έως τότε λάμβαναν χώρα σε «δημόσια» θέα οδηγήθηκαν σταδιακά στην απόκρυψη ως ντροπιαστικές και προσβλητικές. Νέοι κώδικες αυτοπεριστολής και διαχείρισης του σώματος και των συναισθημάτων επινοήθηκαν αρχικά στα αυλικά περιβάλλοντα της πρώιμης νεότερης περιόδου και στη συνέχεια διαχύθηκαν σε ευρύτερα στρώματα της μέσης και ανώτερης ελίτ. Υπό μια παραπλήσια οπτική ο κριτικός της λογοτεχνίας Mikhail Bakhtin ανίχνευσε στις λογοτεχνικές αναπαραστάσεις του 16ου αιώνα την ανάδυση του κανόνα περί κλασικού, «κλειστού» και οριοθετημένου σώματος και τον εκτοπισμό του «γκροτέσκου», πορώδους και υπερβολικού σώματος. Στον πυρήνα του μετασχηματισμού βρισκόταν η επιβολή της λόγιας κουλτούρας απέναντι στη «λαϊκή» κουλτούρα της καρναβαλικής αντιστροφής και παρωδίας (Elias, 1997, τ. 1, σ. 125-188 Bakhtin, 1984. Διαλέτη, 2019, σ. 201-206).

Η τομή που εντοπίζει ο Laqueur στον 18ο αιώνα φέρνει σε εγγύτητα το επιχείρημά του περί νεωτερικού σώματος με τη θέση του Μισέλ Φουκώ για τον πολλαπλασιασμό των λόγων γύρω από το σεξ με αφετηρία τα μέσα του 18ου αιώνα και την ανάδυση μιας νεωτερικής σεξουαλικής οικονομίας σε σχέση με μια προγενέστερη, μακραίωνη και προνεωτερική. Άλλωστε ο Laqueur αντλεί από τη θεώρηση του Φουκώ για τη σχέση γνώσης και εξουσίας. Νεωτερική και προνεωτερική σεξουαλική οικονομία δομούνταν, κατά τον Φουκώ, γύρω από τη διάκριση νεωτερικών ταυτοτήτων και προνεωτερικών πράξεων. Σε μια εμβληματική και πολυσχολιασμένη παράγραφο από τον πρώτο τόμο του έργου του *Ιστορία της σεξουαλικότητας* που κυκλοφόρησε το 1976 ο Φουκώ γράφει:

> Η σοδομία –εκείνη του παλιού αστικού ή εκκλησιαστικού δικαίου– ήταν ένας τύπος απαγορευμένης πράξης· ο αυτουργός της δεν ήταν παρά το νομικό της υποκείμενο. Ο ομοφυλόφιλος του 19ου αιώνα

> γίνεται μια φυσιογνωμία: ένα παρελθόν, μια ιστορία και μια παιδική ηλικία, ένας χαρακτήρας, ένας τρόπος ζωής· μια μορφολογία, επίσης, με μια ανατομία ασυνήθιστη και ίσως με μια μυστηριώδη φυσιολογία. Τίποτα απ' ό,τι είναι, στην ολότητά του, δεν ξεφεύγει από τη σεξουαλικότητά του. […] Ο σοδομίτης ήταν ένας καθ' υποτροπήν αιρετικός, ο ομοφυλόφιλος είναι τώρα ένα είδος.
>
> (Φουκώ, 1982, σ. 58-59)

Στα λόγια του Φουκώ προβάλλεται μια μάλλον απροσδιόριστη ως προς το χρονολογικό άνυσμα, αχαρτογράφητη αλλά και περιοριστική, ενδεχομένως τελεολογική προνεωτερικότητα, η οποία εν πολλοίς τίθεται στην υπηρεσία προσδιορισμού και εικονογράφησης μιας σεξουαλικής νεωτερικότητας. Υιοθετώντας το φουκωικό σχήμα μεταγενέστεροι ιστορικοί θα κάνουν λόγο για το «παραδοσιακό σεξουαλικό σύστημα» της προνεωτερικότητας. Το έργο του Φουκώ υπήρξε θεμελιακό στην ανάδυση και διαμόρφωση του πεδίου της ιστορίας της «σεξουαλικότητας» παρέχοντας ένα ισχυρό ερμηνευτικό παράδειγμα το οποίο μπορούσε να αποδώσει στο σεξ και τις σεξουαλικές σχέσεις και πρακτικές ιστορικότητα. Παρομοίως τα έργα των Laqueur και τα προγενέστερα των Bakhtin και Elias κατέστησαν το σώμα ιστορικό αντικείμενο, αποκάλυπταν την ιστορικότητά του αποφυσικοποιώντας το και εγγράφοντάς το στην επικράτεια της πολιτισμικής και κοινωνικής δυναμικής (Halperin, 1990, σ. 7-9, 25-40).

Η τελεολογία, η διάκριση πράξεων-ταυτοτήτων, η περιοδολόγηση, η εννοιολόγηση του προνεωτερικού παρελθόντος υπήρξαν ισχυρές ερμηνευτικές κληρονομιές του φουκωικού έργου με τις οποίες η ιστορία και ιστοριογραφία της «σεξουαλικότητας» διαμορφώθηκαν και συνάμα αναμετρήθηκαν. Ενδεχομένως οι συνεπαγωγές του φουκωικού έργου έφεραν ισχυρότερο βάρος για τους μελετητές και τις μελετήτριες που το έργο τους ενέπιπτε στην επικράτεια του «προνεωτερικού» σεξ – μεσαιωνική, αναγεννησιακή και πρώιμη νεότερη. Μέσα από ποιες αναλυτικές κατηγορίες μπορούμε να μελετήσουμε ιστορικά το σεξ, τις σχέσεις και τις πρακτικές πριν την «σεξουαλικότητα»; Είναι η εννοιολόγηση του παρελθόντος με όρους ετερότητας απαραίτητη προϋπόθεση στην ιστορική πραγμάτευση του σεξ; Η ετεροποίηση του παρελθόντος εξυφαίνει εντέλει ένα ομογενοποιημένο παρόν το οποίο κανονικοποιεί και τιθασεύει την αστάθεια των επιθυμιών, παρελθοντικών και παροντικών; Η ανάδυση της κουίρ θεωρητικοποίησης, κριτικής και πολιτικής από τη δεκαετία του 1990 και η δεξίωσή της στη μελέτη του «προνεωτερικού» σεξ έθεσε σε δοκιμασία την περιοδολόγηση και τις χρονικές κατηγοροποιήσεις. Άλλωστε, και οι ιστορικοί της «νεωτερικής» σεξουαλικότητας έχουν επισημάνει τις ισχυρές αποκλίσεις ανάμεσα στην επιστημονική κατηγορία «ομοφυλόφιλος» ή «ετεροφυλόφιλος», τους όρους και τρόπους με τους οποίους τα υποκείμενα αντιλαμβάνονταν τους εαυτούς και τις πρακτικές τους και τις εξαιρετικά αργές και αποσπασματικές διαδικασίες σύγκλισης και ευθυγράμμισης ανάμεσα στους θεσμούς και τα υποκείμενα (Houlbrook, 2005 Harris, 2010).

Σε ένα από τα ιδρυτικά κουίρ κείμενα στις αρχές του 1990 η Eve Kosofsky Sedgwick στάθηκε κριτικά απέναντι στην «ιστορική αναζήτηση μιας μεγάλης αλλαγής παραδείγματος», δηλαδή στη ριζική διαφορά παρελθόντος και νεωτερικού παρόντος. Με αφετηρία τις κριτικές επισημάνσεις της Sedgwick ένα νέο ρεύμα στην ιστορία και, κυρίως, στη λογοτεχνική κριτική, έφερε στο προσκήνιο έναν «κουίρ» Μεσαίωνα, μια «κουίρ» Αναγέννηση, μια «κουίρ» προνεωτερικότητα. Όπως έχει παρατηρήσει η Valerie Traub το παρελθόν δεν είναι «καθρέπτης του εαυτού μας αλλά ούτε τόσο ριζικά ξένο προς εμάς ώστε να μην υπάρχει τίποτα χρήσιμο στα αποσπασματικά χνάρια που έχει αφήσει». Η κουίρ προβληματοποίηση μας προσφέρει πλεονεκτήματα ως προς την ανίχνευση των κανονικοτήτων και των κουίρ ενδεχομένων του προνεωτερικού παρελθόντος. Εντούτοις, η συστηματική επίκληση και αξίωση του κουίρ παρελθόντος τείνει προς μια κανονικοποίηση στον βαθμό που ο όρος «κουίρ» απλά αντικαθιστά ή βολικά συγκαλύπτει παλαιότερες, ολισθηρές κατηγορίες όπως «ταυτότητα», «ομοφυλοφιλία» κ.ά. (Sedgwick, 1990, σ. 40-48. Goldberg, 1994. Fradenburg & Freccero, 1996. Blackmore & Hutchenson, 1999. Burger & Kruger, 2001. Traub, 2002, σ. 32. Mills, 2015, σ. 20-22. Halperin, 2003).

Η δυναμική με την οποία εισήλθε η κουίρ θεωρητικοποίηση στη μελέτη της προνεωτερικής σεξουαλικής οργάνωσης τροφοδότησε μια αναπάντεχη γεφύρωση ανάμεσα στο προνεωτερικό παρελθόν και το μετανεωτερικό παρόν. Το προνεωτερικό παρελθόν έγινε μια φαντασιακή, ρευστή επικράτεια πριν εδραιωθούν οι άκαμπτες κατηγορίες της νεωτερικότητας. Σε μια τέτοια θεώρηση του παρελθόντος ελλοχεύουν δύο κίνδυνοι, ο ένας ρητά εκφρασμένος και ο άλλος υπόρρητος. Σε μια ριζοσπαστική εννοιολόγηση της διαπλοκής παρελθόντος και παρόντος ιστορικοί και πρωτίστως κριτικοί της λογοτεχνίας στο ευρύ πεδίο της κουίρ ιστοριογραφίας προτείνουν, αν και όχι με ταυτόσημο τρόπο, νέους τρόπους εμπλοκής και διασύνδεσης με το παρελθόν που υπερβαίνουν τις αντιστίξεις και κινητοποιούν συναισθηματικές ταυτίσεις και συνδέσεις. Μεταξύ αυτών η Carolyn Dinshaw κάνει λόγο για το κουίρ άγγιγμα ως μια σωματική, συναισθηματική και ερμηνευτική σχέση που γεφυρώνει το μεσαιωνικό παρελθόν με το μεταμοντέρνο παρόν. Αυτή η γεφύρωση διαμορφώνει

κουίρ κοινότητες που διασυνδέονται με ένα απροσδιόριστο παρελθόν και μοιράζονται περιθωριακότητα και αποκείμενους τόπους. Η αποκαθήλωση του παρελθόντος από την ιστορική ιδιαιτερότητα και την ιστορικότητά του και η γεφύρωση του χάσματος με το παρόν συνιστά μια ερμηνευτική στρατηγική, έναν συνειδητό «ανιστορικισμό», που επιζητεί όχι τη γνώση για το παρελθόν και το παρόν αλλά το σμίξιμό τους σε μια επικράτεια απροσδιοριστίας. Χωρίς να εισέλθουμε περισσότερο στο εύρος και τη συνθετότητα των παραπάνω συζητήσεων και αναζητήσεων, ο κουίρ «ανιστορικισμός» αφενός αποκαλύπτει ότι η περιοδολόγηση και οι χρονικές κατηγορίες που επιβάλλουμε στο παρελθόν δεν είναι μια ουδέτερη και διαφανής διαδικασία αλλά μια διαρκής και δύσκολη αναμέτρηση με το παρόν, τις εντάσεις και τις πολιτικές διαχείρισής τους, αλλά αφετέρου δημιουργεί μια δύσκολα διαχειρίσιμη ερμηνευτική και γνωσιακή αμηχανία από τη στιγμή που το παρελθόν χάνει την αυτονομία του. Σε μια άλλη, περισσότερο άρρητη συνεπαγωγή τα προνεωτερικά παρελθόντα παραδόξως γίνονται επικράτειες μιας «παραδεισιακής ερωτικής οικονομίας» και αποικίζονται με «κουίρ αρνητές των ταυτοτικών κανονικοτήτων». Εντούτοις, ο «κουίρ» Μεσαίωνας ή η «κουίρ» Αναγέννηση διέθεταν τις δικές τους κατηγορίες οργάνωσης και ρύθμισης της επιθυμίας, τις δικές τους κανονιστικές προσδοκίες και τα δικά τους αδιαπραγμάτευτα όρια. Πρακτικές και σενάρια που στα δικά μας μάτια ενδεχομένως φαντάζουν διαταρακτικά, και το εύρος τους μας εκπλήσσει, μπορούσαν να είναι εξαιρετικά κανονικοποιημένα και πατριαρχικά κατά το παρελθόν (Πλακωτός, 2020, σ. 323-326, 335-336. Dinshaw, 1999. Goldberg & Menon, 2005. Traub, 2016. Διαλέτη, 2020, σ. 278-279).

Το έργο του Φουκώ, η ανάδυση του πεδίου της ιστορίας της «σεξουαλικότητας» κατά τις τελευταίες δεκαετίες και οι πιο πρόσφατες κουίρ αναζητήσεις αποκαλύπτουν την ολισθηρότητα που φωλιάζει στη διαδικασία περιοδολόγησης του ιστορικού χρόνου. Τα συστήματα περιοδολόγησης ενέχουν θέση αντεστραμμένου, παραμορφωτικού ή επιβεβαιωτικού καθρέπτη του παρόντος μέσα από τη διαπλοκή παρόντος και παρελθόντος. Πρόκειται για μια διαπλοκή που εξυφαίνει ή υποστασιοποιεί ηγεμονικές σχέσεις εξουσίας. Είναι τόσο αξεδιάλυτα εγγεγραμμένη η περιοδολόγηση στη σχέση παρόντος-παρελθόντος που επί της ουσίας αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης «πολιτικής του χρόνου». Συνήθως στην αναζήτηση και στην απόδοση περιεχομένου στο παρελθόν μέσω των κατηγοριών περιοδολόγησης φωλιάζει ένα πιο ακανθώδες και πιεστικό ερώτημα: «Πού βρίσκεται το τώρα;» Η περιοδολόγηση είναι ένας από τους τρόπους με τους οποίους αναμετρούμαστε με το παρελθόν, την ετερογένεια και την πολυπλοκότητά του. Για τις κοινότητες των ιστορικών η περιοδολόγηση συνήθως νοείται ως μια διαδικασία οργάνωσης του παρελθόντος για χάρη της έρευνας, της διδασκαλίας και της μάθησης. Βασίζεται σε ισχυρές ερμηνευτικές και πραγματολογικές τεκμηριώσεις οι οποίες όμως παραμένουν ανοικτές σε διαφορετικές, εξίσου τεκμηριωμένες, θεωρήσεις, ενώ συχνά αποτελούν αντικείμενο διαφωνίας και υπόκεινται σε ενδεχόμενες μελλοντικές αναθεωρήσεις. Τεκμηρίωση, διαφωνία, αναθεώρηση και αναστοχασμός οικοδομούν και προϋποθέτουν επιστημολογικές συγκλίσεις και συναινέσεις. Ωστόσο, η ουδετερότητα και η αποστασιοποίηση με τις οποίες επενδύεται η περιοδολόγηση συνήθως επισκιάζουν μια πιο θεμελιώδη πολιτισμική διαδικασία, την τακτοποίηση της ετερότητας του παρελθόντος και τις πολιτικές διαχείρισης του παρόντος. Η ιστορία άλλοτε ως νεκρολογική πράξη, άλλοτε ως αποικιακή πράξη και άλλοτε ως πράξη οικειοποίησης, όπως έχει επισημάνει ο Michel de Certeau, μετέχει ενεργά σε αυτή τη διαδικασία τακτοποίησης. Εντούτοις, στον βαθμό που αναζητούμε στο παρελθόν κάτι από τους παροντικούς εαυτούς μας, κινητοποιούμε ή εργαλειοποιούμε το παρελθόν στην υπηρεσία του παρόντος, το παρελθόν φασματικά επιστρέφει ή παραμένει μέσα στο παρόν, στοιχειώνει το παρόν (Chakrabarty, 2004. Davis, 2008, σ. 3-6. De Certeau, 1986, σ. 3-5. De Certeau, 1988, σ. 2-6. Freccero, 2006, σ. 69-100).

Οι παραπάνω επισημάνσεις συνοψίζονται σε μια πρόσφατη διαδικτυακή διαμάχη στη Μ. Βρετανία με επίκεντρο ένα άρθρο στο ημερήσιο τύπο. Σύμφωνα με το άρθρο ένας ακαδημαϊκός στη διάρκεια μιας ομιλίας προς ένα χριστιανικό ακροατήριο υποστήριξε ότι το σώμα του Ιησού ήταν τρανς. Αρκετοί ακροατές αποχώρησαν από την ομιλία προσβεβλημένοι, κάποιοι δακρυσμένοι, ενώ άλλοι έστειλαν αγανακτισμένες επιστολές στο Πανεπιστήμιο του Cambridge στο οποίο εργαζόταν ο ομιλητής. Τη δημοσίευση του συμβάντος ακολούθησε μια διαδικτυακή διαμάχη από εκείνες που όσο γρήγορα ξεκινάνε και με όση ένταση διεξάγονται, τόσο γρήγορα ατονούν και εξαφανίζονται. Το υλικό στο οποίο στηρίχθηκε ο ομιλητής ήταν μεσαιωνικές οπτικές αναπαραστάσεις στις οποίες η πληγή στο πλευρό του Ιησού απεικονίζεται ως αιδοίο, όπως θα δούμε στο τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο του βιβλίου. Σε αυτή τη βάση στηρίχθηκε το επιχείρημα του ομιλητή και η αναφορά του στο τρανς σώμα του Ιησού. Από τη σκοπιά μιας αυστηρής ιστορικής οπτικής θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο λόγος περί τρανς σώματος στο Μεσαίωνα συνιστά έναν προβληματικό αναχρονισμό, την επιβολή μιας σύγχρονης κατηγορίας στο παρελθόν. Επίσης, θα μπορούσαμε να πούμε ότι στο επιχείρημα, όπως τουλάχιστον μεταφέρεται μέσω του τύπου, διαγράφονται τα μεταφορικά και συμβολικά ιδιώματα του μεσαιωνικού κόσμου προκειμένου οι οπτικές αναπαραστάσεις να διαβαστούν κυριολεκτικά, για να

υπηρετήσουν νέες υποστασιοποιημένες «αλήθειες» που αποκτούν εγκυρότητα μέσω της αναγωγής τους στο παρελθόν. Όσο λάθος και αν είναι η ανάγνωση των μεσαιωνικών συμβολισμών άλλο τόσο «λάθος» μπορεί να φαντάζει και η ορθή χρήση τους. Οι διαπλοκή παρελθόντος και παρόντος και οι μεγαλύτερες ή πιο σύντομες διαμάχες που δημιουργεί έχουν τη δική τους «ορθότητα», δυναμική και αυτοτέλεια.[1]

Κάθε συνθετικό έργο βασίζεται σε ένα σύνολο ερμηνευτικών αρχών και επιλογών, με τις οποίες οργανώνει την αφήγηση, ενώ αναμετράται με πλήθος προσεγγίσεων και οπτικών που δεν είναι πάντα συγκλίνουσες μεταξύ τους. Στο παρόν βιβλίο το ευρύ χρονολογικό άνυσμα συνιστά από μόνο του μια βασική ερμηνευτική επιλογή και την ίδια στιγμή ένα σημαντικό στοιχείο πρωτοτυπίας. Εξίσου σημαίνουσα επιλογή αποτελεί η συνεξέταση του φύλου, των σεξουαλικών σχέσεων και του σώματος. Το χρονολογικό και θεματικό άνυσμα διαπερνά και ενσωματώνει καθιερωμένα και στιβαρά ιστοριογραφικά πεδία τα οποία διακρίνονται από ισχυρές οριοθετήσεις πρωτίστως χρονολογικές και δευτερευόντως θεματικές. Πλήθος συνθετικών έργων πρωτίστως αγγλόφωνων κατά τις τελευταίες δεκαετίες επιδιώκουν να προσπελάσουν και να ενσωματώσουν την τρέχουσα, πολύμορφη και διαρκώς διευρυνόμενη έρευνα και βιβλιογραφική παραγωγή. Πραγματεύονται το φύλο, τις σεξουαλικές σχέσεις και το σώμα άλλοτε ως διακριτές θεματικές και άλλοτε, λιγότερο συχνά, διασταυρώνοντάς τις, αλλά σχεδόν πάντα τηρώντας τα καθιερωμένα όρια του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης ή/και της πρώιμης νεότερης περιόδου ως αυστηρά οριοθετημένα ιστοριογραφικά πεδία. Εξαιρέσεις όπως το βιβλίο των Phillips & Reay για τις σεξουαλικές σχέσεις στην προνεωτερικότητα, του οποίου το χρονολογικό άνυσμα είναι αντίστοιχο με του παρόντος βιβλίου, μάλλον επιβεβαιώνουν το βάρος που φέρουν τα επιμέρους ιστοριογραφικά πεδία. Μάλιστα, η αυξανόμενη παρουσία συνθέσεων που αποτελούνται από άρθρα διαφορετικών συγγραφέων φανερώνει πλέον το βάρος όχι μόνο των ιστοριογραφικών πεδίων αλλά και των επιμέρους ειδικεύσεων (Bennett & Karras, 2013. Sauer, 2015. Ward, 2016. Karras, 2005. Wiesner. 1993. Χάφτον, 2003. Poska, Couchman & McIver, 2013. Capern, 2020. Crawford, 2007. Toulalan & Fisher, 2011. Toulalan & Fisher, 2013. Kalof & Bynum, 2014. Phillips & Reay, 2011).

Η οπτική του βιβλίου βρίσκεται εγγύτερα στην ερμηνευτική παράδοση που εισήγαγε η Joan Scott κατά την οποία «το φύλο αποτελεί συστατικό στοιχείο των κοινωνικών σχέσεων […] και το φύλο είναι πρωταρχικός τρόπος νοηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας». Υπό αυτή την έννοια, το βιβλίο στρέφεται πρωτίστως στην ιστορική μελέτη ανδρισμών και θηλυκοτήτων και λιγότερο στην ανασύσταση της εμπειρίας, της δράσης, της δημιουργικότητας και της πολυμορφίας τους που παραμένουν στις βασικές προτεραιότητες της ιστορίας των γυναικών και είναι αυτές που κυρίως αποτυπώνονται σε παλαιότερα και πρόσφατα συνθετικά έργα. Σε αυτή την προοπτική κάποιες παραδοσιακές θεματικές της ιστορίας των γυναικών, όπως η γυναικεία λογιοσύνη ή η γυναικεία συμμετοχή στο *querelle des femmes*, την ευρεία «διαμάχη» για τις γυναίκες κατά την αναγεννησιακή/πρώιμη νεότερη περίοδο και η αναζήτηση μιας πρωτο-φεμινιστικής σκέψης, λαμβάνουν περιορισμένη προσοχή. Εντούτοις, άλλες θεματικές όπως η οικονομική θέση και τα περιουσιακά δικαιώματα αναδεικνύονται πιο συστηματικά. Η οπτική του βιβλίου διακρίνεται από μια επιφυλακτική στάση απέναντι στην επίκληση της «εμπειρίας» και την απόδοση δράσης ως ερμηνευτικά προτάγματα στην ιστορία του φύλου (Σκοτ, 1997 [1986], σ. 309). Διαλέτη, 2013, σ. 129-130).

Αντιθέτως, μέσα από την οπτική του βιβλίου οι κοινωνικές σχέσεις, η παραγωγή ανδρισμών και θηλυκοτήτων και τα όρια της «δράσης» υπάκουαν σε έναν ευρύ πατριαρχικό ορίζοντα προσδοκιών και πρακτικών ο οποίος οικοδομούνταν και αναπαραγόταν μέσω ισχυρών ομοκοινωνικών δεσμών, μέσω της σφυρηλάτησης ιεραρχικών και οριζόντιων ανδρικών δεσμών. Πατριαρχία και ομοκοινωνικότητα συγκροτούσαν ίσως την ισχυρότερη οργανωτική αρχή των χριστιανικών κοινωνιών της προνεωτερικής Δύσης. Αντλώ από την επισήμανση της Eve Kosofsky Sedgwick για την «ειδική σχέση μεταξύ ανδρικής ομοκοινωνικής (συμπεριλαμβανομένης της ομοσεξουαλικής) επιθυμίας και των δομών που συντηρούν και μεταβιβάζουν την πατριαρχική εξουσία». Η Sedgwick, ενσωματώνοντας το επιχείρημα της Gayle Rubin, υποστήριξε ότι η δόμηση και σφυρηλάτηση του ομοκοινωνικού δεσμού προϋποθέτει ένα σύστημα συμβολικών και υλικών ανταλλαγών και διαμεσολαβήσεων με επίκεντρο τις γυναίκες. Σε ένα πρωταρχικό επίπεδο ομοκοινωνικότητα και ανταλλαγή/διαμεσολάβηση συγκροτούνται τριγωνικά. Για τη Sedgwick ομοκοινωνικότητα και ομοερωτισμός συνιστούν ένα ασταθές συνεχές που τελεί υπό διαρκή εγγύτητα, δοκιμασία και αμφισημία. Η φιλία, η αλληλεξάρτηση και ο ανταγωνισμός, οι συναισθηματικά φορτισμένες εκφορές και η σωματική εγγύτητα μεταξύ ανδρών αποτελούσαν τα ισχυρά ιδιώματα, τα ιδεώδη και τις κοινωνικές δυναμικές που οικοδομούσαν την έμφυλη και σεξουαλική οικονομία του προνεωτερικού «ομοκοινωνικού φαντασιακού». Η Patricia Simons έχει δείξει ότι τα ανδρικά αναγεννησιακά πορτρέτα ήταν πρωτίστως φορείς ομοκοινωνικών νοημάτων και δεσμών.

[1] Μπορείτε να δείτε το αρχικό άρθρο εδώ: https://www.telegraph.co.uk/news/2022/11/26/jesus-could-have-transgender-claims-cambridge-dean/

Μέσα από μια τέτοια ανάγνωση η προβολή της ετεροσεξουαλικότητας στο παρελθόν ως οικουμενικής και υπερ-ιστορικής κατηγορίας διασαλεύεται. Παρομοίως η οπτική της ομοκοινωνικότητας μετασχηματίζει την ανάγνωση των μεσαιωνικών κειμένων. Στις ιπποτικές μυθιστορίες (*romans*) από τον ύστερο 12ο αιώνα οι γυναικείες μορφές εικονογραφούνται ως αντικείμενα σε ένα σύστημα ανταλλαγών μεταξύ των ιπποτών αλλά και ως απειλητικά υποκείμενα που οι επιθυμίες τους θέτουν σε κίνδυνο τις ιπποτικές επιδιώξεις. Σε αυτή την εικονογράφηση των γυναικείων μορφών στοιχειοθετείται η ένταση ανάμεσα στην ομοκοινωνικότητα από τη μια μεριά και, από την άλλη, τις επιταγές της αναπαραγωγής και της πατρογραμμικότητας, μια ένταση που διαποτίζει τους ορίζοντες της τάξης των ιπποτών (Sedgwick, 1985, σ. 25-26. Bach, 1998. Simons, 1997. Gaunt, 1995, σ. 70-75).

Κατά τις τελευταίες δεκαετίες η ιστορία του φύλου και των γυναικών, τουλάχιστον στα επιμέρους πεδία του προνεωτερικού παρελθόντος, διακρίνεται από μια αμήχανη στάση απέναντι στην έννοια της πατριαρχίας. Ένα μέρος της εργογραφίας οριοθετεί την πατριαρχία ως ανδρική κυριαρχία στον οίκο, όταν αυτός αναδύεται σε κύρια κοινωνική προδιαγραφή και θεμελιώδη πυρήνα τον 16ο αιώνα με τα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων, παρότι συχνά τονίζεται ότι ο πατριαρχικός οίκος ήταν μια ασταθής συνθήκη παρά μια μονολιθική και αδιαφοροποίητη «πραγματικότητα». Πέραν του οίκου, η πατριαρχία συνήθως εικονογραφείται ως ένας μακρινός, σχεδόν αδιόρατος ορίζοντας ο οποίος εκτοπίζεται από τις τακτικές και τη δράση που αναπτύσσουν τα υποκείμενα. Εντούτοις, η πατριαρχία ήταν μια δομική συνθήκη με πλήθος αποτυπώσεων, οριοθετήσεων και εξ ορισμού αποκλεισμών στους θεσμούς, την οικονομία, την πολιτική, την εκπαίδευση και τη διανοητική ζωή. Στις προδιαγραφές των προνεωτερικών πατριαρχικών καθεστώτων διασταυρώνονταν η ανδρική κυριαρχία με ιεραρχίες μεταξύ ανδρών. Στόχος μας δεν είναι να υπερβούμε την πατριαρχία ως δύσχρηστη και άκαμπτη κατηγορία, ούτε να σκεφτούμε το φύλο και τις σεξουαλικές σχέσεις πέρα από την πατριαρχία, αλλά να διαμορφώσουμε ερωτήματα που εκκινούν από την πατριαρχία και την ομοκοινωνικότητα ως προδιαγραφές που διαποτίζουν και ως ορίζοντες που καθορίζουν τη συγκρότηση της έμφυλης και σεξουαλικής οικονομίας των προνεωτερικών κοινωνιών. Ο ορίζοντας της πατριαρχίας και της ομοκοινωνικότητας μας επιτρέπει τη συνεξέταση φύλου και σεξουαλικών σχέσεων. Τα δύο πεδία εδώ και δεκαετίες διαγράφουν εν πολλοίς αυτόνομες πορείες στην ιστοριογραφία και η συνομιλία τους έχει ατονήσει ενώ το αίτημα της συνεξέτασής τους τα τελευταία χρόνια πλέον διατυπώνεται ολοένα και συχνότερα (Dialeti, 2013a, σ. 20-28. Διαλέτη, 2015, σ. 216-223. Loomba & Sanchez, 2016, σ. 20-27).

Στη μακρά προνεωτερικότητα που εξετάζουμε η πατριαρχία δεν υπήρξε μια αδιαφοροποίητη συνθήκη. Τα συστατικά της άλλαζαν, αναδιατάσσονταν και κάποια εκτοπίζονταν στην αφάνεια. Για παράδειγμα, στη διαμόρφωση της χριστιανικής πατριαρχίας από τον 12ο αιώνα με πυρήνα την ιπποτική τάξη ο οίκος και η πατρότητα δεν αποτελούσαν καίρια πεδία επιτέλεσης του ιπποτικού ανδρισμού. Αντιθέτως, η πατρότητα και η δημιουργία οικογένειας θα γίνουν συστατικά στοιχεία στους ανδρισμούς των τεχνιτών και των εμπόρων στα υστερομεσαιωνικά και αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα και θα αναχθούν σε εξέχουσα αρχή τον 16ο αιώνα με την εδραίωση των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων. Με αντίστοιχο τρόπο αναδιατάσσονταν τα υλικά της ομοκοινωνικότητας. Τα επικά ποιήματα (*chansons de geste*) και οι μυθιστορίες, που αποτελούν την αναπαραστατική επιτομή του ιπποτισμού και του πολεμικού ανδρισμού στον Μεσαίωνα, υποστασιοποιούν με διαφορετικό τρόπο την ομοκοινωνικότητα. Στα επικά ποιήματα οι άμεσες ανδρικές σχέσεις σφυρηλατούν τον ανδρικό δεσμό ενώ στις μυθιστορίες η ομοκοινωνικότητα και η ανδρική ιεραρχία στη φεουδαρχική κοινωνία οικοδομούνται μέσω των «ετεροσεξουαλικών» σχέσεων, καθώς οι γυναίκες γίνονται προϊόντα ανταλλαγών μεταξύ ανδρών και δίαυλοι που επιβεβαιώνουν τον ανδρισμό και την ομοκοινωνικότητα των ιπποτών. Στον 16ο αιώνα η μορφή που διαμεσολαβεί ως τρίτος πόλος στη συγκρότηση της ανδρικής φιλίας ως ομοκοινωνικού δεσμού δεν είναι μόνο γυναικεία. Τη θέση της μπορεί να παίρνει ο ηγεμόνας. Ο ίδιος ο ομοκοινωνικός δεσμός ήταν κατάφορτος εντάσεων και αμφισημιών. Από τον 15ο αιώνα, όπως επισημαίνει η Patricia Simons και θα δούμε στο όγδοο κεφάλαιο, οι ομοκοινωνικοί δεσμοί και η δυναμική τους αντιμετωπίζονται με μεγαλύτερη καχυποψία από τις αρχές, οι οποίες, ωστόσο, μετείχαν στην ομοκοινωνικότητα. Με την ανάδυση του εμπορικού καπιταλισμού και τη νέα δυναμική που αποκτά ο οίκος ως πολιτική και οικονομική οντότητα στα αστικά περιβάλλοντα του ιταλικού χώρου τον 15ο αιώνα η παραδοσιακή σύσταση της ομοκοινωνικότητας δοκιμάζεται υπό το βάρος ενός νέου, αδήριτου ερωτήματος: αποτελούν οι γυναίκες μέρος ενός συστήματος συναλλαγών ή μένουν έξω από αυτό; (Shannon, 2002, σ. 9-10. Simons, 1997, σ. 29-31. Freccero, 1991, σ. 200-207.)

Η διαπλοκή πατριαρχίας και ομοκοινωνικότητας στη διαμόρφωση των προνεωτερικών έμφυλων συστημάτων αποτελεί την οργανωτική αρχή με την οποία αυτό το βιβλίο προσεγγίζει την προνεωτερική σεξουαλική οικονομία. Ένα σημαντικό μέρος της εργογραφίας, υιοθετώντας μια έκκεντρη οπτική, αναζήτησε στο παρελθόν αντίστοιχες «περιθωριακές» μορφές του σεξουαλικού συστήματος της νεωτερικότητας. Υπό το βάρος του φουκωικού έργου ο «σοδομίτης» και ο «ομοφυλόφιλος», παρότι αναγνωρίζονται ως παράγωγα

διαφορετικών λογοθετικών, γνωσιακών και πειθαρχικών καθεστώτων, εντέλει μοιράζονται την ίδια μειοψηφική «περιθωριακότητα». Αν ο νεωτερικός ομοφυλόφιλος ορίζεται ως μειοψηφία προς μια ετεροσεξουαλική πλειοψηφία, ποια είναι η «πλειοψηφία» των προνεωτερικών κοινωνιών; Αν η μορφή του ομοφυλόφιλου είναι ιστορικά προσδιορισμένη, η ετεροσεξουαλικότητα δεν διαθέτει τη δική της ιστορικότητα; Στο βιβλίο υποστηρίζουμε ότι οι σεξουαλικές πρακτικές, σχέσεις και επιθυμίες στο προνεωτερικό παρελθόν υπάκουαν σε διαφορετικές οργανωτικές αρχές, κατηγοριοποιήσεις και ιεραρχήσεις. Για να τις ανιχνεύσουμε και να τις κατανοήσουμε θα πρέπει να αποαποικιοποιήσουμε το παρελθόν από μεταγενέστερες, νεωτερικές κατηγοροποιήσεις και νοηματοδοτήσεις: ετερο/ομοφυλοφιλία, γαμήλια αναπαραγωγική σχέση και ετεροκανονικότητα. Με αφετηρία τον 12ο αιώνα διαμορφώνεται μια πατριαρχική σεξουαλική οικονομία που διακρίνεται από την παράλληλη, συμπληρωματική και συγκρουσιακή λειτουργία δύο συστημάτων, της «αναπαραγωγής» και των «επιθυμιών» ή των «ετεροσεξουαλικών σχέσεων» και των ομοκοινωνικών δεσμών και επιθυμιών. Αυτή η μεσαιωνική σεξουαλική οικονομία θα αναπτυχθεί και θα αποκρυσταλλωθεί στους μετέπειτα αιώνες της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου. Στη διαμορφούμενη σεξουαλική οικονομία της προνεωτερικότητας από τον 12ο αιώνα, υπό τις προδιαγραφές του πατριαρχικού έμφυλου συστήματος, οι «ετεροσεξουαλικές» σχέσεις δεν είναι συνώνυμες της «ετεροκανονικότητας», της «ετεροσεξουαλικότητας» ως φαντασιακού και κουλτούρας. Οι ετεροσεξουαλικές σχέσεις και οι ομοκοινωνικοί δεσμοί λειτουργούν παράλληλα και συμπληρωματικά σε μια υπό διαμόρφωση χριστιανική πατριαρχική σεξουαλική οικονομία. Σε αυτή την οπτική το βιβλίο συγκλίνει με το επιχείρημα της Valerie Traub για την ανάδυση τον 17ο αιώνα του μοντέλου της «οικιακής ετεροσεξουαλικότητας» και των Ann Bach και Louis-Georges Tin που με διαφορετικά χρονολογικά ανύσματα κάνουν λόγο για τον σταδιακό εκτοπισμό του «ομοκοινωνικού φαντασιακού» από το «ετεροσεξουαλικό φαντασιακό» ή από την «επινόηση της κουλτούρας της ετεροσεξουαλικότητας». Παρά τις διαφορές τους, καθιστούν την ετεροσεξουαλικότητα ιστορικό παράγωγο (Πλακωτός, 2020, σ. 323-324, 335-336. Traub, 2002, σ. 265-275. Bach, 2007, σ. 10-20. Tin, 2008).

Στο βιβλίο αποφεύγουμε τον όρο σεξουαλικότητα ή καταφεύγουμε σε αυτόν με τη χρήση εισαγωγικών θεωρώντας ότι υπήρξε παράγωγο επιστημολογικών και εννοιολογικών μετασχηματισμών του 19ου αιώνα. Υπό αυτή την έννοια πριν τον 19ο αιώνα βρισκόμαστε σε μια επικράτεια όπου υπήρχε σεξ αλλά δεν υπήρχε σεξουαλικότητα, όπως επισημαίνουν οι Phillips & Reay και αναλόγως τιτλοφορούν το βιβλίο τους. Κατά κάποιο τρόπο πρόκειται για ένα «παράδοξο» που βαραίνει την ιστορικοποίηση των σεξουαλικών σχέσεων, πρακτικών και επιθυμιών πριν την ανάδυση της «σεξουαλικότητας». Πριν χρόνια ο κλασικιστής, και από τους πιο συνεπείς φουκωικούς μελετητές, David Halperin επιχειρούσε να απαντήσει σε αυτό το «παράδοξο» υποστηρίζοντας ότι το σεξ δεν έχει ιστορία, μιας και αποτελεί «φυσικό συμβάν» αλλά η σεξουαλικότητα έχει ιστορία, μιας και εγγράφεται στην επικράτεια του πολιτισμού, αν και σχετικά πρόσφατη. Σε σημαντικό βαθμό η ιστορική μελέτη των πριν τη νεωτερικότητα σεξουαλικών σχέσεων έχει πλέον συστηματικά καταπιαστεί με το «παράδοξο» και έχει αναπτύξει στρατηγικές που το υπερβαίνουν. Στο βιβλίο υποστηρίζουμε ότι το ίδιο το σεξ ως «φυσικό συμβάν» μπορεί να έχει ιστορία και κυρίως ότι για τις πριν τη σεξουαλικότητα εποχές οι σεξουαλικές πρακτικές, σχέσεις και επιθυμίες υπάκουαν σε διαφορετικές οργανωτικές αρχές, κατηγοριοποιήσεις και ιεραρχήσεις, οι οποίες μπορούν να γίνουν αντικείμενα ιστορικοποίησης. Εντούτοις, η ιστορία των προνεωτερικών σεξουαλικών σχέσεων διακρίνεται από έναν σημαντικό βαθμό αμηχανίας ως προς την αφηγηματική οργάνωση και διαπλοκή με το παρόν. Η Dagmar Herzog στο βιβλίο της για τον 20ό αιώνα επισημαίνει τη σημασία να προβληματοποιηθεί το αφήγημα περί σταδιακής προόδου και φιλελευθεροποίησης. Σε μια πιο μακροϊστορική αφήγηση από τον 16ο έως τον 20ό αιώνα ο Robert Muchembled εγγράφει την περίοδο της πρώιμης νεωτερικότητας σε ένα ευρύτερο σχήμα που οργανώνεται με βάση την ταύτιση του σεξ με την απόλαυση και υπακούει στο δίπολο «εποχές καταστολής-εποχές απελευθέρωσης». Υπό αυτή την έννοια ο 16ος αιώνας φαντάζει λιγότερο «ξένος», ειδικά από τη στιγμή που περισσότερο ή λιγότερο ρητά εικονογραφείται μέσα από τις σεξουαλικές κατηγορίες της νεωτερικότητας. Στο παρόν βιβλίο η περίοδος της πρώιμης νεωτερικότητας εγγράφεται σε μια ευρύτερη προνεωτερικότητα η οποία είναι εξαιρετικά δύσκολο και εν πολλοίς ερμηνευτικά ανώφελο να προσεγγιστεί μέσα από την οπτική της προόδου, της καταστολής, ή τη απελευθέρωσης. Πρόκειται για μια αμηχανία ενώπιον της ετερότητας του παρελθόντος. Εντούτοις, η υπόθεση εργασίας στο παρόν βιβλίο είναι ότι η παρελθοντική ετερότητα υπογραμμίζει την ιστορικότητα του νεωτερικού και μετανεωτερικού παρόντος και αποφυσικοποιεί τις τρέχουσες οργανωτικές κατηγορίες και νοηματοδοτήσεις καθιστώντας τις ανοιχτές στην αλλαγή και τον μετασχηματισμό. (Phillips & Reay, 2011, σ. 7-8. Halperin, 1989, σ. 257-258. Herzog, 2022, σ. 21-23. Muchembled, 2007, σ. 15-22, 40-44).

Βιβλιογραφία

Abrams, L. (2008). The Unseamed Picture: Conflicting Narratives of Women in the Modern European Past. *Gender & History*, *20*(3), 628-643.

Bach, R. A. (1998). The Homosocial Imaginary of *A Woman Killed With Kindness*. *Textual Practice*, *12*(3), 503-524.

Bach, R. A. (2007). *Shakespeare and Renaissance Literature before Heterosexuality*. Palgrave Macmillan.

Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and His World* (H. Iswolsky, μτφρ.). Indiana University Press.

Barron, C. M. (1989). The 'Golden Age' of Women in Medieval London. *Reading Medieval Studies*, *15*, 35-58.

Bennett, J. M. (2006). *History Matters: Patriarchy and the Challenge of Feminism*. University of Pennsylvania Press.

Bennett, J. M. & Karras, R. (2013). *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe*. Oxford University Press.

Blackmore, J. & Hutchenson, G. (επιμ.). (1999). *Queer Iberia: Sexualities, Cultures, and Crossing from the Middle Ages to the Renaissance*. Duke University Press.

Bouwsma, W. J. (1979). The Renaissance and the Drama of Western History. *American Historical Review*, *84*, 1-15.

Burger, G. & Kruger, S. F. (επιμ.). (2001). *Queering the Middle Ages*. University of Minnesota Press.

Burgwinkle, W. (2004). *Sodomy, Masculinity, and Law in Medieval Literature: France and England, 1050-1230*. Cambridge University Press.

Canning, K. (2006). *Gender History in Practice: Historical Perspectives on Bodies, Class and Citizenship*. Cornell University Press.

Capern, A. L. (επιμ.). (2020). *The Routledge History of Women in Early Modern Europe*. Routledge.

Cave, T. (2006). Locating the Early Modern. *Paragraph: A Journal of Modern Critical Theory*, *29*(1), 12-26.

Chakrabarty, D. (2004). Where Is the Now?. *Critical Inquiry*, *30*(2), 458-462.

Colwill, E. (1996). Pass as a Woman, Act as a Man: Marie-Antoinette as Tribade in the Pornography of the French Revolution. Στο J. Merrick & B. T. Ragan, Jr. (επιμ.), *Homosexuality in Modern France* (σ. 54-79). Oxford University Press.

Crawford, K. (2003). Love, Sodomy, and Scandal: Controlling the Sexual Reputation of Henry III. *Journal of the History of Sexuality*, *12*(4), 513-542.

Crawford, K. (2007). *European Sexualities, 1400-1800*. Cambridge University Press.

Curran, K. (2009). *Marriage, Performance, and Politics at the Jacobean Court*. Ashgate.

Faramerz Dabhoiwala (2012). *The Origins of Sex: A History of the First Sexual Revolution*. Oxford University Press.

Davis, K. (2008). *Periodization & Sovereignty: How Ideas of Feudalism and Secularization Govern the Politics of Time*. University of Pennsylvania Press.

Davis, N. Z. (1976). 'Women's History' in Transition: The European Case. *Feminist Studies*, *3*(3/4), 83-103.

De Certeau, M. (1986). *Heterologies: Discourse on the Other* (B. Massumi, μτφρ.). University of Minnesota Press.

De Certeau, M. (1988). *The Writing of History* (T. Conley, μτφρ.). Columbia University Press.

De Lauretis, T. (1987). *Technologies of Gender: Essays on Theory, Film, and Fiction*. Indiana University Press.

Dialeti, A. (2013a). From Women's Oppression to Male Anxiety: The Concept of 'Patriarchy' in the Historiography of Early Modern Europe. Στο M. G. Muravyeva & R. M. Toivo (επιμ.), *Gender in Late Medieval and Early Modern Europe* (σ. 19-36). Routledge.

Διαλέτη, Α. (2013b). Αναζητώντας το γυναικείο υποκείμενο στην πρώιμη νεότερη Ευρώπη: πρόσφατες ιστοριογραφικές κατευθύνσεις. *Τα Ιστορικά*, *58*, 107-130.

Διαλέτη, Α. (2015). Ο ιππότης, ο ιερέας και ο πατριάρχης: όψεις του ανδρισμού στη μεσαιωνική και πρώιμη νεότερη Ευρώπη. Στο Γ. Γκότση, Α. Διαλέτη & Ε. Φουρναράκη (επιμ.), *Το φύλο στην ιστορία: αποτιμήσεις και παραδείγματα* (σ. 209-234). Εκδόσεις Ασίνη.

Διαλέτη, Α. (2019). Σώμα, ανδρισμός και ευγένεια στην Ιταλία των πρώιμων νεότερων χρόνων. Στο Δ. Βασιλειάδου, Γ. Γιαννιτσιώτης, Α. Διαλέτη & Γ. Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί: αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο* (σ. 201-225), Εκδόσεις Gutenberg.

Διαλέτη, Α. (2020). 'Γλυκιά Νένα, κάνε λίγο για χάρη μου το όμορφο αγόρι': σώματα, φύλα και επιθυμίες στις κωμωδίες της ιταλικής Αναγέννησης. Στο Δ. Βασιλειάδου & Γ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* (σ. 258-279). Εκδόσεις Θεμέλιο.

Dinshaw, C. (1999). *Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Post-Modern*. Duke University Press.

Elias, N. (1997). *Η εξέλιξη του πολιτισμού. Κοινωνιογενετικές και ψυχογενετικές έρευνες* (Ε. Βαϊκούση, μτφρ.). 2 τ. Εκδόσεις Νεφέλη.

Findlen, P. & Gouwens, K. (1998). AHR Forum: The Persistence of the Renaissance. *American Historical Review*, *103*(1), 51-124.

Φουκώ, Μ. (1982). *Ιστορία της σεξουαλικότητας* (Γ. Ροζάκη, μτφρ.). 2τ. Εκδόσεις Ράππα.

Fradenburg, L. & Freccero, C. (επιμ.). (1996). *Premodern Sexualities*. Routledge.

Freccero, C. (1991). Economy, Women, and Renaissance Discourse. Στο M. Migiel & J. Schiesari (επιμ.). *Refiguring Woman: Perspectives on Gender and the Italian Renaissance* (σ. 192-210). Cornell University Press.

Freccero, C. (2006). *Queer/Early/Modern*. Duke University Press.

Frye, S. (1996). *Elizabeth I: The Competition for Representation*. Oxford University Press.

Gaunt, S. (1995). *Gender and Genre in Medieval French Literature*. Cambridge University Press.

Goldberg, J. (1986). Fatherly Authority: The Politics of Stuart Family Images. Στο M. W. Ferguson, M. Quilligan & N. Vickers (επιμ.), *Rewriting the Renaissance: The Discourses of Sexual Difference in Early Modern Europe* (σ. 3-32). The University of Chicago Press.

Goldberg, J. (επιμ.). 1994. *Queering the Renaissance*. Duke University Press

Goldberg, J. (1996). The History That Will Be. Στο L. Fradenburg & C. Freccero (επιμ.), *Premodern Sexualities* (σ. 3-21). Routledge.

Goldberg, J. & Menon, M. (2005). Queering History. *PMLA*, *120*(5), 1608-1617.

Goodman, D. (1989). Enlightenment Salons: The Convergence of Female and Philosophic Ambitions. *Eighteenth-Century Studies*, *22*(3), 329-350.

Halperin, D. (1989). Is There a History of Sexuality?. *History and Theory*, *28*(3), 257-274.

Halperin, D. (1990). *One Hundred Years of Homosexuality: And Other Essays on Greek Love*. Routledge.

Halperin, D. (2003). The Normalization of Queer Theory. *Journal of Homosexuality*, *45*(2-4), 339-343.

Harris, V. (2010). Sex on the Margins: New Directions in the Historiography of Sexuality and Gender. *The Historical Journal*, *53*(4), 1085-1104.

Herzog, D. (2022). *Η σεξουαλικότητα στην Ευρώπη τον 20ό αιώνα. Μια ιστορία* (Π. Μαρκέτου, μτφρ.). Εκδόσεις Gutenberg.

Hitchcock, T. (1996). Redefining Sex in Eighteenth-Century England. *History Workshop Journal*, *41*, 72-90.

Houlbrook, M. (2005). *Queer London: Perils and Pleasures in the Sexual Metropolis, 1918-1957*. The University of Chicago Press.

Jacob, M. (1994). The Mental Landscape of the Public Sphere: A European Perspective. *Eighteenth-Century Studies*, *28*(1), 95-113.

Jordan, C. (1990). Representing Political Androgyny: More on the Siena Portrait of Queen Elizabeth I. Στο A. M. Haselkorn (επιμ.), *Renaissance Englishwoman in Print: Counterbalancing the Canon*, (σ. 157-176). University of Massachusetts Press.

Jordan, M. D. (1997). *The Invention of Sodomy in Christian Theology*. University of Chicago Press.

Kahn, C. (1987). 'Magic of Bounty': *Timon of Athens*, Jacobean Patronage, and Maternal Power. *Shakespeare Quarterly*, *38*, 34-57.

Kalof, L. & Bynum, W. (επιμ.). (2014). *A Cultural History of the Human Body in the Renaissance*. Bloomsbury.

Καρούζου, Ε. (2020). Η πολιτική οικονομία της σεξουαλικότητας τον 18ο αιώνα. Στο Δ. Βασιλειάδου & Γ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* (σ. 301-317). Εκδόσεις Θεμέλιο.

Karras, R. M. (2005). *Sexuality in Medieval Europe: Doing Unto Others*. Routledge.

Kelly, J. (1977). Did Women Have a Renaissance?. Στο R. Bridenthal & C. Koonz (επιμ.), *Becoming Visible: Women in European History* (σ. 137-164). Houghton Mifflin.

Κέλλι, Τ. (1997). Η κοινωνική σχέση των φύλων. Μεθοδολογικές επιπτώσεις της ιστορίας των γυναικών. Στο Ε. Αβδελά & Α. Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες: Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση* (σ. 121-147). Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Klein, L. (2002). Politeness and the Interpretation of the British Eighteenth Century. *The Historical Journal*, *45*(4), 869-898.

Landes, J. (1988). *Women and the Public Sphere in the Age of the French Revolution*. Cornell University Press.

Laqueur, T. (2003a). *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ* (Π. Μαρκέτου, μτφρ.). Εκδόσεις Πολύτροπον.

Laqueur, T. (2003b). Sex in the Flesh. *Isis*, *94*(2), 300-306.

Le Goff, J. (2016). *Πρέπει, αλήθεια, να κόβουμε την ιστορία σε φέτες;* (Δ. Λαμπαδά, μτφρ.). Εκδόσεις Angelus Novus.

Lehfeldt, E. A. (2008). Ideal Men: Masculinity and Decline in Seventeenth-Century Spain. *Renaissance Quarterly*, *61*(2), 463-494.

Levin, C. (2013). *The Heart and Stomach of a King: Elizabeth I and the Politics of Sex and Power* (2η εκδ.). University of Pennsylvania Press.

Loomba, A. & Sanchez, M. E. (2016). Feminism and the Burdens of History. Στο A. Loomba & M. E. Sanchez (επιμ.). *Rethinking Feminism in Early Modern Studies: Gender, Race, and Sexuality* (σ. 15-42). Routledge.

McGouch, L. J. (2005). Quarantining Beauty: The French Disease in Early Modern Venice. Στο K. Siena (επιμ.), *Sins of the Flesh: Responding to Sexual Disease in Early Modern Europe* (σ. 221-232). Centre for Reformation and Renaissance Studies.

McIntosh, M. K. (2005). *Working Women in English Society, 1300-1620*. Cambridge University Press.

McNamara, J. A. (1994). The *Herrenfrage*: The Restructuring of the Gender System, 1050-1150. Στο C. A. Lees (επιμ.), *Medieval Masculinities: Regarding Men in the Middle Ages* (σ. 3-29). University of Minnesota Press.

McNamara, J. & Wemple, S. (1973). The Power of Women through the Family in Medieval Europe, 500-1000. *Feminist Studies, 1*, 126-141.

McNamara, J. & Wemple, S. (1977). Sanctity and Power: The Dual Pursuit of Medieval Women. Στο R. Bridenthal & C. Koonz (επιμ.), *Becoming Visible: Women in European History* (σ. 92-118). Houghton Mifflin.

Mills, R. (2012). Seeing Sodomy in the Middle Ages. The University of Chicago Press.

Montrose, L. (2006). *The Subject of Elizabeth: Authority, Gender, and Representation*. The University of Chicago Press.

Μπενβενίστε, Ρ. (2007). *Από τους βαρβάρους στους μοντέρνους. Κοινωνική ιστορία και ιστοριογραφικά προβλήματα της μεσαιωνικής Δύσης*. Εκδόσεις Πόλις.

Muchembled, R. (2007). *Ο οργασμός και η Δύση. Ιστορία της σαρκικής απόλαυσης από τον 16ο αιώνα ως την εποχή μας* (Π. Μαρκέτου, μτφρ.). Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Muravyeva, M. G. & Toivo, R. M. (2013). Introduction: Why and How Gender Matters? Στο M. G. Muravyeva & R. M. Toivo (επιμ.), Gender in Late Medieval and Early Modern Europe (σ. 1-16). Routledge.

Offen, K. (2000). *European Feminisms 1700-1950: A Political History*. Stanford University Press.

Orgel, S. (1986). Prospero's Wife. Στο M. W. Ferguson, M. Quilligan & N. Vickers (επιμ.), *Rewriting the Renaissance: The Discourses of Sexual Difference in Early Modern Europe* (σ. 50-64). The University of Chicago Press.

Park, K. (2010). Cadden, Laqueur, and the 'One-Sex' Body. *Medieval Feminist Forum (MFF), 46*, 96-100.

Perry, C. (1997). *The Making of Jacobean Culture: James I and the Renegotiation of Elizabethan Literary Practice*. Cambridge University Press.

Phillips, K. M. & Reay, B. (2011). *Sex before Sexuality: A Premodern History*. Polity.

Πλακωτός, Γ. (2018). Η Μεταρρύθμιση στην αυγή της νεωτερικότητας; Ανασύσταση του παρελθόντος, ουτοπία και ετεροτοπία στα μεταρρυθμιστικά κινήματα. Στο Σ. Ζουμπουλάκης (επιμ.), *Ο Λούθηρος και η Μεταρρύθμιση: Ιστορία, θεολογία, πολιτική* (σ. 77-109). Ίδρυμα Άρτος Ζωής.

Πλακωτός, Γ. (2020). La nouvelle Cythère. Προνεωτερικό σεξ, αποικιακή επέκταση και πολιτικές της ερμηνείας. Στο Δ. Βασιλειάδου & Γ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* (σ. 318-336). Εκδόσεις Θεμέλιο.

Πλακωτός, Γ. (2022). Πληθυσμιακή και χωρική αταξία ως ρητορική της κρίσης: Βενετία και Λονδίνο (15ος-18ος αι.). Στο Κ. Γαγανάκης, Ν. Γιαντσή-Μελετιάδη, Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου, Μ. Παπαθανασίου & Κ. Ράπτης (επιμ.), *Ευρωπαϊκές πόλεις σε κρίση. Από τον Μεσαίωνα μέχρι σήμερα* (σ. 247-270). Εκδόσεις Ηρόδοτος.

Poska, A., Couchman, J. & McIver, K. (επιμ.). (2013). *The Ashgate Research Companion to Women and Gender in Early Modern Europe*. Ashgate.

Rosand, D. (2001). *Myths of Venice: The Figuration of a State*. The University of North Carolina Press.

Sauer, M. (2015). *Gender in Medieval Culture*. Bloomsbury.

Σκοτ, Τ. Ο. (1997). Το φύλο: μια χρήσιμη κατηγορία της ιστορικής ανάλυσης. Στο Ε. Αβδελά & Α. Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες: Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση* (σ. 285-327). Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Scott, J. W. (1988). *Gender and the Politics of History*. Columbia University Press.

Sedgwick, E. K. (1985). *Between Men: English Literature and Male Homosocial Desire*. Columbia University Press.

Sedgwick, E. K. (1990). *Epistemology of the Closet*. University of California Press.

Shannon, L. (2002). *Sovereign Amity: Figures of Friendship in Shakespearean Contexts*. University of Chicago Press.

Simons, P. (1997). Homosociality and Erotics in Italian Renaissance Portraiture. Στο J. Woodall (επιμ.). *Portraiture: Facing the Subject* (σ. 29-51). Manchester University Press.

Sperling, J. G. (1999). *Convents and the Body Politic in Late Renaissance Venice*. Chicago University Press.

Starn, R. (2002). The Early Modern Muddle. *Journal of Early Modern History, 6*(3), 296-307.

Tin, L.-G. (2008). *L'invention de la culture hétérosexuelle*. Editions Autrement.

Traub, V. (2002). *The Renaissance of Lesbianism in Early Modern England*. Cambridge University Press.

Traub, V. (2016). *Thinking Sex with the Early Moderns*. University of Pennsylvania Press.

Trumbach, R. (2012). The Transformation of Sodomy from the Renaissance to the Modern World and Its General Sexual Consequences. *Signs, 37*(4), 59-76.

Toulalan S. & Fisher, K. (επιμ.). (2011). *Bodies, Sex and Desire from the Renaissance to the Present*. Palgrave Macmillan.

Toulalan S. & Fisher, K. (επιμ.). (2013). *The Routledge History of Sex and the Body: 1500 to the Present*. Routledge.

Ward, J. (2016). *Women in Medieval Europe, 1200-1500* (2η εκδ.). Routledge.

Wiesner, M. (1993). *Women and Gender in Early Modern Europe*. Cambridge University Press.

Χάφτον, Ό. (2003). *Ιστορία των γυναικών στην Ευρώπη (1500-1800)* (Ε. Χρυσοχόου, μτφρ.). Εκδόσεις Νεφέλη.

Κεφάλαιο 2
Φύλο και σεξ: διαδρομές, ερωτήματα, παραδείγματα και προσεγγίσεις στην ιστορία της μεσαιωνικής και πρώιμης νεότερης Ευρώπης

Σύνοψη

Καλύπτοντας ένα ευρύ χρονικό άνυσμα, από τον 12ο έως τον 18ο αιώνα, αυτό το κεφάλαιο πραγματεύεται κύρια ερευνητικά πεδία τα οποία κατά τις τελευταίες δεκαετίες βρέθηκαν στο επίκεντρο της ιστορίας και ιστοριογραφίας του φύλου και της σεξουαλικότητας. Πραγματευόμαστε τη διαμόρφωση της ιστορίας του φύλου και της σεξουαλικότητας σε γνωστικά και ερευνητικά αντικείμενα και ανιχνεύουμε τις διαδρομές αυτής της διαμόρφωσης μεταξύ ακαδημαϊκών και πολιτικών/ακτιβιστικών χώρων. Ο στόχος είναι να αναδείξουμε βασικά ερωτήματα και προσεγγίσεις, καθώς και τις αναδιατυπώσεις, εκλεπτύνσεις και μετασχηματισμούς που έχουν προταθεί στη μελέτη και κατανόηση αυτής της μακράς «προνεωτερικής» περιόδου με όρους άλλοτε συνέχειας και άλλοτε τομής.

Προαπαιτούμενη γνώση

Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε το προηγούμενο κεφάλαιο του βιβλίου, καθώς και εγχειρίδια ιστορίας του φύλου και ιστορίας της μεσαιωνικής και της πρώιμης νεότερης περιόδου.

Η ιστορία του φύλου και η ιστορία της σεξουαλικότητας, δηλαδή τα βασικά ιστοριογραφικά πεδία με τα οποία συνομιλεί η παρούσα μελέτη, μετρούν πλέον αρκετές δεκαετίες ανάπτυξης, εδραίωσης και αναγνώρισης ως γνωστικά, ερευνητικά και διδακτικά αντικείμενα. Εντούτοις, η αναγνώριση και καθιέρωσή τους διακρίνονται από διαφορετικές πυκνώσεις σε επιμέρους ακαδημαϊκά περιβάλλοντα. Η οργάνωση των πεδίων ως προς τις δημοσιεύσεις, τις συζητήσεις και τη διδασκαλία υπήρξε και μάλλον παραμένει πιο δυναμική στις Ηνωμένες Πολιτείες και τη Μεγάλη Βρετανία σε σχέση με την ηπειρωτική Ευρώπη και άλλες περιοχές του κόσμου, αν και πλέον η δεξίωση και ανάπτυξή τους γίνεται ολοένα και πιο αισθητή. Εξίσου μακρά και εδραιωμένη είναι η μελέτη του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της πρώιμης νεότερης περιόδου από την οπτική του φύλου, του σώματος και της «σεξουαλικότητας». Σαφώς η ανάπτυξη των ιστοριογραφικών πεδίων και των επιμέρους ειδικεύσεων δεν διακρίθηκε από μια γραμμική πορεία. Υπάκουσε σε διαφορετικές προτεραιότητες και σε ευρύτερες πολιτικές, εντός και εκτός του ακαδημαϊκού χώρου. Οι πολιτικές εκτός του ακαδημαϊκού χώρου, με τη μορφή της κινηματικής δράσης, είχαν εξέχουσα σημασία. Όπως επισημαίνει σε ένα πρόσφατο βιβλίο ο Jeffrey Weeks, από τους πρωτοπόρους στην ιστορία της σεξουαλικότητας, οι απαρχές του πεδίου στη δεκαετία του 1970 και του 1980 βρίσκονταν «έξω από τα περιβάλλοντα του ακαδημαϊκού κύρους». Εντούτοις, νέες μορφές ιστορικής σκέψης και πράξης της εποχής, όπως η «νέα κοινωνική ιστορία» ή η «ιστορία από τα κάτω», διασταυρώθηκαν με τις ιστορικές αναζητήσεις των πολιτικών και ακτιβιστικών χώρων (Calvi 2010. Malečková, 2010. Thébaud, 2007. Wiesner, 2005, σ. 95-103. Willson, 2006. Weeks, 2016, σ. 2. Διαλέτη, 2013. Βασιλειάδου, Γιαννιτσιώτης, Διαλέτη & Πλακωτός, 2019, σ. 11-22).

Η ιστορία του φύλου, της σεξουαλικότητας και του σώματος υπήρξε εξαρχής και αξεδιάλυτα συνδεδεμένη με την ανάπτυξη των φεμινιστικών κινημάτων και των κινημάτων για τη σεξουαλική απελευθέρωση. Αναπτύχθηκαν σε στενή διαπλοκή. Με άλλα λόγια, η πολυμορφία αυτών των κινημάτων περιλάμβανε και το ενδιαφέρον για το παρελθόν με αφετηρία την αντίληψη ότι η μελέτη της ιστορίας και η κατανόηση του παρελθόντος βρίσκονταν σε άμεση συνάρτηση με τα πολιτικά και ακτιβιστικά προτάγματά τους. Η αναμόχλευση και η ανασύσταση του παρελθόντος αλλά και οι αναγωγές σε αυτό κατείχαν εξέχουσα θέση στα φεμινιστικά κινήματα και στα γκέι κινήματα, για να χρησιμοποιήσουμε τους όρους της εποχής, των δεκαετιών 1960 και 1970. Η ιστορία λοιπόν ήταν θεμελιώδης για την κινηματική πολιτική κουλτούρα. Τα λόγια της φεμινίστριας ιστορικού Carroll Smith-Rosenberg ενδεικτικά συνοψίζουν τη σημασία της ιστορίας: «Αν το προσωπικό ήταν πολιτικό, άλλο τόσο ήταν και το ζήτημα της ιστορίας». Όπως επισήμανε η Gerda Lerner, μια από τις πρωτοπόρες της φεμινιστικής ιστορίας, «η ιστορία των γυναικών είναι το βασικό εργαλείο για τη δημιουργία φεμινιστικής συνείδησης στις γυναίκες». Κατά τον Jeffrey Weeks το ακτιβιστικό ενδιαφέρον για την ιστορία της σεξουαλικότητας απέρρεε από τη νέα αντίληψη περί «κοινωνικής κατασκευής». Υπό αυτή την έννοια, οι κατηγοριοποιήσεις και οι εννοιολογήσεις είχαν ιστορία. Την ίδια στιγμή η στροφή στην ιστορία υπάκουε στην ανάγκη «ανάσυρσης και ανασύστασης» σεξουαλικών παρελθόντων. Πρώιμοι τίτλοι έργων, τουλάχιστον στον αγγλόφωνο κόσμο, όπως *Becoming Visible: Women in European History* (1977) και *Hidden*

from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past (1989) αποτυπώνουν αυτή τη διαδικασία ορατότητας και ανασύστασης. Η ιστορία των γυναικών διατρέχει τον 20ό αιώνα, ήδη από το πρώτο φεμινιστικό κίνημα, αν και φτάνει στην πιο ολοκληρωμένη μορφή της στις δεκαετίες του 1960 και 1970 με το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα και την παραγωγή έργων φεμινιστικής και ριζοσπαστικής ιστορίας. Η ιστορία της σεξουαλικότητας μπορεί να αναχθεί, όπως προτείνει ο Weeks, στα τέλη του 19ου αιώνα σε έργα υπό ισχυρή ιατρική, επιστημονική και βιολογίζουσα οπτική, αλλά η «πραγματική» ιστορία της έχει αφετηρία τις αρχές της δεκαετίας του 1970. Θα σταθούμε περιληπτικά και επιλεκτικά σε αυτή τη διαπλοκή με το παρελθόν και στις ερμηνευτικές και θεματικές επιλογές που έχουν ακολουθηθεί κατά την ανάπτυξη των πεδίων με αναφορά στον Μεσαίωνα, την Αναγέννηση και την πρώιμη νεότερη περίοδο. Πέρα από τις επιμέρους χρονικές περιόδους υπάρχουν πλούσιες επισκοπήσεις που αναδεικνύουν με πληρότητα και πολυπρισματικό τρόπο αυτά τα ζητήματα σε ευρύτερη κλίμακα (Smith-Rosenberg, 1986, σ. 11. Lerner, 1997, σ. 211. Weeks, 2016, σ. 11-12, 40-41).

Ο Μεσαίωνας, η Αναγέννηση και η πρώιμη νεωτερικότητα, ακόμα και αν αυτή η ορολογία δεν χρησιμοποιούνταν ή αυτές οι κατηγοριοποιήσεις δεν διέθεταν το περιεχόμενο που έχουν αποκτήσει στις μέρες μας, βρέθηκαν εξαρχής στα ενδιαφέροντα και την επικράτεια της φεμινιστικής ιστορίας των γυναικών. Η οπτική του φύλου υπό την αιγίδα της ιστορίας των γυναικών μπορεί να αναχθεί ήδη στην εμφάνιση του πρώτου φεμινιστικού κινήματος στις αρχές του 20ού αιώνα. Έκτοτε, όπως θα δούμε, και ιδιαίτερα με το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα των δεκαετιών του 1960 και του 1970 το φύλο απέκτησε ιδιαίτερη δυναμική ως κατηγορία ανάλυσης ή ως περιγραφική κατηγορία στην ιστορία του Μεσαίωνα και των πρώιμων νεότερων χρόνων. Στο προνεωτερικό παρελθόν και τις επιμέρους κατηγοριοποιήσεις του η φεμινιστική ιστορία των γυναικών αναζήτησε την ανασύσταση της γυναικείας θέσης, εμπειρίας και δράσης αλλά και τους μηχανισμούς και τις διαδικασίες που διαμόρφωσαν τη γυναικεία υποτέλεια. Επίσης σε αυτό το παρελθόν γενεαλόγησε τη φεμινιστική σκέψη αναζητώντας πρώιμες φεμινιστικές ή πρωτοφεμινιστικές εκφάνσεις.

Σε αυτή τη γενεαλογική προοπτική η φεμινιστική ιστορία βρήκε στο έργο της υστερομεσαιωνικής λόγιας Christine de Pizan, ειδικά στα βιβλία της *Le Livre de la cité des dames* (*Το βιβλίο της πόλεως των γυναικών*) και *Le Livre des trois vertus* (*Το βιβλίο των τριών αρετών*), γραμμένα στον πρώιμο 15ο αιώνα, τις απαρχές της φεμινιστικής σκέψης και της γυναικείας ιστορικής υποκειμενικότητας. Η Pizan από τη Βενετία, τον τόπο καταγωγής της, βρέθηκε στην Αυλή του Γάλλου μονάρχη, όπου ενεπλάκη σε μια λογοτεχνική διαμάχη, γνωστή ως *querelle du Roman de la Rose*, με επίκεντρο τον μισογυνισμό της περίφημης μυθιστορίας *Roman de la Rose*. Στην ίδια προοπτική τέθηκαν τα έργα των πρώτων γυναικών συγγραφέων και ειδικά εκείνων που από τον 16ο αιώνα έγραψαν «προασπίσεις των γυναικών» μετέχοντας στο *querelle des femmes*, την ευρεία «διαμάχη για τις γυναίκες» κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο. Ένα αδιόρατο νήμα συνέδεε τις φεμινίστριες ιστορικούς του δευτέρου κύματος με την Pizan, καθώς η τελευταία στο *Le Livre de la cité des dames* ανέτρεχε στο παρελθόν, σε μυθικές γυναικείες μορφές, για να αντικρούσει τον μισογυνισμό της εποχής της. Ήδη από την Pizan «η ιστορία γίνεται φεμινιστικό εργαλείο», έγραφε η μεσαιωνολόγος Judith Bennett (Spongberg, 2002, σ. 63-85. Μπένετ, 1997, σ. 373-375).

Κατά έναν παράδοξο τρόπο, ενώ η ιστορία των γυναικών και η ιστορία της σεξουαλικότητας ανέτρεξαν σε αχαρτογράφητες προνεωτερικές επικράτειες, το φύλο και η σεξουαλικότητα αποτελούσαν συστατικά σε ανθεκτικές εκλαϊκευτικές εικονογραφήσεις του προνεωτερικού παρελθόντος, σε κάποιες περιπτώσεις με τη μορφή ιστοριογραφικών μύθων. Θα σταθούμε περιληπτικά σε κάποιες από αυτές τις διαστάσεις και θα ανιχνεύσουμε τις διαδρομές τους. Ειδικά ο Μεσαίωνας μέσα από μια διασταλτική και εξαιρετικά ρευστή χρήση του, σχεδόν ως μια αχρονική κατηγορία, μακρινή και συνάμα σε μια ιδιαίτερη εγγύτητα με το παρόν, ίσως φέρει εντονότερα το φορτίο εκλαϊκεύσεων και ιστοριογραφικών μύθων με έμφυλο και σεξουαλικό πρόσημο. Εδώ μπορούμε να συμπεριλάβουμε μεταξύ άλλων το λεγόμενο «δικαίωμα της πρώτης νύκτας» (*Jus primae noctis, Droit du Seigneur, Droit de Cuissage*), δηλαδή το υποτιθέμενο δικαίωμα του φεουδάρχη να συνευρίσκεται με τις χωρικές του κτήματός του κατά την πρώτη νύχτα του γάμου τους, και τις περίφημες «ζώνες αγνότητας».

Και οι δύο μύθοι υπήρξαν εν πολλοίς δημιούργημα του 19ου αιώνα και στόχο είχαν να καταδείξουν τον Μεσαίωνα ως μια «σκοτεινή» περίοδο κατά την οποία μαζί με τη θρησκοληψία κυριαρχούσε η αυθαίρετη εξουσία των φεουδαρχών απέναντι στη μάζα των χωρικών. Ήδη πριν από τη Γαλλική Επανάσταση, στο κλίμα του Διαφωτισμού, η κωμωδία του Βολταίρου, *Le droit du seigneur ou L' écueil du sage* (1762), ή η κωμωδία του François-Georges Desfontaines-Lavallée, *Le droit du seigneur* (1783), αξιοποίησαν προγενέστερα στερεότυπα και συνέβαλαν στη διαμόρφωση και διάδοση του μύθου στην Ευρώπη. Ωστόσο, ήταν ο 19ος αιώνας που κατεξοχήν εδραίωσε αυτή την παραπλανητική αντίληψη, ειδικά μέσω της ρομαντικής λογοτεχνίας, όπως, για παράδειγμα, στο μυθιστόρημα του Walter Scott, *The Fair Maid of Perth* (1828). Απέκτησε τέτοια αδιαμφισβήτητη ισχύ που ο Φρίντριχ Ένγκελς αναφέρεται στο «δικαίωμα της πρώτης νύκτας» για να συγκρίνει

την κατάσταση των μεσαιωνικών δουλοπάροικων με τους σύγχρονούς του εργοστασιακούς εργάτες. Γράφει χαρακτηριστικά: «Η δουλοπρέπεια που επικρατεί στο εργοστάσιο, παραχωρεί στον αφέντη το jus primae noctis. […] Ο δουλοπάροικος όφειλε στον αφέντη του jus primae noctis, το δικαίωμα της πρώτης νύχτας – ο ελεύθερος εργάτης οφείλει όχι μονάχα αυτό, μ' ακόμα και το δικαίωμα οποιασδήποτε νύχτας». Απολήξεις και αναπαραγωγές αυτού του μύθου συναντάμε στον χολιγουντιανό κινηματογράφο του 20ού αιώνα από το έργο *The War Lord* με πρωταγωνιστή τον Charlton Heston το 1965 έως το φιλμ *Braveheart* το 1995 με τον Mel Gibson (Boureau, 1998. Engels, 1989, τ. 2, σ. 29, 79).

Αντίστοιχη ανθεκτικότητα με το «δικαίωμα της πρώτης νύχτας» έχουν οι περίφημες «ζώνες αγνότητας» οι οποίες υποτίθεται ότι χρησιμοποιούνταν κατά τον Μεσαίωνα και ειδικά κατά την περίοδο των Σταυροφοριών προκειμένου οι απόντες ιππότες να ελέγξουν τη σεξουαλική συμπεριφορά και την αγνότητα των συζύγων τους. Η απόπειρα να ιχνηλατήσουμε τη διαμόρφωση αυτού του μύθου είναι πραγματικά πολυδαίδαλη. Τα βασικά υλικά οικοδόμησης του μύθου είναι στερεοτυπικά και επαναλαμβανόμενα. Αν και αναφορές γίνονται από διάφορους Διαφωτιστές όπως ο Diderot and ο D'Alembert, ο μύθος μπορεί να αναχθεί με αρκετή σαφήνεια στο τέλος του 19ου αιώνα και τις πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα. Ο Γάλλος διανοούμενος Alcide Bonneau στο έργο του *Les cadenas et ceintures de chasteté* (1883), ο Dr. Caufeynon (ψευδώνυμο του Jean Fauconney) στο *La ceinture de chasteté: Son histoire, son emploi, autrefois et aujourd'huis* (1905) και ο Esar Levine στο *Chastity Belts: An Illustrated History Of The Bridling Of Women* (1931) ερμηνεύουν παλαιότερες αναφορές, κυρίως του 16ου και 17ου αιώνα, και όχι πάντα σχετιζόμενων με τον συμβατικό Μεσαίωνα, χωρίς να κατανοούν τη σατιρική, μεταφορική ή αλληγορική συνδήλωσή τους αλλά ερμηνεύοντάς τις κυριολεκτικά. Τα έργα των παραπάνω συγγραφέων κινούνταν σε μια ρευστή επικράτεια πορνογραφίας, εκλαϊκευμένης σεξολογίας και ψευδοϊατρικής και με τις αναγωγές στο παρελθόν μετέχουν σε μια ευρύτερη επινόηση του Μεσαίωνα, σε έναν «μεσαιωνισμό». Το βιβλίο του Jean Fauconney επανεκδόθηκε το 1993 και το 2000 μάλλον πιστοποιώντας την ακαταμάχητη ισχύ του μύθου. Δεν υπάρχει εύκολη απάντηση για τον μύθο της ζώνης αγνότητας αλλά σίγουρα μια απάντηση μπορεί να αναζητηθεί αφενός στη συστηματική αναζήτηση στον Μεσαίωνα του σκοταδισμού και του μη πολιτισμού και αφετέρου στις ισχυρές πολιτισμικές διαδικασίες που εξυφαίνονται γύρω από την ιδέα του Μεσαίωνα ως μεσαιωνισμός (Classen, 2007. McLaren, 1997, σ. 144-156. Stahuljak, 2013, σ. 170-180).

Έργα όπως τα παραπάνω και οι μύθοι όπως το «δικαίωμα της πρώτης νύκτας» και οι «ζώνες αγνότητες» οικοδομούν τις δύο κύριες διαστάσεις του έμφυλου και σεξουαλικού μεσαιωνισμού στον 20ό αιώνα, οι οποίες θα αποτυπωθούν κατεξοχήν, αν και όχι μόνο, στην κινηματογραφική παραγωγή: τον «γοτθικό ή γκροτέσκο Μεσαίωνα» όπου τα βασικά συστατικά είναι η βία και οι σεξουαλικές διαστροφές και τον «ρομαντικό Μεσαίωνα» όπου η έμφυλη και σεξουαλική βία διασταυρώνεται με τον ιπποτισμό. Αν και πλέον το έμφυλο και σεξουαλικό προνεωτερικό παρελθόν είναι πολλαπλώς χαρτογραφημένο σε σχέση με τη δεκαετία του 1970, οι χαρτογραφήσεις των ιστορικών ή των κριτικών της λογοτεχνίας συνιστούν διαδρομές που μάλλον σπάνια διασταυρώνονται με εξωακαδημαϊκές αναζητήσεις στο παρελθόν. Όπως τα φαντάσματα του Μεσαίωνα παραμένουν ανήσυχα και διαρκώς αποικίζουν τον κινηματογράφο, τη λογοτεχνία αλλά και ευρύτερα, πιο καθημερινά ιδιώματα, με μια παρόμοια ανθεκτικότητα το παρόν αναζητάει στο μεσαιωνικό, αναγεννησιακό ή πρώιμο νεότερο παρελθόν σύγχρονες έμφυλες και σεξουαλικές εννοιολογήσεις και κατηγοριοποιήσεις (Matthews, 2015, σ. 1-2, 14-16).

Όπως η πρόσφατη διαδικτυακή διαμάχη που είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ένα άρθρο με τον εντυπωσιακό τίτλο «William Shakespeare was undeniably bisexual, researchers claim» εμφανίστηκε πριν κάποιους μήνες σε μια ευρείας κυκλοφορίας εφημερίδα στη Μεγάλη Βρετανία, χωρίς, ωστόσο, να συνοδευτεί από αντίστοιχη διαμάχη.[1] Η απόφανση περί αμφισεξουαλικότητας του Σαίξπηρ αντλεί από τα περίφημα *Σονέτα* του. Βρίσκεται σε μια ολισθηρή εγγύτητα με την αρκετά παλαιότερη θέση της κριτικού της αναγεννησιακής λογοτεχνίας Katherine Duncan-Jones ως προς την αποκατάσταση του ομοερωτισμού των *Σονέτων*, ο οποίος εγγράφεται στον πανίσχυρο «ομοκοινωνικό» κόσμο της εποχής αλλά και με μεταγενέστερες οπτικές που βρίσκονται στον χώρο της κουίρ ιστοριογραφίας. Ωστόσο, η αμφισεξουαλικότητα και ο ομοκοινωνικός ερωτισμός αποτελούν διαφορετικές εννοιολογήσεις που απορρέουν από διαφορετικά έμφυλα και σεξουαλικά καθεστώτα. Η αναζήτηση της «σεξουαλικής ταυτότητας» του Σαίξπηρ και η συσχέτισή της με τα *Σονέτα* έχουν μακρά παράδοση με διαφορετικά αποτελέσματα ανά εποχή. Εξίσου μακρά είναι η εκδοτική ιστορία των *Σονέτων* και οι διαφορετικές πολιτισμικές προδιαγραφές στις οποίες υπακούει η σειρά με την οποία τοποθετούνται τα ποιήματα. Η σειρά των ποιημάτων διαμορφώνει τη σαιξπηρική «σεξουαλική ταυτότητα» ανά

[1] Μπορείτε να δείτε το άρθρο εδώ: https://www.independent.co.uk/arts-entertainment/books/news/shakespeare-bisexual-sexuality-evidence-plays-a9684056.html

περίσταση. Σε κάθε περίπτωση, η παράθεση της πλούσιας βιβλιογραφίας και της πολλαπλότητας των προσεγγίσεων και των οπτικών αλλά και ο προβληματισμός για τη συσχέτιση ενός κειμένου με το σεξουαλικό υποκείμενο-συγγραφέα υπερβαίνει τις στοχεύσεις μας. Θα περιοριστούμε στις σεξουαλικές ταυτότητες που έχουν δοθεί στον Σαίξπηρ πριν την απόφανση περί αμφισεξουαλικότητας (Duncan-Jones, 1997, σ. xiii. De Grazia, 1993. Traub, 2003. Smith, 2003. Matz, 2010).

Η βεβαιότητα με την οποία οι συντάκτες του άρθρου αποφαίνονται περί της αμφισεξουαλικότητας και η επί της ουσίας επιβολή σύγχρονων κατηγοριοποιήσεων στα υποκείμενα της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας πιστοποιούν τη συνεχή αλληλοτροφοδότηση παρόντος-παρελθόντος και τα μεταβαλλόμενα όριά της. Η αμφισεξουαλικότητα προστίθεται σε προγενέστερα σενάρια που έχουν εξυφάνει άλλες σύγχρονες, πρωτίστως κινηματογραφικές, αναπαραστάσεις του Σαίξπηρ. Χαρακτηριστικό παράδειγμα εδώ είναι το γνωστό χολιγουντιανό φιλμ *Shakespeare in Love* (*Ερωτευμένος Σαίξπηρ*) του 1998. Σε σκηνοθεσία του John Madden και πρωταγωνιστές τον Joseph Fiennes και την Gwyneth Paltrow το φιλμ κέρδισε επτά βραβεία Όσκαρ. Ο ίδιος ο τίτλος του φιλμ διασυνδέει τη βιογραφία και τη σεξουαλικότητα. Εδώ όμως σε αντιδιαστολή με την αμφισεξουαλικότητα, το φιλμ καθιστά τον Σαίξπηρ έναν ρομαντικό ήρωα, του οποίου η συγγραφική ιδιοφυΐα πυροδοτείται από την ερωτική σχέση με μια γυναίκα, την επινοημένη μορφή της Viola. Με άλλα λόγια το φιλμ κινητοποιώντας ρομαντικά ιδεώδη συναρθρώνει τη συγγραφική ευφυΐα του ήρωα με την εμπειρία της ετεροσεξουλικότητας. Οι παροντικές προσδοκίες, οι νόρμες και οι πολιτικές της ταυτότητας είναι καθοριστικές για κάθε αναπαράσταση. Χαρακτηριστικά, ο ένας εκ των δύο σεναριογράφων του *Shakespeare in Love*, όταν ερωτήθηκε αν θα μπορούσε να λάβει υπόψη του τη γνώμη των ιστορικών και των κριτικών της λογοτεχνίας ως προς τη «σεξουαλική ταυτότητα του Σαίξπηρ», αναρωτήθηκε ποιο κινηματογραφικό στούντιο θα αγόραζε ένα σενάριο με ομοερωτικές συνδηλώσεις.

Πως μπορούν όμως να συμβιβαστούν μεταξύ τους αυτές οι διαφορετικές αναπαραστάσεις που αναζητούν τον «πραγματικό» Σαίξπηρ; Θα μπορούσαμε να πούμε ότι δεν υπάρχει λόγος συμβιβασμού τους διότι και οι δύο αναπαραστάσεις εκκινούν από μια κοινή αλλά προβληματική αφετηρία, την προσαρμογή του παρελθόντος σε σύγχρονες κατηγορίες ταυτότητας ή, με διαφορετικά λόγια, την επιβολή σύγχρονων κατηγοριών στο παρελθόν. Όπως είχε επισημάνει ο κριτικός της λογοτεχνίας Mario DiGangi με αφορμή το *Shakespeare in Love* «ο στόχος δεν είναι να συμπεράνουμε αν ο Σαίξπηρ ήταν "ομοφυλόφιλος" ή "γκέι" (καθώς πρόκειται για σύγχρονες κατηγορίες ταυτότητας), αλλά να καταδείξουμε την ιστορική διακριτότητα των σεξουαλικών αντιλήψεων της Αναγέννησης και να επικοινωνήσουμε την ιδέα των πολλαπλών και αντιφατικών αντιλήψεων περί ομοερωτικής επιθυμίας που υπήρχε την εποχή του Σαίξπηρ όπως και στη δική μας». Μπορούν οι εξωακαδημαϊκές αναπαραστάσεις που εν πολλοίς βρίσκονται στην ευρεία και ετερογενή επικράτεια της δημόσιας ιστορίας να συμβιβαστούν με την ακαδημαϊκή ιστορία που, εντέλει, και αυτή μπορεί να αναζητά τον «πραγματικό» Σαίξπηρ; Ο κινηματογράφος, η τηλεόραση και η λογοτεχνία διεκδικούν και διαθέτουν τις δικές τους αξιώσεις πραγμάτευσης του παρελθόντος. Με τις δικές τους συμβάσεις, αποτελούν μια άλλη αναπαραστατική επικράτεια και η «ακριβής» αναπαράσταση του παρελθόντος δεν είναι απαραίτητα η επιδίωξή τους. Όπως και η ιστορία όμως μετέχουν σε ένα ευρύ πλέγμα παραγωγής «αλήθειας» για το παρελθόν. Το ερώτημα γύρω από την απόκλιση μεταξύ εξωακαδημαϊκών αναπαραστάσεων του (έμφυλου και σεξουαλικού) παρελθόντος και ακαδημαϊκής ιστορίας μάλλον επισκιάζει ένα άλλο ίσως πιο πιεστικό ερώτημα το οποίο έχουν πρόσφατα θέσει ιστορικοί όπως ο Jeffrey Weeks ή ο John D'Emilio: πώς πεδία που έχουν τις απαρχές τους (και) στον εξωακαδημαϊκό χώρο, όπως η ιστορία της σεξουαλικότητας ή η ιστορία του φύλου, ενώ απέκτησαν ορατότητα ή και δυναμική στον ακαδημαϊκό χώρο, φέρουν πλέον το φορτίο της ακαδημαϊκής οριοθέτησης ή και εσωστρέφειας που δεν τους επιτρέπει παρά περιορισμένη συνομιλία με κάποιες ευρύτερες κοινότητες; Η επιλεκτική χαρτογράφηση που ακολουθεί για την ιστορία του φύλου και την ιστορία της σεξουαλικότητας στα χρονικά ανύσματα που μας απασχολούν είναι την ίδια στιγμή μια διαδρομή που αποτυπώνει μετασχηματισμούς στα ερωτήματα και τις προσεγγίσεις μέσα από επιμέρους παραδείγματα κατά την «ακαδημαϊκοποίηση» των δύο πεδίων (DiGangi, 2000, σ. 176. Weeks, 2016, 116-125. D'Emilio, 2019).

2.1 Ιστορία των γυναικών, ιστορία του φύλου, μακρο-/μικρο-προσεγγίσεις στο μεσαιωνικό, αναγεννησιακό και πρώιμο νεότερο παρελθόν

Η ιστορία των γυναικών και η εμπλοκή γυναικών στην ιστορία είναι εν πολλοίς ταυτόχρονη με το λεγόμενο πρώτο φεμινιστικό κύμα των αρχών του 20ού αιώνα. Αυτή η συσχέτιση υπήρξε ιδιαίτερα φανερή στη Μεγάλη Βρετανία. Για την ακρίβεια με το πρώτο φεμινιστικό κύμα συναντάμε απόπειρες προς μια κοινωνική και οικονομική ιστορία των γυναικών, καθώς στο δεύτερο μισό του 19ου αιώνα έχουμε ιστορικά έργα, γραμμένα

από γυναίκες, κυρίως ιστορικές βιογραφίες που εστίαζαν σε εξέχουσες γυναίκες του παρελθόντος. Αυτές οι ιστορίες εξεχουσών γυναικών σαφώς δεν είχαν τα πολιτικά και επιστημολογικά προτάγματα που θα εμφανιστούν με την κοινωνική και οικονομική ιστορία των γυναικών στις αρχές του 20ού αιώνα στο πρώτο φεμινιστικό κίνημα, ωστόσο τηρούσαν βασικές προδιαγραφές της ιστορικής έρευνας κατά τα πρότυπα του ύστερου 19ου και ειδικά τη συστηματική αρχειακή έρευνα και τεκμηρίωση. Σε αυτόν τον κύκλο έργων ο Μεσαίωνας και η πρώιμη νεότερη περίοδος ήταν το κύριο επίκεντρο. Ενδεικτικές περιπτώσεις αποτελούν το έργο της Mary Anne Everett Green με τον δηλωτικό τίτλο *Lives of the Princesses of England* (1849-55), που κάλυπτε την περίοδο από τον 11ο αιώνα έως τον 17ο αιώνα, και το έργο της Georgiana Hill, *Women in English Life from Mediaeval to Modern Times* (1896), το οποίο, αντανακλώντας το πνεύμα της εποχής, έβλεπε την Αναγέννηση ως την εποχή απελευθέρωσης των γυναικών από τα θρησκευτικά δεσμά του Μεσαίωνα (Mitchell, 1998).

Στη Μεγάλη Βρετανία το ενδιαφέρον για την κοινωνική και οικονομική ιστορία των γυναικών εμφανίζεται κατά την ανάπτυξη του πρώτου φεμινιστικού κινήματος. Η μελέτη του Μεσαίωνα και της πρώιμης νεότερης περιόδου βρέθηκαν στο ενδιαφέρον των φεμινιστριών ιστορικών. Μάλιστα, όπως θα δούμε κάποια από αυτά τα έργα έθεσαν ιστορικά ερωτήματα τα οποία εξακολουθούν να απασχολούν την ιστορία των γυναικών μέχρι σήμερα. Σε μια εποχή, όπως οι πρώτες δεκαετίες του 20ού αιώνα, που η ιστορική έρευνα, όπως εν γένει άλλωστε ολόκληρος ο ακαδημαϊκός χώρος, ήταν ανδροκρατούμενη, η Eileen Power, με σημαντική δράση στον αγώνα για τα πολιτικά δικαιώματα των γυναικών, δηλαδή στο λεγόμενο κίνημα των σουφραζετών, υπήρξε η δεύτερη γυναίκα που διορίστηκε στην έδρα της Οικονομικής Ιστορίας στο London School of Economics (η πρώτη ήταν η Lilian Knowles, η οποία, αν και πρωτοπόρος ως προς την παρουσία γυναικών στον ανδροκρατούμενο ακαδημαϊκό χώρο της εποχής, ήταν πολιτικά συντηρητική) (Berg, 1994. Berg, 1996, σ. 140-170).

Το έργο της Eileen Power παρότι επικεντρώνεται στην ευρύτερη οικονομική και κοινωνική ιστορία του Μεσαίωνα καταγράφει την ίδια στιγμή ένα πρώιμο και σημαντικό ενδιαφέρον για την ιστορία του γυναικών. Στο έργο της *Medieval English Nunneries c. 1275 to 1535* (1922) μελέτησε τα μεσαιωνικά γυναικεία μοναστήρια από τη σκοπιά της οικονομικής ιστορίας, δηλαδή ανέδειξε τα γυναικεία μοναστήρια ως χώρους οικονομικής δραστηριότητας και τις μοναχές ως φορείς οικονομικής δράσης (και σήμερα οι μεσαιωνικές γυναικείες μονές αποτελούν ένα συστηματικό αντικείμενο της ιστορίας των γυναικών). Σε άλλα έργα της υποστήριξε ότι ο μοναχισμός, το ασκητικό ιδεώδες και οι φεουδαρχικές αντιλήψεις περί γάμου είχαν καθοριστική σημασία στην υποβάθμιση των γυναικών ενώ διερευνώντας διαφορετικά λογοτεχνικά είδη προερχόμενα από την ιπποτική αυλική κουλτούρα και από τα αναδυόμενα αστικά στρώματα διέκρινε ότι τα αστικά *fabliaux* διαπνέονταν από έντονο μισογυνισμό. Με άλλα λόγια η Power κατέστησε τα λογοτεχνικά έργα φορείς ιδεολογίας για τις γυναίκες. Η γυναικεία εργασία και οικονομική δράση, οι πηγές και οι αποτυπώσεις της μεσαιωνικής μισογυνικής ιδεολογίας υπήρξαν κύριες θεματικές του έργου της Power και, όπως θα δούμε, επανήλθαν στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της ιστοριογραφίας των γυναικών κατά το δεύτερο φεμινιστικό κίνημα και παραμένουν στο προσκήνιο έως σήμερα (Power, 1975. Power, 1924, σ. 96-119).

Σύγχρονη της Eileen Power υπήρξε η Alice Clark. Η Clark είχε συστηματική εμπλοκή στο γυναικείο κίνημα και ακαδημαϊκά συνδέθηκε και αυτή με το London School of Economics, παρότι οι σπουδές της δεν οδήγησαν σε ακαδημαϊκή καριέρα όπως συνέβη με την Power. Σε μια εποχή που η μελέτη και ο αντίκτυπος της εκβιομηχάνισης του ύστερου 18ου και του 19 αιώνα κατείχαν ολοένα και πιο κεντρική θέση στην αναδυόμενη οικονομική και κοινωνική ιστορία η Clark έθεσε στο επίκεντρο της έρευνάς της τον 17ο αιώνα στην Αγγλία. Το βασικό έργο της με τίτλο *Working Life of Women in the Seventeenth Century* που εκδόθηκε το 1919 διακρινόταν για την ενδελεχή αρχειακή έρευνα. Ο 17ος αιώνας γίνεται μια εποχή μετάβασης μεταξύ του Μεσαίωνα και της νεότερης περιόδου, μια εποχή κατά την οποία ο μεταποιητικός τομέας έκανε ολοένα και πιο αισθητή την παρουσία του στην αγγλική οικονομία και κοινωνική ζωή χωρίς ωστόσο ακόμα να απειλεί εδραιωμένες αντιλήψεις και παραδοσιακές πρακτικές. Η εκβιομηχάνιση δεν ήταν πάρα μόνο μια σκιά στη ζωή της Αγγλίας πριν την εποχή των εργοστασίων και των πυκνοδομημένων πόλεων που θα στεγάσουν την τάξη των βιομηχανικών εργατών.

Το ερώτημα της Clark στρεφόταν γύρω από τη θέση των γυναικών στην οικονομία και την παραγωγή. Οργανωμένη γύρω από το νοικοκυριό και την οικοτεχνία, η οικονομική ζωή του 17ου αιώνα πρόσφερε στις γυναίκες, κατά την Clark, ευκαιρίες δράσης, ουσιαστικά καθιστώντας τις οικονομικά και παραγωγικά ισότιμες με τους άνδρες. Η εκβιομηχάνιση εκτόπισε τις γυναίκες από την παραγωγή και την οικονομία οριοθετώντας τις ζωές τους στο νοικοκυριό και καθιστώντας τις εξαρτημένες από τους συζύγους. Ο ένας μετά τον άλλο, διάφοροι τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής απέκλειαν τις γυναίκες. Η οικονομική επέκταση συνοδευόταν και από τη διεύρυνση της κρατικής λειτουργίας η οποία επαγγελματικοποιούσε κάθε πτυχή της οικονομικής ζωής

και της εκπαίδευσης, από τις οποίες οι γυναίκες αποκλείονταν. Η επιβίωση της οικογένειας βασιζόταν πλέον αποκλειστικά στην έμμισθη εργασία των ανδρών. Όπως ενδεικτικά γράφει η ιστορικός, «ο θρίαμβος της καπιταλιστικής οργάνωσης έφερε την υποβάθμιση των γυναικών». Οι πολλαπλοί αποκλεισμοί των γυναικών ενίσχυσαν και εδραίωσαν την αντίληψη περί γυναικείας κατωτερότητας. Η Clark δεν περιορίστηκε στη μελέτη της θέσης των γυναικών αλλά αξιολόγησε και τη θέση των ανδρών θεωρώντας ότι καθώς οι δραστηριότητές τους έγιναν κατά κύριο λόγο δημόσιες η θέση τους αναβαθμίστηκε σε σχέση με τις γυναίκες, αλλά την ίδια στιγμή απώλεσαν την παρουσία τους στην οικογενειακή ζωή. Εν ολίγοις, η νέα εργασιακή συνθήκη του εργοστασίου υπονόμευσε την οικονομική και παραγωγική σημασία του νοικοκυριού και συνάμα τη θέση των γυναικών. Η εικόνα που φιλοτέχνησε η Clark για την οργανωμένη γύρω από το νοικοκυριό οικονομία του 17ου αιώνα σαφώς υπήρξε εξωραϊσμένη και βασισμένη στα μεσαία στρώματα της υπαίθρου, σχεδόν ειδυλλιακή. Το έργο της Clark και το λίγο μεταγενέστερο της Ivy Pinchbeck, παρά τις αστοχίες και τα μεθοδολογικά σφάλματα που έχουν, έθεσαν ένα ευρύτερο ερμηνευτικό παράδειγμα για τη μελέτη της γυναικείας εργασίας, γνωστό ως «επιχείρημα περί παρακμής» ή «επιχείρημα του χρυσού αιώνα» (Clark, 1919. Crowston, 2008).

Η ανάδυση του δεύτερου φεμινιστικού κύματος κατά τη δεκαετία του 1960 και 1970 σηματοδότησε την εισαγωγή στην ιστορική έρευνα βασικών εργαλείων της φεμινιστικής σκέψης και θεωρίας, όπως οι έννοιες της πατριαρχίας, της γυναικείας αδελφότητας και του γυναικείου πολιτισμού. Η φεμινιστική ιστορία των γυναικών που διαμορφώνεται υπό την επίδραση της φεμινιστικής σκέψης και δράσης εκείνων των δεκαετιών κυρίως επικεντρώθηκε στους νεότερους χρόνους, αφήνοντας σε δεύτερη μοίρα τις λεγόμενες προβιομηχανικές και προκαπιταλιστικές περιόδους. Εν μέρει αυτή η επιλογή εξηγείται από την εντονότερη διασύνδεση, λόγω της χρονικής εγγύτητας, της νεότερης εποχής με τις διεκδικήσεις και τις προσδοκίες των δεκαετιών του 1960 και 1970. Η διαθεσιμότητα του πραγματολογικού υλικού σαφώς υπήρξε ένας άλλος σημαντικός παράγοντας. Σημαντική ωστόσο θα πρέπει να θεωρήσουμε και την επιρροή προγενέστερων έργων όπως της μελέτης της Alice Clark. Με ενδεικτικό τρόπο αυτή η θεώρηση αποτυπώνεται στο έργο της Sheila Rowbotham με τίτλο *Hidden from History: 300 years of Women's Oppression and the Fight Against It* (1973) το οποίο ερμηνευτικά διακρίνεται από τη διαπλοκή της μαρξιστικής με τη φεμινιστική οπτική. Η χρονική αφετηρία του έργου, το οποίο επικεντρώνεται στην Αγγλία, είναι ο 17ο αιώνας ως η απαρχή της εκβιομηχάνισης και της υποβάθμισης της γυναικείας θέσης. Έμμεσα εικονογραφείται ένα διαφορετικό, ευνοϊκότερο προνεωτερικό παρελθόν.

Από τη σκοπιά του ριζοσπαστικού φεμινισμού και με πρόταγμα την ιδέα περί γυναικείας αδελφότητας και γυναικείου πολιτισμού, διάφορα έργα, κατά κύριο λόγο εκτός της ακαδημαϊκής έρευνας, στρέφονται στη μελέτη του φαινομένου της μαγείας και του κυνηγιού των μαγισσών. Οι Barbara Ehrenreich και Deirdre English παρουσιάζουν τις κατηγορούμενες για μαγεία ως θύματα της σταδιακής επαγγελματοποίησης της ιατρικής και της κυριαρχίας των ανδρών ιατρών που έλαβε χώρα από τον 14ο ως τον 17ο αιώνα. Οι κατηγορούμενες για μαγεία υπήρξαν κατά κύριο λόγο μαίες και θεραπεύτριες που για αιώνες υπηρετούσαν τις κοινότητες των χωρικών και τις γυναίκες χάρη στις πανάρχαιες πρακτικές ιατρικές γνώσεις τους. Ως γνώστριες του σώματος και ειδικά του γυναικείου σώματος οι θεραπεύτριες –κατηγορούμενες ως μάγισσες– υπήρξαν, κατά τις Ehrenreich και English, σύμβολα της γυναικείας αλληλεγγύης, καθώς έθεταν τις γνώσεις τους στην υπηρεσία της γυναικείας επιθυμίας άλλοτε φέροντας εις πέρας τον τοκετό και άλλοτε τη διακοπή της κύησης. Η θεραπεύτρια/μάγισσα αποτελούσε τη μορφή εκείνη που συνέδεε ένα «ειδυλλιακό» προνεωτερικό παρελθόν με τις σύγχρονες διεκδικήσεις του δευτέρου φεμινιστικού κύματος περί αυτοδιάθεσης του γυναικείου σώματος. Βέβαια, την ίδια στιγμή το επιχείρημα των Ehrenreich και English αναπαρήγαγε τον ιστοριογραφικό μύθο που ταύτιζε το κυνήγι των μαγισσών με τον Μεσαίωνα (Ehrenreich και English, 1973).

Την ίδια εποχή αντίστοιχα ερμηνευτικά προτάγματα, που είχαν ως στόχο την ανίχνευση των αλλαγών που είχαν συντελεστεί στη ζωή των γυναικών στο προνεωτερικό παρελθόν, υιοθέτησε και η φεμινιστική ιστοριογραφία και ιστορία των γυναικών στον Μεσαίωνα. Σε αυτή τη λογική οι Jo Anne McNamara και Suzanne Wemple, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, υποστήριξαν ότι ο 12ος αιώνας με την εδραίωση του φεουδαρχικού συστήματος στη Δύση συνιστά περίοδο υποβάθμισης της θέσης των γυναικών από την αριστοκρατική τάξη, ενώ σε αντίστοιχα συμπεράσματα οδηγείται και ο David Herlihy με βάση τα κληρονομικά δικαιώματα των γυναικών στις τάξεις των χωρικών και των τεχνιτών. Λίγα χρόνια νωρίτερα η Marion Facinger ενέγραψε στην ίδια ερμηνευτική τις μεσαιωνικές βασίλισσες. Υποστήριξε ότι από το τέλος του 12ου αιώνα στο γαλλικό βασίλειο της δυναστείας των Καπετιδών ο αυξανόμενος συγκεντρωτισμός της βασιλικής εξουσίας σηματοδότησε την περιθωριοποίηση των βασιλισσών ως προς τη μοναρχική εξουσία. Η βασική μορφή επιρροής που μπορούσαν πλέον να έχουν ήταν μέσω της διαπροσωπικής σχέσης με τον βασιλιά σύζυγο ή γιο. Πλέον δεν συμμετείχαν στη δημόσια δράση του οίκου και της Αυλής του βασιλιά και η θέση τους ήταν κυρίως τελετουργική. Για τη μεσαιωνική περίοδο οι ερευνήτριες έδωσαν ιδιαίτερη έμφαση στη μελέτη των ισχυρών γυναικών και ειδικά των βασιλισσών. Παρότι σε μεγάλο βαθμό το ενδιαφέρον της ιστορίας των γυναικών

επικεντρώθηκε στις γυναίκες των υπάλληλων τάξεων από την οπτική της κοινωνικής και οικονομικής ιστορίας, το ενδιαφέρον για τις ισχυρές γυναίκες του Μεσαίωνα ήδη από τη δεκαετία του 1970 ενδεχομένως αντανακλά αφενός την τάση να βρεθούν παραδείγματα γυναικών που έθεταν υπό αμφισβήτηση την ταύτιση των γυναικών με τον ιδιωτικό χώρο και αφετέρου τη δυσκολία που αντιμετώπιζαν οι ιστορικοί να εντοπίσουν τη γυναικεία δράση και παρουσία στο πραγματολογικό υλικό (McNamara & Wemple, 1973. Herlihy, 1975. Facinger, 1968).

Κατά έναν περίεργο τρόπο ιστορικοί του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας αντλούσαν από κοινές ερμηνευτικές προϋποθέσεις και διεκδικούσαν για διαφορετικές χρονικότητες τη θεμελίωση μιας αφήγησης περί υπονόμευσης της γυναικείας θέσης. Την αναζήτηση ενός «ειδυλλιακού» πριν και, κυρίως, ενός «προβληματικού» μετά. Τα παραπάνω έργα μπορούμε να πούμε ότι μαζί με την αναπαραγωγή ενός ευνοϊκού για τις γυναίκες προνεωτερικού παρελθόντος, το οποίο κάθε φορά οριοθετείται με διαφορετικό χρονικό άνυσμα, είναι ενδεικτικά δύο ερμηνευτικών τάσεων. Μιας ευρύτερης που αφορούσε τη δημιουργία μακροϊστορικών αφηγήσεων στις οποίες μπορούσε να ενταχθεί και η φεμινιστική ιστορία των γυναικών, και μιας πιο συγκεκριμένης που αναπτύσσεται στη ιστορική έρευνα εντός του δεύτερου φεμινιστικού κύματος: την επανεξέταση των βασικών ιστοριογραφικών τομών και μετασχηματισμών, όπως η ανάδυση του καπιταλισμού, η εκβιομηχάνιση, η λεγόμενη επιστημονική επανάσταση, από τη σκοπιά της φεμινιστικής ιστορίας και του παρελθόντος των γυναικών. Την ίδια στιγμή αυτές οι τομές της ιστοριογραφίας αποτελούσαν και ορόσημα σε μια γραμμική θέαση του παρελθόντος στη βάση της προόδου. Αυτή η επανεξέταση των ορόσημων του δυτικού πολιτισμού εκκινούσε από μια βασική θέση της φεμινιστικής ιστοριογραφίας ως προς το κατά πόσο ο ιστοριογραφικός κανόνας, θεωρούμενος παραδοσιακός και ανδροκεντρικός, μπορούσε να συμβαδίσει με την παρελθοντική γυναικεία εμπειρία. Με τον πιο εμβληματικό τρόπο αυτός ο προβληματισμός συνοψίστηκε στο γνωστό ερώτημα της μαρξίστριας και φεμινίστριας ιστορικού Joan Kelly, «Υπήρξε Αναγέννηση για τις γυναίκες;» Η Kelly, αν και αναγνωρίζει τις τομές/ορόσημα της παραδοσιακής ιστοριογραφικής αφήγησης ως προοδευτικά ορόσημα, υποστηρίζει ότι αυτά, όπως η Αναγέννηση, την οποία συμβατικά τοποθετεί την περίοδο 1350-1530, σηματοδότησαν την υπονόμευση της γυναικείας θέσης. Υπό αυτή την έννοια, η παραδοσιακή περιοδολόγηση και η ιστορία των γυναικών βρίσκονται σε έναν αντεστραμμένο συγχρονισμό (Kelly, 1977).

Εντούτοις, η ανάπτυξη της ιστορίας των γυναικών και η αναζήτηση του γυναικείου παρελθόντος δεν ήταν πάντα αρκετή ώστε να θέσει σε αμφισβήτηση κυρίαρχα αφηγήματα και οπτικές. Χαρακτηριστική περίπτωση υπήρξε το ζήτημα του αντίκτυπου της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης στις γυναίκες. Η παραδοσιακή ιστοριογραφία έβλεπε την κατάργηση της αγαμίας του κλήρου, που απέρρεε από μια ισχυρή μισογυνική ρητορική της μεσαιωνικής Καθολικής Εκκλησίας, και την έμφαση στον γάμο που έδωσε η Μεταρρύθμιση, ως διαδικασίες που «αναβάθμισαν» τη θέση των γυναικών. Ο Lawrence Stone στο έργο του για να ανάδυση της οικογένειας της νεωτερικότητας υποστήριξε ότι, αν και τα γαμήλια ιδεώδη της Μεταρρύθμισης ήταν πατριαρχικά και προϋπέθεταν τη γυναικεία υποταγή, η νέα ιδεολογία γύρω από τη μητρότητα, τη συντροφικότητα των συζύγων και τη συναισθηματική επένδυση έδωσε μια νέα, αναβαθμισμένη θέση στις γυναίκες. Η ιστορία των γυναικών που επιχείρησε να σκιαγραφήσει τη γυναικεία θέση στα προτεσταντικά και καλβινιστικά περιβάλλοντα του 16ου αιώνα κατά αναπάντεχο τρόπο κινήθηκε επιβεβαιωτικά προς τα πορίσματα της «παραδοσιακής» ιστοριογραφίας. Η Sherrin Wyntjes υποστήριξε ότι οι προτεσταντικές ιδέες είχαν ευνοϊκό αντίκτυπο στη ζωή των γυναικών και ότι ειδικότερα οι ριζοσπαστικές ομάδες σχεδόν εξάλειψαν τις έμφυλες διακρίσεις. Κατά την Jane Douglass το καλβινιστικό δόγμα για τον γάμο και για την ιεροσύνη όλων των πιστών «προσέδωσε μεγαλύτερη ελευθερία και ισότητα στις γυναίκες» ακόμη και σε χώρους που υπήρξαν κατεξοχήν ανδροκεντρικοί, ενώ η Nancy Roelker ανέδειξε τη δράση των Γαλλίδων ευγενών στην προώθηση του μεταρρυθμιστικού κινήματος υποστηρίζοντας ότι τους έδωσε μια «αίσθηση σκοπού» και την ευκαιρία να εμπλακούν ως προστάτιδες του μεταρρυθμιστικού κινήματος. Ο William Monter εστιάζοντας στα ιδεώδη και τις πρακτικές της ηθικής αναμόρφωσης και πειθάρχησης μέσα από τη δράση των εκκλησιαστικών συμβουλίων, των λεγόμενων Κονσιστόριων, στην καλβινιστική Γενεύη, υποστήριξε ότι ήταν τόσο εντατική η διαδικασία πειθάρχησης που επί της ουσίας λειτουργούσε χωρίς διαφοροποίηση μεταξύ ανδρών και γυναικών, εξαλείφοντας τη λογική των «δύο μέτρων». Στις εξαιρέσεις θα βάζαμε τη Natalie Zemon Davis η οποία με μεγαλύτερη ευαισθησία και προσοχή απέναντι στις έμφυλες ιεραρχίες που ήταν κοινές σε κάθε θρησκευτική κοινότητα της πρώιμης νεωτερικότητας τοποθετεί τον προτεσταντισμό, τον καλβινισμό και τον καθολικισμό σε μια ευρύτερη, συγκριτική οπτική και υποστηρίζει ότι λειτουργούσαν υπό κοινές έμφυλες προδιαγραφές (Haller & Haller, 1941-2. Bainton, 1952. Johnson, 1969. Stone, 1977. Wyntjes, 1977. Douglass, 1974, σ. 303. Roelker, 1972. Monter, 1980. Davis, 1975, σ. 65-95).

Από τη δεκαετία του 1980 αυτές οι κύριες ερμηνευτικές τάσεις που αναπτύχθηκαν στη φεμινιστική ιστορία χάνουν τη δυναμική τους ή συνυπάρχουν με νέες που ευνοούσαν πιο εστιασμένες έρευνες και πιο εντοπισμένα πορίσματα, και αναζητούσαν εμφατικότερα τη γυναικεία εμπειρία και δράση χωρίς το βάρος της

τομής και της μετάβασης προς μια δυσμενέστερη για τις γυναίκες συνθήκη. Παλαιότερα ερμηνευτικά εργαλεία, τα οποία την ίδια στιγμή διασταυρώνονταν με ευρύτερα πολιτικά ιδιώματα των προηγούμενων δεκαετιών, όπως η πατριαρχία και η γυναικεία οικουμενικότητα, υποχωρούν. Στη θέση τους έρχεται η πολυμορφία της εμπειρίας, οι πολλαπλοί τρόποι *διαπραγμάτευσης* της μειονεκτικής ή υποτελούς θέσης και η πολυκύμαντη εμπρόθετη δράση. Η λεγόμενη γλωσσική στροφή όπως αποτυπώθηκε στο έργο της Joan Scott και η προτροπή της για μια μετατόπιση προς τη λογοθετική παραγωγή του φύλου μάλλον είχε περιορισμένο αντίκτυπο στην ιστοριογραφία του Μεσαίωνα, της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας. Άλλωστε, ευρύτερα, η δεξίωση του επιχειρήματος της Scott κατά κύριο λόγο συνοδεύτηκε από εντάσεις και αμφιβολίες. Σαφώς υπήρξε πλήθος έργων που επέδειξαν μεγαλύτερη ευαισθησία προς την κατανόηση του φύλου ως λογοθετικού παράγωγου και ως «πρωταρχικού τρόπου νοηματοδότησης των σχέσεων εξουσίας», ωστόσο η πλειονότητα της εργογραφίας παρέμεινε στην επικράτεια της ιστορίας των γυναικών, συχνά χωρίς τα παλαιότερα φεμινιστικά προτάγματα, με πιο επεξεργασμένα αναλυτικά εργαλεία και περισσότερες επιφυλάξεις απέναντι στις γενικεύσεις. Αυτές οι τάσεις τροφοδοτήθηκαν από τον υψηλότερο βαθμό «επαγγελματοποίησης» του πεδίου και τους αυξανόμενους ρυθμούς έρευνας και παραγωγής. Η ιστορία των γυναικών μετασχηματίστηκε σε ιστορία του φύλου αλλά το φύλο παρέμεινε τις περισσότερες φορές εξισωμένο και συνώνυμο με τις γυναίκες. Η μεσαιωνολόγος Judith Bennett σε ένα άρθρο της στα τέλη της δεκαετίας του 1980 συνόψιζε κάποιες από τις τάσεις που περιγράψαμε μέσα από τις δικές της προτεραιότητες και οπτικές. Στεκόταν κριτικά απέναντι στη λογοθετική θεώρηση του φύλου εις βάρος της ιστορίας των γυναικών αλλά και κριτικά απέναντι στην αποσύνδεση της ιστορίας των γυναικών από τα παλαιότερα φεμινιστικά προτάγματα συνήθως μέσω της άμβλυνσης του ιδιώματος που μετέρχονταν οι ιστορικοί. Θα αρκεστούμε στη συνέχεια σε κάποια παραδείγματα που επιλεκτικά συνοψίζουν τις τάσεις στις δεκαετίες του 1980 και του 1990, οι απολήξεις των οποίων φτάνουν εν πολλοίς έως τις μέρες μας (Διαλέτη, 2013, Μπένετ, 1997).

Με αφετηρία τις θεωρήσεις περί «παρακμής» ή «χρυσής εποχής», αναλόγως την τομή που ετίθετο στο παρελθόν, οι συζητήσεις για τη θέση των γυναικών, ειδικά ως προς την εργασία και την οικονομία, άνθισαν. Εκλεπτύνσεις και τροποποιήσεις ήρθαν στο προσκήνιο. Η αναζήτηση επιμέρους χρονικοτήτων κατά τις οποίες ήταν διαθέσιμες περισσότερες οικονομικές «ευκαιρίες», η ανασύσταση της δράσης σε κάθε πεδίο της οικονομικής δραστηριότητας και η μελέτη των τακτικών που υπερέβαιναν τις νομικές και έμφυλες οριοθετήσεις υπήρξαν και παραμένουν οι κύριες ερμηνευτικές οπτικές. Για παράδειγμα αρκετοί ιστορικοί συνέκλιναν στη θεώρηση ότι στην Αγγλία μετά την επιδημία της πανώλης του 14ου αιώνα (1348-1349) οι γυναίκες των πόλεων φαίνεται ότι βρίσκονταν σε ευνοϊκότερη θέση στην ανεύρεση εργασίας στον χώρο του εμπορίου ή της μεταποίησης. Ευνοϊκή υποστήριξαν ότι ήταν και η νομική θέση των γυναικών στο Λονδίνο. Ένα ευρύ φάσμα δραστηριοτήτων ήταν διαθέσιμο σε διαφορετικές κατηγορίες γυναικών και κατά την Caroline Barron, η οποία κάνει λόγο για «χρυσή εποχή», η ζωή ήταν αρκετά ευνοϊκή στο μεσαιωνικό Λονδίνο, αφού «οι ευκαιρίες και οι προοπτικές τους διέφεραν λίγο από εκείνες που είχαν οι άνδρες που βρίσκονταν στις ίδιες κοινωνικές κατηγορίες». Ωστόσο, οι αφηγήσεις που εικονογραφούσαν διαδικασίες σταδιακής υποβάθμισης στη μακρά ή μέση διάρκεια διατήρησαν τη σημασία τους με μεγαλύτερες εκλεπτύνσεις και ισχυρότερη χρήση πραγματολογικού υλικού, όπως αποτυπώνεται στα έργα των Judith Bennett, Merry Wiesner και Martha Howell (Barron, 1989. Goldberg, 1992, σ. 336-7. Wiesner, 1986. Howell, 1986. Bennett, 1987).

Ως κύρια ερμηνευτική οπτική σε μια ευρεία και σύνθετη εργογραφία αναδείχθηκε και καθιερώθηκε έως σήμερα η εμπρόθετη δράση, οι διαπραγματεύσεις και η «θηλυκοποίηση» της εργασίας και της οικονομίας, δηλαδή η αποτύπωση της γυναικείας παρουσίας σε πλήθος δραστηριοτήτων οι οποίες θεωρητικά τουλάχιστον δεν ήταν ανοικτές ή αναμενόμενες για τις γυναίκες, από το μικρεμπόριο έως τα επίσημα και ανεπίσημα πιστωτικά δίκτυα. Η προτεραιότητα αυτών των μελετών βρίσκεται στην αποτύπωση του εύρους της γυναικείας εργασιακής εμπειρίας ενώ ταυτοχρόνως υποβαθμίζουν και εκτοπίζουν προγενέστερα ερωτήματα και οπτικές που αναζητούσαν την τομή και τον μετασχηματισμό και συνήθως αντλούσαν από μια ευρύτερη θεώρηση περί «παρακμής». Η κύρια οπτική πλέον υπακούει στη διάκριση θεωρίας και πρακτικής. Τα πολλαπλά εμπόδια και οι κανόνες που απέρρεαν από τις έμφυλες προσδοκίες και ιεραρχήσεις δεν αναιρούσαν τις πρακτικές που τα υποκείμενα ανέπτυσσαν. Βρισκόμαστε σταθερά στην επικράτεια της ιστορίας των γυναικών, πιο σπάνια σε συγκριτική οπτική με την ανδρική εργασία, και στην αντικατάσταση των παλαιότερων μακροϊστορικών προσεγγίσεων της «παρακμής» με μεγάλης κλίμακας χαρτογραφήσεις της πολύμορφης γυναικείας οικονομικής και εργασιακής εμπειρίας και δράσης (McIntosh, 2005. Simonton & Montenach, 2013. Martini & Bellavitis, 2014. Craig, 2016. Dermineur, 2018, σ. 5-6. Ågren, 2017. Downs, 2018. Bellavitis, 2017).

Η σημασία της εμπρόθετης δράσης, συνήθως «ανεπίσημης», που διαρρηγνύει τα στεγανά και τις οριοθετήσεις που η παλαιότερη φεμινιστική ιστοριογραφία εντόπιζε, αποτυπώνεται και στις νέες αφηγήσεις που από τη δεκαετία του 1980 εξυφαίνονται για τις γυναίκες των αριστοκρατικών τάξεων στις μεσαιωνικές

κοινωνίες. Σε συνέχεια του επιχειρήματος των Jo Anne McNamara, Suzanne Wemple και Marion Facinger όπως αναφέραμε, για την υποβάθμιση της θέσης των ελίτ γυναικών από τον 12ο αιώνα, μεταγενέστερες ιστορικοί υποστήριξαν ότι μετά τον 11ο αιώνα η εξουσία των βασιλισσών περιορίστηκε, ως αποτέλεσμα της αυξανόμενης γραφειοκρατίας της διακυβέρνησης, σε αντιδιαστολή με την προγενέστερη περίοδο όταν ο Οίκος των ισχυρών γυναικών της αριστοκρατίας ήταν το επίκεντρο εκτεταμένων πολιτικών και οικονομικών εξουσιών και δράσεων. Ωστόσο, με αφετηρία το έργο του John Carmi Parsons και άλλων ιστορικών η μετέπειτα έρευνα μετατόπισε το επίκεντρο από τους μετασχηματισμούς που υπέστη η θέση των ισχυρών γυναικών στη δράση και στις δυνατότητες που διέθεταν οι ελίτ γυναίκες του Μεσαίωνα. Με αυτή την προοπτική, μια πλούσια βιβλιογραφία αναδεικνύει την ικανότητα που επιδείκνυαν οι γυναίκες της μεσαιωνικής ελίτ, μεταξύ αυτών και οι βασίλισσες, να εκμεταλλεύονται προσδοκίες και νόρμες, όπως η μητρότητα ή η ύπαρξη ανήλικου κληρονόμου στον θρόνο, για να διευρύνουν προς όφελός τους τις δυνατότητες επιρροής και δράσης και να διαχειρίζονται δομές εξουσίας προς όφελός τους (Schulenburg, 1988, σ. 104-106. Stafford, 1983, σ. 194-200. Parsons, 1993).

Ιδιαίτερο πεδίο δράσης υπήρξαν τα εκτεταμένα δίκτυα πατρωνίας. Η πατρωνία υπήρξε ιδιαίτερη πολιτισμική πρακτική των μελών της ελίτ και των βασιλικών οίκων, προσδιοριστική της κοινωνικής υπεροχής τους. Οι γυναίκες της αριστοκρατικής ελίτ έχοντας πρόσβαση σε σημαντικούς οικονομικούς πόρους μπορούσαν να ασκούν επιρροή ως πάτρωνες παρέχοντας την εύνοιά τους σε μέλη του κλήρου, σε μέλη των αστικών ελίτ και σε άλλα μέλη της αριστοκρατίας ή υποστηρίζοντας οικονομικά την παραγωγή χειρογράφων και βιβλίων, τη δημιουργία έργων τέχνης, τη διακόσμηση μοναστηριών και άλλων οικοδομικών συγκροτημάτων. Οι βασίλισσες αποτελούσαν τις εξέχουσες περιπτώσεις μεταξύ της ελίτ. Η ανίχνευση της «παρασκηνιακής δράσης» των αριστοκρατισσών και βασιλισσών του Μεσαίωνα επιχειρεί να αποκαταστήσει τις δυνατότητες άσκησης εξουσίας που παρέμεναν στη διάθεσή τους παρά την απομάκρυνσή τους από την κεντρική πολιτική σκηνή και την περιθωριοποίησή τους. Η έμφαση στη δράση των γυναικών της ελίτ και των βασιλισσών σαφώς εμπλουτίζει τη μελέτη της διακυβέρνησης στους μεσαιωνικούς χρόνους διευρύνοντας τα όρια άσκησης της εξουσίας πέρα από τα άρρενα μέλη της αριστοκρατικής ελίτ. Ωστόσο, αν και για τους ηγεμονικούς οίκους η καλλιέργεια της καλής φήμης ήταν βασική προϋπόθεση εδραίωσης της εξουσίας σε ένα ασταθές και ανταγωνιστικό πολιτικό περιβάλλον, ιδιαίτερα οι βασίλισσες ήταν αυτές που καλούνταν να ισορροπήσουν και να διαπραγματευτούν προσδοκίες και νόρμες που ήταν κατεξοχήν έμφυλα διαμορφωμένες. Οι κατηγορίες της μοιχείας, της λαγνείας ή της αμετροέπειας ως τακτική υπονόμευσης μοναρχικών οίκων σε στιγμές κρίσης ή όταν δεν έχαιραν εκτίμησης πρωτίστως αφορούσαν τις βασίλισσες (Rohr, 2016a. Rohr, 2016b. St. John, 2012).

Από τη δεκαετία του 1980 το παλαιότερο ενδιαφέρον για την αναζήτηση των τομών και των μετασχηματισμών και την ανανοηματοδότηση των ιστοριογραφικών ορόσημων υπό φεμινιστική, γυναικεία ή έμφυλη σκοπιά, όπως παραδειγματικά διατυπώθηκε στο ερώτημα της Joan Kelly, σταδιακά ατόνησε. Ωστόσο, αν και κάπως ετεροχρονισμένα, η προγενέστερη προοπτική που υποστήριζε ότι κατά την περίοδο της Μεταρρύθμισης η θέση των γυναικών αναβαθμίστηκε τέθηκε υπό κριτική. Παρότι η παλαιότερη αντίληψη παρέμενε ισχυρή, όπως δείχνει το έργο του Steven Ozment, ιστορικοί όπως η Lyndal Roper υποστήριξαν ότι η Μεταρρύθμιση, ειδικά στα αστικά περιβάλλοντα, ήταν μια βαθιά έμφυλη διαδικασία. Το φύλο ως συμβολικό σύστημα είχε εξέχουσα θέση ενώ οι μεσαιωνικές αντιλήψεις περί γυναικείας κατωτερότητας αναπαρήχθησαν και υποστασιοποίησαν τη διασύνδεση των γυναικών με την οικιακότητα και την πατριαρχική εξουσία. Ένα πλήθος μελετών, συχνά στη βάση γεωγραφικών επιμερισμών, κατέδειξε ότι στο πρόγραμμα «ηθικής και κοινωνικής αναμόρφωσης» που βρισκόταν στον πυρήνα της Μεταρρύθμισης οι ευκαιρίες για τις γυναίκες περιορίστηκαν, η ζωή τους ευθυγραμμίστηκε με το νοικοκυριό και την οικογένεια υπό την ανδρική κηδεμονία, η καχυποψία για τις εκτός ανδρικής κηδεμονίας γυναίκες εντάθηκε ενώ ένα νέο πλέγμα συμβολισμών και τελετουργιών κατέστησε το γυναικείο σώμα μετωνυμία του κοινωνικού χριστιανικού σώματος, άλλοτε ως φορέα μιαρότητας και άλλοτε ως τεκμήριο ευλάβειας και αγνότητας. Μέσα από τις δογματικές αλλαγές που υιοθέτησε η Μεταρρύθμιση το ίδιο το χριστιανικό συμβολικό σύμπαν έγινε βαθύτατα ανδροκεντρικό (Ozment, 1983. Jardin, 1983, σ. 40-45. Roper, 1989. Wiesner, 1987. Nunn, 1984. Nunn, 1997. Mendelson & Crawford, 1998, σ. 30-35. Διαλέτη, 2018a, σ. 57-64).

Αν και η γυναικεία δράση, εμπειρία και διαπραγμάτευση αποτελούν το κύριο ερμηνευτικό παράδειγμα με διαφορετικές πυκνώσεις ανά ιστοριογραφική παράδοση και κοινότητα επισκιάζοντας το φύλο ως λογοθετικό παράγωγο, κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες το φύλο εισήλθε περισσότερο εμφατικά στην ιστοριογραφία της προνεωτερικότητας με την ανάδυση της ιστορίας του ανδρισμού. Παρά τις επιφυλάξεις από μερίδα ερευνητριών ως προς την επιστροφή των ανδρών στο επίκεντρο της ιστορικής αφήγησης μέσω της ιστορίας του ανδρισμού, ο ανδρισμός ως κατηγορία ανάλυσης δεν αποτελεί ένα υποπεδίο της ιστορίας του φύλου αλλά συστατικό της. Σε συνομιλία, αν και όχι πάντα εύκολη, με την κοινωνική ιστορία των γυναικών η ιστορία του

ανδρισμού ανέδειξε τον συσχετικό χαρακτήρα ανδρισμών και θηλυκοτήτων και τη διαπλοκή τους στην παραγωγή των σχέσεων εξουσίας στο παρελθόν, δηλαδή ανέδειξε με άξονα το φύλο παρελθοντικές διαδικασίες που η έμφαση στη γυναικεία εμπειρία και δράση επισκίαζε. Στην ιστοριογραφία της προνεωτερικότητας, κατά έναν αναπάντεχο τρόπο, ζητήματα που είχαν χάσει την παλαιότερη δυναμική τους, όπως η έμφυλη ανάλυση των πατριαρχικών σχέσεων, επικαιροποιήθηκαν μέσω της ιστορίας του ανδρισμού. Σε σχέση με τις επιλογές της φεμινιστικής ιστορίας των γυναικών η ιστορία του ανδρισμού δεν εστίασε τόσο στα παρελθοντικά ορόσημα όσο μπόλιασε περισσότερο ή λιγότερο υπάρχοντα ερευνητικά πεδία, όπως η άσκηση της πολιτικής εξουσίας και το πολιτικό φαντασιακό ως έμφυλες συνθήκες. Ιδεώδεις και απαξιωμένες μορφές ανδρισμών λειτουργούσαν ως μετωνυμίες σε περιόδους πολιτικής αστάθειας και κοινωνικού ανταγωνισμού. Από τον 15ο αιώνα με την ενδυνάμωση των νέων κοινωνικών προσδοκιών της οικογένειας και του οίκου παρήχθησαν νέες μορφές ανδρισμού και θηλυκότητας. Στα νέα πατριαρχικά περιβάλλοντα ο ανδρισμός καθίστατο μια αγχώδης συνθήκη που την ίδια στιγμή συνέβαλε στην αναπαραγωγή της πατριαρχίας. Η μετάβαση από τη φεουδαρχία στον εμπορικό καπιταλισμό μετασχημάτισε τους ιδεοτυπικούς ανδρισμούς. Η οπτική του ανδρισμού στη μελέτη των σεξουαλικών σχέσεων ανέδειξε με μεγαλύτερη ενάργεια τη διαπλοκή έμφυλων και σεξουαλικών συστημάτων του παρελθόντος και τις διαφορετικές οργανώσεις και ιεραρχήσεις των επιθυμιών στα πατριαρχικά προνεωτερικά περιβάλλοντα (Βασιλειάδου, Γιαννιτσιώτης, Διαλέτη & Πλακωτός, 2019, σ. 15-58. Dialeti, 2018b).

2.2 Τι ιστορία μπορεί να έχει το σεξ; Σεξουαλικές σχέσεις πριν τη σεξουαλικότητα

Στον σχεδόν μισό αιώνα διαμόρφωσης, παρουσίας και εν μέρει εδραίωσης της ιστορίας της σεξουαλικότητας με το εύρος της εργογραφίας, την πολυμορφία των συζητήσεων και των ερωτημάτων και την εκλέπτυνση, σε κάποιες περιπτώσεις σε βαθμό κρυπτικότητας, του ιδιώματος των ιστορικών, η ιστορική μελέτη του σεξ και των σεξουαλικών σχέσεων μπορεί πλέον να φαίνεται αυτονόητη. Ωστόσο, παραμένει ένα εν πολλοίς ολισθηρό και ρευστό πεδίο, ειδικά για εποχές πριν την εμφάνιση της σεξουαλικότητας ως κατηγορίας και ως πεδίου μέσα από τους σύνθετους επιστημολογικούς, κοινωνικούς και εννοιολογικούς μετασχηματισμούς του 19ου αιώνα που κατέστησαν το σεξ στοιχείο της ταυτότητας, μιας άλλης κατηγορίας της νεωτερικότητας. Αυτή την ολισθηρότητα μας υπενθυμίζουν οι επισημάνσεις του κριτικού της λογοτεχνίας Bruce Smith για τις σεξουαλικές σχέσεις στην πρώιμη νεότερη περίοδο, όταν, όπως τονίζει, «η σεξουαλικότητα δεν ήταν, όπως για εμάς σήμερα, το αφετηριακό σημείο αυτοπροσδιορισμού». Αυτές οι επισημάνσεις έχουν, ωστόσο, ευρύτερη ισχύ αγκαλιάζοντας και τη μεσαιωνική περίοδο, και κατά συνέπεια τη μακρά προνεωτερικότητα, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Η ετερότητα της έμφυλης και σεξουαλικής οικονομίας της προνεωτερικής περιόδου δεν βρίσκεται σε αναντιστοιχία μόνο με την εννοιολογική σκευή μας, κληρονομιά του 19ου και 20ού αιώνα, αλλά και με τις περιγραφικές κατηγορίες που χρησιμοποιούμε. Εντούτοις, παρά τις βαθιές διαφορές μας με την προνεωτερική περίοδο ως προς τους σεξουαλικές κώδικες και την οργάνωση της σεξουαλικής οικονομίας, ενδεχομένως κάποια βασικά προβλήματα παραμένουν κοινά. Μέσα από ποια γνωσιακά πλέγματα μιλάμε, αν μιλάμε, για το σεξ; (Smith, 1991, σ. 10-11.)

Αυτό το πρόβλημα αναδεικνύει ο λόγιος του 16ου αιώνα Michel de Montaigne στο δοκίμιό του «Sur des vers de Vergile» («Σχετικά με κάποιους στίχους του Βιργιλίου») που περιλαμβανόταν στο έργο του *Essais* (*Δοκίμια*) όταν θέτει το ερώτημα γιατί αποκλείουμε τη «γενετήσια πράξη» από τις σοβαρές και κανονικές συζητήσεις μας. Από το φόβο της ντροπής; Μιλάμε για το σεξ έμμεσα μέσω μεταφορών και ευφημισμών. Το πρόβλημα για τον Montaigne δεν είναι η ντροπή αλλά σε ποιο λογοθετικό πλέγμα εγγράφεται το σεξ και η συζήτηση για αυτό. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ένα αδιόρατο νήμα συνδέει τα ερωτήματα του Montaigne με τη μετά από αιώνες προβληματική του Μισέλ Φουκώ στην *Ιστορία της σεξουαλικότητας* για τα γνωσιακά και λογοθετικά καθεστώτα για το σεξ στη νεωτερικότητα. Άλλωστε, η σημασία του λόγου διαρκώς αναδύεται στο έργο του Montaigne με επίκεντρο το φύλο και το σώμα. «Λέω μόνο ότι τα αρσενικά και τα θηλυκά πλάθονται στο ίδιο καλούπι. Με εξαίρεση τη διαπαιδαγώγηση και τα έθιμα δεν έχουν σημαντικές διαφορές». Με ένα πιο σύγχρονο ιδίωμα, το φύλο μπορεί να νοηθεί ως προϊόν εκμάθησης και χρήσης. Ετερότητα και εγγύτητα με το παρόν μας συνυπάρχουν στο έργο του Montaigne, καθώς το σεξ, το φύλο και το σώμα αποτελούν σημαίνοντα για την εννοιολόγηση του κόσμου. Η αναζήτηση της επιστημολογίας είναι κοινή προβληματική. Όπως έχει επισημάνει η Valerie Traub οι επιστημολογίες της πρώιμης νεωτερικότητας δομούνται γύρω από κατηγορίες και έννοιες, τις οποίες πρέπει να ανιχνεύσουμε και με τις οποίες πρέπει να σκεφτούμε (Reeser, 2016a. Reeser, 2016b, 562-564. Traub, 2016, σ. 9-10).

Το έργο του Μισέλ Φουκώ θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί το αφετηριακό σημείο για την ιστορική μελέτη του σεξ όχι μόνο ως χρονικό ορόσημο αλλά και γιατί έθεσε σε κίνηση την αναζήτηση κατηγοριών που

έχουν ιστορικότητα. Ήδη το δίπολο πράξεις και ταυτότητες ως δίπολο μεταξύ του προνεωτερικού σεξ και του σεξ της νεωτερικότητας θέτει την ιστορικότητα του σεξ. Μαζί με το έργο του Φουκώ μπορούμε να τοποθετήσουμε το έργο του John Boswell ως αφετηρία για τη μελέτη του προνεωτερικού σεξ. Τα δύο έργα βρίσκονταν σε χρονική εγγύτητα αλλά σε ερμηνευτική απόκλιση. Πρόκειται όμως για μια απόκλιση που θα καθορίσει για χρόνια την ιστορία της «σεξουαλικότητας» στον Μεσαίωνα και την πρώιμη νεότερη περίοδο. Στο έργο του που εκδόθηκε το 1980 ο Boswell αναζήτησε τη μακρά ιστορία της ομοφυλοφιλίας υποστηρίζοντας ότι κατά τον 12ο-13ο αιώνα οι χριστιανοί συγγραφείς άρχισαν να επιδεικνύουν μια ιδιαίτερη εχθρότητα απέναντι στην «ομοφυλοφιλία». Με αυτή τη νέα εχθρική στάση επέβαλαν νέες αναγνώσεις στις προγενέστερες χριστιανικές παραδόσεις και γραφές διαστρεβλώνοντάς τις. Παλαιότερα, οι χριστιανικές κοινωνίες του πρώιμου Μεσαίωνα δεν επιδείκνυαν εχθρική και επιθετική στάση απέναντι στην «ομοφυλοφιλία», ενώ ο χριστιανισμός εμφανίστηκε σε μια εποχή που η ελληνική κληρονομιά και ο ρωμαϊκός κόσμος είχαν διαμορφώσει ένα κλίμα ανεκτικότητας προς τις ομοερωτικές σχέσεις. Στα κείμενα της πρώιμης χριστιανικής παράδοσης δεν υπάρχει κάτι που να δικαιολογεί εχθρική στάση απέναντι στις ομοερωτικές σχέσεις. Πρόκειται για ένα σύνολο επιχειρημάτων που έμεινε γνωστό ως η «θέση του Boswell» (the Boswell Thesis).

Με τα έργα των Φουκώ και Boswell διαμορφώνονται βασικές ερμηνευτικές παραδοχές στην ιστορία της σεξουαλικότητας, η λεγόμενη διάκριση μεταξύ κατασκευασιοκρατικών και ουσιοκρατικών προσεγγίσεων. Ο Φουκώ και όσοι μελετητές βρέθηκαν στο ίδιο ερμηνευτικό «στρατόπεδο» θα υποστηρίξουν ότι όχι μόνο οι στάσεις και αντιλήψεις απέναντι στη σεξουαλική συμπεριφορά αλλά και η ίδια η σεξουαλική συμπεριφορά είναι πολιτισμικό παράγωγο, είναι κοινωνικά και πολιτισμικά προσδιορισμένη. Στον αντίποδα, θα βρεθεί η θεώρηση που βασίστηκε στην παραδοχή ότι υπάρχουν αμετάβλητες συμπεριφορές απέναντι στις οποίες υιοθετούνται μεταβαλλόμενες κοινωνικές και πολιτισμικές αντιλήψεις, στάσεις και πρακτικές. Παρά τις διαφορές, στο επίκεντρο των μελετών βρέθηκε σχεδόν αποκλειστικά ο ανδρικός ομοερωτισμός. Αν για τη φουκωική παράδοση ο ομοφυλόφιλος είναι κατηγορία της νεωτερικότητας που κατασκευάζεται κατά τον 19ο αιώνα όταν το σεξ και η συμπεριφορά γίνονται το αντικείμενο της «επιστημονικής» έρευνας, ο Boswell με σιγουριά κάνει λόγο για «ομοφυλόφιλους» και για «γκέι» ταυτότητα στον Μεσαίωνα, θέση που αποτυπώνεται άλλωστε με σαφήνεια στο τίτλο του έργου του: *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*.

Παρότι η μελέτη του Boswell δεν ήταν το πρώτο έργο για τη «σεξουαλικότητα» στον Μεσαίωνα ή για τη διασύνδεσή της με τη μεσαιωνική Καθολική Εκκλησία και παρότι επρόκειτο για ένα έργο αμιγούς ακαδημαϊκής ιστορίας, ο αντίκτυπός του ήταν εντυπωσιακός εντός και εκτός ακαδημαϊκού χώρου. Οι δεκάδες βιβλιοκρισίες σε ακαδημαϊκά περιοδικά, στον ημερήσιο τύπο, σε περιοδικά γενικού ενδιαφέροντος, στα γκέι έντυπα και σε θρησκευτικές εκδόσεις στις ΗΠΑ και διεθνώς πιστοποιούν εν μέρει τον αντίκτυπο και το ευρύ ενδιαφέρον που προκάλεσε.[2] Ενδεχομένως χρειάζεται να ληφθεί υπόψη η συγκυρία στις ΗΠΑ. Αυτή διαμορφωνόταν από τη δυναμική του ακτιβισμού λίγα χρόνια μετά το Stonewell το 1969, τη δολοφονία του ακτιβιστή Harvey Milk το 1978 και την επιτυχημένη εκστρατεία ανάκλησης της νομοθεσίας εναντίον των διακρίσεων για λόγους σεξουαλικού προσανατολισμού που ξεκίνησε η τραγουδίστρια Anita Bryant αρχικά στη Φλόριντα, για να λάβει παναμερικανική διάσταση το 1977. Η Bryant ηγήθηκε ενός ευρύ κύκλου θρησκευτικών, κατά βάση χριστιανικών, οργανώσεων και συντηρητικών πολιτικών με προμετωπίδα την ανηθικότητα της ομοφυλοφιλίας και τους κινδύνους που ενέχει. Η εμφάνιση του AIDS αναδιαμόρφωσε τις προτεραιότητες των γκέι κινημάτων ενώ την ίδια στιγμή οι αντίπαλοι διαμόρφωσαν μια νέα, πανίσχυρη ρητορική.

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, η ιστορική μελέτη της σεξουαλικότητας και ειδικά του ομοφυλόφιλου παρελθόντος αποτέλεσε προϊόν του εξωακαδημαϊκού, ακτιβιστικού χώρου. Το βιβλίο του Boswell δεν εκκινούσε από μια εξωακαδημαϊκή αφετηρία υπό την έννοια ότι οι προδιαγραφές του ήταν ακαδημαϊκές. Ήταν ένα έργο γραμμένο από έναν μεσαιωνολόγο, ανοικτά ομοφυλόφιλο και με ισχυρή προσήλωση στον καθολικισμό, ο οποίος είχε σε νεαρή ηλικία απομακρυνθεί από την προτεσταντική Επισκοπική Εκκλησία. Το ευρύ ενδιαφέρον που προκάλεσε το έργο του, όπως και το επόμενο με τίτλο *Same-Sex Unions in Pre-Modern Europe* (1994), δεν συνεπαγόταν την ευρεία αποδοχή του. Κάποιοι ιστορικοί ήγειραν ερμηνευτικά και μεθοδολογικά ζητήματα, μεταξύ αυτών και την ουσιοκρατική θεώρηση της ομοφυλοφιλίας, ενώ στον χώρο του γκέι τύπου και ακτιβισμού ένα μέρος της κριτικής απέρρεε από την εικονογράφηση ενός χριστιανισμού ευνοϊκού προς την ομοφυλοφιλία και από τη χριστιανική ταυτότητα του Boswell. Εντούτοις, η πολύπλευρη δεξίωσή του, ο αντίκτυπος και οι συζητήσεις που ακολούθησαν αποτυπώνουν την ευρύτερη σημασία που έφερε η ανασύσταση του παρελθόντος. Αυτή η σημασία γίνεται εξίσου αντιληπτή μέσα από ένα άλλο σημαντικό

[2] Μέρος των βιβλιοκρισιών για το εν λόγω βιβλίο αλλά και για το μεταγενέστερο του Boswell με τίτλο *Same-Sex Unions in Pre-Modern Europe* (1994) είναι διαθέσιμο εδώ: https://sourcebooks.fordham.edu/pwh/index-bos.asp#reviews

βιβλίο της ίδιας εποχής. Με επίκεντρο την αναγεννησιακή Αγγλία, το βιβλίο του Alan Bray με τίτλο *Homosexuality in Renaissance England* εκδόθηκε για πρώτη φορά το 1982 από το λονδρέζικο εκδότη Gay Men's Press, γεγονός που αντανακλούσε την ακτιβιστική σχέση του Bray με τα κινήματα απελευθέρωσης στη Μ. Βρετανία της περιόδου. Πρόκειται για ένα βιβλίο που, όπως και ο συγγραφέας του, εκκινούσαν εκτός του ακαδημαϊκού χώρου αλλά σταδιακά απέκτησαν σχέση με αυτόν. Η αναγνώριση του έργου του Bray οδήγησε στη μετέπειτα κυκλοφορία του από ακαδημαϊκό εκδότη το 1995, παρότι ο ίδιος δεν ακολούθησε μια τυπική ακαδημαϊκή καριέρα. Τα έργα των Boswell και Bray αποτυπώνουν με διαφορετικό τρόπο τη διαπερατότητα του ακαδημαϊκού και ακτιβιστικού χώρου με επίκεντρο την ιστορία της σεξουαλικότητας, και το ενδιαφέρον που ενείχε η ανεύρεση του ομοφυλόφιλου παρελθόντος. Και τα δύο έργα, αν και εστίαζαν σε διαφορετικές περιόδους, έδιναν στη σεξουαλικότητα ένα μακρινό, μεσαιωνικό ή αναγεννησιακό παρελθόν. Μαζί με το έργο του Φουκώ αποτελούν αφετηριακά σημεία προς μια ιστορία του σεξ στην προνεωτερικότητα (Kuefler, 2005. Dudley & Nagourney, 1999. Traub, 2005).

Οι προδιαγραφές αυτών των έργων θα καθορίσουν τις μεταγενέστερες κατευθύνσεις του πεδίου και τις συζητήσεις που θα κυριαρχήσουν. Κεντρική θέση είχε η διάσταση μεταξύ «ουσιοκρατικών» και «κατασκευασιοκρατικών» προσεγγίσεων. Σε αυτή εστίασε ο David Halperin, ένας από τους πιο συνεπείς φουκωικούς μελετητές, κάποια χρόνια αργότερα γράφοντας: «Ο κίνδυνος να θεωρήσουμε τις σεξουαλικές κατηγορίες μας δεδομένες αποτυπώνεται στο βιβλίο του Boswell […] ο προσδιορισμός ομοσεξουαλικών σχέσεων ως ομοφυλοφιλία επί της ουσίας εξαλείφει τους διαφορετικούς τρόπους οργάνωσης των σεξουαλικών σχέσεων και διαμόρφωσης των σεξουαλικών ρόλων που υπήρξαν ιθαγενείς στις ανθρώπινες κοινωνίες». Σε αυτή τη συζήτηση μετείχε και ο Alan Bray προειδοποιώντας για τα σφάλματα της ουσιοκρατικής προσέγγισης: «Η συζήτηση αν ένα άτομο της αναγεννησιακής Αγγλίας ήταν ή δεν ήταν "ομοφυλόφιλος" συνιστά αναχρονισμό και επί της ουσίας αποπροσανατολίζει. Ο πειρασμός της ακολασίας, εντός της οποίας η ομοφυλοφιλία δεν είχε μια σαφή διάκριση, γινόταν αποδεκτός ως κοινή μοίρα. Για τον πουριτανό συγγραφέα John Rainolds, η ομοφυλοφιλία ήταν μια αμαρτία στην οποία "οι άνθρωποι εξαιτίας της εκ φύσεως διαφθοράς και ανηθικότητάς τους είναι επιρρεπείς"». Τα λόγια των Halperin και Bray συνοψίζουν τη βασική διάσταση απόψεων και τη συζήτηση που θα χαρακτηρίσουν την ιστορία της σεξουαλικότητας –όχι μόνο για την προνεωτερική περίοδο– για αρκετό καιρό, ίσως έως και τις ημέρες μας (Halperin, 1990, σ. 46. Bray, 1982, σ. 16-17).

Υπάρχει, ωστόσο, και μία ακόμα διάσταση που προκύπτει από την πρώιμη διαμόρφωση της ιστορίας της σεξουαλικότητας· η αναζήτηση του γυναικείου ομοερωτικού παρελθόντος. Στα αφετηριακά έργα του πεδίου ο γυναικείος ομοερωτισμός καταγράφεται ως απουσία. Με αφορμή το έργο του Boswell η Jane Vanderbosch έγραφε: «Όπως έχει επισημάνει η Gerda Lerner, "η ιστορία των γυναικών αμφισβητεί την ανδροκεντρική σύλληψη της παραδοσιακής ιστορίας και θεωρεί ότι ο ρόλος των γυναικών στα ιστορικά γεγονότα –ή η απουσία των γυναικών από αυτά– πρέπει δεόντως να καταδειχθεί και να συζητηθεί" […] ο Boswell δεν λαμβάνει υπόψη του πηγές που μπορούν να φωτίσουν την εμπειρία των λεσβιών». Σε μια αρχική φάση η ιστορία του γυναικείου ομοερωτισμού υπό την «ουσιοκρατική» αντίληψη αναζήτησε ένα «λεσβιακό» συνεχές στο παρελθόν. Όπως επισήμανε ο Louis Crompton προς τον ύστερο Μεσαίωνα διαμορφώνεται μια εχθρική στάση απέναντι στις λεσβιακές σχέσεις αντίστοιχη με την εχθρότητα προς την ανδρική ομοφυλοφιλία, ενώ η Judith Brown ανέσυρε το λεσβιακό παρελθόν στη μορφή της ηγουμένης του 17ου αιώνα Benedetta Carlini. Η υπόθεση της Carlini, που πρόσφατα μεταφέρθηκε στον κινηματογράφο ως *Benedetta* από τον Paul Verhoeven, ξεκίνησε με τη διερεύνηση από τις εκκλησιαστικές αρχές των οραμάτων τα οποία η ίδια διέδιδε ότι βίωνε, ενώ στη διάρκεια των ερευνών ήρθε στην επιφάνεια η σεξουαλική σχέση της με μια μοναχή (Vanderbosch, 1982. Crompton, 1981. Brown, 1986).

Αν και το πολυδιαβασμένο βιβλίο της Brown επικρίθηκε για την επιβολή στο παρελθόν σύγχρονων κατηγοριών, η διαμάχη μεταξύ ουσιοκρατικών και κατασκευασιοκρατικών προσεγγίσεων που χαρακτήριζαν την έρευνα για τις ανδρικές ομοερωτικές σχέσεις δεν απέκτησε την ίδια ισχύ στη μελέτη του γυναικείου ομοερωτισμού. Εδώ αναπτύχθηκε μια κάπως διαφορετική ερμηνευτική πορεία. Η έμφαση μετατοπίστηκε στις ευρύτερες κοινωνικές σχέσεις, στα κοινωνικά περιβάλλοντα εκφοράς ομοερωτικών επιθυμιών και στην επιθυμία ως οργανωτική αρχή χωρίς απαραίτητα να αναζητείται η σεξουαλική πρακτική. Σε μια τέτοια προοπτική, η Ann Matter έστρεψε το ενδιαφέρον σε περιβάλλοντα, όπως οι μεσαιωνικές γυναικείες μονές, και σε συναισθηματικές εκφορές, όπως στη γυναικεία ποίηση, αναζητώντας πρωτίστως τη συναισθηματική εγγύτητα και επιθυμία. Μια τέτοια στροφή επιβαλλόταν από τη σχετική έλλειψη πρωτογενούς υλικού, όπως πρακτικά δικών, κατά αντιστοιχία με τα χιλιάδες πρακτικά δικών για «σοδομία». Κατά κάποιο τρόπο ένα αδιόρατο νήμα συνέδεε την έλλειψη πρωτογενούς υλικού από το παρελθόν και το υποτονικό ενδιαφέρον στο παρόν, τουλάχιστον σε σχέση με το ενδιαφέρον για τις ανδρικές ομοερωτικές πρακτικές: η ανδροκεντρική

οπτική. Ο προνεωτερικός γυναικείος ομοερωτισμός τελούσε σε ένα καθεστώς φασματικότητας. Η έλλειψη πηγών απαιτούσε τη στροφή σε άλλου τύπου υλικό, έμμεσο, και όχι απαραίτητα παραγμένο από διοικητικούς μηχανισμούς του παρελθόντος, και κυρίως μια αναδιοργάνωση των αναλυτικών εργαλείων, όπως τη στροφή στην επιθυμία (Matter, 1986. Murray, 1996).

Αν λοιπόν επιχειρήσουμε μια συνολική αποτίμηση της διαμόρφωσης της ιστορίας της προνεωτερικής «σεξουαλικότητας» κατά τη δεκαετία του 1980 θα διαπιστώσουμε ότι εν πολλοίς ταυτίζεται με την ιστορική μελέτη των ομοερωτικών σχέσεων, πρωτίστως μεταξύ ανδρών, υπό την παρελθοντική θεολογική και ποινική κατηγορία της «σοδομίας». Η στόχευση υπήρξε η αναζήτησή τους στο παρελθόν, η αποκάλυψη ενός κρυμμένου και άγνωστου παρελθόντος, η διάρρηξη των σιωπών και η ανάδειξη νέων υποκειμένων στην ιστορική αφήγηση. Επρόκειτο για μια έκκεντρη ιστορία που αναζητούσε, υπό το βάρος του φουκωικού έργου, στο παρελθόν τις αντίστοιχες μορφές του νεωτερικού ομοφυλόφιλου, παρότι την ίδια στιγμή αναγνώριζε την ετερότητα του παρελθόντος. Πρωτοποριακά έργα, όπως του Guido Ruggiero για την ομοφυλόφιλη (υπο-)κουλτούρα στην υστερομεσαιωνική και αναγεννησιακή Βενετία αποσύνδεσαν το σεξ (για την ακρίβεια την τιμωρία συγκεκριμένων μορφών του ως παραβατικών) από την ιστορία της οικογένειας και από την ιστορία του εγκλήματος και της ποινικής δικαιοσύνης και το κατέστησαν ένα αυτόνομο πεδίο ιστορικής έρευνας. Εντούτοις, αξίζει να σημειώσουμε ότι στην πορεία προς την «αυτονόμηση» η συνομιλία με την ιστορία του φύλου υπήρξε εξαιρετικά περιορισμένη. Το ενδιαφέρον εγκιβωτιζόταν στην αναζήτηση σεξουαλικών πρακτικών και «ταυτοτήτων» και στις απόπειρες χαρτογράφησης των μετασχηματισμών προς τη νεωτερικότητα. Αντιθέτως, η ιστορία της σεξουαλικότητας στη νεότερη και σύγχρονη περίοδο αναζητούσε πιο συστηματικά διασταυρώσεις με την ιστορία του φύλου και ανέσκαπτε ένα πιο πλουραλιστικό και σύνθετο παρελθόν πέρα από τη μορφή του «ομοφυλόφιλου» και της «λεσβίας». Η ιστορία της σεξουαλικότητας εγγραφόταν σε σημαντικό βαθμό στις στοχεύσεις των κινηματικών δράσεων και με αυτούς τους όρους η ιστορία αποκτούσε θέση στην πολιτική πράξη αλλά σταδιακά γινόταν ορατή και η δεξίωσή της στον ακαδημαϊκό χώρο (Πλακωτός, 2020, σ. 323. Cahn, 1992, σ. 645-646).

Τα ερμηνευτικά και θεωρητικά ερωτήματα που απέρρεαν από το δίπολο κατασκευασιοκρατία-ουσιοκρατία, η ανάγκη υπέρβασης των περιορισμών που ενείχε το πρωτογενές υλικό και οι ευρύτερες επεξεργασίες που προέρχονταν από την κουίρ θεωρητικοποίηση και πολιτική έθεσαν την ιστορική έρευνα και κυρίως τη λογοτεχνική κριτική υπό μια νέα, κουίρ οπτική. Η Eve Kosofsky Sedwick στο βιβλίο της *The Epistemology of the Closet* (1990), ένα από ιδρυτικά κείμενα της κουίρ θεωρίας, προβληματοποιούσε την ουσιοκρατική /κατασκευασιοκρατική διάκριση όσο και τις αντιλήψεις περί της «ετερότητας» των παρελθοντικών σεξουαλικών σχέσεων (allo-identification, όπως την αποκαλεί) οι οποίες μπορεί να είναι εξίσου παραπλανητικές με τη θεώρηση περί ομοιότητας (auto-identification). Σε αυτή τη θεώρηση ένα νέο ρεύμα έρευνας στράφηκε στην κουίρ ανάγνωση κειμένων και πηγών του προνεωτερικού παρελθόντος. Η κουίρ οπτική συνιστούσε εκείνες τις απόπειρες να αποκαλυφθούν «ρητορικές στρατηγικές που εκτοπίζουν ομοερωτικές σχέσεις, πράξεις και επιθυμίες ώστε ο κόσμος να φαίνεται οριοθετημένος με ετεροσεξουαλικούς όρους». Κατά τον Glenn Burger, έναν από τους πρώιμους εισηγητές του «κουίρ Μεσαίωνα», η έμφαση στην «επιτέλεση των σεξουαλικοτήτων και ταυτοτήτων με την κουίρ οπτική επιτρέπει να χαρτογραφήσουμε μια πιο δυναμική και λιγότερο σταθερή θεώρηση του σώματος εντός κυρίαρχων λόγων εξουσίας» παρά να ανακαλύψουμε «κάποιο προλογοθετικό και σταθερό “εαυτό” μέσω του οποίου μπορεί να εξηγηθεί η σεξουαλική πρακτική» (Sedwick, 1990, σ. 56-66. Burger, 1994).

Η κουίρ οπτική θέτοντας υπό κριτική τις προσεγγίσεις που βασίζονταν στη διάκριση πράξεις-ταυτότητες τόνισε ότι η ίδια η ταυτότητα είναι μια πολύ πιο ασταθής και ρευστή κατηγορία από όσο ο λόγος της νεωτερικότητας την κατασκευάζει. Μια κουίρ ευαισθησία προς το πραγματολογικό υλικό του παρελθόντος (αρχειακό, διοικητικό, έντυπο, μυθοπλαστικό, κανονιστικό) δείχνει την ανεπάρκεια και την αστάθεια όχι μόνο της διχοτομίας πράξεις-ταυτότητες αλλά και της διχοτομίας μεταξύ ουσιοκρατικών και κατασκευασιοκρατικών προσεγγίσεων. Μέσω της επιθυμίας ως αναλυτικής κατηγορίας αναδεικνύονται «φωνές», σενάρια και αναπαραστάσεις που διαταράσσουν έμφυλες και σεξουαλικές σταθερές και είχαν καταδικαστεί στην αορατότητα. Η κουίρ ευαισθησία και θεωρητικοποίηση καταγράφεται δυναμικά στα πεδία της μεσαιωνικής και αναγεννησιακής λογοτεχνικής κριτικής. Εισέρχεται περιορισμένα στην ιστορία η οποία παρέμενε εν πολλοίς προσανατολισμένη στις ερμηνευτικές προδιαγραφές και τα διλήμματα που είχαν δημιουργηθεί στη δεκαετία του 1980 και κυρίως χαρτογραφούσε διεξοδικότερα τους κατασταλτικούς μηχανισμούς του παρελθόντος και το φάσμα των σεξουαλικών σχέσεων και πρακτικών.

Προνομιακό πεδίο της κουίρ οπτικής υπήρξε η αγγλική αναγεννησιακή λογοτεχνία και ευρύτερα η αγγλική Αναγέννηση/πρώιμη νεωτερικότητα. Εδώ θα συναντήσουμε μια ισχυρή διασταύρωση μεταξύ ρευμάτων της λογοτεχνικής κριτικής που έδιναν βάρος στην ιστορικοποίηση, όπως ο Νέος Ιστορισμός, ιστορίας

και κουίρ θεωρίας. Αυτό το υπό διαμόρφωση πολύμορφο, διεπιστημονικό τοπίο αντλούσε από ψυχαναλυτικές οπτικές, τη θεωρία και την ιστορία του φύλου, τη μεταποικιακή κριτική και τις πολιτισμικές σπουδές και έστρεφε συστηματικά το βλέμμα στις πολιτικές του παρόντος σε διαπλοκή με το παρελθόν. Τα σαιξπηρικά έργα είναι ένα ενδεικτικό παράδειγμα των σημαντικών μετατοπίσεων και των νέων αναγνώσεων που έφερε η κουίρ οπτική, παρότι η εστίαση σε αυτά επισκιάζει το εύρος των θεματικών και του υλικού, «μυθοπλαστικού» και «αρχειακού», που πραγματεύεται το πεδίο. Τα σαιξπηρικά έργα αναδείχθηκαν με πολλαπλούς τρόπους σε κείμενα με πολυκύμαντη εκφραστική δυναμική. Φέρνοντας στο επίκεντρο την επιθυμία και τις πολλαπλές εκφάνσεις και κατευθύνσεις της και τις αρχές που την οργάνωναν, νοήματα που παρέμεναν στην αφάνεια αποκαλύφθηκαν και αναδείχθηκαν. Υπό την κουίρ οπτική τα σαιξπηρικά έργα ως λογοθετικά και αφηγηματικά σενάρια φέρνουν στην επιφάνεια ενδεχομενικότητες και ρωγμές που δεν είναι εύκολα ορατές επειδή σε άλλα πεδία και ευρετήρια της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης Αγγλίας έχουν εκτοπιστεί και διαγραφεί. Όπως έχει πρόσφατα επισημανθεί ο Σαίξπηρ είναι κουίρ γιατί η γλώσσα του είναι κουίρ (Traub, 2016, σ. 8-38. Stanivukovic, 2017, σ. 5).

Η αμηχανία με την οποία η προγενέστερη ιστοριογραφία με τα αναλυτικά εργαλεία της στεκόταν απέναντι στη φασματικότητα του γυναικείου ομοερωτισμού μπορούσε να παρακαμφθεί και η συνθήκη αορατότητας και ορατότητας, διανοήσιμου και μη διανοήσιμου, δυνατού και αδύνατου που κάλυπτε τις προνεωτερικές γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις μπορούσε να γίνει ερμηνευτικά χρήσιμη. Η κριτικός της λογοτεχνίας Valerie Traub, προκειμένου να ιστορικοποιήσει αυτές τις σχέσεις, τη «λεσβιακότητα», κατά τον όρο που υιοθετεί, και να τις καταστήσει ορατές επιχειρεί μια γενεαλογική προσέγγιση των πολιτισμικών και αναπαραστατικών εντάσεων που κρύβονται στην (α)ορατότητα. Ανατέμνοντας αυτό το παράδοξο καθεστώς (α)ορατότητας, σημαντικού και ασήμαντου, η Traub αποκαλύπτει το πολιτισμικό εύρος της ομοερωτικής επιθυμίας, τους σύνθετους, συχνά αντιφατικούς αναπαραστατικούς τρόπους μέσω των οποίων αυτή η επιθυμία αρθρωνόταν και τα κοινωνικά και λογοθετικά πεδία που την οργάνωναν (Traub, 2002).

Η κουίρ θεωρητικοποίηση, οπτική και ευαισθησία στη λογοτεχνική και κειμενική κριτική κατέδειξαν τα όρια που η διάσταση ανάμεσα στις «ουσιοκρατικές» και τις «κατασκευασιοκρατικές» θεωρήσεις ενείχε αλλά και τον παραμορφωτικό κίνδυνο που συνεπαγόταν η μεταφορά στο παρελθόν μιας έκκεντρης ιστορίας κατά την οποία οι «περιθωριακές» σεξουαλικές πρακτικές ή/και ταυτότητες της νεωτερικότητας καθιστούν φαινομενικά ίδιες πρακτικές στο παρελθόν εξίσου περιθωριακές, ενώ οι παρελθοντικές κοινωνίες δεν τις εκλάμβαναν ως τέτοιες. Μια σειρά από ερμηνευτικές ταυτίσεις στην ιστορία της σεξουαλικότητας αποκαλύπτονται ως αυθαίρετες και εξαιρετικά αναχρονιστικές. Για παράδειγμα μελετητές και μελετήτριες της μεσαιωνικής «σεξουαλικότητας» επισημαίνουν τους κινδύνους που ενέχει η ταύτιση μόνο συγκεκριμένων πρακτικών με τη σοδομία και της σοδομίας με την «ομοφυλοφιλία» ως μια ερμηνευτική διολίσθηση που επιβάλλει αφενός στη μεσαιωνική θεολογικο-νομική κατηγορία της σοδομίας ένα πιο περιορισμένο περιεχόμενο από ό,τι είχε και αφετέρου το δίπολο ομο-/ετερο- στο μεσαιωνικό παρελθόν. Το φουκωικό φορτίο που έφεραν τα λόγια του Alan Bray ότι στην αναγεννησιακή Αγγλία «ο πειρασμός της ακολασίας γινόταν αποδεκτός ως κοινή μοίρα» και η ανάδειξη σε μεταγενέστερο έργο του της διαφορετικής οργάνωσης των κοινωνικών και διαπροσωπικών σχέσεων μέσα από ένα μακραίωνο μοντέλο ανδρικής φιλίας που περιλάμβανε ιδιαίτερη σωματική και συναισθηματική εγγύτητα αποτέλεσαν μία από τις αφετηρίες ώστε μέσω κουίρ οπτικών στην ανάγνωση των πηγών αλλά και των κοινωνικών και πολιτισμικών δυναμικών και των λογοθετικών τεχνολογιών που τις παρήγαν να αναδειχθούν, έστω αποσπασματικά και μέσω διαθλάσεων, οι ίδιες οι έμφυλες, σεξουαλικές και συναισθηματικές οργανωτικές κατηγορίες και ιεραρχήσεις του παρελθόντος. Σε μια τέτοια διάσταση είναι σημαντικό να δούμε τις ετεροσεξουαλικές σχέσεις πριν την εδραίωση της κουλτούρας της «ετεροσεξουαλικότητας» (Bray, 2003. Lochrie, 2005, σ. 1-25. Schultz, 2006).

Με παρόμοιο τρόπο η κουίρ ευαισθησία έδωσε τη δυνατότητα να απο-αποικιοποιήσουμε τεκμήρια του παρελθόντος από τις ηγεμονικές κατηγοριοποιήσεις της νεωτερικότητας μέσα από τις οποίες συνήθως τα διαβάζουμε και τα κατανοούμε. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το γνωστό σαιξπηρικό έργο *Ρωμαίος και Ιουλιέτα*. Η ηγεμονική ετεροσεξουαλικότητα και ετεροκανονικότητα της νεωτερικότητας κατέστησε το έργο και τη σχέση του Ρωμαίου με την Ιουλιέτα μια εμβληματική αποθέωση του «ετερο-ρομαντισμού» και του ετεροσεξουαλικού έρωτα. Μια κουίρ ανάγνωση, ωστόσο, προβληματοποιεί αυτή τη θεώρηση. Η εστίαση στα ανδρικά ζευγάρια και τους φιλικούς δεσμούς τους ανοίγει τον δρόμο για να δούμε στη μορφή του Ρωμαίου την αγωνιώδη ρήξη με τους ομοκοινωνικούς δεσμούς οι οποίοι υπονομεύουν την ολοένα και πιο έντονη κανονικοποίηση της προστακτικής του γάμου. Άλλωστε, η νεωτερικότητα δεν επέβαλε μόνο τις δικές της κατηγορίες στο παρελθόν αλλά «διόρθωσε» τα τεκμήρια του παρελθόντος όταν αυτά δεν συνάδαν με τις προσδοκίες της. Μια τέτοια διόρθωση συνέβη σε διάφορα σαιξπηρικά έργα, όπως η *Δωδέκατη νύχτα*, από μεταγενέστερους εκδότες και επιμελητές ώστε να «διορθώσουν» φράσεις που εκλαμβάνονταν ως

διαταρακτικές στην εποχή τους, όπως για παράδειγμα στο τέλος του 18ου αιώνα όταν η ομοφυλοφιλία βρισκόταν υπό ποινικοποίηση. Οι διασταυρώσεις ανάμεσα στην κουίρ λογοτεχνική κριτική και τη λιγότερο κουίρ ιστορία της «σεξουαλικότητας» έδωσαν τη δυνατότητα υπέρβασης των «αρχειακών και τεκμηριωτικών αδιεξόδων» που συχνά αντιμετώπιζαν οι ιστορικοί αλλά και, ίσως το σημαντικότερο, τους επέτρεψε να διαβάσουν με νέες οπτικές και υπό διαφορετικές κατηγοριοποιήσεις το πραγματολογικό υλικό στο οποίο κατεξοχήν βασίζονταν, όπως π.χ. δικαστικά πρακτικά, και να ανιχνεύσουν σε αυτό νοήματα, αποσιωπήσεις, μοτίβα, σενάρια και ρητορικούς σχηματισμούς που παρέμεναν αδιόρατα (Traub, 2016, σ. 4-5. Freccero, 2011, σ. 303-304. Orgel, 1996, σ. 32-33. Osborne, 1998).

Στις αρχές της δεκαετίας του 2000 η μελέτη των προνεωτερικών «σεξουαλικοτήτων» διακρινόταν από μια πλούσια και πολύμορφη εργογραφία, μεθοδολογικούς πειραματισμούς και ερμηνευτικές διασταυρώσεις. Οργανωνόταν εντός των παραδοσιακών οριοθετήσεων της ιστορίας και της λογοτεχνικής κριτικής, ενίοτε και της ιστορίας της τέχνης ή των σπουδών του οπτικού πολιτισμού και διοχετευόταν σε νέα διεπιστημονικά πεδία, των Μεσαιωνικών Σπουδών, των Αναγεννησιακών Σπουδών και των Σπουδών της πρώιμης νεωτερικότητας, συνήθως υπό της αιγίδα της κουίρ θεωρητικοποίησης. Συνάμα ατονούσαν οι διασυνδέσεις με τους εξωακαδημαϊκούς χώρους οι οποίοι σαφώς είχαν μετασχηματιστεί σε σχέση με το παρελθόν. Πλέον, μετά από δύο τουλάχιστον δεκαετίες σημαντικής θέσης της κουίρ οπτικής (χωρίς να θεωρούμε ότι υπήρξε μια ενιαία στάση μεταξύ των μελετητών και των μελετητριών), φαίνεται ότι η διασταλτική χρήση του ίδιου του όρου «κουίρ» που συχνά τείνει προς την ανιστορικότητα αποτελεί ολοένα και συχνότερα αντικείμενο προβληματισμού. Με μια κοινή θεωρητική στάση ένα μέρος των μελετητών και μελετητριών θέτει σε μια συνθήκη ιδιαίτερης εγγύτητας το προνεωτερικό παρελθόν με το μετανεωτερικό παρόν μας, όπου το παρελθόν προεικονίζει το νεωτερικό και το δικό μας παρόν. Τα λόγια της κριτικού Madhavi Menon είναι ενδεικτικά: «Ο Σαίξπηρ είναι κουίρ θεωρητικός όχι επειδή έχει γράψει έργα με τη λέξη “κουίρ” στον τίτλο αλλά διότι το έργο του ήδη βρίσκεται στην επικράτεια της κουίρ θεωρίας όπου έχουμε τη θέση μας εμείς σήμερα» (Menon, 2011, σ. 12. Smith, 2000, σ. 318-320).

Μεταξύ των προβληματισμών και των ενστάσεων που εγείρονται περιλαμβάνεται αφενός ο κίνδυνος του αναχρονισμού ο οποίος περισσότερο συσκοτίζει παρά αποκαλύπτει τις λογοθετικές και αναπαραστατικές τεχνικές που παρήγαγαν τις σεξουαλικές σχέσεις στο παρελθόν, και αφετέρου η διασταλτικότητα στη χρήση του όρου «κουίρ» σε βαθμό που να καταλήγει ερμηνευτικά αχανής. Σε αυτή την περίπτωση η κουίρ οπτική χάνει την ερμηνευτική ικανότητα να αποδομεί και να ανατέμνει κυρίαρχες ιδεολογίες στο παρελθόν και να εντοπίζει εκείνες τις στιγμές και τα ενδεχόμενα που λειτουργούσαν υπονομευτικά και διαταρακτικά. Η κουίρ εκπλήθυνση και διασταλτικότητα θέτει ένα αναπόδραστο ερώτημα, το οποίο διατυπώνεται ολοένα και συχνότερα, ως προς το κατά πόσο η επίκληση του κουίρ καταλήγει αυτοκαταργούμενη. Αν τα πάντα μπορούν να ιδωθούν από μια κουίρ οπτική, η ίδια η έννοια του κουίρ ενέχει μια κανονιστική θέση που εκτοπίζει την αφετηριακή θέση προβληματοποίησης της κανονικότητας (Marcus, 2005, σ. 196-97. Orvis, 2014, σ. 199-200).

Βιβλιογραφία

Ågren, M. (επιμ.). (2017). *Making a Living, Making a Difference: Gender and Work in Early Modern Europe*. Oxford University Press.

Bainton. R. H. (1952). *The Reformation of the Sixteenth Century*. Beacon Press.

Barron, C. M. (1989). The 'Golden Age' of Women in Medieval London. *Reading Medieval Studies*, *15*, 35-58.

Βασιλειάδου, Δ., Γιαννιτσιώτης, Γ., Διαλέτη, Α., & Πλακωτός, Γ. (2019). Ανδρισμοί και ιστορία: η ιστοριογραφία μιας σχέσης. Στο Δ. Βασιλειάδου, Γ. Γιαννιτσιώτης, Α. Διαλέτη, & Γ. Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί. Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο* (σ. 11-101). Εκδόσεις Gutenberg.

Bellavitis. A. (2017). *Il lavoro delle donne nelle città dell'Europa moderna*. Viella.

Bennett, J. (1987). *Women in the Medieval English Countryside: Gender and Household in Brigstock Before the Plague*. Oxford University Press.

Berg, M. (1994). Eileen Power and Women's History. *Gender & History*, *16*(2), 265-274.

Maxine Berg. M. (1996). *A Woman in History: Eileen Power, 1889-1940*. Cambridge University Press.

Boswell, J. (1980). *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. University of Chicago Press.

Boswell, J. (1994). *Same-Sex Unions in Pre-Modern Europe*. Villard Books.

Boureau, A. (1998). *The Lord's First Night. The Myth of the Droit de Cuissage*. University of Chicago Press

Bray, A. (1982). *Homosexuality in Renaissance England*. Gay Men's Press.

Bray, A. (2003). *The Friend*. University of Chicago Press.

Brown, J. (1986). *Immodest Acts: The Life of a Lesbian Nun in Renaissance Italy*. Oxford University Press.

Burger, G. (1994). Queer Chaucer. *English Studies in Canada, 20*(2), 153-170.

Calvi, G. (2010). Global Trends: Gender Studies in Europe and the US. *European History Quarterly*, *40*, 641-655.

Cahn, S. K. (1992). Sexual Histories, Sexual Politics. *Feminist Studies, 18*(3), 629-647.

Clark, A. (1919). *Working Life of Women in the Seventeenth Century*. George Routledge & Sons

Classen, A. (2007). *The Medieval Chastity Belt: A Myth-Making Process*. Palgrave Macmillan.

Craig, B. (2016). *Women and Business Since 1500. Invisible Presences in Europe and North America?* Palgrave.

Crompton. L. (1981). The Myth of Lesbian Impunity. Capital Laws from 1270-1791. *Journal of Homosexuality*, *6*(1/2), 11-25.

Crowston, C. (2008). Women, Gender, and Guilds in Early Modern Europe: An Overview of Recent Research. *International Review of Social History*, *53*, 19-44.

Davis, N. Z. (1975). *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford University Press.

D'Emilio, J. (2019). The History of Sexuality: An Assessment of the State of the Field. *History & Theory*, *58*(1), 126-134.

De Grazia, M. (1993). The Scandal of Shakespeare's Sonnets. *Shakespeare Survey*, *46*, 35-50.

Dermineur, E. M. (2018). Women and Credit in Pre-Industrial Europe: An Overview. Στο E. M. Dermineur (επιμ.), *Women and Credit in Pre-Industrial Europe* (σ. 1-18). Brepols.

Διαλέτη, Α. (2018a). Η Μεταρρύθμιση μέσα από το πρίσμα της καθημερινότητας: Μια ιστοριογραφική επισκόπηση. Στο Σ. Ζουμπουλάκης (επιμ.), *Ο Λούθηρος και η Μεταρρύθμιση: Ιστορία, Ιδεολογία, Πολιτική* (σ. 42-76). Ίδρυμα Άρτος Ζωής.

Dialeti, A. (2018b). Patriarchy as a Category of Historical Analysis and the Dynamics of Power: The Example of Early Modern Italy. *Gender and History*, *30*(2), 331-342.

DiGangi, M. (2000). "Love Is Not (Heterosexual) Love": Historicizing Sexuality in Elizabethan Poetry. Στο P. Cheney & A. L. Prescott (επιμ.), *Approaches to Teaching Shorter Elizabethan Poetry* (σ. 173-178). Modern Language Association.

Douglass, J. D. (1974). Women and the Continental Reformation. Στο R. Ruether (επιμ.), *Religion and Sexism: Image of Women in the Jewish and Christian Traditions* (σ. 292-318). Simon & Schuster.

Downs, L. L. (2018). Can We Construct a Holistic Approach to Women's Labor History over the Longue Durée? Στο R. Sarti, A. Bellavitis, & M. Martini (επιμ.), *What Is Work? Gender at the Crossroads of Home, Family, and Business from the Early Modern Era to the Present* (σ. 349-367). Berghahn Books.

Duberman, M. B., Vicinus, M. & Chauncey, G. (επιμ.). (1989). *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past*. New American Library.

Dudley, C. & Nagourney, A. (1999). *Out for Good: The Struggle to Build a Gay Rights Movement in America*, Simon & Schuster.

Duncan-Jones, K. (1997). *Shakespeare's Sonnets*. Arden Shakespeare.

Ehrenreich, B. & English, D. (1973). *Witches, Midwives, and Nurses: A History of Women Healers*. Feminist Press.

Engels, F. (1989). *Η κατάσταση της εργατικής τάξης στην Αγγλία* (Λευτέρης Αποστόλου, μτφρ.). Εκδόσεις Δημιουργία (1η εκδ. 1845).

Facinger, M. (1968). A Study of Medieval Queenship: Capetian France, 987-1237. *Studies in Medieval and Renaissance History*, *5*, 3-47.

Freccero, C. (2011). Romeo and Juliet Love Death. Στο M. Menon (επιμ.), *Shakesqueer: A Queer Companion to the Complete Works of Shakespeare* (σ. 302-308). Duke University Press.

Goldberg, P. J. P. (1992). *Women, Work and Life Cycle in a Medieval Economy: Women in York and Yorkshire c. 1300-1520*. Oxford University Press.

Haller, W. & Haller, M. (1941-2). The Puritan Art of Love. *Huntington Library Quarterly*, *5*, 235-272.

Halperin, D. (1990). *One Hundred Years of Homosexuality: And Other Essays on Greek Love*. Routledge.

Herlihy, D. (1975). Life Expectancies for Women in Medieval Society. Στο R. T. Morewedge (επιμ.), *The Role of Women in the Middle Ages* (σ. 1-22). State University of New York Press.

Howell, M. (1986). *Women, Production, and Patriarchy in Late Medieval Cities*. University of Chicago Press.

Jardin, L. (1983). *Still Harping on Daughters: Women and Drama in the Age of Shakespeare*. The Harvester Press.

Johnson, J. (1969). The Ends of Marriage. *Church History*, 38, 429-436,

Kelly, J. (1977). Did Women Have a Renaissance? Στο R. Bridenthal & C. Koonz (επιμ.), *Becoming Visible: Women in European History* (σ. 137-164). Houghton Mifflin.

Kuefler, M. (2005). The Boswell Thesis. Στο M. Kuefler (επιμ.), *The Boswell Thesis: Essays on Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality* (σ. 1-31). University of Chicago Press.

Lerner, G. (1997). *Why History Matters: Life and Thought*. Oxford University Press.

Lochrie, K. (2005). *Heterosyncrasies: Female Sexuality When Normal Wasn't*. University of Minnesota Press.

Malečková, J. (2010). Gender, History and 'Small Europe'. *European History Quarterly*, *40*(4), 685-700.

Marcus, S. (2005). Queer Theory for Everyone: A Review Essay. *Signs*, *31*(1), 196-97.

Martini, M. & Bellavitis, A. (2014). Household Economies, Social Norms and Practices of Unpaid Market Work in Europe from the Sixteenth Century to the Present. *The History of the Family*, *19*(3), 273-282.

Matter, A. (1986). My Sister, My Spouse: Woman-Identified Women in Medieval Christianity. *Journal of Feminist Studies in Religion*, *2*(2), 81-93.

Matthews, D. (2015). *Medievalism: A Critical History*. D. S. Brewer.

Matz, R. (2010). The Scandals of Shakespeare's Sonnets. *ELH*, *77*(2), 477-508.

McIntosh, M. K. (2005). The Benefits and Drawbacks of Femme Sole Status in England, 1300-1630. *The Journal of British History*, *44*, 410-438.

McLaren, A. (1997). *The Trials of Masculinity: Policing Sexual Boundaries, 1870-1930*. University of Chicago Press.

McNamara, J. & Wemple, S. (1973). The Power of Women through the Family in Medieval Europe, 500-1000. *Feminist Studies*, *1*, 126-141.

Mendelson, S. & Crawford, P. (1998). *Women in Early Modern England*. Oxford University Press.

Menon, M. (2011). Introduction. Queer Shakes. Στο M. Menon (επιμ.), *Shakesqueer: A Queer Companion to the Complete Works of Shakespeare* (σ. 1-26). Duke University Press.

Michell, R. (1998). The Busy Daughters of Clio: Women Writers of History from 1820 to 1880. *Women's History Review*, *7*(1), 107-134.

Monter, W. (1980). Women in Calvinist Geneva (1550-1800). *Signs*, *6*, 189-209.

Μπένετ, Τ. (1997). Φεμινισμός και ιστορία. Στο Ε. Αβδελά & Α. Ψαρρά (επιμ.), *Σιωπηρές ιστορίες: Γυναίκες και φύλο στην ιστορική αφήγηση* (σ. 373-410). Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.

Murray, J. (1996). Twice Marginal and Twice Invisible: Lesbians in the Middle Ages. Στο V. L. Bullough & J. A. Brundage (επιμ.), *Handbook of Medieval Sexuality* (σ. 191-222). Garland.

Nunn, S. K. (1984). Continuity and Change: Some Effects of the Reformation on the Women of Zwickau. *Sixteenth Century Journal*, *13*, 17-42.

Nunn, S. K. (1997). *The Reformation of Ritual: An Interpretation of Early Modern Germany*. Routledge.

Orgel, S. (1996). *Impersonations: The Performance of Gender in Shakespeare's England*. Cambridge University Press.

Orvis, D. (2014). Cross-Dressing, Queerness, and the Early Modern Stage. Στο E. L. McCallum & M. Tuhkanen (επιμ.), *The Cambridge History of Gay and Lesbian Literature* (σ. 197-217). Cambridge University Press.

Osborne, L. (1998). Editing Frailty in *Twelfth Night*: 'Where Lies Your Text?'. Στο J. Gondris (επιμ.), *Reading Readings: Essays on Shakespeare Editing in the Eighteenth Century* (σ. 209-223). Fairleigh Dickinson University Press.

Ozment, S. (1983). *When Fathers Ruled: Family Life in Reformation Europe*. Harvard University Press.

Parsons, J. C. (1993). Introduction: Family, Sex, and Power: The Rhythms of Medieval Queenship. Στο J. C. Parsons (επιμ.), *Medieval Queenship* (σ. 1-11). St. Martin's Press.

Πλακωτός, Γ. (2020). La nouvelle Cythère. Προνεωτερικό σεξ, αποικιακή επέκταση και πολιτικές της ερμηνείας. Στο Δ. Βασιλειάδου & Γ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* (σ. 318-336). Εκδόσεις Θεμέλιο.

Power, E. (1975). Medieval Ideas about Women. Στο E. Power, *Medieval Women* (σ. 9-35) (M. M. Postan, επιμ.). Cambridge University Press (1η εκδ. 1918 στο *Cambridge Magazine*).

Power, E. (1922). *Medieval English Nunneries c. 1275 to 1535*. Cambridge University Press.

Power, E. (1924). *Medieval People*. Methuen.

Reeser, T. (2016a). Queer Energy and the Indeterminate Object of Desire in Montaigne's 'On Some Verses of Virgil'. *Journal of Early Modern Cultural Studies*, *16*(4), 38-71.

Reeser, T. (2016b). Montaigne on Gender. Στο P. Desan (επιμ.), *The Oxford Handbook of Montaigne* (σ. 562-580). Oxford University Press.

Roelker, N. (1972). The Role of Noblewomen in the French Reformation. *Archiv für Reformationgeschichte, 64*, 168-195.

Rohr, Z. E. (2016a). *Yolande of Aragon (1381-1442) Family and Power: The Reverse of the Tapestry*. Palgrave Macmillan.

Rohr, Z. E. (2016b). True Lies and Strange Mirrors: The Uses and Abuses of Rumor, Propaganda, and Innuendo During the Closing Stages of the Hundred Years War. Στο Z. E. Rohr. & L. Benz (επιμ.), *Queenship, Gender, and Reputation in the Medieval and Early Modern West* (σ. 51-76). Palgrave Macmillan.

Roper. L. (1989). *The Holy Household: Women and Morals in Reformation Augsburg*. Clarendon Press.

Rowbotham, S. (1973). *Hidden from History: 300 years of Women's Oppression and the Fight Against It*. Pluto Press.

Schulenburg, J. T. (1988). Female Sanctity: Public and Private Roles, c.500-1100. Στο M. Erler & M. Kowaleski (επιμ.), *Women and Power in the Middle Ages* (σ. 102-125). University of Georgia Press.

Schultz J. A. (2006b). Heterosexuality as a Threat to Medieval Studies. *Journal of the History of Sexuality*, *15*(1), 14-29.

Sedwick. E. K. (1990). *The Epistemology of the Closet*. University of California Press.

Simonton, D. & Montenach, A. (2013). *Female Agency in the Urban Economy: Gender in European Towns, 1640–1830*. Routledge.

Smith, B. R. (1991). *Homosexual Desire in Shakespeare's England: A Cultural Poetics*. University of Chicago Press.

Smith, B. R. (2000). Premodern Sexualities. *PMLA, 115*(3), 318-329.

Smith, B. R. (2003). Shakespeare's Sonnets and the History of Sexuality: A Reception History. Στο R. Dutton & J. E. Howard (επιμ.), *A Companion to Shakespeare's Works* (σ. 4-26). Blackwell.

Smith-Rosenberg, C. (1986). *Disorderly Conduct: Visions of Gender in Victorian America*. Oxford University Press.

Spongberg, M. (2002). *Writing Women's History Since the Renaissance*. Palgrave Macmillan.

Stanivukovic, G. (2017). Queer Shakespeare – Desire and Sexuality. Στο G. Stanivukovic (επιμ.), *Queer Shakespeare: Desire and Sexuality* (σ. 1-33). Bloomsbury.

Stafford, P. (1983). *Queens, Concubines and Dowagers: The King's Wife in the Early Middle Ages*. University of Georgia Press.

Stahuljak, Z. (2013). *Pornographic Archaeology: Medicine, Medievalism, and the Invention of the French Nation*. University of Pensylvannia Press.

St. John, L. B. (2012). *Three Medieval Queens: Queenship and the Crown in Fourteenth-Century England*. Palgrave Macmillan.

Stone, L. (1977). *The Family, Sex and Marriage in England, 1500-1800*. Weidenfeld & Nicolson.

Thébaud, F. (2007). Writing Women's and Gender History in France: A National Narrative? *Journal of Women's History, 19*, 167-172.

Traub, V. (2002). *The Renaissance of Lesbianism in Early Modern England*. Cambridge University Press.

Traub, V. (2003), The Sonnets: Sequence, Sexuality, and Shakespeare's Two Loves. Στο R. Dutton & J. E. Howard (επιμ.), *A Companion to Shakespeare's Works* (σ. 275-301). Blackwell.

Traub, V. (2005), Friendship's Loss: Alan Bray's Making of History. Στο L. Gowing, M. Hunter & M. Rubin (επιμ.), *Love, Friendship, and Faith in Europe, 1300-1800* (σ. 15-42). Palgrave Macmillan.

Traub, V. (2016). *Thinking Sex with Early Moderns*. University of Pennsylvania Press.

Vanderbosch, J. (1982). Comment on John Boswell's *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality*. *Signs, 7*(3) 722-724.

Weeks, J. (2016). *What Is Sexual History?* Polity.

Wiesner, M. H. (1986). *Working Women in Renaissance Germany*. Rutgers University Press.

Wiesner, M. H. (1987). Beyond Women and the Family: Toward a Gender Analysis of the Reformation. *Sixteenth Century Journal, 18,* 311-321.

Wiesner, M. H. (2005). Gender. Στο G. Walker (επιμ.), *Writing Early Modern History* (σ. 95-113). Hodder Arnold.

Willson P. (2006). From Margin to Centre: Recent Trends in Modern Italian Women's and Gender History. *Modern Italy*, *11*, 327-337.

Wyntjes, S. M. (1977). Women in the Reformation Era. Στο R. Bridenthal & C. Koonz (επιμ.), *Becoming Visible: Women in European History* (σ. 165-191). Houghton Mifflin.

Κεφάλαιο 3
Έμφυλοι μετασχηματισμοί στη μεσαιωνική Δύση μετά τη Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση: νόρμες, πρακτικές, αναπαραστάσεις

Σύνοψη

Σε αυτό το κεφάλαιο αφετηριακό σημείο θα αποτελέσει ο 12ο αιώνας και τα επιχειρήματα που ανέπτυξαν ήδη από τη δεκαετία του 1970 οι ιστορικοί Jo Ann McNamara και Suzanne Wemple, και αργότερα ο Georges Duby, σύμφωνα με τα οποία η εδραίωση των φεουδαρχικών σχέσεων, η οικονομική ανάπτυξη (το λεγόμενο take-off) και η ολοκλήρωση της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης αναδιοργάνωσαν το έμφυλο σύστημα των μεσαιωνικών κοινωνιών. Η Καθολική Εκκλησία θεσμοθετεί ένα νέο γαμήλιο πρότυπο παρεμβαίνοντας στις παραδοσιακές πρακτικές, ειδικά της φεουδαρχικής αριστοκρατίας, και τονίζοντας τον αδιάλυτο και μυστηριακό χαρακτήρα του γάμου, ενώ την ίδια στιγμή η επιβολή της κληρικής αγαμίας σημαίνει τη μονοπώληση θέσεων εξουσίας από μια ευρεία και σημαίνουσα κοινωνική κατηγορία άγαμων ανδρών, που θέτει σε ανταγωνισμό ή/και εκτοπίζει παραδοσιακές πρακτικές άσκησης και μεταβίβασης της εξουσίας που βασίζονταν στην οικογενειακή γραμμή και, ως εκ τούτου, καθιστούσαν την εξουσία επί των γυναικών και τις σεξουαλικές σχέσεις καθοριστικούς παράγοντες της κοινωνικής υπεροχής. Θα υποστηρίξουμε ότι βρισκόμαστε στις απαρχές εκχριστιανισμού της πατριαρχίας, καταρχάς στο επίπεδο διαμόρφωσης ενός φάσματος χριστιανικών ανδρισμών (κληρικός ανδρισμός, ιπποτικός ανδρισμός) που βρίσκονταν άλλοτε σε ανταγωνιστική και άλλοτε σε επιλεκτική ή συμπληρωματική σχέση μεταξύ τους. Σε αυτή τη σύνθετη και πολυπαραγοντική διαδικασία το φύλο και οι σεξουαλικές σχέσεις κατείχαν εξέχουσα θέση στους τρόπους με τους οποίους η μεσαιωνική χριστιανοσύνη διαμόρφωνε και οριοθετούσε τον εαυτό της μέσω ενός πλέγματος πρακτικών, μεταφορών και αναπαραστάσεων. Τέλος πραγματευόμαστε στοιχεία ως προς την έμφυλη διάσταση της κινητικότητας μεταξύ υπαίθρου και πόλεων, τον έμφυλο καταμερισμό της εργασίας και τα ιδιοκτησιακά δικαιώματα.

Προαπαιτούμενη γνώση

Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε τα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου, καθώς και εγχειρίδια ιστορίας της μεσαιωνικής περιόδου.

> Η Εύα κοίταξε το απαγορευμένο μήλο· στα μάτια της έδειχνε λαχταριστό και γεμάτη ευχαρίστηση το κοίταζε. Με λαγνεία έφαγε από αυτό και το έδωσε στον κύριο και άνδρα της […]. Μίλησε για πολλή ώρα με την οχιά και από τα λόγια της το κτήνος αμέσως κατάλαβε την ανισορροπία της και βρήκε τρόπο να την πλησιάσει, προς καταστροφή της.

Με αυτά τα λόγια το δημοφιλές αγγλικό εγχειρίδιο των αρχών του 13ου αιώνα με τίτλο *Ancrene Wisse* (*Οδηγός για ερημίτισσες*) αναπαράγει και αναπλαισιώνει την αφήγηση από το βιβλίο της Γένεσης. Διανθίζει, αναβαθμίζει και επεκτείνει τη λακωνική βιβλική αφήγηση και την εμβαπτίζει στις έμφυλες προδιαγραφές του 13ου αιώνα, οι οποίες διαμορφώνονται από τη διαπλοκή των δύο βασικών μεσαιωνικών πεδίων λόγου και πρακτικής για το φύλο και το σώμα: της χριστιανικής θεολογίας και της ιατρικής. Γραμμένο από κάποιον ανώνυμο άνδρα ως οδηγός-εγχειρίδιο προς ερημίτισσες και μοναχές, το *Ancrene Wisse* υπήρξε δημοφιλές ανάγνωσμα μέχρι τον 16ο αιώνα μιας και σώζεται σε πολλαπλά χειρόγραφα στα αγγλικά, τα γαλλικά και τα λατινικά. Το αναγνωστικό κοινό του υπήρξε ευρύτερο από τον κύκλο της εμφανούς απεύθυνσής του, γυναίκες που σκόπευαν να μονάσουν. Είναι μια από τις πρωιμότερες αποτυπώσεις όπου η σύγκλιση χριστιανικής θεολογίας και πρακτικής και ιατρικού λόγου τίθεται στην υπηρεσία ενός ευρύτερου ακροατηρίου και αναγνωστικού κοινού, πέρα από τη λατινική κουλτούρα των θεολόγων, σχολαστικών φιλοσόφων και ιατρών. Αναπαράγοντας και αναδιατάσσοντας τη βιβλική αφήγηση στο *Ancrene Wisse* η Εύα διέπραξε το προπατορικό αμάρτημα λόγω της εγγενούς «ανισορροπίας της» και της αδυναμίας να ελέγξει τις αισθήσεις της, πρωτίστως την όραση και το βλέμμα, που πυροδότησαν τη «λαγνεία» της. Η «ανισορροπία της» είναι μια ενσώματη συνθήκη, καθώς η αφήγηση στο *Ancrene Wisse* διαποτίζεται από ιατρικά δίπολα κλειστού, ανδρικού σώματος και ανοικτού, πορώδους και ασταθούς θηλυκού σώματος. Η εισαγωγή των ιατρικοποιημένων πορισμάτων στον χριστιανικό λόγο είναι αποτέλεσμα της συστηματικής αλληλοτροφοδότησης μεταξύ θεολογίας και ιατρικής, που έχει τις απαρχές της στον 12ο αιώνα, όταν τα δύο πεδία αναδύονται σε κύριους συνδιαμορφωτές του μεσαιωνικού έμφυλου συστήματος (Zettersen & Diensberg, 2000, σ. 21, 25. Robertson, 1993, σ. 150).

Ο 12ος αιώνας αποτελεί αφετηριακό σημείο στη διαμόρφωση του έμφυλου συστήματος στις χριστιανικές κοινωνίες της μεσαιωνικής Δύσης. Ισχυρές κοινωνικές και πολιτικές διαδικασίες όπως η ενδυνάμωση της Καθολικής Εκκλησίας μέσω του κινήματος που είναι γνωστό ως Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση, η εδραίωση της φεουδαρχικής τάξης και των φεουδαρχικών σχέσεων και η στρατιωτικοποίηση στην ύπαιθρο ως αποτέλεσμα της λεγόμενης «φεουδαρχικής αλλαγής» που έχει τις απαρχές της στα χρόνια γύρω στο έτος 1000, καθώς και η αναζωπύρωση του αστικού φαινομένου βρέθηκαν σε αλληλοτροφοδότηση με το υπό διαμόρφωση έμφυλο σύστημα. Για την ακρίβεια, οι ίδιες οι διαδικασίες ήταν βαθιά έμφυλες. Οι οικονομικές αλλαγές και η Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση με την αναδυόμενη δυναμική της πατρογραμμικότητας στον φεουδαρχικό κόσμο σε σχέση με την προηγούμενη αμφιπλευρική συγγένεια, την επιβολή της αγαμίας στον κοσμικό κλήρο και την αναμόρφωση των γαμήλιων και σεξουαλικών σχέσεων θέτουν σε κρίση το έμφυλο σύστημα και το αναμορφώνουν. Πλέον μια ευρεία και σημαίνουσα κοινωνική κατηγορία άγαμων ανδρών, οι κληρικοί, μονοπωλούν μαζί με την πολεμική αριστοκρατία τις θέσεις εξουσίας.

Οι ηγετικές τάξεις των κληρικών και των ιπποτών διαμορφώνουν ανταγωνιστικά και συμπληρωματικά ιδεώδη ανδρισμού που συνέκλιναν στην αναγωγή της ομοκοινωνικότητας σε ηγεμονικό ορίζοντα προσδοκιών και πρακτικών, τη συστηματική δαιμονοποίηση της θηλυκότητας και την εξουσία επί των γυναικών. Ίσως ένα από τα πιο ενδεικτικά πολιτισμικά ευρετήρια αποτύπωσης και πραγμάτευσης του μισογυνικού λόγου αποτελεί η λογοτεχνία και ειδικά οι μυθιστορίες. Στις μυθιστορίες του ύστερου 12ου αιώνα όπως οι *Érec et Énide, Cligès, Yvain, Lancelot, le Chevalier de la Charrette* του Chrétien de Troyes οι γυναικείες μορφές εικονογραφούνται ως αντικείμενα σε ένα σύστημα ανταλλαγών μεταξύ των ιπποτών αλλά και ως απειλητικά υποκείμενα που οι επιθυμίες τους θέτουν σε κίνδυνο τις ιπποτικές επιδιώξεις. Σε αυτή την εικονογράφηση των γυναικείων μορφών στοιχειοθετείται η ένταση ανάμεσα στην ομοκοινωνικότητα από τη μια μεριά και, από την άλλη μεριά, τις επιταγές της αναπαραγωγής και της πατρογραμμικότητας, μια ένταση που διαποτίζει τους ορίζοντες της τάξης των ιπποτών. Στο νέο κοινωνικό και πολιτισμικό τοπίο του 12ου αιώνα η Καθολική Εκκλησία διεκδικεί ηγεμονική θέση στην παραγωγή έμφυλου λόγου και έμφυλων τυποποιήσεων. Η θέση της αποτυπώνεται στην επιβολή της κληρικής αγαμίας, στην αναμόρφωση της γαμήλιας σχέσης και των κληρονομικών πρακτικών, στην κατηγοριοποίηση δόκιμων και απρεπών σεξουαλικών σχέσεων και πρακτικών. Η Εκκλησία ως ένας ολοένα και πιο σύνθετος διοικητικός και γραφειοκρατικός μηχανισμός μέσω της ανάπτυξης του εκκλησιαστικού ή κανονικού δικαίου και των εκκλησιαστικών δικαστηρίων καθιστά τις οικογενειακές και σεξουαλικές σχέσεις πεδία της αρμοδιότητάς της (McNamara, 1994, σ. 19-22. Namara & Wemple, 1973. Gaunt, 1995, σ. 70-75. Krueger, 2000, σ. 138. Brundage, 1987, σ. 232-234, 479-480, 545-546. Μπενβενίστε, 2007, σ. 134-138, 166-168).

Η ίδια η Εκκλησία, άλλωστε, παράγει έμφυλα τον εαυτό της. Από τον 12ο αιώνα και τη σταδιακή ολοκλήρωση της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης το ιδίωμα της Εκκλησίας γίνεται εξαιρετικά εμφυλοποιημένο και σεξουαλικοποιημένο. Ειδικά οι κύκλοι των μεταρρυθμιστών κληρικών που σχετίζονταν με τον πάπα Γρηγόριο Ζ΄ καταφεύγουν συστηματικά σε αυτό το ιδίωμα. Ζητήματα εξουσίας και ιεραρχίας διαποτίζονται από έμφυλες και σεξουαλικές μεταφορές. Η Εκκλησία (*Ecclesia*) είναι άλλοτε μητέρα (*Mater Ecclesia*) και άλλοτε η νύφη του Χριστού (*Sponsa Christi*), το αδίκημα της σιμωνίας (δηλαδή η αγοραπωλησία εκκλησιαστικών αξιωμάτων) καταδικάζεται ως «πορνεία», η αμφισβήτηση και διάρρηξη της ιεραρχίας περιγράφονται ως «βιασμός», «αιμομιξία», «μοιχεία» και η ανυπακοή προς τον πάπα καταγράφεται ως περιφρόνηση απέναντι στη μητέρα. Η αποκατάσταση και επιβεβαίωση της ιεραρχίας νοηματοδοτούνται με πράξεις και συμβολισμούς γύρω από τον ασπασμό, τον έρωτα και το αγκάλιασμα.

Η Εκκλησία με τη θηλυκή μορφή της νύφης λαμβάνει μεταβαλλόμενες έμφυλες νοηματοδοτήσεις: αγνή, άσπιλη, διεφθαρμένη, αισχρή. Ανδρικές μορφές, πάπες, ηγεμόνες, επίσκοποι, ως σύζυγοι, πατέρες και κηδεμόνες της Εκκλησίας είναι άλλοτε στυλοβάτες και άλλοτε διαφθορείς της. Ο τίτλος της νύφης του Χριστού επιφυλασσόταν και για τις μοναχές περιβάλλοντάς τις με ένα έντονα σεξουαλικοποιημένο ιδίωμα ενώ την ίδια στιγμή απαιτούνταν από αυτές η απάρνηση των σεξουαλικών σχέσεων. Παράλληλα με την αρρενωπή θέση που επιφυλάσσεται στον Χριστό μέσω της σχέσης του με την Εκκλησία-νύφη και τις νύφες-μοναχές, από τον 12ο αιώνα ο Χριστός αναπαρίσταται ως μητρική μορφή. Ο μοναχός Βερνάρδος του Κλαιρβώ (Bernard de Clairvaux), ο οποίος κατέχει σημαίνουσα θέση στην αναβίωση του μεσαιωνικού μυστικισμού και μετέχει σχεδόν σε όλες τις σημαντικές υποθέσεις της εποχής του, μεταξύ άλλων κηρύσσοντας τη Β΄ Σταυροφορία, έθεσε τις βάσεις για τη μακρά παράδοση νοηματοδότησης του Ιησού ως μητρικής μορφής και της πληγής ως στήθους που με αίμα/γάλα τρέφει τους πιστούς. Οι οικογενειακές σχέσεις και η συγγένεια ως φαντασιακό φωλιάζουν στο πλέγμα έμφυλων και σεξουαλικών μεταφορών που μετέρχεται η Εκκλησία. Αποτελούν, ωστόσο, και το επίκεντρο της έμφυλης ρητορικής, των αναμορφωτικών θεσμοθετήσεων και των ρυθμιστικών τεχνολογιών της Εκκλησίας. Η οικογένεια και η συγγένεια ως φαντασιακό και ως πεδίο πρακτικής έχουν

εξέχουσα θέση στο υπό διαμόρφωση μεσαιωνικό έμφυλο σύστημα από τον 12ο αιώνα (McLaughlin, 2010b, σ. 5-10. Bynum, 1982, σ. 132-133).

Η Εκκλησία δεν είναι ο μόνος φορέας έμφυλου λόγου. Η ιατρική και η φυσική φιλοσοφία υπήρξαν κατεξοχήν πεδία λόγου και πρακτικής γύρω από το φύλο, το σώμα και τις σεξουαλικές σχέσεις αντλώντας από τις παραδόσεις της κλασικής αρχαιότητας, ειδικά το αριστοτελικό έργο αλλά και το έργο του Γαληνού, και από θεωρίες που αναπτύχθηκαν από Άραβες και Εβραίους ιατρούς. Τα εκκλησιαστικά δόγματα και οι αντιλήψεις της ιατρικής και της φυσικής φιλοσοφίας από τον 11ο-12ο αιώνα βρίσκονται σε διαρκή αλληλόδραση. Άλλωστε διαμορφώνουν με κοινό τρόπο, αν και με διαφορετικό βαθμό ευελιξίας και προσαρμοστικότητας, το διανοητικό τοπίο της μεσαιωνικής Δύσης: ανάγουν αλλά και μετασχηματίζουν το παρελθόν στη βάση των Γραφών, της πατερικής παράδοσης και της αρχαίας γραμματείας σε κύρια πηγή αυθεντίας. Οι μεταξύ τους σχέσεις υπήρξαν πολυκύμαντες. Διακρίνονται από επιλεκτικότητα αλλά και ισχυρές συγκλίσεις: κατασκευάζουν ρητορικά και «επιστημονικά» τη θηλυκότητα και τις γυναίκες με όρους επικινδυνότητας, κατωτερότητας, παθητικότητας και μιαρότητας, παράγουν το φύλο ως ενσώματη συνθήκη, ταυτίζουν τις σεξουαλικές σχέσεις και πρακτικές με την αναπαραγωγή ενώ καταδικάζουν άλλες πρακτικές μη αναπαραγωγικές και τις εκτοπίζουν στην επικράτεια της «σοδομίας», της αμαρτίας και του ειδεχθούς. Ο ανδρισμός και η θηλυκότητα, η αναπαραγωγή, η ομοκοινωνικότητα, η πατρογραμμικότητα διατρέχουν τη μεσαιωνική λογιοσύνη, εκκλησιαστική και μη. Ωστόσο, η Εκκλησία υπήρξε ο κύριος φορέας διαμόρφωσης του μεσαιωνικού έμφυλου συστήματος, τουλάχιστον χάρη στη δυνατότητά της να φτάνει στη μάζα του πληθυσμού μέσω του κηρύγματος και της κατήχησης (Cadden, 1993, σ. 11-12. D'Avray, 2001).

Ο μεσαιωνικός εκκλησιαστικός και ο ιατρικός λόγος συστηματικά οικοδόμησαν και υποστασιοποίησαν το φύλο στη βάση αναλλοίωτων σωματικών διαφορών και προκαθορισμένων ιδιοτήτων, συχνά με επίκεντρο την αναπαραγωγή, μέσα από δίπολα όπως ενεργητικότητα-παθητικότητα, τελειότητα-κατωτερότητα. Κύρια πηγή τους ήταν η λεγόμενη θεωρία των σωματικών χυμών, η χυμική θεωρία. Ωστόσο, άλλα πεδία και πολιτισμικά ευρετήρια του μεσαιωνικού πολιτισμού αποκαλύπτουν την ευθραυστότητα και την αστάθεια που ενείχαν οι θεολογικές και ιατρικές νοηματοδοτήσεις της έμφυλης δυαδικότητας με επίκεντρο την αναπαραγωγή και τη χυμική θεωρία. Οι μεσαιωνολόγοι Karma Lochrie, James Schultz και Peggy McCracken επισημαίνουν ότι η προσεκτική μελέτη των μεσαιωνικών κειμένων και αναπαραστάσεων αποκαλύπτει ότι το φύλο κατασκευάζεται μέσα από διάφορα παραδείγματα και ότι οι έμφυλες και σεξουαλικές κατηγορίες είναι πιο ασταθείς από όσο εκ πρώτης όψεως εμφανίζονται. Για παράδειγμα, στη συγκρότηση του πολεμικού/ιπποτικού ανδρισμού η επιτέλεση ήταν ένα συστηματικό μοτίβο. Η πολεμική δεξιοτεχνία και η ανηλεότητα ήταν ο πυρήνας αυτής της επιτελεστικής συγκρότησης του φύλου. Ταυτόχρονα η έμφυλη επιτέλεση της αριστοκρατικής ταυτότητας ήταν αγκιστρωμένη στην ένδυση. Η συγκρότηση του ιπποτικού ανδρισμού γύρω από τη δεξιοτεχνία, την ανηλεότητα και την ενδυμασία ως επιτελεστικές διαδικασίες αποσταθεροποιείται όταν στις μυθιστορίες γυναίκες μεταμφιεσμένες σε ιππότες προβαίνουν σε πολεμικά κατορθώματα τα οποία τις καθιστούν άνδρες στα μάτια των άλλων (Lochrie, McCracken & Schultz, 1997, xi).

«Ο νεαρός που ήταν κορίτσι» (*li vallés qui est mescine*): με αυτή τη φράση χαρακτηρίζεται ο/η ήρωας/ηρωίδα με το όνομα Silence στο έργο *Roman de Silence*, μια γαλλική μυθιστορία των αρχών του 13ου αιώνα. Η/Ο Silence γεννιέται κορίτσι αλλά ανατρέφεται ως αγόρι διότι ο βασιλιάς δεν επιτρέπει σε γυναίκες να κληρονομήσουν γη. Το φύλο λοιπόν εγγράφεται και παράγεται εντός των ιδιοκτησιακών και οικονομικών σχέσεων. Μεταμφιεσμένη σε ιππότη η/ο Silence πραγματοποιεί μια σειρά από σπουδαία πολεμικά κατορθώματα. Η ένταση ανάμεσα στο «βιολογικό» σώμα του/της Silence και την ανδρική έμφυλη επιτέλεση εικονογραφείται σε μια αλληγορική αντιπαράθεση ανάμεσα στη Φύση που συμβουλεύει τη/τον Silence να επιστρέψει στη θηλυκότητα και την Ανατροφή που την/τον προτρέπει να παραμείνει άνδρας (Gaunt, 1996, σ. 165-167).

3.1 Προϋποθέσεις και προδιαγραφές του μεσαιωνικού έμφυλου συστήματος

Ο γάμος ως φαντασιακό και ως πεδίο πρακτικής κατείχε σημαντική θέση στις αντιλήψεις των γρηγοριανών μεταρρυθμιστών ώστε είτε να τον απαγορεύσουν για τον κλήρο είτε να τον μετασχηματίσουν για τους λαϊκούς. Από τον 12ο αιώνα η κατηγοριοποίηση του γάμου ως εκκλησιαστικού μυστηρίου (*sacramentum*) μαζί με την κωδικοποίηση του εκκλησιαστικού δικαίου, του κανονικού δικαίου, έδωσε, τουλάχιστον θεωρητικά, μια διευρυμένη δυνατότητα στην Εκκλησία να παρεμβαίνει στη γαμήλια σχέση και ευρύτερα στις σεξουαλικές σχέσεις. Η εκκλησιαστική θεώρηση του γάμου συνίστατο στη μυστηριακότητα, τη μονογαμία, το αδιάλυτο και την τήρηση των ορθών βαθμών συγγένειας ώστε η γαμήλια σχέση να μην καταδικαστεί ως αιμομικτική. Αυτή η θεώρηση παγιώθηκε τον 12ο αιώνα και υπήρξε απόρροια της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης. Μέχρι τον 12ο

αιώνα η χριστιανική θεολογία επί του γάμου υπήρξε περιορισμένη και αποσπασματική. Από τον 12ο έως τον 13ο αιώνα οι κληρικοί διεκδίκησαν και πέτυχαν την αποκλειστική αρμοδιότητα σε ζητήματα γάμου και κατ' επέκταση σεξουαλικότητας προωθώντας ένα οικουμενικό και ομοιόμορφο εκκλησιαστικό δίκαιο που θα αντικαθιστούσε τοπικά και επιμέρους έθιμα. Κείμενα θεολόγων όπως του Ούγου του St. Victor (Hug de Sant Víctor) και του Πέτρου Λομβαρδού (Petrus Lombardus), γνωμοδοτήσεις, παπικά διατάγματα όπως το *Veniens ad nos* (1180) του πάπα Αλέξανδρου Γ΄ και συνοδικές αποφάσεις όπως της Δ΄ Συνόδου του Λατερανού το 1215 κωδικοποίησαν τις εκκλησιαστικές γαμήλιες προδιαγραφές (Brundage, 1987, σ. 331-337. Reynolds, 2007, σ. 9-10. Reynolds, 2016, σ. 12-13. Sheehan, 1996, σ. 99-103).

Η νέα θεώρηση διαμορφώνεται και σταδιακά εδραιώνεται πάνω σε προγενέστερες γαμήλιες αντιλήψεις και πρακτικές οι οποίες διακρίνονταν από πολλαπλότητα και τοπικότητα, απόρροια ρωμαϊκών επιρροών, εθίμων των «γερμανικών» λαών σε διαπλοκή με την κοινωνική θέση, τον πλούτο και τις οικογενειακές στρατηγικές. Τα έθιμα των λεγόμενων «γερμανικών» λαών έφεραν την επιρροή της ρωμαϊκής κοινωνίας με την οποία οι «γερμανικοί» πληθυσμοί βρέθηκαν σε ώσμωση κατά την περίοδο τη ύστερης Αρχαιότητας και του πρώιμου Μεσαίωνα αλλά είχαν και τα δικά τους χαρακτηριστικά. Μεταξύ των εθίμων, τουλάχιστον για την πολεμική ελίτ, ήταν η πολυγαμία και η δυνατότητα διάλυσης των γαμήλιων σχέσεων. Τα γερμανικά δικαιικά συστήματα, όπως αποτυπώνονται στους διάφορους κώδικες των βασιλείων των Λομβαρδών, των Βισιγότθων, των Φράγκων, αναγνώριζαν διάφορους τρόπους σύναψης γάμου, μέσω αρπαγής, μέσω εξαγοράς και μέσω συναίνεσης, ενώ οι απαγορεύσεις σύναψης γάμου λόγω συγγένειας ήταν περιορισμένες. Παρά τις διαφορές τους η ρωμαϊκή και η «γερμανική» παράδοση συνέκλιναν στη θεώρηση του γάμου ως συμβολαίου μεταξύ δύο οικογενειών υπό τον πατρικό διακανονισμό και ως δίαυλου μεταφοράς περιουσιακών στοιχείων. Και οι δύο παραδόσεις υπάκουαν σε ισχυρές πατριαρχικές προδιαγραφές (Karras, 2012, σ. 18-24. Houts, 2019, σ. 203-220).

Στη νέα θεώρηση της Εκκλησίας μαζί με τη μυστηριακότητα, τη μονογαμία, το αδιάλυτο και τους αποδεκτούς βαθμούς συγγένειας ακρογωνιαίος λίθος ήταν η συναίνεση των συζύγων (*solus consensus*). Η Εκκλησία επιδίωκε τη δημοσιοποίηση ενός γάμου μέσω προφορικών αναγγελιών σε ενοριακό επίπεδο και την παρουσία ιερέα κατά την τέλεση του γάμου. Εντούτοις, η επιδίωξη να διευρύνει τον ρόλο της και να μετασχηματίσει τα τελετουργικά και τις αντιλήψεις που ίσχυαν σε διάφορες κοινωνικές ομάδες υπήρξε σε μεγάλο βαθμό περιορισμένη και ατελής. Για παράδειγμα, η Εκκλησία δεν κατόρθωσε να επιβάλει την παρουσία ιερέα ως απαραίτητη προϋπόθεση για να καταστεί ένας γάμος έγκυρος παρά μόνο σε βασιλικούς γάμους και γάμους αριστοκρατών. Μεταξύ Εκκλησίας και διάφορων κοινωνικών ομάδων υπήρχαν αποκλίνουσες αντιλήψεις και πρακτικές ως προς τις προδιαγραφές που καθιστούσαν έναν γάμο έγκυρο. Από τη στιγμή που η Εκκλησία αποδεχόταν ότι η προφορική συναίνεση σε γάμο (*verba de presenti*), η προφορική υπόσχεση για γάμο (*verba de futuro*) και η ακόλουθη σεξουαλική δραστηριότητα συνιστούσαν δεσμευτικές και αδιάλυτες προδιαγραφές με νομική ισχύ που εγγυόνταν την εγκυρότητα ενός γάμου, έδινε σημαντικό βαθμό ελευθερίας στους ανθρώπους για σύναψη γάμου αν τηρούνταν κάποια βασικά ηλικιακά κριτήρια και οι ορθοί βαθμοί συγγένειας (McLaughlin, 2010b, σ. 26-27).

Ο γάμος και η εγκυρότητά του (και κατά συνέπεια η νομιμότητα των απογόνων και τα κληρονομικά δικαιώματα) ήταν πεδίο ανταγωνισμού μεταξύ της Εκκλησίας, των αριστοκρατικών οικογενειών και των αρχών σε τοπικό ή ευρύτερο επίπεδο. Η συναινετική θεωρία της Εκκλησίας για την εγκυρότητα ενός γάμου υπονόμευε τις αντιλήψεις, τις προτεραιότητες και τη νομική εξουσία των αριστοκρατών και των υπό ανάπτυξη αστικών συμβουλίων. Με παρόμοιο τρόπο οι περιορισμοί στους βαθμούς συγγένειας υπονόμευαν παραδοσιακές πρακτικές καταδικάζοντάς τις ως αιμομικτικές. Η αντίληψη της Εκκλησίας περί συναίνεσης έδινε σημαντικές δυνατότητες στα άτομα να υπερβούν τα εμπόδια και τις προτεραιότητες που έθετε το οικογενειακό και συγγενικό συμφέρον. Υπό αυτή την έννοια, τα αστικά συμβούλια ή οι ευγενείς, που είχαν τις δικές τους προτεραιότητες, έβλεπαν ανταγωνιστικά την εκκλησιαστική θεώρηση του γάμου στη βάση της συναινετικής θεωρίας. Η διαδικασία σύναψης γάμου, η εγκυρότητά του και σε κάποιες περιπτώσεις η διάλυσή του έγιναν πεδίο έντασης όπου ανταγωνίζονταν το εθιμικό δίκαιο και οι εδραιωμένες παραδόσεις, τα φεουδαρχικά δικαστήρια, τα προνόμια των φεουδαρχών, οι νομικοί κώδικες των αστικών κέντρων, τα οικογενειακά και πολιτικά συμφέροντα και η Εκκλησία (McSheffrey, 2006, σ. 74-78, 94-95).

Η συναίνεση, η αιμομιξία, οι οικογενειακές στρατηγικές, η πατρογραμμικότητα, οι διαφορετικές θεωρήσεις της γαμήλιας σχέσης και οι εντάσεις που ενείχαν δεν παρέμεναν μόνο στο επίπεδο του νόμου και της κοινωνικής πρακτικής. Γίνονται συστηματικά αντικείμενα επεξεργασίας σε διάφορα λογοτεχνικά είδη, ειδικά τις μυθιστορίες. Για παράδειγμα, στη μυθιστορία του Philippe de Remy, *La Manekine* (13ος αιώνας) η ηρωίδα Joïe (και αργότερα Manekine) αυτοακρωτηριάζεται προκειμένου να αποφύγει τον αιμομικτικό γάμο που ετοίμαζε μαζί της ο πατέρας της, βασιλιάς της Ουγγαρίας, με την ελπίδα ότι θα αποκτούσε άρρενα απόγονο

για να τον διαδεχθεί. Σενάρια αιμομιξίας, συναίνεσης, διατήρησης ή υπονόμευσης της πατρογραμμικότητας που απαντούν στις μυθιστορίες τουλάχιστον έως τον 14ο αιώνα ίσως να αποτελούν μακρινούς απόηχους της έντασης ανάμεσα στην αριστοκρατική θεώρηση του γάμου και την εκκλησιαστική, κατά το επιχείρημα του Γάλλου μεσαιωνολόγου George Duby. Σύμφωνα με τον Duby το αριστοκρατικό μοντέλο γάμου βασιζόταν στην ανακλητότητα, την ενδογαμία και την πολυγαμία ενώ το εκκλησιαστικό, όπως διαμορφώθηκε τον 11ο-12ο αιώνα, προέκρινε την αδιαλυτότητα, την εξωγαμία και τη μονογαμία. Η προώθηση της εξωγαμίας μέσω της καταδίκης των αιμομικτικών σχέσεων καθιστούσε την Εκκλησία ρυθμιστή της κοινωνικής ειρήνης. Στο σκεπτικό των θεολόγων η εξωγαμία απέτρεπε τις διαμάχες μεταξύ οικογενειών και φατριών. Η επικράτηση του εκκλησιαστικού μοντέλου και οι εντάσεις μεταξύ των δύο θεωρήσεων συχνά επισκιάζουν τις πολλαπλές συγκλίσεις και τις αλληλεπιδράσεις που διαμορφώθηκαν μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ομάδων από τον 11ο έως τον 13ο αιώνα γύρω από το ζήτημα της γαμήλιας σχέσης (Duby, 1991. Duby, 1983. Bouchard, 1981, σ. 270-271. Rouillard, 2020, σ. 13-18. D'Avray, 1992, σ. 71-81).

Για τα άρρενα μέλη της πολεμικής αριστοκρατίας η μονογαμία παρέμενε κυρίως μια εκκλησιαστική επιταγή. Στην πράξη συνέχιζαν τις πολυγαμικές πρακτικές διατηρώντας μαζί με τη νόμιμη σύζυγο σχέσεις παλλακείας, οι οποίες όμως από τη σκοπιά της Εκκλησίας καταδικάζονταν. Άλλωστε οι όροι «παλλακεία» και «παλλακίδα» είναι προϊόντα του εκκλησιαστικού ιδιώματος. Η «συναίνεση», ακρογωνιαίος λίθος στην εκκλησιαστική θεώρηση περί γάμου, διαπλέχθηκε στενά με τις στρατηγικές, πολιτικές και οικονομικές, που ακολουθούσαν οι αριστοκρατικές και οι αναδυόμενες αστικές ελίτ. Οι στρατηγικές τους βρίσκονταν σε άμεση συνάρτηση με τη δυναμική της πατρογραμμικότητας. Η επαναφορά της ρωμαϊκής πρακτικής της προίκας (*dos*) αρχικά στη μεσογειακή Ευρώπη και σταδιακά και στη βόρεια Ευρώπη υπήρξε εν μέρει απόρροια της δυναμικής της πατρογραμμικότητας, καθώς η περιουσία συγκεντρώνεται στα χέρια του πρωτότοκου γιου εις βάρος των νεότερων γιων και των κορών. Η προίκα, με την οποία οι κόρες αποκτούσαν μέρος της πατρικής περιουσίας χωρίς να υπονομεύουν την ακεραιότητά της, σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό βρισκόταν υπό τον έλεγχο του συζύγου, αν και εξακολουθούσε να ανήκει στη σύζυγο, ο οποίος μπορούσε να τη διαχειριστεί αλλά όχι να τη ρευστοποιήσει ενώ μόνο με τον θάνατό του περνούσε στον έλεγχο της συζύγου. Αν και η κατά τόπους νομοθεσία άφηνε διαφορετικά περιθώρια πρόσβασης της συζύγου στην προίκα της, οι εμπορικές πόλεις-κράτη του ιταλικού χώρου ήδη από τον 12ο αιώνα θεσμοθετούν ισχυρότερα προσκόμματα στις γυναίκες προς όφελος των συζύγων και των οικογενειών τους. Η συνολική επικράτηση του συστήματος της προίκας στη μεσαιωνική Δύση συνιστούσε μια σημαντική οικονομική και νομική μετατόπιση εις βάρος των γυναικών ενώ συνάμα ενέγραφε τις γυναίκες και τις προίκες τους σε ένα σύστημα περιουσιακών και συμβολικών ανταλλαγών το οποίο διαχειρίζονταν οι πατέρες και οι σύζυγοι. Η εκκλησιαστική θεώρηση του γάμου συνέπλευσε με τη δυναμική των πατρογραμμικών στρατηγικών της ελίτ, καθώς η ηθική και η σταθερότητα γίνονταν αντιληπτές ως κοινή ευθύνη και επιδίωξη. Για τις αριστοκρατικές και τις αναδυόμενες αστικές ελίτ η μονογαμία, ακόμη και αν οι άνδρες διατηρούσαν πλήθος «εξωσυζυγικών» σχέσεων, διευκόλυνε την απρόσκοπτη μεταβίβαση περιουσιακών στοιχείων. Η κοινωνική και νομική διαμόρφωση της έννοιας του νόθου τέκνου υπήρξε προϊόν των μέσων του 12ου αιώνα (McDougall, 2017. Duby, 1983, σ. 92-106. Hughes, 1978, 268-269. Stuard, 2013, σ. 151-157. Riemer, 1985. McDougall, 2013, σ. 12-13).

Η ώσμωση ανάμεσα στην εκκλησιαστική θεώρηση του γάμου και των αριστοκρατικών πρακτικών, των προτεραιοτήτων των αναδυόμενων αστικών ελίτ και των τοπικών εθίμων, και η αποδοχή των βασικών εκκλησιαστικών προδιαγραφών κατά τη διάρκεια του 11ου-13ου αιώνα θα μπορούσαμε να πούμε ότι διαμόρφωσε μια «χριστιανική πατριαρχία» ή εκχριστιάνισε εδραιωμένες πατριαρχικές πρακτικές που απέρρεαν από το ρωμαϊκό παρελθόν και το εθιμικό δίκαιο των «γερμανικών» λαών. Ο εκκλησιαστικός μισογυνικός λόγος και οι έμφυλες νοηματοδοτήσεις που θα παραγάγει σε αλληλόδραση με την ιατρική και τη φυσική φιλοσοφία γύρω από δίπολα όπως ενεργητικότητα-παθητικότητα, αγνότητα-μιαρότητα, παρθενία-αναπαραγωγή, διασταυρώθηκαν με πατριαρχικές πρακτικές που παρέμεναν ισχυρές από την εποχή της ύστερης Αρχαιότητας και του πρώιμου Μεσαίωνα. Εντούτοις οι βασικές εκκλησιαστικές προδιαγραφές στο επίπεδο της καθημερινότητας θα παραμείνουν για αιώνες περιορισμένης ισχύος είτε γιατί η ίδια η Εκκλησία δεν είχε τυποποιήσει σε υψηλό βαθμό τις προδιαγραφές της είτε γιατί η μεγάλη μάζα του πληθυσμού συνέχιζε καθιερωμένες πρακτικές. Για παράδειγμα, το εκκλησιαστικό γαμήλιο τελετουργικό παρέμενε υπό διαμόρφωση, η τοποθεσία τέλεσης του γάμου εξακολουθούσε να είναι η οικία, ενώ για μεγάλο μέρος του πληθυσμού η γαμήλια τελετή δεν περιλάμβανε την παρουσία ιερέα. Στην ύπαιθρο αρκούσε η επικύρωση του γάμου ενώπιον της κοινότητας του χωριού ενώ στα αναπτυσσόμενα αστικά περιβάλλοντα όπως αυτά του ιταλικού χώρου με τις ολοένα και πιο σύνθετες γραφειοκρατικές τυποποιήσεις πρωτεύουσα σημασία είχε η συμβολαιογραφική λεπτομερής καταγραφή των περιουσιακών ανταλλαγών και της γαμήλιας πράξης (D'Avray, 1998, 107-115. D'Avray, 2001. Karras, 2012. Kirshner, 2004, σ. 90-93).

Με τις τυπικές προδιαγραφές της Εκκλησίας ένας μεγάλος αριθμός σχέσεων που γίνονταν αντιληπτές ως γάμοι δεν ήταν γάμοι. Η ανάπτυξη γραφειοκρατικών διοικήσεων σε τοπικό και περιφερειακό επίπεδο συνέβαλε ακόμη περισσότερο στην υπαγωγή των υποθέσεων που αφορούσαν τον γάμο στο τοπικό δίκαιο αντί για το κανονικό δίκαιο. Παρά την αποδοχή των εκκλησιαστικών γαμήλιων προδιαγραφών η πολλαπλότητα και η ρευστότητα γύρω από την εγκυρότητα του γάμου με τις διαφορετικές εξουσίες που διεκδικούσαν να επιβάλουν τη δική τους εκδοχή εκτείνεται μέχρι και τον 16ο αιώνα, όταν τα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων, της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης και της καθολικής (Αντι-)Μεταρρύθμισης θα προβάλουν νέα ιδεώδη περί γάμου και πιο δυναμικές πρακτικές και ουσιαστικά θα κληρικοποιήσουν τον γάμο, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο.

Ταυτοχρόνως οι γρηγοριανοί μεταρρυθμιστές θέσπισαν την απαγόρευσή του για τον κλήρο. Ο γάμος ως φαντασιακό και ως πεδίο πρακτικής κατείχε με πολλαπλούς τρόπους σημαντική θέση στη Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση. Μια σημαντική διάσταση του μεταρρυθμιστικού κινήματος ήταν η αναμόρφωση της θέσης του κλήρου ως μιας διακριτής κατηγορίας, η οποία διαφοροποιούνταν με σαφήνεια από τους λαϊκούς μέσω της αγαμίας. Στις προσδοκίες των μεταρρυθμιστών ο κλήρος γινόταν αντιληπτός λιγότερο ως μέλος των κατά τόπους κοινωνιών όπου οι κληρικού ζούσαν αλλά κυρίως ως μέρος ενός οικουμενικού και ιεραρχικού θεσμού, της Εκκλησίας. Οι κληρικοί όφειλαν να είναι αγνοί και ικανοί να φέρουν εις πέρας το έργο της χριστιανικής σωτηρίας. Καθώς σταδιακά αποκρυσταλλώνεται το κοινωνικό φαντασιακό της φεουδαρχίας με την τριμερή διαίρεση της κοινωνίας σε «τάξεις» (*ordines*), σε εκείνους που πολεμούν (*bellatores*), σε εκείνους που προσεύχονται (*oratores*) και σε εκείνους που εργάζονται (*laboratores*), ο κλήρος αποκτά τη θέση του «επαγγελματία» διαμεσολαβητή με το υπερβατικό. Σταδιακά τονίζεται και ο ποιμαντορικός ρόλος του κλήρου. Αυτός ο νέος ρόλος θα κωδικοποιηθεί στη Δ΄ Σύνοδο του Λατερανού το 1215 και θα εμπνεύσει τα νεοϊδρυθέντα επαιτικά τάγματα των Φραγκισκανών και των Δομινικανών. Η τουλάχιστον ετήσια υποχρέωση λήψης της θείας κοινωνίας και προσέλευσης στην εξομολόγηση που επιβάλλει η Σύνοδος καθιστά τους κληρικούς ποιμένες και «ιατρούς της ψυχής» (*medici animarum*). Σε αυτούς εναπόκειται η σωτηρία των ψυχών (Parish, 2009, σ. 87-122. Miller, 2003).

Η δυναμική με την οποία οι γρηγοριανοί μεταρρυθμιστές επιβάλλουν την αγαμία στον κοσμικό κλήρο δεν αποτελεί μόνο απόπειρα αναβίωσης παλαιών κανόνων περί αγαμίας αλλά εγγράφεται στο ευρύτερο πρόγραμμα αναμόρφωσης και κληρικοποίησης του γάμου για τους λαϊκούς και παρέμβασης της Εκκλησίας στις οικογενειακές δομές και στα ιδιοκτησιακά καθεστώτα. Με τη σταδιακή επικράτηση της αδιαίρετης περιουσίας χάρη στην πατρογραμμικότητα οι οικογένειες της πολεμικής αριστοκρατίας οδηγούσαν τους μη πρωτότοκους γιους στον μοναχισμό ώστε να παραμείνουν άγαμοι και να μην αποκτήσουν νόμιμους απογόνους που θα διεκδικούσαν την περιουσία και θα υπονόμευαν τη συνοχή της. Για αυτούς τους γιους προβλεπόταν η απόδοση κάποιων περιουσιακών στοιχείων στη μοναστική κοινότητα που θα τους υποδεχόταν προκειμένου να διασφαλιστεί η κατά τα αριστοκρατικά πρότυπα διαβίωσή τους. Υπό αυτή την έννοια η ίδια η αριστοκρατία στήριξε σθεναρά την κληρική αγαμία. Από τη μεριά της η Εκκλησία αντιλαμβανόταν ότι οι γαμήλιες και σεξουαλικές σχέσεις των κληρικών με την παραγωγή απογόνων έθεταν σε κίνδυνο την περιουσία που τα εκκλησιαστικά ιδρύματα αποκτούσαν. Η επιβολή της αγαμίας συνιστούσε μια πολιτική που στόχευε να διατηρήσει τις εκκλησιαστικές περιουσίες, όπως και τις αριστοκρατικές περιουσίες, ανέπαφες (Moore, 1998, σ. 192-194).

Μέχρι τα μέσα του 11ου αιώνα οι απόπειρες επιβολής της κληρικής αγαμίας παρέμεναν αποσπασματικές και σε τοπικό επίπεδο. Από το δεύτερο μισό του 11ου αιώνα η ανάμειξη των παπών θα γίνει πιο δυναμική και ιδιαίτερα αφότου στον παπικό θρόνο ανέβηκε ο Γρηγόριος Ζ΄. Οι γάμοι και οι σεξουαλικές σχέσεις των κληρικών ήταν ένα διαδεδομένο φαινόμενο. Η ρητορική και οι απόπειρες για την επιβολή της αγαμίας συνάντησαν ισχυρές κατά τόπους αντιδράσεις. Στο ιδίωμα των μεταρρυθμιστών οι σύζυγοι των ιερέων ήταν «παλλακίδες» ή «πόρνες», που οδηγούσαν τους κληρικούς στην ανηθικότητα και την αμαρτία. Στα μέσα του 11ου αιώνα ο μοναχός Πέτρος Δαμιανός (Petrus Damianus, Pier Damiani), σημαίνουσα μορφή στους κληρικούς κύκλους που διαμόρφωσαν το κίνημα της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης και επέβαλαν την κληρική αγαμία, αποκαλούσε τις γυναίκες των κληρικών «κουκουβάγιες, νυχτοπούλια, λυκανθρώπους, βδέλλες και πόρνες». Άλλωστε, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, ο Δαμιανός στο έργο του *Liber Gomorrhianus* (*Το βιβλίο των Γόμορρων*) θα επινοήσει την κατηγορία της «σοδομίας», καταδικάζοντας τις ομοσεξουαλικές σχέσεις μεταξύ των μελών του κλήρου.

Οι μεταρρυθμιστές θα αναπτύξουν μια έντονη ρητορική εναντίον της θηλυκότητας και των γυναικών καθιστώντας το φύλο και τις σεξουαλικές σχέσεις τον συμβολικό ορίζοντα αναμόρφωσης, τουλάχιστον των κληρικών. Το ιδίωμά τους αρθρώνεται γύρω από το δίπολο αγνότητα και μιαρότητα με επίκεντρο τα επικίνδυνα γυναικεία σώματα και τις σεξουαλικές σχέσεις. Για την ακρίβεια επιδίωξή τους δεν ήταν μόνο η απομάκρυνση

των γυναικών από τους κληρικούς με τους οποίους είχαν σχέσεις αλλά ο εκτοπισμός όλων των γυναικών από τη ζωή του κλήρου. Η ρητορική τους υπήρξε εξαιρετικά μισογυνική όπως καταδεικνύουν τα λόγια ενός μεταρρυθμιστή του 10ου αιώνα, του Όδωνα από το Cluny (Odon ή Eudes de Cluny), ο οποίος πρέσβευε την αποκατάσταση της μοναστικής αγνότητας και αποκαλούσε τις γυναίκες «σάκους με περιττώματα» (*saccus stercoris*). Το έμφυλο ιδίωμα διαθέτει μια ιδιαίτερη μεταφορική δυναμική. Στον ύστερο 12ο αιώνα η μοναχή, μυστικίστρια και πολυμαθής συγγραφέας Χιλντεγκάρντε του Μπίνγκεν (Hildegarde von Bingen) στο έργο της *Scivias* (*Γνώση των τρόπων του Κυρίου*) απέδιδε τη διαφθορά, την ανηθικότητα και τις καταχρήσεις του κλήρου στην έλευση μιας «εκθηλυμένης εποχής». Η αποστροφή απέναντι στη θηλυκότητα και τις γυναίκες δεν αφορούσε μόνο τον εκτός Εκκλησίας κόσμο αλλά και τις μοναχές, οι οποίες, αν και θεωρητικά είχαν απαρνηθεί τις σεξουαλικές σχέσεις, θεωρήθηκαν πηγή πειρασμού για τους κληρικούς. Η ολοκλήρωση της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης τον 12ο αιώνα κατέστησε την Καθολική Εκκλησία έναν σαφέστερα ανδροκεντρικό και ανδροκρατούμενο θεσμό υπονομεύοντας τη θέση των γυναικών σε αυτόν. Αν και στα χρόνια της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης γυναικείες θρησκευτικές κοινότητες συνέχιζαν να ιδρύονται και μάλιστα η γυναικεία συμμετοχή στο κίνημα υπήρξε σημαντική, η γυναικεία αυτονομία περιορίστηκε και η γυναικεία θρησκευτικότητα τέθηκε υπό την κηδεμονία του ανδρικού κλήρου (McNamara, 1994, σ. 18. Stafford, 1999, σ. 8-10. Griffiths, 2013, σ. 457).

Απέναντι στην ολοένα και εντονότερη θεσμοθέτηση και οριοθέτηση της χριστιανικής θρησκευτικότητας στο πλαίσιο μιας Καθολικής Εκκλησίας στην οποία κυριαρχούσε ο κλήρος, στον ύστερο Μεσαίωνα καταγράφεται η δυναμική παρουσία λαϊκών κυρίως γυναικών οι οποίες προβάλλουν τις μυστικιστικές εμπειρίες και το ενορατικό χάρισμά τους. Ο μυστικισμός και η αξίωση της ενορατικής εμπειρίας και της προφητείας δίνει τη δυνατότητα σε γυναίκες να διεκδικήσουν ένα είδος πνευματικής εξουσίας και αυθεντίας. Η εξουσία τους δεν θεμελιωνόταν στο αξίωμα αλλά στο εξαιρετικό χάρισμά τους. Ως μια κοινωνικά νομιμοποιημένη δράση, η αξίωση και η επίκληση της μυστικιστικής εμπειρίας μπορούσε να απελευθερώσει τις γυναίκες μυστικίστριες και προφήτισσες από τις συμβατικές οριοθετήσεις της γυναικείας πρακτικής και δράσης. Η μυστικιστική εμπειρία παρείχε το ιδίωμα και τη νομιμοποίηση της διδασκαλίας, του κηρύγματος, της καταγγελίας απέναντι στην αδικία και την απληστία, ακόμα και της επίκρισης απέναντι στην Εκκλησία. Εξέχουσες περιπτώσεις όπως η Χιλντεγκάρντε του Μπίνγκεν και αργότερα η Ιουλιανή του Norwich (Julian of Norwich), η Αικατερίνη της Σιένα (Caterina da Siena), η Μπιργκίτα της Σουηδίας (Sankta Birgitta av Sverige) απέκτησαν φήμη και πλήθος πιστών ως άγιες μορφές που είχαν αφιερώσει τη ζωή τους σε θεόσταλτες αποστολές. Παράλληλα προσέλκυσαν και την καχυποψία της Εκκλησίας. Η επίσημη αναγνώρισή τους τελικά βασιζόταν και απαιτούσε την ανδρική διαμεσολάβηση και νομιμοποίηση. Συνήθως άνδρες κληρικοί που δρούσαν ως εξομολογητές των χαρισματικών γυναικών ήταν αυτοί που επιβεβαίωναν την ορθότητα των μυστικιστικών εμπειριών τους.

Η Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση υπήρξε ένα πολύπλευρο κίνημα με πολλαπλές στοχεύσεις. Η εκστρατεία για την επιβολή της αγαμίας των κληρικών, όπως και η επιβολή των εκκλησιαστικών προδιαγραφών για τον γάμο, είχε αμφίσημα αποτελέσματα. Ίσως σε κάποιες περιοχές περιορίστηκε η απόκτηση τέκνων από κληρικούς, αλλά σε μεγάλο βαθμό ο τρόπος ζωής των κληρικών, ειδικά στην ύπαιθρο όπου ο εκκλησιαστικός έλεγχος ήταν πιο περιορισμένος, παρέμεινε «έκλυτος» σύμφωνα με τις νέες εκκλησιαστικές επιταγές και διατάξεις. Οι σεξουαλικές σχέσεις των κληρικών και άλλες «απρεπείς» μορφές συμπεριφοράς φαίνεται ότι ήταν βαθιά ριζωμένες στην καθημερινότητα της υπαίθρου και των πόλεων και σχετικά ανεκτές από το χριστιανικό ποίμνιο. Η «ιεροποίηση» και η συμβολική επένδυση του κλήρου με όρους αγνότητας παρέμενε μια ισχυρή θεωρητική παρακαταθήκη αλλά μάλλον περιορισμένης ισχύος στην πράξη. Ειδικά στην ύπαιθρο οι κληρικοί παρέμεναν περισσότερο μέλη του χωριού παρά μέλη της Εκκλησίας. Ωστόσο, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, οι επικρίσεις και η δυσαρέσκεια εναντίον του κλήρου για ανηθικότητα θα ενταθούν στο διαφορετικό κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον του ύστερου 15ου αιώνα και θα διαμορφώσουν το ξέσπασμα της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης (Brundage, 1987, σ. 4-6. Parish, 2010, 120-125).

Ο ρητός διαχωρισμός των κληρικών (*clerici*) από τους λαϊκούς (*laici*) και η ισχυροποίηση της θέσης των πρώτων περνούσε μέσα από την απάρνηση πρακτικών όπως η μεταβίβαση περιουσίας και οι σεξουαλικές σχέσεις. Στην πράξη αλλά και σε συμβολικό επίπεδο οι σεξουαλικές σχέσεις και οι περιουσιακές/ιδιοκτησιακές σχέσεις ταυτίζονταν, καθώς λειτουργούσαν στο ίδιο κοινωνικό και πολιτισμικό ευρετήριο. Η μισογυνική ρητορική που μετέρχονταν οι κύκλοι των μεταρρυθμιστών υπήρξε μια ισχυρή μεταφορά μέσω της οποίας ομάδες ανδρών της μεσαιωνικής ελίτ διαπραγματεύονταν μεταξύ τους σχέσεις ηγεμονίας. Σε αυτές τις σχέσεις ηγεμονίας συγκροτούνταν και προβάλλονταν διαφορετικές μορφές ανδρισμού, με βάση την αυτοπεριστολή και την απάρνηση των υλικών εξαρτήσεων. Υπό αυτή την έννοια, η ρητορική δαιμονοποίηση των γυναικών διαμόρφωσε μια πιο ανδροκεντρική Εκκλησία αλλά επί της ουσίας στον πυρήνα του μεταρρυθμιστικού κινήματος φώλιαζαν σχέσεις εξουσίας μεταξύ ελίτ ανδρών (Leyser, 1998. Miller, 2003, σ. 27).

3.2 Ανδρισμοί και ομοκοινωνικοί δεσμοί

Η αποκρυστάλλωση του κοινωνικού φαντασιακού της φεουδαρχίας με την τριμερή διαίρεση της κοινωνίας σε *bellatores, oratores* και *laboratores,* σηματοδοτεί τη διαμόρφωση ανταγωνιστικών και συμπληρωματικών μορφών ανδρισμού για τις δύο ηγεμονικές τάξεις, τους κληρικούς και τους ιππότες. Πρόκειται για τους δύο ηγεμονικούς ανδρισμούς της μεσαιωνικής κοινωνίας. Δεν γνωρίζουμε τους όρους με οποίους η ευρεία πληθυσμιακά τάξη των *laboratores* συγκροτούσε τον έμφυλο εαυτό της. Ωστόσο, από τη σκοπιά των ηγεμονικών τάξεων των κληρικών και των ιπποτών οι άνδρες χωρικοί και ειδικά η ευρεία μάζα όσων βρίσκονταν σε καθεστώς δουλοπαροικίας τοποθετούνταν στην ίδια θέση με τα «ακόρεστα και αμετροεπή» θηλυκά, καθώς και οι δύο αυτές κοινωνικές κατηγορίες δεν διέθεταν τις αρετές και τις ιδιότητες εκείνες που διασφάλιζαν κοινωνική υπεροχή. Συχνά οι κληρικοί, ως βασικοί παραγωγοί λόγου περί φύλου, καταφεύγουν στο ισχυρό δίπολο σώμα-νους για να ταυτίσουν τους χειρώνακτες με το σώμα και να τους τοποθετήσουν σε υπάλληλη θέση, σε μια ιεραρχία ανδρισμών στην κορυφή της οποίας βρίσκονταν όσοι ασκούσαν διανοητικό έργο και τιθάσευαν το σώμα τους. Οι ηγεμονικοί ανδρισμοί του Μεσαίωνα παράγονται μέσα από τη διαπλοκή φύλου και κοινωνικής θέσης και είναι αξεδιάλυτα συνυφασμένοι με τις κοινωνικά κυρίαρχες, αν και πληθυσμιακά μειοψηφικές, τάξεις των κληρικών και των ιπποτών. Μόνο από τον 14ο αιώνα στα υστερομεσαιωνικά και αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα, όπως θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια, αναδύεται μια νέα πραγμάτευση του ανδρισμού στον κόσμο των τεχνιτών και εμπόρων. Πρόκειται για ένα είδος αστικότητας (*urbanitas*) που εμφιλοχωρεί στα παραδοσιακά μοντέλα κληρικού και αριστοκρατικού ανδρισμού και προβάλλει ως ιδεώδη την τιμή, τη δεξιοτεχνία, την οικονομική ανεξαρτησία, την οικογένεια και την οικιακή εργασία (Διαλέτη, 2015, σ 215. Farmer, 2000, σ. 157-159. Karras, 2003, σ. 109-150).

Εκ πρώτης όψεως κληρικοί και ιππότες μετείχαν σε διαφορετικά ευρετήρια συγκρότησης του ανδρισμού. Οι ιππότες αναπαρίστανται εύσωμοι, σιδηρόφρακτοι, με μακριά γένια και μαλλιά, έφιπποι και οπλισμένοι, καταναλωτές κρέατος. Για τους ιππότες η πολεμική δεξιοτεχνία και η ανηλεότητα στη μάχη, η ρώμη, η αυτοθυσία, το κυνήγι, η συμμετοχή σε τελετουργοποιημένες πρακτικές όπως οι κονταρομαχίες και οι μονομαχίες, από τις οποίες αποκλείονταν οι γυναίκες, τα παιδιά και οι υποτελείς τάξεις αποτελούσαν τα βασικά υλικά δόμησης του ανδρισμού. Στη μεσαιωνική αυλική κουλτούρα τα βλέμματα των άλλων και ειδικά των γυναικών ενδυνάμωναν τον ανδρισμό των πολεμιστών και τον μεταξύ τους ανταγωνισμό. Η ανηλεότητα στη μάχη αποτυπώνεται σε μακροσκελείς και γλαφυρές περιγραφές αιματοχυσίας και μακελειού στα κατεξοχήν λογοτεχνικά είδη της ιπποτικής κουλτούρας, τα επικά ποιήματα και τις μυθιστορίες. Η ιπποτική ανηλεότητα αποικίζει και τις «ερωτικές» σχέσεις. Ελίτ γυναίκες μαζί με χωρικές στη λογοτεχνία βιάζονται ή απειλούνται με βιασμό. Ηχεί ειρωνικά ο περίφημος όρκος που ο βασιλιάς Αρθούρος ζητάει από τους ιππότες της Στρογγυλής Τράπεζας να μη βιάσουν «κυρίες, δεσποινίδες, ευγενείς και χήρες» στο έργο *Morte Darthur* του Thomas Malory, στο τέλος του 15ου αιώνα. Οι (ετερο)σεξουαλικές σχέσεις και η αναπαραγωγή αποτελούσαν σημαντικά αν και ολισθηρά πεδία για τον πολεμικό/ιπποτικό ανδρισμό. Αυτά τα υλικά δόμησης του ιπποτικού ανδρισμού αν και ιδεοτυπικά αναπαράγονται σε εγχειρίδια συμπεριφοράς, στα επικά ποιήματα και τις μυθιστορίες είναι κατάφορτα εντάσεων και παραμένουν ασταθή, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Ο μοναχός Βερνάρδος του Κλαιρβώ δεν δίσταζε να αποκαλεί τους ιππότες ματαιόδοξους και εκθηλυμένους λόγω της ένδυσής τους (Διαλέτη, 2015, σ. 213-214. Kaeuper & Bohna, 2007, σ. 274-278. Batt, 2002, σ. 68-70. Schuh, 2020, σ. 158).

Στον αντίποδα, ο κληρικός ανδρισμός υπακούει σε τελείως διαφορετικές προδιαγραφές. Οι κληρικοί αναπαρίστανται με τη χαρακτηριστική κουρά, ράσο, αγένειοι, άοπλοι, σε νηστεία, να καβαλούν μουλάρια σε πλευρική ίππευση. Υπό την επίδραση της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης ο κληρικός ανδρισμός δομείται με επίκεντρο την αγνότητα και την αγαμία. Ωστόσο, ακόμη και μεταξύ των κληρικών η αγνότητα είναι ένα διαφιλονικούμενο πεδίο. Τον 13ο αιώνα η δημιουργία και δυναμική ανάπτυξη των επαιτικών ταγμάτων των Φραγκισκανών και των Δομινικανών, τα οποία διαμορφώθηκαν σε ένα ολοένα και πιο ποικίλο θρησκευτικό και κοινωνικό περιβάλλον, πρόβαλλαν τον ριζικό ασκητισμό και την υιοθέτηση της απόλυτης πενίας. Σε αντίθεση με τα παλαιότερα, παραδοσιακά τάγματα των Βενεδικτίνων και των Κιστερκιανών, τα οποία επίσης πρόβαλλαν την ασκητική ζωή και την απάρνηση της ατομικής περιουσίας, τα νέα τάγματα δεν αποσύρονταν από την εγκόσμια ζωή. Έχτιζαν τα μοναστήρια τους σε πολυπληθείς πόλεις όπου ασκούσαν ποιμαντικό έργο, ειδικά μέσω του κηρύγματος. Ο ανδρισμός και οι σεξουαλικές σχέσεις θα γίνουν εξέχοντα πεδία στους ανταγωνισμούς που αναπτύσσονται από τον 13ο αιώνα εντός του καθολικού κλήρου μεταξύ νέων ταγμάτων, παλαιών ταγμάτων και κοσμικού κλήρου, με επίδικο την τήρηση της αγνότητας και τον ασκητισμό, την επίτευξη ενός αγνού ανδρισμού. Η σχέση με τις γυναίκες γίνεται το πεδίο οριοθέτησης του κληρικού ανδρισμού τους.

Το πρότυπο παρείχε ο άγιος Φραγκίσκος, ιδρυτής των Φραγκισκανών. Όπως έγραφε ο Tomaso da Celano σε μια από τις πρώτες βιογραφίες του Φραγκίσκου, τη *Vita secunda S. Francisci* (1247), ο Φραγκίσκος «απολάμβανε την απόλυτη αποφυγή του μελιστάλαχτου δηλητηρίου, τη συναναστροφή με τις γυναίκες, η οποία οδηγεί ακόμη και τους άγιους άνδρες στην παραπλάνηση». Τα κείμενα των δύο ταγμάτων βρίθουν με διδακτικές ιστορίες, αποτρεπτικά παραδείγματα και νουθεσίες για την αποφυγή των γυναικών ή τουλάχιστον την προσεκτική συναναστροφή μαζί τους, ενώ την ίδια στιγμή κατηγορούν άλλους κληρικούς για ακολασία και αδυναμία τήρησης της αγνότητας. Η αγαμία και η αγνότητα υπήρξαν ανταγωνιστικά πεδία στην οικοδόμηση κληρικών ανδρισμών (Διαλέτη, 2015, σ. 213. Steckel & Kluge, 2018).

Οι πανεπιστημιακοί λόγιοι, πολλοί από τους οποίους προσδοκούσαν σε καριέρα στην εκκλησιαστική διοίκηση, συστηματικά καθιστούσαν τη διανοητική υπεροχή και την ικανότητα υπερίσχυσης μέσω της ρητορικής και της λογικής καθοριστικούς παράγοντες στη διαμόρφωση του ανδρισμού τους. Για την κληρική και λαϊκή ελίτ που είχε θητεύσει σε πανεπιστημιακές σχολές η εκπαίδευση όριζε τη δυνατότητα ηγεμόνευσης έναντι άλλων ανδρών, μορφωμένων και μη. Από αυτή την έμφυλη συγκρότηση οι γυναίκες δεν αποτελούσαν στοιχείο αναφοράς, καθώς εξ ορισμού δεν είχαν πρόσβαση στην πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Ο ανδρισμός της πανεπιστημιακής ελίτ αρθρωνόταν μέσω της διάκρισης ανθρώπου και κτήνους και επιτελούνταν μέσω μιας σειράς τελετουργιών κατά τις οποίες οι πρωτοετείς φοιτητές, γνωστοί ως *beani*, γίνονταν αποδεκτοί στο φοιτητικό σώμα. Οι *beani* βρίσκονταν σε μια μεθοριακή κατάσταση. Οι διαβατήριες τελετές, με εξέχοντα στοιχεία αντλημένα από τη μορφολογία των ζώων, στις οποίες υποβάλλονταν πιστοποιούσαν τη μετάβαση των *beani* από την κτηνώδη στην ανθρώπινη και ανδρική συνθήκη. Στη μορφή του *beanus* διασταυρώνονταν το ζωώδες, η άξεστη άγνοια, η μιαρότητα, οι σωματικές εξαρτήσεις και η εκθήλυνση. Η μετάβαση και η αποδοχή του στο φοιτητικό σώμα και στον κύκλο της λογιοσύνης συνιστούσε μια κατεξοχήν εξαγνιστική διαδικασία συγκρότησης ενός νέου ανδρικού υποκειμένου με χαρακτηριστικά την αυτοπεριστολή, την εγκράτεια, την απόρριψη του κτηνώδους και την υπερίσχυση έναντι άλλων ανδρών διά της λογικής και της ρητορικής (Karras, 2003, σ. 104-108).

Στα μέσα του 13ου αιώνα ο φραγκισκανός μοναχός Γουλιέλμος από τη Rubruck της Φλάνδρας περιγράφει στο έργο του *Itinerarium* την υποδοχή που έλαβε στην Αυλή του μογγόλου ηγεμόνα, του Μεγάλου Χάνου (*qaghan*) Möngke: «Οι άνθρωποι συγκεντρώθηκαν γύρω μας, κοιτάζοντάς μας σαν να ήμασταν τέρατα, ιδιαίτερα εξαιτίας των γυμνών ποδιών μας, και ρωτούσαν αν τα πόδια μας είχαν κάποια χρησιμότητα αφού φαντάζονταν ότι σύντομα θα τα χάναμε». Ταξιδεύοντας στην κεντρική Ασία το 1253-1255 με στόχο τον εκχριστιανισμό των «απίστων» ο Γουλιέλμος εκτίθεται στην ετερότητα του μέρους. Η έκθεσή του στο βλέμμα του «Άλλων» και του μογγόλου ηγεμόνα συνιστά μια διαταρακτική συνθήκη, ειδικά μάλιστα από τη στιγμή που στο μεσαιωνικό χριστιανικό φαντασιακό οι λαοί που βρίσκονταν έξω από τα όρια της χριστιανοσύνης και κατοικούσαν στις εσχατιές του κόσμου αποτυπώνονταν ως τερατώδεις. Το πολιτισμικό άγχος του Γουλιέλμου ότι ο ίδιος εκπίπτει στην κατάσταση του τέρατος αποκαλύπτει τον πυρήνα συγκρότησης του κληρικού-λόγιου ανδρισμού. Το τέρας στοιχειοθετεί ταυτόχρονα τον κίνδυνο διολίσθησης από την ανθρώπινη κατάσταση αλλά και τον κίνδυνο απώλειας του κληρικού ανδρικού εαυτού. Στο διανοητικό σύμπαν του Γουλιέλμου, ως κληρικού και λόγιου, η ανθρώπινη και ανδρική υπόστασή είναι ταυτόσημες (Πλακωτός, 2019, σ. 383-386, 390-396).

Παρά τις εκ πρώτης όψεως διαφορές μεταξύ πολεμικού/ιπποτικού και κληρικού ανδρισμού, και οι δύο αντλούν από το ίδιο απόθεμα συμβόλων, αξιών και νοημάτων και βρίσκονται σε μια σχέση ιδιοποιήσεων, προσαρμογών και ανταγωνισμών. Οι προσδοκίες, πρακτικές και αναπαραστάσεις των δύο ηγεμονικών ανδρισμών ήταν κατεξοχήν ομοκοινωνικές. Ο πόλεμος, το μοναστήρι και η Εκκλησία ως κατεξοχήν ανδρικά περιβάλλοντα προϋποθέτουν και αναπαράγουν την ομοκοινωνικότητα, τη συντροφικότητα, τους ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς και τη σωματική εγγύτητα. Τα επικά ποιήματα και οι μυθιστορίες, που αποτελούν την αναπαραστατική επιτομή του ιπποτισμού και του πολεμικού ανδρισμού υποστασιοποιούν, αν και με διαφορετικό τρόπο, την ομοκοινωνικότητα. Οι άμεσες ανδρικές σχέσεις στα επικά ποιήματα σφυρηλατούν τον ανδρικό δεσμό ενώ στις μυθιστορίες η ομοκοινωνικότητα και η ανδρική ιεραρχία στη φεουδαρχική κοινωνία οικοδομούνται μέσω των «ετεροσεξουαλικών» σχέσεων, καθώς οι γυναίκες γίνονται προϊόντα ανταλλαγών μεταξύ ανδρών και δίαυλοι που επιβεβαιώνουν τον ανδρισμό και την ομοκοινωνικότητα των ιπποτών (Διαλέτη, 2015, σ. 214-215. Gaunt, 1995, σ. 70-75).

Στο μεσαιωνικό πατριαρχικό φαντασιακό η φιλία, όπως και η συντροφικότητα, γινόταν αντιληπτή ως κατεξοχήν ανδρική υπόθεση, αφού οι γυναίκες κατά κανόνα προσδιορίζονταν από την απουσία τους από τον δημόσιο χώρο, ενώ κάθε μορφή κοινωνικότητας και συναισθηματικής εμπλοκής εκ μέρους τους που υπερέβαινε το στενό οικογενειακό περιβάλλον προκαλούσε ανησυχία. Αυτές οι σχέσεις εκφέρονταν μέσω έντονων συναισθημάτων και χειρονομιών αγάπης που αποσκοπούσαν πρωτίστως στη δημόσια επικύρωση μιας ανδρικής

αριστοκρατικής ταυτότητας και στην έκφραση βαθιάς θρησκευτικότητας. Ο έντονος συναισθηματισμός που επενδύει τη σχέση μεταξύ δύο πολεμιστών αποτελεί κατεξοχήν δείγμα της ανώτερης κοινωνικής και ηθικής στάθμης τους. Η ίδια η αναπαράσταση αυτών των σχέσεων και δεσμών προϋποθέτει και εδραιώνει την ομοκοινωνικότητα. Υπό την επίδραση των κειμένων του Αριστοτέλη και του Κικέρωνα διαμορφώνονται δύο πολύ ισχυρά ιδεώδη περί φιλίας (*amicitia*), η ιπποτική φιλία και η πνευματική φιλία. Αργότερα στα αναγεννησιακά περιβάλλοντα του ιταλικού χώρου θα διαμορφωθεί και ένα τρίτο ιδεώδες υπό την επίδραση της ουμανιστικής σκέψης, η ουμανιστική φιλία (Oschema, 2005).

Οι κύριες ρητορικές και αναπαραστάσεις της ιπποτικής φιλίας αποτυπώνονται στα επικά ποιήματα και τις μυθιστορίες. Στα επικά ποιήματα του 12ου και 13ου αιώνα το «ανδρικό ζευγάρι» των ιπποτών προβάλλει ως μια κανονιστική σχέση, μια παθιασμένη ανδρική φιλία. Ήδη από τον ύστερο 12ο αιώνα σε μυθιστορίες όπως οι *Roman de Tristan* και *Lancelot* εμφανίζεται ένα πρότυπο ιπποτικής φιλίας όπου η συναισθηματική ένταση και η αφοσίωση την καθιστούσαν ανώτερη από την αγάπη των ιπποτών προς τις γυναίκες. Στα γαλλικά της εποχής χρησιμοποιείται ο ίδιος όρος και για τις δύο σχέσεις, *amitié*. Η αγάπη μεταξύ των ιπποτών φορτίζεται με ιδιότητες όπως πίστη, κουράγιο, γενναιοδωρία, συναισθηματική αμοιβαιότητα, εμπιστοσύνη και υποστήριξη. Ενώ η αγάπη μεταξύ των ιπποτών εξιδανικεύεται, η αγάπη μεταξύ ανδρών και γυναικών καθίσταται υπονομευτική για τους ήρωες. Η πραγματική σχέση αγάπης βρίσκεται στον ομοκοινωνικό δεσμό των ιπποτών όπως τον φαντασιώνεται η ιπποτική μυθιστορία. Αντίστοιχες σχέσεις και ισχυροί δεσμοί εικονογραφούνται μεταξύ των υψηλόβαθμων κληρικών κατά τον 12ο αιώνα στο πλαίσιο του κινήματος της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης. Από τον 12ο αιώνα καταγράφεται ένα ανανεωμένο ενδιαφέρον για την τέλεια φιλία στην Εκκλησία και ειδικότερα στα μοναστηριακά περιβάλλοντα. Η *amicitia* γίνεται ένα διαδεδομένο θέμα στη μοναστική γραφή, ουσιαστικός δεσμός της μοναστικής ζωής. Η πνευματική φιλία νοείται ως ένα τέλειος δεσμός, ως ένα τρυφερός δεσμός που πραγματώνεται ως εγκόσμια και υπερβατική ομοκοινωνικότητα καθώς συνέχει ανδρικές μορφές, πρωτίστως μοναχούς, μεταξύ τους αλλά και με τον Θεό, τον Ιησού και το Άγιο Πνεύμα (Hyatte, 1994, σ. 47-50, 87-88. Ailes, 1999. σ. 216-230. Haseldine, 1999, σ. 240-250).

Η ομοκοινωνικότητα ως ηγεμονικός ορίζοντας αποσυνδέει την εκφορά σωματικής και συναισθηματικής εγγύτητας μεταξύ ανδρών από τον κίνδυνο της απρέπειας, τουλάχιστον έως ότου να απλωθεί η σκιά της σοδομίας κατά τον ύστερο Μεσαίωνα. Στη βιογραφία του ο Wulfstan επίσκοπος του Worcester εικονογραφείται να αποκρούει ηρωικά τους σαρκικούς πειρασμούς κάποιας γυναίκας. Ωστόσο, σύμφωνα με τη βιογραφία, συχνά «ξεχώριζε κάποια αγόρια ιδιαίτερης ομορφιάς χαϊδεύοντάς τα με τα άγια χέρια του και φιλώντας τα». Μάλιστα στη βάση της ομορφιάς των αγοριών εξήγαγε κάποιο ηθικό δίδαγμα συχνά αναφωνώντας, «Πόσο όμορφος πρέπει να είναι ο Δημιουργός που φτιάχνει τόσο όμορφα πλάσματα!» Η σωματική εγγύτητα και η συναισθηματική ένταση διαποτίζουν τον λόγο των κληρικών. Στα τέλη του 11ου αιώνα σε μια επιστολή του προς τον Γιλβέρτο Crispin, ηγούμενο του Westminster, ο Ανσέλμος, ηγούμενος του αβαείου του Bec στη Νορμανδία, γράφει: «Ξέρω πόσο μεγάλη είναι η στοργή που έχουμε βιώσει – βλέμμα με βλέμμα, φιλί με φιλί, αγκαλιά με αγκαλιά. Αισθάνομαι τη στοργή ακόμη εντονότερη τώρα που εσύ, στον οποίον έβρισκα τόση απόλαυση, αμετάκλητα έχεις χωριστεί από μένα». Σε αυτό το ιδίωμα, στο οποίο ενδεχομένως φωλιάζουν ομοερωτικές συνδηλώσεις, πρέπει πρωτίστως να αναζητήσουμε τη σφυρηλάτηση της ομοκοινωνικότητας (McLaughlin, 2010a, σ. 30. Haseldine, 1999. Canatella, 2007. Boswell, 1980, σ. 215-220).

Ο ηρωισμός και η πατρότητα αποτελούν ιδεώδη που οι δύο ηγεμονικές τάξεις των ιπποτών και των κληρικών διεκδικούν ανανοηματοδοτώντας τα ανά περίπτωση στη συγκρότηση του ανδρισμού. Αν για τους ιππότες ο ηρωισμός στη μάχη είναι αναπόσπαστο στοιχείο του ανδρισμού τους, για τους άγαμους κληρικούς και ειδικά τους υψηλόβαθμους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους ο ηρωισμός στοιχειοθετείται στην απάρνηση και την αντίσταση στους σαρκικούς πειρασμούς. Ήδη από το δεύτερο μισό του 11ου αιώνα βιογραφικού τύπου κείμενα για επισκόπους και άλλους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους, όπως οι *vitae* και τα *gesta episcoporum*, διαπλέκουν τον ανδρισμό με την ικανότητα και την πυγμή τους να επιβάλλουν την αγαμία στους υποτελείς τους κληρικούς ή να αντιστέκονται οι ίδιοι στους πειρασμούς. Αυτά τα βιογραφικά κείμενα, γραμμένα συχνά από μέλη της ακολουθίας των βιογραφούμενων προσώπων, επί της ουσίας διασφάλιζαν την υστεροφημία των τελευταίων. Μετέρχονται μοτίβα και ρητορικά σχήματα ικανά να υπηρετήσουν τον στόχο της υστεροφημίας. Στη βιογραφία του Γοδεφρείδου επισκόπου της Amiens η επιβολή της αγαμίας επενδύεται ως στοιχείο ανδρισμού: με «ανδρική ικανότητα» και με «ανδρικό πνεύμα» απέκλειε τους παντρεμένους κληρικούς από την Εκκλησία (Ott, 2005).

Ακόμη περισσότερο η πυγμή αναδεικνύεται όταν οι ίδιοι οι κληρικοί έρχονται αντιμέτωποι με τον πειρασμό και τη λαγνεία. Ο Wulfstan επίσκοπος του Worcester με ισχυρά λόγια καταφέρεται εναντίον μιας γυναίκας που τον έθεσε σε πειρασμό αποκαλώντας την «κόρη του θανάτου και όχημα του Σατανά», πριν καταφύγει στη βία χαστουκίζοντάς τη δυνατά. Πέρα από τους ερωτικούς πειρασμούς ο ηρωικός ανδρισμός των

κληρικών αποτυπώνεται στην απάρνηση άλλων σωματικών εξαρτήσεων και στην εν γένει επαγρύπνηση απέναντι στο σώμα. Ο Φουλβέρτος επίσκοπος της Chartres συμβουλεύει: «μια μικρή ποσότητα στερεάς τροφής, μια δόση κρασιού και μαζί εργασία, ολονυκτίες και συχνή προσευχή ώστε ένα χορτασμένο σώμα να μην εξασθενίσει και καταστρατηγήσει την αίσθηση της ντροπής». Παρομοίως ο Χιλδεβέρτος επίσκοπος της Tours, για να εξιλεωθεί για τα λάγνα λάθη της νεότητάς του, είχε περιορίσει την τροφή και το ποτό, κοιμόταν σε ένα σκληρό κρεβάτι, φορούσε ένα κιλίκιο για αυτοτιμωρία και είχε παραδοθεί πλήρως στις ολονυκτίες, τις προσευχές και την οδύνη. Οι βιογραφίες εκκλησιαστικών αξιωματούχων συστηματικά καταφεύγουν στο μοτίβο της ηρωικής απάρνησης και της επαγρύπνησης απέναντι στην τιθάσευση του σώματος. Ο επίσκοπος του Cambrai Λιετβέρτος (Lietbert) δεν άγγιζε τα γεννητικά όργανά του. Για να ουρήσει τύλιγε το χέρι του σε ένα ύφασμα ώστε να αποφύγει το άγγιγμα του πέους του (Elliott, 1999, σ. 100-103. McLaughlin, 2010a, σ. 31-32).

Η πατρότητα είναι ένα άλλο ιδεώδες διαμόρφωσης του κληρικού και του ιπποτικού ανδρισμού, παρότι οι πρώτοι αποκλείονταν από την πατρότητα λόγω της υποχρεωτικής αγαμίας ενώ πολλοί ιππότες αποκλείονται λόγω των περιουσιακών στρατηγικών. Για τους ιππότες που η πατρότητα υπαγορευόταν λόγω οικογενειακών και περιουσιακών σχεδιασμών οι ετεροσεξουαλικές σχέσεις ήταν μια ολισθηρή συνθήκη διότι η επαφή με τις γυναίκες έκρυβε τον κίνδυνο της εκθήλυνσης. Καθώς στον ύστερο Μεσαίωνα, υπό τη δυναμική της αντισοδομιτικής ρητορικής, το ιπποτικό ηρωικό πρότυπο μεταβάλλεται και ο ήρωας των μεσαιωνικών επών μετασχηματίζεται στις μυθιστορίες σε «ετεροσεξουαλικό» εραστή και ιππότη στα αυλικά περιβάλλοντα, η έκφραση ετεροερωτικής επιθυμίας μπορούσε να λειτουργήσει υπονομευτικά προς τον ηρωικό ανδρισμό. Άλλωστε, το ίδιο το αυλικό περιβάλλον μπορούσε να αποτελεί πηγή αποσταθεροποίησης του ηρωικού ανδρισμού υποτάσσοντας τους άνδρες στην ισχύ του αυλικού έρωτα και στερώντας τους από τα εξέχοντα στοιχεία του πολεμικού ιδεώδους, το ιπποτικό σθένος και τη δράση. Σε αυτή τη βάση η πατρότητα δεν αποτελεί κεντρικό πεδίο επιτέλεσης του ιπποτικού ανδρισμού. Άλλωστε η πατρότητα και η δημιουργία οικογένειας θα αποτελέσουν συστατικά στοιχεία στους ανδρισμούς των τεχνιτών και των εμπόρων στα υστερομεσαιωνικά και αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα. Εντούτοις, η πατρότητα αναδεικνύεται πιο δυναμικά στους άγαμους κληρικούς παρά στους ιππότες. Για τις μεσαιωνικές κοινωνίες η πατρότητα αποτέλεσε μια διευρυμένη και πολυσήμαντη συνθήκη που υπερέβαινε τόσο τους δεσμούς αίματος όσο και τον θεσμό της οικογένειας (Burgwinkle, 2004. Schultz, 2006, σ. 178-183. Sylvester, 2008, σ. 124-127. McLaughlin, 1999).

Μέσα από ένα πλέγμα μεταφορών οι κληρικοί γίνονται πατέρες του ποιμνίου τους. Είναι τόσο ισχυρό το ιδίωμα της πατρότητας στον κληρικό ανδρισμό που στο δεύτερο μισό του 11ου αιώνα, στη διάρκεια της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης, ο Πέτρος Δαμιανός κατηγορούσε τους κληρικούς που δεν τηρούσαν την αγαμία ότι διέπρατταν αιμομιξία. Εφόσον ένας κληρικός ήταν πατέρας του ποιμνίου ή άλλων κατώτερων κληρικών οι σεξουαλικές σχέσεις που τυχόν είχε ενέπιπταν στην αιμομιξία. Όπως σημείωνε ο Πέτρος Δαμιανός στο *Liber Gomorrhianus* που συνέθεσε γύρω στο 1049: «Είναι λοιπόν αναμενόμενο ότι η ίδια ποινή ορθώς επιβάλλεται σε εκείνον που κακοποιεί την κόρη του ή σε εκείνον που με ανοσιότητα συνευρίσκεται με την πνευματική κόρη του, και σε εκείνον που στη βδελυρή λαγνεία του μιαίνει έναν κληρικό που ο ίδιος έχει χειροτονήσει. Ίσως θα πρέπει να κάνουμε μια διάκριση ως προς το είδος των εγκλημάτων. Στις δύο πρώτες περιπτώσεις, αν και διαπράττει αιμομιξία, αμαρτάνει κατά φυσικό τρόπο, διότι αμαρτάνει με γυναίκα. Στην τελευταία περίπτωση, με την αισχρή πράξη του με έναν κληρικό, διαπράττει ανοσιούργημα με έναν γιο, είναι ένοχος για το έγκλημα της αιμομιξίας με έναν άνδρα και παραβιάζει τον φυσικό νόμο». Σε μια επιστολή του στον Πάπα Νικόλαο Β΄ το 1059 ο Δαμιανός γράφει για τον κληρικό που δεν τηρεί την αγαμία: «Όλα τα τέκνα της Εκκλησίας είναι χωρίς αμφιβολία τέκνα σου. Και είναι πράγματι δεδομένο ότι η πνευματική αναπαραγωγή είναι πιο σπουδαία από τη σαρκική πατρότητα. Επιπλέον, καθώς είσαι ο σύζυγος της Εκκλησίας, όλοι όσοι αναγεννούνται σε αυτή μέσω του μυστηρίου του βαπτίσματος πρέπει να έχουν την ιδιότητα των τέκνων σου». Στα δύο αποσπάσματα ο Δαμιανός διαπλέκει στο ίδιο ιδίωμα την πατρότητα και την αιμομιξία ως πνευματική και «βιολογική» συνθήκη ενώ εμβαπτίζει την κανονιστική ρητορική του στην προσφιλή του έννοια της μιαρότητας. Συνάμα, στα λόγια του πλανάται η σκιά της σοδομίας, καθώς όπως θα δούμε ο Δαμιανός επινοεί τη σοδομία ως ρητορική τεχνολογία και κατηγορία (McLaughlin, 2010a, 18-19. McLaughlin, 1998).

Ο ανδρισμός είναι μια ασταθής έμφυλη ιδιότητα. Η διολίσθηση από τον ανδρισμό και η εκθήλυνση είναι ένα διαρκές ενδεχόμενο που διαταρακτικά απλώνει τη σκιά του. Συχνά η έκπτωση και η εκθήλυνση εμφανίζονται ως αποτέλεσμα της λαγνείας και της σεξουαλικής αμετροέπειας. Στα μέσα του 11ου αιώνα ο Πέτρος Δαμιανός στις επιστολές του και το *Liber Gomorrhianus*, την πρώτη ρητή καταδίκη των ομοσεξουαλικών σχέσεων μεταξύ των μελών του κλήρου, καταδικάζει τον «αδύναμο άνδρα ή μάλλον τον αποαρρενοποιημένο άνδρα» (*vir enervis, immo vir evirate*) που είναι «τόσο παραδομένος στη λαγνεία ώστε να μην ικανοποιείται ακόμα και αν έχει σεξουαλικές σχέσεις με κάποια έγκυο». Εξαιτίας της λαγνείας «ο αποαρρενοποιημένος και εκθηλυμένος άνδρας» (*vir evirate, homo effeminatus*) αναζητεί τη γυναικεία

«μαλθακότητα» στους άλλους άνδρες. Στον Πέτρο Δαμιανό έχει την αφετηρία της μια ρητορική περί αποαρρενοποίησης ή εκθήλυνσης που σχεδόν γίνεται επαναλαμβανόμενο μοτίβο στους επόμενους αιώνες (Scanlon, 1997).

Ο νορμανδός μοναχός και χρονικογράφος Orderic Vitalis τον 12ο αιώνα καταδικάζει την ενδυμασία και την κόμμωση διάφορων αξιωματούχων στην αγγλική Αυλή ως ενδείξεις της «σοδομιτικής μιαρότητάς» τους. Αυτοί οι «σοδομίτες» αυλικοί υιοθετούσαν «τα μυτερά παπούτσια» και «τις μακριές και περίτεχνες μπούκλες» στα μαλλιά τους για να προσελκύσουν τις γυναίκες σε κάθε μορφή ακολασίας. Τον 13ο αιώνα ο θεολόγος Αλβέρτος ο Μέγας ορίζει ως «εκθηλυμένους» όσους είναι επιρρεπείς στη θηλυκή «μαλθακότητα» (*mollities*) και δεν είναι σε θέση να αντισταθούν στην αμαρτία ενώ στις αρχές του 14ου αιώνα ο σχολαστικός φιλόσοφος Walter Burley στα σχόλιά του στο (ψευδο)αριστοτελικό εγχειρίδιο *Problemata Aristotelis* (*Αριστοτέλους Προβλήματα*) σημείωνε, «οι εκθηλυμένοι άνδρες είναι ακόρεστοι στη συνουσία, όπως οι γυναίκες» (*Viri effeminati sunt in coeundo insatiabiles et insani sicut mulieres*). Η αποαρρενοποίηση ή/και η εκθήλυνση συνιστούν μια αισθητική, ηθική και κοινωνική παρεκτροπή. Ως μια ευέλικτη ρητορική τεχνολογία που διαπλέκει τις ακόρεστες επιθυμίες, τη «σοδομία» και τη θηλυκότητα, έχει πεδίο αναφοράς τη συγκρότηση του ανδρισμού στις μεσαιωνικές κοινωνικές ελίτ των κληρικών και των πολεμιστών. Η αποαρρενοποίηση ή/και εκθήλυνση αποτελούν ένα διαρκές και απειλητικό ενδεχόμενο για τους ελίτ ανδρισμούς ανεξάρτητα από το φύλο στο οποίο διοχετεύονται οι ακόρεστες επιθυμίες. Μάλιστα συχνά η εγγύτητα με τις γυναίκες προβάλλει ιδιαίτερα απειλητική (Cadden, 2001, σ. 80-81. Mills, 2015, σ. 81-83).

3.3 Έμφυλα σώματα και η ενσώματη επιτέλεση του φύλου

> Όποιος τραυματίζεται σε κάποιο νεύρο, ειδικά αν το τραύμα διαπερνά την επιφάνεια του κρανίου, πρέπει να απέχει από τη συνουσία και από κάθε κοινωνική συναναστροφή και επαφή με λάγνες γυναίκες. Διότι σε αυτές τις δραστηριότητες το νευρικό σύστημα έρχεται σε υπερδιέγερση και πιέζεται έντονα ενώ τα συναισθήματα και οι χυμοί ερεθίζονται. Αυτός ο ερεθισμός έχει ως αποτέλεσμα τον πυρετό. Παρομοίως, από εμπειρία γνωρίζουμε ότι πολλοί ασθενείς που τα τραύματά τους είχαν σχεδόν επουλωθεί πέθαναν πολύ γρήγορα και με ταπεινωτικό τρόπο είτε απλά μιλώντας [ενν. με λάγνες γυναίκες], είτε λόγω του επακόλουθου ερεθισμού, είτε μόνο λόγω της φαντασίας επειδή είδαν τους φίλους τους να εμπλέκονται σε μια τέτοια δραστηριότητα.

Αυτές τις συμβουλές δίνει ο Γάλλος ιατρός Henri de Mondeville στο εγχειρίδιο του *Chirurgie* στις αρχές του 14ου αιώνα καθιστώντας τις (ετερο)σεξουαλικές σχέσεις, ακόμα και στη σκέψη, διαβρωτικές για τον ανδρικό εγκέφαλο. Τα λόγια του Henri de Mondeville, παρότι εγγράφονται καθαρά στον ιατρικό λόγο της εποχής, συμπυκνώνουν ένα πλέγμα προϋποθέσεων, αντιλήψεων και θέσεων γύρω από το σεξ και το σώμα που διαπερνούν τόσο την ιατρική όσο και τη θεολογία του Μεσαίωνα. Στο ίδιο συμπέρασμα είχε καταλήξει τον 13ο αιώνα ο Δομινικανός μοναχός Αλβέρτος ο Μέγας όταν σχολιάζοντας παραγράφους του αριστοτελικού έργου περιγράφει την περίπτωση ενός μοναχού που τυφλώθηκε επειδή επιθύμησε μια όμορφη γυναίκα. Η νεκροψία που πραγματοποιήθηκε μετά τον θάνατό του αποκάλυψε ότι ο εγκέφαλός του είχε συρρικνωθεί «στο μέγεθος ενός ροδιού» ενώ τα μάτια του είχαν «καταστραφεί». Σύμφωνα με την ερμηνεία που έδωσε ο Αλβέρτος «επρόκειτο για ένδειξη ότι η συνουσία στεγνώνει τον εγκέφαλο». Μεσαιωνική ιατρική και χριστιανική θεολογία συγκλίνουν στη στοιχειοθέτηση του σεξ ως διαβρωτικού φορέα και του σώματος ως πεδίου φθοράς και διαφθοράς (Mondeville, 1892, σ. 226. Jacquard & Thomasset, 1998, σ. 55-56).

Ιατρική θεωρία και χριστιανική θεολογία υπήρξαν βασικές πηγές λόγου και πρακτικής για το σώμα και το σεξ. Η σχέση τους υπήρξε πολυκύμαντη. Βασικές θέσεις της ιατρικής θεωρίας έγιναν αποδεκτές από τη θεολογία στον βαθμό που ενδυνάμωναν και στήριζαν τη χριστιανική θεώρηση και τη βιβλική αφήγηση. Μια τέτοια περίπτωση ήταν η υιοθέτηση της λεγόμενης χυμικής θεωρίας, την οποία θα εξετάσουμε πιο διεξοδικά παρακάτω, η οποία υπήρξε το κύριο ιατρικό παράδειγμα μέχρι και τον 18ο αιώνα. Η μεσαιωνική Εκκλησία δίδασκε ότι η ασθένεια και ο πόνος ήταν αποτέλεσμα του προπατορικού αμαρτήματος. Στον Παράδεισο ο Αδάμ και η Εύα διέθεταν πλήρως εξισορροπημένους χυμούς. Με την εκδίωξη από τον Παράδεισο η ισορροπία καταστράφηκε και η ασθένεια εισήλθε στον κόσμο. Οι χυμοί του σώματος ήταν ευάλωτοι στα θανάσιμα αμαρτήματα. Όπως έγραφε τον 12ο αιώνα η μοναχή, μυστικίστρια Χιλντεγκάρντε του Μπίνγκεν «μετά την εκδίωξη από τον Παράδεισο η μαύρη χολή έπηξε στο αίμα του Αδάμ και της Εύας και οδήγησε στην απώλεια της εγγενούς χυμικής ισορροπίας του ανθρώπου και επέφερε τη διαφθορά του σώματος και της ψυχής». Οι συναρθρώσεις ιατρικής θεωρίας και χριστιανικής θεολογίας με επίκεντρο τη χυμική θεωρία αναπτύσσονται

δυναμικά και εγγράφονται στο ευρύτερο πλέγμα προσδοκιών, νοηματοδοτήσεων, πρακτικών και επιτελέσεων που απέρρεαν από την κοινωνική θέση και διαστρωμάτωση και, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, επικεντρώνονταν στο ρωμαλέο ιπποτικό σώμα ως φορέα και πεδίο της ιπποτικής τέχνης και τιμής και στο ασκητικό σώμα του κληρικού (Ziegler, 2001. Hawkins, 2015, σ. 204. Gil-Sotres, 1998, σ. 291-318).

Η διασταύρωση ιατρικής και χριστιανικής θεώρησης θα μπορούσαμε να πούμε ότι συνοψίζεται στη συμβολική μορφή του *Christus medicus* (Ιησούς ιατρός). Στον *Christus medicus* συναντάμε την εμπεδωμένη αντίληψη ότι η αμαρτία και η ασθένεια είναι αλληλένδετες. Σε αυτή την αντίληψη η αμαρτία μπορούσε να θεωρηθεί αιτία της ασθένειας και η ίαση να γίνει αντιληπτή ως αποτέλεσμα της εξομολόγησης και της καθαρτικής ιδιότητάς της. Υπό αυτή την έννοια, η θεία μετάληψη δεν ενεργούσε μόνο θεραπευτικά στην αμαρτία αφού η έκθεση ενός ασθενούς στο εκκλησιαστικό μυστήριο της μετουσίωσης μπορούσε να έχει θεραπευτική δράση στο πάσχον σώμα. Επρόκειτο για μια *medecina sacramentalis* (*ιερή ιατρική*) σε διαρκή επικοινωνία με το υπερβατικό. Παρότι η μορφή του *Christus medicus* ανάγεται στην ύστερη αρχαιότητα, όπως για παράδειγμα στο έργο του ιερού Αυγουστίνου τον 5ο αιώνα, και παραμένει σε ισχύ κατά τον πρώιμο Μεσαίωνα, απέκτησε ιδιαίτερη δυναμική με τη Γρηγοριανή Μεταρρύθμιση και κορυφώθηκε με τη Δ΄ Σύνοδο του Λατερανού (1215). Η Σύνοδος κατέστησε υποχρεωτική την ετήσια εξομολόγηση και λήψη της θείας κοινωνίας, οι οποίες στο σχετικό συνοδικό διάταγμα επενδύονται με ιατρικοποιημένους όρους. Ειδικότερα η μορφή του ιερέα (*sacerdos*) κατεξοχήν νοείται με ιατρικούς όρους, ως «επιδέξιος ιατρός (*periti medici*) που χύνει κρασί και λάδι στα τραύματα των ασθενών» ως «θεραπεία» (*remedium*) ενώ για το εξομολογούμενο υποκείμενο η αμαρτία αποδίδεται ως «ασθένεια» (*sanandum aegrotum*).

Αν οι ιερείς ήταν και ιατροί, αντίστροφα οι ιατροί όφειλαν να μιμηθούν το παράδειγμα των αγίων και των ιερέων. Τον 14ο αιώνα ο ιατρός ονόματι Estéfano, γιος ενός διαπρεπούς χειρούργου στη Σεβίλλη, στο έργο του *Visita y consejo de medicos* σημείωνε «Όπως η καλή κόρη συνδέεται με την αγαπημένη μητέρα της, έτσι και η σεβαστή επιστήμη της ιατρικής [*çiençia medeçinal*] συνδέεται με την ελεήμονα επιστήμη της θεολογίας [*çiençia theological*]». Εδώ λοιπόν υποστασιοποιείται η συνάντηση ιατρικού και θεολογικού λόγου και διαμορφώνεται μια ισχυρή αφηγηματική δομή που διαπερνά διάφορα γραμματειακά είδη, όπως εξομολογητικά και ποιμαντορικά εγχειρίδια, κείμενα προερχόμενα από τους χώρους της αριστοκρατίας, και ιατρικά έργα. Σύνηθες σημείο σύγκλισης είναι η χυμική θεωρία. Η σχέση των δύο πεδίων βέβαια δεν υπήρξε χωρίς εντάσεις, αντιπαλότητες, αμφισημίες και επιμέρους οριοθετήσεις. Ο ίδιος ο Henri de Mondeville κατέκρινε όσους ασθενείς απέδιδαν τα πάντα στον Θεό και δεν κατέφευγαν στις πρακτικές των ιατρών (Arbessmann, 1954. Rawcliffe, 2006, σ. 330-340. Yoshikawa, 2009. Solomon, 1997, σ. 25-26).

Τα δύο πεδία, ιατρική και χριστιανική θεολογία, διακρίνονται από κοινά χρονικά ανύσματα ως προς τη διαμόρφωσή τους. Γύρω στον 12ο αιώνα ο εκκλησιαστικός λόγος και πρακτική αποκρυσταλλώνονται μετά την επίδραση της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης. Η Καθολική Εκκλησία είναι πλέον ένας ισχυρός διοικητικός και πολιτισμικός μηχανισμός. Ο 12ος αιώνας συνιστά επίσης σημείο καμπής ως προς τη συγκρότηση της ιατρικής και την ιατρική θεώρηση του σώματος κυρίως αναφορικά με τη νέα δυναμική που εμφανίζει ο ιατρικός λόγος ειδικά ως προς την παραγωγή ιατρικών κειμένων. Επίκεντρο αυτής της αλλαγής ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 11ου αιώνα υπήρξε η περιοχή του Salerno στη νότια Ιταλία. Το Salerno μαζί με τη Νάπολη, το Μπάρι και το Αμάλφι ήταν μια ακμάζουσα αστική, εμπορική κοινότητα από τον 11ο αιώνα σε μια περιοχή που βρισκόταν υπό τη δυναμική διοίκηση των Νορμανδών. Το βασίλειο των Νορμανδών ήταν ένα αμάλγαμα πολιτισμικών παραδόσεων της ευρύτερης Μεσογείου και ένα πληθυσμιακό σύνολο χριστιανών, Εβραίων και μουσουλμάνων, με τις μουσουλμανικές και εβραϊκές κοινότητες να υπόκειται στη χριστιανική διοίκηση. Στις ιατρικές σχολές του Salerno θα λέγαμε ότι εμφανίζεται η επίσημη ιατρική συγγραφή.

Αυτή η δυναμική που αναπτύσσεται στο Salerno συνοψίζεται στην επανανακάλυψη αρχαίων ιατρικών κειμένων και θεωριών και στη σύνθεση σύγχρονων ιατρικών πρακτικών που αντλούσαν από τις πιο εκλεπτυσμένες ιατρικές θεωρίες των Αράβων που τότε άρχισαν να εισάγονται στη μεσαιωνική Δύση. Μέχρι τον 12ο αιώνα η ιατρική γραμματεία περιλάμβανε κείμενα της ρωμαϊκής εποχής, μεταφράσεις ελληνικών κειμένων και κάποια έργα στα λατινικά που γράφτηκαν στην καρολίγγεια περίοδο. Αυτό το σώμα κειμένων αντιγραφόταν και διασκευαζόταν από τους αντιγραφείς στους βασικούς χώρους λογιοσύνης, τις αυλές των ηγεμόνων και τα μοναστήρια. Από τις τελευταίες δεκαετίες του 11ου αιώνα το σώμα της ιατρικής γραμματείας εμπλουτίζεται με μεταφράσεις αραβικών ιατρικών κειμένων στα λατινικά που γίνονται στο μοναστήρι του Monte Cassino κοντά στο Salerno. Στις επόμενες δεκαετίες αυτά τα νέα έργα κυκλοφορούσαν ευρέως και στη βόρεια Ευρώπη. Ωστόσο, στο Salerno θα αποτυπωθεί η νέα δυναμική, καθώς η αραβική ιατρική θα συνδυαστεί με τα παλαιότερα λατινικά έργα και τις σύγχρονες εμπειρικές παραδόσεις. Επίσης, μια νέα δυναμική μεταφράσεων από τα αραβικά θα κάνει την εμφάνισή της στην Ισπανία στο τέλος του 12ου αιώνα. Τα ιατρικά έργα των σχολών του Salerno και της Ισπανίας θα αποτελέσουν τους βασικούς ιατρικούς οδηγούς για

διδασκαλία και πρακτική εφαρμογή και θα γίνουν η βάση των πανεπιστημιακών προγραμμάτων μέχρι το τέλος του Μεσαίωνα.

Η ιατρική που αναπτύχθηκε στο Salerno είναι γνωστή ως «φιλοσοφική ιατρική», καθώς η ιατρική πρακτική και διδασκαλία αναπτύσσονταν στη βάση των αρχών του κλάδου της φυσικής φιλοσοφίας. Η φιλοσοφική ιατρική αναζητούσε τις ιδιότητες των «στοιχείων», των «χυμών, των «πνευμάτων» που υπήρχαν στον φυσικό κόσμο και τους τρόπους που αυτά επηρέαζαν τους ζωντανούς οργανισμούς φέρνοντας υγεία ή ασθένεια. Στο Salerno αναπτύχθηκαν τεχνικές μελέτης των ιατρικών κειμένων και η ανατομική εξήγηση. Οι ανατομικές επιδείξεις γίνονταν σε ζώα, συνήθως χοίρους, και ο στόχος των επιδείξεων ήταν να αποδείξουν την ιατρική και ανατομική θεωρία των αυθεντιών της εποχής και όχι να αποτελέσουν τη βάση της έρευνας (García-Ballester, 1994).

Κατά τη διαδικασία σύγκλισης ανάμεσα στη ιατρική και τον εκκλησιαστικό/θεολογικό λόγο τον 12ο αιώνα η αντίληψη για τη φύση και το θαυματουργό αλλάζουν. Ο ορισμός του θαύματος γίνεται πιο περιορισμένος. Αυτές οι αντιλήψεις αποτυπώνονται σε κείμενα θεολόγων και λόγιων της εποχής όπως στα έργα *Sententiarum libri IV* (*Τέσσερα Βιβλία των αποφάσεων*) του Πέτρου Λομβαρδού (Petrus Lombardus) και *Policraticus* του Ιωάννη του Σώλσμπερυ (John of Salisbury). Σύμφωνα με αυτούς στους συγγραφείς ο Θεός είχε δώσει στον κόσμο μια λογική δομή που είχε την ικανότητα να λειτουργεί με τους δικούς του νόμους. Βέβαια, ο κόσμος δεν βρισκόταν έξω από τη θεϊκή παρέμβαση. Αυτή η θεώρηση άνοιγε ένα διαφορετικό περιθώριο για τη δράση της ιατρικής. Για να αποδειχθεί ότι κάτι ήταν θαύμα, όπως μια θαυματουργή θεραπεία, θα έπρεπε να αποκλειστούν άλλες φυσικές αιτίες. Σε αυτή τη νέα οριοθέτηση φυσικού και θαυματουργού εγγράφεται από τον 13ο αιώνα η αυξανόμενη κλήση ιατρών στις διαδικασίες αγιοποίησης προσώπων που εφάρμοζε η Καθολική Εκκλησία. Άλλωστε η παπική Αυλή υπήρξε σημαντικό κέντρο συγγραφής και διάδοσης ιατρικών έργων. Οι ιατροί με τη θεωρητική σκευή της ιατρικής και φυσικής φιλοσοφίας εκλαμβάνονται ως αξιόπιστοι ερμηνευτές των ορίων μεταξύ φυσικού και υπερφυσικού. Πολλοί ιατροί που είχαν εκπαιδευτεί στις ιατρικές σχολές του Salerno, του Παρισιού ή του Μονπελιέ συνέχιζαν τις σπουδές τους στη θεολογία, και αυτό το φαινόμενο κορυφώθηκε τον 14ο αιώνα. Εν πολλοίς η ιατρική γνώση διαδόθηκε πέρα από τις πανεπιστημιακές ιατρικές σχολές μέσω κληρικών. Συχνά ο δίαυλος διάχυσης της ιατρικής χυμικής θεωρίας ήταν η εξομολόγηση (Burnett, 1988. Ziegler, 1999. Paravicini-Bagliani, 2000, σ. 185-195).

Το κυρίαρχο παράδειγμα ιατρικής θεωρίας και πράξης προέρχεται από τον κόσμο της αρχαιότητας. Επρόκειτο για τη λεγόμενη χυμική θεωρία που ανάγεται στον Ιπποκράτη, υιοθετείται από τον Αριστοτέλη και αργότερα στη ρωμαϊκή εποχή επαναπροσδιορίζεται από τον Γαληνό. Η χυμική θεωρία μέσα από δαιδαλώδεις διαδρομές, χρονικές συνέχειες και τομές, μέσα από αραβικές και εβραϊκές μεταφράσεις αρχαίων κειμένων, θα εμφανιστεί στη μεσαιωνική Δύση από τον 12ο αιώνα. Έκτοτε στον Μεσαίωνα, την Αναγέννηση και την πρώιμη νεότερη περίοδο μέχρι τον 19ο αιώνα θα αποτελέσει το κυρίαρχο παράδειγμα ιατρικής σκέψης και πρακτικής. Σε αδρές γραμμές, κατά τη χυμική θεωρία, τα σώματα αποτελούνταν από τέσσερις χυμούς: το αίμα, το φλέγμα, τη μαύρη χολή και την κίτρινη χολή. Η ισορροπία ή μη των χυμών οδηγούσε στη σωματική υγεία ή την ασθένεια. Η χυμική θεωρία και ιατρική πρακτική μέσα από ένα πλέγμα ενδείξεων και νοημάτων παρήγαγαν την ασθένεια ως διαταραχή της κράσης του υποκειμένου υπό την επίδραση διάφορων παραγόντων. Οι περισσότερες θεραπείες δεν στόχευαν στη θεραπεία της ασθένειας αλλά στην αποκατάσταση της χυμικής ισορροπίας. Η συσχέτιση χυμικής θεωρίας και ιατρικής υπήρξε αξεδιάλυτη ακόμα και στις αναπαραστάσεις της ιατρικής σε άλλα πολιτισμικά πεδία. Στις *Ιστορίες του Καντερμπέρυ* του Geoffrey Chaucer στο τέλος του 14ου αιώνα η διακωμωδούμενη μορφή του ιατρού περιγράφεται ως εξής: «Μπορούσε την αιτία της κάθε αρρώστιας να τη βρει, / και ποιος απ' τους χυμούς του σώματος την προκαλεί, / αν ήταν ο αέρας ο ζεστός, ο κρύος, η υγρασία ή η ξηρασία» (Harley, 1999. Chaucer, 2018, σ. 27).

Η θεωρία των χυμών αποίκιζε δύο σχήματα ερμηνείας ως προς τη σύνθεση των σωμάτων και τη διαμόρφωση του υποκειμένου. Το ένα ερμηνευτικό σχήμα λειτουργούσε στη βάση της εντός του σώματος σύστασης και σύνθεσης των χυμών ενώ το δεύτερο σχήμα αναζητούσε τις εξωτερικές επιδράσεις στους χυμούς του σώματος. Αυτό το δεύτερο σχήμα είναι γνωστό ως γεω-χυμική θεωρία. Οι σωματικοί χυμοί βρίσκονταν σε αντιστοίχιση με τα τέσσερα στοιχεία, τον αέρα, το νερό, το χώμα και τη φωτιά. Οι χυμοί επίσης βρίσκονταν υπό την επίδραση άλλων περιβαλλοντικών κατηγοριών όπως το κλίμα, οι αστερισμοί και οι εποχές. Η διαφορετική ισορροπία των χυμών σε κάθε άνθρωπο ήταν γνωστή ως κράση (*complexio*). Η έννοια της κράσης περιλάμβανε τη σωματική κατάσταση, την προσωπικότητα, τη διανοητική συνθήκη, τον χαρακτήρα και τα συναισθήματα. Η κράση μπορούσε να μεταβληθεί λόγω της αλληλεπίδρασης χυμών και περιβάλλοντος, δηλαδή ανάλογα με το περιβάλλον στο οποίο βρισκόταν το υποκείμενο. Η γεω-χυμική θεωρία σε συστηματική συνομιλία με τις βιβλικές αφηγήσεις λειτουργούσε ως ένα ολιστικό και θεμελιακό ερμηνευτικό πρόγραμμα στη βάση του οποίου μπορούσε να εξηγηθεί η ανθρώπινη διαφορά. Σε αυτή τη βάση λειτουργούν για αιώνες τα

ταξινομικά συστήματα με τα οποία οι ευρωπαίοι προσεγγίζουν τον ευρωπαϊκό και κυρίως τον εκτός Ευρώπης κόσμο, ειδικότερα στη διαδικασία της αποικιακής επέκτασης κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο (Siraisi, 1990, σ. 101-106. Paster, 2004. Davies, 2016, σ. 29-39).

Η θεωρία των χυμών διαπλεκόταν με τις βιβλικές αφηγήσεις και την αριστοτελική θεωρία ως προς την κατασκευή του έμφυλου σώματος. Σε ένα βασικό επίπεδο τα ανδρικά σώματα νοούνταν ως θερμά και ξηρά ενώ τα γυναικεία υγρά και ψυχρά. Στη βάση της αριστοτελικής θεώρησης η θερμότητα και η ξηρότητα ήταν ανώτερες ιδιότητες. Με βάση τα πολλαπλά πεδία που αποίκιζε η χυμική θεωρία κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους και την πρώιμη νεότερη περίοδο θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για «χυμικό ντετερμινισμό». Η χυμική θεωρία υποστασιοποιούσε τα ανδρικά και τα θηλυκά σώματα, τα χριστιανικά και μη χριστιανικά σώματα.

Ανδρικά και θηλυκά σώματα βρίσκονται σε ιεραρχική σχέση. Το ανδρικό σώμα νοείται ως τέλειο λόγω της ξηρότητας και της θερμότητας. Ένα σύνολο διαφορών διέκρινε τα ανδρικά και τα γυναικεία σώματα. Όπως σημείωνε τον 14ο αιώνα ο ιατρός Ιάκωβος του Forlì (Jacopo da Forlì), «το αρσενικό διαφέρει από το γυναικείο με τρεις τρόπους, δηλαδή ως προς την κράση, τη σύνθεση και το σχήμα. Μεταξύ αυτών η κράση είναι η πιο θεμελιώδης διαφορά». Οι διαφορές εξηγούνταν κατά κύριο λόγο στη βάση της χυμικής θεωρίας. Τα ανδρικά σώματα δεν εκκρίνουν υγρά όπως τα γυναικεία με την έμμηνο ρύση διότι δεν υπάρχει αυτή η ανάγκη. Η ξηρότητα και η θερμότητα δεν δημιουργούν περίσσεια χυμών ώστε να χρειάζεται να αποβληθούν. Η τελειότητα του σπέρματος το καθιστά πολύτιμο. Όπως σημειώνει το *De secretis mulierum* (*Τα μυστικά των γυναικών*), ένα έργο των αρχών του 14ου αιώνα που, αν και απευθύνεται σε μοναστικό ακροατήριο, γνώρισε σημαντική δημοφιλία, «κάποιος μπορεί να ρωτήσει γιατί το σπέρμα δεν ρέει στους άνδρες με τον ίδιο τρόπο που τα έμμηνα ρέουν στις γυναίκες. Η απάντηση είναι ότι το σπέρμα έχει τόσο καλά θερμανθεί που η φύση δεν θέλει να το απορρίψει αλλά αντιθέτως το συσσωρεύει για την αναπαραγωγή ή για τη θρέψη αν το έμβρυο το χρειαστεί» (Cadden, 1993, σ. 170-185).

Ωστόσο, δεν έχουν όλοι οι άνδρες ανδρικά σώματα. Οι μουσουλμάνοι/Σαρακηνοί και οι Εβραίοι δεν ήταν μόνο μορφές θρησκευτικής ετερότητας. Τα σώματά τους ήταν ελλιπώς ανδρικά, καθώς στο χριστιανικό φαντασιακό η περιτομή ταυτιζόταν άλλοτε με τον ευνουχισμό και άλλοτε με την έμμηνο ρύση. Στα μάτια των χριστιανών θεολόγων οι Εβραίοι αδυνατούσαν να κατανοήσουν τη χριστιανική αλήθεια διότι ο τρόπος που διάβαζαν τις Γραφές ήταν κυριολεκτικός σε αντιδιαστολή με τη χριστιανική ανάγνωση που ήταν αλληγορική. Η κυριολεκτική ανάγνωση των Εβραίων σηματοδοτούσε τη σαρκικότητα, τη θηλυκότητα και το ζωώδες ενώ η χριστιανική αλληγορική ανάγνωση ήταν ανδρική. Εβραίοι και Σαρακηνοί συχνά εικονογραφούνται ως ζωώδεις και υβριδικές μορφές. Σε πλήθος λογοτεχνικών κειμένων, ειδικά στην Ισπανία, οι Σαρακηνοί αποτυπώνονται ως αποαρρενοποιημένες μορφές, έχοντας ηττηθεί στη μάχη, ενώ οι Εβραίοι τοποθετούνται σε θέση υποτέλειας, αδυναμίας και αποαρρενοποίησης. Μάλιστα ακόμα και η ενδεχόμενη μεταστροφή τους στον χριστιανισμό δεν εξασφάλιζε την αρρενοποίησή τους (Dinshaw, 1989, σ. 21-22. Kruger, 2000, σ. 22-25. Mirrer, 1994, σ. 173. Benveniste & Plakotos, 2017, 254-255. Πλακωτός, 2017, σ. 515-520).

Τα γυναικεία σώματα ήταν υποδεέστερα. Λόγω των υποδεέστερων ιδιοτήτων της ψυχρότητας και της υγρότητας δεν ήταν σε θέση να κάψουν την περίσσεια και τα κατάλοιπα των χυμών αλλά ήταν αναγκασμένα να τα αποβάλλουν. Η έμμηνος ρύση εξυπηρετούσε αυτή την ανάγκη και λειτουργούσε ως αποκάθαρση του σώματος. Εξαιτίας της υποδεέστερης θέσης τους τα γυναικεία σώματα ήταν προορισμένα για αναπαραγωγή, η οποία από μόνη της ήταν πηγή κατωτερότητας. Από τη στιγμή που οι γυναίκες είχαν, ή είχαν καταδικαστεί να έχουν, σώματα για αναπαραγωγή αυτό τις καθιστούσε υποδεέστερες και επειδή ήταν υποδεέστερες ήταν αναγκασμένες να γεννούν. Η γυναικεία αναπαραγωγική ικανότητα ήταν την ίδια στιγμή η αιτία και το αποτέλεσμα της κατωτερότητας. Αυτό το κυκλικό επιχείρημα παράγεται στο *De secretis mulierum*. Η γυναικεία κατωτερότητα είχε πολλές μορφές. Στις γυναίκες εξέλιπε η διανοητική ικανότητα, η υπομονή και η σταθερότητα που διέκριναν τους άνδρες. Οι γυναίκες ήταν λιγότερο ικανές να ελέγξουν τις σωματικές επιθυμίες και ανάγκες. Τα γυναικεία σώματα, ωστόσο, αναζητούσαν να αποκαταστήσουν την ατελή φύση τους επιζητώντας τη θερμότητα και την ξηρότητα, τις οποίες αποκτούσαν μέσω της συνουσίας. Όπως σημείωνε το *De secretis mulierum*: «Όσο περισσότερο οι γυναίκες έχουν συνευρέσεις, τόσο δυνατότερες γίνονται διότι αποκτούν θερμότητα από τις κινήσεις που ο άνδρας κάνει στη διάρκεια της συνουσίας. Επιπλέον, το ανδρικό σπέρμα είναι θερμό γιατί έχει την ίδια φύση με τον αέρα και όταν λαμβάνεται από τη γυναίκα θερμαίνει ολόκληρο το σώμα της, και οι γυναίκες ενδυναμώνονται από αυτή τη θερμότητα». Σε αυτή τη βάση μεγάλοι σχολαστικοί φιλόσοφοι όπως οι Δομινικανοί μοναχοί Αλβέρτος ο Μέγας και ο Βικέντιος του Μπωβαί (Vincent de Beauvais) κατέληγαν στο συμπέρασμα ότι οι γυναίκες ήταν πάντα έτοιμες για συνουσία (Cadden, 1993, σ. 115-116. Jacquard & Thomasset, 1998, σ. 80-81, 153-155).

Τα γυναικεία σώματα θεωρούνταν πορώδη και διαπερατά. Το γυναικείο σώμα νοούνταν ως ένα σύνολο από κοιλότητες, οπές, και μυστηριώδη μέρη με εξέχουσα περίπτωση τη μήτρα. Στο έργο του Bartholomeus Anglicus, *De proprietatibus rerum* (*Οι ιδιότητες των πραγμάτων*) τον 13ο αιώνα, η μήτρα περιγράφεται ως η κρεβατοκάμαρα σε ένα σπίτι. Σε μια τέτοια νοηματοδότηση το θηλυκό σώμα ήταν προορισμένο ως αντικείμενο διείσδυσης. Η μήτρα είναι ένα όργανο «ασταθές» και «ακόρεστο». Η ηγεμονική θέση που κατέχει η μήτρα στη μεσαιωνική ιατρική και θεολογική σκέψη ως συνώνυμη της θηλυκότητας δημιουργεί ένα πανίσχυρο πλέγμα συμβολικών και ρητορικών ταυτίσεων: μήτρα-θηλυκότητα-αναπαραγωγή-λαγνεία (Rubin, 1994).

Στο μεσαιωνικό φαντασιακό περί γυναικείου σώματος η μήτρα διασταυρώνεται με το στόμα και μαζί οι δύο κοιλότητες είναι επικίνδυνες και διαταρακτικές. Η αξεδιάλυτη και διαταρακτική τους σχέση εικονογραφείται στη μορφή της καταβροχθίζουσας μήτρας, της *vagina dentata* (στην κυριολεξία, οδοντωτή μήτρα), η οποία προβάλλει απειλητικά προς το ανδρικό σώμα και τον ανδρισμό. Στο *De secretis mulierum* υπάρχει η προειδοποίηση ότι οι γυναίκες τοποθετούν στη μήτρα τους κομμάτια σιδήρου για να τραυματίσουν το πέος. Στη μορφή της *vagina dentata* οι σεξουαλικές και έμφυλες σχέσεις συμβολικά μετασχηματίζονται σε ένα επικίνδυνο, βίαιο και αιματηρό ενδεχόμενο. Το θηλυκό σώμα τοποθετείται στο σημείο που διασταυρώνονται ο φόβος προς αυτό και η τιθάσευσή του. Οι γυναίκες ήταν και πνευματικά πορώδεις και ασταθείς. Δεν διέθεταν ισχυρή ικανότητα κατανόησης του ορθού και του λάθους και εξαιτίας αυτής της έλλειψης μπορούσαν εύκολα να παρασυρθούν από καλά ή μοχθηρά πνεύματα, με εξέχουσα τη μορφή της Εύας όπως εικονογραφείται στο απόσπασμα από το *Ancrene Wisse* στην αρχή του κεφαλαίου. Τα πορώδη και διαπερατά γυναικεία σώματα δεν ετίθεντο αντιστικτικά μόνο προς τα ανδρικά αλλά και προς το σώμα της Παναγίας, την παραδειγματική γυναικεία μορφή. Το σώμα της θεωρούνταν αφύσικα σταθερό, κλειστό και τέλειο. Όσο στη διάρκεια του Μεσαίωνα αυξάνεται η μαριολατρεία, κατά παράδοξο τρόπο τα γυναικεία σώματα ολοένα και περισσότερο επενδύονταν με καχυποψία ως ατελή και πορώδη (Caciola, 2003, σ. 130-140. Burns, 1993, σ. 31-35. Williams, 1996, σ. 165-167).

Τα γυναικεία σώματα δεν ήταν μόνο διαφορετικά και υποδεέστερα από τα ανδρικά. Μπορούσαν να είναι και τερατώδη. Η μορφή του τέρατος, το τερατώδες και η τερατολογία έχουν κεντρική θέση σε διάφορα πεδία της μεσαιωνικής σκέψης από τον 12ο αιώνα, ειδικά στα ταξινομικά συστήματα με τα οποία ο Μεσαίωνας εννοιολογεί τον κόσμο και την ανθρώπινη υπόσταση. Οι Σαρακηνοί και οι Εβραίοι συχνά αποτελούν τερατώδεις μορφές λόγω του ότι βρίσκονται έξω από το χριστιανικό κοινωνικό σώμα. Στη μεσαιωνική γεωγραφία και χαρτογραφία οι τερατώδεις λαοί εγκαταβιούν στο μακρινό περιθώριο του πολιτισμού. Στα επικά ποιήματα, τα *chansons de geste*, τα οποία συχνά αφηγούνται μάχες και περιπέτειες χριστιανών και Σαρακηνών πολεμιστών, οι Σαρακηνές, που είναι συχνά πολεμίστριες, εικονογραφούνται ως τερατώδεις μορφές. Στο επικό ποίημα του 12ου αιώνα *Fierabras* η Σαρακηνή είναι «γιγαντιαία, πιο μαύρη από το πιπέρι. Με μεγάλους γοφούς και πελώριο στόμα […] τα μάτια της πιο κόκκινα από αναμμένους δαυλούς, είναι δύσμορφη και παραμορφωμένη». Η Σαρακηνή με το όνομα Flohart στο ποίημα του 12ου αιώνα *Aliscans* «είχε δεκαπέντε πόδια ύψος, ήταν τυλιγμένη στο δέρμα ενός βούβαλου. Από το στόμα της έβγαινε ένας μεγάλος, πύρινος καπνός, και τα στρατεύματα αμέσως κάηκαν ζωντανά. Η Flohart άρπαξε έναν στρατιώτη από το κράνος και του αφαίρεσε την πανοπλία με τα δόντια. Και τον καταβρόχθισε». Η έμφαση που δίνουν τα δυο αποσπάσματα στο στόμα των Σαρακηνών ηρωίδων εικονογραφεί την ακόρεστη φύση τους, τη λάγνα υπόστασή τους. Υπόρρητα το πελώριο και αχόρταγο στόμα τους εικονογραφεί μια άλλη κοιλότητα, το αιδοίο τους, εξίσου αχόρταγο και ανικανοποίητο. Σε ένα άλλο ποίημα του 12ου αιώνα με τίτλο *Siege de Barbastre* (*Η πολιορκία του Barbastro*) ο χριστιανός ήρωας Gerart με την αγαπημένη του Σαρακηνή πριγκίπισσα Malatrie: «Περισσότερες από είκοσι φορές τη φιλάει, καθώς την κρατάει, στο πηγούνι, στο πρόσωπο, τα οποία ήταν όμορφα και κομψά. Επειδή [η Malatrie] είναι ειδωλολάτρισσα αποφεύγει το στόμα της». Στις αναπαραστάσεις του τερατώδους γυναικείου σώματος το στόμα και η χρήση του συχνά ταυτίζεται με το αιδοίο. Το στόμα/αιδοίο, αχόρταγο και λάγνο, θέτει τις ανδρικές μορφές σε κίνδυνο, στον κίνδυνο της καταβρόχθισης. Η ταύτιση αιδοίου/στόματος επανεγγράφει στα τερατώδη, σαρακηνά σώματα την καταβροχθίζουσα μήτρα. Ωστόσο, το τερατώδες γυναικείο σώμα δεν ήταν μόνο το «αποκύημα» της επικής ποίησης, τοποθετημένο κάπου μακριά, αλλά βρισκόταν εντός της χριστιανικής κοινότητας σε μια σχέση εγγύτητας και ανάγκης που υπαγόρευαν κοινωνικοί, σεξουαλικοί και αναπαραγωγικοί λόγοι (Oswald, 2010. Miller, 2010. Ramey, 2013, σ. 14-17).

Τα γυναικεία σώματα κατασκευάζονται λογοθετικά ως ασταθή, πορώδη, υπερχειλίζοντα και επικίνδυνα, ιδιότητες δηλαδή που βρίσκονται στην επικράτεια του τερατώδους. Η έμμηνος ρύση δεν είναι μόνο μιαρή αλλά και επικίνδυνη, προειδοποιεί το *De secretis mulierum*: «Ο λόγος είναι ότι οι γυναίκες είναι τόσο γεμάτες με δηλητήριο όταν αιμορραγούν που δηλητηριάζουν ζώα μόνο κοιτώντας τα, και κάνουν άρρωστα τα παιδιά που βρίσκονται στην κούνια τους. Και όταν οι άνδρες συνευρίσκονται σεξουαλικά μαζί τους, παθαίνουν λέπρα». Η μητρότητα, αν και κατεξοχήν ιδιότητα και προορισμός του θηλυκού σώματος και στοιχείο της κατωτερότητάς

του, μπορούσε να είναι τερατώδης. Αυτή η νοηματοδότηση αποτυπώνεται στη μορφή της γυναίκας με τα φίδια (*femme-aux-serpents*) που εμφανίζεται σε ρωμανικού ρυθμού γλυπτά που κοσμούν ναούς του 12ου αιώνα. Σε αυτές τις γλυπτικές αναπαραστάσεις φίδια προβάλλουν από το αιδοίο της μορφής και καταλήγουν στο στήθος. Η φαλλική μορφή του φιδιού ορίζει τη *luxuria* (λαγνεία) ως στοιχείο της γυναικείας επικινδυνότητας αλλά την ίδια στιγμή, καθώς συχνά τα φίδια θηλάζουν, υποστασιοποιούν τη μητρότητα ως τερατώδη ιδιότητα (Cadden, 1993, σ. 115-116. Bleeke, 2017, σ. 52-86).

Η επικινδυνότητα, το τερατώδες και η τερατολογία δεν έχουν μονοσήμαντες συνδηλώσεις στον λόγο και το φαντασιακό του Μεσαίωνα. Στη ρητορική περί επικίνδυνου γυναικείου σώματος κατέφυγε η Jacoba ή Jacquéline Félicie για να υπερασπιστεί τον εαυτό της σε μια γνωστή δίκη που έλαβε χώρα το 1322 όταν η ίδια κατηγορήθηκε με άλλους και άλλες ιατρούς από την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου του Παρισιού ότι ασκούσαν ιατρική χωρίς να διαθέτουν άδεια. Στην απολογία της υποστήριξε ότι, «Είναι πιο ταιριαστό και ενάρετο μια επιδέξια γυναίκα με εμπειρία στην τέχνη της ιατρικής να επισκέπτεται μια ασθενή γυναίκα, να την εξετάζει και να ερευνά τα κρυμμένα μυστικά της από ό,τι ένας άνδρας στον οποίον δεν επιτρέπεται να την εξετάσει ούτε να πιάσει τα χέρια, το στήθος, το στομάχι, τα πόδια κλπ. της γυναίκας. Το αντίθετο μάλιστα, ένας άνδρας θα πρέπει όσο μπορεί να αποφεύγει τα μυστικά των γυναικών και τη στενή συναναστροφή μαζί τους». Στα λόγια της, όπως αποτυπώνονται στο χειρόγραφο πρακτικό της δίκης, συγκλίνουν ηθικές, νομικές, κοινωνικές και ιατρικές νόρμες και φαντασιώσεις περί γυναικείων μυστικών [δηλαδή ευφημισμός για τα γεννητικά όργανα] και επικινδυνότητας. Η Jacoba αναπαράγει αυτές τις νόρμες αλλά τις θέτει στην υπηρεσία της υπεράσπισής της (Green, 2000).

Αν στον ιατρικό και θεολογικό λόγο το πορώδες και διαπερατό θηλυκό σώμα νοείται ως επικίνδυνο, σε ένα άλλο πολιτισμικό ευρετήριο, τη χριστιανική μυστικιστική θέαση, επενδύεται διαφορετικά.

> Είδα κάτι που έμοιαζε με την εικόνα μιας γυναίκας η οποία είχε τέτοιο μέγεθος σαν μια μεγάλη πόλη, στο κεφάλι της έφερε ένα θαυμαστό στέμμα και τα χέρια της που η λάμψη τους κρεμόταν σαν μανίκια έλαμπαν από τον ουρανό ως τη γη. Η μήτρα της ήταν διάτρητη με πολλές οπές όπως ένα δίκτυ. Δεν είχε πόδια αλλά στεκόταν πάνω στο στομάχι της ενώπιον της αγίας τράπεζας. […] Είδα μαύρα παιδιά να κινούνται στον αέρα κοντά στη γη, όπως τα ψάρια στο νερό, και να εισέρχονται στη μήτρα της ίδιας εικόνας μέσα από τις οπές. Τότε βόγκηξε και τα ρούφηξε πάνω προς το κεφάλι της, όπου εξήλθαν από το στόμα της αλλά έμεινε ανέγγιχτη […] και ιδού, το γαλήνιο φως με τη μορφή άνδρα από το όραμα που είχα δει νωρίτερα εμφανίστηκε ξανά αφαιρώντας το μαύρο δέρμα από κάθε παιδί και ντύνοντάς τα με ένα πολύ λευκό ένδυμα.

Με αυτά τα λόγια η μυστικίστρια του ύστερου 12ου αιώνα Χιλντεγκάρντε του Μπίνγκεν περιγράφει στο έργο της *Scivias* τη μορφή της Εκκλησίας (*Ecclesia*) όπως εμφανίστηκε στο αποκαλυπτικό όραμα που βίωσε. Παρότι η ταύτιση του θηλυκού σώματος με την αναπαραγωγή παραμένει αξεδιάλυτη (η Εκκλησία ως μορφή χωρίς πόδια που ισορροπεί σε μια υπερμεγέθη μήτρα), το ανοικτό, πορώδες και τερατώδες σώμα ανανοηματοδοτείται (εικ. 3.1). Αποκτά σωτηριακές ιδιότητες. Από τις οπές της μήτρας εισέρχονται ψυχές που αποκαθάρονται από τις αμαρτίες για να επιστρέψουν στον Θεό. Χάρη στην πορώδη φύση της μήτρας οι ψυχές εισέρχονται και εξέρχονται. Η είσοδος και η έξοδος των ψυχών είναι συμβολικά ανάλογες με τη σύλληψη και τη γέννηση. Εδώ η αναπαραγωγή μετασχηματίζεται από υποτελής ιδιότητα σε ευγενή και ιερή. Η σωματική διαπερατότητά είναι απαραίτητη προϋπόθεση σε αυτή την ανανοηματοδότηση (Strickland, 2003, σ. 241-255. Lee, 2018).

Η ανανοηματοδότηση του θηλυκού τερατώδους σώματος παραμένει ισχυρή ακόμα και όταν σε επόμενο όραμα της Χιλντεγκάρντε η τερατώδης σκιαγράφηση της ίδιας θηλυκής μορφής-Εκκλησίας επιτείνεται:

> Τώρα, αν και βρισκόταν στην ίδια θέση, την έβλεπα από τη μέση και κάτω. Από τη μέση της προς τα κάτω μέχρι το σημείο εκείνο που δείχνει τη θηλυκότητα [ενν. το αιδοίο] είχε διάφορες κύστες με λέπια. Και στο ίδιο το σημείο που δείχνει τη θηλυκότητα ένα κεφάλι, τερατώδες και κατάμαυρο με πύρινα μάτια και αυτιά σαν του γαϊδάρου, ρουθούνια και στόμα λιονταριού […] και ιδού! Το ίδιο τερατώδες κεφάλι κουνιόταν και έκανε την ίδια τη γυναίκα να τρέμει […] Και περιττώματα ήταν συσσωρευμένα στο κεφάλι του και προσπάθησε να ανέλθει στον ουρανό ανεβαίνοντας σε ένα βουνό. Και ιδού! Ένα βέλος σαν αστραπή κατήγαγε ένα χτύπημα στο κεφάλι με τέτοια ισχύ που το γκρέμισε από το βουνό και έστειλε το πνεύμα του στον θάνατο.

Το φρικτό τερατώδες κεφάλι είναι, όπως η ίδια εξηγεί, ο «υιός της απωλείας», ο Αντίχριστος (εικ. 3.2). Η ίδια η πορώδης και τερατώδης μορφή της Εκκλησίας θα γεννήσει τον Αντίχριστο στη μορφή του οποίου συγκλίνουν

το τερατώδες, το εσχατολογικό και το σκατολογικό. Η ανανοηματοδότηση στο τερατώδες θηλυκό σώμα της Εκκλησίας παραμένει ισχυρή στη μυστικιστική και συμβολική γλώσσα της Χιλντεγκάρντε, αφού η γέννηση του Αντίχριστου από τη ίδια την Εκκλησία υπακούει σε ένα θεϊκό σχέδιο που καταλήγει στην καταστροφή του Αντίχριστου. Η Χιλντεγκάρντε επιφυλάσσει για το ακροατήριό της ένα λυτρωτικό και σωτηριακό τέλος, το οποίο δομεί αναδιατάσσοντας το περιεχόμενο του τερατώδους σώματος και της γυναικείας κατωτερότητας και μιαρότητας λόγω της ταύτισης με την αναπαραγωγή που εξυφαίνουν άλλα ρητορικά πεδία και πολιτισμικά ευρετήρια του Μεσαίωνα (Hildegard, 1990, σ. 493-511. Emmerson, 2002).

Εικ. 3.1: *Χιλντεγκάρντε του Μπίνγκεν, Scivias II. 3, Rupertsberg MS, fol. 51r (λεπτομέρεια)*
Πηγή: http://www.hildegard-society.org/2020/12/

Εικ. 3.2: *Χιλντεγκάρντε του Μπίνγκεν, Scivias III.11, Rupertsberg MS, fol. 214v*
Πηγή: https://abtei-st-hildegard.de/%e2%80%9cscivias%e2%80%9d-kodex-tafel-32-das-ende-der-zeiten/

Η χριστιανική θεολογία και ειδικά η μυστικιστική εμπειρία παράγουν ενσώματες εμφυλοποιήσεις που υπερβαίνουν τις κατηγοριοποιήσεις του ιατρικού και εκκλησιαστικού λόγου. Επίκεντρο γίνεται το σώμα του Ιησού. Κατά τον ύστερο Μεσαίωνα μια ισχυρή ανανοηματοδότηση του σώματος του Ιησού λαμβάνει χώρα. Το σώμα του δεν νοείται μόνο ως θεϊκό αλλά και ως ανθρώπινο. Γύρω από το ανθρώπινο, υλικό σώμα του Ιησού αναπτύσσεται μια νέα μορφή ευλάβειας, έντονα συναισθηματική. Το χριστιανικό ποίμνιο καλείται να στοχαστεί το δράμα του Ιησού και να ταυτιστεί με το πάσχον σώμα του. Το σώμα του Ιησού αναπαρίσταται ολοένα και πιο δραματικά με έμφαση στις πληγές του. Αυτή η αναπαράσταση του Ιησού τροφοδότησε μια διαφορετική δυναμική ταυτίσεων για τις γυναίκες εκείνες που αξίωναν ότι βίωναν μυστικιστικές εμπειρίες. Το πάσχον σώμα του Ιησού ευρισκόταν σε εγγύτητα με την παραδοσιακή σύνδεση της θηλυκότητας με τη σαρκικότητα. Αυτή η εγγύτητα αποτυπώνεται στον λόγο των μυστικιστριών, καθώς οι ίδιες εμφανίζονται ως η ανθρώπινη, σαρκική πλευρά του Ιησού.

Η εικονογράφηση του πάσχοντος σώματος άνοιγε ενδεχόμενα διαφορετικών ενσώματων εμφυλοποιήσεων του Ιησού: ανδρικές, θηλυκές ή εντελώς ρευστές. Επίκεντρο ήταν η πληγή που κατά τη βιβλική αφήγηση επέφερε ο ρωμαίος στρατιώτης στο πλευρό του Ιησού. Ένα ενδεχόμενο ενσώματης εμφυλοποίησης εικονογραφούσε τον Ιησού ως μητρική μορφή. Η πληγή του Ιησού μετατρέπεται σε στήθος και ο Ιησούς ως μητέρα θρέφει με αίμα/γάλα από την πληγή/στήθος του την ψυχή του πιστού. Σε ένα άλλο ενδεχόμενο η πληγή εικονογραφείται ως αιδοίο, όπως σε ένα χειρόγραφο ψαλτήριο του 14ου αιώνα που χρηματοδότησε η ευγενής Bonne de Luxembourg. Για την ακρίβεια, η πληγή με τη μορφή αιδοίου αναπαρίσταται αποσωματοποιημένη, εκτός σώματος και αυτόνομη. Συχνά η οπτική αναπαράσταση της πληγής ως αιδοίο συνοδευόταν από τη διαπλοκή των όρων *vulnus* (πληγή) και *vulva* (αιδοίο) ή τη λεκτική διατύπωση: *Domine, labia me aperies* («Κύριε, άνοιξε τα χείλη μου»), όπου ο όρος *labia* περιλάμβανε την πληγή, το αιδοίο και το στόμα. Τα παραπάνω λόγια αναπροσάρμοζαν στο σώμα του Ιησού τη διαταρακτική και τερατώδη μορφή

της καταβροχθίζουσας μήτρας, της *vagina dentata* (Bynum, 1982, σ. 110-169. Bynum, 1987, σ. 165-180. Lochrie, 1997. Easton, 2006, 398-399, 402-403).

Η αναπροσαρμογή της καταβροχθίζουσας μήτρας δείχνει τους τρόπους με τους οποίους οι ενσώματες ανανοηματοδοτήσεις του Ιησού αντλούσαν και αυτές από την ιατρική θεωρία. Στην ιατρική θεωρία αίμα και γάλα, στήθος και αιδοίο συνιστούσαν ένα συνεχές. Οι ιατρικές αυθεντίες θεωρούσαν ότι το μητρικό γάλα προερχόταν από το αίμα της εμμήνου ρύσης, το αίμα μετατρεπόταν σε γάλα. Η πληγή του Ιησού μπορούσε συμβολικά να ενεργοποιεί διαφορετικά σενάρια: ως λυτρωτική πληγή που πιστοποιεί τη θυσία του, ως γαλακτοφόρο στήθος που θρέφει με γάλα, ως αιδοίο όπου αίμα και γάλα ταυτίζονται. Η εικονογράφηση της πληγής ως στήθους ή ως αιδοίου δεν συνιστά απλώς τον μορφολογικό μετασχηματισμό του σώματος του Ιησού από ανδρικό σε θηλυκό ανάλογα το πολιτισμικό ευρετήριο, αλλά του αποδίδει μια ταυτόχρονη ρευστότητα και απροσδιοριστία που ενσωματώνει διαφορετικές ενσώματες εμφυλοποιήσεις και υπερβαίνει την έμφυλη δυαδικότητα (Lochrie, McCracken, & Schultz, 1997, σ. 180-192. Sexon, 2021, 136-137).

Παρότι η δυναμική της χυμικής θεωρίας υπήρξε αδιαμφισβήτητη στην απόπειρα διαμόρφωσης μιας κανονιστικής διχοτομίας ανδρικού και θηλυκού σώματος, το σώμα παρέμενε ένα πεδίο κατάφορτο εντάσεων, αμφισημιών και ανησυχιών. Η εμφυλοποίηση του σώματος αλλά και η ενσώματη παραγωγή του φύλου ήταν εξαιρετικά σύνθετες διαδικασίες. Άλλωστε, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο ανδρισμός συχνά παράγεται ως επιτελεστική ή και διανοητική ιδιότητα, χωρίς να απαιτείται η ενσώματη υποστασιοποίησή του. Οι φανταστικές ή πραγματικές ιστορίες τραυματισμένων και ανάπηρων ιπποτικών σωμάτων, ακρωτηριασμού των γεννητικών οργάνων και ευνουχισμού που αποτυπώνονται σε διάφορα κείμενα καθιστούν το σώμα ιδιαίτερα ασταθές πεδίο στη συγκρότηση του ανδρισμού ενώ μας δείχνουν και τους διαφορετικούς και πολλαπλούς λόγους που παράγει η εποχή γύρω από το σώμα παράλληλα με τη χυμική θεωρία. Σε ένα από τα σημαντικότερα εγχειρίδια για την ιπποσύνη, το *Livro da Ordem de Cavalaria*, γραμμένο στα καταλανικά από τον Ramon Llull στο τέλος του 13ου αιώνα, όταν λάμβανε χώρα η λεγόμενη χριστιανική Ανακατάληψη (*Reconquista*) στην Ιβηρική χερσόνησο, από την ιπποτική ιδιότητα αποκλείονταν όσοι δεν ήταν αρτιμελείς. Σε γενικές γραμμές οι μυθιστορίες αποδίδουν τα ιπποτικά σώματα ως ρωμαλέα και σφριγηλά. Για παράδειγμα, στην ιπποτική μυθιστορία του 14ου αιώνα με τίτλο *Sir Gawain and the Green Knight*, μία από τις πιο σημαντικές του αρθουριανού κύκλου, η είσοδος του Πράσινου Ιππότη (Green Knight) στην αφήγηση συνοδεύεται από τη σωματική περιγραφή του: «Το σώμα του στην πλάτη και το στήθος ήταν ρωμαλέο, η κοιλιά και η μέση του ήταν λεπτές και όλα τα χαρακτηριστικά του ήταν καλοσχηματισμένα» (Metzler, 2013, σ. 41-42. Sir Gawain, 1912, στ. 140-146).

Το τραυματισμένο και ακρωτηριασμένο ιπποτικό σώμα σπάνια αποτυπώνεται στην ιπποτική λογοτεχνία του 12ου και 13ου αιώνα. Ενδεχομένως πρόκειται για απόρροια των αντιλήψεων περί του ανδρικού σώματος ως κλειστού και συμπαγούς. Το τραυματισμένο σώμα καθίστατο επικίνδυνα ανοικτό και πορώδες, αντικείμενο διείσδυσης, και ενδεχομένως θηλυκοποιημένο. Μόνο στο τέλος του 15ου αιώνα το τραυματισμένο ιπποτικό σώμα συστηματικά αποτυπώνεται στην ιπποτική λογοτεχνία, όπως κατεξοχήν συμβαίνει στη μυθιστορία του Thomas Malory, *Morte Darthur*. Σχεδόν σε κάθε σελίδα παρελαύνουν τραυματισμένα, ακρωτηριασμένα και ανάπηρα ιπποτικά σώματα. Αυτή η αναπαραστατική αλλαγή προς το ιπποτικό σώμα ενδεχομένως αντανακλά ευρύτερους μετασχηματισμούς στο ιπποτικό ιδεώδες, την κοινωνική θέση των ιπποτών και τον σχηματισμό της εξουσίας στο τέλος του Μεσαίωνα στην Αγγλία με υπόβαθρο τον Εκατονταετή Πόλεμο με τον Γάλλο μονάρχη και τον Πόλεμο των Ρόδων μεταξύ των Οίκων του Lancaster και του York για τον αγγλικό θρόνο. Στο *Morte Darthur* το ενδιαφέρον στρέφεται από το τραυματισμένο και διαπερατό ιπποτικό σώμα στο γυναικείο παρθένο σώμα και τη γυναικεία συζυγική πίστη. Το γυναικείο σώμα, ως παρθένο και αγνό, πρέπει πλέον να παραμείνει ακέραιο και απαραβίαστο ως μια νέα μετωνυμία για το ευρύτερο κοινωνικό σώμα. Την ίδια στιγμή το τραυματισμένο σώμα γίνεται πλέον ένα νέο συστατικό του ιπποτικού ανδρισμού, μια νέα επιτέλεση του ιπποτισμού, χωρίς τις προηγούμενες διαταρακτικές συνδηλώσεις (Scarborough, 2018, 46-47. Kelly, 1996. Kelly, 1999. Hodges, 2009. Ingham, 2001).

Παρόμοιες εντάσεις αποκαλύπτουν και τα κείμενα εκείνα στα οποία εμφανίζονται περιγραφές ευνουχισμού και ακρωτηριασμού των γεννητικών οργάνων. Δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε κατά πόσο ο ανδρισμός ως ενσώματη συνθήκη δομούνταν γύρω από τα γεννητικά όργανα ή αν η απώλειά τους συνιστούσε στοιχείο αποαρρενοποίησης ή εκθήλυνσης. Στη μεσαιωνική Δύση δεν υπήρχαν ευνούχοι όπως εμφανίζονται «θεσμοθετημένοι» στο Βυζάντιο ή σε άλλες αυτοκρατορίες του ευρωασιατικού χώρου. Στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες ο ευνουχισμός και ο ακρωτηριασμός εμφανίζονται ενίοτε ως τιμωρίες για συγκεκριμένα αδικήματα και εγκλήματα όπως η μοιχεία, οι παράνομες σεξουαλικές σχέσεις κληρικών ή η σοδομία, χωρίς όμως να είναι σαφές αν όντως αποτελούσαν τιμωρίες ενσωματωμένες στα διάφορα τοπικά εθιμικά δίκαια ή με ποια συχνότητα επιβάλλονταν. Ο ακρωτηριασμός των γεννητικών οργάνων ήταν μέρος ενός ευρύτερου τιμωρητικού

τελετουργικού ειδικά σε περιπτώσεις προδοσίας. Δύο γνωστές περιπτώσεις εικονογραφούν αυτό το τελετουργικό, οι εκτελέσεις του William Wallace το 1305, ως ενόχου για την εξέγερση στη Σκωτία εναντίον του Άγγλου μονάρχη, και το 1326 του Hugh Despenser, ευνοούμενου του έκπτωτου Άγγλου βασιλιά Εδουάρδου Β΄, για πλήθος εγκλημάτων μεταξύ των οποίων και η «σοδομία». Ο William Wallace οδηγήθηκε στην αγχόνη, στη συνέχεια υπέστη ακρωτηριασμό των γεννητικών οργάνων, κατακρεουργήθηκε και στο τέλος αποκεφαλίστηκε. Το διαμελισμένο σώμα του στάλθηκε σε διαφορετικές περιοχές της Σκωτίας ως προειδοποίηση του Άγγλου μονάρχη για την τιμωρία που επισείει ενδεχόμενη εξέγερση ενώ το κεφάλι του καρφωμένο σε παλούκι κατέληξε στο Λονδίνο. Ο Jean Froissart στα *Χρονικά* του αφηγείται την εκτέλεση του Hugh Despenser:

> Αφότου τον έδεσαν πρώτα έκοψαν το πέος και τους όρχεις του επειδή ήταν αιρετικός και σοδομίτης ακόμα, όπως λέγεται, και με τον Βασιλιά, και εξαιτίας αυτού ο Βασιλιάς είχε απομακρύνει τη Βασίλισσα. Το πέος και οι όρχεις του αφότου κόπηκαν ρίχτηκαν στην πυρά και στη συνέχεια ξερίζωσαν την καρδιά από το σώμα και την έριξαν στη φωτιά επειδή με τις προδοτικές συμβουλές του οδήγησε τον Βασιλιά να φέρει ντροπή και κακοτυχία στο Βασίλειο.

Και στις δύο περιπτώσεις δεν είναι σαφές αν ο ακρωτηριασμός των γεννητικών οργάνων έφερε κάποια πιο συγκεκριμένη έμφυλη συνδήλωση ή αν ήταν μέρος ενός ευρύτερου τελετουργικού ατιμωτικού θανάτου (Tracy, 2019, σ. 11-14. Irvine, 2000).

Ωστόσο, στο δημοφιλές, γαλλικό αλληγορικό ποίημα *Roman de la rose* (*Μυθιστόρημα του Ρόδου*), που ολοκλήρωσε ο Jean de Meun στο τέλος του 13ου αιώνα, προκύπτει μια μάλλον σύνθετη αντίληψη περί ευνουχισμού. Όπως αναφέρει μια από τις μορφές του ποιήματος:

> Κάποιος που ευνουχίζει έναν άξιο άνδρα τού επιφέρει μεγάλη ατίμωση και βλάβη. Κάποιος που ευνουχίζει έναν άνδρα τον στερεί όχι μόνο από τους όρχεις, ούτε από την αγαπημένη του της οποίας το πρόσωπο δεν θα ξαναδεί, ούτε από τη γυναίκα του, καθώς αυτά είναι το ελάχιστο. Τον στερεί από το θάρρος που πρέπει να υπάρχει στους άξιους άνδρες. Διότι είμαστε βέβαιοι ότι οι ευνουχισμένοι είναι διεστραμμένοι και μοχθηροί δειλοί επειδή έχουν γυναικείους τρόπους.

Στο συγκεκριμένο απόσπασμα προβάλλει ένα σύνθετο πλέγμα αντιλήψεων, καθώς ο ανδρισμός είναι εν μέρει συνδεδεμένος με το σώμα (τους όρχεις αλλά όχι το πέος) και η απώλεια των όρχεων οδηγεί στην ηθική κατάπτωση που νοείται ως εκθήλυνση. Θα μπορούσαμε στα παραπάνω λόγια να διαβάσουμε μια διαφορετική, ενσώματη θεώρηση του ανδρισμού που βρίσκεται σε αντίστιξη με την επιτελεστική διάσταση και την ίδια στιγμή αναπαράγει τον μισογυνικό λόγο (Friedrich, 2013, σ. 255-279).

Εντούτοις, η επιτέλεση είναι ένα συστηματικό μοτίβο στην κατασκευή του ιπποτικού ανδρισμού. Η πολεμική δεξιοτεχνία και ανηλεότητα είναι το επίκεντρο αυτής της επιτέλεσης στις μυθιστορίες. Η συγκρότηση του ιπποτικού ανδρισμού ως επιτελεστική διαδικασία προβληματοποιείται όταν στις μυθιστορίες γυναίκες μεταμφιεσμένες σε ιππότες προβαίνουν σε πολεμικά κατορθώματα τα οποία τις καθιστούν άνδρες στα μάτια των άλλων. Στη γαλλική μυθιστορία των αρχών του 13ου αιώνα *Roman de Silence* η ηρωίδα Silence γεννιέται κορίτσι αλλά ανατρέφεται ως αγόρι. Μεταμφιεσμένη σε ιππότη η/ο Silence πραγματοποιεί μια σειρά από σπουδαία πολεμικά κατορθώματα. Παρομοίως στη μυθιστορία των αρχών του 14ου αιώνα *La chanson d'Yde et Olive* η πριγκίπισσα Yde, αφού δραπετεύει από την Αυλή του πατέρα της, Florent, μεταμφιεσμένη σε ιππότη πραγματοποιεί σπουδαίες πολεμικές πράξεις. Ταυτόχρονα η έμφυλη επιτέλεση της αριστοκρατικής ταυτότητας είναι αγκιστρωμένη στην ένδυση. Στη γαλλική μυθιστορία των μέσων του 12ου αιώνα *Floire et Blancheflor* τα δύο κεντρικά πρόσωπα, ο παγανιστής (δηλαδή μουσουλμάνος) ιππότης Floire και η χριστιανή αιχμάλωτη Blancheflor, έχουν ανατραφεί μαζί στην Αυλή του Σαρακηνού ηγεμόνα Felix, πατέρα του Floire. Συχνά κατά την εξέλιξη της υπόθεσης στα μάτια των άλλων ο Floire και η Blancheflor μοιάζουν εμφανισιακά ίδιοι. Κάποιοι μάλιστα θεωρούν ότι είναι δίδυμα: «Μου φαίνεται, όταν τον κοιτάζω, ότι είναι η όμορφη Blancheflor. Πιστεύω ότι είναι η δίδυμη αδελφή του. Όπως σε αυτή, βλέπω το ίδιο πρόσωπο, την ίδια κοψιά, τους ίδιους τρόπους σε αυτόν τον νεαρό. Από την εμφάνιση και τη συμπεριφορά τους βλέπω καθαρά ότι σχετίζονται στενά μεταξύ τους». Σε άλλη περίσταση, ο ηρωικός ιππότης Floire περνιέται λανθασμένα για κορίτσι: «Το πρόσωπο του Floire δεν είχε γένια ούτε μουστάκι. Στον πύργο δεν υπήρχε άλλη παρθένα που να ήταν πιο όμορφη [ενν. από αυτόν/ή]».

Τα παραπάνω λόγια καθιστούν την ενσώματη εμφυλοποίηση στα μυθοπλαστικά αριστοκρατικά περιβάλλοντα της λογοτεχνίας ιδιαίτερη ρευστή. Το φύλο επιτελείται στα μάτια των άλλων είτε με την πολεμική

δεξιοτεχνία είτε μέσω του ενδύματος. Σε αυτή την επιτελεστική θεώρηση του φύλου βασίζεται το μοτίβο του τρανσβεστισμού των ηρωίδων οι οποίες περνιούνται για ιππότες διότι είναι ντυμένες ιππότες και επιτελούν επιτυχημένα τις ιπποτικές πολιτισμικές ιδιότητες της πολεμικής δεξιότητας και της ανηλεότητας. Οι μυθιστορίες, παρότι συνήθως καταλήγουν στη λύση της γαμήλιας αναπαραγωγικής σχέσης ως το κύριο σενάριο που αποκαθιστά την ενσώματη εμφυλοποίηση, συστηματικά καθιστούν το φύλο των ηρώων και ηρωίδων επιτελεστικό παράγωγο. Το ερώτημα που συχνά διατρέχει τις μυθιστορίες, «τι κρύβεται κάτω από την πανοπλία του ιππότη;», αποκαλύπτει μια θεώρηση που τροφοδότησε διαταρακτικές ενδεχομενικότητες για την έμφυλη συγκρότηση του υποκειμένου: το φύλο ως επιτελεστική διαδικασία. Αυτή η θεώρηση με αφετηρία τα ιπποτικά περιβάλλοντα του Μεσαίωνα θα αποκτήσει, όπως θα δούμε, σημαίνουσα θέση στον αυλικό πολιτισμό της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας (Hotchkiss, 2012, σ. 120-128).

Η ενσώματη εμφυλοποίηση προβάλλει με ένταση σε εκείνες τις αναπαραστάσεις όπου το φύλο βρίσκεται, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως, σε πλήρη εξάρτηση από τα γεννητικά όργανα. Αυτή τη συνάρτηση φύλου και γεννητικών οργάνων θα τη συναντήσουμε στα λεγόμενα *fabliaux*. Επρόκειτο για σύντομες, κωμικές ιστορίες σε ποιητική μορφή. Πρωτίστως προέρχονται από τη βόρεια Γαλλία από τον ύστερο 12ο έως τον 14ο αιώνα. Τα δεκάδες *fabliaux* που είναι γνωστά διακρίνονται από μια γλωσσική και περιγραφική ελευθεριότητα με επίκεντρο ιστορίες (ετερο)σεξουαλικών πρακτικών και σχέσεων. Το ακροατήριό τους δεν περιοριζόταν σε μια τάξη αλλά η απήχησή τους διαπερνούσε τα κοινωνικά όρια. Βέβαια δεν είναι σαφές αν στο ακροατήριο περιλαμβανόταν η μεγάλη μάζα των χωρικών. Αν και εν πολλοίς δεν γνωρίζουμε ονόματα συγγραφέων ή των *jongleur* που τα τραγουδούσαν, φαίνεται ότι κάποιοι συγγραφείς ανήκαν στις τάξεις των αριστοκρατών ενώ σε άλλες περιπτώσεις στις τάξεις της γραφειοκρατίας. Η πλειονότητα των χαρακτήρων που εμφανίζονται στα *fabliaux* είναι χωρικοί και κάτοικοι των πόλεων. Τα *fabliaux* εν πολλοίς αναπαράγουν τον μισογυνικό λόγο, καθώς οι γυναικείοι χαρακτήρες διακρίνονται από λαγνεία, αστάθεια, επιφανειακότητα και ανηθικότητα, παραδομένοι στις αισθήσεις και τη σωματικότητα. Τα γυναικεία σώματα και αιδοία είναι συχνά ταυτόσημα και το γυναικείο σώμα είναι ένα σύνολο από οπές. Επίκεντρο των *fabliaux* είναι συνήθως το σώμα και η σεξουαλική και σκατολογική αισχρότητα. Πρόκειται για μια «αποθέωση του κάτω σώματος» επισημαίνει ο Howard Bloch, υιοθετώντας τα λόγια του κριτικού της λογοτεχνίας Mikhail Bakhtin. Στα *fabliaux* συχνά τα γεννητικά όργανα εμφανίζονται αποκομμένα ή να λειτουργούν αυτόνομα από το σώμα (Bloch, 1986, σ. 10-20. Gaunt, 1995, σ. 240-250. Burns, 1993, σ. 27-30).

Δύο *fabliaux* είναι ενδεικτικά αυτού του μοτίβου. Στο *fabliau* του Jean Bodel, *Le Sohait des vez* (*Η επιθυμία/το όνειρο των πούτσων*) η ιστορία έχει ως εξής: ένας σύζυγος επιστρέφει σπίτι του μετά από καιρό, η σύζυγος τον καλοδέχεται με ένα πλούσιο γεύμα και ενώ αναμένει να κάνουν σεξ ο σύζυγος πέφτει σε βαθύ ύπνο. Η ξαναμμένη και ανικανοποίητη σύζυγος ονειρεύεται ότι βρίσκεται σε ένα παζάρι όπου τα μόνο προϊόντα προς πώληση είναι πέη (*vits*) και όρχεις (*coilles*). Σε αυτό το *fabliau* τα γεννητικά όργανα εμφανίζονται αποσωματοποιημένα και αυτόνομα, πλήρως προορισμένα για τη σεξουαλική χρήση και απόλαυση. Τα αυτόνομα γεννητικά όργανα επαναπροσδιορίζονται σε ένα άλλο *fabliau*. Στο ανώνυμο με τίτλο *Les quatre souhaits de Saint Martin* (*Οι τέσσερις επιθυμίες του Αγίου Μαρτίνου*), το πρώτο πράγμα που κάνει ευλαβικά ένας χωρικός κάθε πρωί είναι να προσεύχεται στον άγιο Μαρτίνο, και στο τέλος ο ίδιος ο άγιος εμφανίζεται και του υπόσχεται ότι θα πραγματοποιήσει τέσσερις ευχές που θα μπορούσαν να απαλλάξουν τον χωρικό από τα βάρη της αγροτικής ζωής. Όταν όμως ο χωρικός αποκαλύπτει στη γυναίκα του το δώρο του αγίου τα πράγματα παίρνουν μια απρόσμενη τροπή. Η σύζυγος ζητάει να έχει λόγο σε μία από τις ευχές και η επιθυμία της είναι να γεμίσει το σώμα του χωρικού με πέη (*viz*) σε στύση, πράγμα που γίνεται. Σε ανταπάντηση, ο χωρικός ζητάει η γυναίκα του να γεμίσει με αιδοία (*cons*). Τέσσερα εμφανίζονται στο μέτωπο και ένα ανάμεσα στα μάτια της. Καταλήγουν να σπαταλήσουν και τις τέσσερις ευχές τους προκειμένου να επιστρέψουν στην αρχική σωματική κατάστασή τους.

Στα *fabliaux* το φύλο είναι μια εκ των προτέρων ενσώματη συνθήκη, φαίνεται αγκιστρωμένο στα αυτόνομα ή και αποσωματοποιημένα γεννητικά όργανα: αιδοία και πέη καθορίζουν γυναίκες και άνδρες αντίστοιχα. Ωστόσο, η ενσώματη εμφυλοποίηση με βάση τα γεννητικά όργανα είναι πιο ασταθής από όσο εκ πρώτης φαίνεται. Αυτή η αστάθεια είναι ιδιαίτερα χαρακτηριστική στο πέος ως σημαίνον του ανδρισμού. Στο *Le Sohait des vez* το πέος που αγοράζει από το παζάρι η ξαναμμένη σύζυγος στο όνειρό της, αν και περιγράφεται ως μακρύ και βαρύ, στην άκρη του, στην ουρήθρα, έχει μια μεγάλη τρύπα στην οποία χωράει ένα κεράσι που κυλώντας φτάνει στο όσχεο. Αντίστοιχη τρύπα, «μάτι» (*l'oil*), όπως αποκαλείται, έχει και ένα άλλο υπερμέγεθες και αποσωματοποιημένο πέος που εμφανίζεται επαινετικά σε ένα άλλο *fabliau* με τίτλο *Le Fevre de Creil* (*Ο σιδηρουργός του Creil*). Και εδώ καρποί, ένα φασόλι και ένας σπόρος κριθάρι κυλάνε προς το εσωτερικό του πέους. Σε αυτά τα δύο *fabliaux* το πέος τελικά εμφανίζεται ως ένα διαπερατό όργανο, διαπερατό όπως το αιδοίο.

Αυτή η διαπερατότητα είναι που το καθιστά ένα ασταθές σημαίνον για τη νοηματοδότηση του ανδρισμού (Belletti, 1986. Burgwinkle, 2015, σ. 10-21. Denis, 2021, σ. 7, 10).

Επιμέρους ενσώματες πρακτικές νοούνται ως επικίνδυνες και διαταρακτικές τόσο στην ιατρική θεωρία όσο και στη θεολογία. Εξέχουσα θέση κατέχει το βλέμμα. Το λάγνο βλέμμα που διαφθείρει το υποκείμενο και η αντίληψη ότι η αμαρτία εισέρχεται στο σώμα μέσω του βλέμματος είναι κοινός τόπος στη θεολογική σκέψη. Το αγγλικό ηθικοδιδακτικό εγχειρίδιο *Handlyng Synne* (αρχές 14ου αιώνα) υποστήριζε ότι κάποιος μπορεί «να αμαρτήσει στη λαγνεία με το βλέμμα του ματιού» και προειδοποιούσε τους αναγνώστες να μην «κοιτάζουν τις γυναίκες διότι το βλέμμα φέρνει πολλές άσεμνες σκέψεις». Υποκινήτριες του βλέμματος είναι οι γυναίκες, αυτές επιθυμούν να γίνονται αντικείμενα επιθυμίας. Όπως σημειώνεται στον κύκλο αγγλικών κηρυγμάτων με τον τίτλο *Jacob's Well* (αρχές 15ου αιώνα) οι άνδρες οδηγούνται στη λαγνεία από τις γυναίκες και την εμφάνισή τους: «οι άνδρες συχνά αμαρτάνουν κοιτώντας τις γυναίκες, καθώς οι όμορφες γυναίκες ντύνονται για να οδηγήσουν τους άνδρες σε κατάχρηση του βλέμματος». Τα παραπάνω λόγια όχι μόνο εξυφαίνουν την έμφυλη διάσταση της διαφθοράς και της λαγνείας, αλλά αποδίδουν διαβρωτική ισχύ στην ενδυμασία. Με αυξανόμενο τρόπο στον 13ο και 14ο αιώνα η αντίληψη που αναπτύσσεται είναι ότι το γυναικείο βλέμμα, όπως και η γυναικεία σεξουαλική επιθυμία, πρέπει να είναι αντικείμενο ελέγχου, κάτι που βρίσκει τη θέση του σε υστερομεσαιωνικά εγχειρίδια συμπεριφοράς. Ευρύτερα στον μεσαιωνικό πολιτισμό το οράν είναι κατάφορτο εντάσεων, αμφισημιών και άγχους (Hawkins, 2015, σ. 207. Sponsler, 1997, σ. 7-8. Beattie, 2007, σ. 41-44. Caviness, 2001, σ. 20-22).

3.4 Έμφυλη οικονομία και εργασία: ύπαιθρος και πόλη

Οι ορίζοντες των έμφυλων προσδοκιών και το πλέγμα των έμφυλων ιεραρχήσεων αποτυπώνεται στη διαμόρφωση των πολιτικών και οικονομικών σχέσεων. Σε μια κατά βάση αγροτική μεσαιωνική οικονομία, για τη μεγάλη μάζα των χωρικών η χειρωνακτική εργασία στην ύπαιθρο δεν υπάκουε σε κάποιες αυστηρές έμφυλες οριοθετήσεις. Ο 12ος αιώνας διακρίνεται από μια σειρά μετασχηματισμούς στην οικονομία. Στην ύπαιθρο η εδραίωση της φεουδαρχικής τάξης σηματοδότησε την αναδιοργάνωση της αγροτικής οικονομίας και ζωής. Η φεουδαρχική αναζήτηση κέρδους συνέβαλε στην επέκταση των καλλιεργήσιμων εδαφών μέσω εκχερσώσεων και αποξηράνσεων και στη διαμόρφωση σταθερών εγκαταστάσεων για τους χωρικούς με τη μορφή του χωριού. Στη βάση της βελτίωσης και αύξησης της αγροτικής παραγωγής, της σημαντικής αύξησης του πληθυσμού, κάποιων τεχνολογικών καινοτομιών, όπως οι ανεμόμυλοι, της αναζωογόνησης του αστικού φαινομένου και της ανάδυσης τοπικών αγορών, οι ιστορικοί συγκλίνουν στη διαπίστωση ότι ο 11ος-12ος αιώνας συνιστούν την αφετηρία μιας περιόδου οικονομικής ανάπτυξης ή και απογείωσης (take-off) για τις κοινωνίες της μεσαιωνικής Δύσης.

Σε αυτή την οικονομία της υπαίθρου με επίκεντρο το αγροτικό νοικοκυριό, τον μικρό κλήρο και τις υπηρεσίες στον φεουδάρχη, άνδρες και γυναίκες φαίνεται ότι είχαν κοινές εργασίες, παρότι το νοικοκυριό ήταν κατεξοχήν γυναικεία αρμοδιότητα. Άνδρες και γυναίκες απασχολούνταν στις εργασίες που αποτελούσαν υποχρέωση απέναντι στον φεουδάρχη. Μικρής κλίμακας εργασιακή κινητικότητα προς αύξηση του εισοδήματος επιδεικνύουν άνδρες και γυναίκες. Η εισαγωγή νέων καλλιεργειών και η δημιουργία νέων τομέων στην αγροτική οικονομία όπως η ανάπτυξη της αμπελουργίας στις περιοχές της Βουργουνδίας και της Γασκώνης βασίζονταν και στη γυναικεία εργασία. Ένας βαθμός καταμερισμού εργασίας φαίνεται ότι υπήρχε σε κάποιες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στις παραθαλάσσιες περιοχές όπου οι γυναίκες ασχολούνταν στην παραγωγή αλατιού ενώ οι άνδρες στην αλιεία. Στις ορεινές, κτηνοτροφικές περιοχές η γαλακτοκομία ήταν κυρίως γυναικεία δραστηριότητα. Σημαντική θέση για τις γυναίκες της υπαίθρου είχε η οικιακή εργασία, τουλάχιστον μέχρι την ηλικία γάμου. Στην Αγγλία του ύστερου 14ου αιώνα περίπου το 10% του γυναικείου πληθυσμού άνω της ηλικίας των δεκατεσσάρων ετών εργαζόταν ως υπηρετικό προσωπικό, καθώς το 15% των αγροτικών νοικοκυριών, δηλαδή τα πιο ευκατάστατα, χρησιμοποιούσαν υπηρέτριες (Berman, 2007. Fernandez, 1998. McIntosh, 2005, σ. 46-8).

Η γυναικεία εργασία ήταν κατεξοχήν συνδεδεμένη με το νοικοκυριό. Σταθερές γυναικείες δραστηριότητες σε όλη τη μεσαιωνική Δύση υπήρξαν η υφαντουργία και η παραγωγή διατροφικών ειδών, που συνδέονταν με τη θέση των γυναικών στο αγροτικό νοικοκυριό. Μάλιστα, καθώς η υφαντουργία εξελισσόταν στον κατεξοχήν μεταποιητικό τομέα της αστικής οικονομίας, τα πρώιμα στάδια κατεργασίας της πρώτης ύλης παρέμεναν στα αγροτικά νοικοκυριά και στη γυναικεία εργασιακή σφαίρα. Παρομοίως, η παραγωγή διατροφικών ειδών βρισκόταν στην επικράτεια του αγροτικού νοικοκυριού και της γυναικείας εργασίας. Στην Αγγλία πριν την επιδημία πανώλης η παραγωγή μπίρας και η διοχέτευσή της σε τοπικές αγορές βρίσκονταν στα χέρια γυναικών από εύπορα νοικοκυριά της υπαίθρου. Η εργασία των γυναικών της υπαίθρου, ειδικά στο

επίπεδο του νοικοκυριού, βρισκόταν σε στενή σχέση με δυναμικούς τομείς της αναδυόμενης αστικής οικονομίας και με τις υπό διαμόρφωση τοπικές αγορές στην ύπαιθρο, όπου διοχετεύονταν αγροτικά πλεονάσματα (Bennett, 1987, 120-123. Graham, 1997, σ. 137, 140-142. Wilkinson, 2007, 132-136).

Η εικόνα που έχουμε για τη ζωή των χωρικών και την αγροτική οικονομία είναι ιδιαίτερα αποσπασματική και ελλιπής λόγω του περιορισμένου εμπειρικού υλικού που είναι διαθέσιμο. Ωστόσο επιτρέπει να διαπιστώσουμε τη σημασία και την πανταχού παρουσία της γυναικείας εργασίας στην οικονομία της υπαίθρου, να δούμε μικρής κλίμακας μετασχηματισμούς και έμφυλες ιεραρχήσεις, ειδικά προς τον ύστερο Μεσαίωνα, όταν αναπτύσσεται η μισθωτή εργασία στην ύπαιθρο και εδραιώνονται κάποια ιδιοκτησιακά δικαιώματα για τους χωρικούς, Στα τέλη του 14ου αιώνα, μετά την επιδημία πανώλης και τη δραματική μείωση του πληθυσμού, η έλλειψη εργατικών χεριών ωφέλησε τις απολαβές των χωρικών. Ωστόσο, παρά τη συνολική βελτίωση στα εισοδήματα, οι απολαβές των γυναικών ήταν χαμηλότερες από των ανδρών. Τα γυναικεία εισοδήματα παρέμεναν σταθερά χαμηλότερα ενώ τα ιδιοκτησιακά δικαιώματά τους πιο περιορισμένα (Perroy, 1955, σ. 234-236. Bardsley, 1999. Hatcher & Bardsley, 2001. Roff, 2010).

Η έμφυλη ιεραρχία αποτυπώνεται με μεγαλύτερη σαφήνεια στην οικονομία και την εργασία των αναδυόμενων αστικών κέντρων. Οι νεαρές γυναίκες της υπαίθρου είχαν σημαντική θέση στην κινητικότητα προς τις πόλεις οι οποίες βασίζονταν στην προσέλκυση εργατικού δυναμικού από την ύπαιθρο. Ίσως σε κάποιες περιοχές στη βόρεια Ευρώπη η γυναικεία μετακίνηση προς τις πόλεις να ήταν μεγαλύτερη από την ανδρική, αν κρίνουμε με βάση τα πληθυσμιακά μεγέθη σε πόλεις όπως η Trier, η Βασιλεία και η Φρανκφούρτη. Το ποσοστό των ανύπαντρων γυναικών στις πόλεις ήταν σημαντικό, αν και δύσκολο να υπολογιστεί. Οι ανύπαντρες γυναίκες που δεν ήταν μοναχές και δεν υπάγονταν σε ανδρική εξουσία, πατρική ή συζυγική, ήταν μια μόνιμη πηγή ανησυχίας για τις αστικές αρχές. Άλλωστε, στον μεσαιωνικό έμφυλο λόγο οι γυναίκες ταξινομούνταν σε παρθένες, παντρεμένες και χήρες καθιστώντας προβληματικές τις γυναικείες αυτές μορφές που δεν ενέπιπταν σε αυτό το σχήμα (Beattie, 2007, σ. 2-12. Farmer, 1999, σ. 87-91. Kowaleski, 2013, 181-196).

Η οικιακή εργασία στα αστικά νοικοκυριά και η υφαντουργία ήταν ίσως οι κύριοι τομείς της αστικής οικονομίας που απορροφούσαν τη γυναικεία μετανάστευση από την ύπαιθρο. Στα μεγάλα αστικά κέντρα όπως το Παρίσι, η Βενετία και η Φλωρεντία ίσως η πλειονότητα του γυναικείου πληθυσμού απασχολούνταν στην οικιακή εργασία. Συνήθως επρόκειτο για εργασία που διαρκούσε μέχρι τη σύναψη γάμου. Στην οικιακή εργασία επέστρεφαν συχνά γυναίκες που έμεναν χήρες. Η υφαντουργία υπήρξε σε πολλές πόλεις ο κύριος μεταποιητικός τομέας. Στη Φλωρεντία η γυναικεία παρουσία στην ακμάζουσα υφαντουργία της πόλης υπήρξε σημαντική για κάποια περίοδο. Η σημαντική δραστηριοποίηση των γυναικών στην υφαντουργία αποτυπώνεται στην υφαντουργική δραστηριότητα που είχαν οι γυναικείες θρησκευτικές κοινότητες των πόλεων, είτε επρόκειτο για μοναστήρια είτε για πιο ανεπίσημα θρησκευτικά ιδρύματα όπου ζούσαν γυναίκες που δεν ήταν μοναχές αλλά ακολουθούσαν έναν αυστηρό ευλαβικό βίο, όπως οι κοινότητες των Βεγίνων (*beguinas*) στις Κάτω Χώρες. Η παρουσία των γυναικών στην υφαντουργία υπήρξε ισχυρή αλλά την ίδια στιγμή διακρίνεται από τη σταθερά χαμηλή θέση τους και το σταδιακό εκτοπισμό τους από τα στάδια της παραγωγής που απαιτούσαν υψηλή εξειδίκευση. Η υψηλή εξειδίκευση καθίσταται ανδρικό εργασιακό προνόμιο. Με παρόμοιο τρόπο, η εισαγωγή τεχνολογικών καινοτομιών, όπως ο οριζόντιος αργαλειός, εκτόπιζε τις εργάτριες σε δευτερεύουσες και βοηθητικές εργασίες (Brown & Goodman, 1980, 78. Romano, 1996, 90-91, 165-166. Simons, 2001, σ. 80-85).

Η ανδρική και γυναικεία εργασία στα μεσαιωνικά αστικά περιβάλλοντα υπάκουε σε μια βασική έμφυλη προδιαγραφή κατά την οποία όταν κάποια οικονομική δραστηριότητα γινόταν ιδιαίτερα επικερδής, απαιτούσε εξειδίκευση και προσέδιδε κύρος, οι γυναίκες εκτοπίζονταν από αυτή. Κατά αντιστοιχία οι απολαβές των γυναικών ήταν ιδιαίτερα χαμηλότερες από αυτές των ανδρών. Η δευτερεύουσα σημασία της γυναικείας εργασίας αποτυπώνεται στη σημαντική παρουσία γυναικών στο μικρεμπόριο, ειδικά προϊόντων που μπορούσαν να παραχθούν στο νοικοκυριό, όπως τρόφιμα και ενδύματα. Επρόκειτο για εργασία που απαιτούσε μικρό κεφάλαιο και χαμηλή εξειδίκευση. Την ίδια στιγμή αναπαρήγαγε τις βασικές έμφυλες προδιαγραφές, σύνδεση με το νοικοκυριό και χαμηλή εργασιακή αξία. Οι γυναίκες που δραστηριοποιούνταν σε μεγάλης κλίμακας εμπόριο ειδών πολυτελείας και υφασμάτων σε πόλεις των Κάτω Χωρών, όπως στη Γάνδη, την Μπρυζ, τη Douai, ήταν μέλη των τοπικών αστικών ελίτ και αποτελούσαν εξαιρέσεις. Μέχρι το τέλος του 14ου αιώνα η παρουσία τους στο εμπόριο έπαψε (Bennett, 1996, σ. 145. Epstein, 1991, σ. 115-120. Wood, 1981, σ. 10-12. Hilton, 1982. Herlihy, 1990, σ. 169-170. Murray, 2005, σ. 310-317. Howell, 1998, σ. 3-26).

Στους ιδιαίτερους και νέους θεσμούς διοίκησης και εργασιακής εκπροσώπησης που διαμορφώνονταν στα αναδυόμενα αστικά περιβάλλοντα η παρουσία των γυναικών υπήρξε εξίσου περιορισμένη ή και ανύπαρκτη. Οι αστικοί θεσμοί ήταν ανδρικά πεδία δράσης και φορείς διαμόρφωσης πατριαρχικών πρακτικών και προσδοκιών. Το πολιτικό δικαίωμα ή η «πολιτειότητα» ήταν ίσως μια από τις πιο σημαντικές καινοτομίες που φέρνει η αστική ανάπτυξη. Οι κάτοικοι των πόλεων διέθεταν πολιτική ιδιότητα που συνεπαγόταν

εξαιρέσεις από φορολογικές και φεουδαρχικές υποχρεώσεις. Η πολιτική ιδιότητα συνεπαγόταν τη συμμετοχή στη δημόσια, πολιτική ζωή των πόλεων. Η πολιτειότητα ήταν ανδρικό προνόμιο. Βέβαια από αυτή αποκλείονταν μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού και εξ ολοκλήρου ο γυναικείος πληθυσμός. Καθώς η πολιτική και οικονομική ζωή των πόλεων διαρθρώνονταν γύρω από τις τάξεις των τεχνιτών και των εμπόρων, νέοι θεσμοί όπως οι συντεχνίες γίνονταν το επίκεντρο της πολιτικής και εργασιακής συνοχής και υπεροχής αυτών των τάξεων. Οι συντεχνίες είχαν εξέχουσα σημασία στην αστική ζωή. Ως θεσμοί προστάτευαν τα δικαιώματα των μελών τους ενώ ως μορφές κοινωνικής δικτύωσης παρήγαγαν κοινωνικό κεφάλαιο στη βάση κοινών προσδοκιών, αλληλοϋποστήριξης και συλλογικής πολιτικής δράσης. Διακρίνονταν σε δύο βασικούς τύπους, τις συντεχνίες των εμπόρων και τις συντεχνίες των τεχνιτών. Στις πρώτες οι γυναίκες ήταν ανύπαρκτες. Άλλωστε οι γυναίκες δεν διέθεταν τη δυνατότητα να κάνουν εμπορικές διαπραγματεύσεις και να υπογράψουν συμβόλαια. Ακόμη και στις σπάνιες περιπτώσεις που εμπλέκονταν στο διαμετακομιστικό εμπόριο, όπως στη Γένοβα στον ύστερο 12ο και τον πρώιμο 13ο αιώνα λόγω οικογενειακών διασυνδέσεων, δεν είχαν πρόσβαση στις συντεχνίες των εμπόρων. Τα σημαίνοντα μέλη αυτών των συντεχνιών συνήθως διορίζονταν σε υψηλά αξιώματα της αστικής διοίκησης, από τα οποία εξ ορισμού αποκλείονταν οι γυναίκες. Οι γυναίκες είχαν περιορισμένη πρόσβαση στις συντεχνίες των τεχνιτών. Συνήθως επρόκειτο για συντεχνίες που σχετίζονταν με την υφαντουργία. Σε κάποιες περιπτώσεις ως σύζυγοι μπορούσαν να γίνουν δεκτές στη συντεχνία των συζύγων τους αλλά παρέμεναν μέλη χαμηλότερου κύρους και περιορισμένων δικαιωμάτων. Αυτή την περιορισμένη συμμετοχή συναντάμε σε συντεχνίες της Αγγλίας, της Γαλλίας και του γερμανικού χώρου, όπως στην Κολωνία (Epstein, 1996, σ. 101-102. Kowaleski & Bennett, 1989, σ. 481-483. Wensky, 1982, σ. 643. Howell, 1987, σ. 38-39).

Στον πυρήνα του συντεχνιακού θεσμού βρισκόταν το εργαστήριο του αρχιτεχνίτη με τους τεχνίτες και τους μαθητευόμενους τεχνίτες. Σταδιακά η εργασία και το εργαστήριο έγιναν τα πεδία επιτέλεσης του αστικού ανδρισμού. Απέναντι στους ανδρισμούς των ηγεμονικών τάξεων των ιπποτών και κληρικών, που συνήθως συνδέονταν με την ύπαιθρο, στις πόλεις αναδύεται ένας νέος ανδρισμός, ο ανδρισμός των τεχνιτών, με επίκεντρο την εργασία, το νοικοκυριό και την κυριαρχία στους εργασιακά κατώτερους. Οι γυναίκες των πόλεων αποκλείονταν από θέσεις εξουσίας και εργασιακούς χώρους που έφεραν κύρος αλλά δεν αποκλείονταν από την εργασία εφόσον αυτή αφορούσε οικονομικά πεδία που θεωρούνταν περιφερειακά ή κατώτερα. Ίσως, όπως αρκετοί ιστορικοί υποστηρίζουν, η γυναικεία εργασία να ήταν περισσότερο διευρυμένη στα αστικά περιβάλλοντα της βόρειας Ευρώπης σε σχέση με τις πόλεις του μεσογειακού νότου, παρότι περιοχές όπως ο ιταλικός χώρος παρουσιάζουν τα υψηλότερα ποσοστά αστικοποίησης στην Ευρώπη. Αυτή η διαφορά, που εν μέρει αντανακλά διαφορές στον βαθμό αυτονομίας των γυναικών, μπορεί να αποδοθεί στην πιο ισχυρή εδραίωση των πατριαρχικών θεσμών και πρακτικών στις πόλεις της Μεσογείου. Αυτή θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι μια συνολική εικόνα της οικονομικής και εργασιακής ζωής στις πόλεις από τον 12ο έως τον 14ο αιώνα. Οι εργασιακές και οικονομικές ευκαιρίες των γυναικών υπόκειντο σε αυξομειώσεις και αλλαγές που υπαγόρευαν οικονομικές και άλλες συγκυρίες. Για παράδειγμα σε κάποιες πόλεις της Αγγλίας, όπως το York, μετά την επιδημία της πανώλης, στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα φαίνεται ότι υπήρχαν περισσότερες ευκαιρίες για γυναίκες σε κλάδους που είχαν ανάγκη από εργατικά χέρια. Η συγκυριακότητα, ωστόσο, δεν άλλαζε τη γενική εικόνα (Karras, 2003, σ. 109. Neal, 2008, σ. 7-8. Goldberg, 1992, 202-243. Romano, 1996, σ. 56-57, 61. Epstein, 1991, 94-95).

Τον 15ο και 16ο αιώνα η εδραίωση του εμπορικού καπιταλισμού, η ηγεμονικότητα της ομοκοινωνικότητας στην εργασία, την αγορά, τη συντεχνία, το δικαστήριο και σε άλλα πεδία της δημόσιας ζωής κατέστησαν τις υστερομεσαιωνικές και αναγεννησιακές πόλεις κατεξοχήν ανδρικά και πατριαρχικά περιβάλλοντα. Όπως θα δούμε σε επόμενα κεφάλαια στις πόλεις του 15ου και 16ου αιώνα η υπονόμευση της οικονομικής και εργασιακής θέσης των γυναικών αλλά και πολλών ανδρών που αποκλείονταν από τα πατριαρχικά προνόμια εντείνεται. Τον 15ο αιώνα οι διαφορές μεταξύ βόρειας Ευρώπης και μεσογειακού νότου αμβλύνονται, καθώς οι πατριαρχικές δομές εμπεδώνονται και οι καπιταλιστικές πρακτικές εμβαθύνονται. Λαμβάνοντας υπόψη αυτούς τους μετασχηματισμούς της αναγεννησιακής περιόδου θα μπορούσαμε να πούμε ότι η περίοδος του 12ου-14ου αιώνα, αν και δεν μπορεί να αποτυπωθεί ως «χρυσός αιώνας» για τη γυναικεία εργασία και οικονομική θέση, ωστόσο διακρίνεται από ένα ευρύτερο άνυσμα ευκαιριών και δυνατοτήτων ανά περιοχές και υπό το βάρος συγκυριών. Αυτές οι δυνατότητες δεν αναιρούν τη σταθερότητα με την οποία η γυναικεία εργασία ήταν χειρότερα αμειβόμενη, με μεγαλύτερο βαθμό επισφάλειας και εστιασμένη σε δευτερεύοντες κλάδους οι οποίοι δεν έφεραν κύρος, απολαβές και πρόσβαση στη διοίκηση έστω και στη μικρή κλίμακα (Barron, 1989. Moor & Zanden, 2010, σ. 26-27. Howell, 1986. Bennett, 2006, σ. 83-100).

Βιβλιογραφία

Ailes, M. J. (1999). The Medieval Male Couple and the Language of Homosociality. Στο D. M. Hadley (επιμ.), *Masculinity in Medieval Europe* (σ. 214-237). Routledge.

Arbessmann, R. (1954). The Concept of 'Christus medicus' in St. Augustine. *Traditio, 10,* 1-28.

Barron, C. M. (1989). The 'Golden Age' of Women in Medieval London. *Reading Medieval Studies, 15,* 35-58.

Batt, C. (2002). *Malory's Morte Darthur. Remaking Arthurian Tradition*. Palgrave.

Bardsley, S. (1999). Women's Work Reconsidered: Gender and Wage Differentiation in Late Medieval England. *Past & Present, 165,* 3-29.

Beattie, C. (2007). *Medieval Single Women: The Politics of Social Classification in Late Medieval England*. Oxford University Press.

Belletti, G. C. (1986). Dal 'mercato osceno' all'oscenità del mercato (*Li Sohaiz Desvez* di Jean Bodel e il fabliau *Du Moine*). *L'immagine riflessa, 9,* 253-294.

Bennett, J. M. (1987). *Women in the Medieval English Countryside. Gender and Household in Brigstock before the Plague*. Oxford University Press.

Bennett, J. M. (1996). *Ale, Beer, and Brewsters in England: Women's Work in a Changing World, 1300-1600*. Oxford University Press.

Bennett, J. M. (2006). *History Matters: Patriarchy and the Challenge of Feminism*. University of Pennsylvania Press.

Benveniste, H. R. & Plakotos, G. (2017). Converting Bodies, Embodying Conversion: The Production of Religious Identities in Late Medieval and Early Modern Europe. Στο Y. Fox & Y. Yisraeli (επιμ.), *Contesting Inter-Religious Conversion in the Medieval World* (σ. 245-267). Routledge.

Berman, C. H. (2007). Women's Work in Family, Village, and Town after AD 1000: Contributions to Economic Growth?. *The Journal of Women's History, 19*(3), 10-32.

Bleeke, M. (2017). *Motherhood and Meaning in Medieval Sculpture: Representations from France, c. 1100-1500*. The Boydell Press.

Bloch, H. (1986). *The Scandal of the* Fabliaux. University of Chicago Press.

Boswell, J. (1980). *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. University of Chicago Press.

Bouchard, C. (1981). Consanguinity and Noble Marriages in the Tenth and Eleventh Centuries. *Speculum, 56*(2), 268-287.

Brown J. C., & Goodman, J. (1980). Women and Industry in Florence. *Journal of Economic History, 40*(1), 73-80.

Brundage, J. (1987). *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. University of Chicago Press.

Burgwinkle, W. (2004). *Sodomy, Masculinity and Law in Medieval Literature: France and England, 1050-1230*. Cambridge University Press.

Burgwinkle, W. (2015). Medieval Somatics. Στο D. Hillman & U. Maude (επιμ.), *The Cambridge Companion to the Body in Literature* (σ. 10-21). Cambridge University Press.

Burnett, C. (1998). Scientific Speculations. Στο P. Dronke (επιμ.), *A History of Twelfth-Century Western Philosophy* (σ. 151-176). Cambridge University Press.

Burns, E. J. (1993). *Bodytalk: When Women Speak in Old French Literature*. University of Pennsylvania Press.

Bynum, C. W. (1982). *Jesus as Mother: Studies in the Spirituality of the High Middle Ages*. University of California Press.

Bynum, C. W. (1987). *Holy Feast and Holy Fast: The Religious Significance of Food to Medieval Women*. University of California Press.

Caciola, N. (2003). *Discerning Spirits: Divine and Demonic Possession in the Middle Ages*. Cornell University Press.

Cadden, J. (1993). *Meanings of Sex Difference in the Middle Ages: Medicine, Science, and Culture*. Cambridge University Press.

Cadden, J. (2001). 'Nothing Natural Is Shameful': Vestiges of a Debate about Sex and Science in a Group of Late-Medieval Manuscripts. *Speculum, 76*, 66-89.

Canatella, H. M. (2007). Friendship in Anselm of Canterbury's Correspondence: Ideals and Experience. *Viator: Medieval and Renaissance Studies, 38*(2), 351-367.

Caviness, M. H. (2001). *Visualizing Women in the Middle Ages: Sight, Spectacle, and Scopic Economy*. University of Pennsylvania Press.

Chaucer, G. (2018). *Οι ιστορίες του Καντερμπέρυ*. (Γ. Χαλβατζόγλου, μτφρ.). Νησίδες.

Davies, S. (2016). *Renaissance Ethnography and the Invention of the Human: New Worlds, Maps and Monsters*. Cambridge University Press.

D'Avray, D. (1992). Peter Damian, Consanguinity and Church Property. Στο L. Smith & B. Ward (επιμ.), *Intellectual Life in the Middle Ages* (σ. 71-81). The Hambledon Press.

D'Avray, D. (1998). Marriage Ceremonies and the Church in Italy after 1215. Στο T. Dean & K. J. P. Lowe (επιμ.), *Marriage in Italy 1330-1650* (σ. 107-115). Cambridge University Press.

D'Avray, D. (2001). *Medieval Marriage Sermons. Mass Communication in a Culture without Print*. Oxford University Press.

Διαλέτη, Α. (2015). Ο ιππότης, ο ιερέας και ο πατριάρχης: Όψεις του ανδρισμού στη μεσαιωνική και πρώιμη νεότερη Ευρώπη. Στο Γ. Γκότση, Α. Διαλέτη & Ε. Φουρναράκη (επιμ.), *Το φύλο στην ιστορία. Αποτιμήσεις και παραδείγματα* (σ. 209-234). Ασίνη.

Dinshaw, C. (1989). *Chaucer's Sexual Poetics*. The University of Wisconsin Press.

Duby, G. (1983). *The Knight, the Lady and the Priest: The Making of Modern Marriage in Medieval France*. University of Chicago Press.

Duby, G. (1991). *Medieval Marriage: Two Models from Twelfth-Century France*. Johns Hopkins University Press.

Easton, M. (2006). The Wound of Christ, the Mouth of Hell: Appropriations and Inversions of Female Anatomy in the Later Middle Ages. Στο S. L'Engle & G. B. Guest (επιμ.), *Tributes to Jonathan J.G. Alexander: The Making and Meaning of Illuminated Medieval and Renaissance Manuscripts, Art and Architecture* (σ. 395-414). Harvey Miller.

Elliott, D. (1999). *Fallen Bodies: Pollution, Sexuality, and Demonology in the Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.

Emmerson, R. (2002). The Representation of Antichrist in Hildegard of Bingen's *Scivias*: Image, Word, Commentary, and Visionary Experience. *Gesta, 41*(1), 95-110

Epstein, S. A. (1991). *Wage, Labor, and Guilds in Medieval Europe*. University of North Carolina Press.

Epstein, S. A. (1996). *Genoa and the Genoese, 958-1528*. University of North Carolina Press.

Farmer, S. (1999). "It Is Not Good that [Wo]man Should Be Alone". Elite Responses to Singlewomen in High Medieval Paris. Στο J. M. Bennett & A. M. Froide (επιμ.), *Singlewomen in the European Past 1250-1800* (σ. 82-105). University of Pennsylvania Press.

Farmer, S. (2000). The Beggar's Body: Intersections of Gender and Social Status in High Medieval Paris. Στο S. Farmer & B. Rosenwein (επιμ.), *Monks and Nuns, Saints and Outcasts. Religion in Medieval Society* (σ. 153-171). Cornell University Press.

Ferhatović, D. (2021). Detachable Penises and Holes in Knowledge: Reading Exeter Riddles 44 and 62 Alongside *Le Fevre de Creil* [*The Blacksmith of Creil*] and Jean Bodel's *Le Sohait des Vez* [*The Dream of Cocks*]. *Exemplaria. Medieval, Early Modern, Theory*, *33*(1), 1-18.

Fernandez, M. B. (1998). Peasant and aristocratic women: their role in the rural economy of Seville at the end of the Middle Ages. Στο M. Stone & C. Benito-Vessels (επιμ.), *Women at Work in Spain from the Middle Ages to Early Modern Times* (σ. 13-20). Peter Lang.

Friedrich, E. L. (2013). Insinuating Indeterminate Gender: A Castration Motif in Guillaume de Lorris's Romans de la rose, Στο L. Tracy (επιμ.), *Castration and Culture in the Middle Ages* (σ. 255-279). D. S. Brewer.

García-Ballester, L. (1994). Practical Medicine from Salerno to the Black Death. Στο L. García-Ballester, R. French, J. Arrizabalaga & A. Cunningham (επιμ.), *Practical Medicine from Salerno to the Black Death* (σ. 1-29). Cambridge University Press.

Gaunt, S. (1995). *Gender and Genre in Medieval French Literature*. Cambridge University Press.

Gaunt, S. (1996). Straight Minds/'Queer' Wishes in Old French Hagiography: *La Vie de Sainte Euphrosine*. Στο L. O. Fradenburg, C. Freccero & K. Lavezzo (επιμ.), *Premodern Sexualities* (σ. 155-173), Routledge.

Gil-Sotres, P. (1998). The Regimens of Health. Στο M. D. Grmek (επιμ.), *Western Medical Thought from Antiquity to the Middle Ages* (σ. 291-318). Harvard University Press.

Goldberg, P. J. P. (1992). *Women, Work and Life Cycle in a Medieval Economy: Women in York and Yorkshire c. 1300-1520*. Oxford University Press.

Graham, H. (1997). 'A woman's work…': Labour and Gender in the Late Medieval Countryside. Στο P. J. P. Goldberg (επιμ.), *Women in Medieval English Society* (σ. 126-148). Sutton Publishing.

Green, M. H. (2000). From 'Diseases of Women' to 'Secrets of Women': The Transformation of Gynecological Literature in the Later Middle Ages. *Journal of Medieval and Early Modern Studies, 30*(1), 5-39

Griffiths, F. J. (2013). Women and Reform in the Central Middle Ages. Στο J. Bennett & R. M. Karras (επιμ.), *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe* (σ. 447-463). Oxford University Press.

Harley, D. (1999). Rhetoric and the Social Construction of Sickness. *Social History of Medicine, 12*(3), 407-435.

Haseldine, J. P. (1999). Love, Separation and Male Friendship: Words and Actions in Saint Anselm's Letters to His Friends. Στο D. M. Hadley (επιμ.), *Masculinity in Medieval Europe* (σ. 238-255). Routledge.

Hatcher J., & Bardsley, S. (2001). Debate: Women's Work Reconsidered: Gender and Wage Differentiation in Late Medieval England. *Past & Present, 173*, 191-202.

Hawkins, J. (2015). Did Drunkenness Dim the Sight? Medieval Understandings and Responses to Blindness in Medical and Religious Discourse. Στο N. K. Yoshikawa (επιμ.), *Medicine, Religion and Gender in Medieval Culture* (203-220). D. S. Brewer.

Herlihy, D. (1990). *Opera Muliebria. Women and Work in Medieval Europe*. Temple University Press.

Hildegard. (1990). *Scivias* (C. Hart & J. Bishop, μτφρ.). Paulist Press.

Hilton, R. H. (1982). Lords, Burgesses and Hucksters. *Past & Present, 97*(1), 3-15.

Hodges, K. (2009). Wounded Masculinity: Injury and Gender in Sir Thomas Malory's *Le Morte Darthur*. *Studies in Philology, 106*(1), 14-31.

Hotchkiss, V. R. (2012). *Clothes Make the Man: Female Cross Dressing in Medieval Europe*. Routledge.

Howell, M. C. (1986). *Women, Production, and Patriarchy in Late Medieval Cities*. University of Chicago Press.

Howell, M. C. (1987). Citizenship and Gender: The Problem of Women's Political Status in Late Medieval Cities of Northern Europe. Στο M. Erler & M. Kowaleski (επιμ.), *Women and Power in the Middle Ages* (σ. 37-60). University of Georgia Press.

Howell, M. C. (1998). *The Marriage Exchange. Property, Social Place and Gender in the Cities of the Low Countries, 1300-1550*. University of Chicago Press.

Hughes, D. O. (1978). From Brideprice to Dowry in Mediterranean Europe. *Journal of Family History*, *3*, 263-296.

Houts, E. van. (2019). *Married Life in the Middle Ages, 900-1300*. Oxford University Press.

Hyatte, R. (1994). *The Arts of Friendship: The Idealization of Friendship in Medieval and Early Renaissance Literature*. Brill.

Ingham, P. C. (2001). *Sovereign Fantasies: Arthurian Romance and the Making of Britain*. University of Pennsylvania Press.

Irvine, M. (2000). Abelard and (Re)Writing the Male Body: Castration, Identity, Remasculinization. Στο J. J. Cohen & B. Wheeler (επιμ.), *Becoming Male in the Middle Ages* (σ. 87-106). Garland.

Jacquard, D., & Thomasset, C. (1988). *Sexuality and Medicine in the Middle Ages*. Princeton University Press.

Karras, R. M. (2003). *From Boys to Men: Formations of Masculinity in the Later Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.

Karras, R. M. (2012). *Unmarriages. Women, Men and Sexual Unions in the Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.

Kaeuper R. W., & Bohna, M. (2007). War and Chivalry. Στο P. Brown (επιμ.), *A Companion to Medieval English Literature and Culture, c.1350-c.1500* (σ. 273-291). Blackwell.

Kirshner, J. (2004). Family and Marriage: A Socio-Legal Perspective. Στο J. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance, 1300-1500* (σ. 82-102). Oxford University Press.

Kelly, K. C. (1996). Malory's Body Chivalric. *Arthuriana*, *6*(4), 52-71.

Kelly, K. C. (1999). *Menaced Masculinity and Imperiled Virginity in Malory's* Morte Darthur. Στο K. C. Kelly & M. Leslie (επιμ.), *Menacing Virgins: Representing Virginity in the Middle Ages* (σ. 97-114). University of Delaware Press.

Kowaleski M., & Bennett, J. M. (1989). Crafts, Gilds and Women in the Middle Ages: Fifty Years After Marian K. Dale. *Signs: A Journal of Women in Culture and Society*, *14*, 474-488.

Kowaleski, M. (2013). Gendering Demographic Change in the Middle Ages. Στο J. Bennett & R. M. Karras (επιμ.), *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe* (σ. 181-196). Oxford University Press.

Kruger, S. F. (2000). Becoming Christian, Becoming Male?. Στο J. J. Cohen & B. Wheeler (επιμ.), *Becoming Male in the Middle Ages* (σ. 20-41). Garland.

Krueger, R. (2000). Questions of Gender in Old French Courtly Romance. Στο R. Krueger (επιμ.), *The Cambridge Companion to Medieval Romance* (σ. 132-149). Cambridge University Press.

Lee, M. (2018). The Woman's Body, In-Between: The Holy and Monstrous Womb in Medieval Medicine and Religion. Στο M. E. Heyes (επιμ.), *Holy Monsters, Sacred Grotesques: Monstrosity and Religion in Europe and the United States* (σ. 3-22). Lexington Books.

Leyser, C. (1998). Custom, Truth, and Gender in Eleventh-Century Reform. Στο R. N. Swanson (επιμ.), *Gender and Christian Religion* (σ. 75-91). Boydell and Brewer.

Lochrie, K., McCracken, P., & Schultz, J. A. (1997). Introduction. Στο K. Lochrie, P. McCracken, J. A. Schultz (επιμ.), *Constructing Medieval Sexuality* (σ. ix–xviii). University of Minnesota Press.

Lochrie, K. (1997). Mystical Acts, Queer Tendencies. Στο K. Lochrie, P. McCracken, J. A. Schultz (επιμ.), *Constructing Medieval Sexuality* (σ. 180-200). University of Minnesota Press.

McDougall, S. (2013). The Making of Marriage in Medieval France. *Journal of Family History*, *38*, 1-21.

McDougall, S. (2017). *Royal Bastards. The Birth of Illegitimacy, 800-1230*, Oxford University Press.

McIntosh, M. K. (2005). *Working Women in English Society, 1300-1620*. Cambridge University Press.

McLaughlin, M. (1998) The Bishop as Bridegroom: Marital Imagery and Clerical Celibacy in the Eleventh to Early Twelfth Centuries. Στο M. Frassetto (επιμ.), *Medieval Purity and Piety. Essays on Medieval Clerical Celibacy and Religious Reform* (σ. 209-237). Garland.

McLaughlin, M. (1999). Secular and Spiritual Fatherhood in the Eleventh Century. Στο J. Murray (επιμ.), *Conflicted Identities and Multiple Masculinities: Men in the Medieval West* (σ. 25-43). Garland.

McLaughlin, M. (2010a). The Bishop in the Bedroom. Witnessing Episcopal Sexuality in an Age of Reform. *Journal of the History of Sexuality*, *19*(1), 17-34.

McLaughlin, M. (2010b). *Sex, Gender, and Episcopal Authority in an Age of Reform, 1000-1122*. Cambridge University Press.

McNamara, J. A., & Wemple, S. (1973). The Power of Women through the Family in Medieval Europe, 500-1000. *Feminist Studies, 1*, 126-141.

McNamara, J. A. (1994). The *Herrenfrage*: The Restructuring of the Gender System, 1050-1150. Στο C. A. Lees (επιμ.), *Medieval Masculinities: Regarding Men in the Middle Ages* (σ. 3-29). University of Minnesota Press.

McSheffrey, S. (2006). *Marriage, Sex, and Civic Culture in Late Medieval London*. University of Pennsylvania Press.

Metzler, I. (2013). *A Social History of Disability in the Middle Ages: Cultural Considerations of Physical Impairment*. Routledge.

Miller, M. C. (2003). Masculinity, Reform, and Clerical Culture: Narratives of Episcopal Holiness in the Gregorian Era. *Church History*, *72*(1), 25-52.

Miller, S. A. (2010). *Medieval Monstrosity and the Female Body*. Routledge.

Mills, R. (2015). *Seeing Sodomy in the Middle Ages*. University of Chicago Press.

Mirrer, L. (1994). Representing 'Other' Men: Muslims, Jews, and Masculine Ideals in Medieval Castilian Epic and Ballad. Στο C. A. Lees (επιμ.), *Medieval Masculinities: Regarding Men in the Middle Ages* (σ. 169-186), University of Minnesota Press.

Mondeville, H. de. (1892). *Die Chirurgie des Heinrich von Mondeville nach Berliner, Erfurter und Pariser Codices* (J. L. Pagel, ed). August Hirschwald.

Moor, Tine de, & Zanden, J. L. van. (2010). Girl Power: The European Marriage Pattern and Labour Markets in the North Sea Region in the Late Medieval and Early Modern Period. *Economic History Review*, *63*(1), 1-33.

Moore, R. I. (1998). Property, Marriage and the Eleventh-Century Revolution: A Context for Early Medieval Communism. Στο M. Frassetto (επιμ.), *Medieval Purity and Piety. Essays on Medieval Clerical Celibacy and Religious Reform* (σ. 179-208). Garland.

Μπενβενίστε Ρ. (2007). *Από τους βαρβάρους στους μοντέρνους: Κοινωνική ιστορία και ιστοριογραφικά προβλήματα της μεσαιωνικής Δύσης*. Πόλις.

Murray, J. M. (2005). *Bruges, Cradle of Capitalism, 1280-1390*. Cambridge University Press.

Neal, D. G. (2008). *The Masculine Self in Late Medieval England*. University of Chicago Press.

Oschema, K. (2005) Sacred or Profane? Reflections on Love and Friendship in the Middle Ages. Στο L. Gowing, M. Hunter & M. Rubin (επιμ.), *Love, Friendship and Faith in Europe, 1300-1800* (σ. 43-65). Palgrave.

Oswald, D. (2010). *Monsters, Gender, and Sexuality in Medieval English Literature*. D. S. Brewer.

Ott, J. S. (2005). Writing Godfrey of Amiens: Guibert of Nogent and Nicholas of Saint-Crépin between Sanctity, Ideology and Society. *Mediaeval Studies, 67*, 317-365.

Paravicini-Bagliani A. (2000). *The Pope's Body*. University of Chicago Press.

Parish, H. (2010). *Clerical Celibacy in the West: c.1000-1700*. Ashgate.

Paster, G. K. (2004). *Humoring the Body: Emotions and the Shakespearean Stage*. University of Chicago Press.

Perroy, E. (1955). Wage Labour in France in the Later Middle Ages. *Economic History Review, 8*(2), 232-239.

Πλακωτός, Γ. (2017). Σώμα και φύλο στον ετεροποιητικό λόγο περί Ισλάμ στην πρώιμη νεότερη Ευρώπη. Στο Ζ. Γαβριηλίδου, Μ. Κωνσταντινίδου & Ν. Μαυρέλος (επιμ.), *Ταυτότητες: Γλώσσα και Λογοτεχνία. Πρακτικά Διεθνούς Επετειακού Συνεδρίου* (σ. 513-530). τ. Α΄, Κομοτηνή.

Πλακωτός, Γ. (2019). Υπό το βλέμμα των άλλων: Περιηγητικοί ανδρισμοί, 13ος-18ος αιώνας. Στο Δ. Βασιλειάδου, Γ. Γιαννιτσιώτης, Α. Διαλέτη & Γ. Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί. Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο* (σ. 383-410). Gutenberg.

Ramey, L. T. (2013). *Christian, Saracen and Genre in Medieval French Literature: Imagination and Cultural Interaction in the French Middle Ages*. Routledge.

Rawcliffe, C. (2006). *Leprosy in Medieval England*. Boydell Press.

Reynolds, P. (2007). Marrying and Its Documentation in Pre-Modern Europe: Consent, Celebration and Property. Στο P. Reynolds & J. Witte (επιμ.), *To Have and to Hold. Marriage and Its Documentation in Western Christendom, 400-1600* (σ. 1-42). Cambridge University Press.

Reynolds, P. (2016). *How Marriage Became One of the Sacraments: The Sacramental Theology of Marriage from Its Medieval Origins to the Council of Trent*. Cambridge University Press.

Riemer, E. (1985). Women, Dowries, and Capital Investment in Thirteenth-Century Siena. Στο M. A. Kaplan (επιμ.), *The Marriage Bargain: Women and Dowries in European History* (σ. 59-80). Haworth Press.

Robertson, E. (1993). Medieval Medical Views of Women and Female Spirituality in the *Ancrene Wisse* and Julian of Norwich's *Showings*. Στο L. Lomperis & S. Stanbury (επιμ.), *Feminist Approaches to the Body in Medieval Literature* (σ. 142-167). University of Pennsylvania Press.

Roff, S. E. (2010). "Appropriate to Her Sex"? Women's Participation on the Construction Site in Medieval and Early Modern Europe. Στο T. Earenfight (επιμ.), *Women and Wealth in Late Medieval Europe* (σ. 109-134). Palgrave Macmillan.

Romano, D. (1996). *Housecraft and Statecraft. Domestic Service in Renaissance Venice, 1400-1600*. Johns Hopkins University Press.

Rouillard, L. M. (2020). *Medieval Considerations of Incest, Marriage, and Penance*. Palgrave Macmillan.

Rubin, M. (1994). The person in the Form: Medieval Challenges to Bodily 'Order'. Στο S. Kay & M. Rubin (επιμ.), *Framing Medieval Bodies* (σ. 100-122). Manchester University Press.

Scanlon, L. (1997). Unmanned Men and Eunuchs of God: Peter Damian's Liber Gomorrhianus and the Sexual Politics of Papal Reform. *New Medieval Literatures, 1*, 37-64.

Scarborough, C. L. (2018). *Viewing Disability in Medieval Spanish Texts: Disgraced or Graced*. Amsterdam University Press.

Schuh, D. (2020). Body, Sexuality, and Health. Στο A. Arcangeli, J. Rogge & H. Salmi (επιμ.), *The Routledge Companion to Cultural History in the Western World* (σ. 153-173). Routledge.

Schultz, J. (2006). *Courtly Love, Love of Courtliness, and the History of Sexuality*, University of Chicago Press.

Sexon, S. (2021). Gender-Querying Christ's Wounds: A Non-Binary Interpretation of Christ's Body in Late Medieval Imagery. Στο A. Spencer-Hall & B. Gutt (επιμ.), *Trans and Genderqueer Subjects in Medieval Hagiography* (σ. 133-154). Amsterdam University Press.

Sheehan, M. (1996). *Marriage, Family and Law in Medieval Europe. Collected Studies*. University of Toronto Press.

Simons, W. (2001). *Cities of Ladies: Beguine Communities in the Medieval Low Countries*. University of Pennsylvania Press.

Sir Gawain and the Green Knight, Rendered Literally into Modern English from the Alliterative Romance-Poem of A.D. 1360, from Cotton MS. Nero A x in British Museum. (1912). (E. J. B. Kirtlan, μτφρ.). Charles H. Kelly.

Siraisi, N. G. (1990). *Medieval and Early Renaissance Medicine: An Introduction to Knowledge and Practice*, University of Chicago Press.

Solomon, M. (1997). *The Literature of Misogyny in Medieval Spain: The "Arcipreste de Talavera" and the "Spill"*. Cambridge University Press.

Sponsler, C. (1997). *Drama and Resistance: Bodies, Goods, and Theatricality in Late Medieval England*. University of Minnesota Press.

Stafford, P. (1999). Queens, Nunneries and Reforming Churchmen: Gender, Religious Status and Reform in Tenth- and Eleventh-Century England. *Past & Present*, *163*(1), 3-35.

Steckel S., & Kluge S. (2018). Under Pressure: Secular-Mendicant Polemics and the Construction of Chaste Masculinity within the Thirteenth-Century Latin Church. Στο A. Höfert, M. Mesley & S. Tolino (επιμ.), *Celibate and Childless Men in Power: Ruling Eunuchs and Bishops in the Pre-Modern World* (σ. 268-297). Routledge.

Strickland, D. H. (2003). *Saracens, Demons, and Jews: Making Monsters in Medieval Art*. Princeton University Press.

Stuard, S. M. (2013). Brideprice, Dowry and Other Marital Assigns. Στο J. Bennett & R. M. Karras (επιμ.), *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe* (σ. 148-162). Oxford University Press.

Sylvester, L. (2008). *Medieval Romance and the Construction of Heterosexuality*. Palgrave Macmillan.

Tracy, L. (2019). The Shameful Business of Betrayal and Treason. Στο L. Tracy (επιμ.), *Treason: Medieval and Early Modern Adultery, Betrayal, and Shame* (σ. 1-23). Brill.

Wensky, M. (1982). Women's Guilds in Cologne in the Later Middle Ages. *Journal of European Economic History*, *11*(3), 631-650.

Wilkinson, L. (2007). *Women in Thirteenth-Century Lincolnshire*. The Boydell Press.

Williams, D. (1996). *Deformed Discourse: The Function of the Monster in Mediaeval Thought and Literature*. McGill-Queen's University Press.

Wood, M. W. (1981). Paltry Peddlers or Essential Merchants? Women in the Distributive Trades in Early Modern Nuremberg. *Sixteenth Century Journal*, *12*(2), 3-13.

Yoshikawa, N. K. (2009). Holy Medicine and Disease of the Soul: Henry of Lancaster and *Le Livre de Seyntz Medicines*. *Medical History*, *53*(3), 397-414.

Zettersen, A. & Diensberg, B. (2000). *The English Text of the Ancrene Riwle: The 'Vernon' Text*. Oxford University Press.

Ziegler, J. (1999). Practitioners and Saints: Medical Men in Canonization Process in the Thirteenth to Fifteenth Centuries. *Social History of Medicine*, *12*(2), 191-225.

Ziegler, J. (2001). Medicine and Immortality in Terrestrial Paradise. Στο P. Biller & J. Ziegler (επιμ.), *Religion and Medicine in the Middle Ages* (σ. 201-242). Boydell & Brewer.

Κεφάλαιο 4
Επιθυμίες, πρακτικές και η διαμόρφωση της μεσαιωνικής σεξουαλικής οικονομίας, 12ος-15ος αιώνας

Σύνοψη

Σε αυτό το κεφάλαιο εστιάζουμε αρχικά στο έμφυλο και αναπαραγωγικό σώμα όπως αυτό κατασκευάζεται σε θεολογικά, ιατρικά και φιλοσοφικά έργα που βασίζονται στη χριστιανική διδασκαλία, την κλασική παράδοση (επιλεκτικά και ανάλογα με τη διαθεσιμότητα κειμένων στη χριστιανική Δύση), τη σχολαστική φιλοσοφία και συχνά σε επικοινωνία με τη σύγχρονη ισλαμική και εβραϊκή παράδοση. Παρά τους διαρκείς μετασχηματισμούς τους, ο χριστιανικός και ο ιατρικός λόγος συστηματικά στόχευαν να καταδείξουν το σώμα ως μέρος του θεϊκού πλάνου, να πιστοποιήσουν τη γυναικεία κατωτερότητα και να ταυτίσουν το γυναικείο σώμα με την αναπαραγωγή. Παρότι η αγαμία, η αγνότητα και η ταύτιση των σεξουαλικών σχέσεων με την αναπαραγωγή υπήρξαν θεμελιακές προϋποθέσεις στη μεσαιωνική σεξουαλική οργάνωση, τα κείμενα της εποχής αποκαλύπτουν μια πολυμορφία ερωτικών και συναισθηματικών προσδοκιών και σχέσεων. Η αυλική γραμματεία, αν και σε ένα πρώτο επίπεδο επιχειρεί να κανονικοποιήσει επιθυμίες, απολαύσεις και υποκείμενα σε ένα ετεροκανονικό μοντέλο, την ίδια στιγμή υφαίνει πολλαπλά σενάρια που όχι μόνο εκφεύγουν, αλλά θέτουν σε δοκιμασία την ετεροσεξουαλική συνθήκη. Όπως δείχνει η πρόσφατη φεμινιστική και κουίρ κριτική, για να ανιχνεύσουμε τη σεξουαλική οργάνωση της μεσαιωνικής κοινωνίας θα πρέπει να στραφούμε σε κυρίαρχες μορφές ανδρικής ομοκοινωνικότητας. Ανδρικά ομοκοινωνικά περιβάλλοντα, όπως το μοναστήρι, η Αυλή, η αριστοκρατική κομπανία των πολεμιστών, η συντεχνία, το πανεπιστήμιο, υπήρξαν μορφές διευρυμένης συγγένειας που συμπλήρωναν, αν δεν ανταγωνίζονταν, τους δεσμούς αίματος και γάμου. Αυτά τα περιβάλλοντα εγκόλπωναν πλήθος ερωτικών και σεξουαλικών σχέσεων. Οι παραπάνω επισημάνσεις αποτελούν τη βάση για να πραγματευτούμε το μεσαιωνικό πλαίσιο σεξουαλικών σχέσεων και προσδοκιών, αλλά και για να συζητήσουμε τη σημασία της αντισοδομιτικής ρητορικής που αναδύεται από τον 12ο αιώνα στα θεολογικά κείμενα και στη συνέχεια στη λογοτεχνία, και συμπίπτει με τη θεσμοθέτηση της κληρικής αγαμίας και τη διαμόρφωση του ιπποτικού ιδεώδους, δηλαδή με τα νέα ισχυρά ομοκοινωνικά περιβάλλοντα στις τάξεις της Εκκλησίας και της πολεμικής αριστοκρατίας.

Προαπαιτούμενη γνώση

Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε τα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου, καθώς και εγχειρίδια ιστορίας της μεσαιωνικής περιόδου.

> Όποιος τραυματίζεται σε κάποιο νεύρο, ειδικά αν το τραύμα διαπερνά την επιφάνεια του κρανίου, πρέπει να απέχει από τη συνουσία και από κάθε κοινωνική συναναστροφή και επαφή με λάγνες γυναίκες. Διότι σε αυτές τις δραστηριότητες το νευρικό σύστημα έρχεται σε υπερδιέγερση και πιέζεται έντονα ενώ τα συναισθήματα και οι χυμοί ερεθίζονται. Αυτός ο ερεθισμός έχει ως αποτέλεσμα τον πυρετό. Παρομοίως, από εμπειρία γνωρίζουμε ότι πολλοί ασθενείς που τα τραύματά τους είχαν σχεδόν επουλωθεί πέθαναν πολύ γρήγορα και με ταπεινωτικό τρόπο είτε απλά μιλώντας [ενν. με λάγνες γυναίκες], είτε λόγω του επακόλουθου ερεθισμού, είτε μόνο λόγω της φαντασίας επειδή είδαν τους φίλους τους να εμπλέκονται σε μια τέτοια δραστηριότητα.

Οι συμβουλές που έδινε στις αρχές του 14ου αιώνα ο Γάλλος ιατρός Henri de Mondeville με τις οποίες καθιστούσε τις (ετερο)σεξουαλικές σχέσεις, ακόμα και τη σκέψη για αυτές, διαβρωτικές για τον ανδρικό εγκέφαλο διασταυρώνονται με όσα έγραφε ο Δομινικανός μοναχός του 13ου αιώνα Αλβέρτος ο Μέγας στα σχόλιά του στο αριστοτελικό έργο για την περίπτωση ενός μοναχού που τυφλώθηκε επειδή επιθύμησε μια όμορφη γυναίκα. Η νεκροψία που πραγματοποιήθηκε μετά τον θάνατό του αποκάλυψε ότι ο εγκέφαλός του είχε συρρικνωθεί «στο μέγεθος ενός ροδιού» ενώ τα μάτια του είχαν «καταστραφεί». Σύμφωνα με την ερμηνεία που έδωσε ο Αλβέρτος «επρόκειτο για ένδειξη ότι η συνουσία στεγνώνει τον εγκέφαλο». Ο εγκέφαλος και τα μάτια θεωρούνταν ότι είχαν φλεγματική κράση και κατά συνέπεια ήταν ευάλωτα σε οποιονδήποτε ερεθισμό του σώματος προκαλούνταν από σεξουαλική υπερβολή. Η σεξουαλική συνεύρεση, οι υπερβολικά λάγνες σκέψεις όπως και το πολύ καυτό φαγητό παρήγαγαν υπερβολική θερμότητα που κατέστρεφε τους χυμούς και τις φλέβες. Για τους άνδρες η συνουσία μπορούσε να είναι ολέθρια ή και θανατηφόρα λόγω της υπερβολικής απώλειας θερμότητας και ξηρότητας, ενώ για τις γυναίκες μπορούσε να είναι ευεργετική, καθώς απομυζούσαν

τις ανδρικές ιδιότητες. Η υπερβολική συνουσία μπορούσε να οδηγήσει σε απώλεια της όρασης ή σε μόλυνση από το γυναικείο «σπέρμα», αν στη συνουσία η γυναίκα βρισκόταν από πάνω (Mondeville, 1892, σ. 226. Jacquard & Thomasset, 1998, σ. 55-56, 130-136. Resnick, 2012, σ. 88-92).

Τα λόγια του Henri de Mondeville αλλά και η αφήγηση του Αλβέρτου του Μέγα, αν και προέρχονται από διαφορετικά πεδία σκέψης, της ιατρικής και της θεολογίας αντίστοιχα, πιστοποιούν τη διαρκή αλληλοεπίδραση και σύγκλιση μεταξύ των δύο πεδίων. Αυτή τη σύγκλιση εικονογραφούν τα λόγια με τα οποία ο Άγγλος κληρικός και λόγιος Ιωάννης του Σώλσμπερυ (John of Salisbury) στο έργο του *Historia pontificalis* τον ύστερο 12ο αιώνα περιγράφει τον θάνατο του Ralph, κόμη του Vermandois: «αυτός ο άνδρας χάθηκε λόγω των αμαρτιών στις οποίες με πάθος είχε υποδουλωθεί, διότι ήταν πάντα παραδομένος στη λαγνεία» (*libido semper dominata est*). Κατά τον Ιωάννη του Σώλσμπερυ «οι ιατροί είχαν συστήσει στον Ralph να αποφεύγει το σεξ αλλά δεν άκουσε τις προειδοποιήσεις τους». Για εμάς δεν έχει τόση σημασία αν ο κόμης του Vermandois όντως πέθανε γιατί παράκουσε τις εντολές των ιατρών όσο το ότι σε αυτή την αφήγηση ιατρικός και θεολογικός λόγος είναι ταυτόσημοι. Ο κληρικός Ιωάννης του Σώλσμπερυ καταφεύγει στην ιατρική κρίση για να νομιμοποιήσει το επιχείρημά του.

Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο το σεξ και η λαγνεία νοούνταν ως φορείς (δια)φθοράς του σώματος και της ψυχής. Σε αυτή τη θεώρηση ο θεολογικός λόγος αντλούσε υποστηρικτικά επιχειρήματα από την ιατρική και ειδικά από τη χυμική θεωρία αλλά και ο ιατρικός λόγος συνηγορούσε ως προς τις επιφυλάξεις της χριστιανικής θεολογίας για το σεξ και τη λαγνεία. Αυτή η θεολογικο-ιατρική θέση περί σεξ και λαγνείας ως φορέων φθοράς του σώματος γνώρισε ιδιαίτερη διάχυση πέρα από τους χώρους των ιατρών και των θεολόγων και κατέστη ένας κοινός αφηγηματικός και ερμηνευτικός *τόπος*. Στις *Ιστορίες του Καντερμπέρυ* του Geoffrey Chaucer στο τέλος του 14ου αιώνα η προειδοποιητική διακωμώδηση του ηλικιωμένου αλλά λάγνου ιππότη Γενάρη που επιθυμεί και παντρεύεται τη νεαρή Μαίη με την ελπίδα να αποκτήσει απόγονο κινητοποιεί τη ρητορική περί κινδύνου. Οι συνεχείς συνευρέσεις του ιππότη με τη Μαίη καταλήγουν στην τύφλωσή του: «Αλίμονο, ο Γενάρης, ο τόσο ευγενικός και γενναιόδωρος ιππότης, / ενώ ζούσε ευτυχισμένος, έχασε ξαφνικά το φως του ο καημένος». Η απώλεια της όρασης δεν ήταν μόνο το αποτέλεσμα των ανεξέλεγκτων επιθυμιών του αλλά και του επικίνδυνου γυναικείου σώματος. Το σώμα της Μαίη, και ειδικότερα το αιδοίο της, έμμεσα περιγράφεται ως «γλυκό δηλητήριο, παραπλανητικό!», και ως «τύχη τερατόμορφη». Υπόρρητα εικονογραφείται ως *vagina dentata*, δηλητηριώδης και ανικανοποίητη που ακόρεστα απομυζεί. Μετά τη συνεύρεση την πρώτη νύχτα του γάμου: «Μόνο ο Θεός το ξέρει, τι μπορούσε από μέσα της η Μαίη να λέει, / που τον έβλεπε να κάθεται στο κρεβάτι με τον σκούφο στο κεφάλι, / μ΄ έναν λαιμό λιγνό και ζαρωμένο, θέαμα θλιβερό για ηλικιωμένο». Το ακόρεστο γυναικείο σώμα προβάλλει επικίνδυνο και συνάμα επιτείνει τη διακωμώδηση του λάγνου Γενάρη (Chaucer, 2018, σ. 311, 317. Everest, 1998, σ. 92-94. Pearman, 2010, σ. 32-35).

Οι αφηγήσεις αυτές αποκαλύπτουν, έστω και φευγαλέα, τις οργανωτικές αρχές και τις κύριες κατηγοριοποιήσεις με τις οποίες δομείται το σεξουαλικό σύστημα των μεσαιωνικών κοινωνιών. Για να κατανοήσουμε αυτό το σύστημα θα πρέπει να αποαποικιοποιήσουμε το μεσαιωνικό παρελθόν από τις μεταγενέστερες, νεωτερικές κατηγοριοποιήσεις και νοηματοδοτήσεις: ετερο/ομοφυλοφιλία, γαμήλια αναπαραγωγή και ετεροκανονικότητα. Εντούτοις, το νεωτερικό ιδίωμά μας το οποίο κινητοποιούμε για την περιγραφή προνεωτερικών σεξουαλικών σχέσεων διαρκώς προδίδει τη δυσκολία να αποαποικιοποιήσουμε το παρελθόν. Στη διαμορφούμενη σεξουαλική οικονομία του Μεσαίωνα από τον 12ο αιώνα, υπό τις προδιαγραφές του πατριαρχικού έμφυλου συστήματος, οι «ετεροσεξουαλικές» σχέσεις δεν είναι συνώνυμες της «ετεροκανονικότητας». Οι ετεροσεξουαλικές σχέσεις και οι ομοκοινωνικοί δεσμοί λειτουργούν παράλληλα και συμπληρωτικά σε μια υπό διαμόρφωση χριστιανική πατριαρχική σεξουαλική οικονομία (Lochrie, 2005, σ. xiv, xxviii. Sauer, 2007).

4.1 Μεταξύ αγνότητας και λαγνείας

Στον μεσαιωνικό κόσμο μια βασική ρητορική κατηγορία και οργανωτική αρχή των σεξουαλικών σχέσεων είναι η λαγνεία (*luxuria* ή *libido*). Ο Αλβέρτος ο Μέγας ορίζει τη λαγνεία ως αμάρτημα που υπονομεύει τις σεξουαλικές σχέσεις και πρακτικές που στοχεύουν στην αναπαραγωγή. Στη λαγνεία εμπίπτουν οι διαβρωτικές σχέσεις στις οποίες αναφέρονται προειδοποιητικά ο Henri de Mondeville, ο Αλβέρτος ο Μέγας, ο Ιωάννης του Σώλσμπερυ και το πάθημα του ιππότη στον Chaucer. Οι προειδοποιήσεις ιατρών και θεολόγων για τη διαβρωτική δύναμη του σεξ είναι επαναλαμβανόμενες. Συνιστούν έναν ισχυρό αφηγηματικό τόπο. Στον 14ο αιώνα το δημοφιλές εγχειρίδιο *De secretis mulierum* επισήμαινε: «Οι άνδρες που διαπράττουν συχνά συνουσία εξασθενούν από αυτή την πράξη διότι γίνονται υπερβολικά ξηροί». Μια από τις πιο ισχυρές νοηματοδοτήσεις

της λαγνείας ως διαφθοράς είναι η απόδοση της λέπρας στην αχαλίνωτη σεξουαλικότητα. Αυτό το μοτίβο διατρέχει την περίοδο από τον 13ο έως τον 15ο αιώνα και αποτυπώνεται σε διαφορετικά πολιτισμικά ευρετήρια και κοινωνικά πεδία: από τον ιατρικό λόγο μέχρι τη λογοτεχνία. Η Margery Kempe στην (αυτο-)βιογραφία της με τίτλο *The Book of Margery Kempe* στις αρχές του 15ου αιώνα προειδοποιούσε τον γιο της «να διατηρήσει αγνό το σώμα του» και να αποφεύγει «τη συναναστροφή των γυναικών» για να μην τιμωρηθεί. Ωστόσο, αυτός υποκύπτει στο «αμάρτημα της λαγνείας» και το πρόσωπό του γεμίζει με σημάδια «σαν να ήταν λεπρός» (Jordan, 1997, σ. 127-129. Murray, 2002, σ. 16. Zimmerman, 2008).

Στον αντίποδα της λαγνείας βρίσκεται η άλλη κυρίαρχη οργανωτική κατηγορία, η αγνότητα και η παρθενία. Ο κλασικός Μεσαίωνας έχει κληρονομήσει τη ρητορική και το ιδεώδες της αγνότητας από τους πρώιμους χριστιανικούς αιώνες. Λαγνεία και αγνότητα ως αντιστικτικές οργανωτικές αρχές και ρητορικές τεχνολογίες διαποτίζουν τον χριστιανικό Μεσαίωνα. Σε αυτές εμφιλοχωρεί η γαμήλια σχέση, η οποία την ίδια στιγμή μπορεί να χαλιναγωγήσει τη λαγνεία αλλά και να διολισθήσει σε αυτή. Η σχέση αγνότητας/παρθενίας και γάμου είναι ακανθώδης για τους χριστιανούς συγγραφείς του κλασικού Μεσαίωνα, καθώς η διανοητική κληρονομιά των χριστιανών συγγραφέων της ύστερης Αρχαιότητας και του πρώιμου Μεσαίωνα παρέμενε ισχυρή. Από τη μια μεριά, ο Ιερώνυμος τον 4ο αιώνα αποκήρυσσε τον γάμο καθαγιάζοντας την αγνότητα και την παρθενία ενώ, από την άλλη μεριά, ο Αυγουστίνος αναγνώριζε αξία στη γαμήλια σχέση χωρίς να υπονομεύει την ανωτερότητα της παρθενίας. Η αξία της γαμήλιας σχέσης έγκειτο αποκλειστικά στην αναπαραγωγή ενώ η ιεραρχική σχέση των συζύγων καθιστούσε τη γαμήλια σχέση μέρος του θεϊκού σχεδίου. Η γαμήλια σχέση που δεν υπάκουε στην ιεραρχία και οι εντός του γάμου σεξουαλικές πρακτικές που δεν στόχευαν στην αναπαραγωγή καθιστούσαν τους συζύγους «δούλους της λαγνείας», κατά τον Αυγουστίνο. Τα ιδεώδη και οι προδιαγραφές περί σεξουαλικών σχέσεων που επεξεργάστηκαν οι χριστιανοί συγγραφείς της ύστερης Αρχαιότητας και του πρώιμου Μεσαίωνα διαποτίζουν τις χριστιανικές μεσαιωνικές κοινωνίες από τον 11ο-12ο αιώνα, όπως τουλάχιστον αποτυπώνονται στη γραμματεία που παρήγαγαν κληρικοί και λαϊκοί. Για παράδειγμα, εκτός από την ακανθώδη σχέση αγνότητας/παρθενίας και γάμου, η τριμερής ταξινόμηση των γυναικών, ανεξαρτήτου κοινωνικής θέσης, στη βάση της παρθενίας, του γάμου και της χηρείας, όπως τη διαμόρφωσαν οι πρώιμοι χριστιανοί συγγραφείς θα εξακολουθήσει να αναπαράγεται στους μετέπειτα αιώνες.

Τον 11ο αιώνα, κατά τη διάρκεια της Γρηγοριανής Μεταρρύθμισης, με την επιβολή της κληρικής αγαμίας τα ιδεώδη της αγνότητας και της παρθενίας διακρίνονται από μια νέα δυναμική. Η ρητορική των μεταρρυθμιστών τονίζει τη μιαρότητα του γάμου. Ο κληρικός Πέτρος Δαμιανός, από τις ηγετικές μορφές του μεταρρυθμιστικού κινήματος, αποκαλεί τις γυναίκες με τις οποίες οι κληρικοί διατηρούσαν σεξουαλικές ή γαμήλιες σχέσεις «πλανεύτρες των κληρικών, θλιβερά υποχείρια του διαβόλου, δηλητήριο του νου, ξίφος που δολοφονεί την ψυχή, τοξίνη στο ποτό και την τροφή, πηγή αμαρτίας και καταδίκης». Σε μια επιστολή του μάλιστα αξίωνε τη μετατροπή των γυναικών των κληρικών σε σκλάβες της Εκκλησίας. Αν και η ρητορική έθετε κυρίως στο στόχαστρο τις σεξουαλικές και γαμήλιες σχέσεις των κληρικών, η απαξίωση του γάμου και η δαιμονοποίηση των σεξουαλικών σχέσεων είναι ευρύτερη. Αυτή η δαιμονοποίηση διαπλεκόταν στενά με τον εντεινόμενο μισογυνισμό. Οι σεξουαλικές σχέσεις και οι γυναίκες επενδύονται με όρους μιαρότητας. Κατά πόσο βέβαια η ασκητική θέαση του κόσμου που καθίσταται ηγεμονικός ορίζοντας της τάξης των κληρικών είχε αντίστοιχο αντίκτυπο στη μεγάλη μάζα του πληθυσμού είναι δύσκολο να γνωρίζουμε. Καθώς, βέβαια, όπως είδαμε, κατά τον 11ο αιώνα η Εκκλησία επιχειρεί να επιβάλει τη δική της θεώρηση στη γαμήλια σχέση, το πλήθος διαταγμάτων και διατάξεων που παράγει και το κήρυγμα συνιστούν έναν ισχυρό δίαυλο επικοινωνίας με τον πληθυσμό. Στις προβλέψεις του κανονικού δικαίου αποτυπώνονται εκκλησιαστικές αντιλήψεις περί σεξουαλικών σχέσεων. Μαζί με την καταδίκη των κληρικών που είχαν γαμήλιες ή σεξουαλικές σχέσεις στον εκκλησιαστικό κανονιστικό λόγο οι σεξουαλικές σχέσεις καθίστανται πηγή αμαρτίας και καταδίκης με εξαίρεση τη γαμήλια σχέση. Στη γαμήλια σχέση, ως το μόνο νόμιμο και αποδεκτό πεδίο σεξουαλικών σχέσεων, το σεξ έχει μια απαρέγκλιτη στόχευση, την αναπαραγωγή (Elliott, 1999, σ. 81-106. Moore, 1980. Leyser, 1995. Brundage, 1987, 181-183).

Τον 12ο αιώνα η γαμήλια σχέση αποκτά μια πιο θετική νοηματοδότηση από τη σκοπιά της Εκκλησίας. Εν πολλοίς αυτή η εξέλιξη σχετίζεται με τη μυστηριακή θεμελίωση του γάμου και την κληρικοποίησή του που, έστω και στη θεωρία, πέτυχε η Εκκλησία. Από τον ύστερο 12ο αιώνα η θεώρηση της Εκκλησίας για τις σεξουαλικές σχέσεις διασταυρώνεται με την αριστοτελική σκέψη, την ιατρική και τη φυσική φιλοσοφία με ακρογωνιαίο λίθο τον λόγο περί φύσης. Η Φύση (Natura) γίνεται η «θεότητα» της κανονικότητας στον λόγο περί σεξ και φύλου. Το σεξ νοηματοδοτείται ως μια φυσικά δοσμένη συνθήκη που υπακούει τελεολογικά στην αναπαραγωγή. Υπό αυτή την έννοια, η κυρίαρχη θεολογική αντίληψη περί σεξ ως φορέα διαφθοράς μετριάζεται. Αυτός ο μετριασμός όμως δεν αναιρεί την κυρίαρχη αντίληψη ότι το μόνο νόμιμο πεδίο των σεξουαλικών σχέσεων είναι η γαμήλια σχέση και η αναπαραγωγή. Η μετατόπιση προς μια πιο θετική

νοηματοδότηση του γάμου και της αναπαραγωγής μέσω της ταύτισής τους αποτέλεσε επίσης την αντίδραση της Εκκλησίας σε πεποιθήσεις (υπαρκτές ή φανταστικές) που κατατάχθηκαν και καταδιώχθηκαν ως αιρετικές. Σύμφωνα με αυτές τις πεποιθήσεις το σώμα και το σεξ, ακόμα και για αναπαραγωγικούς σκοπούς, ήταν οι υπέρτατοι φορείς διαφθοράς και αμαρτίας. Αυτές οι πεποιθήσεις φαίνεται (κατά την αντίληψη της Εκκλησίας) ότι γνώριζαν ιδιαίτερη διάδοση μεταξύ της αίρεσης των καθαρών με επίκεντρο τη νότια Γαλλία και έφερναν σε ιδιαίτερη και επικίνδυνη εγγύτητα τη θεώρηση περί αγνότητας/παρθενίας της Εκκλησίας και των αιρετικών. Η αποδοχή εκ μέρους της Εκκλησίας των σεξουαλικών σχέσεων με στόχο την αναπαραγωγή εντός του γάμου συνιστούσε μια διάκριση απέναντι στις πεποιθήσεις των καθαρών (Newman, 2003, σ. 53-54. Noonan, 1986, σ. 171-200).

Η πιο σαφής διατύπωση αυτής της νέας αντίληψης προέρχεται από τον μεγάλο Δομινικανό θεολόγο και σχολαστικό φιλόσοφο του 13ου αιώνα Θωμά Ακινάτη: η μόνη ανεκτή σεξουαλική σχέση είναι η γαμήλια αναπαραγωγική. Επίσης αντλώντας από την αριστοτελική θεώρηση περί γυναικείας φύσης, κατά τον Ακινάτη οι γυναίκες είναι ατελή αρσενικά λόγω της έλλειψης θερμότητας, ενώ κατά τη σύλληψη παρέχουν μόνο την ύλη, σε αντίθεση με τη μορφή που προέρχεται από το ανδρικό σπέρμα. Η διαπλοκή της χριστιανικής θεολογίας με την ιατρική και τη φυσική φιλοσοφία θα παραγάγει ένα πλήθος επιχειρημάτων γύρω από το «φυσικό» και το «παρά φύση» σεξ, με κύρια στόχευση την απαρέγκλιτη ευθυγράμμιση του σεξ με την αναπαραγωγή. Για παράδειγμα, ο δάσκαλος του Ακινάτη, Δομινικανός θεολόγος και αριστοτελικός σχολιαστής Αλβέρτος ο Μέγας, θα υποτάξει τη σεξουαλική απόλαυση στην αναπαραγωγή: «η απόλαυση στη συνουσία υπάρχει ώστε [η συνουσία] να γίνεται πιο επιθυμητή και η αναπαραγωγή να συνεχίζει». Μέσω συσχετίσεων με το ζωικό βασίλειο εννοιολογεί την απόλαυση ως κίνητρο στην αναπαραγωγή διότι, όπως υποστήριξε, διαφορετικά τα ζώα θα ήταν απρόθυμα να υποστούν το βάρος της εγκυμοσύνης και της ανατροφής. Αυτή την ευθυγράμμιση γαμήλιας σχέσης, σεξ και αναπαραγωγής παραγνωρίζει και διαστρεβλώνει ο λάγνος ιππότης Γενάρης στις *Ιστορίες του Καντερμπέρυ* του Chaucer θεωρώντας ότι ο γάμος είναι το νόμιμο καταφύγιο των ακόρεστων επιθυμιών του: «Είμαστε πια δεμένοι με του γάμου τα ιερά δεσμά εσύ κι εγώ, […] γι' αυτό ό,τι κάνουμε τώρα μαζί, αμαρτία δεν μπορεί να λογιστεί […] αφού ο νόμος επιτρέπει πια να κάνουμε παιχνίδια ερωτικά». Αντιθέτως ο φίλος του Ιουστίνος αναγνωρίζει ότι ο γάμος δεν θέτει σε κίνδυνο τον ευλαβικό βίο και τη μετά θάνατον σωτηρία, όπως κατά παράδοξο τρόπο ανησυχεί ο Γενάρης, εφόσον ο γάμος δεν κυριαρχείται από τη λαγνεία: «Είναι λογικό, αν απολαμβάνεις με μέτρο τον πόθο τον ερωτικό, / και τη γυναίκα δεν την ικανοποιείς σεξουαλικά σε υπερβολικό βαθμό […] είναι λογικό να μη σε βασανίζει πια, αγαπημένε αδερφέ, το θέμα αυτό» (Cadden, 1996, σ. 55-56. Chaucer, 2018, σ. 307, 311).

Η άντληση από την ιατρική θεωρία και η νέα θεώρηση των σεξουαλικών σχέσεων με την οριοθέτησή τους στο γαμήλιο, αναπαραγωγικό μοντέλο δεν εκτοπίζει την ηγεμονική θέση που κατέχουν στον εκκλησιαστικό λόγο τα ιδεώδη της αγνότητας και της παρθενίας και η αποστροφή προς το σεξ. Η ένταση ανάμεσα στην παρθενία και τον γάμο με τις σεξουαλικές και αναπαραγωγικές συνδηλώσεις του δεν θα εκλείψει κατά τη διάρκεια του Μεσαίωνα. Πόσο μάλλον από τη στιγμή που η αγαμία είχε καταστεί ο ορίζοντας της μικρής αλλά ηγεμονικής τάξης του κλήρου. Για κάποιους μεσαιωνικούς συγγραφείς, όχι απαραίτητα κληρικούς, το επιχείρημα ότι η απόλαυση συνέβαλε στην τιθάσευση της μιαρότητας που ενείχε η σεξουαλική πράξη μάλλον επέτεινε την αποστροφή προς το σεξ. Μια αγγλική πραγματεία για γυναίκες του 12ου αιώνα με τίτλο *Holy Maidenhood* έγραφε: «Αν ο γάμος αποτελεί την τρίτη κατάσταση μπορεί κανείς να καταλάβει από τον βαθμό ευτυχίας που φέρουν ποια κατάσταση υπερέχει των άλλων. Ο γάμος φέρει τριακονταπλάσιους καρπούς στον παράδεισο, η χηρεία εξηκονταπλάσιους και η παρθενία εκατονταπλάσιους κατανικώντας τις δύο άλλες καταστάσεις». Αυτό το επιχείρημα υπέρ της παρθενίας σταθερά αναπαράγει όσα είχε διατυπώσει τον 7ο αιώνα ο Αλντέλμος (Ealdhelm), ηγούμενος του αβαείου του Malmesbury: «Η παρθενία είναι χρυσός, η αγνότητα άργυρος και ο γάμος χαλκός. Η παρθενία είναι ελευθερία, η αγνότητα απελευθέρωση και ο γάμος αιχμαλωσία».

Στο ίδιο πνεύμα, η μητρότητα ως απότοκη της σεξουαλικής πράξης παραμένει στη μεσαιωνική θεώρηση μια διαταρακτική συνθήκη, κατάφορτη εντάσεων. Στην πραγματεία *Holy Maidenhood* το σεξ, η εγκυμοσύνη και η ανατροφή τέκνων αποτυπώνονται ως τερατώδεις διαδικασίες που υποβάλλουν σε δοκιμασία την ψυχή όπως και το σώμα των γυναικών: «Αυτό το αμάρτημα παραμορφώνει εσένα και ατιμάζει το σώμα σου, μολύνει την ψυχή σου, σε καθιστά ένοχη στα μάτια του Θεού και μιαίνει τη σάρκα σου». Τα λόγια αυτά εξακολουθούν μετά από αιώνες να αντανακλούν το ποίημα *De virginitate* που ο Venantius Fortunatus, επίσκοπος και λόγιος του 6ου αιώνα και ισχυρός υπέρμαχος της αποκήρυξης των σωματικών εξαρτήσεων, αφιερώνει σε μια γυναικεία μοναστική κοινότητα του Poitier: «Η έγκυος δεν μπορεί να κρύψει τη ληθαργική μήτρα με το έμβρυο […] το σώμα και η ψυχή της φορτωμένα, η αντοχή της στερεμένη / όταν η γυναίκα, άρρωστη από τη λαγνεία, γεννάει ένα τέρας». Η ταπείνωση και η παρακμή που απορρέουν από το σεξ διαποτίζουν για αιώνες διάφορα

πεδία της μεσαιωνικής σκέψης και θέασης του κόσμου. Ο μοναχός και λόγιος Γιβέρτος του Νοζάν (Guibert de Nogent,) στην αυτοβιογραφία του (*De vita sua*) στις αρχές του 12ου αιώνα αναφέρεται στην αδυναμία των γονιών του να ολοκληρώσουν σεξουαλικά τον γάμο τους για χρόνια. Ο τρόμος της μητέρας του για την αμαρτία αλλά και τα μάγια που υποτίθεται ότι είχαν γίνει στον πατέρα του διαπλέκονται αφηγηματικά από τον Γιβέρτο για να εξηγήσουν την αδυναμία της σεξουαλικής ολοκλήρωσης. Μετά τον θάνατο του συζύγου της η μητέρα του υιοθέτησε μια αυστηρή, σχεδόν μοναστική ζωή με συνεχή εξομολόγηση και στοχασμό για τις παρελθούσες πράξεις της. Αν η αρετή της ήταν αρχικά προϊόν του τρόμου, στη συνέχεια υπήρξε απότοκη της λογικής και του στοχασμού. Η σκιά της αγνότητας και της παρθενίας απλώνεται στα λόγια του Γιβέρτου (Elliott, 2012, σ. 85-91. Rosenwein, 2006, σ. 117-119. Houts, 2019, σ. 94-97).

Το ιδεώδες της αγνότητας και της παρθενίας καθοδηγεί τους λεγόμενους «πνευματικούς» ή «αγνούς» γάμους. Σε αυτούς τους κατά τα άλλα επίσημους γάμους οι σύζυγοι απείχαν από τις σεξουαλικές σχέσεις. Τυπικά τέτοιοι γάμοι έπρεπε να δηλώνονται στις κατά τόπους εκκλησιαστικές αρχές. Λίγες καταγεγραμμένες περιπτώσεις διασώζονται, χωρίς πάντως αυτή η ισχνότητά, αν λάβουμε υπόψη τις μεσαιωνικές διοικητικές διαδικασίες, να είναι δηλωτική του εύρους που ενδεχομένως οι «πνευματικοί γάμοι» είχαν. Αποτελούσαν, ωστόσο, ένα ισχυρό αφηγηματικό μοτίβο, ειδικά στους βίους αγίους. Η Μπιργκίτα της Σουηδίας, η Δωροθέα του Montau ή η Φραγκίσκη της Ρώμης, εκτός από τις μυστικιστικές εμπειρίες τους και τα οράματα που βίωναν ή τις αγαθοεργίες που έπρατταν, κατά τους βιογράφους τους διακρίθηκαν για την αποχή ή ακριβέστερα την αποστροφή τους προς τις σεξουαλικές σχέσεις ως ισχυρή απόδειξη της ενάρετης χριστιανικής ζωής τους που οδήγησε στην αγιοποίησή τους. Οι όποιες σεξουαλικές σχέσεις οφείλονταν στην πίεση των συζύγων τους ή αποσκοπούσε στην απόκτηση απογόνου. Η «επιστροφή στην παρθενία» για κάποιον από τους συζύγους ή και για τους δύο αντηχεί διδαχές για την αξία της σταδιακής αποχής από το σεξ κατά τη διάρκεια του έγγαμου βίου. Στο ισχυρό μοτίβο του «πνευματικού γάμου» καταφεύγει η αγγλίδα μυστικίστρια Margery Kempe στην (αυτο-)βιογραφία της με τίτλο *The Book of Margery Kempe* τον 15ο αιώνα. Η Kempe, μετά τη γέννηση δεκατεσσάρων παιδιών, ακολουθώντας μια μυστικιστική εμπειρία πείθει τον άνδρα της να ακολουθήσουν έναν «πνευματικό γάμο» με την υπόσχεση η ίδια να αποπληρώσει τα χρέη του. Η δυναμική του μοτίβου του «πνευματικού γάμου» καταδεικνύεται στις περιπτώσεις αυτές που χρησιμοποιείται για να εξηγηθούν ζητήματα όπως η πολιτική αναταραχή. Για παράδειγμα, η ατεκνία του βασιλιά Εδουάρδου και της συζύγου του Edith στην Αγγλία του 11ου αιώνα, που συνέβαλε στο τέλος της αγγλοσαξωνικής κυριαρχίας και τη νορμανδική κατάκτηση, αποδόθηκε από τους χρονικογράφους στον «πνευματικό γάμο» του βασιλικού ζεύγους (Sauer, 2015, σ. 56-59. Elliott, 1993, σ. 266-296).

Από τον 12ο αιώνα ένα πλέγμα πολιτισμικών παραδόσεων και κοινωνικών πρακτικών, πολλαπλών θεωρήσεων και ρητορικών, οι οποίες δεν ήταν πάντα συγκλίνουσες ούτε εξίσου δυναμικές, έθεσε σε κίνηση μια μακροχρόνια διαδικασία συγκρότησης της μεσαιωνικής σεξουαλικής οικονομίας. Σε αυτό το πλέγμα συνυπάρχουν η πρακτική της πολυγαμίας που υπήρξε κυρίαρχη στον πρώιμο Μεσαίωνα για τα άρρενα μέλη της πολεμικής ελίτ των λεγόμενων «γερμανικών λαών» και διατήρησε την ισχύ της στους μετέπειτα αιώνες, η δυναμική της πατρογραμμικότητας και η θεσμοθέτησή της στους κύκλους της φεουδαρχικής ελίτ και κυρίως στις κυρίαρχες τάξεις των αναδυόμενων αστικών κέντρων, η ομοκοινωνικότητα που διαποτίζει την ιπποτική και κληρική ελίτ, το χριστιανικό ιδεώδες της αγνότητας/παρθενίας αλλά και η μονογαμική, αδιάλυτη και μυστηριακή θεώρηση και θεσμοθέτηση του γάμου από τη μεριά της Εκκλησίας και η δυναμική σύγκλιση μεταξύ θεολογίας, ιατρικής και σταδιακά του νόμου γύρω από τη θεώρηση των κατά φύση ή παρά φύση σεξουαλικών σχέσεων και πρακτικών. Η πρόσβασή μας σε αυτή τη διαδικασία διαμόρφωσης της μεσαιωνικής σεξουαλικής οικονομίας είναι ιδιαίτερα αποσπασματική. Κάποιες πολιτισμικές δυναμικές και κοινωνικές ρητορικές ανιχνεύονται αμεσότερα και ευκολότερα από άλλες, όπως, για παράδειγμα, οι ισχυρές αντιλήψεις και προσδοκίες περί γονιμότητας που έλκουν την καταγωγή τους από το προχριστιανικό παρελθόν και διαποτίζουν τη ζωή της υπαίθρου τόσο των αγροτικών στρωμάτων αλλά και της πολεμικής ελίτ, αλλά δεν αποτυπώνονται παρά μόνο με έμμεσους τρόπους. Συχνά κάποιες νοηματοδοτήσεις είναι πιο ρευστές και ολισθηρές από όσο εκ πρώτης όψεως φαίνεται. Για παράδειγμα, η σύγκλιση εκκλησιαστικού και ιατρικού λόγου στην κατηγοριοποίηση των κατά φύση και παρά φύση σεξουαλικών σχέσεων δεν είναι ταυτόσημη, παρά το κοινό ιδίωμα, με την κατά πολύ μεταγενέστερη νεωτερική διάκριση μεταξύ ετεροφυλοφιλίας και ομοφυλοφιλίας. Η μεσαιωνική διάκριση κατά φύση και παρά φύση σεξουαλικών σχέσεων είναι σχεδόν ταυτόσημη με τη διάκριση αναπαραγωγικών και μη αναπαραγωγικών σχέσεων και πρακτικών.

4.2 Η οργάνωση επιθυμιών και πρακτικών. Προσδοκίες και κουίρ σενάρια

Στην υπό διαμόρφωση μεσαιωνική σεξουαλική οικονομία κύριες οργανωτικές κατηγορίες είναι τα δίπολα λαγνεία-παρθενία/αγνότητα, λαγνεία-αναπαραγωγικές σεξουαλικές πρακτικές, αναπαραγωγή-παρθενία/αγνότητα, πάθη-μετριοπάθεια. Μεταξύ των σεναρίων και κωδικοποιήσεων που περιλαμβάνονται σε αυτή την ταξινομική διαδικασία είναι και η διοχέτευση πρακτικών και επιθυμιών στο σενάριο που θα αποκαλούσαμε «ετεροσεξουαλικότητα». Οι οργανωτικές κατηγορίες της σεξουαλικής οικονομίας του Μεσαίωνα στοιχειοθετούνται με σαφήνεια τον 13ο αιώνα. Στους κανόνες που θεσπίζει η Δ΄ Σύνοδος του Λατερανού το 1215 η λαγνεία (*vitio libidinis*) γίνεται, έστω λακωνικά, ταξινομική κατηγορία. Το έργο του Δομινικανού μοναχού Γουλιέλμου Perault (Willelmus Peraldus) *Summa de vitiis* (*Επιτομή των αμαρτημάτων*), το οποίο μαζί με τη *Summa de virtutibus* (*Επιτομή των αρετών*) γνώρισαν ιδιαίτερη διάχυση με μεταφράσεις και συνεχείς αναφορές, επιμερίζει και ταξινομεί πρακτικές και αμαρτήματα. Υπό την ευρεία κατηγορία της λαγνείας ταξινομούνται, μεταξύ άλλων, τα παρά φύση αμαρτήματα: «Κάποιες φορές το παρά φύση αμάρτημα αφορά στον τρόπο, όπως όταν η γυναίκα βρίσκεται από πάνω ή όταν (το σεξ) γίνεται κατά τον ζωώδη τρόπο παρότι στην κατάλληλη οδό. Άλλες φορές το παρά φύση αμάρτημα αφορά στην ουσία όπως όταν κάποιος αποδέχεται τη διοχέτευση του σπέρματος οπουδήποτε αλλού πέρα από το μέρος που υπαγόρευσε η φύση». Σε αυτά τα λόγια του Perault η λαγνεία και το παρά φύση σεξ συμπυκνώνονται στις μη αναπαραγωγικές πρακτικές οι οποίες δεν ταξινομούνται εντούτοις με βάση το δίπολο «ετεροσεξουαλικότητα»-«ομοσεξουαλικότητα». Ίσως η πιο ισχυρή εικονογράφηση των υπό διαμόρφωση οργανωτικών κατηγοριών απαντά στο έργο του Θωμά Ακινάτη, *Summa theologiae* (*Θεολογική επιτομή*) τον 13ο αιώνα. Ο Ακινάτης τοποθετεί στην κατηγορία της λαγνείας (*luxuria*) έξι τύπους απρεπών σεξουαλικών σχέσεων: προγαμιαίες σχέσεις, μοιχεία, αιμομιξία, διακόρευση παρθένας, απαγωγή και παρά φύση αμαρτίες. Στις παρά φύση αμαρτίες του Ακινάτη κατατάσσονται η «μιαρότητα» χωρίς συνουσία, η συνουσία με άλλο είδος, η συνουσία με κάποιον/α του ιδίου φύλου, η συνουσία με αφύσικο τρόπο είτε με τη χρήση κάποιου «απρεπούς οργάνου» είτε με «τερατώδεις και κτηνώδεις τρόπους» (Boswell, 1980, σ. 278. Goodich, 1976, σ. 432. Jordan, 1997a. σ. 110-112, 140-145. Jordan, 1997b, σ. 34-35).

Η σεξουαλική οικονομία του Μεσαίωνα δεν διαμορφώνεται υπό το βάρος της «ετεροκανονικότητας» αλλά, όπως έχει επισημάνει η μεσαιωνολόγος Karma Lochrie, από την καχυποψία και εχθρότητα προς την επιθυμία. Το μοντέλο του αποδεκτού και ορθού σεξ είναι αναπαραγωγικό. Η «κανονικότητα» είναι η αναπαραγωγή. Για την ακρίβεια το ορθό σεξ στην εκκλησιαστική και ιατρική θεώρηση συνοψιζόταν στη λεγόμενη ιεραποστολική στάση ως η μόνη που διασφάλιζε τη σύλληψη αλλά και τις έμφυλες ιεραρχικές σχέσεις, δηλαδή το δίπολο ενεργητικότητας και παθητικότητας. Στον πυρήνα αυτού του δίπολου βρισκόταν η ηγεμονική αντίληψη και πανίσχυρη μεσαιωνική κληρονομιά για τις σεξουαλικές πρακτικές ως κάτι που κανείς έκανε σε κάποια/ον και κάποια/ος υφίστατο, σύμφωνα με την επισήμανση της ιστορικού Ruth Mazo Karras. Οι λάγνες παρά φύση πρακτικές (ετερο- ή ομοσεξουαλικές) υπονόμευαν την αναπαραγωγή και κυρίως την έμφυλη ιεραρχία ως μια εγγενή συνθήκη που τεκμηρίωναν η θεολογία και η ιατρική και η οποία αναμενόταν να αναπαράγεται επιτελεστικά (Lochrie, 2005, xi-xxvii. Lochrie, 1999, σ. 182. Karras, 2005, σ. 3-5, 23-24).

Αυτές οι προδιαγραφές διαμορφώνουν δύο σεξουαλικά συστήματα που θα μπορούσαμε να ονομάσουμε «σεξουαλικό σύστημα της αναπαραγωγής» και «σεξουαλικό σύστημα των επιθυμιών». Τα δύο συστήματα υπακούουν στον ανδροκεντρικό ορίζοντα και τις πατριαρχικές προσδοκίες των μεσαιωνικών κοινωνιών. Είναι παράλληλα, ενδεχομένως συμπληρωματικά και συχνά ανταγωνιστικά. Τα δύο συστήματα επέτρεπαν ένα εύρος σεναρίων που συχνά ήταν κατάφορτα από εντάσεις και αποτυπώνονταν σε διάφορα πολιτισμικά ευρετήρια και κοινωνικά πεδία. Ίσως τα πεδία εκείνα τα οποία παρέχουν μια προνομιακή αν και συχνά αμυδρή θέαση είναι η λογοτεχνία και η χριστιανική γραμματεία. Λογοτεχνικά είδη όπως τα *fabliaux*, τα επικά ποιήματα και οι μυθιστορίες διαρκώς θέτουν υπό πραγμάτευση και διερεύνηση τα σεξουαλικά συστήματα της εποχής ακόμα και αν η έννοια του «σεξουαλικού συστήματος» είναι εξαιρετικά ξένη προς το μεσαιωνικό ιδίωμα. Παρά τις διαφορές τους ως προς τους συγγραφείς, το ακροατήριο, τις στοχεύσεις, το είδος και τους κανόνες στους οποίους υπακούουν και παρά τους μετασχηματισμούς τους στο πέρασμα του χρόνου, τα λογοτεχνικά είδη αποτελούν ευρετήρια κοινωνικά κατασκευασμένων νοημάτων.

Σε αυτή τη βάση, οι γαλλικές μυθιστορίες ήδη από τις απαρχές τους τον 12ο αιώνα θέτουν στο επίκεντρο τις επιθυμίες και τη γαμήλια σχέση. Με αυτόν τον τρόπο αλληλοεπιδρούν με τις θεωρήσεις των κληρικών, ιατρών και φυσικών φιλοσόφων περί παθών και λαγνείας από τη μια μεριά και, από την άλλη μεριά, περί «φυσικών» αναπαραγωγικών σεξουαλικών σχέσεων υπό τη γαμήλια στέγη. Οι μυθιστορίες δεν δημιουργούν διαφορετικά σενάρια αλλά μετέχουν στην ηγεμονική αντίληψη ότι τα πάθη είναι επικίνδυνα και διαταρακτικά. Λειτουργούν ως «εργαστήρια» τα οποία επεξεργάζονται αν και σε ποιο βαθμό η διαταρακτική φύση των παθών,

η λαγνεία, οι σεξουαλικές επιθυμίες, ο έρωτας ως βίαιο συναίσθημα μπορούν να αποκτήσουν κοινωνική χρησιμότητα σε ευθυγράμμιση με τις πατρογραμμικές επιταγές του γάμου. Τα διαφορετικά σενάρια που επεξεργάζονται αποκαλύπτουν τα δύο παράλληλα σεξουαλικά συστήματα και τις εντάσεις που αυτά παράγουν. Παρά τις διαφορές τους, οι μυθιστορίες του ύστερου 12ου αιώνα, όπως τα έργα του αρθουριανού κύκλου που συνέθεσε ο Chrétien de Troyes, *Érec et Énide*, *Cligès*, *Lancelot, le Chevalier de la Charrette*, με το βάρος του λογοτεχνικού και αισθητικού κανόνα που φέρουν συγκλίνουν με τα ανώνυμα, σύντομα, κωμικά *fabliaux* (Spiegel, 1997, σ. 5. Adams, 2005, σ. 5-8).

Τα *fabliaux*, καθώς εν πολλοίς αναπαράγουν τον μισογυνικό λόγο, με τους γυναικείους χαρακτήρες παραδομένους στις αισθήσεις και τη σωματικότητα να διακρίνονται από λαγνεία, αστάθεια, επιφανειακότητα και ανηθικότητα, εκτοπίζουν συνήθως τη λαγνεία από τη συζυγική σχέση. Στο *fabliau, De la Borgoise d'Orliens* (*Η σύζυγος από την Ορλεάνη*), ο ζηλιάρης σύζυγος επιχειρεί να ελέγξει τη λάγνα γυναίκα του μεταμφιεζόμενος στον φοιτητή που αυτή επιθυμεί. Η σύζυγος καταλαβαίνει το σχέδιο του άνδρα της, τον κλειδώνει στη σοφίτα και ζητάει από τους υπηρέτες της να δείρουν τον νεαρό φοιτητή που τόλμησε να την επιθυμήσει. Ο σύζυγος ως μεταμφιεσμένος φοιτητής καταλήγει δαρμένος και περιλουσμένος με κοπριά ενώ η σύζυγος σε ένα διπλανό δωμάτιο παροτρύνει τον πραγματικό φοιτητή «να ξεκινήσει / το παιχνίδι του έρωτα. Έπαιζε τόσο καλά / που δεν έδινε σημασία σε κανένα άλλο παιχνίδι / όπως ούτε και αυτή, καθώς έπαιζαν καλά μαζί. / Περνούσαν καλά όσο πέρναγε η ώρα / χαϊδεύονταν και φιλιούνταν». Οι λίγες περιπτώσεις *fabliaux* όπου η λαγνεία (της συζύγου) στεγάζεται στη γαμήλια σχέση λειτουργούν ως αναπάντεχες εξαιρέσεις. Τα *fabliaux* με τον μισογυνικό τους λόγο αποκαλύπτουν με τη σειρά τους την ένταση ή και την ασυμβατότητα των επιθυμιών και της συζυγικής σχέσης. Ωστόσο, τα συστήματα της μεσαιωνικής σεξουαλικής οικονομίας και τα δίπολα στα οποία βασίζονται προβληματοποιούνται περαιτέρω, όπως θα δούμε, στη θρησκευτική ερωτική ρητορική που διαποτίζει διάφορα είδη της χριστιανικής γραμματείας (Karras, 2005, σ. 12-18).

Οι οργανωτικές κατηγορίες της μεσαιωνικής σεξουαλικής οικονομίας με τα δύο σεξουαλικά συστήματα θα αποκρυσταλλωθούν στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα του 15ου αιώνα, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Σε αυτά τα περιβάλλοντα με τα νέα πολιτικά καθεστώτα, τη νέα οικονομία του εμπορίου και της μεταποίησης, την ισχυρή έμφαση και θεσμοθέτηση της πατρογραμμικότητας και την αποθέωση του πατριαρχικού οίκου, η γαμήλια σχέση θα αποκτήσει σημαίνουσα θέση και θα καθαγιαστεί από τους αναγεννησιακούς λόγιους, από τα κινήματα της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης και στη συνέχεια της καθολικής (Αντι-)Μεταρρύθμισης τον 16ο αιώνα. Η αποκρυστάλλωση των μεσαιωνικών σεξουαλικών συστημάτων στα αστικά περιβάλλοντα της Αναγέννησης και της πρώιμης νεότερης περιόδου θα αποτυπωθεί σε μια σεξουαλική αρχιτεκτονική που θα αποκαλέσουμε «εντός και εκτός του οίκου» και η οποία θα αποτελέσει τον ηγεμονικό ορίζοντα μέχρι τον 17ο αιώνα. Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να θεωρήσουμε ότι η μακρά περίοδος από τον 12ο έως τον ύστερο 17ο αιώνα διακρίνεται από ισχυρές συνέχειες, που υπερβαίνουν τη συμβατική περιοδολόγηση, και διαμορφώνουν ένα προνεωτερικό σεξουαλικό καθεστώς.

Στον 13ο αιώνα ο λόγος και οι πρακτικές της Καθολικής Εκκλησίας και η χριστιανική θεολογία, η ιατρική, η φυσική φιλοσοφία και η λογοτεχνία γίνονται τα εξέχοντα «εργαστήρια» επεξεργασίας και παραγωγής προδιαγραφών περί σεξουαλικών σχέσεων. Ο 13ος αιώνας είναι η περίοδος σαφέστερης διαμόρφωσης των δύο συστημάτων της μεσαιωνικής σεξουαλικής οικονομίας και στη βάση αυτής της διαμόρφωσης και των προσδοκιών που ενέχει παράγονται πρακτικές και ρητορικές που εμφανίζουν ανθεκτικότητα και συστηματικότητα. Για την Εκκλησία ο 13ος αιώνας συνιστά την αφετηρία μιας περιόδου μετασχηματισμών προς την κατεύθυνση της σκλήρυνσης και τιμωρίας με νέες πολιτικές και πρακτικές που εκπορεύονται από αυτή. Κομβική θέση κατέχει η Δ΄ Σύνοδος του Λατερανού το 1215. Έκτοτε αναπτύσσεται μια νέα συστηματική «ποινικοποίηση» και επόπτευση των σεξουαλικών πρακτικών.

Έτσι, διαμορφώνεται ένας νέος ρυθμιστικός λόγος ο οποίος τυποποιεί ολοένα και πιο λεπτομερώς αποδεκτές και μιαρές πρακτικές. Για παράδειγμα, σε ένα εξομολογητικό εγχειρίδιο γραμμένο λίγα χρόνια πριν τη Σύνοδο από τον Ροβέρτο του Flamborough (Robert of Flamborough) η ονείρωξη γίνεται αντικείμενο των εξομολογητικών τεχνικών. Με σύντομο τρόπο ο συγγραφέας προτείνει ότι για τη θεραπεία αρκούν η μετάνοια και η νηστεία. Ωστόσο σε ένα άλλο εξομολογητικό εγχειρίδιο γραμμένο μετά τη Σύνοδο από τον Θωμά του Chobham (Thomas of Chobham) οι λεπτομέρειες και οι ρυθμίσεις αποκτούν νέο βάθος. Ο συγγραφέας διακρίνει επτά είδη ονείρωξης στη βάση διαφορετικών βαθμών ενοχής και αμαρτίας του υποκειμένου και επιμένει στην εξονυχιστική μετάνοια και ενδοσκόπηση. Αυτή η νέα λεπτομερής καταλογογράφηση θα συνεχίσει στους επόμενους αιώνες με περαιτέρω διανθίσεις και επεξηγήσεις. Η ταξινόμηση, κωδικοποίηση, λεπτομερειακή περιγραφή και διεύρυνση αποτυπώνονται σε ένα ευρύτερο άνυσμα έργων όπως του Δομινικανού μοναχού Γουλιέλμου Perault, *Summa de vitiis* και *Summa de virtutibus*, και του Θωμά Ακινάτη. Σε αυτή την εκκλησιαστική σκλήρυνση εγγράφεται η ανάδυση της αντι-σοδομιτικής ρητορικής ήδη από τον

ύστερο 11ο αιώνα, την οποία θα εξετάσουμε σε επόμενη ενότητα του κεφαλαίου. Τον 13ο αιώνα η σοδομία θα αποτελέσει σταθερό σημείο αναφοράς και πραγμάτευσης στα εξομολογητικά εγχειρίδια (Elliott, 1999, σ. 22-24. Goodich, 1979, σ. 55-59).

Με αφετηρία τον εκκλησιαστικό λόγο, οι σεξουαλικές σχέσεις καθίστανται το όριο διάκρισης μεταξύ των χριστιανών και των αλλόθρησκων, Εβραίων και μουσουλμάνων, που ζουν στη χριστιανική μεσαιωνική Δύση. Η Δ΄ Σύνοδος του Λατερανού θεσμοθέτησε μεταξύ άλλων απαγορεύσεων την ενδυματολογική διάκριση των Εβραίων και των Σαρακηνών (μουσουλμάνων) οι οποίοι υποχρεώθηκαν να φέρουν ένα διακριτό σημάδι στην ενδυμασία τους για να είναι «ορατοί» εντός των χριστιανικών κοινωνιών. Η αιτιολόγηση αυτής της ενδυματολογικής διάκρισης από τη Σύνοδο απέρρεε από την καταδίκη των σεξουαλικών σχέσεων μεταξύ χριστιανών και μελών άλλων θρησκευτικών κοινοτήτων. Η διάκριση θα καθιστούσε ορατούς και ευδιάκριτούς τους Άλλους στα μάτια των χριστιανών ώστε να μη συνάπτουν σεξουαλικές σχέσεις μαζί τους. Οι προβλέψεις της Συνόδου θα βρουν σύντομα την ποινική αποτύπωση και κωδικοποίησή τους. Μία από τις πρώτες αποτυπώσεις απαντά το 1265 στον ποινικό κώδικα *Siete partidas* (*Επταμερής κώδικας*) του Αλφόνσο Ι΄, βασιλιά της Καστίλης στην Ιβηρική χερσόνησο: «Αν οι χριστιανοί που διαπράττουν μοιχεία με παντρεμένες γυναίκες αξίζουν τον θάνατο, πολύ περισσότερο αξίζουν οι Εβραίοι που συνευρίσκονται με χριστιανές, καθώς αυτές είναι πνευματικά νυμφευμένες με τον Κύριο μας Ιησού Χριστό μέσω της πίστης και του βαπτίσματος». Στην Ιβηρική χερσόνησο υπήρχαν πολυπληθείς εβραϊκές και μουσουλμανικές κοινότητες. Κατά τη μακρά, πολεμική επέκταση της χριστιανικής διοίκησης στη χερσόνησο, γνωστή ως «ανακατάληψη» (*Reconquista*), η οποία διακρινόταν από μια ισχυρή σταυροφορική ρητορική εναντίον των «απίστων» και των «εχθρών» της χριστιανοσύνης, οι σχέσεις μεταξύ των τριών κοινοτήτων ήταν συχνά τεταμένες.

Η νομοθεσία του Αλφόνσο καθιστούσε τις σεξουαλικές σχέσεις ένα συμβολικό αλλά πανίσχυρο όριο μεταξύ των χριστιανών και των αλλόθρησκων. Για την ακρίβεια, η επιτομή του ορίου ήταν το γυναικείο χριστιανικό σώμα, και ειδικά αυτό των χριστιανών πορνών. Το σώμα της χριστιανή πόρνης που δεν έπρεπε να συνευρίσκεται με αλλόθρησκους ανάγεται στο κατεξοχήν συμβολικό πεδίο όπου επιτελείται η οριοθέτηση. Αυτή η οριοθέτηση επενδύεται με το ιδίωμα της μιαρότητας και της αγνότητας. Αν στραφούμε από τη νομοθεσία στη λογοτεχνία της εποχής, όπως επικά ποιήματα και μυθιστορίες της χριστιανικής κοινότητας, στο σώμα και στη διαγωγή των γυναικείων μορφών επιτελούνται συστηματικά οι σεξουαλικές σχέσεις ως μεταφορά των ευρύτερων διακοινοτικών σχέσεων και εντάσεων. Χριστιανές ηρωίδες που απρεπώς επιζητούν σεξουαλικές σχέσεις με μουσουλμάνους γίνονται φορείς διασάλευσης των ορίων και της τάξης ενώ σε άλλα σενάρια μουσουλμάνες γυναίκες παραδίδουν τα σώματά τους σε χριστιανούς και απαρνούνται την πίστη τους. Η υποταγή τους φέρει έντονα το πολεμικό ιδίωμα της εποχής. Σε αυτά τα λογοτεχνικά σενάρια διασταυρώνονται συμβολικά οι σεξουαλικές και οι κοινοτικές σχέσεις και επενδύονται με όρους υποταγής ή αποσταθεροποίησης (Nirenberg, 2002, σ. 1068, 1075. Barton, 2015, σ. 110-140).

Η διαμόρφωση των σεξουαλικών σχέσεων σε συμβολικό πεδίο οριοθέτησης της χριστιανικής κοινότητας απέναντι στους μη χριστιανούς Άλλους, που έχει την αφετηρία της στις ρυθμίσεις της Συνόδου του Λατερανού, φέρνει την εκκλησιαστική πρακτική σε στενή διαπλοκή με τις πολιτικές των ηγεμόνων, όπως καταδεικνύεται στον κώδικα του Αλφόνσο. Η ιδέα των χριστιανών που είναι «πνευματικά νυμφευμένες με τον Χριστό» αντλεί από και αναπαράγει τις έμφυλες και σεξουαλικές μεταφορές και αναλογίες που έχει διαμορφώσει ο εκκλησιαστικός λόγος: η Εκκλησία ως σύζυγος του Ιησού, της οποίας το σώμα έχει υπό τη φροντίδα του, και κατ' αναλογία το γυναικείο σώμα που χρήζει ανδρικής και συζυγικής επίβλεψης. Αυτές οι πατριαρχικές αναλογίες και μεταφορές βρίσκονται στον πυρήνα του λόγου που διαμορφώνεται κατά τον 13ο αιώνα και νοηματοδοτεί την κοινωνία ως χριστιανικό σώμα, ως *corpus Christianum*. Η ενσώματη παραγωγή της κοινωνίας ενέχει ένα υπόρρητο πατριαρχικό σεξουαλικό σενάριο: τον κίνδυνο της διείσδυσης από τους εχθρούς της χριστιανοσύνης. Οι εχθροί, όπως οι Εβραίοι, αν και βρίσκονται εκτός του *corpus Christianum*, το απειλούν μέσω της μόλυνσης, της παρείσφρησης, της διείσδυσης σε αυτό (Nirenberg, 2002. Benveniste, & Plakotos, 2017, σ. 255-257).

Η διαδικασία οριοθέτησης του *corpus Christianum*, ειδικά με σημείο αναφοράς τους Εβραίους μετέχει σε ένα ευρύ αντιεβραϊκό πλέγμα ρητορικής, μύθων και πολιτικών που διαμορφώνεται από τον 12ο αιώνα. Οι εβραϊκές κοινότητες υφίστανται συχνά βίαιες επιθέσεις και πογκρόμ με αποκορύφωμα την εκδίωξή τους από την Αγγλία στο τέλος του 13ου αιώνα και έναν αιώνα αργότερα από το γαλλικό βασίλειο, ή το πογκρόμ του 1391 στην Ισπανία όταν χιλιάδες Εβραίοι είτε δολοφονούνται είτε σέρνονται στις εκκλησίες εξαναγκαζόμενοι σε βάπτιση. Η στοχοποίηση των εβραϊκών πληθυσμών εντάσσεται σε ένα ευρύτερο πλαίσιο ιδεολογικής σκλήρυνσης και κατασταλτικής δράσης στο οποίο εισέρχονται οι κοινωνίες της μεσαιωνικής Δύσης από τον 12ο αιώνα, και ο ιστορικός Robert Moore έχει αποδώσει με τον όρο «ανάδυση της μεσαιωνικής διωκτικής κοινωνίας». Στην κυρίαρχη ρητορική γίνεται λόγος για «μιαρότητα» και «απειλή» και, εκτός από τους Εβραίους

ή τους μουσουλμάνους, καταδικάζονται η αίρεση, η σοδομία, η λέπρα και η πορνεία. Συχνά αυτούς τους εχθρούς της χριστιανοσύνης συνέχει ένα κοινό ρητορικό μοτίβο: η σαρκικότητα και η λαγνεία. Άλλωστε, όροι όπως *bougre* στα γαλλικά ή *buggery* στα αγγλικά, οι οποίοι συχνά χρησιμοποιούνται ως συνώνυμοι του όρου «σοδομία», ήδη από τον 13ο αιώνα γίνονταν κατανοητοί και ετυμολογούνταν από τους σύγχρονους ως παραγόμενοι από λέξεις που προσδιόριζαν την αίρεση των Βογόμιλων. Σοδομία και αίρεση συνήθως συναρθρώνονται και ταυτίζονται υπό την κοινή περιγραφική κατηγορία του «ακατανόμαστου αμαρτήματος» (*peccatum nefandum*) (Moore, 1987, σ. 62-65. Goodich, 1979, σ. 5-10. Blud, 2017, σ. 67-68).

Η ρητορική της σαρκικότητας αναδεικνύει για άλλη μια φορά την ηγεμονική κατηγορία της λαγνείας. Εβραίοι και άλλες μορφές που επιδίδονται σε πρακτικές και συνευρέσεις που υπαγορεύονται από τη λαγνεία διακοσμούν τις *Bibles moralisées*, ιστορημένα χειρόγραφα βιβλία που εμφανίζονται στις αρχές του 13ου αιώνα. Το περιεχόμενό τους περιλάμβανε ηθικά διδάγματα για τη σύγχρονη των *Bibles moralisées* κοινωνία αντλώντας από βιβλικές αφηγήσεις και μοτίβα. Επρόκειτο για ακριβά και φιλόδοξα ως προς την παραγωγή τους βιβλία, τα πρώτα εκ των οποία παραγγέλθηκαν από τους ηγεμόνες του γαλλικού βασιλείου στις δεκαετίες του 1220 και 1230. Οι *Bibles moralisées* του 13ου αιώνα διακρίνονται από την έντονη αντιεβραϊκή ρητορική και εικονογράφηση. Δημιουργούν ισχυρά μοτίβα αναπαράστασης των Εβραίων και της εβραϊκότητας ως εχθρών της χριστιανοσύνης και ως αναγνωρίσιμων και υποστασιοποιημένων μορφών μέσω σαφών εικονογραφικών μοτίβων. Ωστόσο, δεν αποτελούν μόνο μια χωρίς προηγούμενο οπτική και εικονογραφική πολεμική εναντίον των Εβραίων αλλά εικονογραφούν πολεμικά την αμαρτία της λαγνείας και των σχέσεων και πρακτικών που υπακούουν σε αυτή. Οι εβραϊκές μορφές αναπαρίστανται επενδεδυμένες με μοτίβα σεξουαλικής διαστροφής και σαρκικότητας ενώ τα σύμβολα της εβραϊκότητας εμφανίζονται ως γυναικείες, λάγνες μορφές (Lipton, 1999, σ. 102-110. Lipton, 2002).

Παράλληλα με τις εβραϊκές μορφές, ζευγάρια επιδίδονται σε απρεπείς πρακτικές, συχνά ομοερωτικές (εικ. 4.1). Μία μόνο *Bible moralisée*, που είναι γνωστή ως *Βίβλος του Αγίου Λουδοβίκου* και βρίσκεται στο Τολέδο, περιλαμβάνει 170 εικόνες με απρεπείς πρακτικές, κυρίως αγκαλιές και φιλιά. Όλες οι διαταρακτικές πρακτικές και μορφές, εβραϊκές και μη, οργανώνονται υπό μία υπόρρητη αρχή, τη λαγνεία. Η *luxuria* είναι ένας από τους πιο συχνούς όρους στις *Bibles moralisées*. Από τα δύο ομοερωτικά ζευγάρια της εικόνας, μία από τις μορφές στο ανδρικό ζευγάρι ίσως είναι μορφή Εβραίου μιας και φέρει βασικά εικονογραφικά μοτίβα, όπως το καπέλο, με τα οποία συχνά αναπαρίστανται οι Εβραίοι στη χριστιανική τέχνη της εποχής. Οι απρεπείς σχέσεις και πρακτικές, ομοερωτικές ή ετεροσεξουαλικές όπως θα λέγαμε με το δικό μας νεωτερικό ιδίωμα, που εικονίζονται στις *Bibles moralisées* σε κάποιες περιπτώσεις αντιπαραβάλλονται με απεικονίσεις της άλλης κύριας οργανωτικής αρχής, της γαμήλιας σχέσης.

Εικ. 4.1: *Bible moralisée, Codex Vindobonensis 2554 (λεπτομέρεια), Österreichische Nationalbibliothek, Βιέννη. Πηγή:* https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Beso_-_Codex_Vindobonensis_2554.jpg

Ωστόσο, πέρα από τις κύριες οργανωτικές κατηγορίες και τη συμβολική εγγραφή των Εβραίων και άλλων μορφών στην επικράτεια της λαγνείας, οι *Bibles moralisées* αποκαλύπτουν και μια άλλη νοηματοδότηση των λάγνων σχέσεων, ομο/ετεροσεξουαλικών ή άλλων: τη λαγνεία ως ένα συλλογικό ενδεχόμενο, ως έναν κίνδυνο

που απειλεί τους πάντες. Η σοδομία και η λαγνεία δεν αφορούν κάποιες κατηγορίες ανθρώπων, οι πάντες μπορούν να διολισθήσουν σε αυτή. Και κατά αντιστοιχία, όπως έχουμε δει, ο κίνδυνος της αποαρρενοποίησης ή/και εκθήλυνσης και της «μαλθακότητας» προβάλλει απειλητικός ανεξάρτητα από το φύλο στο οποίο διοχετεύονται οι λάγνες επιθυμίες. Με αυτή τη νοηματοδότηση των σεξουαλικών σχέσεων και πρακτικών, η οποία όπως θα δούμε είναι χαρακτηριστική της προνεωτερικής σεξουαλικής οικονομίας, η νεωτερική ιδέα περί μιας ομοφυλόφιλης μειονότητας και μιας ετεροφυλόφιλης πλειονότητας βρίσκονται εκτός του ιδιώματός και των προσλήψεων της προνεωτερικής σεξουαλικής οικονομίας. Στη *Bible moralisée* του Αγίου Λουδοβίκου απαντά η φράση: «Σοδομίτες αποκαλούνται όλοι οι λάγνοι άνδρες και όλες οι λάγνες γυναίκες που συνευρίσκονται παρά φύση. Ο διάβολος τους αρπάζει από τα μέλη τους για να τους σύρει στην κόλαση όπου θα μείνουν για πάντα» (Mills, 2012, σ. 417-418, 431-432, 444).

Παρότι ο εκκλησιαστικός λόγος και η ιατρική γίνονται τα εργαστήρια στα οποία εντατικά παράγονται ρυθμιστικές προδιαγραφές ως προς τις κατά φύση και παρά φύση σεξουαλικές σχέσεις, την ίδια στιγμή στις επικράτειές τους απαντώνται αναπάντεχα σενάρια τα οποία προβληματοποιούν τις υπό διαμόρφωση κατηγοριοποιήσεις. Διαταρακτικές ενδεχομενικότητες ως κουίρ σενάρια φωλιάζουν στον χριστιανικό μυστικιστικό λόγο, ειδικά των γυναικών. Ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο στα μυστικιστικά γραπτά είναι ο γάμος της μυστικίστριας, ως *Sponsa Christi*, με τον Ιησού. Στα οράματα που βιώνουν και, συνήθως μέσω ανδρών συγγραφέων, καταγράφουν οι μυστικίστριες, ο γάμος με τον Ιησού εμβαπτίζεται σε ένα ερωτικό ιδίωμα στο οποίο κυριαρχούν ενσώματες πρακτικές ευλάβειας γύρω από το πάσχον σώμα του Ιησού. Οι μυστικίστριες πίνουν από την πληγή του Ιησού, τη φιλούν, διεισδύουν σε αυτή ενώ στις ίδιες διεισδύει η θεία χάρη που πηγάζει από την πληγή. Τον 13ο αιώνα ο (άγιος) Μποναβεντούρα (Giovanni Di Fidanza), ηγούμενος των Φραγκισκανών, στο έργο του *De perfectione vitæ ad sorores* (*Για την τέλεια ζωή των μοναχών*), παρότρυνε τις μοναχές «να μην ικανοποιούνται βάζοντας τα δάχτυλά τους στις οπές που έγιναν από τα καρφιά στα χέρια [του Ιησού], ούτε να αρκούνται με το να βάζουν το χέρι μέσα στην πληγή στο πλευρό του αλλά να εισέρχονται πλήρως από τη θύρα στο πλευρό του». Όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, η αιμορραγούσα πληγή του Ιησού εικονογραφείται άλλοτε ως γαλακτοφόρο στήθος και άλλοτε ως αιδοίο.

Στα οράματά τους μυστικίστριες του 13ου και 14ου αιώνα όπως η Angela του Foligno και η Αικατερίνη της Σιένα θηλάζουν από την πληγή/στήθος/αιδοίο του Ιησού. Στη βιογραφία της Αικατερίνης (*Vita S. Catharina Senensis*), γραμμένη από τον εξομολογητή της Ραϋμόνδο της Capua (Raimundus de Capua), καταγράφεται μια από τις ενσώματες μυστικιστικές εμπειρίες της με τον Ιησού: «Ο Χριστός έβαλε το δεξί χέρι του στον λαιμό της και την τράβηξε προς την πληγή στο πλευρό του λέγοντάς της: «Πιες από το πλευρό μου». Πλησιάζοντας την πληγή έβαλε τα χείλη της σφικτά στην ιερή πληγή» (εικ. 4.2). Τον 13ο αιώνα η μυστικίστρια μοναχή Ματίλδη (Mechtilde) του Hackeborn περιγράφει τον γάμο της ως *Sponsa Christi* με τον Ιησού: «Η αγάπη πήρε την ψυχή [μου] και την οδήγησε στον Κύριο. Και η ψυχή έσκυψε πάνω στην πληγή και τη γλυκιά καρδιά του Ιησού και ήπιε από αυτή με βαθιές ρουφηξιές όλο γλυκύτητα. Και ακόμα πήρε από την καρδιά του Χριστού ένα γλυκύτατο φρούτο και το έβαλε το στόμα της». Στην (αυτο-)βιογραφία της η Margery Kempe περιγράφει τα λόγια που της είπε ο Ιησούς σε ένα όραμά της: «Κόρη μου, η επιθυμία σου να με δεις είναι μεγάλη και μπορείς, όταν βρίσκεσαι στο κρεβάτι σου, να με κάνεις σύζυγό σου και να με αγαπάς, κόρη μου, όπως η καλή σύζυγος τον άνδρα της. Και μπορείς να με πάρεις με θάρρος στην αγκαλιά της ψυχής σου, να φιλήσεις το στόμα μου, το κεφάλι και τα πόδια μου όσο γλυκά επιθυμείς» (Fulton, 2006, σ. 179-180. Sauer, 2020, σ, 209-211. Dinshaw, 1999, 155-160).

Στο φαντασιακό των ενσώματων αποκρίσεων των μυστικιστριών στον γάμο τους με τον Ιησού διαμορφώνεται ένα ρευστό όριο μεταξύ σεξουαλικών πρακτικών και ευλάβειας. Παρότι ενδεχομένως η προϋπόθεση που διαπερνά τη σχέση ανάμεσα σε μια μυστικίστρια και τον Ιησού είναι εκείνη του «ετεροσεξουαλικού» σεναρίου, αυτό το σενάριο ρευστοποιείται αν λάβουμε υπόψη τις διαφορετικές ενσώματες εμφυλοποιήσεις του Ιησού, ανδρικές, θηλυκές ή εντελώς ρευστές, που αναπτύσσονται στον ύστερο Μεσαίωνα με επίκεντρο το πάσχον σώμα του. Όταν το σώμα του Ιησού επανεγγράφεται σε άλλα έμφυλα ευρετήρια με την αναπαράσταση της πληγής ως στήθος ή ως αιδοίο, σε ποια επικράτεια μπορεί να τοποθετηθεί η επιθυμία και η λατρεία της μυστικίστριας κατά τον γάμο της με τον Ιησού; Όταν οι μυστικίστριες ρουφούν την πληγή του Ιησού σε ποια από όλες τις συμβολικές εικονογραφήσεις είναι αγκιστρωμένη η πληγή: ως πληγή, ως στήθος ή ως αιδοίο; Το ανοικτό και ρευστό σώμα του Ιησού στο οποίο εγγράφονται θηλυκές και ανδρικές ιδιότητες στοιχειοθετεί εξίσου ολισθηρά και ανοικτά σενάρια και στον πιο περιορισμένο λόγο των μυστικιστών, καθώς η μυστικιστική εμπειρία ήταν κυρίως μορφή γυναικείας θρησκευτικότητας. Ο Άγγλος μυστικιστής του 14ου αιώνα Walter Hilton στο έργο του *The Scale of Perfection* εικονογραφούσε τη σχέση του με το σώμα του Ιησού με όρους διείσδυσης: «Η πληγές του είναι πάντα ανοικτές και μέσα από αυτές θα εισέλθω στη μήτρα του» (Lochrie, 1997, σ. 190-194, 180-200. Easton, 2006, σ. 400-401, 406).

Εικ. 4.2: *Πίνακας του Sano di Pietro (15ος αιώνας). Λεπτομέρεια: Η Αικατερίνη της Σιένα θηλάζει από την πληγή του Ιησού.*
Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Sano_di_Pietro_001.jpg

Αντίστοιχα ολισθηρά σενάρια υποφώσκουν και στην επικράτεια της ιατρικής και της φυσικής φιλοσοφίας, οι οποίες με καθοδηγητική αρχή την ιδέα περί Φύσης και σημείο αναφοράς το αριστοτελικό έργο ενέγραψαν το σεξ σε μια αναπαραγωγική τελεολογία στη βάση της οποίας παράγονται οι διακρίσεις σε κατά φύση και παρά φύση σεξουαλικές σχέσεις και πρακτικές. Ωστόσο η ίδια η ιδέα περί Φύσης υπήρξε ιδιαίτερα πρωτεϊκή. Ένα (ψευδο)αριστοτελικό εγχειρίδιο γνωστό ως *Problemata Aristotelis* (*Αριστοτέλους Προβλήματα*) θέτει σε δοκιμασία τις φυσικές και παρά φύση κατηγοριοποιήσεις. Το έργο *Problemata Aristotelis* ήταν μια συλλογή ερωτήσεων (προβλήματα) γύρω από φυσικά φαινόμενα και αποτελούνταν από δεκάδες βιβλία οργανωμένα ανά θέμα. Οι απαντήσεις που δίνονται στα επιμέρους ερωτήματα-προβλήματα αντλούσαν από τις αριστοτελικές αρχές. Ωστόσο δεν ήταν πάντα εύκολη η επιβεβαίωσή τους. Το έργο, αφού για αιώνες ακολούθησε διάφορες, συχνά αχαρτογράφητες διαδρομές, εμφανίστηκε σε λατινική μετάφραση στη μεσαιωνική Δύση στα μέσα του 13ου αιώνα. Αν και η εμφάνισή του σε σχέση με άλλα έργα του Αριστοτέλη υπήρξε καθυστερημένη και συχνά οι μεσαιωνικοί λόγιοι εξέφραζαν επιφυλάξεις ως προς το κατά πόσο ήταν ένα αυθεντικό αριστοτελικό κείμενο, το έργο γνώρισε ιδιαίτερη δημοφιλία από τον ύστερο 13ο αιώνα, η οποία συνεχίστηκε και κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο, όπου εξακολουθούσε να κυκλοφορεί είτε στα λατινικά είτε σε δημώδεις μεταφράσεις.

Από τον 13ο έως τον 15ο αιώνα μεσαιωνικοί λόγιοι όπως ο Πέτρος του Abano (Pietro d'Abano), ο Jean de Jandun, ο Walter Burley και ο Evrart de Conty παρήγαγαν σχόλια και απαντήσεις στα ερωτήματα-προβλήματα του έργου και συνέγραψαν επιτομές του. Στο τέταρτο βιβλίο το δυσνόητο ερώτημα-πρόβλημα με τον αριθμό 26 έθετε ένα δύσκολο προς πραγμάτευση ζήτημα γύρω από το σεξ, την απόλαυση και τις πρακτικές. Οι μεσαιωνικοί λόγιοι, στην απόπειρά τους να το σχολιάσουν και να απαντήσουν, διαρκώς μετασχημάτιζαν το ερώτημα και τη διατύπωσή του. Εισάγουν το δίπολο ενεργητικότητα-παθητικότητα και όρους όπως άνδρες και γυναίκες και ουσιαστικά μορφοποιούν το ερώτημα με επίκεντρο ανδρικές ομοερωτικές πρακτικές, γύρω από το δίπολο άνδρες που βρίσκουν ευχαρίστηση ως «παθητικοί», δηλαδή ως αντικείμενα διείσδυσης, όπως οι γυναίκες, και άνδρες που αντλούν ευχαρίστηση ως «ενεργητικοί», δηλαδή διεισδύοντας σε άλλους άνδρες.

«Γιατί κάποιοι άνδρες διαπράττουν τη σοδομιτική αμαρτία παρακινούμενοι από τη φύση;», είναι μία από τις διατυπώσεις που έλαβε το ερώτημα.

Ακόμη και με αυτόν τον μετασχηματισμό σε σχέση με την αρχική «αυθεντική» διατύπωση, το ερώτημα έθετε μια σειρά από διαταρακτικές προκλήσεις με βάση την ιδέα περί Φύσης. Πώς αυτού του είδους οι σεξουαλικές πρακτικές είναι φυσικές και ποια απάντηση με βάση τη φύση μπορεί να δοθεί σε ένα φυσικό φαινόμενο; Σε ποια υπέρτερη φυσική τελεολογία υπακούουν από τη στιγμή που η Φύση αποτελεί την απόλυτη οργανωτική αρχή των πάντων και σύμφωνα με αυτή το σεξ και η ευχαρίστηση από αυτό έχουν ως στόχο την αναπαραγωγή; Επρόκειτο για ένα παράδοξο το οποίο φώλιαζε στον πυρήνα της ιδέας περί Φύσης. Σταδιακά αναπτύχθηκαν δύο απαντήσεις για το ερώτημα-πρόβλημα με τον αριθμό 26. Η πρώτη απάντηση ήταν ανατομικού χαρακτήρα και βασιζόταν στη θεωρία των χυμών: κάποιοι άνδρες αδυνατούσαν λόγω ανατομικής κατασκευής να διοχετεύσουν το περίσσευμα σπέρματος από το πέος και αυτό συσσωρευόταν στον πρωκτό. Η δεύτερη απάντηση καθιστούσε τις ομοερωτικές πρακτικές προϊόν συνήθειας η οποία όμως διαπλεκόταν με φυσικές επιταγές. Το ερώτημα-πρόβλημα 26 από το *Problemata Aristotelis* αποκάλυπτε την αστάθεια των σεξουαλικών συστημάτων και κυρίως της ηγεμονικότητας που είχε αποκτήσει η ταύτιση του αποδεκτού, κατά φύση σεξ με την αναπαραγωγή, καθώς τα ίδια διανοητικά εργαλεία που απέρρεαν από την ιδέα περί Φύσης καθιστούσαν φυσικές τόσο τις αναπαραγωγικές σεξουαλικές πρακτικές όσο και εκείνες που βρίσκονταν έξω από την επικράτεια της αναπαραγωγής, ακόμα και το ειδεχθές αμάρτημα της σοδομίας. Όπως ανησυχητικά διαπίστωνε ο Άγγλος σχολαστικός φιλόσοφος του 14ου αιώνα Walter Burley στα σχόλιά του στο *Problemata Aristotelis*, «τίποτα που είναι φυσικό δεν είναι χυδαίο». Γύρω από το ερώτημα-πρόβλημα 26 παρήχθη ένα πλέγμα λόγων, συχνά αποσπασματικών και αντιφατικών. Το παράδοξο της φυσικότητας των παρά φύση πρακτικών παρέμενε ανεπίλυτο και οι σχολιαστές λόγιοι παρέπεμπαν στις προβλέψεις της ηθικής και των χριστιανικών ρυθμίσεων (Cadden, 2013, σ. 34-36, 45-47, 70-72, 104-107, 176-177).

Ο εκκλησιαστικός λόγος και η ιατρική υπήρξαν τα κατεξοχήν εργαστήρια στα οποία η λαγνεία παρήχθη ως ταξινομική κατηγορία, έγινε αντικείμενο συστηματικής επεξεργασίας και εντέλει καταδικάστηκε. Η καταδίκη της λαγνείας τυποποιείται και οριοθετείται ολοένα και με μεγαλύτερη σαφήνεια γύρω από το αμάρτημα της σοδομίας. Εκτός από τον θεολογικό λόγο και την ιατρική θεωρία, η λογοτεχνία σε δημώδη γλώσσα αποτέλεσε ένα άλλο ισχυρό πολιτισμικό πεδίο που λειτούργησε ως εργαστήριο έμφυλου και σεξουαλικού λόγου. Η δημώδης λογοτεχνία υπερβαίνει το πλαίσιο της λατινικής κουλτούρας και εγγραμματοσύνης των κληρικών και των ιατρών. Τα επικά ποιήματα, γνωστά ως *chansons de geste*, οι μυθιστορίες και τα *fabliaux* βρίσκονται σε αλληλοτροφοδότηση με τον χριστιανικό και ιατρικό λόγο αλλά και με τις προσδοκίες των ακροατηρίων στα οποία απευθύνονται, ειδικά τα αριστοκρατικά ακροατήρια των φεουδαρχικών αυλών. Τα *chansons de geste* ήταν επικά ποιήματα που εμφανίζονται τον 12ο αιώνα. Πυρήνας τους είναι η αφήγηση πολεμικών πράξεων και ενδεχομένως απαγγέλλονταν σε συνάξεις πολεμιστών στους πύργους σημαντικών αρχόντων. Στο τέλος του 12ου αιώνα ένα νέο είδος δημώδους γραμματείας εμφανίστηκε, η μυθιστορία, η οποία είχε το ίδιο ακροατήριο των αρχόντων και των ιπποτών αλλά ενδεχομένως σε αυτό μετείχαν και γυναίκες αυτών των τάξεων. Πυρήνας εδώ ήταν ο «αυλικός έρωτας» ή *fin'amors*. Αυτό το είδος έχει τις απαρχές του τον 12ο αιώνα στη βόρεια Γαλλία και έως τον 14ο αιώνα διαχέεται σε όλη την Ευρώπη. Την ίδια περίοδο εμφανίζονται σε γραπτή μορφή τα *fabliaux*, ένα νέο είδος αναγνώσματος σε δημώδη γλώσσα. Επρόκειτο για σύντομες, έμμετρες, κωμικές ιστορίες. Αυτό το είδος φαίνεται ότι διαπερνούσε τα κοινωνικά όρια, καθώς φαίνεται ότι περιλάμβανε ένα ακροατήριο πέρα από τους κύκλους της αριστοκρατίας. Στα τέλη λοιπόν του 12ου και τις αρχές του 13ου αιώνα έχουμε μια πληθώρα κειμένων στα οποία αποτυπώνονται και καθίστανται αντικείμενο πραγμάτευσης λόγοι για το φύλο και τη σεξουαλικότητα. Σαφώς δεν υπάρχουν κείμενα για τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού, τους χωρικούς (Baldwin, 1994, σ. xvii-xix).

Στα *fabliaux* το κωμικό στοιχείο δομούνταν γύρω από ετεροσεξουαλικές σχέσεις. Αυτές επενδύονται με διαφορετικά νοήματα, σε σχέση με τον εκκλησιαστικό και ιατρικό λόγο, και αποτυπώνονται ως λιγότερο διαταρακτικές και επικίνδυνες, τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως. Παρά την υπερσεξουαλικοποιημένη γλώσσα, τις γλαφυρές αναπαραστάσεις και τις σκανδαλώδεις περιγραφές, το βασικό μοτίβο που εικονογραφούν τα *fabliaux*, μαζί με τη μισογυνική ρητορική, είναι η διεισδυτική ετεροσεξουαλικότητα, η οποία δεν ταυτίζεται εντούτοις πάντα με την αναπαραγωγική επιταγή. Τα *fabliaux* αφηγούνται ιστορίες οι οποίες ξεκινάνε από την ανηθικότητα για να καταλήξουν στην τάξη και την αρετή. Υπό αυτή την έννοια λειτουργούν ως *exempla* (*διδακτικό* παράδειγμα) και πιστοποιούν μια αναδυόμενη ηθική που επιβεβαιώνει τις πατριαρχικές και φεουδαρχικές αξίες. Αντιθέτως οι μυθιστορίες ξεδιπλώνουν πιο σύνθετα σενάρια «εμπειριών», σχέσεων και πρακτικών. Στον πυρήνα των μυθιστοριών αναπτύσσεται μια διαλεκτική μεταξύ «ετεροσεξουαλικότητας» και «ομοσεξουαλικότητας» σύμφωνα με τους όρους που έχει χρησιμοποιήσει ο μεσαιωνολόγος Simon Gaunt. Ωστόσο, για να κατανοήσουμε τη δυναμική των κοινωνικών σχέσεων και σεξουαλικών πρακτικών, θα ήταν

καλύτερο να κάνουμε λόγο για μια διαλεκτική μεταξύ ομοκοινωνικότητας και αναπαραγωγικής, γαμήλιας ετεροσεξουαλικότητας. Αυτή η διαλεκτική διαποτίζει τον βίο των ιπποτών που είναι οι βασικοί ήρωες των μυθιστοριών και των ηρωίδων που αποτελούνται από γυναίκες των αριστοκρατικών τάξεων. Μια εκ πρώτης όψεως ετεροσεξουαλική πρακτική συχνά εξυπηρετεί τη σφυρηλάτηση του ομοκοινωνικού/ομοερωτικού δεσμού. Εντός αυτής της διαλεκτικής παράγεται ο ιπποτικός ανδρισμός των ηρώων. Ενώ η παλαιότερη λογοτεχνία του έπους υπάκουε σχεδόν αποκλειστικά στο μοτίβο της ομοκοινωνικότητας μεταξύ των πρωταγωνιστών πολεμιστών, στις μυθιστορίες ένα νέο μοτίβο αναδύεται, ο αυλικός έρωτας. Με ολοένα και πιο συστηματικό τρόπο η ένταση ανάμεσα στην ομοκοινωνικότητα και την ετεροσεξουαλικότητα επιλύεται συχνά με τη σύναψη γαμήλιων σχέσεων. Εντούτοις, η ομοκοινωνικότητα παραμένει ισχυρή ως φορέας διαμόρφωσης του ιπποτικού ανδρισμού (Lacy, 1993. Gaunt, 1996, σ. 158. Dinshaw, 1994).

Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα προέρχεται από τον κύκλο μυθιστοριών με τη μορφή σύντομων ποιημάτων, γνωστών ως *lais*, που αποδίδονται στη Μαρία της Γαλλίας (Marie de France), μια λόγια που έζησε στην Αγγλία τον ύστερο 12ο αιώνα. Μεταξύ άλλων πιο τυπικών ιστοριών αυλικού έρωτα, το *lai* με τίτλο *Bisclavret* εικονογραφεί την ομοκοινωνική σχέση των ιπποτών ως το απόγειο του πάθους και της έντασης. Πρόκειται για την ιστορία ενός ιππότη, του Bisclavret, που κάθε εβδομάδα εγκαταλείπει τη γυναίκα του για τρεις ημέρες για να μεταμορφωθεί σε λύκο. Όταν η γυναίκα του ανακαλύπτει το μυστικό του Bisclavret, του κλέβει τα ρούχα με τη βοήθεια ενός ιππότη που ήταν παλαιός μνηστήρας της, ώστε να μην μπορεί να επανέλθει στην ανθρώπινη κατάσταση. Ο Bisclavret καταδικάζεται να ζει στα δάση ως λύκος. Τελικά συλλαμβάνεται από τον βασιλιά στη διάρκεια ενός κυνηγιού και οδηγείται στο βασιλικό κάστρο. Μια παθιασμένη σχέση αναπτύσσεται μεταξύ του βασιλιά και του λύκου. Κοιμούνται μαζί και «όπου πήγαινε ο βασιλιάς ο λύκος ήταν πάντα μαζί του. Τον ακολουθούσε παντού και ήταν σε όλους εμφανές ότι τον αγαπούσε». Η τελική επαναφορά του Bisclavret στην ανθρώπινη κατάσταση συνοδεύεται από «εκατοντάδες» αγκαλιές και φιλιά του βασιλιά. Για να εκδικηθεί τη μοιχαλίδα σύζυγό του ο Bisclavret τής κόβει τη μύτη. Ο Bisclavret αποκτά ξανά την περιουσία του ενώ η πρώην γυναίκα του και ο ιππότης συνεργός της, που έχουν στο μεταξύ παντρευτεί, τιμωρούνται με εξορία. Μάλιστα τα θηλυκά τέκνα τους γεννιούνται χωρίς μύτη ως τιμωρία για τη μοιχεία που διέπραξαν. Αποτελεί η παθιασμένη σχέση μεταξύ του βασιλιά και του λυκάνθρωπου-ιππότη Bisclavret μια «κουίρ ερωτική ιστορία», όπως προτείνει ο ιστορικός William Burgwinkle; Ίσως ένα κουίρ ενδεχόμενο να υποφώσκει, το οποίο, όμως, εγγράφεται μέσα στην ισχυρότερη θεματική της σφυρηλάτησης των ανδρικών δεσμών (Kruger, 2011, σ. 72-74. Burgwinkle, 2004, σ. 165-169. Bain, 2021, σ. 75-76).

Στον μεσαιωνικό πολιτισμό η γύμνια συχνά νοηματοδοτεί και εικονογραφεί τον φόβο του ευνουχισμού. Υπό αυτή την έννοια, η κλοπή των ρούχων του Bisclavret από τη γυναίκα του συμβολικά καθιστά τη γαμήλια σχέση και κατά συνέπεια τη συναναστροφή με γυναίκες έκπτωση από τον ιπποτικό ανδρισμό. Έχοντας απωλέσει τον ανδρισμό του ο Bisclavret γίνεται λεία των κυνηγών. Η είσοδος και παραμονή του στο κάστρο του βασιλιά και η μεταξύ τους σχέση συνιστούν την επιστροφή του Bisclavret στον ανδρικό κόσμο, στον χώρο των οριζόντων και των ιεραρχικών δεσμών της ανδρικής ιπποτικής ομοκοινωνικότητας. Ο Bisclavret ως λεία του βασιλιά, δηλαδή η τοποθέτησή του σε μια συνθήκη που επιφυλάσσεται για τη θηλυκότητα, καθίσταται αντικείμενο επιθυμίας που τροφοδοτεί τη διαπλοκή ομοκοινωνικότητας και ομοερωτισμού. Η αποκατάσταση του Bisclavret στον ιπποτικό ανδρισμό εικονογραφείται με την επανεισδοχή του στους ομοκοινωνικούς δεσμούς και με την επιστροφή της περιουσίας του. Η τιμωρία της εξορίας που επιβάλλεται στην πρώην, μοιχαλίδα σύζυγο και στα παραμορφωμένα, χωρίς μύτη, κορίτσια που γεννάει συνιστούν τον εκτοπισμό τους από μια κοινωνία στην οποία ηγεμονικός ορίζοντας είναι η ομοκοινωνικότητα. Σε αυτόν τον ορίζοντα θα μπορούσαμε να πούμε ότι το κουίρ, διαταρακτικό ενδεχόμενο υπήρξε η «ετεροσεξουαλική», γαμήλια σχέση του Bisclavret. Η αποκατάσταση και σφυρηλάτηση του ομοκοινωνικού δεσμού απαιτεί τη διαγραφή της θηλυκότητας και όσων παράγονται από αυτή, όπως τα παραμορφωμένα κορίτσια. Ωστόσο, στην ιστορία του Bisclavret υποφώσκει ένα ερώτημα το οποίο η φεουδαρχική, πατριαρχική τάξη δεν μπορεί να αποφύγει: ποιες προϋποθέσεις διασφαλίζουν την αναπαραγωγή της πατρογραμμικότητας; (Shea, 2002, σ. 248-249, 255-256.)

Η ιστορία του Bisclavret που αφηγείται στο *lai* της η Μαρία της Γαλλίας εικονογραφεί την ένταση ανάμεσα σε δύο διαδικασίες συγκρότησης του ιπποτικού ανδρικού υποκειμένου και σφυρηλάτησης της ομοκοινωνικότητας: από τη μια μεριά, οι άμεσοι μεταξύ των ανδρών δεσμοί και από την άλλη μεριά, οι ανδρικοί δεσμοί που διαμορφώνονται μέσω του λεγόμενου αυλικού έρωτα, δηλαδή μέσω της ανταλλαγής γυναικών ως συμβολικών αντικειμένων, μεταξύ ανδρών. Άλλωστε, οι αυλικοί έρωτες στις μυθιστορίες είναι συχνά σχέσεις μοιχείας. Η αποκατάσταση του ανδρισμού του Bisclavret είναι προϊόν των άμεσων ανδρικών δεσμών, ενώ το σύστημα της «ετεροσεξουαλικής» σχέσης και της συμβολικής ανταλλαγής αποτυγχάνει, καθώς ο Bisclavret ως σύζυγος μεταμορφώνεται σε λύκο, ενώ ο ιππότης που έχει πάρει τη θέση του στη γαμήλια σχέση τελικά εξορίζεται μαζί με τη μοιχαλίδα σύζυγο. Ενώ η ομοκοινωνική/ομοερωτική επιθυμία μεταξύ του βασιλιά και

του λύκου/Bisclavret είναι ο φορέας αποκατάστασης του ιπποτικού ανδρισμού του τελευταίου, το «ετεροσεξουαλικό» σενάριο λειτουργεί αποσταθεροποιητικά προς τον ιπποτικό ανδρισμό (Kinoshita, & McCracken, 2012, σ. 68-72).

Σταδιακά, ωστόσο, η αντισοδομιτική ρητορική που αναδύεται από τον ύστερο 11ο και κυρίως από τον 12ο αιώνα αποικίζει τη λογοτεχνία, μέσα από μια μακρά και σύνθετη διαδικασία, ξαναπλάθει τους ήρωες των επικών ποιημάτων, των *chansons de geste*, και των μυθιστοριών ως ιππότες και ως ετεροσεξουαλικούς εραστές. Δηλαδή το σενάριο των έμμεσων ομοκοινωνικών δεσμών μέσω της συμβολικής ανταλλαγής γυναικών που αποτυγχάνει στο *lai* του Bisclavret είναι αυτό που τελικά θα αποκτήσει μεγαλύτερη δυναμική στη συνέχεια. Αυτή η σύνθετη διαδικασία αναμόρφωσης της ομοκοινωνικότητας μέσω της συμβολικής ανταλλαγής γυναικών αποτυπώνεται στη σημασία που αποκτούν οι γαμήλιες σχέσεις στις μυθιστορίες (Kay, 2001).

Εντούτοις, το σενάριο της άμεσης ομοκοινωνικότητας και της ενδεχόμενης ομοερωτικής επιθυμίας θα παραμείνει ορατό. Μια τέτοια περίπτωση εικονογραφείται στην αγγλική μυθιστορία των αρχών του 14ου αιώνα με τίτλο *Amis and Amiloun*, η οποία φαίνεται ότι υπήρξε ιδιαίτερα δημοφιλής αν κρίνουμε από τον αριθμό των χειρογράφων στα οποία διασώζεται. Ο Amis και ο Amiloun είναι δύο νεαροί ευγενείς, όμοιοι εμφανισιακά, χωρίς κάποιο συγγενικό δεσμό, που συνάπτουν όρκους αδελφοσύνης και φιλίας μεταξύ τους και υπηρετούν στην Αυλή ενός αριστοκράτη. Ο Amiloun αφήνει την Αυλή για τα παντρευτεί. Στην Αυλή η κόρη του αριστοκράτη, η Belisant, με δυναμικό τρόπο αποπλανεί τον Amis. Ωστόσο, ο Amis καταλήγει να κατηγορηθεί για σεξουαλικές σχέσεις με την Belisant και εξαναγκάζεται να μονομαχήσει. Τη θέση του παίρνει ο Amiloun αλλά για την απάτη που διαπράττει τιμωρείται με λέπρα. Εξαιτίας της λέπρας η γυναίκα του Amiloun τον διώχνει από το σπίτι. Ένα θεϊκό όραμα αποκαλύπτει ότι το αίμα των παιδιών που έχουν αποκτήσει ο Amis και η Belisant μπορεί να γιατρέψει τη λέπρα του Amiloun. Ο Amis σκοτώνει τα παιδιά του και ο Amiloun γιατρεύεται. Τα παιδιά του Amis με θαυματουργό τρόπο ανασταίνονται ενώ ο Amiloun εκδικείται τη γυναίκα του. Ο Amis και ο Amiloun ζουν πλέον μαζί ευτυχισμένοι. Ιδρύουν ένα μοναστήρι, πεθαίνουν την ίδια μέρα και θάβονται μαζί.

Η ισχυρή φιλία των Amis και Amiloun με τις ομοερωτικές συνδηλώσεις της είναι πλήρως εναρμονισμένη με τα νέα και παλαιότερα ιδεώδη που διαμορφώνουν τον ιπποτικό ανδρισμό στον ύστερο Μεσαίωνα: έχουν συνάψει γαμήλιες σχέσεις και ο ένας έχει αποκτήσει απογόνους, είναι γενναίοι και ανηλεείς πολεμιστές, έχουν περιουσία και ασκούν τη φεουδαρχική εξουσία τους. Τριγωνικές σχέσεις διατρέχουν την υπόθεση με επίκεντρο τον δεσμό των Amis και Amiloun: τον Amis διεκδικούν η Belisant αλλά και ένας άλλος ιππότης ο οποίος του ζητάει να συνάψουν μια σχέση «αδελφοσύνης» και υπόσχεται ότι θα είναι ο «καλύτερος φίλος του». Η απόρριψή του από τον Amis αντιμετωπίζεται με συναισθηματική δριμύτητα και οργή εκ μέρους του ιππότη. Ο Amis είναι το ερωτικό αντικείμενο της Belisant αλλά μάλλον και του άλλου ιππότη, καθώς ο τελευταίος, μετά την απόρριψή του, με ηδονοβλεπτικό τρόπο παρακολουθεί από μια τρύπα στον τοίχο τις ερωτοτροπίες του Amis και της Belisant. Σε διάφορα σημεία του έργου εικονογραφούνται με έμμεσους τρόπους ή μέσω λεκτικών παιχνιδιών ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες. Το τέλος του έργου με τους δύο ήρωες να ζουν μαζί μέχρι τον θάνατό τους υπερβαίνει τα συνηθισμένα μοτίβα των μυθιστοριών. Δεν πρόκειται ωστόσο για επινόηση του έργου, καθώς οι κοινές ταφές «ζευγαριών» ανδρών αλλά και γυναικών που δεν είχαν συγγενική σχέση, αλλά συνδέονταν με ισχυρούς συναισθηματικούς δεσμούς μεταξύ τους, δεν ήταν σπάνια πρακτική. Είναι η σχέση των δύο ηρώων, Amis και Amiloun, όπως και των ζευγαριών που ενταφιάζονταν μαζί, ένα υψηλό πρότυπο της φιλίας, της *amicitia perfecta*, ή σε αυτή υφέρπει ο ομοερωτισμός; Σε αυτό το ερώτημα συμπυκνώνονται οι θεωρήσεις των ιστορικών και των κριτικών της μεσαιωνικής λογοτεχνίας για το έργο. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι σε αυτό το δίπολο φιλίας ή ομοερωτισμού κατά κάποιο τρόπο επιχειρείται το αταίριαχτο συνταίριασμα μιας μεσαιωνικής κατηγορίας όπως η *amicitia*, με τις σύγχρονες αναζητήσεις ενός κουίρ παρελθόντος (Delany, 2004, σ. 68-69. McCracken, 2003, σ. 133-135. Pugh, 2008, σ. 101-122. Bennett 2000. Bennett, 2008).

Από μια διαφορετική οπτική, φιλία και ομοερωτισμός δεν είναι διαζευκτικά και αλληλοαποκλειόμενα ενδεχόμενα στη διαμόρφωση του ομοκοινωνικού δεσμού. Άλλωστε το έργο συστηματικά υπενθυμίζει τις αλληλεπικαλύψεις μεταξύ ομοκοινωνικότητας, ιπποτικού ανδρισμού και ομοερωτισμού, όταν για παράδειγμα οι δύο ήρωες, ως νεαροί άνδρες και νέα μέλη της Αυλής και της ακολουθίας του αριστοκράτη κυρίου τους, γίνονται το ερωτικό αντικείμενο του βλέμματος των μεγαλύτερων ιπποτών. Στο έργο ο ομοκοινωνικός δεσμός με τις συναισθηματικές εντάσεις, τη σωματική εγγύτητα και τις ομοερωτικές ενδεχομενικότητες τίθεται απέναντι σε άλλες επιθυμίες ή κοινωνικές επιταγές οι οποίες επενδύονται ως σαρκικές και εντέλει εκτοπίζονται και διαγράφονται: την «ετεροσεξουαλική» διεκδίκηση του Amis από την Belisant που οδηγείται σε γαμήλια σχέση και την ομοερωτική διεκδίκησή του από τον άλλο ιππότη. Με άλλα λόγια το έργο δεν ανατέμνει το περιεχόμενο της ιπποτικής ομοκοινωνικής επιθυμίας, η οποία είναι δεδομένη για το ακροατήριο της εποχής αν και μάλλον ασαφής στα δικά μας μάτια, αλλά τη σχέση της με άλλες επιθυμίες. Σε μια εποχή που έχει ενταθεί

η αντισοδομιτική ρητορική και απλώνει τη σκιά της στην ηγεμονική πρακτική της ομοκοινωνικότητας, το έργο επιχειρεί να αποκαθάρει την ομοκοινωνικότητα από τις κατηγορία της σαρκικότητας και της λαγνείας, χωρίς ωστόσο να τις αποκλείει. Αν στο έργο φωλιάζει ένα κουίρ ενδεχόμενο αυτό ίσως βρίσκεται στην ένταση ανάμεσα στην ομοκοινωνική επιθυμία και την αναπαραγωγή της πατρογραμμικότητας, όταν ο Amis θυσιάζει τα άρρενα τέκνα του για να σώσει τον Amiloun (Zeikowitz, 2003, σ. 3-5. McCracken, 2002, σ. 64-66).

Παρότι οι μυθιστορίες καθιστούν την «ετεροσεξουαλική» και αναπαραγωγική σχέση ολοένα και πιο ηγεμονική, ακόμη και αν αυτή εγγράφεται σε ένα συμβολικό σύστημα ανταλλαγών που έμμεσα σφυρηλατεί την ομοκοινωνικότητα, στο σύστημα των επιθυμιών εικονογραφούνται σενάρια που προβληματοποιούν την αναπαραγωγική αρχή και την έμφυλη και σεξουαλική δυαδικότητα. Στη γαλλική μυθιστορία των αρχών του 13ου αιώνα *Roman de Silence* η/ο ηρωίδα/ήρωας Silence, μεταμφιεσμένη/ος σε ιππότη στο μεγαλύτερο μέρος του έργου, στο τέλος γίνεται μια όμορφη γυναίκα και ο γάμος της με τον βασιλιά διασφαλίζει την κληροδότηση της πατρικής περιουσίας. Υπό αυτή την έννοια, το τέλος του έργου υπακούει στην αποκατάσταση της ετεροσεξουαλικής και πατριαρχικής προσδοκίας και τάξης. Ωστόσο, την ίδια στιγμή το έργο έχει αρθρώσει μια σειρά από ανομολόγητες επιθυμίες. Ως άνδρας ιππότης η/ο Silence απορρίπτει δύο φορές τις ερωτικές προκλήσεις της λάγνας βασίλισσας Eufeme και δεν μπορεί να ανταποκριθεί στα φιλιά της, καθώς «η φύση του/της δεν επιτρέπει να κάνει κάτι τέτοιο». Καθώς το ετεροσεξουαλικό σενάριο αποκαθιστά την αληθινή φύση του/της Silence, δεν είναι εντέλει σαφές αν η λάγνα βασίλισσα ερωτοτροπούσε με τον ιππότη Silence, τη γυναίκα Silence ή την παρενδυτική μορφή, καθώς σε άλλο σημείο του έργου αποκαλύπτεται ότι η βασίλισσα είχε κάποτε έναν εραστή που ήταν ντυμένος μοναχή. Ο βασιλιάς, αφότου εκτελέσει τη βασίλισσα και τον εραστή της, παντρεύεται τη Silence που μέχρι τότε ήταν ο αγαπημένος ιππότης του. Η απόπειρα φυσικοποίησης της ετεροσεξουαλικότητας υπονομεύεται αν σκεφτούμε ότι ενδεχομένως ο βασιλιάς παντρεύεται τον αγαπημένο ιππότη του και ότι η καλή γυναίκα, η Silence, είναι προτιμότερη από την κακή, τη βασίλισσα, επειδή τελικά είναι ένας καλός και άξιος άνδρας. Ή ότι παντρεύεται μια παρενδυτική μορφή που σε όλο το έργο έχει αποτελέσει το αντικείμενο μιας οικουμενικής επιθυμίας (Bloch, 1986. Gaunt, 1996, σ. 165-167. Garber, 1992, σ. 9-17).

Το σενάριο που εικονογραφείται στο *Roman de Silence* γύρω από την παρενδυτική μορφή του/της Silence διασταυρώνεται αναπάντεχα με ένα σενάριο της «πραγματικής» ζωής, όπως αποτυπώνεται σε ένα δικαστικό πρακτικό του ύστερου 14ου αιώνα. Το 1394 στο αστικό συμβούλιο του Λονδίνου εκδικάστηκε η υπόθεση του John Rykener, που «αποκαλούσε τον εαυτό του Eleanor και ήταν ντυμένος με γυναικεία ενδύματα», σύμφωνα με το δικαστικό πρακτικό. Ο/η John Rykener/Eleanor συνελήφθη μαζί με κάποιον John Britby «να διαπράττουν το ειδεχθές, ανείπωτο και βδελυρό αμάρτημα». Σύμφωνα με την κατάθεσή του, ο Britby είδε τον/την John/Eleanor ντυμένο γυναίκα, θεώρησε ότι ήταν γυναίκα και του/της ζήτησε «να διαπράξουν μια λάγνα πράξη». Ο/η John/Eleanor συμφώνησε με την προϋπόθεση ότι θα πληρωνόταν για «την εργασία», κατά τη διάρκεια της οποίας συνελήφθησαν από περαστικούς αξιωματούχους. Στην κατάθεσή του/της ο/η John/Eleanor εξιστόρησε το παρελθόν του/της. Είχε μάθει να κάνει «το ειδεχθές αμάρτημα κατά τον τρόπο των γυναικών» από μια πόρνη ονόματι Anna. Κάποια Elizabeth Brouderer τον/την έντυσε για πρώτη φορά με γυναικεία ρούχα. Ο/η John/Eleanor έκανε σεξ με άνδρες και γυναίκες. Για κάποιο διάστημα έμεινε στην Οξφόρδη. Εκεί ντυνόταν με γυναικεία ρούχα, κυκλοφορούσε με το όνομα Eleanor και δούλευε ως «κεντήστρα», ενώ είχε σεξουαλικές σχέσεις με τρεις «ανυποψίαστους» πανεπιστημιακούς δασκάλους. Σε ένα κοντινό χωριό συνευρέθηκε σεξουαλικά με διάφορους άνδρες, μεταξύ των οποίων κάποιοι μοναχοί, οι οποίοι του/της έδιναν δώρα και χρήματα. Σε ένα άλλο μέρος έκανε σεξ «ως άνδρας» με κάποια Joan αλλά και «ως γυναίκα» με δύο φραγκισκανούς μοναχούς. Καταλήγοντας στο Λονδίνο είχε σεξουαλικές επαφές με κάποιους αξιωματούχους της Εκκλησίας «στα σοκάκια πίσω από την εκκλησία της Αγίας Αικατερίνης κοντά στον πύργο του Λονδίνου». Συχνά έκανε σεξ «ως άνδρας» με πολλές μοναχές και άλλες γυναίκες, ανύπαντρες και παντρεμένες. Έκανε σεξ με πολλούς ιερείς, «όπως θα έκαναν με μια γυναίκα», και προτιμούσε τους ιερείς γιατί ήταν πιο γενναιόδωροι (Boyd, & Karras, 1995).

Το δικαστικό πρακτικό της υπόθεσης του/της John/Eleanor ήρθε στο φως χάρη στην έρευνα των ιστορικών David Lorenzo Boyd και Ruth Mazo Karras τη δεκαετία του 1990 και έκτοτε έχει ποικιλοτρόπως προσεγγιστεί και σχολιαστεί. Άλλωστε πρόκειται για μια σπάνια υπόθεση, καθώς οι δίκες για απρεπείς σεξουαλικές πρακτικές και σχέσεις είναι εξαιρετικά σποραδικές πριν τον 15ο αιώνα όταν, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, οι ποινικές υποθέσεις, ειδικά για το αμάρτημα της «σοδομίας» αυξάνονται εντυπωσιακά στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα. Η υπόθεση του/της John/Eleanor όπως αποτυπώνεται στο δικαστικό πρακτικό με τις τριτοπρόσωπες «καταθέσεις/απολογίες» των εμπλεκομένων και την καταγραφή στα λατινικά δημιουργεί περισσότερα ερωτήματα από όσες απαντήσεις δίνει για τις σεξουαλικές σχέσεις στο

υστερομεσαιωνικό Λονδίνο. Δεν καταγράφεται στο πρακτικό η κατάληξη της δίκης (καταδίκη ή αθώωση) ούτε και η κατηγορία που αντιμετωπίζουν ο/η John/Eleanor και ο John Britby.

Οι ιστορικοί που έχουν σχολιάσει την υπόθεση συνήθως, αν και αυθαίρετα, κάνουν λόγο για υπόθεση «σοδομίας», παρότι στο ίδιο το πρακτικό δεν καταγράφεται η κατηγορία παρά μόνο ότι οι δυο τους συνελήφθησαν «να διαπράττουν το ειδεχθές, ανείπωτο και βδελυρό αμάρτημα». Τι είναι αυτό που βαραίνει στα μάτια των δικαστών, η «σοδομία», η παρενδυσία, η πορνεία; Γιατί η υπόθεση των δύο έφτασε σε ένα αστικό δικαστήριο αντί σε ένα εκκλησιαστικό στη δικαιοδοσία των οποίων υπάγονταν τα «σεξουαλικά» αμαρτήματα; Αν, ωστόσο, το προς εκδίκαση αδίκημα ήταν η πορνεία τότε το αστικό δικαστήριο είχε μεγαλύτερη αρμοδιότητα. Ασκούσε την πορνεία ο/η John/Eleanor; Εξίσου δύσκολα να απαντηθούν είναι και τα ερωτήματα που κατά καιρούς έχουν θέσει οι ιστορικοί για τον/την John/Eleanor. Η μορφή του/της John/Eleanor έχει επενδυθεί με διαφορετικές έμφυλες ιδιότητες: «παρενδυτικός άνδρας» ο οποίος εμπλεκόταν σε ομοερωτικές πρακτικές, «διεμφυλικό άτομο», πρώιμη «τριβάδα», και σε μια πιο πρόσφατη θεώρηση «διεμφυλική γυναίκα». Αυτά τα διαφορετικά επιχειρήματα δεν δείχνουν μόνο την επιθυμία να επιβάλλουμε στο παρελθόν τις δικές μας προτεραιότητες και κατηγοριοποιήσεις, οι οποίες καταλήγουν να υποστασιοποιούνται και να αποκτούν μια υπερ-ιστορική θέση τοποθετημένες στο παρελθόν, αλλά και τις ερμηνευτικές δυσκολίες που επιφυλάσσουν τα τεκμήρια του παρελθόντος. Τροφοδοτούσε η «παρενδυσία» του/της John/Eleanor σενάρια επιθυμιών όπως ο/η Silence στο *Roman de Silence*; Σύμφωνα με την Carolyn Dinshaw δεν μπορούμε εντέλει να γνωρίζουμε τι επιθυμούσαν οι «πελάτες» του/της John/Rykener όταν αγόραζαν τις σεξουαλικές υπηρεσίες του/της (Karras, & Boyd, 1996, σ. 101, 110. Goldberg, 2014. Karras, & Linkinen, 2016, σ. 111-112. Lochrie, 2013. Henningsen, 2019, σ. 252, 254. Dinshaw, 1999, σ. 106-112).

4.3 Η ανάδυση της αντισοδομιτικής ρητορικής

Η υπόθεση του/της John/Eleanor, παρότι δεν γνωρίζουμε το αδίκημα για το οποίο οδηγήθηκε στο αστικό δικαστήριο του Λονδίνου, είναι ίσως ενδεικτική ενός ευρύτερου κλίματος που διαμορφώνεται στα υστερομεσαιωνικά και αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα, όπου σεξουαλικές σχέσεις και πρακτικές γίνονται αντικείμενα ποινικών διώξεων. Πρωτίστως αυτές οι διώξεις απαντώνται στις πόλεις του ιταλικού χώρου, ειδικά στη Φλωρεντία και τη Βενετία, και πιο αποσπασματικά στην υπόλοιπη Ευρώπη. Η πλειονότητα των διώξεων εμπίπτει κυρίως στη νέα ποινική κατηγορία της «σοδομίας». Αν και η σοδομία θα διαμορφωθεί ως ρητορική και ποινική κατηγορία στη διάρκεια του Μεσαίωνα, η διώξεις για σοδομία, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, θα εκτιναχθούν στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα του 15ου αιώνα ενώ θα συνεχιστούν, με πιο ήπιους ρυθμούς, στα αστικά κέντρα της πρώιμης νεότερης περιόδου (Puff, 2013, σ. 388. Karras, 2011).

Τον 12ο αιώνα η σοδομία είναι μια νέα, θεολογική πρωτίστως, ταξινομική κατηγορία και ρητορική τεχνολογία. Έχει ήδη με σαφήνεια επινοηθεί και σταδιακά αποικίζει πεδία της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής. Μπορούμε να σκιαγραφήσουμε με αρκετή βεβαιότητα τη θεολογική αρχικά διαδικασία επινόησης. «Τώρα βρίσκομαι πρόσωπο με πρόσωπο μαζί σου, Σοδομίτη, όποιος και αν είσαι». Αυτά τα λόγια προέρχονται από το έργο του μοναχού Πέτρου Δαμιανού *Liber Gomorrhianus* (*Το βιβλίο των Γόμορρων*) στα μέσα του 11ου αιώνα, που αποτελεί την πρώτη ρητή καταδίκη των ομοσεξουαλικών σχέσεων μεταξύ των μελών του κλήρου. Ο Δαμιανός, που, όπως έχουμε δει, υπήρξε σημαίνουσα μορφή στους μεταρρυθμιστικούς κύκλους του 11ου αιώνα, ταξινομεί τις πρακτικές στις οποίες θεωρεί ότι επιδίδονται οι μοναχοί ως προς τον βαθμό της αμαρτωλότητάς τους: αυνανισμός, αμοιβαίος αυνανισμός, διαμηρισμός, και πρωκτική διείσδυση. Παρά τις ταξινομικές οριοθετήσεις του Δαμιανού το περιεχόμενο της «σοδομίας» ως θεολογικής κατηγορίας μπορούσε να είναι εξαιρετικά διασταλτικό και ασταθές, τουλάχιστον στα δικά μας μάτια. Η σοδομία αποδιδόταν στους εκτός χριστιανικής κοινότητας «Άλλους», Εβραίους, Σαρακηνούς, αιρετικούς, και λειτουργούσε ως εξέχουσα μεταφορά για την ηθική έκπτωση και τους κινδύνους που αυτή ενείχε. Η σοδομία ρητορικά κατασκευάζεται ως «μολυσματική ασθένεια». Στους επόμενους αιώνες η σοδομία ως θεολογική κατηγορία θα γίνει αντικείμενο συστηματικής επεξεργασίας (Jordan, 1997a, 45-66. Burgwinkle, 2004, σ. 53-65).

Στην υπό διαμόρφωση μεσαιωνική σεξουαλική οικονομία όπου κύριες οργανωτικές κατηγορίες είναι τα δίπολα λαγνεία-παρθενία/αγνότητα, λαγνεία-αναπαραγωγικές σεξουαλικές πρακτικές, αναπαραγωγή-παρθενία/αγνότητα, πάθη-μετριοπάθεια η σοδομία σταδιακά γίνεται μια ισχυρή και διασταλτική ρητορική τεχνολογία και τυπολογία εντός της λαγνείας. Στο τέλος του 12ου αιώνα ο παρισινός θεολόγος Πέτρος ο Ψαλμωδός (Petrus Cantor) στο έργο του *Verbum abbreviatum* (*Η βραχεία λέξη*), ένα πρακτικό εγχειρίδιο με ζητήματα ηθικής για χρήση από τους κληρικούς του Παρισιού, συμπεριέλαβε ένα εκτενές κεφάλαιο για το «σοδομιτικό αμάρτημα» (*vitium sodomiticum*) στο οποίο εμπίπτουν ανδρικές και γυναικείες ομοερωτικές πρακτικές. Τον 13ο αιώνα ο Αλβέρτος ο Μέγας τυποποιεί την κατηγορία της λαγνείας (*luxuria*) ως αμάρτημα

«ενάντια στη θεία χάρη, τη λογική και τη φύση». Εντός της λαγνείας εγγράφει λακωνικά τη σοδομία, το χείριστο είδος λαγνείας, ως «αμάρτημα ενάντια στη φύση, άνδρα με άνδρα ή γυναίκας με γυναίκα». Ο μαθητής του Αλβέρτου, Θωμάς Ακινάτης, έδωσε πληρέστερο περιεχόμενο στην κατηγορία της λαγνείας ως αμάρτημα ενάντια στη φύση που αποτυπωνόταν σε τέσσερις εκδοχές: πράξεις που δεν περιλάμβαναν τη σεξουαλική συνεύρεση «που κάποιοι αποκαλούν ανήθικη μαλθακότητα», κτηνοβασία, σοδομία, δηλαδή σχέσεις μεταξύ ατόμων του ιδίου φύλου, ανδρών και γυναικών, και τέλος εκείνες τις πράξεις «κατά τις οποίες η φυσική μορφή της συνεύρεσης δεν τηρείται ως προς την κατάλληλη χρήση των οργάνων ή υιοθετούνται άλλες κτηνώδεις και τερατώδεις τεχνικές» (Boswell, 1980, σ. 375-376. Goodich, 1979, σ. 55-59. Jordan, 1997a, σ. 114-115, 125-130, 136-158).

Η θεολογική επινόηση της σοδομίας από τον 13ο αιώνα θα ξεφύγει από την οριοθέτησή της ως πηγή ανησυχίας και αμαρτίας για τον κόσμο των κληρικών και θα εισαχθεί ως αμάρτημα στον ευρύτερο πληθυσμό. Θα αποτελέσει σταθερό σημείο αναφοράς και πραγμάτευσης στα εξομολογητικά εγχειρίδια, όπως το *Handlyng Synne* και το *Book of Vices and Virtues* στην Αγγλία του 14ου αιώνα, τα οποία αποτυπώνουν τις ομοσεξουαλικές σχέσεις ως αμάρτημα προς αποφυγή. Ο αγγλικός ηθικός και πνευματικός οδηγός του 13ου αιώνα με τίτλο *Ancrene Wisse* που απευθυνόταν σε ερημίτισσες και λαϊκές γυναίκες που ζούσαν σε κοινότητες και ακολουθούσαν ένα είδος μοναστικού βίου χωρίς να είναι μοναχές υπογράμμιζε τον κίνδυνο των γυναικείων ομοερωτικών σχέσεων. Σε ένα αγγλικό εξομολογητικό εγχειρίδιο του 15ου αιώνα, το *Jacob's Well*, η σοδομία περιγράφεται στα αγγλικά και στα λατινικά ως αμάρτημα ενάντια στη φύση. Στους μεσαιωνικούς θεολογικούς ορισμούς της, η σοδομία διαπράττεται από άνδρες και από γυναίκες. Ωστόσο, αυτή η διάσταση δεν αποτυπώνεται πάντα στα νομικά κείμενα και προς το τέλος του Μεσαίωνα θα εμφανίζεται όλο και λιγότερο (Linkinen, 2015, 19, 40-41).

Η μετατροπή της σοδομίας σε ποινική κατηγορία θα λάβει χώρα τον ύστερο 13ο αιώνα στον νομικό κώδικα *Siete partidas* του βασιλείου της Καστίλης το 1265 υπό τον Αλφόνσο Ι΄ και λίγο αργότερα σε νομικούς κώδικες του γαλλικού βασιλείου. Η αναφορά στο υπό τιμωρία αδίκημα περιείχε τον όρο *bougrerie*, ενδεχομένως διαπλέκοντας τη σοδομία με την αίρεση και την ετεροδοξία, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα. Η ποινή σε όλες τις περιπτώσεις ήταν η πυρά. Μάλιστα στο γαλλικό βασίλειο, σε μια πραγματεία νομικών κωδικοποιήσεων η σοδομία περιλαμβάνει για πρώτη φόρα την καταδίκη ομοσεξουαλικών σχέσεων τόσο μεταξύ ανδρών όσο και μεταξύ γυναικών. Μέχρι τα τέλη του 13ου αιώνα νομικές πραγματείες στην Αγγλία θα εισαγάγουν αναφορές στη σοδομία, προβλέποντας ως ποινή την πυρά. Η μετάβαση από την επινόηση της σοδομίας ως θεολογικής κατηγορίας τον 11ο αιώνα στην ποινικοποίησή της στον ύστερο 13ο αιώνα δεν είναι μια αυτονόητη διαδικασία. Πόσο μάλλον αν λάβουμε υπόψη το ευρύ χρονικό άνυσμα που μεσολαβεί. Δεν είναι εύκολο να ανιχνεύσουμε τις δυναμικές και τους μετασχηματισμούς στους οποίους αυτή η μετάβαση υπακούει. Ενδεχομένως εγγράφεται στο ευρύτερο κατασταλτικό πλέγμα που διαμορφώνεται μετά τον 12ο αιώνα και ο Robert Moore έχει περιγράψει με τον όρο «ανάδυση της μεσαιωνικής διωκτικής κοινωνίας». Ίσως, πιο συγκεκριμένα, όπως πρόσφατα έχει υποστηρίξει η Ruth Mazo Karras, η σοδομία ως ποινική κατηγορία εισήλθε στους ποινικούς κώδικες της μεσαιωνικής Δύσης μέσω των χριστιανικού βασιλείου της Ιερουσαλήμ που προέκυψε μετά την Α΄ Σταυροφορία. Εκεί, στα διατάγματα της Συνόδου της Ναμπλούς το 1120 προβλέφθηκε, μεταξύ άλλων αδικημάτων όπως η μοιχεία, η τιμωρία της σοδομίας με τη θανατική ποινή. Ως σοδομία νοούνταν οι ομοερωτικές πρακτικές μεταξύ ανδρών. Η ποινικοποίηση της σοδομίας στα διατάγματα της Ναμπλούς συνιστούσε καινοτομία την οποία ενδεχομένως αργότερα ακολούθησαν επιμέρους νομικοί κώδικες στη μεσαιωνική Δύση. Εντούτοις, παρά τη θεολογική επινόηση της σοδομίας, την ισχυρή ρητορική γύρω από αυτή και την εισαγωγή της ως ποινικής κατηγορίας σε νομικούς κώδικες του 13ου αιώνα, οι υποθέσεις, δίκες και καταδίκες για σοδομία υπήρξαν εξαιρετικά σποραδικές στη διάρκεια του Μεσαίωνα (Crompton, 1980. Moore, 1987, σ. 85-88. Karras, 2020, σ. 972, 978, 980-981).

Η ρητορική, ωστόσο, υπήρξε εξαιρετικά δυναμική σε διάφορα πολιτισμικά πεδία. Στη Γαλλία των αρχών του 14ου αιώνα οι ναΐτες ιππότες οδηγήθηκαν σε δίκες με την κατηγορία της αίρεσης και της σοδομίας. Στην Αγγλία του 14ου αιώνα η κατηγορία της σοδομίας ήταν συχνό μοτίβο στη δυσφήμιση των μοναρχών. Ο Ερρίκος Β΄ (1307-1327) και ο ευνοούμενός του Piers Gaveston και αργότερα ο Ριχάρδος Β΄ (1377-1399) βρέθηκαν στο στόχαστρο της σοδομιτικής ρητορικής των αντιπάλων τους για τις σχέσεις τους με τους υποτιθέμενους ευνοούμενους και εραστές τους. Για την ακρίβεια οι κατηγορίες εναντίον τους είχαν τόση δυναμική ώστε δεν θα ήταν υπερβολή να κάνουμε λόγο για εκστρατεία δυσφήμισης. Όπως η αντιεβραϊκή ρητορική την ίδια εποχή κατέστησε τους Εβραίους τους κατεξοχήν εχθρούς των χριστιανικών κοινωνιών, η αντισοδομιτική ρητορική εναντίον των συγκεκριμένων μοναρχών υπήρξε τόσο δριμεία, που οικοδόμησε μια αρραγή αναπαράσταση και μνήμη για αυτούς σε αξεδιάλυτη σύνδεση με τη σοδομία (Gilmour-Bryson, 1996. Zeikowitz, 2003, σ. 107-129. Sponsler, 2001. Linkinen, 2015, σ. 112-127).

Η ένταση που επιφέρει ο νέος λόγος περί σοδομίας από τον 12ο αιώνα εικονογραφείται συστηματικά στις μυθιστορίες. Ο ανδρισμός της ιπποτικής ελίτ στις μυθιστορίες διακρίνεται από τη δυναμική της ομοκοινωνικότητας. Ο ιπποτικός ανδρισμός προϋπέθετε τους στενούς δεσμούς πίστης και αγάπης μεταξύ ανδρών ως το εξέχον διακριτικό του. Αυτοί οι δεσμοί και η προστακτική του «ετεροσεξουαλικού» αυλικού έρωτα προσκρούουν ολοένα και εντονότερα μεταξύ τους. Με την ανάδυση της αντισοδομιτικής ρητορικής η ιπποτική ομοκοινωνικότητα τίθεται υπό δοκιμασία, καθώς το όριο ανάμεσα στον δυνάμει «σοδομίτη» και τον αυλικό εραστή καθίσταται επικίνδυνα ρευστό. Η σοδομία άλλοτε ρητά και άλλοτε έμμεσα απλώνεται ως σκιά στις μυθιστορίες και την αναπαράσταση του κόσμου της ιπποσύνης από τον 12ο αιώνα. Στη γαλλική μυθιστορία των αρχών του 13ου αιώνα *Roman de Silence*, όταν η/ο ηρωίδα/ήρωας Silence απορρίπτει τις ερωτικές προκλήσεις της λάγνας βασίλισσας Eufeme, την απόρριψη ακολουθούν κατηγορίες για σοδομία. Με αυτόν τον τρόπο η αντισοδομιτική ρητορική εισέρχεται και αποκτά αφηγηματικό βάρος στο κατεξοχήν γραμματειακό είδος της ιπποσύνης, τη μυθιστορία. Μέσω της αντισοδομιτικής ρητορικής η μυθιστορία επιχειρεί, αν και σε αρκετά ολισθηρό έδαφος, να ενεργοποιήσει ετεροσεξουλικά σενάρια. Η/ο ηρωίδα/ήρωας Silence απορρίπτει δύο φορές την ερωτική προσέγγιση της λάγνας βασίλισσας και δεν μπορεί να ανταποκριθεί στα φιλιά της, καθώς «η φύση του/της δεν επιτρέπει να κάνει κάτι τέτοιο». Η επίκληση της «αληθινής» φύσης του/της Silence επιχειρεί να αποκαταστήσει το ετεροσεξουαλικό σενάριο (Gaunt, 1996, 165-167).

Η αντισοδομιτική ρητορική που αναδύεται στον ύστερο 11ο αιώνα στα θεολογικά κείμενα και στη συνέχεια στους ποινικούς κώδικες και δυναμικά εκβάλλει στη λογοτεχνία συμπίπτει με τη θεσμοθέτηση της κληρικής αγαμίας και τη διαμόρφωση του ιπποτικού ιδεώδους, δηλαδή με τα νέα ισχυρά ομοκοινωνικά περιβάλλοντα στις τάξεις της Εκκλησίας και της πολεμικής αριστοκρατίας. Οι ισχυροί ανδρικοί δεσμοί μπορούσαν να λειτουργήσουν υπονομευτικά ως προς τη διατήρηση της οικογενειακής συνέχειας αλλά και ως προς τους νέους μηχανισμούς που συγκροτούνταν γύρω από την Εκκλησία και τους ηγεμόνες. Ο αντισοδομιτικός λόγος ήταν κομβικός στη διαμόρφωση του ηρωικού προτύπου και στον μετασχηματισμό του πολεμικού ήρωα των μεσαιωνικών επών σε «ετεροσεξουαλικό» εραστή και ιππότη στα αυλικά περιβάλλοντα. Η καταδίκη της σοδομίας ήταν μια νέα λογοθετική καινοτομία που σε συνδυασμό με τον εντεινόμενο μισογυνισμό της περιόδου οργάνωνε και νοηματοδοτούσε εκ νέου τις διαπροσωπικές σχέσεις, καθώς επιδίωκε να τιθασεύσει τους ισχυρούς ομοκοινωνικούς δεσμούς του μοναστηριού και της πολεμικής τάξης και να καταστήσει αυτά τα περιβάλλοντα ελκυστικά για τα άρρενα μέλη της ελίτ. Η κανονικοποίηση της «ετεροσεξουαλικότητας» επιδιώκει να αποκαταστήσει την ένταση που ενυπάρχει στον πολεμικό ανδρισμό ανάμεσα στην αναπαραγωγική σχέση και τους ομοκοινωνικούς δεσμούς. Ωστόσο, οι ρωγμές που φέρει αυτός ο μετασχηματισμός εξακολουθούν να αποκαλύπτονται στις ρομαντικές μυθιστορίες, όπου η έκφραση ετεροερωτικής επιθυμίας μπορούσε να λειτουργήσει υπονομευτικά ως προς τον ηρωικό ανδρισμό. Άλλωστε, και το ίδιο το αυλικό περιβάλλον μπορούσε να αποτελεί πηγή αποσταθεροποίησης του ηρωικού ανδρισμού, υποτάσσοντας τους άνδρες στην ισχύ του αυλικού έρωτα και στερώντας τους από τα εξέχοντα στοιχεία του πολεμικού ιδεώδους, το ιπποτικό σθένος και τη δράση (Kuefler, 2003, σ. 165-166. Burgwinkle, 2004, σ. 1-23, 66-67. Schultz, 2006a, σ. 178-183. Sylvester, 2008, σ. 124-127).

Η ανάδυση και εδραίωση της αντισοδομιτικής ρητορικής μέχρι τον ύστερο Μεσαίωνα θέτει κατεξοχήν στο επίκεντρο τους δεσμούς και τις επιθυμίες της ανδρικής ομοκοινωνικότητας. Είναι ενδεικτικό ότι από τη ρητορική και τις αναπαραστάσεις της σοδομίας σταδιακά διαγράφονται οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις, παρότι στους εκκλησιαστικούς και θεολογικούς ορισμούς της σοδομίας περιλαμβάνονται μαζί με άλλα διαταρακτικά παρά φύση ενδεχόμενα. Αυτή η διαγραφή είναι σταδιακή. Στις λεγόμενες *Bibles moralisées* και στις οπτικές αναπαραστάσεις που τις διακοσμούν αποτυπώνεται ενδεικτικά αυτή η σταδιακή διαδικασία διαγραφής. Στις πρώτες *Bibles moralisées* του 13ου αιώνα ανάμεσα στις εικονογραφήσεις της λαγνείας περιλαμβάνονται γυναικεία ζευγάρια που επιδίδονται σε απρεπείς στάσεις και πρακτικές. Ωστόσο σε μεταγενέστερες *Bibles moralisées* του 15ου αιώνα η εικονογράφηση αυτών των πρακτικών απουσιάζει σε αντίθεση με τη συνεχιζόμενη αναπαραγωγή άλλων λάγνων ζευγαριών και πρακτικών. Θα λέγαμε ότι μέχρι τον 15ο αιώνα ο γυναικείος ομοερωτισμός καθίσταται αόρατος, ενώ οι ομοερωτικές σχέσεις μεταξύ ανδρών έχουν γίνει πλέον το επίκεντρο της κατασταλτικής ρητορικής και ποινικής πρακτικής, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο (Mills, 2012, σ. 456-457).

Αυτή η αορατότητα και ασημαντότητα στο επίπεδο της αντισοδομιτικής ρητορικής δεν στοιχειοθετεί την ανυπαρξία των γυναικείων ομοερωτικών πρακτικών. Κυρίως αποτυπώνει τις προτεραιότητες της αντισοδομιτικής ρητορικής αλλά και την ενδεχόμενη αδυναμία της ρητορικής να καταστήσει τις γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις διανοήσιμες εφόσον, κατά τις προδιαγραφές της αντισοδομιτικής ρητορικής, δεν ενέπιπταν στο ηγεμονικό σενάριο ενεργητικότητας-παθητικότητας και διείσδυσης και στις επικίνδυνες παρεκτροπές του. Στις αρχές του 15ου αιώνα μια δεκαεξάχρονη παντρεμένη ονόματι Laurence κατέθεσε έφεση

για συγχώρεση σε ένα γαλλικό δικαστήριο. Το αδίκημα στο οποίο είχε υποπέσει ήταν σεξουαλικές σχέσεις, μάλλον με κάποια διάρκεια, με μια άλλη γυναίκα, την Jehanne, με την οποία δούλευαν μαζί σε αγροτικές εργασίες. Και οι δύο είχαν ήδη καταδικαστεί για το αδίκημα που είχαν διαπράξει. Η Laurence καταθέτει την έφεση από τη φυλακή. Το σενάριο ενεργητικότητας-παθητικότητας εν μέρει στοιχειοθετεί η έφεση της Laurence: «η Jehanne ανέβηκε πάνω της όπως ένας άνδρας κάνει σε μια γυναίκα και η Jehanne άρχισε να κουνάει τους γοφούς της όπως ένας άνδρας κάνει σε μια γυναίκα». Δεν μπορούμε να γνωρίζουμε αν αυτά ήταν πράγματι τα λόγια της Laurence, αν πρόκειται για την αναμενόμενη προσαρμογή από τον ποινικό λόγο όσων έπρατταν οι δύο κατηγορούμενες σε ένα δίπολο ενεργητικότητας-παθητικότητας ή αν ήταν η στρατηγική της Laurence να αποδώσει στη Jehanne την ιδιοποίηση του ανδρικού ενεργητικού ρόλου προκειμένου η ίδια να βρεθεί σε πιο ευνοϊκή θέση απέναντι στον νόμο. Βέβαια, δεν γνωρίζουμε την κατάληξη της υπόθεσης (Murray, 1996. Cadden, 1993, σ. 224-225).

Υπό μια άλλη οπτική, οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις καθίσταντο αόρατες εφόσον λογοθετικά μπορούσαν να προσαρμοστούν σε ένα τελικό ετεροσεξουαλικό σενάριο. Οι εντάσεις μεταξύ ορατότητας και αορατότητας, άρθρωσης και τελικής λογοθετικής διαγραφής εικονογραφούνται στη λογοτεχνία. Η μυθιστορία των αρχών του 14ου αιώνα *La chanson d'Yde et Olive* αποτελεί ένα τέτοιο παράδειγμα. Η πριγκίπισσα Yde αναγκάζεται να δραπετεύσει από την Αυλή του πατέρα της, Florent, βασιλιά της Αραγονίας, για να γλιτώσει από την αιμομικτική επιθυμία του προς αυτή. Μεταμφιεσμένη σε άνδρα εντάσσεται σε ένα σώμα μισθοφόρων και φτάνοντας στη Ρώμη μπαίνει στην υπηρεσία του αυτοκράτορα. Πραγματοποιεί σπουδαία ιπποτικά κατορθώματα και ο αυτοκράτορας, χωρίς να γνωρίζει ότι ο ιππότης είναι η μεταμφιεσμένη σε άνδρα Yde, του/της προσφέρει το χέρι της κόρης του Olive, η οποία είναι ερωτευμένη με την/τον Yde ως ιππότη. Μετά τον γάμο η Yde αναγκάζεται να αποκαλύψει την πραγματικότητα όταν στις ερωτικές περιπτύξεις η Olive επιμένει στην ολοκλήρωση. Η Olive, ωστόσο, αποδέχεται την πραγματικότητα και συμφωνεί να παραμείνουν παντρεμένες κρύβοντας το μυστικό της Yde. Όταν το μυστικό αποκαλύπτεται, οι δύο ηρωίδες γλιτώνουν από την οργή του αυτοκράτορα χάρη στη θεϊκή παρέμβαση: η Yde μεταμορφώνεται σε άνδρα.

Οι δύο απρεπείς και παρά φύση επιθυμίες και σχέσεις στο έργο, αφενός του Florent για την κόρη του και αφετέρου αυτή μεταξύ των δύο γυναικών, Yde και Olive, τοποθετούνται στο ίδιο πολιτισμικό ευρετήριο, καθώς ονοματίζονται ως *bougrenie*. Υπό αυτή την έννοια δεν είναι διαφορετικά αδικήματα και αμαρτήματα, παρότι πρόκειται για διαφορετικές σχέσεις και επιθυμίες. Η ομοερωτική σχέση των δύο γυναικών εικονογραφείται και ρηματοποιείται αλλά την ίδια στιγμή διαγράφεται, τουλάχιστον στα δικά μας μάτια, καθώς, η λέξη *bougrenie*, ενώ χρησιμοποιείται εναλλακτικά με τον όρο σοδομία, εμπερικλείει διαφορετικές απρεπείς σχέσεις. Και οι δύο μορφές απρέπειας θέτουν σε διττή δοκιμασία τις πρέπουσες πατριαρχικές προσδοκίες. Αφενός όπως αυτές έχουν μπολιαστεί από τον θεολογικό λόγο, καθώς η ενδογαμία έχει ήδη καταδικαστεί ως αιμομιξία από τους μεταρρυθμιστές του γρηγοριανού κινήματος και τη Δ΄ Σύνοδο του Λατερανού κατά την οριοθέτηση της ορθής γαμήλιας σχέσης ως προς τους βαθμούς συγγένειας. Αφετέρου, ως προς τις προσδοκίες της πατρογραμμικότητας, καθώς η σχέση μεταξύ των δύο γυναικών δεν θα δώσει τον διάδοχο που ο αυτοκράτορας αναμένει. Η λύση δίνεται με τον μετασχηματισμό της Yde σε άνδρα και την εγγραφή της σχέσης στο αναπαραγωγικό σενάριο. Σε αυτή τη λύση έχουμε την πλήρη διαγραφή της ομοερωτικής σχέσης. Ωστόσο κατά αντιστοιχία με το *Roman de Silence* και τον τελικό γάμο θα μπορούσαμε και εδώ να θέσουμε το ερώτημα αν η Olive επιθυμεί τον ιππότη κατά τη λανθασμένη κρίση της, την Yde όταν αυτή αποκαλύπτει την «πραγματική» ταυτότητά της ή την παρενδυτική μορφή της/του Yde. Σε κάθε περίπτωση, στο έργο δεν εικονογραφείται μόνο η ένταση μεταξύ ορατότητας και διαγραφής της γυναικείας ομοερωτικής σχέσης αλλά και το άγχος γύρω από την έμφυλη επιτέλεση. Η μεταμφιεσμένη σε άνδρα Yde επιτελεί τον πολεμικό ανδρισμό του ιππότη με επιτυχία αλλά η φωνή του αφηγητή φροντίζει να υπενθυμίζει το «πραγματικό» φύλο της αποκαλώντας την «Yde la bele» ή «damoiselle Yde» (Watt, 1998, σ. 267-269, 276-277. McLaughlin, 1997. Rouillard, 2020, σ. 88-90. Clark, 2014, 90-93).

Η σοδομία όπως και τα παρά φύση αμαρτήματα μπορούσαν να έχουν άλλοτε ένα διασταλτικό περιεχόμενο και άλλοτε να οριοθετούνται σε συμφωνία με τα κοινωνικά και πολιτισμικά ευρετήρια του Μεσαίωνα μέσω των οποίων εκφέρονται. Η «αστάθεια» που συχνά διάφοροι ιστορικοί υποστηρίζουν ότι διακρίνει αυτές τις ρητορικές τεχνολογίες και κατηγορίες είναι μάλλον απόρροια του δικού μας, σύγχρονου βλέμματος και των δικών μας προσδοκιών στο μεσαιωνικό παρελθόν. Στη θέση της «αστάθειας» θα μπορούσαμε να δούμε την προσαρμοστικότητα και την ευελιξία που διέκρινε αυτές τις τεχνολογίες και κατηγορίες. Υπό αυτή την έννοια ως «παρά φύση» μπορούσαν να νοηματοδοτούνται σεξουαλικές πρακτικές και σχέσεις που υπονόμευαν την αναπαραγωγή αλλά και πρακτικές όπως η τοκογλυφία που έθετε σε δοκιμασία τις ορθές προδιαγραφές μιας χριστιανικής οικονομίας. Η οικειότητα που ενδεχομένως κινητοποιούν όροι και ιδιώματα του μεσαιωνικού παρελθόντος συσκοτίζουν την ίδια στιγμή την ανοικειότητα αυτού του παρελθόντος.

Η αναζήτηση αντίστοιχων πρακτικών και σχέσεων που προέρχονται από το δικό μας σύστημα ταξινομήσεων επισκιάζει τις παρελθοντικές κατηγοριοποιήσεις στις οποίες εγγράφονταν πρακτικές, επιθυμίες και σχέσεις, και διαμορφώνει παραπλανητικές ομοιότητες και διαφορές. Σε αυτή τη βάση οι κατηγορίες με τις οποίες βρέθηκε αντιμέτωπος ο Γάλλος ευγενής και συλλέκτης έργων τέχνης Ιωάννης, δούκας του Berry (Jean, duc de Berry) στο τέλος του 14ου αιώνα δεν αφορούσαν τις σεξουαλικές σχέσεις του με άνδρες και γυναίκες αλλά τη συναναστροφή του με άνδρες και γυναίκες ταπεινής κοινωνικής προέλευσης. Οι προσδοκίες, οι επιθυμίες, οι πρακτικές και οι κατηγοριοποιήσεις του μεσαιωνικού παρελθόντος συνιστούν μια άλλη επικράτεια, όπως οι ιστορικοί Kim Phillips και Barry Reay αποκαλούν το προνεωτερικό παρελθόν, όπου η «ετεροσεξουαλικότητα» (και η ομοσεξουαλικότητα) δεν υφίσταντο ως ταξινομικές κατηγορίες. Σε αυτή την επικράτεια θα πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι οι επιθυμίες και οι προστακτικές οργανώνονταν διαφορετικά. Με αφετηρία τον 12ο αιώνα διαμορφώνεται μια πατριαρχική σεξουαλική οικονομία που διακρίνεται από την παράλληλη, παραπληρωματική και συγκρουσιακή λειτουργία δύο συστημάτων, της «αναπαραγωγής» και των «επιθυμιών». Αυτή η μεσαιωνική σεξουαλική οικονομία θα αναπτυχθεί και θα αποκρυσταλλωθεί στους μετέπειτα αιώνες της πρώιμης νεότερης περιόδου (Jordan, 1997a, σ. 9. Burgwinkle, 2004, σ. 3. Frantzen, 1996, σ. 454-455. Blud, 2017, σ. 64-65. Camille, 2001. Phillips, & Reay, 2011, σ. 40-43. Schultz, 1997. Schultz, 2006b).

Βιβλιογραφία

Adams, T. (2005). *Violent Passions: Managing Love in the Old French Verse Romance*. Palgrave Macmillan.

Bain, F. E. (2021). *Dismemberment in the Medieval and Early Modern English Imaginary: The Performance of Difference*. De Gruyter.

Baldwin, J. W. (1994). *The Language of Sex: Five Voices from Northern France Around 1200*. University of Chicago Press.

Barton, S. (2015). *Conquerors, Brides, and Concubines: Interfaith Relations and Social Power in Medieval Iberia*. University of Pennsylvania Press.

Bennett, J. (2000). 'Lesbian-Like' and the Social History of Lesbianisms. *Journal of the History of Sexuality*, *9*(1-2), 1-24.

Bennett, J. (2008). Two Women and Their Monumental Brass, c. 1480. *Journal of the British Archaeological Association*, *161*, 163-184.

Benveniste, H. R. & Plakotos, G. (2017). Converting Bodies, Embodying Conversion: The Production of Religious Identities in Late Medieval and Early Modern Europe. Στο Y. Fox & Y. Yisraeli (επιμ.), *Contesting Inter-Religious Conversion in the Medieval World* (245-267). Routledge.

Bloch, R. H. (1986). Silence and Holes: The *Roman de Silence* and the Art of the *Trouvère*. *Yale French Studies*, *70*, 81-99.

Blud, V. (2017). *The Unspeakable, Gender and Sexuality in Medieval Literature, 1000-1400*. Boydell & Brewer.

Boswell, J. (1980). *Christianity, Social Tolerance, and Homosexuality: Gay People in Western Europe from the Beginning of the Christian Era to the Fourteenth Century*. University of Chicago Press.

Boyd D. L., & Karras, R. M. (1995). The Interrogation of a Male Transvestite Prostitute in Fourteenth-Century London. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, *1*, 459-465.

Brundage, J. (1987). *Law, Sex, and Christian Society in Medieval Europe*. University of Chicago Press.

Burgwinkle, W. (2004). *Sodomy, Masculinity, and Law in Medieval Literature: France and England, 1050-1230*. Cambridge University Press.

Cadden, J. (1993). *Meanings of Sex Difference in the Middle Ages: Medicine, Science, and Culture*. Cambridge University Press.

Cadden, J. (1996). Western Medicine and Natural Philosophy. Στο V. L. Bullough & J. A. Brundage (επιμ.), *Handbook of Medieval Sexuality* (51-80). Routledge.

Cadden, J. (2013). *Nothing Natural Is Shameful: Sodomy and Science in Late Medieval Europe* University of Pennsylvania Press.

Camille, M. (2001). For Our Devotion and Pleasure: The Sexual Objects of Jean, Duc De Berry. *Art History*, *24*(2), 169-194.

Chaucer, G. (2018). *Οι ιστορίες του Καντερμπέρυ*. (Γ. Χαλβατζόγλου, μτφρ.). Νησίδες.

Clark, R. (2014). A Heroine's Sexual Itinerary: Incest, Transvestism, and Same-Sex Marriage in *Yde et Olive*. In K. J. Taylor (Ed.), *Gender Transgressions: Crossing the Normative Barrier in Old French Literature* (σ. 89-106). Routledge.

Crompton, L. (1980). The Myth of Lesbian Impunity: Capital Laws from 1270 to 1791. *Journal of Homosexuality*, *6*(1-2), 11-25.

Delany, S. (2004). A, A, and B: Coding Same-Sex Union in *Amis and Amiloun*. Στο N. McDonald (επιμ.), *Pulp Fictions of Medieval England* (σ. 63-81). Manchester University Press.

Dinshaw, C. (1994). A Kiss is Just a Kiss: Heterosexuality and Its Consolations in Sir Gawain and the Green Knight. *diacritics*, *24*(2-3), 205-226.

Dinshaw, C. (1999). *Getting Medieval Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern*. Duke University Press.

Easton, M. (2006). The Wound of Christ, the Mouth of Hell: Appropriations and Inversions of Female Anatomy in the Later Middle Ages. Στο S. L'Engle & G. B. Guest (επιμ.), *Tributes to Jonathan J.G. Alexander: The Making and Meaning of Illuminated Medieval and Renaissance Manuscripts, Art and Architecture* (395-414). Harvey Miller.

Elliott, D. (1993). *Spiritual Marriage: Sexual Abstinence in Medieval Wedlock*. Princeton University Press.

Elliott, D. (1999). *Fallen Bodies: Pollution, Sexuality, and Demonology in the Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.

Elliott, D. (2012). *The Bride of Christ Goes to Hell: Metaphor and Embodiment in the Lives of Pious Women, 200-1500*. University of Pennsylvania Press.

Everest, C. A. (1998). Sight and Sexual Performance in the *Merchant's Tale*. In P. Beidler (Ed.), *Masculinities in Chaucer. Approaches to Maleness in The Canterbury Tales and Troilus and Criseyde* (91-103). D. S. Brewer.

Frantzen, A. (1996). The Disclosure of Sodomy in *Cleanness*. *PMLA, 111*(3), 451-464.

Fulton, R. (2006). 'Taste and see that the Lord is sweet' (Ps. 33:9): The Flavor of God in the Monastic West. *The Journal of Religion*, *86*(2), 169-204.

Gaunt, S. (1996). Straight Minds/'Queer' Wishes in Old French Hagiography: La Vie de Sainte Euphrosine. Στο L. O. Fradenburg, C. Freccero & K. Lavezzo (επιμ.), *Premodern Sexualities* (155-173), Routledge.

Garber, M. (1992). *Vested Interests: Cross-Dressing and Cultural Anxiety*. Routledge.

Gilmour-Bryson, A. (1996). Sodomy and the Knights Templar. *Journal of the History of Sexuality, 7*, 151-183.

Goldberg, J. (2014). John Rykener, Richard II and the Governance of London. *Leeds Studies in English, 45*, 49-70.

Goodich, M. (1976). Sodomy in Ecclesiastical Law and Theory. *Journal of Homosexuality, 1* (1976), 427-434.

Goodich, M. (1979). *The Unmentionable Vice: Homosexuality in the Later Medieval Period*, ABC Clio.

Henningsen, K. (2019). 'Calling [herself] Eleanor': Gender Labor and Becoming a Woman in the Rykener Case. *Medieval Feminist Forum: A Journal of Gender and Sexuality, 55*(1), 249-266.

Houts, E. van. (2019). *Married Life in the Middle Ages, 900-1300*. Oxford University Press.

Jacquard, D. & Thomasset C. (1988). *Sexuality and Medicine in the Middle Ages*. Princeton University Press.

Jordan, M. D. (1997a). *The Invention of Sodomy in Christian Theology*. University of Chicago Press.

Jordan, M. D. (1997b). Homosexuality, Luxuria, and Textual Abuse. Στο K. Lochrie, P. McCracken & J. A. Schultz (επιμ.), *Constructing Medieval Sexuality* (σ. 24-39). University of Minnesota Press.

Karras R. M. & Boyd, D. L. (1996). 'Ut cum mulier': A Male Transvestite in Fourteenth-Century London. Στο L. Fradenburg & C. Freccero (επιμ.), *Premodern Sexualities* (σ. 99-116), Routledge.

Karras, R. M. (2005). *Sexuality in Medieval Europe: Doing unto Others*. Routledge.

Karras, R. M. (2011). The Regulation of Sexuality in the Late Middle Ages: England and France. *Speculum, 86*(4), 1010-1039.

Karras R. M. & Linkinen, T. (2016). John/Eleanor Rykener Revisited. Στο L. E. Doggett & D. E. O'Sullivan (επιμ.), *Founding Feminisms in Medieval Studies: Essays in Honor of E. Jane Burns* (σ. 111-121). D. S. Brewer.

Karras, R. M. (2020). The Regulation of "Sodomy" in the Latin East and West. *Speculum, 95*(4), 969-986.

Kay, S. (2001). *Courtly Contradictions: The Emergence of the Literary Object in the Twelfth Century*. Stanford University Press.

Kinoshita S. & McCracken, (2012). P. *Marie de France: A Critical Companion*, D. S. Brewer.

Kruger, R. (2011). The Wound, the Knot, and the Book: Marie de France and Literary Traditions of Love in the *Lais*. Στο L. Whalen (επιμ.), *A Companion to Marie de France* (σ. 55-88), Brill.

Kuefler, M. (2003). Male Friendship and the Suspicion of Sodomy in Twelfth Century France. Στο S. Farmer & C. B. Pasternack (επιμ.), *Gender and Difference in the Middle Ages* (σ. 145-181). University of Minnesota Press.

Lacy, N. (1993). *Reading Fabliaux*. Garland.

Leyser, C. (1995). Cities of the Plain: The Rhetoric of Sodomy in Peter Damian's 'Book of Gomorrah', *The Romanic Review, 86*, 191-211.

Linkinen, T. (2015). *Same-sex Sexuality in Later Medieval English Culture*. Amsterdam University Press.

Lipton, S. (1999). *Images of Intolerance: The Representation of Jews and Judaism in the Bible moralisée*. University of California Press.

Lipton, S. (2002). The Temple Is My Body: Gender, Carnality, and Synagoga in the Bible moralisée. Στο E. Frojmovic (επιμ.), *Imagining the Self, Imagining the Other: Visual Representation and Jewish-Christian Dynamics in the Middle Ages and Early Modern Period* (σ. 129-163). Brill.

Lochrie, K, McCracken, P., Schultz, J. A. (1997). Introduction. Στο K. Lochrie, P. McCracken, J. A. Schultz (επιμ.), *Constructing Medieval Sexuality* (σ. ix-xviii). University of Minnesota Press.

Lochrie, K. (1997). Mystical Acts, Queer Tendencies. Στο K. Lochrie, P. McCracken, & J. A. Schultz (επιμ.), *Constructing Medieval Sexuality* (σ. 180-200). University of Minnesota Press.

Lochrie, K. (1999). *Covert Operations: The Medieval Uses of Secrecy*. University of Pennsylvania Press.

Lochrie, K. (2005). *Heterosyncrasies: Female Sexuality When Normal Wasn't*. University of Minnesota Press.

Lochrie, K. (2013). Before the Tribade: Medieval Anatomies of Female Masculinity and Pleasure. Στο S. Stryker & A. A. Aizura (επιμ.), *The Transgender Studies Reader 2* (σ. 335-349). Routledge.

McCracken, P. (2002). Engendering Sacrifice: Blood, Lineage, and Infanticide in Old French Literature. *Speculum, 77*(1), 55-75.

McCracken, P. (2003). *The Curse of Eve, the Wound of the Hero: Blood, Gender, and Medieval Literature*. University of Pennsylvania Press.

McLaughlin, M. (1997). 'Abominable Mingling': Father-Daughter Incest and the Law. *Medieval Feminist Newsletter, 24*(1), 26-30.

Mills, R. (2012). Seeing Sodomy in the *Bibles moralisées*. *Speculum, 87*(2), 413-468.

Moore, R. I. (1980). Family, Community and Cult on the Eve of the Gregorian Reform, *Transactions of the Royal Historical Society*, σ. 5η, 30, (1980), 49-69.

Moore, R.I. (1987). *The Formation of a Persecuting Society: Power and Deviance in Western Europe, 950-1250*. Blackwell.

Murray, J. (1996). Twice Marginal and Twice Invisible: Lesbians in the Middle Ages. Στο V. L. Bullough & J. A. Brundage (επιμ.), *Handbook of Medieval Sexuality* (σ. 191-222). Garland.

Murray, J. (2002). 'The Law of Sin That Is in My Members': The Problem of Male Embodiment. Στο S. Riches & S. Salih (επιμ.), *Gender and Holiness: Men, Women and Saints in Late Medieval Europe* (σ. 9-22). Routledge.

Newman, B. (2003). *God and the Goddess: Vision, Poetry and Belief in the Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.

Nirenberg, D. (2002). Conversion, Sex, and Segregation: Jews and Christians in Medieval Spain. *American Historical Review, 107*(4), 1065-1093.

Noonan, J. (1986). *Contraception: A History of Its Treatment by the Catholic Theologians and Canonists*. Harvard University Press.

Pearman, T. V. (2010). O Sweete Venym Queynte!: Pregnancy and the Disabled Female Body in the *Merchant's Tale*. Στο J. R. Eyler (επιμ.), *Disability in the Middle Ages: Reconsiderations and Reverberations* (σ. 25-38). Ashgate.

Phillips, K. M. & Reay, B. (2011). *Sex before Sexuality: A Premodern History*. Polity.

Puff, H. (2013). Same-Sex Possibilities. Στο J. Bennett & R. M. Karras (επιμ.), *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe* (σ. 379-395). Oxford University Press.

Pugh, T. (2008). *Sexuality and Its Queer Discontents in Middle English Literature*. Palgrave Macmillan.

Resnick, I. (2012). *Marks of Distinctions: Christian Perceptions of Jews in the High Middle Ages*. Catholic University of America Press.

Rouillard, L. M. (2020). *Medieval Considerations of Incest, Marriage, and Penance*. Palgrave Macmillan.

Rosenwein, B. H. (2006). *Emotional Communities in the Early Middle Ages*. Cornell University Press. 2006,

Sauer, M. (2007). Where Are the Lesbians in Chaucer? *Journal of Lesbian Studies, 11*(3-4), 331-345.

Sauer, M. (2015). *Gender in Medieval Culture*. Bloomsbury.

Sauer, M. (2020). Queer Time and Lesbian Temporality in Medieval Women's Encounters with the Side Wound. Στο W. Rogers & C. M. Roman (επιμ.), *Medieval Futurity Essays for the Future of a Queer Medieval Studies* (σ. 199-220). De Gruyter.

Schultz, J. A. (1997). Bodies That Don't Matter: Heterosexuality before Heterosexuality in Gottfriend's Tristan. Στο K. Lochrie, P. McCracken, J. A. Schultz (επιμ.). *Constructing Medieval Sexuality* (σ. 91-110). University of Minnesota Press.

Schultz, J. A. (2006a). *Courtly Love, Love of Courtliness, and the History of Sexuality*, University of Chicago Press.

Schultz J. A. (2006b). Heterosexuality as a Threat to Medieval Studies. *Journal of the History of Sexuality, 15*(1), 14-29.

Shea, K. (2002). Male Bonding, Female Body: The Absenting of Women in 'Bisclaretz ljóð'. Στο S. M. Anderson & K. Swenson (επιμ.), *The Cold Counsel: The Women in Old Norse Literature and Mythology* (σ. 246-260). Routledge.

Spiegel, G. M. (1997). *The Past as Text. The Theory and Practice of Medieval Historiography*. Johns Hopkins University Press.

Sponsler, C. (2001). The King's Boyfriend. Froissart's Political Theater of 1326. Στο G. Burger & S. Kruger (επιμ.), *Queering the Middle Ages* (σ. 143-167). University of Minnesota Press.

Sylvester, L. (2008). *Medieval Romance and the Construction of Heterosexuality*. Palgrave Macmillan.

Watt, D. (1998). Behaving Like a Man? Incest, Lesbian Desire, and Gender Play in *Yde et Olive* and Its Adaptations. *Comparative Literature, 50*(4), 265-285.

Zeikowitz, R. (2003). *Homoeroticism and Chivalry. Discourses of Male Same-Sex Desire in the Fourteenth Century*. Palgrave Macmillan.

Zimmerman, S. (2008). Leprosy in the Medieval Imaginary. Journal of Medieval and Early Modern Studies, 38(3), 559-587.

Κεφάλαιο 5
Η μετάβαση στην πρώιμη νεότερη περίοδο: ο αντίκτυπος των κινημάτων της Μεταρρύθμισης και της (Αντι-)Μεταρρύθμισης στη διαμόρφωση των έμφυλων σχέσεων

Σύνοψη

Σε αυτό το κεφάλαιο θα πραγματευτούμε την εδραίωση των κινημάτων της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης και της καθολικής (Αντι-)Μεταρρύθμισης κατά τον 16ο αιώνα ως φορέων αναδιοργάνωσης των έμφυλων προσδοκιών και πρακτικών.[1] Η Μεταρρύθμιση, με την κατάργηση του μοναχισμού και της κληρικής αγαμίας, ανέδειξε την τεκνοποίηση σε ύψιστο καθήκον για τους άνδρες και τις γυναίκες, ταύτισε αξεδιάλυτα τη θηλυκότητα με τη μητρότητα και καθαγίασε τον οικογενειακό θεσμό. Η (Αντι-)Μεταρρύθμιση, αν και επιβεβαίωσε την αγαμία ως ύψιστη συνθήκη και έδωσε νέα έμφαση στη γυναικεία αγνότητα, με επίταση ανέδειξε την «αγία οικογένεια». Παρά τις θεολογικές διαφορές τους, τα δύο κινήματα από κοινού γραφειοκρατικοποίησαν και κανονικοποίησαν τις διαπροσωπικές σχέσεις και κατέστησαν τον οίκο μικρόκοσμο της ευλάβειας, της κοσμικής και θεϊκής τάξης. Η εδραίωση του πατριαρχικού οίκου επέβαλε νέες μορφές θηλυκότητας και ανδρισμού, ενίσχυσε την ανδρική συζυγική και πατρική εξουσία και ενέτεινε τις οικιακές έμφυλες ιεραρχήσεις. Η εδραίωση του πατριαρχικού οίκου, μαζί με την ανάπτυξη του αστικού φαινομένου (την οποία θα εξετάσουμε σε επόμενο κεφάλαιο) και τη σταδιακή υποχώρηση των διευρυμένων συγγενικών και φατριαστικών δεσμών των μεσαιωνικών αγροτικών κοινοτήτων, μας επιτρέπουν να σκεφτόμαστε συμβατικά τον 16ο αιώνα ως περίοδο μετάβασης από τον Μεσαίωνα στους πρώιμους νεότερους χρόνους. Υπό αυτή την έννοια, στο κεφάλαιο θα συζητήσουμε το ιδίωμα και τις πρακτικές των μεταρρυθμιστικών κινημάτων, την ποινικοποίηση συμπεριφορών που ενέπιπταν στο φάσμα της αμαρτίας και τις επίσημες και ανεπίσημες τελετουργίες αποκατάστασης της έμφυλης τάξης.

Προαπαιτούμενη γνώση

Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε τα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου, καθώς και εγχειρίδια ιστορίας της πρώιμης νεότερης περιόδου.

Το 1522 ο Μαρτίνος Λούθηρος εξέδωσε την Καινή Διαθήκη σε γερμανική μετάφραση. Την έκδοση κοσμούσαν ξυλογραφίες που είχε επιμεληθεί ο Lucas Cranach ο πρεσβύτερος. Μία από τις ξυλογραφίες αναπαριστούσε τη «βαβυλώνια πόρνη» παραπέμποντας στο σχετικό χωρίο από την Αποκάλυψη του Ιωάννη (εικ. 5.1). Απεικονίζοντας τη μορφή της πόρνης να φορά την παπική τιάρα και να ιππεύει το επτακέφαλο θηρίο ο Cranach κινητοποιούσε μια ρητορική διαπλοκή φύλου, κτηνώδους συνθήκης και χριστιανικού αποκαλυπτικού/εσχατολογικού λόγου η οποία απέκτησε εξέχουσα θέση στην αντιπαπική και αντικαθολική προπαγάνδα της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης. Κάποιες δεκαετίες αργότερα ένας άλλος προτεστάντης μεταρρυθμιστής, ο Σκοτσέζος John Knox, από τη Γενεύη όπου ζούσε εξόριστος, δημοσιεύει ένα σύντομο κείμενο για να καταδικάσει την «αφύσικη» κατάσταση που συνιστά η ανάρρηση γυναικών στον μοναρχικό θρόνο. Στο μισογυνικό στόχαστρό του ήταν η καθολική βασίλισσα της Αγγλίας Μαρία Τυδώρ, που είχε εξαπολύσει διωγμούς εναντίον των προτεσταντών στη χώρα, και η καθολική Μαρία Στιούαρτ, βασίλισσα της Σκωτίας, και εν γένει η ασυμβατότητα εξουσίας και γυναικών. Ο τίτλος του βιβλίου του, που επαναφέρει δηλωτικά τη διαπλοκή φύλου και τερατώδους, ήταν *The First Blast of the Trumpet against the Monstruous Regiment of Women* (1558).

[1] Με τον όρο «(Αντι-)Μεταρρύθμιση» επιδιώκουμε να αποδώσουμε τον διττό χαρακτήρα του καθολικισμού μετά τη Σύνοδο του Τρέντο, είτε ως «αντιδραστική αναδίπλωση» (Αντιμεταρρύθμιση), είτε ως «μεταρρυθμιστικό κίνημα» (καθολική Μεταρρύθμιση ή Ανανέωση).

Εικ. 5.1: *Ο πάπας ως «βαβυλώνια πόρνη». Ξυλογραφία του Lucas Cranach του πρεσβύτερου, 1522.*
Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Whore_of_Babylon_1522_Luther_New_Testament.jpg

Το φύλο κατέχει εξέχουσα θέση ως ρητορική, ως συμβολική σχέση και πράξη, ως πρακτική και ευρύτερη πολιτική στα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων. Πέρα από τις θεολογικές διαφορές, η έμφυλη ρητορική βρισκόταν στον πυρήνα της αντιπαράθεσης καθολικών και προτεσταντών, ή, θα μπορούσαμε να πούμε με διαφορετικά λόγια, η μεταξύ τους πολεμική εκφέρονταν κινητοποιώντας μια έμφυλη ρητορική. Η έμφυλη ρητορική σε διαπλοκή με άλλα πεδία και ευρετήρια όπως η θεολογία, η αποκαλυπτική θέαση του κόσμου και η εσχατολογία συγκροτούν επαναλαμβανόμενα μοτίβα στην προπαγάνδα που ασκούν τα αντιτιθέμενα μέρη. Στη λουθηρανική προπαγάνδα συστηματικά ο πάπας (και κατά συνέπεια η Καθολική Εκκλησία) αναπαρίσταται και καταγγέλλεται ως «βαβυλώνια πόρνη», τα μέλη του καθολικού κλήρου ως «σοδομίτες», ως αποαρρενοποιημένες μορφές παραδομένες στη λαγνεία και την ακολασία. Σε αντίστοιχα έμφυλα μοτίβα καταφεύγει και η αντιλουθηρανική ρητορική των καθολικών. Στους προτεστάντες δεν αποδίδεται μόνο η κατηγορία της αίρεσης και της πολιτικής πρόκλησης, καθώς η διάδοση του προτεσταντισμού οδηγεί σε αιματηρές ενδοκοινοτικές συγκρούσεις που διασαλεύουν την παραδεδομένη πολιτική τάξη. Οι καθολικοί κατηγορούσαν τους προτεστάντες ως υποκινητές μιας ευρύτερης αταξίας που είχε ως σύμπτωμα την έμφυλη αταξία, την αντιστροφή της φυσικά δοσμένης έμφυλης ιεραρχίας. Όσοι είχαν ασπαστεί τις ιδέες της Μεταρρύθμισης ήταν, κατά τους καθολικούς προπαγανδιστές, άνδρες αδύναμοι που έλκονταν από την απατηλότητα των νεωτερισμών, ελάττωμα που θεωρούνταν κατεξοχήν γυναικείο. Σαν «γυναικούλες» (*femmelettes*), έγραφε ένας Γάλλος καθολικός στη διάρκεια των γαλλικών θρησκευτικών πολέμων, οι προτεστάντες καθοδηγούνται από τη ματαιοδοξία, την απατηλότητα και τη λαγνεία. Στην έμφυλη ρητορική καταφεύγουν και οι ριζοσπάστες μεταρρυθμιστές, όπως οι αναβαπτιστές. Ο Hans Hut καταφέρεται εναντίον των λουθηρανών ευθυγραμμίζοντάς τους με τους καθολικούς: «Τώρα εκπορνεύονται ξανά μαζί με τη βαβυλώνια πόρνη σε κάθε μορφή απόλαυσης, μεγαλοπρέπειας, τιμής, απληστίας, φθόνου και μίσους» (Racaut, 2002, σ. 93-100. Baylor, 1991, σ. 154).

Στα παραπάνω παραδείγματα η έμφυλη διαφορά και ιεραρχία κινητοποιείται ρητορικά προκειμένου να απαξιωθεί ο θρησκευτικός αντίπαλος. Το φύλο γίνεται το ρητορικό πεδίο ετεροποίησης του αντιπάλου και έκφρασης ευρύτερων προσδοκιών και άγχους περί κοινωνικής και ηθικής τάξης. Με αφετηρία το 1517, όταν ο αυγουστινιανός μοναχός Μαρτίνος Λούθηρος θυροκολλεί στον καθεδρικό ναό της Βιττεμβέργης τις περίφημες ενενήντα πέντε θέσεις του με τις οποίες επικρίνει την Καθολική Εκκλησία, οι κοινωνίες της χριστιανικής Δύσης οδηγούνται στη δίνη αντιπαραθέσεων που καταλήγουν συχνά σε αιματηρές ενδοκοινοτικές και διακρατικές συγκρούσεις. Για πολλούς ιστορικούς το ξέσπασμα της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης και η σταδιακή εδραίωση διαφορετικών και ανταγωνιστικών χριστιανικών ομολογιών και εκκλησιαστικών μηχανισμών που διαρρηγνύουν την ενότητα του μεσαιωνικού κόσμου ως ένα «χριστιανικό σώμα» (*corpus Christianum*) υπό την

Καθολική Εκκλησία αποτελούν βασικά κριτήρια για να τοποθετήσουν μια ιστορική τομή ανάμεσα στη μεσαιωνική εποχή και την περίοδο της πρώιμης νεωτερικότητας. Οι διαφορετικές ερμηνείες του χριστιανικού νοήματος που προβάλλουν προτεστάντες, καθολικοί, καλβινιστές και άλλες μικρότερες θρησκευτικές ομάδες υπερβαίνουν τα όρια της θεολογικής αντιπαράθεσης και διαπλέκονται με πολιτικές διεκδικήσεις και κοινωνικές προσδοκίες με επίκεντρο τη θέσμιση και την οικοδόμηση μιας χριστιανικής κοινωνίας, μιας Νέας Ιερουσαλήμ, κατά το ιδίωμα της εποχής. Η ταύτιση του παπισμού με τη «βαβυλώνια πόρνη» του Βιβλίου της Αποκάλυψης στην ξυλογραφία του Cranach δεν αποτελεί μια εικονιστική επιλογή που απλά αντανακλά τη χριστιανική σύλληψη του κόσμου αλλά συνοψίζει κάποιες από τις βασικές διανοητικές και πολιτισμικές συντεταγμένες της εποχής.

Η προτεσταντική Μεταρρύθμιση υπήρξε προϊόν ενός κόσμου που διακατεχόταν από εσχατολογικό και αποκαλυπτικό άγχος, από μια εσχατολογική θέαση του παρόντος, ενός κόσμου που θεωρούσε ότι κλυδωνίζεται. Οι τελευταίες δεκαετίες του 15ου αιώνα, που συμβατικά αποκαλούμε ύστερο Μεσαίωνα, και ο 16ος αιώνας είναι εποχή βαθιά διαποτισμένη από το εσχατολογικό άγχος, από την αγωνία του επικείμενου τέλους. Οι έννοιες της μεταρρύθμισης και της ανανέωσης (*reformatio, renovatio, restauratio*), πολύ πριν το ξέσπασμα και την εδραίωση της Μεταρρύθμισης, κατέχουν εξέχουσα θέση στο ιδίωμα της υστερομεσαιωνικής χριστιανικής Δύσης. Η εσχατολογική θέαση αναζητά στο παρόν την ανασύσταση του παρελθόντος, την επιστροφή σε μια ιδεατή πρωταρχική χριστιανική Εκκλησία. Και αυτή ευαγγελίζονται τα μεταρρυθμιστικά κινήματα του 16ου αιώνα, είτε με τον εξαγνισμό του *corpus Christianum*, είτε με την καλβινιστική αντίληψη περί των εκλεκτών επί γης. Ανάλογα με τον βαθμό της ριζοσπαστικοποίησής τους τα μεταρρυθμιστικά κινήματα έστρεφαν το βλέμμα τους στο παρελθόν αναζητώντας πρότυπα στη Βίβλο και στην πρωταρχική χριστιανική Εκκλησία. Σε αυτό το παρελθόν αναζητούσαν ή και τεκμηρίωναν τις έμφυλες και σεξουαλικές προσδοκίες του παρόντος τους (Crouzet, 1999. Πλακωτός, 2018, σ. 94-101. Williams, & Mergal, 1967, σ. 21-23).

Αυτές οι πολιτισμικές και διανοητικές συντεταγμένες της εποχής εκφέρονται με την έμφυλη και σεξουαλική ρητορική που παράγουν τα μεταρρυθμιστικά κινήματα, πρωτίστως η προτεσταντική Μεταρρύθμιση. Όπως έχει επισημάνει η ιστορικός Lyndal Roper, η ρητορική που αρθρώνει η Μεταρρύθμιση, ειδικά στον πρωταρχικό γεωγραφικό πυρήνα της, τον γερμανικό χώρο, γύρω από την έμφυλη συνθήκη και τη σεξουαλικότητα δεν αποτελεί απλή αντανάκλαση κάποιας κρίσης στο έμφυλο σύστημα της εποχής. Το έμφυλο ιδίωμα και τα άγχη γύρω από την έμφυλη και σεξουαλική ευταξία γίνονται τα μετωνυμικά ευρετήρια που υποστασιοποιούν την αντίληψη και το άγχος ότι ο κόσμος βυθίζεται στο χάος και την αταξία. Την ίδια στιγμή τα μεταρρυθμιστικά κινήματα κινητοποίησαν πρακτικές ηθικής αναμόρφωσης που είχαν στο επίκεντρο το φύλο και τις έμφυλες σχέσεις. Οι έμφυλες προσδοκίες, αναπαραστάσεις και πρακτικές αναδιατάσσονται και ευθυγραμμίζονται με τα νέα ιδεώδη γύρω από την οικογένεια, το νοικοκυριό και τον οίκο, ως μέρος της ευρύτερης εκστρατείας ηθικής αναμόρφωσης. Η εξιδανίκευση του οίκου και η οικιακή ευταξία διαπερνούν τη ρητορική και τις πολιτικές των μεταρρυθμιστών καθιστώντας τον «καθαγιασμένο οίκο», κατά τη φράση της ιστορικού Lyndal Roper, θεμελιακή αρχή των μεταρρυθμιστικών κινημάτων. Ο γάμος και η οικογενειακή ζωή αποτέλεσαν τη βάση μιας χριστιανικής ευλαβικής και εύτακτης κοινωνίας. Οίκος και κοινωνικός σχηματισμός βρίσκονταν σε διαπλοκή με την επουράνια εξουσία. Αυτές οι τρεις σφαίρες συνέχονταν μεταξύ τους μέσα από ένα πλέγμα διαφορετικών επιπέδων πατριαρχικής εξουσίας. Στον γερμανικό χώρο αυτή η διαπλοκή αποτυπωνόταν στους όρους επικεφαλής του νοικοκυριού (νοικοκύρης)-ηγεμόνας-επουράνιος δημιουργός (*Hausvater-Landesvater-Gottesvater*) (Roper, 1994, σ. 37-51. Harrington, 1995, σ. 39-50).

5.1 Τα νέα ιδεώδη περί γάμου, η καθαγίαση του οίκου και η οικιακή πατριαρχία

Στο στόχαστρο των προτεσταντών μεταρρυθμιστών εξαρχής βρέθηκε η κληρική αγαμία. Ήδη από τη δεκαετία του 1520 μέλη του κλήρου που είχαν ασπαστεί τα κηρύγματα και τις ιδέες της Μεταρρύθμισης όχι μόνο εγκατέλειψαν την αγαμία αλλά σύναψαν γάμους. Ο ίδιος ο Λούθηρος το 1525 παντρεύτηκε με την πρώην μοναχή Katharina von Bora στη Βιττεμβέργη. Μέχρι τη δεκαετία του 1540 στον γερμανικό χώρο χιλιάδες πρώην μέλη του καθολικού κλήρου είχαν παντρευτεί. Αυτές οι πρώτες δεκαετίες ξεδιπλώματος της Μεταρρύθμισης στα εδάφη της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ήταν περίοδος έντονων μετασχηματισμών στη σχέση κλήρου και κοινότητας, οι οποίοι έθεταν σε επαναπροσδιορισμό τους όρους της πνευματικής, κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Κήρυκες και συγγραφείς που είχαν ασπαστεί τις ευαγγελικές ιδέες επιδόθηκαν σε έναν συστηματικό αγώνα πειθούς και προπαγάνδας μέσω του έντυπου λόγου προκειμένου να πείσουν όσα μέλη του κλήρου δίσταζαν να παντρευτούν, τις κοινότητες να αποδεχθούν αυτούς τους γάμους αλλά και τις κοσμικές αρχές (αστικά συμβούλια, τοπικούς ηγεμόνες) να υποστηρίξουν αυτούς τους μετασχηματισμούς.

Θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι η κατάργηση της αγαμίας του κλήρου δεν ήταν μια απλή και ομαλή διαδικασία. Ακόμη και σε περιοχές του γερμανικού χώρου όπου υπήρχε ευρεία αποδοχή και εδραίωση της Μεταρρύθμισης ο γάμος των κληρικών γινόταν αποδεκτός από τις κοινότητες με επιφύλαξη. Εδραιωμένες παραδόσεις περί αγαμίας, ακόμα και αν υπέκρυπταν την ανοχή απέναντι σε φαινόμενα σεξουαλικών σχέσεων των κληρικών, δεν μετασχηματίζονταν μεμιάς όταν οι κληρικοί προέβαιναν σε γάμους που είχαν δημόσιο πρόσωπο. Μάλλον οξύτερες ήταν οι εντάσεις γύρω από τους μοναχούς και τις μοναχές. Όσοι και όσες ασπάστηκαν τη Μεταρρύθμιση και εγκατέλειψαν τα μοναστήρια τους διατείνονταν ότι το έπραξαν διότι δεν ανέχονταν το μοναστικό περιβάλλον, αλλά ότι συνέχιζαν να τηρούν τον μοναστικό όρκο της αγαμίας. Σε άλλες περιοχές της Ευρώπης όπου η Μεταρρύθμιση εισήχθη, έστω και με διαφορές σε σχέση με τον γερμανικό χώρο, η κατάργηση της κληρικής αγαμίας προκάλεσε επίσης αντιπαραθέσεις.

Στην Αγγλία η άρση της αγαμίας έγινε από τον Εδουάρδο ΣΤ΄ το 1549. Ωστόσο, για τουλάχιστον δύο δεκαετίες βρισκόταν στο επίκεντρο της πολεμικής μεταξύ Άγγλων καθολικών και προτεσταντών. Οι Άγγλοι προτεστάντες υποστήριζαν ότι η αγαμία ήταν αδύνατη και αστήρικτη θεολογικά ενώ κατηγορούσαν τους αντιπάλους τους για ανηθικότητα. Όπως και στη Γερμανία η έντυπη αντιπαράθεση μεταξύ μεταρρυθμιστών και καθολικών διεξαγόταν με όρους πλήρους απόρριψης, ως μια αντιπαράθεση μεταξύ αλήθειας και ψεύδους, μεταξύ του Χριστού και του Αντίχριστου. Εντούτοις, η αγαμία του κλήρου δεν επικρίθηκε στην Αγγλία με την ίδια ένταση και δεν οδήγησε σε άμεσες αλλαγές όπως στον γερμανικό χώρο. Μέχρι τη βασιλεία της Ελισάβετ Α΄ παρέμενε μια ασαφής εικόνα για την αγαμία του κλήρου παρά τις έντονες αντιπαραθέσεις στον έντυπο λόγο. Το έργο του Φίλιππου Μελάγχθωνα *Defensio Conjugii Sacerdotum*, μια δριμεία επίθεση εναντίον της κληρικής αγαμίας, μεταφράστηκε στα αγγλικά το 1541 από τον George Joye ως *Defence of the Mariage of Priestes* ενώ το έργο του Heinrich Bullinger *Der Christliche Ehestand* (*Ο χριστιανικός γάμος*) για την αξία του γάμου μεταφράστηκε το 1543 από τον Miles Coverdale ως *The Christen State of Marriage*. Ο γάμος των κληρικών καθιερώθηκε πλέον ως πρακτική κατά την ελισαβετιανή περίοδο (Plummer, 2014, σ. 47-50. Carlson, 1987).

Οι επικρίσεις εναντίον του κλήρου για τη μη τήρηση του όρκου αγαμίας δεν ήταν κάτι καινούριο. Μοναχές, μοναχοί και ιερείς βρίσκονταν σταθερά στο στόχαστρο επικρίσεων και σάτιρας για υποκρισία ως προς την αγαμία από τους μεσαιωνικούς χρόνους. Πόσο εκτεταμένο και συνηθισμένο ήταν το φαινόμενο οι μοναχές, οι μοναχοί και οι ιερείς να έχουν σεξουαλικές σχέσεις δεν είναι εύκολο να γνωρίζουμε. Στη Βενετία αξιωματούχοι της Καθολικής Εκκλησίας ή μέλη της άρχουσας ελίτ αποκαλούσαν συχνά τα γυναικεία μοναστήρια «δημόσια πορνεία», δείχνοντας με αυτόν τον τρόπο την αποδοκιμασία και την ανησυχία τους όχι μόνο για τη γενική αθέτηση αυστηρών κανόνων στη μοναστική ζωή αλλά κυρίως για την υποτιθέμενη εν γένει ηθική κατάπτωση. Στα αστικά περιβάλλοντα η τήρηση των κανόνων αγαμίας του κλήρου ίσως ήταν πιο συστηματική, καθώς ο έλεγχος εκ μέρους της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και ενίοτε των κοσμικών αρχών ήταν εγγύτερος και πιο ασφυκτικός. Αντιθέτως στην ύπαιθρο μάλλον επικρατούσαν πιο χαλαρές αντιλήψεις ως προς την αγαμία του κλήρου. Πολλοί κληρικοί στην ύπαιθρο, τόσο στη νότια όσο και στη βόρεια Ευρώπη, διατηρούσαν μακροχρόνιες σχέσεις που ομοίαζαν σε γαμήλια σχέση. Ο εκκλησιαστικός λόγος καταδίκαζε αυτές τις σχέσεις «παλλακείας» ήδη από τον 12ο αιώνα, όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο (Kelleher, 2002. Thibodeaux, 2006. Werner, 2010).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι σεξουαλικές σχέσεις του κλήρου παρέμεναν ένα κοινό μυστικό τόσο για τους εκκλησιαστικούς αξιωματούχους όσο και τις κοινότητες, στον βαθμό που δεν δημιουργούσαν «σκάνδαλο». Μια τέτοια «σκανδαλώδης» περίπτωση προέκυψε από την καταγγελία της Walpurgis Ulle από την κωμόπολη της Feuchtwangen στη Βαυαρία εναντίον του τοπικού ιερέα Hans Ott. Η Ulle υποστήριξε στην καταγγελία της σε έναν τοπικό αξιωματούχο ότι ήταν ερωμένη του Ott και ότι όταν έμεινε έγκυος ο Ott την έθεσε σε περιορισμό παρά τη θέλησή της για να την οδηγήσει σε έκτρωση. Ο Ott δοκίμασε διάφορες μεθόδους έκτρωσης, όπως να βάλει πιπέρι στο «ανδρικό πράγμα» του (*mannlichen Zeug*) και να συνευρεθεί με την Ulle. Όπως είπε η Ulle στην καταγγελία της με αυτή την πρακτική ένιωσε το σώμα της να καίγεται. Την αποτυχία έκτρωσης ακολούθησαν μια σειρά από γεγονότα πριν την καταγγελία και την ανάμειξη των κοσμικών και εκκλησιαστικών αρχών. Η Ulle απέδρασε από την επιτήρηση του Ott, ο Ott επιχείρησε να φύγει από την πόλη απειλώντας έναν ανώτερό του ότι αν δεν του δώσει χρήματα θα καταγγείλει «τα νταραβέρια» του με «κάθε ευυπόληπτη γυναίκα της πόλης». Η καταγγελία δεν οδήγησε τελικά σε κάποια περαιτέρω διερεύνηση, σε μεγάλο βαθμό λόγω των ανταγωνιστικών αρμοδιοτήτων μεταξύ κοσμικών και εκκλησιαστικών αρχών. Όπως συμβαίνει συχνά με τα δικαστικά πρακτικά της εποχής δεν είναι εύκολο να καταλάβουμε τι έθεσε σε κίνηση την καταγγελία. Πάντως μικρή σημασία φαίνεται να είχε ο ίδιος ο «έκλυτος» βίος του κληρικού. Η άσκηση βίας προς την Ulle και η αποκάλυψη πραγμάτων που δεν μπορούσαν πλέον να παραμείνουν κοινό μυστικό βάρυναν περισσότερο. Σίγουρα, όμως, καταγγελίες όπως της Ulle αποτελούσαν βάρος για τις αρχές τόσο γιατί έφερναν στην επιφάνεια ανταγωνισμούς ως προς τις αρμοδιότητες όσο και γιατί τις έφερναν αντιμέτωπες με

την ανάληψη δράσης και την άσκηση κυρώσεων για πρακτικές, όπως η παραβίαση του όρκου αγαμίας, οι οποίες ήταν παράνομες αλλά διαδεδομένες και κοινωνικά αποδεκτές (Plummer, 2014, σ. 11-12).

Ο Λούθηρος και οι μεταρρυθμιστές του 16ου αιώνα δεν κατήγγειλαν απλώς την «υποκρισία» του κλήρου καλώντας τον να επιδείξει υψηλότερο βαθμό αυτοπειθαρχίας, όπως συνέβαινε με παλαιότερους επικριτές και μεταρρυθμιστές. Η επίθεση και η κατάργηση της κληρικής αγαμίας συνιστούσε μια ουσιαστική ανανοηματοδότηση των σεξουαλικών σχέσεων και του φύλου. Με θεολογικούς όρους οι μεταρρυθμιστές υποστήριξαν ότι το σύστημα της αγαμίας ήταν απόρροια μιας λανθασμένης αντίληψης για την ανθρώπινη φύση και τη σχέση ανθρώπων και Θεού. Οι μεταρρυθμιστές διέφεραν από τους καθολικούς ως προς τη νοηματοδότηση της σεξουαλικότητας και τη σχέση της με την πνευματικότητα. Ενώ οι καθολικοί θεωρούσαν και συνέχισαν να θεωρούν την αγαμία και την παρθενία μια ανώτερη κατάσταση από τον γάμο, οι προτεστάντες υποστήριξαν ότι ο γάμος ήταν μια φυσική, θεϊκά προσδιορισμένη και καθαγιασμένη συνθήκη. Η αγαμία, αντιθέτως, ήταν μια αφύσικη κατάσταση, που εναντιωνόταν στο θεϊκό πλάνο και σχεδόν αδύνατη ως προς την επίτευξή της για τους ανθρώπους. Η συνουσία είναι ταυτισμένη με την αναπαραγωγή και η τιθάσευσή της είναι επί της ουσίας τιθάσευση της αναπαραγωγής. Η αναπαραγωγή είναι εξίσου φυσική όπως το φαγητό, ο ύπνος και άλλες σωματικές λειτουργίες. Η αντίσταση στην αναπαραγωγή ήταν πνευματικά και σωματικά επικίνδυνη και, όπως γράφει ο Λούθηρος στην πραγματεία του *Vom ehelichen Leben* (*Περί της γαμήλιας συνθήκης*) το 1522, «οδηγεί στη μοιχεία και σε κρυφές αμαρτίες διότι πρόκειται για ζήτημα που αφορά τη φύση και όχι για επιλογή». Η αναπαραγωγή ως ανάγκη είναι κοινή για άνδρες και γυναίκες. Κοινή ήταν και η απαίτηση για αποχή από το σεξ μέχρι τον γάμο. Ωστόσο, η γυναικεία σεξουαλικότητα εκλαμβανόταν ως επικίνδυνη και διαταρακτική. Γύρω από τη γυναικεία σεξουαλικότητα αρθρωνόταν η έννοια της (κατά κύριο λόγο ανδρικής) τιμής. Η ρητορική εναντίον της πορνείας, με την τελευταία να χρησιμοποιείται ως μεταφορά για κάθε μορφή αταξίας και κακού, μας δείχνει ότι τα όρια της γυναικείας ευυποληψίας ήταν εξαιρετικά ρευστά (Karant-Nunn, & Wiesner-Hanks, 2003 σ. 100-101).

Η καταδίκη της κληρικής αγαμίας και η εξύψωση του γάμου έχουν τόσο εξέχουσα θέση στον λόγο του Λούθηρου που ανακύπτουν διαρκώς, έστω εν συντομία, ακόμα και σε έργα του (κηρύγματα, κείμενα) που δεν έχουν αυτό το θέμα, όπως στην περίφημη επιστολή του *An den christlichen Aden deutcher Nation* (*Προς τους χριστιανούς ευγενείς του γερμανικού έθνους*) το 1520, όπου αποκαλεί την κληρική αγαμία «διαβολική τυραννία», ή στην πασίγνωστη πραγματεία του με τίτλο *De captivitate Babyonicae ecclesiae* (*Η βαβυλώνια αιχμαλωσία της Εκκλησίας*) το 1520, όπου αναφέρεται στον γάμο ως «εγκόσμιο ζήτημα», αφαιρώντας τον μυστηριακό χαρακτήρα που του είχε προσδώσει η Καθολική Εκκλησία. Ο Λούθηρος καταπιάστηκε συστηματικά για πρώτη φορά με το ζήτημα του γάμου σε ένα κήρυγμά του το 1519 με τίτλο *Eyn Sermon von dem Elichen Standt* (*Περί της γαμήλιας συνθήκης*). Με αφετηρία το βιβλίο της Γένεσης ο Λούθηρος υποστήριξε ότι μεταξύ των πλεονεκτημάτων του γάμου ήταν η αποφυγή της αμαρτίας: «ο πειρασμός της σάρκας είναι τόσο ισχυρός και λυσσαλέος που ο γάμος είναι ακόμη πιο σημαντικός από ό,τι είναι ένα νοσοκομείο για τους ασθενείς, αφού αποτρέπει τους συζύγους από το να υποπέσουν σε βαρύτερο αμάρτημα».

Ο Λούθηρος συχνά καταφεύγει σε μια ιατρικοποιημένη γλώσσα για να μιλήσει για τον γάμο. Στην πραγματεία του *De captivitate Babylonicae ecclesiae* το 1520 αποκαλεί τον γάμο «ιατρείο της λαγνείας». Ο Λούθηρος διαπλέκει την καταστρεπτική και ολοκληρωτική ισχύ του πειρασμού με την τεκνοποιία: «Ο Θεός βλέπει στον γάμο την τιθάσευση της σάρκας ώστε η λαγνεία να μην κατατρώγει τις πόλεις, και επιτρέπει αυτή η επιθυμία, εντός της γαμήλιας πίστης, ακόμα και όταν υπερβαίνει τις ανάγκες της αναπαραγωγής, να γίνεται ανεκτή, με την προϋπόθεση ότι κάποιος ειλικρινά προσπαθεί να μετριάσει την επιθυμία και να μη κάνει το γαμήλιο κρεβάτι λάκκο γουρουνιών». Για να τεκμηριώσει τις απόψεις του ο Λούθηρος αντλεί από τη Βίβλο και από ιατρικές αυθεντίες. Και συστηματικά αναπαράγει ιατρικές θεωρίες της εποχής όπως για παράδειγμα όταν αναφέρεται στις βλαβερές συνέπειες της αποχής:

> οι γιατροί δεν κάνουν λάθος όταν λένε ότι αν αυτή η φυσική λειτουργία [η παραγωγή και η αποδέσμευση σπέρματος] με τη βία τιθασευτεί, πλήττει αναγκαστικά τη σάρκα και το αίμα και γίνεται δηλητήριο, εξαιτίας του οποίου το σώμα γίνεται ασθενές, άνευρο, κάθιδρο και δύσοσμο. Διότι ό,τι θα έπρεπε να διοχετευτεί στη γονιμότητα και την αναπαραγωγή θα πρέπει να διοχετευτεί εντός του ίδιου του σώματος. […] και αν δεν μπορεί το σώμα να το απορροφήσει αναγκαστικά γίνεται ασθενές και καχεκτικό. Για αυτόν τον λόγο βλέπουμε πόσο αδύναμες και ασθενείς είναι οι στείρες γυναίκες. Ενώ αυτές που είναι γόνιμες είναι πιο υγιείς, πιο καθαρές και πιο ευτυχείς. Και αν εξαντλούνται [από τις γέννες] ή και αν πεθάνουν δεν πειράζει. Ας πεθάνουν. Αυτός είναι ο λόγος ύπαρξής τους. Είναι προτιμότερη μια σύντομη ζωή με καλή υγεία παρά μια μακρά ζωή με ασθένεια (Karant-Nunn, & Wiesner-Hanks, 2003 σ. 90-91, 108).

Η υποχρεωτική σύναψη γάμου ήταν εντός των ευρύτερων κανονισμών που εισάγονταν σε τοπικό επίπεδο όταν η διοίκηση μιας αστικής κοινότητας ή μιας περιοχής υιοθετούσε τις αρχές της Μεταρρύθμισης. Ήδη σε μια πρώιμη φάση αυτή η σημασία αποτυπώνεται στους κανονισμούς που εισήγαγε το αστικό συμβούλιο της κωμόπολης Hersfeld το 1523:

> Ο Λόγος του Θεού, σύμφωνα με τις προσταγές της Παλαιάς και της Καινής Διαθήκης, καταδικάζει με αυστηρότητα και δεν επιτρέπει την πορνεία και όσους ζουν εκτός γάμου, και προστάζει την εκδίωξή τους από την επικράτεια, είτε είναι λαϊκοί είτε κληρικοί. Παρομοίως κανένα δημόσιο αμάρτημα που αντιβαίνει στις εντολές του Θεού δεν θα γίνεται ανεκτό, όπως η βλασφημία με λόγια και πράξεις, οι χυδαίοι και ελεεινοί μέθυσοι που κάθε μέρα κάθονται στα καπηλειά και δεν εργάζονται. Κατά συνέπεια, οι αστικές αρχές θα πρέπει να δράσουν σύμφωνα με τις εντολές του Θεού διότι πρέπει να λογοδοτήσουν στον Θεό για τις βλάβες που προκαλούνται στις ψυχές. Αυτή ήταν η γνώμη πολλών και της πλειοψηφίας του συμβουλίου. Επιθυμούν κάθε δημόσια εκδήλωση ανηθικότητας να μη γίνεται ανεκτή και να καταδικάζεται. Διατάζουν να γραφτεί μια ανακοίνωση την οποία οι πάστορες υποχρεούνται να κοινοποιήσουν πριν τα Χριστούγεννα του έτους 1523.

Η εισαγωγή της Μεταρρύθμισης στις αστικές κοινότητες δεν συνίστατο απλώς στην εφαρμογή εκκλησιαστικού ή θεολογικού τύπου μέτρων, αλλά κινητοποιούσε ένα ευρύτερο πρόγραμμα ηθικής αναμόρφωσης. Μεταξύ των μέτρων, η υποχρεωτικότητα σύναψης γάμου έθετε στο στόχαστρο τους κληρικούς, τη μακρά παράδοση σχέσεων συγκατοίκησης μεταξύ των λαϊκών, που νοούνταν ως κανονικές γαμήλιες σχέσεις στα μάτια της κοινότητας, και τους λεγόμενους ανεπίσημους ή κρυφούς γάμους. Η συγκατοίκηση και οι ανεπίσημοι γάμοι πλέον δεν γίνονταν ανεκτοί και καταδικάζονταν ως «παλλακεία» ή «μοιχεία». Η περίπτωση της κωμόπολης του Hersfeld το 1523 είναι δηλωτική των εντάσεων που επέφεραν τα αναμορφωτικά μέτρα που συνόδευαν την εισαγωγή της Μεταρρύθμισης. Στην κωμόπολη το πλήθος που είχε ασπαστεί τη Μεταρρύθμιση επιτέθηκε στο τοπικό μοναστήρι και κατέστρεψε τις οικίες των ιερέων που αρνήθηκαν να συνάψουν γάμους (Breul, 2014, σ. 38-40).

Ο γάμος και οι σεξουαλικές σχέσεις κατείχαν κεντρική θέση ευρύτερα στα διάφορα ρεύματα θρησκευτικής, πολιτικής και κοινωνικής αναμόρφωσης που εκδηλώθηκαν στη δίνη της Μεταρρύθμισης. Τις βασικές αντιλήψεις περί γάμου ως συντροφικής συμβίωσης των συζύγων και περί αγαμίας ασπάζονταν και οι καλβινιστές. Ο γάμος ήταν μια καθαγιασμένη και φυσική συνθήκη ενώ η αγαμία ήταν ανήθικη (διότι παραβίαζε τις θεϊκές επιταγές) και αφύσικη. Ο Ιωάννης Καλβίνος στο θεμελιώδες έργο του *Institutio Christianae Religionis* (*Διδαχές της χριστιανικής θρησκείας*) το 1536 ερμήνευε τη βιβλική φράση από το βιβλίο της Γένεσης (2:18) «και είπε ο κύριος ο Θεός ου καλόν είναι τον άνθρωπον μόνον ποιήσωμεν αυτώ βοηθόν κατ' αυτόν» ως απόδειξη της καθαγίασης του γάμου από τον Θεό. Στη βάση αυτής της φράσης επίσης τεκμηρίωνε ότι η φυσική κατάσταση για άνδρες και γυναίκες ήταν η βίωση της σεξουαλικής επιθυμίας. Άνδρες και γυναίκες όφειλαν να παντρευτούν, διαφορετικά κινδύνευαν να υποπέσουν σε αμαρτία. Για τους καλβινιστές το ίδιο ίσχυε και ως προς την καθαγίαση της μητρότητας. Η μητρική ανατροφή και διδαχή των παιδιών θεωρήθηκε κομβική όχι μόνο για τη διατήρηση του ευσεβούς νοικοκυριού αλλά και για την ίδια την ύπαρξη της μεταρρυθμισμένης θρησκείας. Ένας άλλος σημαντικός μεταρρυθμιστής, ο Ελβετός Heinrich Bullinger, ο οποίος είχε ηγετική θέση στην εδραίωση της Μεταρρύθμισης στη Ζυρίχη, ήταν ο συγγραφέας ενός από τα πιο σημαντικά προτεσταντικά εγχειρίδια συμβουλευτικής γάμου και οικιακής οικονομίας. Στο εγχειρίδιο με τίτλο *Der Christliche Ehestand* το 1540, ακολουθώντας τα επιχειρήματα του Λούθηρου και του Καλβίνου, υποστήριξε ότι ο γάμος είναι θεόσταλτη επιταγή με σκοπό την αναπαραγωγή, την αποφυγή της μοιχείας και την αλληλοϋποστήριξη των συζύγων. Ο Θεός δημιούργησε τον γάμο στον Παράδεισο πριν την Πτώση και η σύναψη γαμήλιας σχέσης ήταν ό,τι πιο κοντινό με την επιστροφή των ανθρώπων στον Παράδεισο. Το εγχειρίδιο του Bullinger υπήρξε ιδιαίτερα επιτυχημένο. Επανεκδόθηκε τρεις φορές στα γερμανικά ενώ η μετάφρασή του στα αγγλικά γνώρισε εννέα εκδόσεις και άσκησε σημαντική επιρροή στην αγγλικανική θεώρηση του γάμου.

Οι λεγόμενες ριζοσπαστικές τάσεις της Μεταρρύθμισης ωστόσο, όπως οι ομάδες των ριζοσπαστών μεταρρυθμιστών και των αναβαπτιστών, διακρίνονταν από μεταβαλλόμενες θεωρήσεις του γάμου και των σεξουαλικών σχέσεων. Η αντίληψή τους ήταν βαθιά αποκαλυπτική και εσχατολογική και συνήθως οι προσδοκίες τους συνοψίζονταν στην εγκαθίδρυση ενός νέου, εξαγνισμένου βασιλείου του Χριστού και των ένθεων επί γης. Συχνά αναφέρονταν σε αυτό ως Νέα Ιερουσαλήμ. Στη σκέψη τους το σώμα είχε ηθική και θρησκευτική σημασία. Για κάποιους, οι σεξουαλικές σχέσεις, ακόμη και εντός του γάμου, αποτελούσαν ένα δυσεπίλυτο πρόβλημα. Αν η ταπείνωση του σώματος ήταν ο δρόμος προς τη χριστιανική σωτηρία, τότε οι σεξουαλικές σχέσεις έπρεπε να τύχουν απάρνησης. Προς την απάρνηση και τον ασκητισμό φαίνεται ότι έτεινε

στα γραπτά του ο ριζοσπάστης μεταρρυθμιστής Thomas Müntzer, ο οποίος έδρασε ως κήρυκας κατά τον Πόλεμο των Χωρικών (1524-1525) και συνήθως θεωρείται πρόδρομη μορφή του κινήματος των αναβαπτιστών.

Άλλοι ριζοσπάστες δεν συμμερίστηκαν την αντίληψη περί απάρνησης των σεξουαλικών σχέσεων αλλά επιδίωξαν να τις εξαγνίσουν και να τους αποδώσουν πνευματική διάσταση, δημιουργώντας μορφές «πνευματικού γάμου». Φαίνεται ότι αυτοί οι πνευματικοί γάμοι συνιστούσαν πολυγαμικές σχέσεις εντός συγγενικών δικτύων στο επίπεδο της αγροτικής κοινότητας, όπου κυριαρχούσαν νοικοκυριά με άνδρες επικεφαλής. Βέβαια, δεν είναι πάντα εύκολο να προσεγγίσουμε και να ερμηνεύσουμε όσα λάμβαναν χώρα στα ταραγμένα χρόνια των πρώτων δεκαετιών της Μεταρρύθμισης. Άλλωστε, συχνά το πραγματολογικό υλικό που διαθέτουμε για αυτές τις ριζοσπαστικές ομάδες αποτελείται από ανακρίσεις και δίκες που διεξήγαγαν αντίπαλοι και διώκτες αυτών των ομάδων, οι οποίες έκριναν αυτές τις πρακτικές όχι ως εξαγνιστικές προς την τιθάσευση του σώματος, όπως διατείνονταν οι κατηγορούμενοι, αλλά ως λάγνες, ανήθικες και ανατρεπτικές. Συναντάμε, όμως, αυτές τις νέες γαμήλιες μορφές με σαφήνεια στις ομάδες και τη δράση των αναβαπτιστών.

Οι αναβαπτιστές, κατά τη σύντομη κυριαρχία τους το 1534-1535 στο Münster της Βεστφαλίας όπου επιδίωξαν να καταστήσουν την πόλη Νέα Ιερουσαλήμ κάνοντας πράξη το χιλιαστικό και εσχατολογικό όραμά τους, μαζί με την κοινοκτημοσύνη στράφηκαν και στην αναδιοργάνωση του γάμου προωθώντας την πολυγαμία για τους άνδρες. Όπως έγραφε ο ιεροκήρυκας Bernhard Rothmann, εκ των ηγετικών μορφών των αναβαπτιστών στο Münster, «Ο Θεός βούλεται να δημιουργήσει κάτι νέο επί γης […] μεταξύ μας ο Θεός έχει καταστήσει τις γυναίκες υποτελείς στους άνδρες ώστε όλες τους, νέες και ηλικιωμένες, να πρέπει να επιτρέψουν να κυβερνώνται από τους άνδρες σύμφωνα με τον λόγο του Θεού». Η πολυγαμία των αναβαπτιστών στο Münster βασίστηκε σε βιβλικά παραδείγματα πολυγαμίας αλλά και στη μη επαρκή βιβλική τεκμηρίωση της μονογαμίας. Μετά την ενήλικη βάπτιση, η πολυγαμία έγινε ο δεύτερος θεμελιώδης κοινωνικός θεσμός στο Münster για όσο διήρκεσε η κυριαρχία των αναβαπτιστών. Αρκετοί ιστορικοί έχουν αποδώσει την υιοθέτηση της πολυγαμίας στον μεγάλο αριθμό γυναικών που παρέμειναν στην πόλη όταν η εξουσία πέρασε στους αναβαπτιστές. Η πρακτική αυτή στόχευε στο να προσφέρει «κοινωνική προστασία» στις γυναίκες τοποθετώντας τις σε πολυγαμικά νοικοκυριά υπό έναν άνδρα επικεφαλής. Σε αυτούς τους νέους γαμήλιους σχηματισμούς οι σεξουαλικές σχέσεις αποσκοπούσαν μόνο στην αναπαραγωγή. Μεταξύ των αναβαπτιστών ο εξαναγκασμός όλων των γυναικών σε γάμο, ακόμα και νέων κοριτσιών, και η φυλάκιση ή εκτέλεση των γυναικών που δεν αποδέχονταν τους νέους κανονισμούς, υπήρξαν αμφιλεγόμενες πρακτικές που προκάλεσαν τριβές και διαφωνίες (Haude, 2000, σ. 14-38. Klötzer, 2007).

Ο Λούθηρος και άλλοι μεταρρυθμιστές καταδίκασαν τις πολυγαμικές πρακτικές των αναβαπτιστών ως αίρεση και λαγνεία, ως υπονόμευση της γαμήλιας σχέσης. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε ο Λούθηρος, «λοιπόν, όσοι περιφρονούν και αμαυρώνουν τον γάμο ας πάνε στα τσακίδια όπως οι αναβαπτιστές, οι οποίοι δεν πιστεύουν στον γάμο αλλά συνευρίσκονται μεταξύ τους όπως τα ζώα». Τα λόγια του Λούθηρου δεν απέχουν από την ευρύτερη απέχθεια με την οποία ο ίδιος αλλά και άλλοι μεταρρυθμιστές αντιμετώπιζαν τους αναβαπτιστές, τους οποίους έβλεπαν ως αντιπάλους ειδικά λόγω του κοινωνικού και πολιτικού ριζοσπαστισμού τους. Παρά την εχθρική αντιμετώπιση που έτυχαν οι πολυγαμικές πρακτικές των αναβαπτιστών, εντέλει ήταν εγγεγραμμένες στην ευρύτερη πατριαρχική θέαση της Μεταρρύθμισης για τη γυναικεία υποτέλεια στον γάμο, την καθαγίαση του γάμου και του οίκου, ειδικά στον βαθμό που αυτές οι αρχές έβρισκαν ιδεοτυπικά την εφαρμογή τους στο νοικοκυριό των τεχνιτών. Άλλωστε φαίνεται ότι η πλειονότητα όσων συμμετείχαν στο κίνημα των αναβαπτιστών στο Münster προέρχονταν από τις τάξεις των ντόπιων τεχνιτών και των μεσαίων αστικών στρωμάτων. Η πολυγαμία των αναβαπτιστών στο Münster ενέπιπτε στα ίδια ιδεώδη περί ηθικής αναμόρφωσης που ενέπνευσαν πολλές αστικές κοινότητας στην υιοθέτηση της Μεταρρύθμισης στις δεκαετίες του 1530 και 1540. Η ενσωμάτωση του πλεονάζοντος γυναικείου πληθυσμού του Münster στο ιδεώδες και την κοινωνική δυναμική του πατριαρχικού οίκου πήγαζε κυρίως από την ανησυχία που προκαλούσαν οι εκτός κηδεμονίας γυναίκες ως φορείς αταξίας και ανηθικότητας. Η λύση σε αυτή την ανησυχία ήταν η πολυγαμία και η μετατροπή όλων των γυναικών σε συζύγους. Μετά την αιματηρή εκδίωξή τους από το Münster, οι διάφορες ομάδες αναβαπτιστών στον γερμανικό χώρο και την Ολλανδία σταδιακά εγκατέλειψαν την πολυγαμία για χάρη των μονογαμικών σχέσεων εντός του λεγόμενου διά βίου «πνευματικού γάμου» κατά τα ευρύτερα και καθιερωμένα πατριαρχικά πρότυπα (Roper, 1994, σ. 79-89. Karant-Nunn, & Wiesner-Hanks, 2003 σ. 123).

Μια άλλη ριζοσπαστική ομάδα, οι ουτερίτες, οι οποίοι μετά τους διωγμούς που υπέστησαν στις περιοχές της νότιας Γερμανίας εγκαταστάθηκαν και ίδρυσαν μικρές κοινότητες στην περιοχή της Μοραβίας, εξύψωσαν τον γάμο σε βαθμό τέτοιο που θεώρησαν ότι η σύναψη γαμήλιας σχέσης δεν μπορεί να εναπόκειται στις αποφάσεις των νέων οι οποίοι κινδύνευαν να παρακινηθούν από τη σεξουαλική επιθυμία ή άλλες «επιφανειακές» και πρόσκαιρες παρορμήσεις, αλλά μόνο στην κρίση των ηλικιωμένων μελών της κοινότητας. Αυτοί επέλεγαν και πρότειναν στους νέους και τις νέες της κοινότητας τα άτομα που θεωρούσαν κατάλληλα

για σύναψη γάμου. Αυτός ο αυστηρός κοινοτικός έλεγχος επί του γάμου βρισκόταν σε σύμπλευση με το ευρύτερο κοινοτικό ήθος που επέβαλλε την κοινοκτημοσύνη των αγαθών και την κοινή ζωή αντί για την οργάνωση γύρω από τα επιμέρους νοικοκυριά. Οι ουτερίτες πίστευαν σταθερά ότι η υποτέλεια των γυναικών είναι θεόσταλτη και οι ηγέτες της κοινότητας συστηματικά συνιστούσαν στους άνδρες να ελέγχουν τις συζύγους τους προκειμένου να μην διολισθήσουν στην υπεροψία και την αυταρέσκεια στις οποίες ήταν εκ φύσεως επιρρεπείς (Harrison, 1992).

Η αντιπαράθεση γύρω από την πολυγαμία των αναβαπτιστών στο Münster είναι ενδεικτική των ευρύτερων συζητήσεων και αναζητήσεων γύρω από τη γαμήλια συνθήκη που η Μεταρρύθμιση έφερε στο προσκήνιο. Ο Bernardino Ochino, πρώην καθολικός μοναχός από τη Σιένα και στη συνέχεια ριζοσπάστης ιεροκήρυκας που είχε καταφύγει στη Ζυρίχη, υποστήριξε στο έργο του *Dialogi XXX* (*Τριάντα διάλογοι*) το 1563 ότι η Βίβλος ούτε τεκμηριώνει τη μονογαμία αποκλείοντας άλλες γαμήλιες μορφές ούτε καταδικάζει την πολυγαμία. Το έργο του Ochino προκάλεσε έντονη δημόσια αντιπαράθεση και δέχτηκε την καταδίκη του Καλβίνου. Παρότι ο Ochino, όπως έκαναν πολλοί μεταρρυθμιστές, στήριζε τα επιχειρήματά του στις Γραφές, οι αρχές της Ζυρίχης τον καταδίκασαν σε εξορία. Αν εξαιρέσουμε τις μεταβαλλόμενες απόψεις των ριζοσπαστικών ομάδων, παρόλο που και αυτές απέρρεαν από την εξιδανίκευση της πατριαρχίας, οι προτεστάντες μεταρρυθμιστές, αν και είχαν σκληρές αντιπαραθέσεις και διαφωνίες πάνω σε διάφορα θεολογικά ζητήματα, συνέκλιναν στην κατάργηση της κληρικής αγαμίας, την καθαγίαση του γάμου και των σεξουαλικών σχέσεων με επίκεντρο την αναπαραγωγή. Εξίσου συνέκλιναν στο ζήτημα των σχέσεων ανδρών και γυναικών. Θεωρούσαν ότι οι θεϊκές προδιαγραφές ήταν διαφορετικές για τους άνδρες και για τις γυναίκες και οι άνδρες ως πιο λογικοί και ενάρετοι είχαν τη θεϊκή νομιμοποίηση να άρχουν επί των γυναικών. Η θεολογική θεώρηση της έμφυλης ιεραρχίας επικύρωνε την ιατρική αντίληψη περί ιεραρχίας που απέρρεε από τη λεγόμενη χυμική θεωρία. Ως προς τη διαπλοκή χριστιανικού και ιατρικού λόγου οι προτεστάντες μεταρρυθμιστές αναπαρήγαγαν προγενέστερες «μεσαιωνικές» θεωρήσεις (Taplin, 2003, σ. 120-150. Roper, 1991).

Στην πολεμική που αναπτύχθηκε μεταξύ καθολικών και προτεσταντών τις πρώτες δεκαετίες μετά το 1517 το ζήτημα της κληρικής αγαμίας βρέθηκε στο επίκεντρο. Για τους απολογητές και υπερασπιστές του καθολικισμού η κατάργηση της αγαμίας συνιστούσε απαράδεκτη απόκλιση από τα ορθά δόγματα. Η Καθολική Εκκλησία επιδίωξε να επαναπροσδιορίσει τις δογματικές θέσεις της, την κοινωνική πρακτική και τη θεσμική παρουσία της στις κοινωνίες του 16ου αιώνα συγκαλώντας την περίφημη Σύνοδο του Τρέντο (ή Τριδέντου) (1545-1563). Οι δύο στόχοι της Συνόδου ήταν να διαμορφώσει τα θεμελιώδη δόγματα του καθολικισμού και να θέσει τις βασικές αρχές και κατευθύνσεις αναμόρφωσης της Εκκλησίας. Η αγαμία του κλήρου και ο γάμος ήταν εξέχουσας σημασίας ζητήματα για τη Σύνοδο. Σε θεολογικό επίπεδο η Καθολική Εκκλησία αναπαρήγαγε τις παραδοσιακές αντιλήψεις της. Η Σύνοδος επιβεβαίωσε την ύψιστη αξία της αγαμίας και της παρθενίας και την ανωτερότητά τους σε σχέση με τον γάμο. Η κληρική αγαμία επικυρώθηκε ως απαράγραπτη συνθήκη ώστε ο κλήρος να μένει απερίσπαστος στο έργο του, ενώ ελήφθη μια σειρά μέτρων που αναμόρφωναν τον κλήρο και θα επιτηρούσαν την αγαμία. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε ένας από τους πιο γνωστούς Γάλλους ιεροκήρυκες του 17ου αιώνα, απηχώντας τους μεσαιωνικούς θεολόγους του 12ου και 13ου αιώνα, «η παρθενία είναι ο ήλιος, η αγνότητα η αυγή και ο γάμος η νύχτα». Η Σύνοδος ασχολήθηκε και με τη γαμήλια σχέση σε επίπεδο νομοθεσίας και πρακτικής. Και εδώ, όπως θα δούμε στη συνέχεια, παρήγαγε νομοθετήματα τα οποία επιβεβαίωναν προγενέστερες προδιαγραφές, πολλές από τις οποίες δεν τηρούνταν, και συνάμα εμβάθυναν την ανάμειξη της Εκκλησίας. Με άλλα λόγια αύξησαν τον εκκλησιαστικό έλεγχο επί του γάμου (Rapley, 1990, σ. 17).

5.2 Η αναμόρφωση των γαμήλιων πρακτικών, η κληρικοποίηση του γάμου και οι έμφυλες αποτυπώσεις των μεταρρυθμιστικών κινημάτων

Οι μεταρρυθμιστές του 16ου αιώνα, αρχικά οι προτεστάντες και στη συνέχεια οι καθολικοί, βρέθηκαν αντιμέτωποι με μια σύνθετη, «άναρχη» κατά κάποιους ιστορικούς, πραγματικότητα ως προς τις γαμήλιες πρακτικές, είτε στο επίπεδο των νομικών συστημάτων είτε στο επίπεδο των διαφορετικών ορισμών που έδιναν και των προσδοκιών που είχαν διαφορετικοί πόλοι εξουσίας και κοινωνικές ομάδες. Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο, παρά τις προβλέψεις της Δ΄ Συνόδου του Λατερανού το 1215, για ένα σημαντικό μέρος του πληθυσμού, ειδικά τα χαμηλά στρώματα, για αιώνες στις πόλεις και στην ύπαιθρο οι συγκατοικήσεις ή οι «ανεπίσημοι» και «μυστικοί γάμοι», δηλαδή η προφορική συναίνεση μεταξύ του ζευγαριού που είχε γίνει δημόσια ή ιδιωτικά, χωρίς κάποια εκκλησιαστική εμπλοκή, συνιστούσαν πολύ διαδεδομένες γαμήλιες πρακτικές. Συχνά οι γάμοι ήταν το αποτέλεσμα βιασμών, εξαναγκασμού ή απαγωγής. Η πολλαπλότητα και η

ρευστότητα γύρω από την εγκυρότητα του γάμου με τις διαφορετικές εξουσίες που διεκδικούσαν να επιβάλουν τη δική τους εκδοχή αποτελούσε κληρονομιά των μεσαιωνικών χρόνων. Για παράδειγμα, όπως έχει επισημάνει η ιστορικός Lyndal Roper, τον 16ο αιώνα στη γερμανική πόλη της Αυγούστας το αστικό συμβούλιο, οι εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι, οι αρχιμάστορες των συντεχνιών και οι άνδρες επικεφαλής των νοικοκυριών πρόβαλλαν διαφορετικούς ορισμούς του γάμου (Harrington, 1995, σ. 25-30. Seidel-Menchi, 2001, σ. 17-18. Outhwaite, 1995, σ. 19-51. Cristellon, 2008. Dunn, 2013, σ. 98-119. Roper, 1989, σ. 132-165).

Τα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων σε περισσότερο ή λιγότερο στενή συνεργασία με τις κατά τόπους αρχές ουσιαστικά θα κληρικοποιήσουν τον γάμο. Δηλαδή, θα καταστήσουν απαραίτητη την εκκλησιαστική επικύρωση με την παρουσία ιερέων στη γαμήλια τελετή και τη διεξαγωγή της σε εκκλησιαστικό χώρο. Παρότι ο ίδιος ο Λούθηρος στα γραπτά του δεν διατύπωσε με σαφήνεια την κληρική επικύρωση του γάμου ως απαραίτητη προδιαγραφή για την εγκυρότητά του, στις μετέπειτα δεκαετίες η κληρικοποίηση της γαμήλιας τελετουργίας θα προωθηθεί ενεργά από τις τοπικές κοσμικές αρχές σε συνεργασία με τις τοπικές προτεσταντικές Εκκλησίες. Για παράδειγμα, ο Δούκας της Σαξονίας το 1557 θα διακηρύξει ότι «επειδή αρκετοί άνθρωποι παντρεύονται στα σπίτια τους, σε αυλές, ακόμα και στο ύπαιθρο και όχι στην εκκλησία, από εδώ και στο εξής ο γάμος και η ευλογία του γαμπρού και της νύφης δεν θα γίνεται πουθενά αλλού εκτός από την εκκλησία ενώπιον της χριστιανικής κοινότητας και με την προγενέστερη ενημέρωση των γονέων, κηδεμόνων και συγγενών και των δύο μερών». Με σπάνιες εξαιρέσεις για τους γάμους των ευγενών, οι γάμοι έπρεπε να γίνονται σε εκκλησία, ενώπιον ομήγυρης και να έχουν προηγουμένως κοινοποιηθεί. Με αυτόν τον τρόπο το ιδιωτικό γινόταν δημόσιο ενώ οι διοικητικές και εκκλησιαστικές αρχές εισέρχονταν δυναμικά σε μια μέχρι τότε ιδιωτική υπόθεση.

Στις προτεσταντικές περιοχές η τελετουργική δομή του γάμου περιλάμβανε δύο προϋποθέσεις: πρώτον, την ανταλλαγή δακτυλιδιών και την επιβεβαίωση της συναίνεσης, προδιαγραφή που διατηρήθηκε από την προγενέστερη καθολική πρακτική ως προς την εγκυρότητα του γάμου, και δεύτερον, την προσέλευση στην εκκλησία. Με διάφορες τοπικές παραλλαγές αυτές οι δύο προϋποθέσεις διαπλέχθηκαν σε ένα συνθετότερο τελετουργικό. Σε αντίθεση με την παλαιότερη μεσαιωνική και τη σύγχρονη καθολική πρακτική, σύμφωνα με την οποία αρκούσε η απλή έκφραση συναίνεσης από το ζευγάρι για τη σύναψη γάμου, ο προτεσταντικός γάμος διακρινόταν από σύνθετες λεκτικές διατυπώσεις και παραινέσεις εκ μέρους του ιερέα στις οποίες οι νεόνυμφοι έπρεπε να εκφράσουν τη συναίνεσή τους. Αυτές οι διατυπώσεις διαρκώς πρόβαλλαν μια ιεραρχία έμφυλων ιδιοτήτων τονίζοντας την ανδρική λογική και υπεροχή και τη γυναικεία υποταγή, υπακοή και ταύτιση με τη μητρότητα. Στις γαμήλιες τελετουργίες η διασύνδεση έμφυλης ιεραρχίας, γάμου, κοινότητας, χριστιανικής Εκκλησίας και επουράνιας βασιλείας αποτυπωνόταν σε συνεχείς λεκτικές διατυπώσεις και επιτελέσεις. Η γυναικεία παθητικότητα, η παρθενία και η τιμή ως ιδεώδη και συμβολικές πρακτικές διέτρεχαν τα τελετουργικά του γάμου από τις αρχικές συμφωνίες μεταξύ του γαμπρού και των ανδρών συγγενών τη νύφης ως την ολοκλήρωση της γαμήλιας τελετής. Εξίσου στις καλβινιστικές περιοχές τα αρμόδια δικαστήρια, τα λεγόμενα Κονσιστόρια, θεωρούσαν ότι η γονική (επί της ουσίας η πατρική) συναίνεση όπως και η παρουσία μαρτύρων ήταν απαραίτητες προκειμένου η υπόσχεση γάμου να καταστεί έγκυρη. Παρομοίως οι λεγόμενοι μυστικοί γάμοι κρίθηκαν παράνομοι (Karant-Nunn 1997, σ. 18-22).

Η Καθολική Εκκλησία με το δικό της μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα, το οποίο κορυφώθηκε και κωδικοποιήθηκε στη Σύνοδο του Τρέντο, επιβεβαίωσε την προσήλωση στην αξία της κληρικής αγαμίας ενώ ως προς τον γάμο επικύρωσε τις βασικές προδιαγραφές που είχε θεσπίσει από τον 12ο αιώνα, τη συναίνεση των συζύγων, τον μυστηριακό χαρακτήρα και την αδιαλυτότητα. Με το διάταγμα της Συνόδου που έφερε τον τίτλο *Tametsi* καθόρισε τις προδιαγραφές ενός έγκυρου γάμου, για τον οποίον απαιτούνταν η τέλεση ενώπιον ιερέα από την ενορία ενός από τους νεόνυμφους, η έγκαιρη δημοσιοποίηση και η παρουσία δύο ή τριών μαρτύρων. Με αυτές τις ρυθμίσεις η Σύνοδος επιχειρούσε να εξαλείψει το φαινόμενο των λεγόμενων παράνομων γάμων, χωρίς ωστόσο να υπονομεύσει την παλαιά θέση της περί συναίνεσης. Η δημόσια τέλεση του γάμου και η κληρική νομιμοποίησή του συνέκλινε με τις αντιλήψεις των προτεσταντών. Όπως για τους προτεστάντες, έτσι και για τους καθολικούς ο γάμος έπρεπε να καταγράφεται στα ενοριακά κατάστιχα. Σε αντιδιαστολή με τους προτεστάντες, για την Καθολική Εκκλησία δεν απαιτούνταν η συναίνεση των γονέων. Σε αυτή τη βάση θα λέγαμε ότι η αναμόρφωση του γάμου στον καθολικισμό αύξανε θεωρητικά την εξουσία της Εκκλησίας σε σχέση με την εξουσία των γονέων, και ειδικά του *paterfamilias*, και το βάρος που έφεραν οι οικογενειακές και περιουσιακές στρατηγικές. Η Καθολική Εκκλησία κατοχύρωνε τη δική της πατριαρχική εξουσία σε σχέση με την εξουσία του *paterfamilias*.

Παρά τις διαφορές σε δογματικό επίπεδο και τις αιματηρές συγκρούσεις μεταξύ τους, καθολικοί, προτεστάντες και καλβινιστές μοιράζονταν τη βασική πεποίθηση ότι ο γάμος αποτελούσε προϋπόθεση της κοινωνικής ευταξίας και του εξαγνισμένου *corpus Christianum*, που με τη σειρά τους προϋπέθεταν την έμφυλη

ιεραρχία. Οι θεσμικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συγκλίσεις καθολικών, προτεσταντών και καλβινιστών συνιστούν την ενδυνάμωση των πατριαρχικών δομών, πρακτικών και προσδοκιών στις δυτικοευρωπαϊκές κοινωνίες της πρώιμης νεότερης περιόδου. Εκκλησίες και τοπικές αρχές θα διεκδικήσουν και εν πολλοίς θα επιτύχουν μια πιο συστηματική παρέμβαση σε πτυχές της καθημερινότητας και του βίου και θα τυποποιήσουν μέσω της γραφειοκρατικοποίησής τους δραστηριότητες και πρακτικές. Για παράδειγμα, η ενορία κατέστη το επίκεντρο για πολλαπλές εκφάνσεις της καθημερινής ζωής. Στις προτεσταντικές περιοχές οι ιερείς δεν έπρεπε να παντρεύουν άτομα έξω από την ενορία τους. Όταν η νύφη ήταν ήδη έγκυος πριν τον γάμο, οι ιερείς έπρεπε να επιβάλουν στο ζευγάρι να εκφράσει τη μετάνοιά του δημόσια προς την ενοριακή ομήγυρη πριν την τέλεση του γάμου. Στις καθολικές περιοχές η εγγύηση της εγκυρότητας ενός γάμου από τον ενοριακό ιερέα ήταν μέρος των ευρύτερων ποιμαντορικών αρμοδιοτήτων που δόθηκαν στον ενοριακό κλήρο. Πάστορες και ιερείς επιφορτίστηκαν με διοικητικές αρμοδιότητες καταγραφής, συνήθως σε ενοριακό επίπεδο. Στην πόλη της Αυγούστας το αστικό συμβούλιο επιδίωκε την καταγραφή όσων παντρεύονταν στην πόλη αλλά και των κατοίκων που παντρεύονταν εκτός της πόλης.

Πολιτικές αρχές και εκκλησιαστικοί μηχανισμοί, ειδικά στα αστικά περιβάλλοντα, έθεταν νέες προϋποθέσεις για τη σύναψη γάμου. Στην Αυγούστα, κάποιος «ξένος», δηλαδή κάποιος που δεν διέθετε πολιτικά δικαιώματα, έπρεπε να μπορεί να αποδείξει ότι διέθετε μια συγκεκριμένη χρηματική περιουσία είτε για να αιτηθεί να αποκτήσει πολιτικά δικαιώματα είτε για να παντρευτεί την κόρη ενός πολίτη. Επίσης, τα ζευγάρια που σκόπευαν να παντρευτούν έπρεπε να διαθέτουν μια ελάχιστη χρηματική περιουσία ώστε να μπορούν να υποστηρίξουν το νέο νοικοκυριό. Αυτή η απαίτηση από την πλευρά των αρχών αντανακλούσε τόσο τα νέα γαμήλια ιδεώδη και την ανησυχία για τη διασφάλιση λειτουργικών και εύτακτων νοικοκυριών όσο και τις νέες αντιλήψεις γύρω από τη φτώχεια και τις προνοιακές πρακτικές. Στη Βενετία του 17ου αιώνα οι «ξένοι», δηλαδή όσοι δεν είχαν βαπτιστεί στην πόλη αλλά προέρχονταν από την επικράτεια του βενετικού κράτους, που επιθυμούσαν να παντρευτούν στην πόλη έπρεπε να εμφανιστούν ενώπιον του πατριαρχικού δικαστηρίου για μια «γαμήλια εξέταση» (*examina matrimoniorum*). Στις καθολικές περιοχές η νέα εξουσία που διεκδίκησε η Εκκλησία ώστε να διασφαλίζει η ίδια ότι ο γάμος ήταν το αποτέλεσμα συναίνεσης και όχι οικογενειακής πίεσης έδωσε τη δυνατότητα σε κληρικούς δικαστές να διερευνούν το ζήτημα της συναίνεσης πριν την τέλεση του γάμου. Στη Φλωρεντία μετά τη Σύνοδο του Τρέντο αυτού του τύπου οι διερευνήσεις υπήρξαν συστηματικές, ειδικά για τις περιπτώσεις γάμου νεαρών γυναικών (Chauvard, 2018).

Ήδη πριν την ανάπτυξη και εδραίωση των μεταρρυθμιστικών κινημάτων η έμφυλη ιεραρχία, η συμβολική διασύνδεση γάμου, νοικοκυριού και κοινότητας, η γυναικεία παθητικότητα, η παρθενία και η τιμή είχαν εξέχον βάρος. Η προτεσταντική Μεταρρύθμιση επιχείρησε να προσδώσει πνευματικό περιεχόμενο στη γαμήλια σχέση μαζί με το νέο ενδιαφέρον για την ευρύτερη συζυγική διαγωγή και τη συγκρότηση του νοικοκυριού. Επρόκειτο για μια *ιεροποίηση* του γάμου, όπως έχει επισημάνει η ιστορικός Susan Karant-Nunn, παρότι οι προτεστάντες απεμπόλησαν τον μυστηριακό χαρακτήρα του γάμου. Οι κοσμικές και εκκλησιαστικές αρχές μοιράζονταν κοινές αντιλήψεις περί ηθικής αναμόρφωσης για έναν κόσμο που, όπως θεωρούσαν, βυθιζόταν στην αταξία. Οι εμπεδωμένες πρακτικές και αντιλήψεις θεωρήθηκαν σύμπτωμα αυτής της αταξίας. Η ταύτιση της σεξουαλικότητας με το ζωώδες, τη μιαρότητα και την αμετροέπεια δεν είναι μια νέα αντίληψη του 16ου αιώνα. Τα μεταρρυθμιστικά κινήματα, και ειδικά όσα προέκυψαν από την προτεσταντική Μεταρρύθμιση, με τα νέα ιδεώδη και τις νέες πειθαρχικές πρακτικές, θεώρησαν ότι έπρεπε να κατευνάσουν ό,τι αντιλαμβάνονταν ως ζωώδες στις σεξουαλικές σχέσεις και ως σύμπτωμα αταξίας στην οικιακή σφαίρα, επενδύοντας τις σεξουαλικές σχέσεις και την οικιακότητα με πνευματικό περιεχόμενο (Karant-Nunn 1997, σ. 36).

Παρά την ένταση και την εντατικοποίηση με τις οποίες τα μεταρρυθμιστικά κινήματα επιχείρησαν να αναμορφώσουν το περιεχόμενο των γαμήλιων σχέσεων, η εμπέδωση των νέων πρακτικών ήταν μια αργή διαδικασία. Άλλωστε, εν γένει η εδραίωση των νέων μεταρρυθμιστικών ιδεωδών υπήρξε μια κυμαινόμενη διαδικασία, η επιτυχία της οποίας εξαρτιόταν από ένα πλέγμα παραγόντων. Ειδικά για τις γαμήλιες πρακτικές παραδείγματα από διαφορετικές περιοχές της Ευρώπης δείχνουν τη δυσκολία εφαρμογής των νέων ιδεωδών και την ανθεκτικότητα παραδοσιακών πρακτικών. Στη Σκωτία, ειδικά στις περιοχές των Highlands, τον 17ο αιώνα παρέμενε σε ισχύ η πρακτική του «προσωρινού» ή «δοκιμαστικού» γάμου. Αυτή η πρακτική, που φαίνεται ότι βρισκόταν σε συνάρτηση με την οργάνωση της κοινωνίας της υπαίθρου σε φατρίες, περιλάμβανε τη σύναψη γάμου, δίνοντας τη δυνατότητα στον γαμπρό να επιστρέψει τη νύφη στην οικογένειά της αν δεν έμενε ικανοποιημένος, και, αν στο μεταξύ είχαν υπάρξει παιδιά, να τα κρατήσει ο ίδιος. Παρότι αντέβαινε τις προδιαγραφές που είχε θέσει για τον γάμο από αιώνες η Καθολική Εκκλησία, η πρακτική ήταν πλήρως αποδεκτή μέχρι το 1560, όταν στη χώρα επικράτησε ο καλβινισμός. Η Καλβινιστική Εκκλησία αναπτύχθηκε αναδιαμορφώνοντας το ενοριακό σύστημα και ιδρύοντας εκκλησιαστικά συμβούλια (κατά το πρότυπο της

καλβινιστικής Γενεύης), τα λεγόμενα *kirk sessions*, που είχαν επιφορτιστεί με την αναμόρφωση του πληθυσμού κατά την καλβινιστική θεολογία. Μεταξύ των αναμορφωτικών στόχων ήταν και ο γάμος. Εντούτοις, ο «δοκιμαστικός» γάμος επιβίωνε έως και κατά τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα, όταν επαναλαμβανόμενοι νόμοι τον καταδίκασαν ως μορφή μοιχείας (Peters, 2004, σ. 8-10).

Στην καθολική Πορτογαλία μέχρι τον ύστερο 17ο αιώνα οι λεγόμενοι μυστικοί γάμοι φαίνεται ότι αποτελούσαν τον κανόνα για τη μεγάλη μάζα του πληθυσμού, παρότι είχαν κηρυχθεί παράνομοι από τη Σύνοδο του Τρέντο και οι Πορτογάλοι κληρικοί συστηματικά τους καταδίκαζαν. Σε μεγάλο βαθμό επρόκειτο για μια ισχυρή παράδοση που είχε διαμορφωθεί από τον 13ο αιώνα, με βασιλική επικύρωση που έκρινε έγκυρους τόσο τους μυστικούς όσο και τους δημόσιους γάμους προκειμένου να υπονομευθούν οι γαμήλιες στρατηγικές των φεουδαρχών (Sperling, 2004, σ. 97-98). Σε ένα άλλο πεδίο αναμόρφωσης, η εκρίζωση των σεξουαλικών σχέσεων του καθολικού κλήρου παρέμενε δύσκολη στην εφαρμογή, ειδικά σε περιοχές που βρίσκονταν μακριά από τους εκκλησιαστικούς μηχανισμούς, παρότι η Σύνοδος του Τρέντο με διάταγμα του 1563 επιβεβαίωσε την ύψιστη σημασία της κληρικής αγαμίας. Σε περιοχές του γερμανικού χώρου που παρέμειναν στο στρατόπεδο του καθολικισμού, όπως στο Münster μετά το τέλος της σύντομης ηγεμονίας των αναβαπτιστών, για δεκαετίες μετά το Τρέντο η εφαρμογή της κληρικής αγαμίας παρέμενε ζήτημα που οι κοσμικές και εκκλησιαστικές αρχές αδυνατούσαν να αντιμετωπίσουν. Οι ιερείς παρέμεναν περισσότερο μέλη της κοινότητας και λιγότερο της Εκκλησίας, ενώ, κατά παράδοξο τρόπο, μέσω των συγγενικών δεσμών που διαμόρφωναν οι σεξουαλικές σχέσεις και τα τέκνα τους, οι ιερείς καθίσταντο σημαίνουσες μορφές στη ζωή των τοπικών κοινοτήτων, ειδικά όπου υπήρχαν βαθιές διενέξεις και εντάσεις λόγω του ανταγωνισμού των μεταρρυθμιστικών κινημάτων (Laqua-O'Donnell, 2014, σ. 135-145. Luebke, 2018, σ. 106-108).

Η πειθαρχία (*disciplina*) κατείχε εξέχουσα θέση στο ιδίωμα και τις πρακτικές των μεταρρυθμιστών. Κάποιοι μεταρρυθμιστές έδιναν μεγαλύτερη έμφαση στην πειθαρχία από άλλους. Ο Λούθηρος θεωρούσε ως δύο βασικά στοιχεία της αληθινής Εκκλησίας το κήρυγμα του ευαγγελίου και τα μυστήρια ενώ άλλοι μεταρρυθμιστές όπως ο Martin Bucer και ο Théodore de Bèze αναγνώριζαν ως τρίτο την πειθαρχία. Ο Καλβίνος υποστήριζε στο έργο του *Institutio* ότι «όπως το σωτήριο δόγμα του Χριστού είναι η ψυχή της Εκκλησίας, αντίστοιχα η πειθαρχία είναι τα νεύρα με τα οποία συγκρατούνται τα μέλη του σώματος της Εκκλησίας». Η αποφυγή της αμαρτίας και η διατήρηση της ηθικής ήταν κοινοτική ευθύνη. Η έμφαση στην πειθαρχία αποκαλύπτει αφενός την αντίληψη των μεταρρυθμιστών για τη διαβρωτική και μεταδοτική δύναμη της αμαρτίας αλλά και την αισιόδοξη στάση τους ότι υπό την επίβλεψη της πειθαρχικής Εκκλησίας η χριστιανική κοινωνία μπορούσε να αντισταθεί στην αμαρτία. Στις περιοχές που εισήχθη και εδραιώθηκε η Μεταρρύθμιση δημιουργήθηκαν νέοι θεσμοί οι οποίοι ανέλαβαν την επιβολή της πειθαρχίας ως μέρος ενός ευρύτερου προγράμματος ηθικής και κοινωνικής αναμόρφωσης για τη δημιουργία μιας κοινωνίας των ένθεων. Ήδη το 1525 στη Ζυρίχη, ο Σβίγγλιος μαζί με τις προτεσταντικές αστικές αρχές της πόλης ίδρυσε το πρώτο δικαστήριο για γαμήλιες υποθέσεις, του οποίου αρμοδιότητα ήταν η διασφάλιση της ορθής επιλογής συζύγων, της τήρησης του ορθού γαμήλιου τελετουργικού και της ευταξίας της γαμήλιας ζωής. Ακολούθησε η δημιουργία αντίστοιχου σώματος στη Βασιλεία το 1533. Μεταξύ των πιο πρώιμων δικαστικών σωμάτων με κύρια αρμοδιότητα τον γάμο ήταν αυτά που θεσμοθέτησαν οι ηγεμόνες της Σαξονίας και της Βυρτεμβέργης. Επί της ουσίας αυτά τα δικαστικά σώματα με τη δικαιοδοσία επί του γάμου μπορούσαν να ασκήσουν έλεγχο σε όλο τον ενήλικο πληθυσμό (Calvin, 1960, τ. 2, σ. 1230. Valeri, 1997, σ. 141-142. Mentzer, 1987. Mentzer, 1994, σ. 127. Wandel, 2011, σ. 144).

Ίσως το πιο χαρακτηριστικό τέτοιο σώμα είναι τα Κονσιστόρια (εκκλησιαστικά συμβούλια) που δημιουργήθηκαν σε περιοχές όπου επικράτησε ή είχε ισχυρή παρουσία ο καλβινισμός. Το Κονσιστόριο αποτελούσε την επιτομή του πατριαρχικού ήθους του καλβινισμού. Τα Κονσιστόρια συνιστούσαν όχι μόνο το επίκεντρο της ηθικής πειθαρχίας και χριστιανικής αναμόρφωσης αλλά υποστασιοποιούσαν τον ιερό χαρακτήρα της κοινότητας, ένα ιδεώδες που με βάση τις προσδοκίες και τις πολιτισμικές συνιστώσες του 16ου αιώνα καθιστούσε τον καλβινισμό ιδιαίτερα θελκτικό και επιτυχημένο. Η πιο χαρακτηριστική περίπτωση είναι το Κονσιστόριο στην καλβινιστική Γενεύη που ιδρύθηκε το 1541. Ο ίδιος ο Καλβίνος έδινε ιδιαίτερη σημασία στην πειθαρχία και ο ίδιος συνέθεσε τις διατάξεις λειτουργίας του Κονσιστόριου. Το Κονσιστόριο της Γενεύης, όπως και πολλά άλλα πειθαρχικά όργανα σε άλλες περιοχές, ήταν ένα μεικτό σώμα κληρικών και λαϊκών, οι οποίοι επιλέγονταν μεταξύ των αξιοσέβαστων ηλικιωμένων μελών της πόλης. Στις εβδομαδιαίες συνεδρίες του μεριμνούσε για παροχή βοήθειας, διδαχή και διόρθωση στα μέλη της κοινότητας. Το Κονσιστόριο δεν είχε τη δυνατότητα να επιβάλει σωματικές τιμωρίες, για τις οποίες έπρεπε να παραπέμψει τους κατηγορούμενους σε άλλους θεσμούς της Γενεύης. Κυρίως επέβαλε την τιμωρία του αφορισμού, επιπλήξεις, αποκλεισμό των καταδικασμένων από βασικές κοινωνικές και θρησκευτικές δραστηριότητες στην πόλη και εξανάγκαζε τους

καταδικασμένους σε δημόσιες αποκηρύξεις (*réparation publique*) των αμαρτιών τους (Graham, 1996, σ. 340-341. Pollmann, 2002).

Από το 1555 η θέση του Κονσιστόριου στη Γενεύη εδραιώθηκε περισσότερο και είχε τη δυνατότητα να ασκήσει ένα πιο επιθετικό πρόγραμμα πειθάρχησης. Ο γάμος, η οικογενειακή ζωή και οι σεξουαλικές σχέσεις βρίσκονταν στο επίκεντρο της δράσης και του ενδιαφέροντός του. Το Κονσιστόριο χρησιμοποιούσε τον όρο *paillardise* ως μια γενική προσδιοριστική κατηγορία περί παράνομων σεξουαλικών σχέσεων, επί της ουσίας καταδιώκοντας τη μοιχεία και τις εκτός γάμου σχέσεις. Αυτές οι πρακτικές μαζί με τη βλασφημία ήταν οι κύριες στοχεύσεις του Κονσιστόριου, ενώ επίσης στη δικαιοδοσία του βρίσκονταν οι μαγικές πρακτικές, η αεργία, η τοκογλυφία, η αποφυγή του κυριακάτικου κατηχητικού σχολείου ιδιαίτερα όσον αφορά τα αγόρια, οι χοροί και οι διασκεδάσεις και εν γένει οι ανάρμοστες συμπεριφορές που «σκανδάλιζαν». Μέχρι τις αρχές του 17ου αιώνα η ισχύς και δράση του Κονσιστόριου αμβλύνθηκε προς όφελος των κοσμικών αρχών αλλά για περίπου μισό αιώνα είχε εμπλακεί δυναμικά στην ηθική αναμόρφωση της Γενεύης. Σε άλλες περιοχές, όπως στη νότια Γαλλία, τα Κονσιστόρια ενεπλάκησαν ενεργά στην επιτήρηση της γυναικείας ενδυμασίας και κόμμωσης, θεωρώντας ότι θα μπορούσαν να προκαλέσουν παράνομες σεξουαλικές σχέσεις. Η μόνιμη σύσταση προς τις γυναίκες ήταν να ντύνονται με σεμνό τρόπο. Η έμφαση που έδιναν οι καλβινιστές στη σεμνή ενδυμασία των γυναικών τις καθιστούσε δείκτη της ηθικής στάθμης της καλβινιστικής κοινότητας αλλά και των προσδοκιών που η κοινότητα καλλιεργούσε ως προς τη διαφοροποίησή της από τον «δεισιδαιμονικό» και «ανήθικο» καθολικό περίγυρο (Watt, 2020, σ. 101-103. Murdock, 2011).

Στην πατριαρχική κουλτούρα ηθικής αναμόρφωσης που επικράτησε στις καλβινιστικές περιοχές φαίνεται ότι η διερεύνηση σεξουαλικών αδικημάτων αφορούσε σχεδόν εξίσου άνδρες και γυναίκες. Για την περίοδο 1568-1582 το 60% των ατόμων που κατηγορήθηκαν από το Κονσιστόριο στη Γενεύη για μοιχεία ή εκτός γάμου σχέσεις ήταν άνδρες. Στη Nîmes της Γαλλίας για το ίδιο αδίκημα οι γυναίκες αποτέλεσαν το 60% των υπό διερεύνηση κατηγορουμένων. Στη Γενεύη (όπως και σε άλλες περιοχές που υιοθέτησαν τον καλβινισμό) ανατράπηκε η εδραιωμένη αντίληψη ότι το προγαμιαίο σεξ δεν θεωρούνταν κατακριτέο ή αδίκημα εφόσον ακολουθούσε γάμος. Από τα δικαστικά πρακτικά γίνεται σαφές ότι οι αρχές στη Γενεύη διερευνούσαν συστηματικά τις καταγραφές γάμων και βαπτίσεων προκειμένου να διαπιστώσουν αν το ζευγάρι είχε προγαμιαίες σχέσεις. Οι τιμωρίες που λάμβαναν άνδρες και γυναίκες σχετίζονταν με τη φύση του αδικήματος και άλλα κριτήρια. Φαίνεται ότι άνδρες και γυναίκες που κατηγορήθηκαν για εκτός γάμου σεξουαλικές σχέσεις λάμβαναν ίδιες τιμωρίες. Πιο σοβαρή ως αμαρτία και ως αδίκημα κρινόταν η μοιχεία. Στη θεωρία τουλάχιστον η μοιχεία μπορούσε να επισείσει τη θανατική ποινή, παρότι στην πράξη σπάνια επιβαλλόταν. Σε μία τέτοια περίπτωση, το 1561 η Bernardine Neyrod, κόρη ενός συμβολαιογράφου και σύζυγος ενός πολίτη της Γενεύης, καταδικάστηκε σε θάνατο διά πνιγμού στον Ρήνο για διάπραξη μοιχείας κατά συρροή, ενώ ο εραστής της, Pierre Dugerdil, καταδικάστηκε σε μαστίγωση και εξορία, καθώς θεωρήθηκε ότι ήταν η πρώτη φορά που διέπραττε το αδίκημα. Πέραν των σπάνιων περιπτώσεων της καταδίκης σε θάνατο, ωστόσο, σταδιακά, όπως για τις εκτός γάμου σχέσεις, οι ποινές για μοιχεία έγιναν αυστηρότερες. Για παράδειγμα, το 1562 ο Jacques Lombard, ένας παντρεμένος αγρότης που κρίθηκε ένοχος μοιχείας, καταδικάστηκε σε μαστίγωση. Εξίσου συχνή ήταν η ποινή της διά βίου εξορίας από την πόλη, ειδικά για κατηγορούμενους που δεν ήταν πολίτες αλλά είχαν μεταναστεύσει στη Γενεύη. Σε περιπτώσεις μοιχείας μεταξύ υπηρετριών και των κυρίων τους, οι πρώτες τιμωρούνταν αυστηρότερα. Εκτός από τις παράνομες σεξουαλικές σχέσεις, ή όταν δεν υπήρχαν επαρκή στοιχεία για να στοιχειοθετηθούν, το Κονσιστόριο διερευνούσε υποθέσεις σκανδαλώδους «συναναστροφής» (*fréquentation*), δηλαδή σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών, ειδικά όταν ένας από τους δύο ήταν παντρεμένος, που κρίνονταν ύποπτες λόγω του ότι οι εμπλεκόμενοι περνούσαν αρκετό χρόνο μαζί. Σε μία τέτοια περίπτωση το 1553 το Κονσιστόριο προειδοποίησε τον Matthieu Monetier ότι θα καταδικαστεί για παράνομη σεξουαλική σχέση, ως *paillard*, αν συνεχίσει να συναναστρέφεται υπέρ του δέοντος με την Jeanne Rachey, παραβλέποντας την καταγγελία του συζύγου της Otto Chautemps (Watt, 2020, σ. 103-109. Mentzer, 2006).

Ως μέρος του ευρύτερου προγράμματος ηθικής αναμόρφωσης, η επιτήρηση και καταδίκη σεξουαλικών πρακτικών και σχέσεων που κρίνονταν παράνομες στόχευαν στην οριοθέτηση, την υποστήριξη και την ορθή λειτουργία του νοικοκυριού και του οίκου. Για αυτόν τον λόγο τα Κονσιστόρια ήταν πρόθυμα να αναλάβουν δράση σε περίπτωση που γυναίκες κατήγγειλαν κακοποίηση από τους συζύγους τους, τιμωρώντας και κυρίως νουθετώντας τους. Τα Κονσιστόρια στόχευαν στη συμφιλίωση των συζύγων όχι από ενδιαφέρον για τις ίδιες τις γυναίκες αλλά από ενδιαφέρον για την αποκατάσταση της οικογενειακής ευρυθμίας. Άλλωστε η κύρια αντίληψη και πρακτική προωθούσε τη γυναικεία υπομονή ως ένα είδος «οικιακού μαρτυρίου». Η δράση του Κονσιστόριου δεν ήταν και δεν μπορούσε να είναι μονόπλευρη. Απαιτούσε τη συμμετοχή του πληθυσμού. Φαίνεται από τις καταγγελίες ότι οι γυναίκες διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην επιτήρηση των ηθών. Το

ίδιο φαίνεται ότι ίσχυε και για άλλες περιοχές όπου είχαν συσταθεί Κονσιστόρια, όπως στη νότια Γαλλία στην περιοχή του Languedoc. Στη Γενεύη το ιδίωμα στο οποίο κατέφευγαν τόσο το δικαστήριο όσο και οι εμπλεκόμενοι στις υποθέσεις κινούνταν γύρω από την κυρίαρχη έννοια του σκανδάλου και της σκανδαλώδους συμπεριφοράς (Lipscomb, 2004. Shepardson, 2004. Lipscomb, 2010. Lipscomb, 2011).

Μια προσεκτική μελέτη των αρχείων που παρήγαν τα Κονσιστόρια δείχνει πολλαπλές εικόνες. Στις γαλλικές αγροτικές κοινότητες του Midi οι γυναίκες απουσίαζαν από τις κλήσεις του Κονσιστόριου. Καλούνταν κατά κύριο λόγο άνδρες που, ως επικεφαλής των νοικοκυριών, έπρεπε να λογοδοτήσουν για τη διαγωγή των συζύγων και των κορών τους αλλά και για την αποτυχία των ίδιων να επιβάλουν έλεγχο στο νοικοκυριό. Σε αυτά τα δικαστικά έγγραφα μπορούμε να διαπιστώσουμε τους τρόπους και τις διαδικασίες διαμόρφωσης ανδρισμών και θηλυκοτήτων αλλά και τις προσδοκίες που ενείχαν. Όπως οι άνδρες επικεφαλής των νοικοκυριών έφεραν το βάρος του ελέγχου ή και της αποτυχίας, η ενεργή επιτήρηση από γυναίκες, ειδικά ηλικιωμένες, της σεξουαλικής διαγωγής ανύπαντρων γυναικών ή χηρών ή ακόμη και η δράση εναντίον της πορνείας, ήταν στενά συνδεδεμένη με αντιλήψεις περί αξιοσύνης, τιμής και ευυποληψίας. Η εμπέδωση της πειθάρχησης σε επιμέρους τομείς της καθημερινότητας συχνά σηματοδοτούσε μια παρατεταμένη διαμάχη μεταξύ διαφορετικών πατριαρχικών προσδοκιών και πρακτικών, από τη μια μεριά των Κονσιστόριων και από την άλλη μεριά των ανδρών επικεφαλής των νοικοκυριών. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα στην επιβολή σεμνού ενδυματολογικού κώδικα στις γυναίκες, οι αντιλήψεις του Κονσιστόριου περί δημόσιας ευπρέπειας έπρεπε να τιθασεύσουν αντιλήψεις περί οικιακής εξουσίας, καθώς η δράση του Κονσιστόριου εκλαμβανόταν ως «παρέμβαση» στην εξουσία των ανδρών επικεφαλής των νοικοκυριών, ειδικά μάλιστα καθώς για τους άνδρες των ελίτ η ενδυμασία των γυναικών ήταν δείκτης της κοινωνικής στάθμης των ιδίων και της οικογένειάς τους (Mentzer, 1989. Mentzer, 1994. Lipscomb, 2011. Chareyre, 1994, σ. 74-76. Murdock, 2011).

Η επικράτηση της Μεταρρύθμισης σε μια πόλη ή σε μια περιοχή σήμαινε και αλλαγή της στάσης απέναντι στην πορνεία. Οι περιοχές που υιοθέτησαν τη Μεταρρύθμιση αρχικά στον γερμανικό χώρο πέρασαν από την κυρίαρχη έως τότε πολιτική των ρυθμίσεων και κατασταλτικών μέτρων στο κλείσιμο των οίκων ανοχής και την ποινικοποίηση της πορνείας (π.χ. στο Zwickau το 1526, στην Αυγούστα το 1532). Η ίδια πολιτική ακολουθήθηκε στο Λονδίνο με βασιλικό διάταγμα το 1546 και αργότερα κατά τη διάρκεια της Ολλανδικής Εξέγερσης εναντίον της Ισπανίας, όταν οι ολλανδικές πόλεις που περνούσαν στο καλβινιστικό στρατόπεδο αμέσως απαγόρευαν με αυστηρότητα την πορνεία. Οι καλβινιστικές αρχές του Άμστερνταμ απαγόρευσαν την πορνεία το 1578. Για την ακρίβεια στο Άμστερνταμ οι απαγορεύσεις δεν αναφέρονται ρητά στην πορνεία αλλά απαγόρευσαν κάθε μορφή παράνομων σεξουαλικών σχέσεων. Βέβαια, στην πράξη η απαγόρευση της πορνείας ήταν εν πολλοίς ανέφικτη ή εντέλει και μη επιθυμητή. Το Άμστερνταμ είναι αρκετά ενδεικτική περίπτωση. Καθώς τον 17ο αιώνα γνώριζε πρωτοφανή οικονομική και δημογραφική ανάπτυξη, η πορνεία ανθούσε, παρότι η νομοθεσία απαγόρευσης και ποινικοποίησης παρέμενε σε ισχύ. Κατά καιρούς η αστυνομία κινητοποιούνταν και συλλάμβανε εκατοντάδες γυναίκες για πορνεία, ειδικά όταν η καλβινιστική επιρροή στην πόλη αυξανόταν, όπως στον ύστερο 17ο αιώνα. Για την περίοδο 1650-1750 οι καταδίκες για πορνεία και λειτουργία οίκων ανοχής αποτελούσαν το ένα πέμπτο του συνόλου των δικαστικών αποφάσεων. Σε αυτά τα χρόνια διεξήχθησαν σχεδόν 8.000 δίκες, ενώ μεταξύ 1650-1699 πάνω από 3.000 γυναίκες καταδικάστηκαν για πορνεία (Roper, 1989, σ. 111-131. Ingram, 2017, σ. 8-12, 289-302. Pol, 2011, σ. 5-9, 18-19. Heijden, 2016, σ. 103-105).

Στις περιοχές εκείνες που επικράτησε ο καθολικισμός τα νέα ιδεώδη και οι πειθαρχικές πρακτικές επεκτάθηκαν και πέρα από την οικιακή ευταξία στην εξύψωση της παρθενίας και της αγαμίας. Στο στόχαστρο βρέθηκαν τα μέλη του κλήρου. Η διασφάλιση και εμπέδωση της αγαμίας υπήρξε ύψιστη προτεραιότητα για τους άνδρες κληρικούς, καθώς στα νέα θρησκευτικά ιδεώδη του καθολικισμού ο ενοριακός ιερέας επιφορτίστηκε με σημαντικές ποιμαντορικές αρμοδιότητες, ως «ιατρός της ψυχής». Η συστηματοποίηση των λεγόμενων αποστολικών επιθεωρήσεων από εκκλησιαστικούς αξιωματούχους στόχευε στην εκρίζωση των ανεπίσημων γαμήλιων σχέσεων που είχαν πολλοί ιερείς ενώ η σεξουαλική παρενόχληση και η αποπλάνηση των πιστών από τους εξομολογητές έγινε ένα νέο, ειδικό αδίκημα, το οποίο πέρασε στην αρμοδιότητα των γραφείων της Ιεράς Εξέτασης στην Ισπανία και τον ιταλικό χώρο. Μάλιστα η εισαγωγή του ειδικού ξύλινου εξομολογητηρίου από τον επίσκοπο του Μιλάνου Carlo Borromeo, έναν από τους πιο σθεναρούς υπερασπιστές της (Αντι-)Μεταρρύθμισης, στόχευε να δημιουργήσει μια απρόσωπη σχέση μεταξύ εξομολογητή και εξομολογουμένων, και με αυτόν τον τρόπο να προσελκύσει μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού στην υποχρεωτική ετήσια εξομολόγηση, αλλά και να οριοθετήσει τη σωματική επαφή κατά τη διάρκεια της εξομολόγησης (Haliczer, 1996. Madricardo, 1988).

Στον υπό αναμόρφωση καθολικισμό από τα μέσα του 16ου αιώνα η καθαγίαση του οίκου γίνεται εντονότερη και η διασύνδεση έμφυλης οικιακής ιεραρχίας και κοινωνικής ευταξίας μέσα από την πειθαρχία ολοένα και πιο ρητή. Όπως σημείωνε ο Agostino Valier, επίσκοπος της Βερόνα, το 1575: «Οι καλές μητέρες

στην οικογένεια αποτελούν την ισχυρή βάση της πειθαρχίας στην πόλη και από την πειθαρχία προέρχεται η υπακοή, η ορθή τάξη και ο γαλήνιος βίος των ανθρώπων που φέρνουν δόξα και τιμή στον Θεό». Ο Valier συνέγραψε διάφορα κείμενα για τη γυναικεία θέση, τα οποία θα λέγαμε ότι συμπυκνώνουν τον ρυθμιστικό λόγο της Καθολικής Εκκλησίας μετά τη Σύνοδο του Τρέντο. Η ανάδυση του χριστιανικού πατριαρχικού οίκου στον καθολικό κόσμο του 16ου αιώνα αποτυπώνεται σε διάφορα κοινωνικά και πολιτισμικά πεδία και ευρετήρια της εποχής, όπως για παράδειγμα στις οπτικές αναπαραστάσεις, από τα έργα τέχνης έως τις φτηνές ξυλογραφίες. Αυτές οι οπτικές αναπαραστάσεις λειτουργούσαν μεταξύ άλλων παιδαγωγικά και ρυθμιστικά (Zarri, 2001, σ. 106).

Εξέχουσα θέση είχε η Αγία Οικογένεια, της οποίας η απεικόνιση αναπαρήγαγε τους μετασχηματισμούς στα πατριαρχικά ιδεώδη. Από τα μέσα του 16ου αιώνα η μορφή του Ιωσήφ γίνεται ολοένα και πιο δεσπόζουσα σε σχέση με το υπόλοιπο οικιακό σκηνικό. Για παράδειγμα στην «Αγία Οικογένεια» του El Greco που ολοκληρώθηκε τη δεκαετία του 1580 στην Ισπανία ο Ιωσήφ δεν είναι η κατά την εικονιστική παράδοση ηλικιωμένη μορφή αλλά ένας εύρωστος άνδρας, ηλικιακά ακμαίος. Εδώ αποτυπώνονται τα τριδεντινά ιδεώδη: ο Ιωσήφ ως επικεφαλής του νοικοκυριού, προστάτης του Ιησού και πρότυπο της χριστιανικής οικογενειακής ζωής.[2] Κατά αντίστοιχο τρόπο ο Ιωσήφ στον πίνακα του Bartolomé Esteban Murillo «Η Αγία Οικογένεια με ένα μικρό πουλί» (π. 1650) απεικονίζεται εύρωστος, στην ηλικία των τριάντα με μακριά, σγουρά μαλλιά. Ο Ιωσήφ κοιτάζει τον Ιησού ενώ η Παναγία τοποθετείται σε δευτερεύουσα θέση να υφαίνει.[3] Στην ισπανική τέχνη του 17ου αιώνα ο Ιωσήφ ως τρυφερή πατρική μορφή σταδιακά επισκίασε την κυρίαρχη μητρική μορφή της Παναγίας. Αυτές οι οικογενειακές απεικονίσεις γνώρισαν ισχυρή διάδοση και στις περιοχές της Ισπανικής Αυτοκρατορίας στον Νέο Κόσμο. Στον ιταλικό χώρο του 16ου αιώνα μπορούμε να δούμε τη δεσπόζουσα θέση της Αγίας Οικογένειας στις φτηνές θρησκευτικές εικόνες και τα θρησκευτικά έντυπα που χάρη στην τυπογραφία εξαπλώνονται σε ευρεία στρώματα του πληθυσμού. Και εδώ ο Ιωσήφ, ως πατρική μορφή, κατέχει σημαντική θέση στην αναπαράσταση της οικιακής σκηνής. Παράλληλα με το πατριαρχικό περιεχόμενο της οικιακότητας τα φτηνά έντυπα με την αναπαράσταση θρησκευτικών θεμάτων ταυτίζουν τις γυναίκες με τη μητρότητα και την ανατροφή, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση την απεικόνιση της Παναγίας άλλοτε με το βρέφος Ιησού και άλλοτε ως θηλάζουσα (*Madonna lactans*). Γάμος, μητρότητα, σεμνότητα και οικιακή ζωή είναι οι θηλυκές προδιαγραφές που αναπαράγει αυτός ο φτηνός έντυπος λόγος (Black, 2006, σ. 59-88. Matthews-Grieco, 2000).

Στις περιοχές της καθολικής (Αντι-)Μεταρρύθμισης εμφανίζεται ένας νέος εμφατικός λόγος γύρω από τη γυναικεία παρθενία και σεμνότητα. Το 1586 ο Onofrio Zarrabini, ένας κληρικός από τη Βενετία, έγραφε: «για την πραγματική παρθενία δεν αρκεί η παρθένα σάρκα αλλά είναι απαραίτητη η απαλλαγή του νου από κάθε σαρκική επιθυμία». Σαφώς η ρητορική για την παρθενία ήταν πρωτίστως επικεντρωμένη στη γυναικεία παρθενία και αγνότητα. Ο Zarrabini συνεχίζει: «υπάρχουν τρία είδη αγνότητας. Η σεμνότητα των παντρεμένων γυναικών, η εγκράτεια των χηρών και η αγνότητα των παρθένων, η οποία θεωρούμε ότι υπερέχει των άλλων δύο». Σε αντίστοιχη βάση ο Agostino Valier διέκρινε διαφορετικές κατηγορίες γυναικών στη βάση της παρθενίας και της αγνότητας: οι παρθένες μοναχές αποτελούσαν την εξέχουσα κατάσταση, ακολουθούσαν οι ανύπαντρες που ζούσαν ευλαβική και ασκητική ζωή στο σπίτι, γνωστές ως *Dimesse*, οι χήρες και οι παντρεμένες. Αυτές οι κατηγοριοποιήσεις των γυναικών στη βάση της γαμήλιας ή μη κατάστασης είχαν μακρά παράδοση ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια, όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, αλλά από τον 16ο αιώνα εμφανίζονται με νέα δυναμική. Από τα μέσα του 16ου αιώνα στην Ισπανία η διάδοση και εδραίωση της εικονογραφίας της Άμωμου Σύλληψης καθαγίαζε τη γυναικεία αγνότητα και σεμνότητα (Hills, 2004, σ. 50-51. Taggard, 1999, σ. 33).

Η Σύνοδος του Τρέντο νομοθέτησε πειθαρχικές ρυθμίσεις για τα γυναικεία μοναστήρια. Η βασική ρύθμιση αφορούσε το κλείσιμο (*clausura*) των μοναστηριών, δηλαδή τον αυστηρό εγκλεισμό και τον έλεγχο της επικοινωνίας των μοναχών με τον εκτός μοναστηριού κόσμο. Τα γυναικεία μοναστήρια εκτός από θρησκευτικοί θεσμοί είχαν εξέχουσα θέση στις πολιτικές και κοινωνικές διαδικασίες των καθολικών κοινωνιών της πρώιμης νεότερης περιόδου. Ήταν επί της ουσίας πολιτικοί και κοινωνικοί θεσμοί. Το πλήθος των μοναχών είναι αρκετά ενδεικτικό ως προς τη σημασία των μοναστηριών. Στη Φλωρεντία των μέσων του 16ου αιώνα ανάμεσα σε ένα σύνολο πληθυσμού που κυμαινόταν από 60.000 έως 70.000 κατοίκους υπήρχαν τουλάχιστον

[2] Ο πίνακας είναι διαθέσιμος στο Πανεπιστήμιο Columbia: https://projects.mcah.columbia.edu/hispanic/monographs/greco-family.php

[3] Ο πίνακας βρίσκεται στο Μουσείο του Prado: https://www.museodelprado.es/en/the-collection/art-work/the-holy-family-with-a-little-bird/8008380e-fef5-48b4-8caf-d78b810fb62c

3.500 μοναχές. Μέχρι τον 17ο αιώνα οι μισές κόρες των φλωρεντινών πατρικίων ήταν μοναχές. Το ίδιο ποσοστό ισχύει και για την περίπτωση των κορών των Βενετών πατρικίων. Η ίδια τάση παρατηρείται στη Νάπολη από τον ύστερο 16ο αιώνα έως τα μέσα του 17ου αιώνα όταν θανατηφόρος λοιμός έπληξε την πόλη που μέχρι τότε ήταν ένα από τα μεγαλύτερα αστικά κέντρα με πληθυσμό περίπου μισό εκατομμύριο κατοίκους (Strocchia, 2009, σ. 1-2. Sperling, 1999, σ. 18. Hills, 2004, σ. 18-21).

Ευρύτερα στην καθολική Ευρώπη από τον 15ο αιώνα παρατηρείται σημαντική αύξηση των γυναικών που οδηγούνταν στον μοναχισμό και αυτή η τάση, με εξαίρεση τις περιοχές που υιοθέτησαν τον προτεσταντισμό και κατάργησαν τον μοναχισμό, συνεχίστηκε μέχρι και τον 17ο αιώνα. Ωστόσο, στις περιοχές του ιταλικού χώρου αυτή η αύξηση καταγράφεται με πιο δυναμικό τρόπο. Όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, η αύξηση των μοναχών, και ειδικά όσων προέρχονταν από τα στρώματα της ελίτ, βρισκόταν σε στενή διαπλοκή με τις πατριαρχικές και πατρογραμμικές στρατηγικές που καθίστανται κυρίαρχες από τον 15ο αιώνα. Σαφώς όσον αφορά την αύξηση των μοναχών δεν θα πρέπει να παραγνωρίσουμε την ένταση του θρησκευτικού συναισθήματος. Σε μια εποχή που συνταράσσεται από τις πολλαπλές συγκρούσεις προτεσταντών και καθολικών η χριστιανική θέαση του κόσμου, στις διαφορετικές εκδοχές της, υπήρξε βαθιά εγγεγραμμένη στις ζωές και τις προσδοκίες των κοινωνιών. Υπήρξε το βασικό ιδίωμα σύνδεσης του υποκειμένου με την κοινωνική λειτουργία. Σε αυτό το κλίμα θα πρέπει να αποδώσουμε τη ραγδαία αύξηση του μοναχισμού, γυναικείου και ανδρικού, στη Γαλλία του πρώτου μισού του 17ου αιώνα, όταν η χώρα εξερχόταν από δεκαετίες αιματηρών ενδοκοινοτικών πολέμων μεταξύ καθολικών και καλβινιστών (ουγενότων), που διήρκεσαν από το 1562 ως το 1589, και ο καθολικισμός της (Αντι-)Μεταρρύθμισης διακρινόταν από θριαμβική διάθεση και την αίσθηση της συμμετοχής σε μια πνευματική μάχη (Rapley, 1990, σ. 19-21).

Η απόφαση της Συνόδου του Τρέντο όσον αφορά τον εγκλεισμό των μοναχών ως πολιτική απέναντι στην υποτιθέμενη απρεπή ζωή τους και την ασύδοτη λειτουργία των γυναικείων μοναστηριών έφερε ιδιαίτερο συμβολικό βάρος. Οι μοναχές, ως οι παρθένες νύφες του Ιησού (*Sponsae Christi*), ετίθεντο στο επίκεντρο της ηθικής αναμόρφωσης. Τα παρθένα σώματά τους έπρεπε να παραμείνουν μακριά από τον κίνδυνο της μιαρότητας. Τα ιδεώδη της αγνότητας, της υποταγής και της απόσυρσης από τον δημόσιο χώρο, ως εξέχουσες θηλυκές ιδιότητες, υποστασιοποιούνταν στον εγκλεισμό των μοναχών. Νέες γραφειοκρατικές δομές τέθηκαν σε λειτουργία για την τήρηση και επιτήρηση του εγκλεισμού. Μέχρι τη Σύνοδο του Τρέντο τα γυναικεία μοναστήρια δεν αποτελούσαν χώρους ριζικά διαχωρισμένους από τον αστικό ιστό και την ευρύτερη κοινωνική λειτουργία. Ο εγκλεισμός βρισκόταν στον πυρήνα μιας σύνθετης διαδικασίας κοινωνικής αναδιαμόρφωσης η οποία είχε έμφυλους συμβολισμούς και έμφυλο περιεχόμενο. Ο εγκλεισμός έθετε τις μοναχές σε μια μεθοριακή συνθήκη συστηματικής επιτήρησης, όπου διασταυρώνονταν η αναπαραγωγή των καθολικών αξιών περί ευσέβειας, η υποταγή των γυναικείων σωμάτων και η γραφειοκρατική εμπλοκή.

Στη Βενετία, στις εκθέσεις που συνέτασσαν μετά από επιθεωρήσεις μοναστηριών εκκλησιαστικοί και κρατικοί αξιωματούχοι, συστηματικά κατηγορούσαν τις μοναχές για απρεπή ενδυμασία. Όπως σημειώνει η έκθεση του 1592 για τις μοναχές στο μοναστήρι Sant'Andrea de Zirada: «πρέπει να φοράνε ευπρεπή και σεμνή ενδυμασία εσωτερικά και στο πάνω μέρος ώστε ούτε το στήθος ούτε άλλο μέρος του σώματος να μην εκτίθεται. Οι μοναχές δεν πρέπει να δείχνουν τα μαλλιά τους αλλά να έχουν το πέπλο χαμηλά στο μέτωπό τους». Θα μπορούσαμε να δούμε στο κλείσιμο των μοναστηριών τη δημιουργία «ενός προστατευμένου τόπου πειθαρχικής μονοτονίας», κατά τα λόγια του Μισέλ Φουκώ, όπου ο χώρος και ο χρόνος οργανώνονται για να ταιριάξουν στις ανάγκες του θεσμού χωρίς αναφορές στον κόσμο πέρα από τον περίκλειστο τόπο. Στην (Αντι-)Μεταρρύθμιση το κύρος και η ευυποληψία ενός μοναστηριού δεν προέκυπτε από την ποιότητα και τον βαθμό της θρησκευτικής ευλάβειας που τυχόν επιδείκνυαν οι μοναχές αλλά από την αποτελεσματικότητα του εγκλεισμού που συμβόλιζε τον διαχωρισμό από τον κόσμο και εγγυόταν την αγνότητα και πειθαρχία των σωμάτων που περιέκλειε. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αν η προτεσταντική Μεταρρύθμιση κατέστησε τον οίκο το κατεξοχήν πεδίο αναμόρφωσης των έμφυλων προσδοκιών, στον καθολικό κόσμο αυτές αποτυπώθηκαν με τον πιο σαφή τρόπο στο βίο των μοναχών (Sperling, 1999, σ. 121. Foucault, 1979, σ. 141-142).

Η Σύνοδος του Τρέντο έθεσε νέες προδιαγραφές και έναν άλλο χώρο γυναικείας δράσης, την εκτός μοναστηριού θρησκευτική ευλάβεια και πρακτική. Ήδη από τα μεσαιωνικά χρόνια πολλές γυναίκες επέλεγαν τη δημιουργία μιας θρησκευτικής κοινότητας ή την ένταξη σε κάποια από τις υπάρχουσες, οι οποίες δεν ήταν μοναστήρια, ενώ οι ίδιες δεν ακολουθούσαν μοναστηριακούς όρκους, δηλαδή δεν ήταν μέλη του κλήρου. Ωστόσο, ακολουθούσαν όρκους αγαμίας και ευλάβειας και συχνά όρκους πενίας. Επρόκειτο για μια «τρίτη κατάσταση», όπως την έχει αποκαλέσει η ιστορικός Gabriella Zarri, που διαρρήγνυε το δίπολο «είτε γάμος είτε μοναστήρι» (*aut maritus aut murus*), σύμφωνα με μια γνωστή ρήση της εποχής. Γυναίκες που δεν επιθυμούσαν ή δεν μπορούσαν να παντρευτούν ή να μονάσουν τηρούσαν όρκους αγαμίας ζώντας είτε με συγγενείς τους είτε, κυρίως, σε εθελοντικές κοινότητες. Σε όλη την καθολική Ευρώπη συναντάμε γυναικείες θρησκευτικές

κοινότητες της «τρίτης κατάστασης» με διάφορα ονόματα, όπως *beatas, recogidas, bizzoche, pinzochere*. Εκτός από τη θρησκευτική λατρεία αυτές οι κοινότητες ανέπτυσσαν φιλανθρωπική δράση, παρείχαν πνευματικές συμβουλές και διδασκαλία. Συχνά τηρούσαν ακραίο ασκητισμό. Επρόκειτο για πολυπληθείς κοινότητες. Για παράδειγμα στην ισπανική πόλη Baeza στην Ανδαλουσία στον ύστερο 16ο αιώνα υπήρχαν περίπου 1.000 *beatas* σε έναν πληθυσμό 25.000 κατοίκων. Πολύ συχνά αυτές οι θρησκευτικές κοινότητες αντιμετωπίζονταν με καχυποψία από τις αρχές, καθώς βρίσκονταν έξω από τις βασικές οριοθετήσεις της γυναικείας δράσης, την οικογένεια ή την εκκλησιαστική ιεραρχία στην περίπτωση των μοναχών, δηλαδή έξω από βασικά πεδία άσκησης ανδρικής εξουσίας και κηδεμονίας. Όπως έγραφε χαρακτηριστικά ένας Ισπανός αξιωματούχος της Εκκλησίας στο τέλος του 16ου αιώνα για τις *beatas*, «είναι γυναίκες και οι περισσότερες από αυτές είναι νέες. Έχουν τόση ελευθερία όση επιθυμούν. Δεν έχουν κάποια αρχή στην οποία υπακούν. Δεν τηρούν τον μοναστηριακό εγκλεισμό. Δεν έχουν κάποιο συγκεκριμένο μοναστηριακό κανόνα. Κάθε μία έχει τον δικό της νόμο». Η καχυποψία γινόταν εντονότερη, καθώς συχνά αυτές οι κοινότητες αποκτούσαν πιστούς ακολούθους ή γίνονταν το επίκεντρο ισχυρής λατρείας σε τοπικό επίπεδο, ειδικά όταν κάποιες από τις ευσεβείς γυναίκες διατείνονταν ότι είχαν υπερφυσικά χαρίσματα και προφητικές ικανότητες, βίωναν εκστατικές και μυστικιστικές εμπειρίες και ενοράσεις, όπως οι λεγόμενες *alumbrados* (πεφωτισμένες) στην Ισπανία. Αυτές οι ευσεβείς γυναίκες συχνά γίνονταν αντιληπτές ως «εν ζωή αγίες» (Zarri, 2001. Weber, 1993).

Μετά την προτεσταντική Μεταρρύθμιση στον καθολικό κόσμο συνεχίστηκε αυτή η παράδοση γυναικείας θρησκευτικότητας σε κοινότητες εκτός μοναστηριού. Ενδεικτικό παράδειγμα είναι η «Συντροφιά της Αγίας Ούρσουλας» (*Compagnia di Sant'Orsola*), οι λεγόμενες Ουρσουλίνες, που ιδρύθηκε στην Brescia από την Angela Merici το 1535. Στις αρχές του 17ου αιώνα οι Ουρσουλίνες είχαν κοινότητες σχεδόν σε κάθε σημαντική πόλη του ιταλικού χώρου, είχαν επεκταθεί σε γειτονικές χώρες και η κύρια δράση τους ήταν η διδασκαλία κοριτσιών. Στη βόρεια Ιταλία, στη Vicenza το 1579 ιδρύθηκε μια άλλη νέα κοινότητα, αυτή των *Dimesse* (Ταπεινές). Αρχικά οι *Dimesse* ήταν γυναίκες που παρέμεναν ανύπαντρες, αφοσιωμένες στη χριστιανική ευλάβεια και τον ασκητικό βίο, και ζούσαν αποσυρμένες από τα εγκόσμια στο σπίτι τους. Προς το τέλος του 16ου αιώνα δημιουργήθηκαν ιδρύματα, οι «Οίκοι των Dimesse» (*Casa delle Dimesse*), όπου ευλαβικές γυναίκες ζούσαν σε κοινότητες και επιδίδονταν σε φιλανθρωπικές δράσεις. Η ίδρυση του Οίκου ήταν αποτέλεσμα της ανησυχίας που προκαλούσε η ασαφής θέση –εκτός γάμου και μοναστηριού– γυναικών που επιδίδονταν στην αγαμία και τον ασκητισμό. Στη Γαλλία του ύστερου 16ου αιώνα και του πρώτου μισού του 17ου αιώνα γυναικείες κοινότητες γνωστές ως *dévotes* κάνουν τη δυναμική εμφάνισή τους. Αρχικά ο στόχος τους είναι η ασκητική χριστιανική πνευματικότητα ενώ στη συνέχεια κύρια δράση τους γίνονται τα φιλανθρωπικά έργα, όπως η παροχή χριστιανικής εκπαίδευσης, η στήριξη των φτωχών και των ασθενών, στην υπηρεσία της Εκκλησίας της (Αντι-)Μεταρρύθμισης. Αυτές οι κοινότητες λαϊκών γυναικών χωρίς τον καθιερωμένο θρησκευτικό όρκο των μοναχών συνδύαζαν την ευλάβεια, την αγαμία και τον θρησκευτικό «ακτιβισμό». Χαρακτηριστική περίπτωση υπήρξαν οι κοινότητες που έμειναν γνωστές ως «Κόρες του Ελέους» (*Filles de la Charité*), «Κόρες του Σταυρού» (*Filles de la Croix*), «Κόρες της Θείας Πρόνοιας» (*Filles de la Providence*) που ιδρύονται στα μέσα του 17ου αιώνα (Zarri, 1995. Dinan, 2006. Diefendorf, 2004).

Η Καθολική Εκκλησία της (Αντι-)Μεταρρύθμισης στεκόταν με αμφιθυμία απέναντι σε αυτές τις κοινότητες. Από τη μια μεριά θεωρούσε ότι μπορούσε να διοχετεύσει τη δράση και την επιρροή τους για να εμβαθύνει και να διευρύνει το αναμορφωτικό έργο της, αλλά από την άλλη μεριά η ρευστή κατάσταση στην οποία βρίσκονταν αυτές οι κοινότητες, η ίδια η γυναικεία θρησκευτική δράση και η έλλειψη ελέγχου αποτελούσαν πηγή ανησυχίας για τον εκκλησιαστικό μηχανισμό. Άλλωστε αυτές οι κοινότητες παρέκκλιναν από την καθιερωμένη αντίληψη περί μοναχισμού που συνεπαγόταν τη «φυγή από τα εγκόσμια». Η στόχευση της Εκκλησίας ήταν να τις θέσει υπό ανδρικό έλεγχο, να ελαχιστοποιήσει τον ακραίο ασκητισμό και τις αξιώσεις που είχαν όσες διατείνονταν ότι ήταν μυστικίστριες, και να τις κατευθύνει σε δρόμους που υπηρετούσαν τα αναμορφωτικά ιδεώδη του καθολικισμού προς τις μάζες του πληθυσμού, επιβάλλοντας κανόνες αντίστοιχους με των μοναστηριών. Επίσης, η Εκκλησία στεκόταν με αμφιθυμία ή και εχθρότητα απέναντι στις λεγόμενες «εν ζωή αγίες», γυναίκες που διατείνονταν ότι είχαν υπερφυσικά χαρίσματα και προφητικές ικανότητες, βίωναν εκστατικές και μυστικιστικές εμπειρίες και ενοράσεις. Τα ιεροεξεταστικά γραφεία στην ιταλική χερσόνησο, την Ισπανία και την Πορτογαλία έθεσαν υπό την αρμοδιότητά τους τέτοιες περιπτώσεις. Ενώ στον ύστερο Μεσαίωνα ευσεβείς γυναίκες που βίωναν μυστικιστικές εμπειρίες και διέθεταν το χάρισμα της ενόρασης αναγνωρίστηκαν από την Καθολική Εκκλησία ως μυστικίστριες και οραματίστριες, και μάλιστα τους αποδόθηκε το καθεστώς της αγίας, τον 16ο αιώνα αντίστοιχες περιπτώσεις αντιμετωπίζονταν και καταδικάζονταν ως αιρετικές ή ψευτοαγίες. Η δράση των γυναικείων κοινοτήτων εκτός μοναστηριακής ζωής, παρά την αμφίθυμη πρόσληψη της Εκκλησίας, θα αναπτυχθεί και θα αφήσει το αποτύπωμά της μετά τα μέσα του 17ου μέχρι τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα, ειδικά στη Γαλλία, όπου η δράση των λεγόμενων

filles devotes ή *filles séculieres*, ανύπαντρων γυναικών αφοσιωμένων στην καθολική θρησκεία, θα γίνει ταυτόσημη της φιλανθρωπικής δράσης και της παροχής εκπαίδευσης σε κορίτσια. Η δράση αυτών των γυναικών γινόταν ανεκτή ή και ευνοούνταν εφόσον είχε τεθεί υπό εκκλησιαστικό και κρατικό έλεγχο, και κυρίως είχε διοχετευθεί στις παραδοσιακές γυναικείες προσδοκίες της φροντίδας και της διαπαιδαγώγησης (Rapley, 1990, σ. 112-115. Lux-Sterritt, 2019).

5.3 Νοηματοδοτήσεις του φύλου, ανδρισμοί και θηλυκότητες στα μεταρρυθμιστικά κινήματα

Στα κείμενα του Μαρτίνου Λούθηρου παράγονται ισχυρές νοηματοδοτήσεις του φύλου μέσω συστηματικών αναφορών στις ορθές έμφυλες σχέσεις και ιεραρχίες γύρω από τον καθαγιασμένο πατριαρχικό οίκο. Το φύλο παρουσιάζεται ως μια εκ προοιμίου συνθήκη που αποτυπώνεται σε εμφανείς και αδιασάλευτες σωματικές διαφορές και πιστοποιείται από τη χριστιανική διδασκαλία και τον ιατρικό λόγο. Το φύλο είναι μια εγγενής ιδιότητα που εγγράφεται στο σώμα. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε ο Λούθηρος: «Οι άνδρες έχουν φαρδύ θώρακα και στενούς γοφούς. Κατά συνέπεια διαθέτουν σοφία. Οι γυναίκες έχουν στενό θώρακα και φαρδιούς γοφούς. Πρέπει να μένουν στο σπίτι, όπως ο τρόπος δημιουργίας τους αποκαλύπτει διότι έχουν φαρδιούς γοφούς για να κάθονται, να συντηρούν το σπίτι, να γεννούν και να μεγαλώνουν παιδιά». Τα λόγια του Λούθηρου δεν αποκλίνουν από τις ευρύτερες ουμανιστικές αντιλήψεις περί φύλου, κατά τις οποίες η διαφορετική φυσιολογία είναι προσδιοριστική και καθοριστική των κοινωνικών σχέσεων. Οι ενσώματες και έμφυλες αντιλήψεις του Λούθηρου δεν ενστερνίζονται τη σχολαστική παράδοση περί του θηλυκού ως ατελούς αρσενικού. Μάλλον αντλούν με αρκετή σαφήνεια από την ιπποκρατική ιατρική σκέψη που τον 16ο αιώνα απέκτησε ισχύ στην Ευρώπη με τη μετάφραση άγνωστων μέχρι τότε γυναικολογικών κειμένων, κατά την οποία άνδρες και γυναίκες ήταν ριζικά διαφορετικοί, και κατά συνέπεια είχαν ανάγκη από διαφορετικές θεραπείες (Karant-Nunn, & Wiesner-Hanks, 2003, σ. 28. MacLean, 1980, σ. 10. King, 2013, σ. 49-60).

Σε αυτή την ιπποκρατική ιατρική αναβίωση ο πρώιμος γάμος και η μητρότητα θεωρούνταν απαραίτητες προϋποθέσεις για τη γυναικεία υγεία και ζωή, ενώ η παρθενία θεωρούνταν πηγή διαταραχών και ασθενειών. Η λουθηρανική σκέψη ταυτίζει αξεδιάλυτα τη θηλυκότητα με τη μητρότητα, μάλιστα ενθαρρύνει τη μητρότητα ως «θεραπεία» για τη διατήρηση και βελτίωση της γυναικείας υγείας. Αυτή η κυρίαρχη αντίληψη έρχεται σε διάσταση με την εξύψωση της αγαμίας και της παρθενίας από τη μεσαιωνική και σύγχρονη του Λούθηρου καθολική θεώρηση. Η ρητορική της μητρότητας και της αναπαραγωγής υπήρξε τόσο έντονη στον προτεσταντικό κόσμο, που στα γραπτά προτεσταντών συγγραφέων η εδραίωση της Μεταρρύθμισης εκφέρεται μεταφορικά ως τοκετός. Όπως έγραφε τον 17ο αιώνα ο Άγγλος πουριτανός Nehemiah Wallington, «η φτωχή εκκλησία του Θεού είναι σαν μια γυναίκα σε τοκετό». Στην προτεσταντική σκέψη η μητρότητα ήταν ταυτόχρονα τιμωρία και τιμή, και η εξέχουσα θέση που κατείχε καθιστούσε, κατά τη Lyndal Roper, την προτεσταντική Μεταρρύθμιση, τόσο στο επίπεδο των θρησκευτικών πεποιθήσεων όσο και ως κοινωνικό κίνημα, μια «θεολογία του φύλου» (Crawford, 2005, σ. 14. Roper, 1989, σ. 1-4).

Η προτεσταντική έμφαση στη μητρότητα και η ταύτισή της με τη θηλυκότητα, παρότι έχει τη βάση της στη θεολογική και κοινωνική θεώρηση του Λούθηρου, εγγράφεται σε μια ευρύτερη αλλαγή που εξελίσσεται από τον 16ο αιώνα στη θεώρηση της ενσώματης έμφυλης διαφοράς με την ανάπτυξη της ανατομίας. Σε αυτή τη θεώρηση οι ανατομικές «ανακαλύψεις» συστηματικά πιστοποιούν ότι το γυναικείο σώμα είναι σχεδιασμένο και προορισμένο να κυοφορεί, ή με διαφορετικά λόγια ότι η ενσώματη θηλυκότητα είναι ταυτισμένη με την κυοφορία και τη μητρότητα. Παρότι σημαντικοί ανατόμοι της εποχής, όπως οι Felix Platter και Caspar Bauhin στη Βασιλεία, ο Caspar Bartholin στην Κοπεγχάγη και ο Helkiah Crook, γιατρός του Ιάκωβου Α΄ της Αγγλίας, ήταν προτεσταντικών πεποιθήσεων, η νέα θεώρηση υπερβαίνει τα θρησκευτικά όρια. Τα ανατομικά πορίσματα ως αποτέλεσμα της οπτικής παρατήρησης συστηματικά εντοπίζουν μοναδικές σωματικές διαφορές που πιστοποιούν τον γυναικείο προορισμό. Η διαπλοκή χριστιανικού θεολογικού λόγου και ιατρικού λόγου κινητοποιείται την ίδια στιγμή για να τεκμηριώσει τη σημασία της πατρότητας. Αντλώντας από την αριστοτελική ιατρική θεωρία, ο ριζοσπάστης μεταρρυθμιστής Menno Simmons, «ιδρυτής» της κοινότητας των μενονιτών, έγραφε: «Ο πατέρας είναι η πραγματική πηγή του παιδιού του και η μητέρα το έτοιμο χωράφι […] η μητέρα είναι απλά το χωράφι στην αναπαραγωγή. Δεν συνεισφέρει σπέρμα. Όπως ο καρπός θρέφεται από το χώμα στο οποίο μεγαλώνει, ωστόσο παραμένει διακριτός ως προς την ουσία του, έτσι και ένα παιδί θρέφεται στη μήτρα της μητέρας του αλλά είναι μόνο εντός της και όχι δικό της» (Irwin, 1991, σ. 4, 15).

Πόσο ισχυρές υπήρξαν οι νοηματοδοτήσεις από τον Λούθηρο του φύλου ως εγγενούς ιδιότητας και του έμφυλου υποκειμένου ως καθορισμένου και παγιωμένου; Τα λόγια του Λούθηρου αναπαράγουν βασικές

θεωρήσεις περί του έμφυλου υποκειμένου αλλά την ίδια στιγμή εγγράφονται σε ένα ευρύτερο πολιτισμικό άγχος που διακρίνει την πρώιμη νεωτερικότητα όσον αφορά την αστάθεια του φύλου. Αυτή η αγχώδης θεώρηση εκβάλλει σε διάφορα πεδία της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής της περιόδου αλλά αποτυπώνεται με ενάργεια και συστηματικό τρόπο σε μια δημόσια αντιπαράθεση που εκτυλίχθηκε για δεκαετίες στην Αγγλία γύρω από τους κινδύνους του θεάτρου. Κατά κύριο λόγο πουριτανοί συγγραφείς κατηγορούσαν τις θεατρικές παραστάσεις ότι αποαρρενοποιούσαν ή/και εκθήλυναν τους άνδρες ηθοποιούς, για την ακρίβεια τα αγόρια και τους έφηβους που υποδύονταν γυναικείους ρόλους. Αρχικά ο Stephen Gosson, στο έργο του *The Schoole of Abuse* (1579) επέκρινε το θέατρο ότι «εκθηλύνει» τον νου ενώ ο Phillip Stubbes στο *Anatomie of Abuses* (1583) έγραφε ότι οι άνδρες που φορούν γυναικεία ρούχα για τις ανάγκες ενός ρόλου «διαφθείρουν» τον ανδρισμό. Αρκετές δεκαετίες αργότερα ο William Prynne στο *Histrio-mastix* το 1633 θα καταδικάσει τις γυναίκες που υιοθετούν ανδρική ενδυμασία και κατεξοχήν τους άνδρες που ντύνονται με γυναικεία ρούχα. Οι κίνδυνοι που ενέχει το θέατρο θα οδηγήσουν τους πουριτανούς στο κλείσιμο των θεατρικών σκηνών το 1642, όταν αναρριχώνται στην εξουσία στη διάρκεια του αγγλικού Εμφύλιου Πολέμου.

Τα κείμενα των πουριτανών συγγραφέων αποκαλύπτουν πολλαπλές πολιτισμικές ανησυχίες γύρω από την έμφυλη συγκρότηση και ειδικά τον ανδρισμό. Αν η θεατρική επιτέλεση γυναικείων ρόλων θέτει σε κίνδυνο τον ανδρισμό των ηθοποιών, αν η ενδυμασία ορίζει το φύλο, κατά πόσο υπάρχει ένα εκ προοιμίου προσδιορισμένο και αναλλοίωτο έμφυλο υποκείμενο; Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Stubbes: «Όποιος άνδρας φορά γυναικείο ένδυμα είναι καταραμένος και όποια γυναίκα φορά ανδρική ενδυμασία είναι επίσης καταραμένη. Η ενδυμασία μάς δόθηκε ως διακριτό σημάδι για να διακρίνουμε τα φύλα και κατά συνέπεια η ένδυση με τα ρούχα του άλλου φύλου σημαίνει ότι κάποιος γίνεται μέρος αυτού και διαφθείρει το περιεχόμενου του δικού του». Όπως και ο Λούθηρος, οι πουριτανοί συγγραφείς επιστρατεύουν διάφορα επιχειρήματα, συχνά αντιφατικά μεταξύ τους, προκειμένου να υποστασιοποιήσουν την έμφυλη συγκρότηση. Αυτή η απόπειρα αλλά και η ευρύτερη δημόσια αντιπαράθεση που ενεργοποιούν με τα κείμενά τους αποκαλύπτουν ένα μείζον πολιτισμικό άγχος της πρώιμης νεωτερικότητας γύρω από το φύλο (και ενδεχομένως ευρύτερα γύρω από τη συγκρότηση του υποκειμένου): την αντίστιξη, θα μπορούσαμε να πούμε, ανάμεσα σε μια αναλλοίωτη ουσία και το «φαίνεσθαι». Το άγχος αυτό είναι ιδιαίτερα εστιασμένο στη συγκρότηση του ανδρισμού και τον διαρκή κίνδυνο να διολισθήσει σε υποδεέστερες συνθήκες ή στη θηλυκότητα. Σε σημαντικό βαθμό αυτό το άγχος για την έμφυλη συνθήκη διασταυρώνεται με ιατρικές θεωρήσεις της εποχής, ειδικά με τη λεγόμενη θεωρία περί ενιαίου φύλου, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο (Orgel, 1996, σ. 27-30. Levine, 1994, σ. 10-25).

Τα θρησκευτικά μεταρρυθμιστικά κινήματα υπήρξαν πανίσχυρες κοινωνικές διαδικασίες που άλλοτε επαναπροσδιόρισαν και άλλοτε εμβάθυναν κυρίαρχες έμφυλες προδιαγραφές είτε με την παραγωγή ρυθμιστικού λόγου και κανονιστικής πρακτικής είτε με τη διασταύρωσή τους με άλλες κοινωνικές διεργασίες και πολιτισμικά ευρετήρια. Όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο ο αναγεννησιακός πολιτισμός με επίκεντρο το διανοητικό ρεύμα του αστικού ουμανισμού και τις νέες αστικές οικονομικές πρακτικές από τον 15ο αιώνα έφερε δυναμικά στο προσκήνιο νέες έμφυλες προδιαγραφές, ως προσδοκίες και πρακτικές, οι οποίες συμπυκνώνονταν γύρω από το νοικοκυριό, την εργασία, τις σαφείς σχέσεις ιεραρχίας, τα ομοκοινωνικά περιβάλλοντα, τη διασύνδεση οίκου και δημόσιας ζωής, την αρετή ως ανδρική και ταξικά προσδιορισμένη ιδιότητα. Ανδρισμοί και θηλυκότητες παράγονταν ιδεοτυπικά και επιτελεστικά μέσα από το σύνθετο αξιακό πλέγμα της τιμής, της ευυποληψίας και της ευταξίας, που στον πυρήνα τους βρίσκονταν ο πατριαρχικός οίκος και η πατριαρχική δημόσια ζωή. Η προτεσταντική Μεταρρύθμιση και τα επιμέρους θρησκευτικά κινήματα που προέκυψαν από αυτή στη διάρκεια του 16ου αιώνα εμβάθυναν, εντατικοποίησαν αλλά και ανανοηματοδότησαν τις παραπάνω προδιαγραφές. Με την κατάργηση της κληρικής αγαμίας, η μορφή του οικογενειάρχη κληρικού προσδίδει σαφέστερο χριστιανικό νόημα στον οίκο. Ο οίκος γίνεται ένας μικρόκοσμος χριστιανικής ευλάβειας και ο επικεφαλής του οίκου (ο *Hausvater*) έχει μεταξύ άλλων τα καθήκοντα της πνευματικής καθοδήγησης.

Οι προτεστάντες μεταρρυθμιστές από τη δεκαετία του 1530 παράγουν, κατά τα προγενέστερα πρότυπα, κανονιστική γραμματεία, γνωστή ως *Hausväterliteratur*, που επενδύει τον οίκο και την οικογενειακή ζωή με χριστιανικό περιεχόμενο με έμφαση στη μορφή του επικεφαλής του οίκου, του *Hausvater*, κατά αντιστοιχία με τον αναγεννησιακό *paterfamilias*. Αυτού του τύπου η κανονιστική γραμματεία αναπαράγει τα παλαιότερα πρότυπα τυποποίησης των ευθυνών και των αρμοδιοτήτων των συζύγων, των τέκνων και των υποτελών μελών του νοικοκυριού αντλώντας όμως ολοένα και συστηματικότερα από βιβλικά παραδείγματα. Στη μορφή του *Hausvater* συνέκλιναν οι ιδιότητες και οι εξουσίες του συζύγου, του πατέρα, του επικεφαλής και του πνευματικού καθοδηγητή. Όπως ο ίδιος ο Λούθηρος έγραφε σε ένα κατηχητικό κείμενό του, ο *Hausvater* όφειλε να μελετά και να διδάσκει τη Βίβλο στα παιδιά και τους υπηρέτες και μία φορά την εβδομάδα να τους υποβάλλει σε κατηχητική εξέταση. Αν και είναι δύσκολο να διαπιστώσουμε κατά πόσο πράγματι αυτές οι ρυθμιστικές προδιαγραφές αποτέλεσαν μέρος της καθημερινότητας ή παρέμειναν περιορισμένες σε συγκεκριμένους

κοινωνικούς κύκλους, έμμεσες ενδείξεις όπως η αύξηση που παρατηρείται σε προσευχητάρια, αντίτυπα της Καινής Διαθήκης, ψαλτήρια και άλλα θρησκευτικά έντυπα δείχνουν τη διαμόρφωση μιας δυναμικής προτεσταντικής οικιακής κουλτούρας με έμφαση στον έντυπο λόγο, που δεν περιοριζόταν μόνο στα μεσαία και ανώτερα στρώματα των πόλεων αλλά από τον 17ο αιώνα εκτεινόταν και στα νοικοκυριά της υπαίθρου. Από τα μέσα του 16ου έως τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα, φαίνεται ότι στα γερμανικά εδάφη βασικές προδιαγραφές του προτεσταντικού βίου, ειδικά στο επίπεδο του νοικοκυριού και της κοινότητας, απέκτησαν σημαντική κοινωνική βάση και μετασχηματίστηκαν σε κοινωνική πρακτική μέσα από προγράμματα στα οποία συνεργάστηκαν εκκλησιαστικές και κοσμικές αρχές (Harrington, 1995, σ. 38-47. Rublack, 1995, σ. 595. Christman, 2008, σ. 301-303).

Ο ίδιος ο Λούθηρος υπήρξε ένα ισχυρό παράδειγμα των έμφυλων και σεξουαλικών ανανοηματοδοτήσεων που αποτυπώνονται τόσο στο εκτεταμένο συγγραφικό έργο του όσο και στους τρόπους με τους οποίους οικοδομήθηκε η δημόσια εικόνα του. Το έργο, ακόμη και εκείνο που έχει κατεξοχήν θεολογικό περιεχόμενο, και η δημόσια εικόνα του, όπως προκύπτει από το πλήθος των οπτικών αναπαραστάσεων του ιδίου, διαποτίζονται από έμφυλους και σεξουαλικούς επιτονισμούς. Οι οπτικές αναπαραστάσεις με τη μορφή του Λούθηρου βρίθουν ανανοηματοδοτήσεων όσον αφορά τον ανδρισμό. Σε διάφορα έργα, από πίνακες του Lucas Cranach έως φτηνές ξυλογραφίες, στη μορφή του Λούθηρου επιδιώκεται να αποδοθούν χαρακτηριστικά ενός στιβαρού ανδρισμού. Η επιβλητική απεικόνισή του ως λόγιου με ογκώδες παρουσιαστικό στους πίνακες του Cranach εναλλάσσεται με άλλες απεικονίσεις που χαρακτηρίζονται από πολεμικούς και επιθετικούς επιτονισμούς και συνδηλώσεις, όπως οι αναπαραστάσεις του Λούθηρου ως Ηρακλή (εικ. 5.2). Κατά αντιστοιχία, στα γραπτά του η πολεμική, ιπποτική γλώσσα είναι εμποτισμένη από μεταφορικές αναφορές σε μονομαχίες, πανοπλίες, δόρατα και όπλα.

Εικ. 5.2: *Hans Holbein, Ο Λούθηρος ως Ηρακλής (1519).*
Πηγή: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Luther_as_Hercules_Germanicus,_by_Hans_Holbein_the_Younger.jpg

Πέρα από εκείνα τα έργα του Λούθηρου που με ενάργεια παράγουν μια ρυθμιστική και τυποποιητική ρητορική ως προς την πρέπουσα έμφυλη ιεραρχία στον οίκο, και τα οποία δεν αποκλίνουν από τις καθιερωμένες διαπιστώσεις της ουμανιστικής οικιακής γραμματείας, με εξαίρεση βέβαια ότι η γαμήλια ζωή γίνεται εδώ η ιδεατή συνθήκη για όλο τον πληθυσμό, ο Λούθηρος πασχίζει σε διάφορα έργα του να διαμορφώσει την έμφυλη (αυτο-)θεώρηση του ανδρικού υποκειμένου, και εντέλει και τη δική του. Ο ανδρισμός είναι συνδεδεμένος με τη σεξουαλική επιθυμία η οποία είναι επιβεβαιωτική και συνάμα δυνάμει αποσταθεροποιητική του ανδρισμού. Ο Λούθηρος αναπάντεχα αποκλίνει από τη διαδεδομένη ρητορική της εποχής που ταυτίζει τη λαγνεία με τις γυναίκες και τις καθιστά πλάσματα σεξουαλικά ακόρεστα. Μετατοπίζει τη σεξουαλική επιθυμία και κυρίως τη λαγνεία στη συγκρότηση του ανδρικού υποκειμένου. Οι διαλέξεις του πάνω στο βιβλίο της Γένεσης, που δόθηκαν από το 1535 έως το 1545, ίσως είναι από τις πιο ενδεικτικές καταγραφές των αντιλήψεών του. Ως

αποτέλεσμα του προπατορικού αμαρτήματος και της εκδίωξης από τον Παράδεισο η «λαγνεία» είναι μια «λεπρώδης», «βδελυρή», «ειδεχθής» συνθήκη (*lepra libidinis, foeda libido, horribili foeditate libidinis*) που είναι αναπόφευκτη και αποκλίνει από το «φυσικό πάθος» και τη «φυσική επιθυμία» (*a naturali ardore, naturalem concupiscentiam*). Η απάρνηση της σεξουαλικής επιθυμίας, όπως υπαγορεύει η Καθολική Εκκλησία για τους κληρικούς, δεν είναι μόνο αφύσικη αλλά ενδυναμώνει τη λαγνεία σε τέτοιο βαθμό, ώστε να υπονομεύει τον ανδρισμό.

Αυτή την κυριαρχία της λαγνείας αποδίδει στον καθολικό κλήρο. Συστηματικά κάνει λόγο για τους καθολικούς επισκόπους που «ασκούν τα ελληνικά έθιμα, τη σοδομία, και ζουν κατά τα ρωμαϊκά ήθη» (*id est pergraecari, sodomitari, romanari*). Στη λουθηρανική προπαγάνδα οι καθολικοί κληρικοί, και ειδικά οι υψηλόβαθμοι, εμφανίζονται αποαρρενοποιημένοι, άλλοτε εκθηλυμένοι, ως ερμαφρόδιτοι, ανδρόγυνοι, κίναιδοι και σοδομίτες (*cynaedi, pedicones*). Γράφει ότι και ο ίδιος όταν ήταν μοναχός ήταν αποαρρενοποιημένος. Στο έργο του *Wider das Papsttum zu Rom, vom Teufel gestiftet* (*Εναντίον του ρωμαϊκού παπισμού, έναν θεσμό του διαβόλου*, 1545) αναφέρεται στον πάπα Παύλο Γ΄ ως «η ιερή παρθένα αγία Παύλα Γ΄, η κυρία πάπισσα», ως ερμαφρόδιτο, του οποίου η εκκλησία είναι «εκκλησία πορνών και ερμαφρόδιτων», οι αξιωματούχοι είναι «ερμαφρόδιτοι, εν μέρει άνδρες εν μέρει γυναίκες». Οι κληρικοί ήταν αφύσικά πλάσματα, άμορφα, ειδεχθή τέρατα. Η αφύσικη κατάστασή τους, που δεν μπορούσε να ενταχθεί στην αυστηρή έμφυλη δυαδικότητα του Λούθηρου, ήταν αποτέλεσμα της λαγνείας. Η διοχέτευση της «φυσικής επιθυμίας» στην εγκρατή, γαμήλια, ετεροσεξουαλική και τεκνοποιητική οικιακότητα τιθασεύει τη λαγνεία, η οποία δεν είναι πλέον μια κατάσταση που υπονομεύει τη χριστιανική ηθική αλλά είναι διαβρωτική του ίδιου του ανδρισμού (Roper, 2020, σ. 41-43, 52-54. Wiesner, 2008).

Παρότι οι πρωταγωνιστικές μορφές της Μεταρρύθμισης ήταν άνδρες και η ιδεολογία της κατεξοχήν πατριαρχική, σε διάφορες φάσεις της εξάπλωσης και εδραίωσής της, ήδη από τα πρώτα χρόνια, οι γυναίκες φαίνεται να αναπτύσσουν σημαντική δράση. Συνεχίζοντας την υστερομεσαιωνική παράδοση, μυστικίστριες, προφήτισσες και οραματίστριες συμμετείχαν στα πρώτα χρόνια της μεταρρυθμιστικής δίνης στον γερμανικό χώρο. Ειδικά το κήρυγμα του Λούθηρου περί «ιεροσύνης όλων των πιστών» νομιμοποιούσε πολλαπλές δράσεις, μεταξύ των οποίων και η γυναικεία, και ενεργοποιούσε ποικίλες ερμηνείες του χριστιανικού μηνύματος. Η γυναικεία συμμετοχή ήταν εντονότερη στα κινήματα των αναβαπτιστών. Σύντομα ωστόσο η δράση και η γυναικεία συμμετοχή περιορίστηκε, ειδικά εφόσον το κήρυγμα κρίθηκε μια κατεξοχήν ανδρική πρακτική, ασύμβατη με τις γυναίκες. Από το 1530, όταν η Μεταρρύθμιση εδραιωνόταν σε περιοχές του γερμανικού χώρου σε συνεργασία με κοσμικές αρχές, η γυναικεία συμμετοχή εκμηδενίστηκε, με εξαίρεση τους ριζοσπαστικούς χώρους των αναβαπτιστών. Στους αιματηρούς θρησκευτικούς πόλεμους στη Γαλλία μεταξύ καθολικών και ουγενότων από το 1562 έως το 1598, η γυναικεία παρουσία και συμμετοχή υπήρξε πολυεπίπεδη, ειδικά ως προς την υποστήριξη των παράνομων δικτύων επικοινωνίας και αλληλοστήριξης που διατηρούσαν οι ουγενότοι μέσω της κυκλοφορίας επιστολών, ειδήσεων και πληροφοριών. Σημαντική υπήρξε η ανάμειξη στα πεδία των μαχών και στις πολιτικές διεργασίες μεταξύ των ουγενότων. Στα πρώτα χρόνια της Μεταρρύθμισης στη Γαλλία, γυναίκες ανέπτυξαν δράση ως ιεροκήρυκες. Η περίπτωση της Marie Dentière είναι ενδεικτική, καθώς το 1539 συνέγραψε ένα πολεμικό φυλλάδιο με τίτλο *Epistre à Marguerite de Navarre* (*Επιστολή στη Μαργαρίτα της Ναβάρας*) για το δικαίωμα των γυναικών στο κήρυγμα και στη διδασκαλία της θεολογίας. Επρόκειτο για ένα από τα πρώτα έργα εκλαϊκευμένης θεολογίας γραμμένο από γυναίκα (Snyder, & Hecht, 1999, σ. 6-7, 10-11. Pak, 2018, σ. 35-63. Dixon, 2012, σ. 133-135. Sandberg, 2004. Crosswhite, 1997. Broomhall, 2006, σ. 118-140).

Οι ίδιοι οι μεταρρυθμιστές βασίστηκαν στην υποστήριξη γυναικών από τους χώρους της ελίτ, όπως αποτυπώνεται στις σχέσεις του Καλβίνου με Γαλλίδες ευγενείς και στη δράση που οι τελευταίες ανέπτυξαν για τη διάδοση του καλβινισμού στη χώρα, ειδικά μέχρι τις σφαγές των ουγενότων τη Νύχτα του Αγίου Βαρθολομαίου το 1572. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε η ουμανίστρια Μαργαρίτα της Ναβάρας, αδελφή του Γάλλου μονάρχη Φραγκίσκου Α΄. Ο Καλβίνος διατηρούσε συστηματική επικοινωνία μαζί της προσβλέποντας στην προστασία και την πατρωνία που μπορούσε να του προσφέρει. Ο Καλβίνος συχνά απευθυνόταν σε ευγενείς γυναίκες θεωρώντας ότι μπορούσαν να ασκήσουν σημαντική επιρροή στους συζύγους και τα παιδιά τους και στα ευρύτερα δίκτυα πατρωνίας που διατηρούσαν. Οι ευγενείς γυναίκες διέθεταν περιουσίες με τις οποίες ο δύσκολος αγώνας των καλβινιστών, ειδικά των ουγενότων στη Γαλλία, μπορούσε να υποστηριχθεί. Η Μαργαρίτα της Ναβάρας και ο κύκλος της διαδραμάτισαν σημαντικό έργο στην εδραίωση του καλβινισμού στη Γαλλία μετά το 1559 ενώ το λόγιο έργο της διακρίνεται από την προσήλωση στον σκοπό της Μεταρρύθμισης. Στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα άλλες περιπτώσεις ευγενών περιλάμβαναν τη Renée της Γαλλίας, κόρη του Λουδοβίκου Β΄, η οποία βρισκόταν σε αλληλογραφία με εξέχουσες μορφές της Μεταρρύθμισης, όπως ο Pier Paolo Vergerio και ο Καλβίνος, και ως σύζυγος του Ercole Β΄ ενθάρρυνε τις ιδέες

της Μεταρρύθμισης στο Δουκάτο της Φερράρα, παρότι ο σύζυγός της υπήρξε ένθερμος υποστηρικτής της (Αντι-)Μεταρρύθμισης εισάγοντας στην επικράτειά του το δικαστήριο της Ιεράς Εξέτασης το 1545. Μάλιστα το δικαστήριο κάποια χρόνια αργότερα συνέλαβε τη Renée, η οποία όταν επέστρεψε στη Γαλλία μετά τον θάνατο του άνδρα της συνέχισε την υποστήριξη προς μεταρρυθμιστές όπως ο Pierre Viret και ο Théodore de Bèze (Blaisdell, 1982. Reid, 2009, τ. 1, σ. 35-81. Blaisdell, 1972).

Η αλληλογραφία μεταξύ της Renée και του Καλβίνου φανερώνει ότι οι μεταρρυθμιστές επιφύλασσαν για τις γυναίκες οριοθετημένους ρόλους στα εκκλησιαστικά προγράμματα που σταδιακά εδραίωναν. Ο Καλβίνος επαινούσε τη Renée για την υποστήριξη που παρείχε στο κίνημα αλλά ήταν ιδιαίτερα επικριτικός για την εμπλοκή της στη λειτουργία του τοπικού Κονσιστόριου. Παρομοίως, κατά τη θεσμοθέτηση εκκλησιαστικών δομών μεταξύ των Γάλλων ουγενότων οι εκκλησιαστικές αρχές έσπευσαν να αποκλείσουν τις γυναίκες από τις υπό διαμόρφωση λειτουργικές και θρησκευτικές πρακτικές, όπως η δημόσια ανάγνωση ή οι δημόσιες προσευχές. Ακόμη και ο χώρος στις εκκλησίες των ουγενότων υπογράμμιζε τον έμφυλο διαχωρισμό και τη γυναικεία υποτέλεια, καθώς οι γυναίκες και τα παιδιά έπρεπε να βρίσκονται σε χωριστό μέρος. Μάλιστα στη Γενεύη οι γυναίκες και τα παιδιά έπρεπε να κάθονται κοντά στον άμβωνα ώστε να μην ξεφεύγουν από το βλέμμα του κήρυκα και να λαμβάνουν την ιδιαίτερη διδασκαλία που είχαν ανάγκη (Mentzer, 1999).

Παρόμοιους έμφυλους διαχωρισμούς μπορούμε να διακρίνουμε ως προς την εγγραμματοσύνη. Ο καλβινισμός, ως θρησκεία του Λόγου, έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην ικανότητα ανάγνωσης της Βίβλου. Το κατά πόσο αυτή η έμφαση ενθάρρυνε την εγγραμματοσύνη, ειδικά για τις γυναίκες, δεν είναι σαφές. Τα γαμήλια συμβόλαια δείχνουν ότι υπήρχε σημαντική απόκλιση μεταξύ ανδρών και γυναικών που μπορούσαν να γράψουν το όνομά τους σε συμβόλαιο. Φαίνεται ότι κατά 40% λιγότερες γυναίκες γνώριζαν στοιχειώδη γραφή ώστε να υπογράψουν το συμβόλαιο. Βέβαια εδώ θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας ότι οι καλβινιστικές κοινότητες ενθάρρυναν την ικανότητα ανάγνωσης και όχι γραφής, ιδιαίτερα για τις γυναίκες. Ίσως περισσότερες γυναίκες ήταν σε θέση να διαβάζουν τη Βίβλο και άλλα θρησκευτικά κείμενα από ό,τι να γράφουν. Το εάν η ουμανιστική εκπαίδευση ήταν κατάλληλη για τις γυναίκες υπήρξε ζήτημα συζήτησης μεταξύ των καλβινιστών. Παρότι έσπευδαν να συστήσουν δίκτυα εκπαιδευτικών ιδρυμάτων για την εκπαίδευση νέων ανδρών που θα εισέρχονταν στις τάξεις του κλήρου, ήταν πολύ διστακτικοί στη δημιουργία σχολείων για τις γυναίκες. Γενικά οι γυναίκες δεν λάμβαναν κάποια επίσημη εκπαίδευση. Κατά αντιστοιχία με τους καθολικούς οι καλβινιστές κυρίως ενθάρρυναν για τις γυναίκες ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θα τις προετοίμαζε ως συζύγους και μητέρες (Benedict, 2002, σ. 515-520. Mentzer, 1993, σ. 120-123).

Εξαίρεση αποτελούσαν σε κάποιες περιπτώσεις γυναίκες της ελίτ, αλλά ακόμα και εδώ η εκπαίδευση, όπως η εκμάθηση γλωσσών, συχνά στόχευε να διευκολύνει τη σύναψη ενός κατάλληλου γάμου εντός των ευρύτερων διεθνών καλβινιστικών δικτύων. Η εκμάθηση όμως των λατινικών παρέμενε ένα ανδρικό προνόμιο. Η ουμανιστική εκπαίδευση των γυναικών μάλιστα θεωρούνταν υπονομευτική των συζυγικών καθηκόντων τους και της ευρυθμίας του οίκου. Ο Γάλλος καλβινιστής λόγιος Agrippa d'Aubignè στις επιστολές προς τις κόρες του σημείωνε ότι οι γνώσεις και η μάθηση στις γυναίκες ενθάρρυναν «τη δυσαρέσκεια για το νοικοκυριό και τη νοικοκυροσύνη, την περιφρόνηση προς έναν λιγότερο μορφωμένο σύζυγο και τη μεγέθυνση των συγκρούσεων». Οι «άχρηστες» γνώσεις στις γυναίκες ήταν πηγή υπονόμευσης για την οικογενειακή ζωή και τη δεδομένη υποτέλεια των γυναικών (King, 1991, σ. 185).

Τα προτεσταντικά κινήματα διάρθρωσαν τη δράση τους και άρθρωσαν την (αυτο-)εικόνα τους ως ανδρικά προγράμματα. Οι ηγέτες του αναβαπτιστικού κινήματος απευθυνόμενοι στο ποίμνιό τους πρωτίστως κατέφευγαν στο ιδίωμα της ανδρικής αδελφοσύνης. Όπως χαρακτηριστικά έγραφε ο Hans Denck, ένας σημαντικός αναβαπτιστής στη νότια Γερμανία, στο έργο του *Vom Gesetz Gottes* (*Περί του νόμου του Θεού*), για τη θεμελίωση της ορθής χριστιανικής κοινωνίας: «Υπάρχουν τρεις μορφές νόμου κατά τις Γραφές. Οι αληθινοί νόμοι είναι εκείνες οι αποφάσεις που λαμβάνονται ανάμεσα σε αδελφούς για την προστασία των αθώων και την τιμωρία όσων αδικούν». Ένα πολύ ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί μια οπτική αναπαράσταση που κοσμούσε την πρώτη έκδοση με τα λεγόμενα σχόλια ή συζητήσεις (*Colloqvia Oder Tischreden Martini Lutheri*, Φρανκφούρτη, Peter Schmidt, 1567) που έκανε ο Λούθηρος στη διάρκεια δείπνων, η οποία κυκλοφόρησε μετά τον θάνατό του. Η ξυλογραφία, που έγινε εμβληματική χάρη στην επαναληψιμότητά της μέσα στα χρόνια, αναπαριστούσε τον Λούθηρο σε οικιακό σκηνικό, να κάθεται στο τραπέζι με άλλους συνδαιτημόνες, προφανώς σημαίνουσες μορφές της Μεταρρύθμισης. Στο ράφι βρίσκεται ανοικτή η Βίβλος. Ενώπιον του τραπεζιού στέκονται τέσσερα παιδιά, σε σειρά κατά ύψος. Προφανώς πρόκειται για τα τέσσερα παιδιά του Λούθηρου. Παρά την παρουσία των παιδιών, απουσιάζει η μητέρα και σύζυγος Katharina von Bora. Στην εικόνα διασταυρώνονται πολλαπλές συνδηλώσεις της Μεταρρύθμισης. Η διαγραφή της Katharina θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποκαλύπτει την έμφυλη αυτοθεώρηση, παραγωγή και αναπαραγωγή της Μεταρρύθμισης, καθιστώντας κύριες οργανωτικές αρχές την ομοκοινωνικότητα, την πατρότητα, την

οικιακότητα, την ιεραρχία, την τάξη και τη βιβλική ανάγνωση (Haude, 2007, σ. 428. Baylor, 1991, σ. 147. Roper, 2020, σ. 33-38).[4]

Στις περιοχές της Ευρώπης που παρέμειναν στον καθολικισμό ο θρησκευτικός και μεταρρυθμιστικός ζήλος του 16ου αιώνα παρήγαγε νέες έμφυλες προσδοκίες και υποκειμενικότητες. Και εδώ, όπως ήδη αναφέραμε, ο χριστιανικός οίκος και η οικιακή πατριαρχία μετά τη Σύνοδο του Τρέντο αποκτούν νέα δυναμική. Ο Carlo Borromeo, αρχιεπίσκοπος του Μιλάνου και εμβληματική μορφή του καθολικισμού της (Αντι-)Μεταρρύθμισης, θα γράψει το 1576 το *Libretto di ricordi al popolo della città di Milano* (*Αναμνήσεις προς τον λαό του Μιλάνου*), ένα εγχειρίδιο χριστιανικής διαγωγής το οποίο θα αφιερώσει «στους πατέρες και τις μητέρες». Σε αυτό ο οίκος (*casa*) γίνεται ο κατεξοχήν χώρος εκμάθησης της χριστιανικής ζωής. Στον καθολικό, σε αντίθεση με τον προτεσταντικό κόσμο, νέα έμφυλα ιδεώδη θα διαμορφωθούν με την επιβεβαίωση της μοναστικής ζωής. Ένα από τα πιο ενδεικτικά παραδείγματα προέρχεται από έναν από τους θεσμούς και μία από τις μορφές που έχουν με εμβληματικό τρόπο συνδεθεί με το κίνημα της (Αντι-)Μεταρρύθμισης: το τάγμα των Ιησουιτών και τον ιδρυτή του Ιγνάτιο Λογιόλα. Το τάγμα κατά την ίδρυσή του το 1540 διέθετε δέκα μέλη. Στις αρχές του 17ου αιώνα είχε ξεπεράσει τα 10.000 μέλη, όταν οι Ιησουίτες, με κύρια μέριμνα τον προσηλυτισμό, διέθεταν πλέον ένα παγκόσμιο δίκτυο που εκτεινόταν από τις ευρωπαϊκές πρωτεύουσες έως τις εσχατιές της Ασίας και της Λατινικής Αμερικής.

Απέναντι στην ανάδυση και ενδυνάμωση της οικιακής πατριαρχίας και τους παραδοσιακούς κληρικούς ανδρισμούς, οι οποίοι βρέθηκαν στο στόχαστρο της Μεταρρύθμισης, οι Ιησουίτες δίνουν ένα νέο περιεχόμενο στον κληρικό ανδρισμό και εν γένει στην ανδρική ομοκοινωνικότητα, σε αυτή την ταραγμένη εποχή των θρησκευτικών συγκρούσεων και ανταγωνισμών. Στα μεσαιωνικά και αναγεννησιακά κοινωνικά περιβάλλοντα οι ηγεμονικοί ανδρισμοί συγκροτούνταν στους ομοκοινωνικούς χώρους της Αυλής, της Εκκλησίας, του πανεπιστήμιου και του εργαστηρίου των τεχνιτών. Ιππότες, λόγιοι, κληρικοί και τεχνίτες διαμόρφωναν διαφορετικούς ανδρισμούς μέσα από υπόρρητες ή φανερές ανταγωνιστικές σχέσεις, ειδικά προς τους πρεσβύτερούς τους. Σε άλλα ομοκοινωνικά περιβάλλοντα όπως αυτά των μοναστικών ταγμάτων οι ανδρισμοί εκφέρονταν πρωτίστως μέσω του ασκητικού βίου, της αυστηρής πενίας και της αγνότητας.

Αντιθέτως, η ομοκοινωνικότητα των Ιησουιτών τον 16ο αιώνα προβάλλει νέα πρότυπα συνεργατικότητας και συσχέτισης μεταξύ των ανδρών για χάρη του κοινού καλού, τα οποία αρθρώνονται ως ισχυροί συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ πρεσβύτερων και νεότερων, μεταξύ πνευματικών πατέρων και υιών. Η περίφημη *Αυτοβιογραφία* (*Memoriale*) του Ιγνάτιου Λογιόλα, η οποία επί της ουσίας είναι μια τριτοπρόσωπη και πολλαπλώς διαμεσολαβημένη αφήγηση αναμνήσεων για τον ίδιο, γραμμένη μεταξύ άλλων συγγραφέων από τον Luis Gonçalves da Câmara, δομείται ως πατρική διδαχή. Θυμάται ο Câmara ότι όταν πρωτογνώρισε τον Ιγνάτιο, τον οποίον αποκαλεί «πατέρα», στον κήπο της οικίας των Ιησουιτών στη Ρώμη, ο τελευταίος αφηγήθηκε περιστατικά της ζωής του που θα μπορούσαν να προσφέρουν παρηγοριά και καθοδήγηση στον ανήσυχο και μπερδεμένο Câmara. Το αποτέλεσμα των λόγων του ήταν άμεσο και μετασχηματιστικό. «Μου μίλησε με τέτοιο τρόπο που με παρηγόρησε βαθιά, τόσο που δεν μπορούσα να συγκρατήσω τα δάκρυά μου», γράφει ο Câmara. Τα δάκρυα αποτελούν θεμελιώδες συστατικό για τη συγκρότηση της ιησουιτικής ανδρικής ταυτότητας, ως «εκδήλωση της άπλετης θεϊκής χάρης». Ο ιησουιτικός εαυτός, όπως η ίδια η *Αυτοβιογραφία* του Λογιόλα καλεί τους αναγνώστες της να αναγνωρίσουν, είναι προϊόν κρίσης και μετασχηματισμού. Η συναισθηματική ένταση είναι αυτή που καθοδηγεί τον ταυτοτικό μετασχηματισμό (Strasser, 2008).

Αυτές οι έμφυλες προσδοκίες δεν καθοδηγούν μόνο την ιησουιτική κοινότητα αλλά εκβάλλουν και σε άλλα ανδρικά ομοκοινωνικά περιβάλλοντα. Καθώς η *Αυτοβιογραφία* καταγράφει τον μετασχηματισμό του Λογιόλα από ιππότη σε άνθρωπο της θρησκείας, δηλαδή τη μετάβαση από το ομοκοινωνικό περιβάλλον της ιπποσύνης σε εκείνο του μοναστικού βίου, διαπλέκει βασικούς αξιακούς κώδικες αυτών των περιβαλλόντων. Όπως έχουμε δει, οι στενοί συναισθηματικοί δεσμοί μεταξύ των πολεμιστών/συντρόφων υπήρξαν βασική ρητορική επένδυση της μεσαιωνικής ιπποσύνης. Οι Ιησουίτες «επικαιροποιούν» αυτή τη ρητορική στο πεδίο της θρησκείας. Στον καθολικό κόσμο του 16ου αιώνα θρησκεία και πόλεμος γίνονται αλληλοτροφοδοτούμενα ομοκοινωνικά περιβάλλοντα, στα οποία οι εντάσεις και οι ιεραρχίες υποτάσσονται στον βαθύ συναισθηματικό δεσμό των συντρόφων που ως «πατέρες» και «υιοί» δρουν σε πολλαπλά πεδία, της μάχης, της ιεραποστολής, της διδαχής, για το καλό της καθολικής χριστιανοσύνης.

Μπορούμε να δούμε ένα ενδεικτικό παράδειγμα αυτής της ομοκοινωνικής ρητορικής στις αφηγήσεις που διαμόρφωσαν τη σύγκρουση μεταξύ της Ιερής Λίγκας των καθολικών δυνάμεων (Ισπανία, Βενετία, Παπικό

[4] Μπορείτε να δείτε την αναπαράσταση σε διαφορετικές ξυλογραφίες από εκδόσεις των *Colloqvia Oder Tischreden Martini Lutheri* το 1567 και το 1574 εδώ: https://www.digitale-sammlungen.de/de/view/bsb00086978?page=2,3 https://digitale.bibliothek.uni-halle.de/vd16/content/pageview/6827840

Κράτος και άλλα κράτη της ιταλικής χερσονήσου) και της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας στην περίφημη ναυμαχία της Ναυπάκτου (Lepanto) το 1571 σε μνημονικό τόπο χριστιανικής νίκης. Όπως γράφει στην αφήγησή του ο Βενετός αξιωματούχος Girolamo Diedo, στο τέλος της ναυμαχίας ο Ιωάννης της Αυστρίας, επικεφαλής του χριστιανικού στόλου και νόθος γιος του αυτοκράτορα Καρόλου Ε΄, αγκάλιασε τρυφερά τον ηλικιωμένο Sebastiano Venier, επικεφαλής των βενετικών δυνάμεων και μετέπειτα δόγη της Βενετίας,

> αυτόν τον αξιολάτρευτο ηλικιωμένο άνδρα, του οποίου τα μάτια ήταν γεμάτα δάκρυα από τη χαρά […] καθώς άκουγε να τον αποκαλεί «πατέρα» η Αυτού Υψηλότητα που πρόφερε αυτή τη λέξη με τρόπο ευσεβή και υιική στοργή […] Τότε πολλοί από τους παρευρισκόμενους ευγενείς, έχοντας ακούσει τα γεμάτα αγάπη λόγια της Αυτού Υψηλότητας και έχοντας δει τον όμορφο τρόπο που συμπεριφέρονταν μεταξύ τους, άρχισαν αμέσως να αγκαλιάζονται με τρόπο πολύ ευλαβικό και με δάκρυα στα μάτια.

Με αυτή την αφήγηση βρισκόμαστε στον πυρήνα του πολεμικού και θρησκευτικού ανδρισμού όπως διαμορφώνεται στον 16ο αιώνα με την ιησουιτική νοηματοδότηση της ομοκοινωνικότητας ως περιβάλλοντος όπου βαθιά ιεραρχικές σχέσεις εκτονώνονται μέσω του συμβολικού βάρους των ισχυρών συναισθηματικών δεσμών και εντάσεων (Διαλέτη, 2018).

Αν η περίπτωση των Ιησουιτών αποικίζει με νέες έμφυλες προσδοκίες τα ανδρικά ομοκοινωνικά περιβάλλοντα, με αντίστοιχο τρόπο, άλλες ανεπίσημες ή χωρίς ιδιαίτερη θεσμική οριοθέτηση θρησκευτικές κοινότητες στην καθολική Ευρώπη θα δώσουν ένα νέο δυναμικό έμφυλο περιεχόμενο. Πρόκειται για κοινότητες και περιβάλλοντα που αντλούσαν από τη μακρά παράδοση γυναικείας θρησκευτικότητας και πνευματικότητας, ειδικά εκτός του μοναστηριού, όπως είδαμε στην προηγούμενη ενότητα. Αυτή η παράδοση που έχει τις απαρχές της στον 12ο αιώνα αρθρωνόταν γύρω από τον ασκητισμό, την αγαθοεργία, την αγνότητα και τον μυστικισμό και παρέμενε σημαντική και τον 16ο αιώνα. Για την ακρίβεια τον 16ο αιώνα έφτασε στο αποκορύφωμα της δημοφιλίας της, πριν περιπέσει σε παρακμή. Η ανάπτυξη αυτών των κοινοτήτων αποτυπώνει εν πολλοίς τις θρησκευτικές αναζητήσεις και τα πνευματικά-κοινωνικά πειράματα του ύστερου 15ου και 16ου αιώνα. Ενδεικτική περίπτωση αποτέλεσε η Angela Merici, ιδρύτρια των Ουρσουλίνων. Η Merici έζησε μια πνευματική ζωή εκτός μοναστηριού και θεωρούνταν «εν ζωή αγία». Η περίοδος δράσης της Merici, το τέλος του 15ου και κατά το πρώτο μισό του 16ου αιώνα, είναι η «χρυσή εποχή» των «εν ζωή αγίων», ειδικά στις πόλεις της βόρειας Ιταλίας όπου έζησε και η ίδια. Το 1516, σε ηλικία 40 ετών η Merici εγκαταστάθηκε στην Brescia, τη σημαντικότερη πόλη του βενετικού κράτους. Εκεί απέκτησε και δημιούργησε τη φήμη της εν ζωή αγίας και εξελίχτηκε σε εστία θρησκευτικού ζήλου για την πόλη. Έγινε γνωστή ως μυστικίστρια αλλά δραστηριοποιήθηκε ως ιεροκήρυκας και σύμβουλος. Η δυναμική που ανέπτυξε αποτυπώνεται στην ίδρυση και την επίσημη εκκλησιαστική έγκριση της «Συντροφιάς των Ουρσουλίνων» στα τελευταία χρόνια της ζωής της. Η Συντροφιά είχε ταχύτατη διάδοση: το 1537 διέθετε 75 μέλη, ενώ έως τον θάνατο της Merici το 1540 τα μέλη είχαν διπλασιαστεί και τα επόμενα χρόνια θα αυξάνονταν σημαντικά.

Οι Ουρσουλίνες, όπως και άλλες παρόμοιες γυναικείες συσσωματώσεις, έδιναν τη δυνατότητα σε γυναίκες από διαφορετικές κοινωνικές τάξεις να αποκτήσουν, ως «αγίες» μητέρες και «νύφες του Χριστού», έναν βαθμό αυτονομίας και ορατότητας πέρα από τη γαμήλια ζωή ή τον τυπικό μοναστηριακό εγκλεισμό και σε απόσταση από την εκκλησιαστική ιεραρχία. Όπως η ίδια η Merici έγραφε, αντιπαραβάλλοντας τον ουράνιο με τον επίγειο γάμο, τα μέλη της Συντροφιάς των Ουρσουλίνων ήταν «σύζυγοι όχι διεφθαρμένων και δυσωδών ανδρών αλλά του αθάνατου υιού του αιώνιου Θεού». Αν τοποθετήσουμε αυτές τις κοινότητες στις ευρύτερες έμφυλες ιεραρχίες της εποχής, μεταξύ των άλλων αξιώσεων και επιδιώξεων που είχαν ήταν ο έλεγχος της παρθενίας και για την ακρίβεια η απόρριψη του ανδρικού ελέγχου επί αυτής. Κατά έναν παράδοξο τρόπο οι πρακτικές και τα ιδεώδη της ταπείνωσης και της αυτοτιμωρίας που υιοθετούσαν και εφάρμοζαν ενώ έθεταν τον εαυτό σε διαδικασίες εκμηδένισης την ίδια στιγμή εξασφάλιζαν τον αυτοέλεγχο. Και αυτή η σχέση ταπείνωσης και αυτοελέγχου γινόταν ακόμη πιο προφανής και διαταρακτική όταν επρόκειτο για τα γυναικεία σώματα. Άλλωστε, η Merici έθετε την παρθενία και την αγνότητα ως προϋπόθεση για τη συμμετοχή στην κοινότητα (Cox, 1995. Zarri, 2000, σ. 453-480. Mazzonis, 2022, σ. 91).

Η αναμόρφωση της χριστιανικής ζωής που ευαγγελίζονταν αυτές οι γυναικείες κοινότητες έθεταν μεταξύ άλλων υπό δοκιμασία τις έμφυλες ιεραρχίες και τις παραδεδομένες προσδοκίες. Οι χριστιανικές επιδιώξεις τους γίνονταν το όχημα και έδιναν το ιδίωμα διαμόρφωσης μιας έμφυλης υποκειμενικότητας στις παρυφές διάφορων μορφών πατριαρχικού ελέγχου. Καθώς αυτή η επιδίωξη γινόταν ολοένα και πιο ορατή, προκαλούσε την καχυποψία της εκκλησιαστικής ιεραρχίας και, μαζί με την υβριδική φύση αυτών των κοινοτήτων που απαρνούνταν τα εγκόσμια χωρίς όμως να ακολουθούν τη μοναστηριακή ζωή, καθιστούσαν τα όρια μεταξύ ορθότητας και ανορθοδοξίας εξαιρετικά ρευστά πυροδοτώντας εντάσεις με τις εκκλησιαστικές αλλά και τις

κοσμικές αρχές. Όπως χαρακτηριστικά διαμαρτύρονταν μέλη της ελίτ της Brescia: «Τι είδους συντροφιά είναι αυτή; Η αδελφή Angela [Merici] χρήζει επίπληξης επειδή έχει παρασύρει τόσο πολλές παρθένες χωρίς να σκεφτεί ότι τις εκθέτει στους κινδύνους του κόσμου». Από τα μέσα του 16ου αιώνα διάφορες κοινότητες θέτονται υπό πειθαρχικό έλεγχο από ιεροεξεταστικά δικαστήρια ενώ οι Ουρσουλίνες βρέθηκαν υπό εκκλησιαστικό έλεγχο και θεσμική οριοθέτηση. Εντούτοις, από τον 17ο αιώνα οι Ουρσουλίνες αλλά και άλλες γυναικείες κοινότητες που είδαμε πιο πριν, αν και υπό ανδρικό έλεγχο, αποτέλεσαν ένα νέο πρότυπο, αυτό της κοινωνικά αποδεκτής «ανύπαντρης» που ζούσε εγκόσμιο βίο με κύρια αποστολή τη διδασκαλία (Mazzonis, 2007, σ. 31-38, 137-170. Mazzonis, 2022, σ. 145-150).

Βιβλιογραφία

Baylor, M. (1991). *The Radical Reformation*. Cambridge University Press.

Benedict, P. (2002). *Christ's Churches Purely Reformed: A Social History of Calvinism*. Yale University Press.

Black, C. V. (2006). *Creating the Cult of St. Joseph: Art and Gender in the Spanish Empire.* Princeton University Press.

Blaisdell, C. J. (1972). Renée of France between Reform and Counter-Reform. *Archiv für Reformationgeschichte*. *63*, 196-225.

Blaisdell, C. J. (1982). Calvin's Letters to Women: The Courting of Ladies in High Places. *Sixteenth Century Journal*, *13*(3), 67-84.

Breul, W. (2014). Celibacy – Marriage – Un-Marriage: The Controversy over Celibacy and the Marriage of Priests in the Early Reformation. Στο D. M. Luebke & M. Lindemann (επιμ.), *Mixed Matches: Transgressive Unions in Germany from the Reformation to the Enlightenment* (σ. 38-40). Berghahn.

Broomhall, Susan. (2006). *Women and Religion in Sixteenth-Century France*. Palgrave MacMillan.

Calvin, J. (1960). *Institutes of the Christian Religion* (J. T. McNeill, επιμ., F. L. Battles, μτφρ.). 2τ. Westminster Press.

Carlson, E. J. (1987). *Marriage and the English Reformation*. Harvard University Press.

Chareyre, P. (1994). 'The Great Difficulties One must Bear to Follow Jesus Christ': Morality at Sixteenth-Century Nimes. Στο R. A. Mentzer (επιμ.), *Sin and the Calvinists: Morals Control and the Consistory in the Reformed Tradition* (σ. 63-96). Sixteenth Century Journal Publishing.

Chauvard, J. F. (2018). Le mariage entre «Grecs» et «Latins» dans le monde vénitien. Gouvernement des minorités, discordes confessionnelles et convergences procédurales (fin XVIe-fin XVIIIe siècle). *Annales de démographie historique*, *136*(2), 179-211.

Christman, R. (2008), The Pulpit and the Pew: Sharing Popular Piety in the Late Reformation. Στο R. R. Kolb (επιμ.), *Lutheran Ecclesiastical Culture: 1550-1675* (σ. 259-303). Brill.

Cox, V. (1995). The Single Self: Feminist Thought and the Marriage Market in Early Modern Venice. *Renaissance Quarterly*, *48*(3), 513-581.

Crawford, J. (2005). *Marvellous Protestantism: Monstrous Births in Post-Reformation England*. Johns Hopkins University Press.

Cristellon, C. (2008). Marriage and Consent in Pre-Tridentine Venice: Between Lay Conception and Ecclesiastical Conception, 1420-1545. *Sixteenth Century Journal*, *39*(2), 389-418.

Crosswhite, S. A. F. (1997). Engendering the Wars of Religion. Female Agency during the Catholic League in Dijon. *French Historical Studies*, *20*, 127-154.

Crouzet, D. (1999). *Millennial Eschatologies in Italy, Germany, and France: 1500-1533*. *Journal of Millennial Studies*, *1*(2), 1-8.

Διαλέτη, Α. (2018). Νοηματοδοτήσεις της «χριστιανικής νίκης» στις αφηγήσεις για τη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1571) στην πρώιμη νεότερη Ιταλία. Στο Γ. Παγκράτης (επιμ.), *Πόλεμος, κράτος και κοινωνία στο Ιόνιο Πέλαγος (τέλη 14ου-αρχές 19ου αιώνα)* (σ. 289-319). Εκδόσεις Ηρόδοτος.

Diefendorf, B. B. (2004). *From Penitence to Charity: Pious Women and the Catholic Reformation in Paris*. Oxford University Press.

Dinan, S. E. (2006). *Women and Poor Relief in Seventeenth-Century France: The Early History of the Daughters of Charity*. Ashgate.

Dixon, C. S. (2012). *Contesting the Reformation*. Wiley-Blackwell.

Dunn, C. (2013). *Stolen Women in Medieval England: Rape, Abduction, and Adultery, 1100-1500*. Cambridge University Press.

Foucault, M. (1979). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. Penguin.

Graham, M. (1996). *The Uses of Reform. 'Godly Discipline' and Popular Behaviour in Scotland and Beyond, 1560-1610*, Brill, 1996.

Haliczer, S. (1996). *Sexuality in the Confessional: A Sacrament Profaned*, Oxford University Press.

Harrington, J. F. (1995). *Reordering Marriage and Society in Reformation Germany*. Cambridge University Press.

Harrison, W. (1992). The Role of Women in Anabaptist Thought and Practice: The Hutterite Experience of the Sixteenth and Seventeenth Centuries. *Sixteenth Century Journal*, *23*(1), 49-69.

Haude, S. (2000). *In the Shadow of 'Savage Wolves': Anabaptist Münster and the German Reformation in the 1530s*. Humanities Press.

Haude, S. (2007). Gender Roles And Perspectives Among Anabaptist and Spiritualist Groups. Στο J. D. Roth & J. M. Stayer (επιμ.), *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521-1700* (425-466). Brill.

Heijden, M. van der. (2016). *Women and Crime in Early Modern Holland*. Brill.

Hills, H. (2004). *Invisible City: The Architecture of Devotion in Seventeenth-Century Neapolitan Convents*. Oxford University Press.

Ingram, M. (2017). *Carnal Knowledge. Regulating Sex in England, 1470-1600*. Cambridge University Press.

Irwin, J. L. (1991). *Womanhood in Radical Protestantism, 1525-1675*. The Edwin Mellen Press.

Karant-Nunn, S. (1997). *The Reformation of Ritual: An Interpretation of Early Modern Germany*. Routledge

Karant-Nunn, Susan & Wiesner-Hanks, M. E. (2003). *Luther on Women: A Sourcebook*. Cambridge University Press.

Kelleher, M.A. (2002). 'Like Man and Wife': Clerics' Concubines in the Diocese of Barcelona. *Journal of Medieval History*, *28*, 349-360.

King, H. (2013). *The One- Sex Body on Trial. The Classical and Early Modern Evidence*. Ashgate.

King, M. L. (1991). *Women of the Renaissance*. University of Chicago Press.

Klötzer, R. (2007) The Melchiorites and Münster. Στο J. D. Roth & J. M. Stayer (επιμ.), *A Companion to Anabaptism and Spiritualism, 1521-1700* (σ. 217-256). Brill.

Laqua-O'Donnell, S. (2014). *Women and the Counter-Reformation in Early Modern Münster*. Oxford University Press.

Levine, L. (1994). *Men in Women's Clothing: Anti-theatricality and. Effeminization from 1579-1642*. Cambridge University Press.

Lipscomb, S. (2004). Subjection and Companionship: The French Reformed Marriage. *Renaissance and Reformation Review*, *6*(3), 349-360.

Lipscomb, S. (2010). Refractory Women: The Limits of Power in the French Reformed Church. Στο R. A. Mentzer, F. Moreil & P. Chareyre (επιμ.), *Dire l'interdit: The Vocabulary of Censure and Exclusion in the Early Modern Reformed Tradition* (σ. 13-28), Brill.

Lipscomb, S. (2011). Crossing Boundaries: Women's Gossip, Insults and Violence in Sixteenth-Century France. *French History*, *25*(4), 408-426.

Luebke, D. (2018). Concubinaries as Citizens. Mediating Confessional Plurality in Westphalian Towns, 1550-1650. Στο M. E. Plummer & V. Christman, *Topographies of Tolerance and Intolerance: Responses to Religious Pluralism in Reformation Europe* (σ. 106-132), Brill.

Lux-Sterritt, L. (2019). *Redefining Female Religious Life: French Ursulines and English Ladies in Seventeenth-Century Catholicism*. Routledge.

Maclean, I. (1980). *The Renaissance Notion of Women. A Study in the Fortunes of Scholasticism and Medical Science in European Intellectual Life*. Cambridge University Press

Madricardo, C. (1988). Sesso e religione nel Seicento a Venezia. La sollecitazione in confessionale. *Studi Veneziani*, n.s., *16*, 121-170.

Matthews-Grieco, S. F. (2000). Persuasive Pictures: Didactic Prints and the Construction of the Social Identity of Women in Sixteenth-Century Italy. Στο L. Panizza (επιμ.), *Women in Italian Renaissance Culture and Society* (σ. 285-314). Routledge.

Mazzonis, Q. (2007). *Spirituality, Gender and the Self in Renaissance Italy: Angela Merici and the Company of St. Ursula (1474-1540)*. Catholic University of America Press.

Mazzonis, Q. (2022). *Reforms of Christian Life in Sixteenth-Century Italy*. Routledge.

Mentzer, R. A. (1987). *Disciplina nervus ecclesiae*: The Calvinist Reform of Morals at Nîmes. *Sixteenth Century Journal*, *18*(1), 13-39.

Mentzer, R. A. (1989). Le consistoire et la pacification du monde rural. *Bulletin de la Société de l'Histoire du Protestantisme Français*, *135*, 373-391.

Mentzer, R. A. (1993). *Blood and Belief: Family Survival and Confessional Identity among the Provincial Huguenot Nobility*. Purdue University Press.

Mentzer, R. A. (1994). Marking the Taboo: Excommunication in the French Reformed Churches. Στο R. A. Mentzer (επιμ.), Sin and the Calvinists: Morals Control and the Consistory in the Reformed Tradition (σ. 63-96). Sixteenth Century Journal Publishing.

Mentzer, R. A. (1999). The Reformed Churches of France and the Visual Arts. Στο P. C. Finney (επιμ.), *Seeing Beyond the Word. Visual Arts and the Calvinist Tradition* (σ. 220-228) Eerdmans.

Mentzer, R. A. (2006). *La construction de l'identité réformée aux XVIe et XVIIe siècles: Le rôle des consistoires*. Honoré Champion.

Murdock, G. (2011). The Elders' Gaze: Women and Consistorial Discipline in Late Sixteenth-Century France. Στο A. N. Burnett (επιμ.), *John Calvin, Myth and Reality: Images and Impact of Geneva's Reformer* (σ. 69-90). Cascade Books.

Orgel, S. (1996). *Impersonations: The Performance of Gender in Shakespeare's England*. Cambridge University Press.

Outhwaite, R. B. (1995). *Clandestine Marriage in England, 1500-1850*. Hambledon Press.

Pak, G. S. (2018). *The Reformation of Prophecy. Early Modern Interpretations of the Prophet and Old Testament*. Oxford University Press.

Peters, C. (2004). *Women in Early Modern Britain, 1450-1640*. Basingstoke.

Πλακωτός, Γ. (2018). Η Μεταρρύθμιση στην αυγή της νεωτερικότητας; Ανασύσταση του παρελθόντος, ουτοπία και ετεροτοπία στα μεταρρυθμιστικά κινήματα. Στο Σ. Ζουμπουλάκης (επιμ.), *Ο Λούθηρος και η Μεταρρύθμιση. Ιστορία, θεολογία, πολιτική* (σ. 77-109). Εκδόσεις Ίδρυμα Άρτος Ζωής.

Plummer, M. E. (2014). 'Nothing More than Common Whores and Knaves'. Married Nuns and Monks in the Early German Reformation. Στο D. M. Luebke & M. Lindemann (επιμ.), *Mixed Matches: Transgressive Unions in Germany from the Reformation to the Enlightenment* (σ. 45-62). Berghahn.

Pol, L. van de. (2011). *The Burgher and the Whore: Prostitution in Early Modern Amsterdam*. Oxford University Press.

Pollmann, J. (2002). Off the Record: Problems in the Quantification of Calvinist Church Discipline. *Sixteenth Century Journal*, *33*(2), 423-439.

Racaut, L. (2002). *Hatred in Print: Catholic Propaganda and Protestant Identity during the French Wars of Religion*. Ashgate.

Rapley, E. (1990). *The Dévotes: Women and Church in Seventeenth-century France*. McGill-Queen's University Press.

Reid, J. (2009). *King's Sister-Queen of Dissent: Marguerite de Navarre (1492-1549) and Her Evangelical Network*. 2 τ. Brill.

Roper, L. (1989). *The Holy Household: Women and Morals in Reformation Augsburg*. Clarendon Press.

Roper, L. (1991). Sexual Utopianism in Reformation Germany. *Journal of Ecclesiastical History*, *42*(3), 394-418.

Roper, L. (1994). *Oedipus and the Devil: Witchcraft, Sexuality, and Religion in Early Modern Europe*. Routledge.

Roper, L. (2020). Luther and Gender. Στο V. Christman & M. E. Plummer (επιμ.), *Cultural Shifts and Ritual Transformations in Reformation Europe: Essays in Honor of Susan C. Karant-Nunn* (σ. 33-67). Brill.

Rublack, H. C. (1995). New Patterns of Christian Life. Στο T. A. Brady, H. A. Oberman & J. D. Tracy (επιμ.), *Handbook of European History 1400-1600: Late Middle Ages, Renaissance and Reformation* (σ. 585-607). 2τ. Brill.

Sandberg, B. (2004). Generous Amazons Came to the Breech. Besieged Women, Agency and Subjectivity during the French Wars of Religion. *Gender & History*, *16*, 654-688.

Seidel-Menchi, S. (2001). Percorsi variegati, percorsi obligati: elogio del matrimonio pre-tridentino. Στο S. Seidel-Menchi & D. Quaglioni (επιμ.), *Matrimoni in dubbio: unioni controverse e nozze clandestine in Italia dal XIV al XVIII secolo* (σ. 17-60). Mulino.

Snyder A. C. & Hecht, Linda. (1996). *Profiles of Anabaptist Women: Sixteenth-Century Reforming Pioneers*. Wilfrid Laurier University Press.

Sperling, J. G. (1999). *Convents and the Body Politic in Late Renaissance Venice*. University of Chicago Press.

Sperling, J. G. (2004). Marriage at the Time of the Council of Trent (1560-70): Clandestine Marriages, Kinship Prohibitions, and Dowry Exchange in European Comparison. *Journal of Early Modern History*, *8*(1-2).

Shepardson, N. (2004). Gender and the Rhetoric of Martyrdom in Jean Crespin's *Histoire des vrays tesmoins*. *Sixteenth Century Journal*, *35*(1), 155-174.

Strasser, U. (2008). The First Form and Grace: Ignatius of Loyola and the Reformation of Masculinity. Στο S. H. Hendrix & S. C. Karant-Nunn (επιμ.). *Masculinity in the Reformation Era* (σ. 45-70). Truman State University Press.

Strocchia, S. (2009). *Nuns and Nunneries in Renaissance Florence*. Johns Hopkins University Press.

Taggard, M. N. (1999). Murillo's *St. Anne Teaching the Virgin to Read* and the Question of Female Literacy and Learning in Golden Age Spain. *Journal of Art History*, *68*, 31-46.

Taplin M. (2003). *The Italian Reformers and the Zurich Church, c. 1540-1620*. Ashgate.

Thibodeaux, J. (2006). Man of the Church, or Man of the Village? Gender and the Parish Clergy in Medieval Normandy. *Gender & History*, *18*(2), 380-399.

Valeri, M. (1997). Religion, Discipline, and the Economy in Calvin's Geneva. *Sixteenth Century Journal*, *28*(1), 123-142.

Wandel, L. P. (2011). *The Reformation: Towards a New History*. Cambridge University Press.

Watt, J. R. (2020). *The Consistory and Social Discipline in Calvin's Geneva*. University of Rochester Press.

Weber, A. (1993). Between Ecstasy and Exorcism: Religious Negotiation in Sixteenth-Century Spain. *Journal of Medieval and Renaissance Studies*, *23*(2), 221-234.

Werner, J. (2010). Promiscuous Priests and Vicarage Children: Clerical Sexuality and Masculinity in Late Medieval England. Στο J. Thibodeaux (επιμ.), *Negotiating Clerical Identities: Priests, Monks, and Masculinity in the Late Middle Ages* (σ. 159-184). Palgrave Macmillan.

Wiesner, M. E. H. (2008). 'Lustful Luther'. Male Libido in the Writings of the Reformer. Στο S. H. Hendrix & S. C. Karant-Nunn (επιμ.). *Masculinity in the Reformation Era* (σ. 190-212). Truman State University Press.

Williams, G. H. & Mergal, A. M., (1967). *Spiritual and Anabaptist Writers: Documents Illustrative of the Radical Reformation*. The Westminster Press.

Zarri, G. (1995). Disciplina regolare e pratica della coscienza: le virtù e i comportamenti sociali in comunità femminili. Στο P. Prodi, *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna* (σ. 257-278). Il Mulino.

Zarri, G. (2000). *Recinti. Donne, clausura e matrimonio nella prima età moderna*. Il Mulino.

Zarri, G. (2001). The Third Status. Στο A. J. Schutte, T. Kuehn & S. Seidel-Menchi (επιμ.), *Time, Space, and Women's Lives in Early Modern Europe* (σ. 181-199). Truman State University Press.

Κεφάλαιο 6
Ο εμπορικός καπιταλισμός και η αναμόρφωση των έμφυλων προσδοκιών και οριοθετήσεων: πατρογραμμικότητα και οικογενειακή ζωή στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα, 14ος-17ος αιώνας

Σύνοψη
Σε αυτό το κεφάλαιο θα στραφούμε στη ζωή στις πόλεις από την εποχή της αστικής διαμόρφωσης στον ιταλικό χώρο τον 14ο και 15ο αιώνα έως την άνοδο των αστικών μητροπολιτικών κέντρων της βόρειας Ευρώπης τον 17ο αιώνα. Η ξεχωριστή πραγμάτευση των πόλεων υπαγορεύεται από τη σημασία και τον αντίκτυπο της αστικής ανάπτυξης στον μεσαιωνικό πολιτισμό και τη στενή διασύνδεσή της με το αναγεννησιακό κίνημα. Την ίδια στιγμή μάς δίνει τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε τις πολύπλευρες έμφυλες αποτυπώσεις της ανάδυσης του εμπορικού καπιταλισμού και του νέου σύνθετου νομικού πλέγματος που διέτρεχε τον αστικό βίο. Στα αστικά περιβάλλοντα των εμπόρων και των τεχνιτών κατά τον ύστερο 14ο αιώνα, μετά τις καταστροφικές συνέπειες του Μαύρου Θανάτου, ο ανδρισμός θα λάβει νέο περιεχόμενο και θα συσχετιστεί με την ιδέα της αστικότητας. Η συντεχνία, εκτός από θεσμική, επαγγελματική και οικονομική οργανωτική δομή, υπήρξε και ένα περιβάλλον σφυρηλάτησης ισχυρών ομοκοινωνικών δεσμών, αλλά και κοινωνικών ιεραρχήσεων. Ο υπό διαμόρφωση εμπορικός καπιταλισμός συστηματικά διαπλέκεται με το νέο νομικό πλέγμα του ius commune, που διαδίδεται στις πόλεις της Δύσης και καθιστά τις γυναίκες διακριτή νομική κατηγορία, ενώ οι νέες νομικές κατηγορίες του patria potestas και του paterfamilias και η επαναφορά του συστήματος της ρωμαϊκής προίκας (dos), αρχικά στις πόλεις του μεσογειακού χώρου, επέφεραν σημαντικούς περιορισμούς στην οικονομική και κοινωνική ζωή των γυναικών. Από τον 16ο αιώνα, με την εδραίωση των κινημάτων της Μεταρρύθμισης και της (Αντι-)Μεταρρύθμισης, τη δημογραφική ανάπτυξη, την οικονομική δυναμική και την εξωευρωπαϊκή επέκταση, οι πόλεις γίνονται το πεδίο έμφυλων μετασχηματισμών μέσα από τη γραφειοκρατική τυποποίηση της καθημερινότητας, την εδραίωση ποινικών μηχανισμών, τις διώξεις για σοδομία και την απαγόρευση ή οριοθέτηση της πορνείας, τη διεύρυνση του αναγνωστικού κοινού, την έκρηξη στην παραγωγή έντυπου λόγου και την ανάπτυξη της λόγιας κουλτούρας.

Προαπαιτούμενη γνώση
Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε τα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου, καθώς και εγχειρίδια ιστορίας της μεσαιωνικής και της πρώιμης νεότερης περιόδου.

> 11 Απρίλιου 1526. Σήμερα έγινε γνωστός ο γάμος μεταξύ του ser Andrea Michiel da San Canzian, που ήταν χήρος, και κάποιας Cornelia Grifo, πανέμορφης και φανταχτερής πόρνης, που ήταν χήρα. Είναι κοινώς γνωστό ότι την είχε σπιτώσει ο ser Ziprian Malipiero και στη συνέχεια ανήκε στον ser Piero da Molin dal Banco και σε άλλους. Είναι πλούσια και του απέφερε προίκα χιλιάδων δουκάτων. Ο γάμος έγινε στο μοναστήρι San Zuan στο Torcello και έχει φέρει μεγάλη ντροπή στους Βενετούς πατρίκιους.

Με αυτά τα λόγια ο Βενετός χρονικογράφος και ημερολογιογράφος Marino Sanudo, μέλος και ο ίδιος της ηγετικής τάξης των πατρικίων, περιέγραφε τον «ντροπιαστικό» γάμο μεταξύ ενός πατρικίου και μιας πόρνης. Εντούτοις, όσο αδόκιμος και αν παρουσιάζεται ο γάμος, ο Sanudo στη λιτή περιγραφή του κατορθώνει να συνταιριάξει τη γαμήλια σχέση με τις οικονομικές απολαβές. Τα λόγια του Sanudo αποκαλύπτουν υπόρρητες κοινωνικές προδιαγραφές, αξιακούς κώδικες και πολιτισμικά άγχη που ορίζουν τις έμφυλες προσδοκίες, πρακτικές και αναπαραστάσεις στα πατριαρχικά αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα: γάμος, πορνεία, περιουσία, τιμή, ανυποληψία και δημόσια ηθική (Sanudo, 1887, τ. 41, σ. 166).

Σε αυτό το κεφάλαιο θα αναδιατάξουμε τα χρονολογικά όρια της συμβατικής περιοδολόγησης προκειμένου να αναδείξουμε τις έμφυλες προδιαγραφές που φωλιάζουν και αναπτύσσονται εντός του λεγόμενου πολιτισμού της Αναγέννησης και τις έμφυλες αποτυπώσεις του. Στο προηγούμενο κεφάλαιο, ακολουθώντας τη συμβατική περιοδολόγηση που διακρίνει ένα πλέγμα αλλαγών και ισχυρών μετασχηματισμών στη διάρκεια των δεκαετιών 1450-1520, μεταξύ των οποίων βρίσκεται το ξέσπασμα της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης το 1517 και η σταδιακή εδραίωσή της, κάναμε λόγο για μια νέα εποχή, αυτή της πρώιμης νεωτερικότητας, που ακολουθεί το τέλος της μεσαιωνικής περιόδου. Για να κατανοήσουμε τον πολιτισμό της Αναγέννησης απαιτείται ένα διαφορετικό χρονολογικό άνυσμα που επί της ουσίας διασπά τη συμβατική περιοδολόγηση, καθώς η Αναγέννηση διατρέχει τους μεσαιωνικούς χρόνους και την πρώιμη νεότερη περίοδο, κατά αρκετούς ιστορικούς από τον 14ο

αιώνα έως τις πρώτες δεκαετίες του 17ου αιώνα. Όπως επισημαίνει ο ιστορικός Guido Ruggiero, θα μπορούσαμε να τοποθετήσουμε τις απαρχές του αναγεννησιακού πολιτισμού, με επίκεντρο τον ιταλικό χώρο, στα μέσα του 13ου αιώνα, όταν σταδιακά ένας νέος κόσμος αναδύεται δίπλα στον κόσμο της φεουδαρχικής υπαίθρου, όπου κυριαρχούσε η τάξη της γαιοκτητικής και πολεμικής ευγένειας και η Καθολική Εκκλησία, της οποίας η οικονομική βάση αλλά και η πολιτισμική αντίληψη ήταν εξίσου συνυφασμένη με την ύπαιθρο. Αυτός ο νέος κόσμος είχε επίκεντρο τις αναδυόμενες πόλεις και την εμπορική οικονομία. Οι διανοητικές, πολιτισμικές και πολιτικές συνιστώσες αυτού του κόσμου ορίζονταν από το όραμα της επιστροφής σε ένα χαμένο παρελθόν: αρχικά την επιστροφή στο ρωμαϊκό παρελθόν, και αργότερα, στην πρωταρχική χριστιανική Εκκλησία, στη ζωή του Ιησού. *Renovatio* (και ίσως *rinascita*) είναι οι όροι εκείνοι με τους οποίους οι σύγχρονοι αντιλαμβάνονταν τον κόσμο τους.

Δεν είναι εύκολο να ορίσουμε αυτόν τον πολιτισμό της Αναγέννησης. Η δυσκολία δεν έγκειται μόνο στην απόσταση που μας χωρίζει αλλά και στην πολύ ισχυρή ιστοριογραφική και ερμηνευτική παράδοση του 19ου και μεγάλου μέρους του 20ού αιώνα, όπου με αφετηρία το εμβληματικό έργο του ελβετού ιστορικού Jacob Burckhardt, *Die Kultur der Renaissance in Italien* (*Ο πολιτισμός της Αναγέννησης στην Ιταλία*, 1860), αναζήτησε στον αναγεννησιακό κόσμο τις απαρχές της νεότερης εποχής και επέβαλε στο αναγεννησιακό παρελθόν τις ανάγκες και τις αναζητήσεις του νεωτερικού παρόντος του. Αυτή η θεώρηση βρέθηκε στο στόχαστρο της κριτικής τις τελευταίες δεκαετίες και χάρη σε αυτή την κριτική μπορούμε να ξαναδούμε το αναγεννησιακό παρελθόν, απαλλαγμένο από την ευθυγράμμισή του με τη νεωτερικότητα, και να διακρίνουμε κάποια βασικά στοιχεία του και κάποιες κύριες προδιαγραφές και παραδοχές του. Η αναγεννησιακή περίοδος διακρίνεται από πολιτικούς, θεσμικούς, κοινωνικούς και πολιτισμικούς πειραματισμούς και νεωτερισμούς.

Ο χώρος της είναι τα αστικά περιβάλλοντα, είτε πρόκειται για τις πόλεις εκείνες του ιταλικού χώρου όπου νέες ελίτ, ο λεγόμενος *popolo grosso*, διεκδίκησαν και ανέλαβαν πολιτική εξουσία, είτε για τις πόλεις του ιταλικού χώρου που τα καθεστώτα τους εξελίχθηκαν σε αριστοκρατικά και αυλικά, είτε, τέλος, τις πόλεις στον ευρύτερο δυτικοευρωπαϊκό χώρο, οι οποίες μπορεί να βρίσκονταν εντός ευρύτερων πολιτικών σχηματισμών υπό μοναρχική διοίκηση αλλά διέθεταν αυξημένες τοπικές εξουσίες. Με επίκεντρο τα αστικά κέντρα διαμορφώνεται και το αυλικό σύστημα, αρχικά στον ιταλικό χώρο τον 15ο αιώνα όταν ανεξάρτητες αστικές κοινότητες μετασχηματίζονται σε συγκεντρωτικά, δεσποτικά, εδαφικά κράτη, όπως το φλωρεντινό κράτος, το Μιλάνο, ή μικρότερες ηγεμονίες όπως η Φερράρα και η Μάντοβα. Αυτές οι ηγεμονίες ανέπτυξαν σύνθετες γραφειοκρατίες τις οποίες σταδιακά μιμήθηκαν οι ημιφεουδαρχικές μοναρχίες στη Γαλλία, την Αγγλία και την Ισπανία. Αρχικά τα δεσποτικά καθεστώτα στον ιταλικό χώρο και στη συνέχεια οι μοναρχίες στη διάρκεια του 16ου αιώνα ανέπτυξαν παράλληλα με τους γραφειοκρατικούς μηχανισμούς το αυλικό σύστημα. Στις μοναρχίες η Αυλή από την αρχική της μορφή, που περιλάμβανε το στενό προσωπικό του ηγεμόνα, αναπτύχθηκε σε έναν σύνθετο ημιεπίσημο και ημιθεσμοποιημένο σύστημα το οποίο περίβαλλε τον ηγεμόνα, και στο οποίο διασταυρώνονταν η πολιτική, η κοινωνικότητα και οι πολιτισμικές πρακτικές. Η Αυλή υπήρξε ο τελετουργικός «χώρος» δράσης των νέων και παραδοσιακών ελίτ, καθώς υποχωρεί η ισχύς της πολεμικής φεουδαρχικής αριστοκρατίας. Το απόγειο του αυλικού συστήματος αποτελεί η βασιλεία του Λουδοβίκου ΙΔ΄ με επίκεντρο τις Βερσαλλίες τον 17ο αιώνα. Η αυλικότητα ήταν ένας τρόπος ζωής. Όπως σημείωνε τον 16ο αιώνα ένας Γάλλος επαρχιακός ευγενής με συστηματική πολεμική δράση, ο Blaise de Monluc, «είναι απαραίτητο να εμφανίζεται κανείς στην Αυλή κάθε τόσο ώστε να παίρνει λίγη από τη ζεστασιά της». Ένας Ισπανός ευγενής που είχε εξοριστεί από την Αυλή κατέγραφε το 1634 την απογοήτευση που τον διακατείχε: «Το να αφήσεις την Αυλή είναι σαν να βρεθείς στους πόλους της γης, μακριά από τη ζεστασιά και το φως, να ζεις μόνος σε έναν ακατοίκητο, άγονο και εχθρικό τόπο» (Greengrass, 2006, σ. 71. Dewald, 1996, σ. 132).

Αν λοιπόν κάτι διακρίνει τον αναγεννησιακό πολιτισμό είναι ότι πρόκειται για τον τρόπο που οι αναδυόμενες ελίτ, των εμπόρων, των τραπεζιτών, των τεχνιτών και των αυλικών άρχισαν να αντιλαμβάνονται τον εαυτό τους, ως έναν κόσμο της *vita civilis*, συχνά σε αντιδιαστολή με τη φεουδαρχική ύπαιθρο. Παρότι επρόκειτο ουσιαστικά για έναν νέο κόσμο, ειδικά ως προς τις κοινωνικές ελίτ και ιεραρχίες, την οικονομία και τις πολιτισμικές μορφές, αυτός ο κόσμος οικοδομούσε την αυτοθεώρησή του ως επιστροφή στο παρελθόν, ως «αναγέννηση», ανασύσταση ενός χαμένου ρωμαϊκού (και από κάποια στιγμή και ελληνικού) και χριστιανικού παρελθόντος. Αυτή η θέαση του παρόντος και του παρελθόντος αποτελούσε ένα ευρύ πολιτισμικό και πολιτικό παράδειγμα το οποίο την ίδια στιγμή απαντούσε στις αναζητήσεις και τις ανάγκες νομιμοποίησης των νέων ελίτ. Ο πολιτισμός της *vita civilis* μπορεί να έχει την αφετηρία του στις νέες πολιτικές οντότητες που διαμορφώνονται στον ιταλικό χώρο με επίκεντρο τις πόλεις, όπως οι κοινότητες, τα μικρά εδαφικά κράτη, τα δεσποτικά και ολιγαρχικά καθεστώτα, αλλά εντέλει θα χαρακτηρίσει σταδιακά την αστική ζωή στη δυτική Ευρώπη, ειδικά όπου οι πόλεις, ακόμα και αν υπάγονται σε ευρύτερες κρατικές δομές και στην εξουσία των μοναρχών, διατηρούν υψηλό βαθμό αυτοδιοίκησης. Από τα αστικά περιβάλλοντα το νέο πολιτικό ιδίωμα

εισήχθη ακόμη και στα μοναρχικά καθεστώτα, όπως στην Αγγλία του 16ου αιώνα όπου χρησιμοποιείται ο όρος «κοινοπολιτεία» (*commonwealth*, ως εξαγγλισμένη απόδοση του λατινικού *res publica*) (Collinson, 1994, σ. 31-58. Withington, 2010, σ. 134-168).

Η *vita civilis* του αναγεννησιακού πολιτισμού βρισκόταν σε διαρκή αλληλοτροφοδότηση με ένα εκπαιδευτικό και διανοητικό πρόγραμμα, την ουμανιστική παιδεία (*studia humanitatis*), δηλαδή τη μελέτη των κειμένων της κλασικής αρχαιότητας, η οποία θεωρούνταν ότι ήταν η καθοδηγητική πρακτική για την καλλιέργεια της αρετής (*virtù*) και της ενεργούς πολιτικής ζωής (*vita attiva*). Για την ακρίβεια, ο ουμανισμός υπήρξε ένα πανίσχυρο και πολυσύνθετο διανοητικό και πολιτισμικό κίνημα το οποίο τον 15ο αιώνα είχε αποικίσει πολλαπλά πεδία της κοινωνικής και πολιτικής ζωής. Ο ουμανισμός δεν ήταν μόνο ένα εκπαιδευτικό σύστημα γύρω από συγκεκριμένους γνωστικούς κλάδους ή μια μέθοδος κριτικής ανασύστασης των αρχαίων κείμενων αλλά παρείχε ένα εκπαιδευτικό και πολιτισμικό πρόγραμμα ηθικής και διανοητικής διαμόρφωσης, διαπαιδαγώγησης και αναμόρφωσης για τις ηγεμονικές ελίτ. Ως *studia humanitatis* το ουμανιστικό κίνημα ήταν ένα ευρύ πρόγραμμα νομιμοποίησης των νέων ελίτ και των πολιτικών αναζητήσεων και πειραματισμών τους (Ruggiero, 2015, σ. 7-18).

Στον πυρήνα της *vita civilis* βρίσκονταν η καλλιέργεια της αρετής (*virtù*) και ο ενεργός πολιτικός βίος (*vita attiva*). Το περιεχόμενό τους άλλαζε ανάλογα με τα πολιτικά υποκείμενα που διεκδικούσαν αυτά τα ιδεώδη και το πολιτικό και κοινωνικό καθεστώς στο οποίο εκφέρονταν. Ως ενεργός πολιτικός βίος (σε αντιδιαστολή με τον στοχαστικό βίο [*vita contemplativa*] των μεσαιωνικών λόγιων) νοούνταν η πολιτική συμμετοχή, η κοινωνικότητα και οι δεσμοί εκείνοι που συγκροτούσαν τη δημόσια ζωή. Το περιεχόμενο της αρετής ήταν πολυκύμαντο. Πρωτίστως νοούνταν ως δείκτης υπεροχής στη βάση του κοινωνικού κύρους και της διαγωγής. Ωστόσο, εκτεινόταν στην ικανότητα διαμόρφωσης του κόσμου και του εαυτού. Η αρετή και ο ενεργός πολιτικός βίος ως πεδία, ιδεώδη και ιδιότητες ήταν έμφυλα και ταξικά προσδιορισμένα.

Το 1977 η ιστορικός Joan Kelly έθεσε το εμβληματικό ερώτημα αν υπήρξε Αναγέννηση για τις γυναίκες, στο οποίο απάντησε αρνητικά. Έκτοτε αναπτύχθηκε μια πλούσια ιστοριογραφική συζήτηση γύρω από το ερώτημα της Kelly, άλλοτε επιβεβαιώνοντας την απάντησή της και άλλοτε ανοίγοντας νέα πεδία μελέτης που έθεταν το ερώτημα και την απάντηση υπό νέα οπτική ή και αμφισβήτηση. Το ερώτημα και η απάντηση της Kelly διατηρούν τη σημασία τους, όχι μόνο ως προς τις αρχικές προδιαγραφές τους, αλλά ως προς τη δυναμική και τις διαδικασίες με τις οποίες το φύλο, οι ανδρισμοί και οι θηλυκότητες, σε διαπλοκή με την κοινωνική θέση, γίνονται ένας πανίσχυρος μετωνυμικός *τόπος* για να αρθρωθούν ευρύτερες πολιτισμικές και κοινωνικές ανησυχίες και προσδοκίες στον αναγεννησιακό πολιτισμό. Στις αρχές του 16ου αιώνα ο ηλικιωμένος Βενετός πατρίκιος Girolamo Priuli οικτιρούσε στις ημερολογιακές καταγραφές του επειδή «νεαροί Βενετοί ευγενείς και πολίτες στολίζονται με τόσο πολλά διακοσμητικά και με ρούχα ανοικτά για να δείχνουν το στήθος τους και με τόσα αρώματα, ώστε να μην υπάρχει άλλη τέτοια αισχρότητα στον κόσμο για να συγκριθεί με τη επιδεικτικότητα και τη ματαιοδοξία των Βενετών νέων και τις προκλητικές πράξεις πολυτέλειας και ακολασίας που κάνουν. Πράγματι θα έπρεπε να αποκαλούνται όχι νέοι αλλά γυναίκες».

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι ο Priuli είναι απλώς ένας ηθικολόγος που διαρκώς διεκτραγωδεί το παρόν του με όρους έκπτωσης. Σε άλλο σημείο των ημερολογίων του διαπίστωνε με πικρία την εγκατάλειψη των εμπορικών δραστηριοτήτων και του αστικού τρόπου ζωής που κατά παράδοση χαρακτήριζε τους Βενετούς: «Από τότε που πλούτισαν, οι ευγενείς και πολίτες της Βενετίας επιθυμούν να απολαμβάνουν την επιτυχία τους ζώντας στην ενδοχώρα και όπου αλλού μπορούν να εντρυφούν στις απολαύσεις και τις τέρψεις της αγροτικής ζωής, εγκαταλείποντας τη ναυσιπλοΐα και τις ναυτικές δραστηριότητες, οι οποίες υπήρξαν ασφαλώς πιο επίπονες και βασανιστικές αλλά εντέλει όλα τα οφέλη έρχονται από τη θάλασσα». Ωστόσο, αυτό που αξίζει να δούμε στην ηθικολογία του Priuli είναι η έμφυλη ρητορική με την οποία χρωματίζει και δίνει περιεχόμενο στην κριτική του παρόντος του. Κάποιες δεκαετίες αργότερα, το 1564, ένας άλλος Βενετός, ο Agostino Gallo, καταφεύγει σε μια άλλη ρητορική έμφυλης αταξίας για να εκθειάσει τη ζωή στην ύπαιθρο σε αντιπαραβολή με την πόλη, όπου «μόνιμα πολλές γυναίκες επιδιώκουν να κυκλοφορούν όπου επιθυμούν, καλοντυμένες, παρφουμαρισμένες και περιποιημένες με ματαιοδοξία. Μόνιμα επιδιώκουν να κυκλοφορούν παντού, σε χορούς και άλλα θεάματα ή να στέκονται στα σκαλοπάτια των σπιτιών ή στα παράθυρα χωρίς καμία ντροπή. Πάντα θα είναι το όνειδος ολόκληρης της πόλης» (Kelly, 1977. Διαλέτη, 2013, σ. 107-113, 127-130. Priuli, 1912-1938, τ. 4, σ. 35-36, 50. Gallo, 1564, σ. 167. Πλακωτός, 2022, σ. 250-263).

Στην Αγγλία ο Stephen Gosson, συγγραφέας που όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο έθεσε σε κίνηση την αντιθεατρική κριτική που αναπτύχθηκε για δεκαετίες μέχρι τον αγγλικό Εμφύλιο Πόλεμο, οικτίρει στο έργο του *The Schoole of Abuse* (1579) τους αποαρρενοποιημένους ή εκθηλυμένους άνδρες του παρόντος, ως σημάδι της παροντικής κρίσης, σε σχέση με το αγγλικό παρελθόν. Απευθυνόμενος στον αναγνώστη, τον προτρέπει:

> Σκέψου την παλαιά πειθαρχία της Αγγλίας, λάβε υπόψη σου τι ήμασταν παλιά και τι είμαστε τώρα. Στρέψε το βλέμμα σου στους Προγόνους και πες μου πόσο δραματικά έχουμε αλλάξει, από τη στιγμή που μαθητεύσαμε σε αυτή τη διαφθορά. Οι Άγγλοι μπορούσαν να υπομείνουν την πείνα και τη δίψα […] χρησιμοποιούσαν πενιχρά όπλα, ήταν γυμνοί και ήταν καλοί πολεμιστές, τρέφονταν με ρίζες και φλοιούς δένδρων […] Κατείχαν τις πολεμικές τέχνες. Αλλά η τέχνη που ασκείται πλέον από εμάς είναι τα δείπνα, το παιχνίδι, η μουσική και ο χορός.

Στο ίδιο πνεύμα και άλλοι συγγραφείς όπως ο John Northbrooke στο *A Treatise wherein Dicing, Dauncing, Vaine Playes or Enterluds…are reproved* (1577) ή ο William Rankins στο *The Mirrour of Monsters* (1587) κατακρίνουν το «εκφυλισμένο» παρόν, όπου «οι αισθήσεις και τα σώματα των ανδρών έχουν εξασθενήσει», σε σχέση με το ρωμαλέο, πολεμικό αγγλικό παρελθόν (Wilson, 2003, σ. 96-98).

Με αντίστοιχο τρόπο, αν στραφούμε στην Ισπανία του 17ου αιώνα η θεώρηση περί οικονομικής και κοινωνικής κρίσης εκφερόταν ως έκπτωση από ένα εύρωστο παρελθόν που διακρινόταν από μορφές ρωμαλέου, ευσεβούς και πολεμικού ανδρισμού. Όπως έγραφε το 1635 ο Δομινικανός μοναχός Francisco de León, σε έναν επικήδειο λόγο του: «Αυτές τις ημέρες δεν βλέπω αρχηγούς ούτε στρατιώτες, ούτε χρήματα ούτε τίμια προσήλωση στα πιο σημαντικά καθήκοντα αλλά μάλλον διαρκή απραξία και απολαύσεις, διασκεδάσεις, φαγητό, ποτό ακριβό και επιδεικτικό ντύσιμο. Πού είναι οι άνδρες της Ισπανίας; Αυτό που βλέπω είναι εκθηλυμένους άνδρες, βλέπω άνδρες που έχουν γίνει γυναίκες». Στις αρχές του 17ου αιώνα ο Juan de Santa Maria, στενός σύμβουλος του Φίλιππου Β΄, προειδοποιούσε ότι «είναι τέτοια η διαφθορά των ηθών που οι άνδρες στολίζονται και καλλωπίζονται σαν γυναίκες». Την ίδια ρητορική μετέρχεται το 1637 και η ευγενής Luisa de Padilla στο έργο της για την ιδέα της ανδρικής ευγένειας όταν καλεί τους ευγενείς να υιοθετήσουν την ενδυματολογική λιτότητα των τηβέννων που φορούσαν οι Συγκλητικοί της αρχαίας Ρώμης. Συνεχείς έμφυλες αντιστίξεις μεταξύ ανδροπρέπειας (*varonil*) και θηλυπρέπειας (*mujeril*) διατρέχουν αυτή τη ρητορική περί κρίσης (Lehfeldt, 2008).

Σε αυτό το ευρύ γεωγραφικό και χρονολογικό άνυσμα διαφορετικοί συγγραφείς ως προς τις κοινωνικές και θρησκευτικές καταβολές τους αλλά και ως προς τις στοχεύσεις που έχουν και τα ακροατήρια στα οποία απευθύνονται συγκλίνουν σε μια ηθικοδιδακτική ρητορική όπου το φύλο, άλλοτε με τη μορφή ενός υπό διολίσθηση ανδρισμού, άλλοτε με τη μορφή της απείθαρχης γυναίκας, μετωνυμικά νοηματοδοτεί το παρόν και το παρελθοντικό φαντασιακό. Αυτή η αντίστιξη παρόντος και παρελθόντος με την αναζήτηση στο παρελθόν ενός κόσμου που έχει χαθεί (αλλά και την ανάγκη ανάσυρσης και αποκατάστασής του στο παρόν) συμπυκνώνει, έστω και με ηθικολογικό τρόπο, κάποιες από τις βασικές διανοητικές προδιαγραφές και πολιτισμικές στάσεις του αναγεννησιακού πολιτισμού. Σε αυτόν τον πολιτισμό εγγράφονται τα μεταρρυθμιστικά θρησκευτικά κινήματα του 16ου αιώνα, που εξετάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, ως μια παρατεταμένη και δυναμική διαδικασία που διαρρηγνύει κάποιες βασικές συνιστώσες των κοινωνιών της Αναγέννησης αλλά πρωτίστως αντλεί από αυτές και τις αναδιατάσσει.

6.1 Φύλο, πολιτικό υποκείμενο και εξουσία

Με αφετηρία και επίκεντρο τον ιταλικό χώρο του 14ου αιώνα τα αναγεννησιακά περιβάλλοντα υπήρξαν πεδία πολιτικού και κοινωνικού πειραματισμού. Αυτός ο πειραματισμός, απόρροια των νέων οικονομικών πρακτικών –εμπόριο, χρηματοπιστωτικές δραστηριότητες και μεταποίηση– και της νέας κοινωνικής δυναμικής, αποτυπώθηκε στις κοινοτικές, ολιγαρχικές και δεσποτικές μορφές διακυβέρνησης που αναπτύσσονται και βρίσκονται σε απόκλιση με την παγιωμένη διακυβέρνηση των φεουδαρχικών μοναρχιών στον ευρωπαϊκό χώρο την ίδια περίοδο. Στις ιταλικές πόλεις-κράτη αναδύονται νέα πολιτικά υποκείμενα και σφυρηλατούνται νέες πολιτικές σχέσεις και ιδιώματα. Όπως ήδη αναφέραμε το διανοητικό και πολιτισμικό κίνημα του ουμανισμού οικοδομούσε τη νομιμοποίηση αυτών των νέων ελίτ και μορφών διακυβέρνησης. Αυτούς τους νέους πολιτικούς και διακυβερνητικούς πειραματισμούς διατρέχουν και διαποτίζουν έμφυλες ρητορικές και έμφυλα δομημένες πρακτικές. Ίσως μία από τις πιο χαρακτηριστικές ρητορικές διαπλοκές φύλου και πολιτικής προέρχεται από τον Νικολό Μακιαβέλι, ο οποίος ταυτίζει την αρετή (*virtus* ή *virtù*) με τον ανδρισμό αντιπαραβάλλοντάς τη με τη θηλυκή τύχη (*fortuna*). Σε αυτό το βαθιά έμφυλο πολιτικό ιδίωμα η πολιτική αρετή ήταν ανδρική ιδιότητα και η διαφθορά θηλυκή. Η εξουσία που διολίσθαινε στην τυραννία νοηματοδοτούνταν ως θηλυκή, ως ένα είδος διαβρωτικής θηλυκής επιθυμίας (Bushnell, 1992).

Σε αυτά τα περιβάλλοντα μια νέα μορφή πολιτικής συμμετοχής αναδύεται, το πολιτικό δικαίωμα ή η «πολιτειότητα», με επίκεντρο τον ενεργό άνδρα πολίτη και την έννοια της πόλεως. Πρόκειται για δικαίωμα που παράγεται και ορίζεται κοινωνικά και έμφυλα. Ακόμη και αν τα κοινωνικά κριτήρια μπορεί να είναι

περισσότερο ή λιγότερο ανοικτά, ο έμφυλος προσδιορισμός είναι αδιαπραγμάτευτος. Υπό αυτή την έννοια, από την πολιτική ιδιότητα αποκλείονται η πλειονότητα των ανδρών και οι γυναίκες. Η πολιτική ιδιότητα ήταν κατεξοχήν ανδρική ιδιότητα αλλά σε αυτή δεν μετείχαν όλοι οι άνδρες. Για παράδειγμα, στη Φλωρεντία των μέσων του 15ου αιώνα πλήρη πολιτικά δικαιώματα μπορούσαν να έχουν όσοι ήταν τουλάχιστον τριάντα ετών, κατέβαλλαν φόρους και ήταν μέλη συντεχνίας. Στη Βενετία τον 15ο αιώνα, με τη σταδιακή εδραίωση μιας κλειστής κληρονομικής τάξης πατρικίων, πλήρη πολιτικά δικαιώματα είχαν οι περίπου 2.000 πατρίκιοι που μετείχαν στο Μεγάλο Συμβούλιο. Στα δεσποτικά καθεστώτα, όπως το Μιλάνο, η πολιτική ιδιότητα αφορούσε όσους συμμετείχαν σε συμβούλια, θεσμούς και επιτροπές που δρούσαν υποστηρικτικά ως προς τη διακυβέρνηση του ηγεμόνα.

Αν η πολιτική ιδιότητα ήταν εξέχουσας σημασίας στα ολιγαρχικά και δεσποτικά εδαφικά κράτη του ιταλικού χώρου, υπήρξε σημαντική και για τα αστικά περιβάλλοντα που υπάγονταν σε μοναρχικά κράτη. Ένα ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί το Λονδίνο, το οποίο τον 15ο αιώνα είχε πληθυσμό 40.000-50.000 κατοίκους. Το Λονδίνο διοικούνταν από τον δήμαρχο και το συμβούλιο των πρεσβύτερων (*aldermen*). Ωστόσο, από την εξουσία τους εξαιρούνταν οι ευγενείς και τα μέλη της αριστοκρατίας που έμεναν στην πόλη αλλά υπόκειντο στην εξουσία του μονάρχη, και ο κλήρος που υπόκειντο στην εξουσία της Εκκλησίας. Για τους κατοίκους, όμως, που ενέπιπταν στην εξουσία του δημάρχου και του συμβουλίου ύψιστη σημασία είχε η κατοχή πολικών δικαιωμάτων. Το πολιτικό δικαίωμα μπορούσε να αποκτηθεί κληρονομικά, μέσω αγοράς ή μαθητείας και ήταν άμεσα συνδεδεμένο με την ιδιότητα μέλους σε μια από τις συντεχνίες των εμπόρων και των τεχνιτών. Η ιδιότητα του πολίτη ενείχε δικαιώματα και υποχρεώσεις. Μεταξύ αυτών ήταν η συμμετοχή στην αστική διακυβέρνηση. Από την ιδιότητα, ειδικά ως προς την πολιτική διάστασή της, αποκλείονταν οι γυναίκες και οι κόρες των πολιτών. Επίσης αποκλειόταν ένας μεγάλος αριθμός ανδρών που περιλάμβανε από πλούσιους αλλά ξένους εμπόρους έως τεχνίτες και μεροκαματιάρηδες. Αξίζει να δούμε τους όρους με τους οποίους περιγράφονταν οι κάτοικοι της πόλης που δεν είχαν την ιδιότητα του πολίτη. Όσοι δεν είχαν γεννηθεί στην Αγγλία αναφέρονταν ως *aliens*, ενώ όσοι ήταν Άγγλοι, ακόμα και αν είχαν γεννηθεί στο Λονδίνο, αναφέρονταν ως *foreign* ή *strangers*. Επί της ουσίας στον συνολικό πληθυσμό του Λονδίνου τον 15ο αιώνα 4.000 με 5.000 ενήλικοι είχαν την ιδιότητα του πολίτη. Από αυτούς οι πλουσιότεροι, κατά κύριο λόγο έμποροι, μονοπωλούσαν τα υψηλά αξιώματα, ενώ το μεγαλύτερο μέρος συμμετείχε σε συμβούλια και επιτροπές (Rappaport, 2002, σ. 47-49. Barron, 2000, σ. 396-397).

Η συντεχνιακή ιδιότητα ήταν καθοριστική ως προς την ιδιότητα του πολίτη στα περισσότερα αστικά περιβάλλοντα. Στις πόλεις του γερμανικού χώρου ο αποκλεισμός από τη συντεχνιακή ιδιότητα σήμαινε αποκλεισμό από την αστική διακυβέρνηση. Συνολικά στον ευρωπαϊκό χώρο από τη συντεχνιακή ιδιότητα απέρρεαν περισσότερα ή λιγότερα πολιτικά δικαιώματα. Ακόμη και στη Βενετία όπου η συμμετοχή σε συντεχνία δεν έφερε πολιτικά δικαιώματα, η συντεχνιακή ιδιότητα και το εργαστήριο του τεχνίτη, η *bottega*, συνδεόταν στενά με τη διαμόρφωση του ανδρισμού. Τα πολιτικά δικαιώματα, η οικονομία, οι οριζόντιες και κάθετες κοινωνικές σχέσεις, η συντεχνιακή ιδιότητα συγκροτούν ισχυρά ομοκοινωνικά περιβάλλοντα και ελίτ ανδρισμούς που αναπτύσσονταν ανταγωνιστικά και συμπληρωματικά προς τα παραδοσιακά ομοκοινωνικά περιβάλλοντα και τους ηγεμονικούς ανδρισμούς της πολεμικής, φεουδαρχικής αριστοκρατίας και της Εκκλησίας.

Η πολιτική ιδιότητα οικοδομούνταν ως συστατικό ενός νέου ηγεμονικού ανδρισμού απέναντι σε υποτελείς ανδρισμούς και θηλυκές ιδιότητες. Η πόλη και οι δημόσιοι χώροι της αποτελούσαν το κατεξοχήν πεδίο πολιτικής δράσης, κοινωνικότητας και αδελφοσύνης, οι οποίες μαζί με την ελευθερία, τη λογική, τη ρητορική ικανότητα και την εκπαίδευση συμπύκνωναν την ουμανιστική έννοια του ενεργού βίου (*vita attiva*) σε αντιδιαστολή με τον στοχαστικό βίο, τη *vita contemplativa*, των κληρικών ελίτ που χαρακτηρίζεται από την απόσυρση. Στη βάση αυτών των ιδιοτήτων παράγονται νέες έμφυλες αντιστίξεις και διακρίσεις που υποστασιοποιούν τον αστικό ηγεμονικό ανδρισμό. Ας δούμε για παράδειγμα τον τρόπο που ο Aeneas Silvius Piccolomini στο έργο του για την εκπαίδευση των αγοριών με τίτλο *De liberorum educatione* (1450) παρήγαγε τη ρητορική πράξη ως μια ηγεμονικά ανδρική ικανότητα μέσω έμφυλων αντιστίξεων. Συμβούλευε τους νεαρούς μαθητές της ελίτ: «Καταρχάς θα πρέπει να διαμορφώσετε τη φωνή σας. Δεν θα πρέπει να τσακίζει με γυναικεία στριγκλίσματα, ούτε να τρέμει όπως ενός γέρου, ούτε να μουγκανίζει όπως της αγελάδας». Σε αυτά τα σύντομα λόγια του Piccolomini ο υπό διαμόρφωση ηγεμονικός ανδρισμός των μαθητών κατασκευάζεται αντιστικτικά προς άλλους άνδρες, θηλυκές ιδιότητες και το ζωώδες. Αυτές οι υποτελείς κατηγορίες υποστασιοποιούνται.

Σε άλλες περιπτώσεις γυναίκες και υπάλληλα κοινωνικά στρώματα ταυτίζονται ως προς την αμετροεπή φύση τους, εγγράφονται στο ίδιο πολιτισμικό ευρετήριο. Όπως κατά τον Torquato Tasso οι γυναίκες διακρίνονται για τη «λάγνα φύση τους», ο Leonardo Bruni αντιστοίχως περιέγραφε τα εργατικά στρώματα που

συμμετείχαν στην εξέγερση των *Ciompi* στη Φλωρεντία το 1378-1382 ως εξής: «Δεν υπήρχε στόχος ή τάξη στις ανεξέλεγκτες διαθέσεις των φτωχών και των εγκληματιών, που, αφού απέκτησαν όπλα, ποθούσαν την περιουσία των ευκατάστατων και ευυπόληπτων ανδρών». Σε αντιδιαστολή με την αμετροέπεια (λαγνεία, πόθοι) των γυναικών και των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων, ο ελίτ ανδρισμός διακρινόταν από τη λογική, τον αυτοέλεγχο και τη μετριοπάθεια. Αν αφήσουμε τα αστικά περιβάλλοντα και μεταφερθούμε σε περιοχές υπό μοναρχική εξουσία και αριστοκρατικά προνόμια θα διαπιστώσουμε μια αντίστοιχη αντίληψη για την πολιτική ιδιότητα. Στη Γαλλία ο λόγιος Loys Le Roy μεταφράζοντας τα *Πολιτικά* του Αριστοτέλη το 1568 υποστήριξε ότι η σφαίρα της «πολιτικής» (*politique*) αφορούσε μόνο όσους εκ φύσεως ήταν ελεύθεροι και ίσοι. Από αυτή απέκλειε όσους ενέπιπταν στο καθεστώς της «υποτέλειας» (*seigneurial*), δηλαδή όσους εκ φύσεως ήταν υποτελείς, οι περισσότεροι άνδρες και οι γυναίκες, που στερούνται την εγγενή ιδιότητα της πολιτικής (Dialeti, 2019, σ. 211-213. Claussen, 2021, σ. 91-129).

Μια άλλη διάκριση γύρω από την οποία δομείται η πολιτική ιδιότητα στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα είναι αυτή μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, όπου το δημόσιο είναι ταυτισμένο με την πολιτική και προνομιακά, αν και επιλεκτικά όπως είδαμε, ανδρικό. Στο ιδιωτικό εκτοπίζονται το θηλυκό και οι υποτελείς άνδρες. Ωστόσο εδώ θα πρέπει να προβούμε σε μια απαραίτητη διευκρίνιση. Η διάκριση δημόσιου και ιδιωτικού, όπου το ιδιωτικό, ταυτισμένο με τον οίκο, βρισκόταν εκτός της σφαίρας του πολιτικού, υπήρξε αρκετά μεταγενέστερη, δημιούργημα του 18ου και κυρίως του 19ου αιώνα. Μπορούμε να δούμε αυτή την πολύ μεταγενέστερη εξέλιξη στον τρόπο, για παράδειγμα, που νοούνται οι ανδρικές προσδοκίες για την οικιακή ζωή και το σπίτι, όταν τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα για τους άνδρες των μεσαίων στρωμάτων το σπίτι πλέον νοείται ως καταφύγιο απέναντι στα βάρη της εργασιακής και της δημόσιας ζωής, όταν δηλαδή –τουλάχιστον στην Αγγλία– αναδύεται το ιδεώδες του «οικιακού ανδρισμού». Αντιθέτως, όπως θα δούμε στη συνέχεια, στην ουμανιστική πολιτική σκέψη ο οίκος αποτελούσε πεδίο της πολιτικής και της διακυβέρνησης. Οι γυναίκες δεν εκτοπίζονται από τη σφαίρα της πολιτικής λόγω της ταύτισής τους με τον οίκο, αλλά λόγω του ότι δεν διέθεταν πολιτικά δικαιώματα (Tosh, 1999).

Η πολιτική συμμετοχή και η διαχείριση του οίκου συγκροτούσαν στον ουμανιστικό λόγο ένα συνεχές του ανδρικού ενεργού βίου, σε αντιδιαστολή με τον στοχαστικό βίο και την απόσυρση από την πόλη και την κοινότητα. Σε αυτή τη νέα θεώρηση ο ουμανιστικός λόγος και στοχασμός ανέσυρε από την κλασική αρχαιότητα επιχειρήματα υπέρ του γάμου. Η *vita attiva* ως ανδρική ιδιότητα που διασυνδέει το πολιτικό καθήκον με την οικογένεια, τον οίκο και τον γάμο, αναδύεται στα λόγια του Πετράρχη, ενός από τους πρώτους ουμανιστές λόγιους, τον 14ο αιώνα. Συμβουλεύοντας τον Pandolfo Β΄ Malatesta, ο οποίος ήταν *condottiero* και για κάποια χρόνια είχε υπηρετήσει ως διοικητής (*podestà*) στην πόλη του Pesaro, δηλαδή ανήκε στις αναδυόμενες ελίτ του ιταλικού χώρου, ο Πετράρχης έγραφε ως προς το αν είναι προτιμότερος ο γάμος ή η αγαμία: «Πρέπει να αποφασίσεις ανάμεσα σε αυτό που είναι το καλύτερο για την οικογένεια, την πατρώα γη, τους φίλους, την περιουσία, τη φήμη και την ευχαρίστησή σου και σε αυτό που είναι καλύτερο για την υγεία και τη σωτηρία σου. Στην επιλογή σου θα πρέπει να ακολουθήσεις τον κανόνα ότι αυτό που είναι καλό για τους πολλούς θα πρέπει να προτιμάται από αυτό που είναι καλό για το άτομο». Τα λόγια του Πετράρχη εικονογραφούν την ένταση ανάμεσα στο κυρίαρχο ιδεώδες της αγαμίας και την αναδυόμενη αξία του γάμου. «Θεωρώ ότι είναι καλύτερο για εσένα, την ευχαρίστηση και τη γαλήνη σου να μην παντρευτείς. Αλλά η οικογένεια, η πατρώα γη και οι φίλοι σου έχουν από εσένα διαφορετική απαίτηση. Συμφωνώ ότι πρέπει να παντρευτείς. Διότι, αν και θεωρώ ότι δεν υπάρχει τίποτα πιο γλυκό από την αγαμία και τίποτα πιο γαλήνιο, η κατάστασή σου και της οικογένειάς σου αποστερούν από εσένα αυτή τη γλυκύτητα και γαλήνη». Σε αυτή τη μεταβατική στιγμή του 14ου αιώνα ο γάμος αποκτά νέο νόημα ως εξέχουσα πολιτική πράξη. Με αυτούς τους όρους αποκτά αξία και θέση στο ιδίωμα των ουμανιστών και στις πρακτικές των κοινωνικών ελίτ. Την ίδια στιγμή, βέβαια, ο Πετράρχης ως κληρικός συντηρεί την αγαμία ως την πλέον ιδεατή κατάσταση (D'Elia, 2004, σ. 22-23).

Αυτές οι εντάσεις θα έχουν επιλυθεί σε μεταγενέστερους ουμανιστές ήδη από το τέλος του 14ου αιώνα, οι οποίοι χωρίς δισταγμούς θα ταχθούν υπέρ της αξίας του γάμου ως κοινωνικού και πολιτικού καθήκοντος. Μάλιστα ουμανιστές λόγιοι που συνάμα είχαν και πολιτική καριέρα επέλεξαν, αντί να ακολουθήσουν την παραδοσιακή οδό του κληρικού, να παντρευτούν, όπως έκανε ο Coluccio Salutati, επικεφαλής της καγκελαρίας του Φλωρεντινού κράτους, και ο διάδοχός του στο αξίωμα Leonardo Bruni, οι οποίοι μάλιστα σε διάφορα έργα τους τόνισαν τη σημασία του γάμου ως θεμέλιο της αρμονικής πολιτείας. Ένας άλλος λόγιος που υπηρετούσε στην παπική Αυλή, ο Poggio Bracciolini, παντρεύτηκε το 1436 σε ηλικία 56 ετών και για να δικαιολογήσει αυτή την απόφασή του συνέγραψε έναν διάλογο με τίτλο *An seni sit uxor ducenda* (*Αν ένας ηλικιωμένος πρέπει να παντρευτεί*). Αντλώντας και σχολιάζοντας το έργο του Αριστοτέλη, ο ουμανιστής Agostino Nifo στο έργο του *De vera vivendi libertate* (*Για την αληθινά ελεύθερη ζωή*, 1535) έκανε λόγο για την «τριμερή ζωή του ανθρώπου», επί της ουσίας τη ζωή των μελών της ελίτ: τη *vita monastica*, τη μοναχική ζωή, τη *vita oeconomica*,

την οικιακή ζωή, και τη *vita civilis*, την πολιτική ζωή. Η *vita oeconomica* κατείχε μια ενδιάμεση θέση. Σε αυτό το σχήμα η οικιακή ζωή δεν τίθεται αντιστικτικά προς την πολιτική/δημόσια ζωή αλλά αποτελεί στάδιο σε μια αλυσίδα προς την κατάκτηση της αρετής. Με άλλα λόγια οι ουμανιστές αριστοτελικοί λόγιοι έβλεπαν αλληλένδετα το δημόσιο καλό και την οικιακή σφαίρα. Επίσης, σε αυτό το ουμανιστικό ιδίωμα η οικιακή σφαίρα δεν νοούνταν ως ιδιωτική. Δηλαδή η οικογένεια και ο οίκος ήταν μέρος της πολιτικής σφαίρας. Η οικιακή σφαίρα ήταν η βάση, το *seminarium*, από την οποία απέρρεε η λειτουργία της πολιτικής σφαίρας. Κάποια χρόνια αργότερα ο Paolo Caggio στο έργο *Iconomica* (1552) επισήμαινε ότι «είναι πολύ λογικό κάποιος που δεν έχει μάθει να κυβερνά ένα σπίτι να μην αξίζει να κυβερνά μια πόλη […], καθώς τα ιδιωτικά ζητήματα είναι παραδείγματα και πραγματικές εικόνες των δημοσίων ζητημάτων» (Becker, 2017. Dialeti, 2019, σ. 208-209).

Η νέα θεώρηση του οίκου και της οικογένειας δεν ήταν μόνο απόρροια της διασύνδεσής τους με το ιδεώδες του ενεργού βίου αλλά τροφοδοτούνταν και από την έμφαση που απέκτησε η δημιουργία νόμιμων απογόνων για τις προσδοκίες των αναδυόμενων ελίτ ώστε να διασφαλίσουν και να αναπαραγάγουν την κοινωνική θέση και υπεροχή τους. Ένα πολύ ενδεικτικό παράδειγμα προέρχεται από τη Βενετία όπου η ελίτ των πατρικίων επιχειρούσε μέσω συνεχών ρυθμίσεων να αναπαράγει την ηγεμονία της οριοθετώντας την ευγενή καταγωγή και τα νόμιμα τέκνα. Το επίκεντρο ήταν η γαμήλια σχέση. Από τα τέλη του 13ου αιώνα η βενετική ελίτ άρχισε να μετασχηματίζεται από μια τάξη πλούσιων εμπόρων σε μια κλειστή τάξη κληρονομικής ευγένειας και πατρογραμμικά μεταβιβαζόμενων προνομίων. Οι ίδιοι χρησιμοποιούσαν για να προσδιορίσουν τη θέση τους όρους όπως «πατρίκιοι» ή «ευγενείς» (*patritii* και *nobeli*). Από τον 15ο αιώνα έως τον 17ο αιώνα οι Βενετοί πατρίκιοι βρίσκονταν σε μια διαρκή διαδικασία προσδιορισμού της ευγένειας και διατήρησης της υπεροχής τους ανάλογα με τις μεταβαλλόμενες κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες στο βενετικό κράτος αλλά και ευρύτερα στον ευρωπαϊκό χώρο. Για παράδειγμα, το 1422 θεσπίστηκε ότι οι γιοι των πατρικίων που είχαν παντρευτεί γυναίκες κατώτερης κοινωνικής στάθμης δεν θα ήταν ευγενείς.

Η θέσπιση το 1506 της λεγόμενης Χρυσής Βίβλου (*Libro d'oro*), όπου καταγράφονταν τα ονόματα των ευγενών, και η λίγο μεταγενέστερη νομοθεσία που καθιστούσε υποχρεωτική την καταγραφή των γάμων των ευγενών και τη λεπτομερή παρουσίαση της ευγένειας των συζύγων τους εντάσσονται σε μια συστηματική προσπάθεια των πατρικιών να διασφαλίσουν την «αγνότητα» της τάξης τους μέσω της ενδογαμίας. Οι προσεκτικά σχεδιασμένοι γάμοι διασφάλιζαν τον κλειστό κύκλο των πατρικιών και λειτουργούσαν ρυθμιστικά ως προς τα όρια της κοινωνικής κινητικότητας προς τα πάνω. Στις περιορισμένες περιπτώσεις που πατρίκιοι παντρεύονταν έξω από την τάξη τους, δηλαδή γυναίκες που είτε προέρχονταν από σημαντικές οικογένειες του βενετικού κράτους είτε από πλούσιες οικογένειες της Βενετίας που δεν ήταν ευγενείς, η μέλλουσα νύφη υποβαλλόταν σε γραφειοκρατικές διαδικασίες, γνωστές ως *prove di nobiltà*, όπου απαιτούνταν να αποδείξει ότι ήταν νόμιμη κόρη σημαίνουσας οικογένειας, τον «ευυπόληπτο» τρόπο ζωής των προγόνων της και τη δική της ευυποληψία και σεμνότητα. Διαφορετικά δεν θα διασφαλιζόταν η ευγένεια των γιων που τυχόν θα αποκτούσε από τον γάμο της με τον Βενετό πατρίκιο. Παρά τις ιδιαιτερότητές της η περίπτωση της Βενετίας είναι ενδεικτική των ευρύτερων τάσεων κοινωνικής κινητικότητας που αναπτύσσονται στους χώρους των μέσων και ανώτερων ελίτ στη δυτική Ευρώπη από τον ύστερο 15ο αιώνα, ειδικά μέσω της αγοράς τίτλων ευγενείας από πλούσια μέλη των αστικών τάξεων. Ο οίκος και ο γάμος υπήρξαν βασικά κριτήρια διασφάλισης και οριοθέτησης αυτής της κινητικότητας (Cowan, 2007).

Με αφετηρία τον ουμανιστικό λόγο του 15ου αιώνα και στη συνέχεια τη μεσολάβηση των θρησκευτικών μεταρρυθμιστικών κινημάτων του 16ου αιώνα η διαπλοκή οίκου, διακυβέρνησης (κατά κύριο λόγο μοναρχικής) και επουράνιας εξουσίας θα μετεξελιχθεί και θα διαποτίσει την πολιτική σκέψη κατά την περίοδο της πρώιμης νεωτερικότητας. Ο Loys Le Roy, επαναφέροντας τη συζυγική σχέση και την οικιακότητα ως πεδία της πολιτικής, έγραφε: «Ο σύζυγος κυβερνά τη σύζυγο με πολιτικό τρόπο. Η εξουσία του ορίζεται ως πολιτική από την ισχύ, τη δύναμη, την ένταση, τη βαρύτητα και τη σύνεση των λέξεων και των πράξεων που η φύση γενικά δίνει περισσότερο απλόχερα στο αρσενικό παρά στο θηλυκό». Ο Γάλλος στοχαστής Jean Bodin στο *Six livres de la République* (1576) υποστηρίζει την αναλογία μεταξύ κράτους και οικογένειας και την αναλογία μεταξύ γάμου και διακυβέρνησης. Καθιστά τον έλεγχο επί των γυναικών ταυτόσημο της πολιτικής και της περιουσιακής κατάστασης. Η συζυγική εξουσία είναι πολιτική και αποτελεί πηγή κάθε ανθρώπινης κοινωνίας. Η αντιστροφή αυτής της σχέσης καθιστά τους συζύγους εκθηλυμένους. Τον 17ο αιώνα η αναλογία θα αναχθεί σε θεμέλιο της λεγόμενης πατριαρχικής πολιτικής θεωρίας με το έργο του Robert Filmer, *Patriarcha* (1642, εκδ. 1680). Μάλιστα η αλληλοτροφοδότηση οίκου και μοναρχίας υπήρξε τόσο εντατική που οι όποιες αλλαγές στη ρητορική και τις αντιλήψεις περί μοναρχίας μετασχηματίζουν τη ρητορική περί πατριαρχικής οικιακής εξουσίας, όπως συνέβη, για παράδειγμα, στην Αγγλία στη διάρκεια του Εμφύλιου Πολέμου (1642-1651), ειδικά

μετά την εκτέλεση του Καρόλου Α΄, αλλά και στην Παλινόρθωση της μοναρχίας το 1660 (Claussen, 2021, σ. 91-129. Dolan, 1994, σ. 89-91, Διαλέτη, 2015, σ. 220).

Η γλώσσα της (πολιτικής) εξουσίας είναι βαθιά εγγεγραμμένη στον λόγο περί οίκου ενώ οι δύο λόγοι βρίσκονται σε διαρκή αλληλοτροφοδότηση. Ο φλωρεντινός Leonardo Bruni, για να προσδιορίζει την εξουσία του *paterfamilias* στον οίκο, χρησιμοποιεί όρους όπως *potestas, dominicum, imperium, monarchia*. Ο ουμανιστής Έρασμος στο έργο του *Christiani Matrimonii Institutio* (*Ο θεσμός του χριστιανικού γάμου*, 1526) προειδοποιεί τους άνδρες ότι η εξουσία τους επί των συζύγων δεν πρέπει να διολισθήσει στην τυραννία. Ακόμα και στις σπάνιες περιπτώσεις που αποδίδεται οικιακή εξουσία στις γυναίκες, αυτή επενδύεται με ανδρικές πολιτικές ιδιότητες. Για παράδειγμα ο Ισπανός συγγραφέας Gaspar Astete, στο *Tratado del govierno de la familia y estado de las viudas y donzellas* (1597), όταν αναφέρεται στην ανάληψη του οίκου από μια χήρα, χρησιμοποιεί όρους όπως *governar, regir, dirigir*, δηλαδή όρους που προέρχονται από το πολιτικό λεξιλόγιο της εποχής, ενώ την ίδια την αποκαλεί *valorosa*, ιδιότητα κατά κύριο λόγο ανδρική. Όπως έγραφε ο Γερμανός νομικός Julius Bernhard von Rohr το 1716: «Ο επικεφαλής [του οίκου] μπορεί να διευθύνει τα πάντα στο νοικοκυριό του όσο δεν διαταράσσει τον νόμο του Θεού, τα διατάγματα της πολιτείας και τα έθιμα της περιοχής του. […] Συνεπώς η γνωστή φράση ότι "κάθε άνδρας είναι βασιλιάς στο σπίτι του" είναι ορθή» (Becker, 2020, σ. 32-33. Fink De Backer, 2010, σ. 34-35. Gray, 1999, σ. 28-29).

6.2 Οίκος, γάμος, πατρογραμμικότητα

Η διασύνδεση κράτους, κοινωνίας και οικογένειας αποτελεί ένα νέο ιδεώδες, μια νέα ρυθμιστική προδιαγραφή που βρίσκεται στον πυρήνα της αναγεννησιακής θέασης του κόσμου και του εαυτού. Διάφοροι όροι όπως *domus* και *familia* δεν περιγράφουν τον οίκο ως οριοθετημένο νοικοκυριό αλλά ως μια πατριαρχική μονάδα που ορίζεται από ένα πλέγμα σχέσεων και εξουσιών. Με αντίστοιχο τρόπο, ο όρος *civitas* δεν προσδιορίζει την πόλη ως έναν οριοθετημένο χώρο αλλά ως ένα πεδίο ανδρικής δράσης και ξεδιπλώματος ιεραρχικών σχέσεων. Αυτή η νέα θέαση με τον οίκο στον πυρήνα της είναι βαθιά και πολλαπλώς εμφυλοποιημένη. Παρότι για τα άρρενα μέλη του οίκου και ειδικά για τον επικεφαλής προδιαγράφεται ένα νέο ιδεώδες με συστατικά την εγκράτεια, τη μετριοπάθεια, την κυριαρχία επί των παθών και την οικονομική και εργασιακή αυτοτέλεια, σε αυτή τη νέα θέαση η κύρια στόχευση στρέφεται στις γυναίκες και την οριοθέτηση της θηλυκότητας. Στα αστικά περιβάλλοντα του ιταλικού χώρου αυτές οι ρητορικές και πρακτικές έχουν δεσπόζουσα θέση για τις μεσαίες και ανώτερες ελίτ. Οι δύο πρωιμότεροι συγγραφείς συμβουλευτικών έργων περί γάμου και οικογένειας, ο Francesco Barbaro και ο Leon Battista Alberti, θέτουν με σαφήνεια αυτές τις προσδοκίες, επιταγές και κανονιστικές αρχές. Η αναπαραγωγή δεν είναι απλά ιδιωτικό ή οικογενειακό ζήτημα αλλά έχει ευρύτερες διαστάσεις, καθώς η οικογενειακή μονάδα διασφαλίζει τη συνέχεια μέσω των μελλοντικών γενεών και την εκπαίδευση των απογόνων-κληρονόμων ως πολιτών. Η αξιοσύνη των παιδιών είναι απόδειξη της πατρικής αξιοσύνης.

Στην πραγμάτευση των δύο συγγραφέων διασταυρώνονται ο γάμος, η αναπαραγωγή, η οικογένεια, η ανατροφή και η ιδιότητα του πολίτη. Διαμορφώνεται έτσι μια θέαση της κοινωνίας με βάση την οικογένεια, την ηθική και τον πειθαρχημένο πολίτη. Όπως ενδεικτικά επισημαίνει ο Alberti, στόχος της οικογένειας πρέπει να είναι η διασφάλιση του ζην για τα μέλη και «το καλό όνομα, η τιμή, τα χρηστά ήθη και η ηθική», ενώ ο Barbaro υπογραμμίζει τη σημασία του εύτακτου οίκου ως βάση της κοινωνίας. Η ευταξία του οίκου προϋπέθετε ένα πλέγμα ιεραρχιών, εν πολλοίς έμφυλων. Η εκπαίδευση της συζύγου ήταν κομβική. Αρχικά η καθοδήγηση της μητέρας και στη συνέχεια του πατέρα διασφάλιζαν την πειθαρχία και τη μετριοπάθεια των τέκνων ως μελών μιας εύτακτης κοινωνίας. Το ουμανιστικό ιδίωμα, καθώς διασυνδέει τον οίκο και την κοινωνία, εισάγει μια νέα έννοια, αυτή της πειθαρχίας. Όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο η πειθαρχία απέκτησε κεντρική θέση στη διάρκεια των θρησκευτικών μεταρρυθμιστικών κινημάτων αλλά έλκει την καταγωγή της από την πολιτική ρητορική του ουμανισμού. Ο ουμανιστής Donato Acciaiuoli στο τέλος του 15ου αιώνα περιέγραφε την ηθική ως *disciplina privata*, την οικιακή οικονομία ως *disciplina domestica* και την πολιτική ως *disciplina civilis* ή *politica*. Έναν αιώνα περίπου αργότερα ο Torquato Tasso στη συμβουλευτική πραγματεία *Il padre di famiglia* (1583) διαπίστωνε τη σημασία της ορθής διαπαιδαγώγησης των γιων από τον πατέρα στην «πειθαρχία της πόλης» (*la disciplina della cittá*) ώστε να γίνουν «ευυπόληπτοι πολίτες και σωστοί υπηρέτες του ηγεμόνα τους» (Alberti, 1960, τ. 1, σ. 29, 42, 105-106. King, 1986, σ. 97-98. Becker, 2020, σ. 15-17).

Αυτές οι ρητορικές συνδέσεις οικογένειας, γάμου, κοινωνίας και κράτους αποτυπώνονται και αναπαράγονται συστηματικά σε ένα νέο κειμενικό είδος που κάνει την εμφάνισή του στις αρχές του 15ου αιώνα, τη συμβουλευτική γραμματεία για τον οίκο, την οικογένεια, τους συζύγους, τη διαγωγή και την ανατροφή. Μπορούμε να διακρίνουμε τη συμβουλευτική γραμματεία περί γάμου η οποία αντλούσε από τα ουμανιστικά

ιδεώδη αλλά και από τις χριστιανικές διδαχές και τη γραμματεία περί νοικοκυριού και οίκου, με άλλα λόγια την οικιακή οικονομία (*oeconomica*). Αυτά τα γραμματειακά είδη εμφανίζονται αρχικά στον ιταλικό χώρο. Τα αφετηριακά κείμενα του είδους είναι η πραγματεία *De re uxoria* (1415) του Βενετού πατρικίου και ουμανιστή Francesco Barbaro, και το έργο *Della famiglia* (1434) που συνέθεσε σε μορφή διαλόγου ο ουμανιστής λόγιος και αρχιτέκτονας, προερχόμενος από μία από τις πλουσιότερες εμπορικές οικογένειες της Φλωρεντίας, Leon Battista Alberti. Όπως προαναφέραμε, οι δύο συγγραφείς πραγματεύονται κοινά ζητήματα και συγκλίνουν σε αρκετά επιχειρήματα: τη σημασία της οικογενειακής συνέχειας, τη διαμόρφωση κριτηρίων για την επιλογή της σωστής συζύγου, την ανατροφή των τέκνων. Αξίζει να λάβουμε υπόψη ότι και οι δύο συγγραφείς προέρχονται από τα κατεξοχήν εμπορικά περιβάλλοντα του ιταλικού χώρου. Μέχρι το τέλος του 15ου αιώνα αυτά τα γραμματειακά είδη έχουν καθιερωθεί ενώ στο πρώτο μισό του 16ου αιώνα γράφονται τα έργα εκείνα που συνιστούν την κορύφωση του είδους. Πρόκειται για τις πραγματείες του Ισπανού λόγιου Juan Luis Vives με τίτλο *De institutione feminae Christianae* (1524) και *De officio mariti* (1529), και του Ολλανδού λόγιου και κληρικού Desiderius Erasmus, *Institutio christiani matrimonii* (1526). Στη διάρκεια του 16ου αιώνα τα έργα των Vives και Erasmus, όπως και τα προγενέστερα των Barbaro και Alberti θα γνωρίσουν συνεχείς επανεκδόσεις, και μαζί με εκατοντάδες άλλα αντίστοιχα έργα γραμμένα σε δημώδεις γλώσσες, με τη μορφή είτε πραγματειών, είτε εγχειριδίων, είτε διαλόγων, θα καταστήσουν αυτή τη συμβουλευτική και ρυθμιστική γραμματεία ιδιαίτερα δημοφιλή. Χάρη στην επέκταση της εγγραμματοσύνης θα παραμείνει δημοφιλής μέχρι και τον 19ο αιώνα (Cavallo, & Storey, 2013, σ. 42-43).

Στον 16ο αιώνα θα υπάρξουν αλλαγές στη συμβουλευτική οικιακή γραμματεία. Τον 15ο αιώνα παράγεται από ουμανιστές λόγιους που προβάλλουν τη διασύνδεση νοικοκυριού και ευρύτερης πολιτικής οργάνωσης. Καθώς η παραγωγή αυτών των κειμένων αυξάνεται τον 16ο αιώνα, εισέρχονται δυναμικά στην αγορά και την κυκλοφορία κείμενα γραμμένα από προτεστάντες θεολόγους και κληρικούς. Στον γερμανικό χώρο αυτή η γραμματεία, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, έγινε γνωστή ως *Hausväterliteratur*, ενώ στην Αγγλία οι συγγραφείς προέρχονται συχνά από τους κύκλους των πουριτανών. Υπό αυτή την έννοια μπορούμε να σκεφτούμε την προτεσταντική καθαγίαση του γάμου και του οίκου σε ένα ευρύτερο διανοητικό και πολιτισμικό εύρος που έχει τις απαρχές του στην ουμανιστική σκέψη του 15ου αιώνα. Αυτές τις διανοητικές διασυνδέσεις ουμανισμού και θρησκευτικών μεταρρυθμιστικών κινημάτων μπορούμε να τις εντάξουμε σε ένα πλέγμα χριστιανικού ουμανισμού που διαμορφώνεται τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα. Υπό την επίδραση των μεταρρυθμιστικών κινημάτων στην οικιακή γραμματεία του 16ου αιώνα ο οίκος γίνεται ένας μικρόκοσμος χριστιανικής ευλάβειας, όχι μόνο πεδίο της κοινωνικής ευταξίας.

Τον 16ο αιώνα οι συγγραφείς έργων οικιακής γραμματείας είναι συχνά κληρικοί ή θεολόγοι. Μάλιστα στον ιταλικό χώρο, καθώς εξαπλώνονται τα ιδεώδη της (Αντι-)Μεταρρύθμισης τα εγχειρίδια οικιακής οικονομίας δίνουν ολοένα και μεγαλύτερη έμφαση στη διδασκαλία των αρχών του καθολικισμού. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι πρόκειται για εγχειρίδια μιας χριστιανικής οικιακής οικονομίας (*economica Cristiana*). Αυτή η νέα γραμματεία απευθύνεται σε ένα ευρύτερο αναγνωστικό κοινό από την προηγούμενη, στο οποίο περιλαμβάνονται χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα. Στον ιταλικό χώρο το εύτακτο νοικοκυριό εκτός από επίκεντρο της χριστιανικής ευλάβειας ανάγεται πλέον σε ένδειξη της ευγένειας του επικεφαλής και της εξευγενισμένης συμπεριφοράς. Πρόκειται για αλλαγή που αντανακλά ευρύτερους πολιτικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς με τη βαθμιαία αριστοκρατικοποίηση των αστικών ελίτ. Θα λέγαμε ότι η νέα χριστιανική κανονιστική γραμματεία περί νοικοκυριού και οικιακής διαχείρισης αποτελεί μία από τις πολλές συνιστώσες της ευρύτερης διαδικασίας ενστάλαξης νέων χριστιανικών αρχών και επιπολιτισμού που διακρίνει την πρώιμη νεότερη περίοδο τόσο στην καθολική όσο και στην προτεσταντική Ευρώπη (Romano, 1996, σ. 3-21. Cavallo, & Storey, 2013, σ. 42-43. Todd, 1987, σ. 17-33).

Η νέα ιδεολογία περί γάμου και οίκου, όπως προκύπτει από το πλήθος των κανονιστικών κειμένων, διακρίνεται από κάποιες βασικές παραδοχές που παραμένουν σε ισχύ σε όλη την περίοδο που εξετάζουμε. Η συζυγική σχέση νοηματοδοτείται ως συντροφική ενώ την ίδια στιγμή οι σύζυγοι βρίσκονται σε ιεραρχική σχέση μεταξύ τους, κατά την οποία η σύζυγος αποτελεί πάντα το υποτελές μέλος. Η συντροφικότητα και η ιεραρχία δεν εμπίπτουν σε διαφορετικές νοηματοδοτήσεις της γαμήλιας σχέσης, όπως παλαιότεροι ιστορικοί, όπως ο Lawrence Stone, θεώρησαν προβάλλοντας την προτεσταντική αντίληψη του γάμου ως καινοφανή, που βασιζόταν στη λεγόμενη συζυγική συντροφικότητα. Αντιθέτως, συντροφικότητα και ιεραρχία αποτελούν ένα συνεχές. Άλλωστε, η ισότητα που συχνά υπονοείται από τους ιστορικούς όταν κάνουν λόγο για συζυγική ή γαμήλια συντροφικότητα είναι μια έννοια άγνωστη στον αξιακό κώδικα της πρώιμης νεότερης περιόδου. Όλες οι κοινωνικές σχέσεις νοούνταν με όρους ιεραρχικότητας. Για αυτόν τον λόγο τα άγχη και οι αναπαραστάσεις της διασάλευσης της οικιακής (και όχι μόνο) ιεραρχίας και ευταξίας αποτυπώνονται ως συμβολικές αντιστροφές, όπου για παράδειγμα άρχουν οι γυναίκες. Το άγχος της αντιστροφής γίνεται συστηματικά

αντικείμενο επεξεργασίας σε διάφορα κειμενικά είδη και πολιτισμικά ευρετήρια, όπως, για παράδειγμα, στο αγγλικό αναγεννησιακό θέατρο. Η ιδιοποίηση των ανδρικών ιδιοτήτων συμπυκνώνεται στη μορφή της ανδρογυναίκας (*the mannish woman*). Στο θεατρικό έργο του Thomas Dekker, *The Honest Whore* (α΄ μέρος), γραμμένο σε συνεργασία με τον Thomas Middleton στις αρχές του 17ου αιώνα, ο ήρωας Candito, πλούσιος έμπορος υφασμάτων στο Μιλάνο, απαριθμεί ένα συνεχές αντιστροφών για να καταλήξει στην έμφυλη αντιστροφή εντός του οίκου: «Οι μονάρχες γίνονται ζητιάνοι, οι ζητιάνοι παρεισφρέουν στο άντρο των ηγεμόνων, οι αρχιμάστορες υπηρετούν τους μαθητευόμενούς τους, οι κυρίες τους υπηρέτες τους, οι άνδρες γίνονται γυναίκες […] και οι γυναίκες γίνονται άνδρες». Η ιδεολογία περί γάμου δεν είναι εύκολο να διαχωριστεί από τη μισογυνική ιδεολογία της εποχής, από τη δόμηση της θηλυκότητας και του ανδρισμού (Wrightson, 1982, σ. 100-105. Stallybrass, 1991. Dekker, 2015, 4.3, στ. 2102-2104).

Αν και η θεμελίωση της ιεραρχικής σχέσης των συζύγων με επιχειρήματα από την κλασική αρχαιότητα, την ιατρική θεωρία και ολοένα και εντονότερα από τον 16ο αιώνα από τη Βίβλο αποτελεί έναν βασικό ρητορικό τόπο στην οικιακή γραμματεία, επί της ουσίας το επίδικο δεν είναι η ανδρική και πατρική εξουσία ή το εύρος της αλλά η χρήση της. Για αυτόν τον λόγο η κανονιστική γραμματεία συστηματικά προειδοποιεί για τον κίνδυνο η ανδρική οικιακή εξουσία να διολισθήσει σε «τυραννία». Η άσκηση της οικιακής εξουσίας γίνεται αντικείμενο εκμάθησης πρωτίστως για τον επικεφαλής του οίκου αλλά με δική του ευθύνη και για τη σύζυγο. Αυτό το εκπαιδευτικό συνεχές αποτυπώνεται στο σαιξπηρικό έργο *Το ημέρωμα της στρίγγλας*. Η «απείθαρχη» ηρωίδα Κατερίνα υποβάλλεται σε μια διαδικασία «εξημέρωσης» από τον άντρα της Πετρούκιο. «Εκπαιδεύεται» ώστε όχι απλώς να διοχετεύει τα βίαια ξεσπάσματά της στους υποτελείς της αντί στον Πετρούκιο αλλά και να μετασχηματίσει τη συμπεριφορά της σε πιο ευρηματικές και αποτελεσματικές μορφές πειθαρχίας, σε ένα είδος διαχείρισης, να δρα ως «κυρία» (*gentlewoman*) επιδεικνύοντας την προνομιακή θέση της ως γυναίκα με κοινωνικό κύρος (Dolan, 1999).

Η γαμήλια και οικογενειακή συνθήκη και η οικιακή διαχείριση είναι κατάφορτες εντάσεων και αντινομιών. Και η ίδια η γραμματεία περί γάμου και οίκου βρίθει αντιφάσεων. Στη μακρά περίοδο που πραγματευόμαστε ο οίκος αναπαρίσταται ως πεδίο που τελεί διαρκώς υπό τον κίνδυνο της διασάλευσης. Τον 14ο αιώνα σε ένα από τα πρωιμότερα έργα περί τρόπων και διαγωγής ο φλωρεντινός έμπορος Paolo da Certaldo, έγραφε στο *Libro di buoni costumi,* «Η γυναίκα είναι πράγμα μάταιο και ελαφρύ […] αν έχετε γυναίκες στο σπίτι κρατήστε τις υπό όσο μεγαλύτερη επιτήρηση μπορείτε», ενώ τον 17ο αιώνα ο Richard Brathwaite στο έργο του *The Good Wife: or, a Rare One amongst Women* (1618) παρέμενε στο ιδίωμα της αταξίας, καθώς συμβούλευε τον γιο του: «Αν [η σύζυγος] αποτύχει στο καθήκον και το μέλημά της, τα οικιακά ζητήματα θα οδηγηθούν σε αταξία (*disorderlie*)». Σύζυγοι, κόρες, υπηρετικό προσωπικό είναι οι βασικοί και επαναλαμβανόμενοι φορείς αταξίας. Φύλο και κοινωνική θέση βρίσκονται σε διαρκή διαπλοκή και αλληλοτροφοδότηση (Jordan, 1990, 56-64. Da Certaldo, 1945, σ. 105-106. Brathwaite, 1618, σ. B2v).

Η κανονιστική γραμματεία, ο ποινικός λόγος, η δικαστική πρακτική και σε σημαντικό βαθμό η τέχνη μάς επιτρέπουν να ανασύρουμε τους τρόπους με τους οποίους αποτυπώνεται η ρητορική περί οικιακής αταξίας και τις μετατοπίσεις που λαμβάνουν χώρα. Κατά τον 14ο και 15ο αιώνα στην ιδεολογία και τις πολιτισμικές πρακτικές των ελίτ εμπορικών οικογενειών στη Φλωρεντία η κύρια πηγή ανησυχίας για την πατριαρχική οικιακή ευταξία μετατοπίζεται από τις συζύγους στις κόρες. Το ανύπαντρο κορίτσι γίνεται πλέον ολοένα και εντονότερα η κύρια πηγή ανησυχίας για την οικογενειακή τιμή. Γύρω από την επιτήρηση και διατήρηση της κοριτσίστικης αγνότητας και κατ' επέκταση της οικογενειακής τιμής αναπτύσσονται νέες στρατηγικές. Η σταθερά χαμηλή ηλικία γάμου για τα κορίτσια (κατά κύριο λόγο στην εφηβεία έως την ηλικία των 21 ετών) ενδεχομένως αντανακλά αυτό το πολιτισμικό και κοινωνικό άγχος. Με ακόμα μεγαλύτερη σαφήνεια μπορούμε να πούμε ότι αυτό το άγχος κινητοποιούσε έναν ανηλεή ανταγωνισμό μεταξύ των οικογενειών για την εξεύρεση του κατάλληλου συζύγου ώστε η διαταρακτική γυναικεία σεξουαλικότητα να διοχετευτεί στη γαμήλια σχέση και να τιθασευτεί με τη μετάβαση του ελέγχου από τον πατέρα στον σύζυγο. Αυτός ο ανταγωνισμός φαίνεται να πυροδοτεί και το φαινόμενο των πληθωριστικών προικών, καθώς ολοένα και μεγαλύτερο ποσοστό της οικογενειακής περιουσίας διοχετευόταν στην προίκα, η οποία δεν διασφάλιζε μόνο την επιτυχή ανεύρεση συζύγου αλλά και την αναπαραγωγή της κοινωνικής θέσης με τη σύναψη γάμου εντός ίδιων ή ανώτερων κοινωνικών κύκλων. Επίσης, ο ανταγωνισμός είναι η αιτία που σε αρκετές περιπτώσεις οι πατέρες φαλκίδευαν την ημερομηνία γέννησης των κορών ώστε να εμφανίζονται νεότερες και να υπάρχει επαρκής χρόνος ανεύρεσης του κατάλληλου συζύγου. Οι πληθωριστικές προίκες ανάγκαζαν τις ελίτ οικογένειες να προικίσουν μόνο μία κόρη, οδηγώντας στον μοναστηριακό εγκλεισμό τις κόρες που έμεναν ανύπαντρες. Ενώ στο μέσον του 14ου αιώνα το ποσοστό του γυναικείου πληθυσμού που ακολουθούσε μοναστική ζωή δεν ξεπερνούσε το 2%, στο μέσον του 16ου αιώνα το ποσοστό είχε ανέλθει στο 13% (Long, 2013. Trexler, 1972. Molho, 1988).

Στην Αγγλία η κύρια πηγή οικιακής αταξίας ήταν πρωτίστως η σύζυγος και συχνά το υπηρετικό προσωπικό. Η απείθαρχη σύζυγος, η γλωσσού (*scold, shrew*) και η ανύπαντρη εκτός πατριαρχικού ελέγχου αποτελούν κύριες γυναικείες μορφές σε πλήθος αναπαραστάσεων της οικιακής (και κοινωνικής) αταξίας, ειδικά σε φτηνά αναγνώσματα και φυλλάδια. Η απειλή προέρχεται σχεδόν πάντα μέσα από τον οίκο και σπανιότερα αναπαρίσταται ως έξωθεν προερχόμενη. Η πιο ειδεχθής και φορτισμένη πράξη υπονόμευσης της πατριαρχικής οικιακής εξουσίας υπήρξε η δολοφονία του συζύγου από τη σύζυγο ή μέλη του υπηρετικού προσωπικού. Μάλιστα αυτό το έγκλημα αποτελούσε ειδική ποινική κατηγορία γνωστή ως «ήσσονα προδοσία» (*petty treason*), σε ισχύ από το 1351 έως το 1828. Η ρητορική και αναπαραστατική ένταση του φαινομένου υπήρξε αντιστρόφως ανάλογη των ελάχιστων υποθέσεων που εκδικάστηκαν. Ενδεικτική περίπτωση υπήρξε ο φόνος του Thomas Arden από τη σύζυγό του Alice το 1551. Για τουλάχιστον έναν αιώνα μετά την καταδίκη της, η μορφή της Alice Arden και η πράξη της συνέχιζαν να αποικίζουν τον δημόσιο λόγο και να αναπαράγονται σε αφηγήσεις, χρονικά, μπαλάντες, ενώ ενέπνευσαν και ένα θεατρικό έργο (με τίτλο *Arden of Feversham*, 1592), λειτουργώντας ως συνεχής υπενθύμιση της πιο ακραίας μορφής οικιακής αταξίας. Αντιθέτως, οι πολύ περισσότερες δολοφονίες γυναικών από τους συζύγους τους, αδίκημα που δεν είχε κάποια ιδιαίτερη κατηγοριοποίηση όπως συνέβαινε στην αντίθετη περίπτωση, δεν τύγχαναν αντίστοιχης αντιμετώπισης στον δημόσιο λόγο. Άλλωστε η άσκηση βίας από τους συζύγους ήταν κανονικοποιημένη στον βαθμό που υποστήριζε την εμπέδωση της πατριαρχικής ιεραρχίας, αρκεί να ήταν «ήπια», «εντός ορίων» που συχνά επιτηρούνταν από την ευρύτερη κοινότητα. Η «αλόγιστη» άσκηση βίας έθετε υπό αμφισβήτηση τον ίδιο τον πατριαρχικό ανδρισμό του συζύγου, ως «άνανδρη» μορφή δειλίας (Orlin, 1994, σ. 15-84. Walker, 2003, σ. 138-148. Amussen, 1994. Fletcher, 1995, σ. 192-193. Foyster, 1999, σ. 186-193).

Από τον 16ο αιώνα, πλάι στις συζύγους και τις κόρες, ως διαταρακτικές μορφές αναδεικνύονται τα μέλη του υπηρετικού προσωπικού. Στις κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας τα νοικοκυριά των μεσαίων και ανώτερων ελίτ διέθεταν υπηρετικό προσωπικό και ένας μεγάλος αριθμός ανθρώπων από τα υπάλληλα κοινωνικά στρώματα της πόλης και της υπαίθρου εργάζονταν, έστω και περιστασιακά, ως υπηρέτες και υπηρέτριες. Στη Βενετία το ποσοστό των ανδρών και γυναικών που απασχολούνταν στον χώρο της οικιακής εργασίας κυμαινόταν από 6,5 έως 8,5% του πληθυσμού κατά τον 16ο και 17ο αιώνα. Ειδικότερα, το 1563, όταν ο πληθυσμός της πόλης είχε φτάσει στο μέγιστο μέγεθος των σχεδόν 170.000 κατοίκων, το οικιακό εργατικό δυναμικό αποτελούσε το 7,65% του πληθυσμού. Στη Βενετία ο χώρος της οικιακής εργασίας υπόκειτο σε συστηματικές και ισχυρές ρυθμίσεις. Μία ρύθμιση του 1541 είναι ιδιαίτερα δηλωτική για το εργασιακό καθεστώς των οικιακών εργατών και εργατριών. Σε αυτή οι υπηρέτες και οι υπηρέτριες καταγράφονταν ως δυνάμει απειλή για τους εργοδότες τους και η νομοθεσία επιδίωκε να εξαλείψει τους «κινδύνους» που διέτρεχαν τα νοικοκυριά από αυτούς. Σε ένα άλλο νομοθέτημα του 1595 γινόταν λόγος για την «ιταμή και τυραννική συμπεριφορά που επιδείκνυαν οι υπηρέτες και οι υπηρέτριες απέναντι στον οίκο που εργάζονταν και τους κυρίους τους». Σε γενικές γραμμές οι εργοδότες φρόντιζαν συστηματικά και κατά το γράμμα του νόμου να τηρούν συμβολαιογραφικές πράξεις που καθόριζαν λεπτομερειακά τη συμφωνία τους με το υπηρετικό προσωπικό. Αυτές οι πράξεις αποσκοπούσαν κυρίως στην προστασία των εργοδοτών. Αξίζει να σημειώσουμε ότι όταν η νομοθεσία καταδίκαζε την κακοποίηση των υπηρετριών, οι κύριες ανησυχίες ήταν ότι οι υπηρέτριες γίνονταν λιγότερο αποτελεσματικές στην εργασία τους, και οι ανεπιθύμητες εγκυμοσύνες που μπορούσαν να υπονομεύσουν τους ευυπόληπτους οίκους (Romano, 1991, σ. 672. Ruggiero, 1985, σ. 39-41).

Στην Αγγλία, κατά αντιστοιχία με την ένταση που αναπαρίσταντο οι δολοφονίες συζύγων από τις γυναίκες τους, εικονογραφούνται και τα εγκλήματα των υπηρετών εναντίον των κυρίων τους. Άλλωστε, και αυτό το αδίκημα ενέπιπτε στην ειδική ποινική κατηγορία της «ήσσονος προδοσίας». Ο υπηρέτης που γίνεται εραστής της κυρίας του σπιτιού και δολοφονεί τον σύζυγο και δευτερευόντως η υπηρέτρια που συνωμοτεί για να πάρει τη θέση της κυρίας είναι οι βασικές αναπαραστάσεις της υπηρετικής υπονόμευσης. Ο υπηρέτης ως διαταρακτική μορφή ενδεχομένως εγγράφεται και αντανακλά τη σταδιακή αποκρυστάλλωση της νοηματοδότησης της οικιακής εργασίας ως μια σχεδόν αποκλειστικά μισθωτή μορφή εργασίας, μια ολοένα και περισσότερο υποβαθμισμένη και υποτιμητική απασχόληση, ριζικά διακριτή από άλλες μορφές «υπηρεσίας». Η μισθωτή οικονομία κατέστησε ολοένα και πιο απόμακρη τη συναισθηματική και κοινωνική σχέση κυρίου και υπηρετικού προσωπικού και οι υπηρέτες γίνονται πλέον αντιληπτοί ως δυνάμει διαταρακτικοί φορείς εντός του οίκου με μόνο ενδιαφέρον το κέρδος και το δικό τους συμφέρον (Clark, 2003, σ. 46-50, 67-70. Neill, 2000, σ. 39-46. Dolan, 1994, σ. 3-10).

Η μορφή της συζύγου ως υπονομεύτριας της οικιακής ευταξίας και οι πυκνές ρητορικές που την περιβάλλουν αποκαλύπτουν μια εξέχουσα ένταση και ένα «παράδοξο» που διατρέχει τους πατριαρχικούς οικιακούς λόγους του αναγεννησιακού κόσμου, όπως μάλιστα επιτείνονται από τα μεταρρυθμιστικά θρησκευτικά κινήματα: αν και εξ ορισμού αποκλεισμένες από την άσκηση εξουσίας, εντούτοις οι γυναίκες

τοποθετούνται σε ένα πεδίο εξουσίας, τον οίκο, όπου αν και υποτελείς μπορούν εντέλει να εξουσιάσουν άλλες υποτελείς μορφές, τέκνα και υπηρέτες. Άλλωστε, θεωρητικά, οι σύζυγοι μοιράζονταν ίδιο κύρος ως προς την εξουσία τους πάνω στα παιδιά και τους υπηρέτες. Στη μορφή της σαιξπηρικής «απείθαρχης» Κατερίνας από *Το ημέρωμα της στρίγγλας* συνοψίζεται αυτό το «παράδοξο»: η ηρωίδα είναι ταυτόχρονα υποταγμένη και κυρίαρχη (Dolan, 1999, σ. 209-218).

Αυτή η ένταση αναδύεται εναργέστερα αν δούμε τη ρητορική τεχνολογία με την οποία, ήδη από τις πρώτες πραγματείες του 15ου αιώνα, ο γάμος και ο οίκος ανάγονται σε πεδία της ανδρικής δράσης. Η νομιμοποίηση αυτών των πεδίων με την ενσωμάτωσή τους στη σφαίρα της ανδρικής δράσης, όσο αυτονόητη και αν φαντάζει, απαιτούσε μια ισχυρή ανανοηματοδότησή τους που θα τα καθιστούσε εξίσου δόκιμα με τα κατεξοχήν ομοκοινωνικά περιβάλλοντα του Μεσαίωνα, τον πόλεμο και την Εκκλησία, αλλά και τα αναδυόμενα περιβάλλοντα του εμπορίου, του εργαστηρίου και της συντεχνίας, της αστικής πολιτικής και της Αυλής. Μπορούσαν ο οίκος και η οικογένεια, ως μη ομοκοινωνικοί χώροι, ακόμα και με τη δεσπόζουσα εξουσία των πατέρων και συζύγων να γίνουν δόκιμα ανδρικά πεδία; Ακριβώς σε αυτή τη νομιμοποίηση εγγράφεται ο ισχυρός λόγος περί οίκου και γάμου των ουμανιστών από τον 15ο αιώνα και στη συνέχεια των θρησκευτικών μεταρρυθμιστών.

Οι τίτλοι δύο έργων μεταξύ των δεκάδων που κυκλοφόρησαν είναι ενδεικτικοί: όπως είδαμε πιο πριν, ο Poggio Bracciolini το 1436 συνέγραψε έναν διάλογο με τίτλο *An seni sit uxor ducenda*, όπου η ηλικία και το φύλο διασταυρώνονται σε έναν νομιμοποιητικό λόγο. Το έργο του Έρασμου *Encomium matrimonii* (1518) μεταφράστηκε στα αγγλικά με τον τίτλο *An Epistle to persuade a young jentleman to Marriage* (1553) διαπλέκοντας τον λόγο περί σύναψης γάμου και τη ρητορική άσκηση πειθούς. Η νομιμοποιητική διαδικασία απαιτούσε ρητορικές και νοηματικές μετατοπίσεις από τις οποίες ίσως η ισχυρότερη αλλά και βαθιά διαταρακτική ήταν η εισαγωγή της φιλίας ως μέρους της γαμήλιας σχέσης. Ήδη από τα πρώτα κείμενα του 15ου αιώνα η φιλία μπολιάζει ιδεοτυπικά τον δεσμό των συζύγων. Ο Bracciolini απέδιδε στον γάμο την «πραγματική και πλήρη φιλία». Με αντίστοιχο τρόπο εμφανίζεται στα κείμενα του Vives και του Έρασμου. Το προτεσταντικό έργου του Heinrich Bullinger, *Der Christliche Ehestand* (1540), προβαίνει στην ίδια διαπίστωση (στην αγγλική μετάφρασή του γίνεται λόγος για *friendshippe and honestye*). Ο Γάλλος καλβινιστής François Poulain de la Barre έβλεπε στον γάμο «την πιο τέλεια φιλία» (Bracciolini, 1966, τ. 2, σ. 701. Coverdale, 1974, σ. A6-A7. Poulain de la Barre, 2011, σ. 313).

Ωστόσο, αυτή η ταύτιση γαμήλιας σχέσης και φιλίας έθετε σε δοκιμασία τη συγκρότηση του ανδρισμού μέσω του γάμου και την ανδρική εξουσία, διότι η ουμανιστική αντίληψη, αντλώντας και ανατρέχοντας στο έργο του Αριστοτέλη *Ηθικά Νικομάχεια* και του Κικέρωνα *De amicitia* και *De officiis*, παράγει τη φιλία, την *amicitia perfecta*, ως μια ανδρική ιδιότητα μεταξύ ίσων. Ιδεοτυπικά αλλά και ως πραγμάτωση η φιλία βρισκόταν στον πυρήνα της ομοκοινωνικότητας και προϋπέθετε τον αποκλεισμό των γυναικών. Με τη ρητορική της φιλίας συχνά επενδύονταν ομοκοινωνικοί δεσμοί που βασίζονταν στη (συμβολική) ανταλλαγή γυναικών μεταξύ ανδρών, όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο. Ακριβώς αυτές οι εντάσεις και αντινομίες έρχονται στο φως σε έναν δημοφιλή διάλογο περί γάμου του Edmund Tilney με τίτλο *The Flower of Friendship* (1568), όταν ένας από τους ομιλητές σημειώνει «διότι η ισότητα δημιουργεί τη φιλία», ενώ άλλος ομιλητής επισημαίνει πως «ο άνδρας, με βάση τη λογική και τον νόμο, έχει εξουσία επί της γυναίκας του». Αυτή την αντινομία αναγνωρίζει και ο François Poulain de la Barre όταν γράφει ότι στον γάμο «δεν θα πρέπει να υπάρχει κάποια άλλη υποταγή και εξάρτηση από όση υπάρχει μεταξύ δύο καλών φίλων» (Tilney, 1992, σ. 134, 286-289. Hutson, 1994, σ. 52-85. Furey, 2011, σ. 29-44. Poulain de la Barre, 2011, 313).

Ωστόσο, ο Michel de Montaigne στο δοκίμιό του *De l'amitié* θέτει με σαφήνεια τις διαφορετικές πολιτισμικές και κοινωνικές προδιαγραφές στις οποίες υπακούουν η φιλία και ο γάμος. Η γυναικεία ψυχή είναι εξαιρετικά ασταθής ώστε να «αντέξει το βάρος ενός τόσο έντονου και ανθεκτικού δεσμού» (όπως είναι η φιλία) ενώ ο γάμος είναι «μια συμφωνία που κατά κύριο λόγο γίνεται για άλλους στόχους» (που δεν περιλαμβάνουν τη φιλία). Η ρητορική που καθιστούσε τη φιλία έναν αποκλειστικά ανδρικό δεσμό δεν έθετε μόνο σε δοκιμασία την εγγραφή της φιλίας στη συζυγική σχέση αλλά επί της ουσίας απέκλειε τη φιλία και από τις σχέσεις μεταξύ γυναικών. Ακόμη και όταν τον 17ο αιώνα στη Γαλλία η γυναικεία φιλία γίνεται αντικείμενο συζήτησης, ο στόχος είναι είτε να απαξιωθεί και να εκτοπιστεί στη σφαίρα του μη διανοήσιμου είτε να κατασκευαστεί ως μια απειλητική πιθανότητα γύρω από τον ομοερωτισμό και τη μορφή της τριβάδας (Hoffmann, 2015. Hutson, 1994. Legault, 2016, 53-80).

Στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα ο οίκος δεν είναι μόνο πεδίο διαμόρφωσης της κοινωνικής ευταξίας αλλά και πεδίο της οικονομίας. Ακρογωνιαίος λίθος του οίκου ως οικονομικής μονάδας υπήρξε η γαμήλια σχέση με πυρήνα το προικοδοτικό σύστημα. Αυτή τη διαπλοκή γάμου και περιουσίας εικονογραφούν τα λόγια του Marin Sanudo, με τα οποία ξεκινήσαμε το κεφάλαιο. Παρά τον αποτροπιασμό που εκφράζει ο

Sanudo για τον γάμο ενός Βενετού πατρικίου και μιας πόρνης, δεν παραλείπει να αναφέρει το οικονομικό όφελος των χιλιάδων δουκάτων για τον ser Andrea Michiel. Από μια άλλη οπτική θα λέγαμε ότι το βάρος της τιμής και της ευυπολληψίας μεταφράζονταν στην τιμή της προίκας που πρόσφερε η Cornelia Grifo. Περισσότερο από έναν αιώνα αργότερα, το 1654, μια άλλη γαμήλια σχέση σε άλλο γεωγραφικό χώρο και κοινωνικό περιβάλλον, και χωρίς κάποια σκιά ανυπολληψίας, νοηματοδοτούνταν με οικονομικούς όρους. Ο Hamon Le Strange στη διαθήκη του ευχαριστούσε τη σύζυγό του Alice για «τη διαρκή προσήλωση και φροντίδα σε έργα που απαιτούσαν γνώσεις που υπερέβαιναν το φύλο της και έφεραν την αξιόλογη και δίκαιη αύξηση και πρόοδο της περιουσίας μου». Και στα δύο παραδείγματα οι γάμοι νοηματοδοτούνται ως οικονομικές και επιχειρηματικές πρακτικές. Με αφετηρία τα αστικά περιβάλλοντα του ιταλικού χώρου τον 15ο αιώνα αυτή η οικονομική πρακτική υπήρξε κατεξοχήν πατρογραμμική. Στο διάστημα που μεσολαβεί ανάμεσα σε αυτές τις δύο περιπτώσεις η πατρογραμμικότητα εντάθηκε στο μεγαλύτερο μέρος του δυτικοευρωπαϊκού χώρου. Ίσως η πιο εναργής αποτύπωση της διαπλοκής περιουσίας και δημόσιων οικονομικών υπήρξε η ίδρυση στη Φλωρεντία το 1425 του *Mons dotalis* ή *Monte delle doti*, ενός εξειδικευμένου επενδυτικού ιδρύματος όπου οι πατέρες αποταμίευαν χρήματα για τις προίκες των κορών τους, ήδη από τη γέννησή τους, και τη στιγμή του γάμου, ανάλογα με τους όρους που είχαν συμφωνηθεί, το αρχικό κεφάλαιο μπορούσε να έχει πενταπλασιαστεί. Στον ένα αιώνα της λειτουργίας του ιδρύματος είχαν ανοιχτεί λογαριασμοί για περισσότερα από 30.000 κορίτσια (Whittle, & Griffiths, 2012, σ. 33. Kirshner, & Molho, 1978, σ. 404-403. Kirshner, & Molho, 1980).

6.3 Έμφυλη ευυπολληψία και πατριαρχική δημόσια ηθική

Στα λόγια του Βενετού χρονικογράφου και ημερολογιογράφου Marin Sanudo με τα οποία ξεκινήσαμε αυτό το κεφάλαιο φωλιάζει μια βασική πολιτισμική και κοινωνική ρυθμιστική αρχή που διαποτίζει τα πατριαρχικά αναγεννησιακά περιβάλλοντα, η δημόσια ηθική και ευπρέπεια. Η περιφρούρηση της δημόσιας ηθικής, η οποία υπήρξε βαθιά εμφυλοποιημένη, παράγεται μέσα από αντιστίξεις και δίπολα θηλυκότητας, ευυπολληψίας και ανυπολληψίας, ηθικής και ανηθικότητας. Αυτές οι αντιστίξεις αποικίζουν συστηματικά την κοινωνική πρακτική και ρητορική. Ίσως το ισχυρότερο παράδειγμα της πατριαρχικής δημόσιας ηθικής και ευπρέπειας αποτελεί η «διαχείριση» της πορνείας. Ήδη από τον 15ο αιώνα η πολιτική και η ρητορική εναντίον της πορνείας ξεδιπλώνονται με ένταση και συστηματικότητα στα αστικά περιβάλλοντα. Η πορνεία τελεί υπό ολοένα και πιο εντατικές ρυθμίσεις, νομικές, θεσμικές και χωροταξικές. Στις πόλεις του ιταλικού και του γερμανικού χώρου, στην Καστίλη και στο Άμστερνταμ δημιουργούνται οι πρώτοι κοινοτικοί οίκοι ανοχής ή οριοθετούνται περιοχές που προορίζονταν για την άσκηση της πορνείας, ενώ ειδικά σε πόλεις όπως η Βενετία, η Φλωρεντία και η Μπολόνια ιδρύονται ειδικές υπηρεσίες επιφορτισμένες με τον έλεγχο της πορνείας και την καταγραφή της ως πηγή φορολογίας. Οι συνεχείς νομοθετικές ρυθμίσεις θέτουν διαρκώς στο επίκεντρο την ευυπολληψία και τη δημόσια ηθική (Lansing, 1997. Otis, 1985. Brackett. 1993. Pavan, 1980. Perry, 1985). Στη Βενετία ένας νόμος του 1543 σημείωνε:

> Οι πόρνες στην πόλη μας έχουν αυξηθεί σε τόσο υπερβολικό βαθμό […] κυκλοφορούν δημόσια στους δρόμους και τις εκκλησίες και αλλού καλοντυμένες και στολισμένες έτσι ώστε πολλές φορές οι δικές μας γυναίκες από τις τάξεις των ευγενών και των *cittadini*, επειδή δεν διαφέρουν ως προς την ενδυμασία από τις προαναφερθείσες [πόρνες], όχι μόνο στα μάτια των ξένων αλλά και των ντόπιων δεν ξεχωρίζουν οι καλές από τις κακές. […] Αυτές που πραγματικά θα πρέπει να εκλαμβάνονται ως πόρνες είναι εκείνες οι οποίες, όντας ανύπαντρες, έχουν επαφές και σχέσεις με έναν ή περισσότερους άνδρες. Επιπλέον, να εκλαμβάνονται ως πόρνες εκείνες οι οποίες διαθέτουν συζύγους και δεν ζουν μαζί τους αλλά ζουν χωριστά από αυτούς και έχουν σχέσεις με έναν η περισσότερους άνδρες.
>
> (Leggi, 1872, σ. 108)

Στο Λονδίνο την ίδια περίπου εποχή καταγγελίες που υποβάλλονταν στο αστικό συμβούλιο εναντίον πορνών στο προάστιο του Southwark, στην περιοχή Stews, όπου λειτουργούσαν οίκοι ανοχής υπό διοικητικό έλεγχο, διακρίνονταν από το ίδιο περιεχόμενο: «Κατατέθηκε καταγγελία για τις κοινές πόρνες από τη Stews, οι οποίες στοιχειώνουν και άλλες περιοχές, καθώς ντυμένες με υπερβολικά και πλούσια ενδύματα αποτελούν κακό παράδειγμα για πολλές συζύγους, παρθένες και παιδιά», «Κατατέθηκε καταγγελία για το κακό παράδειγμα που δημιουργεί η πολυτελής ενδυμασία των κοινών γυναικών από τη Stews θέτοντας σε πειρασμό νεαρές παρθένες, συζύγους και μαθητευόμενους τεχνίτες». Αν δούμε συγκριτικά τον βενετικό νόμο και τις καταγγελίες στο αστικό συμβούλιο του Λονδίνου διαπιστώνουμε μια σειρά από ρητορικές συγκλίσεις: οι πόρνες

αντιμετωπίζονται ως επικίνδυνο πληθυσμιακό μέγεθος, η παρουσία τους συνιστά πηγή κινδύνου. Βέβαια, η ρητορική περί πληθυσμιακού μεγέθους δεν είναι μοναδική στα κείμενα που εξετάζουμε. Θα τη συναντήσουμε σε όλο τον ευρωπαϊκό χώρο. Στο Άμστερνταμ, που τον 15ο αιώνα ήταν μια μικρή πόλη λίγων χιλιάδων κατοίκων, οι κοινοτικές αρχές διατείνονταν ότι η πορνεία είχε αυξηθεί σε βαθμό που έθετε σε κίνδυνο την τιμή της πόλης. Στη Ρώμη των αρχών του 16ου αιώνα ένας συγγραφέας έκανε λόγο για «τριάντα χιλιάδες πουτάνες και εννιά χιλιάδες μαστροπούς» σε μια πόλη που ο πληθυσμός της ήταν περίπου 60.000 (Beattie, 2003, σ. 204-205. Pol, 2011, σ. 3. Storey, 2008, σ. 65-66).

Αυτή η ρητορική δεν είναι περιγραφικά ουδέτερη αλλά αποτελεί μια πολύ ισχυρή νοηματοδότηση της πορνείας στον πατριαρχικό λόγο της εποχής. Στις προβλέψεις του βενετικού νόμου το περιεχόμενο της «πορνείας» είναι ιδιαίτερα διασταλτικό και κατεξοχήν ηθικό. Ως πόρνες λογίζονται οι γυναίκες εκείνες που ζουν εκτός πατρικού ή συζυγικού ελέγχου. Η «πόρνη» είναι πρωτίστως ηθική κατηγορία. Είναι εξαιρετικά σημαντικό να σημειώσουμε ότι ο βενετικός νόμος δεν ενδιαφέρεται για την οικονομική συναλλαγή που ενέχει η πορνεία. Την ίδια στιγμή βέβαια το βενετικό κράτος είχε ιδιαίτερα σαφή εικόνα της πορνείας ως οικονομικής δραστηριότητας, αφού επεδίωκε τη φορολόγησή της και την αποκόμιση κέρδους. Εξίσου διασταλτικοί είναι οι ορισμοί που συναντάμε στην Αγγλία, ειδικά με τη χρήση του όρου «ανύπαντρη γυναίκα» (*single woman*) ως συνώνυμο της πόρνης. Και στις δύο περιπτώσεις οι πόρνες θέτουν σε κίνδυνο το νοικοκυριό. Για την ακρίβεια θέτονται σε κίνδυνο τα υποτελή και υπό πατριαρχική εξουσία μέλη του νοικοκυριού: σύζυγοι, κόρες, μαθητευόμενοι τεχνίτες. Η γυναικεία ευυποληψία προβάλλει ως μια ρευστή και δυνάμει ολισθηρή συνθήκη, καθώς η ενδυμασία δεν είναι επαρκής και ασφαλής δείκτης ευπρέπειας. Στις δύο καταγραφές που εξετάζουμε διαμορφώνεται υπόρρητα ο φορέας εκείνος που διασφαλίζει και εμπεδώνει την έμφυλη ευταξία: το ανδρικό βλέμμα και η πατριαρχική ρυθμιστική παρέμβαση. Με άλλα λόγια στη ρητορική και πρακτική εναντίον της πορνείας δεν θα συναντήσουμε τις γυναίκες εκείνες που εργάζονταν στην πορνεία. Άλλωστε, στα προνεωτερικά αστικά περιβάλλοντα η πορνεία πολύ συχνά ήταν μια περιστασιακή απασχόληση που για τις γυναίκες των πληβειακών στρωμάτων συνδυαζόταν με άλλες μορφές επισφαλούς εργασίας, ειδικά στην υφαντουργία. Θα συναντήσουμε όμως πρωτίστως τις πολιτισμικές και κοινωνικές προδιαγραφές με τις οποίες δομείται η πατριαρχία και αναδύονται οι νέες μορφές ανδρισμού του αναγεννησιακού αστικού χώρου (Karras, 1996, σ. 52. Storey, 2008, σ. 115-138).

Το ανδρικό βλέμμα ως ρυθμιστικός φορέας της ευυποληψίας διεκδικεί μια πανταχού παρουσία, συνήθως υπόρρητη, στα αναγεννησιακά περιβάλλοντα. Έχει εμφιλοχωρήσει παντού, όπως συχνά αποτυπώνεται στην αναγεννησιακή τέχνη. Μια αναπαράσταση της κανονιστικής ισχύος του βλέμματος συναντάμε μεταξύ των τοιχογραφιών με μυθολογικά θέματα, αλληγορίες και καθημερινές σκηνές που κοσμούν την αίθουσα, γνωστή ως Sala dei mesi στο Palazzo Schifanoia στη Φερράρα υπό τη διοίκηση της δυναστείας των Este στα τέλη του 15ου αιώνα. Σε μία από τις τοιχογραφίες αποτυπώνεται μια σκηνή από την τελετουργική ζωή της πόλης. Ημίγυμνες ανδρικές και γυναικείες μορφές τρέχουν με φόντο ένα αστικό τοπίο. Σε προοπτική, πάνω από αυτές, άνδρες αξιωματούχοι, έφιπποι ή καθιστοί, παρατηρούν το θέαμα ενώ ακόμη πιο πάνω μορφές καλοντυμένων ευγενών γυναικών στέκονται στα μπαλκόνια πολυτελών οικημάτων. Αυτές οι μορφές συμμετέχουν σε ένα ετήσιο τελετουργικό δρώμενο της πόλης, το λεγόμενο *Palio di San Giorgio*. Το *palio* όπως και άλλες γιορτές και τελετουργίες στόχευαν στην αποθέωση των ηγεμονικών τάξεων, της οικογένειας των Este στη συγκεκριμένη περίπτωση. Αυτή η αποθέωση των Este περιλάμβανε την τελετουργική εμπέδωση της ευταξίας και δημόσιας ηθικής ως έμφυλων και σεξουαλικών συνθήκων. Οι ημίγυμνες μορφές μπορούν να ταυτιστούν ως πόρνες και Εβραίοι της πόλης. Δηλαδή περιθωριακές και μιαρές μορφές που επί της ουσίας εξαναγκάζονται σε συμμετέχουν σε ένα υποτιμητικό δρώμενο, όπως είναι το τρέξιμο στο *palio*. Στον αντίποδα των ημίγυμνων πορνών, σε ασφαλή απόσταση από αυτές, οι ευυπόληπτες γυναίκες παρακολουθούν το δρώμενο από την ασφάλεια του περίκλειστου μπαλκονιού. Ανάμεσα στις δύο ομάδες γυναικών, που λειτουργούν ως αντιπροσωπευτικές κανονιστικών κατηγοριών θηλυκότητας με όρους σεμνότητας ή ανυποληψίας αντίστοιχα αναπτύσσεται μια κυκλική σχέση που διακρίνεται από απόσταση, διαφορά αλλά και υπόρρητη ομοιότητα στη βάση της σεξουαλικής θέσης και της διαθεσιμότητας. Εκτός αυτής της κυκλικής, αλληλοτροφοδοτικής σχέσης στέκονται οι ανδρικές μορφές των αξιωματούχων, μεταξύ των οποίων μάλλον εικονίζονται μέλη της οικογένειας των Este, ίσως και ο ίδιος ο Borso d'Este, που χρηματοδότησε την εικονογράφηση της Sala dei mesi. Η θέση τους στην εικονιστική σύνθεση, ως μια πατριαρχική επιτέλεση και ως ένας ισχυρός ελίτ ομοκοινωνικός δεσμός, και κυρίως το βλέμμα τους θέτουν σε κίνηση και δίνουν περιεχόμενο στο δρώμενο. Το πατριαρχικό βλέμμα, το οποίο μας καλεί ως θεατές να μοιραστούμε τη συγκεκριμένη θέαση του κόσμου, είναι

εκείνο που τυποποιεί και κανονικοποιεί την έμφυλη ευταξία διαχωρίζοντας κατηγορίες θηλυκότητας που διαφορετικά βρίσκονται σε μια επικίνδυνη εγγύτητα και ενδεχόμενη ταύτιση (Shemek, 1998, σ. 17-44).[1]

Η ρητορική εναντίον της πορνείας συστηματικά μεταφράζεται ή/και τροφοδοτεί ρυθμιστικές και κανονιστικές πρακτικές και πολιτικές. Οι πόλεις του ιταλικού χώρου θα λέγαμε ότι «πρωτοπορούν» στην κανονιστική πολιτική. Ήδη από τον 15ο αιώνα η νομοθεσία για την πορνεία είναι συνεχής και στοχεύει στη χωροταξική οριοθέτηση, την ενδυματολογική σήμανση των πορνών και ποικίλες άλλες απαγορεύσεις, όπως για παράδειγμα στον ρουχισμό ή στην επίσκεψή τους σε εκκλησίες και άλλα ευυπόληπτα μέρη. Θα ήταν ανακριβές να αποδώσουμε τη ρητορική και ρυθμιστική πολιτική στη σύφιλη, μια «νέα» ασθένεια που κάνει την εμφάνισή της την τελευταία δεκαετία του 15ου αιώνα. Άλλωστε η σύνδεση της σύφιλης με την πορνεία γίνεται στα μέσα του 16ου αιώνα, όταν ήδη η ρητορική και οι γραφειοκρατικές ρυθμίσεις είχαν δρομολογηθεί και εμπεδωθεί, ενώ η σύνδεση αυτή δεν αποτυπώθηκε ρητά στη νομοθεσία. Η ρητορική και πολιτική για την πορνεία βρίσκεται στον πυρήνα της πατριαρχικής αντίληψης της ευυποληψίας και δημόσιας ηθικής στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα. Αυτό είναι το υπόβαθρο εντός του οποίου η επικράτηση και εδραίωση της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης μετά το 1517 έφερε το κατά τόπους κλείσιμο των λεγόμενων κοινοτικών οίκων ανοχής και την ποινικοποίηση της πορνείας, όπως είδαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο. Βέβαια, επί της ουσίας τα μέτρα αυτά κατέστησαν την πορνεία λιγότερο ορατή και κυρίως πιο επισφαλή για τις γυναίκες που την ασκούσαν (Davidson, 1994, σ. 90-94. McGough, 2010, σ. 45-50).

Αντιθέτως, στον καθολικό κόσμο ενόσω εκτυλισσόταν το κίνημα της (Αντι-)Μεταρρύθμισης διατηρήθηκε η παραδοσιακή θεολογική θέση ότι «η πορνεία ήταν ένα αναγκαίο κακό» και έτσι η πορνεία στις διάφορες μορφές παρέμεινε ανεκτή υπό συνεχείς γραφειοκρατικές ρυθμίσεις και κινδυνολογικές και απαξιωτικές ρητορικές. Ωστόσο, στον ιταλικό χώρο αναπτύσσεται μια νέα πολιτική που βρίσκεται σε άμεση σχέση με τα ιδεώδη της αστικής ηθικής και της ευυποληψίας και των νέων χριστιανικών ιδεωδών. Πρόκειται για τη δημιουργία ιδρυμάτων (*case di carità* και *ospedali*) που έχουν ως στόχο την προστασία και την αναμόρφωση. Τα πρώτα αναπτύσσονται στη Βενετία στα μέσα του 16ου αιώνα, όπως η Casa delle Zitelle και η Casa delle Convertite, το πρώτο για κορίτσια που διέτρεχαν τον κίνδυνο να καταλήξουν στην πορνεία και το δεύτερο για μετανοημένες πόρνες. Η Casa delle Zitelle μάλιστα έδινε ιδιαίτερη έμφαση στην ομορφιά των κοριτσιών αντανακλώντας ανησυχίες γύρω από τη διασύνδεση ομορφιάς και πορνείας. Και στα δύο ιδρύματα βασική αρχή ήταν η απομόνωση των τροφίμων από τον κοινωνικό περίγυρο και η προετοιμασία τους για μια ενάρετη ζωή, γαμήλια ή μοναστηριακή. Στη Φλωρεντία στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα ιδρύονται τέσσερα ιδρύματα για κορίτσια που κινδυνεύουν τα οποία υποστηρίζονται από τη διακυβέρνηση των Μεδίκων και την Εκκλησία. Αντίστοιχα ιδρύματα συναντάμε στις περισσότερες πόλεις του ιταλικού χώρου, σε πόλεις της Ισπανίας και του ισπανικού Νέου Κόσμου. Συνήθως τα διαχειρίζονται λαϊκές γυναίκες που ανήκαν σε ημιμοναστηριακές κοινότητες, όπως η Συντροφιά της Αγίας Ούρσουλας ή μοναχές. Βρίσκονται όμως υπό ανδρική επίβλεψη. Στις προδιαγραφές των ιδρυμάτων συγκλίνουν η ρητορική κατά της πορνείας, οι πολιτικές οριοθέτησής της και τα ιδεώδη της (Αντι-)Μεταρρύθμισης περί μετάνοιας και αναμόρφωσης. Στην ίδρυση και λειτουργία αυτών των ιδρυμάτων συμπυκνώνεται η νέα έμφαση που αποκτά η οικογενειακή τιμή σε σχέση με την παρθενία. Για την ακρίβεια, η τιμή της πόλης, η τιμή της οικογένειας και η γυναικεία τιμή συνιστούν ένα συνεχές (McGough, 2010, σ. 110-115. Cohen, 1992. Ferrante, 1990. Terpstra, 2010. Henderson, 1999).

Η ρητορική και η πολιτική εναντίον της πορνείας προσφέρουν ένα προνομιακό σημείο για να κατανοήσουμε την έμφυλη και σεξουαλική οικονομία και αρχιτεκτονική στα αναγεννησιακά περιβάλλοντα. Οι ρητορικές αντιστίξεις και διασταυρώσεις ευυποληψίας και ανυποληψίας, ηθικής και ανηθικότητας με επίκεντρο την πορνεία αλλά και ευρύτερα η μορφή της πόρνης και ο λόγος περί πορνείας κατέχουν εξέχουσα θέση στην ανδροκεντρική κουλτούρα της εποχής, διαπερνούν διάφορα πολιτισμικά και κοινωνικά πεδία και διαποτίζουν διάφορα κειμενικά είδη. Θα συναντήσουμε τη μορφή της πόρνης με περιπαικτικό, αποτρεπτικό, διδακτικό, ρυθμιστικό, κατασταλτικό, απαξιωτικό, πορνογραφικό τρόπο, ως αναπαράσταση, ως μεταφορά, ως ταξινομική κατηγορία σε πλήθος κειμένων και σε διάφορα πολιτισμικά ευρετήρια της εποχής. Ενδεικτικά θα μπορούσαμε να αναφέρουμε καταλόγους πορνών όπως η *Tariffa delle puttane* που κυκλοφορούσε στη Βενετία στα μέσα του 16ου αιώνα, ποιήματα όπως το *La Zaffetta* του Βενετού πατρίκιου Lorenzo Venier στο οποίο η πόρνη Zaffetta βιάζεται ομαδικά όταν αρνείται να συνεχίσει τη συναναστροφή με τον εραστή/πελάτη της (στη γλώσσα της εποχής υπάρχει μόνο ο όρος *amante*), φτηνά φυλλάδια του 17ου αιώνα, όπως το *Il miserabile fine di quelli che seguono le meretrici* (*Το θλιβερό τέλος όσων συναναστρέφονται τις πόρνες*) και το *La vita et miseranda fine della puttana*, ή το ολλανδικό κείμενο με τίτλο *Boereverhaal* (*Η ιστορία των χωρικών*) στα μέσα του 18ου

[1] Η τοιχογραφία και επιμέρους λεπτομέρειες είναι διαθέσιμες: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Frescos_in_Palazzo_Schifanoia_(Ferrara)_-_April

αιώνα, όπου, καθώς ο χωρικός Gys αφηγείται στον χωρικό Jaap τις περιπέτειές του με πόρνες στο Άμστερνταμ, οι πόρνες ταξινομούνται κατά αντιστοιχία με τα άλογα: «Οι πόρνες είναι όπως τα άλογα. Υπάρχουν γέρικα άλογα που σέρνουν κάρα και αυτά είναι οι πόρνες που κάνουν πιάτσα, φίλε μου. Τα άλογα για άμαξες είναι τα μουνιά στα πορνεία ή στις ταβέρνες. Τα μικρόσωμα άλογα για μόνιππα είναι οι μικρές γατούλες σε κρυφά σπίτια. Και τα άλογα ιππασίας, σχεδόν πάντα, όπως τις μικρές κούκλες, τα συντηρούν, και αυτές το παίζουν τίμιες όπως οι παντρεμένες».

Τι συνέχει τα εκατοντάδες κείμενα που ως θέμα τους έχουν τις πόρνες και την πορνεία; Για να κατανοήσουμε αυτή την εκδοτική παραγωγή, τις στοχεύσεις και τις προσδοκίες που την περιβάλλουν, θα πρέπει να την εγγράψουμε σε μια ευρύτερη διακειμενική διαδικασία με την οποία καλλιεργούνταν οι ανδρικοί δεσμοί και κατασκευαζόταν η ομοκοινωνικότητα. Στον αναγεννησιακό πολιτισμό η οικοδόμηση του ανδρισμού ήταν και μια διακειμενική διαδικασία που βασιζόταν στην ανάγνωση, τη συγγραφή, την αφήγηση και την επαναφήγηση. Στον πυρήνα αυτής της διακειμενικής διαδικασίας βρισκόταν ένα πλήθος κειμένων, μεταξύ των οποίων και οι αφηγήσεις πορνείας, τα οποία περισσότερο ή λιγότερο εμφανώς πραγματεύονταν άγχη αναφορικά με την ανδρική εξουσία επί των γυναικών και εξουσιαστικές εντάσεις μεταξύ ανδρών και συνολικά επιβεβαίωναν ομοκοινωνικούς δεσμούς (Pol, 2011, σ. 20. LaGuardia, 2008, σ. 4-5).

Η ισχύς και η συστηματικότητα με τις οποίες η ρητορική και η πολιτική για την πορνεία εισέρχονται και ξεδιπλώνονται στα αναγεννησιακά περιβάλλοντα αποκαλύπτουν τους μηχανισμούς ενός κοινωνικού συστήματος στο επίκεντρο του οποίου βρίσκονται δύο τεμνόμενες σφαίρες, η αυξανόμενη εμπορευματοποίηση, δηλαδή ο λεγόμενος εμπορικός καπιταλισμός, και οι πατριαρχικές ιεραρχήσεις. Το σημείο τομής είναι η εμπορευματοποίηση του γυναικείου σώματος. Τα άγχη και οι προσδοκίες, συχνά σε συμβολικό και αναπαραστατικό επίπεδο, εμφιλοχωρούν σε ένα πλήθος διαφορετικών κειμένων. Ήδη σε ένα μεσαιωνικό γαλλικό *fabliau* του 14ου αιώνα με τίτλο *Du Moigne* (*Ο μοναχός*) ο ήρωας, ένας μοναχός, ονειρεύεται ότι βρίσκεται σε μια αγορά όπου το βασικό είδος προς πώληση είναι αιδοία (*cons*). Η αγορά όμως αποδεικνύεται ένας δύσκολος χώρος. Κάποιοι έμποροι προσπαθούν να του πουλήσουν άσχημα και γερασμένα αιδοία, ενώ όταν βρίσκει ένα που του αρέσει αυτό είναι αποτρεπτικά πανάκριβο. Πέρα από τη σαφή επικριτική διάθεση απέναντι στη λαγνεία των μοναχών, το *fabliau* αποτυπώνει πρώιμα τη σχέση εμπορευματοποίησης και σώματος. Αυτή η διασύνδεση, με άλλους πλέον όρους, εισέρχεται σε μια αρχιτεκτονική πραγματεία του 1464. Σε αυτή ο ουμανιστής λόγιος και αρχιτέκτονας Antonio Averlino, γνωστός ως Filarete, πραγματεύεται την ιδανική πόλη. Η πορνεία τοποθετείται πολεοδομικά ως μέρος ευρύτερων οικονομικών ανταλλαγών στον αστικό ιστό: «Στην πλατεία όπου βρίσκεται η αγορά θα τοποθετηθεί το μέγαρο του διοικητή και στη μία μεριά της θα υπάρχουν εμπορικά καταστήματα. Δίπλα στην πλατεία θα βρίσκεται η περιοχή των απολαύσεων και επίσης τα λουτρά και τα πανδοχεία» (Griffin, 1999, σ. 238-239. Averlino, 1972, τ.1, σ. 166).

Η εμπορευματοποίηση καθιστά εντέλει ρευστά τα όρια μεταξύ ευπρέπειας και ανυποληψίας όπως αυτά υποστασιοποιούνται στον πατριαρχικό λόγο με τις μορφές της συζύγου και της πόρνης. Αυτά τα όρια ανατέμνει ένας από τους σημαντικότερους σατιρικούς συγγραφείς και λιβελλογράφους της εποχής, ο Pietro Aretino, στον διάλογο με τίτλο *Sei giornate* (1536). Παρότι ο Aretino με διάφορά κείμενά του μετέχει πλήρως στην ομοκοινωνική κουλτούρα της εποχής, στον συγκεκριμένο διάλογο, για λόγους που εν πολλοίς έχουν να κάνουν με τη δική του θέση ως συγγραφέα εντός των εκδοτικών εμπορικών συναλλαγών και των δικτύων πατρωνίας, υποβάλλει σε κριτική την πατριαρχική αντίληψη. Οι τρεις ομιλήτριες του διαλόγου, η Nanna, η Antonia και η Pippa, συζητούν γύρω από τη γυναικεία συνθήκη ενώ αναζητούν το κατάλληλο μέλλον για την Pippa, κόρη της Nanna. Οι επιλογές που ανοίγονται για την Pippa είναι της συζύγου, της μοναχής και της πόρνης, που εμπίπτουν στις βασικές κανονιστικές κατηγορίες της εποχής. Με κριτήριο την τιμιότητα και τη σεξουαλικότητα ως τα κύρια επίδικα για μια γυναίκα σε μια πατριαρχική και εμπορευματοποιημένη κοινωνία, όπως στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα, η Nanna και η Antonia προτείνουν ως κατάλληλο δρόμο για την Pippa την πορνεία. Όπως επιχειρηματολογεί η Antonia: «Πιστεύω ότι πρέπει να κάνεις την κόρη σου την Pippa πουτάνα, επειδή η μοναχή προδίδει τον ιερό όρκο της, η σύζυγος δολοφονεί τον ιερό δεσμό του γάμου, αλλά η πουτάνα δεν βλάπτει ούτε το μοναστήρι ούτε τον άνδρα της. Για την ακρίβεια, πράττει όπως ένας στρατιώτης που πληρώνεται, το μαγαζί της πουλάει αυτό που η ίδια έχει να πουλήσει». Η πόρνη ζει μια πιο τίμια και ειλικρινή ζωή, καθώς δεν παραβαίνει κάποιον όρκο.

Η ίδια η Nanna είχε περάσει και από τις τρεις κανονιστικές κατηγορίες γυναικείας ζωής. Αρχικά ως νεαρό κορίτσι βρέθηκε μοναχή σε μοναστήρι όπου συνάντησε έναν κόσμο ακολασίας σε αντιδιαστολή με τις διακηρύξεις περί του αγνού μοναστικού βίου. Αργότερα αναζήτησε την τίμια ζωή της συζύγου για να ανακαλύψει έναν κόσμο υποτέλειας στον γάμο της με έναν βίαιο ηλικιωμένο, τον οποίον κατέληξε να απατά πριν τον δολοφονήσει κρυφά. Στο τέλος ακολουθεί την καριέρα της πόρνης. Όπως ο μισθοφόρος στρατιώτης, η πόρνη μετέχει σε μια οικονομία της αγοράς. Άλλωστε, καθεμία από τις τρεις σφαίρες γυναικείου βίου μετέχει

στην αγορά με κύριο προϊόν την παρθενία. Η Nanna, ακόμα και όταν είχε εισέλθει στον χώρο της πορνείας, μία από τις χρήσιμες τεχνικές που έμαθε ήταν να προσποιείται ότι διατηρούσε την παρθενία της για να δελεάσει τον μελλοντικό πελάτη. Στο πρόσωπό της οι τρεις κανονιστικές κατηγορίες της γυναικείας ζωής, αν και εκ πρώτης όψεως διαφορετικές μεταξύ τους, συνιστούν ένα συνεχές. Ένα συνεχές επιτέλεσης προσδοκιών θηλυκότητας: «Προσποιούμουν τη σεμνότητα της μοναχής, τους κοίταγα με την αυτοπεποίθηση της παντρεμένης και έκανα χειρονομίες πουτάνας». Η Pippa πρέπει να μάθει να επιβιώνει σε έναν κόσμο πυκνών εμπορικών συναλλαγών, ανδρικής βίας και πατριαρχικής ιεραρχίας. Αν και η επιτυχημένη Nanna κατόρθωσε να έχει συμμορίες ανδρών για την προστασία της, συμβουλεύει ότι «για κάθε μία Nanna υπάρχουν χιλιάδες άλλες που καταλήγουν να πεθάνουν στα φτωχοκομεία» διότι «η ζωή της πουτάνας είναι τυχερό παιχνίδι». Τα λόγια της Nanna διαρκώς υπενθυμίζουν την έμφυλη ιεραρχία: «Αν από τη μια μεριά βάλεις όλους τους άνδρες που καταστράφηκαν από πουτάνες και από την άλλη μεριά βάλεις όλες τις πουτάνες που διαλύθηκαν από τους άνδρες, θα δεις πού βρίσκεται το μεγαλύτερο φταίξιμο, σε μας ή σε αυτούς. Διότι μπορώ να σου μιλήσω για όλες εκείνες τις πουτάνες που κατέληξαν σε νοσοκομεία, στους δρόμους ή να κοιμούνται κάτω από τους πάγκους στα πανηγύρια» (Ruggiero, 1993, σ. 11-16. Moulton, 2019, σ. 212-213, 217, 221).

6.4 Ανδρισμοί, ομοκοινωνικότητα και γυναικεία παρουσία στα αναγεννησιακά περιβάλλοντα

Στα αναγεννησιακά περιβάλλοντα η κύρια οργανωτική αρχή που διατρέχει τους νέους ιδεοτυπικούς ελίτ ανδρισμούς είναι η μετριοπάθεια. Η μετριοπάθεια γίνεται η εξέχουσα ανδρική αρετή. Με επαναλαμβανόμενο τρόπο οι λόγιοι και οι αυθεντίες της εποχής διαπλέκουν ετυμολογικά τις λατινικές λέξεις *virtus* (αρετή) και *vir* (άνδρας) καθιστώντας την αρετή και δη την κορωνίδα των αρετών, τη μετριοπάθεια, έμφυλα οριοθετημένη. Οι νέες προσδοκίες γύρω από τη διαμόρφωση του ανδρισμού βρίσκονται σε πλήρη συνάρτηση με την εδραίωση του πατριαρχικού οίκου, τα νέα εργασιακά και οικονομικά καθεστώτα του εμπορίου και του μεταποιητικού τομέα και τα νέα πολιτικά περιβάλλοντα όπως οι ολιγαρχικές διοικήσεις και οι αυλές. Ο γάμος, η οικογένεια και η διαχείριση του οίκου, καθώς και τα ομοκοινωνικά περιβάλλοντα της εργασίας και της πολιτικής συμμετοχής αλλά και της εκπαίδευσης και της διασκέδασης γίνονται τα βασικά πεδία δόμησης του ανδρισμού.

Ήδη από τον ύστερο 14ο αιώνα μετά τις καταστροφικές συνέπειες του Μαύρου Θανάτου διακρίνεται μια νέα πραγμάτευση του ανδρισμού στον αστικό χώρο, ένα είδος αστικότητας (*urbanitas*). Η νέα μορφή ανδρισμού ανταγωνίζεται παλαιότερες, μεσαιωνικές μορφές ανδρισμού με κύρια πεδία έμφυλης συγκρότησης τον πόλεμο και την εκκλησιαστική ζωή, οι οποίες βέβαια παρέμεναν εξαιρετικά ανθεκτικές μέχρι τον 17ο αιώνα. Αυτές τις διαδικασίες εμβάθυναν τα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων. Ο πατριαρχικός ή και «αστικός» ανδρισμός διακρίνεται από ένα πλέγμα προσδοκιών, πρακτικών και επιτελέσεων. Η χρηστή διοίκηση και η διαχείριση δημόσιων αξιωμάτων, ο έλεγχος επί των υποτελών μελών του οίκου, η τιθάσευση των παθών, η αυτοσυγκράτηση και η μετριοπάθεια, η προάσπιση της δημόσιας ηθικής και της κοινωνικής ευταξίας είτε με τον έλεγχο όσων σεξουαλικών σχέσεων γίνονταν πηγή αταξίας είτε με τον έλεγχο επί των φτωχών, των ανέστιων και των ακηδεμόνευτων ανδρών, η τιμή και η ευυποληψία, η εργατικότητα και η δεξιοτεχνία αποτελούν συστατικά της ελίτ ανδρικής αρετής. Η άσκηση «λελογισμένης» βίας ήταν επίσης αναμενόμενη (Reeser, 2006, σ. 18-19. Karras, 2003, σ. 109-150).

Αυτόν τον νέο ιδεοτυπικό ανδρισμό δεν θα τον συναντήσουμε με τον ίδιο βαθμό πύκνωσης στον ευρωπαϊκό χώρο. Η σύναψη γάμου για τους άνδρες της μεσαίας και ανώτερης ελίτ δεν ήταν πάντα εφικτή. Παντού συναντάμε ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά αγαμίας στις τάξεις της ελίτ και των τεχνιτών. Ωστόσο, ο αντίκτυπος της έγγαμης ή της εργένικης ζωής ήταν ενδεχομένως διαφορετικός. Σε πολλές πόλεις του ιταλικού χώρου συχνά ένας παντρεμένος τεχνίτης παρέμενε (ως *figlio di famiglia*) υπό τη νομική και οικονομική κηδεμονία του πατέρα του, ο οποίος διέθετε τη νομική ισχύ του *patria potestas*, και μόνο μετά τη νομική πράξη της απελευθέρωσής του ο γιος καθίστατο μεταξύ άλλων υπεύθυνος για τα χρέη του ή ο μόνος διαχειριστής του εισοδήματός του. Η πατρική εξουσία επί των παντρεμένων ή μη άρρενων τέκνων, ειδικά ως προς την οικονομική τους ανεξαρτησία, είχε ως αποτέλεσμα η γαμήλια συνθήκη και το «αυτόνομο» νοικοκυριό να μην καθίστανται τα κατεξοχήν στοιχεία συγκρότησης του ανδρισμού. Στην Αγγλία, αντιθέτως, το βάρος της αγαμίας ήταν πολύ πιο ισχυρό. Η αγαμία συχνά αναπαρίστατο ως αποτυχία. Ο άγαμος άνδρας ταυτιζόταν με τον φτωχό και τον ανέστιο ως μορφές ελλιπούς ανδρισμού. Στις πόλεις του γερμανικού χώρου, όπως θα δούμε στη συνέχεια, η δημιουργία οικογένειας, η ίδρυση εργαστηρίου και η απόκτηση της συντεχνιακής ιδιότητας σχεδόν ταυτίζονταν. Στον ιταλικό χώρο, παρότι αυτή η ταύτιση δεν υπήρχε ή ήταν πιο ήπια και η συντεχνιακή ιδιότητα δεν έφερε εξίσου ισχυρά πολιτικά προνόμια, το εργαστήριο (η *bottega*) δεν ήταν μόνο χώρος

παραγωγής και εργασιακών σχέσεων ή εκμάθησης μιας τέχνης και ενός επαγγέλματος αλλά εξέχον πεδίο εκμάθησης και επιτέλεσης του ανδρισμού (Cavallo, 2008. Cavallo, 2009. Tosh, 2001, σ. 48-49. Ruggiero, 2006).

Παρά τις κατά τόπους διαφορές, συστηματικά, ωστόσο, ο ανδρισμός αναπαρίσταται και επιτελείται ως μια διαρκώς αγχωτική συνθήκη, ως μια συνθήκη όπου ελλοχεύουν εντάσεις αλλά και ο κίνδυνος της διολίσθησης σε άλλες υποτελείς συνθήκες, έμφυλες και μη. Στους σαιξπηρικούς ήρωες συχνά εικονογραφείται το άγχος του ανδρισμού. Ο Ιάγος συμβουλεύει τον Οθέλλο: «Και, βεβαίως, υπομονή, γιατί αλλιώς θα με κάνετε / να υποθέσω πως είστε γεμάτος θυμό και νεύρα: / κάθε άλλο παρά άνδρας!». Συχνά αυτές οι υποτελείς συνθήκες διασταυρώνονται και αλληλοτροφοδοτούνται, όπως στα λόγια του Λαυρέντιου προς τον Ρωμαίο στο έργο *Ρωμαίος και Ιουλιέτα*: «Μα, άντρας είσ' εσύ; / Δείχνεις για άνδρας, μα τα κλάματά σου είναι γυναικεία / και τα καμώματά σου δείχνουν αλόγιστη μανία / –σαν του θηρίου. Σαν γυναικούλα κάνεις που, όμως, έχει / μορφή άνδρα. Μ' αυτά που κάνεις, τέρας μοιάζεις! […] σε είχα για πιο συγκροτημένο». Η ανασφάλεια υπήρξε εγγενής στον ανδρισμό· ενώ αποκάλυπτε ρωγμές των πατριαρχικών συστημάτων, ταυτοχρόνως, κατά παράδοξο τρόπο, συντελούσε στην αναπαραγωγή και διατήρηση της πατριαρχίας Ο αναγεννησιακός ανδρισμός του «πατριάρχη» γίνεται αντιληπτός ως μια «κοινωνική αξία», ένα «προνόμιο» που κερδίζεται ή χάνεται, όταν ο «πατριάρχης» αποτυγχάνει ως σύζυγος και πατέρας (Shakespeare, 2000, σ. 115. Shakespeare, 2016, σ. 252).

Οι επανειλημμένως διακωμωδούμενες μορφές του «κερατά» και του «ζηλιάρη συζύγου» αποτυπώνουν τη ρευστότητα μεταξύ ηγεμονίας και ταπείνωσης στις κοινωνίες της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας. Η ρητορική της εποχής καθιστά τη συντεχνιακή οργάνωση της εργασίας μια ομοκοινωνική αλλά εύθραυστη συνθήκη, όπως για παράδειγμα αποτυπώνεται στο αστικό, θρησκευτικό θέατρο στην Αγγλία του 15ου αιώνα, το οποίο υπήρξε ένα κατεξοχήν «δράμα του ανδρισμού». Σε αυτό η αστική ζωή επιτελείται ως ομοκοινωνική φαντασίωση, αποκαλύπτοντας αλλά και επισκιάζοντας ιεραρχικές σχέσεις μεταξύ των ανδρών. Το θέατρο προβάλλει τον Χριστό ως φορέα παραδειγματικού ανδρισμού που διακρίνεται από σιωπή, αυτοθυσία και στωικότητα. Ο μάστορας ή ο έμπορος, σε αναλογία με τον Χριστό προς τους μαθητές του, είναι ο απόμακρος επικεφαλής απέναντι στους εργασιακά εξαρτώμενους. Για τους εμπόρους, παρά τα ιδεώδη της εργατικότητας και της σύνεσης που πρόβαλλαν, διαρκώς ελλόχευε η κατηγορία της εκπόρνευσης, δηλαδή ότι, όπως και οι πόρνες, πωλούσαν τα πάντα (Breitenberg, 1996. Foyster, 1999, σ. 103-146. Moulton, 2010).

Η επίτευξη του πατριαρχικού ανδρισμού δεν ήταν μια οικουμενική προσδοκία. Διακρινόταν από αποκλεισμούς, δομικούς και συγκυριακούς. Αυτοί οι αποκλεισμοί αποτυπώνονται με εύγλωττο τρόπο σε ένα ισπανικό ρητό: «Δεν είναι όλοι όσοι κατουράνε στον τοίχο άνδρες». Ο πατριαρχικός ανδρισμός αποτελούσε πρωτίστως, ίσως και αποκλειστικά, προσδοκία για τα στρώματα της μέσης και ανώτερης ελίτ, τα οποία μετείχαν στους συντεχνιακούς θεσμούς και την αστική διακυβέρνηση. Υπό αυτή την έννοια, δηλαδή, αποκλείονται εξαρχής οι άνδρες των υπάλληλων κοινωνικών στρωμάτων οι οποίοι δεν μετείχαν στην αστική διακυβέρνηση. Ο γάμος και η εργασία ως αλληλοτροφοδούμενα πεδία συγκρότησης του ανδρισμού μπορούσαν να διαμορφώνουν, εξαιτίας της αλληλεξάρτησής τους, αποκλεισμούς. Ίσως ένα από τα χαρακτηριστικότερα παραδείγματα είναι οι πόλεις του γερμανικού χώρου. Οι αρχιμάστορες που ήταν ιδιοκτήτες εργαστηρίων και είχαν στη δούλεψή τους τεχνίτες και μαθητευόμενους τεχνίτες, ήταν μέλη των συντεχνιών και ήταν παντρεμένοι. Οι τεχνίτες, αφότου είχαν ολοκληρώσει τη μαθητεία τους, περιπλανιόνταν από πόλη σε πόλη δουλεύοντας σε διαφορετικά εργαστήρια και για διαφορετικούς αρχιμάστορες, κερδίζοντας τα προς το ζην και συνάμα βελτιώνοντας την τέχνη και τις δεξιότητές τους και αναμένοντας ότι κάποια στιγμή θα γίνονταν οι ίδιοι αρχιμάστορες και θα παντρεύονταν. Δηλαδή, θα αποκτούσαν εργαστήριο, ιδιότητα μέλους της συντεχνίας και οίκο.

Από τον ύστερο 15ο αιώνα σε αυτή τη διαδικασία άρχισαν να θέτονται περιορισμοί, καθώς η ιδιότητα του μέλους και η συμμετοχή σε μια συντεχνία έγιναν πιο κλειστές και σε κάποιες περιπτώσεις κληρονομικές. Ολοένα και περισσότεροι τεχνίτες παρέμεναν σε αυτή την εργασιακή βαθμίδα για όλη τους τη ζωή χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να γίνουν αρχιμάστορες. Μετατρέπονταν σε ένα είδους μισθωτού εργάτη. Η σύναψη γάμου ήταν εξαρτώμενη από τη μετάβασή τους σε καθεστώς αρχιμάστορα, καθώς πολύ συχνά στους τεχνίτες δεν επιτρεπόταν να παντρευτούν, αλλά ζούσαν στο νοικοκυριό του αρχιμάστορα στον οποίον εργάζονταν μέχρι οι ίδιοι να γίνουν αρχιμάστορες. Η μεγάλη εικόνα που έχουμε για τις συντεχνίες είναι ότι υπήρξαν έμφυλα προσδιορισμένα θεσμικά και οικονομικά περιβάλλοντα. Οι γυναίκες αποκλείονταν από αυτές. Ωστόσο, από τον 14ο μέχρι τον 15ο αιώνα κατά τόπους στην Ευρώπη και σε κάποιους οικονομικούς χώρους οι γυναίκες είχαν περιορισμένη πρόσβαση, κληρονομικού κυρίως χαρακτήρα, στη συντεχνιακές λειτουργίες. Αυτές οι προσβάσεις περιορίστηκαν από τον ύστερο 15ο αιώνα. Η περίπτωση των τεχνιτών που εξετάσαμε πιο πάνω και οι περιορισμοί τους οποίους αντιμετώπισαν συμπίπτουν με την επιβολή περιορισμών στις γυναίκες. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι από τον ύστερο 15ο αιώνα οι συντεχνίες δεν γίνονται απλώς αμιγή ανδρικά

περιβάλλοντα αλλά γίνονται κλειστά ελίτ ανδρικά περιβάλλοντα τα οποία αποκλείουν γυναίκες αλλά και την πλειονότητα των ανδρών. Στα προνόμια ενός πλήρους, πατριαρχικού ανδρισμού μετείχαν μόνο κάποιοι άνδρες (Wiesner, 1989. Ogilvie, 2003, σ. 96-98).

Ο ανδρισμός που αναδύεται στα αναγεννησιακά αστικά κέντρα του εμπορίου και της μεταποίησης βρίσκεται σε αλληλοτροφοδότηση, ανταγωνιστική αλλά και συμπληρωματική, με έναν άλλον ελίτ ανδρισμό της εποχής, τον λεγόμενο αυλικό ανδρισμό. Σε αντίθεση με τα ομοκοινωνικά περιβάλλοντα των εμπόρων και των τεχνιτών, οι αυλές υπήρξαν μεικτά περιβάλλοντα με ισχυρές, ωστόσο, έμφυλες ιεραρχήσεις. Στον αυλικό ανδρισμό συγχωνεύονται στοιχεία του αστικού ανδρισμού, όπως η εγκράτεια, η μετριοπάθεια και ο γάμος, με ιδιότητες που προέρχονταν από τον πολεμικό ανδρισμό της φεουδαρχικής τάξης, μόνο που αυτές οι ιδιότητες τελούν υπό μετασχηματισμό. Η τιμή, η χάρη, η υπόληψη, η λεπτότητα στους τρόπους, η καταγωγή, η στρατιωτική τέχνη, η πνευματώδης διάθεση, οι καλλιτεχνικές δεξιότητες, το γούστο και η ερωτική ικανότητα γίνονται τα κύρια ιδεώδη για τις κοινωνικές ελίτ που περιβάλλαν τους ηγεμόνες στον ιταλικό χώρο και τους μονάρχες στην υπόλοιπη Ευρώπη. Ο αυλικός ανδρισμός δομείται πρωτίστως ως ενσώματη επιτέλεση, ως ένα πλέγμα ενσώματων πρακτικών και τεχνικών, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Το σώμα είναι το επίκεντρο όπου παράγεται το αυλικό ευγενές ανδρικό υποκείμενο και από τη διαχείρισή του απορρέει η υπεροχή των τάξεων που περιστοιχίζουν και υπηρετούν τον ηγεμόνα. Η ενσώματη επιτέλεση του αυλικού ανδρισμού συμπυκνώνεται στην έννοια της *sprezzatura*, την τέχνη της ανεπιτήδευτης επιμέλειας μεταξύ του «φαίνεσθαι» και του «είναι», η οποία είναι προϊόν εκμάθησης και άσκησης και απαραίτητη προϋπόθεση για τη ζωή στο ανταγωνιστικό και ιεραρχικό αυλικό περιβάλλον το οποίο τελεί διαρκώς υπό το βλέμμα του ηγεμόνα (Διαλέτη, 2019, σ. 211-213. Διαλέτη, 2016, σ. 199-208. Thomas, 2017. Armon, 2015).

Πλήθος κειμένων κατά τον 16ο και 17ο αιώνα πραγματεύονται την αυλικότητα και επί της ουσίας την έμφυλα προσδιορισμένη δέουσα διαγωγή, η οποία προβάλλει ως ένα ευρύτερο ζήτημα προς ρύθμιση, που υπερβαίνει τον οίκο, τη γαμήλια ζωή και την οικιακή ευταξία στα οποία εστιάζει η κανονιστική οικιακή γραμματεία. Από το πλήθος κειμένων, τρία έργα ξεχωρίζουν λόγω των καινοτομιών που εισάγουν και της διάδοσης που γνωρίζουν: το *Il libro del Cortegiano* (*Το βιβλίο του Αυλικού*, 1528) του Baldesar Castiglione, το *Il Galateo* (1558) του Giovanni della Casa και το *La civil conversazione* (1574) του Stefano Guazzo. Παραγμένα σε διαφορετικές περιοχές του ιταλικού χώρου, γνώρισαν πολλαπλές εκδόσεις, μεταφράσεις και διασκευές στον ευρωπαϊκό χώρο ενώ αποτέλεσαν το πρότυπο για τη σύνθεση εκατοντάδων κειμένων με θέμα τη διαγωγή. Υπήρξαν «υποδείγματα» ανάγνωσης για τους ευρωπαϊκούς μορφωμένους κύκλους, ειδικά για τις μεσαίες ελίτ και για τα αυλικά περιβάλλοντα. Ο αντίκτυπός τους στη διαμόρφωση και τη συζήτηση περί ευγενούς συμπεριφοράς και πολιτισμένης συναναστροφής στον αναγεννησιακό κόσμο υπήρξε τόσο εκτεταμένος και πολυδαίδαλος, που, όπως έχει χαρακτηριστικά επισημανθεί, κάθε προσπάθεια να τον αξιολογήσουμε είναι τόσο μάταιη όσο και η κατανόηση της σύγχρονης επιρροής του Hollywood. Οι προδιαγραφές του αυλικού ανδρισμού σε αυτά τα έργα αλλά και η κατά τόπους δεξίωση των ίδιων των έργων αποκαλύπτουν τις εντάσεις και τις αμφισημίες που καθιστούν τον αυλικό ανδρισμό μια ιδιαίτερα ολισθηρή και επικίνδυνη συνθήκη. Τα ιδεώδη της αρετής, της εγκράτειας και του αυτοελέγχου, οι συμβολικές πλέον πρακτικές βίας, όπως το κυνήγι και η ξιφασκία, και η πρακτική της *sprezzatura*, όπως συμβουλεύει ο Castiglione, μπορούσαν κάλλιστα να θεωρηθούν ως σημάδια παρακμής και εντέλει υπονομευτικά του ανδρισμού. Η αυλική ζωή ήταν συχνά κατάφορτη αμφισημιών ως προς τον ανδρισμό. Η ίδια η υποταγή στον ηγεμόνα ήταν υπονομευτική του ανδρισμού (Διαλέτη, 2016, σ. 185-192. Cox, 1994, σ. 411-412).

Στην Αγγλία, παρά τον σταδιακό μετασχηματισμό της φεουδαρχικής τάξης σε αυλικούς, οι προδιαγραφές του αυλικού ανδρισμού και εν γένει της κόσμιας διαγωγής και κοινωνικότητας συχνά γίνονταν αντιληπτές ως ξένη επιρροή (συχνά με αντικαθολικούς επιτονισμούς) που διαφθείρουν τα ντόπια ήθη. Συχνά στην αγγλική λογοτεχνία και το θέατρο της πρώιμης νεότερης περιόδου η μορφή του αυλικού συνδέεται με την εκθήλυνση, την υποκρισία και τη ματαιοδοξία. Ο αυλικός ανδρισμός τίθεται ως μια διαταρακτική υβριδικότητα, ο Άγγλος αυλικός εμφανίζεται υποτιμητικά ως «Αγγλοϊταλός» (*Angleso Italiano* τον αποκαλεί ένας αρνητικά διακείμενος συγγραφέας). Στην Ισπανία, όταν η Μαδρίτη έγινε πρωτεύουσα το 1561 και η ισπανική Αυλή απέκτησε μόνιμη βάση και εξελίχθηκε σε έναν σύνθετο θεσμό, η πρόσβαση στη βασιλική εξουσία απαιτούσε οι ευγενείς, που ήταν κατά βάση εγκατεστημένοι στην ύπαιθρο, να αφήνουν τα κτήματά τους για να είναι παρόντες στην Αυλή. Η έκθεσή τους στις μόδες και τις εκδηλώσεις της αυλικής ζωής συνιστούσε τον 17ο αιώνα αντικείμενο κριτικής, καθώς εκλαμβανόταν ως ένας εκθηλυμένος περισπασμός από την πραγματική ζωή του ευγενούς, η οποία έπρεπε να είναι συνυφασμένη με την «ενάρετη ζωή στην ύπαιθρο» (*virtuosa rusticidad*). Τις ίδιες επικίνδυνες συνδηλώσεις έφερε και η υποταγή στον μονάρχη από τον οποίον όφειλαν να ζητούν άδεια για ζητήματα όπως ο γάμος τους ή η διαχείριση της γαιοκτησίας τους. Συχνά λοιπόν συγγραφείς της εποχής, σύμβουλοι και λόγιοι ανέτρεχαν στο μεσαιωνικό παρελθόν προκειμένου να δημιουργήσουν φαντασιακές νοηματοδοτήσεις του

ανδρισμού. Συχνά αυτές τις στοχεύσεις υπηρετούσε η επιμονή των ιπποτικών μυθιστοριών που παρέμεναν δημοφιλείς ακόμα και στον 17ο αιώνα, ως ένας νοσταλγικός *μεσαιωνισμός* (Shrank, 2019. Lehfedt 471-472).

Κάποιες από τις συστατικές ιδιότητες του νέου ιδεώδους ανδρισμού που πρωτίστως διαμορφώνεται στα περιβάλλοντα του εμπορίου, της συντεχνίας και της Αυλής και είναι κοινωνικά προσδιορισμένος στις μεσαίες και ανώτερες ελίτ φαίνεται ότι διαχέονται και στα ευρύτερα πληθυσμιακά στρώματα που εξ ορισμού αποκλείονταν από αυτόν. Οι άνδρες των υπάλληλων και πληβειακών στρωμάτων διάρθρωναν τις ζωές τους κατά κύριο λόγο σε ομοκοινωνικά περιβάλλοντα της εργασίας, της αγοράς, της θρησκευτικότητας και της διασκέδασης. Το εργαστήριο των τεχνιτών αλλά και η αγορά ήταν οι κατεξοχήν χώροι ανδρικής κοινωνικότητας. Εξίσου σημαίνοντες χώροι ανδρικής κοινωνικότητας ήταν οι λαϊκές αδελφότητες. Ήδη από τον Μεσαίωνα και καθ' όλη την πρώιμη νεότερη περίοδο, με εξαίρεση τις περιοχές όπου επικράτησε ο προτεσταντισμός, οι λαϊκές αδελφότητες ήταν επίσημες ή ημιεπίσημες, εθελούσιες, συνήθως διαταξικές και κατά κύριο λόγο ανδρικές συνομαδώσεις με επίκεντρο τη θρησκευτική λατρεία (όπως λ.χ. οι δεκάδες βενετικές *scuole piccole* ή οι *casacce* στη Γένοβα). Επρόκειτο για περιβάλλοντα σφυρηλάτησης μιας «τελετουργικής συγγένειας» όπου συνυπήρχαν η θρησκευτικότητα και οι ανδρικοί δεσμοί. Η συμμετοχή σε αυτές έφερε κοινωνικό κύρος ακόμα και για τα πληβειακά μέλη. Υπήρχαν μάλιστα ειδικές αδελφότητες που αποτελούνταν μόνο από νέους υπό την καθοδήγηση ενήλικων ανδρών. Η διασκέδαση υπήρξε κατεξοχήν πεδίο ομοκοινωνικότητας όπου άλλοτε μέσω του ανταγωνισμού και άλλοτε μέσω της σύμπνοιας και των κοινών τελετουργικών πρακτικών διαμορφώνονταν οι αντιλήψεις του συνανήκειν και της «αδελφοσύνης». Διαταξικοί χώροι όπως οι αδελφότητες, η αγορά και σε κάποιες περιπτώσεις η διασκέδαση ίσως υπήρξαν οι δίαυλοι διάχυσης στοιχείων του ελίτ ανδρισμού και υιοθέτησής του από τα υπάλληλα στρώματα. Επρόκειτο για μια σύνθετη διαδικασία την οποία δεν είναι εύκολο να ανιχνεύσουμε, πόσο μάλλον όταν συχνά γινόταν αντικείμενο διακωμώδησης (Eisenbichler, 1998. Rondeau, 2000. Rosser, 1994).

Μπορούμε να διαπιστώσουμε αυτή τη διάχυση στους αξιακούς κώδικες και στα επιχειρήματα που επικαλούνται οι άνδρες των υπάλληλων κοινωνικών στρωμάτων όταν εμφανίζονται ως ενάγοντες και εναγόμενοι σε δίκες γύρω από συζυγικές εντάσεις και αντιδικίες ή εχθρότητες και αντιπαλότητες στο μικροεπίπεδο της γειτονιάς και της ενορίας. Κύριο μοτίβο είναι η υπεράσπιση και η διάσωση της προσωπικής τιμής και της οικογενειακής γαλήνης και η στήριξη του νοικοκυριού, ειδικά απέναντι σε άστατες και ανήθικες συζύγους. Η ανδρική τιμή αποτελεί ευρεία αξιακή κατηγορία ήδη από τον 15ο αιώνα, σταθερά σε διαπλοκή με τη γυναικεία σεξουαλικότητα, αν και εμφανίζεται με διαφορετικές συνδηλώσεις ανάλογα με την κοινωνική θέση. Στην Αγγλία ο όρος *honour* αρθρώνεται πρωτίστως από μέλη της ελίτ ενώ οι άνδρες των υπάλληλων τάξεων χρησιμοποιούν όρους όπως *reputation, good name, credit*. Σε αυτόν τον διευρυμένο αξιακό κώδικα της τιμής που διαπερνά τη συγκρότηση του ανδρισμού συχνά οι ιστορικοί αποδίδουν την ενδημικού χαρακτήρα διαπροσωπική βία με περισσότερο ή λιγότερο τελετουργική διάσταση, στην οποία εμπλέκονταν οι άνδρες ανεξαρτήτου κοινωνικής θέσεως κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο. Ωστόσο, η αξίωση της οικογενειακής τάξης και της στήριξης του νοικοκυριού είναι ένα νέο μοτίβο που αναδύεται από τον ύστερο 16ο αιώνα. Η ηγεσία στον οίκο αποκτά πλέον αξιακή δυναμική και για τα υπάλληλα στρώματα. Τον 17ο αιώνα καθίσταται κυρίαρχη η προσβολή απέναντι σε όσους εμφανίζονται να αδυνατούν να στηρίξουν, να ελέγξουν και να διαχειριστούν τον οίκο και τα υποτελή μέλη (Πλακωτός, 2007, σ. 117-118, 120-123. Cohen, 1992. Herrup, 1996. Dabhoiwala, 1996. Foyster, 1999, σ. 87-94. Shepard, 2003, σ. 188-195).

Κατά αντίστοιχο τρόπο, και παρότι τα υπάλληλα και πληβειακά στρώματα αποκλείονταν σύμφωνα με την κυρίαρχη ρητορική από τον ελίτ ανδρισμό, η μετριοπάθεια φαίνεται ότι διαχέεται πέρα από τις ελίτ και γίνεται αντικείμενο ιδιοποίησης. Αυτή η ενσωμάτωση της μετριοπάθειας αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στις νέες αντιλήψεις για τη νεανική σεξουαλικότητα. Παράλληλα με την παραδοσιακή ρητορική και αντίληψη για την επικινδυνότητα της σεξουαλικότητας των νεαρών άγαμων γυναικών, από τα τέλη του 16ου αιώνα στα μάτια των ώριμων ηλικιακά ανδρών που ήταν επικεφαλής νοικοκυριών οι ανδρικές σεξουαλικές πρακτικές και επιθυμίες και ειδικά των νεαρών ανδρών γίνονται αντιληπτές ως διαταρακτικές και επικίνδυνες όταν υπερέβαιναν τα όρια και ή οδηγούσαν σε ετεροσεξουαλικές σχέσεις εκτός γάμου, ή απομακρύνονταν από την προοπτική σύναψης γαμήλιας σχέσης, ή «διολίσθαιναν» στη «σοδομία». Αντίστοιχες μορφές μετριοπάθειας και εγκράτειας στα υπάλληλα στρώματα συναντάμε και ως προς πρακτικές όπως η οινοποσία, παρότι η τελευταία συχνά συνδεόταν με την «αχαλίνωτη» φύση των «χυδαίων» πληβείων. Σε κάποιες περιπτώσεις αναδύεται η διαμόρφωση ενός υπάλληλου ανδρισμού ο οποίος διεκδικεί τη συμπεριφορική εκλέπτυνση. Η διάχυση και ιδιοποίηση στοιχείων του ελίτ ανδρισμού ίσως εντείνεται προς τα τέλη του 17ου αιώνα όταν η διαπροσωπική βία τόσο της ελίτ όσο και των πληβείων τίθεται σταδιακά υπό τον κρατικό έλεγχο, υπονομεύοντας παραδοσιακές αντιλήψεις σχετικά με την ανδρική τιμή και την προάσπισή της. Αυτή η διαδικασία συνεπικουρήθηκε από το αναδυόμενο φαντασιακό της κόσμιας κοινωνικότητας και συμπεριφοράς,

όπως αποτυπώθηκε για πρώτη φορά στη διαμόρφωση ηγεμονικών μορφών ανδρισμού (Behrend-Martínez, 2012. Hardwick, 2015. Bray, 1996. Arab, 2011. Shepard, 2005. Bloom, 2010. Shoemaker, 1999).

Παρά τις διαδικασίες διάχυσης και ιδιοποίησης τα πληβειακά και υπάλληλα στρώματα φαίνεται ότι παρήγαγαν τις δικές τους, διακριτές μορφές ανδρισμού. Για τους χειρώνακτες μεροκαματιάρηδες του αγγλικού αστικού χώρου ο ανδρισμός δομούνταν με βάση το σκληραγωγημένο, δυνατό και ικανό σώμα. Μάλιστα, αυτή η αντίληψη φαίνεται ότι πρόβαλε αντιστικτικά απέναντι στην κυρίαρχη ρητορική περί κλειστού και υπό έλεγχο σώματος που συναντάμε στην ελίτ, δηλαδή ενός ανδρισμού που πριμοδοτεί την ικανότητα του νου να τιθασεύει το σώμα και τα πάθη. Ο πληβειακός ανδρισμός του σκληραγωγημένου σώματος μπολιάζεται με νέες αντιλήψεις που παρουσίαζαν την εργασία ως αυταξία και απαξίωναν την οκνηρία, την οποία απέδιδαν στους άνδρες της ελίτ. Σε ένα παρεμφερές εργασιακό και κοινωνικό περιβάλλον της μέτρια εξειδικευμένης χειρωνακτικής εργασίας και της σχετικής ανασφάλειας οι περιπλανώμενοι τεχνίτες στον γερμανικό χώρο του 16ου αιώνα ολοένα και συχνότερα αποκλείονταν από τη δυνατότητα να γίνουν αρχιμάστορες, να ανοίξουν το δικό τους εργαστήριο, να παντρευτούν και να γίνουν μέλη συντεχνιών. Αυτοί ανέπτυξαν έναν πολύ ισχυρό κώδικα τιμής ο οποίος διέθετε τελετουργικά σφυρηλάτησης των μεταξύ τους δεσμών και ήταν στενά συνδεδεμένος με μια έντονη αντι-οικογενειακή και μισογυνική ρητορική. Απέκλειαν όσους τεχνίτες δεν υιοθετούσαν πλήρως τον κώδικα, όπως για παράδειγμα αυτούς που σύχναζαν σε πορνεία, διατηρούσαν αποστάσεις από τους αρχιμάστορες λόγω του ότι οι τελευταίοι ήταν παντρεμένοι και θεωρούσαν τη συναναστροφή με γυναίκες ατιμωτική. Η περιπλανώμενη ζωή από πόλη σε πόλη έγινε ισχυρό στοιχείο τιμής και ανδρισμού ενώ οι ίδιοι αποκαλούσαν επιτιμητικά τους εαυτούς τους «περιπλανώμενα πουλιά» (*wandervogel*). Στο διαφορετικό οικονομικό και κοινωνικό περιβάλλον της υπαίθρου, σε αγροτικές περιοχές της Ισπανίας όπως στη Γαλικία καθοριστική ιδιότητα του ανδρισμού για τους χωρικούς ήταν η μετανάστευση. Όσοι παρέμεναν στα χωριά χαρακτηρίζονταν υποτιμητικά «ολιγόψυχοι» (*remendafoles*). Εξίσου σημαντική ήταν η περηφάνια για τις σεξουαλικές σχέσεις τους ενώ απέφευγαν συστηματικά τη στρατιωτική θητεία, καθώς η Ισπανία, ως αυτοκρατορική δύναμη, είχε ένα ευρύ μέτωπο πολεμικών επιχειρήσεων (Arab, 2011b. Wiesner, 1989. Wiesner, 1991. Poska, 2008).

Μια ιδιαίτερη κατηγορία αποτελεί ο ανδρισμός εν τω γίγνεσθαι των νέων ανδρών. Οι νέοι εξ ορισμού αποκλείονται από τις ιδιότητες και τα προνόμια του πατριαρχικού ανδρισμού. Σταδιακά και ως απόρροια της αστικοποίησης η ανδρική νεανική κοινωνικότητα αναδύθηκε ως διακριτή κουλτούρα. Μορφές τελετουργικού ανδρισμού υπήρξαν κυρίαρχες μεταξύ των νέων σφυρηλατώντας ισχυρούς ομοκοινωνικούς δεσμούς και διαμορφώνοντας διαβατήριες τελετές προς την ενηλικίωση, σε μια διαδικασία που συχνά κρινόταν κρίσιμη και ασταθής. Το κυριότερο χαρακτηριστικό του νεανικού υπό διαμόρφωση ανδρισμού στις πόλεις αλλά και στην ύπαιθρο υπήρξε η βία, για την ακρίβεια η (ημι-)οργανωμένη βία. Σε όλη την Ευρώπη ομάδες νεαρών επιδίδονταν σε περισσότερο ή λιγότερο τελετουργοποιημένες πρακτικές βίας. Συχνά η νεανική βία ήταν σύμπτωμα γενικότερης δυσαρέσκειας των υπάλληλων στρωμάτων ή αποτελούσε έκφραση της ευρύτερης αποδοκιμασίας για φαινόμενα που διατάρασσαν την κοινοτική συνοχή και τα αποδεκτά ήθη (Davis, 1971. Davis, 1973. Davis, 2004).

Σε άλλες περιπτώσεις η νεανική βία απέρρεε από το ευρύτερο κλίμα βίαιων διαπροσωπικών σχέσεων στα προνεωτερικά αστικά περιβάλλοντα. Μέσω των βίαιων πρακτικών οι νεαροί άνδρες αποκτούσαν το «ανδρικό κύρος» από το οποίο ακόμη υπολείπονταν λόγω της ηλικίας τους, ή επιτελούσαν το δικό τους, εναλλακτικό «θέατρο ανδρισμού». Η νεανική βία δεν διοχετευόταν μόνο απέναντι σε συνομήλικους αλλά συχνά στόχευε γυναίκες, ξένους και ευάλωτες πληθυσμιακές ομάδες, όπως άστεγους και άπορους. Μαζί με τη βία οι ετεροσεξουαλικές πρακτικές με πόρνες αλλά και οι ομοσεξουαλικές πρακτικές και ο έντονος μισογυνισμός υπήρξαν στοιχεία της νεανικής κουλτούρας. Βία και σεξουαλικές πρακτικές διαπερνούν τη νεανική κουλτούρα τόσο των υπάλληλων στρωμάτων όσο και των ανώτερων. Στο κατεξοχήν ομοκοινωνικό περιβάλλον του πανεπιστημίου από τον 14ο αιώνα οι νεαροί φοιτητές υιοθετούσαν πρακτικές όπως η οινοποσία, τα τυχερά παιχνίδια, η νυχτερινή ζωή και η σεξουαλική βία εναντίον γυναικών (Niccoli, 2002. Karras, 2003, σ. 67-108. Shepard, 2003, σ. 93-126. Reinke-Williams, 2009. Baldassari, 2005, σ. 54-71).

Οι πατριαρχικές δομές και διαδικασίες του αναγεννησιακού κόσμου και οι επιτάσεις και εμβαθύνσεις που φέρουν τα θρησκευτικά μεταρρυθμιστικά κινήματα του 16ου αιώνα διαμορφώνουν εξαιρετικά οριοθετημένους γυναικείους θύλακες: γάμος (παρότι, όπως έχουμε ήδη αναφέρει ένα σημαντικό μέρος του γυναικείου πληθυσμού παρέμενε εκτός γαμήλιας ζωής) ή μοναστικός βίος, ο οποίος σε αρκετές περιπτώσεις αποτελούσε μια ευπρόσδεκτη προοπτική απέναντι στον γάμο, παρότι για τις γυναίκες των μεσαίων και ανώτερων ελίτ σε σημαντικό βαθμό η προοπτική του μοναστηριού διαμορφωνόταν σε σχέση με τις οικογενειακές γαμήλιες στρατηγικές, το προικοδοτικό σύστημα και τη διασφάλιση της οικογενειακής κοινωνικής θέσης. Βέβαια, στην προτεσταντική Ευρώπη ο μοναστικός βίος έπαψε να αποτελεί προοπτική.

Συχνά η υπέρβαση των γυναικείων ορίων νοηματοδοτούνταν άλλοτε ως εξαίρεση και άλλοτε ως υιοθέτηση ανδρικών χαρακτηριστικών. Για παράδειγμα, Ισπανοί συγγραφείς, όταν επιχειρούν να δημιουργήσουν εξιδανικευμένες θηλυκότητες, καταφεύγουν στη μορφή της ανδρογυναίκας (*muger varonil*). Η αρετή μπορούσε να κάνει μια γυναίκα ανδρογυναίκα (*la haze varonil*) μέσω της υπέρβασης της εκ φύσεως αδυναμίας και παθητικότητάς της. Η όποια αναδιάταξη της έμφυλης τάξης μπορούσε να γίνει νοητή μόνο μέσω της αρρενοποίησης των γυναικών, η οποία επειδή ήταν εξαίρεση επιβεβαίωνε την έμφυλη και φυσική ιεραρχία (Fink De Backer, 2010, σ. 31-32).

Οι έμφυλες προδιαγραφές, οι αντινομίες και οι οριοθετήσεις που παρήγαγε η αναγεννησιακή πατριαρχία γύρω από τη γυναικεία παρουσία απασχόλησαν τις λίγες γυναίκες συγγραφείς που εμφανίζονται τον ύστερο 16ο αιώνα και πιο δυναμικά τον 17ο αιώνα και επιδίδονται σε έργα δοκιμιακού, διαλογικού, επιστολικού χαρακτήρα και στο αναδυόμενο είδος του μυθιστορήματος. Η πορνεία, ο γάμος, ο μοναστηριακός εγκλεισμός, η γυναικεία θέση, οι ευκαιρίες στην εκπαίδευση, οι συναισθηματικές και ερωτικές προσδοκίες θεματοποιούνται από τις γυναίκες συγγραφείς. Ενδεικτικά έργα της γυναικείας λογιοσύνης αποτελούν τα *Il merito delle donne* (1600) της Moderata Fonte, *La nobiltà et l'eccellenza delle donne co' diffetti et mancamenti de gli uomini* (1601) της Lucrezia Marinella, *Tirannia paterna* και *L'inferno monacale* της Arcangela Tarabotti, *The Countesse of Mountgomeries Urania* (1621) της Mary Wroth, *Clélie, Histoire romaine* (1654-60) της Madeleine de Scudèry, *A Serious Proposal to the Ladies, for the Advancement of Their True and Greatest Interest* (1694) της Mary Astell. Συγγραφείς όπως οι παραπάνω ανέπτυξαν έναν ευρύτερο συγγραφικό έργο αλλά τα συγκεκριμένα έργα αποτελούσαν συμβολές και παρεμβάσεις σε συζητήσεις και ανταλλαγές με άνδρες συγγραφείς. Ωστόσο, ακόμα και η «προνομιούχα» θέση των γυναικών που μετείχαν στην εγγραμματοσύνη και ακόμη περισσότερο στη λογιοσύνη υπόκεινται σε συγκεκριμένες έμφυλες προϋποθέσεις και γινόταν διανοήσιμη υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις.

Η γυναικεία εγγραμματοσύνη, εκπαίδευση και λογιοσύνη υπήρξαν ζητήματα ακανθώδη για τις αναγεννησιακές πατριαρχικές κοινωνίες. Η κανονιστική γραμματεία τόνιζε ότι η ουμανιστική εκπαίδευση, η πρόσβαση στα λατινικά και η πανεπιστημιακή εκπαίδευση των γυναικών ήταν ασύμβατες ή και διαταρακτικές με τα ιδεώδη της κοινωνικής ιεραρχίας, της ηθικής τάξης και της οικιακότητας. Σύμφωνα με τον Giovanni Michele Bruto στο εγχειρίδιό του *Institutione di una fanciulla nata nobilmente* (1555) η εκπαίδευση, ειδικά η ουμανιστική, μπορούσε να κάνει το κορίτσι «φιλόδοξο». Η γυναικεία εκπαίδευση όφειλε να είναι οριοθετημένη στις έμφυλες ιεραρχίες και προσδοκίες και κυρίως να προετοιμάσει τις γυναίκες για την οικιακή ζωή τους. Αυτές τις προδιαγραφές διατύπωσε και συμπύκνωσε ο Juan Luis Vives στην πολυδιαβασμένη και πολυμεταφρασμένη πραγματεία του για τη γυναικεία εκπαίδευση *De institutione feminae Christianae* (1523). Η γυναικεία εκπαίδευση περιστρέφονταν γύρω από τα μοναστήρια, την κατ' οίκον διδασκαλία, τη διδασκαλία μητέρας προς κόρη ή και τα ιδιωτικά διδακτήρια στο σπίτι διδασκαλισσών (όπως τα *colegios de amigas* στην Ισπανία). Αυτό δεν αναιρούσε βέβαια το ότι σε κάποιες περιπτώσεις γυναίκες των μεσαίων και ανώτερων ελίτ λάμβαναν εκπαίδευση που υπερέβαινε τα στεγανά της κανονιστικής γραμματείας. Ενώ οι γυναίκες της αγγλικής αριστοκρατίας κατά κανόνα λάμβαναν εκπαίδευση που στόχευε στην ηθική διαμόρφωση και στη διαχείριση του νοικοκυριού κατά τα πρότυπα που είχε θέσει ο Juan Luis Vives, εξαιρέσεις όπως οι κόρες του ουμανιστή λόγιου Thomas More διδάχθηκαν λατινικά, αρχαία ελληνικά, μαθηματικά και αστρονομία. Αρκετοί συγγραφείς που απέκλιναν από τις βασικές έμφυλες προδιαγραφές και θεωρήσεις της εκπαίδευσης έθεταν το δύσκολο ερώτημα αν η πρόσβαση στην εκπαίδευση έπρεπε να υπακούει στο φύλο ή στην κοινωνική θέση (Jordan, 1993. Michalove, 1999).

Στα αυλικά αριστοκρατικά περιβάλλοντα οι γυναίκες ήταν πιο πιθανό να λάβουν ουμανιστική εκπαίδευση. Ή με αυτά τα περιβάλλοντα συνδέονταν συχνότερα λόγιες και συγγραφείς. Γυναίκες συγγραφείς εμφανίζονται με διαφορετικές χρονικότητες· ήδη από τον 15ο αιώνα στον ιταλικό χώρο αλλά από τον 16ο αιώνα στην Αγγλία. Επιδόθηκαν σε διάφορα γραμματειακά και κειμενικά είδη, όπως η μυθιστορία, τα επικά ποιήματα, φιλοσοφικές και πολιτικές πραγματείες, θρησκευτικά κείμενα, θεατρικά έργα, ουτοπικές αφηγήσεις, επιστολογραφία, (αυτο-)βιογραφία, χρονικά. Τα έργα γυναικών συγγραφέων μπορεί να γνώρισαν ιδιαίτερη δημοφιλία στην εποχή τους ή και μεταγενέστερα. Η έρευνα στην ιστορία των γυναικών κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες ανακαλύπτει ολοένα και περισσότερες περιπτώσεις γυναικών που έλαβαν ουμανιστική εκπαίδευση και κυρίως γυναίκες συγγραφείς. Κατά πάσα πιθανότητα και άλλες περιπτώσεις θα έλθουν στο φως. Τα έργα τους συχνά έπεσαν στη λήθη κατά τον 19ο αιώνα όταν άνδρες λόγιοι άρχισαν να αξιολογούν τη συγγραφική παραγωγή του παρελθόντος και κρίνοντας τι συνιστούσε αξιόλογο έργο έθεταν τα γυναικεία έργα στο περιθώριο (Robin, 2013. Baranda & Cruz, 2018).

Σε άλλες περιπτώσεις, αυτό που καθοδηγούσε τη γυναικεία εκπαίδευση ήταν η κοινωνική αναγκαιότητα. Χαρακτηριστικά στην Ισπανία του 16ου αιώνα σε πόλεις όπως η Σεβίλλη, λόγω της μεγάλης μετανάστευσης

ανδρών στον Νέο Κόσμο ή της υπηρεσίας τους στα μεγάλης κλίμακας ισπανικά στρατεύματα, γυναίκες αναλάμβαναν οικογενειακές επιχειρήσεις και περιουσίες. Ειδικά στις τάξεις των ευγενών η εκπαίδευση των γυναικών ήταν σημαντική λόγω του μεγάλου αριθμού ευγενών ανδρών που πέθαιναν στις πολεμικές επιχειρήσεις της ισπανικής μοναρχίας. Αυτές οι πρακτικές, ωστόσο, συνυπήρχαν και πολύ δύσκολα υπονόμευαν τις αμφισημίες που περιβάλλαν τη γυναικεία θέση στον κόσμο των γραμμάτων και τα ισχυρά έμφυλα στεγανά. Ακόμη και η «προνομιούχα» θέση της γυναικείας λογιοσύνης προϋπέθετε ένα δίπολο εξύψωσης και υποτέλειας όπως αναδεικνύεται στο έργο του Ισπανού λόγιου Francisco de Monzón. Αυτός αφιέρωσε το 1563 το έργο του με τίτλο *Norte de idiotas* (*Οδηγός για αμαθείς*) στην ευγενή María de Silva, ακολουθώντας τη συνήθη πρακτική αφιέρωσης έργων σε σημαίνουσες γυναίκες οι οποίες αναλάμβαναν τον ρόλο του πάτρωνα. Ο Monzón καθιστούσε τη Silva όχι μόνο πάτρωνα αλλά και ιδεατή πρώτη αναγνώστρια του έργου του, το οποίο ήταν ένα εγχειρίδιο οικιακής ευλάβειας για γυναίκες, εγγράμματες και μη. Ο συγγραφέας εξυψώνει την αποδέκτρια του έργου με ένα πόνημα κανονιστικό που είναι αυστηρά προσδιορισμένο για «αμαθείς» γυναίκες και οριοθετημένο ως προς το περιεχόμενο, το οποίο ήταν κατεξοχήν θρησκευτικό (Perry, 1990, σ. 15-16. Dadson, 2016).

Πώς διαμορφώνεται η γυναικεία υποκειμενικότητα μέσα από το πλέγμα επιταγών, προσδοκιών και εμπρόθετης δράσης; Παρά τη δυσκολία πρόσβασης στη γυναικεία υποκειμενικότητα συχνά λόγω της έλλειψης σχετικού υλικού, μπορούμε να σταθούμε σε δύο στιγμές από διαφορετικά πολιτισμικά και κοινωνικά πεδία. «Παραμένω η αγαπημένη και υπάκουη σύζυγός σου». Με αυτά τα λόγια η Christian Kilpatrick έκλεινε το γράμμα της προς τον σύζυγό της John Clerk, και οι δύο μέλη της σκωτσέζικης ελίτ, στα τέλη του 17ου αιώνα. Αντίστοιχα λόγια θα συναντήσουμε στις εκατοντάδες επιστολές που σώζονται από τον 16ο και 17ο αιώνα. Σε αυτή την καταληκτική φράση, με το βάρος των κειμενικών συμβάσεων που ενέχει η επιστολογραφία, η Kilpatrick επιτελεί τις πατριαρχικές προσδοκίες της γαμήλιας σχέσης και της γυναικείας αρετής συνταιριάζοντας τα δύο κύρια κανονιστικά συστατικά, ιεραρχία και αγάπη. Υπό αυτή την οπτική, η καθαγίαση του γάμου και η εξύψωση της οικιακής/οικογενειακής ζωής που φέρνουν ο αναγεννησιακός πολιτισμός και τα θρησκευτικά κινήματα του 16ου αιώνα δεν αποτελούσαν αντίβαρο στις πατριαρχικές επιταγές, όπως συχνά υποστηρίζουν ιστορικοί που αποδίδουν στη λεγόμενη γαμήλια και συζυγική συντροφικότητα τη λείανση των πατριαρχικών επιταγών. Συνήθως οι πατριαρχικές ανησυχίες της εποχής δεν απέρρεαν από τη ρήξη με το πατριαρχικό σενάριο αλλά με την επιτέλεσή του, τη συμμόρφωση με αυτό ή και με τη σιωπή προς αυτό. Μετέχουν σε μια τέτοια επιτέλεση τα καταληκτικά λόγια της Kilpatrick; (Barclay, 2011, σ. 1-8)

Αυτές ακριβώς τις πατριαρχικές ανησυχίες ενδεχομένως πυροδοτούν και συνοψίζουν τα λόγια της «στρίγγλας» Κατερίνας στον περίφημο μονόλογό της από την τελευταία σκηνή της σαιξπηρικής κωμωδίας *Το ημέρωμα της στρίγγλας*:

> και μη με βέλη / περιφρονητικά απ' αυτά τα μάτια θέλεις / να πληγώσεις τον κύριο, τον βασιλιά / τον κυβερνήτη σου […] Γυναίκα θυμωμένη είναι σαν βρύση ταραγμένη, / θολή, σιχαμερή, χωρίς καμιά ομορφιά· / κι όσο ειν' έτσι κανένας, όσο στεγνωμένος / και διψασμένος, δεν θα σκύψει να ρουφήξει / ούτε ν' αγγίξει καν σταλιά απ' αυτή. Ο άντρας σου / ειν' ο κύριός σου, η ζωή σου, ο προστάτης σου, / το κεφάλι σου, ο ανώτατός σου· […] Ό,τι χρέος ο υπήκοος χρωστάει στον ηγεμόνα, / τέτοιο στον άνδρα της χρωστάει η γυναίκα.

Τα λόγια της «ημερωμένης» Κατερίνας ως αναπαραγωγή του κανονιστικού λόγου και της υποτέλειας έχουν αποτελέσει έναν ερμηνευτικό γρίφο στην κριτική της αγγλικής αναγεννησιακής λογοτεχνίας, καθώς παραμένουν ανοικτά σε διαφορετικές ερμηνείες. Θα μπορούσαν να συνιστούν σαρκασμό, επιβεβαίωση της υποτέλειας και της «εξημέρωσης», υπονόμευση του πατριαρχικού σεναρίου, επιτέλεση, αποκάλυψη των ορίων και των αντινομιών του πατριαρχικού κανονιστικού λόγου (Shakespeare, 1989, σ. 128-129. Abate, 36-38, 42-43. Whipday, 2019, σ. 30-64).

6.5 Φύλο και εμπορικός καπιταλισμός

Η περίοδος από τον 14ο αιώνα διακρίνεται από ισχυρούς μετασχηματισμούς στις οικονομικές δομές και πρακτικές των δυτικοευρωπαϊκών κοινωνιών. Η υστερομεσαιωνική/αναγεννησιακή περίοδος σηματοδοτεί την επέκταση της οικονομίας της αγοράς που βασιζόταν στο εμπόριο, την πίστωση και τη μεταποίηση. Αυτή η νέα οικονομία έχει σαφώς επίκεντρο τον αστικό χώρο αλλά έχει αντίκτυπο και στην ύπαιθρο όπου οι εμπορικές σχέσεις επεκτείνονται και εμβαθύνονται. Η οικονομία της αγοράς διαβρώνει το φαντασιακό της τριμερούς κοινωνικής διάκρισης σε *oratores, bellatores* και *laboratores,* καθώς αναδύονται νέες κοινωνικές ομάδες,

γνωστές ως «νέοι άνθρωποι» (*novi homines*) με οικονομική ισχύ λόγω του εμπορίου, των τραπεζικών δραστηριοτήτων και της μεταποίησης. Νέες ιεραρχίες δημιουργούνται στα αστικά κέντρα μεταξύ επιφανών και πληβείων. Η ισχύς που συγκεντρώνεται στα χέρια των επιφανών και ευπόρων δεν είναι μόνο οικονομική αλλά είναι πολιτική και κοινωνική. Νέες κρατικές δομές υποστηρίζουν την οικονομική δράση διαμορφώνοντας μονοπώλια και ευκαιρίες συσσώρευσης και δίνοντας τη δυνατότητα για έλεγχο της πληροφορίας, της πίστωσης, των εμπορικών ροών και της διαμόρφωσης των τιμών. Σε αυτή τη βάση μπορούμε να κάνουμε λόγο για εμπορικό καπιταλισμό.

Οι πόλεις-κράτη της Βενετίας, της Φλωρεντίας και της Γένοβας διαθέτουν αυτά τα χαρακτηριστικά. Άλλες πόλεις όπως το Λονδίνο, η Κολωνία, η Μπρυζ, η Αμβέρσα, το Μονπελιέ, που εξελίχθηκαν σε εμπορικά και μεταποιητικά κέντρα, παρότι ανήκαν σε ευρύτερους κρατικούς σχηματισμούς ανάπτυξαν δικούς τους ισχυρούς πολιτικούς και οικονομικούς θεσμούς και σε κάποιες περιπτώσεις διέθεταν υψηλό βαθμό αυτονομίας. Από τον 16ο αιώνα η διαπλοκή κράτους και εμπορίου αποκτά μια νέα δυναμική, καθώς μετατοπίζεται στους νέους αυτοκρατορικούς και κρατικούς σχηματισμούς. Αποτυπώνεται αρχικά στις αυτοκρατορίες της Ισπανίας και της Πορτογαλίας όπου υπό ισχυρή κρατική και στρατιωτική υποστήριξη δημιουργήθηκαν εμπορικοί θύλακες και αγορές στις υπερπόντιες κτήσεις στον Νέο Κόσμο και την Ασία, και τον 17ο αιώνα στις ιδιωτικές εταιρείες που δημιουργούνται στην Ολλανδία και την Αγγλία και δραστηριοποιούνται στην Ασία. Αυτές οι εταιρείες των Ανατολικών Ινδιών όπως είναι γνωστές ήταν ιδιωτικά εγχειρήματα με κρατική υποστήριξη. Η δυναμική του εμπορικού καπιταλισμού που αναδύεται από αυτή τη νέα οικονομία της αγοράς συνιστά εν πολλοίς την οικονομική βάση του αναγεννησιακού πολιτισμού. Ο εμπορικός καπιταλισμός δεν ήταν μόνο μια οικονομική διαδικασία. Ήταν και μια βαθιά έμφυλη διαδικασία σε πολλαπλά επίπεδα, όπως θα δούμε. Αποτυπώνεται στη διασύνδεση οίκου και οικονομίας και ειδικότερα στα περιουσιακά δικαιώματα των γυναικών στη βάση του προικοδοτικού συστήματος, στη γυναικεία εργασία και τέλος στην έμφυλη νοηματοδότηση των εμπορικών σχέσεων.

Η οικονομία βρισκόταν στον πυρήνα της γαμήλιας σχέσης. Με διαφορετικά λόγια ο γάμος ήταν μια οικονομική σχέση και αυτή η νοηματοδότηση γινόταν ολοένα και πιο ρητή για τη μεσαία και ανώτερη ελίτ. Σε μια απογυμνωμένη και σχεδόν σατιρική απόδοση ο γάμος αποτυπώνεται ως μια σχέση δούναι και λαβείν. Το σεξ και το χρήμα εμφανίζονται ως τα κύρια συστατικά της γαμήλιας σχέσης με όρους αγοράς. Με αυτούς τους όρους εικονογραφείται ο γάμος σε μία από τις *Ιστορίες του Καντερμπέρυ* του Geoffrey Chaucer με τίτλο «Η Ιστορία της Γυναίκας από το Μπαθ» τον 14ο αιώνα. Η ηρωίδα που έχει παντρευτεί πέντε φορές ερμηνεύει τους γάμους της ως συναλλαγές. «Γη», «περιουσία», «όφελος», «απόλαυση» είναι οι όροι που επανέρχονται στα λόγια της ηρωίδας. Ανταλλάσσει σεξ για οικονομικές απολαβές αλλά η συναλλαγή μπορεί να συμβεί και εκτός γάμου. Αυτό το καθιστά σαφές σε έναν από τους συζύγους της: «Μήπως θέλεις το πράμα μου το γλυκό να το ’χεις μόνο εσύ; / Μα φυσικά, όλο είναι δικό σου, έλα να το πάρεις για τον εαυτό σου […] Αν ήθελα τούτο το πράγμα το γλυκό παντού να το πουλώ, / όμορφη σαν τριαντάφυλλο δροσερό μπορούσα να κυκλοφορώ. / Όχι, δεν θα το κάνω αυτό, αφού για το δικό σου γούστο το κρατώ». Γάμος και πορνεία εδώ εναλλάσσονται. Μεταφορές αντλημένες από την αγορά αποικίζουν τη νοηματοδότηση των γαμήλιων και όχι μόνο σχέσεων στα λόγια της ηρωίδας: «Την πραμάτεια μας σε πάγκο απλωμένη δεν θα τη δεις. / Στις μεγάλες αγορές η πραμάτεια σίγουρα γίνεται πιο ακριβή, / κι ό,τι είναι φτηνό, χάνει αξία και δεν μπορεί να εκτιμηθεί, / κάτι που κάθε γυναίκα το ξέρει, αν βέβαια είναι σοφή» (Chaucer, 2018, σ. 205, 207). Το ιδίωμα της οικονομίας διασταυρώνεται με το σεξ ως πυρήνας της γαμήλιας σχέσης. Τα λόγια της ηρωίδας αδιόρατα συνδέονται με όσα έγραφε περισσότερο από έναν αιώνα αργότερα ο Marin Sanudo στο ημερολόγιό του και με τα οποία ξεκίνησε αυτό το κεφάλαιο. Αυτά τα άγχη βρίσκονται στον πυρήνα του πατριαρχικού αναγεννησιακού πολιτισμού και του αναδυόμενου εμπορικού καπιταλισμού. Η διασταύρωση αναγεννησιακής πατριαρχίας και εμπορικού καπιταλισμού αποτυπώνεται στα ιδιοκτησιακά και περιουσιακά δικαιώματα των γυναικών, καθώς οι γυναίκες γίνονταν ολοένα και περισσότερο αντιληπτές όχι ως «παραγωγοί πλούτου» αλλά ως «δίαυλοι μεταφοράς πλούτου».

Σε αυτή την αλλαγή υπακούει η αναβίωση του συστήματος της προίκας τον 12ο και 13ο αιώνα στις πόλεις του ιταλικού χώρου, της νότιας Γαλλίας και της Ισπανίας, όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο. Η προίκα είναι η αποζημίωση που λαμβάνει η κόρη για την απώλεια δικαιωμάτων επί της πατρικής περιουσίας και γίνεται το μέσο κυκλοφορίας κεφαλαίου, κύρους και τιμής, αρχικά μεταξύ των ηγεμονικών οικογενειών. Η προίκα γίνεται ο θεσμός που αποτρέπει ή υπονομεύει τόσο την ισότιμη πρόσβαση όλων των τέκνων στην οικογενειακή περιουσία όσο και την κοινή ιδιοκτησία στον γάμο εις βάρος των γυναικών. Επί της ουσίας ελαχιστοποιεί τα περιουσιακά δικαιώματα των κορών, των συζύγων και των χηρών. Η αναβίωση του θεσμού της προίκας λαμβάνει χώρα σε μια στιγμή που οι αναδυόμενες αστικές κοινότητες του ιταλικού χώρου γίνονται πεδία εδραίωσης της ανδρικής κυριαρχίας, καθώς η προίκα επιτρέπει τη μετατροπή φιλικών ή/και ανταγωνιστικών οικογενειών και φατριών σε συγγενείς και συμμάχους. Παρότι οι ιταλικές αστικές κοινότητες «πρωτοπορούν»

με την εισαγωγή του συστήματος της προίκας στον περιορισμό των γυναικείων ιδιοκτησιακών δικαιωμάτων, αντίστοιχους περιορισμούς θα συναντήσουμε και στη λιγότερο αστικοποιημένη Αγγλία με την εθιμική πρόβλεψη της *coverture*, δηλαδή την «κάλυψη» της νομικής υπόστασης της συζύγου από τον άνδρα της, η οποία συνεπαγόταν την απώλεια των γυναικείων περιουσιακών δικαιωμάτων μετά τον γάμο. Η σύζυγος έχανε τη δυνατότητα να κατέχει και να διαχειρίζεται περιουσία, να συνάπτει συμβολαιογραφικές πράξεις ή να εμπλέκεται σε δικαστικές διαδικασίες χωρίς τον σύζυγό της.

Η «κάλυψη» είχε μακρά ιστορία. Εμφανίζεται τον 12ο αιώνα και παραμένει σε ισχύ μέχρι τον ύστερο 19ο αιώνα όχι μόνο στην Αγγλία αλλά και στις αγγλικές κτήσεις και αποικίες στην Αμερική. Όπως με την προίκα, με την «κάλυψη» η γυναικεία περιουσία γινόταν αντικείμενο διαχείρισης από τον σύζυγο. Παρότι στην πράξη υπήρχαν μυριάδες τρόποι υπέρβασης και παράκαμψης της «κάλυψης», ωστόσο σε στιγμές νομικού κενού ή διαφωνίας η επίκληση της ισχύος της «κάλυψης» παρέμενε η βασική οδός διευθέτησης. Μια ισχυρή μορφή νομικής υποτέλειας για τις γυναίκες υπήρχε και στις ιταλικές πόλεις με τη μορφή του *mundualdo*, του νομικού κηδεμόνα, του οποίου η παρουσία καθιστούσε τις νομικές πράξεις των γυναικών έγκυρες. Αντίστοιχες μορφές νομικής υποτέλειας στη βάση του εθιμικού δικαίου, αν και με πιο περιορισμένη εφαρμογή στην πράξη, συναντάμε και στις πόλεις των Κάτω Χωρών όπως στη Γάνδη, η οποία ήταν μια ημι-αυτόνομη αστική κοινότητα και ένα πολύ ισχυρό υφαντουργικό κέντρο τον 14ο αιώνα (Hughes, 1978. Erickson, 1993. Stretton, & Kesselring, 2013. Hutton, 2005. Kuehn, 1991, σ. 212-237).

Η ανάπτυξη του εμπορικού καπιταλισμού στα αστικά κέντρα του κεντρικού και βόρειου ιταλικού χώρου συμβαδίζει με την εδραίωση του θεσμού της προίκας και με την ανάδυση μιας ισχυρής και δαιδαλώδους νομικής και συμβολαιογραφικής κουλτούρας γύρω από τον θεσμό. Για την ακρίβεια η σύναψη γάμου γίνεται ταυτόσημη με την απόδοση της προίκας και καθίσταται πρωτίστως μια συμβολαιογραφική πράξη των εμπλεκόμενων οικογενειών κατά παρέκκλιση από την εκκλησιαστική θεώρηση και νομοθεσία περί γάμου, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Τα νομικά συστήματα των ιταλικών πόλεων, αν και με διαφορετικό βαθμό και ένταση, συνέκλιναν στην επιβολή ισχυρών περιορισμών στις γυναίκες επί της προίκας τους προς όφελος του συζύγου, της πατρογραμμικής μεταβίβασης και της οικογένειάς του. Παρότι πρόκειται για μια γενικευμένη πατριαρχική πρακτική η Φλωρεντία ίσως αποτελεί το κατεξοχήν παράδειγμα περιορισμών επί των γυναικών. Στη Φλωρεντία ο χαρακτηρισμός της «άσπλαχνης» μητέρας αποδιδόταν όχι απλώς στις χήρες που ξαναπαντρεύονταν και εγκατέλειπαν τα παιδιά τους, καθώς εγκαθίσταντο στο σπίτι του νέου συζύγου, αλλά και στις χήρες που ξαναπαντρεύονταν και ανακτούσαν την προίκα τους αντί να την αφήσουν στην οικογένεια του θανόντος συζύγου και, θεωρητικά, κατ' επέκταση στα παιδιά τους. Η «ασπλαχνία» δεν ήταν μόνο συναισθηματικά αλλά κυρίως οικονομικά προσδιορισμένη (Sperling, 2007. Klapisch-Zuber, 1985. σ. 128-129).

Στα τέλη του 15ου αιώνα ο πλούτος που κατείχαν οι γυναίκες είχε περιοριστεί σημαντικά σε σχέση με τον πλούτο των ανδρών. Οι προίκες και οι γυναίκες γίνονται βασικοί δίαυλοι διατήρησης της ενδογαμίας και αναπαραγωγής της κοινωνικής θέσης για τις ελίτ. Η προίκα αξιολογούνταν ανάλογα με τον γάμο στον οποίον μια οικογένεια στόχευε, τουλάχιστον με κοινωνικά ίσο. Ο ανταγωνισμός και το άγχος γύρω από την οικογενειακή τιμή που βρισκόταν σε συνάρτηση με τη γυναικεία σεξουαλικότητα δημιούργησε ένα «παζάρι» γάμων και ένα φαινόμενο πληθωρισμού στις προίκες. Οι προίκες στη Φλωρεντία του 15ου αιώνα και στη Βενετία του 16ου αιώνα είχαν φτάσει σε τέτοιο επίπεδο που αποτελούσαν μεγάλο οικονομικό βάρος και οι περισσότερες οικογένειες, για να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις και τις προδιαγραφές του «παζαριού» και της ενδογαμίας, έστελναν τις κόρες σε μοναστήρια ώστε να διασφαλίσουν μια πλούσια προίκα για μία τουλάχιστον από τις κόρες τους. Με αφετηρία τις πόλεις του ιταλικού χώρου και τους πολλαπλούς περιορισμούς στα γυναικεία περιουσιακά δικαιώματα, όπως αυτοί αποτυπώνονται στον θεσμό της προίκας, αντίστοιχοι περιορισμοί, συνήθως μέσω της υιοθέτησης του θεσμού της προίκας φαίνεται να διαμορφώνονται ολοένα και με μεγαλύτερη σαφήνεια στα εμπορικά και μεταποιητικά αστικά κέντρα της δυτικής Ευρώπης, στη βόρεια Γαλλία, τις Κάτω Χώρες και την Αγγλία. Μια γραμμή σχεδόν αδιόρατη, λόγω της σταδιακότητας αλλά και των διαφορετικών χρονικοτήτων, φαίνεται ότι συνέχει την εδραίωση του εμπορικού καπιταλισμού με περιορισμούς στα ιδιοκτησιακά και περιουσιακά δικαιώματα των γυναικών, πρωτίστως της μέσης και ανώτερης ελίτ, στα αστικά κέντρα της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου (Bellavitis, 2017. Molho, 1994, σ. 360-364. Howell, 1998, σ. 212-217. Hanawalt, 2007, σ. 50-117. Hutton, 2013).

Υπήρξαν, ωστόσο, περιοχές στην Ευρώπη, όπως η Ισπανία, όπου το κληρονομικό και προικοδοτικό σύστημα έδινε στις γυναίκες αρκετά περιθώρια οικονομικού ελέγχου και πρόσβασης στην οικογενειακή περιουσία. Οι Ισπανίδες ευγενείς είχαν συχνά άμεση ανάμειξη στη διαχείριση της γαιοκτησίας και σε άλλες οικονομικές δραστηριότητες της τάξης τους. Σε πολύ υψηλό ποσοστό οι άνδρες ευγενείς όριζαν τις γυναίκες τους εκτελέστριες των διαθηκών τους και κηδεμόνες των παιδιών, πράγμα που σήμαινε ότι οι ευγενείς χήρες διατηρούσαν σημαντικές οικονομικές δραστηριότητες. Εξίσου ισχυρή φαίνεται ότι ήταν η δυνατότητα

διαχείρισης των περιουσιών τους για όσες ευγενείς δεν παντρεύονταν αλλά έμπαιναν σε μοναστήρια. Θα μπορούσαμε να πούμε, ως υπόθεση εργασίας, ότι στην Ισπανία η κυριαρχία της αγροτικής οικονομίας, ο περιορισμένος βαθμός εμπορικών αστικών δραστηριοτήτων, η κυριαρχία του προνομίου (μεγάλοι φεουδάρχες, *caballeros*, και *hidalgos*), ο πόλεμος και οι μοναρχικές γραφειοκρατίες μεταξύ 15ου και 17ου αιώνα δεν ενίσχυσαν την πατρογραμμικότητα με την ίδια ένταση όπως σε άλλες, περισσότερο εμπορευματοποιημένες κοινωνίες (Crawford, 2014. Coolidge, 2011. Kelleher, 2010).

Οι περιορισμοί στα γυναικεία περιουσιακά δικαιώματα, αν και πρωτίστως εντοπίζονται στα μεσαία και ανώτερα στρώματα, αποτελούν σύμπτωμα και εγγράφονται στον ευρύτερο αντίκτυπο του εμπορικού καπιταλισμού στην οικονομική θέση των γυναικών και ειδικότερα στη γυναικεία εργασία. Όπως είδαμε στο δεύτερο κεφάλαιο έχουν διατυπωθεί διαφορετικές θέσεις μεταξύ των ιστορικών ως προς την υποβάθμιση ή όχι της γυναικείας εργασίας. Η ιστοριογραφική συζήτηση αρθρώθηκε αρχικά γύρω από τη θέση της Alice Clarke, η οποία στο πρωτοποριακό έργο της στις αρχές του 20ού αιώνα φιλοτέχνησε την εικόνα μιας «χρυσής εποχής» για τη γυναικεία εργασία με επίκεντρο την οικονομία του νοικοκυριού, πριν τη διάβρωση που επέφερε η «καπιταλιστική οργάνωση» τον 17ο αιώνα, και το πολύ μεταγενέστερο επιχείρημα της Judith Bennett ως προς τις συνέχειες και τις τομές γύρω από τη γυναικεία εργασία. Αν διευρύνουμε τη γεωγραφική και χρονική κλίμακα της παρατήρησης πέρα από τοπικά παραδείγματα και τις επιμέρους ιστοριογραφικές παραδόσεις, η συνολική εικόνα δείχνει ότι με διαφορετικές χρονικότητες στη νότια και τη βόρεια Ευρώπη η αστική οικονομία, με επίκεντρο το εμπόριο και τη μεταποίηση, υπονόμευσε τη γυναικεία εργασία. Είναι εξαιρετικά δύσκολο να υποστηριχθεί η «χρυσή εποχή» της γυναικείας εργασίας κατά το επιχείρημα της Clarke. Ωστόσο, υπήρξαν διαστήματα κατά τα οποία οι γυναίκες είχαν πρόσβαση σε διάφορους τομείς της οικονομίας.

Ως μια συνολική εικόνα μπορούμε να πούμε ότι η γυναικεία εργασία υπήρξε συστηματικά και διαχρονικά υποδεέστερη, συνυφασμένη με τη χαμηλή εξειδίκευση και την επισφάλεια. Βέβαια, παρόμοια χαρακτηριστικά θα συναντήσουμε και σε ένα μεγάλο μέρος της ανδρικής εργασίας. Η εδραίωση ισχυρών εμπορευματοποιημένων σχέσεων και του εμπορικού καπιταλισμού στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα υπονόμευε τη γυναικεία εργασία. Στις πόλεις μεγάλο μέρος ή και η πλειονότητα του γυναικείου πληθυσμού, ανάλογα με την κοινωνική θέση, εργαζόταν σε πλήθος επαγγελμάτων παράλληλα με τη φροντίδα του νοικοκυριού. Οι γυναίκες των μεσαίων τάξεων είτε δεν εργάζονταν είτε συμμετείχαν στο επάγγελμα που ασκούσαν οι σύζυγοί τους. Οι γυναίκες των υπάλληλων και πληβειακών στρωμάτων εργάζονταν στο μικρής κλίμακας λιανεμπόριο, στη χαμηλής εξειδίκευσης μεταποίηση, ενώ μεγάλο μέρος τους απασχολούνταν, συνήθως μέχρι να εξασφαλίσουν το σχετικό ποσό για την προίκα τους, στην οικιακή εργασία σε μεσαία και εύπορα νοικοκυριά, και στη συνέχεια μετακινούνταν σε άλλα επαγγέλματα. Για τις γυναίκες των χαμηλών κοινωνικών στρωμάτων δεν προκύπτει κάποια σημαντική διαφορά μεταξύ νότιας και βόρειας Ευρώπης ως προς τον βαθμό που ασκούσαν κάποιο επάγγελμα, όπως είχε υποστηρίξει ο P. J. P. Goldberg εξετάζοντας τους περιορισμούς που υπήρχαν στις μεσογειακές κοινωνίες λόγω του προσανατολισμού στη σύναψη γάμου σε νεαρή ηλικία ως απόρροια μιας ισχυρής κουλτούρας της τιμής. Ως συνολική εικόνα θα μπορούσαμε να υποστηρίξουμε ότι ο εμπορικός καπιταλισμός των αναγεννησιακών αστικών κέντρων διεύρυνε τις δυνατότητες γυναικείας εργασίας αλλά αυτή η διεύρυνση ήταν σε μεγάλο βαθμό συνώνυμη με την ύπαρξη μιας δεξαμενής υποτιμημένης, πρόχειρης, επισφαλούς και αθέατης γυναικείας εργασίας (Herlihy, 103-130. Goldberg, 1992).

Στα αστικά κέντρα που κυριαρχούσε η μεταποίηση, η εδραίωση του συντεχνιακού συστήματος υπονόμευσε τη γυναικεία εργασία. Αυτή η υπονόμευση αφορούσε πρωτίστως αλλά όχι αποκλειστικά τις γυναίκες των υποτελών και πληβειακών τάξεων. Ο μετασχηματισμός γίνεται ήδη ορατός στα αστικά κέντρα του ιταλικού χώρου, όπως η Φλωρεντία που διέθετε έναν πολύ ισχυρό υφαντουργικό κλάδο. Στο δεύτερο μισό του 14ου αιώνα, δηλαδή σε μια εποχή κατά την οποία υπήρχε σημαντική έλλειψη εργατικών χεριών λόγω της καταστρεπτικής επιδημίας πανώλης του 1347-1350, οι γυναίκες εργάτριες που είχαν παρουσία στην υφαντουργία της πόλης πριν την πανώλη εκτοπίζονται, καθώς ενδυναμώνονται οι συντεχνίες. Βορειότερα, στη Βερόνα στις αρχές του 16ου αιώνα, σε μια εποχή οικονομικής ανάπτυξης για την πόλη, οι γυναίκες απασχολούνταν σε ένα εύρος επαγγελμάτων αλλά η πλειονότητά τους ήταν κατά κύριο λόγο επικεντρωμένη σε επαγγέλματα χαμηλού κύρους γύρω από την υφαντουργία και την οικιακή εργασία. Από τον 15ο αιώνα ο εκτοπισμός των γυναικών από επαγγελματικούς κλάδους και η οριοθέτηση της δραστηριότητάς τους σε χαμηλού κύρους και απολαβών επαγγέλματα θα επεκταθεί και στη βόρεια Ευρώπη, στις πόλεις με ισχυρή μεταποιητική οικονομία. Περίοδοι ανοίγματος της αγοράς εργασίας με τη δυνατότητα αυξημένων εργασιακών δυνατοτήτων για τις γυναίκες ακολουθούνταν από περιόδους εκτοπισμού τους από την αγορά, όπως συνέβη στο York αρχικά κατά την περίοδο της οικονομικής επέκτασης για έναν αιώνα μετά την επιδημία πανώλης του 1348 και την αντιστροφή που ακολούθησε από τον ύστερο 15ο αιώνα (Brown & Goodman, 1980, σ. 73-80. Chabot, 1990. Piccini, 1996. Herlihy, 1973. Goldberg, 1992).

Σε μεγάλο βαθμό αυτή η εξέλιξη ήταν απόρροια της εδραίωσης των συντεχνιών και του ελέγχου που ασκούσαν. Η εμβάθυνση της εξειδίκευσης και οι δυνατότητες αύξησης του κέρδους σε επιμέρους τομείς της μεταποίησης υπήρξαν παράγοντες αύξησης του κύρους αυτών των τομέων και κατά συνέπεια εκτοπισμού των γυναικών που εργάζονταν σε αυτούς. Συνήθως μια τέτοια διαδικασία επικυρωνόταν με τη δημιουργία ειδικής συντεχνίας. Ένα πολύ χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η παραγωγή μπίρας στην Αγγλία. Τον 14ο αιώνα οι γυναίκες είχαν κυρίαρχη θέση σε αυτόν τον τομέα αλλά μέχρι τον 17ο αιώνα ο έλεγχος είχε περάσει στους άνδρες. Αυτή η αλλαγή ήταν απόρροια του εμπορικού καπιταλισμού, δηλαδή των διαδικασιών εκείνων που ενείχαν ισχυρή εισροή κεφαλαίων, συγκεντρωτισμό, επαγγελματικοποίηση, μονοπωλιακές πρακτικές, νομοθετικές ρυθμίσεις και εκμηχάνιση. Η περιορισμένη πρόσβαση των γυναικών παραγωγών μπίρας σε κεφάλαιο, πρώτες ύλες και τεχνολογία, καθώς και η έλλειψη κύρους προκειμένου να αποκτούν πρόσβαση σε αγορές επέτρεψε τον ανδρικό έλεγχο μέσω της συντεχνιακής οργάνωσης. Οι γυναίκες που παρέμειναν στο επάγγελμα είχαν μόνο περιφερειακή θέση, ως πωλήτριες μπίρας που δεν είχαν παραγάγει οι ίδιες, ως εργάτριες σε κάποια από τα πιο απλά στάδια παραγωγής, ή ως παραγωγοί αλλά στον χώρο της παράτυπης παραγωγής και μαύρης οικονομίας. Τον 14ο αιώνα η παραγωγή μπίρας απαιτούσε χαμηλή εξειδίκευση, δεν απαιτούσε ιδιαίτερα προηγμένο εξοπλισμό, δεν ήταν επάγγελμα επενδεδυμένο με ιδιαίτερο κύρος και απέφερε μικρά περιθώρια κέρδους. Μέχρι τον 17ο αιώνα ο εκτοπισμός των γυναικών και η «αρρενοποίηση» του επαγγέλματος συνδέθηκε με την εξειδίκευση, το κύρος που απέρρεε από τη συντεχνιακή ιδιότητα και τα σημαντικά περιθώρια κέρδους. Ωστόσο, αυτός ο μετασχηματισμός δεν συνιστούσε το τέλος μιας «χρυσής εποχής» κατά την οποία οι γυναίκες παραγωγοί μπίρας απολάμβαναν κέρδη και κύρος, αφού επρόκειτο ακόμη για ένα χαμηλής αξίας επάγγελμα, το οποίο δεν θα αποκτήσει κύρος παρά μόνο τον 17ο αιώνα. Αντίστοιχα στις πόλεις της νότιας Γερμανίας οι γυναίκες που εργάζονταν έστω και περιφερειακά σε επαγγέλματα που είχαν συντεχνιακή οργάνωση, κατά τον 16ο αιώνα εκτοπίστηκαν από αυτά. Σε κάποιες περιπτώσεις οι γυναίκες εργάζονταν σε επαγγέλματα με υψηλό κύρος όταν η παραγωγή λάμβανε χώρα εντός του νοικοκυριού. Αυτό συνέβαινε σε πόλεις όπως η Κολωνία και το Leiden. Όταν όμως η παραγωγή μεταφέρθηκε εκτός νοικοκυριού οι γυναίκες έπαψαν να εργάζονται σε αυτούς τους κλάδους διότι η εκτός νοικοκυριού εργασία θεωρήθηκε ότι υπονόμευε τον πατριαρχικό οίκο. Αυτή η διαδικασία είχε ολοκληρωθεί μέχρι τον 17ο αιώνα. Επί της ουσίας αυτός ο μετασχηματισμός δεν αφορά τη νότια ή τη βόρεια Ευρώπη αλλά είναι μια πανευρωπαϊκή διαδικασία που λαμβάνει χώρα με διαφορετικές χρονικότητες (Bennett, 1996. Wiesner, 1986. Howell, 1986. Jacobsen, 1983. Vicente, 1996. Dumont, 1998).

Οι συντεχνίες υπήρξαν κατεξοχήν πατριαρχικοί και ολοένα και περισσότερο ελίτ και οριοθετημένοι ως προς τα μέλη τους θεσμοί. Η ισχύς των συντεχνιών και ο έλεγχος που αποκτούν στην αστική οικονομία και την αγορά εργασίας περιόρισε σημαντικά τόσο τις δυνατότητες ανέλιξης για τους περισσότερους τεχνίτες όσο και τα όποια προνόμια διέθεταν οι σύζυγοι, οι κόρες και οι χήρες των αρχιμαστόρων και οι εργαζόμενες. Άλλωστε όπως είδαμε οι αποκλεισμοί των τεχνιτών βρίσκονταν σε αλληλεξάρτηση με τις ανανοηματοδοτήσεις του ανδρισμού και της ανδρικής τιμής. Οι συντεχνίες διέθεταν υψηλό κοινωνικό κεφάλαιο ώστε να διαμορφώνουν την αγορά εργασίας και να επιβάλλουν μονοπωλιακές πρακτικές προς όφελος των μελών τους, δημιουργώντας μια ισχυρή οριοθέτηση μεταξύ προνομιούχων που είχαν θέση σε αυτές και φτωχοποιημένων που βρίσκονταν εκτός. Η σχέση των γυναικών με τις συντεχνίες ήταν περιορισμένη και συνήθως έμμεση. Λίγες γυναίκες είχαν ιδιότητα μέλους ενώ τα προνόμια που απολάμβαναν κάποιες γυναίκες ήταν απόρροια της ιδιότητάς τους ως συζύγων, κορών ή χηρών των ανδρών μελών. Η περιορισμένη συμμετοχή και τα έμμεσα προνόμια σταδιακά περιορίστηκαν και χάθηκαν. Στη Γαλλία, στο Παρίσι και σε κάποιες πόλεις υπήρχαν λίγες γυναικείες συντεχνίες. Αυτές όμως διοικούνταν από άνδρες (Wiesner, 1989. Wiesner, 1991. Truant, 1994. Ogilvie, 2004. Wiesner, 1986, σ. 5-10).

Από το τέλος του 17ου αιώνα σε διάφορες περιοχές εμφανίζεται μια διαφορετική σχέση των γυναικών με τις συντεχνίες. Στη Γαλλία, όταν ένα βασιλικό διάταγμα επέβαλε τη δημιουργία συντεχνιών για όσα επαγγέλματα δεν είχαν συντεχνιακή οργάνωση, δημιουργήθηκαν κάποιες λίγες γυναικείες συντεχνίες στο Παρίσι, τη Rouen και άλλες πόλεις, αν και κάποιες βρίσκονταν σε υποτελή θέση με ανταγωνιστικές ανδρικές. Αλλού, γυναίκες γίνονται μέλη σε ανδρικές συντεχνίες όπως συνέβη στη Nantes και σε άλλες γαλλικές πόλεις, στο York, στην Μπολόνια τον 18ο αιώνα. Αυτές οι αλλαγές δεν αντανακλούν μια διαφορετική θέαση απέναντι στη γυναικεία εργασία αλλά υπαγορεύονται από νέες ανάγκες της εποχής. Σε αυτές περιλαμβάνονται η τιθάσευση του αθέμιτου ανταγωνισμού μεταξύ ανδρών επαγγελματιών, καθώς πολύ συχνά κάποιοι από αυτούς χρησιμοποιούσαν την αθέατη, «μαύρη» γυναικεία αγορά εργασίας απέναντι σε συναδέλφους τους που ακολουθούσαν τη νόμιμη οδό στελέχωσης των εργαστηρίων τους, η ανάγκη κάποιων συντεχνιών να αυξήσουν τα έσοδά τους εγγράφοντας νέα μέλη και σε κάποιες περιπτώσεις η αύξηση του όγκου εργασιών και της ζήτησης συγκεκριμένων προϊόντων σε συνδυασμό με την έλλειψη ανδρών τεχνιτών ώστε να καλυφθούν οι νέες

απαιτήσεις. Οι αλλαγές του 18ου αιώνα αποκαλύπτουν ότι οι γυναίκες υπήρξαν μια δεξαμενή φθηνού και ελαστικού εργατικού δυναμικού έξω από τις θεσμικές και αναγνωρισμένες μορφές εργασίας, το οποίο όμως μπορούσε να λειτουργήσει υπονομευτικά προς αυτές στο πλαίσιο του ανταγωνισμού και της αύξησης των κερδών που αυτές επιδίωκαν. Μάλιστα αυτή η σκιώδης δεξαμενή γυναικείας εργασίας μπορούσε να είναι επικερδής όπως δείχνουν οι περιπτώσεις εκείνες που γυναίκες αρνήθηκαν να εγγραφούν σε συντεχνίες, αν και είχαν τη δυνατότητα, και κατά συνέπεια να υποβληθούν σε περιορισμούς και ελέγχους. Ωστόσο, η όποια δυνατότητα κέρδους απέρρεε από την ελαστικοποίηση και την ανεπισημότητα στις οποίες για αιώνες υπόκειτο η γυναικεία εργασία (Loats, 1997. Hafter, 1997. Collins, 1989. Smith, 2005. Musgrave, 1997).

Η ανάδυση και εδραίωση του εμπορικού καπιταλισμού με αφετηρία τα αναγεννησιακά αστικά κέντρα συνιστά μια πανίσχυρη διαδικασία μετάβασης από τον Μεσαίωνα στην πρώιμη νεότερη περίοδο. Ωστόσο η μορφή του εμπόρου, οι εμπορικές πρακτικές και η κατανάλωση δεν έπαυαν να είναι κατάφορτες καχυποψίας, εντάσεων και αντινομιών μέχρι τον 18ο αιώνα. Οι εμπορικές πρακτικές γίνονται αντιληπτές ως φορείς απληστίας, ατιμίας και ανεξέλεγκτων επιθυμιών, ενώ κοινωνικές και πολιτισμικές ανησυχίες απορρέουν από την κινητικότητα ανθρώπων και προϊόντων και την ανοικειότητα που προκαλούσαν τα μακρινά προϊόντα, καθώς η οικονομία της υπαίθρου εξακολουθούσε να είναι κυρίαρχη στον ευρωπαϊκό χώρο. Η γαιοκτητική αριστοκρατία όχι μόνο διέθετε ισχυρή οικονομική δύναμη αλλά ηγεμόνευε πολιτικά και πολιτισμικά. Η ισχύς που αποκτά η τάξη των εμπόρων στον 18ο αιώνα δεν ήταν μόνο αποτέλεσμα μιας οικονομικής και κοινωνικής διαδικασίας αλλά προϋπέθετε και την ανάδυση και κυριαρχία ενός νέου συστήματος έμφυλων νοημάτων. Στον 18ο πλέον αιώνα εδραιώνονται μια νέα έμφυλη αφήγηση και νέες έμφυλες πρακτικές. Η πολιτισμική αφήγηση που σταδιακά συγκροτείται με την άνοδο των εμπορικών τάξεων κατόρθωσε να αποσυνδέσει το εμπόριο και την κατανάλωση από τη σφαίρα της απληστίας, της ατιμίας και της αμετροέπειας με τις οποίες παραδοσιακά για αιώνες επενδύονταν. Αυτή η νέα πολιτισμική θεώρηση προϋπέθετε την περισσότερο ή λιγότερο ρητορική διαγραφή των γυναικών από την αγορά. Αυτό δεν σήμαινε ότι οι γυναίκες δεν δραστηριοποιούνταν στις εμπορικές και μεταποιητικές πρακτικές, ενίοτε σε σημαντικούς τομείς αλλά κυρίως σε υποδεέστερους καταλαμβάνοντας υποτελή θέση. Η κυρίαρχη ρητορική διέγραφε τις γυναίκες ως ανεξάρτητα οικονομικά και εργασιακά υποκείμενα και καθιστούσε την οικονομική πρακτική τους μέρος του πατριαρχικού οίκου και νοικοκυριού. Η παρουσία τους στην αγορά ήταν επέκταση της οικιακής θέσης τους: υποτελείς στον οίκο και συνάμα στο ευρύ εργασιακό περιθώριο της αγοράς. Οι διασταλτικοί ορισμοί της «πορνείας» έκρυβαν αυτές τις εντάσεις στη συσχέτιση των γυναικών με την αγορά. Αν τα πάντα είναι δυνητικά προς πώληση και κατανάλωση, τότε ο κοινωνικός ιστός, το κοινωνικό σώμα ή το χριστιανικό σώμα κατά το ιδίωμα της εποχής, τελούσε υπό τον κίνδυνο της αποδιάρθρωσης.

Η απληστία και οι ανεξέλεγκτες επιθυμίες που σχετίζονται με την αγορά και το φαινόμενο που εκ των υστέρων αποκαλούμε εμπορικό καπιταλισμό έθεταν σε κίνδυνο τον κοινωνικό ιστό και ρητορικά ταυτίστηκαν με τη θηλυκότητα και την εκθήλυνση προκειμένου να εκτοπιστούν από τη συγκρότηση του ανδρισμού. Σε αυτή την ταύτιση συμβάλλουν οι εκατοντάδες και επαναλαμβανόμενοι νόμοι κατά της επιδεικτικής κατανάλωσης που εκδίδονται αρχικά στον ιταλικό χώρο και στη συνέχεια στην υπόλοιπη Ευρώπη και καθιστούν τις γυναίκες εκ φύσεως επιρρεπείς στην πολυτέλεια και την επίδειξη. Σε αυτή την ταύτιση αποσκοπούν οι επαναλαμβανόμενες ηθικολογικές προειδοποιήσεις, όπως αυτή του Ortiz Lucio ο οποίος στο έργο *Lugares communes* (1592) καθιστούσε τη γυναικεία ροπή προς την πολυτέλεια αιτία της φτώχειας: «Στις απαιτήσεις σας προς τους άνδρες σας για μετάξια, εδώ βρίσκεται το αίμα των φτωχών. Διότι για να τυλιχθείτε με μετάξι ρουφάτε το αίμα, ω γυναίκες! Γιατί αρπάζετε αυτά τα ρούχα από τα σπλάχνα, από την ψυχή των συζύγων σας; Διότι τα φουστάνια και τα στολίδια των γυναικών προέρχονται από την πλάτες και τον ιδρώτα των φτωχών» (Hughes, 1986. Fink De Backer, 2010, σ. 20).

Στο ίδιο πολιτισμικό ευρετήριο θα πρέπει να εγγράψουμε τα λόγια του Βενετού πατρίκιου Girolamo Priuli για τους νεαρούς Βενετούς ευγενείς που «στολίζονται με τόσο πολλά διακοσμητικά και με ρούχα ανοικτά για να δείχνουν το στήθος τους και με τόσα αρώματα» και «θα έπρεπε να αποκαλούνται όχι νέοι αλλά γυναίκες». Η πολυτέλεια είναι φορέας εκθήλυνσης. Στο απυρόβλητο αυτής της ρητορικής μένουν τα βασικά υποκείμενα του εμπορικού καπιταλισμού, οι έμποροι-παραγωγοί πλούτου, μέλη των αστικών διοικήσεων και επικεφαλής νοικοκυριών οι οποίοι μπορούν να προβάλλουν την ωριμότητα, τη στιβαρότητα και την εγκράτεια ως ιδιότητες του έμφυλου εαυτού τους που παραμένει αμόλυντος από τις ανοσιότητες των οικονομικών πρακτικών που οι ίδιοι υπηρετούν. Η τιμή, μια κυρίαρχη ιδιότητα στον αξιακό κώδικα της φεουδαρχικής-πολεμικής τάξης, ανανοηματοδοτείται, καθώς γίνεται αντικείμενο ιδιοποίησης από τις εμπορικές τάξεις. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, με εντατικό τρόπο μια ιδεώδης θηλυκή οικιακότητα θα συγκροτηθεί με την απόσυρση των συζύγων από την αγορά και τον δημόσιο χώρο στον ολοένα και πιο ιδιωτικό του οίκου, με επίκεντρο την ιδιότητα της συζύγου ως συνετής διαχειρίστριας του νοικοκυριού, δηλαδή ως διαχειρίστριας της πειθαρχημένης

και χρηστής κατανάλωσης. Στη μακρά και πολυκύμαντη διάρκεια από τον 14ο έως τον 18ο αιώνα κατά την οποία διαμορφώθηκε και εδραιώθηκε ο εμπορικός καπιταλισμός, η νομιμοποίηση των εμπορικών πρακτικών και των καινοτομιών που εισάγονται ως έντιμων και κοινωνικά χρήσιμων και η αποσύνδεσή τους από την υποψία της απληστίας, της απάτης και της απατηλότητας απαιτούσε την ανάδυση μιας νέας έμφυλης νοηματοδότησης των οικονομικών σχέσεων (Howell, 2008. Howell, 2021).

Βιβλιογραφία

Abate, C. S. (2016). Neither a Tamer Nor a Shrew Be: A Defense of Petruchio and Katherine. Στο C. S. Abate (επιμ.), *Privacy, Domesticity, and Women in Early Modern England* (σ. 31-44). Routledge.

Alberti, L. B. (1960). *Opere Volgari* (C. Grayson, επιμ.). τ.1. Laterza.

Amussen, S. D. (1994). 'Being stirred to much unquietness': Violence and Domestic Violence in Early Modern England. *Journal of Women's History 6*(2), 70-89.

Arab, R. (2011a). Will Kempe's Work: Performing the Player's Masculinity in Kempe's *Nine Daies Wonder*. Στο M. M. Dowd & N. Korda (επιμ.), *Working Subjects in Early Modern English Drama* (σ. 101-113). Ashgate.

Arab, R. (2011b). *Manly Mechanicals on the Early Modern English*. Susquehanna University Press,

Armon, S. (2015). *Masculine Virtue in Early Modern Spain*. Ashgate.

Averlino, A. (1972). *Trattato di architettura* (A. M. Finoli & L. Grassi, επιμ.). Il Polifilo.

Baldassari, M. (2005). *Bande giovanili e «vizio nefando». Violenza e sessualitá nella Roma barocca.* Viella.

Baranda, N. & Cruz, A. J. (2018). Introduction. Στο N. Baranda & A. J. Cruz (επιμ.), *The Routledge Research Companion to Early Modern Spanish Women Writers* (σ. 1-12). Routledge.

Barclay, K. (2011). *Love, Intimacy and Power. Marriage and Patriarchy in Scotland, 1650-1850*. Manchester University Press.

Barron, C. M. (2000). London, 1300-1540. Στο D. M. Palliser (επιμ.), *The Cambridge Urban History of Britain, 600-1540* (σ. 395-440). Cambridge University Press.

Beattie, C. (2003). *Governing Bodies: Law Courts, Male Householders, and Single Women in Late Medieval England*. Στο C. Beattie, A. Maslakovic & S. R. Jones (επιμ.), *The Medieval Household in Christian Europe, c.850-c.1550: Managing Power, Wealth, and the Body* (σ. 199-222). Brepols.

Becker, A. (2017). Gender in the History of Early Modern Political Thought. *The Historical Journal*, *60*(4), 843-863.

Becker, A. (2020). *Gendering the Renaissance Commonwealth*. Cambridge University Press.

Behrend-Martínez, E. (2012). 'Taming Don Juan': Limiting Masculine Sexuality in Counter-Reformation Spain. *Gender & History*, *24*(2), 333-352.

Bellavitis, A. (2017). Patterns of Transmission and Urban Experience. When Gender Matters. Στο D. Simonton (επιμ.), *The Routledge History Handbook of Gender and the Urban Experience* (σ. 11-21). Routledge.

Bennett, J. (1996). *Ale, Beer, and Brewsters in England: Women's Work in a Changing World, 1300-1600*. Oxford University Press.

Bloom, G. (2010). Manly Drunkenness: Binge Drinking as Disciplined Play. Στο A. Bailey & R. Hentschell (επιμ.), *Masculinity and the Metropolis of Vice, 1550-1650* (σ. 21-44). Palgrave Macmillan.

Bracciolini, P. (1966). *Opera Omnia* (R. Fubini, επιμ.). Bottega d'Erasmo.

Brackett, J. (1993). The Florentine Onestà and the Control of Prostitution, 1403-1680. *Sixteenth Century Journal*, *24*(2), 273-300.

Brathwaite, R. (1618). *The Good Wife: or, a Rare One amongst Women*. Printed [by John Beale] for Richard Redmer.

Bray, A. (1996). To Be a Man in Early Modern Society: The Curious Case of Michael Wigglesworth. *History Workshop Journal*, *41*, 155-165.

Breitenberg, M. (1996). *Anxious Masculinity in Early Modern England*. Cambridge University Press.

Brown, J. & Goodman, J. (1980). Women and Industry in Florence. *Journal of Economic History*, *40*, 73-80.

Bushnell, R. (1992). *Tyranny and Effeminacy in Early Modern England*. Στο M. Di Cesare (επιμ.), *Reconsidering the Renaissance* (σ. 339-354.). Medieval and Renaissance Texts and Studies.

Cavallo, S. (2008). Bachelorhood and Masculinity in Renaissance and Early Modern Italy. *European History Quarterly*, *38*, 375-397.

Cavallo, S. (2009). Una fonte per lo studio dei rapporti famigliari intra e inter-generazionali. Στο A. Bellavitis & I. Chabot (επιμ.), *Famiglie e poteri in Italia tra Medioevo ed Età Moderna* (σ. 327-350). Ecole Francaise de Rome.

Cavallo, S. & Storey, T. (2013). *Healthy Living in Late Renaissance Italy*. Oxford University Press.

Chabot, I. (1990). La reconnaissance du travail des femme dans la Florence du bas Moyen Age. Στο S. Cavaciocchi (επιμ.), *La donna nell'economia secc. XIII-XVIII* (σ. 563-576). Le Monnier.

Chaucer, G. 2018. *Οι ιστορίες του Καντερμπέρυ* (Γ. Χαλβατζόγλου, μτφρ.). Νησίδες.

Clark, S. (2003). *Women and Crime in the Street Literature of Early Modern England*. Palgrave Macmillan.

Claussen, E. (2021). *Politics and 'Politiques' in Sixteenth-Century France: A Conceptual History*. Cambridge University Press.

Cohen, E. (1992). Honor and Gender in the Streets of Early Modern Rome. *The Journal of Interdisciplinary History*, *22*(4), 597-625.

Cohen, S. (1992). *The Evolution of Women's Asylums since 1500: From Refuges for Ex-Prostitutes to Shelters for Battered Women*. Oxford University Press.

Collins, J. (1989). The Economic Role of Women in Seventeenth-Century France. *French Historical Studies*, *16*(2), 436-470.

Collinson, P. (1994). *Elizabethan Essays*. The Hambledon Press.

Coolidge, G. (2011). *Guardianship, Gender, and the Nobility in Early Modern Spain*. Ashgate.

Coverdale, M. (1974). *The Christen State of Matrimony*. Theatrum Orbis Terrarum.

Cowan, A. (2007). *Marriage, Manners and Mobility in Early Modern Venice*. Ashgate.

Cox, V. (1994). Castiglione and His Critics. Στο V. Cox (επιμ.), *Baldassare Castiglione, The Book of the Courtier* (σ. 409-424). Dent.

Crawford, M. (2014). *The Fight for Status and Privilege in Late Medieval and Early Modern Castile, 1465-1598*. Pennsylvania State University Press.

Dabhoiwala, F. (1996). The Construction of Honour, Reputation and Status in Late Seventeenth-and Early-Eighteenth Century England, *Transactions of the Royal Historical Society*, 6th s., *6*, 201-213.

Da Certaldo, Paolo. (1945). *Libro di buoni costumi* (A. Schiaffini, επιμ.). Le Monnier.

Dadson, T. (2016). The Education, Books, and Reading Habits of Ana de Mendoza y de la Cerda, the Princess of Éboli (1540-1592) Στο A. J. Cruz & R. Hernández (επιμ.), *Women's Literacy in Early Modern Spain and the New World* (σ. 79-105). Ashgate.

D'Elia, A. F. (2004). *The Renaissance of Marriage in Fifteenth-Century Italy*. Harvard University Press.

Davidson, N. (1994). Theology, Nature and the Law: Sexual Sin and Sexual Crime in Italy from the Fourteenth to the Seventeenth Century. Στο T. Dean & K. Lowe (επιμ.), *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy* (σ. 74-98). Cambridge University Press.

Davis, N. Z. (1971). The Reasons of Misrule. *Past & Present*, *50*, 41-75.

Davis, N. Z. (1973). The Rites of Violence: Religious Riot in Sixteenth Century France. *Past & Present*, *59*, 51-91.

Davis, R. (2004). Say It with Stones: The Language of Rock-Throwing in Early Modern Italy. *Ludica*, *10*, 113-128.

Dekker, T. (2015). *The Honest Whore, Part 1* (J. Daalder, επιμ.). Digital Renaissance Editions. Internet Shakespeare Editions, 20 Μαΐου 2022. https://digitalrenaissance.uvic.ca/doc/1HW_M/scene/4.3/index.html

Dewald, J. (1996). *The European Nobility, 1400-1800*. Cambridge University Press.

Διαλέτη, Α. (2013). Αναζητώντας το γυναικείο υποκείμενο στην πρώιμη νεότερη Ευρώπη: πρόσφατες ιστοριογραφικές κατευθύνσεις. *Τα Ιστορικά*, *58*, 107-130.

Διαλέτη, Α. (2015). Ο ιππότης, ο ιερέας και ο πατριάρχης: όψεις του ανδρισμού στη μεσαιωνική και πρώιμη νεότερη Ευρώπη. Στο Γ. Γκότση, Α. Διαλέτη & Ε. Φουρναράκη (επιμ.), *Το φύλο στην ιστορία: αποτιμήσεις και παραδείγματα* (σ. 209-234). Εκδόσεις Ασίνη.

Διαλέτη, Α. (2016). «Θα μπορούσαμε, λοιπόν, να ονομάσουμε αληθινή τέχνη εκείνη που δεν φαίνεται ότι είναι τέχνη»: Επιτελέσεις του ανδρισμού στο *Βιβλίο του Αυλικού* του Μπαλτασάρε Καστιλιόνε (1528). *Ιστορικά*, 64, 185-210.

Dialeti, A. (2019). Gendering Civic Humanism: Political Subjecthood and Male Hegemony in Renaissance Italy. Στο T. T. Summers & K. Kitsi (επιμ.), *Women and the Ideology of Political Exclusion: From Classical Antiquity to the Modern Era* (σ. 205-220), Routledge.

Dolan, F. E. (1994). *Dangerous Familiars: Representations of Domestic Crime in England, 1550-1700*. Cornell University Press.

Dolan, F. E. (1999). Household Chastisements: Gender, Authority, and 'Domestic Violence'. Στο P. Fumerton & S. Hunt (επιμ.), *Renaissance Culture and the Everyday* (σ. 204-228). University of Pennsylvania Press.

Dumont, D. (1998). Women and Guilds in Bologna: The Ambiguities of 'Marginality', *Radical History Review*, *70*, 4-25.

Eisenbichler, K. (1998). *The Boys of the Archangel Raphael: A Youth Confraternity in Florence, 1411-1785*. Toronto University Press.

Erickson, A. L. (1993). *Women and Property in Early Modern England*. Routledge.

Ferrante, L. (1990). Honor Regained: Women in the Casa del Soccorso di San Polo in Sixteenth-Century Bologna. Στο E. Muir & G. Ruggiero (επιμ.), *Sex and Gender in Historical Perspective: Selections from Quaderni Storici* (σ. 46-72). Johns Hopkins University Press.

Fink De Backer, S. (2010). *Widowhood in Early Modern Spain: Protectors, Proprietors, and Patrons*. Brill.

Fletcher, A. (1995). *Gender, Sex and Subordination in England 1500-1800*. Yale University Press.

Foyster, E. (1999). *Manhood in Early Modern England: Honour, Sex and Marriage*. Longman.

Furey, C. M. (2011). Bound by Likeness: Vives and Erasmus on Marriage and Friendship. Στο D. T. Lochman, M. López & L. Hutson (επιμ.), *Discourses and Representations of Friendship in Early Modern Europe, 1500-1700* (σ. 29-44). Ashgate.

Gallo, A. (1564). *Le tredici giornate della vera agricoltura e de' piaceri della villa*. Bevilacqua.

Goldberg, P. J. P. (1992). *Women, Work, and Life Cycle in a Medieval Economy: Women in York and Yorkshire c. 1300-1520*. Oxford University Press.

Gray, M. W. (1999). *Productive Men, Reproductive Women: The Agrarian Household and the Emergence of Separate Spheres during the German Enlightenment*. Berghahn.

Greengrass, M. (2006). Politics and Warfare. Στο E. Cameron (επιμ.), *The Sixteenth Century* (σ. 58-88), Oxford University Press.

Griffin, M. (1999). Dirty Stories: Abjection in the *Fabliaux*. *New Medieval Literatures*, *3*, 229-260.

Hafter, D. (1997). Female Masters in the Ribbonmaking Guild of Eighteenth-Century Rouen. *French Historical Studies, 20,* 1-14.

Hanawalt, B. (2007). *The Wealth of Wives: Women, Law, and Economy in Medieval London*. Oxford University Press.

Hardwick, J. (2015). Policing Paternity: Historicising Masculinity and Sexuality in Early-Modern France. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*, *22*(4), 643-657.

Henderson, J. (1999). Charity and Welfare in Early Modern Tuscany. Στο J. Arrizabalaga, A. Cunningham & O. P. Grell (επιμ.), *Health Care and Poor Relief in Counter-Reformation Europe*, (σ. 56-86). Routledge.

Herlihy, D. (1973). The Population of Verona in the First Century of Venetia Rule. Στο J. Hale (επιμ.), *Renaissance Venice* (σ. 91-120). Faber & Faber.

Herlihy, D. (1990). Women's Work in the Towns of Traditional Europe. Στο S. Cavaciocchi (επιμ.), *La donna nell'economia secc. XIII-XVIII* (σ. 103-130). Le Monnier.

Herrup, Cynthia (1996). 'To Pluck Bright Honour from the Pale-Faced Moon': Gender and Honour in the Castlehaven Story, *Transactions of the Royal Historical Society*, *6*, 137-159.

Hoffmann, G. (2015). Was Montaigne a Good Friend? Στο L. C. Seifert & R. C. Wilkin (επιμ.), *Men and Women Making Friends in Early Modern France* (σ. 31-60). Ashgate.

Howell, M. (1986). *Production and Patriarchy in Late Medieval Cities*. University of Chicago Press.

Howell, M. (1998). *The Marriage Exchange. Property, Social Place, and Gender in Cities of the Low Countries, 1300-1550*. University of Chicago Press.

Howell, M. (2008). The Gender of Europe's Commercial Economy, 1200-1700. *Gender & History*, *20*(3), 519-538.

Howell, M. (2021). Merchant Masculinity in Early Modern Northern Europe. *Cultural and Social History*, *18*(3), 275-296.

Hughes, D. O. (1978). From Brideprice to Dowry in Mediterranean Europe. *Journal of Family History*, *3*, 262-295.

Hughes, D. O. (1986). Distinguishing Signs: Ear-Rings, Jews and Franciscan Rhetoric in the Italian Renaissance City. *Past & Present*, *112*, 3-59.

Hutson, L. (1994). *The Usurer's Daughter: Male Friendship and Fiction of Women in Sixteenth Century England*. Routledge.

Hutton, S. (2005). 'On Herself and All Her Property': Women's Economic Activities in Late Medieval Ghent. *Continuity and Change*, *20*(3), 325-349.

Hutton, S. (2013). Property, Family and Partnership: Married Women and Legal Capability in Late Medieval Ghent. Στο C. Beattie & M. F. Stevens (επιμ.), *Married Women and the Law in Premodern Northwest Europe* (σ. 155-172). Boydell Press.

Jacobsen, G. (1983). *Women's Work and Women's Role: Ideology and Reality in Danish Urban Society, 1300-1550*. *Scandinavian Economic History Review*, *31*, 3-20.

Jordan, C. (1990). *Renaissance Feminism: Literary Texts and Political Models*. Cornell University Press.

Jordan, C. (1993). Renaissance Women and the Question of Class. Στο J. G. Turner (επιμ.), *Sexuality and Gender in Early Modern Europe. Institutions, Texts, Images* (σ. 90-106). Cambridge University Press.

Karras, R. M. (1996). *Common Women: Prostitution and Sexuality in Medieval England*. Oxford University Press.

Karras, R. M. (2003). *From Boys to Men: Formations of Masculinity in the Later Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.

Kelleher, M. (2010). Hers by Right: Gendered Legal Assumptions and Women's Property in the Medieval Crown of Aragon. *Journal of Women's History*, *22*(2), 34-55.

Kelly, G. J., (1977). Did Women Have a Renaissance?. Στο R. Bridental & C. Koonz (επιμ.), *Becoming Visible: Women in European History* (σ. 175-202). Houghton Mifflin.

King, M. L. (1986). *Venetian Humanism in an Age of Patrician Dominance*. Princeton University Press.

Kirshner, J. & Molho, A. (1978). The Dowry Fund and the Marriage Market in Early Quattrocento Florence. *Journal of Modern History*, *50* (3), 403-438.

Kirshner, J. & Molho, A. (1980). Il Monte delle doti a Firenze dalla sua fondazione nel 1425 alla metà del sedicesimo secolo. *Ricerche storiche*, *10*, 21-48.

Klapisch-Zuber, C. (1985). *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy*. The University of Chicago Press.

Kuehn, T. (1991). *Law, Family, and Women: Toward a Legal Anthropology of Medieval Italy*. University of Chicago Press.

LaGuardia, D. (2008). *Intertextual Masculinity in French Renaissance Literature: Rabelais, Brantôme, and the Cent nouvelles nouvelles.* Ashgate.

Lansing, C. (1997). Gender and Civic Authority: Sexual Control in a Medieval Italian Town. *Journal of Social History*, *31*(1), σ. 33-59.

Legault, M. (2016). *Female Intimacies in Seventeenth-Century French Literature*. Routledge.

Leggi e memorie venete sulla prostituzione fino alla caduta della republica. (1872). M. Visentini.

Lehfeldt, E. (2008). Ideal Men: Masculinity and Decline in Seventeenth-Century Spain. *Renaissance Quarterly*, *61*(2), 463-494.

Loats, C. (1997). Gender, Guilds, and Work Identity: Perspectives from Sixteenth-Century Paris. *French Historical Studies*, *20*, 15-30.

Long, J. (2013). Dangerous Women: Observations on the Feast of Herod in Florentine Art in the Early Renaissance. *Renaissance Quarterly*, *66*(4), 1153-1205.

McGough, L. J. (2010). *Gender, Sexuality, and Syphilis in Early Modern Venice: The Disease that Came to Stay*. Palgrave Macmillan.

Michalove, S. (1999). Equal in Opportunity? The Education of Aristocratic Women, 1450-1540. Στο B. Whitehead (επιμ.), *Women's Education in Early Modern Europe: A History, 1500-1800* (σ. 47-74). Garland.

Molho, A. (1988). Deception and Marriage Strategy in Renaissance Florence: The Case of Women's Ages. *Renaissance Quarterly*, *41*(2), 193-217.

Molho, A. (1994). *Marriage Alliance in Late Medieval Florence*. Harvard University Press.

Moulton, I. F. (2010). Whore as a Shopkeeper: Money and Sexuality in Aretino's *Ragionamenti*. Στο J. Vitullo & D. Wolfthal (επιμ.), *Money, Morality, and Culture in Late Medieval and Early Modern Europe* (σ. 71-86), Ashgate.

Moulton, I. F. (2019). Vagina Dialogues: Piccolomini's *Raffaella* and Aretino's *Ragionamenti*. Στο J. Murray & N. Terpstra (επιμ.), *Sex, Gender and Sexuality in Renaissance Italy* (σ. 211-226). Routledge.

Musgrave, E. (1997). Women and the Craft Guilds in Eighteenth-Century Nantes. Στο G. Crossick (επιμ.), *The Artisan and the European Town, 1500-1900* (σ. 151-171). Ashgate.

Neill, M. (2000). *Putting History to the Question: Power, Politics, and Society in English Renaissance Drama*. Columbia University Press.

Niccoli, O. (2002). Rituals of Youth: Love, Play and Violence in Tridentine Bologna. Στο K. Eisenbichler (επιμ.), *The Premodern Teenager* (σ. 75-94). Centre for Reformation and Renaissance Studies.

Ogilvie, S. (2003). *A Bitter Living: Women, Markets, and Social Capital in Early Modern Germany*. Oxford University Press.

Ogilvie, S. (2004). How Does Social Capital Affect Women? Guilds and Communities in Early Modern Germany. *American Historical Review*, *109*(2), 325-359.

Orlin, L. C. (1994). *Private Matters and Public Culture in Post-Reformation England*. Cornell University Press.

Otis, L. L. (1985). *Prostitution in Medieval Society: The History of an Urban Institution in Languedoc*. University of Chicago Press.

Pavan, E. C. (1980). Police des moeurs, société et politique à Venise à la fin du Moyen Age. *Revue Historique*, *536*(2), 241-288.

Perry, M. E. (1985). Deviant Insiders: Legalized Prostitutes and a Consciousness of Women in Early Modern Seville. *Comparative Studies in Society and History*, *27*, 138-158.

Perry, M. E. (1990). *Gender and Disorder in Early Modern Seville*. Princeton University Press.

Piccini, G. (1996). Le donne nella vita economica, sociale e politica dell'Italia medievale. Στο A. Groppi (επιμ.), *Il lavoro delle donne* (σ. 5-46). Laterza.

Πλακωτός, Γ. (2007). Η Ιερή Εξέταση στη Βενετία: απόκλιση, συμμόρφωση και φύλο (16ος-17ος αιώνας). *Τα Ιστορικά*, *46*, 89-128.

Πλακωτός, Γ. (2022). Πληθυσμιακή και χωρική αταξία ως ρητορική της κρίσης: Βενετία και Λονδίνο (15ος-18ος αι.). Στο Κ. Γαγανάκης, Ν. Γιαντσή, Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου, Μ. Παπαθανασίου & Κ. Ράπτης (επιμ.), *Ευρωπαϊκές πόλεις σε κρίση: Από τον 12ο αιώνα μέχρι σήμερα* (σ. 247-270). Ηρόδοτος.

Pol, L. van de. (2011). *The Burgher and the Whore: Prostitution in Early Modern Amsterdam*. Oxford University Press.

Poska, A. (2008). A Married Man Is a Woman: Negotiating Masculinity in Early Modern Northwestern Spain. Στο S. H. Hendrix & S. C. Karant-Nunn (επιμ.), *Masculinity in the Reformation Era* (σ. 3-20). Truman State University Press.

Poulain de la Barre, F. (2011). *De l'égalité des deux sexes; De l'éducation des dames; De l'excellence des hommes* (F. Pellegrin, επιμ.). Librairie philosophique J. Vrin.

Priuli, G. (1912-1938). *I diarii [aa. 1494-1512]* (R. Cessi, επιμ.). 4τ., Zanichelli.

Rappaport, S. (2002). *Worlds Within Worlds. The Structures of Life in Sixteenth-Century London*. Cambridge University Press.

Reeser, T. W. (2006). *Moderating Masculinities in Early Modern Culture*. North Carolina Studies in the Romance Languages and Literatures.

Reinke-Williams, T. (2009). Misogyny, Jest Books and Male Youth Culture in Seventeenth-Century England. *Gender & History*, *21*(2), 324-339.

Robin, D. (2013). Intellectual Women in Early Modern Europe. Στο A. Poska, J. Couchman & K. McIver (επιμ.), *The Ashgate Research Companion to Women and Gender in Early Modern Europe* (σ. 381-406). Ashgate.

Romano, D. (1991). The Regulation of Domestic Service in Renaissance Venice. *Sixteenth Century Journal*, *22*(4), 661-677.

Romano, D. 1996. *Housecraft and Statecraft. Domestic Service in Renaissance Venice, 1400-1600*. Johns Hopkins University Press.

Rondeau, J. F. (2000). Homosociality and Civic (Dis)order in Late Medieval Italian Confraternities. Στο N. Terpstra (επιμ.), *The Politics of Ritual Kinship: Confraternities and Social Order in Early Modern Italy* (σ. 30-47). Cambridge University Press.

Rosser, G. (1994). Going to the Fraternity Feast: Commensality and Social Relations in Late Medieval England. *Journal of British Studies*, *33*(4), 430-446.

Ruggiero, G. (1985). *The Boundaries of Eros. Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*. Oxford University Press.

Ruggiero, G. (1993). Ruggiero, G. (1993b). Marriage, Love, Sex, and Renaissance Civic Morality. Στο J. G. Turner (επιμ.), *Sexuality and Gender in Early Modern Europe. Institutions, Texts, Images* (σ. 10-30). Cambridge University Press.

Ruggiero, G. (2006). Mean Streets, Familiar Streets, or the Fat Woodcarver and the Masculine Spaces of Renaissance Florence. Στο R. J. Crum & J. T. Paoletti (επιμ.), *Renaissance Florence: A Social History* (σ. 295-310). Cambridge University Press.

Ruggiero, G. (2015). *The Renaissance in Italy: A Social and Cultural History of the Rinascimento*. Cambridge University Press.

Sanudo, M. (1887). *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII): Dall'autografo Marciano ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII* (F. Stefani, N. Barozzi & G. Berchet, επιμ.). 58 τ., Fratelli Visentini.

Shakespeare W. (1989). *Το ημέρωμα της στρίγγλας* (Β. Ρώτας & Β. Δαμιανάκου, μτφρ.). Επικαιρότητα.

Shakespeare, W. (2000). *Οθέλλος* (Ε. Μπελιές, μτφρ.). Κέδρος.

Shakespeare, W. (2016), *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* (Ε. Μπελιές, μτφρ.). Το Βήμα.

Shemek, D. (1998). *Ladies Errant: Wayward Women and Social Order in Early Modern Italy*. Duke University Press.

Shepard. A. (2003). *Meanings of Manhood in Early Modern England*. Oxford University Press.

Shepard, A. (2005). 'Swil-bolls and Tos-pots': Drink Culture and Male Bonding in England c. 1560-1640. Στο L. Gowing, M. Hunter & M. Rubin (επιμ.), *Love, Friendship and Faith in Europe, 1300-1800* (σ. 110-130). Palgrave Macmillan.

Shoemaker, R. (1999). Reforming Male Manners: Public Insult and the Decline of Violence in London, 1660-1740. Στο T. Hitchcock & M. Cohen (επιμ.), *English Masculinities, 1660-1800* (σ. 133-150). Longman.

Shrank, C. (2019). Masters of Civility. Castiglione's *Courtier*, Della Casa's *Galateo*, and Guazzo's *Civil Conversation* in Early Modern England. Στο M. Marrapodi (επιμ.), *The Routledge Research Companion to Anglo-Italian Renaissance Literature and Culture* (σ. 144-159). Routledge.

Smith, S. D. (2005). Women's Admission to Guilds in Early-Modern England: The Case of the York Merchant Tailors' Company, 1693-1776. *Gender & History*, *17*(1), 99-126.

Sperling, J. (2007). Dowry or Inheritance? Kinship, Property, and Women's Agency in Lisbon, Venice, and Florence (1572). *Journal of Early Modern History*. *11*(3), 197-238.

Stallybrass, P. (1991). The World Turned Upside Down: Inversion, Gender and the State. Στο V. Wayne (επιμ.), *The Matter of Difference: Materialist Feminist Criticism of Shakespeare* (σ. 201-220). Harvester.

Storey, T. (2008). *Carnal Commerce in Counter-Reformation Rome*. Cambridge University Press.

Stretton, T. & Kesselring, K. J. (2013). Coverture and Continuity. Στο T. Stretton & K. J. Kesselring (επιμ.), *Married Women and the Law: Coverture in England and the Common Law World* (σ. 1-20). McGill-Queen's University Press.

Terpstra, N. (2010). *Lost Girls: Sex and Death in Renaissance Florence*. Johns Hopkins University Press.

Tilney, E. (1992). *The Flower of Friendship: A Renaissance Dialogue Contesting Marriage* (V. Wayne, επιμ.). Cornell University Press.

Thomas, C. E. (2017). *If I Lose Mine Honour I Lose Myself: Honour Among the Early Modern English Elite*. University of Toronto Press.

Todd, M. (1987). *Christian Humanism and the Puritan Social Order*. Cambridge University Press.

Tosh, J. (1999). A Man's Place: Masculinity and the Middle-Class Home in Victorian England. Yale University Press.

Tosh, J. (2001). Men in the Domestic Sphere: A Neglected History. Στο A. Arru (επιμ.), *La costruzione dell'identità maschile nell'età moderna e contemporanea* (σ. 47-61). Biblink.

Trexler, R. C. (1972). Le célebat à la fin du Moyen Age: les religieuses de Florence. *Annales ESC*, *27*, 1329-1350.

Truant, C. M. (1994). *The Rites of Labor: Brotherhoods of Compagnonnage in Old and New Regime France*. Cornell University Press.

Vicente, M. V. (1996). Images and Realities of Work: Women and Guilds in Early Modern Barcelona. Στο M. S. Sanchez & A. Saint-Saens (επιμ.), *Spanish Women in the Golden Age: Images and Realities* (σ. 127-139). Greenwood Press.

Walker, G. (2003). *Crime, Gender and Social Order in Early Modern England*. Cambridge University Press.

Wiesner, M. E. (1986). *Working Women in Renaissance Germany*. Rutgers University Press.

Wiesner, M. E. (1989). Guilds, Male Bonding and Women's Work in Early Modern Germany. *Gender & History*, *1*(2). 125-137.

Wiesner, M. E. (1991). *Wandervogels* and Women: Journeymen's Concepts of Masculinity in Early Modern Germany. *Journal of Social History*, *24*(4), 767-782.

Whipday, E. (2019). *Shakespeare's Domestic Tragedies: Violence in the Early Modern Home*. Cambridge University Press.

Whittle, J. & Griffiths, E. (2012). *Consumption and Gender in the Early Seventeenth-Century Household: The World of Alice Le Strange*. Oxford University Press.

Wilson, M. F. (2003). *English Ethnicity and Race in Early Modern Drama*. Cambridge University Press.

Withington, P. (2010). *Society in Early Modern England. The Vernacular Origins of Some Powerful Ideas*. Polity.

Wrightson, K. (1982). *English Society, 1580-1680*. Rutgers University Press.

Κεφάλαιο 7
Σχέσεις, επιθυμίες και τα όρια του επιτρεπτού στη σεξουαλική αρχιτεκτονική της Αναγέννησης και της πρώιμης νεότερης περιόδου, 15ος-17ος αιώνας

Σύνοψη
Σε αυτό το κεφάλαιο θα ανιχνεύσουμε την αρχιτεκτονική των σεξουαλικών σχέσεων κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο ως ένα φάσμα επιταγών, προσδοκιών και ενδεχομένων υπό το βάρος και την ηγεμονία μιας ομοκοινωνικής και πατριαρχικής σεξουαλικής οικονομίας. Μεταξύ άλλων θα εξετάσουμε το εύρος των προγαμιαίων και εξωγαμιαίων σχέσεων, τη σημασία της πορνείας και τον βιασμό. Συνεχίζοντας τη συλλογιστική του αντίστοιχου κεφαλαίου για τη μεσαιωνική περίοδο, θα στρέψουμε την προσοχή μας στη δυναμική της ανδρικής ομοκοινωνικότητας Σε συνέχεια της αντισοδομιτικής ρητορικής και της ακόλουθης ποινικοποίησης, που εξετάσαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, η περίοδος μεταξύ του 15ου και 16ου αιώνα σηματοδοτεί την πύκνωση των διώξεων για σοδομία, ειδικά στα αστικά περιβάλλοντα του ιταλικού χώρου, αλλά και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Οι ιστορικοί έχουν ανιχνεύσει μια εκτεταμένη ανδρική κουλτούρα ομοερωτικών σχέσεων και ένα μοντέλο «σοδομιτικής» σχέσης βασισμένο στην περιστασιακότητα, και την ιεραρχία, ηλικιακή και συχνά ταξική, η οποία αποτυπωνόταν στην ποινική διαδικασία, αλλά ίσως και ευρύτερα, ως διχοτομία «ενεργητικού» και «παθητικού» εραστή. Οι ομοερωτικές επαφές, πριν, αλλά και μετά τον γάμο, δεν λειτουργούσαν υπονομευτικά ως προς τον ανδρισμό του σοδομίτη-ενεργητικού εραστή. Η ποινικοποίηση της σοδομίας υποδεικνύει μετασχηματισμούς στις κοινωνικές σχέσεις και στην αναπαράστασή τους, οι οποίοι άρχισαν να υπαγορεύουν την ανάγκη σαφέστερης διάκρισης μεταξύ δόκιμων και μη μορφών ανδρικής εγγύτητας. Στο ίδιο πλαίσιο, θα εξετάσουμε τη γυναικεία εγγύτητα και την εκφορά γυναικείας ομοερωτικής επιθυμίας. Παρότι εδώ οι ποινικές διαδικασίες υπήρξαν σαφώς περιορισμένες, καθώς η θεώρηση της εποχής δεν αντιλαμβανόταν ως σεξουαλική τη σχέση από την οποία απουσίαζε το πέος, η ιστοριογραφία εντοπίζει χαραμάδες και χώρους της γυναικείας ομοερωτικής επιθυμίας στη λογοτεχνία, την τέχνη, τον αυτοβιογραφικό λόγο και τις διοικητικές πράξεις. Με αφετηρία το επιχείρημα της Valerie Traub σχετικά με την ανάδυση ενός μοντέλου οικιακής ετεροσεξουαλικότητας, και της Rebecca Ann Bach περί του «ετεροσεξουαλικού φαντασιακού», δηλαδή εκείνη τη μορφή συζυγικής σχέσης που ορίζεται από την ταύτιση ερωτικής επιθυμίας και αναπαραγωγής και τη σταδιακή εκτόπιση του «ομοκοινωνικού φαντασιακού», θα εντοπίσουμε προς το τέλος του 17ου αιώνα τις ρωγμές σε μια μακραίωνη σεξουαλική αρχιτεκτονική που είχε τις απαρχές της στον 12ο αιώνα.

Προαπαιτούμενη γνώση
Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε τα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου, καθώς και εγχειρίδια ιστορίας της πρώιμης νεότερης περιόδου.

> Το πρόσωπό μου ήταν πιο γαλήνιο από τον ουρανό […] οι βλεφαρίδες μου σαν το μαύρο ξύλο, τα μάγουλά μου ήταν τόσο λευκά που έκαναν το γάλα και την κρέμα να ζηλεύουν […] τα χείλη μου όπως τα άνθη της ροδιάς […] και φτάνοντας στα στήθη μου είπε ότι ήταν θαυμαστά σαν δύο μήλα […] στο τέλος τον άφησα να κατέβει στην πηγή λέγοντάς μου ότι ήπιε από αυτή, αν και ανάξιος, και ότι έσταζε νέκταρ και μάννα και ότι οι μπούκλες γύρω της ήταν μεταξένιες.

Με τα παραπάνω λόγια η πόρνη Nanna, μία από τις τρεις ομιλήτριες στον διάλογο με τίτλο *Sei giornate* (1536) του σατιρικού συγγραφέα και λιβελλογράφου Pietro Aretino (βλ. κεφ. 6) αφηγείται μια σεξουαλική συνεύρεσή της με έναν εραστή-πελάτη στον οποίον επέτρεψε, αφού περιέγραψε τα κάλλη της, να της κάνει στοματικό σεξ. Μια αντίστοιχη σκηνή, στην οποία κατά πολλούς κριτικούς εικονογραφείται μια στιγμή στοματικού σεξ, βρίσκουμε στο ποίημα του Ουίλιαμ Σαίξπηρ *Αφροδίτη και Άδωνης* (1593), όταν η Αφροδίτη απευθυνόμενη στον Άδωνη λέει: «Μωρό μου αφού καλά πιασμένον σ’ έχω εδώ, / μέσα σε τούτη τη χλωμή τη φιλντισένια φάκα, / εσύ θα ’σαι το ελάφι μου, το άλσος σου θα ’μαι εγώ: / και τώρα βόσκησε όπου θες, σε ψήλωμα ή σε λάκκα˙ / γλώσσιασ’ τα χείλια μου κι αν καιν ετούτες οι πλαγιές / κατέβα χαμηλότερα στις δροσερές πηγές» (Aretino, 1969, σ. 42. Shakespeare, 1977, σ. 229-234).

Σε ένα άλλο πεδίο, αυτό της ποινικής πρακτικής, καταγγελίες που κατατέθηκαν στην υπηρεσία των *Ufficiali di notte* (Αξιωματούχοι της νύχτας) στη Φλωρεντία το 1495 και το 1496 προσήπταν στον υφασματέμπορο Niccolò di Brunetto ότι «έχει τον Bastiano στο σπίτι του σαν να είναι γυναίκα του, τον συντηρεί και του αγοράζει τον ρουχισμό του, και αυτό είναι γνωστό σε όλους. [Ο Bastiano] είναι δεκαεπτά ή δεκαοκτώ χρονών, ένας όμορφος νεαρός, και δουλεύει μαζί του στο μαγαζί [του Niccolò]. Πρόκειται για αυτό το ειδεχθές αμάρτημα. […] Τον έχει σπιτώσει σαν γυναίκα του και δεν είναι παντρεμένος με κάποια γυναίκα επειδή η γυναίκα του είναι αυτός ο νεαρός». Οι *Ufficiali di notte* υπήρξαν μία από τις πιο δραστήριες υπηρεσίες καταδίωξης και καταδίκης της «σοδομίας» διερευνώντας χιλιάδες υποθέσεις κατά την περίοδο της δράση τους από το 1432 έως το 1502. Περισσότερο από έναν αιώνα αργότερα, στην Αγγλία των αρχών του 17ου αιώνα, ένα φυλλάδιο με τίτλο *The Arraignment, Judgment, Confession, and Execution of Humphrey Stafford, Gentleman* (1607) αφηγείται συνοπτικά τη δίκη και την εκτέλεση διά απαγχονισμού του Humphrey Stafford. Ο κατηγορούμενος «ενάντια στη φύση και με εγκληματικό τρόπο, ενάντια στον νόμο του Θεού και του Βασιλιά, είχε απρεπή συναναστροφή με δύο αγόρια, και είχε σαρκική ομιλία μαζί τους, το ένα με το όνομα Richard Robinson και το άλλο Nicholas Crosse, το ένα ηλικίας περίπου δεκαεπτά ετών το άλλο δεκατριών ή δεκατεσσάρων ετών». Την ίδια χρονιά, σύμφωνα με μια καταγγελία που κατατίθεται στο Tribunale criminale del Governatore στη Ρώμη οι «Odoardo, Lucantonio, Meo και Giuseppe και άλλοι σύντροφοί τους, οι οποίοι επειδή είναι παραδομένοι στην τέχνη της σοδομίας δεν κάνουν άλλη δουλειά από το να παρασέρνουν αγόρια, να τα κρατάνε και να τα απολαμβάνουν σαρκικά και είναι γνωστό ότι τα πηγαίνουν σε κρασοπουλειά και ταβέρνες και σε άλλα μέρη που είναι βολικά για το επάγγελμά τους όπου βρίσκεται ο όχλος των σοδομιτών». Αν οι δύο πρώτες περιπτώσεις εναντίον του Niccolò di Brunetto και του Humphrey Stafford εγγράφονται σε έναν διαδεδομένο τύπο ομοερωτικών σχέσεων και πρακτικών που υπάκουαν στην ηλικιακή ή/και την κοινωνική ιεραρχία των εμπλεκομένων, η περίπτωση των νεαρών από τη Ρώμη φέρνει στο προσκήνιο έναν κόσμο νεανικών συμμοριών όπου τα σχεδόν συνομήλικα, αν και με ιεραρχικές μεταξύ τους σχέσεις, μέλη επιδίδονταν σε ομοερωτικές πρακτικές ενώ κάποια εκπορνεύονταν (Rocke, 1996, σ. 170. Borris, 2004, σ. 95. Baldassari, 2005, σ. 55).

Προερχόμενα από διαφορετικά κοινωνικά πεδία και πολιτισμικά ευρετήρια τα παραπάνω αποσπάσματα συμπυκνώνουν κάποια από τα βασικά προβλήματα στη μελέτη των σεξουαλικών σχέσεων: η περιγραφή και η αναπαράσταση σεξουαλικών πρακτικών που ανασύρουμε από τη λογοτεχνία, τον δοκιμιακό λόγο και τους ποινικούς μηχανισμούς αποτελούν ασφαλή και επαρκή τεκμήρια; Πόσο παραπλανητικές μπορεί να είναι οι περιγραφές και οι αναπαραστάσεις που, παρότι εκ πρώτης δημιουργούν οικείες σε εμάς συνδηλώσεις και την επίφαση της εγγύτητας, εντέλει αποτελούν τεκμήρια ενός ξένου κόσμου; Υπό αυτή την έννοια, αξίζει να προσέξουμε ότι στην περιγραφή του στοματικού σεξ από τη Nanna στο έργο του Aretino οι όροι αντλούνται από το χριστιανικό εκκλησιαστικό ιδίωμα: η πηγή (*la fonte*) συμπίπτει με τον όρο για το ιερό βαπτιστήριο στην εκκλησία, το νέκταρ (*manuscristi* – κατά λέξη το χέρι του Χριστού) συμπίπτει με τον όρο για το ροδόνερο και το μάννα (*manna*) προέρχεται από τη γνωστή βιβλική αφήγηση. Με άλλα λόγια το αιδοίο της Nanna είναι το βαπτιστήριο, δηλαδή συνεκδοχικά η ίδια η Εκκλησία. Τι στόχευση και ποιες συνδηλώσεις μπορεί να έχουν τελικά τα λόγια που εκφέρει η ηρωίδα του Aretino; Πρόκειται για μια πορνογραφική, διεγερτική, για το πρωτίστως ανδρικό αναγνωστικό κοινό περιγραφή που κατά συνέπεια υπακούει στις προδιαγραφές της πορνογραφίας όπως συγκροτούνται κατά τη νεωτερικότητα ή το ενδεχόμενο της πορνογραφικής διέγερσης χάνεται, καθώς τα λόγια της Nanna πρωτίστως μετέχουν σε μια αντικληρική και αντιχριστιανική σάτιρα;

Με αντίστοιχο τρόπο, παρότι η σεξουαλική πρακτική στην οποία τα λόγια της Αφροδίτης προτρέπουν τον Άδωνη στο σαιξπηρικό ποίημα είναι αρκετά σαφής, η νοηματική επένδυση και εγγραφή τους είναι αμφίσημη. Αντί να αποτυπώνουν ένα πορνογραφικό σενάριο, πρωτίστως εικονογραφούν τη μητρότητα ως ένα πεδίο κατάφορτο εντάσεων. Το ποίημα φέρνει στην επιφάνεια τις εντάσεις και τις αμφισημίες που ενυπάρχουν στην κατασκευή της μητρότητας, σε μια περίοδο κατά την οποία αναδύεται η νέα ιδεολογία περί γαμήλιας σχέσης και οικιακότητας. Η Αφροδίτη εμφανίζεται ταυτόχρονα ως σεξουαλικά ακόρεστη και ως μητρική μορφή. Στην αρχή του ποιήματος η Αφροδίτη είναι μια πανίσχυρη και απειλητική μορφή, καθώς επίμονα επιδιώκει να κατακτήσει τον Άδωνη, το αντικείμενο της επιθυμίας της. Η σεξουαλική διάθεσή της ξεχειλίζει ενώ χρησιμοποιεί ρητορική δεινότητα για να πείσει τον Άδωνη να της δοθεί. Το στόμα και η δεινή χρήση του ταυτίζεται με το αιδοίο της, μια ταύτιση που αντλεί και αναπαράγει τη μεσαιωνική κατασκευή της καταβροχθίζουσας μήτρας, της *vagina dentata*. Ως το τέλος του ποιήματος η ερωτική επιθυμία της Αφροδίτης μετασχηματίζεται πλήρως σε επιθυμία της μητέρας προς τον γιο. Εδώ βρισκόμαστε στον αμφίσημο χώρο μεταξύ γυναικείας επιθυμίας και μητρότητας, που τροφοδοτεί το άγχος γύρω από το ενδεχόμενο της γυναικείας εξουσίας. Η μεταμόρφωση της Αφροδίτης του ποιήματος από σεξουαλικά ακόρεστη, ζωώδη μορφή σε τρυφερή τροφό, από *Venus Vulgaris* (θεά της επιθυμίας και του αισθησιασμού) σε *Venus Genetrix* (θεά της

αναπαραγωγής και της γονιμότητας) συμπυκνώνει εκείνες τις νοηματοδοτήσεις της γυναικείας σεξουαλικότητας που θεωρούνταν ασύμβατες με την κουλτούρα της οικιακότητας. Αυτή η διττή υπόσταση της Αφροδίτης υπογραμμίζει τις βασικές θεωρήσεις της εποχής γύρω από γυναίκες ως φορείς διαταρακτικών επιθυμιών που έχρηζαν ελέγχου. Αυτή η αμφισημία επενδύει με ένταση και τη μητρότητα (Fisher, 2016, σ. 334-337. Staub, 2007, σ. 17-23).

Τα παραπάνω αποσπάσματα, με τις διαφορετικές σεξουαλικές πρακτικές και σχέσεις που εικονογραφούν, δημιουργούν ενδεχόμενα φαινομενικής εγγύτητας ανάμεσα στο παρελθόν και το παρόν. Ωστόσο, αναδεικνύουν τις επισημάνσεις του κριτικού της αναγεννησιακής λογοτεχνίας Bruce Smith ότι «η ομοσεξουαλική συμπεριφορά μπορεί να είναι ένα διαπολιτισμικό, υπερ-ιστορικό φαινόμενο αλλά η ομοσεξουαλικότητα είναι ένα προσδιορισμένο φαινόμενο του πολιτισμού μας και της δικής μας ιδιαίτερης στιγμής στην ιστορία». Με βάση τα λόγια του Smith μπορούμε να αναρωτηθούμε κατά πόσο οι ομοερωτικές περιγραφές από τα αποσπάσματα των δικαστικών πρακτικών ή των ετεροσεξουαλικών πρακτικών που είδαμε πιο πάνω εμπίπτουν στην επικράτεια της νεωτερικής «ομοφυλοφιλίας» ή της νεωτερικής πορνογραφίας. Θα μπορούσαμε να αναδιατυπώσουμε και να διευρύνουμε τα παραπάνω λόγια λέγοντας ότι οι σεξουαλικές πρακτικές και οι επιθυμίες, οι βιωμένες εμπειρίες, οι αναπαραστάσεις τους και οι ρητορικές με τις οποίες επενδύονται είναι ιστορικά προσδιορισμένες και υπακούουν σε συγκεκριμένες κοινωνικές και πολιτισμικές προδιαγραφές. Αυτές οι προδιαγραφές για την περίοδο της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας προέρχονται από το μεσαιωνικό παρελθόν και απορρέουν από τα ισχυρά ομοκοινωνικά περιβάλλοντα, τις πατριαρχικά προσδιορισμένες έμφυλες ιεραρχήσεις, την εξύψωση του οίκου αρχικά στον αναγεννησιακό αστικό πολιτισμό και στη συνέχεια την καθαγίασή του από τα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων. Οι σεξουαλικές πρακτικές, σχέσεις, επιθυμίες και εμπειρίες υπακούουν σε ευρύτερες πολιτισμικές αφηγήσεις και κοινωνικές σχέσεις οι οποίες δομούν και συνέχουν τις πρώτες (Smith, 1991, σ. 12).

Οι οργανωτικές αρχές και κύριες κατηγοριοποιήσεις με τις οποίες δομείται η σεξουαλική αρχιτεκτονική της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας προέρχονται από τα σεξουαλικά συστήματα των μεσαιωνικών κοινωνιών. Αυτά πλέον αποκρυσταλλώνονται και εμπλουτίζονται με τη νέα γαμήλια και οικιακή ιδεολογία. Αναπαραγωγικό και μη αναπαραγωγικό σεξ, λαγνεία-μετριοπάθεια-αγαμία, σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ηλικιακά και κοινωνικά ίσων ή μη, περιστασιακές και μόνιμες σχέσεις, παθιασμένες σχέσεις που δεν είναι απαραίτητα σεξουαλικές, πάθη-γάμος είναι κάποιες από τις βασικές κοινωνικές και πολιτισμικές κατηγορίες και δίπολα εντός των οποίων νοούνται και νοηματοδοτούνται οι σεξουαλικές σχέσεις. Υπό αυτή την έννοια δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει ότι πρακτικές όπως η μοιχεία και η σοδομία λειτουργούν στο ίδιο ευρετήριο, είναι και οι δύο ποινικά και θεολογικά κολάσιμες. Οι σεξουαλικές σχέσεις υπακούουν στα μεσαιωνικά έμφυλα και σεξουαλικά συστήματα, το σύστημα της αναπαραγωγής και το σύστημα των επιθυμιών ή της λαγνείας (*luxuria*) για να είμαστε εγγύτερα στη γλώσσα της εποχής. Ενώ η γαμήλια αναπαραγωγική σχέση διεκδικεί κανονιστική και ηγεμονική ισχύ, στον αντίποδά της, ως αντεστραμμένη συνθήκη, προβάλλεται και εκτοπίζεται ο χώρος της λαγνείας. Τα ισχυρά δίπολα του σεξουαλικού συστήματος της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου δεν είναι η ομο-/ετεροσεξουαλικότητα της νεωτερικότητας, ούτε ο γάμος και η «σοδομία» ως η πλήρης αντιστροφή του, όπως έχει σε κάποιες περιπτώσεις υποστηριχθεί, αλλά η γαμήλια αναπαραγωγική σχέση με τις λογοθετικές τεχνολογίες που την καθιστούν ηγεμονική και η λαγνεία, είτε αυτή αποτυπώνεται σε ομο-ή σε ετερο-σεξουαλικές πρακτικές και σχέσεις. Ωστόσο, θα πρέπει να έχουμε υπόψη μας ότι όσο ισχυρές και εδραιωμένες και αν εμφανίζονται οι παρελθοντικές (αλλά και οι παροντικές) κατηγοριοποιήσεις, οι σεξουαλικές σχέσεις, όπως επισημαίνει η Carolyn Dinshaw, και οι αναπαραστατικές τεχνολογίες τους διακρίνονται από ρωγμές, αντιφάσεις και ενδεχομενικότητες (Goldberg, 1992, σ. 19. Dinshaw, 1999, σ. 12. Πλακωτός, 2020, σ. 323-325).

Οι κοινωνίες της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου έχουν κληρονομήσει και αναπαράγουν βασικές προδιαγραφές περί σεξουαλικών σχέσεων από τον μεσαιωνικό κόσμο. Ο κυρίαρχος λόγος εννοιολογούσε τις σεξουαλικές σχέσεις μέσω του δίπολου ενεργητικότητα-παθητικότητα, οι οποίες ταυτίζονται με τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα. Αυτός ο λόγος είναι βαθιά εγγεγραμμένος και αναπαράγεται στη χριστιανική θεολογία, την ιατρική και τον νόμο. Υπό αυτή την έννοια, η διαπλοκή ενεργητικότητας και ανδρισμού αποτυπώνεται σε νομικές διατυπώσεις όπως «είχε σαρκική ομιλία» ή «γνώρισε σαρκικά» (*carnaliter cognovisse*), ενώ η διαπλοκή παθητικότητας και θηλυκότητας σε φράσεις όπως «επέτρεψε να τη/τον γνωρίσει σαρκικά» (*se permisisse cognosci carnaliter*).

7.1 Ρυθμιστικοί λόγοι, αντιλήψεις και νοηματοδοτήσεις των σεξουαλικών σχέσεων και πρακτικών

Από τον 15ο αιώνα καταγράφεται μια ραγδαία αύξηση των λόγων που εκφέρονται για το σεξ και τις σεξουαλικές σχέσεις. Κύριοι φορείς αυτού του λόγου παραμένουν, όπως και στη διάρκεια του Μεσαίωνα, ο θεολογικός και εκκλησιαστικός χώρος και η ιατρική. Σε αυτούς θα πρέπει να προσθέσουμε και τον νομικό/ποινικό λόγο. Σαφώς αυτά τα τρία πεδία βρίσκονται σε στενή αλληλοτροφοδότηση μεταξύ τους. Η εκπλήθυνση του θεολογικού και ιατρικού λόγου είναι μεταξύ άλλων απόρροια της εκδοτικής διεύρυνσης και των εκδοτικών ρυθμών που επιφέρει η εφεύρεση της τυπογραφίας στα μέσα του 15ου αιώνα. Ο θεολογικός λόγος εντατικοποιείται με την ανάπτυξη των θρησκευτικών μεταρρυθμιστικών κινημάτων από τις αρχές του 16ου αιώνα. Καθολικοί και προτεστάντες ανταγωνίζονται στην παραγωγή ορθών χριστιανικών προδιαγραφών για τα αντίστοιχα ποίμνιά τους. Ο νομικός λόγος και η ποινική πρακτική είναι απόρροια των αυξανόμενων διοικητικών και γραφειοκρατικών θεσμών που αναπτύσσουν τα κράτη της πρώιμης νεότερης περιόδου.

Ιατρικές πραγματείες, εκλαϊκευμένα ιατρικά εγχειρίδια και χριστιανικά κείμενα παράγονται με ολοένα και εντατικότερους ρυθμούς από τα τυπογραφικά κέντρα της Ευρώπης και απευθύνονται σε ένα διευρυμένο αναγνωστικό κοινό. Οι συγκλίσεις ανάμεσα στον ιατρικό και θεολογικό λόγο, όπως διαμορφώθηκαν κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους, παραμένουν στενές με επίκεντρο την αναπαραγωγή. Αυτή τη σύγκλιση θα ενδυναμώσει ο νομικός λόγος και η ποινική πρακτική. Η Καθολική Εκκλησία συνέχισε την παράδοση που είχε διαμορφωθεί τον 13ο αιώνα με τη διδασκαλία του Θωμά Ακινάτη, η οποία καθιστούσε τη συνουσία ταυτόσημη με την αναπαραγωγή ενώ καταδίκαζε τις μη αναπαραγωγικές πρακτικές. Η ταύτιση της συνουσίας με την αναπαραγωγή θα εισαχθεί στις πρώτες πραγματείες της συμβουλευτικής γραμματείας περί γάμου, οικογένειας και έμφυλης διαγωγής. Στο έργο *De re uxoria* (1415) του Βενετού πατρικίου και ουμανιστή Francesco Barbaro, «ο γάμος είναι η μόνιμη ένωση άνδρα και συζύγου, νόμιμα θεσμοθετημένη για την παραγωγή απογόνων και για την αποφυγή της μοιχείας […] Η συνεύρεση πρέπει να λαμβάνει χώρα με στόχο να οδηγήσει στη σύλληψη». Η αναπαραγωγή ως «φυσική» υπακούει στις ίδιες αρχές όπως το «φαγητό και το ποτό». Στις γαμήλιες, αναπαραγωγικές σεξουαλικές σχέσεις της συμβουλευτικής γραμματείας η γυναικεία σεξουαλική διαγωγή πρέπει να υπακούει στη σεμνότητα και την ανδρική καθοδήγηση: «Έτσι διασφαλίζεται ότι η συνουσία υποτάσσεται στην ανάγκη της αναπαραγωγής και όχι στη λαγνεία, καθώς η γυναικεία ξεδιαντροπιά κατά τη διάρκεια της συνεύρεσης υπονομεύει την ανδρική επιθυμία» (Barbaro, 2015, σ. 67, 112-113).

Περισσότερο από έναν αιώνα αργότερα, ενόσω η προτεσταντική Μεταρρύθμιση έχει ξεσπάσει, ο Λούθηρος στην πραγματεία του *Vom ehelichen Leben* (*Περί της γαμήλιας συνθήκης*) το 1522 νοηματοδοτεί την αναπαραγωγή ως μια φυσική σωματική λειτουργία, όπως το φαγητό και ο ύπνος. Καταδικάζοντας την κληρική αγαμία, υποστήριξε ότι η αντίσταση στην αναπαραγωγή ήταν πνευματικά και σωματικά επικίνδυνη και «οδηγεί στη μοιχεία και σε κρυφές αμαρτίες διότι πρόκειται για ζήτημα της φύσης και όχι για θέμα επιλογής». Και για τους προτεστάντες η γαμήλια, αναπαραγωγική σχέση πρέπει να διακρίνεται από μετριοπάθεια και σεμνότητα. Ιατροί και θεολόγοι δεν φείδονται γλαφυρών περιγραφών στην προσπάθειά τους να καταστήσουν σαφές ότι μοναδική αποδεκτή στόχευση των σεξουαλικών πρακτικών πρέπει να είναι η αναπαραγωγή. Ο Michele Savonarola, καθηγητής της ιατρικής στο Πανεπιστήμιο της Πάδοβα, μεταξύ των ιατρικών αυθεντιών του 15ου αιώνα, έδινε λεπτομερείς οδηγίες για τις σεξουαλικές προκαταρκτικές πρακτικές, τη συνεύρεση, τη διείσδυση και την επιτυχημένη εκσπερμάτωση προκειμένου να διασφαλιστεί η σύλληψη (Karant-Nunn, & Wiesner-Hanks, 2003, σ. 100-101. Bell, 1999, σ. 34-35).

Είναι ανακριβές να θεωρήσουμε ότι στις κοινωνίες της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου οι σεξουαλικές σχέσεις παρέμεναν στην επικράτεια του αθέατου και της σιωπής. Αντιθέτως, όπως προαναφέραμε, ο λόγος περί σεξ έχει πανταχού παρουσία. Αυτό που έχει, εντούτοις, σημασία είναι να σκεφτούμε όχι αν οι κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας «μιλάνε» για το σεξ, όσο τους όρους με τους οποίους «μιλάνε», τα πολιτισμικά συγκείμενα και ευρετήρια εντός των οποίων εγγράφεται ο λόγος περί σεξ. Υπό αυτή την έννοια, στον υλικό πολιτισμό της εποχής θα συναντήσουμε πλήθος οπτικών αναπαραστάσεων με ερωτικά και σεξουαλικά θέματα. Η Καθολική Εκκλησία στη Σύνοδο του Τρέντο με ειδικό διάταγμα πραγματεύτηκε το ζήτημα των θρησκευτικών εικόνων, τονίζοντας ότι είναι απαραίτητες στη θρησκευτική λατρεία αλλά δεν θα πρέπει να οδηγούν στη δεισιδαιμονία και τη λαγνεία. Στο στόχαστρο της Εκκλησίας βρίσκονταν εικόνες με θρησκευτικά θέματα τα οποία όμως είχαν έντονες ερωτικές και αισθησιακές συνδηλώσεις. Για παράδειγμα, ήδη από τον 15ο αιώνα ο Άγιος Σεβαστιανός απεικονίζονταν ως ένας όμορφος νέος άνδρας, σχεδόν γυμνός, ως μια μορφή γεμάτη αισθησιασμό σε αναλογία με τους τρόπους απεικόνισης του Απόλλωνα, ενώ η Μαρία Μαγδαληνή στον 16ο και 17ο αιώνα απεικονιζόταν ως μια όμορφη, γυμνή νέα γυναίκα. Ωστόσο, πέρα από τις θρησκευτικές εικόνες που έφεραν ερωτικές και αισθησιακές συνδηλώσεις

υπήρχε ένα πλήθος οπτικών αναπαραστάσεων με ερωτικά και σεξουαλικά θέματα που φαίνεται ότι είχαν σημαντική θέση στην καθημερινότητα.

Στα σπίτια της μεσαίας και ανώτερης ελίτ στον ιταλικό χώρο, κατά τις επιταγές της μόδας της εποχής, υπήρχαν επισμαλτωμένα κεραμικά διακοσμητικού ή χρηστικού χαρακτήρα. Συχνά διακοσμούνταν με σεξουαλικά θέματα, όπως πέη και μητρικές μορφές που έφεραν σεξουαλικές συνδηλώσεις. Η παρουσία και τα σεξουαλικά θέματα αυτών των κεραμικών στο νοικοκυριό κατά κύριο λόγο υπογράμμιζαν την αναπαραγωγική σημασία του σεξ. Παρομοίως, στα σπίτια της εποχής φαίνεται ότι ήταν συνηθισμένο να υπάρχουν οπτικές εικόνες με ερωτικό και σεξουαλικό περιεχόμενο. Μάλιστα στα τέλη του 16ου αιώνα ένας επίσκοπος στη Βερόνα καταδίκασε τη συνήθεια ως άσεμνη και αμαρτωλή. Ωστόσο, η σημασία αυτών των οπτικών εικόνων φανερώνεται σε όσα γράφει στο *Considerazioni sulla pittura*, μία από τις πιο σημαντικές πραγματείες για την τέχνη και τη ζωγραφική στις αρχές του 17ου αιώνα, ο Giulio Martini:

> Τα τελείως απρεπή πράγματα πρέπει να τοποθετούνται σε ιδιωτικούς χώρους και ο πατέρας της οικογένειας πρέπει να τα κρατάει κρυφά και να τα αποκαλύπτει μόνο όταν πηγαίνει σε αυτούς τους χώρους με τη γυναίκα του. Και αντίστοιχες απρεπείς εικόνες θα πρέπει να βρίσκονται μόνο στα δωμάτια εκείνα που κάποιος συναναστρέφεται με τη γυναίκα του, διότι η θέασή τους βοηθάει στη διέγερση και στη δημιουργία όμορφων, υγειών και γερών παιδιών.

Ο Martini, αν και γράφει σε μια εποχή που η καθολική (Αντι-)Μεταρρύθμιση βρίσκεται σε πλήρη εξέλιξη, αποδίδει στις ερωτικές οπτικές αναπαραστάσεις ένα «πορνογραφικό» περιεχόμενο που δεν είναι δεδομένο για την εποχή. Στα λόγια του φανερώνεται όχι μόνο η διάδοση ερωτικών οπτικών αναπαραστάσεων στα νοικοκυριά της εποχής αλλά και η νομιμοποίησή τους εφόσον εξυπηρετούν το αναπαραγωγικό σεξ (Wollheim, 2016. Freedberg, 1989, σ. 2-3. Beaven, 2019, σ. 101-105).

Με αντίστοιχο τρόπο, στο *Regole della vita matrimoniale (Κανόνες της γαμήλιας ζωής*), ένα δημοφιλές εγχειρίδιο γάμου του ύστερου 15ου αιώνα με πολλαπλές επανεκδόσεις γραμμένο από τον μοναχό Cherubino da Spoleto, οι σεξουαλικές πρακτικές δεν στερούνται περιγραφικής γλαφυρότητας: «Στη γαμήλια πράξη η σύζυγος, σύμφωνα με τις αυθεντίες, πρέπει να βρίσκεται με το πρόσωπο προς τον ουρανό ενώ ο σύζυγος με το πρόσωπο στη γη γιατί με αυτόν τον τρόπο το θηλυκό πιο εύκολα κυοφορεί και το στήθος και η κοιλιά του συζύγου πρέπει να ακουμπούν τα αντίστοιχα μέρη του σώματος της συζύγου». Η περιγραφή του συγγραφέα στοχεύει να καταστήσει σαφές ότι η λεγόμενη ιεραποστολική στάση είναι η μόνη αποδεκτή εφόσον με αυτή διευκολύνεται η σύλληψη και η αναπαραγωγή. Με αντίστοιχο γλαφυρό τρόπο ο συγγραφέας περιγράφει άλλες σεξουαλικές πρακτικές που θεωρεί απρεπείς και αμαρτωλές. Με άλλα λόγια, οι συγγραφείς δεν φείδονται περιγραφικής γλαφυρότητας αρκεί να καταστήσουν σαφή τα όρια του επιτρεπτού και του ανήθικου, δηλαδή των αναπαραγωγικών και μη αναπαραγωγικών σχέσεων. Τα παραπάνω παραδείγματα μας δείχνουν ότι το σεξ ως απεικόνιση, ως αναπαράσταση και ως λόγος έχει διαρκή παρουσία στις κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας, ειδικά μάλιστα αν υπακούει στη βασική στόχευση, την αναπαραγωγή (Zambrini, & Negroni, 1888, σ. 58-62).

Θεολογία και ιατρική εξίσου συγκλίνουν στις αποτυπώσεις των σεξουαλικών σχέσεων που δεν υπακούουν στην αναπαραγωγή και ταξινομούνται στην ευρεία κατηγορία της λαγνείας, της υπερβολής και της αμαρτίας. Τον 16ο αιώνα ο πιο διαπρεπής σχολιαστής του Ακινάτη, ο Καρδινάλιος Cajetan, αναπαρήγαγε αυτή τη βασική θέση καταδικάζοντας κάθε σεξουαλική πρακτική που δεν στοχεύει στην αναπαραγωγή ως αμαρτία. Στις αμαρτωλές απαγορεύσεις περιλαμβάνονταν και οι πρακτικές εκείνες εντός του γάμου που δεν ευνοούσαν την αναπαραγωγή αλλά καθοδηγούνταν από τη λαγνεία. Επιβεβαιώνοντας τις μεσαιωνικές θεολογικές αντιλήψεις καθιστούσε τη λεγόμενη «ιεραποστολική στάση» ως τη μόνη αποδεκτή γαμήλια σεξουαλική πρακτική. Παρομοίως, στη λουθηρανική διδασκαλία η διοχέτευση της «φυσικής επιθυμίας» στην εγκρατή, γαμήλια, ετεροσεξουαλική και τεκνοποιητική οικιακότητα τιθασεύει τη λαγνεία. Κατά τον Λούθηρο, η «λαγνεία», ως αποτέλεσμα του προπατορικού αμαρτήματος της εκδίωξης από τον Παράδεισο, είναι μια «λεπρώδης», «βδελυρή», «ειδεχθής» συνθήκη (*lepra libidinis, foeda libido, horribili foeditate libidinis*) που είναι αναπόφευκτη και αποκλίνει από το «φυσικό πάθος» και τη «φυσική επιθυμία» (*a naturali ardore, naturalem concupiscentiam*) (Crawford, 2007 σ. 84-85. Lyndal Roper, 2020, σ. 41-43).

Η ιατρική θεωρία και σκέψη, με την ανακάλυψη εκ νέου και κυκλοφορία κειμένων της κλασικής αρχαιότητας, από τον 15ο αιώνα εμπλουτίζει τα επιχειρήματά της γύρω από τις πρέπουσες και μη σεξουαλικές σχέσεις. Το πολύ δημοφιλές ήδη από τον Μεσαίωνα ψευδοαριστοτελικό εγχειρίδιο *Problemata Aristotelis* (*Αριστοτέλους Προβλήματα*) κυκλοφορεί πλέον ευρέως στα λατινικά και σε δημώδεις μεταφράσεις από τον 15ο έως τον 18ο αιώνα. Με τη μορφή ερωταπαντήσεων, καθιστά το αναπαραγωγικό σεξ ως τη μόνη επιτρεπτή και

φυσική μορφή σεξ ενώ κατηγοριοποιεί σεξουαλικές σχέσεις που εκφεύγουν της αναπαραγωγής ως απόρροια ιδιαίτερων ανατομικών ιδιοτήτων οι οποίες όμως ενεργοποιούνται λόγω της λαγνείας, όπως και λόγω του φαγητού και της φαντασίας. Ο ιατρικός λόγος περί σώματος παράγει έμφυλα και σεξουαλικά σενάρια που είναι απόρροια της λαγνείας. Η λαγνεία διασαλεύει την έμφυλη διχοτομία και ιεραρχία τις οποίες διασφαλίζουν μόνο οι αναπαραγωγικές σεξουαλικές σχέσεις. Στο *Problemata Aristotelis* η γνώση γύρω από το αναπαραγωγικό σεξ διασταυρώνεται με ερωταπαντήσεις από άλλα πεδία γνώσης: «Γιατί το ανδρικό σπέρμα είναι λευκό και το γυναικείο σπέρμα είναι κόκκινο; Γιατί οι γυναίκες με πολύ θερμή κράση σπάνια συλλαμβάνουν παιδί; Γιατί οι γυναίκες έχουν μακρύτερα μαλλιά από τους άνδρες; Γιατί η σαρκική συνεύρεση δεν είναι καλή μετά το λουτρό;» Ως ένα εκλαϊκευμένο βιβλίο φυσικής φιλοσοφίας, το *Problemata Aristotelis* καθιστούσε το σεξ μέρος επιμέρους πεδίων γνώσης (Blair, 1999).

«Οι άνθρωποι δύσκολα πιστεύουν ότι εκθηλυμένοι άνδρες και παθητικοί πράγματι υπάρχουν», σημείωνε ο ρωμαίος ιατρός Καίλιος Αυρηλιανός (Caelius Aurelianus) στο *De morbis acutis et chronicis* (*Περί οξέων και χρονίων παθών*). Το έργο του Αυρηλιανού ανακαλύφθηκε και επανακυκλοφόρησε τον 16ο αιώνα και γνώρισε αρκετές εκδόσεις μέχρι τον 18ο αιώνα. Το *De morbis* συνέχιζε:

> Η πραγματικότητα είναι ότι η λαγνεία κυριαρχεί στη σεμνότητα και θέτει σε ντροπιαστική χρήση τα μέρη [του σώματος] που είναι για άλλες λειτουργίες. Δηλαδή, στην περίπτωση κάποιων ατόμων δεν υπάρχει όριο στην επιθυμία τους και δεν υπάρχει ελπίδα να την ικανοποιήσουν και δεν είναι ευχαριστημένοι με τον προορισμό τους, τον προορισμό που έχει καθορίσει για αυτά τα άτομα η θεία πρόνοια με το να αποδώσει συγκριμένες λειτουργίες στα μέρη του σώματός τους. Πράγματι εξαιτίας των παθών τους και σε σπάνιες περιπτώσεις εξαιτίας συγκεκριμένων ατόμων με τα οποία σχετίζονται αυτοί οι πάσχοντες, ξαφνικά αλλάζουν τον χαρακτήρα τους και προσπαθούν να αποδείξουν το ανδρικό σφρίγος τους. Αλλά επειδή δεν έχουν συναίσθηση των ορίων τους γίνονται ξανά θύματα της υπερβολής, υποβάλλουν το σφρίγος τους σε τόσο μεγάλη πίεση και κατά συνέπεια εμπλέκονται σε ακόμη χειρότερες ακολασίες.

Στο ίδιο έργο η λαγνεία δεν είναι μόνο αιτία εκθήλυνσης των ανδρών αλλά καθιστά τις γυναίκες ικανές να ιδιοποιηθούν ανδρικές «ενεργητικές» ιδιότητες ως «τριβάδες»:

> Πράγματι οι πάσχοντες από αυτή τη ασθένεια [δηλαδή την ασθένεια που οδηγεί σε εκθηλυμένους άνδρες] μπορούν να συγκριθούν με τις γυναίκες εκείνες που είναι γνωστές ως τριβάδες διότι κάνουν και τα δύο είδη σεξ. Αυτές οι γυναίκες είναι πιο πρόθυμες να πλαγιάσουν με γυναίκες παρά με άνδρες. Στην πραγματικότητα, αναζητούν γυναίκες με σχεδόν ανδρικό ζήλο και όταν ελευθερώνονται ή στιγμιαία ανακουφίζονται από το πάθος τους ορμούν, σαν να πάσχουν τελώντας υπό μια διαρκή επήρεια, σε νέες μορφές λαγνείας.

Κείμενα των σύγχρονων ιατρών και φυσικών φιλοσόφων και παλαιά κείμενα της ρωμαϊκής αρχαιότητας που επανανακαλύπτονται και τίθενται στην υπηρεσία της ιατρικής δημιουργούν μια κληρονομία ιατρικοποιημένων και ενσώματων «πορισμάτων». Οι «αφύσικες» σεξουαλικές σχέσεις είναι σύμπτωμα και αποτέλεσμα της λαγνείας αλλά την ίδια στιγμή μπορούν να εξηγηθούν πολλαπλώς μέσω της ιατρικής. Οι ομοερωτικές σχέσεις και πρακτικές ορίζονταν ολοένα και συστηματικότερα ως «αφύσικες» (Borris, 2004, σ. 119).

Από τον 16ο αιώνα είναι διαθέσιμο για τον εγγράμματο πληθυσμό ένα ευρύ σώμα κειμένων που προσφέρουν γνώση γύρω από το σεξ. Στο πλήθος των εγχειριδιακού τύπου κειμένων που πραγματεύονται το σεξ, αυτό αποτελεί ένα από τα αντικείμενα της πραγμάτευσης παράλληλα και σε συνάρθρωση με άλλα ζητήματα, όπως το σώμα, η υγεία, οι διάφορες ιατρικές θεωρίες, ο φυσικός κόσμος, οι κοινωνικές σχέσεις, το φύλο ή και η πολιτική. Επί της ουσίας σε αυτές τις πραγματεύσεις το σεξ είναι ταυτισμένο με την αναπαραγωγή. Το σεξ εισέρχεται με αναπάντεχο τρόπο ακόμα σε ένα αγγλικό εγχειρίδιο εκμάθησης λατινικών για μαθητές στις αρχές του 16ου αιώνα. Σε αυτό, με τον τίτλο *Vulgaria*, οι μαθητές καλούνται να μεταφράσουν από τα αγγλικά στα λατινικά φράσεις όπως «Οι κοινές γυναίκες επειδή κάνουν κατάχρηση του σώματός τους γίνονται στείρες». Οι μαθητές μαζί με τη διδασκαλία των λατινικών εκπαιδεύονταν και στις αντιλήψεις περί ευυπόληπτων και απρεπών σεξουαλικών σχέσεων, καθώς οι ερωτήσεις που έπρεπε να μεταφράσουν προέρχονταν από δύο σύνολα με χαρακτηριστικούς τίτλους «περί ανηθικοτήτων και αισχρών ηθών» και «περί γαμήλιας σχέσης». Η διαθεσιμότητα γνώσης γύρω από το σεξ σε ταύτιση με την αναπαραγωγή που πρόσφεραν διάφορα γραμματειακά είδη και πρώτα από όλα τα εκλαϊκευμένα εγχειρίδια ιατρικής και μαιευτικής ήγειρε ζητήματα σεμνότητας. Καθώς η θηλυκότητα νοούνταν ως ιδιωτική και οικιακή συνθήκη το γυναικείο σώμα

έπρεπε να υπόκειται σε περιορισμούς που διασφάλιζαν τη σεμνότητά του. Τα εκλαϊκευμένα εγχειρίδια, καθώς αποκάλυπταν την ανατομία του γυναικείου σώματος, το εξέθεταν σε κινδύνους και με τη σειρά τους τα ίδια τα εγχειρίδια εξέθεταν σε κίνδυνο τους αναγνώστες τους (Crawford, 1994).

Εντούτοις, η ρητορική περί φύσης για τον ορισμό του φυσικού και παρά φύση σεξ μπορούσε, όπως είδαμε στο τέταρτο κεφάλαιο, να είναι εξαιρετικά ολισθηρή. Το ίδιο το *Problemata Aristotelis* ήδη για τους μεσαιωνικούς σχολιαστές του έθετε σε δοκιμασία την επίκληση της φύσης εφόσον, όπως με ανησυχία διαπίστωνε ο Άγγλος σχολαστικός φιλόσοφος του 14ου αιώνα Walter Burley, «τίποτα που είναι φυσικό δεν είναι χυδαίο». Απέναντι στη στιβαρότητα με την οποία οι αυθεντίες του θεολογικού και ιατρικού λόγου κατά την Αναγέννηση και την πρώιμη νεότερη περίοδο επικαλούνται τη φύση ως καθοδηγητική αρχή, άλλα πολιτισμικά ευρετήρια κινητοποιούν τη φύση για να φυσικοποιήσουν τις παρά φύση επιθυμίες και πρακτικές, ειδικά τις ομοερωτικές. Ένα τέτοιο ευρετήριο γίνεται η σάτιρα. Στη ρητορική της φύσης καταφεύγει ένας σατιρικός διάλογος από τον Antonio Vignali, ευγενή από τη Σιένα, με τίτλο *La Cazzaria* (*Το πουτσαριό*) που εκδίδεται στη Νάπολη στο τέλος του 1520. Οι ήρωες του διαλόγου, ο Arsiccio και ο νεαρός φίλος του Sodo, συζητούν σεξουαλικά ζητήματα. Ο Arsiccio υποστηρίζει ότι η αντίληψη ότι το πρωκτικό σεξ είναι ενάντια στη φύση είναι άγνωστη στην ίδια τη φύση. «Διότι αν η φύση δεν ήθελε οι άνδρες να επιδίδονται σε πρωκτικό σεξ δεν θα το έκανε τόσο ευχάριστη εμπειρία. Ή θα το καθιστούσε σωματικά αδύνατο. Αλλά, για την ακρίβεια, βλέπουμε το αντίθετο, ότι ο πρωκτός δέχεται το πέος με την ίδια ευκολία όπως το αιδοίο». Ο σατιρικός διάλογος τελειώνει με τους δύο πρωταγωνιστές να επιδίδονται σε σεξουαλικές περιπτύξεις.

Έναν αιώνα αργότερα ο Antonio Rocco εκδίδει τον διάλογο *L'Alcibiade fanciullo a scola* (*Ο νεαρός Αλκιβιάδης στο σχολείο*, 1631). Ο Rocco ήταν μοναχός και μέλος του κύκλου λιμπερτίνων λογίων που ήταν γνωστός ως *Accademia degli incogniti* (*Ακαδημία των αφανών*) στη Βενετία του 17ου αιώνα. Εκτός από τον διάλογο ο Rocco συνέγραψε πραγματείες βασισμένες σε αριστοτελικές αρχές, στις οποίες υποστήριζε τη θνητότητα της ψυχής. Στο *L'Alcibiade fanciullo a scola* οι δύο ομιλητές του διαλόγου είναι ο «σοδομίτης» δάσκαλος Filotimo και ο νεαρός μαθητής του Αλκιβιάδης. Το θέμα είναι η «σοδομία» και η επιθυμία του Filotimo να σοδομίσει τον Αλκιβιάδη καθώς δεν του αρκούσαν τα φιλιά και οι άλλες πρακτικές στις οποίες ήδη επιδίδονταν. Η επιθυμία του Filotimo και η άρνηση του Αλκιβιάδη γίνονται η αφετηρία μιας απόπειρας πειθούς εκ μέρους του δασκάλου με λογικά επιχειρήματα αντλημένα από τη Βίβλο, την ιατρική, την ανατομία, τη φιλοσοφία. Μεταξύ των επιχειρημάτων που κινητοποιεί ο Filotimo είναι ότι οι παρά φύση σεξουαλικές πρακτικές δεν έχουν κάτι το αφύσικο. Αποκαλούνται παρά φύση (*contra naturam*) μόνο επειδή ο πρωκτός βρίσκεται απέναντι, σε αντίθετο μέρος, από το αιδοίο, το οποίο μεταξύ άλλων όρων αποκαλείται *natura*. Η απόλαυση από το σεξ δεν έχει να κάνει μόνο με την αναπαραγωγή, αλλά κάθε επιθυμία είναι φυσική. Το *L'Alcibiade fanciullo a scola* υπήρξε ένα σκανδαλώδες έργο. Ωστόσο, ο συγγραφέας του οδηγήθηκε κάποια στιγμή κατόπιν καταγγελιών ενώπιον της Ιεράς Εξέτασης στη Βενετία όχι για όσα έγραφε για τη φυσικότητα της σοδομίας αλλά για το έργο του για τη θνητότητα της ψυχής (Davidson, 2002, σ. 73-74. Maggi, 1997, σ. 26-27, 32. Muir, 2007, σ. 80-82).

Όπως και στη μεσαιωνική περίοδο, οι κύριες οργανωτικές κατηγορίες που διαμόρφωναν το σεξουαλικό καθεστώς της Αναγέννησης και της πρώιμης νεότερης περιόδου καθιστούσαν τις κατά φύση και παρά φύση πρακτικές και επιθυμίες ενδεχόμενα στα οποία μπορούσε κανείς να διολισθήσει, όσο αντιθετικά και αν φαίνονταν μεταξύ τους. Όπως σημείωνε ο Άγγλος πουριτανός συγγραφέας John Rainolds, η σοδομία ήταν μια «αμαρτία στην οποία οι άνθρωποι εξαιτίας της εκ φύσεως διαφθοράς και ανηθικότητάς τους είναι επιρρεπείς». Στα λόγια του Rainolds η σοδομία παρέμενε ένα αμαρτωλό και διαταρακτικό ενδεχόμενο εντός της ευρύτερης οργανωτικής κατηγορίας της λαγνείας. Αυτή η κυρίαρχη θεώρηση περί λαγνείας τοποθετούσε την πορνεία και τη σοδομία σε ένα κοινό ευρετήριο σεναρίων και ενδεχομένων, όπως αποτυπώνεται σε διάφορα νομοθετήματα της εποχής (Bray, 1995, σ. 17).

7.2 Εντός και εκτός του οίκου

Η ρητορική ένταση και οι κοινωνικές πρακτικές και προσδοκίες γύρω από τον οίκο και το νοικοκυριό που αναδύονται από τον 14ο αιώνα στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα και επιτείνονται με την ανάπτυξη και εδραίωση των θρησκευτικών μεταρρυθμιστικών κινημάτων του 16ου αιώνα έχουν πολλαπλές σημάνσεις. Μεταξύ άλλων συνιστούν και μια αργή και εξαιρετικά σύνθετη αναδιάταξη των προσδοκιών για τις σεξουαλικές σχέσεις, και των πεδίων στα οποία αυτές πραγματώνονται. Μπορούσε ο οίκος να στεγάσει ετεροσεξουαλικές σχέσεις που δεν στόχευαν στην αναπαραγωγή; Μπορούσε ο οίκος να γίνει επίκεντρο της σεξουαλικής ζωής πέρα από τη διασφάλιση νόμιμων τέκνων; Μια πιο ακριβής διατύπωση του ερωτήματος θα ήταν αν το φάσμα των ανδρικών σεξουαλικών προσδοκιών και πρακτικών μπορούσε να μεταφερθεί σε μια

γαμήλια, οικιακή σχέση που πρωτίστως στόχευε στην αναπαραγωγή και τη νόμιμη θέση των τέκνων. Αυτά είναι ερωτήματα που αναδύονται από τον 14ο αιώνα, τελούν υπό αναδιατυπώσεις και μετασχηματισμούς, και αφορούν πρωτίστως τα στρώματα της μέσης και ανώτερης ελίτ. Πρόκειται για ερωτήματα τα οποία υπακούουν στις πατριαρχικές έμφυλες ιεραρχήσεις και προσδοκίες. Αντίστοιχα ερωτήματα φωλιάζουν και στις πρακτικές και προσδοκίες της τάξης των ιπποτών, και γίνονται αντικείμενο πραγμάτευσης στις μεσαιωνικές μυθιστορίες, όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο.

Ο οίκος και η αναπαραγωγή κατεξοχήν ορίζουν τις σεξουαλικές ζωές των γυναικών ως φορέων διασφάλισης της πατρογραμμικότητας και της ευυποληψίας. Για τους άνδρες οι σεξουαλικές προσδοκίες περιλάμβαναν τον οίκο ως το πεδίο σεξουαλικών σχέσεων που στόχευαν στη νόμιμη αναπαραγωγή αλλά επί της ουσίας εκτείνονταν πέραν αυτού. Για τους άνδρες των μεσαίων και ανώτερων ελίτ οι σεξουαλικές προσδοκίες και πραγματώσεις ήταν παράγωγα και ανατροφοδότες της ανδρικής κοινωνικότητας, η οποία εν πολλοίς συνδέονταν με τα ομοκοινωνικά περιβάλλοντα της πολιτικής, της οικονομίας, της διασκέδασης. Σε αυτά τα περιβάλλοντα μάλλον διοχετεύονταν και οι συναισθηματικές προσδοκίες. Μάλιστα οι ομοκοινωνικές και διαπροσωπικές σχέσεις και οι δεσμοί της ανδρικής κοινωνικότητας συχνά επενδύονταν με συναισθηματικές εξάρσεις και οικειότητα, λεκτική και σωματική, που στα δικά μας μάτια εμφανίζονται ως σεξουαλικοποιημένες, χωρίς απαραίτητα να ήταν. Στο πλέγμα ανδρικής κοινωνικότητας και σεξουαλικότητας ο οίκος κατείχε μια σημαίνουσα αλλά περιθωριακή θέση. Για να κατανοήσουμε το σεξουαλικό σύστημα του προνεωτερικού παρελθόντος θα πρέπει να αποσυνδέουμε την ιδεολογία της «ετεροσεξουαλικότητας» της νεωτερικότητας από φαινόμενα του παρελθόντος όπως ο γάμος και οι σεξουαλικές σχέσεις ανδρών και γυναικών. Ο γάμος και οι ετεροσεξουαλικές σχέσεις στο παρελθόν δεν έφεραν την ίδια εννοιολόγηση και το ίδιο περιεχόμενο που αποκτούν στη νεωτερικότητα (Bach, 2007, σ. 2).

Στα πατριαρχικά αστικά περιβάλλοντα οι ανδρικές σεξουαλικές προσδοκίες και πραγματώσεις, ανάλογα με την ηλικία, την κοινωνική θέση και την οικογενειακή κατάσταση, μπορούσαν να περιλαμβάνουν πολλαπλά πεδία: τον ευρύ χώρο της πορνείας, τις ομοερωτικές πρακτικές και τις εξωσυζυγικές σχέσεις. Αυτή η διάκριση είναι εν πολλοίς ένα είδος αναχρονισμού εκ μέρους μας, καθώς δεν υφίστατο, τουλάχιστον με την ένταση που απέκτησε στον 19ο και ακόμη περισσότερο στον 20ό αιώνα, στον πατριαρχικό αξιακό κώδικα. Παρομοίως, ετεροσεξουαλικές και ομοσεξουαλικές σχέσεις, ένα δίπολο που αποτέλεσε δημιούργημα της νεωτερικότητας, μπορούσαν να συνυπάρχουν, υπό συγκεκριμένες προδιαγραφές, στην προνεωτερική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Και οι δύο λειτουργούσαν ως συμπληρωματικά πεδία εκφοράς του πατριαρχικού ανδρισμού. Κατά έναν αναπάντεχο τρόπο η ίδια η νομοθεσία συχνά καθιστούσε τη διάκριση ετερο/ομοσεξουαλικότητας κενή περιεχομένου. Νόμοι του 16ου αιώνα στις ιταλικές πόλεις όπως η Lucca ενθάρρυναν την πορνεία δημιουργώντας οριοθετημένες συνθήκες «ασφαλούς» άσκησής της προκειμένου να αποτρέψουν τη «σοδομία», το χειρότερο κακό μεταξύ των δύο. Αυτή η διασταύρωση αποτυπώνεται σε όσα γράφει στα ημερολόγιά του ο Βενετός πατρίκιος Marino Sanudo το 1511. Εξαιτίας ενός σεισμού που χτύπησε τη Βενετία η ρητορική περί θεϊκής τιμωρίας της πόλης λόγω των αμαρτιών και ανηθικοτήτων, και ειδικά της σοδομίας, υπήρξε κυρίαρχη. Ο Sanudo αναπαράγει τα λόγια του ανώτατου εκκλησιαστικού αξιωματούχου της Βενετίας, του πατριάρχη, για τις διαμαρτυρίες των πορνών της πόλης επειδή η σοδομία τούς αποστερεί πελάτες. Αν και σε ιεραρχική θέση μεταξύ τους ως προς την ανηθικότητα, η πορνεία και η «σοδομία» αποτελούσαν κοινά σεξουαλικά ενδεχόμενα. Ο συνεκτικός δεσμός τους βρίσκεται στο ότι αποτελούν αντιστροφές της γαμήλιας αναπαραγωγικής σχέσης (Davidson, 1994, σ. 91. Sanudo, 1887, τ. 12, σ. 84-85).

> Στην καρδιά της πόλης υπάρχει ένα μέρος γεμάτο απολαύσεις. Και θα σου δώσω οδηγίες για να μπορείς να το βρεις. Αναζήτησε το μεγαλείο του τρούλου της Santa Reparata ή ψάξε τον λαμπρό ναό του Θεού όπου απεικονίζεται ο Αμνός. Από εκεί στρίψε μερικά βήματα προς τα δεξιά και αναζήτησε το Mercato Vecchio. Εκεί στη μέση του δρόμου στέκεται ένα χαρούμενο πορνείο το οποίο θα αναγνωρίσεις από την ίδια τη μυρωδιά που αναδίδει το μέρος. Είσελθε και δώσε τους χαιρετισμούς μου στις πόρνες και τις μαντάμ που στα τρυφερά τους στήθη θα σε βάλουν. Η ξανθιά Elena και η γλυκιά Matilda θα σε καλωσορίσουν. Και οι δύο γνωρίζουν πολύ καλά να λικνίζουν τα οπίσθιά τους. Θα δεις την Giannetta με το σκυλάκι της να τρέχει ξοπίσω της, μετά θα έρθει η Clodia, γυμνή με τα στήθη βαμμένα, ένα κορίτσι του οποίου τα ανεκτίμητα χάδια θα απολαύσεις. Εδώ θα βρεις όλα όσα είναι ανεπίτρεπτα.

Με αυτά τα λόγια ο λόγιος Antonio Beccadelli, γνωστός με το όνομα Il Panormita, στις αρχές του 15ου αιώνα περιέγραφε εγκωμιαστικά τη Φλωρεντία σε ένα έργο του αφιερωμένο στον Κόζιμο Α΄ των Μεδίκων. Επρόκειτο για ένα αμφιλεγόμενο, σκανδαλώδες για πολλούς, αλλά και διαδεδομένο έργο με τον τίτλο *L'ermafrodito* (1425). Η περιγραφή της Φλωρεντίας ήταν ένα μόνο σύντομο μέρος του έργου. Ο τρόπος που ο Beccadelli

επιλέγει να «διαβάσει» και να εγκωμιάσει τον φλωρεντινό αστικό ιστό διαπλέκει το αρχιτεκτονικό μεγαλείο, τις χριστιανικές αξίες, την οικονομία και τις σαρκικές απολαύσεις. Είναι ένα εγκώμιο που απευθύνεται στις προσδοκίες της ανδρικής ελίτ αλλά και σε μια ευρύτερη ανδρική θέαση (Beccadelli, 2010, σ. 109-111. Ruggiero, 2006a).

Αντίστοιχες είναι οι νοηματοδοτήσεις του Λονδίνου και των δρόμων του σε ανδρικές ημερολογιακές καταγραφές όπου η πόλη περιγράφεται ως πεδίο ανδρικής απόλαυσης μέσω του βλέμματος. Στα λόγια του Beccadelli αλλά και στις καταγραφές των Λονδρέζων, η πόλη είναι δημιούργημα ανδρών και προορισμένη για άνδρες, για τις πολιτισμικές αξίες, την εργασία, τις επιθυμίες και τις απολαύσεις τους. Είναι ένα πεδίο ομοκοινωνικότητας και ανδρικής κοινωνικότητας, ένα πεδίο πραγμάτωσης της εξέχουσας αναγεννησιακής αξίας της *virtù*. Οι οίκοι ανοχής στην περίπτωση της Φλωρεντίας ή οι δρόμοι στην περίπτωση του Λονδίνου, αν και σηματοδοτούνται από τη γυναικεία παρουσία, είναι επί της ουσίας χώροι ανδρικής ομοκοινωνικότητας. Ωστόσο, ο αστικός χώρος εύκολα μετατρεπόταν σε πηγή ανδρικής ανησυχίας. Το 1564, ο Βενετός Agostino Gallo καταφεύγει σε μια ρητορική έμφυλης αταξίας για να εκθειάσει τη ζωή στην ύπαιθρο σε αντιπαραβολή με την πόλη, όπου «μόνιμα πολλές γυναίκες επιδιώκουν να κυκλοφορούν όπου επιθυμούν, καλοντυμένες, παρφουμαρισμένες και περιποιημένες με ματαιοδοξία. Μόνιμα επιδιώκουν να κυκλοφορούν παντού, σε χορούς και άλλα θεάματα ή να στέκονται στα σκαλοπάτια των σπιτιών ή στα παράθυρα χωρίς καμία ντροπή. Πάντα θα είναι το όνειδος ολόκληρης της πόλης». Αντίστοιχα σεξουαλικοποιημένες ρητορικές για το Λονδίνο αποτυπώνουν άγχη και ανησυχίες. Στις αρχές του 17ου αιώνα ο συγγραφέας Thomas Dekker δαιμονοποιούσε το Λονδίνο ως πηγή αταξίας και ακολασίας και το παρομοίαζε με επικίνδυνη πόρνη (Korhonen, 2009. Πλακωτός, 2022, σ. 248-251, 260-261. Lake, 2001, σ. 221-226. Gowing, 2000, σ. 130-133).

Κείμενα όπως του Beccadelli μάς επιτρέπουν να ανιχνεύσουμε ένα σεξουαλικό σύστημα που δεν θα το συναντήσουμε πουθενά με τρόπο τέτοιο ώστε να αποκαλύπτεται η ισχύς και η ευρύτητά του. Άλλωστε, αν σταθούμε στα πολλαπλά πεδία που παράγουν λόγο περί σεξ, το βασικό σενάριο που εξυφαίνουν είναι η γαμήλια σχέση ενώ τα εκτός γάμου ενδεχόμενα, όσο διαταρακτικά και αν αποτυπώνονται και νοηματοδοτούνται, δεν στοιχειοθετούνται ως ισχυρά μέρη στην πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Βασικός λόγος που η σεξουαλική αρχιτεκτονική της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου μάς διαφεύγει δεν είναι γιατί καλυπτόταν από σιωπή, αν και μέχρι ενός σημείου ίσχυε και αυτό, αλλά γιατί στην εποχή της υπήρξε τόσο κυρίαρχη που είχε κανονικοποιηθεί. Μας διαφεύγει επίσης γιατί οι αντιλήψεις μας είναι αρκετά μακριά, διαμορφωμένες εντός των προσδοκιών της νεωτερικότητας. Μόνο με έμμεσους τρόπους μπορούμε να ανασυστήσουμε αυτή τη σεξουαλική αρχιτεκτονική που διακρινόταν από το δίπολο «εντός και εκτός του οίκου». Ένα δικαστικό πρακτικό από τη βόρεια Αγγλία του ύστερου 16ου αιώνα καταγράφει την περίπτωση ενός άνδρα της τοπικής ελίτ, του Lawrence Tetloe, που «είχε σπιτώσει μια πουτάνα για είκοσι χρόνια και απέκτησε μαζί της πολλά παιδιά και αποκλήρωσε τα νόμιμα παιδιά του». Το πρόβλημα που καταγράφει το παραπάνω πρακτικό δεν είναι η μοιχεία αλλά η μη τήρηση των προβλεπόμενων κληροδοτικών κανόνων στα νόμιμα τέκνα. Και αυτός είναι ο λόγος που η υπόθεση ήρθε στην επιφάνεια (Thornton, & Carlton, 2019, σ. 25).

Βέβαια, ακόμα και η «κλειστή» οικιακή γραμματεία με την οριοθετημένη και στοχευμένη αποθέωση του οίκου και των γαμήλιων και αναπαραγωγικών σχέσεων, σε κάποιες περιπτώσεις αποκαλύπτει την κυρίαρχη σεξουαλική αρχιτεκτονική. Άλλωστε και η ίδια η οικιακή γραμματεία είναι μέρος αυτής της αρχιτεκτονικής. Ο Francesco Barbaro, στο *De re uxoria* (1415), όταν πραγματεύεται το ζήτημα της ομορφιάς και των σωματικών «προδιαγραφών» που αρμόζουν στην πρέπουσα υποψήφια σύζυγο, σημειώνει ότι «οι γυναίκες με χαμηλό ανάστημα, ακόμα και αν το υπόλοιπο σώμα τους έχει τις ορθές αναλογίες, θεωρώ ότι είναι περισσότερο κατάλληλες για πόρνες παρά για σύζυγοι. Διότι το ανάστημά τους ταιριάζει περισσότερο για την απόλαυση παρά για το καθήκον της παραγωγής απογόνων». Σε αυτά τα λίγα λόγια του Barbaro αποκαλύπτεται, έστω και φευγαλέα για τα δικά μας μάτια, η πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική: το φανερό «πρωτόκολλο» της αναπαραγωγής και το κρυφό «πρωτόκολλο» της απόλαυσης (Barbaro, 2015, σ. 81).

Αυτή είναι μια ηγεμονική σεξουαλική αρχιτεκτονική ήδη από τον 15ο αιώνα. Ακόμα και όταν τα μεταρρυθμιστικά θρησκευτικά κινήματα περιορίζουν το εύρος αυτής της αρχιτεκτονικής, ειδικά στην προτεσταντική Ευρώπη με την ποινικοποίηση της πορνείας, για τις μεσαίες και ανώτερες ελίτ οι εξωγαμιαίες σεξουαλικές σχέσεις παρέμεναν ισχυρές συχνά με επίκεντρο το υπηρετικό προσωπικό και την άσκηση εξαναγκασμών προς αυτό. Άλλωστε, τα όρια μεταξύ εξαναγκασμού και συναίνεσης ήταν εξαιρετικά ρευστά, ίσως και ανύπαρκτα. Σε αυτή την αρχιτεκτονική θα πρέπει να εντάξουμε όσα γράφει ο William Denton, θείος της Mary Verney, σε επιστολή προς τον σύζυγο της ανιψιάς του Sir Ralph Verney το 1650 για τη νέα υπηρέτρια που του έστειλε: «Επειδή μου έγραψες ότι είχες συναναστροφές με βρομοπουτάνες, φρόντισα με ιδιαίτερη προσοχή να σου βρω μια Joan που θα είναι τόσο καλή στο σκοτάδι όσο η κυρά σου. Θα την πάρω στο σπίτι μου για ένα διάστημα ώστε να την παρατηρήσω αλλά η Luce [μια πρώην υπηρέτρια] είναι πολύ σίγουρη ότι θα

ταιριάξει στον πούτσο σου». Ο Denton και το ζεύγος Verney ήταν μέλη της κατώτερης αγγλικής αριστοκρατίας, της λεγόμενης *gentry* (Slater, 1976, σ. 39).

Η πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική είναι διαδεδομένη σε όλη την Ευρώπη και διακρίνεται από διαφοροποιήσεις ανάλογα με την κοινωνική θέση των ανδρών. Συχνά ίσως η πιο εμβληματική και εύκολα ανιχνεύσιμη αποτύπωση αυτής της αρχιτεκτονικής συναντάται στους ίδιους τους ηγεμόνες. Οι «πολυγαμικές» σχέσεις των ηγεμόνων και των ευγενών υπήρξαν μια συστηματική και διαδεδομένη πρακτική από τους μεσαιωνικούς χρόνους και μόνο γύρω στον 12ο-13ο αιώνα αναδεικνύεται η διάκριση μεταξύ νόμιμων και μη νόμιμων τέκνων και κατά συνέπεια νόμιμου γάμου και παράλληλων σχέσεων, χωρίς βέβαια αυτή η νέα διάκριση να καταργήσει τις «πολυγαμικές» σχέσεις. Τον 15ο αιώνα οι ηγεμόνες των κρατών του ιταλικού χώρου διέθεταν πλήθος επίσημων και ανεπίσημων ερωμένων και νόθων τέκνων. Οι ερωμένες τους ήταν κατά κύριο λόγο, αν και όχι αποκλειστικά, μέλη του αυλικού περιβάλλοντος. Στη Φλωρεντία του 16ου αιώνα ο Μέγας Δούκας Κόζιμο Α΄ των Μεδίκων, εκτός από τα τέσσερα νόμιμα τέκνα του με την Eleonora του Τολέδο, είχε αποκτήσει νόθα τέκνα κατά τη διάρκεια του γάμου. Αντίστοιχες εξωσυζυγικές σχέσεις είχαν τα τέκνα του, όπως ο Francesco, που την περίοδο του αρραβώνα του με την Giovanna της Αυστρίας είχε σχέση με τη Βενετή ευγενή Bianca Cappello, η οποία ήταν παντρεμένη με τον φλωρεντινό αξιωματούχο Piero Buonaventuri. Μάλιστα ο Francesco, προκειμένου να διαφυλάξει την οικογενειακή τιμή των Μεδίκων, είχε εγκρίνει τη δολοφονία της αδελφής του Isabella από τον άνδρα της Paolo Giordano Orsini για την εξωσυζυγική σχέση που είχε με έναν ξάδελφό της αλλά και τη δολοφονία που είχε διαπράξει ο αδελφός του Pietro εναντίον της συζύγου του Dianora του Τολέδο εξαιτίας εξωσυζυγικής σχέσης. Στο τέλος του 17ου αιώνα στην Αγγλία της Παλινόρθωσης ο Κάρολος Β΄ με εμφανή τρόπο επιδείκνυε και γνωστοποιούσε τις ερωμένες του. Άλλοτε ανεκδοτολογικά και άλλοτε εμπεριστατωμένα περιπτώσεις όπως οι παραπάνω μπορούν να πολλαπλασιαστούν. Οι εντός και εκτός του οίκου/γάμου σχέσεις των ηγεμόνων αποτελούσαν έμφυλες, σεξουαλικές και πολιτικές επιτελέσεις και πραγματώσεις της ηγεμονικότητας. Οι ηγεμόνες του ιταλικού χώρου και οι αριστοκράτες της Καστίλης τον 15ο και 16ο αιώνα χρησιμοποιούσαν τις ερωμένες και κυρίως τα νόθα τέκνα στις πολιτικές στρατηγικές τους και τα δίκτυα εξουσίας τους (McDougall, 2017, σ. 12-14, 17-18. Ettlinger, 1994. McCall, 2012. Beston, 1996. Weber, 1986. Musaccio, 2014. Coolidge, 2022, 3-4).

Από μια ευρύτερη οπτική, όμως, οι σεξουαλικές σχέσεις των ηγεμόνων δεν αποτελούν εξαιρέσεις που πιστοποιούν την κοινωνική θέση τους αλλά εγγράφονται στην πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική η οποία έχει εδραιωμένα και συνεχή μοτίβα που ορίζονται και διαφοροποιούνται με βάση την κοινωνική θέση. Αυτές οι διαφοροποιήσεις έχουν πρωτίστως να κάνουν με τον βαθμό πρόσβασης στις διαφορετικές μορφές «πορνείας», για να υιοθετήσουμε το ιδίωμα της εποχής, δηλαδή τη σύναψη μόνιμων ή περιστασιακών σχέσεων εκτός του οίκου και της γαμήλιας σχέσης. Οι άνδρες των ηγεμονικών τάξεων και των μεσαίων ελίτ είχαν διαφορετικές προσδοκίες και αυξημένες δυνατότητες πρόσβασης στη πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική σε σχέση με τους άνδρες των κατώτερων και πληβειακών στρωμάτων.

Τα ιστορικά τεκμήρια σχετικά με την πορνεία και τα δικαστικά πρακτικά με έμμεσο τρόπο αποκαλύπτουν την πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Το εγκώμιο της Φλωρεντίας και των πορνών της στο κείμενο του Beccadelli συμπίπτει με την αυξανόμενη ρητορική εναντίον της πορνείας και τις πολιτικές οριοθέτησής της που εκτυλίσσονται στα αστικά κέντρα της Ευρώπης, όπως είδαμε στο έκτο κεφάλαιο, για την προστασία της δημόσιας ηθικής και ευυποληψίας. Στη Φλωρεντία στις αρχές του 15ου αιώνα ιδρύεται ειδική υπηρεσία με τον τίτλο *Ufficiali dell' Onestà* (*Γραφείο της Ευπρέπειας*) για τον έλεγχο της πορνείας και την αποκόμιση εσόδων μέσω της φορολογίας για το κράτος. Όπως είδαμε στο έκτο κεφάλαιο η νομοθεσία της εποχής ορίζει την πορνεία εξαιρετικά διασταλτικά, είτε σαν ένα επικίνδυνο και ανεξέλεγκτο πληθυσμιακό μέγεθος είτε ως μια γενικευμένη ηθική κατηγορία. Ο διασταλτικός ορισμός της πορνείας αποτελούσε μια ισχυρή ρητορική τεχνολογία που καθιστούσε επιτακτική την πατριαρχική δράση και παρέμβαση. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, έκρυβε κάποια ψήγματα «αλήθειας» που γίνονται φανερά αν στραφούμε σε ένα άλλο πολιτισμικό ευρετήριο, εκείνο των πατριαρχικών σεξουαλικών προσδοκιών. Οι γυναίκες σχεδόν στο σύνολό τους, με κάποιες εξαιρέσεις, αποτελούσαν δυνάμει πεδίο των ανδρικών σεξουαλικών επιδιώξεων και ανταγωνισμών. Υπό αυτή την έννοια είναι δυνάμει «πόρνες», *meretrici* και *donne inhoneste*. Ή *punks*, όπως είναι ο όρος που εμφανίζεται στα σαιξπηρικά έργα *Τέλος καλό όλα καλά* (1605) και *Με το ίδιο μέτρο* (1604).

Οι αριθμοί των καταγεγραμμένων γυναικών που είχαν τη δυνατότητα απρόσκοπτης και νόμιμης άσκησης πορνείας και συνάμα απέδιδαν φόρους είναι πράγματι χαμηλός, όπως αποτυπώνεται στις ιταλικές πόλεις οι οποίες είχαν ειδικά επιφορτισμένες υπηρεσίες και ίσως το πιο οργανωμένο σύστημα διαχείρισης της πορνείας. Στη Φλωρεντία των μέσων του 15ου αιώνα εμφανίζονται 76 γυναίκες καταγεγραμμένες στους *Ufficiali dell' Onestà*, από τις οποίες η συντριπτική πλειονότητα προερχόταν από τις Κάτω Χώρες, τον γερμανικό χώρο και τη βόρεια Ιταλία. Ενδεχομένως η εκτός Φλωρεντίας προέλευσή τους να υπαγόρευσε την καταγραφή τους. Στην

Μπολόνια από το 1583 έως το 1630 στο *Ufficio delle Bollette* (*Γραφείο των Καταγραφών*), την υπηρεσία που κατέγραφε «ξένους, Εβραίους και πόρνες», υπήρχαν καταγεγραμμένες ανά χρονιές από 165 έως 611 γυναίκες. Σε μια απογραφή στη Βενετία των αρχών του 17ου αιώνα εμφανίζονται 213 πόρνες. Ένας από τους λόγους που εξηγούν αυτή τη μεγάλη απόκλιση ανάμεσα στις καταγεγραμμένες πόρνες και τους υψηλούς αριθμούς πορνών που κατήγγειλε η ρητορική εναντίον της πορνείας, κάνοντας λόγο για χιλιάδες πόρνες, έχει να κάνει με τη διευρυμένη πρακτική εξωσυζυγικών και εκτός γάμου σχέσεων που ασκούσε ένα μεγάλο μέρος του ανδρικού πληθυσμού. Για αυτές τις γυναίκες επιφυλασσόταν ο στιγματισμός τους με τη διασταλτική χρήση του όρου «πόρνη». Στο σαιξπηρικό έργο *Με το ίδιο μέτρο*, ένας διάλογος ανάμεσα στον Δούκα, τη Mariana και τον Lucio αποτυπώνει την (πατριαρχική) αστάθεια των κατηγοριοποιήσεων: Δούκας. Είσαι παντρεμένη; / Mariana. Όχι, κύριε. / Δούκας. Είσαι ανύπαντρη; / Mariana. Όχι, κύριε. / Δούκας. Χήρα, τότε; / Mariana. Ούτε, κύριε. / Δούκας. Πώς, δεν είσαι τίποτα; Ούτε ανύπαντρη, ούτε χήρα, ούτε σύζυγος; / Lucio. Κύριε, μπορεί να είναι πόρνη. Πολλές από αυτές δεν είναι ούτε ανύπαντρες, ούτε χήρες, ούτε σύζυγοι (Brackett, 1993, σ. 287. McCarthy, & Terpstra, 2019, σ. 56. Chojnacka, 2001, σ. 22-24. Shakespeare 1997, V.i., 171-180).

Ένας βίαιος καβγάς που κατέληξε στα δικαστήρια της Βενετίας του ύστερου 16ου αιώνα μάς δίνει τη δυνατότητα να προσεγγίσουμε αυτόν τον κόσμο της «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλικής αρχιτεκτονικής και ανδρικής βίας. Στο Καρναβάλι του 1571, την ημέρα της *giovedi grasso* (την αντίστοιχη Τσικνοπέμπτη), δύο νέοι άνδρες συμμετείχαν στα δρώμενα και στα γλέντια ντυμένοι ιερείς και τραγουδώντας αισχρά τραγούδια, καθώς περιφέρονταν στους δρόμους της πόλης μεταξύ χιλιάδων άλλων καρναβαλιστών. Οι δύο γλεντζέδες, ο Giacomo Zorzi και ο Zaccharia Lombardini, ήταν μέλη της βενετικής ελίτ, από την τάξη των πατρικίων και την υποδεέστερη τάξη των *cittadini* αντίστοιχα. Και οι δύο ήταν πρόσφατα παντρεμένοι. Μάλιστα ο Lombardini διέκοψε το δείπνο με τη γυναίκα του όταν πέρασε από τη σπίτι του ο Zorzi για να τον πάρει να βγουν να γλεντήσουν. Ο στόχος τους ήταν καταλήξουν και να ολοκληρώσουν το καρναβαλικό γλέντι τους στο σπίτι της Letitia Parisola, σύζυγο του Antonio Banchini και πρώην ερωμένη του Zorzi. Ξαφνικά όμως τα σχέδια άλλαξαν, καθώς η Letitia αναπάντεχα τους ενημέρωσε ότι τελικά θα πάει για ύπνο. Οι δύο τους, καχύποπτοι, αποφάσισαν να παραμονεύσουν το σπίτι της Letitia και πράγματι την είδαν αργότερα, μασκαρεμένη, να εξέρχεται με τέσσερις άνδρες ντυμένους με καρναβαλικά κοστούμια. Η βραδιά εξελίχθηκε σε ένα κυνηγητό της Letitia και των φίλων της από τον Zorzi και τον Lombardini, μέχρι την τελική επίθεση που πραγματοποίησαν με τη βοήθεια μπράβων, γνωστών ως *bravi*. Η βίαιη αναμέτρηση μάλλον έληξε υπέρ του Zorzi και του Lombardini, καθώς υπό την απειλή των όπλων και διατρέχοντας κίνδυνο για τη ζωή τους οι τέσσερις φίλοι της Letitia τράπηκαν σε φυγή και η ίδια εξαναγκάστηκε να επιστρέψει στο σπίτι της. Καθώς κάποιοι από τους φίλους της Letitia διέθεταν κοινωνική στάθμη, αν και όχι αντίστοιχη του Zorzi και του Lombardini, η διαμάχη οδηγήθηκε στα δικαστήρια της Βενετίας (Ruggiero, 1993a, σ. 3-10).

Αυτό το βίαιο περιστατικό, αν και αμελητέο μέσα στο πλήθος παρόμοιων περιστατικών, είναι εντούτοις αποκαλυπτικό της πατριαρχικής σεξουαλικής αρχιτεκτονικής, αν λάβουμε υπόψη τις κοινωνικές σχέσεις των πρωταγωνιστών και φέρουμε στο επίκεντρο τη μορφή της Letitia. Παρά την ατυχία της η Letitia γλίτωσε τα χειρότερα. Η Angela del Moro, γνωστή ως La Zaffetta, έγινε η «πρωταγωνίστρια» ενός σατιρικού ποιήματος με τίτλο *Il trentuno della Zaffetta* (*Οι τριανταένα της Zaffetta*). Στο ποίημα η Zaffetta βιάζεται ομαδικά. Επρόκειτο για την εκδίκηση που μηχανεύτηκε ο εραστής της όταν αυτή αρνήθηκε να τον δεχτεί σπίτι της. Για να κατανοήσουμε το περιστατικό θα πρέπει να δούμε τη Letitia εντός των έμφυλων και σεξουαλικών κατηγοριών της εποχής με τον διασταλτικό ορισμό της «πόρνης». Ανήκε σε εκείνες τις γυναίκες με τις οποίες οι άνδρες των μεσαίων και ανώτερων ελίτ σύναπταν περιστασιακές ή πιο μόνιμες σχέσεις εκτός της συζυγικής/γαμήλιας σχέσης. Μία τέτοια περίπτωση ήταν και η Zaffetta. Στην ίδια κατηγορία ανήκε και η Cornelia Grifo, με την οποία συνήψε τελικά «επαίσχυντο» γάμο, κατά τον χρονικογράφο Marino Sanudo, ο Βενετός ευγενής Andrea Michiel da San Canzian, όπως είδαμε στην αρχή του έκτου κεφαλαίου. Όπως σημείωνε ο Sanudo, πριν τον γάμο της η Grifo ήταν κατά καιρούς σπιτωμένη από άλλους ευγενείς. Αυτού του είδους οι σχέσεις, εντός της διασταλτικής αντίληψης περί πορνείας, κατέχουν εξέχουσα θέση στην ανδροκεντρική κουλτούρα της εποχής και στις ζωές των ελίτ ανδρών και όχι μόνο.

Τα ημερολόγια του Sanudo ανοίγουν ένα παράθυρο σε αυτόν τον κόσμο «απρεπών» αλλά πλήρως καθιερωμένων σχέσεων στον κόσμο της ανδρικής ελίτ. Η επίσκεψη του Καρδινάλιου Ippolito Medici στη Βενετία το 1532 συνδύαζε διαβουλεύσεις με τους πατρίκιους και διασκέδαση στη συνέχεια: «Όταν τα μέλη του Μεγάλου Συμβουλίου κατέβηκαν τις σκάλες, ο Καρδινάλιος Medici ήταν εκεί μεταμφιεσμένος μαζί με τον Monsignor Valier και δύο άλλους. Αργότερα ο καρδινάλιος πήγε να περάσει τη νύχτα στο σπίτι μιας εταίρας που είχε το όνομα La Zaffetta». Τα μέλη της βενετικής ελίτ συστηματικά διοργάνωναν γιορτές για τους ίδιους ή για τους καλεσμένους τους. Σύμφωνα με το ημερολόγιο του Sanudo: «27 Ιανουαρίου 1524. Αυτό το βράδυ στο Murano, στο σπίτι του ser Lunardo Justinian, κάποιοι από τους πατρικίους μας είχαν μια μικρή γιορτή με

περίπου δεκαπέντε χλιδάτες πόρνες». Οι Βενετές εταίρες, γνωστές ως *cortegiane honeste* (*ευυπόληπτες εταίρες*) ή *meretrici sontuose* (*χλιδάτες πόρνες*), συνιστούσαν έναν οριοθετημένο χώρο γυναικών διαθέσιμων στους άνδρες της βενετικής και όχι μόνο ελίτ (Sanudo, 1887, τ. 57, σ. 111-112, τ. 35, σ. 375).

Κατά μια θεωρία η μορφή της *cortegiana honesta* εμφανίζεται τον 15ο αιώνα στην παπική Αυλή αφού με αυτόν τον όρο περιγράφονταν γυναίκες που βρίσκονταν στην υπηρεσία και υπό την πατρωνία των υψηλών εκκλησιαστικών αξιωματούχων. Η «ευυποληψία» αυτών των γυναικών απορρέει από τη συναναστροφή τους με άνδρες της ελίτ. Οι ιδιότητες που η κυρίαρχη ρητορική απέδιδε και απαιτούσε από την εταίρα ήταν συμπληρωματικές, υπερβαίνουσες, αντεστραμμένες και υπονομευτικές προς τη μορφή της συζύγου. Σε αυτές περιλαμβάνονταν η λεπτότητα, η χάρη, η κόσμια κοινωνικότητα, η πνευματώδης συναναστροφή και η καλλιέργεια, ιδιότητες που κατεξοχήν σχετίζονταν με τα αυλικά περιβάλλοντα. Πράγματι, κάποιες εταίρες όπως η Veronica Franco ή η Tullia d'Aragona μεταξύ άλλων υπήρξαν γνωστές συγγραφείς και συμμετείχαν σε κύκλους της διανοητικής ελίτ. Βρίσκονταν, ωστόσο, σε μια μεθοριακή συνθήκη, εντός μιας ρητορικής που απαιτούσε οι εταίρες να είναι καλλιεργημένες ενώ την ίδια στιγμή θεωρούσε την καλλιέργεια ασύμβατη με την κοινωνική θέση των εταίρων και εν γένει με τις γυναίκες. Οι εταίρες επίσης επικρίνονταν ως λάγνες, ανήθικες, απατηλές, ματαιόδοξες, φιλόδοξες και ανταγωνιστικές προς τις τίμιες συζύγους, τις οποίες υποτίθεται ότι μιμούνταν ως προς την εμφάνιση, όπως συστηματικά τόνιζε η νομοθεσία εναντίον της πορνείας και εναντίον της επιδεικτικής κατανάλωσης. Στην ίδια τη ρητορική και την πρακτική της εποχής τα όρια μεταξύ της προνομιακής θέσης των *cortegiane honeste* και της ανυπόληπτης πορνείας των *meretrici* και των *puttane* ήταν εξαιρετικά ρευστά και μεταβαλλόμενα (Chemello, 1980. Rosenthal, 1992, σ. 58-107. Talvacchia, 1999, σ. 101-124).

Οι άνδρες των ελίτ, όπως και οι ηγεμόνες, ανέπτυσσαν εξωγαμιαίες σεξουαλικές πρακτικές ή με γυναίκες κατώτερης κοινωνικής θέσης, ή με γυναίκες που αν και κατώτερης κοινωνικής θέσης ήταν διαθέσιμες μόνο για τους άνδρες των ελίτ, ή σε πολλές περιπτώσεις και με γυναίκες της τάξης τους. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι από τη σκοπιά των ανδρών η ιδανική ερωμένη ήταν κάποια της οποίας το κύρος δεν ήταν ταπεινό και ποταπό αλλά που δεν είχε βλέψεις ώστε τα παιδιά της (όσα ενδεχομένως προκύπταν) να εισέλθουν στους χώρους της ελίτ και κατά συνέπεια να διαταραχθεί η πατρογραμμικότητα και τα περιουσιακά δικαιώματα των νόμιμων τέκνων. Θα μπορούσαμε να ονομάσουμε αυτό το σύστημα ως ένα «ημι-θεσμισμένο» πλέγμα σεξουαλικών σχέσεων εκτός οίκου, που βασίζονταν σε ιεραρχικές σχέσεις και σε σχέσεις πατρωνίας. Αυτό το ημι-θεσμισμένο πλέγμα σαφώς αφορούσε εκείνους τους άνδρες των ελίτ που εξαιτίας του υψηλού βαθμού ενδογαμίας στις τάξεις τους δεν επρόκειτο να παντρευτούν. Στη Βενετία αλλά και σε άλλες πόλεις του ιταλικού χώρου, λόγω των πρακτικών σχεδόν απόλυτης ενδογαμίας, πολλοί άνδρες της ελίτ (όπως και γυναίκες, που όμως προορίζονταν για εγκλεισμό σε μοναστήρια, όπως είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια) έμεναν ανύπαντροι. Αυτό το ημι-θεσμισμένο πλέγμα παρείχε δυνατότητες σύναψης σχέσεων χωρίς να διαταραχθεί η ενδογαμία μέσω μη επιτρεπτών γάμων. Συχνά μάλιστα οι σχέσεις διακρίνονταν από μονιμότητα και νοηματοδοτούνταν ως «ανεπίσημοι γάμοι» (Choinacki, 1994. Cowan, 1999. Cowan, 2007, σ. 117-134).

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του ημι-θεσμισμένου πλέγματος αποτελούσαν οι σχέσεις με εταίρες στη Βενετία. Αλλού, όπου κυριαρχούσαν τα αυλικά περιβάλλοντα των ηγεμόνων και των ευγενών γαιοκτημόνων θα συναντήσουμε τις διάφορες γυναίκες ή κυρίες της Αυλής. Οι Βενετές εταίρες, τα σπίτια τους και οι εκδηλώσεις που διοργάνωναν (όπως τα σαλόνια τον 16ο αιώνα) φαίνεται ότι επιτελούσαν μια αντίστοιχη λειτουργία με τις κυρίες των αυλών μιας και στη Βενετία δεν υπήρχε αυλικό σύστημα. Αν πιστέψουμε τις διάφορες ανεκδοτολογικού και σκανδαλοθηρικού τύπου αφηγήσεις, οι οποίες διακρίνονταν βέβαια από έντονη μισογυνική ρητορική, αλλά και τις αστυνομικές αναφορές, το θέατρο στο Παρίσι του 17ου αιώνα αποτελούσε χώρο αυτού του ημι-θεσμισμένου πλέγματος. Τα αυλικά περιβάλλοντα συχνά γίνονταν αντικείμενο κριτικής και χλευασμού ως χώροι «ανηθικότητας» και σκανδάλων, και εξαιτίας αυτής της διαδεδομένης ρητορικής δεν είναι εύκολο να ανιχνεύσουμε τα πλέγματα των σχέσεων που είχαν θέση σε αυτά. Μια τέτοια περίπτωση αποτελούσε η ακολουθία της Αικατερίνης των Μεδίκων, μητέρας του Γάλλου μονάρχη. Οι κυρίες των τιμών που απάρτιζαν την ακολουθία της ήταν συχνά στόχος λιβελλογράφων, αντιπάλων και πολιτικών προπαγανδιστών που τις κατηγορούσαν ως «αδυσώπητες πόρνες», ενώ ο πραγματικός στόχος της προπαγάνδας ήταν η πολιτική θέση που είχαν και η πολιτική ισχύς της ίδιας της Αικατερίνης. Νεαρά κορίτσια ευγενικής καταγωγής, όταν εισέρχονταν στα αυλικά περιβάλλοντα στην ακολουθία σημαντικών προσώπων, γίνονταν μέρος ενός συστήματος ανταλλαγής γυναικών μεταξύ ανδρών ευγενών. Αυτή η εικόνα αναδύεται, έστω και αποσπασματικά, από τις εξωσυζυγικές σχέσεις Ισπανών αριστοκρατών, κάποιοι εκ των οποίων ήταν εκκλησιαστικοί αξιωματούχοι, με νεαρές ευγενείς κατά τον 15ο και 16ο αιώνα. Σε αρκετά αυλικά περιβάλλοντα τα νεαρά κορίτσια απομακρύνονταν όταν παντρεύονταν. Αν και οι ευγενικής καταγωγής ερωμένες σπάνια κατηγοριοποιούνταν ως πόρνες –πιο συχνά θα τις συναντήσουμε ως παλλακίδες ή ερωμένες– εντούτοις όπως

και οι εταίρες και οι χαμηλότερης στάθμης «πόρνες» αποτελούσαν μέρος της πατριαρχικής σεξουαλικής αρχιτεκτονικής σε ένα πλέγμα ανταλλαγής γυναικών (Scott, 2010, σ. 18-27. McIlvenna, 2014. Keller, 2014. Coolidge, 2007. Coolidge, 2022, σ. 23-64).

Γύρω από την πορνεία, και ειδικά τις εταίρες, δομούνται και επιτελούνται ισχυρές ομοκοινωνικές σχέσεις και επιβεβαιώνεται η κοινωνική υπεροχή. Αυτές οι ομοκοινωνικές και ιεραρχικές επιβεβαιώσεις είναι συχνά απόρροια βίαιων ή τελετουργοποιημένων ανταγωνισμών. Τον Ιούλιο του 1513 ο Sanudo αναφέρει ένα ενδεικτικό περιστατικό: «Σήμερα ο ser Andrea Loredan τραυματίστηκε από τον ser Orsato di Prioli στην Αυλή του σπιτιού του Alvise da Molin στην ενορία San Zulian. Η αιτία ήταν μια συγκεκριμένη πουτάνα, και λέγεται ότι ο Loredan μπορεί να πεθάνει». Αν το περιστατικό που καταγράφει ο Sanudo όπως και ο βίαιος καβγάς στον οποίον ενεπλάκησαν ο Giacomo Zorzi και ο Zaccharia Lombardini με τη Letitia Parisola και τους συνοδούς της στο Καρναβάλι αποτελούν στιγμιότυπα της «πραγματικής» ζωής, αντίστοιχα περιστατικά επιτελούνται συνεχώς ως μυθοπλαστικά σενάρια σε πλήθος κειμένων της εποχής (Sanudo, 1887, τ. 16, σ. 555).

Σε άλλα μυθοπλαστικά σενάρια η βία μετατοπίζεται προς το πρόσωπο της ίδιας της πόρνης, όπως σε ένα βενετικό κωμικό ποίημα που καταλήγει με τα λόγια του άνδρα που «κέρδισε» τελικά την άστατη πόρνη: «Από τη στιγμή που αυτή η πόρνη / τολμά να παίζει μαζί μου / θα τη δείρω μέχρι να πρηστεί το πρόσωπό της / αν κάποια μέρα βρω την πόρτα της ανοιχτή». Το συγκεκριμένο ποίημα δεν είναι μια περιθωριακή εξαίρεση. Είναι ένα από τα πολλά κείμενα που έγραφαν και αντάλλασσαν μεταξύ τους άνδρες της διανοητικής και κοινωνικής ελίτ τόσο στη Βενετία όσο και στην υπόλοιπη Ευρώπη. Η συγγραφή και κυκλοφορία κειμένων με πρωταγωνίστριες γυναικείες μορφές και ειδικά πόρνες οι οποίες υφίστανται σεξουαλικές επιθέσεις, βίαιες ταπεινώσεις και εξευτελισμό συνιστούσαν μια άλλη ισχυρή ομοκοινωνική επιτέλεση, μια κειμενική ομοκοινωνικότητα.

Θα συναντήσουμε αυτό το μοτίβο σε δύο κείμενα του 16ου αιώνα που, αν και διαφορετικά, εντούτοις, αποτελούν ισχυρά παραδείγματα κειμενικής ομοκοινωνικότητας με επίκεντρο τη βία και τον εξευτελισμό γυναικών: το ποίημα του Βενετού πατρίκιου Lorenzo Venier, *La Zaffetta*, γραμμένο στις αρχές της δεκαετίας του 1530, και μια σκηνή από το περίφημο γαλλικό αναγεννησιακό έργο του François Rabelais, *Pantagruel*, γραμμένο στις αρχές της δεκαετίας του 1530. Στο ποίημα του Venier *Il trentuno della Zaffetta* (*Οι τριανταένα της Zaffetta*), όπως είδαμε, η Angela del Moro, γνωστή ως La Zaffetta –επρόκειτο περί υπαρκτού προσώπου, μάλλον εταίρα, στη Βενετία–, βιάζεται ομαδικά. Επρόκειτο για την εκδίκηση που μηχανεύτηκε ο εραστής της όταν αρνήθηκε να τον δεχτεί στο σπίτι της. Στο έργο του Rabelais ο ήρωας Panurge, όταν γνωρίζει την ερωτική απόρριψη από μια «Κυρία του Παρισιού» (*une haulte dame de Paris*), οργανώνει την εκδίκησή του. Με ένα τέχνασμα του Panurge η Κυρία γίνεται το θύμα ενός δημόσιου εξευτελισμού, καθώς εκατοντάδες (ή χιλιάδες, ανάλογα με την έκδοση του κειμένου) σκύλοι του Παρισιού ουρούν και (ανάλογα με την έκδοση) αφοδεύουν πάνω της και στο «όμορφο φόρεμά της», ενώ σε κάποιες στιγμές κάνουν σεξουαλικές πράξεις: «τα παλιόσκυλα χέζουν πάνω της και κατουρούν όλα τα ρούχα της μέχρι που ένας πελώριος σκύλος κατούρησε στο κεφάλι της και βάτεψε τον λαιμό της από πίσω, άλλα σκυλιά έκαναν το ίδιο με τα μανίκια της και τα πιο μικρά βάτεψαν τα παπούτσια της». Εξίσου γκροτέσκες και εξευτελιστικές είναι οι περιγραφές στο ποίημα του Venier. Καθώς το μαζεμένο πλήθος γελάει βλέποντας τον βιασμό, οι βιαστές της La Zaffetta διαδέχονται ο ένας τον άλλον: «Ένας νεαρός φίλος τη διέταξε να γυρίσει και να τουρλώσει τον κώλο της». Το ποίημα συχνά εστιάζει στα πέη των βιαστών: ένας σταματάει τον βιασμό για να επιδείξει το πέος του, ενώ το πέος ενός άλλου περιγράφεται ως «παχύ και μακρύ» (Quaintance, 2015, σ. 26-27, 41-56. Rabelais, 2006, 85-86).

Τα δύο έργα διακρίνονται από ισχυρές αν και υπόρρητες μεταξύ τους αναλογίες. Καλούν τους αναγνώστες/συμμετέχοντες να γελάσουν με το θέαμα, ενώ ο θιγμένος από την απόρριψη ευγενής στέκεται και παρακολουθεί τον βιασμό της Zaffetta όπως και ο Panurge, που παρακολουθεί και ξεσπά σε γέλια με τον εξευτελισμό της «Κυρίας του Παρισιού». Ο βιασμός της Zaffetta διαπράττεται από κοινωνικά κατώτερους του ευγενούς που τον έχει οργανώσει ενώ την ίδια θέση, των ιεραρχικά κατώτερων, κατέχουν οι σκύλοι στον εξευτελισμό της «Κυρίας του Παρισιού» μιας και ο Panurge δεν έχει σημαίνουσα κοινωνική θέση. Και οι δύο βιασμοί έχουν ισχυρές θρησκευτικές πλαισιώσεις, γίνονται μέρη θρησκευτικών τελετουργιών, τις οποίες ταυτόχρονα παρωδούν: δύο ιερείς καλούν τη Zaffetta να εξομολογηθεί πριν οι ίδιοι τη βιάσουν με ένα καρότο, ενώ ο εξευτελισμός της «Κυρίας του Παρισιού» λαμβάνει χώρα έξω από την εκκλησία κατά τη λιτανεία του Corpus Christi και ο εξευτελισμός άλλοτε αποκαλείται «θέαμα» και άλλοτε «μυστήριο». Και τα δύο έργα μετέχουν, επιτελούν και αναπαράγουν τον ομοκοινωνικό δεσμό είτε μέσω της ανάγνωσης, καθώς το αναγνωστικό κοινό τους είναι αποκλειστικά ή πρωτίστως ανδρικό, είτε μέσω της επίκλησης του βλέμματος: όπως η Zaffetta βιάζεται υπό το βλέμμα του ανδρικού πλήθους, ο Panurge καλεί τον κύριό του τον Pantagruel να έρθει να δει «το μυστήριο». Και τα δύο «θεάματα», ως μακρινά προνεωτερικά «πορνογραφικά» σενάρια «gang-bang», διαδραματίζονται ως τελετουργίες συλλογικής επίδειξης πατριαρχικής εξουσίας.

Μετέχουν σε ένα πλέγμα «πραγματικών» και κειμενικών πρακτικών και επιτελέσεων που παράγουν και αναπαράγουν την ηγεμονική σεξουαλική ανδρική θέαση. Οι γυναικείες μορφές που παραβαίνουν τα όριά τους γιατί αθετούν τις υποσχέσεις τους ή δεν αναπαράγουν επακριβώς την υποτέλειά τους υπόκεινται σε πειθαρχικά μέτρα, τα οποία όμως επί της ουσίας είναι επιβεβαιωτικά των ανδρικών δεσμών επουλώνοντας τους μεταξύ τους διαταρακτικούς ανταγωνισμούς. Η επιβεβαίωση της ομοκοινωνικότητας και του προνομίου παράγεται μέσα σε ένα σύνθετο πλέγμα ταπείνωσης, βίας και συνάμα προστασίας. Οι Βενετοί πατρίκιοι περιφρουρούσαν και «προστάτευαν» με ζήλο τη θέση των εταίρων και επί της ουσίας το δικό τους κοινωνικό προνόμιο. Το 1522 ο Sanudo αναφέρει σε μια καταχώρησή του ότι το Συμβούλιο των Δέκα, δηλαδή το πιο ισχυρό εκτελεστικό σώμα του βενετικού κράτους, αποφάσισε να προσφέρει υψηλή αμοιβή σε όποιον μπορούσε να δώσει στοιχεία για μια επίθεση που έγινε εναντίον της εταίρας Julia Lombardo όταν κάποιοι, οπλισμένοι και μεταμφιεσμένοι, την έβρισαν και απείλησαν να εισβάλουν στο σπίτι της. Κατά πόσο σε αυτούς τους ομοκοινωνικούς δεσμούς φωλιάζει αλλά τελεί υπό διαρκή διαγραφή η ομοερωτική επιθυμία των πρωταγωνιστών και συμμετεχόντων; Από την περιγραφή του πέους του κάθε βιαστή ως τα λόγια που χρησιμοποιεί ο Rabelais για να περιγράψει την πρώτη συνάντηση του Pantagruel με τον Panurge, πως «ο Pantagruel βρήκε τον Panurge, τον οποίον αγάπησε για όλη του τη ζωή», η ομοερωτική επιθυμία προβάλλει ως ένα διαρκές ενδεχόμενο, όπως θα δούμε στη συνέχεια σε επόμενη ενότητα (Staples, 2002. Freccero, 1985. Rigolot, 1994. LaGuardia, 2008, σ. 107-130. Schiesari, 2010, σ. 99-101. Sanudo, 1887, τ. 33, σ. 233).

Στη μακρά περίοδο που εξετάζουμε σε αυτό το κεφάλαιο οι εκτός γάμου περιστασιακές ή μόνιμες σχέσεις των ανδρών της ανώτερης ελίτ είναι ένα συνεχές φαινόμενο. Το συναντάμε από τη Μεσόγειο, στις ελίτ του ιταλικού χώρου και της Ισπανίας, ως τη βόρεια Ευρώπη. Οι εξωγαμιαίες σχέσεις συνάπτονταν με κοινωνικά ομόλογες γυναίκες, με γυναίκες προορισμένες ειδικά για αυτό το ημιεπίσημο πλέγμα σχέσεων, όπως οι εταίρες ή αντίστοιχες γυναίκες στα αυλικά περιβάλλοντα, συνήθως νεαρά κορίτσια από ελίτ οικογένειες, και γυναίκες από τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα. Όπως έχει επισημανθεί, για τους αριστοκράτες της Βερόνα η σπιτωμένη ερωμένη συνήθως προερχόμενη από τα χαμηλά κοινωνικά στρώματα, ήταν μέρος των τρόπων με τους οποίους οι ελίτ της εποχής εδραίωναν την κοινωνική υπεροχή τους. Η παράλληλη με το νοικοκυριό συντήρηση μίας ή περισσότερων ερωμένων συνιστούσε επίδειξη πλούτου και κοινωνικής δύναμης τόσο προς τους ομότιμους όσο και προς τους ιεραρχικά κατώτερους. Σε κάποιες περιπτώσεις οι ερωμένες εγκαθίσταντο στη συζυγική κατοικία. Συνήθως όταν η σχέση έφτανε στο τέλος της, ο αριστοκράτης είτε πάντρευε την πρώην ερωμένη του με κάποιον κοινωνικά κατώτερο ή την προίκιζε διευκολύνοντας έναν μελλοντικό γάμο. Ωστόσο, συχνά η σχέση διατηρούνταν ακόμη και μετά τη σύναψη γάμου (Eisenach, 2004a. Eisenach 2004b, σ. 134-177).

Για τους ανθρώπους της εποχής αυτές οι εκτός γάμου σχέσεις δεν αποτελούν απλώς «κοινό μυστικό» αλλά ένα κοινωνικό και πολιτισμικό δεδομένο. Στις αρχές του 17ου αιώνα μια Βενετή ευγενής, η Fiorenza Capello Grimani, σε μια επιστολή της στον σύζυγό της Antonio Grimani παραπονιόταν πως «Από όσο βλέπω και από ό,τι μαθαίνω περνάς καλά με τους φίλους σου και με τη Valacha [κάποια ερωμένη, ίσως εταίρα], αλλά δεν μπορώ να πω το ίδιο και για μένα», ενώ σε άλλες επιστολές με πιο οργισμένο ύφος τον αποκαλεί «προδότη». Ωστόσο, για εμάς η ανίχνευση αυτού του φαινομένου ως μέρους της ευρύτερης σεξουαλικής αρχιτεκτονικής δεν είναι εύκολη. Ένα αξιόλογο είδος πηγών είναι τα δικαστικά έγγραφα, που όμως έχουν σημαντικούς περιορισμούς διότι τα μέλη των ελίτ δεν διώκονταν για τη σεξουαλική διαγωγή τους. Στην Αγγλία τα εκκλησιαστικά δικαστήρια ήταν υπεύθυνα για την εκδίκαση αδικημάτων που είχαν να κάνουν με σεξουαλικές σχέσεις, όπως η μοιχεία, αλλά στην αρμοδιότητά τους υπόκειντο η μεγάλη μάζα του πληθυσμού και όχι η αριστοκρατική ελίτ. Η σεξουαλική ζωή των ελίτ μπορεί να αποκαλυφθεί με έμμεσο τρόπο, όταν για παράδειγμα διώκονταν για άλλα αδικήματα. Ωστόσο, υπάρχουν άλλες πιο χρήσιμες και άμεσες πηγές. Μεταξύ αυτών όσες αποτυπώνουν περιουσιακές διαμάχες στις οποίες συχνά εμπλέκονταν τα μη νόμιμα τέκνα, έγγραφα όπως οι διαθήκες στα οποία οι άνδρες διασφαλίζουν μη νόμιμα τέκνα με τρόπους που δεν υπονομεύουν την πατρογραμμική συνέχεια, και τέλος η αλληλογραφία. Μέσω αυτών των πηγών ανιχνεύουμε έστω και περιορισμένα τη σεξουαλική αρχιτεκτονική «εντός και εκτός του οίκου», και την πρακτική των εξωσυζυγικών σχέσεων που διατηρούσαν οι άνδρες της ελίτ. Οι περιπτώσεις που ανιχνεύονται μάλλον είναι η κορυφή του παγόβουνου. Αλλά είναι αρκούντως ενδεικτικές (Paolin, 1996, σ. 35, 41. Coolidge, 2022, σ. 18-19).

Μπορούμε να πούμε ότι η «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλική αρχιτεκτονική δεν περιοριζόταν μόνο στα μέλη της κοινωνικής ελίτ αλλά διαχεόταν και στα υπάλληλα στρώματα; Ή περιοριζόταν στα μέλη της ελίτ ως στοιχείο της κοινωνικής υπεροχής τους; Θα μπορούσαμε να πούμε ότι επρόκειτο για ένα ηγεμονικό μοντέλο ανεξάρτητα από τον βαθμό πραγμάτωσής του. Η «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλική αρχιτεκτονική αποτελούσε έναν ευρύ πολιτισμικό ορίζοντα και οι πρακτικές των ηγεμονικών τάξεων συνέβαλλαν στην εδραίωση και τη διάχυσή του. Τα αστικά περιβάλλοντα αποτελούν ένα καλό παράδειγμα που αναδεικνύει τη διάχυση μέσω πολυεπίπεδων πρακτικών. Ο εξαναγκασμός εκ μέρους ενός ευγενούς των πρώην ερωμένων του

σε γάμο με κοινωνικά κατώτερους αλλά και η συχνή συνέχιση της εξωσυζυγικής σχέσης υπήρξε μια διαδεδομένη πρακτική που ενέπλεκε άνδρες από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες. Μάλιστα σε κάποιες περιπτώσεις, αν και είναι αδύνατο να εξακριβωθεί το εύρος, οι σύζυγοι όχι μόνο είχαν γνώση της συνεχιζόμενης σχέσης (άλλωστε μάλλον αυτό ήταν μέρος της «συμφωνίας») αλλά οι ίδιοι διεύρυναν των κύκλο ανδρών που είχαν σχέσεις με τις συζύγους τους, ουσιαστικά δημιουργώντας ένα είδος «πορνείας» (Ferraro, 2001, σ. 106-117).

Σε αυτή τη σεξουαλική αρχιτεκτονική συμμετείχαν και οι άνδρες των μεσαίων στρωμάτων. Διαθήκες ανδρών και γυναικών αποκαλύπτουν έμμεσα και με κρυπτική γλώσσα αυτή την αρχιτεκτονική. Για παράδειγμα, διαθήκες γυναικών που απέκλειαν από την κληρονομιά τα «μπάσταρδα» παιδιά του συζύγου τους αλλά και διαθήκες ανδρών που διασφάλιζαν όχι μόνο νόμιμα και μη νόμιμα τέκνα αλλά και τη σύζυγο και κάποια ερωμένη, φανερώνουν αυτή την αρχιτεκτονική. Μια τέτοια διαθήκη το 1543 από τον Βενετό σαπωνοποιό Ambrogio di Giacomo όριζε ότι η «εξώγαμη» αλλά αναγνωρισμένη κόρη του Bonetta και ο σύζυγός της θα πρέπει να αναλάβουν τη φροντίδα της Franceschina, «βιολογικής» μητέρας της Bonetta αλλά και της Chiara, συζύγου του Ambrogio. Η Franceschina υπήρξε μάλλον ερωμένη του Ambrogio. Ήταν ενδεχομένως εργαζόμενη ως υπηρέτρια στο σπίτι του; Αυτή ήταν σίγουρα η περίπτωση σε μια αγγλική διαθήκη του 1537 στην οποία ο σύζυγος ανέφερε τη μακρά σχέση του με τη «δούλα» [*sclave*] του ονόματι Joan και έδινε οδηγίες στη σύζυγό του να κρατήσει την Joan στην υπηρεσία της για δύο χρόνια πριν την αφήσει, να αναθρέψει τα δύο κορίτσια που είχε ο ίδιος αποκτήσει με την Joan και να τα προικίσει. Ο συντάκτης της διαθήκης είχε και ένα ακόμη νόθο παιδί από άλλη σχέση. Οι προβλέψεις αυτών των διαθηκών μάς δείχνουν όχι μόνο τη σεξουαλική αρχιτεκτονική αλλά και το ότι οι οικογένειες μπορούσαν να στεγάσουν αυτή την αρχιτεκτονική ενσωματώνοντας, έστω και απρόθυμα ενδεχομένως, μέλη που δεν ήταν απόγονοι της συζυγικής σχέσης. Αυτή την αρχιτεκτονική αποκαλύπτουν επίσης διαθήκες γυναικών που καθιστούσαν κληρονόμους παιδιά τα οποία δεν ήταν δικά τους αλλά τα είχαν αναθρέψει ως εργαζόμενες στην υπηρεσία ανδρών. Μάλλον επρόκειτο για εξώγαμα τέκνα ανδρών τα οποία οι ίδιοι αποσπούσαν από τις μητέρες τους και τα ενσωμάτωναν στην οικογένειά τους (Bellavitis, 2018, σ. 68-69. Ingram, 2017, σ. 193).

Είτε μέσω διαθηκών είτε μέσω αντιδικιών και συγκρούσεων που έφτασαν στα δικαστήρια φαίνεται ότι στα αστικά κέντρα της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου η πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική ήταν εξαιρετικά διαδεδομένη. Στο εκκλησιαστικό δικαστήριο του Λονδίνου το 1495 η πλειονότητα των υποθέσεων που εκδικάστηκαν αφορούσε το αδίκημα της «μοιχείας». Το βασικό μοτίβο ήταν υποθέσεις παντρεμένων ανδρών που είχαν περιστασιακές ή πιο μόνιμες ερωμένες, συνήθως εργαζόμενες ως υπηρέτριες στο σπίτι τους. Το ίδιο μοτίβο αναδεικνύεται στη Βενετία του 17ου αιώνα. Ενδεχομένως το ίδιο συνέβη και σε προηγούμενους αιώνες αλλά και σε άλλα αστικά κέντρα. Αν συγκρίνουμε τη ρητορική περί «μοιχείας» και την ποινική πρακτική εναντίον της μοιχείας μπορούμε να διαπιστώσουμε με έμμεσο τρόπο τη σεξουαλική αρχιτεκτονική. Σε υποθέσεις δυσλειτουργικών γάμων που έφταναν ενώπιον δικαστικών σωμάτων με την ελπίδα ότι ο ενάγων ή η ενάγουσα θα επιτύγχανε ακύρωση του γάμου, χωρισμό «από κοίτης και τραπέζης» (*a mensa et thoro*) ή διαζύγιο στις προτεσταντικές περιοχές, η ρητορική περί μοιχείας διατυπωνόταν σχεδόν πάντα από τους άνδρες εναντίον των συζύγων τους εξυφαίνοντας το προφίλ των τελευταίων ως «άστατων» και «πορνών». Αντιθέτως οι κύριες κατηγορίες που οι γυναίκες επέρριπταν στους συζύγους τους ήταν η κακομεταχείριση, η απάθεια, η ασπλαχνία, η κατασπατάληση της προίκας, η μη στήριξη του νοικοκυριού και η σεξουαλική ανικανότητα. Ενδεχομένως ανάμεσα στις κατηγορίες να ήταν και η μοιχεία, χωρίς όμως να είναι απαραίτητο. Ωστόσο, μια καταγγελία που βασιζόταν σχεδόν αποκλειστικά σε κατηγορία για μοιχεία διανθισμένη με άλλες κατηγορίες ήταν συνήθως καταδικασμένη να αποτύχει (Gowing, 1996, σ. 180-190. Ingram, 2017, σ. 177-182, 189-193. Byars, 2019, σ. 22-59. Ferraro, 2001, 156-158. Πλακωτός, 2007, σ. 110-111, 120-123).

Μια τέτοια ενδεικτική καταγγελία για διαζύγιο κατέθεσε η Elizabeth Bourne το 1582 εναντίον του συζύγου της Anthony. Στη μακροσκελή καταγγελία της η Bourne εξιστόρησε λεπτομερώς τις εξωσυζυγικές σχέσεις, τα ονόματα των «πορνών» και των σπιτωμένων ερωμένων και τα νόθα παιδιά του συζύγου της, ενώ άλλες κατηγορίες (απόπειρα δηλητηρίασής της και μόλυνσης με σύφιλη, άσκηση βίας) εμφανίζονται ως συμπληρωματικές:

> Ο κύριος Bourne πριν από δεκαέξι χρόνια, αμέσως μετά τον γάμο μας, ξεκίνησε να συναναστρέφεται άλλες γυναίκες και να αποστρέφει την αγνή αγάπη του από εμένα. Διατηρώντας την ελπίδα ότι θα βελτιωθεί και ο χρόνος θα του διδάξει τη διαφορά ανάμεσα στην αρετή και την ανηθικότητα (λαμβάνοντας υπόψη το νεαρό της ηλικίας του) έθαβα την κρυφή θλίψη μου για πολύ καιρό στη σιωπή. Αλλά ο χρόνος δούλεψε ενάντια στην ελπίδα μου […] Με τη μέγιστη σκληρότητα αρνείται να ζήσει

μαζί μου εδώ και έξι χρόνια καταπατώντας τον ιερό δεσμό του αγνού γάμου και συνεχίζει να ζει κατά κοινή ομολογία και γενική ντροπή με πόρνες καταστρέφοντας τον ίδιο, εμένα και τα παιδιά μου.

Η Bourne δεν έπεισε το εκκλησιαστικό δικαστήριο στο οποίο απευθύνθηκε αρχικά και πέτυχε μια πολύ περιορισμένη νίκη στο Privy Council, στο οποίο η Bourne τελικά απευθύνθηκε χάρη στις υψηλές διασυνδέσεις της οικογένειάς της. Η περιορισμένη χρήση της μοιχείας στη ρητορική κατασκευή του δυσλειτουργικού γάμου εκ μέρους των γυναικών που κατέφευγαν σε δικαστήρια και η αποτυχία της Bourne σε μια εποχή καθαγίασης της γαμήλιας σχέσης, στην προτεσταντική Αγγλία του ύστερου 16ου αιώνα, μας δείχνουν με έμμεσο τρόπο τη δυναμική των ανδρικών εξωσυζυγικών σχέσεων στην πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική (Kesselring, & Stretton, 2022, σ. 33-36).[1]

Παρότι η μοιχεία εμφανίζεται ρητορικά ως ένα κατεξοχήν γυναικείο αδίκημα, όπως αποτυπώνεται σε καταγγελίες ανδρών αλλά και σε άλλα πολιτισμικά πεδία και ευρετήρια της εποχής, στην πράξη η συντριπτική πλειονότητα όσων βρέθηκαν ενώπιον εκκλησιαστικών και κοσμικών δικαστηρίων με την κατηγορία της μοιχείας ήταν άνδρες, κατά κύριο λόγο παντρεμένοι, από όσο μας επιτρέπουν να κρίνουμε οι πηγές μας. Αυτή η εικόνα αναδύεται στο Λονδίνο, το Παρίσι, την Τουλούζη, τα αστικά κέντρα της βόρειας Γαλλίας και των Κάτω Χωρών τον 15ο αιώνα. Αυτό αφενός αποτυπώνει την πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική και αφετέρου εγείρει ερωτήματα ως προς τους λόγους για τους οποίους οι άνδρες βρίσκονταν κατά κύριο λόγο κατηγορούμενοι για μοιχεία ενώ η κυρίαρχη ρητορική κατασκεύαζε τη μοιχεία ως γυναίκειο αδίκημα. Είναι πολύ πιθανό ότι η μειωμένη παρουσία γυναικών στις υποθέσεις για μοιχεία οφείλεται στο ότι η τιμωρία τους λάμβανε χώρα ιδιωτικά από συζύγους και πατέρες, με την αποφυγή δικαστικών αιθουσών, προκειμένου να διαφυλαχθεί η οικογενειακή τιμή. Την ίδια στιγμή αναδεικνύεται η δυναμική της ηθικής αναμόρφωσης και της καθαγίασης του οίκου που, όπως έχουμε πραγματευτεί σε προηγούμενα κεφάλαια, έχει τις απαρχές της στα αστικά περιβάλλοντα του 15ου αιώνα και εδραιώνεται με τα κινήματα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων (McSheffrey, 1999. Otis-Cour, 2009, σ. 392. McDougall, 2012, σ. 66-70, 94. Naessens, 2004).

Σε αυτό το κλίμα ηθικής αναμόρφωσης οι άνδρες που διέπρατταν μοιχεία ήταν πιθανό ότι θα έρχονταν αντιμέτωποι με τις συνέπειες των πράξεών τους, καθώς βάραινε η αδυναμία τους να τιθασεύσουν τα πάθη τους, να επιδείξουν μετριοπάθεια και να επιτελέσουν τον ρόλο τους ως επικεφαλής του νοικοκυριού. Δεν γνωρίζουμε με ποιο τρόπο οι άνδρες κατέληγαν κατηγορούμενοι για μοιχεία ούτε τις ακριβείς κατηγορίες που αντιμετώπιζαν. Ενδεχομένως επρόκειτο για υποθέσεις που ξεκίνησαν από καταγγελίες του κοινωνικού περίγυρου και στη συνέχεια ανέλαβε δράση το δικαστήριο. Αν και η σεξουαλική αρχιτεκτονική των εντός και εκτός του οίκου σχέσεων υπήρξε ηγεμονική, δεν γνωρίζουμε εντούτοις τα όρια που έθετε ο κοινωνικός περίγυρος. Στις αστικές κοινότητες της προνεωτερικής περιόδου τα νοικοκυριά και οι διαπροσωπικές σχέσεις βρίσκονταν διαρκώς υπό την εποπτεία και σε γνώση του περίγυρου στο επίπεδο της γειτονιάς, της ενορίας, της συντεχνίας. Φαίνεται, πάντως, ότι οι εκτός γάμου σχέσεις που αποκτούσαν μια μορφή μονιμότητας, με χαρακτηριστικότερη περίπτωση το σπίτωμα της ερωμένης, και λάμβαναν χώρα κατ' επανάληψη, γίνονταν λιγότερο ανεκτές από τις πιο περιστασιακές σχέσεις και προκαλούσαν περισσότερες προστριβές, ειδικά αν έθεταν σε οικονομική επισφάλεια την οικογένεια του μοιχού συζύγου. Αν και το κλίμα ηθικής αναμόρφωσης διαχεόταν και εδραιωνόταν στα αστικά περιβάλλοντα, εντούτοις η πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική διατηρούσε την κανονικότητά της στη μακρά ιστορική διάρκεια (McDougall, 2014. Dabhoiwala, 2000, σ. 92).

Αν τα αστικά κέντρα αποτελούν τα πιο ενδεικτικά περιβάλλοντα για να δούμε τη διάχυση αυτής της σεξουαλικής αρχιτεκτονικής σε ευρύτερα στρώματα του πληθυσμού, αυτό οφείλεται στο ότι οι ποινικές και γραφειοκρατικές διαδικασίες, από τις οποίες προέρχονται βασικές πηγές που έχουμε στη διάθεσή μας, ήταν πιο εδραιωμένες και συστηματικές σε αυτά. Ωστόσο, φαίνεται ότι η πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική ήταν διαδεδομένη και στον χώρο της υπαίθρου, παρότι οι πηγές που έχουμε είναι συνήθως πιο αποσπασματικές αλλά και οι καταγγελίες στα δικαστήρια πιο σπάνιες. Στην αγγλική ύπαιθρο, συχνά τα εκκλησιαστικά δικαστήρια τα οποία ήταν επιφορτισμένα με την εκδίκαση απρεπών και παράνομων σεξουαλικών σχέσεων και πρακτικών χρησιμοποιούσαν τους όρους «μοιχεία» και «εκτός γάμου σεξουαλικές σχέσεις» εναλλάξ, ενώ ο όρος «διγαμία» χρησιμοποιούνταν με διασταλτικό τρόπο και επί της ουσίας προσδιόριζε τη μοιχεία. Φαίνεται, εντούτοις, ότι η μοιχεία ήταν η κύρια μορφή σεξουαλικού αδικήματος. Στις τελευταίες δεκαετίες του 15ου και τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα στις αγροτικές περιοχές του Leicester, του Norfolk, του Norwich και του Suffolk η πλειονότητα των σεξουαλικών αδικημάτων που διερευνούσαν και δίκαζαν τα εκκλησιαστικά δικαστήρια ήταν η μοιχεία. Σε αυτές τις υποθέσεις κυριαρχούσαν ως κατηγορούμενοι παντρεμένοι άνδρες, συνήθως

[1] Βλ. το κείμενο της καταγγελίας της Elizabeth Bourne στο: https://legalhistorymiscellany.com/2016/07/24/mrs-bournes-case-for-a-divorce-1582/

προερχόμενοι από τα μεσαία και ευκατάστατα στρώματα της υπαίθρου, ενώ οι γυναίκες με τις οποίες συνήπταν σχέση ήταν υπηρέτριες ή άλλες γυναίκες που είχαν κάποια σχέση με το νοικοκυριό του κατηγορουμένου. Μάλιστα συχνά ο κατηγορούμενος είχε διώξει τη γυναίκα του από το σπίτι. Όσοι κατηγορούμενοι προέρχονταν από την κοινωνική ελίτ φαίνεται ότι διατηρούσαν πιο μόνιμες εξωσυζυγικές σχέσεις με γυναίκες που είχαν στο ίδιο το νοικοκυριό ή σε κάποιο άλλο σπίτι. Η βασική διατύπωση που χρησιμοποιούσε το δικαστήριο ήταν: «ο τάδε είχε ύποπτες σχέσεις με την τάδε και την είχε σπιτώσει». Αν στραφούμε και σε άλλες ποινικές κατηγοριοποιήσεις, όπως για παράδειγμα η «αιμομιξία», φαίνεται ότι και εδώ ένας σημαντικός αριθμός υποθέσεων αφορούσε εξωσυζυγικές σχέσεις ανδρών με συγγενικά πρόσωπα όπως θετές κόρες και ανιψιές (Ingram, 2017, σ. 91-102, 115-116).

Τόσο στις πόλεις όσο και στην ύπαιθρο, σε πολλές περιοχές της Ευρώπης τα εκκλησιαστικά και σε κάποιες περιπτώσεις τα αστικά δικαστήρια διαχειρίζονταν έναν αυξανόμενο αριθμό υποθέσεων «διγαμίας», δηλαδή περιπτώσεις κατά τις οποίες είχε συναφθεί ένας δεύτερος γάμος ενόσω ο πρώτος βρισκόταν ακόμα σε ισχύ, καθώς ο/η σύζυγος δεν είχε αποβιώσει. Μάλιστα σε κάποιες περιοχές όπως στη βόρεια Γαλλία φαίνεται ότι αυτές οι υποθέσεις ήταν ιδιαίτερα αυξημένες, ειδικά κατά τον 15ο αιώνα, ίσως λόγω της δίνης του Εκατονταετούς Πολέμου. Στην καθολική Ευρώπη το φαινόμενο το συναντάμε και κατά τη διάρκεια του 16ου αιώνα. Στη συντριπτική πλειονότητά τους οι κατηγορούμενοι ήταν άνδρες ή τουλάχιστον στα μάτια του νόμου οι άνδρες καθίσταντο οι κύριοι υπεύθυνοι. Οι κατηγορούμενοι συνήπταν δεύτερους, επίσημους, γάμους και στις περισσότερες περιπτώσεις ο δεύτερος, παράνομος στα μάτια των αρχών, γάμος συναπτόταν σε κοντινό ή και στο ίδιο μέρος όπου ζούσε ο κατηγορούμενος και η πρώτη σύζυγος. Αυτός ήταν ένας από τους λόγους που οι κατηγορούμενοι έπεσαν στα χέρια των αρχών. Ενδεχομένως αυτή η πρακτική της διγαμίας ήταν απόρροια της πατριαρχικής σεξουαλικής αρχιτεκτονικής (McDougall, 2010. McDougall, 2012. Maddern, 2007).

Είναι σημαντικό να έχουμε υπόψη μας ότι πίσω από κατηγορίες και δικαστικές διερευνήσεις για μοιχεία και υπό την ασαφή ή διασταλτική χρήση των όρων που έκαναν τα δικαστικά σώματα, ενδεχομένως η σχέση μεταξύ των κατηγορουμένων ήταν η συγκατοίκηση χωρίς να έχουν συνάψει κάποια μορφή γάμου, είτε όπως τον εννοούσαν οι εκκλησιαστικές είτε όπως γινόταν αντιληπτός από την κοινότητα. Άλλωστε η συγκατοίκηση που συνήθως νοούνταν ως γαμήλια σχέση υπήρξε εξαιρετικά ανθεκτική και ισχυρή πρακτική ήδη από τους μεσαιωνικούς χρόνους, παρά την καταδίκη των εκκλησιαστικών αρχών και τις προσπάθειές τους να την τιθασεύσουν. Όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο η εδραίωση της γαμήλιας σχέσης υπό εκκλησιαστική αιγίδα υπήρξε εν πολλοίς αποτέλεσμα των θρησκευτικών Μεταρρυθμίσεων και εντοπίζεται κυρίως από τον 17ο αιώνα (Karras, 2012).

Η πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική διαχέεται και διακτινίζεται μέσω της σεξουαλικής βίας που διαποτίζει τις πρακτικές τόσο της ελίτ όσο και των υπάλληλων στρωμάτων. Στις πόλεις του ιταλικού χώρου οι ομαδικές επιθέσεις εναντίον γυναικών φαίνεται ότι γεφύρωναν τις κοινωνικές διαφορές, καθώς διαπράττονταν από ομάδες πατρικίων και πληβείων. Στις αγροτικές περιοχές της νότιας Γαλλίας και της Ισπανίας οι ομαδικοί βιασμοί από νεανικές συμμορίες ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένο φαινόμενο. Συνήθως διαπράττονταν με πρόσχημα την πειθάρχηση της παθούσας για την προκλητική διαγωγή της, ενώ αποτελούσαν όχημα για τον εξαναγκασμό του θύματος στην πορνεία ή και τον γάμο. Ένα αδιόρατο νήμα συνδέει αυτούς τους ομαδικούς βιασμούς με τον λογοτεχνικό βιασμό της Zaffetta και τον εξευτελισμό της «Κυρίας του Παρισιού». Όπως αναφέραμε και στο δεύτερο κεφάλαιο, η μελέτη του βιασμού και της σεξουαλικής βίας στις κοινωνίες της προνεωτερικής Δύσης είναι εξαιρετικά ολισθηρή και δύσκολη (Ruggiero, 1993b, σ. 17-18. Rossiaud, 1988, σ. 12-30. Flandrin, 1991, σ. 273-275).

Υποθέσεις βιασμών σπάνια έφταναν στα δικαστήρια. Ο βιασμός ήταν ένα σοβαρό έγκλημα, και την ίδια στιγμή σχεδόν ανύπαρκτο. Οι καταδικαστικές αποφάσεις ήταν εξαιρετικά σπάνιες. Αποτελούσε ένα έγκλημα που βρισκόταν στην επικράτεια της αορατότητας. Στην Αγγλία ο βιασμός επέσειε τη θανατική ποινή. Οι δίκες και οι καταδίκες ήταν σπάνιες αλλά η πλειονότητα των καταδικασμένων οδηγούνταν στην αγχόνη. Αντίστοιχα και σε άλλες περιοχές ο βιασμός θεωρούνταν ειδεχθές έγκλημα μαζί με τον φόνο και τη σοδομία και η προβλεπόμενη ποινή ήταν συνήθως ο θάνατος. Στην πράξη, ωστόσο, ήταν ένα «σπάνιο» έγκλημα. Όπου και αν στρέψουμε την προσοχή μας οι δίκες και οι καταδίκες είναι σχεδόν ανύπαρκτες. Στη Φρανκφούρτη μεταξύ του 1562 και του 1695 τα δικαστήρια διεξήγαγαν μόνο δύο δίκες για βιασμό. Το βασιλικό δικαστήριο (*Parlement*) στο Παρίσι εκδίκαζε σχεδόν τρεις υποθέσεις ανά δεκαετία. Αν και ειδεχθές έγκλημα, ο βιασμός δεν αποτελούσε διακριτή ποινική κατηγορία, όπως θα δούμε. Υπό αυτή την έννοια, θα μπορούσε κανείς να αναρωτηθεί σε ποια κοινωνικά πεδία της εποχής θα πρέπει να αναζητήσουμε τον βιασμό και τη σεξουαλική βία (Steinberg, 2020).

Το πολυδαίδαλο νομικό σύστημα με τους έντονους τοπικισμούς του, ακόμη και εντός της ίδιας κρατικής οντότητας, και τις αλληλεπικαλυπτόμενες και ανταγωνιστικές αρμοδιότητες μεταξύ δικαστικών σωμάτων, αποτελεί έναν σημαντικό λόγο για την ισχνότητα με την οποία καταγγέλλονταν πράξεις σεξουαλικής βίας και

για την αντιμετώπιση που τύγχαναν. Οι ίδιες οι νομικές κατηγορίες στις οποίες ενέπιπταν το θύμα αλλά και ο θύτης στα κατά τόπους ποινικά συστήματα εν πολλοίς καθόριζαν τα περιθώρια εκδίκασης και καταδίκης της σεξουαλικής βίας. Υπό αυτή την έννοια η κοινωνική θέση του θύτη και του θύματος είχαν σημαίνουσα σημασία, όπως και η γαμήλια κατάσταση του θύματος. Υπήρχαν περιοχές, όπως για παράδειγμα η Ρώμη, όπου η κύρια μορφή σεξουαλικής βίας που καταγγελλόταν ήταν το ξεπαρθένεμα (*defloratio*), ενώ αλλού όπως στη Βενετία και στην Αγγλία συναντάμε περιπτώσεις απαγωγής γυναικών της ελίτ, οι οποίες δεν εμφανίζονται με την ίδια συχνότητα σε άλλα μέρη. Στην Ολλανδία η αναγνώριση ενός εγκλήματος που θα μπορούσε να καταταχθεί ως βιασμός εμφανίζεται στα μέσα του 17ου αιώνα ως «αποπλάνηση ευυπόληπτων νεαρών γυναικών». Μέχρι τότε ο βιασμός ενδεχομένως ενέπιπτε μεταξύ των ποινικών κατηγοριών της απαγωγής και της αιμομιξίας (Cohen, 1991. Heijden, 2000).

Η κατηγοριοποίηση της σεξουαλικής βίας ήταν εξαιρετικά ρευστή. Οι βασικές νομικές διακρίσεις στις οποίες μπορούσε να ενταχθεί η σεξουαλική βία ήταν είτε στην κατηγορία του *raptus* είτε στην κατηγορία του *stuprum*. Υπό την κατηγορία του *raptus* ο βιασμός ήταν συνώνυμος της απαγωγής και νοούνταν ως έγκλημα κατά της ιδιοκτησίας, δηλαδή προσδιόριζε το θύμα ως μέρος της πατρικής ή συζυγικής περιουσίας. Για την ακρίβεια δεν ήταν η γυναίκα περιουσιακό στοιχείο αλλά η προίκα ή κάποια άλλη οικονομική διευθέτηση που ενδεχομένως ο απαγωγέας μπορούσε να ζητήσει προβαίνοντας σε βίαιο γάμο με την απαχθείσα χωρίς τη γονική συγκατάθεση ή σε βιασμό με στόχο τον γάμο. Ο βιασμός υπό την κατηγορία του *stuprum* ήταν έγκλημα κατά της παρθενίας, η οποία ανήκε στο θύμα και σε κάποιες περιπτώσεις στον πατέρα ή τον σύζυγο (Ruff, 2001, σ. 140-145. Solga, 2009, σ. 7-10).

Τα βασικά νομικά κριτήρια γύρω από τον βιασμό ήταν η διείσδυση, η άσκηση βίας και η έλλειψη συναίνεσης. Η στοιχειοθέτηση αποδείξεων και για τα τρία κριτήρια εκ μέρους του θύματος ήταν εξαιρετικά δύσκολη. Η στοιχειοθέτηση της αντίστασης κατά την επίθεση απαιτούσε μάρτυρες. Οι σωματικές αποτυπώσεις του βιασμού υπόκειντο σε ερμηνεία από μαίες και ιατρούς. Δεν έφεραν όλα τα σώματα ούτε όλες οι καταθέσεις το ίδιο κοινωνικό βάρος. Πιθανή εγκυμοσύνη θεωρούνταν απόδειξη συναίνεσης, καθώς υπό το φως της ιατρικής θεωρίας η σύλληψη προϋπέθετε σεξουαλική ικανοποίηση. Αν η νομική πολυπλοκότητα είναι ένας από τους λόγους που οι δίκες και καταδίκες για βιασμό ήταν ελάχιστες, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι σε πολλές περιπτώσεις ο βιασμός έπαυε να υφίσταται ως αδίκημα από τη στιγμή που είτε ο θύτης πειθόταν να παντρευτεί το θύμα είτε ο θύτης και το θύμα ή η οικογένεια του θύματος κατέληγαν εξωδικαστικά σε κάποια αποζημίωση προς ενίσχυση της προίκας του θύματος. Άλλωστε, σε κάποιες περιπτώσεις όπως στην Αγγλία η διασφάλιση της γυναικείας ευυπολληψίας ήταν ασύμβατη με την πραγμάτευση σεξουαλικών πράξεων στις δικαστικές αίθουσες (Walker, 1998. Gowing, 2003, σ. 82-110. Ruggiero, 1985, σ. 89-108).

Αν ωστόσο σκεφτούμε την πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική, τότε καθίσταται περισσότερο κατανοητή η σπανιότητα με την οποία αποτυπώνεται δικαστικά ο βιασμός και η σεξουαλική βία. Και τα δύο φαινόμενα ήταν σχεδόν κανονικοποιημένα. Ο κυρίαρχος λόγος της εποχής «καταδίκαζε» τον βιασμό αλλά την ίδια στιγμή τον καθιστούσε αναπόφευκτο, ειδικά όταν στον 17ο αιώνα με ενάργεια πλέον ο βιασμός αποδίδεται στην «ανεξέλεγκτη λαγνεία» των ανδρών. Μάλιστα στην προτεσταντική ρητορική η «ανεξέλεγκτη λαγνεία» των ανδρών και το ενδεχόμενο «καταφυγής» στη σεξουαλική βία προβάλλονταν ως κίνδυνοι που αναδείκνυαν την αξία του γάμου ως «θεραπεία» της λαγνείας. Όπως η μοιχεία και η σοδομία λειτουργούν στο ίδιο ευρετήριο, όπως η «ομο/ετεροσεξουαλικότητα» αποτελούν κοινά ενδεχόμενα υπό το βάρος της λαγνείας, εξίσου η σεξουαλική βία είναι μια πράξη στην οποία μπορεί να καταφύγουν οι πάντες. Αυτή η νοηματοδότηση της σεξουαλικής βίας ως παράγωγου της λαγνείας αναδεικνύεται τον 18ο αιώνα, όταν, όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο, ο βιαστής κατασκευάζεται πλέον ως τερατώδης μορφή, ως εξαίρεση (Gowing, 1995. Walker, 2013, σ. 13-15).

Αν η λαγνεία και τα πάθη, όπως τα έχουν επεξεργαστεί η χριστιανική θεολογία, η ιατρική και ο νόμος, αποτελούν το φανερό πρωτόκολλο του βιασμού, υπάρχει ένα κρυφό πρωτόκολλο που υποφώσκει: η ομοκοινωνικότητα. Και τα δύο πρωτόκολλα φωτίζονται στο σαιξπηρικό ποίημα *Ο βιασμός της Λουκρητίας*, όπου ο συγγραφέας επανεπεξεργάζεται τον ιδρυτικό μύθο της ρωμαϊκής δημοκρατίας. Στο ποίημα η «λαγνεία» και η «ηδονή» που ωθούν τον ήρωα Ταρκύνιο, γιο του βασιλιά της Ρώμης, στον βιασμό της Λουκρητίας είναι τα κυρίαρχα θέματα. Λέξεις όπως «λαγνεία», «ηδονή», «διέγερση» και υποδηλώσεις για τα γεννητικά όργανα (*lust, will, desire, pride*) εμφανίζονται δεκάδες φορές στο ποίημα και πακτώνονται στους παρακάτω στίχους: «Έτσι έχει τον Ταρκύνιο ο κόρος ανταμείψει / […] Ξερνάει ο μεθυσμένος πόθος όλα όσα έχει δρέψει, / Όσο η λαγνεία είναι στο ζενίθ, καμιά μομφή δεν παύει / Τη ζέση της. Μα το ίδιο της το πεισμωμένο μέλος, / Σαν πόρνη ή σαν ψωράλογο την εξαντλεί στο τέλος» (Shakespeare, 2021, στ. 698, 703, 705-707).

Η ακατανίκητη λαγνεία του Ταρκύνιου πυροδοτείται από τον ομοκοινωνικό δεσμό όταν ο Κολλατίνος, σύζυγος της Λουκρητίας, την εκθείασε στην ανδρική ομήγυρη: «Είπε πως η γυναίκα που του έδωσαν οι ουρανοί

/ Ήταν πλούτος ανεκτίμητος […] Ίσως ο κομπασμός γι' αυτή την τέλεια Λουκρητία / Να κέντρισε σαν πειρασμός τον γιο του βασιλέα […] Την έπαρσή του κέντησε ο φθόνος και η ιδέα / Γι' αυτό το πλούσιο απόκτημα. "Για δες πόσο χυδαία, / Με πόσο θράσος", σκέφτηκε, "κατώτεροι καυχιούνται / Για ένα ευτύχημα χρυσό που οι πρίγκιπες στερούνται"». Η Λουκρητία ως «απόκτημα» και ο βιασμός της εγγράφονται σε μια «διακίνηση» γυναικών-προϊόντων μεταξύ ανδρών. Την ίδια στιγμή το ποίημα προσφέρει τη Λουκρητία ως θέαμα στο σκοποφιλικό βλέμμα των αναγνωστών όταν η κοιμισμένη Λουκρητία «Σα μνημείο αρετής έχει ξαπλώσει / Για να θαυμάζουν οφθαλμοί έκφυλοι και ανόσιοι […] Με την αναπνοή της παίζουν τα χρυσά μαλλιά / Ω τι σεμνή φιληδονία, φιλήδονη σεμνότητα! […] Στον γαλανό τους κύκλο οι υδρόγειοι οι φιλντισένιες των μαστών / Είναι ένα ζεύγος άθικτων κόσμων παρθενικών». Βλέμμα και ηγεμονικά ιδιώματα διαρκώς (επαν-)εγγράφουν τη Λουκρητία σε μια κειμενική ομοκοινωνικότητα (Shakespeare, 2021 στ. 17-18, 36-37, 39-42, 391-2, 400-1, 407-9. Girard, 1991, σ. 21-28).

Οι ιστορικοί κατά τις τελευταίες δεκαετίες έχουν συστηματικά αναδείξει το εύρος και την ένταση των σεξουαλικών πρακτικών στις χριστιανικές κοινωνίες της πρώιμης νεότερης περιόδου. Την ίδια στιγμή έχουν φωτίσει τα όρια μεταξύ αποδεκτών και άπρεπων σεξουαλικών σχέσεων. Υπό αυτή την έννοια, για παράδειγμα, παρά την καταδίκη, ρητορική ή/και ποινική, οι ετεροσεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ανύπαντρων ήταν ιδιαιτέρως διαδεδομένες. Σε αυτό συντείνουν οι σημαντικοί αριθμοί των εκτός γάμου γεννήσεων. Ωστόσο, σε γενικές γραμμές από τη σκοπιά της κοινότητας οι σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ανύπαντρων ήταν ανεκτές εφόσον φαινόταν ότι οδηγούν σε γαμήλια σχέση. Αυτή η ανεκτική στάση δεν παραμένει ίδια στο πέρασμα του χρόνου. Άλλωστε οι σεξουαλικές σχέσεις δεν ήταν ένα ιδιωτικό και ατομικό ζήτημα. Ήταν αφενός κοινοτικό και αφετέρου, με αυξητικό τρόπο, περνούσε στη δικαιοδοσία των εκκλησιαστικών και κοσμικών αρχών, των οποίων η ανάμειξη γινόταν εντονότερη (Poska, 2008, σ. 11. Behrend-Martínez, 2012. Hardwick, 2015. Ingram, 1987, σ. 219-237).

Κατά τον 15ο αιώνα, ειδικά τις δεκαετίες πριν το ξέσπασμα της προτεσταντικής Μεταρρύθμισης οι προγαμιαίες σεξουαλικές σχέσεις φαίνεται ότι γίνονται ολοένα και περισσότερο πηγή κοινοτικής ανησυχίας και αντικείμενο παρέμβασης και ρύθμισης εκ μέρους των αρχών. Αν και αυτή είναι η συνολική εικόνα, οι χρονικότητες διαφέρουν από περιοχή σε περιοχή. Για παράδειγμα, στο Παρίσι ή σε άλλες γαλλικές πόλεις όπως η Troyes η ανοχή απέναντι στις προγαμιαίες σχέσεις ή τη συγκατοίκηση χωρίς κάποια μορφή γαμήλιας επικύρωσης φαίνεται να είναι μικρότερη σε σχέση με το Λονδίνο και αγγλικές πόλεις όπως το York στα τέλη του 15ου αιώνα. Κατά πόσο αυτή η διαφορά αντανακλά πιο εντατικές και πιο επιτυχημένες εκστρατείες ηθικής αναμόρφωσης εκ μέρους της Εκκλησίας και μεγαλύτερη εμπλοκή της κεντρικής ή της τοπικής εξουσίας είναι δύσκολο να πούμε. Στην Αγγλία η εδραίωση της Μεταρρύθμισης επιτείνει την ανησυχία για τη σεξουαλική διαγωγή των ανύπαντρων που μαζί με την καθαγίαση του οίκου αποτυπώνονται στις αυξημένες ποινικές υποθέσεις στο τέλος του 16ου και τις αρχές του 17ου αιώνα (McSheffrey, 2006, σ. 27-32. Gottlieb, 1980. Goldberg, 1997. Karras, 2011).

Πράγματι, η συσχέτιση μεταξύ ρυθμιστικών και κανονιστικών ρητορικών και πολιτικών από τη μια μεριά και των πρακτικών των υποκειμένων από την άλλη, όπως και οι μετατοπίσεις που λαμβάνουν χώρα στο παρελθόν αποτελούν σημαντικές παραμέτρους στην ιστορική μελέτη των σεξουαλικών σχέσεων. Εξίσου όμως σημαντική παράμετρος είναι οι όροι με τους οποίους νοούνται και τα νοήματα με τα οποία επενδύονται οι σεξουαλικές σχέσεις. Όπως είδαμε η βία, η ιεραρχικότητα και ο εξαναγκασμός, αν και αδιόρατα λόγω της κανονικοποίησης και φυσικοποίησης τους, είναι κυρίαρχα συστατικά στην έμφυλη και σεξουαλική αρχιτεκτονική. Αποτελούν τα ηγεμονικά σενάρια εντός των οποίων διαμορφώνονται οι σεξουαλικές σχέσεις. Αυτά τα ηγεμονικά σενάρια καθίστανται συχνά αδιόρατα για εμάς, στον βαθμό που αναζητάμε μόνο τις σεξουαλικές πρακτικές και τη σχέση τους με τις κυρίαρχες ρητορικές. Τα σαιξπηρικά έργα αποτελούν ένα προνομιακό σημείο για να δούμε αυτά τα σενάρια και την αναπαραγωγή τους. Εδώ οι σεξουαλικές σχέσεις εγγράφονται σχεδόν πάντα σε ένα πολεμικό ιδίωμα. Στον *Βιασμό της Λουκρητίας* η ηρωίδα αποκαλεί το σώμα της μετά τον βιασμό «μολυσμένο οχυρό». Η βία υποφώσκει σε κάθε σεξουαλική σχέση. Είναι τόσο θεμελιακή συνθήκη που προβάλλει ακόμα και όταν φαίνεται «αχρείαστη». Στο σαιξπηρικό έργο *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας* η ηρωίδα Ελένη, ερωτευμένη με τον Δημήτριο, παρουσιάζει τον εαυτό της ως μια υποτελή καρικατούρα: «Σκυλάκι σου έχω γίνει· και, Δημήτριε, όσο με δέρνεις, / τόσο σου κουνάω την ουρά μου. Σκυλάκι σου να μ' έχεις: / διώξε με, χτύπα με, […] σκυλάκι σου να είμαι, αυτό και μόνο!» Εντούτοις, παρά τη διαθεσιμότητα της Ελένης αλλά και την αποστροφή του Δημήτριου προς αυτή, ο τελευταίος καθιστά τον βιασμό ως ένα ενδεχόμενο σενάριο της μεταξύ τους συναναστροφής: «Εκθέτεις την τιμή σου πάρα πολύ έτσι που φεύγεις / από την πόλη κι αφήνεις την τιμή σου στο έλεος κάποιου / που σου δηλώνει ότι δεν σε θέλει· που εμπιστεύεσαι / τον θησαυρό της παρθενίας σου στης νύχτας τα καμώματα / και στης ερημιάς της κακές συμβουλές. […] στο

δάσος μέσα κακό θα πάθεις από μένα» (Shakespeare, 2021, στ. 1175. Shakespeare, 2000, σ. 33. Hall, 2021, σ. 38-65).

Η πατριαρχική «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλική αρχιτεκτονική και η ηγεμονικότητα των ομοκοινωνικών δεσμών καθιστούσαν τις ετερο- και τις ανδρικές ομοερωτικές πρακτικές και σχέσεις κοινά και παράλληλα σεξουαλικά ενδεχόμενα και σενάρια. Άλλωστε, όπως αναφέραμε στην αρχή του κεφαλαίου, η διάκριση ετερο-/ομο- δεν υφίσταται πριν τον 19ο αιώνα ή τουλάχιστον δεν διακρίνεται από την ίδια ένταση. Όπως οι εκτός γάμου ετεροσεξουαλικές σχέσεις ενέπιπταν σε διάφορες ποινικές κατηγορίες, οι ομοερωτικές σχέσεις ενέπιπταν στην ισχύρη νομικοθεολογική κατηγορία της «σοδομίας». Εντούτοις, ετερο-/ομο-σχέσεις εγγράφονταν σε ένα κοινό πολιτισμικό ευρετήριο, ως διασταυρούμενα ενδεχόμενα. Στο έργο του *L'ermafrodito* ο Antonio Beccadelli, μαζί με το εγκώμιο του πορνείου στην αγορά της Φλωρεντίας, θα ενσωματώσει και άλλα ποιήματα, δηκτικά, εγκωμιαστικά και σατιρικά για πόρνες και για ομοερωτικές σχέσεις με πρόσωπα υπαρκτά ή μυθοπλαστικά. Σε ένα ποίημα καταφέρεται εναντίον κάποιου: «Αν σηκώσεις στην πλάτη σου όλους τους πούτσους που έχεις ρουφήξει στον κώλο σου χωρίς να καταρρεύσεις, τότε είσαι πιο δυνατός από τους ταύρους». Σε ένα άλλο ο ίδιος ο συγγραφέας γίνεται αποδέκτης ενός ρητορικού ερωτήματος: «Γιατί κάποιος δεν μπορεί ποτέ να σταματήσει αφότου γαμήσει κάποιον στον κώλο ή το στόμα;». Όπως αναφέραμε, επρόκειτο για ένα αμφιλεγόμενο, σκανδαλώδες, αλλά και διαδεδομένο έργο αφιερωμένο στον Κόζιμο των Μεδίκων. Σάτιρα, ευφυολογία και αισχρολογία, αχόρταγες πόρνες, αγόρια, θηλυπρεπείς και μη άνδρες διασταυρώνονταν γύρω από σεξουαλικές απολαύσεις (Beccadelli, 2010, σ. 19, 21).

Σε ένα άλλο έργο, λίγο προγενέστερο του *L'ermafrodito*, το ποίημα του Antonio Pucci με θέμα την πολύβουη αγορά της Φλωρεντίας (*Le proprietà di Mercato Vecchio*) θα συναντήσουμε την ίδια διαπλοκή μορφών: «Εδώ υπάρχουν πόρνες και μαστροποί / κολομπαράδες και αγόρια / αγροίκοι και λιμοκοντόροι». Αν στραφούμε σε ένα άλλο πεδίο, αυτό της ποινικής δικαιοσύνης, θα διαπιστώσουμε αναπάντεχες εκ πρώτης όψης αφηγηματικές ταυτίσεις. Σε μια δικαστική υπόθεση στο Λονδίνο του ύστερου 15ου αιώνα κάποιος ονόματι Vincent van Baven κατηγορήθηκε ως «κοινός μοιχός». Μεταξύ άλλων ερωμένων είχε σχέση με κάποια Margaret, «την οποία κρατάει σπιτωμένη σαν να ήταν γυναίκα του, αν και δεν είναι», σύμφωνα με το δικαστικό πρακτικό. Σε μια άλλη καταγγελία που κατατέθηκε στην υπηρεσία των *Ufficiali di notte* στη Φλωρεντία το 1495 ο υφασματέμπορος Niccolò di Brunetto κατηγορήθηκε επειδή «έχει τον Bastiano στο σπίτι του σαν να είναι γυναίκα του, τον συντηρεί και του αγοράζει τον ρουχισμό του, και αυτό είναι γνωστό σε όλους». Αυτές οι διαπλοκές και οι ταυτίσεις μάς οδηγούν πάλι στον πυρήνα της πατριαρχικής σεξουαλικής αρχιτεκτονικής και της ομοκοινωνικότητας. Τι συνέχει τις διάφορες μορφές στο έργο του Beccadelli και του Pucci; Γιατί οι δύο διαφορετικές, στα δικά μας μάτια, σχέσεις που εμφανίζονται στα δικαστικά πρακτικά περιγράφονται με την ίδια γλώσσα; Πόσο απρεπείς και διαταρακτικές είναι οι ανδρικές ομοερωτικές σχέσεις και πρακτικές που καταγράφονται στα διαφορετικά ευρετήρια της μυθοπλασίας και της ποινικής «πραγματικότητας»; Αποτελούν κουίρ ενδεχόμενα στις χριστιανικές κοινωνίες της προνεωτερικής Δύσης; (Sapegno, 1952, σ. 403-410. Rocke, 1996, σ. 170. Ingram, 2017, σ. 192.)

7.3 Η σοδομία υπό δίωξη: ποινικές διαδικασίες, γεωγραφικό και χρονολογικό άνυσμα

Ο 15ος αιώνα σηματοδοτεί τη μετάβαση από τη θεολογική και ιατρική κατασκευή και καταδίκη της «σοδομίας» στην ποινική καταδίωξή της. Οι εξαιρετικά σποραδικές υποθέσεις, οι οποίες όπως είδαμε αυξήθηκαν κατά τον 14ο αιώνα, αποκτούν πλέον μια νέα συστηματικότητα και πύκνωση. Ο θεολογικός και ιατρικός λόγος διακρίνεται από μια νέα δυναμική αλλά πλέον ως νομικοθεολογική κατηγορία η «σοδομία» γίνεται κατηγορία πρακτικής. Η αμαρτία ποινικοποιείται. Κοινοτικοί νόμοι και βασιλικά διατάγματα ποινικοποιούν τη σοδομία σε βαθμό που δεν συναντάμε σε προηγούμενους αιώνες, καθιστώντας τη σε πολλές περιπτώσεις έγκλημα κατά της αρχής, δηλαδή έγκλημα ενάντια στη θεϊκή θέληση και εγκόσμια τάξη. Σε κάποιες πόλεις ιδρύονται ειδικά δικαστικά σώματα ενώ οι εκδικαζόμενες υποθέσεις και καταδίκες αυξάνονται εντυπωσιακά. Στη Βενετία τις υποθέσεις αναλαμβάνει το 1406 το πανίσχυρο Συμβούλιο των Δέκα, το σώμα εκείνο που είχε έκτακτες και εκτεταμένες αρμοδιότητες σε στιγμές ύψιστου κρατικού συμφέροντος, ενώ το 1418 δημιουργεί στους κόλπους του ένα ειδικό δικαστικό σώμα, το *Collegio dei sodomiti*. Στην πόλη-κράτος της Lucca μια μικρή επιτροπή ευυπόληπτων πολιτών συγκροτείται στα μέσα του 15ου αιώνα, επιφορτισμένη να δρα «εναντίον των σοδομιτών» (*contra sodomitas*). Η επιτροπή, καθώς εξελίσσεται σε δικαστικό σώμα, θα λάβει το όνομα *Offizio sopra l'Onestà*. Στη Φλωρεντία δημιουργείται το ειδικό σώμα των *Ufficiali di notte* το 1432. Αλλού, όπου δεν θεσμοθετούνται ειδικά ποινικά σώματα, οι υποθέσεις σοδομίας δικάζονται στα σημαντικότερα δικαστικά σώματα, όπως το Κονσιστόριο της Γενεύης ή και από τα ίδια τα αστικά συμβούλια (Ruggiero, 1985, σ. 109-145. Rocke, 1996. Grassi, 2007).

Οι κοινωνίες της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου κληρονόμησαν, αναπαρήγαγαν, διάνθισαν και εμβάθυναν τους μεσαιωνικούς ορισμούς της σοδομίας δίνοντας είτε ένα στενό περιεχόμενο (ανδρικές ομοσεξουαλικές πρακτικές και σχέσεις) είτε έναν πιο διασταλτικό που ταξινομούσε ως σοδομιτικές όλες τις πρακτικές και σχέσεις που δεν στόχευαν στην αναπαραγωγή. Σε διαπλοκή με τη θεολογία και την ιατρική οι ποινικοί κώδικες και τα νομοθετικά διατάγματα, άλλοτε μέσα από ασαφείς διατυπώσεις άλλοτε ρητά και λεπτομερειακά, διαρκώς ανατροφοδοτούσαν τη ρητορική και το φαντασιακό της σοδομίας. Ένας βενετικός νόμος του 1467 έθετε στο στόχαστρο γυναίκες και αγόρια που επιδίδονταν σε πρωκτικό σεξ και καθιστούσε υπεύθυνους του ιατρούς να αναφέρουν στις αρχές περιστατικά τραυματισμών που έρχονταν στην αντίληψή τους. Σύμφωνα με ένα γαλλικό νομικό εγχειρίδιο του 1780 «η παιδεραστία ή σοδομία είναι ένα έγκλημα που διαπράττεται μεταξύ ανδρών, μεταξύ γυναικών ή μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας όταν εξαιτίας της αδιανόητης ανηθικότητάς τους δεν χρησιμοποιούν τη συνηθισμένη οδό της αναπαραγωγής». Και στους δύο ορισμούς περισσότερο ή λιγότερο ρητά προβάλλει η επιθυμητή ταύτιση της συνουσίας με την αναπαραγωγή. Ως εκ τούτου η σοδομία ήταν ένα ειδεχθές έγκλημα ενάντια στη φύση (Ruggiero, 1985, σ. 117, 121-122. Sibalis, 1996, σ. 81).

Η σοδομία μπορούσε να είναι μια εξαιρετικά διασταλτική κατηγορία, ανάλογα με το κοινωνικό πλαίσιο και το πολιτισμικό ευρετήριο που χρησιμοποιείται κάθε φορά. Η σοδομία μπορεί να καλύπτει αμαρτωλές πρακτικές και αδικήματα όπως η τοκογλυφία, η προδοσία, η προσβολή κατά της αρχής, η βλασφημία, ή να χρησιμοποιείται ως μεταφορά για να οριοθετηθεί η μιαρότητα, το απεχθές, το ανήκειν, το οικείο και το ανοίκειο. Εντούτοις, παρά το εύρος που τη διακρίνει, η σοδομία είναι μία από τις βασικότερες νομικές κατηγορίες στην οποία μπορούμε να στραφούμε ώστε να ανιχνεύσουμε σεξουαλικές σχέσεις και να ανασύρουμε την οργάνωσή τους στο παρελθόν, καθώς στην πλειονότητα των υποθέσεων και δικών με την κατηγορία της σοδομίας το αδίκημα ήταν ομοερωτικές σχέσεις μεταξύ ανδρών. Αν και η σοδομία είναι η κύρια νομική κατηγορία δίωξης και καταδίκης ομοερωτικών σχέσεων, σε επιμέρους περιοχές, όπως στον γερμανικό χώρο, θα συναντήσουμε όρους όπως «αίρεση» (*ketzerie*), «ιταλικοί γάμοι» ή «φλωρεντινίζειν» (*florenzen*). Αντίστοιχα, σε γαλλόφωνες περιοχές συναντάμε τον όρο *bougre* και στα αγγλικά τον όρο *buggery*. Πρόκειται για όρους που εμφανίστηκαν στη μεσαιωνική περίοδο, συναντώνται κυρίως στην καθημερινότητα και ενίοτε εισέρχονται στο νομικό/ποινικό ιδίωμα. Οι όροι *ketzerie*, *bougre* ή *buggery* γίνονταν κατανοητοί και ετυμολογούνταν από τους σύγχρονους ως παραγόμενοι από λέξεις που προσδιόριζαν τις μεσαιωνικές αιρέσεις των καθαρών και βογόμιλων αντίστοιχα (Puff, 2003, σ. 12-13).

Η συσχέτιση της σοδομίας με την αίρεση αλλά και η χρήση στον γερμανικό χώρο του όρου «φλωρεντινίζειν» (*florenzen*) μας αποκαλύπτουν μια βασική νοηματοδότηση της σοδομίας στις κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας: ως μιας διαταρακτικής και επονείδιστης συνθήκης που ήταν, ωστόσο, μακρινή, εκτός κοινότητας και εισερχόταν από άλλου. Αυτή η απώθηση της σοδομίας είναι κοινή σε όλη την Ευρώπη. Στη Γαλλία η σοδομία εμφανίζεται ως ιταλική ανηθικότητα, στην Αγγλία ως χαρακτηριστική του ιταλικού χώρου και της Γαλλίας, στην Ισπανία εκτοπίζεται ως ίδιον της «λαγνείας» των Αράβων, των *moriscos*, δηλαδή των εκχριστιανισμένων μουσουλμάνων, αλλά και των ντόπιων του Νέου Κόσμου. Στην Ολλανδία των αρχών του 18ου αιώνα η απώλεια της ηγεμονικής θέσης που η χώρα κατείχε στο διεθνές εμπόριο μετά τη Συνθήκη της Ουτρέχτης αποδόθηκε στις γαλλικές πολιτισμικές επιρροές που είχαν κάνει τους Ολλανδούς εκθηλυμένους σοδομίτες. Η σοδομία όπως και η ασθένεια, ειδικά η σύφιλη, η νέα ασθένεια του 16ου αιώνα, βρίσκονταν εκτός της κοινότητας: πάντα κάποιος μακρινός ή κοντινός άλλος ήταν υπεύθυνος για τη «μετάδοσή» τους (Carvajal, 2003, σ. 15-38. Goldberg, 1992, σ. 223-246. Roelens, 2016, σ. 3-5. Cady, 2005, σ. 159-160).

Μια καινοτομία που εισάγεται τον 15ο αιώνα και πρωτίστως αποτυπώνεται στους νομικούς κώδικες και στην ποινική πρακτική είναι το δίπολο ενεργητικής και παθητικής σοδομίας. Αυτή η διάκριση εμφανίζεται με ενάργεια στη Βενετία στα μέσα του 15ου αιώνα. Η διάκριση μεταξύ ενεργητικού μέλους (*agens*) και παθητικού μέλους (*patiens*) επί της ουσίας εισάγει τη μακρά μεσαιωνική ετεροσεξουαλική ρητορική, την οποία συστηματικά είχαν επεξεργαστεί η θεολογία και η ιατρική, στη σοδομιτική πρακτική και σχέση. Με άλλα λόγια τυποποιεί τη σοδομιτική σχέση με βάση το ετεροσεξουαλικό αναπαραγωγικό πρότυπο και καθιστά τη σοδομία μια αντεστραμμένη και διαταρακτική μορφή αυτού. Η συστηματική ταξινόμηση της σοδομιτικής σχέσης στο ετεροσεξουαλικό πρότυπο αποτυπώνεται πρωτίστως και συστηματικά στην ποινική γλώσσα, όπου οι «παθητικοί εραστές» αποκαλούνται «γυναίκες» (*donne*), ή εμφανίζονται να «χρησιμοποιούνται ως γυναίκες» ή και «ως σύζυγοι» (*a uso di donna, come donna, per moglie*).

Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό το ιδίωμα δεν ήταν μόνο ποινικό; Ενδεχομένως υπερέβαινε την ποινική ταξινόμηση αν λάβουμε υπόψη τα λόγια κάποιας Lucchina στον πατέρα της σε μια δίκη στην Μπολόνια το 1474, όταν ο τελευταίος έκανε σεξ με τον γαμπρό του: «Μου έδωσες έναν σύζυγο και τον πήρες για γυναίκα σου». Καταθέσεις μαρτύρων από υποθέσεις στην Ισπανία σύμφωνα με τις οποίες οι κατηγορούμενοι για

σοδομία αποκαλούσαν ο ένας τον άλλον «σύζυγό μου», «γυναίκα μου», «άνδρα μου», αποτελούν αποτυπώσεις ενός διαδεδομένου ιδιώματος ή προσαρμογές στις απαιτήσεις της ποινικής διαδικασίας; Θα μπορούσαμε να πούμε ότι δίπολα που βασίζονταν στην ενεργητικότητα και την παθητικότητα, τον ανδρισμό και τη θηλυκότητα, υπερβαίνουν τον ποινικό λόγο, καθώς έχουν τόσο εξέχουσα θέση στις πατριαρχικές προσδοκίες και πρακτικές στις οποίες μετείχαν οι δικαστές και ο ευρύτερος πληθυσμός στις προνεωτερικές κοινωνίες. Σε κάθε περίπτωση αυτή η ταξινόμηση γίνεται τόσο ισχυρή στον 15ο αιώνα που στο έργο του *Regole della vita matrimoniale* (*Κανόνες της γαμήλιας ζωής*), ο μοναχός Cherubino da Spoleto καταφεύγει σε μια αντεστραμμένη συσχέτιση της σοδομίας και της γαμήλιας ετεροσεξουαλικότητας προειδοποιώντας τις συζύγους να μην επιτρέπουν στους άντρες τους να τις χρησιμοποιούν σαν να ήταν άντρες. Εντούτοις, το δίπολο ενεργητικού-παθητικού δεν φαίνεται να εισήχθη με την ίδια δυναμική παντού. Στον γερμανικό χώρο και την Ελβετία δεν αποτυπώνεται σε υποθέσεις σοδομίας, στις οποίες αυτό που φαίνεται να απασχολούσε τις δικαστικές αρχές ήταν η ηλικία και αν είχε υπάρξει εκσπερμάτωση (Dean, 2016, σ. 426, 426-443. Berco, 2008, σ. 360. Zambrini, & Negroni, 1888, σ. 72. Puff, 2003, σ. 29).

Ο 15ος αιώνας εγκαινιάζει ένα κύμα διερευνήσεων και διώξεων για σοδομία. Επίκεντρο είναι οι πόλεις του ιταλικού χώρου. Στη Βενετία εκατοντάδες υποθέσεις φτάνουν στο Συμβούλιο των Δέκα και στη Φλωρεντία η υπηρεσία των *Ufficiali di notte* διερεύνησε υποθέσεις στις οποίες εμπλέκονταν περίπου 17.000 άνδρες στο διάστημα 1432-1502. Παρότι η Βενετία και η Φλωρεντία είναι ίσως τα εξέχοντα παραδείγματα συστηματοποίησης των διώξεων, το φαινόμενο αυτό δεν αφορά εν γένει τον ιταλικό χώρο. Μεγάλες πόλεις όπως η Ρώμη ή το Μιλάνο έχουν ελάχιστες υποθέσεις να επιδείξουν. Σε άλλες περιοχές ανιχνεύουμε πυκνώσεις υποθέσεων, διώξεων και καταδικών στο σύντομο άνυσμα κάποιων δεκαετιών, χωρίς ωστόσο να διακρίνονται από το εύρος και την ένταση που συναντάμε στη Βενετία και τη Φλωρεντία. Υψηλά ποσοστά καταδικών και εκτελέσεων απαντώνται στη Λουκέρνη της Ελβετίας και κυρίως στην Μπρυζ, ένα από τα κύρια οικονομικά κέντρα της Φλάνδρας, όπου κατά το δεύτερο μισό του 15ου αιώνα και την πρώτη δεκαετία του 16ου αιώνα οι δεκάδες εκτελέσεις κατηγορουμένων, συχνά ομαδικές, κατέστησαν τη σοδομία το δεύτερο πιο σημαντικό αδίκημα μετά την κλοπή. Σποραδικές υποθέσεις και καταδίκες θα συναντήσουμε και στις αστικές κοινότητες της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας και των Κάτω Χωρών, χωρίς ωστόσο εξάρσεις. Από τις πρώτες δεκαετίες του 16ου αιώνα η εντατικοποίηση που παρατηρείται σε κάποιες περιοχές κατά τον 15ο αιώνα καταλαγιάζει (Ruggiero, 1985, σ. 127-128. Rocke, 1996, σ. 4-5. Boone, 1996, σ. 143-146. Stokes, 2011, σ. 156-165).

Κατά το μεγαλύτερο μέρος του 16ου έως τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα, οι αριθμοί δείχνουν περιστασιακές διώξεις, όπως για παράδειγμα στα αστικά κέντρα των νότιων Κάτω Χωρών, όπου από τον 15ο έως το τέλος του 17ου αιώνα συναντάμε περίπου 180 δίκες. Αλλού έχουμε και πιο συστηματικές διώξεις, αλλά με χαμηλούς ρυθμούς σε σύγκριση είτε με άλλα αδικήματα είτε με προγενέστερα μοτίβα διώξεων. Με διαφορές ως προς τις χρονικότητες αυτή η εικόνα αναδύεται σε πόλεις όπως η Γενεύη, η Βενετία ή η Lucca, όπου οι αρχές ανησυχούσαν ιδιαίτερα ότι η «ετερο-/ομοσεξουαλική» σοδομία διέδιδε τη σύφιλη, και στην Ισπανία, όπου οι διώξεις κάνουν την εμφάνισή τους στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα. Στα εδάφη της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας οι υποθέσεις και οι καταδίκες παραμένουν σποραδικές. Παρότι ο Λούθηρος και άλλοι μεταρρυθμιστές συστηματικά κινητοποίησαν τη ρητορική της σοδομίας εναντίον των καθολικών και ειδικά του κλήρου, και παρά την ευρεία ρητορική της κοινωνικής και ηθικής αναμόρφωσης, η εδραίωση της Μεταρρύθμισης δεν φαίνεται να οδήγησε σε αύξηση των δικών και σε αντισοδομιτικά ξεσπάσματα, με εξαίρεση τους χαμηλούς ρυθμούς στη Γενεύη ή την καταδίκη μοναχών στο σύντομο διάστημα που η Γάνδη πέρασε υπό καλβινιστικό έλεγχο (Davidson, 2002, σ. 67-70. Hewlett, 2005, σ. 243-255. Carvajal, 2003. Naphy, 2002, σ. 96-98. Puff, 2003, σ. 24-27. Roelens, 2015a. Roelens, 2016, σ. 3-5).

Έως τις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα η περιστασιακότητα των υποθέσεων σε κάποιες περιπτώσεις διακόπτονταν από σύντομα ξεσπάσματα αντισοδομιτικής δράσης εκ μέρους των αρχών. Ένα τέτοιο ξέσπασμα συνέβη στην Ολλανδία, όπου για αιώνες η σοδομία ήταν σχεδόν ένα ανύπαρκτο έγκλημα. Το 1730 η σύλληψη μιας ομάδας ανδρών που «διέπρατταν σοδομία» σε μια εκκλησία στην Ουτρέχτη και οι ομολογίες τους οδήγησαν τις αρχές του Άμστερνταμ, του Λέιντεν, του Ρότερνταμ και της Χάγης σε συντονισμένη δράση που κατέληξε σε εκατοντάδες καταδίκες. Αυτό το αντισοδομιτικό ξέσπασμα είχε σημαντικό αντίκτυπο, καθώς οι αρχές άλλων κοντινών πόλεων, ακόμη και εκτός της ολλανδικής επικράτειας, όπως η Αμβέρσα, οργάνωσαν τις δικές τους έρευνες ανησυχώντας ότι διάφοροι ύποπτοι είχαν καταφύγει και εγκατασταθεί σε αυτές. Τον 18ο αιώνα, όπως θα δούμε στο επόμενο κεφάλαιο, κάποιες πυκνώσεις διώξεων και καταδικών θα συναντήσουμε σε περιοχές όπως η Αγγλία, η Γαλλία, ειδικά στο Παρίσι, και οι Κάτω Χώρες (Roelens, 2021. Boon, 1989).

Δεν είναι εύκολο να γνωρίζουμε σε ποιο βαθμό η μείωση των διώξεων από τον 16ο αιώνα σε κάποιες περιοχές της Ευρώπης, όπως η Βενετία, αντανακλά τελικά τον υψηλό βαθμό διάδοσης και κανονικοποίησης των «σοδομιτικών σχέσεων» στις κοινωνίες της πρώιμης νεότερης Ευρώπης. Είναι όμως ένα ισχυρό

ενδεχόμενο. Δεν είναι εύκολο να προσδιορίσουμε ποιοι παράγοντες συντελούσαν κάθε φορά στην πύκνωση των διώξεων. Παράγοντες που σε μια περιοχή εμφανίζονται να λειτουργούν καταλυτικά, αλλού δεν έχουν την ίδια εμβέλεια και αντίστοιχες επιπτώσεις. Για παράδειγμα, αν τον 15ο αιώνα τα κύματα διώξεων στη Βενετία και τη Φλωρεντία μπορούν να θεωρηθούν απόρροια της συστηματικής νομοθεσίας που παράγουν οι αρχές, αλλού η ποινική κωδικοποίηση της σοδομίας δεν οδήγησε σε κάποια αύξηση, πόσο μάλλον έκρηξη, υποθέσεων και διώξεων. Ενδεικτική περίπτωση αποτελεί ο νομικός κώδικας *Constitutio Criminalis Carolina* του 1532 στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, με τον οποίο για πρώτη ταξινομούνται οι ομοσεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών και η κτηνοβασία υπό την κατηγορία της σοδομίας, και προβλέπεται η θανατική ποινή. Ωστόσο, οι υποθέσεις συνέχισαν για τις επόμενες δεκαετίες να είναι σποραδικές, όπως και παλαιότερα. Αντίστοιχη είναι η περίπτωση της ποινικοποίησης της σοδομίας από τον Ερρίκο Η΄ στην Αγγλία το 1534.

Τα δικαστικά πρακτικά και οι ποινικές αποφάσεις αποτελούν ένα από τα σημαντικότερα σώματα πηγών για τις σεξουαλικές σχέσεις, ειδικά τις ομοερωτικές λόγω της σχετικά ομογενοποιημένης προσέγγισής τους εκ μέρους των αρχών υπό τη γενική κατηγορία της σοδομίας. Σαφώς δεν έχουν όλα τα δικαστικά πρακτικά την ίδια μορφή. Σε κάποιες περιπτώσεις οι αρχές κατέγραφαν συστηματικά τη διαδικασία, και ειδικά την ανάκριση των υπόπτων και των μαρτύρων, ενώ σε άλλες περιπτώσεις τα πρακτικά είναι εξαιρετικά λακωνικά καταγράφοντας ενδεικτικά μόνο το αδίκημα, τα ονόματα των κατηγορουμένων, τις ηλικίες, την καταγωγή, το επάγγελμα. Αν και δεν υπάρχει λόγος να μη εμπιστευτούμε τα δεδομένα για τα κατηγορούμενα πρόσωπα, παρά την ασάφεια με την οποία σε κάποιες περιπτώσεις καταγράφονται, οι ανακριτικοί διάλογοι απαιτούν περισσότερη προσοχή, ειδικά αν λάβουμε υπόψη ότι συχνά λάμβαναν χώρα με την απειλή ή κατόπιν βασανιστηρίων. Συχνά τα λόγια των κατηγορουμένων όπως καταγράφονται στο δικαστικό πρακτικό δεν είναι τίποτα περισσότερο από αντανάκλαση των ερωτήσεων των ανακριτών. Άλλωστε, πολύ συχνά οι κατηγορούμενοι παραδέχονταν όσα τους προσάπταν οι ανακριτές με την ελπίδα ότι σε αυτή την περίπτωση θα γλίτωναν με τη μικρότερη τιμωρία ή θα αθωώνονταν (Plakotos, 2019).

Μια τέτοια περίπτωση προκύπτει στο πρακτικό της ανάκρισης του Jean Delarue που καταδικάστηκε σε θάνατο μετά τη δίκη του στην καλβινιστική Γενεύη. Στην ανάκριση ο Jean Delarue παραδέχτηκε ότι «διέπραττε το έγκλημα της σοδομίας για πολλά χρόνια με πολλούς ανθρώπους» και ότι το έκανε για «ευχαρίστηση». Αν δούμε ωστόσο προσεκτικά το πρακτικό θα διαπιστώσουμε ότι η παραδοχή περί ευχαρίστησης έρχεται ως απάντηση σε μια υποβολιμαία ερώτηση του ανακριτή: «[όταν ερωτήθηκε] αν διέπραττε αυτή την απεχθή πράξη για ευχαρίστηση, απάντησε για ευχαρίστηση». Χωρίς να αποκλείουμε το ενδεχόμενο να πρόκειται για τα «αυθεντικά» λόγια του κατηγορουμένου, θα πρέπει να λάβουμε υπόψη ότι ενδεχομένως απαντούσε επιβεβαιωτικά σε κάθε ερώτηση με την ελπίδα ότι αυτή η τακτική θα προκαλούσε την επιείκεια του δικαστηρίου. Υπό αυτή την έννοια, ίσως αυτό που μπορούμε να ανασύρουμε από τον παραπάνω ανακριτικό διάλογο είναι πρωτίστως η αντίληψη του ανακριτή που καθιστούσε τον όρο «ευχαρίστηση» (*plaisir*) συνώνυμο της λαγνείας και αντλούσε από την κυρίαρχη σύνδεση της σοδομίας με τη λαγνεία και τα ανεξέλεγκτα πάθη. Μάλιστα στις δίκες για σοδομία που έφερε εις πέρας το Κονσιστόριο της Γενεύης συχνά συναντάμε στους ανακριτικούς διαλόγους την απόπειρα του ανακριτή να πείσει τους κατηγορούμενους ότι οι πράξεις τους, που οι ίδιοι τις αποκαλούσαν με τον όρο *bougrie*, ενέπιπταν στο αδίκημα της σοδομίας (*sodomie*) και ότι *bougrie* και *sodomie* έχουν το ίδιο περιεχόμενο. Αν και δεν είναι σαφές τι περιεχόμενο έδιναν οι κατηγορούμενοι στον όρο *bougrie* (αντίστοιχους όρους συναντάμε και σε άλλες γλώσσες της εποχής, ειδικά στα αγγλικά τη λέξη *buggery*, και συνήθως δήλωναν ομοερωτικές πρακτικές ή ευρύτερα ασέλγεια), είναι αξιοσημείωτο το πώς η ανακριτική διαδικασία επιχειρούσε να επιβάλλει τη δική της ορολογία και ταξινόμηση του αδικήματος (Naphy, 2003, τ. 1, σ. 139. Naphy, 2002, σ. 99-100).

7.4 Σοδομία, ομοκοινωνικότητα και πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική

Το πλήθος των δικαστικών πρακτικών από διάφορες περιοχές της Ευρώπης μάς επιτρέπει να ανασύρουμε και να ανασκευάσουμε κάποια βασικά μοτίβα ομοσεξουαλικών σχέσεων υπό την ευρεία κατηγορία της σοδομίας. Ένα κυρίαρχο μοτίβο σοδομιτικής σχέσης βασιζόταν, υπάκουε και προϋπέθετε την ηλικιακή και ενίοτε την ταξική ιεραρχία. Αυτό το μοτίβο αναδεικνύεται εντονότερα σε κάποιες περιοχές λόγω της διαθεσιμότητας του πραγματολογικού υλικού. Εντούτοις είναι κυρίαρχο ως πρακτική, ως αναπαράσταση και ως πολιτισμική προσδοκία τόσο στη μεσογειακή όσο και στη βόρεια Ευρώπη, τόσο στα αστικά περιβάλλοντα όσο και στην αγροτική ύπαιθρο. Η ποινική διαδικασία σχεδόν κανονιστικά αποτυπώνει αυτές τις σχέσεις με όρους «ενεργητικών» και «παθητικών» εραστών, εκείνων που διεισδύουν και εκείνων που διεισδύονται. Αν δεχτούμε, έστω με αρκετή επιφύλαξη, την ποινική εννοιολόγηση και ταξινόμηση αυτών των σχέσεων, οι ηλιακά

μεγαλύτεροι έφηβοι και κυρίως οι άνδρες είχαν τον ρόλο του «ενεργητικού» εραστή, ενώ τα αγόρια και οι ηλικιακά πιο νέοι τον ρόλο του «παθητικού» εραστή.

Αυτό το μοτίβο ομοερωτικών σχέσεων στη βάση της ηλικιακής (και ενίοτε ταξικής) ιεραρχίας φαίνεται ότι τουλάχιστον στον ιταλικό χώρο εγγραφόταν στο μεταβατικό αλλά χρονικά παρατεταμένο στάδιο της *gioventù*, της νεότητας, η οποία διαρκούσε από την εφηβική ηλικία έως την ηλικία των τριάντα. Η ολοκλήρωση της νεότητας και η είσοδος στην ενηλικίωση συχνά σηματοδοτούνταν από τον γάμο. Η νεότητα γινόταν αντιληπτή ως μια περίοδος αμφισημίας κατά τη διάρκεια της οποίας διαμορφωνόταν ο ανδρισμός. Σε αυτή τη διαδικασία μετάβασης κατά τη διάρκεια της νεότητας τα «παθητικά» αγόρια και οι έφηβοι σταδιακά εμφυλοποιούνταν ως άνδρες που όφειλαν να επιδεικνύουν την ανδρική ιδιότητά τους ως ενεργητικοί στις σεξουαλικές σχέσεις και πρακτικές. Το ηλικιακό όριο μετάβασης από την «παθητικότητα» στην «ενεργητικότητα» φαίνεται ότι ήταν γύρω στην ηλικία των 18 έως 20 ετών. Η ηλικιακή ιεραρχία στις «σοδομιτικές» σχέσεις θα πρέπει να γίνει αντιληπτή κατά αντιστοιχία με την ηλικιακή ιεραρχία στις «ετεροσεξουαλικές» σχέσεις, τουλάχιστον σε μέρη όπως η Φλωρεντία όπου τα κορίτσια κατά μέσο όρο παντρεύονταν στην ηλικία των 17-18 ετών και είχαν τουλάχιστον 10 με 12 χρόνια διαφορά από τον σύζυγο. Στις αρχές του 15ου αιώνα η συντριπτική πλειονότητα των γυναικών είχε παντρευτεί και είχε χηρέψει μέχρι την ηλικία των 25 ετών (Herlihy, & Klapisch-Zuber, 1985, σ. 215).

Όπως και η περίπτωση της πορνείας, αυτές οι ομοερωτικές σχέσεις καθιστούσαν τον αστικό ιστό ένα ευρύ πεδίο των ανδρικών απολαύσεων και της ομοκοινωνικότητας. Εκτός από τα σπίτια, δημόσιοι και ημι-δημόσιοι χώροι, όπως δρόμοι, πλατείες, αγορές, λουτρά, ταβέρνες, πανδοχεία, μαγαζιά και εργαστήρια, κύκλοι λογιοσύνης, χωράφια και στάβλοι, αποτελούσαν επίκεντρα αυτής της «σοδομιτικής» σχέσης. Οι σοδομιτικές σχέσεις διακρίνονταν από περιστασιακότητα, σε βαθμό μάλιστα που σε κάποιες περιπτώσεις να υπακούουν στις περιοδικές μετακινήσεις ανδρών, όπως χαρακτηριστικά συνέβαινε στην ύπαιθρο της Σικελίας όπου εποχικοί αγρεργάτες εμπλέκονταν σε σχέσεις με ντόπιους νεαρούς βοσκούς. Συχνά οι σοδομιτικές σχέσεις διακρίνονται από ένα ρευστό όριο συναίνεσης, εξαναγκασμού, βίας, χρηματισμού και παροχής δώρων εκ μέρους των ηλικιακά ωριμότερων. Εδώ ας θυμηθούμε όσα αναφέραμε για τα ρευστά όρια στις λεγόμενες εκτός γάμου ετεροσεξουαλικές σχέσεις με υπηρέτριες και κοινωνικά υποτελείς γυναίκες. Αν και η πλειονότητα των ανδρών που μετείχαν σε σοδομιτικές σχέσεις ήταν ανύπαντροι, η σύναψη γάμου δεν ήταν ασύμβατη με αυτές τις σχέσεις. Με έναν έμμεσο τρόπο οι αρχές αναγνώριζαν τις σοδομιτικές σχέσεις ως τμήμα της «εντός και εκτός γάμου» σεξουαλικής αρχιτεκτονικής, όταν για παράδειγμα στη Φλωρεντία οι τιμωρίες ήταν πιο πιθανές για τους ανύπαντρους ώριμους άνδρες παρά για τους παντρεμένους. Αυτού του τύπου οι ομοερωτικές πρακτικές αποτελούσαν αναπόσπαστο στοιχείο της ζωής των ανδρών και της ανδρικής κοινωνικότητας. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αυτό το μοντέλο σχέσεων διαπότιζε τις κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας (Rocke, 1996, σ. 119-123, 127-128, 130-132, 146-147, 153. Berco, 2007, σ. 35-46. Pizzolato, 2006).

Η περίπτωση της Φλωρεντίας αποτελεί τη μία όψη που πιστοποιεί με την πυκνότητα των υποθέσεων και τη στατιστική κατανομή τους την κυριαρχία αυτών των σχέσεων και επιθυμιών. Στον αντίποδα βρίσκονται περιοχές όπως η Αγγλία όπου οι υποθέσεις είναι πραγματικά ελάχιστες, παρότι επί βασιλείας Ερρίκου Η΄ νομοθετείται το αδίκημα της σοδομίας το 1534, νομοθεσία που επαναλαμβάνεται σε τακτά χρονικά διαστήματα μέχρι την επικαιροποίησή της από την Ελισάβετ Α΄ το 1563, και παρότι η αντισοδομιτική ρητορική ήταν πανταχού παρούσα. Η ισχνότητα των υποθέσεων στην Αγγλία μπορεί να ιδωθεί, ωστόσο, ως η άλλη όψη πιστοποίησης του υψηλού βαθμού με τον οποίο οι «σοδομιτικές» σχέσεις διαπότιζαν την κοινωνία της εποχής, Παρά τη συνεχή επίκληση και κατασκευή της σοδομίας σε διαφορετικά πεδία ως το ειδεχθέστερο αμάρτημα, παραδόξως η εικονογράφηση και ο ορισμός του «σοδομίτη» δεν επέτρεπαν την εύκολη και αβίαστη ταύτιση μαζί του: να αναγνωρίσει δηλαδή κάποιος τον εαυτό του –ή άλλους– ως σοδομίτη. Η ρητορική περί σοδομίας διαπότιζε τον θεολογικό λόγο. Ειδικά η θεολογική κατασκευή του σοδομίτη ήταν τόσο διασταλτική, που τον όριζε ως μια κατεξοχήν αντιχριστιανική μορφή, ως τον απόλυτο υπονομευτή του χριστιανικού κοινωνικού σώματος, ταυτόσημο με την αίρεση και την προδοσία. Σε αυτή τη ρητορική ο σοδομίτης ήταν μια τερατώδης και μακρινή μορφή, σχεδόν «μυθική», δεν είχε θέση στην καθημερινότητα αλλά εγκαταβιούσε σε έναν άλλον κόσμο (Ingram, 2017, σ. 33-38. Bray, 1995, σ. 19-20, 43-48, 68-71, 77-80).

Στις ομοκοινωνικές και ομοερωτικές σχέσεις που διαπότιζαν την καθημερινότητα, η τερατώδης μορφή του σοδομίτη της θεολογίας και του χριστιανικού κηρύγματος δεν έβρισκε θέση. Στο πεδίο του νόμου, η ποινική κατασκευή της σοδομίας έδινε ένα εξαιρετικά στενό περιεχόμενο, σχεδόν αποκλειστικά στη βάση του πρωκτικού σεξ, της απόλαυσης και της ακολασίας, που σχεδόν διέφευγε των δικαστικών διαδικασιών και πρακτικών «αποκάλυψης» της αλήθειας. Με τον νομικό ορισμό του αδικήματος η σοδομία μετατοπίζεται από αίρεση σε ζήτημα ατομικής ηθικής. Αυτός ο ορισμός φαίνεται ότι αποίκισε το αγγλικό θέατρο της εποχής δημιουργώντας μια αναγνωρίσιμη μορφή, τον βυθισμένο στην ακολασία αριστοκράτη ή μια μορφή που ήταν

εντελώς υπονομευτική της τάξης. Ο σοδομίτης ως μια μορφή ταυτισμένη με την ακολασία και τα πάθη, τα οποία γίνονταν αντιληπτά ως αντίθετα και υπονομευτικά του ανδρισμού, δύσκολα δημιουργούσε ταυτίσεις με την ομοκοινωνική καθημερινότητα ή, όταν τις δημιουργούσε, ήταν εξαιρετικά αμφίσημες, διαταρακτικές και εντέλει απωθητικές. Η λογοθετική και κειμενική κατασκευή του σοδομίτη δύσκολα αγκιστρωνόταν στην καθημερινότητα της ομοκοινωνικότητας και των ομοερωτικών πρακτικών, τουλάχιστον στην Αγγλία (Smith, 1991, σ. 41-53, 165-166. Hammond, 2002, σ. 8-11, 21-30).

Αν και οι ομοερωτικές σχέσεις μεταξύ ανδρών, αγοριών και εφήβων επέσειαν τον ποινικό κολασμό και την κοινωνική καταδίκη, τα αγόρια και οι έφηβοι συστηματικά εμφανίζονται ως ερωτικοποιημένες, θελκτικές και επιθυμητές μορφές σε πολλαπλά και αναπάντεχα ευρετήρια και ιδιώματα που είχαν δημόσια αποτύπωση. Σημαίνουσα θέση έχουν στην τέχνη. Όπως έχει επισημάνει ο James Grantham Turner, «η ερωτική τέχνη στην Αναγέννηση ανθούσε παρότι θεωρητικά δεν έπρεπε να υφίσταται». Η γλυπτική και ζωγραφική μορφή του Αγίου Σεβαστιανού τη στιγμή του μαρτυρίου του αποκαλύπτει τη διαπλοκή τέχνης, φύλου, επιθυμίας και θρησκευτικότητας. Η συστηματική απεικόνιση του αγίου ως έφηβου ή ως μιας νεανικής ανδρόγυνης μορφής που τη διαπερνούν τα βέλη των βασανιστών του αποτελεί ίσως την πιο εξέχουσα ενσώματη αποτύπωση των «σοδομιτικών» συνδηλώσεων. Μεταξύ των πολλών οπτικών αναπαραστάσεων του Αγίου Σεβαστιανού αξίζει να αναφέρουμε το έργο (1525) του ζωγράφου Giantonio Bazzi, γνωστού με το όνομα Il Sodoma, όπου ο νεαρός, καλοσχηματισμένος και σχεδόν γυμνός άγιος αποτυπώνεται ευάλωτος και δεμένος σε ένα δέντρο τη στιγμή του μαρτυρίου του, το οποίο συνυπάρχει με το εκστατικό πάθος.[2] Η μορφή του Αγίου Σεβαστιανού συχνά συνδεόταν με τη μορφή του Αγίου Αντωνίου, καθώς και οι δύο παρείχαν προστασία απέναντι στην πανώλη. Ενδεχομένως αυτή η διασύνδεση αποίκιζε ως ομοερωτική συνδήλωση την αναπαράσταση ανδρικών ζευγαριών σε ένα άλλο δημόσιο πεδίο, στο αγγλικό αναγεννησιακό θέατρο: Αντώνιος-Σεβαστιανός και Αντώνιος-Μπασάνιο στα σαιξπηρικά έργα *Δωδέκατη Νύχτα* και *Ο έμπορος της Βενετίας* αντίστοιχα (Turner, 2009, σ. 178. Saslow, 2013, 136-140. Saslow, 2019).

Στη Φλωρεντία, όπου καταγράφεται η εντατικότερη δίωξη των σοδομιτικών σχέσεων, στο διοικητικό κέντρο δέσποζε ένα άγαλμα του έφηβου Δαυίδ. Έργο του Donatello στη δεκαετία του 1450, το χάλκινο άγαλμα του Δαυίδ κοσμούσε τον προαύλιο χώρο στο παλάτι των Μεδίκων τουλάχιστον έως το 1495, όταν εκδιώκονται οι Μέδικοι από την εξουσία και το καθεστώς γίνεται ρεπουμπλικανικό. Ο Δαυίδ αναπαρίστατο ως όμορφος, λεπτοκαμωμένος έφηβος, γυμνός, φορώντας το κράνος και τις μπότες του. Στέκεται θριαμβευτικά κρατώντας ένα δυσανάλογα μεγάλο ξίφος και μια πέτρα ενώ στα πόδια του βρίσκεται το κεφάλι του ηττημένου, νεκρού Γολιάθ. Το άγαλμα και η βιβλική αφήγηση που αποτύπωνε, καθώς και η θέση του στον δημόσιο χώρο είχαν σαφείς πολιτικές συνδηλώσεις. Οι Μέδικοι όπως και ο Δαυίδ, αν και φαινομενικά αδύναμοι σε σχέση με τους αντιπάλους τους, σώζουν τον λαό τους από τον κίνδυνο της υποταγής, της κατάκτησης και της τυραννίας. Οι Μέδικοι αντί για τύραννοι, όπως συχνά τους κατηγορούσαν, ήταν σωτήρες της Φλωρεντίας και της ελευθερίας. Το άγαλμα λοιπόν αποτελούσε έναν ισχυρό μεταφορικό δεσμό μεταξύ των Μεδίκων και της πόλης.[3]

Ωστόσο, η ερωτική και θελκτική αποτύπωση της μορφής καθιστούσε τον έφηβο Δαυίδ αντικείμενο του βλέμματος και διέπλεκε την πολιτική νοηματοδότηση με την ερωτική ρητορική. Ο γυμνός έφηβος Δαυίδ αποτέλεσε μια καινοτομία που απέκλινε από τη βιβλική αφήγηση ή από άλλες προγενέστερες αναπαραστάσεις. Εικονιστικά στοιχεία όπως το έμφυλα αμφίσημο σώμα του Δαυίδ, το μεγάλο φτερό που προβάλλει από το κράνος του Γολιάθ ανάμεσα στα πόδια του Δαυίδ αγκαλιάζοντας τον μηρό του φέρνουν τη μορφή του Δαυίδ σε συσχέτιση και διάλογο με τον γηραιότερο ηττημένο Γολιάθ. Η σχέση νικητή και ηττημένου καθίσταται αμφίσημα αισθησιακή. Η μορφή του Δαυίδ εξάπτει το ενήλικο ομοερωτικό βλέμμα, και ταυτόχρονα το αποκομμένο από το σώμα κεφάλι του Γολιάθ το αδρανοποιεί. Υπό το φως της σοδομιτικής σχέσης μεταξύ ηλικιακά άνισων, το άγαλμα δεν αποθεώνει τη σοδομία αλλά εγγράφεται στην ομοκοινωνική επιθυμία και υποστασιοποιεί τις εντάσεις που τη διακρίνουν. Μέσω ενός πλέγματος αμφισημιών που κινούνταν μεταξύ σαγήνης, αποκήρυξης και αποθέωσης, το άγαλμα του Δαυίδ έθετε τον ανδρισμό και την ομοκοινωνικότητα στην υπηρεσία των πολιτικών επιδιώξεων και προσδοκιών των Μεδίκων (Muir, 2004, σ. 233-235. Randolph, 2002, σ. 139-192).

Η σημασία των αγοριών και των εφήβων είναι καθοριστική στο αγγλικό θέατρο της ελισαβετιανής και ιακωβιανής περιόδου μέχρι το κλείσιμο των θεάτρων από τους πουριτανούς το 1642. Εδώ οι γυναικείοι ρόλοι παίζονταν από αγόρια και έφηβους ηθοποιούς που κυμαίνονταν ηλικιακά από δώδεκα έως είκοσι ετών. Τα αγόρια ηθοποιοί επιτελούσαν τους γυναικείους ρόλους και προς επίταση της αμφισημίας συχνά υποδύονταν

[2] Βλ. το έργο στο: https://www.wga.hu/index1.html

[3] Βλ. το έργο: https://commons.wikimedia.org/wiki/Category:Donatello%27s_David#/media/File:Bronze_David_by_Donatello-Bargello-3.jpg

γυναίκες ηρωίδες που μέσω παρενδυσίας παρίσταναν ανδρικές μορφές. Ένα είδος διπλού τρανσβεστισμού. Ο τρανσβεστισμός φαίνεται ότι αποτελούσε μια συνειδητή επιλογή που καθιστούσε το θέατρο πεδίο ερωτισμού. Τι είδους ερωτική διέγερση δομούνταν και επιτελούνταν από τα παρενδυτικά αγόρια ηθοποιούς, καθώς το κοινό, αποτελούμενο από άνδρες αλλά και από γυναίκες, καλούνταν να υποθέσει «τι κρύβεται» κάτω από το θεατρικό κοστούμι; Αποτελούσαν θηλυκά υποκατάστατα, καθώς οι γυναίκες ως ηθοποιοί επί σκηνής θα συνιστούσαν μια διαταρακτική συνθήκη, εκθέτοντας τους άνδρες θεατές στον κίνδυνο της εκθήλυνσης; Τα αγόρια ηθοποιοί και ο τρανσβεστισμός μπορούσαν ανά περίσταση να εγγράφονται σε διαφορετικά πολιτισμικά ευρετήρια και σενάρια: αν σκεφτούμε την παρουσία τους μέσα από την αντιθεατρική ρητορική που αναπτύσσουν οι ηθικολόγοι της εποχής και ειδικά οι πουριτανοί, τα αγόρια ηθοποιοί ως δραματικό όχημα ενεργοποιούσαν ομοερωτικές επιθυμίες στο ανδρικό κοινό. Σε άλλες περιπτώσεις, ωστόσο, τα αγόρια ηθοποιοί έθεταν σε δοκιμασία τα δίπολα ανδρισμού και θηλυκότητας, ομο-/ετεροερωτισμού, καθιστώντας την επιθυμία μια ανεξέλεγκτη, ρευστή και πολυκύμαντη συνθήκη, μια συνθήκη ενδεχομενικοτήτων (DiGangi, 1997, σ. 20. Howard, 1992, σ. 134-138. Orgel, 1996, σ. 28-36. Traub, 1992 122-130).

Αποτελούσαν κουίρ ενδεχόμενα αυτές οι τόσο διαδεδομένες σχέσεις στη βάση της ηλικιακής διαφοράς, που διαπότιζαν τις κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας; Λειτουργούσαν ως ανοικτά κουίρ σενάρια; Η διάδοση και η κανονικοποίησή τους, και ακόμη περισσότερο η δόμησή τους, δεν επιτρέπουν να τις δούμε έξω από τη δυναμική και την ισχύ των πατριαρχικών οριζόντων και πρακτικών και της ηγεμονικής ομοκοινωνικότητας. Όπως μάλιστα έχει υποστηριχθεί για την περίπτωση της Ισπανίας οι ομοερωτικές σχέσεις μεταξύ ανδρών και εφήβων υποστασιοποιούν και αναπαράγουν την ηγεμονικότητα ενός ανδρισμού της διείσδυσης και λειτουργούν ως υποστυλώματα των πατριαρχικών δομών. Αγόρια, έφηβοι και γυναίκες αποτελούν συμπληρωματικά και αλληλοτροφοδοτούμενα πεδία της ανδρικής επιθυμίας και της παραγωγής και αναπαραγωγής του ώριμου ηγεμονικού, «ενεργητικού» ανδρισμού. Με άλλα λόγια οι ομοερωτικές σχέσεις μεταξύ ανδρών και εφήβων εγγράφονται πρωτίστως στην «εντός και εκτός του οίκου» πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική και αποτελούν παράγωγο της ομοκοινωνικότητας (Rocke, 1996, σ. 15, 88-90, 94-97. Ruggiero, 2006b, σ. 24-28. Berco, 2007, σ. 24-27, 42-43, 47-49. Roelens, 2018).

Οι βασικές προδιαγραφές της «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλικής αρχιτεκτονικής συνοψίζονται παραδειγματικά, ίσως στον υπερθετικό βαθμό, στη μορφή του φλωρεντινού καλλιτέχνη Benvenuto Cellini. Η πολυτάραχη ζωή του Cellini παράλληλα με την καλλιτεχνική δεξιοτεχνία και υπηρεσία του σε διάφορους ηγεμόνες όπως πάπες και αριστοκρατικές οικογένειες της Ρώμης, στον Γάλλο μονάρχη Φραγκίσκο Α΄ και στον Δούκα της Φλωρεντίας Κόζιμο Α΄ των Μεδίκων, περιλάμβανε δύο καταδίκες για σοδομία, η μία ως νέος το 1523 και η άλλη ως ώριμος άνδρας το 1557, και πολλά νόμιμα και νόθα τέκνα. Η δεύτερη καταδίκη του Cellini ίσως σε κάποιο βαθμό να ήταν αποτέλεσμα πολιτικών και καλλιτεχνικών μηχανορραφιών και ανταγωνισμών, ωστόσο επιβαρυντική πρέπει να ήταν και η φύση της σχέσης του με τον νεαρό Fernando, που είχε αποκτήσει κάποια μονιμότητα. Όπως καταγράφεται στο πρακτικό της καταδικαστικής απόφασης: «Ο Benvenuto, γιος του Maestro Giovanni Cellini […] εδώ και πέντε χρόνια έχει σπιτώσει ως αγόρι του τον Fernando di Giovanni da Montepulciano, έναν νεαρό τον οποίον χρησιμοποίησε σαρκικά πολλές φορές κατά το ειδεχθές αμάρτημα της σοδομίας, έχοντάς τον στο κρεβάτι σαν να ήταν γυναίκα του».

Ο ίδιος ο Cellini επινοεί τον εαυτό του με εμφατικό τρόπο στην αυτοβιογραφία του, τη *Vita*, γραμμένη ανάμεσα στο 1558 και το 1566, μέσα από ένα πλέγμα καλλιτεχνικών αναζητήσεων, βίας, σεξουαλικών σχέσεων, μισογυνισμού και ομοκοινωνικών δεσμών. Οι ίδιες θεματικές συχνά επανέρχονται και στο ποιητικό έργο του. Η ομοκοινωνικότητα είναι ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο στην αυτοβιογραφία αλλά και στην «πραγματική» ζωή του Cellini: «Τότε απέκτησα μια στενή και βαθιά φιλία με έναν νεαρό άνδρα, συνομήλικό μου, που μάθαινε και αυτός την τέχνη του χρυσοχόου. Καθώς δουλεύαμε μαζί αναπτύχθηκε μεταξύ μας τέτοια μεγάλη αγάπη που δεν αποχωριζόμασταν ο ένας τον άλλον ούτε τη νύχτα ούτε την ημέρα». Οι ομοκοινωνικοί δεσμοί σφυρηλατούνται συστηματικά μέσα από τριγωνικές ερωτικές σχέσεις με πόρνες, ως ενδεικτικές της πίστης μεταξύ των φίλων: «Έτυχε ένα βράδυ ένας από τους συντρόφους μου να φέρει σπίτι μια πόρνη από την Μπολόνια, τη Faustina. Η γυναίκα ήταν πολύ όμορφη […] Μιας και η Faustina ανήκε στον φίλο μου δεν θα την άγγιζα για όλο το χρυσάφι του κόσμου. Αν και η ίδια μου είπε ότι ήταν τρελά ερωτευμένη μαζί μου, παρέμεινα αφοσιωμένος στην εμπιστοσύνη του φίλου μου». Εξίσου καίριες για τη συγκρότηση της ομοκοινωνικότητας ήταν και οι συχνές ανταγωνιστικές και βίαιες σχέσεις του με άλλους άνδρες.

Στον αστερισμό της ομοκοινωνικότητας εγγράφονταν και οι ομοερωτικές σχέσεις του Cellini με αγόρια και εφήβους, τις οποίες είναι εξαιρετικά δύσκολο και μάλλον ανώφελο να διαχωρίσουμε από τις φιλικές, είτε όταν εξυμνεί την ομορφιά των νεαρών που πόζαραν ως μοντέλα είτε όταν περιγράφει σχέσεις με έντονα συναισθηματικές φορτίσεις. Αναφερόμενος σε κάποιον Albertaccio del Bene γράφει: «με αγαπούσε τόσο όσο αγαπούσε τον εαυτό του». Σε αυτές τις διαδικασίες διαμόρφωσης του ομοκοινωνικού ανδρισμού σημαντική

θέση, αν και αντεστραμμένη σε σχέση με τις ανδρικές φιλίες, κατείχε ο μισογυνισμός, η βία και η εκδικητικότητα ειδικά απέναντι σε πόρνες ή γυναίκες που ο Cellini χρησιμοποιούσε ως μοντέλα. Συνήθως, ωστόσο, η βία που ασκούσε ο Cellini σε γυναίκες που θεωρούσε ότι τον «πρόδωσαν» ή δεν ανταποκρίθηκαν στις προσδοκίες του είχε ως αποδέκτη κάποιον άντρα με τον οποίον βρισκόταν σε ανταγωνισμό. Η βία εναντίον γυναικών μάλλον λειτουργούσε και αυτή ως ένα όχημα της ομοκοινωνικότητας (Gallucci, 2003, σ. 23-24, 34-36, 131-133, 135-140).

Η ομοκοινωνικότητα υπήρξε ηγεμονικός πολιτισμικός ορίζοντας και κυρίαρχη κοινωνική πρακτική. Οριζόντιοι και κάθετοι δεσμοί συνείχαν κοινωνικά ομότιμους και μη άνδρες ανά περίπτωση. Μια πολύ ισχυρή νοηματοδότηση και θεωρητικοποίηση της ομοκοινωνικότητας αναδύεται με τη νεοπλατωνική φιλοσοφία του 15ου αιώνα, την ιδέα περί *amicitia* και ειδικότερα τα έργα του Marsilio Ficino. Στον Ficino και το έργο του *De amore* (1484), που αποτελεί μια ερμηνεία του πλατωνικού *Συμποσίου*, ο πλατωνικός έρωτας συνιστά μια αγνή σχέση μεταξύ ανδρών που τροφοδοτεί την ψυχική τελείωση. Η σχέση σώματος και ψυχής διαμεσολαβείται από την έννοια της επιθυμίας η οποία αποκαλείται έρωτας. Η ομορφιά κινητοποιεί τον έρωτα: «Όταν αναφερόμαστε στον έρωτα εννοούμε την επιθυμία για την ομορφιά». Ο έρωτας νοείται με ομοκοινωνικούς όρους. Οι εραστές στον Ficino είναι σχεδόν πάντα άνδρες. Την ίδια νοηματοδότηση της φιλίας ως αμιγώς ανδρικού δεσμού μεταξύ ίσων δίνει ο John Tiptoft όταν μεταφράζει το 1481 –και σε μεγάλο βαθμό προσαρμόζει– για πρώτη φορά στα αγγλικά το θεμελιακό έργο του Κικέρωνα *De amicitia*. Ο Michel de Montaigne στο δοκίμιό του *De l'amitié* αποκλείει με σαφήνεια από τις προδιαγραφές της φιλίας όχι μόνο τις γυναίκες (όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο) αλλά και τους άνδρες συγγενείς και τους ηλικιακά νεαρότερους. Ωστόσο, μεταξύ των ομοκοινωνικών δεσμών υπάρχουν σχέσεις που προϋποθέτουν την ηλικιακή ιεραρχία. Κατά τον Ficino, «Ένας άνδρας απολαμβάνει την ομορφιά ενός αγαπημένου νέου με τα μάτια. Ο νέος απολαμβάνει την ομορφιά ενός άνδρα με τη διάνοια». Μεταγενέστεροι συγγραφείς θα αναπαραγάγουν αυτή τη συνθήκη της *amicitia* τονίζοντας τη σημασία της ηλικιακής ιεραρχίας στους τρόπους με τους οποίους αυτή συνιστά μια θεμελιακή συνθήκη διασφάλισης του ανδρισμού. Όπως γράφει το 1568 ο Gian Paolo Lomazzo, «Η ανδρική αγάπη (*l'amore masculino*) είναι απλώς μια πράξη αρετής που συνδέει τους άνδρες σε διάφορες μορφές φιλίας ώστε ήδη από την τρυφερή ηλικία να δημιουργούνται στην ηλικία της ανδρικής ωριμότητας άξιοι και στενοί φίλοι». Το αναγεννησιακό ιδεώδες της φιλίας δομείται ως μια συνθήκη «ομοκανονικότητας» δηλαδή μια διανοητική προδιαγραφή και μια κοινωνική πρακτική που βασίζονται στην ομοιότητα. Ο έρωτας δεν είναι σεξουαλικοποιημένος, τουλάχιστον με τους όρους που θα διαμορφώσει η νεωτερικότητα.

Εντούτοις, σε αυτή τη μακρά περίοδο από τον 15ο έως τα μέσα του 17ου αιώνα η ομοκοινωνικότητα, ειδικά μέσω της νεοπλατωνικής έννοιας της *amicitia*, παραμένει μια συνθήκη κατάφορτη εντάσεων και ενδεχόμενων διολισθήσεων. Ο Ficino δεν αποφεύγει το σωματικό/σεξουαλικοποιημένο ιδίωμα όταν προειδοποιεί ότι οι σωματικές σχέσεις μεταξύ ανδρών, για την ακρίβεια μεταξύ ενός μεγαλύτερου άνδρα και ενός νέου, μπορεί λανθασμένα και παραπλανητικά να εκληφθούν ως αληθινός έρωτας, ενώ οι εμπλεκόμενοι επί της ουσίας καταλήγουν «να πράξουν απρεπή πράγματα». Βρίσκονται υπό την πλάνη ότι «μόνο εκσπερματώνοντας ή λαμβάνοντας το σπέρμα είναι σε θέση να παραδώσουν ή να λάβουν το σώμα σε πληρότητα». Σε ένα από τα σχόλια που συνοδεύουν το *The Shepheardes Calender* (1579), πρώιμο ποιητικό έργο του Edmund Spenser, η σχέση που βασίζεται στην ηλικιακή ιεραρχία αποκτά ένα νέο, σαφές περιεχόμενο: «Η παιδεραστία είναι πολύ προτιμότερη από τη γυνεραστία, δηλαδή τον έρωτα που πυροδοτεί στους άνδρες η λαγνεία απέναντι στο γυναικείο είδος». Με ανατρεπτικό και ενδεχομένως σατιρικό τρόπο το έργο *L'Alcibiade fanciullo a scola* (1631) του Antonio Rocco αναδιατάσσει την αγνή σχέση μεταξύ ανδρών του Ficino και την καθιστά βαθιά σεξουαλικοποιημένη. Στο επίκεντρο έρχεται η αποπλάνηση του νεαρού μαθητή Αλκιβιάδη από τον δάσκαλο Filotimo. Όπως είδαμε το έργο αντιστρέφει τα παραδοσιακά επιχειρήματα περί φυσικού και αφύσικου σεξ. Η αποθέωση της σοδομίας κινητοποιείται από το νεοπλατωνικό ιδίωμα. Η παραδοχή εκ μέρους του Αλκιβιάδη ότι δεν είχε γνωρίσει την αληθινή ευχαρίστηση πριν διεισδύσει σε αυτόν ο Filotimo (*il cazzo nel culo*) εκφέρεται ως η οδός προς τον παράδεισο (Maggi, 2005. Crawford, 2004, σ. 3-18. Goldberg, 1992, σ. 66-67. Davidson, 2002, σ. 71-72).

Ο Ficino, ο Spenser και ο Rocco σεξουαλικοποιούν, αν και με διαφορετικό τρόπο, την ομοκοινωνικότητα και την ίδια στιγμή την μπολιάζουν με το πρότυπο της ηλικιακής ιεραρχίας όπου υποφώσκει το δίπολο ενεργητικότητας και παθητικότητας. Υπό αυτή την έννοια βρίσκονται σε ιδιαίτερη εγγύτητα με την ποινική νοηματοδότηση των ομοερωτικών σχέσεων. Είναι τόσο ισχυρή αυτή η νοηματοδότηση που δεν είναι εφικτή η υπέρβασή της; Μπορούμε να αναρωτηθούμε αν με αυτόν τον τρόπο καθίστανται αδιόρατες άλλες πιο διαταρακτικές σχέσεις εντός της ομοκοινωνικότητας; Και ποια θα μπορούσαν να είναι τα στοιχεία εκείνα που κρίνονταν διαταρακτικά; Η αλήθεια είναι ότι ήταν τόσο ισχυρή η προσαρμογή των ανδρικών σχέσεων στο δίπολο ενεργητικού και παθητικού εραστή, που αφήνει λίγα περιθώρια ώστε να προσεγγίσουμε αυτές τις

σχέσεις της ηλικιακής διαφοράς από διαφορετική σκοπιά ή να βρούμε σενάρια και ενδεχόμενα που δεν υπάκουαν σε αυτή. Αυτή η προσαρμογή δεν απαντά μόνο στο νομικό ιδίωμα και την ποινική πρακτική αλλά διαχέεται σε διάφορα κοινωνικά και πολιτισμικά πεδία. Στο σαιξπηρικό έργο *Τρωίλος και Χρυσηίδα*, όταν ο βωμολόχος Θερσίτης αποκαλεί τον ήρωα Πάτροκλο «Ο αρσενικός του [ενν. του Αχιλλέα] πούτανος» (*his masculine whore*) προκαλεί μια στιγμή ασυνεννοησίας, καθώς τα λόγια του δεν είναι πολιτισμικά και κοινωνικά κατανοητά. Δεν μπορεί κανείς να είναι «αρσενικός πούτανος», διότι ή αρσενικός θα είναι ή πούτανος. Αν τα λόγια του Θερσίτη είναι προσβλητικά, το προσβλητικό περιεχόμενό τους δεν βρίσκεται στη γελοιοποίηση του Πάτροκλου για ομοερωτικές σχέσεις με τον Αχιλλέα αλλά στην εκτόπισή του από την επικράτεια του ανδρισμού, αν και πολεμιστής. Διότι για να είναι «πούτανος», δεν είναι άνδρας αλλά αγόρι (Shakespeare, 2001, σ. 148).

Ωστόσο θα πρέπει να αναρωτηθούμε αν εκείνες οι σχέσεις που καταγράφονται στα ποινικά πρακτικά, ακόμα και αν διακρίνονται από την ηλικιακή διαφορά, ως σχέσεις με κάποια διάρκεια είχαν κάποια διαφορά από τις περιστασιακές σχέσεις. Ή να αναρωτηθούμε κατά πόσο η φράση «τον είχε σαν γυναίκα του», αν και διακρινόταν για την προσαρμοστικότητα στο δίπολο ενεργητικός-παθητικός, είχε και κάποιες άλλες συνδηλώσεις τις οποίες αυτή η διπολική προσαρμογή φρόντιζε να απωθήσει και να εκτοπίσει στην αορατότητα. Στη Φλωρεντία οι καταγγελίες ή και οι ίδιες οι δικαστικές αποφάσεις απέδιδαν έντονη συναισθηματική φόρτιση στις υποθέσεις που αφορούσαν σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ μεγαλύτερων ανδρών και εφήβων ή μακροχρόνιες σχέσεις μεταξύ νεότερων ανδρών. Για παράδειγμα, σε μια καταδίκη του 1497 εναντίον του Michele di Bruni da Prulli και του εικοσιδυάχρονου Carlo di Berardo d'Antonio αναφέρεται ότι «ο Michele είχε κυριευθεί από έρωτα (*captus amore*) και κατά το κοινώς λεγόμενο ήταν ερωτευμένος (*innamorato*) με τον Carlo για πολλά χρόνια και τον είχε σπιτώσει σαν γυναίκα του» (Rocke, 1996, σ. 172).

Η ομοκοινωνικότητα υπήρξε μια κοινωνική συνθήκη από την οποία απέρρεαν έντονες συναισθηματικές και σωματικές εκδηλώσεις που καθιστούσαν εξαιρετικά ρευστά τα όρια μεταξύ ευπρέπειας και μη. Ενδεχομένως εδώ θα πρέπει να εντάξουμε τα λόγια ενός Michiel Weyns ο οποίος ανακρίθηκε από τις αρχές της Μπρυζ στο τέλος του 15ου αιώνα. Κατηγορούμενος ότι επιχείρησε να αποπλανήσει κάποιον Thierry Dijcman «σε μια ταβέρνα στην πόλη της Μπρυζ», ερωτήθηκε αν ο στόχος του ήταν να κάνει σεξ με τον Dijcman. Παρά τα βασανιστήρια ο Weyns αρνήθηκε οποιαδήποτε σεξουαλική πρόθεση, αν και παραδέχτηκε ότι τον «χάιδεψε με τον τρόπο που συνήθιζε όταν ήταν στα λουτρά με άλλους άνδρες». Ενδεχομένως η ταξινόμηση στο δίπολο ενεργητικότητας και παθητικότητας καθιστούσε αόρατο ένα εύρος σωματικών εκδηλώσεων και συναισθηματικών επενδύσεων και προσδοκιών. Στην Ισπανία ένας σημαντικός αριθμός υποθέσεων δεν ενέπιπταν στο δίπολο ενεργητικότητας-παθητικότητας, υπό την έννοια ότι δεν εμπεριείχαν διείσδυση, αλλά ταξινομούνταν από τους ιεροεξεταστές ως *molicies* (μαλθακότητες) στις οποίες περιλαμβάνονταν πρακτικές όπως η θωπεία, τα φιλιά ή ο αμοιβαίος αυνανισμός. Κάποιοι κατηγορούμενοι, ενδεχομένως προκειμένου να αποφύγουν τις βαρύτερες συνέπειες που ενείχε η κατηγορία και η στοιχειοθέτηση της σοδομίας, υποστήριζαν ότι οι μόνες πρακτικές στις οποίες μετείχαν ενέπιπταν στην κατηγορία των *molicies*, τις οποίες έκριναν ως αναμενόμενες μεταξύ ανδρών. Αποτελούσαν αυτές οι πρακτικές ένα αναμενόμενο ενδεχόμενο των ομοκοινωνικών δεσμών; (Berco, 2007, σ. 25-26. Boone, 1996, σ. 148.)

Η δυναμική και οι αμφισημίες της ομοκοινωνικότητας αναδεικνύονται σε μια ξυλογραφία του Albrecht Dürer με τίτλο *Das Männerbad* (*Το λουτρό των ανδρών*, 1496-1497). Σε αυτή την οπτική αναπαράσταση μια ομάδα ημίγυμνων, κατά κύριο λόγο νέων ανδρών κάθεται σε ένα λουτρό το οποίο έχει μορφή ημίκλειστου χώρου. Οι ανδρικές μορφές βρίσκονται σε σωματική εγγύτητα και αλληλόδραση, χωρίς ωστόσο να αγγίζονται, ενώ τα βλέμματά τους διασταυρώνονται. Η αμφισημία του αστικού και φυσικού τοπίου που περιβάλλει τη σκηνή καθιστά την αναπαράσταση μη ρεαλιστική, μια φαντασίωση και όχι μια πραγματικότητα. Αποτελεί το έργο του Dürer μια σεξουαλικοποιημένη αναπαράσταση που μπορεί να ενταχθεί σε μια γενεαλογία της «ομοφυλόφιλης» ταυτότητας, όπως έχει συχνά προταθεί; Εδώ ο κίνδυνος του αναχρονισμού είναι ιδιαίτερα ορατός. Αντιθέτως θα μπορούσαμε να πούμε ότι το βασικό ιδίωμα στο οποίο εγγράφεται το έργο του Dürer και με τη σειρά του το αναπαράγει είναι εκείνο της ανδρικής ομοκοινωνικότητας· μιας κοινωνικότητας και συναναστροφής που επιτελούνταν ως σωματική και συναισθηματική εγγύτητα και επιθυμία. Σε αυτή την εγγύτητα μπορούσε να φωλιάσει και ο ομοερωτισμός και το έργο του Dürer φροντίζει να υπενθυμίσει αυτό το ενδεχόμενο. «Σκηνοθετεί» εντός της ομοκοινωνικής σχέσης το ομοερωτικό σενάριο, ίσως με μια χιουμοριστική διάθεση, μέσω μιας σειράς εικονιστικών στοιχείων: ο άνδρας αριστερά που γέρνει ακουμπώντας σε ένα ξύλο έχει μπροστά στα γεννητικά όργανά του μια βρύση που φέρει ένα πτηνό ενώ στο κέντρο της σύνθεσης δύο

άνδρες παίζουν μουσικά όργανα, έναν αυλό, γνωστό ως piffara, και μια τρίχορδη viola di braccio, που συχνά έφεραν σεξουαλικές συνδηλώσεις.[4]

Ο Dürer φορτίζει με αμφισημία μια σκηνή ομοκοινωνικής ψυχαγωγίας μέσω του δυνάμει μετασχηματισμού της σε μια φαντασιακή «ομοτοπία», δηλαδή σε έναν ομοερωτικό χώρο. Παρά τις ομοερωτικές επιφορτίσεις, ή και χάρη σε αυτές, η αναπαράσταση του Dürer αποτελεί μια αποθέωση του ομοκοινωνικού δεσμού καθιστώντας τον μια ηγεμονική, δημόσια συνθήκη. Άλλωστε το λουτρό αναπαρίσταται ως ένας ανοικτός ημιδημόσιος χώρος. Αυτή η διάσταση αναδεικνύεται αν συγκρίνουμε το έργο με ένα άλλο, παρόμοιο, λίγο προγενέστερο έργο του ιδίου, το *Das Frauenbad* (*Το λουτρό των γυναικών*, 1493-1494). Εδώ μια ομάδα γυναικών παίρνουν το λουτρό τους σε έναν περίκλειστο χώρο. Η αναπαράσταση της γυναικείας συναναστροφής δεν διαθέτει τη δυναμική και την ηγεμονικότητα της ανδρικής ομοκοινωνικότητας και των σεναρίων που αυτή μπορεί να εξυφάνει. Καθώς οι γυναικείες μορφές δεν ανταλλάσσουν μεταξύ τους βλέμματα αλλά μόνο κάποιες από αυτές κοιτάζουν τον (άνδρα) θεατή, οι τυχόν μεταξύ τους δεσμοί αδρανοποιούνται. Οι γυναικείες μορφές υφίστανται μόνο ως αντικείμενα του ανδρικού βλέμματος, ως αντικείμενα μιας ανδρικής πανοπτικότητας: του άνδρα που κρυφά τις κοιτάζει μέσα από μια μισάνοικτη πόρτα και συνεκδοχικά του άνδρα θεατή. Είναι αυτός ένας τρόπος απώθησης των γυναικείων ομοερωτικών ενδεχομένων, όπως θα δούμε στη συνέχεια; (Cavallo, 2016. Puff, 2011.)

Η ομοκοινωνικότητα υπήρξε ένας πολύ ευρύς πολιτισμικός ορίζοντας και μια πολυκύμαντη κοινωνική πρακτική που δεν περιοριζόταν στις σχέσεις μεταξύ όσων βρίσκονταν σε ηλικιακή ιεραρχία. Είναι η ομοκοινωνικότητα ο χώρος εκείνος εντός του οποίου αναπτύσσονταν ομοερωτικές σχέσεις και επιθυμίες που δεν υπάκουαν απαραίτητα στην ηλικιακή ιεραρχία; Η ξυλογραφία του Dürer εικονογραφεί αυτά τα ενδεχόμενα, χωρίς να τα καθιστά διαταρακτικά, καθώς ευθυγραμμίζονται με την πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Υπήρχαν, ωστόσο, ενδεχόμενα τα οποία διέφευγαν από την πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική; Το αναγεννησιακό θέατρο προσφέρει σενάρια και ενδεχόμενα «εμπειριών» και επιθυμιών τα οποία δεν είναι εύκολα ταξινομήσιμα, τουλάχιστον αν προσπαθήσουμε να τα ταξινομήσουμε μέσα από δίπολα και δυαδικότητες. Από το πλήθος των κωμωδιών κάποια παραδείγματα είναι ενδεικτικά των ενδεχομενικοτήτων που εξυφαίνονται αλλά και των ερμηνευτικών δυνατοτήτων που ανοίγονται. Σαιξπηρικές κωμωδίες και κωμωδίες από τον ιταλικό χώρο καθιστούν την επιθυμία και την επιτέλεσή της μια σχεδόν ανεξέλεγκτη δύναμη μεταξύ των ηρώων και των ηρωίδων, η οποία συχνά εκφέρεται μέσω του τρανσβεστισμού. Στα σενάρια «εμπειριών» που στοιχειοθετούν τα θεατρικά έργα η επιθυμία γίνεται η κύρια οργανωτική αρχή, όπως αποτυπώνεται στα λόγια του Αντόνιο προς τον Σεμπάστιαν στην κωμωδία *Δωδέκατη νύχτα*: «Πώς να σταθώ όταν φύγατε; Ο πόθος μου, / δριμύτερος από αιχμηρό ατσάλι, με ωθούσε· / Κι όχι μονάχα ο πόθος να σας δω». Ωστόσο, ο πόθος του Αντόνιο για τον Σεμπάστιαν, που οι δυο μαζί, όπως στην πορεία του έργου αποκαλύπτεται, «Και τους τρεις μήνες πριν, / χωρίς διακοπή, χωρίς ένα λεπτό κενό, / μέρα και νύχτα ζήσαμε παρέα», ενέχει κινδύνους τους οποίους ο Αντόνιο επιχειρεί να διασκεδάσει: «Σε λατρεύω τόσο, / που μοιάζει ο κίνδυνος παιχνίδι – και θα ενδώσω». Ποιος είναι ο κίνδυνος που ενέχει ο πόθος του Αντόνιο; Της ομοερωτικής επιθυμίας που δεν μπορεί να οριοθετηθεί και να κανονικοποιηθεί ως «σοδομία»; (Shakespeare, 2017, σ. 70, 121, 169.)

Ένα αντίστοιχο «καλειδοσκόπιο» εμπειριών, πρακτικών, επιθυμιών και απολαύσεων ευρετηριάζεται στις κωμωδίες που γράφονται και παίζονται στα αστικά κέντρα του ιταλικού χώρου. Άλλωστε, η ιταλική κωμωδία του πρώτου μισού του 16ου αιώνα επηρέασε σημαντικά το μεταγενέστερο αγγλικό θέατρο. Η ιταλική κωμωδία εξυφαίνει σενάρια ρευστότητας και υπέρβασης των κατηγοριοποιήσεων και αντιλόγου στον κυρίαρχο λόγο μέσω της διακωμώδησης. Στην ιταλική κωμωδία ο τρανσβεστισμός είναι ένα κύριο δραματικό όχημα, ενώ οι γυναίκες ως ηθοποιοί έχουν θέση στη θεατρική σκηνή ήδη από τα μέσα του 16ου αιώνα. «Θαύμα!» αναφωνεί ο νεαρός Carlo, ντυμένος νύφη, «ήμουν άνδρας, έχω γίνει γυναίκα και ο Marescalco θα με παντρευτεί». Τα λόγια προέρχονται από το έργο με τίτλο *Il Marescalco* (*Ο φροντιστής των αλόγων*, 1533) του Pietro Aretino, το οποίο καταλήγει σε έναν καρναβαλικό γάμο. Ο κεντρικός ήρωας Marescalco αρνείται να παντρευτεί και προτιμά τον νεαρό υπηρέτη του, τον Carlo. Στις παραινέσεις της ηλικιωμένης τροφού του για τις χαρές και την αξία του γάμου, «είναι με λίγα λόγια ο παράδεισος να πάρεις μια γυναίκα. Επιστρέφεις στο σπίτι και η καλή σύζυγός σου σε υποδέχεται στη σκάλα, γελώντας και με γλυκύτητα στην καρδιά, με λόγια που αγγίζουν την ψυχή σου», ο Marescalco απαντάει, «ένας υπηρέτης είναι ό,τι πρέπει για να κάνει όλα όσα περιγράφεις τόση ώρα» (Clubb, 2019. Διαλέτη, 2020, σ. 275. Sherberg, 1998, σ. 96-110).

Ερωτικά τρίγωνα με επίκεντρο τη γυναικεία μορφή φαίνεται να λειτουργούν ως ανατρεπτικά σενάρια αλλά και ως πεδία εκφοράς και επιτέλεσης του ομοκοινωνικού δεσμού και της ομοερωτικής επιθυμίας. Ένα

[4] Βλ. το έργο στο: https://sammlung.staedelmuseum.de/de/werk/das-maennerbad

τέτοιο σενάριο ενεργοποιείται στην κωμωδία του Νικολό Μακιαβέλι *La mandragola* (*Ο μανδραγόρας*, 1518) όπου ο νεαρός ήρωας Callimaco κατορθώνει να συνευρεθεί με τη Lucretia, τη γυναίκα του ελαφρόμυαλου δικηγόρου Messer Nicia, ο οποίος με σειρά του την πιέζει να συνευρεθεί με έναν άλλον άνδρα προκειμένου ο ίδιος να αποκτήσει απογόνους. Αν και η Lucretia εμφανίζεται αδιάφορη για τις σεξουαλικές απολαύσεις, μέχρι που η επιθυμία της «αφυπνίζεται» όταν συνευρίσκεται με τον Callimaco, ο Messer Nicia είναι αυτός που διακατέχεται από επιθυμία για τον Callimaco. Καθώς οδηγεί τον Callimaco στην κρεβατοκάμαρα της Lucretia ο Messer Nicia δεν χάνει την ευκαιρία να «δοκιμάσει» (για να σιγουρευτεί ότι θα επιτευχθεί η εγκυμοσύνη της Lucretia) τον Callimaco:

> Τον ανάγκασα να γδυθεί […] δεν είχα ξαναδεί πιο όμορφη σάρκα – λευκή, μαλακή, ελκυστική! Όσο για τα υπόλοιπα, δεν περιγράφονται […] Αφού κόλλησα τα χέρια μου στο ζυμάρι, θέλησα να εξετάσω και τη βάση του σκεύους […] Δεν είμαι ο τύπος που περνά τις πυγολαμπίδες για φανάρια […] Αφού άγγιξα και ένιωσα τα πάντα, βγήκα από το δωμάτιο και έκλεισα την πόρτα. Και πήγα να καθίσω με την πεθερά μου δίπλα στο τζάκι (Διαλέτη, 2020, σ. 266-269. Ruggiero, 2006b, σ. 28-38).

Οι αναγεννησιακές κωμωδίες συστηματικά δημιουργούν πολλαπλά ενδεχόμενα επιθυμιών τα οποία θέτουν, έστω και για κάποιες στιγμές, σε δοκιμασία τη σταθερότητα τόσο των έμφυλων και σεξουαλικών δυισμών όσο και τις κύριες οργανωτικές κατηγορίες των σεξουαλικών σχέσεων. Αποτελούν ωστόσο μόνιμα και σταθερά ανοικτά σενάρια «εμπειριών» και διασαλευτικών επιθυμιών; Εικονογραφούν μια «παραδεισιακή ερωτική οικονομία»; Συνήθως οι κωμωδίες του Σαίξπηρ και άλλων δραματουργών αλλά και οι ιταλικές κωμωδίες μετά την «έκρηξη» των επιθυμιών καταλήγουν στη σύναψη γαμήλιων σχέσεων. Οι γάμοι στο τέλος των κωμωδιών έχουν προσεγγιστεί με διαφορετικές οπτικές. Κατά μία οπτική ο γάμος συνιστά μια τελεολογία που εκτοπίζει όλες τις προγενέστερες αποσταθεροποιητικές επιθυμίες και σχέσεις, διορθώνοντας και αποκαθιστώντας την κανονικότητα μέσω της γαμήλιας ετεροσεξουαλικής σχέσης. Μια τέτοια διόρθωση και αποκατάσταση αποτυπώνεται εκ πρώτης όψης στα λόγια του Σεμπάστιαν για τον γάμο της Βιόλα (που έχει μεταμφιεστεί στον Σεζάριο στη διάρκεια του έργου) στη *Δωδέκατη Νύχτα*: «Εξού η πλάνη που ’χετε πέσει, / μα η φύση βάδισε με τον δικό της δρόμο. / Θα είχατε ενωθεί με αγνό κορίτσι. / Έχετε παντρευτεί ένα αγνό αγόρι» (Greenblatt, 1988, σ. 66-68. Shakespeare, 2017, σ. 178).

Οι μελετητές και οι μελετήτριες του αναγεννησιακού θεάτρου έχουν αναπτύξει ένα εύρος οπτικών για τη διαμόρφωση των ομοερωτικών σχέσεων και επιθυμιών στα έργα και για τη σημασία του γάμου ως επίλυση των εντάσεων και ανατροπών που δημιουργούν οι επιθυμίες. Ο γάμος είναι μια αμφίσημη λύση όταν εμφανίζεται στο τέλος των έργων. Η αμφισημία δεν έγκειται τόσο στο αν επιλύει και κανονικοποιεί τις επιθυμίες όσο στο κατά πόσο συνταιριάζει τις επιθυμίες με την ηγεμονική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Διότι στα σενάρια «εμπειριών» που ξετυλίγουν τα θεατρικά έργα ο ομοερωτισμός και η ομοερωτική επιθυμία δεν λειτουργούν αντιστικτικά προς την ετεροσεξουαλικότητα. Η κύρια απειλή είναι οι μη αναπαραγωγικές σχέσεις. Ο γάμος λειτουργεί ως επίλυση για να συνταιριάξει αναπαραγωγικές και μη αναπαραγωγικές επιθυμίες και σχέσεις. Αυτό το συνταίριασμα το συναντάμε με μεγαλύτερη ευκρίνεια σε κάποιες ιταλικές κωμωδίες. Το ερωτικό τρίγωνο στην κωμωδία του Μακιαβέλι *La mandragola* επικυρώνει τον ομοκοινωνικό δεσμό και τα ενδεχόμενα επιθυμιών που ενέχει και εγγράφεται στην πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική «εντός και εκτός του οίκου». Η γαμήλια σχέση είναι καθαρά αναπαραγωγική και αποσυνδεδεμένη από τον ερωτισμό. Η επιθυμία και κοινωνική προσδοκία του Messer Nicia να αποκτήσει απογόνους δεν είναι αντιθετική με την επιθυμία του για τον νεαρό Callimaco. Με μια κωμική διάθεση το έργο τις συστεγάζει.

Στο *Il Marescalco* δεν θα βρούμε αυτή τη συστέγαση που, αν και κωμικά, τελικά εικονογραφεί την πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Ωστόσο, και εδώ θα συναντήσουμε πτυχές που αναπαράγουν την πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Η γαμήλια σχέση δεν μπορεί να είναι κάτι άλλο πέρα από καθαρά αναπαραγωγική. Όταν ο Marescalco ρωτάει «ποια είναι η αξία όλων αυτών των φιλιών» μεταξύ των συζύγων, η ηλικιωμένη τροφός του απαντάει: «Χρησιμεύουν για να φυτευτούν γλυκά οι σπόροι των μικρών μωρών με καθαγιασμένο τρόπο». Ο γάμος του Marescalco με τον νεαρό Carlo ντυμένο νύφη, παρά την καρναβαλική διάσταση αντιστροφής, παραπέμπει στις καταθέσεις μαρτύρων σε υποθέσεις σοδομίας που ανέφεραν, «τον είχε σαν γυναίκα του», δηλαδή σε μια ανησυχητική αλλά όχι διαταρακτική συνθήκη, σε μεγάλο βαθμό κανονικοποιημένη, εφόσον τηρούνταν οι ηλικιακές προδιαγραφές, στην πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική.

Ακόμη και αν ο γάμος δεν συνιστά πάντα μια σαφή και πλήρη επανοριοθέτηση και κανονικοποίηση των επιθυμιών, οι κωμωδίες του ιταλικού χώρου δεν παρεκκλίνουν από την ηγεμονική σεξουαλική αρχιτεκτονική και τον πατριαρχικό ανδρισμό. Και εδώ, όπως είδαμε, ένα πλήθος επιθυμιών και απολαύσεων εκφέρεται και

επιτελείται συνήθως διαρρηγνύοντας τις κανονιστικές και ρυθμιστικές προσδοκίες. Και εδώ οι ενδεχομενικότητες δείχνουν απεριόριστες και διαρκώς διασταλτικές. Ωστόσο, παρά τον πολλαπλασιασμό των επιθυμιών, υπάρχουν κάποια απαραβίαστα όρια τα όποια ορθώνονται αδιόρατα. Έξω από κάθε ενδεχομενικότητα και σεναριακή «εμπειρία» βρίσκεται το πατριαρχικό σώμα, δηλαδή το σώμα της κοινωνικά ενήλικης πατριαρχικής ελίτ. Όλα τα άλλα σώματα, ανδρικά, γυναικεία, νεανικά, μπορούν να υπόκεινται σε ή να επιτελούν πολλαπλά έμφυλα και ερωτικά σενάρια. Μπορούν να γίνονται φορείς και αντικείμενα επιθυμιών. Ωστόσο, το ανδρικό πατριαρχικό ώριμο σώμα μετέχει μόνο σε κάποια από αυτά τα ενδεχόμενα, μόνο ως φορέας του αποσωματοποιημένου βλέμματος που παράγει «άλλα» σώματα. Το ίδιο είναι μόνο φορέας επιθυμίας. Στα σενάρια και τα ενδεχόμενα δεν περιλαμβάνεται η διολίσθησή του σε αντικείμενο της επιθυμίας. Άλλωστε, ακόμη και αν ο τρανσβεστισμός είναι ένα κυρίαρχο δραματικό όχημα για την επιτέλεση ρευστών σεναρίων, το παρενδυτικό παιχνίδι περιλαμβάνει μόνο αγόρια και γυναίκες. Σε αυτό δεν συμμετέχουν ποτέ άνδρες. Υπό αυτή την έννοια η «παραδεισιακή ερωτική οικονομία» μπορεί να φιλοξενεί πολλαπλά σενάρια «εμπειρίας», στον βαθμό που δεν θέτουν σε δοκιμασία ή στον βαθμό που αναπαράγουν την ηγεμονική ομοκοινωνικότητα και την πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Αν αναζητήσουμε κουίρ ενδεχόμενα σε αυτά, θα πρέπει να περιλαμβάνεται το πατριαρχικό σώμα, το οποίο όμως σταθερά παραμένει στην επικράτεια του μη ορατού (Διαλέτη, 2020, σ. 277-279. DiGangi, 2003, σ. 128-132, 141-142).

7.5 Γυναικείες επιθυμίες και τα όρια της προνεωτερικής σεξουαλικής αρχιτεκτονικής

Οι επιθυμίες που εικονογραφούνται και επιτελούνται στο αναγεννησιακό θέατρο αποκαλύπτουν μια διάσταση που είναι σχεδόν ανύπαρκτη σε άλλα πεδία των αναγεννησιακών και πρώιμων νεότερων κοινωνιών: τον γυναικείο ομοερωτισμό. Στα δικά μας μάτια είναι μια σχεδόν φασματική συνθήκη, λόγω της έλλειψης πραγματολογικού υλικού. Οι ποινικές υποθέσεις για γυναίκες που είχαν σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ τους είναι ελάχιστες σε απόλυτους και σχετικούς αριθμούς, ειδικά αν τις συγκρίνουμε με τις υποθέσεις ανδρικών ομοερωτικών σχέσεων ή με άλλα αδικήματα στα οποία εμπλέκονταν γυναίκες. Αν και η «λεσβιακή ατιμωρησία» είναι μύθος, όπως έχει επισημάνει ο Louis Crompton, εντούτοις η τιμωρία υπήρξε εξαιρετικά σπάνια. Βέβαια, η ιστορική έρευνα εξακολουθεί να ανακαλύπτει υποθέσεις που βρίσκονται σε ανεξερεύνητες αρχειακές συλλογές, αν και η πιθανότητα να αλλάξει η γενική εικόνα που ήδη έχουμε είναι μικρή. Καθώς στον ποινικό λόγο η σοδομία γινόταν ολοένα και σαφέστερα ένα «ανδρικό» αδίκημα, παρότι όπως έχουμε δει το περιεχόμενο της σοδομίας μπορούσε να περιλαμβάνει «κάθε» μη αναπαραγωγική σεξουαλική πρακτική, οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις δεν ενέπιπταν με σαφήνεια σε κάποια ποινική κατηγοριοποίηση. Βέβαια, σε κάποιους νομικούς κώδικες, όπως στην Πορτογαλία το 1499, στον *Constitutio Criminalis Carolina* στην Αγία Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία το 1532 ή στο Treviso το 1574 οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις επέσειαν τιμωρία. Ωστόσο, οι προβλέψεις του νόμου δεν αποτυπώνονταν σε ποινική πρακτική (Crompton, 1981).

Υπό αυτή την έννοια, η καταδίκη της περιπλανώμενης εργάτριας Françoise Morel σε θάνατο το 1568 στη Γενεύη για επίθεση στη συνάδελφό της Amber αλλά και την «παραδοχή», κατόπιν βασανιστηρίων, σχέσεων με γυναίκες και άνδρες δεν είναι μόνο μια σπάνια υπόθεση αλλά είναι και μια σπάνια περίπτωση ως προς τη σαφή κατηγοριοποίηση του αδικήματος: «το ειδεχθές και αποτρόπαιο έγκλημα της σοδομίας σε άλλη γυναίκα» (*sodomie sur une aultre femme*). Κατ' εξαίρεση στα αστικά κέντρα των νότιων Κάτω Χωρών, όπως στην Μπρυζ, τη Γάνδη, την Αμβέρσα και τις Βρυξέλλες, όπου υπάρχει μια μοναδική πύκνωση δικών από τον ύστερο 15ο έως τα μέσα του 16ου αιώνα, συναντάμε μια διασταλτική χρήση όρων. Όροι όπως «αμαρτία ενάντια στη φύση», «αφύσικη αμαρτία» και «σοδομία» περιέγραφαν γυναικεία σεξουαλικά αδικήματα, μεταξύ των οποίων κάποια είχαν να κάνουν με ομοερωτικές σχέσεις ενώ άλλα με κτηνοβασία, παρενδυσία και σχέσεις με αλλόθρησκους. Οι κατηγορούμενες έλαβαν θανατικές καταδίκες όπως και οι άνδρες σοδομίτες ενώ η χρήση των όρων από τους ποινικούς μηχανισμούς υπήρξε κατά παράδοξο τρόπο αντίστοιχα διασταλτική όπως σε υποθέσεις όπου οι κατηγορούμενοι ήταν άνδρες (Naphy, 2003, σ. 131. Roelens, 2015b, σ. 9-16).

Η αδυναμία ή η απροθυμία κατηγοριοποίησης του γυναικείου ομοερωτισμού στην ποινική κατηγορία της σοδομίας σε μεγάλο βαθμό απορρέει και αντανακλά τον αυξανόμενο φαλλοκεντρισμό στην οριοθέτηση των σεξουαλικών πρακτικών, δηλαδή τη διείσδυση και το δίπολο ενεργητικότητας και παθητικότητας. Αυτές οι προδιαγραφές δεν αναγνωρίζονταν εύκολα στον γυναικείο ομοερωτισμό. Τον 16ο αιώνα η ανατομική «(επαν)ανακάλυψη της κλειτορίδας» τροφοδότησε φόβους και άγχη γύρω από την τερατώδη μορφή της τριβάδας ως σφετεριστικής της ανδρικής «ενεργητικής» και «διεισδυτικής» ιδιότητας. Η τριβάδα αποίκισε τον ανατομικό/ιατρικό λόγο και τα πρώιμα «εθνογραφικά» κείμενα, ωστόσο δεν βρήκε θέση στον νομικό λόγο και την ποινική πρακτική. Η ποινική σιωπή γύρω από τις γυναικείες ομοερωτικές πρακτικές είναι απόρροια της απόπειρας διαγραφής και απώθησής τους ως εξεχόντως διαταρακτικών; Ή της κανονικοποίησής τους ως

αναμενόμενων της γυναικείας συναναστροφής και κοινωνικότητας, χωρίς όμως να διασαλεύουν τις ανδροκεντρικές και πατριαρχικές προσδοκίες της πρώιμης νεωτερικότητας; Σε αυτή τη βάση μπορούμε ενδεχομένως να κατανοήσουμε την ισχνότητα των υποθέσεων γυναικείας σοδομίας. Σε μια τέτοια κανονικοποίηση θα μπορούσαμε να εγγράψουμε ακόμη και πρακτικές που αν και φαίνονται, τουλάχιστον στα δικά μας μάτια, διεισδυτικές, δεν απασχόλησαν ωστόσο τις αρχές, όπως συνέβη με την καταγγελία μιας υπηρέτριας από το Sussex το 1555 ότι δύο ντόπια κορίτσια «έβαζαν η μία στην άλλη τα δάκτυλά τους στα απόκρυφα σημεία τους» (Murray, 1996. Park, 1997. Ingram, 2017, σ. 33).

Η ισχνότητα που διακρίνει τις ποινικές υποθέσεις γυναικείων ομοερωτικών σχέσεων και πρακτικών αντιστρέφεται στην ποινική καταδίκη της πρακτικής της γυναικείας παρενδυσίας. Εδώ οι περιπτώσεις πληθαίνουν, ειδικά σε περιοχές της βόρειας Ευρώπης. Στις περιπτώσεις που καταγράφονται στο Λονδίνο στο τέλος του 15ου και τις αρχές του 16ου αιώνα φαίνεται ότι η υιοθέτηση ανδρικών ρούχων, κόμμωσης και εξαρτημάτων αποτελούσε για τις αρχές πηγή ηθικής ανησυχίας. Η κατηγορία που προσάπταν οι αρχές ήταν αυτή της πορνείας. Από τον 15ο αιώνα η παρενδυσία εμφανίζεται συστηματικά και καταδικάζεται στους ποινικούς κώδικες πρωτίστως ως ένδειξη ανηθικότητας και αταξίας. Η παρενδυσία φαίνεται ότι ήταν αρκετά διαδεδομένη πρακτική για τις πόρνες που δραστηριοποιούνταν στα αστικά κέντρα του ιταλικού χώρου. Δεκάδες υποθέσεις παρενδυσίας καταγράφονται σε δικαστήρια στις Κάτω Χώρες. Μεταξύ των καταδικασμένων για παρενδυσία γυναικών απαντώνται κάποιες περιπτώσεις που παντρεύτηκαν γυναίκες. Τέτοιες περιπτώσεις περιγράφουν συγγραφείς στη Γαλλία του 16ου αιώνα. Ο Henri Estienne στο έργο του *Apologie pour Hérodote* (1566) αναφέρεται σε μια νεαρή από το χωριό Fontaines που ντυνόταν με ρούχα σταβλίτη, παντρεύτηκε μια άλλη γυναίκα με την οποία έζησαν για κάποια χρόνια μέχρι η σχέση τους να αποκαλυφθεί και η γυναίκα να καταδικαστεί στην πυρά. Ο Michel de Montaigne στο ταξιδιωτικό ημερολόγιο του (1580-1581) καταγράφει μια ιστορία που άκουσε σε μια πόλη της ανατολικής Γαλλίας για μια νεαρή γυναίκα που είχε μόλις οδηγηθεί στην αγχόνη. Η νεαρή μαζί με άλλα κορίτσια της περιοχής είχαν μηχανορραφήσει ώστε να ντύνονται άνδρες και να ζήσουν με αυτόν τον τρόπο. Η νεαρή εργαζόταν ως υφαντουργός και είχε συνάψει σχέσεις με διάφορες γυναίκες, με μία από τις οποίες παντρεύτηκε πριν αποκαλυφθεί. Αποτελούσε η παρενδυσία στοιχείο και επιτέλεση γυναικείου ομοερωτισμού; Οι ιστορικοί διίστανται, καθώς κάποιοι/ες έχουν υποστηρίξει ότι τα κίνητρα ήταν κυρίως οικονομικά. Σε κάποιες περιπτώσεις, όπως των πορνών, το κύριο σενάριο στο οποίο φαίνεται να υπακούει η παρενδυσία είναι εκείνο των ανδρικών ομοερωτικών συνδηλώσεων. Άλλες ιστορικοί ωστόσο θεωρούν ότι η παρενδυσία μπορούσε να τροφοδοτεί και να υπακούει σε ένα σενάριο γυναικείων ομοερωτικών επιθυμιών, όπως ενδεχομένως συνέβη στον γάμο ανάμεσα στην Amy Poulter και την Arabella Hunt στο Λονδίνο το 1680 (Ferguson, 2008, σ. 270-272. Ferguson, 2013. Bennett & McSheffrey, 2014. Crawford & Mendelson, 1995).

Παρότι οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις και πρακτικές αποτυπώνονται ισχνά στην «πραγματική» ζωή μέσω των ποινικών διαδικασιών, μπορούμε να υποθέσουμε ότι τελικά είχαν σημαίνουσα θέση ή και διαπότιζαν την καθημερινότητα, αν στραφούμε στις προδιαγραφές της πατριαρχικής «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλικής αρχιτεκτονικής. Σε αυτή την υπόθεση συντείνουν τα πολλαπλά σενάρια «εμπειριών» και πρακτικών που παράγονται στο θέατρο και σε άλλα «μυθοπλαστικά» πεδία. Στο αναγεννησιακό θέατρο η μορφή της «αγνής φίλης» και η επιθετική ανδρογυναίκα με τη μορφή της τριβάδας συνιστούν λογοθετικές αρθρώσεις του γυναικείου ομοερωτισμού. Ο «σαπφισμός» γίνεται συστηματικά αντικείμενο αναπαράστασης. Ζευγάρια όπως οι Ελένη/Ερμία στο *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας*, οι Ροζαλίντα/Σήλια στο *Όπως σας αρέσει* ή οι Isabella/Lelia στην ιταλική κωμωδία *Gl' ingannati* (*Οι εξαπατημένοι*) εικονογραφούν σενάρια γυναικείου ομοερωτισμού που είναι διαποτισμένα από την ένταση μεταξύ ορατότητας και αορατότητας, σημασίας και ασημαντότητας. Ο γυναικείος ομοερωτισμός γίνεται πολιτισμικά διανοήσιμος εφόσον υποβαθμίζεται στο επίπεδο του επουσιώδους ή υποτάσσεται σε πατριαρχικές προσδοκίες; Σε μια τέτοια διαδικασία καθυπόταξης η σχέση των Ροζαλίντα/Σήλια στο *Όπως σας αρέσει* εκτοπίζεται σε ένα προγαμιαίο παρελθόν ενώ ο ομοερωτισμός σε άλλα έργα υποτάσσεται σε ένα μοντέλο φαλλικής μίμησης που είναι κυρίαρχο στη νομική και θεολογική σύλληψη του γυναικείου ομοερωτισμού. Οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις και επιθυμίες, «λεσβιακές» κατά τη Valerie Traub, όπως εικονογραφούνται στο αναγεννησιακό θέατρο, παρά τις όποιες εντάσεις, καθιστούν τη γυναικεία κοινωνικότητα το κατεξοχήν πεδίο διοχέτευσης ερωτικών συναισθημάτων. Κατά κάποιο τρόπο η γυναικεία κοινωνικότητα λειτουργεί συμπληρωματικά και υποτελώς προς την ανδρική ομοκοινωνικότητα, τον ηγεμονικό πολιτισμικό και κοινωνικό ορίζοντα της «εντός και εκτός του οίκου» πατριαρχικής σεξουαλικής αρχιτεκτονικής (Traub, 2002, σ. 32-33. Schwartz, 2000, σ. 218-221. Διαλέτη, 2020, σ. 272-274. Giannetti, 2009, σ. 76-112).

Σταδιακά αυτή η αρχιτεκτονική, που έχει τις απαρχές της στους μεσαιωνικούς χρόνους και απέκτησε την πλήρη μορφοποίησή της και την ηγεμονική θέση της στην αναγεννησιακή και πρώιμη νεότερη περίοδο,

υποχωρεί κατά τον 17ο αιώνα ή ίσως βρίσκεται σε παράλληλη πορεία με ένα νέο σεξουαλικό και έμφυλο σύστημα που σταδιακά αναδύεται. Αυτή η νέα πολιτισμική και κοινωνική αναδιοργάνωση έχει χαρακτηριστεί από την Rebecca Ann Bach «ετεροσεξουαλικό φαντασιακό» και από τη Valerie Traub «οικιακή ετεροσεξουαλικότητα», όπως θα δούμε σε επόμενο κεφάλαιο. Η ανάδυση και εδραίωση του «ετεροσεξουαλικού φαντασιακού» σε ηγεμονικό ορίζοντα προϋποθέτει την εξύψωση της ανδρικής σεξουαλικής επιθυμίας προς τις γυναίκες και τη νοηματοδότηση του γαμήλιου αναπαραγωγικού σεξ με όρους απόλαυσης, ενώ καθιστά τις σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών ως εξέχουσας σημασίας για τη συγκρότηση του ανδρισμού και της θηλυκότητας, και τον γάμο και την οικογένεια ως πιο σημαντικές παραμέτρους για τους άνδρες (τουλάχιστον) από τη γενεά (την αρρενογονική, αδιαίτερη, πατρογραμμική και ανδροπατροτοπική οικογένεια) και τους ομοκοινωνικούς δεσμούς (Bach, 2007, σ. 2. Traub, 2002, σ. 261-275).

Είναι δύσκολο να ανιχνεύσουμε την κοινωνική και πολιτισμική δυναμική που επέφερε αυτές τις διαδικασίες, μέσω των οποίων η «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλική αρχιτεκτονική χάνει την ηγεμονικότητά της μπροστά στα νέα σεξουαλικά και έμφυλα συστήματα που αναδύονται. Μπορούμε ωστόσο με μεγαλύτερη ασφάλεια να εντοπίσουμε ενδείξεις που συνηγορούν σε αυτή τη διαδικασία. Μια ισχυρή ένδειξη είναι οι ρωγμές στην ομοκοινωνικότητα που προκαλεί ολοένα και πιο έντονα η σκιά της σοδομίας και της ενδεχόμενης απρέπειας. Καθώς στην αναγεννησιακή ομοκοινωνικότητα φώλιαζαν, έστω και υπόρρητα, πολιτισμικά πρότυπα και ιδιώματα ως απόηχοι του μεσαιωνικού παρελθόντος, οι ρωγμές στην ομοκοινωνικότητα καθιστούν αυτούς τους μεσαιωνικούς απόηχους ολοένα και πιο μακρινούς και ξεπερασμένους. Αυτοί οι απόηχοι είναι διαρκώς παρόντες στην αναγεννησιακή και πρώιμη νεωτερική ομοκοινωνική συνθήκη. Ο πολεμικός ομοερωτισμός και η ομοερωτική δυναμική της προσωπικής υπηρεσίας μεταξύ φίλων (κατά το μακρινό ιπποτικό πρότυπο) διατρέχει αναγεννησιακά έργα όπως το *Τρωίλος και Χρυσηίδα* ή η *Δωδέκατη νύχτα*. Το μεσαιωνικό πρότυπο και ιδίωμα του περιπλανώμενου ιππότη, του ήρωα των ιπποτικών επών και μυθιστοριών διαρκώς υποφώσκει στους τρόπους με τους οποίους ο Benvenuto Cellini κατασκευάζει τον εαυτό του στην αυτοβιογραφία του. Αυτοί οι απόηχοι, έστω και μετασχηματισμένοι, κατά την Αναγέννηση και την πρώιμη νεότερη περίοδο συνιστούν έναν νοσταλγικό *μεσαιωνισμό*. Οι συχνές εκφορές που χρησιμοποιεί ο Benvenuto Cellini στην αυτοβιογραφία του όπως «είμαι άνδρας», έκανα «πράξεις που αρμόζουν σε έναν άνδρα» (*sono uomo, qualche atto da uomo*) οι οποίες εγγράφονται σε ομοκοινωνικά σενάρια. Αντιστοίχως, το ιδεώδες του *masculus amor* που συνέχει τα ομο-κοινωνικά/ερωτικά ζευγάρια του αναγεννησιακού θεάτρου, όπως ο Αντώνιος και ο Μπασάνιο στο σαιξπηρικό έργο *Ο Έμπορος της Βενετίας*, και νοηματοδοτεί τη μεταξύ τους αφοσίωση είναι στην εποχή τους ηγεμονικές πολιτισμικές εκφορές και αφηγηματικές τροπικότητες. Ωστόσο, με το δικό μας πλεονέκτημα της εκ των υστέρων θέασης φαντάζουν συνάμα εύθραυστες και σταδιακά ξεπερασμένες, καθώς οι προδιαγραφές της «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλικής αρχιτεκτονικής αρχίζουν τον 17ο αιώνα να χάνουν την ηγεμονικότητά τους (Gallucci, 2003, σ. 140-141. Smith, 1991, σ. 40. Patterson, 1999, σ. 14-15).

Μια άλλη εξίσου ισχυρή με τις ρωγμές στην ομοκοινωνικότητα ένδειξη των επερχόμενων μετασχηματισμών είναι η εγγραφή της γαμήλιας, αναπαραγωγικής σχέσης σε ένα ερωτικοποιημένο και σεξουαλικοποιημένο ιδίωμα. Παρότι ο γάμος φαίνεται ότι ήδη από τον 15ο αιώνα γίνεται σημαντικό στοιχείο ιδιαίτερα της χριστιανικής ταυτότητας και του κοινοτικού χριστιανικού ανήκειν, μια διαδικασία η οποία εμβαθύνεται και εδραιώνεται με τα θρησκευτικά μεταρρυθμιστικά κινήματα, και η αναπαραγωγική ετεροσεξουαλικότητα βρίσκεται σε διαδικασία κανονικοποίησης, ο γάμος δεν είναι ταυτόσημος με την ιδεολογία της ετεροσεξουαλικότητας ούτε φορέας του «ετερο-ρομαντισμού». Συχνά η δυσκολία να αντιληφθούμε ότι ο γάμος και η ιδεολογία της ετεροσεξουαλικότητας δεν είναι ταυτόσημα είναι αποτέλεσμα των τρόπων που οι ιστορικοί βλέπουν τη γαμήλια σχέση και προσεγγίζουν τις συναισθηματικές επενδύσεις και τα ιδιώματα στα οποία εγγράφεται. Η αντίληψη πολλών ιστορικών για τη διαπλοκή γάμου και συναισθηματικών επενδύσεων έχει διαμορφωθεί υπό το βάρος του επιχειρήματος του Lawrence Stone. Κατά τον Stone πριν τον 18ο αιώνα οι γαμήλιες και οικογενειακές σχέσεις διακρίνονταν από ψυχρότητα και συναισθηματική απόσταση. Από τον 17ο αιώνα η εμφάνιση της «πατριαρχικής πυρηνικής οικογένειας» θα διαμορφώσει τις συνθήκες για τη διαμόρφωση της «κλειστής πυρηνικής οικογένειας» όπου η συζυγική σχέση εμβαπτίζεται στο ιδίωμα του ρομαντικού έρωτα και αναπτύσσονται στενοί συναισθηματικοί δεσμοί υπό το καθεστώς της οικιακότητας. Συχνά οι ιστορικοί επικρίνουν το επιχείρημα του Stone, και, ίσως εν μέρει διαστρεβλώνοντάς το, υποστηρίζουν ότι ήδη από τον 15ο αιώνα, ίσως και νωρίτερα, η γαμήλια σχέση διακρινόταν από συναισθηματικές επενδύσεις. Αυτό είναι αλήθεια, τουλάχιστον ιδεοτυπικά και ως προσδοκία, όπως άλλωστε είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια. Στις αντιλήψεις της εποχής η γαμήλια σχέση έπρεπε να πυροδοτεί συναισθήματα.

Ωστόσο, έχει σημασία να ανιχνεύσουμε τι είδους συναισθηματικές επενδύσεις είχαν αυτές οι προσδοκίες. Οι γαμήλιες σχέσεις στην «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλική αρχιτεκτονική αναμένονταν να βασίζονται και να εμπνέονται από σύμπνοια, συμπάθεια, αγάπη, «φιλία», αλληλοϋποστήριξη. Αυτά τα συναισθήματα, με τις χριστιανικές επιφορτίσεις τους, νοούνταν ως σταθεροποιητικά της γαμήλιας και οικογενειακής συνθήκης. Ωστόσο, στη γαμήλια σχέση δεν είχε θέση το ερωτικό και σεξουαλικό ιδίωμα. Οι ερωτικές και σεξουαλικές επιθυμίες ως πάθη, κατά το ιδίωμα της εποχής, ήταν διαταρακτικά για τον γαμήλιο, αναπαραγωγικό και οικογενειακό θεσμό. Εν ολίγοις, ο γάμος δεν ήταν μια συναισθηματικά ψυχρή σχέση, αν και θα μπορούσε συχνά να είναι. Εντούτοις, δεν ήταν, δεν έπρεπε ή δεν μπορούσε να είναι πεδίο ερωτικών και σεξουαλικών επιθυμιών. Στο πλήθος δυσλειτουργικών γάμων που κατέληξαν ενώπιον εκκλησιαστικών και κοσμικών αρχών τα επιχειρήματα που εγείρονται από άνδρες και γυναίκες και συμμορφώνονται εν πολλοίς με αποδεκτά κοινωνικά και πολιτισμικά σενάρια επικαλούνται την έλλειψη σύμπνοιας, συμπάθειας, γενναιοδωρίας ή την ύπαρξη της λαγνείας (μεταξύ άλλων παραπτωμάτων) ως αιτίες της δυσλειτουργικής γαμήλιας σχέσης, δίνοντας σε αυτά τα συναισθήματα θετικό και αρνητικό κοινωνικό περιεχόμενο αντίστοιχα (Διαλέτη, 2020, σ. 264. Ferraro, 2001, σ. 132-133, 155-160. Behrend-Martínez, 2020, σ. 17-32).

Από μια άλλη οπτική, το ερωτικό και σεξουαλικό ιδίωμα επιφυλασσόταν κατά κύριο λόγο για τις εκτός γάμου σχέσεις, αν υπήρχαν. Η περίπτωση μιας κατηγορούμενης για μοιχεία στη Ρώμη των αρχών του 17ου αιώνα είναι ενδεικτική. Οι γείτονες της Isabetta κατέθεσαν στο δικαστήριο ότι συχνά την προειδοποιούσαν για τα κουτσομπολιά που κυκλοφορούσαν στη γειτονιά ότι ήταν «ερωτευμένη» (*inamorata*) με τον Francesco (δηλαδή τον εραστή) και είχε σεξουαλικές σχέσεις μαζί του. Η «εντός και εκτός του οίκου» πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική επιφύλασσε διαφορετικές νηματοδοτήσεις των σεξουαλικών σχέσεων αλλά και έναν διαφορετικό ανά περίσταση ορίζοντα συναισθηματικών προσδοκιών. Αν ξαναδούμε τις επιστολές που έγραφε στον σύζυγό της Antonio Grimani στις αρχές του 17ου αιώνα η Βενετή ευγενής Fiorenza Capello Grimani, εκτός από τα παράπονα και τις επιθέσεις που διατύπωνε για τις εξωσυζυγικές σχέσεις του, η γράφουσα επένδυε τη συζυγική σχέση με ένα συναισθηματικό ιδίωμα το οποίο διακρινόταν από ερωτική και σεξουαλική ένταση: «Φύγαμε στις οκτώ […] και δεν αισθάνθηκα πόνο για την απουσία σας μέχρι που φτάσαμε στην Πάδοβα, αλλά τώρα ομολογώ ότι αισθάνομαι μεγάλο πόθο για εσάς, για να σας είχα μαζί μου απόψε. Ένιωσα το ίδιο βασανιστήριο χθες το βράδυ όταν στεκόσασταν στην όχθη του ποταμού αλλά δεν μπορούσα να κάνω κάτι χάριν της τιμής μου». Αν το ερωτικό ιδίωμα, παρά τον ανοίκειο πληθυντικό απεύθυνσης που μετέρχεται η Grimani, ηχεί οικείο σε εμάς λόγω της εξοικείωσής μας με τη νεωτερική ερωτικοποίηση και σεξουαλικοποίηση της γαμήλιας σχέσης, στις αρχές του 17ου αιώνα ήταν πολιτισμικά ανοίκειο ή μετέωρο. Ή τουλάχιστον μπορεί να ιδωθεί ως μια προεικόνιση των επερχόμενων μετασχηματισμών μέχρι το τέλος του αιώνα (Cohen, 2019, σ. 85. Paolin, 1996, σ. 47).

Φέρνοντας τις σεξουαλικές σχέσεις και τη σεξουαλική οικονομία των κοινωνιών της Αναγέννησης και της πρώιμης νεότερης περιόδου στο επίκεντρο της ανάλυσης η μακρά αυτή περίοδος μπορεί να κατανοηθεί περισσότερο με όρους συνεχειών παρά ισχυρών μετασχηματισμών ή τομών σε σχέση με το μεσαιωνικό παρελθόν. Σαφώς κάθε απόπειρα περιοδολόγησης ενέχει έναν ισχυρό βαθμό αυθαιρεσίας αλλά, αν σε άλλα κοινωνικά και πολιτισμικά πεδία της εποχής οι τομές αποτυπώνονται εναργέστερα, στη σεξουαλική οικονομία του νέου και ισχυροποιούμενου αστικού πολιτισμού της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας αποτυπώνονται η πύκνωση και η συστηματικοποίηση προγενέστερων, μεσαιωνικών πολιτισμικών προτύπων, τα οποία εισρέουν στα νέα περιβάλλοντα που διαμορφώνονται παρότι κάποιες από τις κοινωνικές δυναμικές του μεσαιωνικού κόσμου έχουν χάσει την ηγεμονικότητά τους. Οι πολιτισμικές αφηγήσεις και οι κοινωνικές σχέσεις που δομούν και δίνουν περιεχόμενο στις σεξουαλικές πρακτικές, σχέσεις, επιθυμίες και εμπειρίες, εξακολουθούν τον βηματισμό, αν και με εντονότερους ρυθμούς, των προηγούμενων αιώνων. Η ηγεμονικότητα της ομοκοινωνικότητας ως ιδίωμα, προσδοκία, προστακτική και πρακτική είναι ίσως το πιο προνομιακό σημείο θέασης αυτών των συνεχειών, πυκνώσεων και προσαρμογών στα νέα περιβάλλοντα. Ωστόσο, όσο ισχυροί και να είναι οι μεσαιωνικοί απόηχοι από τον 15ο μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα, δεν καθιστούν αυτή την περίοδο μια απλή συνέχεια ή απόληξη των μεσαιωνικών χρόνων. Είναι η περίοδος που η μεσαιωνική κληρονομιά καθίσταται αντικείμενο πραγμάτευσης. Η σταδιακή ανάδυση των νέων σεξουαλικών καθεστώτων, του «ετεροσεξουαλικού φαντασιακού» και της «οικιακής ετεροσεξουαλικότητας», από τα μέσα τουλάχιστον του 17ου αιώνα καθιστούν την Αναγέννηση και την πρώιμη νεωτερικότητα μια μεταιχμιακή περίοδο: ανάμεσα στην ωρίμανση και την πλήρη ανάπτυξη ενός προγενέστερου σεξουαλικού συστήματος και τις απαρχές ενός νέου.

Βιβλιογραφία

Aretino, P. (1969). *Sei giornate* (G. Aquilecchia, επιμ.). Laterza. 1969.

Bach, R. A. (2007). *Shakespeare and Renaissance Literature before Heterosexuality*. Palgrave Macmillan.

Baldassari, M. (2005). *Bande giovanili e «vizio nefando». Violenza e sessualitá nella Roma barocca*. Viella.

Barbaro, F. (2015). *The Wealth of Wives: A Fifteenth-Century Marriage Manual* (M. L. King, επιμ. & μτφρ.). Iter Academic Press.

Beaven, L. (2019). The Visual Arts. Στο C. Walker, K. Barcley & D. Lemmings (επιμ.), *A Cultural History of the Emotions in the Baroque and Enlightenment Age* (σ. 85-110). Bloomsbury.

Beccadelli, A. (2010). *The Hermaphrodite* (H. Parker, επιμ. & μτφρ.). Harvard University Press.

Behrend-Martínez, E. (2012). 'Taming Don Juan': Limiting Masculine Sexuality in Counter-Reformation Spain. *Gender & History*, *24*(2), 333-352.

Behrend-Martínez, E. (2020). Affection and Passion in Early Modern Spanish Separations. Στο K. Barclay, J. Meek & A. Thomson (επιμ.), *Courtship, Marriage and Marriage Breakdown: Approaches from the History of Emotions* (σ. 17-32). Routledge.

Bell, R. M. (1999). *How To Do It: Guides to Good Living for Renaissance Italians*. University of Chicago Press.

Bellavitis, A. (2018). Stepfamilies and Inclusive Families in Early Modern Venice. Στο L. Warner (επιμ.), *Stepfamilies in Europe, 1400-1800* (σ. 56-72). Routledge.

Bennett, J. M., & McSheffrey, S. (2014). Early, Erotic and Alien: Women Dressed as Men in Late Medieval London. *History Workshop Journal*, *77*, 1-25.

Berco, C. (2007). *Sexual Hierarchies, Public Status: Men, Sodomy, and Society in Spain's Golden Age*. University of Toronto Press.

Berco, C. (2008). Producing Patriarchy: Male Sodomy and Gender in Early Modern Spain. *Journal of the History of Sexuality*, *17*(3), 2008, 351-376.

Beston, J. F. (1996). Bastardy and Legitimacy in the Formation of a Regional State in Italy: The Estense Succession. *Comparative Studies in Society and History*, *38*(3), 549-585.

Blair, A. (1999). Authorship in the Popular *Problemata Aristotelis*. *Early Science and Medicine*, *4*(3), 189-227.

Boon, L. (1989). 'Those Damned Sodomites': Public Images of Sodomy in the Eighteenth-Century Netherlands. Στο K. Gerard & G. Hekma (επιμ.), *The Pursuit of Sodomy. Male Homosexuality in Renaissance and Enlightenment Europe* (σ. 263-307). Harrington Park Press.

Boone, M. (1996). State Power and Illicit Sexuality: The Persecution of Sodomy in Late Medieval Bruges. *Journal of Medieval History*, *22*(2), 135-153.

Borris, K. (2004). *Same-Sex Desire in the English Renaissance: A Sourcebook of Texts, 1470-1650*. Routledge.

Brackett. J. (1993). The Florentine Onestà and the Control of Prostitution, 1403-1680. *Sixteenth Century Journal*, *24*(2), 273-300.

Bray, A. (1995). Homosexuality in Renaissance England (2η εκδ.). Columbia University Press.

Byars, J. (2019). *Informal Marriages in Early Modern Venice*. Routledge.

Cady, D. (2005). Linguistic Dis-Ease: Foreign Language as Sexual Disease in Early Modern England. Στο K. Siena (επιμ.), *Sins of the Flesh: Responding to Sexual Disease in Early Modern Europe* (σ. 159-186). Centre for Reformation and Renaissance Studies.

Carvajal, F. G. (2003). *Butterflies will Burn. Prosecuting Sodomites in Early Modern Spain and Mexico*. University of Texas Press.

Cavallo, B. (2016). Albrecht Dürer's *The Men's Bathhouse* of 1496-1497: Problems of Sexual Signification. *Journal of Early Modern Cultural Studies, 16*(4), 9-37.

Chemello, A. (1980). Donna di palazzo, moglie, cortigiana: Ruoli e funzioni sociali della donna in alcuni trattati del Cinquecento. Στο A. Prosperi (επιμ.), *La corte e il «Cortegiano»* (σ. 113-132). Bulzoni.

Chojnacka, M. (2001). *Working Women of Early Modern Venice*. Johns Hopkins University Press.

Choinacki, S. (1994). Subaltern Patriarchs. Patrician Bachelors in Renaissance Venice. Στο C. A. Lees (επιμ.), *Medieval Masculinities: Regarding Men in the Middle Ages* (σ. 73-90). University of Minnesota Press.

Clubb, L. G. (2019). Commedia erudita. Birth and Transfiguration. Στο M. Marrapodi (επιμ.), *The Routledge Research Companion to Anglo-Italian Renaissance Literature and Culture* (σ. 101-118). Routledge.

Cohen, E. S. (1991). No Longer Virgins: Self-Presentation by Young Women in late Renaissance Rome. Στο M. Migiel & J. Schiesari (επιμ.), *Refiguring Woman: Perspectives on Gender and the Italian Renaissance* (σ. 169-191). Cornell University Press.

Cohen, E. S. (2019). Though Popes Said Don't, Some People Did: Adulteresses in Catholic Reformation Rome. Στο J. Murray & N. Terpstra (επιμ.), *Sex, Gender and Sexuality in Renaissance Italy* (σ. 75-94). Routledge.

Coolidge, G. E. (2007). 'A Vile and Abject Woman': Noble Mistresses, Legal Power, and the Family in Early Modern Spain. *Journal of Family History*, *32*(3), 195-214.

Coolidge, G. E. (2022). *Sex, Gender, and Illegitimacy in the Castilian Noble Family, 1400-1600*. University of Nebraska Press.

Cowan, A. (1999). Patricians and Partners in Early Modern Venice. Στο T. Madden & E. Kittell (επιμ.), *Medieval and Renaissance Venice* (σ. 276-293). University of Illinois Press.

Cowan, A. (2007). *Marriage, Manners and Mobility in Early Modern Venice*. Ashgate.

Crawford, K. (2004). Marsilio Ficino, Neoplatonism, and the Problem of Sex. *Renaissance and Reformation/Renaissance et Réforme, 28*(2), 3-35.

Crawford, K. (2007). *European Sexualities, 1400-1800*. Cambridge University Press.

Crawford, P. (1994). Sexual Knowledge in England, 1500-1750. Στο R. Porter & M. Teich (επιμ.), *Sexual Knowledge, Sexual Science: The History of Attitudes to Sexuality* (σ. 82-106). Cambridge University Press.

Crawford, P. & Mendelson, S. (1995). Sexual Identities in Early Modern England: The Marriage of Two Women in 1680. *Gender & History*, *7*(3), 362-377.

Crompton, Louis. (1981). The Myth of Lesbian Impunity: Capital Laws from 1270 to 1791. *Journal of Homosexuality*, 6, 11-25.

Dabhoiwala, F. (2000). The Pattern of Sexual Immorality in Seventeenth- and Eighteenth-Century London. Στο P. Griffiths & M. S. Jenner (επιμ.), *Londinopolis: Essays in the Cultural and Social History of Early Modern London* (σ. 86-106). Manchester University Press.

Davidson, N. (1994). Theology, Nature and the Law: Sexual Sin and Sexual Crime in Italy from the Fourteenth to the Seventeenth Century. Στο T. Dean & K. Lowe (επιμ.), *Crime, Society and the Law in Renaissance Italy* (σ. 74-98). Cambridge University Press.

Davidson, N. (2002). Sodomy in Early Modern Venice. Στο T. Betteridge (επιμ.), *Sodomy in Early Modern Europe* (σ. 65-81). Manchester University Press.

Dean, T. (2016). Sodomy in Renaissance Bologna. *Renaissance Studies, 31*(3), 426-443.

Διαλέτη, Α. (2020). 'Γλυκιά Νένα, κάνε λίγο για χάρη μου το όμορφο αγόρι': σώματα, φύλα και επιθυμίες στις κωμωδίες της ιταλικής Αναγέννησης. Στο Δ. Βασιλειάδου & Γ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* (σ. 258-279). Θεμέλιο.

DiGangi, M. (1997). *The Homoerotics of Early Modern Drama*. Cambridge University Press.

DiGangi, M. (2003). How Queer Was the Renaissance?. Στο K. O'Donnell & M. O'Rourke (επιμ.), *Love, Sex, Intimacy and Friendship between Men, 1550-1800* (σ. 128-147). Palgrave Macmillan.

Dinshaw, C. (1999). *Getting Medieval: Sexualities and Communities, Pre- and Postmodern*. Duke University Press.

Eisenach, E. (2004a) 'Femine e zentilhomeni': concubinato d' élite nella Verona del Cinquecento. Στο S. Seidel-Menchi & D. Quaglioni (επιμ.), *Trasgressioni. Seduzioni, adulterio, bigamia (XIV-XVIII secolo)* (σ. 269-303). Mulino.

Eisenach, E. (2004b). *Husbands, Wives, and Concubines: Marriage, Family, and Social Order in Sixteenth-Century Verona*. Truman State University Press.

Ettlinger, H. S. (1994). Visibilis et Invisibilis: The Mistress in Italian Renaissance Court Society. *Renaissance Quarterly, 47*(4), 770-792.

Ferguson, G. (2008). *Queer (Re)Readings in the French Renaissance: Homosexuality, Gender, Culture*. Ashgate.

Ferguson, G. (2013). Early Modern Transitions: From Montaigne to Choisy. *L'Esprit Créateur, 53*(1), 145-157.

Ferraro, J. M. (2001). *Marriage Wars in Late Renaissance Venice*. Oxford University Press.

Fisher, W. (2016). 'Stray[ing] lower where the pleasant fountains lie': Cunnilingus in *Venus and Adonis* and in English Culture, c.1600-1700. Στο V. Traub (επιμ.), *The Oxford Handbook of Shakespeare and Embodiment: Gender, Sexuality, and Race* (σ. 333-346). Oxford University Press.

Flandrin, J.-L. (1991). *Sex in the Western World: The Development of Attitudes and Behaviour*. Routledge.

Freccero, C. (1985). Damning Haughty Dames: Panurge and the *Haulte Dame de Paris* (*Pantagruel* 14). *Journal of Medieval and Renaissance Studies, 15*, 56-67.

Freedberg, D. (1989). *The Power of Images: Studies in the History and Theory of Response*. University of Chicago Press.

Gallucci, M. (2003). *Benvenuto Cellini. Sexuality, Masculinity, and Artistic Identity in Renaissance Italy*. Palgrave Macmillan.

Giannetti, L. (2009). *Lelia's Kiss: Imagining Gender, Sex and Marriage in Italian Renaissance Comedy*. University of Toronto Press.

Girard, R. (1991). *A Theater of Envy*. Oxford University Press.

Goldberg, J. (1992). *Sodometries: Renaissance Texts, Modern Sexualities*. Stanford University Press.

Goldberg, P. J. P. (1997). Fiction in the Archives, The York Cause Papers as a Source for Later Medieval Social History. *Continuity and Change, 12*, 425-445.

Gottlieb, B. (1980). The Meaning of Clandestine Marriage. Στο R. Wheaton & T. K. Hareven (επιμ.), *Family and Sexuality in French History* (σ. 49-83). University of Pennsylvania Press.

Gowing, L. (1995). Language, Power, and the Law: Women's Slander Litigation in Early Modern London. Στο J. Kermode & G. Walker (επιμ.), *Women, Crime, and the Courts in Early Modern England* (σ. 26-47). The University of North Carolina Press.

Gowing, L., (1996). *Domestic Dangers: Women, Words and Sex in Early Modern London*, Clarendon Press.

Gowing, L. (2000). 'The Freedom of the Streets': Women and Social Space, 1560-1640. Στο P. Griffiths & M. Jenner (επιμ.), *Londonopolis: Essays in the Cultural and Social History of Early Modern London* (σ. 130-151). Manchester University Press.

Gowing, L. (2003). *Common Bodies: Women, Touch and Power in Seventeenth-Century England*. Yale University Press.

Grassi, U. (2007). L'Offitio sopra l'honestà. La repressione della sodomia nella Lucca del Cinquecento (1551-1580). *Studi Storici, 48*(1), 127-159.

Greenblatt, G. (1998). *Shakespearean Negotiations: The Circulation of Social Energy in Renaissance England*. University of California Press.

Hall, J. (2021). *Lord Sexual Desire and Romantic Love in Shakespeare: 'Rich in Will'*. Edinburgh University Press.

Hammond, Paul. (2002). *Figuring Sex Between Men from Shakespeare to Rochester*. Oxford University Press.

Hardwick, J. (2015). Policing Paternity: Historicising Masculinity and Sexuality in Early-Modern France. *European Review of History: Revue européenne d'histoire*. *22*(4), 643-657.

Heijden, Manon van der. (2000). Women as Victims of Sexual and Domestic Violence in Seventeenth-Century Holland: Criminal Cases of Rape, Incest, and Maltreatment in Rotterdam and Delft. *Journal of Social History*, *33*(3), 623-644.

Hewlett, M. (2005). The French Connection: Syphilis and Sodomy in Late-Renaissance Lucca. Στο K. Siena (επιμ.), *Sins of the Flesh: Responding to Sexual Disease in Early Modern Europe* (σ. 239-260). Centre for Reformation and Renaissance Studies.

Herlihy, D. & Klapisch-Zuber, C. (1985). *Tuscans and Their Families: A Study of the Florentine Catasto of 1427*. Yale University Press.

Howard, J. (1992). Sex and Social Conflict: The Erotics of *The Roaring Girl* (σ. 132-147). Στο S. Zimmerman (επιμ.), *Erotic Politics: Desire on the Renaissance Stage*. Routledge.

Ingram, M. (1987). *Church Courts, Sex and Marriage in England, 1570-1640*. Cambridge University Press.

Ingram, M. (2017). *Carnal Knowledge. Regulating Sex in England, 1470-1600*. Cambridge University Press.

Karras, R. M. (2011). The Regulation of Sexuality in the Late Middle Ages: England and France. *Speculum, 86*(4), 1010-1039.

Karras, R. M. (2012). *Unmarriages: Women, Men, and Sexual Unions in the Middle Ages*. University of Pennsylvania Press.

Keller, K. (2014). Ladies-in-Waiting at the Imperial Court of Vienna from 1550 to 1700: Structures, Responsibilities and Career Patterns. Στο N. Akkerman & B. Houben (επιμ.), *The Politics of Female Households: Ladies-in-waiting across Early Modern Europe* (σ. 77-98). Brill.

Kesselring, K. J. & Stretton, T. (2022). *Marriage, Separation, and Divorce in England, 1500-1700*. Oxford University Press.

Korhonen, Anu. (2009). To See and to Be Seen: Beauty in the Early Modern London Street. Στο R. Laitinen & T. Cohen (επιμ.), *Cultural History of Early Modern European Streets* (σ. 141-166). Brill.

LaGuardia, D. (2008*). Intertexual masculinity in French Renaissance Literature: Rabelais, Brantôme, and the Cent nouvelles nouvelles*. Ashgate.

Lake, P. (2001). From Troynouvant to Heliogabalus's Rome and Back: 'Order' and Its Others in the London of John Stow. Στο J. F. Merritt (επιμ.), *Imagining Early Modern London: Perceptions and Portrayals of the City from Stow to Strype, 1598-1720* (σ. 217-247). Cambridge University Press.

Maddern, P. (2007). Moving Households: Geographical Mobility and Serial Monogamy in England, 1350-1500. *Parergon, 24*(2), 69-92.

Maggi, A. (1997). The Discourse of Sodom in a Seventeenth-Century Venetian Text. *Journal of Homosexuality, 33*(3-4), 25-43.

Maggi, A. (2005). On Kissing and Sighing: Renaissance Homoerotic Love from Ficino's *De Amore* and *Sopra Lo Amore* to Cesare Trevisani's *L' impresa* (1569). *Journal of Homosexuality, 49*(3-4), 315-339.

McCall, Timothy. (2012). Pier Maria's Legacy: (Il)legitimacy, Inheritance, and Rule of Parma's Rossi Dynasty. Στο K. A. McIver (επιμ.), *Wives, Widows, Mistresses, and Nuns in Early Modern Italy: Making the Invisible Visible through Art and Patronage* (σ. 33-54). Ashgate.

McCarthy, V. & Terpstra, N. (2019). In the Neighborhood: Residence, Community, and the Sex Trade in Early Modern Bologna. Στο J. Murray & N. Terpstra (επιμ.), *Sex, Gender and Sexuality in Renaissance Italy* (σ. 53-74). Routledge.

McDougall, S. (2010). Bigamy: A Male Crime in Medieval Europe? *Gender & History, 22*, 430-446.

McDougall, S. (2012). *Bigamy and Christian Identity in Late Medieval Champagne*. University of Pennsylvania Press.

McDougall, S. (2014). The Opposite of the Double Standard: Gender, Marriage, and Adultery Prosecution in Late Medieval France. *Journal of the History of Sexuality, 23*(2), 206-225.

McDougall, S. (2017). *Royal Bastards: The Birth of Illegitimacy, 800-1230*. Oxford University Press.

McIlvenna, U. (2014). 'A Stable of Whores?' The 'Flying Squadron' of Catherine de Medici. Στο N. Akkerman & B. Houben (επιμ.), *The Politics of Female Households: Ladies-in-Waiting across Early Modern Europe* (σ. 181-208). Brill.

McSheffrey, S. (1999). Men and Masculinity in Late Medieval London Civic Culture: Governance, Patriarchy, and Reputation. Στο J. Murray (επιμ.), *Conflicting Identities: Men in the Middle Ages* (σ. 243-278). Garland.

McSheffrey, S. (2006). *Marriage, Sex, and Civic Culture in Late Medieval London*. University of Pennsylvania Press.

Muir, E. (2004). Representations of Power. Στο J. Najemy (επιμ.), *Italy in the Age of the Renaissance 1300-1550* (σ. 226-245). Oxford University Press.

Muir, E. (2007). *The Culture Wars of the Late Renaissance: Sceptics, Libertines, and Opera*. Harvard University Press.

Murray, J. (1996). Twice Marginal and Twice Invisible: Lesbians in the Middle Ages. Στο V. Bullough & J. Brundage (επιμ.), *Handbook of Medieval Sexuality* (191-222). Garland.

Musaccio, J. M. (2014). Adultery, Cuckoldry and House-Scorning in Florence: The Case of Bianca Cappello. Στο S. F. Matthews-Grieco (επιμ.), *Cuckoldry, Impotence and Adultery in Europe (15th-17th century)* (σ. 11-34). Ashgate.

Naessens, M. (2004). Judicial Authorities' Views of Women's Roles in Late Medieval Flanders. Στο E. E. Kittell & M. A. Suydam (επιμ.), *The Texture of Society: Medieval Women in the Southern Low Countries* (σ. 51-77). Palgrave Macmillan.

Naphy, W. (2002). Sodomy in Early Modern Geneva: Various Definitions, Diverse Verdicts. Στο T. Betteridge (επιμ.), *Sodomy in Early Modern Europe* (σ. 94-111). Manchester University Press.

Naphy, W. (2003). Reasonable Doubt: Defences advanced in Early Modern Sodomy Trials in Geneva. Στο M. Mulholland & B. Pullan (επιμ.), *Judicial Tribunals in England and Europe, 1200-1700: The Trial in History* (σ. 129-146). Manchester University Press.

Orgel, S. (1996). *Impersonations: The Performance of Gender in Shakespeare's England*. Cambridge University Press.

Otis-Cour, L. (2009). 'De jure novo': Dealing with Adultery in the Fifteenth-Century Toulousain. *Speculum, 84*(2), 347-392.

Paolin, G. (1996). *Lettere familiari della nobildonna veneziana Fiorenza Capello Grimani, 1592-1605*. Edizioni Università di Trieste.

Park, K. (1997). The Rediscovery of the Clitoris: French Medicine and the Tribade, 1570-1620. Στο D. Hillman & C. Mazzio (επιμ.), *The Body in Parts: Fantasies of Corporeality in Early Modern Europe* (σ. 171-193). Routledge.

Patterson, S. (1999). The Bankruptcy of Homoerotic Amity in Shakespeare's *Merchant of Venice*. *Shakespeare Quarterly, 50*(1), 9-32.

Pizzolato, N. (2006). Lo diavolo mi ingannao. La sodomia nelle campagne siciliane (1572-1664). *Quaderni Storici, 122*, 449-480.

Πλακωτός, Γ. (2007). Η Ιερή Εξέταση στη Βενετία: απόκλιση, συμμόρφωση και φύλο (16ος-17ος αιώνας). *Τα Ιστορικά, 46*, σ. 89-128.

Plakotos, G. (2019). Reading Inquisition Documents from the Perspective of Cultural History: Some Venetian Examples. Στο G. Pagratis (επιμ.), *Le fonti della storia dell'Italia preunitaria: casi di studio per la loro analisi e 'valorizzazione'* (σ. 621-646). Εκδόσεις Παπαζήση.

Πλακωτός, Γ. (2020). 'La nouvelle Cythère': Προνεωτερικό σεξ, αποικιακή επέκταση και πολιτικές της ερμηνείας. Στο Δ. Βασιλειάδου & Γ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* (σ. 318-336). Θεμέλιο.

Πλακωτός, Γ. (2022). Πληθυσμιακή και χωρική αταξία ως ρητορική της κρίσης: Βενετία και Λονδίνο (15ος-18ος αι.). Στο Κ. Γαγανάκης, Ν. Γιαντσή, Μ. Ντούρου-Ηλιοπούλου, Μ. Παπαθανασίου & Κ. Ράπτης (επιμ.), *Ευρωπαϊκές πόλεις σε κρίση: Από τον 12ο αιώνα μέχρι σήμερα* (σ. 247-270). Ηρόδοτος.

Poska, A. (2008). A Married Man Is a Woman: Negotiating Masculinity in Early Modern Northwestern Spain. Στο S. H. Hendrix & S. C. Karant-Nunn (επιμ.), *Masculinity in the Reformation Era* (σ. 3-20). Truman State University.

Puff, H. (2003). *Sodomy in Reformation Germany and Switzerland, 1400-1600*. University of Chicago Press.

Puff, H. (2011). Homosexuality: Homosociabilities in Renaissance Nuremberg. Στο B. Talvacchia (επιμ.), *A Cultural History of Sexuality in the Renaissance* (σ. 51-72). Berg.

Quaintance, C. (2015). *Textual Masculinity and the Exchange of Women in Renaissance Venice*. University of Toronto Press.

Rabelais, F. (2006). *Gargantua and Pantagruel* (M. A. Screech, μτφρ.). Penguin.

Randolph, A. (2002). *Engaging Symbols: Gender, Politics, and Public Art in Fifteenth-Century Florence*. Yale University Press.

Rigolot, F. (1994). Rabelais, Misogyny, and Christian Charity: Biblical Intertextuality and the Renaissance Crisis of Exemplarity. *PMLA*, *109*, 225-237.

Rocke, M. (1996). *Forbidden Friendships: Homosexuality and Male Culture in Renaissance Florence*. Oxford University Press.

Roelens, J. (2015a). From Slurs to Silence? Sodomy and Mendicants in the Writings of Catholic Laymen in Early Modern Ghent. *Sixteenth Century Journal*, *46*(3), 629-649.

Roelens, J. (2015b). Visible Women. Female Sodomy in the Late Medieval and Early Modern Southern Netherlands (1400-1550). *BMGN/Low Countries Historical Review*, *130*(3), 3-24.

Roelens, J. (2016). Fornicating Foreigners: Sodomy, Migration, and Urban Society in the Southern Low Countries (1400-1700). *Dutch Crossing*, *20*(5), 1-18.

Roelens, J. (2018). Gossip, Defamation and Sodomy in the Early Modern Southern Netherlands. *Renaissance Studies*, *32*(2), 236-252.

Roelens, J. (2021). 'Those Rascals Chased from Holland!' Sodomy, Migration and Identity Building in Eighteenth-Century Antwerp. *Cultural and Social History*, *18*(2), 183-200.

Roper, L. (2020). Luther and Gender. Στο V. Christman & M. E. Plummer (επιμ.), *Cultural Shifts and Ritual Transformations in Reformation Europe: Essays in Honor of Susan C. Karant-Nunn* (σ. 33-67). Brill.

Rosenthal, M. (1992). *The Honest Courtesan. Veronica Franco, Citizen and Writer in Sixteenth-Century Venice*. University of Chicago Press.

Ruff, J. R. (2001). *Violence in Early Modern Europe, 1500-1800*. Cambridge University Press.

Rossiaud, J. (1988). *Medieval Prostitution*. Blackwell.

Ruggiero, G. (1985). *The Boundaries of Eros: Sex Crime and Sexuality in Renaissance Venice*. Oxford University Press.

Ruggiero, G. (1993a). *Binding Passions. Tales of Magic, Marriage, and Power at the End of the Renaissance*. Oxford University Press.

Ruggiero, G. (1993b). Marriage, Love, Sex, and Renaissance Civic Morality. Στο J. G. Turner (επιμ.), *Sexuality and Gender in Early Modern Europe. Institutions, Texts, Images* (σ. 10-30). Cambridge University Press.

Ruggiero, G. (2006a). Mean Streets, Familiar Streets, or the Fat Woodcarver and the Masculine Spaces of Renaissance Florence. Στο R. J. Crum & J. T. Paoletti (επιμ.), *Renaissance Florence: A Social History* (σ. 295-310). Cambridge University Press.

Ruggiero, G. (2006b). *Machiavelli in Love: Sex, Self, and Society in the Italian Renaissance*. Johns Hopkins University Press.

Sanudo, M. (1887). *I diarii di Marino Sanuto (MCCCCXCVI-MDXXXIII): Dall'autografo Marciano ital. cl. VII codd. CDXIX-CDLXXVII* (F. Stefani, N. Barozzi & G. Berchet, επιμ.). 58 τ., Fratelli Visentini.

Sapegno, N. (1952). *Poeti minori del Trecento*. Riccardo Ricciardi Editore.

Saslow, J. M. (2013). The Desiring Eye: Gender, Sexuality, and the Visual Arts. Στο B. Bohn & J. M. Saslow (επιμ.), *A Companion to Renaissance and Baroque Art* (σ. 127-148). Wiley-Blackwell.

Saslow, J. M. (2019). Gianantonio Bazzi, Called 'Il Sodoma': Homosexuality in Art, Life, and History. Στο J. Murray & N. Terpstra (επιμ.), *Sex, Gender and Sexuality in Renaissance Italy* (σ. 183-210). Routledge.

Schiesari, J. (2010). *Beasts and Beauties: Animals, Gender, and Domestication in the Italian Renaissance*. Toronto University Press.

Schwartz, K. (2000). *Tough Love: Amazon Encounters in the English Renaissance*. Duke University Press.

Scott, V. (2010). *Women on the Stage in Early Modern France: 1540-1750*. Cambridge University Press.

Shakespeare, W. (1977). *Τα ποιήματα* (Β. Ρώτας & Β. Δαμιανάκου, μτφρ.). Ίκαρος.

Shakespeare, W. (1997). *Measure for Measure, The Riverside Shakespeare* (G. Blakemore & J. J. Tobin επιμ.). Houghton Mifflin.

Shakespeare, W. (2000). *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας* (Ε. Μπελιές, μτφρ.). Κέδρος.

Shakespeare, W. (2001). *Τρωίλος και Χρυσηίδα* (Ε. Μπελιές, μτφρ.). Κέδρος.

Shakespeare, W. (2017). *Δωδέκατη νύχτα* (Α. Λαυρέντζος, μτφρ.). Ταξιδευτής.

Shakespeare, W. (2021). *Ο βιασμός της Λουκρητίας* (Λ. Ζαφειροπούλου, μτφρ.). Gutenberg.

Sherberg, M. (1998). Il potere e il piacere: la sodomia del *Marescalco*. Στο S. Zatti (επιμ.), *La Rappresentazione dell'altro nei testi del Rinascimento* (σ. 96-110). Maria Picini Fazzi Editore.

Sibalis, M. D. (1996). The Regulation of Male Homosexuality in Revolutionary and Napoleonic France, 1789-1815. Στο J. Merrick & B. T. Ragan (επιμ.), *Homosexuality in Modern France* (σ. 80-101). Oxford University Press.

Slater, M. (1976). The Weightiest Business: Marriage in an Upper-Gentry Family in Seventeenth-Century England. *Past & Present*, *72*, 25-54.

Smith, B. R. (1991). *Homosexual Desire in Shakespeare's England: A Cultural Poetics*. University of Chicago Press.

Solga, Kim. (2009). *Violence against Women in Early Modern Performance: Invisible Acts*. Palgrave Macmillan.

Staples, A. (2002). Primal Scenes/Primal Screens: The Homosocial Economy of Dirty Jokes. Στο K. Long (επιμ.), *High Anxiety: Masculinity in Crisis in Early Modern France* (σ. 37-54). Truman State University Press.

Staub, S. (2007). ‘My throbbing heart shall rock you day and night’: Shakespeare’s Venus, Elizabeth, and Early Modern Constructions of Motherhood. Στο S. Staub (επιμ.), *The Literary Mother: Essays on Representations of Maternity and Child Care* (σ. 15-32). McFarland.

Steinberg, S. (2020). Lire et interpréter les récits de viol dans les archives judiciaires (Europe, époque moderne). *Clio. Femmes, Genre, Histoire*, *52*(2), 163-193.

Stokes, L. (2011). *Demons of Urban Reform: Early European Witch Trials and Criminal Justice, 1430-1530*. Palgrave Macmillan.

Talvacchia, B. (1999). *Taking Positions: On the Erotic in Renaissance Culture*. Princeton University Press.

Thornton, T. & Carlton, K. (2019). *The Gentleman’s Mistress: Illegitimate Relationships and Children, 1450-1640*. Manchester University Press.

Traub, V. (1992). *Desire and Anxiety: Circulations of Sexuality in Shakespearean Drama*. Routledge.

Traub, V. (2002). *The Renaissance of Lesbianism in Early Modern England*. Cambridge University Press.

Turner, J. G. (2009). Profane Love: The Challenge of Sexuality. Στο A. Bayer (επιμ.), *Art and Love in Renaissance Italy* (σ. 178-184). Metropolitan Museum of Art.

Walker, G. (1998). Re-Reading Rape and Sexual Violence in Early Modern England. *Gender & History*, *10*, 1-25.

Walker, G. (2013). Everyman or a Monster? The Rapist in Early Modern England, c.1600-1750. *History Workshop Journal*, *76*(1), 5-31.

Weber, H. (1986). *The Restoration Rake-Hero: Transformations in Sexual Understanding in the Seventeenth Century*. University of Wisconsin Press.

Wollheim, M. A. (2016). ‘The Spirit Is Ready, but the Flesh Is Tired’: Erotic Objects and Marriage in Early Modern Italy. Στο S. F. Matthews-Grieco (επιμ.), *Erotic Cultures of Renaissance Italy* (σ. 141-170). Routledge.

Zambrini, F. & Negroni, C. (1888), *Regole della vita matrimoniale di frate Cherubino da Siena*. Commissione per i testi di lingua.

Κεφάλαιο 8
Κουίρ ενδεχόμενα, σώματα και ενσώματες πρακτικές του φύλου στην πρώιμη νεότερη περίοδο

Σύνοψη
Σε αυτό το κεφάλαιο εξετάζουμε τις πολλαπλές θεωρήσεις του σώματος που εμφανίζονται κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο σε διαφορετικά πεδία, τις αποκρίσεις και τα έμφυλα σενάρια που αυτές ενεργοποιούν. Σε συνέχεια με το προηγούμενο κεφάλαιο, θα ανιχνεύσουμε κουίρ σενάρια που διαταρακτικά φωλιάζουν στην πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική. Στον πυρήνα αυτών των σεναρίων βρίσκονται το ώριμο ανδρικό σώμα ως αντικείμενο επιθυμίας, ανδρικά και γυναικεία ζευγάρια που εκφεύγουν ή θέτουν σε δοκιμασία τη γαμήλια προστακτική. Τα κουίρ σενάρια βρίσκονται σε αλληλοτροφοδότηση με τις νοηματοδοτήσεις της περιόδου περί ρευστού σώματος και αμφίσημου ένσαρκου υποκειμένου. Στη μετάβαση προς την περίοδο της πρώιμης νεωτερικότητας, μεσαιωνικές κληρονομιές παραμένουν ισχυρές. Ωστόσο, το σώμα και ο ένσαρκος εαυτός εγγράφονται σε νέα γνωσιακά καθεστώτα, ενώ από τον 15ο αιώνα στην ιατρική σκέψη αναδύεται δυναμικά το μοντέλο του ενιαίου φύλου. Την ίδια στιγμή θα δείξουμε ότι ο ιατρικός λόγος βρισκόταν σε διαρκή αλληλεπίδραση με άλλα συστήματα ερμηνείας και καθορισμού του σώματος (θεολογία, δίκαιο, λογοτεχνία, έθιμο). Παράλληλα με τη θεώρηση του ενιαίου φύλου, θα εξετάσουμε την επινόηση νέων γυναικείων «ασθενειών», όπως η υστερία, τη σημασία του ρέοντος και αιμορραγούντος σώματος, τις αντιλήψεις περί γαλακτοφόρων ανδρικών σωμάτων, αλλά και τις πολλαπλές ρητορικές και πρακτικές που καταγράφονται με επίκεντρο την τριβάδα και το ερμαφρόδιτο. Το κεφάλαιο αναδεικνύει την ενσώματη επιτέλεση ως εξέχουσα θεώρηση και πρακτική σε διαφορετικά περιβάλλοντα και πολιτισμικά ευρετήρια. Η αναγεννησιακή αντίληψη περί ανδρισμού και θηλυκότητας δεν βασιζόταν σε ένα σταθερό σύνολο ιδιοτήτων και πρακτικών, αλλά τα σώματα αποτελούσαν ανοικτά σημασιολογικά σενάρια. Οι ενσώματες πρακτικές και επιτελέσεις προσέδιδαν έμφυλες και κοινωνικές ιδιότητες που ήταν την ίδια στιγμή εξαιρετικά εύθραυστες και αμφίσημες.

Προαπαιτούμενη γνώση
Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε τα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου, καθώς και εγχειρίδια ιστορίας της πρώιμης νεότερης περιόδου.

> Τι πρέπει να πω και να γράψω, ωστόσο, για εκείνους τους Βενετούς πατρίκιους και τα μέλη της Συγκλήτου που, αν και τα γένια τους έχουν ασπρίσει, βρίσκονται σε προχωρημένη ηλικία και διαθέτουν επαρκή σοφία, έχουν τόσο παραδοθεί και βυθιστεί σε αυτό το αμάρτημα των Γόμορρων που στην ηλικία τους γίνονται παθητικοί και πληρώνουν νεαρούς άνδρες για να ικανοποιήσουν αυτή τη διαστροφή; Χωρίς καμιά αμφιβολία αυτό είναι ένα διαβολικό και ειδεχθές πράγμα, ανήκουστο στα δικά μας χρόνια, ειδικά μεταξύ ηλικιωμένων ανδρών. Λέγεται ότι αυτό το αίσχος στο οποίο επιδίδονται οι ηλικιωμένοι έχει έρθει από τη Ρώμη όπου κληρικοί και άλλοι ηλικιωμένοι είναι παραδομένοι σε αυτό και όπου, στην παπική Αυλή, υπήρξαν παθητικοί. Όπως και να έχει, είναι η πιο ειδεχθής και βδελυρή κραιπάλη και πρέπει κατεξοχήν να καταδικάζεται για άτομα κάθε ηλικίας αλλά ιδιαιτέρως για τους ηλικιωμένους.

Στις ημερολογιακές καταγραφές του στις αρχές του 16ου αιώνα ο ηλικιωμένος Βενετός πατρίκιος Girolamo Priuli, αφού με το γνωστό ηθικολογικό ύφος του καταδίκασε ως ένδειξη λαγνείας και εκθήλυνσης τη συνήθεια των νεαρών Βενετών της ελίτ να ντύνονται προκλητικά με ρούχα ανοικτά στο στήθος και να καλλωπίζονται (βλ. κεφ. 6), αποκαλύπτει ένα εντελώς διαταρακτικό ενδεχόμενο. Στα λόγια του Priuli αποτυπώνονται μια σειρά από μοτίβα περί σοδομίας, όπως η ξενική προέλευσή της, το ενεργητικό-παθητικό δίπολο, και μια ιεραρχία απρέπειας: οι «εκθηλυμένοι» και καλλωπισμένοι νέοι συνιστούν μια σοβαρή πηγή ανησυχίας αλλά οι πρακτικές τους παραμένουν συνδεδεμένες με τη νεότητα· ωστόσο, οι διολίσθηση των ώριμων ανδρών σε «παθητικούς» συνιστά μια εξέχουσα διαταρακτική συνθήκη. Αυτό το «διαβολικό και ειδεχθές πράγμα», το οποίο υπονομεύει τον ώριμο, ηγεμονικό και πατριαρχικό ανδρισμό, αποτελεί ένα κουίρ ενδεχόμενο.

8.1 Κουίρ σενάρια και ρευστά σώματα

Στον πολιτισμό και τη σεξουαλική αρχιτεκτονική της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας εκφέρεται και επιτελείται ένα πλήθος επιθυμιών και απολαύσεων, ενώ οι ενδεχομενικότητες δείχνουν απεριόριστες και διαρκώς διασταλτικές (βλ. κεφ. 7). Ωστόσο, παρά το πλήθος των επιθυμιών, υπάρχουν κάποια απαραβίαστα όρια τα όποια αδιόρατα ορθώνονται. Έξω από κάθε ενδεχομενικότητα και σεναριακή «εμπειρία» βρίσκεται το πατριαρχικό σώμα, δηλαδή το σώμα της κοινωνικά ενήλικης πατριαρχικής ελίτ. Όλα τα άλλα σώματα, ανδρικά, γυναικεία, νεανικά, μπορούν να υπόκεινται σε ή να επιτελούν πολλαπλά έμφυλα και ερωτικά σενάρια. Μπορούν να γίνονται φορείς και αντικείμενα επιθυμιών. Ωστόσο, το ανδρικό πατριαρχικό ώριμο σώμα μετέχει μόνο σε κάποια από αυτά τα ενδεχόμενα, μόνο ως φορέας του αποσωματοποιημένου βλέμματος που παράγει «άλλα» σώματα. Το ίδιο είναι μόνο φορέας επιθυμίας. Τα λόγια του Priuli, εντούτοις, για μια φευγαλέα στιγμή, τοποθετούν τα ώριμα, ανδρικά σώματα στο επίκεντρο διαταρακτικών σχέσεων. Εδώ εικονογραφούνται κουίρ ενδεχόμενα, καθώς το πατριαρχικό σώμα ξεφεύγει από την επικράτεια του μη ορατού. Η δόμηση των ομοερωτικών σχέσεων γύρω από την ηλικιακή ιεραρχία και από το δίπολο ενεργητικότητας και παθητικότητας, αν και συνιστά πηγή ανησυχίας, εντέλει εγγράφεται κανονιστικά στη δόμηση ενός ώριμου πατριαρχικού ανδρισμού, συσκοτίζοντας άλλα, διαταρακτικά, ή κουίρ όπως θα λέγαμε με ένα σύγχρονο ιδίωμα, ενδεχόμενα. Παρομοίως ο Priuli φροντίζει γρήγορα να κλείσει τη χαραμάδα που ίδιος άνοιξε γράφοντας:

> Αλλά δεν θέλω να αφήσω αυτό το θέμα χωρίς να καταστήσω σαφές ότι όσα ανέφερα για τους Βενετούς πατρίκιους και τα μέλη της Συγκλήτου και την ασέλγεια στην οποία εμπλέκονται δεν αφορούν τους πάντες. Διότι πράγματι υπάρχουν πολλοί καλοί και ευσεβείς πατέρες και συγκλητικοί. Και νομίζω ότι λίγοι εμπλέκονται σε αυτή την κτηνώδη πρακτική, πράγμα που δεν θα πρέπει να μας εκπλήσσει αφού ακόμα και μεταξύ των δώδεκα αποστόλων υπήρχε ένας κακός (Priuli, 1912-1938, σ. 35-36).

Ένα εξίσου διαταρακτικό ενδεχόμενο μάλλον φωλιάζει σε μια δίκη που διεξήχθη στη Ρώμη το 1578. Μια ομάδα ανδρών, ενήλικων κατά κύριο λόγο, από την Ιβηρική, οι οποίοι ζούσαν στη Ρώμη, συνελήφθησαν, ανακρίθηκαν και τελικά οδηγήθηκαν στην εκτέλεση. Η σύλληψή τους έγινε αφότου είχαν πραγματοποιήσει γαμήλιες τελετές μεταξύ τους σε μια εκκλησία της πόλης, τον San Giovanni στη Λατινική Πύλη. Οι ανακρίσεις στις οποίες υπεβλήθησαν (και τα βασανιστήρια) «αποκάλυψαν» τις μεταξύ τους σεξουαλικές σχέσεις (κάποιοι ως ζευγάρια) αλλά και πρακτικές που οι ίδιοι οι κατηγορούμενοι, ίσως ελπίζοντας ότι δεν θα κριθούν εξίσου καταδικαστικές με τις σεξουαλικές σχέσεις τους, διαχώριζαν από το σεξ. Ένας από αυτούς, ο Gasparo, κατέθεσε: «Η αλήθεια είναι ότι δεν πήδηξα τον αναφερόμενο Agilar ούτε αυτός εμένα, είναι όμως αλήθεια ότι τη βραδιά που κοιμηθήκαμε μαζί τον παίξαμε μαζί δηλαδή χάιδεψε ο ένας τον πούτσο του άλλου με το χέρι του». Δεν είναι σαφές αν οι οκτώ άνδρες που καταδικάστηκαν οδηγήθηκαν στην πυρά λόγω των σεξουαλικών σχέσεών τους που δεν ενέπιπταν στο μοντέλο της ηλικιακής ιεραρχίας, αν στην απόφαση των αρχών οι γαμήλιες τελετές που πραγματοποίησαν λειτούργησαν επιβαρυντικά ή αν αυτές αποτελούσαν τον βασικό λόγο, καθώς έγιναν αντιληπτές ως παρωδία του κανονικού γάμου. Δεν είναι σαφές αν για τους ίδιους τους εμπλεκόμενους οι γαμήλιες τελετές ήταν μια διαδικασία ιδιοποίησης μεταξύ σοβαρότητας και παρωδίας.

Τα ερωτήματα που προκύπτουν από τη μελετημένη από διάφορους ιστορικούς δίκη είναι περισσότερα από τις απαντήσεις που με κάποια ασφάλεια μπορούν να δοθούν. Αυτό όμως που με αρκετή σιγουριά μπορούμε να πούμε είναι ότι η υπόθεση του 1578 κρίθηκε ιδιαιτέρως διαταρακτική. Σε αυτή τη διαπίστωση συντείνουν η επιβολή της θανατικής ποινής αλλά και οι διάφορες καταγραφές και αφηγήσεις της περίπτωσης από σύγχρονους. Ο Γάλλος δοκιμιογράφος Michel de Montaigne που βρισκόταν στη Ρώμη λίγα χρόνια αργότερα την αφηγήθηκε στο ημερολόγιό του (*Journal de voyage*), ο Βενετός πρέσβης στη Ρώμη κατέγραψε τη σύλληψη των κατηγορουμένων μαζί με άλλα ζητήματα στις διπλωματικές αναφορές που έστελνε στη Βενετία καταλήγοντας ότι «θα οδηγηθούν στην πυρά όπως τους αξίζει». Ένας ανώνυμος πληροφοριοδότης που εργαζόταν στη Ρώμη για λογαριασμό των τραπεζιτών Fugger, ίσως των πιο πλούσιων ανθρώπων στην Ευρώπη του 16ου αιώνα, συμπεριέλαβε απρόσμενα την περίπτωση στα *avvisi*, τα ενημερωτικά δελτία με πολιτικά και οικονομικά ζητήματα που έστελνε τακτικά στους εργοδότες του στην Αυγούστα της Γερμανίας, όπως και ένας πληροφοριοδότης του Δούκα του Ουρμπίνο, και με τον πιο λακωνικό τρόπο από όλους ο Ισπανός πρέσβης στη Ρώμη, ο οποίος σημείωσε ότι αρνήθηκε να παρέμβει για λογαριασμό των κατηγορουμένων. Πόσο διαταρακτική υπήρξε η υπόθεση του 1578 ώστε, εκτός από τις πολλαπλές και αναπάντεχες καταγραφές και αφηγήσεις, από τα πρακτικά της δίκης να υπάρχουν μόνο κάποια αποσπάσματα, γεγονός που φαίνεται να οφείλεται στην εμφανή παρέμβαση με στόχο την καταστροφή τους; Ίσως να ήταν το έργο κάποιου νοτάριου, ενδεχομένως ως

μια πράξη αποσιώπησης του ειδεχθούς και του πατριαρχικά αδιανόητου; (Ferguson, 2016, σ. 12-14, 25-26, 34, 53-54, 62-63, 85, 131, 137-138. Marcocci, 2010. Marcocci, 2015. Dall'Orto, 2015, σ. 315-324.)

Τα διαταρακτικά στιγμιότυπα που αποκαλύπτονται και γρήγορα διαγράφονται στα λόγια του Priuli αλλά και στη φροντίδα του νοτάριου στο ρωμαϊκό δικαστήριο να καταστρέψει το μεγαλύτερο μέρος από τα πρακτικά της δίκης του 1578 αναδεικνύουν όχι μόνο κουίρ ενδεχόμενα αλλά και την ευθραυστότητα της ανδρικής ομοκοινωνικότητας κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο. Σε αυτούς αιώνες η ομοκοινωνικότητα, αν και παραμένει ηγεμονική κοινωνική συνθήκη, επενδύεται με όλο και περισσότερη καχυποψία. Οι ρωγμές στην ομοκοινωνικότητα αποκαλύπτονται προς το τέλος του 16ου αιώνα στην Αγγλία με τις εντάσεις που πλέον συνοδεύουν την ανδρική φιλία. Οι ισχυρές, συναισθηματικές σχέσεις μεταξύ ανδρών μπορούσαν είτε να τυγχάνουν τιμής και καθαγίασης ως θεμέλιος λίθος της τάξης και συνδετικός δεσμός της παραδοσιακής κοινωνίας είτε εύκολα και υπό άλλες προϋποθέσεις να καταδικάζονται ως «σοδομιτικές», δηλαδή ως επιτομή της αταξίας. Οι αλλαγές στις κοινωνικές σχέσεις και στους τρόπους με τους οποίους συμβολοποιούνταν άρχισαν να καθιστούν σωματικές εκδηλώσεις, όπως φιλιά και χάδια, ή τη χρήση κοινού κρεβατιού ως διαταρακτικά σημάδια (Bray, 1990. Bray, 2003, σ. 130-140).

Τα λόγια του Priuli και η δίκη στη Ρώμη το 1578 έχουν μια ιδιαίτερη αξία, καθώς αποτελούν κάποιες από τις σπάνιες στιγμές αποκάλυψης ενός κουίρ ενδεχομένου σε ένα υλικό που δεν είναι αμιγώς μυθοπλαστικό. Με αντίστοιχο τρόπο διαταρακτικά ενδεχόμενα και κουίρ σενάρια στοιχειοθετούνται και την ίδια στιγμή απωθούνται σε ένα άλλο πεδίο, εκείνο του αναγεννησιακού θεάτρου. Ένα τέτοιο ενδεχόμενο απαντά στον διάλογο ανάμεσα στον Μερκούτιο και τον Τυβάλτο στο σαιξπηρικό έργο *Ρωμαίος και Ιουλιέτα*: Τυβάλτος: «Μερκούτιε, συνέχεια τριγυρνάς [consort'st] με τον Ρωμαίο». / Μερκούτιος: «Τι πάει να πει, τριγυρνάω με τον Ρωμαίο; Για ποιους μας πέρασες, για μουσικούς του δρόμου; […] Ακούς εκεί, τριγυρνάω με τον Ρωμαίο!» Σε αυτόν τον διάλογο φανερώνεται και αμέσως εκτοπίζεται ένα κουίρ ενδεχόμενο, καθώς τα λόγια του Τυβάλτου μετασχηματίζουν την ερωτικοποιημένη φιλία (ανάμεσα στον Ρωμαίο και τον Μερκούτιο) σε σοδομία. Η λέξη *consort* που χρησιμοποιεί ο Τυβάλτος τοποθετεί τη φιλία Ρωμαίου και Μερκούτιου στο ετεροσεξουαλικό και ιεραρχικό δίπολο που αποίκιζε τη σοδομία. Απέναντι σε αυτή τη δυσφημιστική πρακτική του Τυβάλτου ο Μερκούτιος εκτρέπει περαιτέρω τον διάλογο και εντέλει οδηγεί στην αποσιώπηση δίνοντας ένα άλλο ενδεχόμενο της σχέσης του με τον Ρωμαίο: ως ζεύγος μουσικών του δρόμου. Αυτές οι σύντομες στιγμές αποκάλυψης και αποσιώπησης επιτρέπουν να επαναπροσεγγίσουμε τον *Ρωμαίο και Ιουλιέτα* από εμβληματικό παράδειγμα του ετεροκανονικού ρομαντικού έρωτα σε ένα γεμάτο εντάσεις πεδίο ανάμεσα στην ομοκοινωνικότητα και την ετεροσεξουαλικότητα με επίκεντρο και κινητήρια δύναμη την επιθυμία και το σώμα. Στο έργο η επιθυμία δεν καθορίζεται από το φύλο του αντικειμένου της. Υπό αυτή την έννοια η σχέση του Ρωμαίου και της Ιουλιέτας δεν αποτελεί μια μοναδική στιγμή ετεροσεξουαλικής τελείωσης αλλά μέρος σε μια σειρά αλλαγών και αντικαταστάσεων: Ρωμαίος-Μερκούτιος / Ρωμαίος-Ιουλιέτα (Shakespeare, 2016, σ. 233. Goldberg, 1994).

Το αναγεννησιακό θέατρο προσφέρει σενάρια και ενδεχόμενα «εμπειριών» και επιθυμιών τα οποία δεν είναι εύκολα ταξινομήσιμα, τουλάχιστον αν προσπαθήσουμε να τα ταξινομήσουμε μέσα από δίπολα και δυαδικότητες. Από το πλήθος των κωμωδιών κάποια παραδείγματα είναι ενδεικτικά των ενδεχομενικοτήτων που εξυφαίνονται αλλά και των ερμηνευτικών δυνατοτήτων που ανοίγονται. Σαιξπηρικές κωμωδίες και κωμωδίες από τον ιταλικό χώρο καθιστούν την επιθυμία και την επιτέλεσή της μια σχεδόν ανεξέλεγκτη δύναμη μεταξύ των ηρώων και των ηρωίδων, η οποία συχνά εκφέρεται μέσω του τρανσβεστισμού. Στα σενάρια «εμπειριών» που στοιχειοθετούν τα θεατρικά έργα, η επιθυμία γίνεται η κύρια οργανωτική αρχή, όπως αποτυπώνεται στα λόγια του Αντόνιο προς τον Σεμπάστιαν στην κωμωδία *Δωδέκατη νύχτα*: «Πώς να σταθώ όταν φύγατε; Ο πόθος μου, / δριμύτερος από αιχμηρό ατσάλι, με ωθούσε· / Κι όχι μονάχα ο πόθος να σας δω». Όπως αποκαλύπτεται στην πορεία του έργου Αντόνιο και Σεμπάστιαν, «Και τους τρεις μήνες πριν, / χωρίς διακοπή, χωρίς ένα λεπτό κενό, / μέρα και νύχτα ζήσαμε παρέα». Ωστόσο, ο πόθος ενέχει κινδύνους τους οποίους ο Αντόνιο επιχειρεί να διασκεδάσει: «Σε λατρεύω τόσο, / που μοιάζει ο κίνδυνος παιχνίδι – και θα ενδώσω». Ποιος είναι ο κίνδυνος που ενέχει ο πόθος του Αντόνιο; Της ομοερωτικής επιθυμίας που δεν μπορεί να οριοθετηθεί και να κανονικοποιηθεί ως «σοδομία»; (Shakespeare, 2017, σ. 70, 121, 169.)

Κατά αντιστοιχία με τον πόθο του Αντόνιο, ένα ευρύτερο πλέγμα επιθυμιών και επιτελέσεων, έστω στιγμιαία, θέτει σε δοκιμασία τις ηγεμονικές κατηγοριοποιήσεις. Στη σαιξπηρική κωμωδία *Όπως σας αρέσει* η ηρωίδα Ροζαλίντα (την οποία υποδύεται αγόρι ηθοποιός) μεταμφιεσμένη σε Γανυμήδη οδηγεί το έργο σε κατευθύνσεις όπου η επιθυμία είναι πολλαπλή και πολυκύμαντη. Επιθυμεί τον Ορλάνδο, είναι η ίδια το αρσενικό αντικείμενο της επιθυμίας της Φοίβης και το θηλυκό αντικείμενο επιθυμίας του Ορλάνδου. Ως αυτή/ός ενεργοποιεί μια αποδόμηση του δυαδικού συστήματος στο οποίο κατά τους μεταγενέστερους αιώνες η επιθυμία οργανώνεται και πειθαρχείται. Εδώ αξίζει να τονίσουμε ότι υιοθετώντας το όνομα Γανυμήδης η

Ροζαλίντα επιλέγει ένα όνομα με συγκεκριμένες συνδηλώσεις: ο Γανυμήδης υπήρξε ο νεαρός εραστής του Δία. Με αυτή τη συνδήλωση ήταν εξοικειωμένο το μορφωμένο ακροατήριο της εποχής τόσο μέσω της γνώσης του για την κλασική γραμματεία όσο και μέσω των σύγχρονων ζωγραφικών έργων, αλλά και το λιγότερο εγγράμματο ακροατήριο, καθώς ο όρος *Ganymede* είχε εισαχθεί στην αγγλική καθομιλουμένη για να δηλώσει το νεαρής ηλικίας αντικείμενο της ανδρικής ομοερωτικής επιθυμίας. Η επιθυμία της ηρωίδας Φοίβης για τον Γανυμήδη (στον οποίον έχει μεταμφιεστεί η Ροζαλίντα) εκ πρώτης φαίνεται προφανής ως ετεροσεξουαλικό σενάριο. Η Φοίβη πιστεύει ότι ο Γανυμήδης είναι άνδρας. Ωστόσο, αυτό που έλκει τη Φοίβη είναι εκείνες οι ιδιότητες του Γανυμήδη που θα μπορούσαν να ιδωθούν ως «θηλυκές». Καθώς η Φοίβη σκέφτεται τον Γανυμήδη η πρόσληψή της για αυτόν μετατοπίζεται από την αμφιταλαντευόμενή αξιολόγησή του με βάση τυπικά ανδρικά χαρακτηριστικά προς την τελική θηλυκοποίησή του: «Όμορφος νέος· / όχι πολύ πολύ ωραίος· / […] θα γίνει ωραίος άνδρας· το μεγαλύτερο προσόν του / είναι η όψη του· / […] Ψηλός πολύ δεν είναι, μα για την ηλικία του / είναι ψηλός· / τα πόδια του τίποτα το σπουδαίο, / αλλά δεν είναι και κακοφτιαγμένα. / Όμορφο το κοκκίνισμα στα χείλη του, / λίγο πιο ώριμο και πιο ζωηρό / απ' το κοκκίνισμα στα μάγουλά του: / η ελαφρότατη διαφορά που έχει / το σκέτο κόκκινο απ' το δαμασκηνό». Μια ομοερωτική επιθυμία εικονογραφείται στην επιθυμία της Φοίβης για τη θηλυκότητα στη μορφή του Γανυμήδη, στον οποίον έχει μεταμφιεστεί η Ροζαλίντα (Shakespeare, 1994, σ. 95. Traub, 1992, σ. 117-144).

Η πατριαρχική σεξουαλική αρχιτεκτονική των αναγεννησιακών και πρώιμων νεότερων κοινωνιών φρόντιζε οι κουίρ επικράτειές της, όπως το φευγαλέο στιγμιότυπο από το ημερολόγιο του Girolamo Priuli, να παραμένουν όσο το δυνατόν αθέατες. Ή, ενδεχομένως, η ετερότητα του αναγεννησιακού παρελθόντος τις καθιστά τελικά αδιόρατες για τις δικές μας προσδοκίες. Παρότι οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις και πρακτικές αποτυπώνονται ισχνά στην «πραγματική» ζωή μέσω των ποινικών διαδικασιών, μπορούμε να υποθέσουμε ότι τελικά είχαν σημαίνουσα θέση ή και διαπότιζαν την καθημερινότητα αν στραφούμε στις ίδιες τις προδιαγραφές της πατριαρχικής, «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλικής αρχιτεκτονικής. Σε αυτή την υπόθεση συντείνουν τα πολλαπλά σενάρια «εμπειριών» και πρακτικών που παράγονται στο θέατρο και σε άλλα «μυθοπλαστικά» πεδία. Στο αναγεννησιακό θέατρο η μορφή της «αγνής φίλης» και η επιθετική ανδρογυναίκα με τη μορφή της τριβάδας συνιστούν λογοθετικές αρθρώσεις του γυναικείου ομοερωτισμού. Ζευγάρια όπως οι Ελένη/Ερμία στο *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας*, οι Ροζαλίντα/Σήλια στο *Όπως σας αρέσει* ή οι Isabella/Lelia στην ιταλική κωμωδία *Gl' ingannati* (*Οι εξαπατημένοι*) εικονογραφούν σενάρια γυναικείου ομοερωτισμού που είναι διαποτισμένα από την ένταση μεταξύ ορατότητας και αορατότητας, σημασίας και ασημαντότητας. Ο γυναικείος ομοερωτισμός γίνεται πολιτισμικά διανοήσιμος μόνο εφόσον υποβαθμιστεί στο επίπεδο του επουσιώδους ή υποταχθεί σε πατριαρχικές προσδοκίες;

Σε μια τέτοια διαδικασία καθυπόταξης η σχέση των Ροζαλίντα/Σήλια στο *Όπως σας αρέσει* εκτοπίζεται σε ένα προγαμιαίο παρελθόν ενώ ο ομοερωτισμός σε άλλα έργα υποτάσσεται σε ένα μοντέλο φαλλικής μίμησης που είναι κυρίαρχο στη νομική και θεολογική σύλληψη του γυναικείου ομοερωτισμού. Επειδή συνιστά ένα κουίρ ενδεχόμενο απαιτείται η πατριαρχική καθυπόταξή του ή η καθυπόταξή του συνιστά μια μορφή διαχείρισης της κανονικοποίησης που ενδεχομένως είχε στην καθημερινότητα; Υπό αυτή την έννοια, οι γυναικείες ομοερωτικές επιθυμίες γίνονται αντικείμενο πραγμάτευσης από τους άνδρες δραματουργούς με τρόπο ώστε να καταστούν ασήμαντες; Οι γυναικείες ομοερωτικές επιθυμίες αναπαρίστανται ως παροδικές και ως μέρος της νεαρής ηλικίας ώσπου να παραχωρήσουν τη θέση τους στον γάμο. Καθώς όμως η γυναικεία ομοερωτική επιθυμία οριοθετείται αναπαραστατικά για να αναδειχθεί η ασημαντότητά της, επί της ουσίας αποκτά σημασία διότι χρήζει τιθάσευσης και οριοθέτησης στα χέρια των ανδρών συγγραφέων.

Στα μυθοπλαστικά σενάρια του αναγεννησιακού θεάτρου ο γάμος στο τέλος των έργων είναι μια αμφίσημη λύση. Μπορεί να συνιστά μια δραματική και σεναριακή τελεολογία που εκτοπίζει όλες τις προγενέστερες αποσταθεροποιητικές επιθυμίες και σχέσεις διορθώνοντας και αποκαθιστώντας την κανονικότητα μέσω της γαμήλιας ετεροσεξουαλικής σχέσης. Από μια άλλη οπτική, ωστόσο, οι γάμοι στο τέλος των κωμωδιών δεν διαθέτουν τη δυναμική εκείνη που μπορεί να οριοθετήσει και να εκτονώσει τις επιθυμίες που ενεργοποιήθηκαν στο μεγαλύτερο μέρος του έργου. Οι γάμοι εμφανίζονται με ιδιαίτερη καθυστέρηση στο τέλος και μετά από συνεχείς αναβολές. Η αμφισημία και ρευστότητα που ενέχει η γαμήλια επίλυση αποτυπώνεται στο έργο *Δωδέκατη Νύχτα*. Ο γάμος της Βιόλα (που έχει μεταμφιεστεί στον Σεζάριο στη διάρκεια του έργου) νοείται ως αποκατάσταση της κανονικότητας την οποία επικυρώνει η επίκληση της φύσης. Όπως επισημαίνει ο ήρωας του έργου Σεμπάστιαν: «Εξού η πλάνη που 'χετε πέσει, / μα η φύση βάδισε με τον δικό της δρόμο. / Θα είχατε ενωθεί με αγνό κορίτσι. / Έχετε παντρευτεί ένα αγνό αγόρι». Ωστόσο, η επίκληση της φύσης μπορεί, όπως έχουμε δει σε προηγούμενα κεφάλαια, να είναι ένα εξαιρετικά ολισθηρό επιχείρημα. Στο ίδιο έργο τη φύση επικαλείται και ο Αντόνιο απευθυνόμενος στον Σεμπάστιαν όταν θεώρησε εσφαλμένα ότι ο τελευταίος τον πρόδωσε: «Καταντροπιάζεις, Σεμπάστιαν, το ωραίο πρόσωπό σου. / Μεμπτά στη φύση δεν θα

βρεις μόνο στις συνειδήσεις». Η φύση διαμορφώνει εξίσου γαμήλια, «ετεροσεξουαλικά» και «ομοκανονικά» σενάρια. Από μια ευρύτερη οπτική, οι γάμοι στα σαιξπηρικά έργα συνήθως είναι ιδιαιτέρως προβληματικές καταστάσεις ως οι σκοτεινές αλλά και αναμενόμενες πλευρές της πατριαρχίας: μπορεί είτε να έχουν εντελώς καταστρεπτικές συνέπειες, όπως στο *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* και στον *Οθέλλο*, είτε να είναι εξαιρετικά διαταρακτικοί, ακόμα και αν φαίνονται να προσφέρουν ικανοποίηση, όπως στον *Άμλετ* όπου ο γάμος της Γερτρούδης και του Κλαύδιου είναι στην ουσία ο γάμος ενός δολοφόνου και μιας μοιχαλίδας. Υπάρχουν, ωστόσο, κουίρ ενδεχόμενα που τα γαμήλια σενάρια του αγγλικού θεάτρου αδυνατούν να τιθασεύσουν. Γυναικείες μορφές, όπως η Diana στο *Τέλος καλό όλα καλά* παραμένουν παρθένες, εκτός πατριαρχικού γάμου αλλά εντός έντονα φορτισμένων συναισθηματικά γυναικείων δεσμών. Αυτές οι επί σκηνής «κουίρ παρθένες» συνιστούσαν ιδιαιτέρως διαταρακτικές μορφές στην προτεσταντική Αγγλία της γαμήλιας καθαγίασης (Shakespeare, 2017, σ. 178, 145. Orgel, 1996a, σ. 16-18. Shannon, 2000. Jankowski, 2000).

Τα διαταρακτικά σενάρια και «κουίρ» ενδεχόμενα τα οποία οι πολλαπλοί μηχανισμοί επιχειρούν να τιθασεύσουν ή να εκτοπίσουν, άλλοτε ρητορικά, άλλοτε ποινικά, άλλοτε αναπαραστατικά, κρύβουν στον πυρήνα τους τη βασική προδιαγραφή με την οποία τόσο στον Μεσαίωνα όσο και στην πρώιμη νεότερη περίοδο εννοιολογούνται οι σεξουαλικές πρακτικές: ως ενδεχόμενα, που όσο διαταρακτικά και αν είναι, είναι πιθανά και ανοικτά στους πάντες, εφόσον αυτοί δεν είναι σε θέση να υπερνικήσουν τη λαγνεία και τη διαβρωτική ισχύ της. Μια αντίστοιχη θεώρηση και λογοθετική κατασκευή αφορά το σώμα. Από τον 12ο αιώνα, όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, σύμφωνα με μια ισχυρή αντίληψη περί σώματος τα σώματα νοούνταν ως ρευστές οντότητες που υπόκειντο σε πολλαπλές μεταβολές και συχνά απρόσμενα ενδεχόμενα. Τα σεξουαλικά, έμφυλα και ενσώματα διαταρακτικά σενάρια συχνά συγκλίνουν στο ζωηρό ενδιαφέρον που δημιουργούσε η μορφή του ερμαφρόδιτου ή τα ενδεχόμενα έμφυλων και σωματικών μετασχηματισμών και μεταμορφώσεων. «*Ερμαφρόδιτοι*, που επίσης αποκαλούνται *Ανδρόγυνοι*, *Semmimares*, *Διφυείς*, *Ανδροθήλειες*, *Αρσενοθήλειες*, νοούνται συχνά οι εκθηλυμένοι άνδρες, όπως αυτοί που, αν και είναι άνδρες, ωστόσο, στη διάθεση, τη μαλθακότητα και την τρυφερότητα του δέρματος και σε άλλες εκθηλυμένες ιδιότητες, μπορούν να αποκληθούν γυναίκες». Με αυτά τα λόγια ο Alexander Ross το 1648 έδινε περιεχόμενο στον ερμαφροδιτισμό. Το ενδιαφέρον για τον ερμαφροδιτισμό δεν ήταν μόνο ιατρικό. Υπερέβαινε το πεδίο του ιατρικού λόγου και καθιστούσε τη μορφή του ερμαφρόδιτου ένα εξέχον πεδίο από το οποίο αντλούνταν μεταφορές και στο οποίο εγγράφονταν άγχη και φόβοι γύρω από την έμφυλη και ενσώματη συνθήκη.

Το ερμαφρόδιτο ως όρος, ως μορφή, ως έννοια, ως αναπαράσταση, ήταν φορέας πολλαπλών νοηματοδοτήσεων που σχετίζονταν με τη νοηματοδότηση του τερατώδους και του θαυμαστού, τις έμφυλες και σεξουαλικές σχέσεις, τη σχέση φύσης και πολιτισμού και ζητήματα πολιτικής αναταραχής και κοινωνικής έντασης. Την ίδια στιγμή ήταν σύμβολο και πεδίο διαφορετικών πολιτισμικών συγκρούσεων. Η μορφή του ερμαφρόδιτου έθετε, άλλοτε διαταρακτικά και άλλοτε με περιπαικτική διάθεση, σε δοκιμασία τις ταξινομικές προστακτικές και την έμφυλη δυαδικότητα. Εκλαϊκευμένα εγχειρίδια, συνήθως γραμμένα από Γάλλους ιατρούς, χειρούργους και ανατόμους, όπως ο Ambroise Paré ή ο Jacques Duval, θεματοποιούν τη μορφή του ερμαφρόδιτου μαζί με άλλα «θαυμαστά», «τερατώδη», «αξιοπερίεργα»» και «ευτράπελα». Τα γαλλικά εκλαϊκευμένα εγχειρίδια γνωρίζουν μεταφράσεις σε άλλες γλώσσες, καθώς κινούνται μεταξύ επιστήμης, ψυχαγωγίας, εντυπωσιασμού και «ερωτισμού» κάτι που τα καθιστά επιτυχημένα εμπορικά. Η μορφή του ερμαφρόδιτου εισέρχεται σε αναπάντεχα πεδία, καθώς, ειδικά στη Γαλλία, καθίσταται μια μεταφορά της πολιτικής ανυπακοής και της κοινωνικής σύγκρουσης στα χρόνια των θρησκευτικών πολέμων που μαστίζουν τη χώρα στο δεύτερο μισό του 16ου αιώνα. Με αυτή τη μεταφορική διάσταση η μορφή του ερμαφρόδιτου εμφανίζεται στο μυθιστόρημα του Thomas Artus, *L'Isle des Hermaphrodites, nouvellement descouverte* (*Η νήσος των ερμαφρόδιτων, προσφάτως ανακαλυφθείσα*, 1605) (Long, 2006, σ. 3-6. Gilbert, 1999. Daston & Park, 1995, σ. 422-428. Jones & Stallybrass, 1991, σ. 104-105).

Σε μια καταχώρηση στο ταξιδιωτικό ημερολόγιό του, το *Journal de voyage*, ο λόγιος και δοκιμιογράφος Michel de Montaigne κατέγραψε τον Σεπτέμβριο του 1580 κάποιες «αξιομνημόνευτες ιστορίες» που έμαθε σε μια μικρή πόλη, τη Vitry-le-François, καθώς ταξίδευε με την παρέα του από το Παρίσι προς την Ιταλία. Σε αυτή τη μικρή πόλη της Καμπανίας άκουσε την εξής ιστορία:

> […] για έναν άνδρα με το όνομα Germain που ήταν ακόμα εν ζωή, χαμηλής θέσης χωρίς κάποιο επάγγελμα ή εργασία, ο οποίος μέχρι την ηλικία των είκοσι δύο ήταν κορίτσι, κάτι που έβλεπαν και γνώριζαν όλοι οι κάτοικοι της πόλης και μάλιστα είχαν προσέξει ότι είχε λίγο περισσότερες τρίχες στο πηγούνι σε σχέση με τα άλλα κορίτσια και την αποκαλούσαν η Marie με το μούσι. Μια μέρα, καθώς προσπαθούσε να κάνει κάποιο άλμα, εμφανίστηκαν τα ανδρικά όργανά της και ο Καρδινάλιος de Lenoncourt, που τότε ήταν επίσκοπος της Châlon, της έδωσε το όνομα Germain. Ο Germain δεν

> παντρεύτηκε ωστόσο. Έχει ένα μεγάλο και πολύ πυκνό μούσι. Δεν μπορέσαμε να τον δούμε γιατί βρισκόταν στο χωριό. Στην πόλη υπάρχει ακόμα ένα τραγούδι στο στόμα των κοριτσιών με το οποίο η μία προειδοποιεί την άλλη να μην ανοίγουν πολύ τα πόδια τους από φόβο μήπως γίνουν άνδρες όπως η Marie Germain. Λένε ότι ο Ambroise Paré περιέλαβε αυτή την ιστορία στο βιβλίο του για τη χειρουργική. Η ιστορία είναι βέβαιη και την επιβεβαίωσε ο Monsieur de Montaigne, ένας από τους πιο εξέχοντες αξιωματούχους της πόλης (Montaigne, 1957, σ. 870).

Ο Montaigne θα συμπεριλάβει την ιστορία στο έργο του *Essais* (*Δοκίμια*) στο δοκίμιο με τίτλο «De la force de l'imagination» (*Η δύναμη της φαντασίας*) το 1580:

> Περνώντας από το Vitry-le-François ίσως να τύχαινε να δω έναν άνδρα τον οποίον ο επίσκοπος του Soissons είχε ονομάσει Germain τη στιγμή του χρίσματος, τον οποίον όμως όλοι οι κάτοικοι αυτού του μέρους έβλεπαν και γνώριζαν ως κορίτσι με το όνομα Marie μέχρι την ηλικία των είκοσι δύο ετών. Τώρα είχε ένα μεγάλο μούσι, ήταν γέρος και δεν ήταν παντρεμένος. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι τα ανδρικά όργανα εμφανίστηκαν στην υπερπροσπάθειά του να κάνει ένα άλμα. Και μεταξύ των κοριτσιών εκεί υπάρχει ακόμα ένα τραγούδι με το οποίο προειδοποιεί η μία την άλλη να μην κάνουν μεγάλες δρασκελιές με τον φόβο να μη γίνουν αγόρια όπως η/ο Marie Germain.

Η ιστορία της/του Germain δεν είναι μοναδική στο *Essais* αλλά πλαισιώνεται από παρόμοιες ιστορίες έμφυλων και σωματικών μεταμορφώσεων αντλημένες από αρχαίους συγγραφείς, τον Πλίνιο και τον Οβίδιο. Πώς μπορούμε να κατανοήσουμε αυτή την ιστορία που παραδίδει ο Michel de Montaigne; Τοποθετημένη στο δοκίμιο με θέμα τη δύναμη της φαντασίας η ιστορία της/του Germain σε ένα πρώτο επίπεδο υποστασιοποιεί τη μετασχηματιστική δυναμική και ιδιότητα της γραφής. Η γραφή είναι τέχνασμα. Στην ίδια, ωστόσο, επικράτεια του τεχνάσματος εμπίπτει και το έμφυλο σώμα (Montaigne, 1957, σ. 69. Benkov, 2009, σ. 208, 213).

Στην ιστορία του Montaigne εικονογραφείται η αποσύνδεση του «βιολογικού» φύλου από το «κοινωνικό» φύλο και η απόδοση ενός μη ουσιοκρατικού περιεχομένου στο σώμα σε πολλαπλά επίπεδα. Καταρχάς όταν οι επίσημες αρχές (π.χ. ο καρδινάλιος ή οι εξέχοντες αξιωματούχοι) εμφανίζονται να ασκούν την επικυρωτική ισχύ τους και οι λεκτικές πρακτικές τους παράγουν το έμφυλο σώμα επικυρώνοντάς το. Τα σώματα γίνονται έμφυλα μέσω της λογοθετικής ρύθμισης. Στην ίδια λογοθετική ρύθμιση, αν και όχι στο επίσημο επίπεδο, υπακούει και το τραγούδι των κοριτσιών ως προειδοποίηση απέναντι στον κίνδυνο να γίνουν αγόρια. Η επινόηση του τραγουδιού ανταποκρίνεται στην αστάθεια της έμφυλης υλικότητας ενώ η επαναληψιμότητά του διασφαλίζει ότι η υλικότητα θα παραμείνει σταθερή. Το έμφυλο σώμα είναι παράγωγο της δημόσιας επιτέλεσης, της σκηνικής παρουσίας, του βλέμματος. Από μια άλλη, ευρύτερη οπτική, τα λόγια του Montaigne εγγράφονται στη διασάλευση των επιστημολογικών και γνωσιακών καθεστώτων που βιώνει η Ευρώπη του 16ου αιώνα. Πώς μπορεί κανείς να γνωρίζει; Υπάρχει σταθερή και εμπειρικά τεκμηριωμένη γνώση; Η απάντηση που δίνει ο Montaigne σε αυτή την κρίση του γνωσιακού καθεστώτος κατά την πρώιμη νεωτερικότητα είναι η επιτομή του σκεπτικισμού: απέναντι στις οικουμενικές αλήθειες που είχε θεμελιώσει ο Μεσαίωνας η ανθρώπινη γνώση είναι εξαιρετικά περιορισμένη και ανεπαρκής προκειμένου να ταξινομήσει τον φυσικό κόσμο και να αποδώσει στη φύση κάποιο είδος τάξης. Η γνώση συνίσταται σε ένα σύνολο περιπτώσεων, επιμέρους φαινομένων, τα οποία όμως διακρίνονται από τυχαιότητα και δεν διαμορφώνουν ένα συνεκτικό σύστημα. Το έμφυλα ασταθές σώμα και το ενσώματα ρευστό φύλο στις αφηγήσεις του Montaigne πιστοποιούν αυτή την αδυναμία διαμόρφωσης ενός σταθερού γνωσιακού συστήματος (Reeser, 2009, σ. 219, 227-228. Regosin, 1996, σ. 185-192. Renner, 2004. Lyons & Wine, 2009, σ. 2-5).

Αντίστοιχες περιπτώσεις επαναλαμβάνονται συχνά σε αφηγήσεις, «ρεαλιστικές» και μυθοπλαστικές, της πρώιμης νεότερη περιόδου.

> Πολλοί από αυτούς τους Μαυριτανούς δεν είχαν ποτέ συναντήσει χριστιανό. Ταξίδεψα ανατολικά και δυτικά στα πιο απομακρυσμένα σημεία της επικράτειάς τους και θυμάμαι ότι όταν ταξίδευα με τον κύριό μου από την Bona, η οποία βρίσκεται κάποιες εκατοντάδες μίλια ανατολικά του Αλγερίου, κάθε βράδυ μέναμε σε σκηνές Μαυριτανών. Και οι Μαυριτανοί, άντρες, γυναίκες και παιδιά, μαζεύονταν για να με δουν και γινόμουν αντικείμενο θαυμασμού για τα ξανθά μαλλιά και το ροδοκόκκινο δέρμα μου. Κάποιοι από αυτούς άκουσα να λένε: "Κοιτάξτε! Τι ωραίο κορίτσι!" Άλλοι έλεγαν: "Δεν έχω ξαναδεί Ναζωραίο (δηλαδή χριστιανό)". "Νόμιζα ότι έμοιαζαν με hallewfs (ή γουρούνια)", έλεγαν κάποιοι, "αλλά τώρα βλέπω ότι είναι benn Adam (ή παιδιά ανθρώπων)".

Τα παραπάνω λόγια, με τις εξαγγλισμένες αποδόσεις αραβικών λέξεων και την ταυτόχρονη αγγλική μετάφρασή τους σε παρένθεση, προέρχονται από το κείμενο του Joseph Pitts, το οποίο αφηγείται την αιχμαλωσία, εξωμοσία και παραμονή του για χρόνια στη Βόρεια Αφρική και σε περιοχές της Μέσης Ανατολής, μέχρι την τελική φυγή και επιστροφή του στην Αγγλία στα τέλη του 17ου αιώνα. Στα λόγια του Pitts η επαφή με άλλους πολιτισμούς και κοινωνίες υποβάλλει το υποκείμενο στο ενδεχόμενο μεταμόρφωσης σε κάτι ανοίκειο (Πλακωτός, 2019, σ. 396-397. Howard, 2004).

Αν για τον Michel de Montaigne η περίπτωση της/του Germain καταδεικνύει την τυχαιότητα του έμφυλου σώματος και τις διαδικασίες εκείνες, λογοθετικές και επιτελεστικές, με τις οποίες το σώμα εμφυλοποιείται, για άλλους συγγραφείς της εποχής ο μετασχηματισμός και η αδυναμία απόδοσης εγγενών ιδιοτήτων στο έμφυλο σώμα συνιστά ένα αγχώδες και διαταρακτικό ενδεχόμενο. Τα λόγια του Pitts εγγράφονται σε αυτό το διαταρακτικό σενάριο. Όπως είδαμε στο πέμπτο κεφάλαιο αυτή η ανησυχία αποτυπώθηκε δυναμικά στα τέλη του 16ου αιώνα από τους Άγγλους πουριτανούς συγγραφείς οι οποίοι κατηγορούσαν το θέατρο ότι αποαρρενοποιούσε ή/και εκθήλυνε τους άνδρες ηθοποιούς, για την ακρίβεια τα αγόρια και τους έφηβους που εκτελούσαν γυναικείους ρόλους. Οι κίνδυνοι που ενέχει το θέατρο θα οδηγήσουν τους πουριτανούς στο κλείσιμο των θεατρικών σκηνών το 1642, όταν αναρριχώνται στην εξουσία στη διάρκεια του αγγλικού Εμφύλιου Πολέμου. Αρχικά ο Stephen Gosson στο έργο του *The Schoole of Abuse* (1579) επέκρινε το θέατρο ότι «εκθηλύνει» τον νου, ενώ ο Phillip Stubbes στο *Anatomie of Abuses* (1583) έγραφε ότι οι άνδρες που φορούν γυναικεία ρούχα για τις ανάγκες ενός ρόλου «διαφθείρουν» τον ανδρισμό. Αρκετές δεκαετίες αργότερα, το 1633 ο William Prynne στο *Histrio-mastix* θα καταδικάσει τις γυναίκες που υιοθετούν ανδρική ενδυμασία και κατεξοχήν τους άνδρες που ντύνονται με γυναικεία ρούχα. Οι πουριτανοί συγγραφείς ανησυχούσαν ότι η υιοθέτηση αναντίστοιχης ενδυμασίας υπονόμευε όχι μόνο τις κοινωνικές αλλά και τις έμφυλες διακρίσεις. Οι άνδρες που υιοθετούσαν γυναικεία ρούχα απεμπολούσαν την εξουσία ως εγγενή ανδρική ιδιότητα. Αντίστοιχα οι παρενδυτικές γυναίκες αντέστρεφαν την έμφυλη ιεραρχία και καθιστούσαν τους συζύγους και τους πατέρες τους αδύναμους και αποαρρενοποιημένους.

Τα κείμενα των πουριτανών συγγραφέων αποκαλύπτουν πολλαπλές πολιτισμικές ανησυχίες γύρω από την έμφυλη συγκρότηση και ειδικά τον ανδρισμό. Αν η θεατρική επιτέλεση γυναικείων ρόλων θέτει σε κίνδυνο τον ανδρισμό των ηθοποιών, αν η ενδυμασία ορίζει το φύλο, κατά πόσο υπάρχει ένα εκ προοιμίου προσδιορισμένο και αναλλοίωτο έμφυλο ενσώματο υποκείμενο; Όπως χαρακτηριστικά γράφει ο Stubbes: «Όποιος άνδρας φορά γυναικείο ένδυμα είναι καταραμένος και όποια γυναίκα φορά ανδρική ενδυμασία είναι επίσης καταραμένη. Η ενδυμασία μάς δόθηκε ως διακριτό σημάδι για να διακρίνουμε τα φύλα και κατά συνέπεια η ένδυση με τα ρούχα του άλλου φύλου σημαίνει ότι κάποιος γίνεται μέρος αυτού και διαφθείρει το περιεχόμενο του δικού του». Όπως και ο Λούθηρος οι πουριτανοί συγγραφείς επιστρατεύουν διάφορα επιχειρήματα, συχνά αντιφατικά μεταξύ τους, προκειμένου να υποστασιοποιήσουν την έμφυλη συγκρότηση. Αυτή η απόπειρα αλλά και η ευρύτερη δημόσια αντιπαράθεση που ενεργοποιούν με τα κείμενά τους αποκαλύπτουν ένα μείζον πολιτισμικό άγχος της πρώιμης νεωτερικότητας γύρω από το φύλο και το σώμα (και ενδεχομένως ευρύτερα γύρω από τη συγκρότηση του υποκειμένου): την αντίστιξη, θα μπορούσαμε να πούμε, ανάμεσα σε μια αναλλοίωτη ουσία και το «φαίνεσθαι». Το άγχος αυτό είναι ιδιαίτερα εστιασμένο στη συγκρότηση του ανδρισμού και τον διαρκή κίνδυνο της διολίσθησής του σε υποδεέστερες συνθήκες ή στη θηλυκότητα (Orgel, 1996a, σ. 27-30. Levine, 1994, σ. 10-25. Howard, 1988, 421-423).

Τα σώματα, ειδικά τα ανδρικά που αποτελούσαν την επιτομή της μετριοπάθειας, βρίσκονταν διαρκώς υπό το φόβο των συνεπειών που ενείχαν η υπερβολή ή/και η έλλειψη. Η έκπτωση από τη μετριοπάθεια συνιστούσε διολίσθηση προς την αποαρρενοποίηση και την κτηνώδη συνθήκη. Σε αυτή τη νοηματοδότηση εγγράφονταν, για παράδειγμα, η οινοποσία και η μέθη. «Τι κτηνωδία αφύσικη! Κείτεται σαν γουρούνι!»: με αυτά τα λόγια περιγράφει ο άρχοντας έναν μεθυσμένο στο σαιξπηρικό έργο το *Ημέρωμα της στρίγγλας*. Ο Άγγλος συγγραφέας Thomas Young στο φυλλάδιό του *Englands Bane: or, the Description of Drunkennesse* (1617) αποκαλεί τη μέθη «αμάρτημα που προκαλεί λαγνεία, θλίψη, οργή και τρέλα, διαγράφει τη μνήμη, τη γνώμη και την αντίληψη, κάνει τον άνδρα όμοιο με ζώο και παιδί διότι δεν μπορεί ούτε να σταθεί όρθιος ούτε να μιλήσει». Συμβουλεύοντας τον γιο του, ο Walter Raleigh διαπλέκει τη μέθη, την κτηνότητα και την αποαρρενοποίηση με βάση τη χυμική θεωρία. Το κρασί «μεταμορφώνει τον άνδρα σε κτήνος» και «ξοδεύει τη φυσική θερμότητα και το σπέρμα της αναπαραγωγής». Με λακωνικό τρόπο ο ιατρός James Hart έθετε τις συνέπειες της μέθης: «αποαρρενοποιεί τον άνδρα». Σε σημαντικό βαθμό αυτό το άγχος για το έμφυλο σώμα διασταυρώνεται με ιατρικές θεωρήσεις της εποχής, ειδικά με τη λεγόμενη θεωρία περί ενιαίου φύλου, όπως θα δούμε στη συνέχεια (Shakespeare, 1989, σ. 18. McBride, 2004, σ. 184-185. Bloom. 2010, σ. 21-22. Shepard, 2005, σ. 111, 115-116).

Η αντίληψη περί του έμφυλου σώματος ως ρευστού και υπό διαρκή διαμόρφωση αποικίζει και αποτυπώνεται σε πολλαπλά πεδία και ευρετήρια με διαφορετικές ανά περίσταση συνδηλώσεις και σημάνσεις. Ίσως μια από τις πιο χαρακτηριστικές περιπτώσεις αποτελεί η οπτική αναπαράσταση του βασιλιά της Γαλλίας Φραγκίσκου Α΄ σε έναν πίνακα που ενδεχομένως φιλοτέχνησε ο Niccolò ή Nicoletto Bellin da Modena περίπου το 1545 (εικ. 8.1). Οι έμφυλοι, σωματικοί και σεξουαλικοί κώδικες κινητοποιούνται με αναπάντεχους τρόπους στην αναπαράσταση του Φραγκίσκου, καθώς αναπαρίσταται με θηλυκές ιδιότητες ως προς τη στάση, τις καμπύλες του σώματος και το ένδυμα ενώ την ίδια στιγμή οι ανδρικές ιδιότητες εικονογραφούνται στο πολεμικό κράνος, στα γένια και το ευθύ προς τον θεατή βλέμμα. Αυτή η διασταύρωση έμφυλων ιδιοτήτων στη μορφή του ηγεμόνα αποτυπώνεται και στο ποίημα που βρίσκεται στο βάθρο πάνω στο οποίο στέκεται η μορφή του Φραγκίσκου. Ο πίνακας και η αναπαράσταση του Φραγκίσκου έχουν αποτελέσει ένα ερμηνευτικό παράδοξο. Οι ιστορικοί της τέχνης Dora και Erwin Panofsky αποκάλεσαν τη μορφή του Φραγκίσκου «ένα τερατώδες υβρίδιο». Άλλοι μελετητές την έχουν βρει «γκροτέσκα» και «τερατωδώς αμφισεξουαλική». Κατά κάποιο τρόπο σε αυτούς τους χαρακτηρισμούς αποτυπώνεται η απόπειρα να αναγνωστεί ο πίνακας ως αντανάκλαση της «σεξουαλικής ταυτότητας» του Φραγκίσκου ή να επιβληθεί στη μορφή η γνώση μας, έστω και περιορισμένη, για τη σεξουαλική ζωή του Φραγκίσκου. Υπό μια τέτοια οπτική, οι θηλυκές ιδιότητες που αποτυπώνονται στην απεικόνιση του Φραγκίσκου αντανακλούν περιπαικτικά την εκθήλυνση που του αποδιδόταν λόγω του πλήθους ερωμένων που είχε και του αισθησιασμού και της εκζήτησης που διέκρινε το νέο παλάτι του στο Fontainebleau, ειδικά μέσω του σεξουαλικά φορτισμένου εικονιστικού διάκοσμου (Panofsky, 1956, σ. 59. Waddington, 1990, σ. 105. Findlen, 1996. Crawford, 2010, σ. 199-210).

Εικ. 8.1: *Niccolò ή Nicoletto Bellin da Modena, Φραγκίσκος Α΄ της Γαλλίας, π. 1545.*
Πηγή:[*https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nicoletto_da_Modena,_Francis_I_of_France_as_an_Antique_God,_c._1545,_oil_on_panel,_Paris,_Bibliotheque_Nationale.jpg)*](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Nicoletto_da_Modena,_Francis_I_of_France_as_an_Antique_God,_c._1545,_oil_on_panel,_Paris,_Bibliotheque_Nationale.jpg)

Η εικονιστική αποτύπωση του μοναρχικού εαυτού και της εξουσίας προϋπέθετε κινητοποιήσεις και ενεργοποιήσεις σύνθετων συμβολικών και νοηματικών σχέσεων. Αντιστοίχως και στην αναπαράσταση του Φραγκίσκου έχουν κινητοποιηθεί πολλαπλά εικονιστικά και συμβολικά ιδιώματα σε διάφορα πορτρέτα του κατά τη διάρκεια της βασιλείας του: ο Φραγκίσκος ως ρωμαίος Καίσαρας, ως Ηρακλής, ως Απόλλωνας, ως Άρης. Στον πίνακα του Niccolò Bellin το ποίημα που βρίσκεται στο βάθρο στο οποίο στέκεται η μορφή του Φραγκίσκου εξηγεί ότι ο Φραγκίσκος «είναι ταυτόχρονα η Αθηνά, ο Άρης, η Άρτεμις, ο Έρωτας και ο Ερμής».

Ο ηγεμόνας είναι δηλαδή ένα σύνολο έμφυλων μεταφορών που τον καθιστούν μια θεϊκή μορφή. Σύμφωνα με το ποίημα, «στον πόλεμο γίνεται Άρης ενώ στην ειρήνη γίνεται Αθηνά ή Άρτεμις παρέχοντας αφθονία και θρέφοντας τους υπηκόους του». Στην «ανδρόγυνη» μορφή του Φραγκίσκου το φύλο και το σώμα υποτάσσονται στη μοναρχική εξουσία και τις ιδιότητές της και η μορφή του μονάρχη υπερβαίνει τις έμφυλες συμβάσεις, καθώς είναι συνάμα πολεμιστής και τροφός. Για την εικονογράφηση αυτής της υπέρβασης και την επιτέλεση της ηγεμονίας το σώμα του Φραγκίσκου νοείται ως ασταθές, ανοικτό και μεταβαλλόμενο και ο ίδιος ως μια υβριδικότητα δημιουργικότητας και καταστροφής. Το σώμα του δεν είναι αρσενικό ή θηλυκό αλλά ένα πεδίο ανδρισμών και θηλυκοτήτων, ένα σώμα που τελεί σε ένα διαρκές γίγνεσθαι (Meyer, 1995, σ. 300-310. Orgel, 1996b, σ. 133-138, 156. Barkan, 1975, σ. 60-66. Maurer, 2019, σ. 162).

Οι ιστορίες του Montaigne, τα λόγια του Pitts, η δαιμονοποίηση του θεάτρου από τους πουριτανούς, το πορτρέτο του Φραγκίσκου, δεν αποτελούν μεμονωμένες περιπτώσεις αλλά, παρά τις διαφορές τους, αντλούν από μια ηγεμονική για το σώμα αντίληψη στον πολιτισμό της αναγεννησιακής και της πρώιμης νεότερης περιόδου. Αυτή η αντίληψη συμπυκνώνεται στα λόγια του Άγγλου ποιητή John Donne σε ένα ποίημά του με τίτλο «To Sir Henry Wotton» στο τέλος του 16ου αιώνα: «Οι άνθρωποι είναι σφουγγάρια που για να στάξουν πρέπει να απορροφήσουν». Άνδρες και γυναίκες αντιλαμβάνονταν το σώμα ως έναν σπογγώδη σάκο ή ως ένα δοχείο που περιείχε διάφορα υγρά και αέρια των οποίων η ισορροπία σε σχέση με τις εξωτερικές επιδράσεις καθόριζαν την κράση. Τα λόγια του Donne, αν και προέρχονται από τον χώρο της ποίησης, συνοψίζουν την κύρια αντίληψη για το ενσώματο υποκείμενο. Διατηρώντας μια ιεραρχική σχέση μεταξύ των σωμάτων ο Γάλλος ανατόμος Ambroise Paré έγραφε ότι «η γυναικεία σάρκα είναι πιο σπογγώδης από των ανδρών». Σε μια τέτοια εννοιολόγηση του σώματος ο ένσαρκος εαυτός ήταν σε διαρκή ρευστότητα και η σταθεροποίηση μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της αυτοπειθαρχίας και της συστηματικής αυτοεπιτήρησης ως προς τη διαγωγή, την υγεία και την ασθένεια. Αυτή η εννοιολόγηση του σώματος παρέμενε βασισμένη στη χυμική θεωρία όπως στον Μεσαίωνα. Το σώμα είναι μια πορώδης, ρευστή οντότητα σε άμεση αλληλόδραση με το περιβάλλον. Όπως ο Helkiah Crooke, ιατρός του Άγγλου μονάρχη Ιάκωβου Α΄, έγραφε στο έργο του *Microcosmographia: A Description of the Body of Man* (1615), «Όλα τα σώματα είναι *(δια)ρέοντα* και *διαπερατά*, δηλαδή τόσο ανοικτά στον αέρα που αυτός περνάει και ξαναπερνάει μέσα από αυτά».

Ένας άλλος συγγραφέας, ο Thomas Browne, έγραφε στο έργο του *Religio medici* (1643): «Είμαστε αυτό που απεχθανόμαστε, ανθρωποφάγοι και κανίβαλοι, τρώμε όχι μόνο τους άλλους αλλά και τον εαυτό μας. Και αυτό δεν είναι αλληγορία αλλά αλήθεια. Εν ολίγοις έχουμε καταβροχθίσει τους εαυτούς μας και εντούτοις ζούμε ακόμα και παραμένουμε οι εαυτοί μας». Στον πυρήνα όσων γράφει ο Browne βρίσκεται το έγχυμο σώμα, η αντίληψη του σώματος ως μια οντότητα χυμών. Η ιδέα του Browne περί αυτοκανιβαλισμού συνοψίζει τη σχέση του έγχυμου σώματος με το περιβάλλον, τη διαρκή διαδικασία με την οποία το σώμα γίνεται και ξαναγίνεται μέσω του φαγητού. Το ρευστό, έγχυμο σώμα βρίσκεται υπό τη διαρκή επίδραση του περιβάλλοντος, σε ένα διαρκές γίγνεσθαι. «Τα σώματά μας δεν έχουν σταθερότητα ούτε είναι πάντα τα ίδια αλλά βρίσκονται σε διαρκή ρευστότητα και κίνηση και αλλαγή», έγραφε ο Thomas Burnet στο έργο του *A Treatise concerning the State of Departed Souls, Before, and At, and After the Resurrection*. Αυτό το ρευστό, ανοικτό, πορώδες, μεταβλητό και σε διαρκή αλληλόδραση με το περιβάλλον σώμα της προνεωτερικότητας ήταν ένα «γκροτέσκο» σώμα, σύμφωνα με τα λόγια του κριτικού της λογοτεχνίας Mikhail Bakhtin. Αυτές οι προσλήψεις του σώματος δεν περιορίζονται μόνο στην ιατρική θεωρία και τις λογοτεχνικές αποτυπώσεις, αν και αυτά είναι τα βασικά πεδία από τα οποία μπορούμε να αποκτήσουμε πρόσβαση στις νοηματοδοτήσεις του σώματος. Στις πιο σπάνιες περιπτώσεις όπου αποτυπώνεται η «φωνή» των υποκειμένων, όπως για παράδειγμα σε πραγματολογικό υλικό παραγμένο από υγειονομικές υπηρεσίες, συναντάμε αντίστοιχες νοηματοδοτήσεις της ενσώματης «εμπειρίας» ως έγχυμης, ρέουσας και ρευστής, που υπόκειτο στην ορθή ή μη κίνηση των χυμών (Selleck, 2001. Avramescu, 2009, σ. 144-145. Siraisi, 1990, σ. 116-118. Paster, 1993, σ. 6-9, 25. Bakhtin, 1984, σ. 19-30. Pomata, 1994. McClive, 2009. Smith, 2011).

Οι κοινωνίες της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου στοχάζονταν συστηματικά επί του σώματος και διά του σώματος. Η σκέψη τους ήταν βαθιά ένσαρκη. Το έγχυμο σώμα παρείχε ισχυρές μεταφορές. Ο John Donne σε ένα κήρυγμά του το 1622, με το οποίο ενθάρρυνε τις αγγλικές αποικιακές φιλοδοξίες στον Νέο Κόσμο, εικονογραφούσε την αποικία της Virginia με σωματοποιημένες μεταφορές: η αποικία «δεν ήταν μόνο η σπλήνα που στεγνώνει τους κακούς χυμούς του σώματος αλλά και το συκώτι που θρέφει με καλό αίμα» (Wareing, 2017, 127-128). Στο στόχαστρό του ήταν οι ανάξιοι και επικίνδυνοι φτωχοί και οι ανέστιοι πένητες τους οποίους, ως «κακούς χυμούς», η αποικία μπορούσε να απορροφήσει και να τους μετασχηματίσει σε παραγωγικούς φορείς στην υπηρεσία της αναδυόμενης αγγλικής αυτοκρατορικής φιλοδοξίας. Το σώμα εμφανίζεται παντού και σε αναπάντεχες στιγμές. Σε μια τέτοια περίπτωση ο φλαμανδός λόγιος, πολυμαθής και διπλωμάτης Ogier Ghislain de Busbecq, σε μια επιστολή του στον αυτοκράτορα Μαξιμιλιανό Β΄, στην

υπηρεσία του οποίου εργαζόταν, δεν διστάζει μαζί με τα σχόλιά του για πολιτικά ζητήματα να γράψει: «Χθες καθυστέρησα για μία μέρα στο Σάλτσμπουργκ για να φροντίσω την υγεία μου. Για τον ίδιο λόγο έμεινα μια μέρα στην πόλη της Αυγούστας. Διότι μετά την επιστροφή μου από τη Βιέννη το αίμα μου άρχισε να ρέει από το σώμα μου σε μεγάλες ποσότητες μαζί με ούρα, χωρίς, ωστόσο, κάποια αίσθηση πόνου ή κάποια άλλη μεγάλη ταλαιπωρία». Τα λόγια του Busbecq δεν αποτελούν εξαίρεση αλλά επαναλαμβανόμενο μοτίβο στην εκφορά και απόδοση της σωματικής συνθήκης. Για εμάς είναι εξαιρετικά δύσκολο να κατανοήσουμε σε τι ακριβώς αναφέρεται ο Busbecq: από πού προέρχονται οι ποσότητες αίματος και ούρων που εξέρχονται από το σώμα του, χωρίς μάλιστα να προκαλείται πόνος. Μπορούμε όμως με μεγαλύτερη σιγουριά να υποθέσουμε ότι ο τρόπος που αντιλαμβάνεται ο Busbecq τις ροές από το σώμα του εγγράφονται στην αντίληψη περί σώματος ως ενός συνόλου εν κινήσει χυμών και περί εκροών ως καθαρτικών και ευεργετικών για το σώμα και την υγεία. Πρόκειται για ένα σώμα εν κινήσει και εν τω γίγνεσθαι (Selleck, 2001. Rublack, 2002, σ. 1-2).

Εάν ο Busbecq δεν αποτυπώνει, τουλάχιστον φανερά, την αιτία των αιμορραγιών του, ένας γιατρός του ύστερου 17ου αιώνα, ο Simon Schultz από την πολωνική πόλη Thorn, γράφει με μεγαλύτερη σαφήνεια για τις αιμορραγίες του σε μια πραγματεία του που κυκλοφόρησε στους ιατρικούς κύκλους:

> Μια τέτοια αιμορραγία βιώνω εδώ και πολλά χρόνια από την ηλικία των δεκαοκτώ ετών. Σχεδόν κάθε μήνα το αίμα έρρεε πλούσιο και με ευκολία από το δεξί μου ρουθούνι. Ακόμα και σήμερα συμβαίνει κάθε τόσο αυτή η ροή, αν και όχι κάθε μήνα αλλά πιο σπάνια, και παραμένει ευεργετική για την υγεία μου. Για να είμαι ειλικρινής, αν το αίμα δεν τρέξει από μόνο του συνηθίζω να πειράζω τις μικροσκοπικές φλέβες στο ρουθούνι μου με ένα φτερό χήνας και το αίμα ρέει, πράγμα που μου φέρνει τη συνήθη ανακούφιση.

Στα λόγια του Schultz αποτυπώνεται ένα πλέγμα ιατρικών θεωρήσεων: το έγχυμο και πορώδες σώμα, το μοντέλο του ενιαίου φύλου, που θα δούμε στη συνέχεια, και η πεποίθηση περί της «θεραπευτικής δύναμης της φύσης» (*vis medicatrix naturae*), η οποία αντλούσε από την κλασική αρχαιότητα. Η αιμορραγία αποτελούσε εκ φύσεως μια ευεργετική, θεραπευτική ιδιότητα που απάλλασσε το σώμα από περίσσεια βλαπτικών χυμών. Αυτή η πεποίθηση διέτρεχε τόσο την ιατρική όσο και τις λαϊκές θεραπευτικές μεθόδους και πρακτικές. Στην περίπτωση που το σώμα αδυνατούσε να φέρει εις πέρας όσα εκ φύσεως είχαν καθοριστεί προς όφελός του, τότε η ιατρική παρέμβαση αναλάμβανε να μιμηθεί τη φύση. Σε μια τέτοια αποκατάσταση της φυσικής λειτουργίας αποσκοπούσε και η μέθοδος που εφάρμοζε ο Schultz προκειμένου να προκαλέσει αιμορραγία στο ρουθούνι του (Pomata, 2002, σ. 136-141. Kalff, 2012, σ. 174-177).

Τα έγχυμα σώματα ήταν έμφυλα σώματα. Με άλλα λόγια, η ισορροπία ή ανισορροπία των χυμών παρήγαγαν διαφορετικά έμφυλα σώματα και υποκείμενα. Το 1563 ο προτεστάντης ιατρός Johann Weyer από τη Φλάνδρα εξέδωσε το έργο *De praestigiis daemonum* (*Οι πλάνες των δαιμόνων*) με το οποίο καταδίκαζε τις δίκες που διεξάγονταν εναντίον γυναικών κατηγορούμενων για μαγεία, ως μια άδικη μεταχείριση διανοητικά ασταθών γυναικών. Ως ιατρός ο Weyer επιχειρούσε να παρέμβει σε ζητήματα δαιμονολογίας υποστηρίζοντας ότι συγκεκριμένες κατηγορίες ανθρώπων είναι πιο επιρρεπείς στα τεχνάσματα και τις πλάνες του διαβόλου. Η κατά βάση μελαγχολική φαντασία των γυναικών τις καθιστούσε πιο επιρρεπείς και λιγότερο ικανές να σκεφτούν με βάση τις αισθήσεις. Η μελαγχολική γυναικεία φαντασία ήταν αποτέλεσμα της χυμικής ανισορροπίας που δημιουργούσε περίσσεια μαύρης χολής. Σύμφωνα με τον Weyer οι κατηγορούμενες ως μάγισσες δεν έπρεπε να δικάζονται και να θανατώνονται αλλά έπρεπε να παραδίδονται στους ιατρούς, διότι, με βάση την ιατρική διάγνωσή του, έπασχαν από μελαγχολία. Ωστόσο, ενώ η μελαγχολία καθιστούσε τις γυναίκες επιρρεπείς στα τεχνάσματα του διαβόλου, στους άνδρες η μελαγχολία διαμόρφωνε τη διάνοια. Ο δάσκαλος του Weyer, Heinrich Cornelius Agrippa von Nettesheim, ιατρός, αποκρυφιστής φιλόσοφος και αλχημιστής, απέδιδε στη μελαγχολία τις πνευματικές δυνάμεις κάποιων ανδρών στη μαντεία, την ποίηση και τις επιστήμες. Η μελαγχολία καθιστούσε τους άνδρες αποδέκτες του θεϊκού καλέσματος (Wilkin, 2008, σ. 3-6. De Waardt, 2021, σ. 236-238. Dixon, 1995, σ. 108-110).

8.2 Μεσαιωνικές κληρονομιές και μετασχηματισμοί στην πρώιμη νεωτερικότητα: γνωσιακά καθεστώτα, έγχυμα σώματα και το μοντέλο του ενιαίου φύλου

Στο διανοητικό σύμπαν της Αναγέννησης και της πρώιμης νεότερης περιόδου συνυπάρχουν και διασταυρώνονται παλαιότερες και νέες προδιαγραφές ως προς την εννοιολόγηση της ενσώματης συνθήκης και ως προς τις μεταφορικές χρήσεις του σώματος. Οι μεσαιωνικές κληρονομιές παραμένουν ισχυρές με επίκεντρο

τη μορφή του ένσαρκου Ιησού και του πάσχοντος σώματός του. Αντλώντας από αυτή τη μεσαιωνική παράδοση το σώμα νοούνταν ως μια μυστικιστική οντότητα. Υπό αυτή την έννοια οι ανατομικές πρακτικές που διαδίδονται κατά τον 16ο αιώνα γίνονταν αντιληπτές ως τρόποι με τους οποίους μπορούσε να αποκαλυφθεί το θεϊκό πλάνο εντός του ανθρώπινου σώματος και να κατανοηθεί η ψυχή. Παράλληλα, ωστόσο, αναδύεται μια πιο «εκκοσμικευμένη» θεώρηση της ανατομίας ως μέρος της φυσικής φιλοσοφίας. Η παλαιά κατανόηση και αναπαράσταση της κοινωνίας μέσω σωματοποιημένων μεταφορών ως πολιτικού σώματος (*corpus politicus*), τα μέλη του οποίου βρίσκονταν σε μια οργανική σχέση μεταξύ τους, παρέμενε κυρίαρχη. Σε αυτό το πλέγμα αντιλήψεων ο μικρόκοσμος και ο μακρόκοσμος συνιστούσαν ένα συνεχές, καθώς στον μικρόκοσμο αποτυπωνόταν και ξεδιπλωνόταν το θεϊκό πλάνο. Μέσα από αναλογίες, ομοιότητες, συγκρίσεις και επαναλήψεις αποκαλυπτόταν η διαπλοκή μικρόκοσμου και μακρόκοσμου. Ωστόσο, κατά τον 16ο αιώνα αυτή ηγεμονική αντίληψη περί διασύνδεσης μικρόκοσμου και μακρόκοσμου δοκιμάζεται σε πολλαπλά επίπεδα. Το ξέσπασμα και η εδραίωση της Μεταρρύθμισης θέτουν σε αμφισβήτηση τη συνοχή του *corpus politicus* όπως και την έννοια του *corpus Christianum*. Η δυναμική εμφάνιση της ανατομίας στρέφει το ενδιαφέρον στο επιμέρους σε σχέση με την αναζήτηση της ολότητας και του οικουμενικού. Η αναλογία και η ομοιότητα χάνουν την εγκυρότητά τους ως οι κύριες επιστημολογικές και γνωσιακές αρχές. Από τον 16ο αιώνα οι αναπαραστάσεις, οι θεωρίες, οι ρητορικές και οι πρακτικές επί του σώματος αποτυπώνουν αυτές τις εντάσεις ανάμεσα στις μεσαιωνικές παραδόσεις και τους μετασχηματισμούς της πρώιμης νεωτερικότητας.

Από τον 15ο αιώνα συγκροτούνται νέα γνωσιακά, αισθητηριακά και πολιτικά καθεστώτα τα οποία θέτουν το σώμα στο επίκεντρο και αναδιατάσσουν την ενσώματη επιτέλεση του φύλου. Τον 15ο αιώνα η ανατομία αναδύεται δυναμικά ως μια νέα πρακτική παραγωγής της «αλήθειας» για το σώμα. Το ανατμημένο σώμα στο ανατομικό κρεβάτι και στην ανατομική αίθουσα γίνεται το πεδίο στο οποίο το βλέμμα του ανατόμου αποκαλύπτει «αλήθειες» που μέχρι τότε οι λόγιες αυθεντίες δεν γνώριζαν ή διαστρέβλωναν. Το βλέμμα του ανατόμου και οι αλήθειες που παράγει με πεδίο το σώμα είναι μέρος μιας ευρύτερης διαμόρφωσης νέων καθεστώτων, αισθητηριακών και πολιτικών, που έχουν επίκεντρο το βλέμμα και την ισχύ του οράν. Αυτά τα νέα καθεστώτα εμφανίζονται σε διαφορετικά περιβάλλοντα, τα οποία ωστόσο βρίσκονται σε σχέση διαπλοκής και αλληλοτροφοδότησης. Η σταδιακή οργάνωση της πολιτικής εξουσίας μέσω του αυλικού πολιτισμού σηματοδοτεί διαδικασίες συγκεντροποίησης της εξουσίας και διακρίνεται από το «κεντρομόλο βλέμμα» του ηγεμόνα, καθώς ο ηγεμόνας και η παραγωγή της ηγεμονίας μέσω του θεάματος γίνονται το επίκεντρο. Υπό το βλέμμα του ηγεμόνα και των άλλων το αυλικό υποκείμενο συγκροτείται μέσω έμφυλων και ενσώματων επιτελέσεων. Η αυλική «σκηνή» βρίσκεται σε επιτελεστική αλληλοτροφοδότηση με τη θεατρική ως ένα συνεχές του *theatrum mundi*, προϋποθέτοντας το ηγεμονικό βλέμμα που οργανώνει και αποδίδει νόημα στην επιτέλεση. Στο αγγλικό θέατρο το οράν επιτελείται ως μια δραματική και συνειδητή πράξη και συμπυκνώνει έναν νέο αξιακό κώδικα στον οποίον διαπλέκονται το βλέμμα, ο έλεγχος και η αυτοπεριστολή ως ιδεώδη της ανδρικής ελίτ. Πρόκειται για τη διαδικασία εκείνη κατά την οποία το υποκείμενο συνειδητά συγκροτεί το σώμα του ως αντικείμενο στοχασμού, το οποίο υπόκειται στον κατάλληλο χειρισμό και δυνάμει μετασχηματισμό. Σε αυτή τη νέα επιτελεστική εννοιολόγηση ο θεατρικός ήρωας, καθώς υπόκειται στο διερευνητικό βλέμμα του κοινού, καθιστά τον εαυτό του αντικείμενο διερεύνησης.

Παρομοίως, στον εθνογραφικό λόγο, όπως και στον ιατρικό λόγο, προνομιακή θέση αποκτά η αποκάλυψη και έκθεση των μυστικών του κόσμου και του σώματος, ειδικά του γυναικείου, αντίστοιχα. Στο ιδίωμα της ανατομίας, του ταξιδιού και της κατακτητικής πράξης τα μυστικά «αποκαλύπτονται», «ξεδιπλώνονται», «εκθέτονται», υποβάλλονται στην ισχύ του (ανδρικού) βλέμματος και γίνονται αντικείμενο οικειοποίησης, καθώς η ανάπτυξη του επιστημονικού λόγου δομείται ως μια αρρενωπή εναρκτήρια στιγμή που αποκαλύπτει τη θηλυκοποιημένη φύση. Ένα νέο οπτικό καθεστώς συγκροτείται στην αρχιτεκτονική του εθνογραφικού λόγου, όπως αυτός παράγεται στα περιηγητικά κείμενα με τη σημασία του βλέμματος και της αυτοψίας. Η σκοποφιλική επιθυμία σύμφυτη με το επιστημολογικό καθεστώς της ρεαλιστικής απόδοσης, της αποκάλυψης, της γνώσης και του ελέγχου αποτυπώνεται στον αποικιακό λόγο και πράξη μέσα από έμφυλες διχοτομίες (Πλακωτός, 2019, σ. 385-389).

Κατά την Αναγέννηση και την πρώιμη νεότερη περίοδο το ηγεμονικό παράδειγμα στην ιατρική σκέψη και πρακτική ήταν, όπως και κατά τη μεσαιωνική περίοδο, η θεωρία των χυμών, η χυμική ή γεωχυμική θεωρία. Ωστόσο, όπως θα δούμε, σε σχέση με τη μεσαιωνική περίοδο μια νέα ισχυρή νοηματοδότηση του έμφυλου σώματος αναδύεται από τον 15ο αιώνα, η θεωρία του ενιαίου φύλου. Στη βάση της γεωχυμικής θεωρίας το έγχυμο σώμα και οι επιδράσεις του περιβάλλοντος σε αυτό διαμόρφωναν την έννοια της «κράσης». Ανάλογα με την επικράτηση κάποιου από τους τέσσερις χυμούς, διαμορφώνονταν τέσσερις κράσεις που συνιστούσαν τέσσερις διαφορετικούς τύπους ανθρώπων: αιματώδης, φλεγματικός, χολερικός και μελαγχολικός. Οι τέσσερις τύποι διακρίνονταν από διαφορετικές ιδιότητες, «ψυχολογικές» και σωματικές. Η επίδραση του περιβάλλοντος

μπορούσε να μετασχηματίσει την κράση ενεργοποιώντας την κυριαρχία ενός άλλου χυμού. Η γεωχυμική θεωρία αποτελούσε ένα ολιστικό και οικουμενικό παράδειγμα εννοιολόγησης του εαυτού και των άλλων. Η γεωχυμική θεωρία λειτουργούσε ουσιοκρατικά αλλά την ίδια στιγμή καθιστούσε τον μετασχηματισμό, έμφυλο και ενσώματο, ένα ισχυρό ενδεχόμενο. Το έγχυμο σώμα υφίστατο σε ένα διαρκές γίγνεσθαι. Η κράση και η διαμόρφωση του ενσώματου υποκειμένου υπόκειντο και ήταν παράγωγα του περιβάλλοντος και εν γένει, θα λέγαμε, του πλαισίου αναφοράς. Η γεωχυμική θεωρία παρείχε ένα πανίσχυρο ιδίωμα κυριολεξιών και μεταφορών που αποίκιζε πολλαπλά πεδία και ευρετήρια του πολιτισμού της πρώιμης νεότερης περιόδου: από τον ιατρικό λόγο, το θέατρο, την τυπολογία και ταξινόμηση των πληθυσμών στη βάση ιδιοτήτων και χαρακτηριστικών, ως τις «εθνογραφικές» καταγραφές του εξωευρωπαϊκού κόσμου και τα άγχη των αποίκων στις νεοσύστατες αποικίες στον Νέο Κόσμο και αλλού (Wilson, 2003, σ. 23-47).

«Ποιος; Αυτός; Μάλλον στα μέρη που γεννήθηκε / ο ήλιος τράβηξε από μέσα του όλα αυτά τα πάθη». Με αυτά τα λόγια η Δυσδαιμόνα εξηγεί, κατά ειρωνικό τρόπο, αν κρίνουμε από την έκβαση του έργου, στην Αιμίλια γιατί ο Οθέλλος δεν ζηλεύει στο σαιξπηρικό έργο *Οθέλλος*. Στα σαιξπηρικά έργα η γεωχυμική θεωρία αποτελεί ένα μόνιμο υπόβαθρο εννοιολόγησης της συμπεριφοράς των ηρώων και των ηρωίδων. Με αντίστοιχο τρόπο θα πρέπει να κατανοήσουμε τα λόγια του Οθέλλου: «Μα τον Θεό, το αίμα μού έχει ανέβει στο κεφάλι / και η οργή την κρίση μου σκοτίζει προσπαθώντας / να με σύρει κατά κει που θέλει». Αυτή οργή που κατακλύζει τον Οθέλλο είναι παράγωγο και σύμπτωμα του έγχυμου σώματος, της κράσης του. Η οργίλη κράση του Οθέλλου υποστασιοποιεί και αποκαλύπτει έναν έμφυλο εαυτό που σταδιακά διολισθαίνει από τη μετριοπάθεια και την εγκράτεια, ως προσδοκία και ιδεώδες στη συγκρότηση του ανδρισμού, στην υπερβολή. Ο Ιάγος φροντίζει να υπενθυμίσει στον Οθέλλο: «Και, βεβαίως, υπομονή, γιατί αλλιώς θα με κάνετε / να υποθέσω πως είσαστε γεμάτος θυμό και νεύρα: / κάθε άλλο παρά άνδρας!». Σε ένα άλλο πεδίο, η γεωχυμική θεωρία και η αντίληψη περί του έγχυμου σώματος που βρισκόταν υπό τη διαρκή επίδραση και ενδεχόμενη υπονόμευση εξαιτίας του κλίματος και του περιβάλλοντος υπαγόρευαν το άγχος γύρω από τον εποικισμό του Νέου Κόσμου (Shakespeare, 2000a, σ. 63, 100, 115. Kuppermann, 1982. Kuppermann, 1984. Wear, 2008).

Η χυμική θεωρία δεν αποτελούσε ένα ανεξάρτητο ερμηνευτικό σχήμα αλλά φιλτραριζόταν μέσα από άλλα διανοητικά και πολιτισμικά παραδείγματα, με κυρίαρχο βέβαια τη χριστιανική θέαση. Όπως και στη μεσαιωνική περίοδο, η χυμική θεωρία εμβαπτιζόταν στη βιβλική αφήγηση και με τη σειρά της την τροφοδοτούσε. Ο Άγγλος περιηγητής, ιατρός και συγγραφέας Andrew Boorde σημείωνε ότι «υπάρχουν τέσσερις χυμοί ή αλλιώς τέσσερις κράσεις στον άνθρωπο […] Όταν ο θεός δημιούργησε τον άνθρωπο του έδωσε μια τέλεια ισορροπία των χυμών αλλά λόγω της αμαρτίας ο άνθρωπος άλλαξε τους χυμούς ή τις κράσεις του και τους κατέστησε άναρχους». Η γεωχυμική θεωρία ως ένα ολιστικό παράδειγμα αποτελούσε και μια θεωρία του έμφυλου σώματος και της έμφυλης διαφοράς. Διασταυρωνόταν με άλλες θεωρίες και πρακτικές που με τη σειρά τους ερμήνευαν την έμφυλη διαφορά. Το σύνολο των λεγόμενων ιπποκρατικών κειμένων και η αριστοτελική φυσική φιλοσοφία εξακολούθησαν όπως και κατά τη μεσαιωνική περίοδο να παρέχουν μια ισχυρή θεωρητική βάση. Ωστόσο, στην αναγεννησιακή περίοδο ιδιαίτερη επίδραση ασκεί το έργο του ιατρού του 2ου αιώνα Γαληνού.

Οι ιδέες του Γαληνού σχετικά με την αναπαραγωγή αντλούσαν κυρίως από την ιπποκρατική παράδοση αλλά είχαν ενσωματώσει και στοιχεία από το αριστοτελικό έργο. Αν κατά τον 13ο αιώνα η αριστοτελική θεώρηση κατείχε ηγεμονική θέση, ο 16ος αιώνας διακρίνεται από το ανανεωμένο ενδιαφέρον για τις ιπποκρατικές θεωρίες και το έργο του Γαληνού. Κατά την αριστοτελική θεώρηση αρσενικό και θηλυκό αποτελούσαν δύο διακριτές και διαφορετικές κατηγορίες. Το θηλυκό νοούνταν ως ατελές αρσενικό. Στην ιπποκρατική θεώρηση, αντιθέτως, αρσενικό και θηλυκό συνιστούσαν ένα συνεχές. Το αρσενικό παρέμενε το πρότυπο τελειότητας αλλά άνδρες και γυναίκες διατάσσονταν σε μια συνεχή κλίμακα. Με επίκεντρο τα γεννητικά όργανα άνδρες και γυναίκες δεν διέφεραν ως προς το είδος αλλά ως προς τη βαθμίδα. Άνδρες και γυναίκες διέθεταν τα ίδια γεννητικά όργανα με τη διαφορά, κατά τον Γαληνό, ότι τα θηλυκά αναπαραγωγικά όργανα παρέμεναν, λόγω έλλειψης θερμότητας, στο εσωτερικό του σώματος, σε αντιδιαστολή με τα αρσενικά τα οποία ήταν εξωτερικά. Σε αυτή τη θεώρηση ο κόλπος νοούνταν ως εσωτερικό πέος, τα αιδοιακά χείλη ως ακροποσθία, η μήτρα ως όσχεο και οι ωοθήκες ως όρχεις. Επρόκειτο για μια θεώρηση που ο ιστορικός Thomas Laqueur, σε ένα πολυδιαβασμένο βιβλίο, έχει αποκαλέσει «μοντέλο του ενιαίου γενετήσιου φύλου». Αποτέλεσμα αυτής της θεώρησης ήταν να μην υπάρχουν διακριτές ονομασίες για τα γυναικεία γεννητικά όργανα. Ακόμη και η μήτρα, που συνήθως νοούνταν ως το κατεξοχήν γυναικείο όργανο, συνώνυμο του θηλυκού σώματος, στα αγγλικά, ιατρικά και μη κείμενα, αναφερόταν άλλοτε ως *mother* και άλλοτε ως *female yard* (γυναικείο πέος). Το ανδρικό σώμα ήταν το παραδειγματικό σώμα. Ωστόσο, την ίδια στιγμή παρέμενε, όπως και το υποδεέστερο γυναικείο, ρευστό και πορώδες (Laqueur, 2003. Potter, 2019, σ. 15-16. Crawford, 2007, σ. 106-110. Schiebinger, 2006, σ. 230-236, 253-264).

Στο ιατρικό μοντέλο του ενιαίου φύλου τα αρσενικά σώματα μπορούν να μεταμορφωθούν σε γυναικεία και, κυρίως, τα γυναικεία σε ανδρικά εξαιτίας μετασχηματισμών στους σωματικούς χυμούς και υπό την επίδραση του περιβάλλοντος. Σύμφωνα με τον Laqueur το μοντέλο του ενιαίου φύλου υπήρξε ηγεμονικό σε μια μακρά χρονική περίοδο από τον κλασική αρχαιότητα έως τον 18ο αιώνα. Αυτό το μοντέλο στο τέλος του 18ου αιώνα θα παραχωρήσει τη θέση του σε ένα νέο μοντέλο, διπολικό, που προέκρινε τη ριζική διαφορά ανδρών και γυναικών. Ο σκελετός και το νευρικό σύστημα διακρίνονταν πλέον από την απόλυτη διαφορά. Η ηγεμονική θέση που απέδιδε ο Laqueur στο μοντέλο του ενιαίου φύλου στη μακρά διάρκεια έως τον 18ο αιώνα τέθηκε σε κριτική από τη μεταγενέστερη έρευνα. Σύμφωνα με αυτή, το μοντέλο του ενιαίου φύλου και οι αναλογίες μεταξύ ανδρικών και γυναικείων σωμάτων δεν κατείχαν κυρίαρχη θέση στη μεσαιωνική ιατρική σκέψη και πρακτική. Ακόμη και στην αραβική ιατρική, η οποία είχε μεγαλύτερη πρόσβαση στο έργο του Γαληνού, το μοντέλο του γινόταν αποδεκτό με αρκετό σκεπτικισμό. Το μοντέλο του ενιαίου φύλο εισέρχεται δυναμικά στον δυτικό ιατρικό λόγο μόνο από τον 15ο αιώνα και αποτυπώνεται στις σχεδόν εξακόσιες εκδόσεις που γνώρισε το έργο του Γαληνού στην Ευρώπη του 16ου αιώνα (Laqueur, 2003, σ. 35-44, 108-127, 138-145. Schiebinger, 1986. Park, 2013, σ. 96-98. Park, 2010b. Kenny, 2019, σ. 10).

Το μοντέλο του ενιαίου φύλου μαζί με την αντίληψη περί έγχυμου σώματος μας επιτρέπουν να κατανοήσουμε όσα αναφέρουν ο Ogier Ghislain de Busbecq για τις ροές αίματος και ούρων από το σώμα του, τις οποίες δεν φαίνεται εντούτοις να αντιμετωπίζει με ανησυχία, και ο ιατρός Simon Schultz για τις αιμορραγίες του, τις οποίες θεωρούσε τόσο απαραίτητες ώστε να τις προκαλεί ο ίδιος. Οι σωματικές ροές εκλαμβάνονταν ως ευεργετικές για την υγεία. Όπως η έμμηνος ρύση απάλλασσε τα γυναικεία σώματα από επιβλαβείς χυμούς που περίσσευαν, τους οποίους οι γυναίκες δεν μπορούσαν να «κάψουν» λόγω της ελλιπούς θερμότητα, ροές από τα ανδρικά σώματα γίνονταν κατά αναλογία αντιληπτές ως ευεργετικές. Σε αυτές μάλιστα αποδιδόταν από κάποιους ιατρούς η μακροζωία. «Οι άνδρες επίσης, προς μέγιστο όφελος για την υγεία τους, έχουν έμμηνη ροή», έγραφε ένας από τους σημαντικότερους ανατόμους του 17ου αιώνα, ο Thomas Bartholin από τη Δανία, ο οποίος διατεινόταν ότι είχε συναντήσει μια τέτοια περίπτωση στην Κοπεγχάγη. Αντίστοιχες περιπτώσεις καταγράφονταν σε περιοδικές εκδόσεις των κυριότερων ιατρικών εταιρειών της εποχής και σε ανθολογίες ιατρικών αφηγήσεων (*observationes* και *curationes*) που βασίζονταν σε σύγχρονες ιατρικές περιπτώσεις και κυκλοφορούσαν στους ιατρικούς κύκλους της Ευρώπης. Ο μεγάλος ανατόμος του 16ου αιώνα Andreas Vesalius τοποθετούσε σε αναλογική σχέση τις αιμορροΐδες στα ανδρικά σώματα με την έμμηνο ρύση των γυναικείων σωμάτων. Και τα δύο σώματα ήταν ρέοντα και αιμορραγικά. Οι αιμορροΐδες ετίθεντο σε αναλογική σχέση με την έμμηνο ρύση ως προς τη λειτουργία, την περιοδικότητα και τη χρησιμότητα. Η ρύση των ανδρικών σωμάτων περιγραφόταν ως *fluxus menstrualis* (έμμηνος ρύση) και οι άνδρες ως *vir mestruatus* (αιμορραγών άνδρας). Η αξεδιάλυτη ταύτιση της έμμηνου ρύσης με το θηλυκό σώμα και την αναπαραγωγή, ως μοναδική και κατεξοχήν ιδιότητα του θηλυκού σώματος, υπήρξε προϊόν της ιατρικής σκέψης του 19ου αιώνα. Στην αναλογικότητα των ρύσεων που θεμελιώνει η αναγεννησιακή και πρώιμη νεότερη ιατρική θεωρία στη βάση του μοντέλου του ενιαίου φύλου, το παραδειγματικό σώμα δεν είναι το ανδρικό, ως συνήθως, αλλά το γυναικείο (Pomata, 2001, σ. 109-112, 125-126, 145-146).

Κατά έναν αναπάντεχο τρόπο τα αιμορραγούντα ή εμμηνορροϊκά ανδρικά σώματα, αν και σε αναλογική σχέση με τη γυναικεία έμμηνο ρύση, δεν διέτρεχαν τον κίνδυνο της εκθήλυνσης ή της αποαρρενοποίησης, παρότι αυτός διαπότιζε ρητορικά διάφορα πεδία και ευρετήρια των κοινωνιών της Αναγέννησης και της πρώιμης νεότερης περιόδου. Παραδόξως, τα αιμορραγούντα ανδρικά, χριστιανικά σώματα βρίσκονταν σε μια επικίνδυνη εγγύτητα με τα εβραϊκά σώματα, τα οποία στο χριστιανικό φαντασιακό και στη χριστιανική αντιεβραϊκή ρητορική, όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, νοούνταν ως ελλιπώς ανδρικά και η περιτομή ταυτιζόταν άλλοτε με τον ευνουχισμό και άλλοτε με την έμμηνο ρύση. Αυτά είχαν μελαγχολική και ψυχρή κράση. Αυτή η ρητορική παρέμενε ζωντανή και ίσως ισχυρότερη κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο. Εντούτοις, η εγγύτητα δεν οδηγούσε σε κάποια ενδεχόμενη διαταρακτική ταύτιση χριστιανικών και εβραϊκών σωμάτων. Κατά αντιστοιχία, η γυναικεία έμμηνος ρύση, στο πνεύμα της μεσαιωνικής παράδοσης, γινόταν αντιληπτή ως μιαρή και επικίνδυνη. Στο *The Midwives Book* (1671), το πρώτο μαιευτικό εγχειρίδιο γραμμένο από Αγγλίδα μαία, η Jane Sharpe την αποκαλούσε «τερατώδες πράγμα». Την ίδια στιγμή, ωστόσο, στον ιατρικό λόγο και στη θεώρηση του έγχυμου και πορώδους σώματος η εμμηνορροϊκή ρύση στους άνδρες και τις γυναίκες λάμβανε θετική νοηματοδότηση, ως ευεργετική για την υγεία. Οι αιμορραγίες και οι έμμηνες ρύσεις συνιστούσαν ένα πολυκύμαντο, ασταθές σημαίνον με διαφορετικές λειτουργίες και συνδηλώσεις σε διαφορετικά πεδία και ευρετήρια (Smith, 2011. Johnson, 1998. Katz, 1999, σ. 448-460. Crawford, 1981. McClive, 2009. Kenny, 2019, σ. 5).

Η διαπλοκή των αντιλήψεων και θεωριών περί έγχυμου, πορώδους σώματος και το μοντέλο του ενιαίου φύλου διαμορφώνει την εικονογράφηση του θηλάζοντος ανδρικού σώματος. Η μορφή του θηλάζοντος Ιησού,

ως *Ecclesia lactans*, που έθρεφε με αίμα/γάλα τους πιστούς από την πληγή στο πλευρό του, διαμορφώθηκε από τον 12ο αιώνα, όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο, και εγκόλπωσε σύνθετα θεολογικά, σωματοποιημένα και έμφυλα νοήματα. Ο ένσαρκος, εξανθρωπισμένος Ιησούς είχε θηλυκό σώμα, καθώς το θηλυκό σώμα νοούνταν ως πηγή θρέψης. Στην πρώιμη νεότερη περίοδο το θηλάζον ανδρικό σώμα παρέμενε ένα ισχυρό ενδεχόμενο, πέρα πλέον από τον χώρο της θεολογίας. «Έχω διαβάσει», έγραφε ο Alexander Ross στο έργο του *Arcana Microcosmi* (1652), «για άνδρες που έχουν γάλα στο στήθος τους, το οποίο είναι πιθανό αν διαθέτουν ψυχρή, υγρή και θηλυκή κράση με περίσσεια αίματος». Στο πεδίο της ιατρικής θεωρίας και της ανατομίας η αντίληψη περί μετατρεψιμότητας του αίματος σε γάλα και το μοντέλο του ενιαίου φύλου καθιστούσαν το γαλακτοφόρο και θηλάζον ανδρικό σώμα ένα πιθανό ενδεχόμενο, χωρίς απαραίτητα να το επενδύουν με ιδιότητες εκθήλυνσης (McClive, 2015, σ. 196-220).

Στα τέλη του 18ου αιώνα ο πρώσος πολυμαθής, φυσιοδίφης, εξερευνητής και φιλόσοφος Alexander von Humboldt κατέγραφε από τα ταξίδια του στη νότιο Αμερική την περίπτωση ενός άνδρα που θήλαζε τον γιο του. Για τον Humboldt η περίπτωση δεν αποτελούσε κάτι αξιοπερίεργο, ούτε αποτύπωνε την υποτιθέμενη «αδύναμη φύση» ή εκθήλυνση των κατοίκων της Αμερικής, κατά την ευρωπαϊκή ρητορική που είχε διαμορφωθεί από τον 16ο αιώνα. Άλλωστε, στον Humboldt ήταν γνωστό ότι οι ανατόμοι στο παρελθόν είχαν πιστοποιήσει αντίστοιχα περιστατικά και εντός της Ευρώπης. Η περίπτωση του γαλακτοφόρου άνδρα παρέμενε ένα ισχυρό ενδεχόμενο που μπορούσε να εξηγηθεί από το μοντέλο του ενιαίου φύλου, το έγχυμο σώμα και τη διασύνδεση αίματος και γάλακτος, αλλά και από μεταγενέστερες ιατρικές θεωρήσεις οι οποίες ήταν εγγύτερες και πιο έγκυρες στην εποχή του Humboldt. Στα μέσα του 17ου αιώνα ο Άγγλος ιατρός και ανατόμος William Harvey διατύπωσε τη νέα θεωρία του για την κυκλοφορία του αίματος. Το σώμα δεν ήταν (μόνο) έγχυμο αλλά και υδραυλικό. Όπως το αίμα, το γάλα κυκλοφορούσε μέσα από ένα δίκτυο αγωγών. Σε αυτό το νέο μοντέλο το στήθος λειτουργούσε ως φυσερό στην κυκλοφορία των σωματικών υγρών και ως αποθηκευτικός χώρος γάλακτος. Το ανδρικό στήθος ήταν μικρό για να αποθηκεύσει γάλα. Αλλά, όπως και το αίμα, το γάλα υπήρχε στο ανδρικό σώμα. Μια τέτοια θεώρηση δεν χρειαζόταν να καταφύγει στην έννοια της κράσης και των θερμών ή ψυχρών ιδιοτήτων για να εξηγήσει τα γαλακτοφόρα και θηλάζοντα ανδρικά σώματα. Αντιθέτως καθιστούσε την ύπαρξή τους δεδομένη και αναμενόμενη (Townshend, 2013, σ. 185. Orland, 2013, σ. 37, 42-45, 52-53).

Είναι δύσκολο να διαπιστώσουμε το εύρος και το βάρος που είχε στην ιατρική σκέψη και την ανατομική πρακτική το μοντέλο του ενιαίου φύλου. Οι ανατόμοι υπήρξαν οι πιο συστηματικοί επικριτές της θεωρίας του Γαληνού, όπως θα δούμε στη συνέχεια. Εντούτοις, παρά τις περί του αντιθέτου διακηρύξεις τους, παρέμειναν εντός της θεωρίας του Γαληνού. Δεν είναι εύκολο να πούμε κατά πόσο εντέλει οι αντιρρήσεις των ανατόμων αφορούσαν την ίδια τη θεωρία του ενιαίου φύλου ή μέσω της αμφισβήτησής της το πρώτιστο ενδιαφέρον τους ήταν να αναδείξουν τη δική τους μέθοδο με βάση την παρατήρηση και την αυτοψία, απέναντι σε προκατόχους τους που βασίζονταν κυρίως στη μελέτη των κειμένων και στις ιατρικές αυθεντίες, αρχαίες και σύγχρονες, και έδιναν στην αυτοψία των σωμάτων δευτερεύουσα θέση. Σε κάθε περίπτωση, η θεωρία του Γαληνού όπως αναβιώνει από τον 15ο αιώνα βρίσκεται σε συμπληρωματική, ανταγωνιστική και επιλεκτική σχέση και με άλλες θεωρήσεις που πρέσβευαν τη ρητή διαφορά ανδρικών και γυναικείων σωμάτων. Μάλιστα, στα εκλαϊκευμένα εγχειρίδια ιατρικής που από τον 16ο αιώνα γνωρίζουν ιδιαίτερη ανάπτυξη και επιτυχία, οι διαφορετικές ιατρικές θεωρήσεις γίνονται αντιληπτές ως συμπληρωματικές και η επιλεκτική χρήση τους διευκόλυνε την κατανόηση των ασθενειών και την εύρεση θεραπευτικών λύσεων. Τον 18ο αιώνα, θεωρήσεις περί ενιαίου φύλου και θεωρήσεις περί δύο φύλων φαίνεται να εξακολουθούν να συμβιώνουν, πριν το πέρασμα στο μοντέλο των δύο φύλων (King, 2013, σ. 10-60. Stolberg, 2003. Harvey, 2002a. Healy, 2001, σ. 25-40).

Η παράλληλη παρουσία διαφορετικών θεωρήσεων αποτυπώνεται ενδεικτικά στην περίπτωση της μήτρας. Κατά το μοντέλο του ενιαίου φύλου η μήτρα περιγράφεται ως αντεστραμμένο όσχεο. Ωστόσο, σε άλλες περιπτώσεις, η μήτρα αποσυνδέεται από την αναλογικότητα και τους ισομορφισμούς του ενιαίου φύλου και εμφανίζεται ως ένα μοναδικό όργανο, αποκλειστικά γυναικείο και ταυτόσημο του γυναικείου σώματος. Αυτή η θεώρηση είναι σημαντική στον χώρο της ιατρικής ανατομίας, καθώς ήδη από τις πρώιμες εικονογραφήσεις που εμφανίζονται στο τέλος του 15ου αιώνα το γυναικείο σώμα είναι ταυτόσημο με τα αναπαραγωγικά όργανα. Όταν εκτοπιζόταν από το πλέγμα του ενιαίου φύλου η μήτρα νοούνταν ως ένας σχεδόν αυτόνομος οργανισμός εντός του γυναικείου σώματος. Διέθετε τη δική της θέληση, ενδεχομένως τη δική της ζωή, και το γυναικείο σώμα αλλά και η γυναικεία συμπεριφορά βρίσκονταν υπό την καθοριστική επίδρασή της. Η ψυχρή και υγρή κράση της μήτρας, με βάση τη χυμική θεωρία, διαμόρφωνε τις γυναικείες ασθένειες, τις διανοητικές και «ψυχολογικές» προδιαθέσεις. Η αδυναμία της μήτρας, λόγω της κράσης της, να μετατρέψει το αίμα σε σπέρμα οδηγούσε σε περίσσεια αίματος, που επέφερε ασθένειες και διαταραχές. Οι παραδόσεις της κλασικής αρχαιότητας παρέμεναν εξαιρετικά ισχυρές. Η μήτρα ως ένα άγριο και αδηφάγο ζώο μπορούσε να μετακινείται και να περιπλανιέται μέσα στο σώμα. Ως «ζώο εντός ενός ζώου» περιγράφεται η μήτρα σε ένα αγγλικό κείμενο.

Τα ιπποκρατικά κείμενα που επανεμφανίζονται στις αρχές του 16ου αιώνα κάνουν λόγο για «ασφυξία της μήτρας» (*suffocatio hysterica*) και αποδίδουν την ατίθαση δράση και περιπλάνηση της μήτρας εντός του γυναικείου σώματος στη σεξουαλική αποχή, τη διατροφή, τη σωματική εξάντληση. Ίσως στις προτεσταντικές περιοχές η νοηματοδότηση της μήτρας ως τερατώδους οργάνου υπήρξε εντονότερη λόγω της αποδιάρθρωσης που επέφερε η Μεταρρύθμιση στην παραδοσιακή ταύτιση των γυναικών με την Παναγία. Η προγενέστερη, υπό την επιρροή του καθολικισμού, σύνδεση της μήτρας με το θαυμαστό και την Παναγία έχασε την εγκυρότητά της με την επικράτηση της Μεταρρύθμισης.

Ο παραλογισμός και τα ανεξέλεγκτα πάθη ως κατεξοχήν γυναικείες ιδιότητες ανάγονταν στη μήτρα. Η μήτρα καθιστούσε τις γυναίκες ακόρεστα και διανοητικά ασταθή όντα. Γίνεται η βάση πάνω στην οποία κατασκευάζεται η κατεξοχήν γυναικεία ασθένεια, η «υστερία» (*passio hysterica*) ή *furor uterinus*, «μανία της μήτρας». Στο ίδιο ιατρικό ευρετήριο εμπίπτουν και άλλες γυναικείες ασθένειες, όπως η «πράσινη ασθένεια» ή ασθένεια των παρθένων ή χλώρωση. Στα τέλη του 16ου αιώνα η υστερία επινοείται και συγκροτείται ως κατηγορία, πρωτίστως ιατρική, μέσω της οποίας επιδιώκεται η ερμηνεία διάφορων γυναικείων παθολογικών φαινομένων. Ένα παλίμψηστο από αναφορές, αποφάνσεις, αφηγήσεις, διατυπώσεις και κειμενικές διασταυρώσεις διαμορφώνει και συστηματοποιεί τον τρόπο σκέψης γύρω από την υστερία. Τον 17ο αιώνα δημιουργείται πλέον μια νέα παράδοση ιατρικών κειμένων και σκέψης γύρω από την υστερία. Η νέα παράδοση δεν έχει ουσιαστικές διαφορές με το παρελθόν. Διαφέρει όμως ως προς τη διάχυση και τη συστηματοποίηση. Στο τέλος του 17ου αιώνα θα υπάρξει σημαντική μετατόπιση ως προς την εννοιολόγηση και την περιγραφή της υστερίας, καθώς οι αιτίες της εκτρέπονται από τη μήτρα στο νευρικό σύστημα. Μέχρι τότε η υστερία ήταν αποκλειστικά γυναικεία ασθένεια. Η υποστασιοποίηση των γυναικών στη βάση της μήτρας δεν θα περιοριστεί μόνο στην επικράτεια της ιατρικής αλλά θα αναπαραχθεί και σε άλλα πεδία όπως το θέατρο, ο περιηγητικός λόγος και η λογοτεχνία. Αυτές οι νοηματοδοτήσεις της μήτρας λειτουργούσαν παράλληλα με την εγγραφή της στο μοντέλο του ενιαίου φύλου ως αντεστραμμένο όσχεο (Park, 2010a, σ. 26-35. Fissell, 2006, σ. 53-89. Dawson, 2008 σ. 46-70. Arnaud, 2015, σ. 14-19, 30-31. King, 2003, σ. 15-35. Potter, 2019).

Η κυρίαρχη θέση που κατέχει το μοντέλο του ενιαίου φύλου ίσως αποτυπώνεται όχι τόσο στα οριοθετημένα πεδία της ιατρικής και της ανατομίας όσο στους τρόπους που αποικίζει άλλα πεδία και ευρετήρια αλλά και στη χρήση του ανά περίπτωση και αναλόγως το πλαίσιο. Τα παραδείγματα των ρευστών σωμάτων, που είδαμε στην προηγούμενη ενότητα, το άγχος γύρω από τη διολίσθηση από την ανδρική συνθήκη και τα σενάρια μετατροπής των γυναικείων γεννητικών οργάνων σε ανδρικά πιστοποιούν αφενός τη διάχυση του μοντέλου του ενιαίου φύλου σε διάφορα πεδία και αφετέρου τα διανοητικά εργαλεία που το μοντέλο παρείχε στις κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας για να σκεφτούν το έμφυλο και ενσώματο υποκείμενο. Μάλιστα παρείχε ένα ισχυρό ιδίωμα μέσω του οποίου το αναγνωστικό κοινό μπορούσε να υπερβεί τις διχοτομίες της εποχής και να αναζητήσει ερωτικά ενδεχόμενα και σενάρια σε έργα στα οποία το σώμα διαμορφώνεται και επαναδιατάσσεται υπό την επίδραση πολυκύμαντων επιθυμιών. Χαρακτηριστική περίπτωση εδώ αποτελεί το έργο του Οβίδιου *Μεταμορφώσεις* και η επίδραση που άσκησε σε έργα της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης περιόδου. Οι *Μεταμορφώσεις* ασκούν μια ιδιαίτερη γοητεία στους συγγραφείς διότι τους δίνουν τη δυνατότητα να θέσουν σε δοκιμασία τα όρια της κανονικότητας και να δημιουργήσουν νέους χαρακτήρες στους οποίους αποτυπώνονται οι αναζητήσεις της εποχής. Ίσως σε κάποιες περιπτώσεις μεταξύ των διαθέσιμων λόγων, ιατρικών, ανατομικών, θεολογικών και νομικών, συγκρότησης του υποκειμένου ο οβιδιακός λόγος ήταν εκείνος που αναδείκνυε την αναγεννησιακή αντίληψη ότι το έμφυλο σώμα δεν καθορίζει την ερωτική επιθυμία, δίνοντας τη δυνατότητα άρθρωσης κουίρ σεναρίων. Η θεώρηση του ενιαίου φύλου έδινε τη δυνατότητα μιας δημιουργικής αναδιάταξης του δίπολου *mollis* και *nervosus*, μαλθακής εκθήλυνσης και ανδρικού σφρίγους, ή της άρθρωσης μιας θηλυκής, ενσώματης υποκειμενικότητας και (ομοερωτικής) επιθυμίας που συνήθως βρισκόταν υπό διαρκή διαγραφή και αποσιώπηση. Μέχρι τον 18ο αιώνα το μοντέλο του ενιαίου φύλου, μαζί με άλλες θεωρήσεις, εξακολουθεί να βρίσκει δυναμική αποτύπωση σε πεδία πέραν της ιατρικής, όπως στην ερωτική λογοτεχνία (Orgel, 1996a, σ. 22-23. Enterline, 2000, σ. 18-22. Traub, 1996, σ. 27. DiGangi, 1997, σ. 29-63. Dooley, 2001. Mann, 2020. Harvey, 2002b).

8.3 Υπό το πατριαρχικό βλέμμα: η ερμηνευτική και πολιτισμική δυναμική του διαμελισμένου σώματος και των επιμέρους οργάνων/μελών

Η ανατομία, που κάνει δυναμικά την εμφάνισή της τον 16ο αιώνα, δεν ήταν ένας νέος κλάδος. Ανατομικές πρακτικές λάμβαναν χώρα ήδη από τον ύστερο 13ο αιώνα. Ωστόσο η ανατομία δεν θεωρούνταν σημαίνουσα για την ιατρική. Στον ύστερο Μεσαίωνα η ανατομία σχετιζόταν με νεκρικές πρακτικές, όπως η ταρίχευση, με

διαδικασίες αγιοποίησης, με τη λατρεία ιερών λειψάνων, με αυτοψίες στο πλαίσιο της ποινικής δικαιοσύνης και της δημόσιας υγείας. Αυτές οι ανατομικές πρακτικές δεν έφεραν το βάρος της ατίμωσης προς το πρόσωπο του νεκρού που, αντιθέτως, έφερε η ανατομία για ακαδημαϊκούς λόγους. Εξαιτίας των ατιμωτικών συνδηλώσεων οι ιατρικές ανατομίες πραγματοποιούνταν σε σώματα καταδικασμένων εγκληματιών, ασθενών και ζώων. Αντιθέτως, οι μη ιατρικές ανατομικές πρακτικές όπως η ταρίχευση συνδέονταν με τον κόσμο της ελίτ, με τα σώματα εκκλησιαστικών και κοσμικών αξιωματούχων και ηγεμόνων. Η ταρίχευση ήταν διαδεδομένη στις ελίτ του ιταλικού χώρου, ενώ αντιθέτως στη βόρεια Ευρώπη συνηθιζόταν ο διαμελισμός των σωμάτων των ηγεμόνων και ο ενταφιασμός των μελών τους σε διάφορες τοποθεσίες. Το άνοιγμα του ανθρώπινου σώματος δεν ήταν εξαρχής προσανατολισμένο και ταυτισμένο με την ιατρική αλλά με ένα πλήθος πρακτικών μεταξύ των οποίων ήταν και η ιατρική, αν και σε υποδεέστερη θέση. Υπό αυτή την έννοια η υποτιθέμενη εχθρότητα της Εκκλησίας προς την ανατομία και η ταύτιση της ανατομίας με τη θριαμβεύουσα απέναντι στην Εκκλησία επιστήμη εμπίπτει κατεξοχήν στους λεγόμενους ιστοριογραφικούς μύθους που διαμορφώθηκαν τον 19ο αιώνα (Park, 2010a, σ. 15-35).

Η ανατομία αποκτά μια νέα δυναμική τον 16ο αιώνα τόσο ως προς τις πρακτικές, το εύρος, τη ρητορική και τις αξιώσεις της, σε βαθμό τέτοιο που ίσως θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για μια «κουλτούρα της ανατομίας» ή για μια «ανατομική στροφή» στην ιατρική. Μάλιστα με αφετηρία το έργο *De humani corporis fabrica* (*Περί της κατασκευής του ανθρωπίνου σώματος*) του ανατόμου Andreas Vesalius το 1543, στην παλαιότερη ιστοριογραφία γινόταν λόγος για «ανατομική επανάσταση», η οποία αποτελούσε μέρος της λεγόμενης «επιστημονικής επανάστασης» με συμβολική απαρχή το έτος 1543, όταν επίσης εκδίδεται το έργο *De revolutionibus orbium coelestium* (*Περί της περιστροφής των ουρανίων σφαιρών*) του Nicolaus Copernicus. Εντούτοις, τον 16ο αιώνα η ανατομία δεν περιοριζόταν στην παροχή ιατρικής εκπαίδευσης. Οι ανατομικές επιδείξεις είχαν εξίσου ηθικοδιδακτική στόχευση και για αυτόν τον λόγο στα αμφιθέατρα ανατομίας παρευρίσκονταν πολιτικοί αξιωματούχοι και λόγιοι. Με επίκεντρο το ανατμημένο σώμα, τη θέση του στο ανατομικό αμφιθέατρο, όπου εν είδη μεταφοράς βρισκόταν στο κέντρο μιας θεατρικής σκηνής, υπό το βλέμμα του ανατόμου, η κουλτούρα της ανατομίας διαμόρφωνε και αντλούσε από ένα νέο καθεστώς γνώσης και αλήθειας. Το σώμα γινόταν πηγή της αλήθειας, την οποία αποκάλυπτε το βλέμμα του ανατόμου. Το βλέμμα, η αυτοψία και εν γένει το οράν ανάγονται σε αδιαμεσολάβητους και αδιαμφισβήτητους φορείς αλήθειας.

Η περίοδος της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας σηματοδοτούν τη διαμόρφωση ενός νέου καθεστώτος αλήθειας στο οποίο κατά αναπάντεχο τρόπο διασταυρώνονται η ρητορική του σώματος με τη ρητορική της ανακάλυψης και κατάκτησης εδαφών στον εξωευρωπαϊκό κόσμο. Το ανδρικό βλέμμα του ανατόμου και του εξερευνητή/εποικιστή/ταξιδιώτη γίνονται οι φορείς της αλήθειας. Το σώμα, ειδικά το εσωτερικό του, γίνεται μια εδαφική επικράτεια, μια άγνωστη «χώρα» προς ανακάλυψη, ένας «Νέος Κόσμος». Αφετηρία αποτελεί το έργο του Vesalius το 1543. Συχνά οι ανατόμοι της εποχής δίνουν το όνομά τους στα όργανα του σώματος που ανακαλύπτουν κατά αντιστοιχία με τις ονοματοδοτικές πρακτικές που υιοθετούν οι εξερευνητές στις εκτός Ευρώπης περιοχές. Τα λόγια του Thomas Browne στο *Religio medici* (1643), που είδαμε πιο πάνω, με τη χρήση των όρων «ανθρωποφάγοι» και «κανίβαλοι», αποτυπώνουν τη διασύνδεση της ρητορικής περί σώματος με τις εδαφικές ανακαλύψεις. Ο «κανίβαλος» είναι μια καινούρια λέξη που εμφανίζεται στις επιστολές του Χριστόφορου Κολόμβου. Οι κανίβαλοι είναι επαναλαμβανόμενο θέμα στα γραπτά των εξερευνητών και εποικιστών του 16ου αιώνα. Την ίδια διασύνδεση εικονογραφούν τα λόγια και οι ενσώματες μεταφορές του John Donne προς τα μέλη και εποίκους της Virginia Company.

Ανατόμοι, εξερευνητές και ταξιδιώτες μοιράζονταν το ίδιο λεξιλόγιο. Οι ανατόμοι κατήγγειλαν την ανεπάρκεια των ιατρών και των παλαιών ανατόμων που απλώς μελετούσαν τα κείμενα των αυθεντιών, αρχαίων και νεότερων, και, όπως έγραφε ο Vesalius, «μιλούσαν για πράγματα που ποτέ δεν επιχείρησαν. Πολύ περισσότερα μπορούσαν να διδάξουν στους γιατρούς οι χασάπηδες στα κρεοπωλεία τους». Στα μάτια των ανατόμων, λόγω της αυτοψίας και της πρακτικής επί των ζώων, η γνώση των χασάπηδων ήταν πιο έγκυρη. Με αντίστοιχο τρόπο μέσω της επίκλησης του βλέμματος και της αυτοψίας ο Άγγλος περιηγητής Henry Blount θεμελιώνει την (ανδρική) περιηγητική εγκυρότητα και αυθεντία, όταν γράφει το 1636: «Συνεπώς επιθυμώντας να μάθω για το τουρκικό έθνος δεν κάθισα να μελετήσω πληροφορίες σε βιβλία αλλά (παρά τον κίνδυνο και τις κακουχίες) προτίμησα να τις λάβω με τα δικά μου μάτια». Το βλέμμα του περιηγητή γίνεται διεισδυτικό και στοιχειοθετεί έναν νέο ισχυρό *τόπο* στην προνεωτερική εθνογραφική παράδοση. Για παράδειγμα, από τις αρχές του 16ου αιώνα το περιηγητικό βλέμμα εισβάλλει και αποκαλύπτει άλλοτε τα «απόκρυφα» μέρη του σώματος των άλλων, άλλοτε σεξουαλικές πρακτικές που αποτυπώνουν κοινωνική αταξία καλώντας τους αναγνώστες να μοιραστούν σκοποφιλικές περιγραφές και στοχασμούς. Το περιηγητικό βλέμμα εξακολουθεί να ονοματίζει ακόμα και όταν συναντά την αδυναμία να διεισδύσει σε χώρους όπως το χαμάμ και το χαρέμι. Ο εμφυλοποιημένος οριενταλισμός δομείται ήδη από τις αρχές του 17ου αιώνα όταν ο περιηγητής George Sandys

γράφει –χωρίς να βλέπει– για το χαμάμ ως τόπο γυναικείου ομοερωτισμού. Αυτή η ρητορική και μεταφορική διασταύρωση της ανατομίας και της γεωγραφικής ανακάλυψης/κατάκτησης θα παραμείνει κυρίαρχη μέχρι τα μέσα του 17ου αιώνα, όταν υπό τη θεωρία του Καρτέσιου για το σώμα ως μηχανή και αυτόματο, το σώμα ως επικράτεια, ως *terra incognita*, προς ανακάλυψη και χαρτογράφηση, θα υποχωρήσει (Cunningham, 1997. Huisman, 2009. Sawday, 1995, σ. 16-25. Laqueur, 2003, σ. 117-119. Πλακωτός, 2019, σ. 389).

Ο Vesalius και άλλοι ανατόμοι ισχυρίζονταν ότι χάρη στην ισχύ της αυτοψίας θα καταδείξουν τα λάθη του Γαληνού και όσων ακολουθούσαν τη θεωρία του για τα γυναικεία γεννητικά όργανα ως αντεστραμμένα ανδρικά, δηλαδή το μοντέλο του ενιαίου φύλου. Ωστόσο, όπως τα ανατομικά σχέδια του Vesalius αποκαλύπτουν, η εικονογράφηση των γυναικείων γεννητικών οργάνων παρέμενε προσαρμοσμένη και αγκιστρωμένη στη θεωρία του Γαληνού. Όσο συστηματικά και αν ανέτεμναν και αναπαριστούσαν το γυναικείο σώμα οι ανατόμοι, τόσο εξακολουθούσαν να το βλέπουν ως αντεστραμμένη εκδοχή του αρσενικού. Οι εικόνες στα ανατομικά βιβλία της εποχής λειτουργούσαν ως αποτυπώσεις της «αλήθειας». Εντούτοις, οι αναπαραστατικές συμβάσεις που χρησιμοποιούνταν στην απεικόνιση των γεννητικών οργάνων αναπαρήγαγαν το μοντέλο του ενιαίου φύλου. Επρόκειτο περί λάθους ή περί παραπλανητικών εικονογραφήσεων; Εδώ ο Thomas Laqueur διατυπώνει ένα σημαντικό επιχείρημα για να εξηγήσει αυτή την αναπαραγωγή των γυναικείων γεννητικών οργάνων ως αντεστραμμένες εκδοχές των ανδρικών. Οι οπτικές αναπαραστάσεις και η ισομορφική αποτύπωση των αρσενικών και θηλυκών οργάνων υπακούουν σε μια συνολική κοσμοαντίληψη. Η αυτοψία και το οράν υπόκειντο στον κυρίαρχο λόγο. Η παρατήρηση από μόνη της, ως αδιαμεσολάβητη διαδικασία, δεν προξένησε καμία αμφισβήτηση στο μοντέλο του ενιαίου φύλου. Παρά τη πρόθεση και την πεποίθησή τους να αμφισβητήσουν και να ανατρέψουν τη θεωρία του Γαληνού μέσω της ισχύος του βλέμματος και της αυτοψίας, του νέου καθεστώτος αλήθειας που σταδιακά αναδυόταν και συγκροτούνταν, οι ανατόμοι κατέληγαν να αναπαράγουν τη θεωρία του ενιαίου φύλου διότι σκέφτονταν και έπρατταν εντός αυτών των διανοητικών συντεταγμένων. Ήταν αδύνατον να υπερβούν όσα επιδίωκαν να απορρίψουν. Ο δανός ανατόμος Caspar Bartholin ο πρεσβύτερος, αν και έθετε πλήθος ενστάσεων για τη θεωρία του Γαληνού, αναφερόμενος στη μήτρα σημείωνε ότι είναι από «σκληρή σάρκα, γεμάτη νεύρα, κάπως σπογγώδης, όπως ακριβώς το ανδρικό μόριο». Οι αναλογίες και οι ισομορφισμοί παρέμεναν η κύρια καθοδηγητική και οργανωτική αρχή (King, 2013, σ. 64-67. Laqueur, 2003, σ. 127-134, 142).

Στην ανατομική πρακτική και υπό το βλέμμα του ανατόμου το σώμα αποκτά μια νέα δυναμική και καθίσταται εξέχον πεδίο της «ανθρώπινης γνώσης». Τα «άγνωστα μυστικά» του γίνονται πλέον προνομιακά και προσβάσιμα αντικείμενα του νέου γνωστικού κλάδου, ο οποίος μετέτρεπε το εσωτερικό του σώματος σε θέαμα. Το σώμα ως σύνολο αλλά και τα επιμέρους μέλη καθίστανται πηγές γνώσης, σε μια διαδικασία κατά την οποία η σάρκα μετατρεπόταν σε γνώση. Στη νέα ανατομική κουλτούρα το διαμελισμένο σώμα και τα επιμέρους μέλη και τμήματα αποκτούν ισχυρές συνδηλώσεις, γίνονται φορείς πολλαπλών νοημάτων. Το ίδιο το ανθρώπινο μέλος γίνεται υποκείμενο και αντικείμενο, επενδύεται με ιδιότητες αυτοτέλειας και δράσης και αποκτά μια μορφή «υποκειμενικότητας». Τα ανθρώπινα μέλη είχαν σημαίνουσα θέση και στον μεσαιωνικό πολιτισμό: λείψανα, μέλη ως λατρευτικά αντικείμενα, τα αποσωματοποιημένα, αυτόνομα μέλη των *fabliaux* που είδαμε σε προηγούμενα κεφάλαια. Η ίδια η έννοια της χριστιανικής μεσαιωνικής κοινωνίας ήταν ένα σύνολο μελών, ένα *corpus Christianum*. Όπως είδαμε η κρίση των γνωσιακών και επιστημολογικών καθεστώτων κατά την πρώιμη νεότερη περίοδο θέτουν σε δοκιμασία την παλαιότερη, σχεδόν αυτονόητη, διασύνδεση μικρόκοσμου και μακρόκοσμου. Από τον 15ο αιώνα η ίδια η ανατομική πρακτική συνδιαμορφώνει αυτή την κρίση με την κατάτμηση του σώματος και την αυτοτέλεια των επιμέρους μερών και μελών του σώματος. Στο πλήθος των ανατομικών πραγματειών η κειμενική και εικονιστική αποτύπωση των επιμέρους μερών και μελών του σώματος ως απομονωμένων και ξεχωριστών αναπαράγει συστηματικά αυτή την αντίληψη των κατατμημένων, εκτός συνόλου, μελών. Η εικονογράφηση των ανατομικών πραγματειών με τη χρήση αναδιπλούμενων εικόνων επέτεινε τον κατακερματισμό του ανοικτού, ανατμημένου σώματος και την αποσωματοποίηση των μελών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα υπήρξε ο ανατομικός άτλαντας του ιατρού και ανατόμου Johann Remmelin, *Catoptrum Microcosmicum* (*Κάτοπτρο του μικρόκοσμου*, 1613), που γνώρισε συνεχείς επανεκδόσεις και μεταφράσεις από τα λατινικά στα γερμανικά, τα ολλανδικά, τα αγγλικά και τα γαλλικά κατά τον 17ο και 18ο αιώνα. Με πλήθος αναδιπλούμενων και αποσπώμενων εικόνων που διέθεταν πολλαπλά επίπεδα, ο άτλαντας δημιουργούσε την αίσθηση μιας χαοτικής παράθεσης σκόρπιων μελών και οργάνων και καλούσε τον αναγνώστη-χρήστη σε αλληλόδραση με τις εικόνες και τα εξαρτήματα (Hillman & Mazzio, 1997. Le Marchand, 2010. Massey, 2013, σ. 209-210, 221-222).[1]

[1] Μπορείτε να δείτε σε ψηφιοποιημένη μορφή τον άτλαντα του Remmelin (έκδ. του 1619) στον παρακάτω σύνδεσμο: https://archive.org/details/McGillLibrary-osl_elf_cum-deo-johannis-remmelini_elfWZ250R388c1619-19996/mode/2up (Πηγή: Βιβλιοθήκη Osler για την Ιστορία της Ιατρικής, Πανεπιστήμιο McGill, Καναδάς)

Το διαμελισμένο σώμα και τα ανεξάρτητα επιμέρους μέρη και μέλη διακρίνονται από μια κοινωνική και αισθητική ρητορική που υπερβαίνει τα όρια της ανατομίας. Για την ακρίβεια, με επίκεντρο το διαμελισμένο σώμα και τα ανθρώπινα μέλη, η ανατομία διασταυρώνεται με άλλα πεδία και ευρετήρια, όπως ο καλλωπισμός και η ποίηση, και διαμορφώνει μαζί τους ένα συνεχές. Οι προδιαγραφές και προσδοκίες γύρω από τον καλλωπισμό, την ενδυμασία και τον ενδυματολογικό κώδικα αποκτούν νέα σημασία κατά την πρώιμη νεωτερικότητα. Άλλωστε, τον 16ο αιώνα εμφανίζεται η ιδέα της μόδας ή του στιλ (ως *fashion* στα αγγλικά). Εδώ το σώμα νοείται ως ένα σύνολο από στοιχεία, μέλη και πρόσθετα ή αξεσουάρ (*props*), τα οποία αλληλεπικαλύπτονται: τα γάντια και τα μαντίλια συνιστούν ένα συνεχές με το χέρι, το υφασμάτινο κάλυμμα που τοποθετείται στον καβάλο, το *codpiece*, μια νέα μόδα του 16ου αιώνα, αποτελεί συνέχεια του πέους, ενώ το καπέλο του κεφαλιού. Μέλη και πρόσθετα διαρκώς επενδύονται με συμβολικά νοήματα, σε αυτά εγγράφονται μνήμες και κοινωνικές σχέσεις. Η γενειάδα, φυσική ή τεχνητή, γίνεται βασικό σημαίνον του ανδρισμού τον 16ο αιώνα. Παραδοσιακά έφερε αρνητικές συνδηλώσεις στο χριστιανικό φαντασιακό, καθώς θεωρούνταν δηλωτική του σώματος των Εβραίων και των μουσουλμάνων αλλά και των χωρικών. Αυτές οι συνδηλώσεις υποχωρούν, καθώς η γενειάδα υιοθετείται από τους άνδρες της μέσης και ανώτερης αστικής ελίτ τον 16ο αιώνα. Ενδεχομένως αυτή η αλλαγή είναι απόρροια της αναζήτησης νέων σημαινόντων του ανδρισμού, καθώς ο πόλεμος έχανε τη δυναμική που είχε παλαιότερα στη διαμόρφωση του ελίτ ανδρισμού ενώ οι ανάδυση των αυλών και των «επαγγελματιών» αυλικών συχνά επενδυόταν με άγχη περί αποαρρενοποίησης της ελίτ. Εντούτοις, η γενειάδα από μόνη της δεν επαρκούσε παρά μόνο αν υπάκουε σε συγκεκριμένα πρότυπα και στιλ. Η γενειάδα δεν γινόταν αντιληπτή ως φυσικό χαρακτηριστικό του ανδρικού σώματος αλλά ως ένα ανεξάρτητο πρόσθετο που μπορούσε υπό τον κατάλληλο χειρισμό να καταστήσει ένα σώμα ανδρικό (Jones & Stallybrass, 2000, σ. 2-3, 8-10. Biow, 2010. Fisher, 2001).

Ένα άλλο πεδίο σε διαπλοκή με το ανατομικό, διαμελισμένο σώμα αποτελεί το ποιητικό είδος που ήταν γνωστό στη Γαλλία ως *blasons anatomiques*. Επρόκειτο για ποιήματα που επαινούσαν μέρη και μέλη του γυναικείου σώματος. Στις ανθολογίες που δημιουργούσαν οι ποιητές (*blasonneurs*) κατακερμάτιζαν και ευρετηρίαζαν το γυναικείο σώμα και κάθε μέλος και μέρος του γινόταν με τη σειρά του ένα ευρετήριο ιδιοτήτων, εγκωμίων, περιγραφών. Τα *blasons anatomiques* προϋπέθεταν και με τη σειρά τους αναπαρήγαγαν τον βίαιο κατακερματισμό του γυναικείου σώματος. Το αντικείμενό τους δεν ήταν το γυναικείο σώμα αλλά γυναικεία μέλη, στήθος, μύτη, δόντι, όπως στο ποίημα του Clément Marot για το στήθος (*Le Blason du tetin*) το 1535. Ο ποιητικός διαμελισμός και εγκωμιασμός των γυναικείων μελών στα *blasons anatomiques* του 16ου αιώνα έχει τις απαρχές του στα ποιήματα *Rime Sparse* (*Σκόρπιοι στίχοι*) του Πετράρχη στο τέλος του 14ου αιώνα με θέμα τα μέλη της «αγαπημένης» του Laura. Η Laura γίνεται το αντικείμενο του εγκωμιασμού μέσω του σωματικού τεμαχισμού της και εντέλει οδηγείται στην εξάλειψη. Η ίδια η Laura είναι ασήμαντη μπροστά στη δύναμη του ποιητή να την αναπαραστήσει όπως ο ίδιος επιθυμεί. Το σώμα της Laura διαμελίζεται και «συναρμολογείται» με βάση επιμέρους μέλη, τα μαλλιά, τα μάτια, το πέπλο της. Η απουσία της γίνεται παρουσία κατά τις αναπαραστατικές επιθυμίες του ποιητή (Vickers, 1981. Vickers, 1997, σ. 4-5).

Τα *blason*s του 16ου αιώνα αντλούν από αυτή την παράδοση αλλά χαράζουν έναν νέο δρόμο. Οι *blasonneurs* αποκαλούνταν *anatomistes*. Το διαμελισμένο γυναικείο σώμα έφερνε τα *blasons* σε μια ισχυρή εγγύτητα με την ανατομία. Τα γυναικεία μέλη καθίστανται αντικείμενο του βλέμματος. Το βλέμμα του ποιητή και του ανατόμου συναντώνται με επίκεντρο τα γυναικεία μέλη. Κάποιες συμπτώσεις, αν και τυχαίες μάλλον, καθιστούν ακόμη πιο ρητή αυτή τη συνάντηση ανδρικών βλεμμάτων: το 1543 εκδίδεται η πρώτη ανθολογία *blasons* με τίτλο *Les blasons anatomiques du corps féminin* (*Τα ανατομικά blasons του γυναικείου σώματος*) αλλά και το εμβληματικό ανατομικό έργο του Vesalius, *De humani corporis fabrica*. Εντούτοις, στα *blasons* ο διαμελισμός είναι ακόμη πιο ριζικός, χωρίς κάποια απόπειρα «επανένωσης» των μελών σε ένα σωματικό όλον. Η συνοδεία εικόνων για κάθε μέλος επέτεινε τον κατακερματισμό. Τα μέλη πρόβαλλαν αποσωματοποιημένα, διακριτά, διαθέσιμα και κατακτημένα. Κάθε *blason* και κάθε μέλος που εγκωμιαζόταν κινητοποιούσε απαντήσεις μέσω άλλων *blasons*, εγκωμιαστικές ή απαξιωτικές. Οι συγγραφείς ήταν άνδρες και το αναγνωστικό κοινό, τουλάχιστον αυτό στο οποίο απευθύνονταν οι συγγραφείς, ανδρικό. Τα γυναικεία μέλη γίνονταν αντικείμενα διανοητικού ανταγωνισμού μεταξύ ανδρών. Υπό αυτή την έννοια θα μπορούσαμε να πούμε ότι κατά αντιστοιχία με τη συγγραφή και κυκλοφορία κειμένων όπου γυναικείες μορφές και ειδικά πόρνες υφίστανται σεξουαλικές επιθέσεις, βίαιες ταπεινώσεις και εξευτελισμό, όπως είδαμε στο έβδομο κεφάλαιο, τα *blasons* με γυναικεία μέλη συνιστούσαν μια ισχυρή ομοκοινωνική επιτέλεση, μια κειμενική ομοκοινωνικότητα με φορέα το ανδρικό βλέμμα και πεδίο τα μέλη του γυναικείου σώματος. Το εγκωμιαστικό τεμάχισμα αντικειμενοποιούσε το γυναικείο σώμα ενώ την ίδια στιγμή και ο ίδιος ο εγκωμιασμός υπονομευόταν, καθώς τα ποιήματα είναι ασφυκτικά αυτοαναφορικά και αποθεωτικά του ανδρισμού και της

ομοκοινωνικότητας. Το σώμα εγγραφόταν σε ένα πλέγμα ανταλλαγών μεταξύ ανδρών (Vickers, 1997, σ. 7-11. Sawday, 1995, σ. 190-200. Persels, 2002, σ. 20-22, 31).[2]

Τα *blasons* μετέχουν σε μια «ποιητική του διαμελισμού» και μαζί με άλλα ευρετήρια του ανδρικού φαντασιακού συνδιαμορφώνουν έναν ηγεμονικό πατριαρχικό ορίζοντα με ιδεώδες την ανδρική δημιουργικότητα. Τον 16ο αιώνα παράγεται πλήθος πραγματειών και διαλόγων με θέμα τη γυναικεία ομορφιά και τα ιδεατά στοιχεία της. «Χωρίς τα μαλλιά της [μια γυναίκα] θα ήταν σαν ένα χωράφι χωρίς λουλούδια ή ένα δακτυλίδι χωρίς πετράδι». Τα μαλλιά της πρέπει να είναι «κυματιστά», «μακριά», «πλούσια» και «πυκνά». Με αυτά τα λόγια μια παρέα ανδρών ανταλλάσσει γνώμες γύρω από την ιδανική γυναικεία ομορφιά στον διάλογο του Luigi da Udine, *Libro della bella donna* (*Το βιβλίο της όμορφης γυναίκας*), που εκδόθηκε στη δεκαετία του 1540 στη Βενετία. Η παρέα των ανδρών βρίσκεται σε μια εκδρομή για κυνήγι και για τρία βράδια συζητούν και σχεδιάζουν την τέλεια γυναίκα, την *bellissima*. Στο *Libro della bella donna* η ιδανική γυναικεία ομορφιά είναι ένα σύνολο διάσπαρτων σωματικών μελών και μερών που συναρμολογούν οι ομιλητές κατόπιν συζητήσεων, επιχειρημάτων και διαφωνιών με βάση τις δικές τους ιδεατές αγαπημένες. Η ιδανική γυναίκα σχεδιάζεται από την κορυφή ως τα νύχια. Το διαμελισμένο γυναικείο σώμα και τα επιμέρους μέλη του τα οποία συναρμολογούνται σε ένα νέο ιδεατό σύνολο τυποποιούν τη μορφή του άνδρα δημιουργού και τον έλεγχο επί του γυναικείου σώματος. Οι μύθοι του Πυγμαλίωνα και του Ζεύξη από την κλασική αρχαιότητα συχνά κινητοποιούνται στην αναγεννησιακή και πρώιμη νεότερη Ευρώπη ως παραδειγματικοί και αφηγηματικοί *τόποι* σφυρηλάτησης της ανδρικής δημιουργίας και συντροφικότητας αλλά και ανταγωνισμών με επίκεντρο το γυναικείο σώμα και τη θηλυκότητα. Οι ιδεατές μορφές τους υπόκεινται και οργανώνονται από το ανδρικό βλέμμα (Vickers, 1982, σ. 100. Yavneh, 1993, σ. 137-138).

Σύμφωνα με τον μύθο ο γλύπτης Πυγμαλίων, απογοητευμένος με τις γυναίκες, δημιουργεί ένα άγαλμα μιας γυναικείας μορφής αντιπροσωπευτικό της ιδανικής ομορφιάς. Ερωτεύεται το δημιούργημά του και παρακαλεί την Αφροδίτη να δώσει ζωή στο άγαλμα. Η θεά τον ακούει, ζωντανεύει το άγαλμα και ο Πυγμαλίων παντρεύεται το δημιούργημά του. Σύμφωνα με τον δεύτερο μύθο, ο Ζεύξης υπήρξε ξακουστός ζωγράφος στον οποίον οι κάτοικοι του Κρότωνα αναθέσαν να διακοσμήσει έναν ναό αφιερωμένο στην Ήρα. Ζωγραφίζοντας τη μορφή της ωραίας Ελένης ζήτησε να δει τις πιο όμορφες παρθένες της πόλης για να βρει το κατάλληλο μοντέλο. Καμιά όμως δεν ανταποκρινόταν στα πρότυπα ομορφιάς που αναζητούσε ο Ζεύξης. Επέλεξε τις πέντε πιο όμορφες παρθένες και ζωγράφισε την τέλεια μορφή συνδυάζοντας διάφορα μέλη τους. Στην Αναγέννηση και την πρώιμη νεότερη περίοδο οι μορφές του Πυγμαλίωνα και του Ζεύξη ενεργοποιούνται σε πραγματείες και διαλόγους για να στοιχειοθετηθεί η γυναικεία ατέλεια, ο άνδρας δημιουργός και η ικανότητά του να δημιουργεί την ιδεώδη ομορφιά και θηλυκότητα. Στον διάλογο του Baldesar Castiglione, *Il libro del Cortegiano* (*Το βιβλίο του Αυλικού*), το 1528 ο ομιλητής Magnifico Giuliano, καλούμενος να περιγράψει την ιδανική γυναίκα, καταφεύγει στη μορφή του Πυγμαλίωνα και δηλώνει: «Θα δημιουργήσω αυτή τη γυναίκα με τον δικό μου τρόπο». Σε έναν άλλον διάλογο με τίτλο *Dialogo delle bellezze delle donne* (*Διάλογος για τη γυναικεία ομορφιά*) του Agnolo Firenzuola, πρωταγωνιστικές μορφές είναι ο νεαρός ευγενής Celso και τέσσερις ευγενείς κυρίες από το Prato. Ο Celso ορμηνεύει τις κυρίες πάνω στην ιδανική ομορφιά και δηλώνει ότι «μιμούμενος τον Ζεύξη ο οποίος επέλεξε τα πέντε πιο όμορφα κορίτσια του Κρότωνα και από κάθε ένα από αυτά επέλεξε τα καλύτερα χαρακτηριστικά τους για να ζωγραφίσει την ωραία Ελένη, έτσι θα πάρω τα καλύτερα από εσάς τις τέσσερις για να δημιουργήσω την τέλεια ομορφιά». Στο τέλος η ομιλήτρια με το όνομα Selvaggia έχει πειστεί για την ικανότητα του Celso να συναρμολογήσει την τέλεια ομορφιά: «Πιστεύω ότι αυτή η ζωγραφική μορφή που φτιάξατε προέρχεται πραγματικά από το χέρι ενός εξαιρετικού τεχνίτη. Για να πω την αλήθεια, είναι τόσο όμορφη που αν ήμουν άνδρας όπως είμαι γυναίκα θα την ερωτευόμουν, σαν ένας νέος Πυγμαλίων». Η θηλυκότητα και η ιδεατή της επινόηση γίνονται τα προνόμια ενός ηγεμονικού ανδρισμού υπό το βλέμμα του οποίου το σώμα διαμελίζεται για να ανασυναρμολογηθεί (Dialeti, 2020, 18-22).

Σε ένα λιγότερο «υψηλό» πεδίο ανδρικής δράσης από την καλλιτεχνική δημιουργία ο ανδρικός έλεγχος επί του γυναικείου σώματος προβάλλει μέσα από ένα πλέγμα αντιφάσεων με επίκεντρο τον θηλασμό. Στο ισχυρά πατριαρχικό και πατρογραμμικό περιβάλλον της Φλωρεντίας ήδη από τον ύστερο 14ο αιώνα η χρήση επαγγελματιών τροφών για τον θηλασμό των νεογέννητων παιδιών και των βρεφών ήταν ιδιαίτερα διαδεδομένη στα μεσαία και ανώτερα κοινωνικά στρώματα. Η τροφός (*balia*) ενίοτε προσλαμβανόταν στο σπίτι αλλά πιο συχνά τα παιδιά δίνονταν στην τροφό είτε αυτή έμενε στην πόλη είτε στην ύπαιθρο. Ιδεατή τροφός ήταν η γυναίκα που μόλις είχε γεννήσει και το παιδί είχε πεθάνει κατά τη γέννα ή αμέσως μετά. Η συμφωνία για τον

[2] Εικονογραφημένη έκδοση των *Les blasons anatomiques du corps féminin* (1550) σε ψηφιοποιημένη μορφή: https://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k1520098n.image
(Πηγή: Bibliothèque nationale de France)

θηλασμό και την τροφό ήταν μια σχεδόν ανδρική υπόθεση. Η συμφωνία και η συμβολαιογραφική επικύρωσή της λάμβανε χώρα ανάμεσα στον πατέρα του βρέφους και τον σύζυγο της τροφού, τον *balio*. Στις συμβολαιογραφικές πράξεις η μητέρα ήταν ανύπαρκτη ενώ η τροφός παρέμενε μια σκιώδης μορφή. Ο Luca da Panzano σημείωνε στο σχετικό συμβόλαιο για τον γιο του: «Τον έδωσα στις 7 Φλεβάρη 1423 να θηλάσει στον Nencio di Martino από το Torri με συμφωνία 4 lire και 5 soldi τον μήνα». Όταν ο γιος του λίγους μήνες αργότερα πέθανε, ο Da Panzano σημείωνε: «Τον έδωσα στον Nencio από το Torri του οποίου το γάλα ήταν δεκαπέντε ημερών φρέσκο». Στα συμβόλαια κυριαρχεί η «φωνή» του πατέρα-οικογενειάρχη και ακολουθείται από την αντήχηση του *balio*, ο οποίος πουλάει το γάλα του (δηλαδή το γάλα της γυναίκας του). Το σώμα της τροφού, αν και αόρατο, είναι το επίκεντρο της οικονομικής συναλλαγής. Ωστόσο, η εγκυμοσύνη της τροφού ήταν ένας από τους ισχυρότερους λόγους διακοπής του συμβολαίου. Ακολουθώντας τις ιατρικές αυθεντίες, αρχαίες και σύγχρονες, το γάλα μιας εγκύου θεωρούνταν μιαρό και επικίνδυνο (Klapisch-Zuber, 1985, σ. 139-143, 159-160).

Η ανδρική κυριαρχία επί της ανατροφής του βρέφους και του σώματος της τροφού που συναντάμε στη Φλωρεντία ενδεχομένως είναι απόρροια της εντεινόμενης πατρογραμμικής και πατριαρχικής διαμόρφωσης στα αναγεννησιακά αστικά περιβάλλοντα, όπως είδαμε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Κατά τους προηγούμενους αιώνες, σε αστικά περιβάλλοντα όπως η Βαρκελώνη η συμμετοχή των μητέρων στην αναζήτηση τροφού και η παρουσία τους στις συμβολαιογραφικές πράξεις ήταν ισχυρότερη. Ωστόσο, ο απόλυτος έλεγχος που ασκούσαν οι άνδρες στη Φλωρεντία φαίνεται ότι εναρμονιζόταν πλήρως με τις ρυθμιστικές προδιαγραφές που έχουν την απαρχή τους ήδη στον 13ο αιώνα. Ένας από πιο πολυδιαβασμένους συγγραφείς, ο καταλανός Ramon Llull, που καταπιάστηκε με πλήθος ζητημάτων, καθιστούσε τον θηλασμό, τη διάρκειά του και την ανεύρεση της κατάλληλης τροφού αποκλειστικά πατρική υπόθεση. Από τον 13ο αιώνα η χρήση τροφών για τον θηλασμό των βρεφών ήταν κυρίαρχη πρακτική για τα στρώματα της μεσαίας και ανώτερης ελίτ. Αυτή η πρακτική, ωστόσο, αντέβαινε όσα πρέσβευαν στα εγχειρίδιά τους οι ιατροί και οι συγγραφείς της οικιακής γραμματείας. Υποστήριζαν ότι ο θηλασμός ήταν αποκλειστική ευθύνη της μητέρας και καταδίκαζαν τον θηλασμό από τροφούς. Καθώς θεωρούνταν ότι μέσω του γάλακτος μεταφέρονταν κοινωνικές και διανοητικές ιδιότητες και αρετές, ο θηλασμός από τις μητέρες, οι οποίες είχαν ήδη προσεκτικά επιλεγεί για σύζυγοι αναπαράγοντας την κοινωνική ενδογαμία, διασφάλιζε αυτή τη μετάδοση. Αντιθέτως ο θηλασμός από τροφούς που κατά κανόνα προέρχονταν από τα κατώτερα στρώματα της πόλης ή της υπαίθρου νοούνταν ως επικίνδυνος λόγω της μεταβίβασης στο βρέφος των «ποταπών» ιδιοτήτων των πληβειακών τάξεων. Ωστόσο, η διαδεδομένη πρακτική του θηλασμού από τροφούς υπαγορευόταν από άλλες πατριαρχικές προσδοκίες: τη σεξουαλική διαθεσιμότητα των συζύγων και την επίτευξη επόμενης νέας εγκυμοσύνης. Οι σεξουαλικές σχέσεις και η εγκυμοσύνη θεωρούνταν ότι κατέστρεφαν το μητρικό γάλα ενώ κατά τη διάρκεια του θηλασμού οι σεξουαλικές σχέσεις θεωρούνταν μιαρές. Στη Φλωρεντία ο θηλασμός από τροφούς υπάκουε στην πανίσχυρη πατρογραμμική παράδοση. Τα παιδιά ανήκαν στον πατέρα και την οικογένεια καταγωγής του. Το ισχυρό πατρικό «αίμα» και «σπέρμα» αρκούσε για τη μετάδοση των ιδιοτήτων και των αρετών που διασφάλιζαν την κοινωνική υπεροχή. Ο μόνος κίνδυνος προέκυπτε από το μολυσμένο γάλα της τροφού σε περίπτωση που αυτή θα κυοφορούσε παραβαίνοντας τη συμφωνία για αποχή από τις σεξουαλικές σχέσεις (Winer, 2013, σ. 72-74. Winer, 2008, σ. 160-166. Fildes, 1988, σ. 179-181. Matthews-Grieco & Corsini, 1991, σ. 19-20. Klapisch-Zuber, 1985. σ. 161-162).

Η στενή διαπλοκή του άνδρα-δημιουργού και του ανδρικού ελέγχου επί του σώματος ως κοινωνική πρακτική, προσδοκία, αναπαράσταση και ορίζοντας δράσης διαποτίζει πολλαπλά πεδία. Στον διάλογο *Della famiglia* (1434) του Leon Battista Alberti, ένα από τα πρωιμότερα συμβουλευτικά έργα περί γάμου και οικογένειας, στη διάρκεια μιας μακράς συζήτησης μεταξύ των πρωταγωνιστών για τις αρετές που πρέπει να διαθέτει η σύζυγος, ο ηλικιωμένος ομιλητής Lionardo ενημερώνει τους άλλους, νεαρότερους ομιλητές ότι η σύζυγος τη στιγμή του γάμου δεν θα πρέπει να έχει υπερβεί την *età fanciullesca* (δηλαδή την ηλικία μεταξύ δεκατριών και δεκαεπτά ετών), διότι μέχρι τότε τα κορίτσια δεν έχουν αποκτήσει κακές συνήθειες, μαθαίνουν γρήγορα υπό την καθοδήγηση του συζύγου και μπορούν να συμμορφωθούν εύκολα στις συνήθειες και τις επιθυμίες του. Αυτή η ιδέα περί άνδρα δημιουργού που αφήνει το αποτύπωμά του και (δια)πλάθει το γυναικείο υποκείμενο και σώμα είναι ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Στο σαιξπηρικό έργο *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας* ο Θησέας, ως σωστός πατριάρχης, υπενθυμίζει στην Ερμία τις υποχρεώσεις της προς τον πατέρα της: «Για σέναν ο πατέρας σου είναι σαν θεός· / αυτός σε έπλασε, αυτός σου χάρισε τα κάλλη σου· / α, βέβαια, εσύ είσαι κάτι σαν ομοίωμά του κέρινο, / δικό του κατασκεύασμα· και είναι στο χέρι του / ν’ αφήσει το άγαλμά του ανέπαφο, ή να το καταστρέψει». Στα λόγια του Θησέα η μορφή του Ζεύξη ή του Πυγμαλίωνα ενεργοποιείται για την εικονογράφηση της πατρικής εξουσίας. Με αντίστοιχο τρόπο αποτυπώνεται αυτό το μοτίβο στο σαιξπηρικό ποίημα *Ο βιασμός της Λουκρητίας*: «Μάρμαρο των ανδρών ο νους, των γυναικών κερί: / Γι’ αυτό

και παίρνει όποια μορφή το μάρμαρο του δείχνει. / Το ασθενές πιέζεται κι αλλόκοτη μορφή / Επάνω του τυπώνεται, βίας κι απάτης ίχνη». Σε αυτά τα τελευταία λόγια δεν είναι μόνο το ανδρικό αποτύπωμα μια ηγεμονική συνθήκη αλλά και η κυριαρχία επί του γυναικείου σώματος αναπόφευκτη και φυσικοποιημένη (Alberti, 1960, τ. 1, σ 111. Shakespeare, 2000b, σ. 11. Shakespeare, 2021, στ. 1240-1244).

8.4 Διαταρακτικά σώματα: τριβάδες και ερμαφρόδιτα

Στον έλεγχο επί του σώματος συγκλίνουν ανατομικές, κοινωνικές και αναπαραστατικές πρακτικές και διαμορφώνονται διαταρακτικά σενάρια τα οποία είτε άμεσα διαγράφονται ή κανονικοποιούνται. Σε αυτά τα σενάρια «πρωταγωνιστούν» η τριβάδα και το ερμαφρόδιτο. Αν και εκ πρώτης όψεως περιφερειακές ή και περιθωριακές μορφές στην ανατομία, την ιατρική, τις κοινωνικές και τις αναπαραστατικές πρακτικές, η τριβάδα και το ερμαφρόδιτο αποτελούν προνομιακά πεδία στα οποία συνοψίζονται εντάσεις, άγχη και αντινομίες. Η μορφή της τριβάδας αναδύεται στην ιατρική θεωρία και ανατομική πρακτική μέσα από την «ανακάλυψη» της κλειτορίδας και τη διαμάχη ως προς την πατρότητα της ανακάλυψης. Τα πρωτεία διεκδίκησαν ο ανατόμος Charles Estienne από το Παρίσι, ο Gabriele Falloppia, καθηγητής ανατομίας στα πανεπιστήμια της Πίζα και της Πάδοβα και ο Realdo Colombo, διάδοχος του Andreas Vesalius στη θέση του καθηγητή ανατομίας στην Πάδοβα. Η διαμάχη, ωστόσο, δεν αφορούσε μόνο τα πρωτεία της ανακάλυψης. Επρόκειτο για μια διαμάχη ερμηνείας που έφερνε δυναμικά στο προσκήνιο διαφορετικές ανατομικές θεωρήσεις και κυρίως σενάρια που ήταν συνάμα κανονικοποιητικά και διαταρακτικά. Σενάρια τα οποία θα μπορούσαμε να αποκαλέσουμε κουίρ, καθώς επίμονες υπήρξαν οι απόπειρες κανονικοποίησης και διαγραφής τους. Η ανακάλυψη της κλειτορίδας τροφοδότησε προσδοκίες, ενδεχομενικότητες και ρυθμιστικές ρητορικές, μια ευρύτερη «ψυχομορφολογία», με επίκεντρο τη μορφή της τριβάδας. Ο Falloppia και ο Colombo συμφωνούσαν ότι η κλειτορίδα ήταν επίκεντρο της γυναικείας σεξουαλικής ικανοποίησης και διέγερσης. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η κλειτορίδα τοποθετούνταν σε αναλογική σχέση με το πέος και υποστασιοποιούσε σενάρια έμφυλου μετασχηματισμού. Στα μέσα του 17ου αιώνα ο Γάλλος ανατόμος Jean Riolan, αν και απέκλειε το ενδεχόμενο κάποια γυναίκα να μετατραπεί σε άνδρα, εντούτοις παραδεχόταν ότι «η κατάχρηση της κλειτορίδας οδηγούσε στην επιμήκυνσή της».

Η κλειτορίδα ταυτόχρονα επιβεβαίωνε και υπονόμευε τη θεωρία του ενιαίου φύλου. Ο Vesalius, επικριτής της θεωρίας του ενιαίου φύλου και των ομοτέχνων του που την ασπάζονταν, έδωσε διαφορετικές ιδιότητες στην κλειτορίδα: ως ένα αφύσικο όργανο που συναντάται μόνο σε «θηλυκά ερμαφρόδιτα». Η κλειτορίδα ως μικροσκοπικό πέος έθετε σε δοκιμασία το μοντέλο του ενιαίου φύλου, διότι πλέον το γυναικείο σώμα διέθετε δύο πέη, ένα εσωτερικό (τον κόλπο ως αντεστραμμένο, εσωτερικό πέος) και ένα «νέο», εξωτερικό. Σε αυτή τη βάση ο Vesalius και άλλοι ανατόμοι κατέληγαν στο συμπέρασμα περί γυναικείου ερμαφροδιτισμού. Εντούτοις, ακόμη και οι επικριτές της θεωρίας του ενιαίου φύλου ή όσοι δεν την ασπάζονταν πλήρως ήταν εξαιρετικά δύσκολο να αποφύγουν διατυπώσεις που δεν έθεταν την κλειτορίδα σε αναλογική σχέση με το πέος. Ο Helkiah Crooke στην ανατομική πραγματεία του *Microcosmographia* (1615) αποκαλούσε την κλειτορίδα «γυναικείο πέος» και την έθετε σε συγκριτική σχέση με το «ανδρικό πέος» (Laqueur, 1989. Park, 1997, σ. 171-179, Traub, 1995, σ. 95-98).

Η «ανακάλυψη» της κλειτορίδας και οι συνεπαγωγές της φέρνουν σε μια ανησυχητική εγγύτητα τα ευρωπαϊκά σώματα με άλλα, έως τότε μακρινά, σώματα. Στο επίκεντρο αυτής της εγγύτητας βρέθηκε η μορφή της τριβάδας. Η μορφή της συγκροτείται ήδη από τον ύστερο 16ο αιώνα μέσα από ένα πλέγμα διαφορετικών κειμενικών παραδόσεων και επιστημονικών ανακαλύψεων, αρχαίων και σύγχρονων. Πρόκειται για τη γυναίκα η οποία χαρακτηρίζεται από υπερτροφία των γεννητικών οργάνων, πρωτίστως της κλειτορίδας, γεγονός που πυροδοτεί την επιθυμία της για άλλες γυναίκες και καθιστά δυνατή τη σεξουαλική επαφή μαζί τους. Η υπερμεγέθης κλειτορίδα γίνεται αιτία και σύμπτωμα του τριβαδισμού. Στις αρχές του 17ου αιώνα ανατόμοι όπως ο Paré, ο Riolan και ο Crooke διαμορφώνουν με ακόμη μεγαλύτερη σαφήνεια τη μορφή της τριβάδας. Η μορφή υπακούει στη θεωρία του ενιαίου φύλου και την υιοθέτησή της από ιατρούς και ανατόμους. Ο Paré και ο Crooke «διαβάζουν» την κλειτορίδα μέσα από «εθνογραφικές» και περιηγητικές αναφορές για γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις στην Αφρική. Κατά τον 16ο αιώνα η ρητορική περί φύλου και απρεπών σεξουαλικών σχέσεων στις εκτός Ευρώπης περιοχές συστηματικά αναπαράγεται στα κείμενα ευρωπαίων εμπόρων, εξερευνητών και περιηγητών. Η γυναικεία λαγνεία και οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις συνιστούν ένα βασικό αναπαραστατικό μοτίβο των εκτός χριστιανικής Ευρώπης κοινωνιών, από την Αφρική έως την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Ο Ogier Ghislain de Busbecq που είχε υπηρετήσει ως πρεσβευτής στον οθωμανό σουλτάνο εικονογραφούσε σε μια επιστολή του τα χαμάμ ως χώρους γυναικείου ομοερωτισμού. Όπως επισημαίνει, στην Οθωμανική Αυτοκρατορία οι άνδρες, ακόμη και αν καταφέρουν να διασφαλίσουν ότι οι

γυναίκες τους δεν θα έχουν συναναστροφές με εραστές, εξακολουθούν να κινδυνεύουν από τις βλέψεις γυναικών προς τις συζύγους τους στα χαμάμ. Στις περιηγητικές αναφορές κάνει την εμφάνισή της η μορφή της τριβάδας (από τη λέξη «τρίβω») ή της fricatrix (από το αντίστοιχο ρήμα στα λατινικά) την οποία οι συγγραφείς ανασύρουν από τα κείμενα της ελληνικής και της ρωμαϊκής αρχαιότητας και την τοποθετούν σε έναν σύγχρονό τους αλλά μακρινό χώρο.

Από τα περιηγητικά κείμενα και μέσα από τα φίλτρα της κλασικής γραμματείας οι γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις και η τριβάδα θα εισέλθουν στον ανατομικό και ιατρικό λόγο, αν και συχνά θα παραμείνουν μακρινά ενδεχόμενα. Στο τέλος του 17ου αιώνα η Jane Sharp στο εγχειρίδιο μαιευτικής που συνέγραψε έκανε λόγο για την «αφύσικη» χρήση των γεννητικών οργάνων τους που κάνουν οι γυναίκες «στις Ινδίες και την Αίγυπτο». Στην Αγγλία, ωστόσο, «δεν έχω ακούσει παρά μόνο μία περίπτωση». Οι υποτιθέμενες ομοερωτικές σχέσεις μπορούσαν πλέον να κατανοηθούν μέσα από την οπτική και ρητορική των υπερτροφικών γεννητικών οργάνων ή της κλειτορίδας. Μπορούσαν να εξηγηθούν. Όπως σημειώνει η Jane Sharp: «Η κλειτορίδα είναι τόσο επιμήκης σε κάποιες γυναίκες που φαίνεται να κρέμεται από τα γεννητικά όργανά τους και [κρέμεται] όχι μόνο η κλειτορίδα που βρίσκεται πίσω από τα πτερύγια αλλά και τα πτερύγια. Σε κάποιες χώρες μακραίνουν τόσο πολύ που οι χειρούργοι τις κόβουν ώστε να αποφευχθεί η ατίμωση, κυρίως στην Αίγυπτο». Από τα περιηγητικά κείμενα στις ανατομικές πραγματείες και τα ιατρικά εγχειρίδια, μέσα από μια διαδικασία αναπλαισιώσεων και ιδιοποιήσεων, οι ομοερωτικές σχέσεις και η τριβάδα μετασχηματίζονται με την παρεμβολή της νεοανακαλυφθείσας κλειτορίδας: οι ομοερωτικές σχέσεις καθίστανται διεισδυτικές και η τριβάδα μια φαλλική μορφή. Ο Crooke συνοψίζει αυτό το νέο πλέγμα ταυτίσεων: «Κάποιες φορές η κλειτορίδα μεγαλώνει τόσο που κρέμεται όπως το ανδρικό μέλος […] Και αυτό είναι το όργανο με το οποίο αυτές οι αισχρές γυναίκες που αποκαλούνται Τριβάδες ασχημονούν για χάρη της αφύσικης λαγνείας τους» (Traub, 1995, σ. 86-89, 93).

Η ανακάλυψη της κλειτορίδας και η εξηγητική ισχύς που αποκτά μετατρέπει τις μακρινές, ανοίκειες σχέσεις σε κοντινά ενδεχόμενα. Η απρεπής χρήση της κλειτορίδας και η φαλλική τριβάδα δεν συναντώνται πλέον μόνο σε μακρινές χώρες. Η κλειτορίδα πρόβαλλε ως ένα όργανο κανονικοποιημένο αλλά και δυνάμει διαταρακτικό ενώ η τριβάδα ήταν εξίσου μια διαταρακτική και κανονικοποιημένη μορφή. Ο Crooke κανονικοποιούσε την κλειτορίδα καθιστώντας αξεδιάλυτη την ταύτισή της με την αναπαραγωγή: «Η διέγερση της κλειτορίδας προκαλεί ευχαρίστηση στη συνουσία, χωρίς την οποία οι γυναίκες δεν επιθυμούν τη γαμήλια συναναστροφή, ούτε βρίσκουν ευχαρίστηση σε αυτή, ούτε συλλαμβάνουν μέσω αυτής». Εντούτοις, τα σενάρια που ανοίγονταν από την «ανακάλυψη» της κλειτορίδας δύσκολα μπορούσαν να περιοριστούν στην καθαγιασμένη αναπαραγωγική σεξουαλική σχέση. Οι λαγνεία δεν βρίσκεται πλέον μόνο στις περιγραφές των περιηγητών αλλά συνιστά ένα κοντινό, οικείο σενάριο, ενώ η πρέπουσα «χρήση» της κλειτορίδας εύκολα διολισθαίνει σε «κατάχρηση». Παρομοίως, η τριβάδα με την υπερμεγέθη κλειτορίδα έδινε υπόσταση στις γυναικείες ομοερωτικές πρακτικές, τις καθιστούσε από ασήμαντες διανοήσιμες, εγγράφοντάς τις σε ένα διεισδυτικό, φαλλοκεντρικό σενάριο. Υπό αυτή την έννοια ο γυναικείος ομοερωτισμός γινόταν ορατός εφόσον υπάκουε στη διείσδυση. Στο εξαιρετικά δημοφιλές και πολυμεταφρασμένο κείμενό του με τίτλο *Tableau de l'amour conjugal* (*Περί της συζυγικής αγάπης*) στο τέλος του 17ου αιώνα ο Nicholas Venette σημείωνε: «Με αυτό το όργανο οι λάγνες γυναίκες συχνά ασχημονούν. Η λεσβία Σαπφώ δεν θα είχε τύχει τέτοιας φήμης αν το όργανό της ήταν μικρότερο. Έχω δει ένα κορίτσι οκτώ ετών που είχε την κλειτορίδα της τόσο μεγάλη όσο ένα μικρό δάκτυλο».

Η φαλλική τριβάδα με τα υπερτροφικά γεννητικά όργανα ή την υπερμεγέθη κλειτορίδα υπηρετούσε ένα διεισδυτικό σενάριο και υπό αυτή την έννοια κανονικοποιούσε την ηγεμονικότητα της ετεροσεξουαλικής σχέσης. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, η τριβάδα πρόβαλλε ως μια απειλητική μορφή που υφάρπαζε την ανδρική ιδιότητα της διείσδυσης. Η μορφή της φαλλικής τριβάδας, η υπερτροφική κλειτορίδα και η υπαγωγή του γυναικείου ομοερωτισμού σε ένα φαλλοκεντρικό σενάριο αποκτούν δυναμική σε διαφορετικά πεδία από το δεύτερο μισό του 17ου αιώνα, δηλαδή σε μια εποχή που οι σεξουαλικές πρακτικές νοηματοδοτούνται ολοένα και πιο συχνά με όρους διείσδυσης. Από τη σκοπιά των νομικών κατηγοριών η υπερτροφική κλειτορίδα καθιστούσε τις γυναικείες ομοερωτικές σχέσεις ανησυχητικές, σε εγγύτητα με ένα πιο διαταρακτικό «σοδομιτικό» σενάριο. Από τη σκοπιά των ηθικολόγων η τριβάδα έθετε σε κίνδυνο τον οίκο και την αναπαραγωγή. Άλλωστε και οι εκτός Ευρώπης «τριβάδες» στα κείμενα των περιηγητών υπονόμευαν την εξουσία των ανδρών. Η κλειτορίδα δεν ήταν μόνο μια ανακάλυψη της ανατομίας αλλά μπορούσε να αποτελέσει «κοινωνικό ζήτημα». Κάποιοι ανατόμοι, ανατρέχοντας σε κείμενα αρχαίων ιατρών ή σε σύγχρονές τους «εθνογραφικές» περιγραφές, πρότειναν την κλειτοριδεκτομή είτε ως θεραπεία της υπερτροφίας είτε, κατά τον Riolan, ως συνολική λύση απέναντι στην αχαλίνωτη γυναικεία σεξουαλική διάθεση. Η «ανακάλυψη» της

κλειτορίδας ενεργοποίησε μια ανατομική υποστασιοποίηση κατά την οποία σωματικά μέλη καθόριζαν την επιθυμία (Park, 1997, σ. 184-187. Traub, 2002, σ. 208-210).

Η φαλλική τριβάδα, οι προδιαγραφές με τις οποίες κατασκευάστηκε και αναπαραστάθηκε και οι εντάσεις που τη συνοδεύουν διασταυρώθηκαν με τις αναπαραστάσεις και τις ανατομικές ερμηνείες μιας άλλης μορφής, του ερμαφρόδιτου. Άλλωστε, όπως είδαμε στην περίπτωση του Vesalius, η «ανακάλυψη» της κλειτορίδας τροφοδότησε μια σειρά από νέα ερωτήματα: ήταν οι γυναίκες σε κάποιο βαθμό ερμαφρόδιτες μορφές, ήταν τα ερμαφρόδιτα επί της ουσίας γυναίκες με υπερτροφικά γεννητικά όργανα; Αυτή η ερμηνευτική παράδοση που δημιουργείται τον 16ο αιώνα θα φτάσει τουλάχιστον έως τον 18ο αιώνα, όταν ο βρετανός ιατρός James Parsons δημοσίευσε μια πραγματεία για να αποδείξει ότι τα ερμαφρόδιτα ήταν επί της ουσίας γυναίκες με επιμήκεις κλειτορίδες, τις οποίες αποκαλούσε «μακροκλειτορίδες». Το ερμαφρόδιτο κατείχε μια εξέχουσα θέση στον πολιτισμό της πρώιμης νεότερης περιόδου ως πεδίο στοχασμού, άσκησης και επαλήθευσης αναδυόμενων αυθεντιών. Πρωταγωνιστικό ρόλο στην παραγωγή λόγου και πρακτικής γύρω από το ερμαφρόδιτο είχαν οι ιατροί και οι ανατόμοι. Τα πορίσματά τους βρίσκονται σε αλληλοτροφοδότηση με άλλους κλάδους παραγωγής αυθεντίας όπως η θεολογία και το νομικό σύστημα αλλά και με τις ευρύτερες αντιλήψεις της εκάστοτε κοινότητας. Σε μια φιλόδοξη πραγματεία του το 1614 ο ανατόμος, ιατρός και βοτανολόγος Caspar Bauhin από τη Βασιλεία συγκέντρωσε τις γνώμες εκατοντάδων συγγραφέων, αρχαίων και σύγχρονων, από τους χώρους της ιατρικής, της ανατομίας, της φιλοσοφίας, του νόμου και της θεολογίας, με επίκεντρο το ερμαφρόδιτο. Ο Bauhin δεν πρόσφερε απαντήσεις στις ερωτήσεις που έθετε αλλά προτίμησε να εκθέσει και να διαπλέξει ένα πλήθος θέσεων και επιχειρημάτων που είχαν διατυπώσει άλλοι. Κατά κάποιο τρόπο η πολυπρισματικότητα και η δαιδαλώδης μορφή του έργου αντανακλούν την αμφισημία και τη σαγήνη με τις οποίες περιβαλλόταν η μορφή του ερμαφρόδιτου αλλά και τα πολλαπλά έμφυλα και ενσώματα σενάρια που ενεργοποιούσε. Η πολυεπίπεδη πραγμάτευση του έργου απευθυνόταν σε ειδήμονες αλλά και στο εγγράμματο αναγνωστικό κοινό, ενώ πρόσδιδε στον ίδιο τον Bauhin την αυθεντία και το κύρος που επιζητούσε (Braunschneider, 1999, σ. 511-514. Long, 2006, σ. 50-75).

Το ερμαφρόδιτο εγγραφόταν στο ευρύτερο ενδιαφέρον για το τερατώδες, το θαυμαστό και το αξιοπερίεργο. Αντλούσε από παλαιά και νέα επιστημολογικά και γνωσιακά καθεστώτα, τα ανατροφοδοτούσε και τα έθετε σε δοκιμασία. Συνιστούσε ένα διανοητικό πρόβλημα. Υπό αυτή την έννοια το ερμαφρόδιτο μπορούσε να είναι μια «πραγματική», μια ρητορική και μια αναπαραστατική μορφή με πολλαπλές σημάνσεις. Το ερμαφρόδιτο είχε σημαίνουσα θέση στην υστερομεσαιωνική και αναγεννησιακή τερατολογική παράδοση και τη ρητορική περί αξιοπερίεργου και θαυμαστού. Αυτή η παράδοση και ρητορική είχαν συστηματικά θέση στην περιηγητική γραμματεία. Ερμαφρόδιτα περιλαμβάνονταν μεταξύ των διάφορων μορφών που έπαιρναν οι «εξωτικοί άλλοι» στα γραπτά των περιηγητών. Τα ερμαφρόδιτα όπως και οι τερατώδεις μορφές εγγράφονταν σε τρεις, αλληλεπικαλυπτόμενες ερμηνευτικές προδιαγραφές: του εξωπραγματικού, του θαυμαστού και του επιστημονικού. Συνάμα κινητοποιούσαν διαφορετικές συναισθηματικές αποκρίσεις: τρόμο, ευχαρίστηση και αποτροπιασμό. Στις αρχές του 17ου αιώνα καταγράφεται μια εκδοτική έκρηξη με επίκεντρο τη μορφή του ερμαφρόδιτου. Σε σημαντικό βαθμό αυτή η έκρηξη απορρέει από την ένταξη του ερμαφρόδιτου στο νέο κειμενικό είδος της ανατομικής *observatio* (Daston & Park 1981. Daston & Park, 1998, σ. 170-178. Krämer, 2013).

Μια εμβληματική υπόθεση ερμαφροδιτισμού ως προς το φάσμα των ρητορικών, των πρακτικών και των αντιπαραθέσεων που αναπτύχθηκαν υπήρξε η περίπτωση της/του Marie/Marin Le Marcis στη Γαλλία των αρχών του 17ου αιώνα. Ανατομικές γνωματεύσεις και πραγματείες και δικαστική πρακτική βρέθηκαν σε διαρκή και πολλαπλή αλληλόδραση. Εξίσου πολλαπλώς η υπόθεση της/του Marie/Marin έχει συζητηθεί μεταξύ των ιστορικών. Η/ο Marie/Marin βρέθηκε υπό το βλέμμα ανατόμων, ιατρών και δικαστών που την/τον κατέγραψαν και εικονογράφησαν με διαφορετικούς τρόπους. Η/ο Marie/Marin ζούσε ως γυναίκα μέχρι την ηλικία των είκοσι. Εργαζόταν ως καμαριέρα και συγκατοικούσε με μια άλλη υπηρέτρια, την Jeanne Lefebvre. Οι δυο τους σύναψαν σχέση όταν η/ο Marie/Marin αποκάλυψε στην Jeanne ότι ήταν άνδρας. Πλέον με ανδρικά ρούχα και έχοντας υιοθετήσει το όνομα Marin, παντρεύτηκε με την Jeanne. Ο γάμος τους ωστόσο έφερε στην επιφάνεια την «απρεπή» συμπεριφορά τους και κατέστη αντικείμενο μιας ιατρικο-νομικής έρευνας που οδήγησε στην καταδίκη του Marin σε θάνατο για πλαστοπροσωπία και ενδεχόμενο «τριβαδισμό» ή «σοδομία», και στη δημόσια μαστίγωση της Jeanne, η οποία υποχρεώθηκε επίσης να παρακολουθήσει την εκτέλεση της/του Marie/Marin. Η αρχική καταδίκη ανατράπηκε κατά την έφεση στο βασιλικό δικαστήριο της Rouen. Η ανατροπή της καταδίκης βασίστηκε στη γνωμάτευση του τοπικού χειρούργου Jacques Duval, ο οποίος αφότου υπέβαλε την/τον κατηγορούμενη/κατηγορούμενο σε ψηλάφηση κατέθεσε στο δικαστήριο ότι η/ο Marie/Marin διέθετε ένα κρυμμένο αλλά λειτουργικό πέος ικανό να εκσπερματώσει. Η/Ο Marie/Marin σώθηκε από την εκτέλεση, καθώς κρίθηκε ότι μπορεί να ήταν άνδρας και ως εκ τούτου δεν διέπραξε κάτι ανάρμοστο με την Jeanne.

Εντούτοις, το δικαστήριο υποχρέωσε τη/τον Marie/Marin να ντύνεται με γυναικεία ρούχα μέχρι την ηλικία των εικοσιπέντε και να απέχει από σεξουαλικές πράξεις αναμένοντας ότι η περίπτωσή της/του μπορούσε με τα χρόνια να γίνει πιο σαφής. Η υπόθεση, ωστόσο, δεν έληξε όταν ολοκληρώθηκε το δικαστικό σκέλος της. Δέκα χρόνια αργότερα η περίπτωση της/του Marie/Marin έγινε αντικείμενο μιας δημόσιας ιατρικής διαμάχης μεταξύ του Duval και του καθηγητή ανατομίας στο Πανεπιστήμιο του Παρισιού, Jean Riolan. Την εποχή της διαμάχης η/ο Marie/Marin πλέον ζούσε ως άνδρας και εργαζόταν ως ράφτης (Daston & Park, 1985. Harris, 2003).

Οι πολλαπλές «αναγνώσεις» στις οποίες υπεβλήθη και ταυτόχρονα τροφοδότησε και ενεργοποίησε η/ο Marie/Marin κατέστησαν το σώμα της/του ένα «κείμενο» στο οποίο μπορούσαν να αποτυπωθούν διαφορετικές «αλήθειες». Όπως έχει επισημάνει ο κριτικός της λογοτεχνίας Stephen Greenblatt η ψηλάφηση που έκανε ο Duval συνιστούσε μια «ιατρική παρέμβαση που έφερε διά του αυνανισμού την ταυτότητα της/του Marie/Marin στο φως». Οι προστατικές της κατηγοριοποίησης μέσω των οποίων προέκυπταν οι «αλήθειες» υπόκειντο διαρκώς σε διαφορετικά λογοθετικά καθεστώτα, τα οποία με τη σειρά τους εγγράφονταν σε μια διαπάλη εξουσιών. Η διαπάλη εξουσιών προέκυπτε σχεδόν σε κάθε περίπτωση ερμαφροδιτισμού ή άλλης σωματικής αμφισημίας. Σε μια λιγότερο γνωστή υπόθεση, τόσο στην εποχή της όσο και μεταξύ των ιστορικών, καθοριστικό ρόλο είχαν οι αστικές αρχές. Το 1609 η Anne Bürgin στη Βασιλεία βρέθηκε ενώπιον του δικαστηρίου για απρεπείς σεξουαλικές σχέσεις. Το δικαστήριο μετά από εξέταση μαρτύρων και γνωματεύσεις ιατρών αποφάσισε δίπλα στο θηλυκό όνομα της Anne να προσθέσει και ένα αρσενικό: «Anne Jakob Bürgin». Στη διαπάλη εξουσιών που επιχείρησε να ορίσει την υπόθεση της Marie/Marin ξεχωρίζει η διαμάχη μεταξύ Duval και Riolan με όχημα τις πραγματείες τους. Η διαμάχη τους κινούνταν σε πολλαπλά επίπεδα. Ήταν μια διαμάχη ανάμεσα σε έναν επαρχιακό χειρούργο και έναν καθηγητή ιατρικής από την πρωτεύουσα. Η διαμάχη τους αναπαρήγαγε τον προϋπάρχοντα ανταγωνισμό μεταξύ ιατρών και χειρούργων ως προς την κατοχή της ιατρικής γνώσης. Ο Duval πρόβαλλε τη σημασία της αυτοψίας και της γνώσης που προέκυπτε από την εξέταση και την ψηλάφηση. Η γνωμάτευση του Duval, αν και έσωσε τη/τον Marie/Marin από την εκτέλεση, άνοιγε διαταρακτικά ενδεχόμενα ως προς την ενσώματη παραγωγή του φύλου. Από τη μια μεριά το φύλο της/του Marie/Marin ήταν ήδη γραμμένο στο σώμα. Το πέος, αν και κρυμμένο, δεν άφηνε κάποια αμφιβολία μετά την ανακάλυψή του από τον Duval. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, κανένα σώμα δεν είναι πλήρως αρσενικό ή θηλυκό (Greenblatt, 1986, σ. 32. Jones & Stallybrass, 1991, σ. 104-106. Schober, 2016, σ. 301, 320-322).

Αυτή την αντίληψη είχε ήδη διατυπώσει ο Ambroise Paré στο έργο του *Des Monstres et prodiges* (*Περί τεράτων και θαυμάτων*, 1573) με αφορμή την περίπτωση της/του Marie Germain και τον δυνάμει μετασχηματισμό στον οποίον υπόκεινται τα σώματα. Υπό ορισμένες συνθήκες θερμότητας τα υγρά και ψυχρά γυναικεία σώματα μπορούν να μετατραπούν σε αρσενικά με την εξωτερίκευση των γεννητικών οργάνων. Ωστόσο, αυτός ο μετασχηματισμός μπορούσε να συμβεί μόνο από το θηλυκό στο αρσενικό σώμα, καθώς «η Φύση τείνει πάντα προς το πιο τέλειο». Ο Paré εν πολλοίς επιχειρηματολογούσε εντός ενός ιπποκρατικού/γαληνικού μοντέλου, στο οποίο επιχειρούσε να ενσωματώσει κάποιες αριστοτελικές αρχές. Στον Paré η μορφή του ερμαφρόδιτου αποκαλύπτει την έμφυλη συγκρότηση ως ένα σύνολο ενσώματων αποτυπώσεων και πολιτισμικών ιδιοτήτων. Ο καταρτισμένος ιατρός και ανατόμος ήταν σε θέση να αποκαλύψει μέσω της προσεκτικής παρατήρησης ποια έμφυλα χαρακτηριστικά επικρατούν μιας και το ερμαφρόδιτο σώμα μπορούσε να διακρίνεται σε τέσσερις τύπους ανάλογα με τις σεξουαλικές λειτουργίες. Ωστόσο, στην έμφυλη κατηγοριοποίηση θα έπρεπε να λαμβάνονται υπόψη ιδιότητες όπως η «ρώμη», η «εκθήλυνση», η «γενναιότητα», η «δειλία», το ύφος και η ένταση της φωνής. Τις κατηγοριοποιήσεις του ερμαφρόδιτου αποίκιζαν ιδιότητες οι οποίες ήταν πολιτισμικά προσδιορισμένες.

Ακολουθώντας και αναπτύσσοντας τα επιχειρήματα του Paré ο Duval έγραφε στην πραγματεία του: «Στον βαθμό που η ποικιλομορφία συναντάται σε όλους τους άνδρες και τις γυναίκες δεν θα πρέπει να προξενεί εντύπωση ή να θεωρείται αξιοπερίεργο όταν συναντάται και σε όσους το φύλο τους είναι ασαφές». Γράφοντας την πραγματεία του δέκα χρόνια αφότου η/ο Marie/Marin είχε γλιτώσει τη θανατική ποινή και πλέον ζούσε ως άνδρας, ο Duval αποδίδει την έμφυλη αποκατάσταση της/του Marie/Marin στο κρυμμένο αλλά λειτουργικό πέος και την έμφυλη επιτέλεση: «Δραστηριοποιείται στο επάγγελμα του ράφτη ανδρικών ρούχων, εξασκεί, επιτελεί και φέρνει εις πέρας όλα εκείνα τα καθήκοντα που αφορούν τους άνδρες». Στην προγενέστερη γνωμάτευσή του για το δικαστήριο της Rouen είχε υποστηρίξει ότι ο εγκλεισμός της/του Marie/Marin στη φυλακή με τη στέρηση τροφής και κρασιού και την έλλειψη καθαρού αέρα την/τον εκθήλυνε δίνοντάς της/του μια παθητική θέση. Στα κείμενά του ο Duval συχνά αναφέρεται στη/στον Marie/Marin ως «γυνάνθρωπο» (*gunanthrope*) ή «γύνανδρο» (*gunanere*). Στον αντίποδα της θεώρησης του Duval, ο αντίπαλός του Riolan αποφαινόταν από μια αμιγώς αριστοτελική σκοπιά ότι δεν υπήρχαν ερμαφρόδιτα, αλλά επρόκειτο για γυναίκες με επιμήκη κλειτορίδα – και κατά συνέπεια ένοχες για τριβαδισμό και σοδομία. Η διαμάχη των Duval και Riolan δεν αφορούσε διαφορετικούς βαθμούς «ανοχής» απέναντι στην έμφυλη συγκρότηση, παρότι οι

γνωματεύσεις του Duval έσωσαν τη/τον Marie/Marin από τον θάνατο. Επιχειρηματολογούσαν μέσα από αποκλίνουσες ιατρικές και ανατομικές θεωρίες και αποκλίνοντα γνωσιακά συστήματα τα οποία επιχειρούσαν να καταστήσουν ηγεμονικά ως καθεστώτα αλήθειας και από τα οποία οι ίδιοι προσδοκούσαν την αναγνώρισή τους ως αυθεντίες. Οι θεωρίες και τα γνωσιακά συστήματά τους διαμόρφωναν διαφορετικά σενάρια· το ένα προϋπέθετε έναν ριζικό έμφυλο δυισμό και το άλλο ένα έμφυλο φάσμα (Gilbert, 2002, σ. 37-40. Long, 2002, σ. 110-113. Park, 1997, σ. 179-183).

Οι μορφές της τριβάδας και του ερμαφρόδιτου, αν και «περιθωριακές», τυποποιούσαν διανοητικές στάσεις και κοινωνικές πρακτικές που διαπότιζαν τον πολιτισμό και τις κοινωνίες της αναγεννησιακής και πρώιμης νεότερης Ευρώπης. Τριβάδες και ερμαφρόδιτα έφερναν στην επιφάνεια την αμφισημία ως μια διανοητική στάση αλλά και ως μια αγχώδη συνθήκη που απαιτούσε ρυθμιστική παρέμβαση. Για τις κοινωνίες της πρώιμης νεωτερικότητας η αμφισημία ως μεταμόρφωση, προσποίηση και επιτέλεση, εξύφαινε διαρκή ενδεχόμενα γύρω από τη συγκρότηση του υποκειμένου και των κοινωνικών σχέσεων. Ο εαυτός νοούνταν ως «τέχνημα», παράγωγο του κοινωνικού συγκείμενου που υπαγόρευε και προϋπέθετε διαφορετικές σκηνοθετικές προδιαγραφές, και προϊόν χειρισμών και εξαναγκασμών, ενώ το υποκείμενο υπαγόταν σε μια διαδικασία διαρκούς διαμόρφωσης και παραγωγής, κατακερματισμού και αμφισημίας. Η δικαστική αίθουσα, το ανατομικό αμφιθέατρο, το θέατρο και το αυλικό περιβάλλον συνιστούσαν επιμέρους χώρους σε ένα *theatrum mundi* όπου ο εαυτός και το υποκείμενο διαρκώς υπενθύμιζαν τις εντάσεις ανάμεσα στο είναι και το φαίνεσθαι. Τριβάδες και ερμαφρόδιτα ενεργοποιούσαν αποκλίνοντα σενάρια ανάμεσα στο είναι και το φαίνεσθαι με πεδίο το έμφυλο σώμα. Αν στη μορφή της τριβάδας η κλειτορίδα ως ανατομική «ανακάλυψη» υποστασιοποιούσε την επιθυμία, στο ερμαφρόδιτο το σώμα ήταν ένα κείμενο ανοικτό όπου διαφορετικές αναγνώσεις διαγκωνίζονταν, το σώμα όφειλε να ευθυγραμμιστεί με κοινωνικές επιτελέσεις του φύλου. Υπό αυτή την έννοια το σώμα του ερμαφρόδιτου ήταν το προϊόν του βλέμματος και της επιτέλεσης. Βρισκόταν σε εγγύτητα με το κατεξοχήν πεδίο όπου ο έμφυλος εαυτός και το έμφυλο υποκείμενο διαμορφωνόταν υπό το ηγεμονικό βλέμμα και μέσα από ενσώματες επιτελέσεις: το αυλικό περιβάλλον.

8.5 Ενσώματες επιτελέσεις του φύλου στον αυλικό πολιτισμό

Η έμφυλη και ενσώματη ασάφεια, πολυσημία, διαταρακτικότητα και διαπερατότητα που αποικίζει πολλαπλά πεδία της κοινωνικής και πολιτισμικής ζωής βρίσκει την πλήρη διάστασή της στον λεγόμενο αυλικό πολιτισμό. Ο ίδιος ο αυλικός πολιτισμός εξυφαίνει τον εαυτό του με όρους αστάθειας και διαπερατότητας, διαποτίζεται από την ασάφεια και την πολυσημία. Ένα ευρύ σύστημα επιτελέσεων βρίσκεται στον πυρήνα της αυλικής ζωής. Χώρος, σώμα, φύλο γίνονται επιτελεστικά πεδία. Ο αυλικός πολιτισμός είναι παράγωγο αλλά και με τη σειρά του τροφοδότης της ρευστότητας και των μετασχηματισμών που οι κοινωνίες –και ειδικά τα ελίτ στρώματα– της πρώιμης νεότερης Ευρώπης βιώνουν, όπως είδαμε στο έκτο κεφάλαιο. Άλλωστε, το κύριο κοινωνικό επίδικο που ο αυλικός πολιτισμός καλούνταν να πραγματευτεί ήταν η συγκρότηση των ηγεμονικών τάξεων και το περιεχόμενο που λάμβανε η ευγένεια και η αριστοκρατικότητα. Με διαφορετική ένταση ανά περίπτωση και περιοχή η υποχώρηση και ο μετασχηματισμός της ισχύος της παραδοσιακής, κληρονομικής πολεμικής αριστοκρατίας έθετε επιτακτικά το ερώτημα αν κανείς γεννιέται ευγενής ή γίνεται. «Οι άνδρες δεν γεννιούνται αλλά δημιουργούνται», έγραφε ο ουμανιστής λόγιος Έρασμος στις αρχές του 16ου αιώνα. Οι αυλές των ηγεμόνων και των αριστοκρατικών ελίτ ήταν χώροι και μηχανισμοί άσκησης πολιτικής και εξουσίας, ήταν γραφειοκρατικές δομές αλλά και πεδία σφυρηλάτησης νέων κοινωνικών σχέσεων και κωδίκων συμπεριφοράς, νέων υποκειμένων και εαυτών. Υπήρξαν πολυδιάστατοι μηχανισμοί πρωτεϊκής λειτουργίας. Οι ιστορικοί που έχουν μελετήσει τα αυλικά περιβάλλοντα δεν παραλείπουν να χαρακτηρίζουν τις αυλές ως «εργαστήρια». Αν και κατεξοχήν ελίτ και αυστηρά οριοθετημένοι χώροι στη βάση του προνομίου και της κοινωνικής θέσης, στις αυλές διαμορφώθηκαν νέες μορφές κοινωνικότητας. Υπήρξαν χώροι επιδεικτικής, τελετουργικής και θεατρικής παραγωγής του υποκειμένου, των σχέσεων εξουσίας και των κοινωνικών σχέσεων. Οι αυλές δεν ήταν απομονωμένες «νησίδες» εξουσίας. Αντιθέτως, θα μπορούσαμε να κάνουμε λόγο για ένα διευρωπαϊκό σύστημα αυλικών διασυνδέσεων και ευρύτερου αυλικού πολιτισμού (Martin, 2007, σ. 214-217. Διαλέτη, 2019, σ. 206-208).

Η διάχυση που γνώρισε το εμβληματικό εγχειρίδιο αυλικής συμπεριφοράς, το *Il libro del Cortegiano* (*Το βιβλίο του Αυλικού*, 1528) του Baldesar Castiglione, είναι ενδεικτική του εύρους του αυλικού πολιτισμού και των ισχυρών συνεπαγωγών του που υπερέβησαν τον περιορισμένο και στενά οριοθετημένο χώρο των «επαγγελματιών» αυλικών. Οι ιστορικοί συστηματικά χαρακτηρίζουν τις αυλές ως σκηνές, αφενός κυριολεκτικές ως προς την αρχιτεκτονική και χωρική διαμόρφωσή τους και αφετέρου συμβολικές ως προς τους τρόπους με τους οποίους ηγεμόνες και αυλικοί επιτελούσαν σενάρια, αναπαριστούσαν «πραγματικότητες» και

έδιναν περιεχόμενο σε ιδέες, διανοητικές στάσεις και σχέσεις εξουσίας διά της θεατρικής παραγωγής τους και της επιτέλεσης. Το σώμα βρισκόταν στον πυρήνα του θεατρικού, τελετουργικού και επιτελεστικού πολιτισμού της Αυλής. Όπως είδαμε στο τρίτο κεφάλαιο στην κατασκευή του μεσαιωνικού ιπποτικού ανδρισμού εμφιλοχωρούν ενδεχόμενα που καθιστούσαν τον ανδρισμό άλλοτε μια εγγενώς ενσώματη συνθήκη και άλλοτε προϊόν της επιτέλεσης γύρω από τη δεξιότητα και την ανηλεότητα. Καθώς στην αυλικότητα ενσωματώνονται και μετασχηματίζονται στοιχεία που αντλούνται από το ιπποτικό φαντασιακό, οι εντάσεις και τα ενδεχόμενα που ήδη ενυπάρχουν αποκτούν μια νέα δυναμική, ειδικά από τη στιγμή που για τις κοινωνίες της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας η παραγωγή του εαυτού και του υποκειμένου γίνεται ένα νέο πεδίο στοχασμού και κοινωνικής πρακτικής (Adamson, 1999. Asch, 1991. Duindam, 2011, σ. 1-23).

Ο κοινωνιολόγος Norbert Elias ήταν μεταξύ των πρώτων μελετητών που επισήμαναν και μελέτησαν την κεντρική θέση του σώματος στον αυλικό πολιτισμό της Αναγέννησης και της πρώιμης νεωτερικότητας. Κατά τον Elias το αυλικό σύστημα υπήρξε φορέας πολιτισμικών και πολιτικών μετασχηματισμών, τους οποίους αποκάλεσε «διαδικασία του πολιτισμού». Αυτή η διαδικασία διαμόρφωσε την «κοινωνιογένεση» της απόλυτης μοναρχίας και του συγκεντρωτισμού της εξουσίας, που προϋπέθεταν την τιθάσευση των φεουδαρχικών, πολεμικών τάξεων και τον μετασχηματισμό τους σε αυλική αριστοκρατία. Αποτελούσε ένα κομβικό στάδιο στην ευρύτερη διαδικασία της «κρατικής συγκρότησης». Στο επίκεντρο της «διαδικασίας του πολιτισμού» βρέθηκαν η συμπεριφορά, το σώμα, οι σωματικές εκδηλώσεις, οι χειρονομίες, η ένδυση και η απόρριψη όλων αυτών που κρίνονταν ως χυδαία, κτηνώδη και ποταπά. Σωματικές λειτουργίες που έως τότε λάμβαναν χώρα σε «δημόσια» θέα οδηγήθηκαν σταδιακά στην απόκρυψη ως ντροπιαστικές και προσβλητικές. Στις αυλές επινοούνται νέοι κώδικες αυτοπεριστολής και διαχείρισης του σώματος και των συναισθημάτων: οι τρόποι στο τραπέζι, οι τεχνικές της συνομιλίας, η σύνθεση επιστολών και η ρητορική ικανότητα, οι δεξιότητες στη μονομαχία, τον χορό, τη μουσική και τις γυμναστικές επιδείξεις, η προσαρμοστικότητα σε διαφορετικά αυλικά περιβάλλοντα και ποικίλα συμβολικά και ηγεμονικά σενάρια (Elias, 1983, 158-187. Elias, 1997, τ. 1, σ. 125-188).

Οι επαγγελματίες αυλικοί όφειλαν να επιτελούν τους νέους κώδικες και να ικανοποιούν τις νέες απαιτήσεις προκειμένου να διατηρήσουν τα συμβολικά και κοινωνικά προνόμιά τους και να διαφοροποιηθούν από τα υπόλοιπα κοινωνικά στρώματα των προνεωτερικών κοινωνιών. Από τις αυλές οι νέοι τρόποι διαχύθηκαν και έγιναν αντικείμενο ιδιοποίησης από τα ελίτ αστικά στρώματα. Η τιθάσευση της πολεμικής αριστοκρατίας από τους ηγεμόνες δεν ήταν μια γραμμική διαδικασία αλλά αντιθέτως υπόκειτο σε ένα πλέγμα διαπραγματεύσεων, όπου η επιτέλεση αποτελούσε ένα είδος ισχυρής ρητορικής της εξουσίας. Οι αυλικοί βασίζονταν όχι μόνο στο κληρονομικό προνόμιο αλλά στην κατοχή κοινωνικών και διανοητικών δεξιοτήτων που ήταν προϊόντα εκμάθησης και καλλιέργειας. Ακολουθώντας το επιχείρημα του Elias μεταγενέστεροι ιστορικοί έχουν μελετήσει την Αυλή ως συμβολικό κέντρο και περιβάλλον όπου υπό το βλέμμα και την ισχύ του ηγεμόνα τα μέλη της εκπαιδεύονταν στην εσωτερικοποίηση της πειθαρχίας και τον αυτοέλεγχο ως θεμελιώδεις αυλικές και κοινωνικές αρχές. Οι αυλικοί όφειλαν να καταστήσουν κτήμα τους συμβολικούς κώδικες και να γνωρίζουν τη χρήση τους προς δικό τους όφελος στο αυστηρά ιεραρχικό περιβάλλον των αυλών (Muchembled, 2007, σ. 156-160, 169-170).

Η Αυλή υπήρξε ένα περιβάλλον κατάφορτο εντάσεων και η θέση των αυλικών εξαιρετικά αμφίσημη. Η υπηρεσία προς τον ηγεμόνα και η απομάκρυνση από τις παραδοσιακές προσδοκίες και πρακτικές της αριστοκρατίας, όπως ο πόλεμος, που είχαν διαμορφωθεί στους μεσαιωνικούς χρόνους, έφερνε τους αυλικούς σε υποτελή θέση η οποία συχνά εκλαμβανόταν με όρους παθητικότητας. Οι αυλικοί, η τέχνη, το θέαμα, η τελετουργία, η επίδειξη υπηρετούσαν την αποθέωση της εξουσίας του ηγεμόνα και της δυναστείας. Το βλέμμα του ηγεμόνα οργάνωνε την αυλική τελετουργία και πειθαρχούσε την αυλική συμπεριφορά. Οι αυλικοί γίνονταν αντικείμενα προς έκθεση. Οι συστηματικές κατηγορίες που εξαπολύονταν εναντίον των αυλικών για εκθήλυνση και αποαρρενοποίηση, όπως είδαμε στο έκτο κεφάλαιο, συχνά αντανακλούν και απορρέουν από την ανάγκη των αριστοκρατικών τάξεων να διαχειριστούν τον μετασχηματισμό της θέσης και των προνομίων τους στο αυλικό σύστημα. Επρόκειτο για μια έμφυλη εκφορά των νέων σχέσεων εξουσίας. Όροι όπως *mignons* και *favoriti* (ευνοούμενοι) ήταν δηλωτικοί της αυλικής ιδιότητας και του αυλικού «επαγγέλματος» αλλά εύκολα μπορούσαν να προσλάβουν απαξιωτικές συνδηλώσεις της παθητικότητας, της μαλθακότητας και της εκθήλυνσης. Οι προδιαγραφές της αυλικότητας όπως σταδιακά αποκρυσταλλώνονται στον 16ο και 17ο αιώνα θέτουν σε δοκιμασία ή και διαρρηγνύουν παραδοσιακές μορφές διαμόρφωσης των ελίτ ανδρισμών. Η ομοκοινωνικότητα, ως φαντασιακό και πρακτική, που διαπότιζε τα περιβάλλοντα του πολέμου, στα οποία μετείχαν οι πολεμικές φεουδαρχικές τάξεις, και του αστικού βίου, στα οποία σφυρηλατούνταν η ηγεμονική θέση των εμπόρων και των τεχνιτών, χάνει τη δυναμική της στο μεικτό περιβάλλον του αυλικού πολιτισμού. Παρότι οι αυλές ήταν ανδροκεντρικά περιβάλλοντα, νέες μορφές θηλυκότητας διαμορφώνονται πέρα από τα

ιδεώδη της οικιακότητας. Ωστόσο, η συναναστροφή με τις κυρίες της Αυλής, αν και απαραίτητη προδιαγραφή της αυλικότητας, εξέθετε τους αυλικούς στον κίνδυνο της αποαρρενοποίησης. Η υποχώρηση της σωματικής ρώμης ως στοιχείο του ανδρισμού και η σημασία που αποκτά η χάρη και η ομορφιά για τον αυλικό με τη σειρά τους ανοίγουν ολισθηρά σενάρια για τον αυλικό ανδρισμό (Διαλέτη, 2019, σ. 216-221).

Πραγματείες και εγχειρίδια συμπεριφοράς κωδικοποιούν το αυλικό ανδρικό υποκείμενο και μας επιτρέπουν φευγαλέες ματιές στον κόσμο του αυλικού πολιτισμού και ειδικότερα στην αξεδιάλυτη και σύνθετη διαπλοκή των ενσώματων πρακτικών, των έμφυλων ιδιοτήτων και της επιμέλειας του σώματος στην παραγωγή του έμφυλου εαυτού και υποκειμένου. Αν και αυστηρά οριοθετημένη και πληθυσμιακά συγκεκριμένη, η αυλικότητα, εντούτοις, αποκαλύπτει προδιαγραφές ενός πολιτισμού που, όπως ήδη αναφέραμε, στοχάζεται συστηματικά διά του σώματος και επί αυτού. Η χάρη, *grazia* στο *Il libro del Cortegiano* του Castiglione, γίνεται η κύρια οργανωτική αρχή του αυλικού εαυτού. Αυτή τον καθιστά «θελκτικό και αγαπητό με την πρώτη ματιά σε όσους τον βλέπουν […] άξιο της συντροφιάς και της εύνοιας κάθε σπουδαίου άρχοντα». Σε αυτή υπακούουν οι κύριες προδιαγραφές του αυλικού βίου: ικανότητα στις πολεμικές τέχνες και την άθληση, ενασχόληση με τις τέχνες και τα γράμματα, ρητορική δεινότητα, αβρότητα προς τις κυρίες της Αυλής, αφοσίωση και υπηρεσία στον ηγεμόνα. Η χάρη συναντά μια άλλη κύρια οργανωτική αρχή του ελίτ ανδρισμού, την επίτευξη της μετριοπάθειας, και τελούν σε μια διαρκή συνθήκη μετεωρισμού ανάμεσα σε δύο ανεπιθύμητα και υπονομευτικά του αυλικού ανδρισμού ενδεχόμενα, την εκθήλυνση και την τραχύτητα.

> Θα ήθελα ο αυλικός μας να είναι κομψός και περιποιημένος και να διακρίνεται από ένα είδος μετρημένης καλαισθησίας, με τρόπο, όμως, που να μην είναι ούτε θηλυκός ούτε ματαιόδοξος […] Θα ήθελα ο αυλικός μας έχει ένα τέτοιο πρόσωπο, όχι πολύ απαλό και γυναικείο, όπως επιδιώκουν πολλοί που όχι μόνο σγουραίνουν τα μαλλιά τους και βγάζουν τα φρύδια τους […] και στο βάδισμα, στη στάση και σε κάθε πράξη, εμφανίζονται τόσο τρυφεροί και νωθροί που τα άκρα τους δείχνουν σαν να είναι έτοιμα να ξεβιδωθούν […] να έχει κάτι το αρρενωπό αλλά συγχρόνως να είναι και γεμάτο χάρη.

Με αυτά τα λόγια οι ομιλητές στον διάλογο του Castiglione επιχειρούν να θέσουν προδιαγραφές ως προς την ομορφιά του αυλικού προσώπου και σώματος. Στον αντίποδα, ωστόσο, της διολίσθησης στην εκθήλυνση βρίσκεται ο κίνδυνος της τραχύτητας που επιφυλάσσει ο πόλεμος και η χρήση βίας (Διαλέτη, 2016, σ. 193-198).

Η ενσώματη παραγωγή του αυλικού ανδρισμού είναι μια διαδικασία εν τω γίγνεσθαι, μια επιτελεστική διαδικασία που ακροβατεί ανάμεσα σε απαξιωμένες έμφυλες συνθήκες. Καθώς το σώμα αναγνωρίζεται ως φορέας διαφορετικών έμφυλων σεναρίων, ο ανδρισμός των αυλικών είναι κατεξοχήν προϊόν επιμέλειας και σκηνοθεσίας. Πρόκειται για μια σκηνοθεσία στην οποία κινητοποιούνταν υλικά, όπως το ένδυμα, η σωματική στάση και η εκφορά του λόγου, των οποίων η ορθή χρήση ή η κατάχρηση διαμόρφωνε αποδεκτά ή απρεπή σενάρια. Η επιδεικτική κατανάλωση, για παράδειγμα, μπορούσε να είναι ενισχυτική ή υπονομευτική του ανδρισμού, αν δεν ευθυγραμμιζόταν με την κοινωνική θέση. Η συχνή διακωμώδηση των εκθηλυμένων αυλικών επί της ουσίας έθετε στο στόχαστρο κοινωνικά νεοανερχόμενους και νεόπλουτους, των οποίων η συμπεριφορά ή η επίδειξη ευμάρειας υπερέβαινε την κοινωνική θέση τους. Η αυλική επιτελεστικότητα συμπυκνώνεται στην έννοια της *sprezzatura*, της ανεπιτήδευτης επιμέλειας, της αβίαστης χάρης. Ο αυλικός οφείλει «να εφαρμόζει σε όλα τα πράγματα μια κάποια φυσικότητα (*sprezzatura*), έτσι ώστε να συγκαλύπτει όλη την τέχνη και να κάνει ό,τι κάνει ή λέει να φαίνεται πως γίνεται χωρίς προσπάθεια και σχεδόν χωρίς καμιά σκέψη». Με αυτά τα λόγια ένας από τους ομιλητές του Castiglione δίνει περιεχόμενο στη διαρκώς ολισθηρή έννοια της *sprezzatura*. Ως μια τεχνολογία παραγωγής του εαυτού, η *sprezzatura* καθιστά το αυλικό υποκείμενο προϊόν επιμέλειας και προμελέτης, οι οποίες όμως οφείλουν να παραμένουν αθέατες. Η *sprezzatura* ως μια επιτελεστική τεχνολογία επιτρέπει τη συμμόρφωση του αυλικού στις ηγεμονικές και ιεραρχικές προδιαγραφές της Αυλής ενώ την ίδια στιγμή αφήνει περιθώρια διαπραγμάτευσης της υποτέλειας μέσω μιας οιονεί απατηλότητας. Πρόκειται για μια τέχνη που διαρκώς υπενθυμίζει ότι ο εαυτός και το υποκείμενο είναι παράγωγα του περιβάλλοντος στο οποίο εγγράφονται (Kuchta, 1993. Masten, 1997, σ. 28-40. Granja Ibarreche, 2018. Διαλέτη, 2019, σ. 212).

Τα αυλικά σώματα, συμπεριλαμβανομένων των σωμάτων των ηγεμόνων, ήταν επί της ουσίας κοινωνικά σώματα ή συμβολικά πεδία, «κείμενα» τα οποία εξέπεμπαν ή στα οποία μπορούσαν να αναγνωστούν μηνύματα για το κοινωνικό κύρος και την εξουσία. «Είμαι λίγο επιδεικτικός αλλά αυτό δεν είναι σπουδαίο ελάττωμα για έναν ηγεμόνα»: αυτά τα λόγια αποδίδονται στον ηγεμόνα του Μιλάνου Galeazzo Maria Sforza στο τέλος του 15ου αιώνα. Μεγαλείο, επίδειξη, επιτήδευση και ακτινοβολία είναι οι ιδιότητες που το σώμα του ηγεμόνα και των αυλικών όφειλαν να διαθέτουν. Πανοπλίες, πολύτιμα υφάσματα, γούνες, χρυσές επενδύσεις και πολύτιμοι λίθοι αποτελούσαν τα υλικά παραγωγής του μεγαλείου και της ακτινοβολίας. Τα αυλικά σώματα, ανδρικά και

γυναικεία, αναμένονταν και έπρεπε να εκπέμπουν λάμψη, να επαινούνται ως όμορφα και ακτινοβολούντα. Οι κινήσεις, η ενδυμασία και οι προσεγμένοι φωτισμοί αποτελούσαν τα βασικά υλικά της αυλικής σκηνοθεσίας. Τα στολισμένα και λαμπερά αριστοκρατικά σώματα δεν αντανακλούσαν απλώς το κοινωνικό προνόμιο και την πολιτική ηγεμονία, αλλά ήταν φορείς διαμόρφωσης, παραγωγής και εμπέδωσης της υπεροχής. Τα αυλικά σώματα σπανίως αποκαλύπτονταν γυμνά ή χωρίς την κατάλληλη ενδυμασία. Δεν νοούνταν ως ένσαρκες οντότητες αλλά ως προϊόντα πολιτισμικών επενδύσεων, ως τεχνήματα και τεχνάσματα, διαμορφωμένα από την ένδυση, την πειθάρχηση και την επιμέλεια. Αυτές οι ιδιότητες και τεχνικές επιφυλάσσονται κατεξοχήν για τα ανδρικά σώματα. Όπως σημειώνει ένας από τους ομιλητές στο *Il libro del Cortegiano* του Castiglione, «Από όλες [τις γυναίκες] πόσο περισσότερο αρέσει εκείνη που είναι πρόδηλο ότι δεν έχει βάλει τίποτα στο πρόσωπό της αλλά έχει το φυσικό της χρώμα με τα μαλλιά της ανεπιτήδευτα και ανακατεμένα, με κινήσεις απλές και φυσικές, χωρίς να δείχνει προσπάθεια ή μέλημα να είναι όμορφη […] αυτό θα πρέπει να είναι φυσικό και αληθινό σε μια γυναίκα και όχι προμελετημένο». Η χάρη, που για τους άνδρες είναι προϊόν διαχείρισης και επιμέλειας, στις γυναίκες νοείται ως φυσική, μη διαμεσολαβημένη από τον πολιτισμό. Σε αυτή την αξίωση της φυσικότητας για το γυναικείο σώμα μπορούμε να αντιπαραβάλουμε τη σημασία της λευκότητας του δέρματος και των ξανθών μαλλιών για τους ηγεμόνες του ιταλικού χώρου, ειδικά κατά τον 15ο αιώνα, καθώς και τις τεχνικές στις οποίες κατέφευγαν για να τα επιτύχουν (McCall, 2022, σ. 119-150. Διαλέτη, 2016, σ. 207-208).

Τα ανδρικά αυλικά σώματα ως κύριοι φορείς νοήματος και κοινωνικής υπεροχής ήταν την ίδια στιγμή αντικείμενα της έκθεσης και του βλέμματος. Η δική τους επιτέλεση ήταν κατάφορτη αμφισημιών και ασταθειών. Για παράδειγμα, ενώ τα γυναικεία σώματα ήταν καλά κρυμμένα, σχεδόν αόρατα πίσω από μακριά και βαριά ρούχα, τα ανδρικά πόδια ήταν πρότυπο ομορφιάς και αντικείμενο επίδειξης και έκθεσης με τη χρήση στενών *calze* (τύπος καλτσόν), όπως επίτασσε η μόδα ειδικά τον 15ο αιώνα. Τα πόδια γίνονταν αντικείμενο εξιδανίκευσης και ερωτισμού. Υπό αυτή την έννοια αν ξαναδούμε την αναπαράσταση του λεγόμενου *Palio di San Giorgio* στη Sala dei mesi στο Palazzo Schifanoia της Φερράρα (βλ. κεφ. 6) οι ανδρικές μορφές των αξιωματούχων, μεταξύ των οποίων μάλλον εικονίζονται μέλη της οικογένειας των Este, ίσως και ο ίδιος ο Borso d'Este, είναι οι βασικοί φορείς οργάνωσης του νοήματος λόγω της θέσης τους και του βλέμματος, αλλά την ίδια στιγμή οι ίδιοι καθίστανται αντικείμενα του βλέμματος. Οι *calze* που φορούν εξιδανικεύουν αλλά και εκθέτουν τα σώματά τους, σε αντιδιαστολή με τις ευυπόληπτες κυρίες των οποίων τα σώματα κρύβονται πίσω από τα μακριά ενδύματα και τα περίκλειστα μπαλκόνια. Η μόδα και η σμίλευση της ομορφιάς μέσω της ενδυμασίας υπήρξαν θεμελιώδη στη συγκρότηση του αυλικού ανδρισμού και σώματος. Εντούτοις σταδιακά έγιναν αντικείμενο επικρίσεων. Παρότι ο μετασχηματισμός στην ανδρική ενδυμασία που έχει περιγραφεί από τον John Carl Flügel ως «η μεγάλη ανδρική απάρνηση», δηλαδή η εγκατάλειψη επιδίωξης της ομορφιάς διά της ενδυμασίας και η αντικατάστασή της από το ιδεώδες της χρησιμότητας με την κυριαρχία του τριμερούς κοστουμιού, υπήρξε φαινόμενο του ύστερου 18ου αιώνα, ήδη από τον 16ο αιώνα η πλουμιστή, πολύχρωμη και επιτηδευμένη ενδυμασία των αυλικών γίνεται αντιληπτή ως σημάδι αποαρρενοποίησης, καθώς η ανδρική ενδυμασία αρχίζει να επενδύεται με όρους εγκράτειας, με την κυριαρχία του μαύρου χρώματος ή σκούρων αποχρώσεων ειδικά για τα μέλη των αστικών στρωμάτων (McCall, 2017. Flügel, 1971, σ. 110-111. Riello, 2020, σ. 39-53).

Βλέμματα και σώματα βρίσκονταν σε μια διαρκή αλληλόδραση στον αυλικό πολιτισμό. Καθίστανται φορείς που διαμορφώνουν έμφυλα και ενσώματα σενάρια. Παρότι η ενσώματη επιτέλεση του φύλου έβρισκε την πιο ρητή αποτύπωσή της στον αυλικό πολιτισμό, παρέμενε ωστόσο ένα ευρύτερο σενάριο που αναπάντεχα ενέσκηπτε και σε άλλα πεδία. Αυτό το σενάριο ενεργοποιούν τα λόγια με οποία ο Joseph Pitts, όπως είδαμε στην αρχή του κεφαλαίου, περιέγραψε τη συνάντησή του με τους ντόπιους στη βόρεια Αφρική: «Και οι Μαυριτανοί, άντρες, γυναίκες και παιδιά, μαζεύονταν για να με δουν και γινόμουν αντικείμενο θαυμασμού για τα ξανθά μαλλιά και το ροδοκόκκινο δέρμα μου. Κάποιοι από αυτούς άκουσα να λένε: "Κοιτάξτε! Τι ωραίο κορίτσι!"». Το ενδεχόμενο της διολίσθησης σε κορίτσι υπό τα βλέμματα των Μαυριτανών, όπως αποτυπώνεται στα λόγια του Pitts, συμπυκνώνει αγχώδη σενάρια γύρω από τη διαμόρφωση του ανδρικού υποκειμένου. Είτε μέσω της θεωρίας του ενιαίου φύλου είτε μέσω των αντιλήψεων εκείνων για τη δύναμη της αναπαράστασης να μετασχηματίσει ό,τι θα έπρεπε απλώς να αναπαριστά, όπως στην επιτέλεση των γυναικείων ρόλων στο θέατρο, το σώμα νοούνταν ως ένα ασταθές σημαίνον. Το πράττειν όριζε το είναι, υπονομεύοντας κάθε δυνατότητα μιας έμφυλης οντολογίας και η διολίσθηση στο θηλυκό πρόβαλλε ως ένα διαρκές ενδεχόμενο που λάνθανε. Σε αυτή την αμφίσημη και αμφίρροπη συνθήκη η συγκρότηση του ανδρισμού απαιτούσε τη συστηματική επιτέλεσή του. Εντούτοις, όπως στον αυλικό πολιτισμό, η επιτέλεση και οι ενσώματες πρακτικές του φύλου ήταν εύθραυστες διαδικασίες. Απαιτούσαν οργανωτικές αρχές, όπως το βλέμμα, και συγκείμενα που τις νοηματοδοτούσαν και τις καθιστούσαν πολιτισμικά κατανοητές. Η περιηγητική πράξη, η πολιτισμική συνάντηση και η επαφή με άλλες κοινωνίες, η αιχμαλωσία που βίωσε ο Pitts στη βόρεια Αφρική, αποτελούσαν

διαταρακτικές και ρευστές συνθήκες που έθεταν σε δοκιμασία τον έμφυλο εαυτό. Με άλλα λόγια το έμφυλο υποκείμενο και ο έμφυλος εαυτός νοούνταν πρωτίστως ως παράγωγα της κοινωνικής δυναμικής και των πολιτισμικών προδιαγραφών και πρακτικών. Όπως αποκαλύπτουν τα λόγια του Pitts, το μη οικείο περιβάλλον καθιστούσε ανέφικτη την επιτέλεση του ανδρισμού και την απόδοση έμφυλων ιδιοτήτων στο σώμα (Πλακωτός, 2019, σ. 399-401).

Βιβλιογραφία

Adamson J. (1999). The Making of the Ancien-Régime Court, 1500-1700. Στο J. Adamson (επιμ.), *The Princely Courts of Europe, 1500-1750* (σ. 7-41). Weidenfeld & Nicolson.

Alberti, L. B. (1960). *Opere Volgari* (C. Grayson, επιμ.). τ.1. Laterza.

Arnaud, S. (2015). *On Hysteria: The Invention of a Medical Category between 1670 and 1820*. The University of Chicago Press.

Asch, R. G. (1991). Court and Household from the Fifteenth to the Seventeenth Centuries. Στο R. G. Asch & A. M. Birke (επιμ.), *Princes, Patronage and the Nobility: The Court at the Beginning of the Modern Age* (σ. 1-38). Oxford University Press.

Avramescu, C. (2009). *An Intellectual History of Cannibalism*. Princeton University Press.

Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and His World* (H. Iswolsky, μτφρ.). Indiana University Press.

Barkan, L. (1975). *Nature's Work of Art: The Human Body as Image of the World*. Yale University Press.

Benkov, E. J. (2009) Rereading Montaigne's Memorable Stories: Sexuality and Gender in Vitry-le-François. Στο Z. Zalloua (επιμ.), *Montaigne after Theory/Theory after Montaigne* (σ. 202-217). University of Washington Press.

Biow, D. (2010). The Beard in Sixteenth-Century Italy. Στο J. L. Hairston & W. Stephens (επιμ.), *The Body in Early Modern Italy* (σ. 176-194). The Johns Hopkins University Press.

Bloom, G. (2010). Manly Drunkenness: Binge Drinking as Disciplined Play, Στο A. Bailey & R. Hentschell (επιμ.), *Masculinity and the Metropolis of Vice, 1550-1650* (σ. 21-44). Palgrave Macmillan.

Braunschneider, T. (1999). The Macroclitoride, the Tribade and the Woman: Configuring Gender and Sexuality in English Anatomical Discourse. *Textual Practice*, *13*(3), 509-532.

Bray, A. (1990). Homosexuality and the Signs of Male Friendship in Elizabethan England. *History Workshop Journal*, 29, 1-19.

Bray, A. (2003). *The Friend*. University of Chicago Press.

Crawford, K. (2007). *European Sexualities, 1400-1800*. Cambridge University Press.

Crawford, K. (2010). *The Sexual Culture of the French Renaissance*. Cambridge University Press.

Crawford, P. (1981). Attitudes to Menstruation in Seventeenth-Century England. *Past & Present, 91*(1), 47-73.

Cunningham, A. (1997). *The Anatomical Renaissance. The Revival of the Anatomy Projects of the Ancients*. Ashgate.

Dall'Orto, G. (2015). *Tutta un'altra storia. L'omosessualità dall'antichità al secondo dopoguerra*. Il Saggiatore.

Daston, L. & Park, K. (1981). Unnatural Conceptions: The Study of Monsters in Sixteenth- and Seventeenth-Century France and England. *Past & Present*, *92*(1), 20-54.

Daston, L. & Park, K. (1985). Hermaphrodites in Renaissance France. *Critical Matrix*, *1*, 1-19.

Daston, L. & Park, K. (1995). The Hermaphrodite and the Order of Nature: Sexual Ambiguity in Early Modern France. *Gay and Lesbian Quarterly*, *1*, 419-438.

Daston, L. & Park, K. (1998). *Wonders and the Order of Nature, 1150-1750*. Zone Books.

Dawson, L. (2008). *Lovesickness and Gender in Early Modern English Literature*. Oxford University Press.

De Waardt, H. (2021). Inflating the Prestige of Demons. *Church History and Religious Culture*, *101*(2-3), 234-262.

Διαλέτη, Α. (2016). «Θα μπορούσαμε λοιπόν να ονομάσουμε αληθινή τέχνη εκείνη που δεν φαίνεται ότι είναι τέχνη»: Επιτελέσεις του ανδρισμού στο Βιβλίο του Αυλικού του Μπαλτασάρε Καστιλιόνε (1528). *Τα Ιστορικά*, *64*, 185-210.

Διαλέτη, Α. (2019). Σώμα, ανδρισμός και ευγένεια στην Ιταλία των πρώιμων νεότερων χρόνων. Στο Δ. Βασιλειάδου, Γ. Γιαννιτσιώτης, Α. Διαλέτη & Γ. Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί: αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο* (σ. 201-225), Εκδόσεις Gutenberg.

Dialeti, A. (2020). 'Io posso formar questa donna a modo mio': Male Self-Fashioning and the Imageries of Pygmalion and Zeuxis in the Italian *querelle des femmes*. *RSEI - Revista de la Sociedad Española de Italianistas*, *14*, 17-26.

DiGangi, M. (1997). *The Homoerotics of Early Modern Drama*. Cambridge University Press.

Dixon, L. S. (1995). *Perilous Chastity: Women and Illness in Pre-Enlightenment Art and Medicine*. Cornell University Press.

Dooley, M. (2001). Inversion, Metamorphosis, and Sexual Difference: Female Same-Sex Desire in Ovid and Lyly. Στο G. V. Stanivukovic (επιμ.), *Ovid and the Renaissance Body* (σ. 59-76). University of Toronto Press.

Duindam, J. (2011). Royal Courts in Dynastic States and Empires. Στο J. Duindam (επιμ.), *Royal Courts in Dynastic States and Empires: A Global Perspective*. Brill.

Elias, N. (1983). *The Court Society*. Blackwell.

Elias, N. (1997). *Η εξέλιξη του πολιτισμού. Κοινωνιογενετικές και ψυχογενετικές έρευνες* (Ε. Βαϊκούση, μτφρ.). 2 τ. Εκδόσεις Νεφέλη.

Enterline, L. (2000). *The Rhetoric of the Body from Ovid to Shakespeare*. Cambridge University Press.

Ferguson, G. (2016). *Same-Sex Marriage in Renaissance Rome: Sexuality, Identity, and Community in Early Modern Europe*. Cornell University Press.

Fildes, V. (1988). *Wet Nursing: A History from Antiquity to the Present*. Oxford University Press.

Findlen, P. (1996). Humanism, Politics, and Pornography in Renaissance Italy. Στο L. A. Hunt (επιμ.), *The Invention of Pornography: Obscenity and the Origins of Modernity, 1500-1800* (σ. 49-108). Zone Books.

Fisher, W. (2001). The Renaissance Beard: Masculinity in Early Modern England. *Renaissance Quarterly*, *54*(1), 155-187.

Fissell, M. E. (2006). *Vernacular Bodies: The Politics of Reproduction in Early Modern England*. Oxford University Press.

Flügel, J. C. (1971). *The Psychology of Clothes*. Hogarth Press.

Gilbert, R. (1999). Seeing and Knowing: Science, Pornography and Early Modern Hermaphrodites. Στο S. Wiseman, E. Fudge & R. Gilbert (επιμ.), *At the Borders of the Human: Beasts, Bodies and Natural Philosophy in the Early Modern Period* (σ. 150-170). Macmillan.

Gilbert, R. (2002). *Early Modern Hermaphrodites: Sex and Other Stories*. Palgrave.

Goldberg, J. (1994). Romeo and Juliet's *Open Rs*. Στο J. Goldberg (επιμ.), *Queering the Renaissance* (σ. 218-235), Duke University Press.

Granja Ibarreche, X. (2018). Refashioning Early Modern Masculine Performance through *manuales de conducta*. *Bulletin of Spanish Studies*, *95*(4), 219-241.

Greenblatt, S. (1986). Fiction and Friction. Στο T. Heller, M. Sosna & D. Wellbery (επιμ.), *Reconstructing Individualism: Autonomy, Individuality, and the Self in Western Thought* (σ. 30-52). Stanford University Press.

Harris, J. (2003). 'La Force du Tact': Representing the Taboo Body in Jacques Duval's *Traité des Hermaphrodits* (1612). *French Studies, 57*, 311-322.

Harvey, K. (2002a). The Century of Sex? Gender, Bodies, and Sexuality in the Long Eighteenth Century. *The Historical Journal, 45*(2), 899-916.

Harvey, K. (2002b). The Substance of Sexual Difference: Change and Persistence in Representations of the Body in Eighteenth-Century England. *Gender & History*, *14*(2), 202-223.

Healy, M. (2001). *Fictions of Disease in Early Modern England: Bodies, Plagues and Politics*. Palgrave.

Hillman, D. & Mazzio, C. (1997). Introduction: Individual Part. Στο D. Hillman & C. Mazzio (επιμ.), *The Body in Parts: Fantasies of Corporeality in Early Modern Europe* (σ. xi-xxix). Routledge.

Howard. J. (1988). Crossdressing, the Theatre, and Gender Struggle in Early Modern England. *Shakespeare Quarterly*, *39*(4) 418-440.

Howard, Jean. (2004). Gender on the Periphery. Στο T. Clayton, S. Brock & V. Forés (επιμ.), *Shakespeare and the Mediterranean* (σ. 344-362). University of Delaware Press.

Huisman, T. (2009). *The Finger of God. Anatomical Practice in 17th-Century*. Brill.

Jankowski, T. A. (2000). *Pure Resistance: Queer Virginity in Early Modern English Drama*. University of Pennsylvania Press.

Johnson, W. (1998). The Myth of Jewish Male Menses. *Journal of Medieval History*, *24*(3), 273-295.

Jones, A. R. & Stallybrass, P. (1991) Fetishizing Gender: Constructing the Hermaphrodite in Renaissance Europe. Στο J. Epstein & K. Straub (επιμ.), *Body Guards: The Cultural Politics of Gender Ambiguity* (σ. 80-111). Routledge.

Jones, A. R. & Stallybrass, P. (2000). *Renaissance Clothing and the Materials of Memory*. Cambridge University Press.

Kalff, S. (2012). The Body Is a Battlefield. Conflict and Control in Seventeenth-Century Physiology and Political Thought. Στο M. Horstmanshoff, H. King & C. Zittel (επιμ.), *Blood, Sweat and Tears: The Changing Concepts of Physiology from Antiquity into Early Modern Europe* (σ. 171-194). Brill.

Katz, D. (1999). Shylock's Gender: Jewish Male Menstruation in Early Modern England. *The Review of English Studies*, *50*, 440-462.

Kenny, A. (2019). *Humoral Wombs on the Shakespearean Stage*. Palgrave Macmillan.

King, H. (2003). *The Disease of Virgins: Green Sickness, Chlorosis, and the Problems of Puberty*. Routledge.

King, H. (2013). *The One-Sex Body on Trial. The Classical and Early Modern Evidence*. Ashgate.

Klapisch-Zuber, C. (1985). *Women, Family, and Ritual in Renaissance Italy*. The University of Chicago Press.

Krämer, F. (2013). Hermaphrodites Closely Observed: The Individualisation of Hermaphrodites and the Rise of the *Observatio* Genre in Seventeenth-Century Medicine. Στο M. Closson (επιμ.), *L'hermaphrodite de la Renaissance aux Lumières* (σ. 37-60). Classiques Garnier.

Kuchta, D. (1993). The Semiotics of Masculinity in Renaissance England. Στο J. G. Turner (επιμ.), *Sexuality and Gender in Early Modern Europe. Institutions, Texts, Images* (σ. 233-246). Cambridge University Press

Kuppermann, K. O. (1982). The Puzzle of the American Climate in the Early Colonial Period. *American Historical Review*, *87*, 1262-1289.

Kuppermann, K. O. (1984). Fear of Hot Climates in the Anglo-American Colonial Experience. *William and Mary Quarterly*, 41, 213-240.

Laqueur, T. (1989). Amor Veneris, vel Dulcedo Appeletur. Στο M. Feher, N. Naddaff & N. Tazi (επιμ.), *Fragments for a History of the Human Body*, τ.1 (σ. 90-131). Urzone.

Laqueur, T. (2003). *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ* (Π. Μαρκέτου, μτφρ.). Εκδόσεις Πολύτροπον.

Le Marchand, B. (2010). Specular Dissection in French Renaissance Literary *Blasons*. *Dalhousie French Studies, 92,* 21-31

Levine, L. (1994). *Men in Women's Clothing: Anti-theatricality and Effeminization from 1579-1642*. Cambridge University Press.

Long, K. P. (2002). Jacques Duval on Hermaphrodites. Στο K. P. Long (επιμ.), *High Anxiety: Masculinity in Crisis in Early Modern France* (σ. 107-138). Truman State University Press.

Long, K. P. (2006). *Hermaphrodites in Renaissance Europe*. Ashgate.

Lyons, J. & Wine, K. (2009). Early-Modern Chaos and the Chance Hypothesis. Στο J. Lyons & K. Wine (επιμ.), *Chance, Literature, and Culture in Early Modern France* (σ. 1-14). Ashgate.

Mann, J. C. (2020). Ovid's Orpheus and the Soft Masculinity of English Poetics. Στο J. S. Garrison & G. Stanivukovic (επιμ.), *Ovid and Masculinity in English Renaissance Literature* (σ. 48-67). McGill-Queen's University Press.

Marcocci, G. (2010). Matrimoni omosessuali nella Roma del tardo Cinquecento. Su un passo del 'Journal' di Montaigne. *Quaderni Storici, 132,* 107-138.

Marcocci, G. (2015). Is This Love? Same-Sex Marriages in Renaissance Rome. *Historical Reflections/Réflexions Historiques, 41*(2), 37-52.

Martin, J. J. (2007). The Myth of Renaissance Individualism. Στο G. Ruggiero (επιμ.), *A Companion to the Worlds of the Renaissance* (σ. 208-224). Blackwell.

Massey, L. (2013). The Alchemical Womb. Johann Remmelin's *Catoptrum microcosmicum*. Στο T. McCall, S. E. Roberts & G. Fiorenza (επιμ.), *Visual Cultures of Secrecy in Early Modern Europe* (σ. 208-228). Truman State University Press.

Masten, J. (1997). *Textual Intercourse: Collaboration, Authorship, and Sexualities in Renaissance Drama*. Cambridge University Press.

Matthews-Grieco, S. & Corsini, C. A. (1991). *Historical Perspectives on Breastfeeding*. Istituto degli Innocenti.

Maurer, M. F. (2019). *Gender, Space and Experience at the Renaissance Court. Performance and Practice at the Palazzo Te*. Amsterdam University Press.

McBride, C. (2004). A Natural Drink for an English Man: National Stereotyping in Early Modern Culture. Στο A. Smyth (επιμ.), *A Pleasing Sinne: Drink and Conviviality in Seventeenth-Century England* (σ. 181-192). D. S. Brewer.

McCall, T. (2017). Materials for Renaissance Fashion. *Renaissance Quarterly*, *70*(4), 1449-1464.

McCall, T. (2022). *Brilliant Bodies: Fashioning Courtly Men in Early Renaissance Italy*. The Pennsylvania State University Press.

McClive, C. (2009). Masculinity on Trial: Penises, Hermaphrodites and the Uncertain Male Body in Early Modern France. *History Workshop Journal, 68,* 45-68.

McClive, C. (2015), *Menstruation and Procreation in Early Modern France*. Ashgate.

Meyer, B. H. (1995). Marguerite de Navarre and the Androgynous Portrait of François Ier. *Renaissance Quarterly, 48*(2), 287–325.

Montaigne, Michel de. (1957). *The Complete Works: Essays, Travel Journal, Letters*. Stanford University Press.

Muchembled, R. (2007). Manners, Courts, and Civility. Στο G. Ruggiero (επιμ.), *A Companion to the Worlds of the Renaissance* (σ. 156-172). Blackwell.

Orgel, S. (1996a). *Impersonations: The Performance of Gender in Shakespeare's England*. Cambridge University Press.

Orgel, S. (1996b). Gendering the Crown. Στο M. de Grazia, M. Quilligan & P. Stallybrass (επιμ.), *Subject and Object in Renaissance Culture* (σ. 133-165). Cambridge University Press.

Orland, B. (2013). Why Could Early Modern Men Lactate? Gender Identity and Metabolic Narrations in Humoral Medicine. Στο J. G. Sperling (επιμ.), *Medieval and Renaissance Lactations: Images, Rhetorics, Practices* (σ. 38-54). Ashgate.

Panofsky, D. & Panofsky, E. (1956). *Pandora's Box: The Changing Aspects of a Mythical Symbol*. Princeton University Press.

Park, K. (1997). The Rediscovery of the Clitoris. Στο D. Hillman & C. Mazzio (επιμ.), *The Body in Parts: Fantasies of Corporeality in Early Modern Europe* (σ. 170-193). Routledge.

Park, K. (2010a). *Secrets of Women: Gender, Generation, and the Origins of Human Dissection*. Zone Books.

Park, K. (2010b). Cadden, Laqueur, and the 'One-Sex' Body. *Medieval Feminist Forum (MFF), 46*, 96-100.

Park, K. (2013). Medicine and Natural Philosophy: Naturalistic Traditions. Στο J. Bennett & R. M. Karras (επιμ.), *The Oxford Handbook of Women and Gender in Medieval Europe* (σ. 84-102). Oxford University Press.

Paster, G. K. (1993). *The Body Embarrassed: Drama and the Disciplines of Shame in Early Modern England*. Cornell University Press.

Persels, J. (2002). Masculine Rhetoric and the French *Blason anatomique*. Στο K. P. Long (επιμ.), *High Anxiety: Masculinity in Crisis in Early Modern France* (σ. 19-35). Truman State University Press.

Πλακωτός, Γ. (2019). Υπό το βλέμμα των άλλων: Περιηγητικοί ανδρισμοί, 13ος-18ος αιώνας. Στο Δ. Βασιλειάδου, Γ. Γιαννιτσιώτης, Α. Διαλέτη & Γ. Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί. Αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο* (σ. 383-410). Εκδόσεις Gutenberg.

Pomata, G. (1994). *La promessa di guarigione: malati e curatori in Antico Regime, Bologna XVI-XVIII secolo*. Laterza.

Pomata, G. (2001). Menstruating Men: Similarity and Difference of the Sexes in Early Modern Medicine. Στο V. Finucci & K. Brownlee (επιμ.), *Generation and Degeneration: Tropes of Reproduction in Literature and History from Antiquity to Early Modern Europe* (σ. 109-152). Duke University Press.

Potter, U. A. (2019). *The Unruly Womb in Early Modern English Drama: Plotting Women's Biology on the Stage*. Medieval Institute Publications.

Priuli, G. (1912-1938). *I diarii [aa. 1494-1512]* (R. Cessi, επιμ.). 4τ., Zanichelli.

Reeser, T. W. (2009). *Theorizing Sex and Gender*. Στο Z. Zalloua (επιμ.), *Montaigne after Theory/Theory after Montaigne* (σ. 218-241). University of Washington Press.

Regosin, R. L. (1996). *Montaigne's Unruly Brood: Textual Engendering and the Challenge to Paternal Authority*. University of California Press.

Renner, B. (2004). A Monstrous Body of Writing? Irregularity and the Implicit Unity of Montaigne's 'Des Boyteux'. *French Forum, 29*(1), 1-20.

Riello, G. (2020). *Back in Fashion: Western Fashion from the Middle Ages to the Present*. Yale University Press.

Rublack, U. (2002). Fluxes: The Early Modern Body and the Emotions. *History Workshop Journal*, 53, 1-16.

Sawday, J. (1995). *The Body Emblazoned: Dissection and the Human Body in Renaissance Culture*. Routledge.

Schiebinger, L. (1986). Skeletons in the Closet: The First Illustrations of the Female Skeleton in Eighteenth-Century Anatomy. *Representations, 14*(1) 42-82.

Schiebinger, L. (2006). *Ο νους δεν έχει φύλο; Οι γυναίκες στις απαρχές της νεωτερικής επιστήμης* (Κ. Αραμπατζή, μτφρ.). Εκδόσεις Κάτοπτρο.

Schober, S. M. (2016). Hermaphrodites in Basel? Figures of Ambiguity and the Early Modern Physician. Στο S. Burghartz, L. Burkart & C. Göttler (επιμ.), *Sites of Mediation. European Entanglement 1450-1650* (σ. 297-325). Brill.

Selleck, N. (2001). Donne's Body. *Studies in English Literature, 1500-1900, 41*(1), 149-174.

Shakespeare W. (1989). *Το ημέρωμα της στρίγγλας* (Β. Ρώτας & Β. Δαμιανάκου, μτφρ.). Επικαιρότητα.

Shakespeare W. (1994). *Όπως σας αρέσει* (Ε. Μπελιές, μτφρ.). Κέδρος.

Shakespeare, W. (2000a). *Οθέλλος* (Ε. Μπελιές, μτφρ.). Κέδρος.

Shakespeare, W. (2000b). *Όνειρο καλοκαιρινής νύχτας* (Ε. Μπελιές, μτφρ.). Κέδρος.

Shakespeare, W. (2016), *Ρωμαίος και Ιουλιέτα* (Ε. Μπελιές, μτφρ.). Το Βήμα.

Shakespeare, W. (2017). *Δωδέκατη νύχτα* (Α. Λαυρέντζος, μτφρ.). Ταξιδευτής.

Shakespeare, W. (2021). *Ο βιασμός της Λουκρητίας* (Λ. Ζαφειροπούλου, μτφρ.). Gutenberg.

Shannon, L. (2000). Nature's Bias: Renaissance Homonormativity and Elizabethan Comic Likeness. *Modern Philology*, *98*(2), 183-210.

Shepard, A. (2005). 'Swil-bols and Tos-pots': Drink Culture and Male Bonding in England, c.1560-1640. Στο L. Gowing, M. Hunter & M. Rubin (επιμ.), *Love, Friendship and Faith in Europe, 1300-1800* (σ. 110-130). Palgrave Macmillan.

Siraisi, N. G. (1990). *Medieval and Early Renaissance Medicine: An Introduction to Knowledge and Practice*. University of Chicago Press.

Smith, L. (2011). The Body Embarrassed? Rethinking the Leaky Male Body in Eighteenth Century England and France. *Gender & History*, *23*(2), 26-46.

Stolberg, M. (2003). A Woman Down to Her Bones. The Anatomy of Sexual Difference in the Sixteenth and Early Seventeenth Centuries. *Isis*, 94, 274-299.

Townshend, D. (2013). Unsexing *Macbeth*, 1623-1800. Στο J. Drakakis & D. Townshend (επιμ.), *Macbeth: A Critical Reader* (σ. 172-204). Bloomsbury.

Traub, V. (1992). *Desire and Anxiety: Circulations of Sexuality in Shakespearean Drama*. Routledge.

Traub, V. (1995). The Psychomorphology of the Clitoris. *GLQ: A Journal of Lesbian and Gay Studies*, *2*, 81-113.

Traub, V. (1996). The Perversion of 'Lesbian' Desire. *History Workshop Journal*, *41*(1), 19-49.

Traub, V. (2002). *The Renaissance of Lesbianism in Early Modern England*. Cambridge University Press.

Vickers, N. (1981). Diana Described: Scattered Women and Scattered Rhyme. *Critical Inquiry*, *8*, 265-279.

Vickers, N. (1982). The Body Re-Membered: Petrarchan Lyric and the Strategies of Deception. Στο J. D. Lyons & S. G. Nichols (επιμ.), *Mimesis: From Mirror to Method, Augustine to Descartes* (σ. 100-109). University Press of New England.

Vickers, N. (1997). Members Only. Marot's Anatomical Blazons. Στο D. Hillman & Carla Mazzio (επιμ.), *The Body in Parts: Fantasies of Corporeality in Early Modern Europe* (σ. 3-21). Routledge.

Waddington R. B. (1990). The Bisexual Portrait of Francis I: Fontainebleau, Castiglione, and the Tone of Courtly Mythology. Στο J. Brink, M. C. Horowitz & A. P. Coudert (επιμ.), *Playing with Gender. A Renaissance Pursuit*. 99-132. University of Illinois Press.

Wareing, J. (2017). *Indentured Migration and the Servant Trade from London to America 1618-1718*. Oxford University Press.

Wear, A. (2008). Place, Health, and Disease: The Airs, Waters, Places Tradition in Early Modern England and North America. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, *38*, 443-465.

Wilkin, R. M. (2008). *Women, Imagination and the Search for Truth in Early Modern France*. Ashgate.

Wilson, M. F. (2003). *English Ethnicity and Race in Early Modern Drama*. Cambridge University Press.

Winer, R. L. (2008). Conscripting the Breast: Lactation, Slavery and Salvation in the Realms of Aragon and Kingdom of Majorca, c. 1250-1300. *Journal of Medieval History*, *34*(2), 164-184.

Winer, R. L. (2013). The Mother and the *Dida* [Nanny]: Female Employers and Wet Nurses in Fourteenth-Century Barcelona. Στο J. G. Sperling (επιμ.), *Medieval and Renaissance Lactations: Images, Rhetorics, Practices* (σ. 55-78). Ashgate.

Yavneh, N. (1993). The Ambiguity of Beauty in Tasso and Petrarch. Στο J. G. Turner (επιμ.), *Sexuality and Gender in Early Modern Europe. Institutions, Texts, Images* (σ. 133-157). Cambridge University Press.

Κεφάλαιο 9
Φύλο και σεξ στο τέλος της πρώιμης νεωτερικότητας (18ος αιώνας)

Σύνοψη
Σε αυτό το κεφάλαιο πραγματευόμαστε ξεχωριστά τον 18ο αιώνα προκειμένου να αναδείξουμε τις μετατοπίσεις που φέρνουν στο έμφυλο και σεξουαλικό σύστημα η επίδραση του Διαφωτισμού, οι νέες ιατρικές θεωρίες και η σταδιακή διαμόρφωση της αστικής κοινωνικότητας. Εξετάζουμε τη νέα συνθήκη της οικιακότητας και τη διαπλοκή της με το φύλο, καθώς ο 18ος αιώνας σηματοδοτεί τη διαμόρφωση μιας νέας μορφής πατριαρχίας και μια νέα εννοιολόγηση του οίκου που τώρα συνδέεται εναργέστερα με το συναίσθημα και τη θηλυκότητα. Την ίδια στιγμή ο οίκος εξακολουθεί να παραμένει εξέχον πεδίο διαμόρφωσης του ανδρισμού, ειδικά για τη βόρεια Ευρώπη, καθώς η ανδρική οικιακή ταυτότητα διαπλέκεται με τις ιδέες της ιδιότητας του πολίτη, του δημόσιου συμφέροντος και της εθνικής οικονομίας. Πραγματευόμαστε το ερώτημα και την ερμηνευτική που εικονογραφούν τον 18ο αιώνα με όρους σεξουαλικής «απελευθέρωσης» ή «επανάστασης». Με αφετηρία το επιχείρημα της Rebecca Ann Bach για τη σταδιακή εκτόπιση του «ομοκοινωνικού φαντασιακού» από το «ετεροσεξουαλικό φαντασιακό», και το επιχείρημα της Valerie Traub σχετικά με την ανάδυση ενός μοντέλου οικιακής ετεροσεξουαλικότητας, εξετάζουμε τη νέα αρχιτεκτονική των σεξουαλικών σχέσεων όταν σταδιακά διαρρηγνύεται το προγενέστερο συμβολικό σύμπαν και σεξουαλικό σύστημα, καθώς ο σεξουαλικός δεσμός των συζύγων αποκτά νέα σημασία με την αυτονόμηση και περιχαράκωση του νοικοκυριού-οικογένειας, ενώ αναδύεται ένα νέο ομοσεξουαλικό μοντέλο που βασίζεται στο δίπολο ετερο/ομοσεξουαλικότητα.

Προαπαιτούμενη γνώση
Για να διευρύνετε την οπτική και να εμπλουτίσετε τις γνώσεις σας μπορείτε να συμβουλευτείτε τα προηγούμενα κεφάλαια του βιβλίου, καθώς και εγχειρίδια ιστορίας της πρώιμης νεότερης περιόδου.

> Όταν ο σύζυγος εισέρχεται στην κρεβατοκάμαρα της συζύγου θα πρέπει να τη δελεάζει στη συνουσία με κάθε είδος ερωτοτροπία, λάγνα συμπεριφορά και ξελόγιασμα. Όμως αν αντιλαμβάνεται ότι ανταποκρίνεται με καθυστέρηση και ψυχρότητα θα πρέπει με αγκαλιές και θωπείες [να τη δελεάσει] και δεν πρέπει απότομα να μπει στο λιβάδι αλλά θα πρέπει να εισέλθει λίγο-λίγο, εναλλάσσοντας λάγνα φιλιά, λόγια και παραινέσεις και αγγίζοντας τα απόκρυφα σημεία και τα στήθη της, να την εξάψει και να την ανάψει για τη συνουσία. […] Αν όλα αυτά δεν είναι αρκετά για να την εξάψει στη συνουσία, είναι απαραίτητο να θερμάνει τα απόκρυφα σημεία της με αφέψημα από βότανα και κρασί (Crawford, 2013, 23).

> Σκέφτηκα τώρα το όμορφο έπαθλό μου. Η Louisa ήταν μόλις είκοσι τεσσάρων, μάλλον με ψηλό ανάστημα, με όμορφο πρόσωπο και μια γοητευτική θλίψη στα μάτια. Ντύνεται με γούστο. […] Δεν μπορούσα παρά να βρίσκομαι σε μια ευχάριστη σύγχυση αναλογιζόμενος ότι μια τόσο εκλεκτή γυναίκα βρισκόταν αυτή τη στιγμή στην κατοχή μου, και ότι χωρίς κανένα συμφέρον είχε έρθει μαζί μου στο ξενοδοχείο και είχε συμφωνήσει να είναι η στενή μου συντροφιά, να μοιραστεί το κρεβάτι μαζί μου και να μου επιτρέψει να την ευχαριστηθώ. […] Περήφανος για το θεϊκό σφρίγος μου γρήγορα ξεκίνησα ξανά το ευγενές παιχνίδι. Άστραφτα από υγεία. Η νηφαλιότητα με είχε αποτρέψει από την εκθήλυνση και την αδυναμία. Η πιο λάγνα νύχτα που είχα βιώσει. Πέντε φορές πραγματικά χάθηκα κανονικά. Η Louisa ήταν τρελή μαζί μου. Με αποκάλεσε θαύμα και με ρώτησε αν ήταν φυσιολογικό για την ανθρώπινη φύση. […] Είπε ότι αυτό είναι που έχουμε κοινό με τα ζώα. Διαφώνησα διότι έχουμε εντελώς βελτιωθεί χάρη σε όσα προσφέρει το συναίσθημα. […] Τρίτη 13 Ιανουαρίου. Ξυπνήσαμε από τη γλυκιά ανάπαυση μετά την πλούσια κούραση της βραδιάς. Σηκώθηκα μεταξύ εννέα και δέκα και βγήκα για βόλτα μέχρι να σηκωθεί η Louisa. Περπάτησα πάνω κάτω τη Fleet Street αναλογιζόμενος το Λονδίνο, έδρα του Κοινοβουλίου και έδρα των απολαύσεων. Όταν επέστρεψα πήραμε ένα ευχάριστο πρωινό. […] Η Louisa είχε να κάνει κάποιες επισκέψεις και έτσι χωρίσαμε. Πράγματι αυτή η κατάκτηση ικανοποιούσε τις υψηλότερες προσδοκίες μου. Τώρα μπορώ να χαλαρώσω που η όμορφη έγινε δικιά μου. Και όπως λένε, η καλύτερη εξασφάλιση για το μυαλό μιας γυναίκας είναι το σώμα της. Πράγματι έφερα εις πέρας αυτή την υπόθεση με τέτοια αρρενωπότητα και σύνεση που με ευχαριστεί ιδιαίτερα. Όλα κόστισαν μόνο μόνο δεκαοκτώ σελίνια. […] Κορδωνόμουν που θεωρούσα τον εαυτό μου άξιο άνδρα που μπορούσε να ικανοποιήσει τις ερωτικές επιθυμίες μιας κυρίας πέντε φορές σε μια νύχτα (Pottle, 1991, σ 140-142).

Οι ετεροσεξουαλικές συνευρέσεις στα παραπάνω αποσπάσματα εικονογραφούνται σε διαφορετικά γραμματειακά είδη και εγγράφονται σε διαφορετικά κοινωνικά και πολιτισμικά πεδία. Το πρώτο απόσπασμα προέρχεται από το ανώνυμο δημοφιλές εγχειρίδιο σεξουαλικών συμβουλών με τίτλο *Aristotle's Masterpiece*, παρότι ο Αριστοτέλης δεν ήταν ο συγγραφέας του, ούτε υπήρχε κάποια σύνδεση με το έργο του αρχαίου φιλοσόφου. Με τις κατάλληλες προσαρμογές και αλλαγές παρέμεινε δημοφιλές από την έκδοσή του το 1684 έως τον 19ο αιώνα. Απευθυνόταν σε ένα ευρύ αναγνωστικό κοινό όπως και το σύγχρονό του στη Γαλλία και εξίσου δημοφιλές *Tableau de l'amour conjugal* (*Εικόνα της συζυγικής αγάπης*, 1686) του Nicolas Venette, το οποίο μεταφράστηκε σε διάφορες γλώσσες και κυκλοφορούσε έως τις αρχές του 20ού αιώνα. Το δεύτερο απόσπασμα προέρχεται από τις εκτενείς ημερολογιακές καταγραφές του James Boswell και συγκεκριμένα από το έτος 1763, όταν ο συγγραφέας ήταν περίπου 23 ή 24 ετών. Το ημερολόγιο του Boswell αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα του είδους τον 18ο αιώνα. Γόνος εξέχουσας οικογένειας της Σκωτίας ο Boswell μετείχε σε κάποιες από τις βασικές πολιτισμικές πρακτικές των ελίτ ανδρών: σπουδές στα πανεπιστήμια της Γλασκώβης και του Εδιμβούργου, ταξίδια και σπουδές στην ηπειρωτική Ευρώπη, εμπλοκή στον Διαφωτισμό (μάλιστα πήρε συνεντεύξεις από τον Ζαν Ζακ Ρουσσώ), διαβόητος «γυναικάς» συχνά στην επικράτεια του «αρπακτικού», λιμπερτίνος, μέλος ανδρικών λεσχών, λογοτεχνικών κύκλων και μέτοχος της αστικής κοσμιότητας. Το ημερολογιακό απόσπασμα προέρχεται από τους μήνες που διήρκεσε η σχέση του με την ηθοποιό Louisa Lewis. Στο σύντομο απόσπασμα σεξουαλικές σχέσεις διαπλέκονται με συζητήσεις πάνω στην ανθρώπινη συνθήκη, με κάποια δόση διδακτισμού εκ μέρους του Boswell, συνιστώντας ένα συνεχές. Άλλωστε βρίσκονται στον πυρήνα του Διαφωτισμού (Nichols, 2015, σ. 421- 434. Nussbaum, 1989, 103-126).

Τα αποσπάσματα από το *Aristotle's Masterpiece* και το ημερολόγιο του James Boswell στηρίζουν αλλά και θέτουν σε δοκιμασία ιστοριογραφικές αφηγήσεις με επίκεντρο το φύλο και τις σεξουαλικές σχέσεις για τον 18ο αιώνα, παρότι η χρονική απόσταση που τα χωρίζει διαμορφώνει διαφορετικές εικόνες του 18ου αιώνα, διαφορετικούς 18ους αιώνες. Στην ιστοριογραφία του φύλου στην Αγγλία το δεύτερο μισό του 18ου αιώνα συχνά τίθεται σε ένα συνεχές με το πρώτο μισό του 19ου αιώνα. Ο Thomas Laqueur εντοπίζει στον δεύτερο μισό του 18ου αιώνα τη μετάβαση από το μοντέλο του ενιαίου φύλου στο νέο διπολικό μοντέλο, το «μοντέλο των δύο γενετήσιων φύλων». Άλλωστε, το ίδιο το διανοητικό και πολιτισμικό υπόβαθρο του 18ου αιώνα, ο Διαφωτισμός, διακρίνεται από τέτοια πολυμορφία που εκφεύγει μιας εύκολης και αβίαστης κατηγοριοποίησης: ως ένα συνολικό φαινόμενο με κοινές συνιστάμενες αλλά διαφορετικές τοπικές εκφάνσεις, που περιλαμβάνει ετερογενή μεταξύ τους φαινόμενα όπως ο συντηρητικός αγγλικανικός Διαφωτισμός, που αντλούσε από την προτεσταντική παράδοση από τη μια πλευρά, και οι Γάλλοι αντικληρικοί *philosophes* από την άλλη πλευρά. Οι ίδιες οι διανοητικές αναζητήσεις του Διαφωτισμού είναι πολύμορφες και κατάφορτες εντάσεων και αμφισημιών. Ο Διαφωτισμός σκέφτεται έμφυλα. Οι συνεπαγωγές και οι επιφορτίσεις είναι εξαιρετικά αμφίσημες: το φύλο ως κατηγορία ριζικής διαφοράς στη σκέψη του Διαφωτισμού, όπως και η έννοια του «εξωτικού», υπονομεύει τα διανοητικά προτάγματα περί οικουμενικής ανθρώπινης φύσης. Στα τέλη του 18ου αιώνα η Mary Wollstonecraft στο έργο της *A Vindication of the Rights of Women* θα αναδείξει συστηματικά αυτές τις εγγενείς αντιφάσεις του Διαφωτισμού, επισημαίνοντας μεταξύ άλλων ότι αν η «λογική» είναι εγγενής ιδιότητα σε όλους τους ανθρώπους, όπως διατείνονταν σημαίνοντες Διαφωτιστές, από αυτή διαγράφονται οι γυναίκες από τη στιγμή που είναι ριζικά διαφορετικά και κατώτερα όντα, κατά τις αντιλήψεις διάφορων Διαφωτιστών και τον ιατρικό λόγο. Εντούτοις, οι διασταυρώσεις και οι διαδρομές μεταξύ Διαφωτισμού, πολιτικού ριζοσπαστισμού και πρώιμου φεμινισμού στο έργο της Wollstonecraft και άλλων γυναικών συγγραφέων όπως των Catharine Macaulay και Mary Hays, στο τέλος του 18ου αιώνα, με τα κατακλυσμιαία γεγονότα της Γαλλικής Επανάστασης και την είσοδο του φεμινισμού στην πολιτική σύγκρουση, αποτελούν ένα εξαιρετικά σύνθετο ζήτημα (Robertson, 2005. Pocock, 1999. Schneewind, 1998, σ. 8-10. Tosh, 1999, σ. 218-220. Laqueur, 2003, σ. 208-225. Outram, 2019, 93-95. Taylor, 2005, 30-32, 45-47).

Ανάλογα με την οπτική ανάγνωσής τους το *Aristotle's Masterpiece* και το εγχειρίδιο του Venette μπορούν να εικονογραφήσουν διαφορετικές αφηγήσεις των ετεροσεξουαλικών σχέσεων. Το απόσπασμα από το *Aristotle's Masterpiece* αποτυπώνει την παραδοσιακή ταύτιση της σύλληψης με τη διέγερση και τον οργασμό που δήλωνε την επιτυχία της συνουσίας προς τεκνοποιία. Την ίδια στιγμή, ωστόσο, το ενδεχόμενο της γυναικείας ψυχρότητας και βραδύτητας αρχίζει να αποκλίνει από την παραδοσιακή και ηγεμονική ταύτιση των γυναικών με τη λαγνεία και τη διαρκή ετοιμότητα για συνουσία. Αρχίζει σταδιακά να συγκροτείται μια νέα αντίληψη που αποσύνδεε τις γυναίκες από το ερωτικό πάθος. Από μια άλλη οπτική, αν τοποθετήσουμε τα δύο εγχειρίδια στις απαρχές ενός «μακρύ» 18ου αιώνα, μια προσφιλή περιοδολόγηση τουλάχιστον στη βρετανική ιστοριογραφία στη βάση πολιτικών ορόσημων, με συμβατική αφετηρία το 1660, δηλαδή το τέλος του Εμφύλιου Πολέμου, ή το 1689, έτος της Ένδοξης Επανάστασης, έως τις πρώτες δεκαετίες του 19ου αιώνα, μπορούν να εικονογραφήσουν μια αναδυόμενη διαμόρφωση των ετεροσεξουαλικών σχέσεων κατά την οποία η συζυγική

σχέση σταδιακά υπακούει σε μια αυξανόμενη σεξουαλικοποίηση και συναισθηματική επένδυση, στο νέο κλίμα του Διαφωτισμού. Αυτή η μακρά ιστοριογραφική παράδοση αντλεί από το έργο του Lawrence Stone για την οικογένεια της νεωτερικότητας και την ανάδυση του συντροφικού γάμου (Moulton, 2013, σ. 218. Porter & Hall, 1995, σ. 33-60).

Την ίδια στιγμή, ωστόσο, οι συμβουλές των δύο εγχειριδίων είχαν μια βασική στόχευση: την αναπαραγωγή και τη διασφάλιση της σύλληψης. Οι «τεχνικές» που περιγράφονται στο απόσπασμα αφορούν τη διέγερση ως προϋπόθεση της σύλληψης. Υπό αυτή την έννοια το απόσπασμα δεν προδίδει, παρά τη γλαφυρή περιγραφή, μετασχηματισμούς αλλά υπακούει σε μακρά παράδοση τυποποίησης και οριοθέτησης της γαμήλιας σχέσης ως αναπαραγωγικής. Σε μια τέτοια οπτική τα εγχειρίδια σεξουαλικών συμβουλών είναι επί της ουσίας εγχειρίδια «αναπαραγωγής» και ο πολλαπλασιασμός τους τον 18ο αιώνα ενδεχομένως δεν αποτυπώνει κάτι διαφορετικό από την προγενέστερη ταύτιση γάμου και αναπαραγωγής, δεν δίνει νέο περιεχόμενο στη γαμήλια σχέση, αλλά την εγγράφει στις νέες προδιαγραφές που απορρέουν από τη σημασία της δημογραφίας και της αύξησης του πληθυσμού για τη νέα εθνική οικονομία ή τις αναζητήσεις του νέου κλάδου της φυσικής ιστορίας και της «αποκάλυψης» των μυστικών και των νόμων της φύσης. Στις ρητορικές περί δημογραφικής ευρωστίας εγγράφονται και οι επαναλαμβανόμενες προειδοποιήσεις σε επίπεδο «ηθικού πανικού» εναντίον του αυνανισμού, που αποτυπώνονται στα νέα ιατρικά εγχειρίδια του 18ου αιώνα. Η περίπτωση της Γαλλίας είναι ενδεικτική της νέας δυναμικής που καταγράφουν οι ρητορικές περί αναπαραγωγής και αύξησης των γεννήσεων στον ύστερο 17ο αιώνα και περί μείωσης του πληθυσμού στον 18ο αιώνα. Στο πολυπληθέστερο κράτος της Ευρώπης, η αναπαραγωγή γίνεται πολιτικό ζήτημα, υπόθεση της μοναρχικής εξουσίας, και ενθαρρύνεται με ειδικό βασιλικό διάταγμα του 1666, που δίνει προνόμια για τη σύναψη γάμου πριν τη συμπλήρωση είκοσι ετών και στους πατέρες πολυμελών οικογενειών. Τον 18ο αιώνα, με αφετηρία το επιστολικό μυθιστόρημα του Μοντεσκιέ *Lettres persanes* (1721), η ρητορική υπέρ της αναπαραγωγής και η καταγγελία της πληθυσμιακής παρακμής γίνονται φορείς της αντιμοναρχικής και της αντικαθολικής κριτικής (Toulalan, 2006. Stolberg, 2000, σ. 7-8. Tuttle, 2010. Blum, 2002, σ. 11-20).

Ποια είναι λοιπόν η πολιτισμική επικράτεια των συμβουλευτικών εγχειριδίων περί αναπαραγωγής και σε πόση εγγύτητα εντέλει μπορεί να βρίσκονται με τα κείμενα για την αναπαραγωγή των ζώων και των φυτών, την εμφυλοποίηση και σεξουλικοποίηση των φυτών, όπως εκφέρεται στην ιδέα περί *sexus plantarum* (το φύλο των φυτών) και τις σεξουαλικές αναλογίες τους με τους ανθρώπους και τα ζώα, που υποστηρίζει ο Nehemia Grew στο σύγχρονο *Anatomy of Plants* (1682); Σε ποιο βαθμό δημοφιλή σατιρικά και μυθοπλαστικά κείμενα που πραγματεύονταν μεταξύ άλλων σενάρια αναπαραγωγής άνευ συνουσίας όπως τα *An Essay Upon Improving and Adding to the Strength of Great Britain and Ireland, by Fornication, Justifying the Same from Scripture and Reason* (1735) του Daniel Maclauchlan, *Lucina Sive Concubitu* (*Γονιμοποίηση χωρίς σύλληψη*, 1750) του John Hill, και *The Man-Plant: Or, Scheme for Increasing and Improving the British Breed* (1751) του Vincent Miller αποκαλύπτουν διαφορετικές από τις δικές μας οργανωτικές αρχές στις οποίες υπάκουαν τα συμβουλευτικά εγχειρίδια αναπαραγωγής; (Roe, 2003. Rousseau, 2012, σ. 67-81. Rousseau, 2015.)

Κατά αντίστοιχο τρόπο, το απόσπασμα από το ημερολόγιο του James Boswell μπορεί, αναλόγως την οπτική, να εικονογραφήσει μετασχηματισμούς αλλά και την υπόρρητη ανθεκτικότητα παλαιότερων παραδόσεων στην κατασκευή του έμφυλου και σεξουαλικού εαυτού. Βέβαια, ήδη η ημερολογιακή γραφή του Boswell, και μάλιστα στην έκταση και τη συστηματικότητα που έχει, και ο κειμενικός αναστοχασμός του εαυτού αποτελούν ισχυρές νεωτερικές διαδικασίες. Ο Boswell γίνεται ένας «θεατής του εαυτού». Ο αστικός χώρος, το Λονδίνο, εικονογραφείται, θυμίζοντας τη Φλωρεντία του Antonio Beccadelli στις αρχές του 15ου αιώνα, που είδαμε στο έβδομο κεφάλαιο, ως πεδίο ανδρικών επιδιώξεων: διοίκηση, οικονομία και απολαύσεις. Η έμφαση στη συνουσία που δίνει το απόσπασμα συνηγορεί με τη νέα νοηματοδότηση των σεξουαλικών πρακτικών και την εξέχουσα σημασία που αποκτούν η διείσδυση και η ικανότητα στύσης προς τα μέσα του 18ου αιώνα. Αποτελούν, ωστόσο, οι σχέσεις με τις γυναίκες και η σεξουαλική επίδοση, όπως εκ πρώτης όψεως φαίνεται, τον βασικό τρόπο δόμησης του ανδρισμού; Ο ανδρισμός για ένα μέλος της ελίτ, όπως εικονογραφείται στα ημερολόγια του Boswell, είναι μια αγχώδης συνθήκη. Δομείται σε συνάρτηση με άλλους άνδρες, ανώριμους νεαρούς, επιπόλαιους ενήλικες και «λιμοκοντόρους», λαϊκούς άνδρες και τους ανδρικούς κύκλους της κοσμιότητας και της ευαισθησίας. Η γυναικεία συναναστροφή δεν ενέχει πλέον τους παραδοσιακούς κινδύνους της εκθήλυνσης, ωστόσο η εκθήλυνση εμφανίζεται ως ένα διαρκές άγχος στο ημερολόγιο του Boswell. Οι πολλαπλές αναφορές στην εκθήλυνση συνδέονται είτε με τη σεξουαλική επίδοση είτε, κυρίως, με αποτυχημένες επιτελέσεις του κόσμιου ανδρισμού. Η εκθήλυνση είναι μια συνθήκη που αποκαλύπτεται ως αποτυχία ενώπιον πρωτίστως άλλων ανδρών αλλά από αυτή δεν αποκλείονται οι γυναίκες μάρτυρες. Το σώμα είναι πηγή περηφάνιας αλλά και άγχους. Όταν κολλάει γονόρροια, για την οποία ο Boswell κατηγορεί τη Lewis, αν και η ασθένεια ήταν επαναλαμβανόμενη στη διάρκεια της ζωής του, ανησυχεί ότι το άρρωστο σώμα

υπονομεύει τις προσδοκίες του και τη θέση του στους κύκλους της ευγένειας και της κοσμιότητας (Brewer, 1997, σ. 107-109. Carter, 2000, 70-80. Hitchcock, 1996. Foster, 1999. Dickson, 2018, σ. 180-187).

Είναι τόσο συχνές οι αναφορές του Boswell σε όρους και φράσεις όπως «ανδρισμός», «ανδρικό σφρίγος», «αρρενωπότητα», «ανδρική αξιοσύνη», «με τρόπο που αρμόζει σε άνδρα», που φέρνουν στον νου την αυτοβιογραφία του Benvenuto Cellini που είδαμε στο έβδομο κεφάλαιο. Ωστόσο το ιδίωμα και η πρακτική της βίας με τα οποία ο Cellini εξυφαίνει τις ομοκοινωνικές και σεξουαλικές σχέσεις του έχουν αντικατασταθεί από ένα άλλο ιδίωμα στον Boswell: σύνεση, κόστος, κατάκτηση, συμφέρον, έπαθλο. Το ιδίωμα ενός ανθρώπου της οικονομίας του 18ου αιώνα. Μάλιστα για να εκδικηθεί τη Lewis, την οποία θεωρεί υπεύθυνη για τη γονόρροια, της υπενθυμίζει ένα οικονομικό χρέος της στον ίδιο. Η πρακτική της βίας, αν και έχει ατονήσει, δεν έχει εκτοπιστεί, παραμένει ένα υπαρκτό ενδεχόμενο. Το βράδυ των εορτασμών των γενεθλίων του βασιλιά το 1762 ο Boswell ντύνεται «λαϊκός παλιάνθρωπος» και αλωνίζει τους δρόμους του Λονδίνου πίνοντας ασταμάτητα και κάνοντας σαματά. Συνευρίσκεται διαδοχικά με δύο γυναίκες «με ανδρική αξιοσύνη», ενώ μια τρίτη που τον απορρίπτει την «κακοποιεί σαν λαϊκός παλιάνθρωπος». Η μεταμφίεση φαίνεται ότι λειτουργεί «απελευθερωτικά» από τους καταναγκασμούς που επέβαλλε η επίτευξη του κόσμιου και ευγενικού ανδρισμού που συστηματικά ο Boswell επιζητά. Ως λαϊκός άνδρας μπορεί να βιάσει και να επιτελέσει έναν άλλο ανδρισμό, που γίνεται νοητός από τους άνδρες της ελίτ ως υποτελής και απαξιωμένος αλλά συνάμα «αυθεντικός». Παρότι ο 18ος αιώνας με συστηματικό τρόπο και υπό την αιγίδα της ιατρικής αναζητά και θεμελιώνει τον έμφυλο και ταξικό εαυτό σε υποτιθέμενες εγγενείς και αναλλοίωτες ιδιότητες, σε οντολογικές θεωρήσεις, η παλαιότερη αντίληψη περί έμφυλης, ενσώματης και κοινωνικής επιτελεστικότητας παραμένει ένα ισχυρό ενδεχόμενο, μια ισχυρή τεχνολογία: ο εαυτός και η ταυτότητα τελούν υπό διαρκή διαμόρφωση και αναμόρφωση. Κατά κάποιο τρόπο ο Boswell «προδίδει» τις προδιαγραφές και προσδοκίες της εποχής του. Η ανδρική κοινωνικότητα παραμένει ένα «προσωπείο» καλών τρόπων που δεν επιφέρει την αναμόρφωση του ίδιου του ψυχισμού. Ο «φυσικός χαρακτήρας» που ο Boswell αναζητά είναι μια ανέφικτη δοκιμασία (Carter, 1999, σ. 127-129. Nussbaum, 1998, σ. 107-110. Parker, 2019, σ. 75-90).

Και τα δύο (ανδροκεντρικά) παραθέματα με τα οποία ξεκίνησε το κεφάλαιο, παρά τις διαφορές τους, περισσότερο ή λιγότερο εικονογραφούν τον 18ο αιώνα ως μια μεταιχμιακή περίοδο ανάμεσα σε ισχυρές παραδόσεις και αναδυόμενους μετασχηματισμούς. Σε αυτό το τελευταίο κεφάλαιο που εστιάζει στον «μακρύ» 18ο αιώνα θα επιχειρήσουμε με εξαιρετικά επιλεκτικό τρόπο να χαρτογραφήσουμε συνέχειες και πρωτίστως αλλαγές και μετατοπίσεις που επιτρέπουν να ορίσουμε και να οριοθετήσουμε το τέλος της πρώιμης νεωτερικότητας και της μακράς προνεωτερικότητας. Η πραγμάτευσή μας θα είναι συνοπτική, καθώς θα ήταν αδύνατο αλλά και μεθοδολογικά άτοπο να συμπυκνώσουμε σε ένα κεφάλαιο την πολυπλοκότητα του 18ου αιώνα. Ο στόχος μας είναι περισσότερο να αναδείξουμε τις διαδικασίες και τα ιδιώματα που καταγράφουν σημαντικές μετατοπίσεις από τις προδιαγραφές στις οποίες υπάκουαν οι προηγούμενες περίοδοι που έχουμε πραγματευτεί.

9.1 Ο 18ος αιώνας ως εποχή σεξουαλικής απελευθέρωσης

Υπήρξε ο 18ος αιώνας ο αιώνας του σεξ, όπως κατά καιρούς αρκετοί ιστορικοί έχουν υποστηρίξει; «Η λίμπιντο απελευθερώθηκε», έγραφε χαρακτηριστικά ο ιστορικός Roy Porter αναφερόμενος στις προνομιούχες τάξεις της Αγγλίας. Τα λόγια του Porter είναι ενδεικτικά μιας ευρύτερης ιστοριογραφικής προσέγγισης που απέδιδε στον 18ο αιώνα τα χαρακτηριστικά της «σεξουαλικής επανάστασης». Η υπόθεση περί «σεξουαλικής επανάστασης» διατυπώθηκε για πρώτη φορά με αμφιλεγόμενο τρόπο ως προς τα δεδομένα και τις ερμηνευτικές παραδοχές από τον Edward Shorter κατά τη δεκαετία του 1970. Ο Shorter υποστήριξε ότι η σταδιακή εκβιομηχάνιση, η οικονομική βελτίωση και η αστικοποίηση έφεραν σημαντικό βαθμό σεξουαλικής ελευθερίας για τις γυναίκες των πληβειακών στρωμάτων. Η «σεξουαλική επανάσταση» διεύρυνε τον γνωστό χαρακτηρισμό που απέδωσε ο Eric Hobsbawm στον 18ο αιώνα ως «η εποχή των επαναστάσεων». Η συζήτηση περί «σεξουαλικής επανάστασης» απέκτησε διαφορετικό περιεχόμενο σε μεταγενέστερους ιστορικούς ενώ πρόσφατα ο ιστορικός Faramerz Dabhoiwala αποκάλεσε τον 18ο αιώνα, τουλάχιστον για τη Μ. Βρετανία, εποχή της «πρώτης σεξουαλικής επανάστασης». Υπό αυτή την οπτική, νέες αντιλήψεις για το σεξ –δίνοντας έμφαση στην απόλαυση– και το φύλο διασταυρώνονταν και ήταν απόρροια του κινήματος του Διαφωτισμού, της εκκοσμίκευσης, της νέας έντυπης κουλτούρας και της εξασθένισης των ρυθμιστικών παρεμβάσεων των χριστιανικών Εκκλησιών και των κοσμικών κατασταλτικών πρακτικών. Αποτυπώνονταν στην αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων, σε επιχειρήματα υπέρ της λειτουργίας νόμιμων και υπό κρατική εποπτεία οίκων ανοχής, όπως πρότεινε ο φιλόσοφος Bernard Mandeville, σε δημόσιες συζητήσεις πάνω στην πολυγαμία, στα νέα μυθιστορήματα της αποπλάνησης, στην αύξηση ή και έκρηξη της πορνογραφίας, στο νέο ιδεώδες της

ιδιωτικότητας, στις ανδρικές λέσχες, στη θέση που είχαν γνωστές πόρνες ως σελέμπριτις στον δημόσιο λόγο. Το περιεχόμενο της σεξουαλικής επανάστασης διαφέρει κάθε φορά και μπορεί να περιλαμβάνει τη σεξουαλική ελευθερία, τους μετασχηματισμούς στη συγκρότηση του εαυτού και της ταυτότητας ή νέες σεξουαλικές πρακτικές. Άλλωστε οι ίδιες οι συζητήσεις της εποχής περί σεξουαλικών σχέσεων και σεξουαλικής ηθικής είναι τόσο ευρείες και τόσο αντικρουόμενες που μάλλον είναι δύσκολο να βρεθεί μια κοινή συνισταμένη. Το δεύτερο μισό του αιώνα διακρίνεται από διαφορετικές συζητήσεις αλλά και διαφορετικά δημογραφικά δεδομένα ως προς την αύξηση του πληθυσμού. Σύμφωνα με μια μακρά ερμηνευτική παράδοση σχεδόν κάθε πτυχή του 18ου αιώνα έχει ή μπορεί να διαβαστεί μέσα από την οπτική της σεξουαλικής απελευθέρωσης ή επανάστασης (Porter, 1982, σ. 278. Shorter, 1971. Dabhoiwala, 2012. Clark, 2006, σ. 59. Trumbach, 1987, σ. 69-75).

Η αφήγηση της σεξουαλικής επανάστασης του 18ου αιώνα βασίζεται σε μια σειρά από ερμηνευτικές προϋποθέσεις και τεκμηριώσεις οι οποίες όχι μόνο είναι ασταθείς αλλά επί της ουσίας επισκιάζουν μετασχηματισμούς στην έμφυλη και σεξουαλική οργάνωση των κοινωνιών προς το τέλος της προνεωτερικής περιόδου. Η αφετηριακή προϋπόθεση της αφήγησης περί σεξουαλικής επανάστασης είναι η ταύτιση του σεξ με την απόλαυση και η προσαρμογή στο δίπολο «εποχές καταστολής-εποχές απελευθέρωσης». Το σεξ νοηματοδοτείται ως «φυσικό συμβάν», ως «σαρκικές ορέξεις», ως «ένστικτο», ως «τηκόμενη λάβα του ζωτικού ενστίκτου», ως «ενόρμηση», ανάλογα με το ιδίωμα είτε των ιστορικών είτε των εποχών που οι τελευταίοι γράφουν, και η «ικανοποίηση» ή η «εκτόνωση» υπακούει στο κατά πόσο μια κοινωνία το καταστέλλει ή όχι. Οι σεξουαλικές σχέσεις και πρακτικές γίνονται εξωκοινωνικές και υπερ-ιστορικές συνθήκες που συναντούν τις κοινωνικές διαδικασίες μέσα από τους βαθμούς καταστολής και ρύθμισης.

Σε αυτή τη θεώρηση καταφεύγει και ο Robert Muchembled, ο οποίος κάνει λόγο για την «προσωπική λίμπιντο του καθενός και τα συλλογικά ιδεώδη». Το σεξ καθίσταται εξωκοινωνικό και προλογοθετικό. Υπακούει σε «κυκλικά εναλλασσόμενες φάσεις απελευθέρωσης και καταναγκασμού». Ο Muchembled διακρίνει μια μακρά περίοδο «καταστολής» από τα μέσα του 16ου αιώνα έως τη δεκαετία του 1960. Εντός αυτής της περιόδου ο 16ος και 17ος αιώνας συνιστούν «φάση καταναγκασμού», ο 18ος εμπίπτει στην «απελευθέρωση», ως μια «φάση επικούρειας ελευθερίας», ενώ μια μακρά φάση «καταναγκασμού» διαρκεί από τον 19ο αιώνα, υπό τον «βικτωριανό μανδύα», έως τη δεκαετία του 1960. Στο σχήμα αυτό η απελευθέρωση του 18ου αιώνα αποτυπώνεται «στο κύμα πορνογραφίας, που φουντώνει». Ο Muchembled, άλλωστε, δεν είναι ο μόνος ιστορικός που διαβάζει έργα του 18ου αιώνα στα οποία περιγράφονται συστηματικά και με γλαφυρότητα σεξουαλικές πρακτικές και συνευρέσεις ως πορνογραφικά και ως δηλωτικά της απελευθέρωσης. Αυτά τα έργα μαζί με άλλα τεκμήρια εγγράφονται στον πολλαπλασιασμό των λόγων περί σεξουαλικότητας για την οποία έκανε λόγο ο Μισέλ Φουκώ. Όπως συχνά αυτή η εκπλήθυνση λογίζεται ως δεδομένη χωρίς να ανατέμνονται τα γνωσιακά καθεστώτα και οι κοινωνικές διαδικασίες που ενδεχομένως την ενθαρρύνουν, στις θεωρήσεις περί «απελευθέρωσης» ή «επανάστασης» συνήθως εξυφαίνονται υπόρρητα μεταγενέστερες κατηγοριοποιήσεις οργάνωσης των σεξουαλικών σχέσεων, στη βάση του δίπολου ετερο-/ομοσεξουαλικότητα. Με άλλα λόγια, όπως το σεξ, έτσι και οι έμφυλες και σεξουαλικές οργανωτικές αρχές εμφανίζονται να παραμένουν οι ίδιες διαχρονικά, ως μια υπερ-ιστορική συνθήκη (Muchembled, 2007, σ. 16, 20-22, 42-44. Καρούζου, 2020, σ. 301-303. Wagner, 1987, σ. 63-64).

Το σεξ μέσα από το δίπολο καταναγκασμός-απελευθέρωση, είτε σε μια γραμμική τελεολογία, κατά τη θεώρηση του Shorter και πρόσφατα του Dabhoiwala, είτε μέσα από τις εναλλασσόμενες φάσεις του Muchembled, οδηγεί αναπόφευκτα σε άβολες και ολισθηρές συνεπαγωγές ως προς τη σεξουαλική βία και τον βιασμό, οι οποίες όμως δύσκολα τεκμηριώνονται. Κατά τον Shorter με την απελευθέρωση, ως αποτύπωση του σταδιακού περάσματος στη νεωτερικότητα, η σεξουαλική βία υποχώρησε. Από τον βιαστή-καθημερινό άνδρα της προνεωτερικότητας ο βιαστής-τέρας της νεωτερικότητας αποτέλεσε μια περιθωριακή εξαίρεση. Με αντεστραμμένο τρόπο, η νέα ελευθερία του 18ου αιώνα, που πρωτίστως απολάμβαναν οι άνδρες σε σχέση με τις προγενέστερες πειθαρχήσεις, και η νέα θεώρηση της ανδρικής «φύσης» ως λάγνας και των «παθών» ως ανεξέλεγκτων, κατά τον Dabhoiwala μάλλον κατέστησαν τη σεξουαλική βία ένα πιο διευρυμένο και συστηματικό φαινόμενο σε σχέση με το παρελθόν, αν και αφανές. Μάλιστα, η εμφάνιση στον τύπο της εποχής, τουλάχιστον της Αγγλίας, ειδεχθών περιπτώσεων σεξουαλικής βίας μπορεί να οδηγήσει στην υπόθεση ότι μόνο αυτές οι περιπτώσεις γίνονταν αντιληπτές ως πρόβλημα. Εντούτοις, όπως άλλοι ιστορικοί έχουν δείξει, πριν τον 18ο αιώνα η σεξουαλική βία φαίνεται ότι ήταν ένα εξίσου διευρυμένο φαινόμενο. Όπως επισημαίνει η ιστορικός Garthine Walker, αφηγήσεις γύρω από το σεξ και τις σεξουαλικές σχέσεις που υπακούουν σε εξελικτικά σχήματα αλλά δεν λαμβάνουν υπόψη τα ευρύτερα συγκείμενα αλλά και τις έμφυλες ιεραρχίες μπορεί να οδηγούν σε συμπεράσματα που είτε ενέχουν έναν σημαντικό βαθμό αυθαιρεσίας είτε έστω ακούσια υπονομεύουν εντέλει το ευρύτερο επιχείρημα της απελευθέρωσης. Έχει για παράδειγμα υποστηριχθεί ότι μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα η ενδοοικογενειακή βία στα μεσαία στρώματα γίνεται λιγότερο ορατή λόγω νέων

ρητορικών που την καταδίκαζαν ως απολίτιστη, αντιχριστιανική και αντιπαραγωγική, χωρίς, ωστόσο, να μειώνεται. Η σεξουαλική βία, η ενδοοικογενειακή βία και ο μισογυνισμός εντείνονται στα πληβειακά στρώματα. Πρόκειται για μια νέα νοηματοδότηση του ανδρισμού που απορρέει από την αποδιάρθρωση προηγούμενων συστημάτων ελέγχου; Είναι σύμπτωμα μιας «σεξουαλικής επανάστασης» που αφορά πρωτίστως τον ανδρικό πληθυσμό; (Walker, 2013, σ. 9-11, 17-18. Hunt, 1992. Clark, 1986. Clark, 1995, σ. 20-35.)

Με αφετηρία τη θεώρηση περί σεξουαλικής επανάστασης ή απελευθέρωσης θα επιχειρήσουμε να δούμε σε ποιο βαθμό και με ποιους όρους μετασχηματίστηκε στον 18ο αιώνα το έμφυλο και σεξουαλικό σύστημα και οι θεωρήσεις του έμφυλου σώματος των προηγούμενων αιώνων. Άλλωστε, όπως είδαμε στο έβδομο κεφάλαιο, κατά τον 17ο αιώνα έχουν αρχίσει να αποτυπώνονται ρωγμές στο μακραίωνο σεξουαλικό καθεστώς που είχε τις απαρχές του στον 12ο αιώνα. Στο επίκεντρο των ερωτημάτων μας θα πρέπει να θέσουμε τους ενδεχόμενους μετασχηματισμούς ως προς την αξεδιάλυτη ταύτιση του σεξ με την αναπαραγωγή και τις εκτός γαμήλιου, αναπαραγωγικού δεσμού σεξουαλικές σχέσεις και πρακτικές και τις νοηματοδοτήσεις τους. Σε ποια γνωσιακά καθεστώτα και σε ποια καθεστώτα πρακτικής εγγράφονται τα σώματα; Ο κριτικός της λογοτεχνίας George Haggerty στις μελέτες του για τους ανδρικούς ελίτ και λόγιους κύκλους του 18ου αιώνα επισημαίνει ότι η αναζήτηση του «δίπολου ετερο-/ομο» και της «ταυτότητας» είναι ανώφελη. Αντιθέτως ένα πιο παραγωγικό ερώτημα στην αναζήτηση ανδρικών ομοερωτικών σχέσεων είναι η διερεύνηση των μετασχηματισμών στην παραγωγή και το περιεχόμενο του ανδρισμού. Υπό αυτή την έννοια οι σεξουαλικές σχέσεις δεν μπορούν να εκτοπιστούν από τη διαμόρφωση του ευρύτερου έμφυλου συστήματος. Πριν, ωστόσο, πραγματευτούμε αυτά τα ερωτήματα, ας δούμε ένα από τα επιχειρήματα με τα οποία έχει εικονογραφηθεί η σεξουαλική επανάσταση του 18ου αιώνα και οι σχετικές ιστοριογραφικές διαδρομές: την αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων (Haggerty, 2006, σ. 561. Haggerty, 2011, σ. 3-4).

Μεταξύ των δεδομένων και επιχειρημάτων που έχουν χρησιμοποιηθεί για να υποστηριχθεί το επιχείρημα περί σεξουαλικής επανάστασης είναι η ραγδαία αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων, τουλάχιστον στη Μ. Βρετανία. Αρχικά οι δημογραφικές μελέτες του Peter Laslett τη δεκαετία του 1970 και μεταγενέστερες μελέτες έχουν δείξει ότι αυτή η αύξηση ήταν συνολική στη Μ. Βρετανία, παρότι πιο έντονη σε κάποιες περιοχές, καθώς και στα αστικά κέντρα. Στη βάση αυτών των δεδομένων ο Edward Shorter διατύπωσε την αμφιλεγόμενη και αυθαίρετη υπόθεση ότι η οικονομική βελτίωση που συντελέστηκε συνέβαλε στη γυναικεία σεξουαλική ελευθερία. Στον αντίποδα η φεμινιστική ιστορική οπτική των Louise Tilly, Joan Scott και Miriam Cohen έδειξε ότι η αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων ήταν προϊόν δομικών αλλαγών που οφείλονταν στην εκβιομηχάνιση και την αστικοποίηση. Η γυναικεία κινητικότητα αυξήθηκε, απομακρύνοντας τις γυναίκες από οικεία, περιοριστικά αλλά και υποστηρικτικά περιβάλλοντα, ενώ η οικονομική αστάθεια οδηγούσε σε συχνές αθετήσεις της γαμήλιας σχέσης. Σε μια μεταγενέστερη αναδιατύπωση, η δημογραφική και οικονομική εξήγηση της αύξησης των εκτός γάμου γεννήσεων εντοπίζεται στις μεταβαλλόμενες οικονομικές συνθήκες, οι οποίες συχνά υπονόμευαν τη σύναψη γάμου, ενώ οι σεξουαλικές σχέσεις είχαν ξεκινήσει στη διάρκεια του φλερτ ή σχέσεων με την υπόσχεση γάμου. Ακόμη και αν δεχτούμε την ακρίβεια των ποσοτικών δεδομένων για τις εκτός γάμου γεννήσεις, η ερμηνεία τους δεν είναι μονοσήμαντη ούτε εύκολη (Laslett, 1977. Wrigley, 1983. Adair, 1996. Tilley, Scott & Cohen, 1976. Wilson, 1989).

Μια άλλη μεταγενέστερη και διαφορετικού προσανατολισμού ερμηνεία που έχει προταθεί είναι ότι στην αύξηση των εκτός γάμου γεννήσεων αποτυπώνονται αλλαγές στις σεξουαλικές πρακτικές που λαμβάνουν χώρα τον 18ο αιώνα. Η κύρια αλλαγή έχει να κάνει με την εξέχουσα θέση που αποκτά το διεισδυτικό σεξ στις ετεροσεξουαλικές σχέσεις αλλά και το προγαμιαίο φλερτ ή οι εκτός γάμου σχέσεις. Δηλαδή πρόκειται για αλλαγές στη σεξουαλική κουλτούρα των πληβειακών στρωμάτων της εποχής. Και εδώ περισσότερο ή λιγότερο ρητά εξυφαίνεται το επιχείρημα της «σεξουαλικής επανάστασης». Η οικονομική βελτίωση και οι κοινωνικοί μετασχηματισμοί που προέκυπταν από την εκβιομηχάνιση, τις ιδέες του Διαφωτισμού και την εξασθένιση των εκκλησιαστικών ρυθμίσεων, άλλαξαν τις αντιλήψεις περί σεξουαλικότητας από τα τέλη του 17ου αιώνα. Παράλληλα, σημαντικές αλλαγές συντελούνται στον λόγο περί γυναικών και στη συγκρότηση του ανδρισμού. Από τις προγενέστερες αντιλήψεις περί των γυναικών ως σεξουαλικά ακόρεστων και λάγνων ολοένα και εντονότερα οι γυναίκες γίνονται αντιληπτές ως σεξουαλικά παθητικές. Ταυτοχρόνως εμφανίζεται ένας νέος ανδρισμός που συγκροτείται με άξονα την ανδρική ενεργητική σεξουαλικότητα και το διεισδυτικό σεξ. Πρόκειται για μια νέα «φαλλοκεντρική» σύλληψη των ετεροσεξουαλικών σχέσεων, η οποία εκτοπίζει προγενέστερες πρακτικές στην επικράτεια που σταδιακά θα νοηθεί ως προκαταρκτικό παιχνίδι. Σε αυτή την ερμηνεία ίσως η κανονιστική γραμματεία, είτε με τη μορφή της θεολογικής και κυρίως ιατρικής καταδίκης του αυνανισμού είτε με τη μορφή της συμβουλευτικής υπέρ της αναπαραγωγικής σεξουαλικότητας, συνέβαλε στην

εμπέδωση του διεισδυτικού σεξ ως εξέχουσας σεξουαλικής πρακτικής (Hitchcock, 1996. Hitchcock, 1997, σ. 76-85. Trumbach, 1998. Laqueur, 1993).

Πάντως, η ανίχνευση αλλαγών στις πρακτικές και την ευρύτερη σεξουαλική κουλτούρα δεν είναι εύκολη και εν πολλοίς στηρίζεται σε υποθέσεις στη βάση ποσοτικών δεδομένων όπως η καταγραφή κατά ενορία των γεννήσεων ή οι θάνατοι ή ο αριθμός των έκθετων βρεφών σε ιδρύματα. Η χρήση άλλων πηγών, όπως για παράδειγμα των λίγων αυτοβιογραφικών κείμενων, γραμμένων κυρίως από άνδρες, δεν αποτελούν ασφαλείς δείκτες για το κατά πόσο το διεισδυτικό σεξ απέκτησε νέα, κυρίαρχη σημασία. Άλλωστε, οι σεξουαλικές σχέσεις με την υπόσχεση ή την ελπίδα γάμου ήταν διαδεδομένες πριν τον 18ο αιώνα παρά την καταδίκη τους από τις εκκλησιαστικές και κοσμικές αρχές. Ενδεχομένως, η νέα συνθήκη που αποτυπώνεται στα λίγα αυτοβιογραφικά κείμενα του 18ου αιώνα είναι η σχετική χαλάρωση του ελέγχου που παραδοσιακά ασκούσε η κοινότητα, ειδικά στους άνδρες, για τη σύναψη γάμου σε περίπτωση που είχε υπάρξει εγκυμοσύνη, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι γεννήσεις εκτός γάμου δεν επέσειαν την κοινωνική επίκριση. Αυτή η νέα συνθήκη αναδεικνύεται περισσότερο σε περιοχές που βρίσκονταν σε διαδικασία εκβιομηχάνισης. Τέλος, δεν είναι εύκολο να διακρίνουμε τον βαθμό στον οποίο η νέα «φαλλοκρατική» σύλληψη του σεξ συνοδευόταν και από την άσκηση βίας και εξαναγκασμού (Adair, 1996. Griffin, 2013).

9.2 Η ανάδυση του ετεροσεξουαλικού φαντασιακού και η νέα οικιακή ουτοπία

Όπως έχουμε ήδη δει η μακρά περίοδος από τον 12ο έως τον 17ο αιώνα συνιστά τη διαμόρφωση ενός σεξουαλικού και έμφυλου συστήματος το οποίο είχε ως επίκεντρο τους ισχυρούς ομοκοινωνικούς δεσμούς και την πατρογραμμικότητα και οριζόταν από πατριαρχικές ιεραρχίες και προσδοκίες. Το σύστημα που έχει διαμορφωθεί κατά τους μεσαιωνικούς χρόνους αποκρυσταλλώνεται κατά την Αναγέννηση και την πρώιμη νεότερη περίοδο. Από τα μέσα του 17ου αιώνα ένα νέο σεξουαλικό καθεστώς αρχίζει να συγκροτείται, το οποίο έχει χαρακτηριστεί από τη Rebecca Ann Bach ως «ετεροσεξουαλικό φαντασιακό» και από τη Valerie Traub ως «οικιακή ετεροσεξουαλικότητα». Μέσα από λαβυρινθώδεις κοινωνικές, πολιτισμικές και διανοητικές διαδικασίες, τεκτονικών διαστάσεων θα μπορούσαμε να πούμε, αυτό το νέο καθεστώς συνυπάρχει με το προηγούμενο και κατά τον 18ο αιώνα αρχίζει να αποκτά ορατότητα ή και ηγεμονικότητα. Μεταξύ των προϋποθέσεων του νέου καθεστώτος είναι η τιθάσευση των ομοκοινωνικών δεσμών τουλάχιστον, στον βαθμό που δεν ανταγωνίζονται τη συζυγική σχέση. Οι εντάσεις και οι αμφισημίες των ομοκοινωνικών δεσμών οξύνονται, παρότι το ιδεώδες της φιλίας κατά κάποιο τρόπο τις αμβλύνει και φωτίζει τις σκιές που διαταρακτικά τις αποικίζουν. Το ετεροσεξουαλικό φαντασιακό του 18ου αιώνα σαφώς διακρίνεται από τη μεταγενέστερη ανάπτυξη και φυσικοποίησή του αλλά κάποιες διανοητικές και πολιτισμικές προϋποθέσεις και κοινωνικές πρακτικές του βρίσκονται σε ισχυρή διαμόρφωση ήδη από τον ύστερο 17ο αιώνα. Σε αυτές μπορούμε να συμπεριλάβουμε την πρωτοκαθεδρία και φυσικοποίηση της οικογένειας και τις νέες πεποιθήσεις για την «εκ φύσεως» ανδρική επιθυμία για τις γυναίκες, με έμφαση στις σεξουαλικές σχέσεις αλλά και την «εκ φύσεως» αναζήτηση εκ μέρους των γυναικών πρωτίστως συναισθηματικών διασυνδέσεων με τους άνδρες (Bach, 2007, σ. 2-18. Traub, 2002, σ. 261-275).

Στην πλήρη εδραίωση και φυσικοποίησή της η ετεροσεξουαλική ιδεολογία αποκτά χαρακτηριστικά «υποχρεωτικότητας», οικουμενικότητας και ευρείας νομιμοποίησης και διαποτίζει προγραμματικά κάθε κοινωνικό πεδίο και πολιτισμικό ευρετήριο. Ήδη από τον 17ο αιώνα νέες λογοθετικές τεχνολογίες αναδιατάσσουν τις έμφυλες σχέσεις και προσδοκίες και θέτουν σε δοκιμασία την πρωτοκαθεδρία των ομοκοινωνικών δεσμών. Ο γάμος και οι ενδεχόμενες συναισθηματικές επενδύσεις μέχρι τον 17ο αιώνα δεν λειτουργούν ως συνώνυμα της ιδεολογίας και του φαντασιακού της ετεροσεξουαλικότητας. Η γαμήλια σχέση υφίστατο ως μία μεταξύ άλλων μορφών οικειοθελών και διευρυμένων μορφών συγγένειας και συσχέτισης. Από την αναγεννησιακή περίοδο η γαμήλια σχέση εγγράφεται σε έναν ορίζοντα υποχρεωτικότητας ή τουλάχιστον προσδοκίας, με σαφήνεια για κάποιες κοινωνικές ομάδες, χωρίς όμως να διαθέτει το ιδίωμα της ετεροσεξουαλικότητας. Η γαμήλια σχέση ενείχε κινδύνους στη συγκρότηση του ανδρισμού αν διέφευγε της αναπαραγωγικής προτεραιότητας. Η ερωτικοποίηση και σεξουαλικοποίηση της γαμήλιας σχέσης ήταν διαταρακτική για τον ανδρισμό, μεταφορικά αλλά και κυριολεκτικά στο επίπεδο του ενσώματου ανδρικού υποκειμένου. Αυτούς τους «κινδύνους» ήδη από τον 16ο αιώνα επισημαίνει ο Λούθηρος. Παρότι, όπως είδαμε, πριμοδοτεί και καθαγιάζει τον γάμο ως «ιατρείο της λαγνείας», την ίδια στιγμή προειδοποιεί ότι δεν πρέπει να γίνεται «το γαμήλιο κρεβάτι λάκκος γουρουνιών». Στην προτεσταντική συμβουλευτική γραμματεία οι ίδιες προδιαγραφές επαναλαμβάνονται τον 17ο αιώνα. Ο William Whately το 1619 γράφει: «[Ο γάμος] πρέπει να είναι εγκρατής. Άνδρες και γυναίκες είναι λογικά όντα και πρέπει να θυμούνται ότι ο Θεός έχει δημιουργήσει

τον γάμο όχι για χάρη της ευχαρίστησης αλλά για την αύξηση της ανθρωπότητας, και όχι για την πυροδότηση των λάγνων επιθυμιών αλλά για την κατάσβεσή τους» (Matz, 2016, σ. 124).

Πολλαπλές και διασταυρούμενες λογοθετικές τεχνολογίες καθιστούν δυνατή τη διαμόρφωση του ετεροσεξουαλικού φαντασιακού. Μεταξύ αυτών υπήρξε η σταδιακή αποσύνδεση της θηλυκότητας από τη λαγνεία, την αμετροέπεια και την υπερβολή και η αποδιάρθρωση ή τουλάχιστον η τιθάσευση αυτής της μακράς χριστιανικής παράδοσης την οποία στήριζε ο ιατρικός λόγος. Από τις αρχές του 18ου αιώνα λαμβάνει χώρα μια νέα, ισχυρή λογοθετική συγκρότηση της θηλυκότητας που βρίσκεται σε στενή συσχέτιση με το ιδίωμα της συναισθηματικότητας και τη φιλοσοφική αντίληψη περί της ηθικής ως αίσθησης. Η απόδοση της αρετής επαναπροσδιορίζεται και μετατοπίζεται από την ανδρική επικράτεια και τις παραδοσιακές ιδιότητες της στωικότητας, της γενναιότητας και της αυταπάρνησης στη γυναικεία επικράτεια και τις νέες θηλυκές εκλεπτυσμένες ιδιότητες της ευαισθησίας και της ευθραυστότητας, της οικιακότητας, της συμπόνοιας και της τρυφερότητας. Σε αυτή τη θηλυκοποίηση της αρετής οι γυναίκες πλέον διαθέτουν «εκ φύσεως» πιο εκλεπτυσμένη αίσθηση της ηθικής. Μπορεί να έχουν λιγότερες ευκαιρίες να καλλιεργήσουν τις αισθήσεις τους αλλά οι γυναίκες διαθέτουν «εκ φύσεως» και εγγενώς ισχυρή αίσθηση της τρυφερότητας και της εκλέπτυνσης. Αυτή η νέα νοηματοδότηση της θηλυκότητας τροφοδοτεί την αντίληψη ότι η κοινωνική και ηθική βελτίωση των ανδρών προϋποθέτει τη γυναικεία συναναστροφή.

Από τα μέσα του αιώνα με το ιδίωμα της ευαισθησίας και της εκλέπτυνσης θα διαμορφωθεί ένας νέος «ετεροκοινωνικός κόσμος» της κοσμιότητας και της ευγένειας. Σε αυτή την «ετεροκοινωνική επικράτεια» οι κοινωνικές και σεξουαλικές σχέσεις μεταξύ ανδρών και γυναικών αρχίζουν να συγκροτούνται σε ένα συνεχές. Η εξιδανίκευση της ετεροκοινωνικής συναναστροφής και η δυναμική που λαμβάνει συνιστούν έναν ισχυρό μετασχηματισμό του 18ου αιώνα. Στον λόγο και την κουλτούρα της κοσμιότητας η παρουσία των γυναικών στην κοινωνική ζωή και η μεικτή συναναστροφή ευνοούσε την εκλέπτυνση των ανδρών και συνιστούσε δείκτη εκπολιτισμού. Νέες μορφές ανδρισμού προϋποθέτουν τη συναναστροφή με τις γυναίκες, που τους εμποτίζει με θηλυκές ιδιότητες και τους εγγράφει στην επικράτεια της κοσμιότητας. Την ίδια στιγμή θα προκύψουν νέοι περιοριστικοί ορισμοί της ιδεώδους θηλυκότητας. Μόνο οι γυναίκες που διέθεταν αρετή και σεμνότητα θεωρούνταν ότι μπορούσαν να εμφυσήσουν την εκλέπτυνση στους άνδρες. Οι γυναίκες νοούνται ότι ανήκουν στην ιδιωτική, οικιακή σφαίρα, η οποία γίνεται το καταφύγιο από τον σκληρό κόσμο της δημόσιας ζωής, και οι σεξουαλικές επιθυμίες τους εμφανίζονται περιορισμένες. Η οικιακότητα και η μητρότητα με τη σειρά τους εκλέπτυναν τη γυναικεία συμπεριφορά. Σε αυτόν τον αναδυόμενο κόσμο της ετεροκοινωνικής κοσμιότητας και σταδιακά του ετεροσεξουαλικού φαντασιακού η σεξουαλική επιθυμία για τις γυναίκες γίνεται προϋπόθεση του ανδρισμού. Στα νέα σενάρια η ανδρική επιθυμία καταγράφεται ως κανονιστική και εξυψωτική. Οι ανδρικοί δεσμοί υποτάσσονται στην επιθυμία για τις γυναίκες (Cohen, 1996, σ. 4-10. Carr, 2014, σ. 12-15).

Οι αργοί και αποσπασματικοί μετασχηματισμοί από το τέλος του 17ου αιώνα αποτυπώνονται στο αγγλικό θέατρο το οποίο, όπως υποστηρίζει η Ann Bach, διαφοροποιείται σε καίρια σημεία από το προγενέστερο αναγεννησιακό. Προγενέστεροι χαρακτήρες και σενάρια ξαναγράφονται και προσαρμόζονται σε νέα είδη όπως το συναισθηματικό δράμα, και νέοι, διαφορετικοί ήρωες δημιουργούνται, που απομακρύνονται όλο και περισσότερο από τον παλαιότερο ομοκοινωνικό φαντασιακό, καθώς πλέον εναρμονίζονται με την οικιακή ετεροσεξουαλικότητα. Ανδρικά ζευγάρια χωρίζονται, οι ανδρικοί δεσμοί αποϊεροποιούνται, η συζυγική σχέση εισέρχεται στην επικράτεια της ιδιωτικότητας. Καθώς οι έμφυλες και σεξουαλικές σχέσεις αναδιατάσσονται σεναριακά, μία από τις καινοτομίες είναι η αναγωγή της ερωμένης σε φίλη. Ίσως ο πιο παραδειγματικός μετασχηματισμός εντοπίζεται στη μορφή του Οθέλλου. Στις αρχές του 17ου αιώνα ο Οθέλλος μπορεί να αναγνωστεί ως μια «εξωτική» και πρώιμα «φυλετικοποιημένη» μορφή. Ο εξωτισμός και η φυλετικοποίηση πιστοποιούνται στο πάθος του για τη Δυσδαιμόνα. Η αδυναμία να ελέγξει τα πάθη του τον εκτοπίζει από τον ιδεώδη, ομοκοινωνικό ανδρισμό. Οι νέες αναγνώσεις του 18ου αιώνα τον εγγράφουν στην επικράτεια του ηρωικού ανδρισμού, της αναμενόμενης και υπό κανονικοποίηση ετεροσεξουαλικής επιθυμίας. Γίνεται ένας ηρωικός εραστής. Ταυτόχρονα, η Δυσδαιμόνα αποσεξουαλικοποιείται. Στα αναγεννησιακά έργα η διάπραξη μοιχείας εκ μέρους των γυναικών υπονόμευε τους ανδρικούς δεσμούς. Στα έργα του 18ου αιώνα η μοιχεία συνιστούσε πλήγμα στην ανδρική τιμή. Λόγω της νέας αντίληψης περί γυναικείας παθητικότητας και έλλειψης ερωτικού πάθους η αναπαράσταση της γυναικείας μοιχείας μετασχηματίζεται σε ανδρικό εφιάλτη αποδεικνύοντας την ανδρική αποτυχία και όχι την προκαθορισμένη και αναμενόμενη γυναικεία αστάθεια και λαγνεία όπως στο παρελθόν. Μια νέα σεξουαλική αρχιτεκτονική σταδιακά εξυφαίνεται (Bach, 2007, σ. 50-52, 83-89, 109-111, 141-142, 162-169).

Στις αρχές του 18ου αιώνα στο επίκεντρο των συζητήσεων βρίσκεται ο υπονομευτικός ή εξυψωτικός ρόλος της γυναικείας επίδρασης. Φιλοσοφία, επιστήμες και ιατρική αποτελούσαν τα κύρια πεδία στα οποία αναπτυσσόταν η συζήτηση. Η συζήτηση για τη θηλυκότητα και τις γυναίκες συνιστούσε ένα ευρύτερο ιδίωμα

με το οποίο ετίθεντο μεταφορικά σε πραγμάτευση, μεταξύ άλλων, οι επιπτώσεις της ραγδαίας εμπορευματοποίησης, το επίπεδο του εκπολιτισμού και η νοηματοδότηση της φύσης. Η εμπορευματοποίηση, το ατομικό συμφέρον και ο καταναλωτισμός νοούνταν με έμφυλους όρους. Νέες και παλαιές προδιαγραφές βρίσκονταν σε διαρκή διαπραγμάτευση και μετασχηματισμό. Το περιεχόμενο της συζήτησης εξακολουθούσε να αντλεί από την προηγούμενη μακραίωνη παράδοση. Οι ιατρικές θεωρίες του παρελθόντος προειδοποιούσαν για τις συνέπειες της ετεροσεξουαλικής συνουσίας και κοινωνικής συναναστροφής. Τη συζήτηση περί θηλυκότητας διαπερνά μια νέα, κύρια αντίληψη για την εντονότερη κοινωνική παρουσία των γυναικών και την αυξανόμενη επιρροή τους στους άνδρες και στα ήθη του «έθνους». Η υποτιθέμενη επιρροή των γυναικών άλλοτε καταδικαζόταν ως αιτία και σύμπτωμα της εθνικής παρακμής και άλλοτε νοούνταν ως δείκτης της αυξανόμενης κοσμιότητας και του πολιτισμού. Η συζήτηση περί θηλυκότητας δεν συνιστούσε μια «φεμινιστική» συζήτηση, δηλαδή σπανίως έθετε ερωτήματα ως προς τη θέση των γυναικών και την ενδεχόμενη αλλαγή της. Επί της ουσίας πραγματευόταν μέσα από ένα έμφυλο ιδίωμα τις διαταρακτικές επιπτώσεις ενός νέου, αναδυόμενου καπιταλιστικού κόσμου. Σε αυτές τις συζητήσεις μετείχαν ενεργά και συστηματικά γυναίκες ως *salonnières* στη Γαλλία ή ως συγγραφείς στην Αγγλία, με αφετηρία τη Mary Astell και το έργο της *A Serious Proposal to the Ladies* (1694). Το έμφυλο περιεχόμενο της αρετής, του συναισθήματος, της νόησης, της προόδου και της ηθικής ήταν στο επίκεντρο (Clery, 2004. Robertson, 2005. O'Brien, 2009, σ. 35-67).

Ποια ήταν η «φύση» των γυναικών; Τα κείμενα των ιατρών ολοένα και εντονότερα συνέκλιναν στην υποστασιοποίηση των γυναικών ως διακριτού είδους εξαιτίας των αναπαραγωγικών λειτουργιών τους. Οι γυναίκες θεωρούνταν ότι βρίσκονται σε μεγαλύτερη εγγύτητα προς τη «φύση». Εκ φύσεως και λόγω της φυσιολογίας τους οι γυναίκες ήταν περισσότερο συναισθηματικές και λιγότερο ικανές για λογικούς συλλογισμούς. Μπορούσαν να εμφυσήσουν μια νέα ηθική στην οικογένεια η οποία διαβρωνόταν από την «αφυσικότητα» του πολιτισμού. Την ίδια στιγμή ανάγονταν σε επιτηρήτριες της ηθικής και της θρησκευτικότητας στο οικιακό περιβάλλον. Η νέα αναζήτηση και θετική νοηματοδότηση της «φύσης» και η εξίσωσή της με τις γυναίκες δεν συνεπαγόταν, ωστόσο, μια νέα θέση σε σχέση με τους άνδρες. Αντιθέτως, η ετερότητά τους συστηματοποιούνταν. Αυτή την αντίφαση επισήμαινε και ανέτεμνε στο έργο της η Wollstonecraft, όπως είδαμε. Η υποστασιοποίηση της θηλυκότητας αλληλοτροφοδοτείται με την ιατρική θεμελίωση του έμφυλου σώματος και την εμφάνιση του «μοντέλου των δύο γενετήσιων φύλων» με όρους ριζικής διαφοράς, όχι μόνο ως προς τα γεννητικά όργανα αλλά ως προς κάθε πτυχή της φυσιολογίας, τον σκελετό, το νευρικό σύστημα, τον εγκέφαλο. Η «βιολογική» διαφορά εξηγούσε τις πολιτισμικές και κοινωνικές διαφορές. Οι γυναίκες ήταν εκ φύσεως προορισμένες για να γίνουν μητέρες και σύζυγοι. Οι γυναίκες μπορούσαν να κατέχουν εκ διαμέτρου αντίθετες θέσεις στο φαντασιακό της εποχής. Ήταν συνάμα δείκτες του εκπολιτισμού αλλά και πλάσματα της φύσης (Johnson, 1995. Williams, 1993. Tomaselli, 1985. Carr, 2014, σ. 12-15. Sebastiani, 2005. Rendal, 1999. Fischer, 2006, σ. 6-15. Jordanova, 1989, σ. 14-20).

Η ιατρικοποιημένη πεποίθηση για την εκ φύσεως γυναικεία παθητικότητα και έλλειψη ερωτικού πάθους θα συναντήσει την εξίσου πλέον ιατρικοποιημένη ερμηνεία της αμετροεπούς επιθυμίας. Η γυναικεία επιθυμία ως μη φυσική θα αποτελέσει το προϊόν της υστερικής παθολογίας και θα αποτυπωθεί στην επινόηση μιας νέας ασθένειας, της «νυμφομανίας», που στοιχειοθετείται αρχικά στο έργο του Γάλλου ιατρού D. T. De Bienville, *La Nymphomanie ou Traité de la fureur utérine* (1771). Οι λέξεις προδίδουν συνέχειες και μετασχηματισμούς. Ο όρος *fureur utérine*, «μανία της μήτρας», δεν είναι νέος. Όπως είδαμε στο όγδοο κεφάλαιο, στα τέλη του 16ου αιώνα περιέγραφε μια νέα τότε ασθένεια, την υστερία (*passio hysterica*). Η υστερία επινοούνταν και συγκροτούνταν ως μια κατηγορία, πρωτίστως ιατρική, μέσω της οποίας επιδιωκόταν η ερμηνεία διάφορων γυναικείων παθολογικών φαινομένων. Οι αιτίες της υστερίας ανάγονταν στη μήτρα και τις ιδιότητές της. Εξαιτίας της οι γυναίκες ήταν εξ ορισμού ακόρεστες και διανοητικά ασταθείς. Όταν τον 18ο αιώνα οι γυναίκες αρχίζουν να νοούνται ως όντα χωρίς πάθη, και, καθώς οι αιτίες της «μανίας» εκτρέπονται από τη μήτρα στο νευρικό σύστημα, η νυμφομανία πλέον γίνεται μια αφύσικη, παθολογική εξαίρεση (Peace, 1999).

Η διαμόρφωση του συζυγικού δεσμού και των σχέσεων μεταξύ των μελών της οικογένειας υπακούει σε νέα ιδεώδη περί οικειότητας. Η οικειότητα είναι προϊόν του 18ου και ίσως του ύστερου 17ου αιώνα. Μεταξύ των προϋποθέσεων ήταν ο εντεινόμενος διαχωρισμός του δημόσιου και του ιδιωτικού. Όπως έχουμε δει σε προηγούμενο κεφάλαιο, από τον 15ο αιώνα, όταν μια νέα ιδεολογία περί γάμου αναδύεται, γαμήλια σχέση και οικειότητα ορίζονται από διαφορετικές προϋποθέσεις και προδιαγραφές. Γάμος και οικειότητα ήταν ασύμβατες πρακτικές. Ο γάμος ήταν μια ιεραρχική σχέση που βασιζόταν στην εξουσία του συζύγου και την υποταγή της συζύγου. Η οικειότητα συνδεόταν με τη φιλία, η οποία νοούνταν ως μια σχέση μεταξύ ίσων. Η υποταγή και η ισότητα δεν μπορούσαν να ευθυγραμμιστούν στη γαμήλια σχέση. Στον 18ο αιώνα η αναδυόμενη συζυγική οικειότητα βασίστηκε στη διασύνδεσή της με την οικιακότητα και την εξίσωση της οικιακότητας με την ιδιωτικότητα. Ο εαυτός του ιδιωτικού διαχωριζόταν από τον εαυτό του δημόσιου. Ο οίκος, ως «σπιτικό», γίνεται

αντιληπτός ως διακριτό πεδίο από τον εξωτερικό κόσμο, ως χώρος όπου το ζευγάρι και ιδιαίτερα οι άνδρες μπορούσαν να απεκδυθούν τις απαιτήσεις και τους καταναγκασμούς που επέβαλλε και απαιτούσε η επικράτεια του δημόσιου. Η φιλία μεταξύ των συζύγων είναι πλέον περισσότερη διανοήσιμη και συμβατή, τουλάχιστον για τα μεσαία και ελίτ στρώματα, καθώς στο κοινωνικό φαντασιακό ιδιωτικότητα, οικειότητα, οικιακότητα και φιλία μπορούσαν να διασταυρωθούν και να συγκλίνουν. Καθώς ο οίκος προβάλλει ως πηγή προσωπικής ευτυχίας των μελών η διασφάλιση της ευτυχίας εναπόκειται και στην ανδρική ευθύνη. Εντούτοις, αυτό το νέο φαντασιακό του 18ου αιώνα δεν συνιστούσε λείανση της πατριαρχικής τάξης. Η πατριαρχία ήταν πολλαπλώς αποτυπωμένη στα νομικά, οικονομικά, πολιτικά και πολιτισμικά συστήματα (Barclay, 2011, σ. 125-147, 198-200. Harvey, 2012a, σ. 8-13. Vila, 2007).

Στο πρόγραμμα του Διαφωτισμού οι συζητήσεις περί θηλυκότητας και πολιτισμού διασταυρώνονταν. Η θηλυκότητα και η επιρροή των γυναικών γινόταν πηγή κινδύνων αλλά και δείκτης του πολιτισμού. Ο εκπολιτισμός ήταν συνάμα πεδίο αναζητήσεων, ορίζοντας προσδοκιών και τεκμήριο ευρωπαϊκής ή ανά περίπτωση εθνικής υπεροχής, αλλά και πηγή κινδύνων. Από τα μέσα του 18ου αιώνα στη Γαλλία η κινδυνολογική ρητορική εντατικοποιείται, ειδικά υπό το βάρος έργων του Ρουσσώ, όπως το *Emile*, και της ήττας στον Επταετή Πόλεμο (1756-1763). Παρόμοια ρητορική περί «εθνικής παρακμής» και ανάγκης «εθνικής αναγέννησης» απαντά και στην Αγγλία. Κοινή πεποίθηση υπήρξε ότι η κοινωνία βίωνε μια βαθιά κρίση λόγω του εξεζητημένα «πολιτισμένου» τρόπου ζωής ή του ανεξέλεγκτου υλισμού. Στη Γαλλία οι επιπτώσεις της κρίσης και της παρακμής υποστασιοποιούνταν πρωτίστως στον γυναικείο πληθυσμό. Η διαβρωτική δύναμη του πολιτισμού αποτυπωνόταν στον νου και τα σώματα των γυναικών και την αδυναμία παραγωγής ικανών και εύρωστων απογόνων. Ο έμφυλος λόγος περί παρακμής τον 18ο αιώνα διέπεται από μια νέα ένταση ως προς τον βαθμό σωματοποίησης και ιατρικοποίησης (Quinlan, 2007, σ. 20. Newman, 1997, σ. 190-195. Moore, 2010).

Εξίσου σωματοποιημένη και ιατρικοποιημένη είναι και η θεραπεία που προτείνεται με έμφαση στην ανάγκη γονεϊκής φροντίδας για την υγιεινή των εφήβων γυναικών (και ανδρών). Στα μέσα του 18ου αιώνα ο πανικός περί ηθικής και σωματικής έκπτωσης αποτυπώνεται στις πολυάριθμες ιατρικές πραγματείες, πρακτικού και συμβουλευτικού χαρακτήρα, προς το αναγνωστικό κοινό των γονέων, οι οποίες αντλούσαν από τις πρόσφατες ιατρικές θεωρίες της ζωτικοκρατίας και σχετίζονταν με την ιατρική σχολή του Montpellier. Εκτός από την ίδια τη φροντίδα για την υγιεινή των εφήβων, ο λόγος περί έκπτωσης υπογράμμιζε και την ανάγκη προστασίας του γυναικείου πληθυσμού στην οικιακή θαλπωρή, προωθώντας μια νέα οικιακότητα που οριζόταν από την αυτοπεριστολή, την πατρική εξουσία, τη μητρότητα, τον θηλασμό και τον σεξουαλικό έλεγχο. Επί της ουσίας, στο στόχαστρο αυτής της ιατρικής εκστρατείας βρίσκονταν οι γυναίκες της μέσης και ανώτερης αστικής ελίτ. Ο λόγος περί παρακμής καλούσε στην αναδιοργάνωση του έμφυλου συστήματος και τη διαμόρφωση ενός νέου πατριαρχικού ανδρισμού. Η οικιακότητα, ως μια νέα οικιακή ουτοπία, μπορούσε να είναι η απάντηση στην πεποίθηση και το άγχος περί κρίσης. Ανδρική λογική και γυναικεία συναισθηματικότητα διαπλέκονται και σε ιεραρχική σχέση ορίζουν τον γαμήλιο δεσμό. Ο γάμος εξιδανικεύεται ως πατριαρχικός ορθολογισμός ενώ η θηλυκότητα γίνεται αντιπροσωπευτική των παθών που οφείλουν να τιθασευτούν για χάρη της κοινότητας και του κοινού καλού (Quinlan, 2007, σ. 19-25. McAlpin, 2012, σ. 51-80. Weber, 2007).

Δεν είναι εύκολο να γνωρίζουμε τον βαθμό στον οποίο οι νέες προδιαγραφές του 18ου αιώνα διαχέονται και εδραιώνονται συνολικά στην Ευρώπη. Ακόμη και στη Μ. Βρετανία και τη Γαλλία όπου τα ιδεώδη, οι προσδοκίες και οι αντιφάσεις της εποχής έχουν τεθεί υπό συστηματική και ενδελεχή ιστορική πραγμάτευση, είναι αρκετά δύσκολο να δούμε κατά πόσο συγκλίνουν με κοινωνικές πρακτικές. Στον ιταλικό χώρο ποικίλοι κοινωνικοί και οικονομικοί παράγοντες επέβαλαν ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά αγαμίας στις τάξεις της ελίτ, όπου με βάση το ισχύον ρωμαϊκό δίκαιο η νομική κατηγορία του *paterfamilias,* δηλαδή του επικεφαλής του οίκου, δεν προϋπέθετε τον γάμο. Παρότι η δημιουργία δεδομένων για το εύρος της αγαμίας στους άνδρες είναι εξαιρετικά δύσκολη, φαίνεται ότι στην Αγγλία των αρχών του 18ου αιώνα οι άγαμοι άνδρες κυμαίνονταν γύρω στο 25% ανά ηλικιακή ομάδα, αλλά σε περιοχές του ιταλικού χώρου, ειδικά για τις ελίτ τάξεις, έφτανε το 50%. Είναι δύσκολο εντούτοις να γνωρίζουμε εάν αυτό το υψηλό ποσοστό αγαμίας στους άνδρες των ελίτ του ιταλικού χώρου, εκτός από τις δομικές συνθήκες στις οποίες υπάκουε, αντανακλούσε μια διαφορετική συγκρότηση του ανδρισμού πέρα από τη γαμήλια σχέση και την ανθεκτικότητα των ομοκοινωνικών δεσμών. Ενδεχομένως, την ανθεκτικότητα του προγενέστερου «εντός και εκτός του οίκου» σεξουαλικού συστήματος αποτυπώνει το φαινόμενο του *cicisbeismo* στους χώρους των ιταλικών ελίτ. Οι *cicisbei* ή *cavalieri serventi* δεν υπήρξαν μόνο μορφές της λογοτεχνίας και του θεάτρου της εποχής ή των ταξιδιωτικών περιγραφών όσων επισκέπτονταν τον ιταλικό χώρο στο πλαίσιο του Grand Tour, οι οποίοι με έκπληξη ή αποδοκιμασία κατέγραφαν επαναλαμβανόμενα το φαινόμενο, αλλά ήταν υπαρκτές μορφές που είχαν καθήκοντα συνοδού σε παντρεμένες κυρίες των ελίτ, μάλλον υπό την έγκριση του συζύγου. Για λόγους που δεν είναι εύκολα ανιχνεύσιμοι οι κυρίες και οι *cicisbei* με τους οποίους συνδέονταν αποκτούν ορατότητα τον 18ο αιώνα. Επίσης,

δεν είναι σαφή τα ευρύτερα δίκτυα των εμπλεκόμενων οικογενειών και προσώπων. Χωρίς να επιβάλλουμε ή να αποκλείουμε μια ερωτική ή σεξουαλική ανάγνωση της πρακτικής του *cicisbeismo* θα μπορούσαμε να πούμε ότι ενδεχομένως αποτυπώνει την ανθεκτικότητα του «εντός και εκτός του οίκου» συστήματος κατά το οποίο η συναισθηματική επένδυση της συζυγικής σχέσης δεν αποτελούσε προσδοκία. Εκτός από την αναπαραγωγή, τη διατήρηση της πατρογραμμικότητας και τη διαχείριση του οίκου ο ορίζοντας των επιθυμιών και των συναισθηματικών σχέσεων για τους συζύγους, κατά κύριο λόγο τους άνδρες, βρισκόταν σε ομοκοινωνικούς και σεξουαλικούς δεσμούς πέρα από τον οίκο. Το φαινόμενο του *cicisbeismo* ενδεχομένως αποτυπώνει μια πτυχή που κατά τους προηγούμενους αιώνες παρέμενε αθέατη (τουλάχιστον για εμάς) και απέκτησε ορατότητα στον τελευταίο αιώνα του Παλαιού Καθεστώτος. Σε κάθε περίπτωση στον ιταλικό χώρο οι νέες νοηματοδοτήσεις της οικογένειας και πρωτίστως της μητρότητας με τις συζύγους ως παιδαγωγούς και επιτηρήτριες της ηθικής στο σπίτι σε διασύνδεση με τις ανάγκες του έθνους φαίνεται ότι εμφανίζονται κατά τις τελευταίες δύο δεκαετίες του 18ου αιώνα (Weir, 1984. Litchiefield, 1969. Bizzocchi, 2009. Feldman, 2000, σ. 30-32, 41-42).

Τον 18ο αιώνα, παρότι η νοηματοδότηση της γαμήλιας σεξουαλικής σχέσης βρίσκεται σε διαδικασία αναδιάταξης, η ανδρική ομοκοινωνικότητα (και οι ομοερωτικές συνδηλώσεις της) θα παραμείνουν ενεργές. Οι λέσχες είναι οι νέοι χώροι ομοκοινωνικότητας για τους άνδρες της μέσης και ανώτερης ελίτ. Η ανάγνωση ερωτικής γραμματείας που σε κάποιες περιπτώσεις συνοδεύεται από την πρακτική του ομαδικού αυνανισμού, όπως στη λέσχη Beggar's Benison στη Σκωτία, γίνεται φορέας της ομοκοινωνικότητας. Κατά κάποιο τρόπο πρόκειται για μια κειμενική ομοκοινωνικότητα κατά αντιστοιχία με την κειμενική ομοκοινωνικότητα του 16ου αιώνα με επίκεντρο τη βία και τον εξευτελισμό γυναικών, που είδαμε στο έβδομο κεφάλαιο. Στα ερωτικά κείμενα του 18ου αιώνα ο βιασμός είναι ένα πιο συγκαλυμμένο ενδεχόμενο αλλά εδώ, σε αντίθεση με τη νέα μορφή της παθητικής και αποσεξουαλικοποιημένης γυναίκας, η παλαιότερη παράδοση της ακόρεστης γυναίκας παραμένει ισχυρή. Την ίδια στιγμή σε άλλες περιπτώσεις οι αποσεξουαλικοποιημένες γυναικείες μορφές ή μορφές που αποτελούν πρότυπο αγνότητας και σεμνότητας, όπως οι χωρικές, άπαξ και υπερβούν τις αναστολές τους, συνήθως υπό ανδρική καθοδήγηση και χάρη στην ανδρική ικανότητα, μετατρέπονται σε ακόρεστα πλάσματα. Η ερωτική/πορνογραφική γραμματεία, παρότι είναι ένα σύνθετο είδος ως προς την ανίχνευση των στοχεύσεων και του περιεχομένου του, προέρχεται από άνδρες συγγραφείς και ο ορίζοντας προσδοκιών είναι το ανδρικό αναγνωστικό κοινό. Υπό αυτή την έννοια, η ιστοριογραφική αφήγηση περί σεξουαλικής επανάστασης του 18ου αιώνα, ακόμη και αν θεωρήσουμε ότι αποτυπώνεται στην έκρηξη της ερωτικής/πορνογραφικής γραμματείας, προσκρούει στις έμφυλες ιεραρχήσεις. Η παρουσία της ερωτικής γραμματείας στις ανδρικές λέσχες τις καθιστούσε ομοκοινωνικούς χώρους όπου η ευγενική κοσμιότητα και η χυδαιότητα αλληλοτροφοδοτούνταν. Ο ανδρισμός της ελίτ δεν ήταν μονοσήμαντα καθορισμένος. Δίπλα σε αυτούς τους σταθερούς χώρους ομοκοινωνικότητας, πιο εφήμερες μορφές βασισμένες στον τελετουργικό συμποσιασμό σφυρηλατούσαν και αναπαρήγαγαν ανδρικές συλλογικότητες και ανδρισμούς που προϋπέθεταν την τάξη, την οικειότητα, τη ζωή σε αστικό περιβάλλον (Harvey, 2004, σ. 60-80. Harvey, 2012b).

Συχνά η γαμήλια σχέση υποτάσσεται στην ομοκοινωνικότητα. Σε κύκλους λογίων και μελών της ελίτ συναντάμε την ισχυρή δυναμική του ομοκοινωνικού (και ομοερωτικού) δεσμού που οργανώνεται γύρω από τη φιλία, τη συναισθηματική επένδυση και την αγάπη ως μια σχέση μεταξύ ίσων και αντλεί από τα παράλληλα καλλιτεχνικά και διανοητικά ενδιαφέροντα, όπως για το κλασικό παρελθόν, τα κοινά ταξίδια και τη δραστηριοποίηση σε αμιγώς ανδρικά περιβάλλοντα, τεκτονικές στοές, αρχαιοδιφικές και επιστημονικές εταιρείες και λέσχες. Τα συναισθήματα και τα κοινά διανοητικά ενδιαφέροντα, οι κοινές πολιτισμικές επικράτειες, όπως η αναζήτηση και η καλλιέργεια του «γούστου» ή η εκκεντρικότητα, δομούσαν ομοκοινωνικούς δεσμούς. Η συζυγική σχέση, όταν υπάρχει, υπό το φορτίο των μετασχηματισμών του 18ου αιώνα εντάσσεται πλέον με σαφήνεια στην επικράτεια της λαγνείας και του πάθους. Ή, ακριβέστερα, το πάθος και η λαγνεία εισέρχονται, χωρίς τις παλαιότερες επιφυλάξεις και άγχη, στην επικράτεια της συζυγικής σχέσης. Εντούτοις, η λαγνεία και το πάθος νοούνται ως συνθήκες που γρήγορα ξεθυμαίνουν. Η συζυγική σχέση είναι καταφύγιο παροδικών εξάρσεων. Η ανδρική φιλία, ωστόσο, με τα χαρακτηριστικά της σταθερότητας, της υπέρβασης και της λογικής, συνιστά ένα άλλο, υψηλότερο επίπεδο δεσμού. Σε αυτή τη βάση η δόμηση ενός ομοερωτικού ανδρισμού παραμένει ισχυρή (Donato, 2010, σ. 341-343. Tobin, 2004. Haggerty, 1999).

Εντούτοις, μέχρι τα μέσα του 18ου αιώνα σε διάφορα λογοθετικά ευρετήρια η ομοκοινωνικότητα και ο ομοερωτισμός διασυνδέονται με μεγαλύτερη ένταση σε σχέση με το παρελθόν και τοποθετούνται στον αντίποδα προσδοκιών που καλλιεργούν τα ιδιώματα και οι πρακτικές του συναισθηματισμού και της κοινωνικής ωφέλειας. Καθώς ο συναισθηματισμός γίνεται ένα νέο ιδίωμα για το σεξ και το φύλο, στην Αγγλία συγγραφείς, διανοούμενοι και δημόσια πρόσωπα αναδιατάσσουν τη διαπλοκή συναισθήματος, σεξουαλικότητας και ηθικής. Το ιδεώδες του συναισθηματισμού έθετε την ετεροσεξουαλική επιθυμία ως

προϋπόθεση της ηθικής διαγωγής. Η ετεροσεξουαλική επιθυμία και η κορύφωσή της ως συζυγική αγάπη και γονεϊκότητα νηματοδοτούνται ως οι τρόποι με τους οποίους το υποκείμενο μπορεί να υπερβεί το ατομικό συμφέρον και να αναπτύξει μια νέα συναισθηματική συσχέτιση με το κοινωνικό περιβάλλον. Οι ομοερωτικές επιθυμίες νοούνται ως αντιθετικές στη συζυγική αγάπη. Σε αυτή τη συναισθηματική ιδεολογία, ενώ η συζυγική αγάπη γίνεται συνώνυμη της ενσυναίσθησης, της καλοσύνης και της ηθικής, η ομοερωτική επιθυμία παθολογικοποιείται ως μια εγωιστική απόσυρση από την κοινωνικότητα, ακόμη και από την ίδια την ανθρώπινη συλλογικότητα και ιδιότητα. Την ίδια στιγμή μορφές ομοκοινωνικότητας καταδικάζονται ως εκδηλώσεις υπερβολικής κοινωνικότητας που ευνοούν τον καταναλωτισμό εις βάρος της παραγωγικότητας και ως τέτοιες συνιστούν πια μορφές εκθήλυνσης. Η εκθήλυνση λαμβάνει πλέον νέο περιεχόμενο, απομακρύνεται από τις παλαιότερες εννοιολογήσεις στη βάση της υπερβολικής ετεροσεξουαλικής επιθυμίας και συναναστροφής προς νέες εννοιολογήσεις, στη βάση της υπερβολικής και αντιπαραγωγικής (ομο-)κοινωνικότητας. Η εκθήλυνση είναι πλέον μια μορφή κοινωνικής αποτυχίας, όχι απαραίτητα σεξουαλικά νηματοδοτημένη, αν και αυξανόμενα σε διαπλοκή με την καταδίκη της σοδομίας. Η ετεροσεξουαλικότητα, στην οποία φωλιάζουν η αναπαραγωγή και η συναισθηματική επένδυση, ο ρομαντικός έρωτας, γίνεται η κατεξοχήν πατριωτική αξία, σε μια θέαση της κοινωνίας ως πολλαπλώς διεφθαρμένης. Αποτελούν οι έμφυλες και σεξουαλικές αναδιατάξεις του 18ου αιώνα τη βάση της ανάδυσης μιας διακριτής ομοσεξουαλικής κουλτούρας; Υπάρχει μια σχετική σύγκλιση μεταξύ των ιστορικών ότι μέσα από σύνθετες διαδρομές και μετατοπίσεις στα μέσα του 18ου στα μητροπολιτικά αστικά κέντρα της βόρειας Ευρώπης η ανδρική ομοσεξουαλικότητα συγκροτείται με όρους ορατότητας, «μειονότητας» και κοινών πρακτικών (Kelleher, 2015, σ. 20-25, 197-202. Kavanagh, 2017, σ. 1-36, 195-202).

9.3 Αναδιάταξη των ομοερωτικών σχέσεων και επιθυμιών;

Στις πρώτες δεκαετίες του 18ου αιώνα υπάρχει μια σχετική πύκνωση των δικών και διώξεων για σοδομία, ειδικά σε περιοχές που είχαν μόνο σποραδικές υποθέσεις κατά τους προηγούμενους αιώνες, όπως η Αγγλία, η Γαλλία και ειδικά το Παρίσι, οι Κάτω Χώρες και η Πρωσία. Το 1730 η σύλληψη μιας ομάδας ανδρών που «διέπρατταν σοδομία» σε μια εκκλησία στην Ουτρέχτη» και οι ομολογίες τους οδήγησαν τις αρχές του Άμστερνταμ, του Λέιντεν, του Ρότερνταμ και της Χάγης σε συντονισμένη δράση που κατέληξε σε εκατοντάδες καταδίκες. Αυτό το αντισοδομιτικό ξέσπασμα είχε σημαντικό αντίκτυπο, καθώς οι αρχές άλλων κοντινών πόλεων, ακόμη και εκτός της ολλανδικής επικράτειας, όπως στην Αμβέρσα, οργάνωσαν τις δικές τους έρευνες ανησυχώντας ότι διάφοροι ύποπτοι είχαν καταφύγει και εγκατασταθεί εκεί. Σε αυτές τις πυκνώσεις του 18ου αιώνα πάντως φαίνεται ότι το μοτίβο ομοερωτικών σχέσεων που βασίζονταν στην ηλικιακή διαφορά παρέμενε ισχυρό. Σε δίκες όπως αυτή στην Αμβέρσα το 1737, στην οποία οι κατηγορούμενοι προέρχονταν από την Ολλανδία και μάλλον είχαν φύγει από τη χώρα μετά τις διώξεις, αποκαλύπτονται τόσο το ηλικιακό μοτίβο όσο και δίκτυα μεταξύ ανδρών που εμπλέκονταν σε ομοερωτικές σχέσεις. Ωστόσο, η ομοσεξουαλική κουλτούρα, που αρκετοί ιστορικοί υποστηρίζουν ότι αναδύεται τον 18ο αιώνα, δεν προκύπτει μόνο από την αναζήτησή της στα αρχεία της καταστολής αλλά και από τη χωρική και κοινωνική αποτύπωσή της. Με την εμφάνιση των λεγόμενων *molly houses*, χώρων διασκέδασης και σεξουαλικής συναναστροφής μεταξύ ανδρών, στο Λονδίνο, και αντίστοιχων χώρων σε άλλα μητροπολιτικά κέντρα, κατά τον 18ο αιώνα ο ανδρικός ομοερωτισμός φαίνεται να αποσυνδέεται από το ευρύ πλέγμα ομοκοινωνικότητας (Greene, 2003. Poole, 2007. Azfar, 2012. Merrick, 2016. Merrick, 2017. Merrick, 2018. Steakley, 1989).

Από τον ύστερο 17ο αιώνα, τα *molly houses* και οι εκθηλυμένες μορφές των *mollies* με τη γυναικεία ενδυμασία σε διάφορες περιοχές του Λονδίνου και αντίστοιχοι χώροι στο Παρίσι, με τις μορφές των *gens de la manchette* τυποποιούν τη σταδιακή μετατόπιση –αρχικά στη βορειοδυτική Ευρώπη– από το ομοσεξουαλικό μοντέλο που βασιζόταν στην ηλικιακή διαφορά σε αυτό που απέρρεε από το δίπολο ετερο/ομοσεξουαλικότητα και την αναδυόμενη αντίληψη σχετικά με μια «μειονότητα» ανδρών που επιθυμούν μόνο άλλους άνδρες. Με κάποια «καθυστέρηση» προς τα τέλη του 18ου αιώνα αναδύεται μια αντίστοιχη «λεσβιακή» ταυτότητα και κουλτούρα συναναστροφής με τη μορφή του «σαπφισμού». Οι ιστορικοί, κατά κάποιο τρόπο μετατοπίζοντας χρονικά το επιχείρημα του Φουκώ στον 18ο αιώνα, κάνουν λόγο για μια «πρώιμη ομοφυλόφιλη ταυτότητα και κουλτούρα». Στη λογοτεχνία του 18ου αιώνα εμφανίζονται ανδρικά ζευγάρια που αναπαραστατικά εκφεύγουν από την παραδοσιακή «σοδομιτική» σχέση της ηλικιακής διαφοράς ή δεν περιγράφονται με όρους «σοδομίας». Παρότι η λογοτεχνία δεν είναι ο ασφαλέστερος δείκτης των κοινωνικών διεργασιών, οι μορφές του Captain Whiffle και του Simper από το μυθιστόρημα του Tobias Smollett, *The Adventures of Roderick Random* (1748), και το περίφημο «πορνογραφικό» μυθιστόρημα του John Cleland, *Memoirs of a Woman of Pleasure* (1749), όπου δύο «νεαροί κύριοι», σχεδόν συνομήλικοι, ερωτοτροπούν σε ένα πανδοχείο και η ηρωίδα του

μυθιστορήματος Fanny Hill τους παρατηρεί από μια τρύπα στον τοίχο εικονογραφούν ανδρικά ζευγάρια που η παλαιότερη λογοτεχνία εκτόπιζε στην αορατότητα, οριοθετούσε στην κατηγορία της σοδομίας ή ενέγραφε στους ευρείς ομοκοινωνικούς δεσμούς (Bray, 1995, σ. 81-114. Trumbach, 1989. Trumbach, 2013. Wahl, 1999. McFarlane, 1997, σ. 133-138, 166-173).

Κατά πόσο η ομοερωτική επιθυμία τον 18ο αιώνα είναι πλέον το χαρακτηριστικό μιας μειοψηφικής, «παρεκκλίνουσας» κατηγορίας ανδρών και κατά πόσο εμφανίζεται μια διακριτή υπο-κουλτούρα ομοερωτισμού που διαφοροποιείται από τα προγενέστερα μοντέλα και από την προγενέστερη ομοκοινωνικότητα είναι ένα ζήτημα που απαιτεί προσοχή διότι σε σημαντικό βαθμό αυτή η εικόνα είναι προϊόν είτε δημοσιογραφικών «ερευνών» της εποχής είτε των αστυνομικών αναφορών και της αυξανόμενης αστυνόμευσης, ειδικά στα μητροπολιτικά αστικά κέντρα. Μία από τις πρώιμες αναφορές στα *molly houses* του Λονδίνου είναι δημοσιογραφικού χαρακτήρα. Προέρχεται από το σύνθετο, σκανδαλοθηρικό και εχθρικό κείμενο του Ned Ward, *The Secret History of Clubs* (1709), ο οποίος διατεινόταν ότι είχε εισχωρήσει στους κύκλους των *mollies* και παρείχε στους αναγνώστες πληροφορίες από πρώτο χέρι για τις «κτηνώδεις χυδαιότητές τους» και τη «διαβολική συνθήκη στην οποία ήταν βυθισμένοι», καθώς ντυμένοι με γυναικεία ρούχα παρίσταναν ότι συνήπταν γάμους, παρωδούσαν τις γυναίκες, την εγκυμοσύνη και τον τοκετό. Εκθηλυμένες μορφές βρίσκουν θέση σε πλήθος λαϊκών και ευρείας κυκλοφορίας εντύπων. Εντούτοις, οι *mollies* ή οι *gens de la manchette* δεν αποτελούν τις μόνες εκθηλυμένες μορφές με τις οποίες καταπιάνεται ο δημόσιος λόγος του 18ου αιώνα. Η μορφή του «λιμοκοντόρου» (*fop*) στην Αγγλία επενδυόταν με όρους «εκθήλυνσης», πρωτίστως λόγω της υπερβολικής προσκόλλησης στις επιταγές της αβρότητας, το εκλεπτυσμένο ντύσιμο και τη μόδα. Αναλογίες μπορούν να βρεθούν με την εκθηλυμένη μορφή του *petimetre* στην Ισπανία, ο οποίος επιδεικνύει εξεζητημένη συμπεριφορά με ενδιαφέρον για τη μόδα και τα γαλλικά ήθη. Στον λόγο περί εκθήλυνσης που είναι ιδιαιτέρως δυναμικός, ευρύς, πολυκύμαντος και συνάμα ασαφής είναι δύσκολο να διακριθούν οι περιγραφικές κατηγορίες και να αποδοθεί ακριβές περιεχόμενο σε αυτές. Η εκθήλυνση και η υπερβολή κατέχουν σημαίνουσα θέση σε διάφορα πολιτισμικά ευρετήρια και διαφορετικά κειμενικά είδη του 18ου αιώνα, και η μετωνυμική δυναμική τους είναι μάλλον σημαντικότερη από την περιγραφική ακρίβεια, ενώ οι αναπαράστασή τους υπάκουε σε εξαιρετικά σύνθετες τεχνικές (Carter, 2000, σ. 73-74. Penrose, 2014. Kavanagh, 2017, σ. xi-xxxvii. O'Driscoll, 2013).

Οι όροι *gens de la manchette* στο Παρίσι ή *mollies* στο Λονδίνο εν πολλοίς προέρχονται από τις αστυνομικές αναφορές και ανακρίσεις. Οι ανακριτές και οι πληροφοριοδότες της αστυνομίας στο Παρίσι εξακολουθούν να οριοθετούν ομοερωτικές σχέσεις με συζυγικούς όρους, όπως συνέβαινε και στους προηγούμενους αιώνες. Μάλιστα συχνά περιγράφοντας τις συναθροίσεις των *gens de la manchette* στο Παρίσι αποδίδουν χαρακτηριστικά εκθήλυνσης σε κάποιους, ενώ καταγράφουν τελετουργικές πρακτικές τις οποίες αποκαλούν γάμους. Μια αναφορά ενός πληροφοριοδότη το 1735 για κάποιον Jacques Baron έγραφε: «Φορούσε ένα γυναικείο μαντίλι και έλεγε ότι είναι η νύφη». Το 1748 ο Pierre Binson περιγράφει τις συναθροίσεις κάποιων *gens de la manchette* σε ταβέρνες: «Κάποιοι από αυτούς βάζουν πετσέτες στο κεφάλι τους και μιμούνται τις γυναίκες προσποιούμενοι τις κινήσεις τους. Όταν κάποιος καινούριος νεαρός έρχεται τον αποκαλούν η νύφη και γίνεται το αντικείμενο της προσοχής όλων». Στις αρχές του 18ου αιώνα ο αρχηγός της γαλλικής αστυνομίας Marc René d'Argenson ανέφερε ότι «στις συναθροίσεις τους δέχονται όλους τους νεαρούς που θέλουν να ενταχθούν σε αυτές, λαμβάνουν ονόματα γυναικών και παντρεύονται». Οι αστυνομικές αναφορές, προϊόν της διεύρυνσης της αστυνόμευσης του 18ου αιώνα, είναι μια νέα μορφή καταγραφής και αποτελούν ένα νέο είδος πηγής. Οι αναφορές αναπαριστούν τις ομοερωτικές σχέσεις ως μια διακριτή κουλτούρα και με την επιμονή σε πρακτικές, όπως ο γάμος, ως τελετουργίες μύησης, επί της ουσίας κατασκευάζουν τις ομοερωτικές συναθροίσεις ως κλειστές μυστικές ομάδες που βασίζονταν στην πίστη των μελών και στις οποίες οι αρχές έπρεπε να διεισδύσουν (Rey, 1988. Merrick, 1998. Merrick, 1999. Merrick, 2002).

Εντούτοις, παρά την ολισθηρότητα των πηγών, ενώ μορφές ομοερωτικών σχέσεων μεταξύ ανδρών παραμένουν «ορατές», όπως και στους προηγούμενους αιώνες, έστω και μέσα από εχθρικές αναφορές, ο γυναικείος ομοερωτισμός βρίσκεται στον χώρο της αορατότητας, τουλάχιστον ως προς την καταδίκη και ποινική «καταστολή» του. Σε άλλα πεδία η εικονογράφησή του ακολουθείται από τη διαγραφή του και την απαξίωση, τον εκτοπισμό του στην ασημαντότητα, ή την τελική επανεγγραφή του σε σενάρια ετεροσεξουαλικότητας. Κατά κάποιο τρόπο οι λογοθετικές τεχνολογίες των προηγούμενων αιώνων διατηρούν την ανθεκτικότητά τους. Η αναζήτηση της ανδρικής ομοερωτικής κουλτούρας του 18ου αιώνα στην επικράτεια των «ορατών» πράξεων και συναθροίσεων επισκιάζει την εξέχουσα σημασία που εξακολουθούν να έχουν τα ιδιώματα της φιλίας και οι ευρύτερη ομοκοινωνικότητα, όπως είδαμε. Παρομοίως, η γυναικεία ομοερωτική επιθυμία στοιχειοθετείται ενσώματα και συναισθηματικά και προβάλλει σε πλήθος κειμένων γραμμένων από

ή για γυναίκες, μεταξύ αυτών μυθιστορήματα, όπου συχνά οι ηγεμονικές συμβάσεις της θηλυκότητας καταστρατηγούνται και κυρίως οι πατριαρχικές προσδοκίες του γάμου διαρρηγνύονται (Legault, 2013. Wahl, 1999. Haggerty, 1998, σ. 88-102).

9.4 Η μεταβαλλόμενη ρητορική και πολιτική περί πορνείας

Αν τον 16ο αιώνα ο Pietro Aretino στον διάλογο με τίτλο *Sei giornate* (1536) ανέτεμνε, εξέθετε και σατίριζε τα όρια και το περιεχόμενο της δημόσιας ηθικής κινητοποιώντας ρητορικά το φύλο και την πορνεία, όπως είδαμε στο έκτο κεφάλαιο, τον 18ο αιώνα το φύλο και η πορνεία γίνονται μετωνυμικά πεδία συζήτησης και διερεύνησης νέων κοινωνικών ζητημάτων και αντιλήψεων. Η πορνεία προκαλεί ιδιαίτερο και διαρκές ενδιαφέρον και αποικίζει πολλαπλά πεδία του δημόσιου λόγου και υπό αυτή την έννοια συνιστά προνομιακό πεδίο προκειμένου να ανιχνεύσουμε συνέχειες και μετασχηματισμούς. Στον 18ο αιώνα δεν έχουμε ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στις πολιτικές ανοχής απέναντι στην πορνεία όπως αυτές διαμορφώθηκαν μετά την εδραίωση της Μεταρρύθμισης. Στον προτεσταντικό κόσμο η πορνεία ήταν απαγορευμένη, ωστόσο εξακολουθούσε να υφίσταται και σε κάποιες περιπτώσεις σε μητροπολιτικά κέντρα, όπως το Λονδίνο και το Άμστερνταμ, να ανθεί, ενώ στην καθολική Ευρώπη η πορνεία γινόταν ανεκτή, ως το μικρότερο κακό, και τελούσε υπό κυμαινόμενες ανά περιοχή ρυθμιστικές και κατασταλτικές πρακτικές. Και στον 18ο αιώνα η πορνεία εξακολουθεί να είναι μια κατεξοχήν ηθική κατηγορία και να χρησιμοποιείται ιδιαίτερα διασταλτικά όπως είδαμε ήδη στους βενετικούς νόμους του 16ου αιώνα. Στο Λεξικό της Γαλλικής Ακαδημίας (*Dictionnaire de l'Académie française*) το 1762 με τους όρους *prostitée, catin*, περιγράφονται «γυναίκες που διάγουν κακιά ζωή» ή «γυναίκες παραδομένες στην αισχρότητα». Η ρητορική εναντίον της πορνείας διαρκώς καταδικάζει την ορατότητά της, χωρίς ιδιαίτερη διαφοροποίηση σε σχέση με τους προηγούμενους αιώνες. Όπως έγραφε το 1758 ο Saunders Welch, επιχειρηματίας, μεταρρυθμιστής του αστυνομικού μηχανισμού και μεταξύ των σχεδιαστών και ιδρυτών του Ιδρύματος της Μαγδαληνής (Magdalen Hospital) που προοριζόταν για μετανοημένες πόρνες, στο σχέδιό του για την εκρίζωση της πορνείας από το Λονδίνο: «Οι πόρνες κατακλύζουν τους δρόμους αυτής της μητρόπολης σε τέτοιο βαθμό και τα πορνεία λειτουργούν με τόσο φανερό τρόπο, που είναι σκάνδαλο για τη δημόσια τάξη και κάποιος ξένος θα σκεφτόταν ότι όλη η πόλη είναι ένα μεγάλο πορνείο». Με παρόμοιο τρόπο η ορατότητα των πορνών στους παρισινούς δρόμους δεσπόζει στο μεταγενέστερο έργο του Louis Sébastien Mercier, *Tableau de Paris* (*Εικόνα του Παρισιού*, 1781-1788) (Mall, 2007).

Στις καθολικές χώρες οι πολιτικές απέναντι στην πορνεία συνεχίζουν και εμβαθύνουν το «αναμορφωτικό» πνεύμα που διέκρινε την καθολική (Αντι-)Μεταρρύθμιση, όπως είδαμε στο έκτο κεφάλαιο. Ευαγή ιδρύματα εξακολουθούν να ιδρύονται για την αναμόρφωση των πορνών και την προστασία όσων διέτρεχαν τον κίνδυνο της ανηθικότητας, στα οποία διασταυρώνονται το αναμορφωτικό ιδεώδες και οι πατερναλιστικές αντιλήψεις των κοινωνικών ελίτ. Στη Γαλλία του δεύτερου μισού του 17ου αιώνα κατά τη βασιλεία του Λουδοβίκου ΙΔ΄ διαμορφώνεται μια νέα ρυθμιστική πολιτική που διαφοροποιείται από την προηγούμενη πολιτική «ανοχής». Ο Λουδοβίκος προβάλλει την εικόνα του «φύλακα απέναντι στην ακολασία του Παρισιού» και προωθεί μια πολιτική αστυνόμευσης και αναμόρφωσης. Διατάγματα όπως το *Réglement du Roi* το 1684 φέρνουν σε ευθυγράμμιση την κοινωνική και την ηθική τάξη: οι πόρνες και οι ανήθικες γυναίκες έρχονται στο επίκεντρο και για αυτές προβλέπεται εγκλεισμός και αναμόρφωση. Στα τέλη του 17ου αιώνα στη Γαλλία ιδρύονται εντός των *hôpitaux généraux* ιδρύματα για την αναμόρφωση των πορνών, όπως και άλλων κοινωνικών κατηγοριών που κρίνονταν ότι έχρηζαν αναμόρφωσης. Για παράδειγμα στο Montpellier το 1692 ένα τέτοιο ίδρυμα ιδρύθηκε με τον τίτλο *Bon Pasteur* (*Ο καλός ποιμένας*), με την υποστήριξη της ντόπιας ελίτ, και λειτούργησε έως τη Γαλλική Επανάσταση. Το ίδρυμα διέθετε ένα ευρύ δίκτυο εθελοντριών, τις λεγόμενες *dames de la Miséricorde*, που ασκούσαν επιτήρηση και αστυνόμευση, και στόχευε στην πνευματική καθοδήγηση των τροφίμων και την επιστροφή τους στην παραγωγική εργασία. Αν και με σημαντική καθυστέρηση σε σχέση με τις πόλεις του ιταλικού χώρου, τα ιδεώδη της (Αντι-)Μεταρρύθμισης έβρισκαν έδαφος στην καθολική Γαλλία (Riley, 2001, σ. 15. Jones, 1989).

Την ίδια στιγμή στη Γαλλία του 18ου αιώνα μια νέα πολιτική που προβάλλει είναι αυτή της συστηματικής αστυνόμευσης. Το 1713 η *Ordonnance royale* που έμεινε σε ισχύ μέχρι τη Γαλλική Επανάσταση έθετε τη δημόσια ανηθικότητα και τη σκανδαλώδη συμπεριφορά κατεξοχήν υπό την αρμοδιότητα των αστυνομικών αρχών, οι οποίες συστηματικά πραγματοποιούσαν επιχειρήσεις εκκαθάρισης των δρόμων. Ειδικές υπηρεσίες δημιουργούνται, όπως το τμήμα για τις λεγόμενες «σπιτωμένες» (*dames entretenues*). Την ίδια εποχή η ρητορική περί πορνείας αρχίζει να αλλάζει, καθώς υποχωρούν οι επιτονισμοί περί αμαρτίας, ενώ αναδύεται η πορνεία ως κατάσταση. Τα δεδομένα, στη βάση των αστυνομικών αρχείων του Παρισιού, για τα μέσα του 18ου αιώνα δείχνουν ότι για τη συντριπτική πλειονότητα όσων συνελήφθησαν με την κατηγορία της πορνείας η

πορνεία ήταν μια περιστασιακή ενασχόληση παράλληλα με κάποια άλλη χαμηλά αμειβόμενη και επισφαλή εργασία, κατά κύριο λόγο στον χώρο της υφαντουργίας. Τα ίδια χαρακτηριστικά της περιστασιακότητας ειδικά για γυναίκες που εργάζονταν στον επισφαλή τομέα της υφαντουργίας αναδύονται και στην περίπτωση του Λονδίνου. Αυτά τα δεδομένα ως προς την περιστασιακότητα, ακόμη και ως προς τη συσχέτιση με την υφαντουργία, συνιστούν μια ισχυρή συνέχεια με τους προηγούμενους αιώνες (Kushner, 2013, σ. 30-35. Benabou, 1987, σ. 280-285. Henderson, 1999, σ. 14-15).

Κατά έναν αναπάντεχο τρόπο σε σχέση με το παρελθόν, τα αναμορφωτικά ιδεώδη εμφανίζονται και στον προτεσταντικό κόσμο, και χαρακτηριστικά στο Λονδίνο. Παρότι τυπικά η πορνεία ήταν παράνομη από τον 16ο αιώνα, στην πράξη ήταν υπαρκτή. Η ρητορική για την πορνεία εξακολουθεί να αντλεί από ένα παλαιότερο και καθιερωμένο απόθεμα που περιλαμβάνει, για παράδειγμα, την εικονογράφηση των πορνών ως φορέων αταξίας λόγω του υποτιθέμενου πληθυσμιακού μεγέθους τους. Σε συμπόρευση με αυτή τη ρητορική από τα τέλη του 17ου αιώνα κάνουν την εμφάνισή τους πρωτοβουλίες και σχέδια που στόχευαν στην αναμόρφωση των πορνών. Οι δημόσιες εκστρατείες εναντίον της πορνείας βρίσκονται στα χέρια νεοϊδρυθέντων θεσμών όπως οι *Societies for the Reformation of Manners*. Αυτές οι Εταιρείες αντιλαμβάνονταν την πορνεία ως φορέα κοινωνικής και ηθικής αταξίας και τις πόρνες ως τερατώδεις υπονομεύτριες της δημόσιας τάξης. Οι πόρνες ήταν τόσο αμαρτωλές και οκνηρές που δεν μπορούσαν να ελέγξουν τις σεξουαλικές διαθέσεις τους. Όπως σημείωνε ένα φυλλάδιο με τίτλο *The Honest and Joint Design of the Tower Hamlets for the general suppression of BAWDY-Houses* (1691), που κατέγραφε την πρωτοβουλία κάποιων κατοίκων να εκριζώσουν τους οίκους ανοχής στην περιοχή Tower Hamlets:

> Εδώ είναι που οι θρασύτατες πόρνες με τα παρδαλά ρούχα τους, τα βαμμένα πρόσωπά τους και τα πουτανίστικα καλέσματά τους παρασέρνουν και οδηγούν τους γιους και τους υπηρέτες μας στην ακολασία και κατά συνέπεια κλέβουν από εμάς για να συντηρηθούν. […] Εδώ είναι που οι μεροκαματιάρηδες τρώνε τα λεφτά τους με τα οποία έπρεπε να πληρώνουν τα χρέη τους και να αγοράζουν ψωμί για τα παιδιά τους. Με αυτόν τον τρόπο οι οικογένειες οδηγούνται στη ζητιανιά και οι ενορίες πτωχεύουν. […] Εδώ είναι που οι νοικοκυραίοι κολλάνε από τη δηλητηριώδη ασθένεια και τη μεταδίδουν στην τίμια και αθώα γυναίκα τους. Εδώ είναι που οι στρατιώτες και οι ναύτες παθαίνουν τέτοια συμφορά που εκθηλύνεται η ψυχή τους, σύντομα καταστρέφεται το σώμα τους και καθίστανται άχρηστοι για την αυτού μεγαλειότητα. Και κατά συνέπεια η ισχύς του έθνους εξασθενεί και υπονομεύεται.

Η πορνεία πλέον δεν είναι μόνο ένα ηθικό παράπτωμα που πρέπει να τιμωρηθεί αλλά έχει ευρύτερες συνέπειες: υπονομεύει την οικονομία και το ίδιο το έθνος (Trumbach, 1998, σ. 121. Cocks, 2017, σ. 77-79).

Το αποκορύφωμα αυτών των πρωτοβουλιών αλλά και του ευρύτερου άγχους της εποχής για την πορνεία ήταν η ίδρυση του Ιδρύματος της Μαγδαληνής το 1758 στο Λονδίνο. Η αναφορά στη Μαγδαληνή φέρει συνδηλώσεις που απορρέουν από τα αντίστοιχα ιδρύματα του καθολικού κόσμου και οι οποίες τώρα αποκτούν νέες πλαισιώσεις. Οι στοχεύσεις του ιδρύματος περιλάμβαναν μετανοημένες πόρνες που δήλωναν την επιθυμία τους να αναμορφωθούν και σταδιακά «αποπλανημένες» γυναίκες που υπό την ψευδή υπόσχεση γάμου κινδύνευαν να υποπέσουν στην πορνεία. Η παραμονή στο ίδρυμα συνοδευόταν από χριστιανική κατήχηση και ενστάλαξη ενός νέου εργασιακού ήθους σε ένα καθεστώς αυστηρής τάξης, πειθαρχίας και ρύθμισης της καθημερινότητας. «Η οκνηρία είναι η αιτία της αμαρτίας και της δυστυχίας», υπενθύμιζε η διευθύντρια του ιδρύματος στην εναρκτήρια ομιλία της προς τις τροφίμους. Η λειτουργία του ιδρύματος βασιζόταν σε φιλανθρωπικές εισφορές αλλά και στην εργασία των τροφίμων, οι οποίες κατά κύριο λόγο απασχολούνταν στην παραγωγή ενδυμάτων. Η πολιτική του εγκλεισμού συνοδευόταν και από τη δημόσια επιτέλεση της μετάνοιας και της αναμόρφωσης. Η κυριακάτικη θεία λειτουργία στο παρεκκλήσι του Ιδρύματος όπου συμμετείχαν οι τρόφιμοι ήταν μια δημόσια εκδήλωση. Πλήθη συνέρρεαν για να τις δουν, συχνά παρίσταντο μέλη της υψηλής κοινωνίας και της βασιλικής οικογένειας ενώ σταδιακά η εκδήλωση εξελίχθηκε σε τουριστικό αξιοθέατο (Nash, 1984. Gonda, 2001, σ. 62-65).

Το Ίδρυμα της Μαγδαληνής ήταν ένας ιδιωτικός θεσμός, καινοφανής σε προτεσταντικές χώρες. Βασικά συστατικά του, όπως ο εγκλεισμός, η αναμόρφωση, η φιλανθρωπική δράση της ελίτ και η εργασία των τροφίμων, απαντούν σε αντίστοιχους αναμορφωτικούς θεσμούς που είχαν δημιουργηθεί τον 16ο αιώνα στο κλίμα και τις πολιτικές της καθολικής (Αντι-)Μεταρρύθμισης. Ωστόσο, πλέον εγγράφονταν σε νέες πεφωτισμένες αντιλήψεις του 18ου αιώνα περί αναμόρφωσης και κοινωνικής χρησιμότητας και ειδικά αντλούσαν από το συναισθηματικό ιδίωμα της εποχής στο οποίο τα ιδεώδη της αρετής και της ευαισθησίας διασταυρώνονταν με τα οφέλη του εμπορίου και της νέας οικονομίας. Εδώ η πόρνη δεν είναι πλέον το πλάσμα

που δεν μπορεί να τιθασεύσει τις σεξουαλικές διαθέσεις της και πρέπει να τιμωρηθεί, όπως οι *Societies for the Reformation of Manners* πίστευαν και γι' αυτό έστελναν τις πόρνες σε φυλακές του Λονδίνου, αλλά πλάσματα που έχρηζαν συμπόνοιας, «δύστυχες γυναίκες», όπως τις ανέφερε ο Jonas Hanway, ένας εκ των σχεδιαστών του ιδρύματος, θύματα που μπορούσαν να τύχουν αναμόρφωσης. Στον σχεδιασμό και τη λειτουργία των ιδρυμάτων του 18ου αιώνα η προσδοκία και το ιδεώδες της αναμόρφωσης είχαν εξέχουσα θέση, γεγονός που τα συνδέει περισσότερο με αντίστοιχους θεσμούς της (Αντι-)Μεταρρύθμισης του 16ου και λιγότερο με θεσμούς του 17ου αιώνα όπως τα πτωχοκομεία, με χαρακτηριστικές περιπτώσεις το *Spinhuis* στην Ολλανδία όπου μεταξύ των τροφίμων υπήρχαν και γυναίκες καταδικασμένες για πορνεία. Το *Spinhuis* (όπως και το αντίστοιχο *Rasphuis* για άνδρες) διακρινόταν για τον τιμωρητικό εγκλεισμό και τον εξαναγκασμό σε βαριές χειρωνακτικές εργασίες, υπακούοντας κυρίως στη ρητορική περί «άξιων» και «ανάξιων» φτωχών (Peace, 2017).

Μια νέα νοηματοδότηση της πορνείας που αναδύεται τον 18ο αιώνα είναι η σύνδεσή της με την ευρωστία του έθνους και του κράτους. Η πορνεία δεν είναι μόνο ένα ηθικό πρόβλημα. Όπως είδαμε στο φυλλάδιο του ύστερου 17ου αιώνα για τους οίκους ανοχής στην περιοχή Tower Hamlets του Λονδίνου, οι πόρνες έθεταν σε κίνδυνο τους στρατιώτες και τους ναύτες και κατά συνέπεια το αξιόμαχο του βασιλείου. Η πορνεία συνδέεται ολοένα και εντονότερα με την πληθυσμιακή και δημογραφική ευρωστία. Ένα φυλλάδιο με τίτλο *Some Considerations Upon Streetwalkers with a Proposal for lessening the present number of them* (1726) του Daniel Defoe αξιολογεί τη χρησιμότητα των γυναικών ως προς την αναπαραγωγή και την παραγωγή. Οι πόρνες, όμως, δεν μπορούν να χρησιμεύσουν σε τίποτα από τα δύο. Στη Γαλλία ο Nicholas Restif de la Bretonne στην πραγματεία του για την πορνεία με τίτλο *Le Pornographe ou Idées d'un honnête homme sur un projet de règlement pour les prostituées* (1769) πρότεινε τη χωροταξική ρύθμιση της πορνείας ως μέτρο για τους κινδύνους που έθετε στη δημόσια υγεία με την ίδρυση του λεγόμενου *Parthénion* (*Παρθενίο*). Το *Parthénion* θα ήταν ένας «ειδυλλιακός» χώρος όπου οι έγκλειστες πόρνες θα μάθαιναν μουσική και χορό. Με τους αυστηρούς ελέγχους γύρω από τα λεγόμενα αφροδίσια νοσήματα και τη συναναστροφή μεταξύ τροφίμων και επισκεπτών το *Parthénion* προοριζόταν ως «οίκος απόλαυσης» αλλά και ως «οίκος αύξησης του πληθυσμού», καθώς τα παιδιά που τυχόν γεννιόνταν θα αναθρέφονταν εκεί. Τους δημογραφικούς κινδύνους επεσήμαινε και ο Jonas Hanway, ένας εκ των ιδρυτών του Ιδρύματος της Μαγδαληνής στο Λονδίνο, γράφοντας ότι η πορνεία «κατέστρεφε την υγεία και την αναπαραγωγική ικανότητα του πληθυσμού» σε μια εποχή που η Αγγλία βρισκόταν σε πόλεμο με τη Γαλλία (Επταετής Πόλεμος, 1756-1763) και ανέπτυσσε ολοένα και πιο δυναμικά σχέδια αυτοκρατορικής επέκτασης. Κατά τον Hanway οι αναμορφωμένες πόρνες μπορούν «να γίνουν χαρούμενες μητέρες με παιδιά». Τα ιδρύματα προς αναμόρφωση των πορνών αλλά και η ίδια η έννοια της αναμόρφωσης τον 18ο αιώνα αντλούν και εγγράφονται σε πολλαπλές και συχνά αντιθετικές ιδεολογικές, πολιτισμικές και κοινωνικές επικράτειες της εποχής: το συναισθηματικό ιδίωμα, την εμπορική κουλτούρα, τα καθολικά και προτεσταντικά ιδεώδη, τον υγιεινιστικό λόγο, την έννοια της χρησιμότητας και τα εθνικά ή και αυτοκρατορικά προτάγματα, τις αντιλήψεις περί εαυτού και αμαρτίας, τις έμφυλες προσδοκίες (Mudge, 2000, 52-54).

Το ζήτημα της πορνείας και η μορφή της πόρνης συναρπάζουν το κοινό και έχουν συστηματικά θέση στις δημόσιες συζητήσεις. Παράλληλα με τις συζητήσεις γύρω από την αναμόρφωση, την αστυνόμευση και τους κινδύνους που η πορνεία και η ορατότητά της ενείχε, η μορφή της πόρνης αποικίζει με καινοφανή τρόπο πολλαπλούς χώρους της κοινωνικής, διανοητικής και πολιτισμικής ζωής, ειδικά το θέατρο, τις φτηνές φυλλάδες και τη λογοτεχνία. Η μορφή της πόρνης πρωταγωνιστεί στο κείμενο *Het Amsterdamsch Hoerdom* (*Η πορνεία του Άμστερνταμ*) που εκδόθηκε το 1681 και γνώρισε πολλές επανεκδόσεις και μεταφράσεις και στο ανώνυμο *The London Jilt or, The Politick Whore Shewing the Artifices and Strategems which the Ladies of Pleasure Make Use of for the Intreaguing and Decoying Men* (1683). Σε αυτό το δημοφιλές πρώιμο μυθιστόρημα πρωταγωνιστικό ρόλο έχει η πόρνη Cornelia που αφηγείται τις αναμνήσεις της σε πρώτο πρόσωπο. Η πόρνη πρωταγωνιστεί στο θεατρικό έργο της Aphra Behn, *The Rover*, και στα μυθιστορήματα του Daniel Defoe, *Moll Flanders* (1722) και *Roxana: The Fortunate Mistress* (1724), της Eliza Haywood, *The Anti-Pamela; or Feign'd Innocence Detected* (1741), και του Samuel Richardson, *Clarissa; or, The History of a Young Lady* (1748). Η θεατρική και μυθιστορηματική μορφή της πόρνης προκαλεί την έλξη του κοινού διότι γίνεται το όχημα πολλαπλών διαπραγματεύσεων. Στη μορφή της πόρνης αποκαλύπτονται, συγκαλύπτονται και εκτονώνονται κοινωνικές και πολιτισμικές εντάσεις, προβληματοποιούνται προσδοκίες και αναπαραστάσεις.

Η πόρνη ως εξέχουσα ετερότητα σε διαπλοκή με άλλες «εξωτικές» και «φυλετικοποιημένες» ετερότητες από τη βρετανική αυτοκρατορική επικράτεια λειτουργούσε συγκροτησιακά και επιβεβαιωτικά προς τη λευκή, αγγλική θηλυκότητα που ήταν ταυτισμένη με την οικιακότητα. Σε άλλες στιγμές η πόρνη προβληματοποιούσε την αξεδιάλυτη ταύτιση της θηλυκότητας με τον ιδιωτικό και οικιακό χώρο. Η πόρνη υπονόμευε τον διαχωρισμό δημόσιου και ιδιωτικού διότι τοποθετούσε τη σεξουαλικότητα, το εξέχον στοιχείο του ιδιωτικού

και της οικιακότητας, στην επικράτεια της αγοράς και της οικονομίας, σε μια στιγμή που το ιδιωτικό νοούνταν ως καταφύγιο από τον σκληρό κόσμο του δημόσιου και της αγοράς. Η πορνεία νοημοτοδοτούσε την απώλεια της αρετής και της τιμής και τους κινδύνους της εμπορευματοποίησης. Συμπύκνωνε τους διαταρακτικούς αλλά και δυνάμει απελευθερωτικούς τρόπους με τους οποίους οι καπιταλιστικές σχέσεις αποδιάρθρωναν τους παραδοσιακούς δεσμούς κύρους και εξουσίας και υπόσχονταν περιθώρια κοινωνικής ανέλιξης. Άλλωστε ακόμη και τον 18ο αιώνα οι κίνδυνοι που συνδέονται με την εμπορική οικονομία παρέμεναν ισχυροί όπως και στους προηγούμενους αιώνες. Η πορνεία, υπό αυτή την έννοια, εξέθετε τις εντάσεις και αντιφάσεις της αναδυόμενης αστικής κουλτούρας, γινόταν η επιτομή της διαπλοκής οικονομικού και προσωπικού και δοκίμαζε τις έμφυλες προσδοκίες. Ο ίδιος ο όρος της εποχής για την πορνεία, «εξαχρειωμένη δοσοληψία», φέρει το βάρος της οικονομίας. Η αναμόρφωση της πόρνης επιχειρεί να συμβιβάσει πολλές από αυτές τις εντάσεις. Η αναμορφωμένη πόρνη επί της ουσίας παρέμενε ενάρετη σε ένα διεφθαρμένο σώμα. Παρότι μετείχε στην οικονομία της αγοράς, δεν ήταν πλήρως προϊόν. Στη λογοτεχνία από το τέλος του 17ου αιώνα έως τον ύστερο 18ο αιώνα διακρίνουμε μια μετατόπιση από τη μορφή της πόρνης που υπακούει στις ακόρεστες και παράλογες σεξουαλικές επιθυμίες της σε εκείνη που, παρά τις εντάσεις και τα άγχη που δημιουργεί, μετέχει στις λειτουργίες της αγοράς. Πρόκειται για μια σταδιακή αναδιάταξη στη διαπλοκή επιθυμίας, σώματος, οικονομίας και εργασίας (Nussbaum, 1995, σ. 95-113. Jones, 1997. Rosenthal, 2006, σ. 8-16, 199-212).

Ίσως με τον πιο οξυδερκή τρόπο οι εντάσεις που συνοψίζονταν στη μορφή της πόρνης και την πορνεία γίνονται αντικείμενο πραγμάτευσης στο έργο του Αγγλο-ολλανδού φιλοσόφου Bernard Mandeville, ο οποίος υποστήριξε την ανάγκη νομιμοποίησης της πορνείας στην Αγγλία. Σε έργα όπως το *Fable of the Bees* (1714) και το *Modest Defence of Public Stews* (1724) ο Mandeville υποστηρίζει ότι τίποτα δεν βρίσκεται έξω από την επικράτεια του κέρδους, είτε οικονομικού είτε σεξουαλικού. Γράφει σε μια εποχή που αναπτύσσονται πρακτικές και προγράμματα χριστιανικής αναμόρφωσης, οι κοινωνικές αντιλήψεις διαμορφώνονται μέσα από το ιδίωμα του συναισθηματισμού ενώ αναδύεται το ιδεώδες του ρομαντικού έρωτα. Το ιδίωμα του συναισθηματισμού και τα αναμορφωτικά ιδεώδη αποτυπώνονταν χαρακτηριστικά στο θέατρο των αρχών του 18ου αιώνα και αργότερα στο μυθιστόρημα. Στα αναμορφωτικά ιδεώδη καταδικάζονται η πολυτέλεια και τα πολυτελή έξοδα για ξενόφερτες μόδες, σχεδόν πάντα ως γυναικεία ελαττώματα, οι πρακτικές όπως η μονομαχία που κρίνονται ως επικίνδυνες και ατιμωτικές, και οι άνδρες λιμοκοντόροι, οι *fops*, που καταναλώνουν είδη πολυτελείας όπως οι γυναίκες και θέτουν σε κίνδυνο τον ανδρισμό τους. Απέναντι στα νέα ιδεώδη του ρομαντικού έρωτα ο Mandeville υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι συνάπτουν γαμήλιες σχέσεις για κύρος, χρήματα και σεξουαλική ικανοποίηση.

> Με τον έρωτα εννοούμε μια ισχυρή προδιάθεση που από τη Φύση είναι διακριτή από όλα τα άλλα συναισθήματα της φιλίας, της ευγνωμοσύνης και της συγγένειας, και την οποία άτομα διαφορετικού φύλου αναπτύσσουν το ένα για το άλλο […] και είναι το αποτέλεσμα αλλά και η μεταμφίεση εκείνου του Πάθους που μας οδηγεί στην προσπάθεια για τη διαιώνιση του Είδους μας. Αυτή η διάθεση είναι εγγενής στους άνδρες και στις γυναίκες, που δεν έχουν κάποιο ελάττωμα κατά τη διαμόρφωσή τους, τόσο όσο η πείνα και η δίψα. […] Ωστόσο, για χάρη της ειρήνης και της ευημερίας της πολιτισμένης οργανωμένης κοινωνίας αυτό [το πάθος] πρέπει να μένει κρυφό και στη σιωπή […] η ίδια η λέξη για αυτή τη διάθεση, παρότι είναι η πιο απαραίτητη για τη συνέχιση της ανθρωπότητας, έχει γίνει τόσο απεχθής και οι κύριες λέξεις που προσδιορίζουν τη Λαγνεία είναι *Μιαρότητα* και *Αισχρότητα*».

Σε αυτή τη βάση ο Mandeville υποστηρίζει ότι τα «ιδιωτικά ελαττώματα πρέπει να μετατρέπονται σε δημόσιο όφελος» και μία τέτοια περίπτωση μπορεί να είναι η πορνεία, η οποία στην Αγγλία ήταν παράνομη. Η νομιμοποίηση και κρατική εποπτεία των οίκων ανοχής, κατά τον Mandeville, μπορεί να είναι προς το δημόσιο όφελος, κοινωνικά και οικονομικά. Οι πόρνες ως τα μιαρά μέλη της κοινωνίας δεν ωφελούν την κοινωνία και την καθαρότητα των υπολοίπων μέσω του εξοστρακισμού τους αλλά η ίδια η μιαρότητά τους είναι κοινωνικά χρήσιμη. Ανατρέποντας την παραδοσιακή προτεσταντική αντίληψη για την πορνεία, ο Mandeville αναδιατυπώνει την παλαιά θεώρηση των καθολικών και επαναφέρει γνωστά επιχειρήματα περί προστασίας των παρθένων και των «τίμιων» γυναικών. Η χρησιμότητα της πορνείας έγκειτο επίσης στη λήψη ορθότερων αποφάσεων για τους άνδρες. Αντί να καθοδηγούνται στη σύναψη γαμήλιας σχέσης από την πίεση της σεξουαλικής επιθυμίας, η λειτουργία οίκων ανοχής θα τους οδηγεί στις ορθότερες αποφάσεις για τη σύναψη γάμου, όπου ως ορθή νοείται η απόφαση που υπακούει στον στόχο της αναπαραγωγής. Η πορνεία σε οριοθετημένη μορφή μπορεί να συνεισφέρει στην εθνική οικονομία. Τα επιχειρήματα του Mandeville ανατέμνουν και εικονογραφούν τις εντάσεις ανάμεσα στις καπιταλιστικές πρακτικές και τις παραδοσιακές χριστιανικές αξίες του 18ου αιώνα. Ανάμεσα στις χριστιανικές προδιαγραφές και την καπιταλιστική δυναμική

οι σεξουαλικές σχέσεις παραμένουν αταλάντευτα αναπαραγωγικές ενώ το έμφυλο ιδίωμα αποτελεί τον αδιόρατο αλλά σταθερό αρμό αναπαραγωγής και φυσικοποίησης των κοινωνικών ιεραρχιών (Hundert, 1994. Batchelor, 2004. Rosenthal, 2015).

Βιβλιογραφία

Adair, R. (1996). *Courtship, Illegitimacy and Marriage in Early Modern England*. Manchester University Press.

Azfar, F. (2012). Genealogy of an Execution: The Sodomite, the Bishop, and the Anomaly of 1726. *Journal of British Studies, 51*(3), 568-593.

Barclay, K. (2011). *Love, Intimacy and Power. Marriage and Patriarch in Scotland, 1650-1850*. Manchester University Press.

Batchelor, J. (2004). 'Industry in Distress': Reconfiguring Femininity and Labor in the Magdalen House. *Eighteenth-Century Life*, 28.1, 1-20.

Benabou, E. M. (1987). *La prostitution et la police des moeurs au XVIIIe siècle*. Éditions Perrin.

Bizzocchi, R. (2009). Cicisbei: Italian Morality and European Values in the Eighteenth Century. Στο P. Findlen, W. W. Roworth & C. M. Sama (επιμ.), *Italy's Eighteenth Century: Gender and Culture in the Age of the Grand Tour* (σ. 35-58). Stanford University Press.

Blum, C. (2002). *Strength in Numbers: Population, Reproduction, and Power in Eighteenth-Century France*. Johns Hopkins University Press.

Bray, A. (1995). *Homosexuality in Renaissance England*. Columbia University Press.

Brewer, J. (1997). *Pleasures of the Imagination: English Culture in the Eighteenth Century*. Farrar, Straus & Giroux.

Carr, R. (2014). *Gender and Enlightenment Culture in Eighteenth-Century Scotland*. Edinburgh University Press.

Carter, P. (1999). James Boswell's Manliness. Στο T. Hitchcock & M. Cohen (επιμ.), *English Masculinities, 1660-1800* (σ. 111-130). Longman.

Carter, P. (2000). *Men and the Emergence of Polite Society, Britain, 1660-1800*. Longman.

Cavallo, S. (2010). Bachelorhood and Masculinity in Renaissance and Early Modern Italy. *European History Quarterly, 38*(3), 375-397.

Clark, A. (1986). The Politics of Seduction in English Popular Culture, 1748-1848. Στο J. Radford (επιμ.), *The Progress of Romance: The Politics of Popular Fiction* (σ. 47-72). Routledge.

Clark, A. (1995). *The Struggle for the Breeches: Gender and the Making of the British Working Class*. University of California Press.

Clark, A. (2005). Female Sexuality. Στο D. Simonton (επιμ.), *The Routledge History of Women in Europe Since 1700* (σ. 54-92). Routledge.

Clery, E. J. (2004). *The Feminization Debate in Eighteenth-Century England: Literature, Commerce and Luxury*. Palgrave Macmillan.

Cocks. H. G. (2017). *Visions of Sodom: Religion, Homoerotic Desire, and the End of the World in England, 1550-1850*. University of Chicago Press.

Cohen, M. (1996). *Fashioning Masculinity: National Identity and Language on the Eighteenth Century*. Routledge.

Crawford, K. (2013). The Good, the Bad, and the Textual. Approaches to the Study of the Body and Sexuality, 1500-1750. Στο S. Toulalan & K. Fisher (επιμ.). *The Routledge History of Sex and the Body, 1500 to the Present* (σ. 23-37). Routledge.

Dabhoiwala, F. (2012). *The Origins of Sex: A History of the First Sexual Revolution*. Oxford University Press.

Dickson, L. W. (2018). Syphilis and Sociability: The Impolite Bodies of Two Gentleman, James Boswell (1740-1795) and Sylas Neville (1741-1840). Στο A. Mangham & D. Lea (επιμ.), *The Male Body in Medicine and Literature* (σ. 177-193). Liverpool University Press.

Donato, C. (2010). Where 'Reason and the Sense of Venus Are Innate in Men': Male Friendship, Secret Societies, Academies, and Antiquarians in Eighteenth-Century Florence. *Italian Studies*, 65(3), 329-344.

Feldman, M. (2000). The Absent Mother in Opera Seria. Στο M. A. Smart (επιμ.), *Siren Songs: Representations of Gender and Sexuality in Opera* (σ. 29-46). Princeton University Press.

Fisher, W. (2006). *Materializing Gender in Early Modern English Literature and Culture*. Cambridge University Press.

Foster, T. (1999). Deficient Husbands: Manhood, Sexual Incapacity, and Male Marital Sexuality in Seventeenth-Century New England. *William and Mary Quarterly*, *56*(4), 723-744.

Gonda, C. (2001). Misses, Murderesses and Magdalens: Women in the Public Eye. Στο E. Eger, C. Grant, P. Warburton & C. Ó Gallchoir (επιμ.), *Women, Writing and the Public Sphere, 1700-1830* (σ. 53-71). Cambridge University Press.

Greene, J. (2003). Public Secrets: Sodomy and the Pillory in the Eighteenth Century and Beyond. *The Eighteenth Century*, *44*(2-3), 203-232.

Griffin, E. (2013). *Sex, Illegitimacy and Social Change in Industrializing Britain*. *Social History*, *38*(2) 139-161.

Haggerty, G. E. (1998). *Unnatural Affections: Women and Fiction in the Later 18th Century*. Indiana University Press.

Haggerty, G. E. (1999). *Men in Love: Masculinity and Sexuality in the Eighteenth Century*. Columbia University Press.

Haggerty, G. E. (2006). Queering Horace Walpole. *SEL Studies in English Literature 1500-1900*, *46*(3), 543-561.

Haggerty, G. E. (2011). *Horace Walpole's Letters: Masculinity and Friendship in the Eighteenth Century*. Bucknell University Press.

Harvey, K. (2004). *Reading Sex in the Eighteenth Century: Bodies and Gender in English Erotic Culture*. Cambridge University Press.

Harvey, K. (2012a). *The Little Republic: Masculinity and Domestic Authority in Eighteenth-Century Britain*. Oxford University Press.

Harvey, K. (2012b). Ritual Encounters: Punch Parties and Masculinity in the Eighteenth Century. *Past & Present*, *214*(1), 165-203.

Henderson, T. (1999). *Disorderly Women in Eighteenth-Century London: Prostitution and Control in the Metropolis, 1730-1830*. Longman.

Hitchcock, Tim. (1996). Redefining Sex in Eighteenth-Century England. *History Workshop Journal*, *41*, 73-90.

Hitchcock, Tim. (1997). *English Sexualities, 1700-1800*. Macmillan.

Hundert, E. J. (1994). *The Enlightenment's Fable: Bernard Mandeville and the Discovery of Society*. Cambridge University Press.

Hunt, M. (1992). Wife Beating, Domesticity, and Women's Independence in Eighteenth-Century London. *Gender & History*, *4*, 10-33.

Johnson, C. (1995). *Equivocal Beings: Politics, Gender, and Sentimentality in the 1790s*. University of Chicago Press.

Jones, C. (1989). *The Charitable Imperative: Hospitals and Nursing in Ancien Régime and Revolutionary France*. Routledge.

Jones, V. (1997). *Placing Jemima: Women Writers of the 1790s and the Eighteenth-Century Prostitution Narrative*. Women's Writing, *4*(2), 201-220.

Jordanova, L. (1989). *Sexual Visions: Images of Gender in Science and Medicine Between the Eighteenth and Twentieth Centuries*. University of Wisconsin Press.

Καρούζου, Ε. (2020). Η πολιτική οικονομία της σεξουαλικότητας τον 18ο αιώνα. Στο Δ. Βασιλειάδου & Γ. Γκότση (επιμ.), *Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα* (σ. 301-317). Εκδόσεις Θεμέλιο.

Kavanagh, D. (2017). *Effeminate Years: Literature, Politics, and Aesthetics in Mid-Eighteenth Britain*. Bucknell University Press.

Kelleher, P. (2015). *Making Love: Sentiment and Sexuality in Eighteenth-Century British Literature*. Bucknell University Press.

Kushner, N. (2013). *Erotic Exchanges: The World of Elite Prostitution in Eighteenth Century Paris*. Cornell University Press.

Laqueur, T. (1993). Sex and Desire in the Industrial Revolution. Στο P. O'Brien & R. Quinault (επιμ.), *The Industrial Revolution and British Society* (σ. 100-123). Cambridge University Press.

Laqueur, T. (2003). *Κατασκευάζοντας το φύλο. Σώμα και κοινωνικό φύλο από τους αρχαίους Έλληνες έως τον Φρόιντ* (Π. Μαρκέτου, μτφρ.). Εκδόσεις Πολύτροπον.

Laslett, P. (1977). *Family Life and Illicit Love in Earlier Generations: Essays in Historical Sociology*. Cambridge University Press.

Legault, M. (2013). De-Sexing the Lesbian: Isaac de Benserade's Narrative Quest. Στο C. Mounsey (επιμ.), *Developments in the Histories of Sexualities: In Search of the Normal, 1600-1800* (σ. 71-90). Bucknell University Press.

Litchfield, R. B. (1969). Caratteristiche demografiche delle famiglie fiorentine dal sedicesimo al diciannovesimo secolo. Στο C. A. Corsini (επιμ.), *Saggi di Demografia Storica* (σ. 19-34). Università di Firenze.

Mall, L. (2007). Eros et labor. Le (beau) sexe, le travail et le travail du sexe dans le Tableau de Paris de Louis Sébastien Mercier. *Clio: Histoire, Femmes et Societes, 25*, 227-257.

Matz, R. (επιμ.). (2016). *Two Early Modern Marriage Sermons: Henry Smith's* A Preparative to Marriage *(1591) and William Whately's* A Bride-Bush *(1623)*. Routledge.

McAlpin, M. (2012). *Female Sexuality and Cultural Degradation in Enlightenment France: Medicine and Literature*, Ashgate.

McFarlane, C. (1997). *The Sodomite in Fiction and Satire, 1660-1750*. Columbia University Press.

Merrick, J. (1999). Sodomitical Scandals and Subcultures in the 1720s. *Men and Masculinities*. 1, 365-384.

Merrick, J. (1998). Commissioner Foucault, Inspector Noël, and the 'Pederasts' of Paris, 1780-1783. *Journal of Social History*, *32*(2), 287-307.

Merrick, J. (2002). Sodomites and Police in Paris, 1715. *Journal of Homosexuality*, *42*(3), 103-128.

Merrick, J. (2016). Patterns and Concepts in the Sodomitical Subculture of Eighteenth-Century Paris. *Journal of Social History*, *50*(3), 273-306.

Merrick, J. (2017). 'A Fabric of Infamy': The Sodomitical Life of Jean François de Rougemont. *Journal of the History of Sexuality*, *26*(1), 1-25.

Merrick, J. (2018). New Sources and Questions for Research on Sexual Relationships between Men in Eighteenth-Century France. *Gender & History*, *30*(1), 9-29.

Moore, S. (2010). A Nation of Harlequins? Politics and Masculinity in Mid-Eighteenth Century England. *Journal of British Studies*, *49*(3), 514-539.

Moulton, I. F. (2013). Erotic Representation, 1500-1750. Στο S. Toulalan & K. Fisher (επιμ.), *The Routledge History of Sex and the Body, 1500 to the Present* (σ. 207-222). Routledge.

Muchembled, R. (2007). *Ο οργασμός και η Δύση. Ιστορία της σαρκικής απόλαυσης από τον 16ο αιώνα ως την εποχή μας* (Π. Μαρκέτου, μτφρ.). Εκδόσεις Μεταίχμιο.

Mudge, B. K. (2000). *The Whore's Story: Women, Pornography, and the British Novel, 1684-1830*. Oxford University Press.

Nash, S. (1984). Prostitution and Charity: The Magdalen Hospital. A Case Study. *Journal of Social History*. *17*(4), 617-628.

Newman, G. (1997). *The Rise of English Nationalism*: *A Cultural* History, *1740-1830*. Palgrave Macmillan.

Nichols, M. D. (2015). The *Aristotle* Texts, Sex, and the American Woman. Στο R. Stephanson & D. N. Wagner (επιμ.), *The Secrets of Generation: Reproduction in the Long Eighteenth Century* (σ. 417-437). University of Toronto Press.

Nussbaum, F. A. (1989). *The Autobiographical Subject: Gender and Ideology in Eighteenth-Century England*. Johns Hopkins University Press.

Nussbaum, F. A. (1995). *Torrid Zones: Maternity, Sexuality, and Empire in Eighteenth-Century English Narratives*. Johns Hopkins University Press.

O'Brien, K. (2009). *Women and Enlightenment in Eighteenth-Century Britain*. Cambridge University Press.

O'Driscoll, S. (2013). The Molly and the Fop: Untangling Effeminacy in the Eighteenth Century. Στο C. Mounsey (επιμ.), *Developments in the Histories of Sexualities: In Search of the Normal, 1600-1800* (σ. 145-172). Bucknell University Press.

Outram, D. (2019). *The Enlightenment*. Cambridge University Press (4η εκδ.)

Penrose, M. A. (2014). *Masculinity and Queer Desire in Spanish Enlightenment Literature*. Ashgate.

Parker. F. (2019). *On Declaring Love: Eighteenth-Century Literature and Jane Austen*. Routledge.

Peace, M. (1999). The Economy of Nymphomania: Luxury, Virtue, Sentiment and Desire in Mid-Eighteenth Century Medical Discourse. Στο E. Fudge, R. Gilbert & S. Wiseman (επιμ.), *At the Borders of the Human: Beasts, Bodies and Natural Philosophy in the Early Modern Period* (σ. 239-259). Macmillan.

Peace, M. (2017). *Changing Sentiments and the Magdalen Hospital: Luxury, Virtue and the Senses in Eighteenth-Century Culture*. Routledge.

Pocock, J. G. A. (1999). *Barbarism and Religion. The Enlightenments of Edward Gibbon*. 1737-1764. Cambridge University Press.

Poole, S. (2007). 'Bringing Great Shame Upon This City': Sodomy, the Courts and the Civic Idiom in Eighteenth-Century Bristol. *Urban History*, *34*(1), 114-126.

Pottle, F. (επιμ.). (1991). *Boswell's London Journal 1762-1763*. Edinburg University Press.

Porter, R. (1982). *English Society in the Eighteenth Century*. Harmondsworth.

Porter, R. & Hall, L. (1995). *The Facts of Life: The Creation of Sexual Knowledge in Britain, 1650-1950*. Yale University Press.

Quinlan, S. M. (2007). *The Great Nation in Decline: Sex, Modernity and Health Crises in Revolutionary France c.1750-1850*. Ashgate.

Rendall, J. (1999). Clio, Mars and Minerva: The Scottish Enlightenment and the Writing of Women's History. Στο T. M. Devine & J. R. Young (επιμ.), *Eighteenth-Century Scotland: New Perspectives* (σ. 135-141). Tuckwell Press.

Rey, M. (1988). Police and Sodomy in Eighteenth-Century Paris: From Sin to Disorder. *Journal of Homosexuality*, *16*(1-2).

Riley, P. (2001). *A Lust for Virtue: Louis XIV's Attack on Sin in Seventeenth-Century France*. Greenwood Press.

Robertson, J. (2005a). *The Case for the Enlightenment: Scotland and Naples, 1680-1760*. Cambridge University Press.

Robertson, J. (2005b). *Women and Enlightenment: A Historiographical Conclusion*. Στο S. Knott & B. Taylor (επιμ.), *Women, Gender and Enlightenment* (σ. 692-704). Palgrave Macmillan.

Roe, S. A. (2003). The Life Science. Στο R. Porter (επιμ.), *The Cambridge History of Science*. τ. 4, *Eighteenth-Century Science*, (σ. 397-416). Cambridge University Press.

Rosenthal, L. (2006). *Infamous Commerce: Prostitution in Eighteenth-Century British Literature and Culture*. Cornell University Press.

Rosenthal, L. (2015). Sex, Money, and Feelings: Mandeville's Dialogue with Sentimental Drama. Στο E. B. Pires & J. Braga (επιμ.), *Bernard de Mandeville's Tropology of Paradoxes: Morals, Politics, Economics, and Therapy* (σ. 49-64). Springer.

Rousseau, G. S. (2012). *The Notorious Sir John Hill: The Man Destroyed by Ambition in the Era of Celebrity*. Lehigh University Press.

Rousseau, G. S. (2015). Panspermist Jokes, Reproductive Technologies, and Virgin Births: Some Enlightenment Luciniades. Στο R. Stephanson & D. N. Wagner. *The Secrets of Generation: Reproduction in the Long Eighteenth Century* (σ. 500-529). University of Toronto Press.

Schneewind, J. B. (1998). *The Invention of Autonomy: A History of Modern Moral Philosophy*. Cambridge University Press.

Sebastiani, S. (2005). 'Race', Women and Progress in the Scottish Enlightenment. Στο S. Knott & B. Taylor (επιμ.), *Women, Gender and Enlightenment* (σ. 75-96). Palgrave Macmillan.

Shorter, E. (1971). Illegitimacy, Sexual Revolution and Social Change in Modern Europe. *Journal of Interdisciplinary History*, *2*(2), 237-272.

Steakley, J. (1989). Sodomy in Enlightenment Prussia: From Execution to Suicide. *Journal of Homosexuality*, *16*(1-2). 163-175.

Stolberg, M. (2000). An Unmanly Vice: Self-Pollution, Anxiety, and the Body in the Eighteenth Century. *Social History of Medicine*, *13*(1), 1-21.

Taylor, B. (2005). Feminists Versus Gallants: Manners and Morals in Enlightenment Britain. Στο S. Knott & B. Taylor (επιμ.), *Women, Gender and Enlightenment* (σ. 30-52). Palgrave Macmillan.

Tilley, L. A., Scott, J. W. & Cohen, M. (1976). Women's Work and European Fertility Patterns. *Journal of Interdisciplinary History*, *6*, 447-476.

Tobin, R. (2004). *Warm Brothers: Queer Theory and the Age of Goethe*. University of Pennsylvania Press.

Tomaselli, S. (1985). The Enlightenment Debate on Women. *History Workshop Journal*, *20*, 101-124.

Tosh, J. (1999). The Old Adam and the New Man: Emerging Themes in the History of English Masculinities, 1750-1850. Στο T. Hitchcock & M. Cohen (επιμ.), *English Masculinities, 1660-1800* (σ. 217-238). Longman.

Toulalan, S. (2006). 'The Act of Copulation Being Ordain'd by Nature as the Ground of all Generation': Fertility and the Representation of Sexual Pleasure in Seventeenth-Century Pornography in England. *Women's History Review*, *15*(4), 521-532.

Trumbach, R. (1987). Modern Prostitution and Gender in *Fanny Hill*: Libertine and Domesticated Fantasy. Στο G. S. Rousseau & R. Porter (επιμ.), *Sexual Underworlds of the Enlightenment* (σ. 69-85). Manchester University Press.

Trumbach, R. (1989) The Birth of the Queen: Sodomy and the Emergence of Gender Equality in Modern Culture, 1660-1750. Στο M. B. Duberman, M. Vicinus, & G. Chauncey (επιμ.), *Hidden from History: Reclaiming the Gay and Lesbian Past* (129-140). New American Library.

Trumbach, R. (1998). *Sex and the Gender Revolution*. τ. 1, *Heterosexuality and the Third Gender in Enlightenment London*. University of Chicago Press.

Trumbach, R. (2013). From Age to Gender, *c*. 1500-1750: From the Adolescent Male to the Adult Effeminate Body. Στο S. Toulalan & Kate Fisher (επιμ.), *Sex and the Body: 1500 to the Present* (σ. 123-141). Routledge.

Tuttle, L. (2010). *Conceiving the Old Regime: Pronatalism and the Politics of Reproduction in Early Modern France*. Oxford University Press.

Vila, A. (2007). Elite Masculinities in Eighteenth-Century France. Στο C. Forth & B. Taithe (επιμ.), *French Masculinities: History, Culture and Politics* (σ. 15-30). Palgrave Macmillan.

Wagner, P. (1987). The Discourse on Sex – or Sex as Discourse: Eighteenth-Century Medical and Paramedical Erotica. Στο G. S. Rousseau & R. Porter (επιμ.), *Sexual Underworlds of the Enlightenment* (σ. 46-68). Manchester University Press.

Wahl, E. S. (1999). *Invisible Relations: Representations of Female Intimacy in the Age of Enlightenment*. Stanford University Press.

Walker, G. (2013). Everyman of a Monster? The Rapist in Early Modern England, c. 1600-1750. *History Workshop Journal*, *76*, 5-31.

Weber, C. (2007). Rewriting Rousseau: Isabelle de Charrière's Domestic Utopian. Στο N. Pohl & B. Tooley (επιμ.), *Gender and Utopia in the Eighteenth Century: Essays in English and French Utopian Writing* (σ. 69-85). Ashgate.

Weir, D. (1984). Rather Never than Late: Celibacy and Age at Marriage in English Cohort Fertility 1541-1871. *Journal of Family History*, *9*, 340-354.

Williams C. D. (1993). *Pope, Homer, and Manliness. Some Aspects of Eighteenth-Century Classical Learning*. Routledge.

Wilson, A. (1989). Illegitimacy and Its Implications in Mid-Eighteenth-Century London: The Evidence of the Foundling Hospital. *Continuity and Change*, *4*(1), 103-164.

Wrigley, E. A. (1983). The Growth of Population in Eighteenth-Century England: A Conundrum Resolved. *Past & Present*, *98*, 121-150.

Το βιβλίο προσφέρει μια πολύπλευρη επισκόπηση και επικαιροποιημένη πραγμάτευση των έμφυλων και σεξουαλικών σχέσεων στις κοινωνίες της χριστιανικής Δύσης σε ένα ευρύ χρονικό άνυσμα, 12ος-18ος αιώνας, συμβατικά από τον μέσο Μεσαίωνα έως το τέλος της πρώιμης νεότερης περιόδου. Υιοθετώντας διαφορετικά συστήματα περιοδολόγησης, το βιβλίο επιχειρεί να αναδείξει συνέχειες και μετασχηματισμούς σε αυτή τη μακρά διάρκεια. Το φύλο, το σεξ και το σώμα προσεγγίζονται ως πρακτικές, νοηματοδοτικές διαδικασίες, αναπαραστάσεις, ρητορικές και προσδοκίες, ενώ την ίδια στιγμή, μέσα από τη οπτική του φύλου και των σεξουαλικών σχέσεων, αναδεικνύονται αξιακοί κώδικες, ταξινομικές κατηγοριοποιήσεις, συμβολικά ιδιώματα, λογοθετικές πρακτικές και κοινωνικές διαδικασίες σε αυτή τη μακρά περίοδο. Για τις ηγεμονικά πατριαρχικές και ομοκοινωνικές κοινωνίες της προνεωτερικής χριστιανικής Δύσης, το φύλο, το σώμα και οι σεξουαλικές σχέσεις αποτέλεσαν εξέχοντα πεδία στοχασμού, παραγωγής συμβολικών σχέσεων και πρακτικής. Η σκέψη αυτών των κοινωνιών ήταν βαθιά έμφυλη και ένσαρκη. Φύλο, σώμα και σεξ συγκροτούσαν ισχυρά ιδιώματα, αποίκιζαν και διαπότιζαν διαφορετικά κοινωνικά πεδία και πολιτισμικά ευρετήρια, διαμόρφωναν πολλαπλές αντιλήψεις και προσλήψεις του κόσμου. Το βιβλίο συνυφαίνει έντυπες πηγές, οπτικές αναπαραστάσεις και λογοτεχνικά έργα, ενώ αντλεί παραδείγματα από διαφορετικές γεωγραφικές περιοχές και ιστοριογραφικές παραδόσεις. Ενσωματώνει και πραγματεύεται σύνθετες και ευρείες συζητήσεις από τα πεδία της ιστορίας του φύλου και της ιστορίας των γυναικών, την ιστορία της σεξουαλικότητας και του σώματος, την κουίρ θεωρία, την ιστοριογραφία και τη λογοτεχνική κριτική. Η οπτική του βιβλίου εγγράφεται στα πεδία της πολιτισμικής και κοινωνικής ιστορίας, της ιστορίας του φύλου και της κουίρ κριτικής, ενώ την ίδια στιγμή συνομιλεί με τα διεπιστημονικά πεδία των Μεσαιωνικών και Αναγεννησιακών Σπουδών.

Το παρόν σύγγραμμα δημιουργήθηκε στο πλαίσιο του Έργου ΚΑΛΛΙΠΟΣ+	
Χρηματοδότης	Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Προγράμματα ΠΔΕ, ΕΠΑ 2020-2025
Φορέας υλοποίησης	ΕΛΚΕ ΕΜΠ
Φορέας λειτουργίας	ΣΕΑΒ/Παράρτημα ΕΜΠ/Μονάδα Εκδόσεων
Διάρκεια 2ης Φάσης	2020-2023
Σκοπός	Η δημιουργία ακαδημαϊκών ψηφιακών συγγραμμάτων ανοικτής πρόσβασης (περισσότερων από 700) • Προπτυχιακών και μεταπτυχιακών εγχειριδίων • Μονογραφιών • Μεταφράσεων ανοικτών textbooks • Βιβλιογραφικών Οδηγών
Επιστημονικά Υπεύθυνος	Νικόλαος Μήτρου, Καθηγητής ΣΗΜΜΥ ΕΜΠ

ISBN: 978-618-5726-75-1	**DOI**: http://dx.doi.org/10.57713/kallipos-198

Το παρόν σύγγραμμα χρηματοδοτήθηκε από το Πρόγραμμα Δημοσίων Επενδύσεων του Υπουργείου Παιδείας